T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI
(İSLAM TARİHİ)
ANA BİLİM DALI

İLK SİYER KAYNAKLARI

VE

MÜELLİFLERİ

DOKTORA TEZİ

Şaban ÖZ

ANKARA 2006

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI
(İSLAM TARİHİ)
ANA BİLİM DALI

İLK SİYER KAYNAKLARI

VE

MÜELLİFLERİ

DOKTORA TEZİ

Şaban ÖZ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

ANKARA-2006

KISALTMALAR **1**
ÖNSÖZ **2**
GİRİŞ **4**
I. BÖLÜM: SİYER VE KAYNAKLARI **12**
A-SİYER VE MEĞÂZÎ **12**
1-Kelime Ve Istılah Manaları **12**
2-Siyer Yazıcılığının Doğuşu ve Gelişmesi **14**
B-SİYER YAZICILIĞININ KAYNAKLARI **26**
1-Kur'ân-ı Kerim **26**
2-Hadis **30**
3-Sahifeler/Risâleler **33**
4-Vesikalar **36**
5-Şiir **42**
6-Sözlü (Şifâhî) Kaynaklar **47**
C-SİYER LİTERATÜRÜNÜN GENİŞLEMESİ **50**
1-Çevre Kültürlerin Siyer Yazıcılığına Etkisi **53**
2- Siyasî ve Mezhebî Mücadelelerin Siyer Yazıcılığına Etkisi **62**
3- Şemâil-Delâil Edebiyatının Siyer Yazıcılığına Etkisi **67**
D-KLASİK DÖNEM SİYER YAZICILIĞININ KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ **74**
1-Kitâbet **74**
2-İsnâd **85**
3-Tenkit **91**
4-Yorum **97**
5-Objektiflik **98**
6-Ekoller **99**
II. BÖLÜM: BAŞLANGIÇ, RİSALELER VE CEM DÖNEMİ **108**
A- BAŞLANGIÇ DÖNEMİ **108**
1-Ka'bu'l-Ahbâr(32/652) **108**
1. 1. Hakkındaki Görüşler 112
1. 2. Kaynakları 113
1. 3. Râvileri 113
1. 4. Rivâyetleri 113
2-Abdullah b. Selâm(43/663) **114**
2. 1. Hakkındaki Görüşler 118

2. 2. Kaynakları 118
2. 3. Râvileri 119
2. 4. Rivâyetleri 119
3-Vehb b. Münebbih(114?/732) 120
3. 1. Hakkındaki Görüşler 125
3. 2. Kaynakları 126
3. 3. Râvileri 126
3. 4. Eserleri 127
3. 5. Metodu 130
3. 5. 1. Rivâyetleri 131
B-RİSÂLELER DÖNEMİ 131
1-Urve b. Zübeyr(94/713) 132
1. 1. Hakkındaki Görüşler 140
1. 2. Kaynakları 140
1. 3. Râvileri 141
1. 4. Eserleri 142
1. 5. Metodu 144
1. 5. 1. İsnâd Kullanımı 144
1. 5. 2. Kaynak Kullanımı 147
1. 5. 3. Vesika Kullanımı 149
1. 5. 4. Şiir Kullanımı 149
1. 5. 5. Rivâyetleri 150
1. 5. 5. 1. Sosyal Hayata Dair Anlatıları 153
1. 5. 5. 2. Neseb-Listeler 153
1. 5. 6. Tarih zikri 154
1. 5. 7. Tenkit 155
1. 5. 8. Yorum 155
1. 5. 9. Üslup 156
1. 6. Tesiri 157
2-Şurahbîl b. Sa'd(123/740) 157
2. 1. Hakkındaki Görüşler 158
2. 2. Kaynakları 159
2. 3. Râvileri 160
2. 4. Eseri 162

2. 5. Metodu 162
2. 5. 1. İsnâd Kullanımı 162
2. 5. 2. Kaynak Kullanımı 162
2. 5. 3. Rivâyetleri 163
3-Âsım b. Ömer(120/737) 165
3. 1. Hakkındaki Görüşler 166
3. 2. Kaynakları 166
3. 3. Râvileri 167
3. 4. Eseri 167
3. 5. Metodu 168
3. 5. 1. İsnâd Kullanımı 168
3. 5. 2. Kaynak Kullanımı 170
3. 5. 3. Vesika Kullanımı 170
3. 5. 4. Şiir Kullanımı 170
3. 5. 5. Rivâyetleri 171
3. 5. 5. 1. Sosyal Hayata Dair Anlatıları 172
3. 5. 5. 2. Neseb-Listeler 173
3. 5. 6. Tarih Zikri 173
3. 5. 7. Tenkit 173
3. 5. 8. Üslup 174
3. 6. Tesiri 174
4-Abdullah b. Ebî Bekr(135/752) 175
4. 1. Hakkındaki Görüşler 177
4. 2. Kaynakları 177
4. 3. Râvileri 178
4. 4. Eseri 178
4. 5. Metodu 178
4. 5. 1. İsnâd Kullanımı 178
4. 5. 2. Kaynak Kullanımı 179
4. 5. 3. Vesika Kullanımı 181
4. 5. 4. Şiir Kullanımı 182
4. 5. 5. Rivâyetleri 183
4. 5. 5. 1. Sosyal Hayata Dair Anlatıları 185
4. 5. 5. 2. Neseb-Listeler 185

4. 5. 6. Tarih Zikri 186
4. 5. 7. Tenkit 186
4. 5. 8. Yorum 186
4. 5. 9. Üslup 187
4. 6. Tesiri 187
5-Ebân b. Osman(105/723) 187
5. 1. Hakkındaki Görüşler 191
5. 2. Kaynakları 191
5. 3. Râvileri 191
5. 4. Eseri 193
5. 5. Rivâyetleri 196
C-CEM' DÖNEMİ 197
1-Zührî(124/741) 197
1. 1. Hakkındaki Görüşler 207
1. 2. Kaynakları 207
1. 3. Râvileri 208
1. 4. Eseri 209
1. 5. Metodu 212
1. 5. 1. İsnâd Kullanımı 212
1. 5. 2. Kaynak Kullanımı 213
1. 5. 3. Vesika Kullanımı 215
1. 5. 4. Şiir Kullanımı 215
1. 5. 5. Rivâyetleri 216
1. 5. 5. 1. Sosyal Hayata Dair Anlatıları 223
1. 5. 5. 2. Neseb-Listeler 223
1. 5. 6. Tarih Zikri 224
1. 5. 7. Seriyye ve Gazve Haberleri 225
1. 5. 8. Tenkit 226
1. 5. 9. Yorum 227
1. 5. 10. Üslup 228
1. 6. Tesiri 229
III. BÖLÜM: TASNİF-TELİF DÖNEMİ 230
1- Musâ b. Ukbe(141/758) 230
1. 1. Hakkındaki Görüşler 232

1. 2. Kaynakları 233
1. 3. Râvileri 234
1. 4. Eseri 235
1. 5. Metodu 245
1. 5. 1. İsnâd Kullanımı 245
1. 5. 2. Kaynak Kullanımı 246
1. 5. 3. Vesika Kullanımı 247
1. 5. 4. Şiir Kullanımı 247
1. 5. 5. Rivâyetleri 247
1. 5. 5. 1. Sosyal Hayata Dair Anlatıları 250
1. 5. 5. 2. Neseb-Listeler 251
1. 5. 6. Tarih Zikri 252
1. 5. 7. Tenkit 253
1. 5. 8. Yorum 254
1. 5. 9. Üslup 255
1. 6. Tesiri 255
2-İbn İshâk(151/768) 255
2. 1. Hakkındaki Görüşler 261
2. 1. 1. Eleştirilen Konular 264
2. 1. 1. 1. Abbâsî Taraftarlığı 264
2. 1. 1. 2. İmam Mâlik'le Arasındaki Mesele 266
2. 1. 1. 3. Hişâm b. Urve ile Arasındaki Mesele 269
2. 1. 1. 4. Teşeyyü İthamı 272
2. 1. 1. 5. Kaderî ithamı 274
2. 1. 2. Muhaddislerin Tenkitleri 275
2. 1. 2. 1. Şiir Naklindeki Tesâhülü 276
2. 1. 2. 2. Ehl-i Kitaptan Rivâyet Etmesi 278
2. 1. 2. 3. Tedlis Yapması 280
2. 2. Kaynakları 282
2. 3. Râvileri 283
2. 4. Eserleri 284
2. 4. 1. Kitâbu'l-Mübtede(el-Mebde ve Kasasu'l-Enbiya) 286
2. 4. 2. Kitâbu's-Sîre ve'l-Meğâzî(Kitâbu'l-Meb'as ve'l-Meğâzî) 288
2. 4. 3. Târîhu'l-Hulefâ(Kitâbu'l-Hulefâ) 295

2. 4. 4. Kitâbu'l-Fütûh 296
2. 4. 5. Kitâbu's-Sünne 297
2. 5. Metodu 298
2. 5. 1. İsnâd Kullanımı 298
2. 5. 2. Kaynak Kullanımı 301
2. 5. 3. Vesika Kullanımı 305
2. 5. 4. Ayet Kullanımı 308
2. 5. 5. Şiir Kullanımı 309
2. 5. 6. Rivâyetleri 310
2. 5. 6. 1. Mitolojik Anlatıları 310
2. 5. 6. 2. Sosyal Hayata Dair Anlatıları 311
2. 5. 6. 3. Dinî Hayata Dair Anlatıları 311
2. 5. 6. 4. Delâilu'n-Nübüvve Haberleri 312
2. 5. 6. 5. Neseb-Listeler 313
2. 5. 6. 6. Coğrafî Bilgiler 316
2. 5. 7. Tarih Zikri 316
2. 5. 8. Tenkit 318
2. 5. 9. Yorum 319
2. 5. 10. Objektiflik 320
2. 5. 11. Üslup 321
2. 5. 12. Hataları 327
2. 6. Tesiri 328
3-Ma'mer b. Râşid(153/770) 328
3. 1. Hakkındaki Görüşler 331
3. 2. Kaynakları 332
3. 3. Râvileri 335
3. 4. Eseri 336
3. 5. Metodu 337
3. 5. 1. İsnâd Kullanımı 337
3. 5. 2. Kaynak Kullanımı 338
3. 5. 3. Vesika Kullanımı 338
3. 5. 4. Şiir Kullanımı 338
3. 5. 5. Ayet Kullanımı 339
3. 5. 6. Rivâyetleri 339

3. 5. 6. 1. Sosyal Hayata Dair Anlatıları 343
3. 5. 6. 2. Neseb-Listeler 343
3. 5. 7. Tarih Zikri 344
3. 5. 8. Tenkit 344
3. 5. 9. Yorum 344
3. 5. 10. Üslup 345
3. 6. Tesiri 345
4-Ebu Ma'şer es-Sindî(170/787) 346
4. 1. Hakkındaki Görüşler 347
4. 2. Kaynakları 349
4. 3. Râvileri 349
4. 4. Eserleri 350
4. 5. Metodu 350
4. 5. 1. Rivâyetleri 351
5-Vâkıdî(207/822) 352
5. 1. Hakkındaki Görüşler 358
5. 2. Yöneltilen Eleştiriler 361
5. 2. 1. Teşeyyü İthamı 362
5. 2. 2. İntihal İddiası 366
5. 2. 3. Nebhân Hadisi Meselesi 376
5. 2. 4. Telfik Yapması 377
5. 3. Kaynakları 378
5. 4. Râvileri 380
5. 5. Eserleri 380
5. 5. 1. Kitâbu'l-Meğâzî 390
5. 6. Metodu 391
5. 6. 1. İsnâd Kullanımı 391
5. 6. 2. Kaynak Kullanımı 394
5. 6. 3. Vesika Kullanımı 395
5. 6. 4. Şiir Kullanımı 397
5. 6. 5. Ayet Kullanımı 398
5. 6. 6. Rivâyetleri 398
5. 5. 6. 1. Sosyal Hayata Dair Anlatıları 400
5. 5. 6. 2. Neseb-Listeler 400

5. 5. 6. 3. Coğrafî Bilgiler 402
5. 6. 7. Tarih Zikri 403
5. 6. 8. Tenkit 404
5. 6. 9. Yorum 407
5. 6. 10. Üslup 408
5. 6. 11. Objektiflik 410
5. 6. 12. Hataları 411
5. 7. Tesiri 411
IV. BÖLÜM: NAKİL DÖNEMİ 413
A-KLASİK NAKİL DÖNEMİ 413
1-Yûnus b. Bükeyr(199/814) 413
1. 1. Hakkındaki Görüşler 413
1. 2. Kaynakları 414
1. 3. Râvileri 414
1. 4. Eseri 415
1. 5. Metodu 416
1. 5. 1. Rivâyetleri 416
2-İbn Hişâm(218/828) 418
2. 1. Kaynakları 419
2. 2. Râvileri 419
2. 3. Eserleri 420
2. 4. Metodu 421
2. 4. 1. İsnâd Kullanımı 421
2. 4. 2. Kaynak Kullanımı 422
2. 4. 3. Vesika Kullanımı 422
2. 4. 4. Rivâyetleri 422
2. 4. 4. 1. Neseb-Listeler 423
2. 4. 5. Üslup 423
2. 5. İbn İshâk Nakli 423
2. 5. 1. Kelime açıklamaları 424
2. 5. 2. Tashihler 424
2. 5. 3. Farklı Görüşler 425
2. 5. 4. Tenkit 426
2. 5. 5. Sansür 428

2. 5. 6. Açıklamalar 429
2. 5. 7. İhtisar 429
2. 5. 8. Haber Tamamlama 430
2. 5. 9. Tercihte Bulunma 430
2. 5. 10. Ziyâdeler 430
2. 5. 11. Metne Müdahale 432
2. 6. Tesiri 433
B-KARŞILAŞTIRMALI NAKİL DÖNEMİ 434
1-İbn Sa'd(230/845) 434
1. 1. Hakkındaki Görüşler 436
1. 2. Kaynakları 437
1. 3. Râvileri 438
1. 4. Eserleri 438
1. 4. 1. Tabakâtu'l-Kübrâ 439
1. 5. Metodu 440
1. 5. 1. İsnâd Kullanımı 440
1. 5. 2. Kaynak Kullanımı 441
1. 5. 3. Vesika Kullanımı 442
1. 5. 4. Şiir Kullanımı 443
1. 5. 5. Rivâyetleri 444
1. 5. 5. 1. Sosyal Hayata Dair Anlatıları 445
1. 5. 5. 2. Neseb-Listeler 446
1. 5. 6. Tarih Zikri 447
1. 5. 7. Tenkit 447
1. 5. 8. Yorum 450
1. 5. 9. Üslup 450
1. 6. Tesiri 452
SONUÇ 453
EKLER 458
BİBLİYOGRAFYA 551

KISALTMALAR

Arp.	: Arapça
as	: Aleyhisselâm
Anl.	: Anlatım
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn, bin
bkz.	: Bakınız
Bsk.	: Baskı
cem.	: Cem' eden
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
Fak.	: Fakültesi
G.	: Gazve
haz.	: Hazırlayan
hşy	: Haşiye
Hz.	: Hazreti
Int.	: Introduction(giriş)
İA	: İslâm Ansiklopedisi
K.	: Kitâb
krş.	: Karşılaştırınız
MÜ	: Marmara Üniversitesi
Mit.	: Mitoloji
nşr.	: Neşr
ra	: Radiyallahu anh
S.	: Seriyye
sad.	: Sadeleştiren
sav	: Sallalahu Aleyhi ve Sellem
şrh.	: Şerh
T	: Telfik haber
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
thrc.	: Tahric
tkd.	: Takdim
tlk.	: Ta'lik
trt.	: Tertib
tsh.	: Tashih
tz.	: Tarihsiz
ÜİFD	: Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri/Ve diğer yerler
vs.	: Vesâire
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Hz. Muhammed'in hayatıyla ilgili yazılmış olan bütün kitaplar, kronolojik olarak hicrî ilk üç asırda telif edilmiş eserlere dayanmaktadır. İlk kaynaklar olarak isimlendirilen bu eserlerin bir arada ve kapsamlı bir şekilde incelenmesi yapılarak, tarih ilmi açısından değerleri yeterince ortaya konulabilmiş değildir. Yapılan çalışmalar, genellikle tek bir esere veya müellife ait özel alan incelemeleri ile sınırlı kalmıştır. Bu konuda ilk ciddi eser, *el-Meğâzi'l-Ûlâ ve Müellifûhâ* ismiyle Arapça'ya, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu* ismiyle de Türkçe'ye çevrilmiş olan Josef Horovitz'in *Early Biographies of the Prophet and Their Authors* adlı çalışmasıdır. Sonraki yıllarda yapılan çalışmalar, neredeyse Horovitz'in tespitlerinin tekrarından öteye geçememişlerdir. Oysa yeni bir takım değerlendirme ve tenkitler, gün yüzüne çıkarılan eserler ve bireysel araştırmalar, Horovitz'in eserinin eksikliklerini ortaya çıkarmıştır. Ülkemizde, İslâm tarihçiliği alanında ilgi daha çok kurumlar ve biyografik incelemeler üzerinde yoğunlaştığı için, usûl alanındaki çalışmalar, birkaç çeviriden veya yüzeysel tanıtımlardan ibaret kalmıştır. Bunlar da, keyfiyet açısından olduğu kadar, kemiyet açısından da sınırlı kalmış, bir elin parmakları adedine ulaşamamıştır. Neticede asırlardır yazılan siyer ve İslâm tarihi kitaplarının kaynakları olan bu eserlerin, gerek metodoloji açısından incelenmeleri, gerekse de tarihte hayati önemi haiz olan içeriklerinin olabilirlilik ve geçerliliklerinin sorgulanmasına olan ihtiyaç, dün olduğu gibi bu gün de mevcuttur.

İlk dönem siyer kaynaklarından bir çoğunun nakilleri, muahhar eserlerin münderecâtına dahil olmakla beraber, bir araya getirilmemiş dağınık rivâyetler şeklindedir. Dağınık durumdaki bu malzemenin bir araya toplanmak suretiyle, kayıp siyer külliyâtının yeniden inşası, İslâm tarihçiliğine önemli katkılar sağlayacaktır. Son yıllarda, bu amaca matuf olarak, bir takım denemeler yapılmış olmasına karşın, bu çalışmalar beklenen faydayı teminden oldukça uzaktır. Zira bu türden çalışmalarda dikkati çeken en büyük yöntem hatası, siyer yazıcılığının bir birinden bağımsız dönemler halinde değerlendirilmiş olması, Urve'nin rivâyetlerinin tespiti yapılmaksızın Musâ b. Ukbe'nin eserinin yeniden inşâsına çalışılmasıdır. Genel olarak yapılan bir diğer yanlış ise, ilk dönem kaynaklarının, konulu risâleler şeklinde olmasına karşın, araştırmacıların, Hz. Peygamber'in bütün hayatını kapsayacak şekilde külli eserler elde etme uğraşısı içerisine girmiş olmalarıdır.

Bütün bunların paralelinde, İslâm siyer yazıcılığının tekâmül seyrini göstermesi ve siyer kaynaklarının sağlıklı şekilde kullanılabilmesi için, ilk dönem siyer kaynaklarının bir bütün halinde ayrıntılı olarak incelenmesi, en azından ülkemiz özelinde bir ihtiyaç olduğu aşikardır. Çalışmamızdan beklentimiz, bu ihtiyacın bir nebze olsun giderilmiş olmasıdır.

Ayrıca çalışmamızın, siyer yazıcılığında kaynak kullanımı konusundaki boşluğu kısmî de olsa dolduracağı ümidinin yanı sıra, yanlış Peygamber tasavvurlarının tashihi konusunda da, katkı sağlayacağını umuyoruz. Günümüzde, Kur'an bağlamından oldukça uzak, beşer üstü bir Peygamber tasavvurunun oluşumunda, kaynaklarımızın etkisini göz ardı etmek mümkün değildir. Kaynaklarımızda yer alan ve *gayr-i İslâmî unsurlar* olarak nitelendirebileceğimiz ehl-i kitab veya İslâm öncesi ve sonrası yerel kültürel unsurların tespiti, Hz. Muhammed'in, mevcut tarihsel kimliği ile tanınmasına ve tanıtılmasına yardımcı olacaktır.

VIII. Yüzyıl kültür hayatı ile ilgili olarak, H. Touati'nin, "*Kitaba karşı müderrisi seçen İslâm kültürü, insanın kendiliğinden yetke alarak bilginlik aşamasına ulaşamayacağı kuralını yerleştirdi*" şeklindeki tespitini, bütün İslâm kültür tarihini kapsayacak biçimde genişletmek mümkündür. Bu yüzdendir, lisans yıllarımdan itibaren destek ve teşviklerini devamlı surette gördüğüm, şükran borcumun ömür boyu devam edeceği saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mehmet Özdemir'in ve bu arada tez izleme komitesindeki hocalarımın önemli katkıları olduğu muhakkaktır. Bu vesileyle kendilerine olan şükran ve minnet duygularımı ifade etmek, benim için zevkle yerine getirilmesi gereken bir görevdir.

Şaban ÖZ
Sivas-2006

GİRİŞ

Araştırmamızın konusu genel anlamda, siyer yazıcılığının başlangıcı, siyer yazıcılığını etkileyen unsurlar, ilk siyer râvi ve müelliflerinin hayatları, eserleri, eserlerinde kullandıkları kaynakları, metotları, siyasî veya mezhebî eğilimleri, tarihî süreçte siyer yazıcılığına etkileri, gibi hususlardır.

Tezimizle gerçekleştirmeye çalıştığımız amacımız, tarihî süreçte siyer yazıcılığının tekâmülünü ve Hz. Peygamber'in hayatını konu alan eserlerin hangi metot ve düşünsel çerçeve dahilinde kaleme alındıklarını, ilmî ve tarihî keyfiyetleri açısından siyer müelliflerinin metot, kaynak, ekol vb. yönlerden İslâm tarihçiliğine katkılarını tespit etmektir.

Çalışmamızı dört ana bölümde ele aldık. Araplarda tarih anlayışı, İslâm'da siyer yazıcılığının başlaması, siyer yazıcılığının ana kaynaklarını oluşturan Kur'ân, hadis, vesikalar, bunların siyer yazıcılığı ile ilişkisi, siyer malzemesinin genişlemesi, şemâil edebiyatı, çevre kültürlerin ve siyasî hâdiselerin bu alandaki katkıları, ilk dönem siyer yazıcılığının karakteristik özellikleri gibi konular, tezimizin birinci bölümünü oluşturmaktadır. Tezimizin ikinci bölümünde siyer yazıcılığının başlangıç, risâleler ve cem dönemlerini, üçüncü bölümde, tasnif-telif dönemini ve dördüncü bölümde ise nakil döneminin, siyer kaynaklarını, eserlerini, metot ve kaynaklarını incelemeye çalıştık.

Tezimiz, siyer yazıcılığıyla sınırlı kalacağı için, siyer müelliflerinin diğer alanlarda telif ettikleri eserler inceleme dışı bırakılmıştır. Aynı şekilde şayet müellif İbn Sa'd'ın yapmış olduğu gibi eserinin bir bölümünü, Hz. Peygamber'in hayatına ayırmış ise, sadece bu kısımlar detaylı olarak ele alınmıştır. Bununla beraber, müellifin düşüncesini ve yöntemini tespitte sağlıklı neticelere ulaşmak için diğer rivâyetlerinden ve eserlerinden de azamî ölçüde faydalandık. Eserlerinde ayrı bâblar olarak Hz.Peygamber'in hayatına yer veren muhaddislerin eserleri, tezin tarihçilik formunda hazırlanması ve tez hacminin fazla genişlememesi için kapsam dışı bırakılmıştır.

İlk dönem siyer yazıcılığını, müellif ve kaynaklarını konu alan çalışmamızda kullandığımız kaynakları üç ana gruba ayırmak mümkündür. Siyer, Tabakât, Ricâl, Cerh ve Ta'dil, Genel İslâm Tarihleri çalışmamızın birincil konumdaki kaynaklarını oluştururken, Kur'ân-ı Kerim, Tevrat, İnciller, Şemâil, Hasâis, Delâil, Ensâb, Tefsirler, Esbâb-ı Nüzûl, Hadis ve Hadis Usulü, Şehir Tarihleri ve Edebiyat kitapları tezimizde başvurduğumuz ikinci grup kaynakları oluşturmaktadırlar. Üçüncü grup kaynaklarımız ise, son dönem araştırmacılarının konuyla alakalı kitap, makale ve ansiklopedi maddeleridir.

Burada, çalışma planımızdaki başvuru sırasına göre, en çok faydalandığımız eserler ve çağdaş araştırmalar hakkında kısa bilgiler vermenin, tezin dayandığı temellerin bilinmesi açısından faydalı olacağı kanısındayız.

Çalışmamızın birinci bölümünde, İslâm tarihçiliği alanında yapılan çalışmalardan, Josef Horovitz'in, ***el-Meğâzi'l-Ûlâ ve Müellifûhâ***,[1] Faruk Hamâde'nin, ***Mesâdiru's-Sîreti'n-Nebevviyye ve Takvîmuhâ***,[2] Ramazan Şeşen'in, ***Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı***,[3] M. Muhammedî Hasan Şurrab'ın, ***Fî Usûli Târîhi'l-Arabi'l-İslâmî***,[4] Muhammed Ahmed Terhînî'nin, ***el-Müerrihûn ve't-Târîh inde'l-Arab***,[5] Nebrâvî'nin ***İlmu't-Târîh Dirâsetu fî Menâhici'l-Bahs***,[6] Muhammed Hasan Abdulğanî'nin, ***et-Terâcîm ve's-Siyer***,[7] isimli çalışmalarından istifade ettik. Hiç şüphe yok ki, bu çalışmalar arasında en önemlisi Horovitz'in eseridir. ***İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu***[8] ismi ile Türkçe'ye de çevrilen bu eser, gerek Batı'da, gerekse de Doğu'da büyük iltifata mazhar olmuş, kendisinden sonra bu alanda yapılan eserleri ciddi şekilde etkilemiştir. Horovitz'in görüşleri bir çok araştırmacı tarafından tekrar edilirken, bir çok araştırmacı da, Horovitz'in tespitlerini kendi tespitleri olarak sunmaktan çekinmemiştir. Biz de, gerekli tenkit ve düzeltmeleri yapmakla beraber, çalışmamızda bu eserden oldukça sık faydalandığımızı ifade edelim. Tezimizin Hadis ilmi ile iç içe olması dolayısıyla, özellikle birinci bölümde sık sık hadis usulü ve tarihi konularındaki eserlere de başvurduk. Bunlar arasında; Râmahurmuzî'nin, ***el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î***,[9] Hatîbu'l-Bağdâdî'nin, ***el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye,***[10] Kâsimî'nin, ***Kavâidu't-Tahdîs min Fünûni Mustalahi'l-Hadîs***,[11] Suyûtî'nin, ***Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takribi'n-Nevâvî***,[12] Subhî es-Sâlih'in, ***Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhu***,[13] Muhammed Hatîb Accâc'ın,

---

[1] Horovitz, Josef, ***el-Meğâzi'l-Ulâ ve Müellifûhâ***, Arp. çev: Hüseyin Nassar, Kahire 1949
[2] Hamâde, Faruk, ***Mesâdiru's-Sîreti'n-Nebevviyye ve Takvîmuhâ***, Dâru's-Sakafe, II. Bsk., Ribat 1410/1989
[3] Şeşen, Ramazan, ***Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı***, tkd: E. İhsanoğlu, İsar Yay., İst. 1998
[4] Şurrâb, M. Muhammedî Hasan, ***fî Usûli Târîhi'l-Arabi'l-İslâmî***, Dımeşk/Beyrut 1993
[5] Terhînî, Muhammed Ahmed, ***el-Müerrihûn ve't-Târîh inde'l-Arab,*** Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991
[6] Nebrâvî, Fethiyye Abdulfettah, ***İlmu't-Târîh Dirâsetu fî Menâhici'l-Bahs***, el-Mektebu'l-Câmii'l-Hadîs, İskenderiyye 1993
[7] Abdulğanî, Muhammed Hasan, ***et-Terâcîm ve's-Siyer***, Kahire 1980
[8] Horovitz, Josef, ***İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu, İlk Siyer/Meğâzî Eserleri ve Müellifleri***, çev: Ramazan Altınay-Ramazan Özmen, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002
[9] Râmhurmuzî, Hasan b. Abdirrahman(360/970), ***el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î***, thk: Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984
[10] Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit(463/1070), ***el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye,*** thk, tlk: Ahmed Ömer Haşim, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, II. Bsk., Beyrut 1986
[11] Kâsimî, Muhammed Cemâluddîn ed-Dımeşkî(1332/1913), ***Kavâidu't-Tahdîs min Fünûni Mustalahi'l-Hadîs,*** thk: Muhammed Behcet el-Beytâr, tkd: Muhammed Reşîd Rıza, Dâru'n-Nefâis, III. Bsk., Beyrut 2001/1422
[12] Suyûtî, Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr(911/1505), ***Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî***, thk, tlk: Ahmed Ömer Haşim, I-II, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1993
[13] Subhî es-Sâlih, ***Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhu***, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, XXV. Bsk., Beyrut 2002

Usûlu'l-Hadîs Ulûmuhu ve Mustalahuhu[14] ve ***es-Sünnetu Kable't-Tedvîn***[15] gibi eserlerini saymak mümkündür. Râmahurmuzî'nin, ***el-Muhaddisu'l-Fâsıl*** eseri ile Hatîbu'l-Bağdâdî'nin, ***el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye***'si özellikle de ilim nakil yolları konusunda oldukça değerli bilgilere ulaştığımız eserlerdir. Râmahurmuzî' nin, eseri hakkında Muhammed Accâc el-Hatîb, "*Bu kitap, usûl-i hadis konusunda ilk kitap kabul edilir. Bundan önce ve kendi asrında bu konuda tasnif edilen başka bir kitaba rastlamadım*"[16] derken oldukça haklıdır. Çalışmamızda bu iki eserden, gerek *Tahammülu'l-İlm*, gerekse de usule dair nakledilen bilgilerden azami ölçüde istifade ettik.

Yine birinci bölümde ve tezimizin ana temalarından olan İslâmî rivâyetlerin yazılması (kitabet) konusunda, Hatîbu'l-Bağdâdî'nin, ***Takyîdu'l-İlm***,[17] Kâdı İyâd'ın ***el-İlmâu ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ',***[18] Muhammed Mustafa A'zamî' nin, ***Dirâsâtu fi'l-Hadîsi'n-Nebeviyye ve Târîhi Tedvînih***,[19] M. Fuat Sezgin'in, ***Buhârî'nin Kaynakları***,[20] isimli eserlerinden yararlandık. Yûsuf el-Işş'ın da belirttiği gibi,[21] rivâyetlerin yazıyla tespit edildiğine dair ilk telif Hatîbu'l-Bağdâdî'nin *Takyîdu'l-İlm* isimli eseridir. Hatîbu'l-Bağdâdî, bu eserinde, kitabet konusunu tarihî süreç içerisinde ele alarak, konu hakkındaki görüşleri tek tek ele almış, tartışmalara yer vermiş ve değerlendirmelerini yapmıştır. Eserin en önemli özelliği, müellifin hadis kitabetinin çok erken dönemlerden itibaren başladığına dair bir çok örnek zikretmiş olmasıdır. A'zamî de, çalışmasında kitabetle iştigal eden sahabîlerden, tabiûndan örnekler vermiş, kitabetin tarihsel gelişimi üzerinde durmuştur. Eser, bu konuda Batı dünyasındaki yanlış değerlendirmelerin tenkidini yapması açısından da ayrıca önemlidir. Değerli Türk ilim adamı Fuad Sezgin'in ilk baskısını 1956 yılında yaptığı ve bu alanda artık klasik haline gelmiş olan ***Buhârî'nin Kaynakları*** isimli eseri ise, aynı şekilde İslâmî rivâyet literatürünün yazılı olarak geldiğini müşahhas bir örnekle anlatmasından dolayı oldukça önemlidir ve sıkça başvurduğumuz eserler arasındadır.

Siyer râvi ve müelliflerini dönemler bazında ele aldığımız tezimizin diğer bölümlerinde ise, müelliflerin hayatları, kaynakları, sıhhat durumları gibi konularda, hâliyle tabakât, terâcim, cerh ve ta'dil eserlerinden faydalandık. Bunlar arasında; İbn Sa'd'ın, ***et-***

---

[14] Accâc, Muhammed Hatîb, ***Usûlu'l-Hadîs Ulûmuhu ve Mustalahuhu***,Dâru'l-Fikr, Beyrut 1989
[15] Accâc, Muhammed Hatîb, ***es-Sünnetu Kable't-Tedvîn***, Dâru'l-Fikr, VI. Bsk., Beyrut 1997/1418
[16] Râmhurmuzî, 26
[17] Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit(463/1070), ***Takyîdu'l-İlm,*** nşr: Yûsuf el-Işş, Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, II. Bsk., Dımeşk 1974 (I. Bsk. 1949)
[18] Kâdı Iyâd, Iyâd b. Musâ el-Yahsubî(544/1149), ***el-İlmâu ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ',*** thk: Seyyid Ahmed Sakr, I. Bsk., Dâru't-Turâs(Kahire), el-Mektebetu'l-Atîka(Tunus), 1389/1970
[19] A'zamî**,** Muhammed Mustafa, ***Dirâsâtu Fi'l-Hadîsi'n-Nebeviyye ve Târîhi Tedvînih***, I-II, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut/Dımeşk/Ammân 1992/1413
[20] Sezgin, M. Fuad, ***Buhârî'nin Kaynakları***, Kitâbiyât Yay., İst. 2000 (I.Baskı İst. 1956)
[21] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, (Yûsuf el-Işş, *takdîm),* 14

Tabakâtu'l-Kübrâ,[22] Nesâî'nin, ***ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn***,[23] Ukeylî'nin, ***ed-Duafâu'l-Kebîr(Duafâu Ukeylî)***,[24] İbn Ebî Hâtim'in ***el-Cerh ve't-Ta'dîl***,[25] İbn Hıbbân'ın, ***Meşâhîru Ulemâi'l-Emsâr***,[26] ***es-Sikât***[27] ve ***Kitâbu'l-Mecruhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn***,[28] Hatîbu'l-Bağdâdî' nin, ***Târîhu Bağdâd***,[29] İbnu'l-Cevzî'nin, ***ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn***,[30] Mizzî'nin, ***Tehzîbu'l-Kemâl***,[31] Zehebî'nin, ***Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ***[32] ve ***Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl***,[33] İbn Hacer'in, ***Tehzîbu't-Tehzîb***,[34] Suyûtî'nin, ***Tabakâtu'l-Huffâz***[35] gibi eserlerini saymak mümkündür. Şüphe yok ki, bunlar arasında en önemli başvuru kaynağımız İbn Sa'd'ın, ***et-Tabakâtu'l-Kübrâ***'sıdır. Günümüze ulaşan en eski tabakât eseri olması bir yana, verdiği bilgilerle de, râvi ve müelliflerin biyografileri konusunda, ilk başvurduğumuz eser olma özelliğini taşımaktadır.

Râvi ve müelliflerin kayıp rivâyetlerinin tespiti için ise, genel ve özel tarih eserlerinden faydalandık. Bunlar arasında İbn Şebbe'nin, ***Kitâbu Târîhi'l-Medineti'l-Münevvere***,[36] Taberî'nin, ***Târîhu'l-Umem ve'l-Mülûk***,[37] İbnu'l-Esîr'in, ***el-Kâmil fi't-Târîh***,[38]

---

[22] İbn Sa'd, Ebu Abdillah Muhammed(230/845), ***et-Tabakâtu'l-Kübrâ,*** I-IX, tkd: İhsan Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut tz.

[23] Nesâî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb(303/916), ***ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn***, thk: Mahmûd İbrahim Zâyid, Dâru'l-Va'î, Haleb 1369

[24] Ukeylî, Ebu Cafer Muhammed b. Ömer b. Musâ(322/933), ***ed-Duafâu'l-Kebîr(Duafâu Ukeylî)***, I-IV, thk: Abdulmutî Emîn Kalacî, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut 1404/1984

[25] İbn Ebî Hâtim, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Razî et-Temimî(327/938), ***el-Cerh ve't-Ta'dîl***, I-IX, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1271/1952

[26] İbn Hıbbân, Ebu Hatim Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî (354/965), ***Meşâhîru Ulemâi'l-Emsâr***, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1959

[27] İbn Hıbbân, Ebu Hâtim Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî (354/965), ***es-Sikât,*** I-IX, thk: Seyyid Şerefuddin Ahmed, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1395/1975

[28] İbn Hıbbân, Ebu Hatim Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî (354/965), ***Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn***, I-II, thk: Mahmûd İbrahim Zâyid, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1992

[29] Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit(463/1070), ***Târîhu Bağdâd,*** I-XIV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz.

[30] İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed(597/1200), ***ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn,*** I-II, thk: Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1406

[31] Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Zekî Abdurrahman(742/1341), ***Tehzîbu'l-Kemâl***, I-XXXV, thk: Beşşâr Ivâd Ma'rûf, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1400/1980

[32] Zehebî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), ***Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ***, I-XXIII, thk: Şuayb el-Arnavût-Muhammed Nuaym el-Urkusûsî, Müessesetu'r-Risâle, IX. Bsk., Beyrut 1413

[33] Zehebî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), ***Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl***, I-VII, thk, tlk: A. Muhammed Muavvıd-A. Ahmed Abdulmevcûd-Abdulfettah Ebu Sünne, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995

[34] İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalanî(852/1448), ***Tehzîbu't-Tehzîb***, thk: Halîl Me'mûn Şiyhen-Ömer es-Selâmî-Ali b. Mesûd, I-VI, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1417/1996

[35] Suyûtî, Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr(911/1505), ***Tabakâtu'l-Huffâz***, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1403

[36] İbn Şebbe, Ebu Zeyd Ömer en-Numeyrî el-Basrî(262/845), ***Kitâbu Târîhi'l-Medineti'l-Münevvere***, I-IV, thk: F. Muhammed Şeltut, yer ve tarih yok

[37] Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), ***Târîhu'l-Umem ve'l-Mülûk(Târîhu't-Taberî)***, I-VI, Beyrut 1988

[38] İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed(630/1232), ***el-Kâmil fi't-Târîh,*** I-XII, Dâru Sâdır, (I-IV. Ciltler) Beyrut 1399/1979 (V-XII. Ciltler) 1402/1982

İbn Kesîr'in, ***el-Bidâye ve'n-Nihâye***,[39] İbn Hacer'in, ***el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe***,[40] Semhûdî'nin, ***Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ***[41] gibi eserlerini saymak mümkündür. Burada, *Karşılaştırmalı Nakil Dönemi*ne geçişte en önemli müellif konumunda olan, İbn İshâk, Musâ b. Ukbe, Ebu Ma'şer ve Vâkıdî'nin rivâyetlerini karşılaştırmalı olarak nakleden İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ının ayrı bir yeri vardır. Aynı şekilde, Taberî ve İbn Kesîr'in eserlerinden de azamî ölçüde istifade ettik. Taberî'nin, siyer bölümünü İbn İshâk'ın Yûnus b. Bükeyr rivâyetine dayandırması, eserini, İbn İshâk nakillerini tespitte ayrı bir konuma yükseltmiştir. İbn Kesîr'in, eserinin siyer bölümü ise, bir nevi siyer rivâyetleri ansiklopedisi gibidir. İbn Kesîr'in gerekli gördüğü yerlerde tenkitini yapmış olması da eserine ayrı bir önem kazandırmıştır.

Râvi ve müelliflerin rivâyetlerinin tespiti konusunda, yeniden inşâ edilen eserlerden de faydalandık. Bunlar arasında, M. Mustafa el-A'zamî'nin cem ettiği, Urve'nin, ***el-Meğâzî***'si,[42] Süheyl ez-Zekkâr'ın cem' ettiği, Zührî'nin, ***Kitâbu'l-Meğâzî***'si,[43] Muhammed Bakşîş'in cem' ettiği, Musâ b. Ubke'nin, ***el-Meğâzî***'si[44] gibi çalışmaları sayabiliriz. Ancak burada şunu belirtmeliyiz ki, bu türden inşâ eserlerden faydalanırken, oldukça dikkatli davranıp, mümkün mertebe ilk kaynağa ulaşmağa çalıştık. Araştırmacıların, ilgili müellifin eserini kapsamlı bir siyer telifi haline getirme arzuları, sadece onların rivâyetleri ile yetinmemeleri, rivâyet tespitinde geniş bir tarama yapmak yerine, dar bir çerçevede kalmaları bu çalışmaların kullanım alanlarını daralttığı gibi, ilmî açıdan da bir takım eksiklikleri beraberinde getirmiştir. Bunlar arasında en ciddi çalışma olarak Bakşîş'in, Musâ b. Ukbe'nin rivâyetlerinin cem'i olduğunu söylemek mümkündür. En azından Zührî'nin yeniden inşâsı ile karşılaştırdığımızda oldukça başarılı görünmektedir. Rivâyetlerin yerleştirilmesinde kronolojik sıralamaya uyulmuş ve ortak metinlerin tespiti doğru bir şekilde yapılmıştır. Bununla beraber Bakşîş de, her nakli Musâ'dan almamış, haberi tamamlamak için diğer siyer müelliflerinden faydalanmıştır.

İbn İshâk'ın da siyer rivâyetlerini bir araya toplama çalışmaları yapılmıştır. Bunlardan biri de, Tâhâ Abdurraûf Sa'd ve Bedevî Tâhâ Bedevî tarafından cem' edilen ***es-***

---

[39] İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer(774/1372), ***el-Bidâye ve'n-Nihâye***, I-XIV, Dâru'l-Ma'rife, III. Bsk., Beyrut 1998

[40] İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalanî(852/1448), ***el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe***, I-VIII, thk: Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1412/1992

[41] Semhûdî, Ali b. Ahmed (911/1506), ***Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ***, I-IV, thk, tlk: Muhammed Muhyiddin Abdulmecîd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984

[42] Urve b. ez-Zübeyr, Ebu Abdillah el-Esedi el-Kureşi, ***Kitâbu'l-Meğazî(Meğâzî Resulillah),*** thk., cem: Muhammed Mustafa el-A'zamî, Mektebü't-Terbiyyeti'l-Arabî, Riyâd 1981

[43] İbn Şihâb ez-Zührî, ***Kitâbu'l-Meğâzî***, cem: Süheyl ez-Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Dımeşk 1401/1981

[44] Musâ b. Ukbe, ***el-Meğâzî,*** cem: Muhammed Bakşîş Ebu Mâlik, Memleketu'l-Mağribiyye Câmiatu İbn Zuhr 1994

Sîretu'n-Nebevviyye[45] isimli çalışmadır. Eserin kaynakları ile ilgili olarak muhakkikler, "*İşte biz, İbn İshâk'ın Sîre*'sini *bulduğumuz yazmalardan topladık. Eksik kısımlarını zikrettiğimiz kitaplardan ve İbn Hişâm'ın Sîre'sinden tamamladık. Böylece kitabımız en şümullü siyer ve Meğâzî haline geldi*"[46] demektedirler. Oysa eserin başında sadece Mâverdî'nin *Ahkâmu's-Sultaniyye*'sini ve *Kitâbu'r-Reyhân el-Murûc*'u zikretmişlerdir. Öncelikle şunu belirtelim ki, çalışma "*ve bu ikisi dışındaki İbn İshâk'ın bütün rivâyetlerini tek bir kitapta topladık*" [47] gibi bir iddiayı gerçekleştirmiş olmaktan oldukça uzaktır. Eserin hiçbir yerinde hangi eserden hangi alıntıyı yaptıklarına dair herhangi bir not eklemedikleri gibi, birinci cilt merhum Hamidullah tarafından neşredilen Yûnus b. Bükeyr nakillerinin, ikinci cilt ise tamamıyla İbn Hişâm nakillerinin tekrarından ibarettir. Ayrıca, çalışmanın birinci cildinde, bazı rivâyetleri hem Yûnus b. Bükeyr'den, hem de İbn Hişâm'dan alarak kitabın hacmi genişletilmiştir.[48] Dolayısı ile ekonomik kaygılarla telif edildiği kanaatini taşıdığımız bu eserin, kullanılışlığı veya orijinalitesi neredeyse yok denecek düzeydedir. Bu alanda yapılan bir diğer çalışma da, Shaman'ın *Türk Edebiyatında Siyerler ve İbn Hişam'ın Siyer'inin Türkçe Tercümesi*,[49] isimli basılmamış doktora tezidir. Shaman'ın çalışması neredeyse tamamıyla İbn Hişâm'ın Osmanlıca çevirisinin transkripsiyonundan ibarettir ve ismi ile içeriği arasında ciddi çelişki barındırmaktadır. Bu açıdan baktığımızda, A. Guillaume'nin, ***The Life of Muhammad-Translation of Ibn Ishak's Sirat Rasul Allah***,[50] isimli çalışmasının –eksikleri ile beraber- diğerlerine oranla daha başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

İlk dönem siyer müelliflerinin günümüze ulaşan eserleri, hâliyle tezimizin temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Bunlar; İbn İshak'ın, ***Sîretu İbn İshâk***,[51] Ma'mer b. Râşid'in, ***el-Câmi'***,[52] Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın ***Musannef***,[53] İbn Hişâm'ın, ***es-Sîretu'n-Nebeviyye***,[54] Vâkıdî'nin, ***Kitâbu'l-Megâzî***,[55] ***Kitâbu'r-Ridde***,[56] ***Fütûhu'ş-Şâm***[57] ve İbn Sa'd'ın, ***et-***

[45] bkz. İbn İshâk, Muhammed b. Yesâr(151/768), ***es-Sîretu'n-Nebevviyye***(Yûnus b. Bükeyr Rivâyeti), I-II, cem: Tâhâ Abdurraûf Sa'd-Bedevî Tâhâ Bedevî, Dâru Ahbâri'l-Yevm, I. Bsk., Kahire 1419/1998, I, 11
[46] İbn İshâk, *es-Sîretu'n-Nebeviyye, (takdîm)*, I, 9
[47] İbn İshâk, *es-Sîretu'n-Nebeviyye, (takdîm)*, I, 4
[48] bkz. İbn İshâk, *es-Sîretu'n-Nebeviyye, (takdîm)*, I, 132, 137
[49] Shaman, Messad Süveylim Ali, ***Türk Edebiyatında Siyerler ve İbn Hişam'ın Siyer'inin Türkçe Tercümesi***, (Basılmamış Doktora Tezi) AÜİF Kütüphanesi no: 29318, Ankara 1982
[50] Guillaume, Alfred, ***The Life of Muhammad-Translation of Ibn Ishak's Sirat Rasul Allah,*** Oxford University Press 1955
[51] İbn İshâk, Muhammed b. Yesâr(151/768), ***Sîretu İbn İshâk,*** thk, tlk: Muhammed Hamidullah, Konya 1981
[52] Ma'mer b. Râşid(153/770), ***el-Câmi'***, I-II, thk: Habîb el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, II. Bsk., Beyrut 1403
[53] Abdurrezzâk b. Hemmâm, es-Sanânî(211/827), ***el-Mussannef***, thk: Habîburrahmân el-A'zamî, I-XI, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut tz.
[54] İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdulmelik b. Eyyûb el-Hımyerî(213/828), ***es-Sîretu'n-Nebeviyye,*** thk, şrh: M. es-Sekkâ-İ. el-Ebyârî-A. Şelbî, I-IV, Kahire tz.
[55] Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd (207/822), ***Kitâbu'l-Meğâzî***, thk: Marsden Jones, I-III, Âlemu'l-Kütüb, III. Bsk., Beyrut 1984

Tabakâtu'l-Kübrâ[58] isimli eserleridir. Bunlar hakkında çalışmamızın içeriğinde ayrıntılı bilgiler vereceğimiz için burada tekrar etmiyoruz.

Çalışmamızda son dönemlerde siyer müellifleri özelinde yapılmış akademik çalışmalardan da istifade ettik. Bunlardan en önemlileri olarak; Sülemî'nin, ***el-Vâkıdî ve Kitâbuhu'l-Meğâzî-Menhecuhu ve Mesâdiruhu-***,[59] Şulul'un, ***İlk Siyer ve Megazî Müelliflerinden Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî-Hayatı, Eserleri, Tarihçiliği ve Etkileri-***,[60] Tarâbîşî'nin, ***Ruvâtu Muhammed b. İshâk b. Yesâr fi'l-Meğâzî ve's-Siyer ve Sâiri'l-Merviyyât***,[61] Muhammed Rafet'in, ***Ma'mer b. Râşid es-Sanânî Mesâdiruhu ve Menhecuhu ve Eseruhu fî Rivâyeti'l-Hadîs***[62] isimli doktora çalışmalarını saymak mümkündür. Sülemî'nin Vâkıdî ile ilgili çalışması iki cilt olmasına karşın, daha çok Vâkıdî'nin, tercih yerleri[401-547], kullandığı ayetler[577-705], kelime açıklamaları[706-725], coğrafî yerler[II, 726-845] gibi doğrudan alıntılarla doldurulmuş, Vâkıdî'nin kaynakları konusunda ise sadece isimlerine yer verilmiştir. Bu açıdan bir karşılaştırma yapacak olursak, Kasım Şulul'un, Vâkıdî ile ilgili çalışması çok daha fazla doyurucu bilgiler içermektedir. Tarâbîşî'nin, İbn İshâk râvilerini ve nüshalarını ele aldığı eseri ise, oldukça titiz ve ciddi hazırlanmış değerli bir çalışmadır. Özellikle İbn İshâk konusunda, bu araştırmadan önemli ölçüde istifade ettiğimizi belirtelim.

Bunlara ek olarak, vesikalar konusunda, M. Hamidullah'ın, ***Mecmuâtu'l-Vesâik***,[63] şiir konusunda, Tâhâ Hüseyin'in, ***Câhiliye Şiiri Üzerine***,[64] Kur'ân kıssaları konusunda, Halefullah'ın, ***Kur'ân'da Anlatım Sanatı-el-Fennu'l-Kasasî-***,[65] rihletu'l-İlm konusunda Touati'nin, ***Ortaçağda İslam ve Seyahat-Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi***,[66] çevre

---

[56] Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd (207/822), ***Kitâbu'r-Ridde***(Ahmed b. Muhammed b. A'sem el-Kûfî(314/926) rivâyeti), thk: Yahyâ Vüheyb el-Cebûrî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, I. Bsk., Beyrut 1410/1990 ve ***Kitâbu'r-Ridde***, thk: Mahmûd Abdullah Ebu'l-Hayr, Dâru'l-Furkân, Ammân 1411/1991

[57] Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd (207/822), ***Fütûhu'ş-Şâm***, tsh: Abdullatîf Abdurrahman, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Bsk., Beyrut 1998/1417

[58] İbn Sa'd, Ebu Abdillah Muhammed(230/844), ***et-Tabakâtu'l-Kübrâ,*** I-IX, Beyrut 1985

[59] Sülemî, Abdulazîz b. Süleymân b. Nâsır, ***el-Vâkıdî ve Kitâbuhu'l-Meğâzî-Menhecuhu ve Mesâdiruhu-***, I-II, el-Câmiatu İslâmiyye, I. Bsk., Medine 1425/2004

[60] Şulul, Kasım, ***İlk Siyer ve Megazî Müelliflerinden Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî-Hayatı, Eserleri, Tarihçiliği ve Etkileri-***, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 1996

[61] Tarâbîşî, Mutâ', ***Ruvâtu Muhammed b. İshâk b. Yesâr fi'l-Meğâzî ve's-Siyer ve Sâiri'l-Merviyyât***, Dâru'l-Fikr, Beyrut-Dımeşk 1414/1994

[62] Saîd, Muhammed Rafet, ***Ma'mer b. Râşid es-Sanânî Mesâdiruhu ve Menhecuhu ve Eseruhu fî Rivâyeti'l-Hadîs***, Âlimu'l-Kütüb, I. Bsk. Riyâd 1403/1983

[63] Hamidullah, Muhammed, ***Mecmuâtu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye li-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide***, Dâru'n-Nefâis, VI. Bsk., Beyrut 1987/1407

[64] Tâhâ Hüseyin, ***Câhiliye Şiiri Üzerine***, çev: Şaban Karataş, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003

[65] Halefullah, Muhammed Ahmed, ***Kur'ân'da Anlatım Sanatı-el-Fennu'l-Kasasî-,*** çev: Şaban Karataş, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002

[66] Touati, Houari, ***Ortaçağda İslam ve Seyahat-Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi***, çev: Ali Berktay, Yapı Kredi Yay., I. Bsk., İst. 2004

kültürler konusunda, Casim Avcı'nın, ***İslâm Bizans İlişkileri***,[67] ve D. Gutas'ın, ***Yunanca Düşünce Arapça Kültür***[68] isimli çalışmalarından ve burada tek tek zikretmemekle beraber MEB ve TDV İslâm Ansiklopedilerinin konumuzla ilgili maddelerinden yararlandık.

Kur'ân ayetlerinin tespiti konusunda ise, Türkçe Kur'ân fihristleri içerisinde en kullanışlısı olarak gördüğümüz, Ömer Özsoy ve İlhami Güler tarafından hazırlanan, ***Konularına Göre Kur'an(Sistematik Kur'ân Fihristi)*** [69] isimli çalışmadan –özellikle de *Sîret, Tarih ve Kıssalar* bölümlerinden- azamî ölçüde istifade ettik. Bu konuda ayrıca Râğıb el-İsfehânî(425/1033)'nin, ***Müfredâtu Elfâzi'l-Kurân***[70] isimli eserinden ve bilgisayar programlarından faydalandık. Ayetlerin Türkçe karşılıklarında ise, tek bir meale bağlı kalmak yerine, başta Özsoy ve Güler'in de esas aldıkları Hüseyin Atay'ın meali olmak üzere, değişik meallere başvurduk.

Atıf konusunda izlediğimiz yöntem, ilâhiyat alanında neredeyse genel kabul görmüş olan, ilk geçtiği yerde eserin tam adresini vermek, diğer yerlerde ise sadece müellifin ismini veya farklı eserleri varsa eser isminin kısaltmasını zikretmek şeklindeki yöntemi kullandık. Müellif isimlerinin zikrinde, özellikle Batı'da uygulana gelen, daha sonra da ülkemizde de kullanılmaya başlanan Arapça gramerinin gözardı edilmesi ilkesine, okumadaki tumturaklı durumdan dolayı(İbn Ebu Şeybe gibi) ve tezin içeriğinde uygulama bütünlüğünün sağlanması için uymadığımızı belirtelim. Aynı şekilde müelliflerin birinci isimlerindeki "el-" takılarını- hatalı olduğunu kabul etmekle beraber- Türkçe okumadaki güçlükten dolayı kaldırdık.

Râvi ve müelliflerin ölüm tarihlerini parantez içinde milâdî karşılıkları ile beraber verdik. Hicrî tarihlerin milâdiye çevrilmesi konusunda ise bilgisayar programından istifade ettik. Burada şu hatırlatmayı yapmakta fayda vardır ki, şayet hicrî tarihte ay zikredilmemişse, miladi karşılığı 1 Muharrem itibariyledir.

Çalışmamızın sonunda ise, Musâ b. Ukbe, İbn İshâk, Ma'mer b. Râşid ve Vâkıdî'nin rivâyetlerinin senedlerini tablolar halinde verdik. Bu tablolarda, İbn İshâk ve Vâkıdî'nin eserlerinden istifade ederken, Musâ b. Ukbe ve Ma'mer b. Râşid'in ise, tespit edebildiğimiz rivâyetlerinin senedlerini kullandık. İbn Sa'd'ın rivâyetlerini ise, eserindeki isnâd sayısının oldukça bir yekûn tutması hasebiyle, tablo haline getiremediğimizi itiraf edelim. Aynı şekilde, siyer râvi ve müelliflerinin birbirlerine ulaşma yollarını da, yine çalışmamızın sonuna ekledik.

---

[67] Avcı, Casim, ***İslâm Bizans İlişkileri***, Klasik Yay., İstanbul 2003
[68] Gutas**,** Dimitri, ***Yunanca Düşünce Arapça Kültür***, çev: Lütfü Şimşek, Kitap Yay., İst. 2003
[69] Özsoy, Ömer-Güler, İlhami, ***Konularına Göre Kur'an(Sistematik Kur'ân Fihristi)***, Fecr Yay., VI. Bsk., Ankara 2003, 548
[70] Râğıb el-İsfehânî(425/1033), ***Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân***, thk: Safvân Adnân Dâvudî, Dâru'l-Kalem/ed-Dâru'ş-Şâmiyye, I. Bsk., Dımeşk/Beyrut 1412/1992

I. BÖLÜM: SİYER VE KAYNAKLARI

A-SİYER VE MEĞÂZÎ

1-Kelime Ve Istılah Manaları

Siyer kelimesi, (س-ي- ر) kökünden gelen "sîre"(سير)'nin çoğuludur ve sözlükte, yol, âdet, tutum, davranış, ahlak, yaşantı, gibi anlamlara gelmektedir.[71] Kur'ân'da, "قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَى " [72] (*"Onu al korkma. Biz onu ilk hâline çevireceğiz" dedi*) ayetinde olduğu gibi sîre kelimesinin, insanın veya başkasının üzerinde olduğu hal, tavır, anlamlarında kullanıldığı görülür.[73] Siyer kelimesini kavram olarak ise, *Hz. Muhammed'in hayatını inceleyen, nakleden ve kendine özgü metotları olan ilim* şeklinde tanımlamak mümkündür.

Meğâzî ise olarak "*Mağzâ*"(مغزى)kelimesinin çoğuludur ve savaş yapılan yerler, savaş, harp hikayeleri veya destanları gibi anlamlara gelmektedir.[74] Kavram olarak ise, *Hz. Muhammed'in savaşlarını konu edinen ilim* olarak tanımlayabiliriz.

Siyer ile Meğâzî arasındaki ilişkiyi İsmail Hakkı İzmirli, *"Siyer, ensâb-ı şerife'den başlar, Mekke, Medine olaylarını ihtiva eder. Meğâzî ise Peygamberin büyük gazvelerinden bahseder. Mekke olaylarını ihtiva etmez. Siyer daha umumî, megazî ise daha hususidir*"[75] şeklinde açıklarken, Horovitz, Meğâzî kelimesinin genellikle Nebî'nin bütün hayatını kapsadığını belirtmektedir.[76] Horovitz'in eserini Arapça'ya çeviren Hüseyin Nassâr ise, meğâzî kelimesinin sonradan bütün siyeri teşmil ettiğini ifade etmektedir.[77] Bununla beraber siyer ve Meğâzî kelimelerinin bidayetten itibaren birbiri yerine kullanıldığını söylemeliyiz. Nitekim Musâ b. Ukbe, *Meğâzî* olarak isimlendirilen eserinde, Resulullah'ın bütün hayatından alıntılara yer vermiş, sadece savaş haberleri ile ilgilenmemiştir.

Sîre kelimesinin ıstılahî anlamda ilk defa kim tarafından kullanıldığı tartışmalıdır. İslâm Ansiklopedisi *Sîre* maddesi yazarı Della Vida, siyer kelimesini Peygamberin hâl tercümesi olarak ilk kullananın İbn Hişâm olduğunu, daha öncelerinde bu tür eserlerin Meğâzî

---

[71] Siyer kelimesi ve kullanım şekli konusunda bkz. Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer (538/1143), *el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs*, I-IV, thk: A. Muhammed el-Becâvî-M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Ma'rife, II. Bsk., Lübnan tz., II, 198; İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut tz., IV, 389-390, X, 221; Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir(721/1321), *Muhtaru's-Sıhâh*, thk: Mahmûd Hâtır, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1415/1995, I, 136

[72] 20/Tâhâ, 21

[73] Râğıb el-İsfehânî, 433; ayrıca bkz. Vida, G. Lévi Della, "Sîre", *İA*, Eskişehir 1997, X, 699-703, 699

[74] Kelimenin anlam ve kullanımları için bkz. İbn Manzûr, XV, 124

[75] İzmirli, İsmail Hakkı, *Siyer-i Celile-i Nebeviye*, Mukaddimât: İ. Hakkı Uca, Esra Yay., Konya (Bsm. İstanbul) 1996, 20

[76] Horovitz, *el-Meğâzî*, 2, 34

[77] Horovitz, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, t, s

ismini taşıdıklarını söyler.[78] Vâkıdî'nin *Kitâbu'l-Meğâzî*'sinin tahkikli neşrini hazırlayan Marsden Jones ise, "*İbn Hişâm'ın, İbn İshâk'tan rivâyet ettiği esere ismini vermeden önce de, "es-Sîre" lafzının, "Nebî'nin hayatı" anlamında kullanıldığına şüphe yoktur. Kelimenin Muhammed b. Şihâb ez-Zührî'nin zamanında bu özel anlamında kullanıldığına Kitâbu'l-Ağânî'den gelen rivâyet delildir…Bununla beraber Sîret ve Meğâzî aynı anlamda kullanılan, aralarında fark bulunmayan lafızlardır*" der ve buna İbn Kesîr'in İbn İshâk'ın *Sire*'si için bazen meğâzî, bazen sîre kelimesini kullanmasını delil olarak getirir. [79] Jones'un bu konudaki tespitlerinin son derece yerinde olduğunu ifade edelim. Katip Çelebî de, kelimenin bu kullanıma işaretle, Sîre'yi, "*Resulullah'ın Meğâzî'si*"[80] olarak tanımlamıştır. Musâ b. Ukbe kısmında da değineceğimiz üzere, bizim şahsî kanaatimiz, meğâzî ve siyer kelimelerinin başlangıçta birbirlerinin yerine kullanıldığını, ancak zamanla anlam kayması yaşanarak meğâzînin sadece Hz. Muhammed'in savaşlarına münhasır kılındığı yolundadır.

Sîret kelimesi ilk olarak Resulullah(sav)'in hayat hikayesi için kullanılmış ve bu ilimle ilgilenenlere "*Ashabu's-Siyer*" denilmiştir. Abdulğanî, "siyer" kelimesinin Hicrî III. asrın sonlarında bu özel anlamından çıktığını belirterek, Mısırlı müellif Ahmed b. Yûsuf'un, *Sîretu Ahmed b. Tulûn* adıyla telif ettiği eserin, muhtemelen sîre kelimesinin "*Nebî'nin hayat hikayesi*" özel anlamından, başkalarının da hayat hikayeleri anlamına intikal ettiği ilk çalışma olduğunu anlatır.[81] Ancak Vâkıdî'ye atfedilen, *Kitâbu Sîreti Ebî Bekr ve Vefâtihi*[82] isimli eser, çok daha öncelerden bu kelimenin Hz. Muhammed'in hayatına has bir kelime olmaktan çıktığını göstermektedir.

Başlangıçta Resulullah'ın hayatını ifade eden Siyer kelimesi, zamanla genel anlamda "biyografi" yi ifade etmek için de kullanılır olmuştur.[83] Ne var ki, bununla sınırlı kalınmamış, siyer kelimesi genel anlamda tarih ilmini ifade için de kullanılmıştır. Nitekim Taberî, "*siyer ehli*" ve "*tarih ehli*" kavramlarını birlikte kullanmış, sadece Hz. Peygamber'in hayatı söz konusu olunca değil, sonraki dönemlere ait hâdiselerde de, "*siyer ehline*" atıflarda bulunmuştur.[84]

---

[78] bkz. Vida, "Sîre", *İA*, X, 699-700; ayrıca bkz. Tarâbîşî, 41
[79] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, I, 19
[80] Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillah(1067/1657), *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, I-VI, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1419/1999, II, 604
[81] bkz. Abdulğanî, 28
[82] bkz. İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk(385/995), *el-Fihrist*, thk: Nâhid Abbâs Osman, Dâr el-Katarî b. el-Fucâe, I. Bsk., Doha 1985, 195
[83] Siyer isimli eserler için bkz. Kâtip Çelebi, III, 24-25
[84] Taberî, *Târîh*, III, 133, 204, 667; IV, 63, 352; İbn Kesîr'de de aynı kullanımı görmekteyiz. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 28, 158, VIII, 601; ayrıca bkz. Cebertî, Abdurrahman b. Hasan, *Târîhu Acâibi'l-Âsâr fi't-Terâcim ve'l-Ahbâr*, I-III, Dâru'l-Cîl, Beyrut tz., I, 9-10

Resulullah'ın hayatını konu alan Türkçe eserlerde sadece *Siyer* kelimesinin kullanılmış olmasına rağmen, biz geleneksel yöntemi tercih ederek, çalışmamızda hem siyer hem de meğâzî kelimesini, birlikte kullandığımızı belirtelim.

Siyer ilminin, nakil şekli, metodu ve içerisinde barındırdığı hadisler açısından Hadisin,[85] konu açısından ise Tarihin bir şubesi olduğu ifade edilmiştir.[86] İleride bu konu üzerinde tekrar duracağımızdan burada sadece böyle bir tasnif/ayrışmanın sıhhatinin tarihî perspektif açısından yeniden sorgulanması gerektiğini ifade ile iktifa ediyoruz.

2-Siyer Yazıcılığının Doğuşu ve Gelişmesi

Tarihî şahsiyetlerin hayat hikayelerinin yazımı çok erken dönemlerden itibaren bilinen bir yazım türüdür.[87] Teknik anlamda siyer kelimesinin Batı medeniyetindeki karşılığı biyografidir. Biyografinin tarih sınıfına dahil edilip edilemeyeceği,[88] amaçları, yöntemi, önemi gibi konulara girmemekle beraber, biyografilerin İslâm'dan çok daha önceleri mevcut olduğunu belirtelim.[89] Biyografi(terâcim) ile siyer arasında anlam açısından fark yoktur. Ancak Abdulğanî'nin de belirttiği gibi, tarihçilerin, tarihî bir şahsiyet hakkında kısaca bilgi vermeleri halinde "*tercüme*" kavramını, ilgili şahsı geniş olarak ele almalarında ise, "*siret*" kelimesini kullanmaları âdet olmuştur.[90] Bununla beraber, özel anlamıyla siyerin basit formda biyografiden çok daha öte bir anlam içerdiği kesindir. Bu bağlamda siyer yazıcılığı ile, Batı'daki benzerleri arasında bir ilişki kurulacaksa, bu bağlantı Roma imparatorlarının biyografileri ile değil, İncil'lerle olacaktır. Hiç şüphesiz siyer nevinin ilk örneklerini İnciller oluşturmaktadır.[91] Ancak konumuzla doğrudan ilgili olmaması hasebiyle, İnciller ile siyer telifâtı arasındaki benzerlikler veya farklılıklar üzerinde durmayacağız.

---

[85] Siyer'in hadis ilminin bir şubesi olduğu konusunda bkz. Kannûcî, Sıddîk b. Hasan(1307/1889), *Ebcedu'l-Ulûm el-Veşiyyi'l-Merkûm fî Beyâni Ahvâli'l-Ulûm*, I-III, thk: Abdulcebbâr Zekkâr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1978, II, 514; Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, I-III, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, X. Bsk., Beyrut tz., II, 338; İzmirli, 17; Abdulğanî, 31; Dûrî, Abdulazîz, *Bahsun fî Neşeti İlmi't-Târîh inde'l-Arab*, Dâru'l-Meşrik, II. Bsk., Beyrut 1993, 76; Tâhâ, Abdulvâhid Zenûn, *Neşetu Tedvîni't-Târîhi'l-Arabî fi'l-Endelus*, Dâru'ş-Şuûni's-Sakafiyyeti'l-Âmme, Bağdat 1988, 5; Koçyiğit, Talat, *Hadîs Tarihi*, AÜİF Yay., II. Bsk., Ankara 1988, 208

[86] Siyerin, Tarih ilminin bir şubesi olduğu konusunda bkz. Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahman (902/1496), *el-İ'lân bi't-Tevbîh li-men Zemme't-Târîh*, thk, tlk: Frans Rosenthal, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz., 150; Kannûcî, II, 514; A. Emin, *Duha'l-İslâm*, II, 319; Abdulğanî, 86; İzmirli, 17

[87] Bu konuda bkz. Abdulğanî, 9-10; Hallâk, Hassân, *Dirâsetu fî Târîhi'l-Hadarâti'l-İslâmiyye*, Beyrut 1989, 124

[88] "*Düşünceden başka hiçbir şeyin tarihi olmaz*" önermesinden hareket eden Collingwood, biyografileri ne kadar tarih içerirse içersin tarih türü olarak kabul etmezken(bkz. Collingwood, R. G, *Tarih Tasarımı*, çev: Kurtuluş Dinçer, Gündoğan Yay., II. Bsk., İst. 1996, 352), Halkın ise onu, tarih türü olarak kabul etmektedir(bkz. Halkın, Léone E., *Tarih Tenkidinin Unsurları*, çev: B. Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989, 55). Bu konuda ayrıca bkz. Tosh, John, *Tarihin Peşinde*, çev: Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İst. 1984, 81-82

[89] Biyografilerin Yunan ve Roma'da örnekleri konusunda bkz. Kütükoğlu, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyat, IV. bsk. İst. 1995, 23-24

[90] bkz. Abdulğanî, 28

[91] bkz. Hamidullah, Muhammed, *Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi*, çev: Talat Koçyiğit, AÜİF Yay., Ankara 1967, 14

Her ne kadar şiirlerinde bazı şahsiyetler hakkında bilgiler vermişlerse de, İslâm öncesi Araplarında tam manasıyla biyografinin mevcut olduğunu söyleyemeyiz. İslâm'da Siyer yazıcılığının ortaya çıktığı tarihî zemin, Araplarda –özellikle de İslâm öncesi Araplarında- tarih fikrinin incelenmesi ile daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz.

Geçmişte olanların kaydedilmesi, bütün insan topluluklarında görülen bir durumdur. Eldeki anlatılara bakarak, iptidaî bir şekilde dahi olsa İslâm öncesi Araplarında tarih fikrinin mevcudiyetinden bahsetmek mümkündür. Ancak Araplarda tarih yazıcılığının ortaya çıkması genelde İslâm'ın zuhuru ile başlatılır.[92] Araplar, İslâm'dan önce Fil yılı, Ka'be'nin yapımı gibi önemli ve meşhur hâdiseleri takvim olarak kullanmışlar,[93] önemli gördükleri hâdiseleri kitâbelere nakşetmişler[94] veya atalarının yaptıkları işleri şifâhî olarak nakletmişlerdir.[95]

Araplarda her ne kadar ilmî anlamda bir tarih anlayışının olduğunu söyleyemesek de, gerek dış, gerekse iç dinamikleri ekseninde basit formda bir tarih anlayışının mevcut olduğu aşikardır. Çevre komşularına baktığımızda, onların Mısır ve Fars gibi iki kadim medeniyetle, Roma'nın varisi olan Bizans'la ve haliyle Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi ilâhî dinlerle temas halinde olduklarını görürüz. Araplar, iktisadî gelişmelere paralel olarak bu muhitlere ticârî seferler düzenlemişler veya bu doğrultuda anlaşmalar yapmak için heyetler göndermişlerdir.[96] Şüphesiz onlar bu seferlerinde sadece ekonomi veya siyaset konuşmuyorlardı. Geçmişe dair haberleri, efsane ve mitoloji ile karışmış şekilde onlardan dinliyorlar veya Tevrat hikayelerine muttali oluyorlardı. Kureyş'in ticârî gayelerle Habeş, İran, Bizans gibi çevre devlet ve

---

[92] bkz. Terhînî, 59; Günaltay, M. Şemseddin, *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler-*, haz: Yüksel Kanar, Endülüs Yay., İst. 1991, 17; Lewis, Bernard, *Tarihte Araplar*, çev: H. Dursun Yıldız, Anka Yay., İst. 2000,183

[93] Araplar İslâm öncesinde bazı tarihlendirme yöntemlerine başvurmuşlarsa da başarılı olamamışlardır. Arapların tarihlendirme yöntemleri ve takvimleri konusunda ise bkz. İbn Şebbe, II, 758-759; Ya'kûbî, II, 7-8; Taberî, *Târîh*, I, 120; Sehâvî, *el-İ'lân*, 47, 148; Âlûsî, Mahmûd Şükrü el-Bağdâdî(1270/1853), *Bülûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, I-III, tsh: Muhammed Behcet el-Eserî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz., III, 214-223. Hz. Ömer zamanında takvimin belirlenmesi çalışmaları konusunda bkz. Ya'kûbî, Ahmed b. Ebi'l-Ya'kûb b. Cafer b. Vehb b. Vâdıh (292/905), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, Dâru Sâdır, Beyrut 1412/1992, II, 145; Taberî, *Târîh*, II, 3-5, 476, 569; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 11-12; III, 59; Sehâvî, *el-İ'lân*, 47, Semhûdî, I, 248; Nebrâvî, 70-73

[94] Hallâk, 128

[95] Hourani, Albert, *Arap Halkları Tarihi*, çev: Yavuz Alogan, İletişim Yay., III. Bsk., İstanbul 2001, 80; İslâm öncesi Araplarında tarih konusunda ayrıca bkz. Gibb, Hamilton A. R., *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, çev: K. Durak, A. Özkök, H. Yücesoy, K. Dönmez, Endülüs Yay., İst. 1991, 125-128

[96] Arapların Fars, Rum, Habeş gibi komşu devletlere gönderdikleri elçiler ve onlarla ilişkileri konusunda bkz. Dekkasse, Muhammed Ali, *es-Sefâretu's-Siyâsiyye ve Edebuhâ fi'l-Asri'l-Câhilî*, Dâru'l-İlm, Dımeşk 1989, 187-256; Resulullah zamanında da bu ilişkilerin devam ettiğini belirtelim. Bu konuda bkz. Hamâde, Faruk, *el-I'lâkatu'l-İslâmiyyetu'n-Nasraniyye fî Ahdi'n-Nebevî*, Dâru'l-Kalem, I. Bsk., Dımeşk, 1426/2005; Arabî, Muhammed Memdûh, *Devletu'r-Resûl(sav) fi'l-Medîne*, el-Heyetu'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb 1988(tıpkı basım;Mektebetu'l-İrşâd, İst. tz), 258-275; Sönmez, Âbidin, *Resûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri*, İnkılâb Yay., İst. tz.

medeniyetlerle ilişkileri, onların tarih ithal etmiş olma ihtimalini her zaman baki kılmaktadır.[97]

Araplarda tarih anlayışının oluşmasında etkili olan bir diğer unsur ise iç bünyesinde barındırdığı ehl-i kitap kültürüdür. İslâm'ın başlangıç dönemlerine ait nakiller arasında, Mekke'nin sosyal yapısında Hıristiyan kölelerin olduğunu,[98] tartışmalı dahi olsa bazı Arapların Hıristiyanlığı kabul ettiğine dair rivâyetlere rastlamak mümkündür. Aynı şekilde, Medine, Hayber gibi yerleşim yerlerinde, Yahudilerin varlığı ve Arapların bunlarla belli bir düzeyde ticarî ve sosyal ilişkilerinin olduğunu biliyoruz. Bütün bunlar göz önüne alındığında Arapların sanıldığı kadar kapalı bir toplum olmadıkları anlaşılacaktır. Neticede Arapların, geçmiş asırlara ve milletlere dair bilgileri olduğunu söyleyebiliriz.[99]

İslâm öncesi Araplarında haber nakil aracı sözlü(şifâhî) anlatılardır.[100] Bundan hareketle Arapların yazıdan bihaber olduklarını söylemek mümkün değildir.[101] Arapların komşularına nispeten yazıdan uzak durmaları araştırmacıları, onların yazıyı bilmedikleri sonucuna götürmüştür. Öyle ki, Hitti, Kuzey Araplarının bir yazı sistemine sahip olmadıkları[102] iddiasını dahi gündeme getirmiştir. Şüphesiz, araştırmacıları bu anlayışa iten argümanlar da vardır. İleride tekrar üzerinde duracağımız, İslâm'ın başında Mekke'de yalnızca on yedi kişinin okuma yazma bildiği yolundaki garabet rivâyet,[103] bunlardan sadece biridir. Arapların yazıya başvurmak yerine, sözlü geleneği tercih etmelerinin en geçerli nedeni göçebe bir millet olmalarıdır. Medenîleri arasında ise, yazı geleneğinin çevre medeniyetlerle kıyaslanınca oldukça geride olmaları bir diğer sebep olarak gözükmektedir. Burada,

---

[97] bkz. İbn Hişâm, I, 300, 358

[98] Medine'de de Hıristiyan kölelerin mevcudiyetinden bahsedilmiştir. Bkz. Hâlid, Hasan, *Muctemau'l-Medine Kable'l-Hicre ve Ba'dehâ*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1406/1986, 88

[99] bkz. Âlûsî, III, 214. Nitekim Kur'ân'da geçmiş Peygamberlerin haberlerini, ulusların Araplara karşı tutumlarını anlatan bir dizi ayet vardır. Bu ayetler, kıssaların ilk muhatapları olan Arapların bunlara yabancı olmadıkları, onları bildikleri ya da en azından bir kısmından haberdar oldukları imajını verecek bir üslupla ifade edilmiştir. Söz konusu ayetlerden bazıları, 10/Yûnus, 13-14; 22/Hacc, 42-46; 29/Ankebut, 38; 30/Rûm, 9. Bu konuda bkz. Derveze, İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I-III, çev: Mehmet Yolcu, Yöneliş Yay., II. bsk., İst. 1995, I, 268-269

[100] bkz. Dûrî, *İlmu't-Târîh*, 16; Tâhâ, 5; Hourani, 80; Uyar, Mazlum, *İmâmiye Şîası'nda Düşünce Ekolleri Ahbârilik*, Ayışığı Kitapları, İst. 2000, 51; Kâşif, Seyyide İsmail, *İslam Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metotları*, çev: M. Şeker-R. Savaş-R. Şimşek, İzmir 1997, 21; Derveze ise zorlama bir yorumla, Kur'ân'daki "esâtir" ibaresinin "satara" kavramından geldiğini ve bunun yazılı metinlere işaret ettiğini ileri sürer, bkz. *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed*, I, 272

[101] Araplarda kitabet konusunda bkz. A'zamî, *Dirâsât*, I, 43; *İlk Devir Hadîs Edebiyatı ve Peygamberimizin Hadîslerinin Tedvin Tarihi*, çev: Hulusi Yavuz, İst 1993, 3; İslâmî dönemde yazı konusunda bkz. Hamidullah, Muhammed, "Allah'ın Elçisi(sav) ve Sahabe Devrinde Yazı Sanatı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, II/7, (1998), 95-102

[102] bkz. Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, I-II, çev: Salih Tuğ, İst. 1989, I, 133

[103] bkz. İbn Abdirabbih, Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed(327/939), *Kitâbu'l-Ikdi'l-Ferîd*, I-VIII, thk: Muhammed Abdulkâdir Şâhîn, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1423/2003, IV, 209

Araplarda yazının gelişmemiş olmasını, onların güçlü hafıza yeteneklerine[104] veya günlük hayatta ihtiyaç duymadıklarına[105] bağlayan yorumlara katılmadığımızı da ifade edelim.

Araplar efsanevî bir anlatıma büründürdükleri atalarının öykülerini veya rakip kabilenin menâfirini şiirlerle dile getirmekte idiler. Her ne kadar bazıları bu anlatım şeklini tarihe dahil etmeseler de[106] Hitti'nin de belirttiği gibi,[107] bu türden malumatlar tarihî bir değer taşımaktadır. Ayrıca, İslâm öncesi Araplar, sadece kabileleri için önemli olan hâdiselerle ilgilenmemişler, hayata, dünyaya, başka bir tabirle çevrelerine dair görüşlerini de şiirle dile getirmişlerdir.

Arapların kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan tarih telakkilerinde ise, Eyyâmu'l-Arap[108] ve soy bilgisi(neseb)[109] etkindir. Della Vida, aşırı bir yorumla Meğâzî haberlerini, Eyyâmu'l-Arab'ın devamı ve tekâmül etmiş şekli olarak değerlendirerek, iki tür arasındaki üslup ve anlatım benzerliğini, Meğâzî haberlerinde şiire çok yer verilmesini buna delil getirir.[110] Kısmî bir etkilenmeyi inkar etmemekle beraber, meğâzînin eyyâm haberlerinin bir devamından ibaret olduğunu kabul etmemize imkan yoktur. Della Vida'nın ileri sürdüğü deliller ise meğâzî anlatımının zahirî şekline bakılarak ileri sürülmüş argümanlardır. Öncelikle

---

[104] Uyar, 51

[105] A'zamî, *Dirâsât*, I, 44

[106] bkz. Togan, A. Zeki Velîdi, "Ortaçağ İslam Aleminde Tenkidi Tarih Telakkisi", *İslami Tetkikler Enstitüsü Dergisi*, I/1-4, (İst. 1953), 43-49, 43; Seyid Kutub, *Tarihte Düşünce ve Metod*, çev: Kamil M. Çetiner, Arslan Yay., İst. 1997, 33

[107] Hitti, I, 133

[108] Eyyâmu'l-Arab'ın tanımı ve nedenleri konusunda bkz. Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, XI. Bsk., Beyrut 1975, 66-67; Hasan İbrahim Hasan, *Târîhu'l-İslam es-Siyâsî ve'd-Dînî ve's-Sakâfî ve'l-İctimaî*, I-IV, Beyrut/Kahire 1991; I, 47; Hitti, I, 134; Sâlim, es-Seyyid Abdülazîz, *Târîhu'l-Arab fî Asri'l-Câhiliyye*, el-Mektebu'l-Câmii'l-Hadîs, Beyrut tz., 426; Şevkî, Ebu Halîl, *Fi't-Târîhi'l-İslâmî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut/Dımeşk 1991, 21; Beyâtî, A. Câsim, *Dirâsetu Mukârene li-Melâhimi'l-Eyyâmi'l-Arabiyye*, [Ebu Ubeyde, Kitâbu'l-Eyyâmi'l-Arab'ın I. Cildi] Âlemu'l-Kütüb/Mektebetu'n-Nahdati'l-Arabiyye, I. Bsk., Beyrut 1987/1407, 59-69; Huart, Clément, *Arab ve İslam Edebiyatı*, çev: Cemal Sezgin, Ankara tz., 174-175; Dûrî, *İlmu't-Târîh*, 16-17; Kâşif, 21; Şakir Mustafa, *et-Târîhu'l-Arabî ve'l-Müerrihûn*, I-IV, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, III. Bsk. Beyrut 1983(I. Bsk. 1978), I, 54; Muhammed Fethî, Osman, *el-Medhal ila't-Târîhi'l-İslâmî*, Dâru'n-Nefâis, II. Bsk., Beyrut 1412/1992(I. Bsk. 1988), 114-116; Eyyâmu'l-Arab'ın panayırlarda dile getirildiği konusunda bkz. Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Neysâbûrî (468/1075), *Esbâbu'n-Nüzûl*, thk: Eymen Salih Şa'ban, Dâru'l-Hadîs, II. Bsk., Kahire 1995, 58; Eyyâmu'l-Arab konuları için bkz. Ebu Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî(209/824), *Kitâbu Eyyâmi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-II, thk, cem: Âdil Câsim el-Beyâtî, Âlemu'l-Kütüb/ Mektebetu'n-Nahdati'l-Arabiyye, I. Bsk., Beyrut 1987/1407; İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (276/889), *el-Meârif*, thk: Servet Ukkâşe, Mektebetu'l-İrşâd, VI. Bsk.(I. Bsk. 1960), İstanbul 1992; 603-607; Âlûsî, II, 68-75; Beyâtî, 229-263; Bek, Muhammed Ahmed Câde'l-Mevlâ-Becâvî, Ali Muhammed-İbrahim, Muhammed Ebu'l-Fadl, *Eyyâmu'l-Arab fi'l-Câhiliyye*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî 1961, tı; panayırların Araplarda tarih ilminin gelişmesine katkısı konusunda bkz. Âlûsî, I, 270-273; Sanni, Amidu, "Features and Orientations of the Early Works on Arabic Poetics", *Hammard Islamicus*, XIV/2, (1991), 5-11, 5

[109] Ensâb konusunda bkz. Kâtip Çelebi, I, 191; Âlûsî, I, 278-308; II, 182-188. İnsanların neseplerine önem vermeleri, onları kayıt altına alma arzusu sadece Araplara has bir özellik değildir. Tevrat'ta[Tevrat, Tekvin, Bab 10] ve Herodotos'un, *Tarih*'inde[Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yay., İst. 2002, I, 19, 119, 136, 273, 341, 394, 441] bir çok soy zincirinin zikredilmesi, her toplumda ve zamanda neseb bilgisine önem verildiğini göstermektedir. Arapların soyları konusunda listeler için bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 63-111

[110] bkz. Vida, "Sîre", *İA*, X, 700

iddia ettiği gibi Meğâzî ile eyyâm arasında üslup benzerliği, birinin diğerinin devamı olduğunu söyleyebilecek kadar ileri boyutta değildir. Ayrıca, ileride de ele alacağımız üzere, Meğâzî müellifleri şiiri, nakil aracı olarak değil, haberlerine delil olarak kullanmışlardır. Ensâb ilmini de, sadece ataların isimlerinin zikredilmesi olarak değerlendirmemek gerekir. Bilakis, kasas, ahbâr ve vâkıaların rivâyeti de bu ilme dahildir.[111]

Resulullah dönemi sohbet meclislerinde, ashabın "*şiir inşâd ettikleri ve Cahiliye haberlerini konuştukları*"[112] ifade edilmiştir. Bu durum İslâm'ın başlangıcında, toplumun tarihle amatörce de olsa ilgilendiğini göstermektedir. Aynı şekilde, ashabın Resulullah'a, hayatına dair sorduğu sorular ve onun bu konuda anlattıkları karşılaştığımız ilk siyer haberlerini oluşturmaktadır.[113] İslâm'ın gelişi ile beraber, Arapların tarihe bakışları da değişmiş, daha önce eğlence meclislerine renk katmak için kullanılan tarih, belli bir amaca hizmet gayesi ile kullanılır hale gelmiştir.

İslâm tarihinde tarihle ilgili ilk çalışmanın Kur'ân'ın cemi olduğu belirtilmiştir. Zira Kur'ân'ı toplayan heyet, metinleri bazı kriterlere göre tespit ve tertip etmişlerdir ki, bu da tarih bilgisi gerektiren bir ameliyedir.[114] Biz bu görüşe, "*ilk kapsamlı ve resmî çalışma*" ibaresini eklemek suretiyle katılmaktayız. Zira daha Resulullah zamanında hadislerin veya bazı siyere müteallik haberlerin sahifeler şeklinde tanzimi, Resulullah'ın mektuplarının saklanması gibi faaliyetler, Müslümanlarda tarihle ilgili çalışmaların ilk nüvelerini oluşturmaktaydı.[115] Bazı araştırmacılar, İslâm dünyasında tarih yazıcılığını Siyer ve Meğâzî yazımı ile başlatmaktadırlar.[116] Bununla beraber, Müslümanların ilgilendikleri ilk tarihi anlatımların, Kur'ân'ın naklettiği bölgesel tarihî kıssalar olduğu da unutulmamalıdır.

Siyer yazıcılığının doğuşuna etki eden bir çok unsur vardır. Bunların başında da, Müslümanların, Resulullah'ın örnek ve model(sünnet) insan olma vasıflarını sonraki nesillere bir bütün olarak aktarma arzusu gelmektedir. Nitekim, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e ittiba etmeyi emreden ayetleri, siyer araştırmalarına yönelen Müslümanları teşvik etmiştir.

---

[111] Beyâtî, 51

[112] İbn Sa'd, I, 372; Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musâ b. ed-Dahhâk(279/892), *eş-Şemâilu'n-Nebeviyye*, thk: Fevvâz Ahmed Zümerlî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, I. Bsk., Beyrut 1996/1417, 304-305; İbn Abdirabbih, VI, 5; Araplarda şiir meclisleri kurulması ile ilgili olarak bkz. İbn Hişâm, II, 370

[113] Hz. Âişe'nin, Hz. Muhammed'e, Uhud gününden daha şiddetli bir günle karşılaşıp karşılaşmadığını sorması, bkz. Buhârî, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail(256/870), *Sahîh*, I-VII, Çağrı Yay., II. Bsk., İst 1992, IV, 83; Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac(261/874), *Sahîh*, I-III, thk, tsh, tlk: M. Fuad Abdulbaki, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992, II, 1420; İbn Abdilber, Ebu Ömer Yûsuf b. Abdillah (463/1071), *ed-Dürer fi İhtisâri'l-Meğâzî ve's-Siyer*, tlk, thrc: Mustafa Dîb el-Buğa, Teclîdu'l-Fidâ, Dımeşk 1984, 52; Hâris b. Hişâm'ın, Resulullah(sav)'e "*Vahiy sana nasıl geliyor?*" diye sorması, bkz. Buhârî, *Sahîh*, IV, 80; ashabın Resulullah'a "*Bize kendinden bahset*" demeleri, bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 28; Taberî, *Târîh*, I, 458

[114] bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih*, 18

[115] Nitekim A'zamî, "*Siyer yazıcılığı, sahabenin küçük hâdiseleri yazmaları ile başlamıştır*" demektedir. Bkz. *Dirâsât*, I, 58

[116] bkz. Lewis, *Tarihte Araplar*, 183; Günaltay, *Tarih ve Müverrihler*, 17; Tâhâ, 5-6

Kur'ân üzerinde çalışma yapan Müslümanlar, Kur'ân'ın Hz. Muhammed'in hayatından bağımsız olarak ele alınamayacağını çok erken dönemlerde fark etmişlerdi. Kur'ân'ın tefsiri için Esbâbu'n-Nüzûl'e ihtiyaç vardı ve bir ayetin hangi şart ve hâdiseye binâen nâzil olduğunu bilmek, ayetin doğru anlaşılması açısından önemli idi. İlk siyer müelliflerinin eserlerinde bir çok ayetin ve tefsirlerinin zikredilmiş olması bu anlayışın neticesidir. Kur'ân'da, Hz. Peygamber'in hayatından kesitlerle beraber, bir çok peygamberden bahsedilmesi Müslümanları bu çalışmalara yönelten bir diğer önemli unsurdur.

Müslümanların dikkatini siyer araştırmalarına çeviren başka bir unsur ise; hukukî ihtiyaçlar ve siyasî çekişmelerdir. Clement Huart, Meğâzî ilminin gelişmesinde İslâm hukukunun rolüne dikkat çekerken[117] oldukça haklıdır. Zira, İslâm'ın iki ana kaynağı olan Kur'ân'ın yorumu ve sünnet/hadisin konumunu belirlemede, Hz. Muhammed'in sîretini bilmek hayati önemi haizdir. Hukukî bir takım sorunlara çözüm bulma ihtiyacı, alimleri, ferdî veya kamu hukukuna misâl teşkil edebilecek vâkıaların tespiti için, siyer araştırmalarına yöneltmiştir. Özellikle vergi sisteminde, arazilerin hukukî konumları en çok karşılaşılan problemdi ve sorunun temelinde Hz. Muhammed ve Râşid halifeler dönemindeki uygulamalar yatıyordu. Bu uygulamaların tespiti için de Siyer ilmi önemli bir başvuru alanı idi.[118] Ömer b. Abdilazîz, halife olunca, Resulullah(sav)'in ve Ömer b. el-Hattâb'ın sadakalarla ilgili kayıtlarını aramak için Medine'ye adam göndermesi, bulunan vesikaların nüshalarının çıkartılması,[119] hukukî ihtiyaçların siyasî otoriteleri de, siyer araştırmalarına yönelttiğini göstermesi bakımından önemlidir. Burada sadece devlet idarecilerinin ihtiyaç duyduğu bilgi kaynaklarına ulaşma çabası söz konusu değildir. Nitekim, Haricilerin liderlerinden olan Necde b. Âmir el-Harûrî, İbn Abbâs'a mektup yazarak, "*Kadınlar, Resulullah'la beraber gazveye çıktı mı? Çıktılar ise Resulullah, onlara ganimetten pay verdi mi? Çocukları öldürdü mü?Yetim ne zaman yetişkin olur? Hums kimler içindir?*" gibi sorular sormuş İbn Abbâs da, bir mektupla bunları cevaplamıştır.[120]

---

[117] Huart, 174

[118] Muhammed b. Ömer-Kudâme b. Musâ-Ebu Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm, "*Ömer b. Abdilazîz bana mektup yazarak, "Benim için, el-Ketîbe'yi (*Hayber'de bir yer*) araştır. Orası, Resulullah'ın Hayber'den humsu mu, yoksa sadece Resulullah'a has kılınan arazilerden mi?" dedi. Ebu Bekr, "Bunu Amre bnt. Abdirrahman'a sordum ve Amre'nin anlattıklarını Ömer b. Abdilazîz'a yazarak bildirdim.*" Bkz. İbn Sa'd, V, 389. Aynı şekilde İbn Şihâb'ın, Hz. Ömer'e kadar ulaşan bir senedle, Benî Nadîr, Hayber ve Fedek arazilerinin statüsünü açıklaması (İbn Abdilber, *ed-Dürer*, 242), Resulullah'ın sadakalarının neler olduğunu söylemesi (İbn Şebbe, I, 173) gibi örnekler, siyer araştırmalarına duyulan ihtiyacı göstermesi bakımından önemlidir.

[119] Ebu Ubeyd, Kâsım b. Sellâm(224/838), *Kitâbu'l-Emvâl*, thk, tlk: Muhammed Halîl Herrâs, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, II. Bsk., Beyrut tz., 367

[120] Necde'nin mektubu ve İbn Abbâs'ın cevabı için bkz. Ebu Ubeyd, 343-344; Müslim, *Sahîh*, II, 1444-1446; İbn Şebbe, II, 647-650; Ebu Dâvud, III, 170; Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musâ b. ed-Dahhâk(279/892), *Sünen*, I-V, thk, şrh: Ahmed Muhammed Şakir, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992, IV, 125-126;

Siyasî ve mezhebî çekişmeler, İslâm kültür tarihinde derin izler bırakmıştır. Başlangıçta siyasî olan ihtilafların dinî bir veçheye büründürülmesi, itikadî bir takım problemlerin temelinde tarihî hâdiselerin yatması, söz konusu hâdiselerin iyi bilinmesi gerekliliğini doğurmuştur. Ayrıca, her mezhebin kendi argümanlarını Resulullah'ın sözlerinde/hareketlerinde aramaya kalkışması, her kesimden Müslüman'ı Hz. Muhammed'in hayatını araştırmaya yöneltmiştir. Her ne kadar kötü niyetli bazı hareketlerin temelinde de, siyâsî ve mezhebî çekişmeler yatmakta ise de, bu çekişmelerin siyer yazıcılığı üzerinde, gerek metodolojisinin geliştirilmesi, gerekse de yeni araştırmalara vesile olması açısından olumlu tesirleri olmuştur.

Siyer yazıcılığının gelişimini etkileyen diğer bir husus ise ehl-i kitapla yapılan münazaralardır. Fetihlerle beraber İslâm Devletinin tebaası olan gayr-i Müslimlerle girişilen amansız tartışmalar, Resulullah konusunda başvuru eserlere ihtiyacı gündeme getirmiş, bu da Müslümanların siyer çalışmalarına daha bir iştiyakla sarılmalarını sağlamıştır. Aynı şekilde ehl-i kitaba mensup kişilerin, Müslüman olmaları ile beraber, önceki bilgi birikimlerini İslâm'a taşımaları da, siyer yazıcılığı üzerinde etkili olmuştur. Özellikle de, Resulullah'ın hayatını, Adem(as)'la başlayan risâlet geleneğinin bir parçası olarak algılanmasında, söz konusu kitlenin ciddi anlamda katkısı olmuştur.

Siyer ilminin gelişimine etki eden faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

a-Kur'ân'ın yorumu ve sünnetin bağlayıcılığı hususu,

b-İslâm öncesi dinî-kültürel(Yahudi-Hıristiyan) geleneğin devamı,

c-Hukukî ve sosyal alanda duyulan bir takım ihtiyaçlar,

d-Resmî otoritelerin yönetim alanında karşılaştıkları sorunlar ve tarihî model arayışları,

e-Entelektüel uğraş,

f-Dinî münazaralar.

Sahabe döneminde ilmî faaliyetler oldukça artmıştır.[121] Bu dönemde halifelerin veya sahabîlerin Hz. Muhammed dönemi hâdiselerine atıflarda bulunduklarını, şahit oldukları hâdiseleri anlattıklarını veya soruşturduklarını görmekteyiz.[122] Halifelerin toplumdaki yanlış kanaatleri izale etmek veya beklentileri yok etmek için tarihî hâdiselerin anlatımına başvurdukları da olmaktaydı.

Dönemin ilim meclisleri, ilmî canlılığın en açık kanıtı idi. İbn Abbâs'ın ilim meclisinde her gün bir konu işleniyordu ve bunların arasında Meğâzî, Eyyâmu'l-Arap ve şiir

---

aynı şekilde başka biri, İbn Abbâs'a enfâl'den sormuş o da yanıtlamıştır. Bkz. Mâlik b. Enes(179/795), *el-Muvattâ*, I-II, thk, tlk: M. Fuad Abdulbaki, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992, II, 455

[121] Hulefâ-i Râşidîn döneminde ilmî çalışmalar için bkz. Şurrâb, 165-166

[122] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 65, 254, 256, 319; II, 607; İbn Hişâm, I, 126, 235; Taberî, *Târîh*, I, 532-533; II, 239

dikkat çekiyordu.[123] İbn Abbâs'ın diğer alanlarda olduğu gibi siyer alanında da araştırmalar yaptığını söylemeliyiz. Bu konuda kendisi, *"Ben Resulullah'ın Ensâr ve Muhâcirden ashabının peşinden ayrılmazdım. Onlara devamlı olarak Resulullah(sav)'in Meğâzîsinden ve bu konuda Kur'ân'da nelerin indirildiğini sorardım…"*[124] derken, Ubeydullah b. Ebî Râfî', *"İbn Abbâs, Ebu Râfî' ye gelir ve "Resulullah, falan gün ne yaptı, falan gün ne yaptı?" diye sorardı. İbn Abbâs'ın yanında levhaları vardı ve onlara yazardı"*[125] şeklindeki sözleri İbn Abbâs özelinde Müslümanların, çok erken dönemlerden itibaren siyerle ilgilendiklerini göstermektedir.

Sahabe döneminde sadece siyer haberlerine ilgi duymakla yetinilmemiş, aynı zamanda siyer eğitimine de başlanmıştır; *"Şerîk- Abdulmelik b. Umeyr, "İbn Ömer Şa'bî'ye uğradı. O, Meğâzî okuyordu. Bunun üzerine İbn Ömer, "Sanki o da bizimle berabermiş gibi(anlatıyor)…dedi"*[126] Bir diğer haber ise, İbn Akîl'den gelmiştir; *"Biz Câbir b. Abdillah'ın yanına gider, ona Resulullah'ın sünnetinden sorardık (Musâ'nın rivâyetinde, "Resulullah'ın Siyerinden" ibaresi vardır) ve onu yazardık."*[127] Bu dönemde yeni Müslüman olanlar veya sahabe çocuklarının babalarına, Hz. Peygamber'in hayatına veya gazvelerine dair sorular sormaları, siyer ve meğâzî'nin ilk temellerini atıyordu.

Hulefâ-i Râşidîn döneminde ilk kez ihdas edilen,[128] ancak zamanla kontrolden çıkan kıssacıların da siyer yazıcılığını belli oranda etkilediklerini söylemek durumundayız. Ancak, kıssacıların rolü hiçbir zaman "*Peygamberin hayatına dair hikayeleri ilk olarak yazma ve yayma*"[129] seviyesinde olmamıştır. Ne var ki onların, siyer malzemesinin genişlemesine olan katkılarını, daha doğru ifade ile zararlarını da inkar edemeyiz. Ancak, onların katkıda bulundukları rivâyet literatürünün genişletilmesi faaliyeti ile, ilk dönem siyer yazıcılığı arasında, hem zaman olarak, hem de yöntem olarak, büyük farklılıklar vardır.

Emevî ve Abbâsî hilafetleri dönemlerinde de gerek siyasî çevreler, gerekse de ilmî çevrelerin genelde tarihe,[130] özelde siyere olan ilgileri artarak devam etmiştir. Mervân b. el-

[123] İbn Abbâs'ın ilim meclisi için bkz. İbn Sa'd, II, 368; Zehebî, *A'lâm*, III, 350; Hamâde, *Mesâdir*, 66. Câbir b. Abdillah'ın da, ilim meclisinden bahsedildiğini ayrıca belirtelim. Bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 434
[124] bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 298
[125] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 92
[126] Zehebî, *A'lâm*, IV, 302
[127] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 104
[128] Kıssacılığı ilk ihdas edenin fitne zamanında Muâviye olduğu da rivâyet edilmiştir. Bkz. İbn Şebbe, I, 10-11. İlk dönemlerde kıssa ve kıssacılar için bkz. İbn Şebbe, I, 8-15; Ebu Dâvud, Süleyman b. Eşas b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr b. İmran el-Ezdî(275/888), *Sünen*, I-V, thk, hşy, şrh: Bedreddin Çetiner, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992, IV, 72; Muavviş, Sâlim, *el-Kavâidu'l-Ma'rifeti'l-İslâmiyye fî Edebi Sadri'l-İslâm*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, I. Bsk., Beyrut 1422/2001, 235-243
[129] Vida, "Sîre", *İA*, X, 700
[130] Muâviye b. Ebî Süfyân'ın, Sahhar el-Abdî ve Ubeyd b. Şeriyye'yi yanına getirtmesi(Beyâtî, 41), gecenin bir bölümünde, geçmiş Peygamberlerin (Taberî, *Târîh*, I, 158)ve ve Arapların haberlerini, Fars ve diğer ulusların

Hakem'in, İbn Yâmin b. en-Nadrî'ye Ka'b b. el-Eşref'in nasıl öldürüldüğünü,[131] Abdulmelik b. Mervân'ın, Muhammed b. Cübeyr'e Kureyş'in isimlendirilmesini,[132] Velîd b. Abdilmelik'in, Urve'ye Resulullah(sav)'in Eşas b. Kays'ın kız kardeşiyle evlenip evlenmediğini[133] sormaları, yine Ömer'in, Ebu Bekr b. Hazm'dan, Resulullah(sav)'in erkek, kadın ve mevâliden hizmetçilerinin isimlerini[134] ve Resulullah(sav)'in, Meymûne ile evlendiğinde ihramlı olup olmadığını araştırmasını istemesi[135] gibi haberler, onların bu konudaki ilgilerinin boyutlarını göstermeye yetecek niteliktedir.

Siyerin propaganda amacıyla kullanmaya çalışılmasının başlangıcı da Emevîler dönemine tekabül etmektedir; "*Abdullah b. Muhammed, Hişâm b. Yûsuf hıfzından imla ettirdi ki-Ma'mer-Zührî, "Velîd b. Abdilmelik bana, "Ali'nin Âişe'ye iftira atanlar arasında olduğu haberi sana ulaştı mı?" dedi…*"[136] Ebân b. Osman'ın elindeki siyer nüshasını istinsah ettiren, ancak içerisinde Ensâr'ın övülmesini gördükten sonra yakılmasını emreden Süleyman b. Abdilmelik'i onaylayan dönemin halifesi Abdulmelik'in verdiği cevap, bu konudaki yaklaşımlarını göstermesi açısından dikkate değerdir; "*Bizim faziletine ihtiyacımız olmayanların öne çıkarılmasına, Şam halkının bilmediklerini öğretmeye ihtiyacımız yok.*" [137]

Abbâsîler dönemindeki kültürel hayatın en dikkat çekici faaliyeti olan ilim meclislerinin de,[138] siyerin gelişimine katkı sağladığı muhakkaktır. Her ne kadar bu ilim meclislerinde, felsefe, hukuk, tıp veya dinler arası polemikler ağırlıkta olsa bile, zamanla bu toplantılara, siyer dahil olacak, özellikle de Resulullah'ın sıfatları, mucizeleri gibi konular sık sık gündeme gelecektir.

Siyer yazıcılığının gelişim dönemlerini oluşturan, risâleler, cem, tasnif ve telif gibi dönemleri ileride ele almakla beraber, burada son olarak İslâm literatür tarihinde tartışıla gelen, İslâmî ilimlerde tedvîn ve tasnifin başlangıcı meselesi üzerinde durmanın, siyer yazıcılığının gelişim aşamalarını takip açısından faydalı olacağı kanısındayız. İslâm kültür

---

krallarının hayat hikayelerini, savaşlarını, siyaset anlayışlarını konu alan sohbetler düzenlemesi(Mesûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin(346/957), *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, I-IV, thk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, V. Bsk., Riyad 1393/1973, III, 40-41) onun şahsında Emevî halifelerinin, tarihe verdikleri önemi göstermektedir. Ayrıca Ömer b. Abdilazîz'in, Sâlim b. Abdillah'a Hz. Ömer'in hayatını araştırması konusundaki mektubu için bkz. İbn Sa'd, V, 396; Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdillah b. Ahmed b. İshâk b. Musâ b. Mihran el-Esbehânî (430/1038), *Hılyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Esfiyâ*, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, IV. Bsk., Beyrut 1405, V, 284

[131] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 192

[132] Taberî, *Târîh*, I, 511

[133] İbn Sa'd, VIII, 145

[134] İbn Sa'd, I, 497; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 328

[135] İbn Sa'd, VIII, 133, benzer bir varyant için bkz. 134

[136] Buhârî, *Sahîh*, V, 60; bununla ilgili olarak ayrıca bkz. İbn Şebbe, I, 337; Zehebî, *A'lâm*, V, 339-340

[137] Zübeyr b. Bekkâr, *el-Ahbâru'l-Muveffakiyyât*, thk: Sâmî Mekkî el-Âfî, Âlemu'l-Kütüb, II. Bsk., Beyrut 1416/1996, 275

[138] Me'mûn(Mesûdî, IV, 19-21), Vâsık(Mesûdî, IV, 77) ve Yahyâ b. Hâlid'in (Mesûdî, III, 379) huzurlarında ilim meclisleri kurdukları nakledilmiştir.

tarihinde tedvîn faaliyeti ile siyer yazıcılığının gelişimi arasında ciddi bir paralellik vardır. Ancak, tedvînden ne anlaşıldığı konusunda müellifler arasında bir ittifaktan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Kimi müellif, tedvînle kitabeti(takyîd) eş anlamlı olarak kullanırken,[139] kimi de tedvîn ile cem' ve tasnif ameliyesini aynı anlamda kullanmıştır.[140] Oysa, tedvîn, takyîdden daha geniş bir anlama sahiptir.[141] Kanaatimizce takyîd(kitabet), tedvîn, tasnif ve cem' farklı ameliyelerdir ve birbirlerinin yerine kullanılmaması gerekir. Resulullah ve sahabe zamanında ulûmu'l-İslâmîyeye dair ne varsa yazılmasına takyîd dönemi-ki vahyin yazılması ile başlamaktadır-, rivâyetlerin Hadîs, Tefsir, Fıkıh, Siyer gibi kendi alanlarında kısımlara ayrılması tedvîn, her disipline ait haberlerin yani tedvîn edilen malzemenin bir araya getirilmesine cem', cem' edilen malzemenin kendi içinde bâblara ayrılarak müstakil eserlerin neşrine de tasnif/telif denmesi gerektiği görüşündeyiz.

Tedvînin başlangıcı konusunda da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Muâviye'nin sarayına tarihçiler getirerek anlattıklarını yazdırması, Müslüman-Arap haberlerinin ilk tedvîni olarak değerlendirenler olduğu gibi,[142] Ömer b. Abdilazîz'in, Ebu Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm'a, sünnetin toplanmasını emretmesini, ilk resmî tedvîn olarak kabul edenler de vardır.[143] Rivâyetleri sahih kabul edecek olursak, Ömer b. el-Hattâb'ın, çok daha öncesinden buna niyetlendiğini söyleyebiliriz. Ne var ki, kendisi bir müddet sonra, Kur'ân'ın terk edilme korkusu ile bu düşüncesinden vazgeçmiştir.[144] Ömer b. Abdilazîz'den önce de, Abdulazîz b. Mervân(84/86?-703/705)'ın[145] Hıms'ta bulunan ve Resulullah'ın ashabından 70 Bedrî'ye yetişmiş olan, Kesîr b. Mürre el-Hadramî'ye yazarak, "*Ebu Hureyre hariç, Resulullah(sav)'in ashabından işittiklerini yaz. Ebu Hureyre'yi yazma zira o yanımızda var*" [146] dediği nakledilmiştir. Ancak bunu resmî bir faaliyetten ziyade, entelektüel bir uğraş olarak

---

[139] bkz. Kâtip Çelebi, I, 47; Ukâm, Muhammed Fâruk, *Târîhu't-Teşrîi'l-İslâmî*, Câmiatu Dımeşk, IV. Bsk., Dımeşk 1992-1993, 132, 135; Accâc, *es-Sünne*, 224; Zührî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, 27. Burada Kâtip Çelebi'nin sadece tedvînle kitabeti değil, cem'le tasnifi de aynı anlamda kullandığını belirtelim. Bkz. Kâtip Çelebi, II, 604

[140] bkz. Kâsimî, 70; Câbirî, Muhammed Âbid, *Arab Aklının Oluşumu(Tekvînu'l-Akli'l-Arabî)*, çev: İbrahim Akbaba, İz yay. İst. 1997, 88-89; Abbâdî, Ahmed Muhtâr, *fi't-Târîhi'l-Abbâsî ve'l-Endelusî*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut tz., 18

[141] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, (*takdîm)*, 8

[142] bkz. Hallâk, 130-131

[143] bkz. Itr, Nureddîn, *Menhecu'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır(Beyrut)/Dâru'l-Fikr(Dımeşk), III. Bsk.(I. Bsk. 1972), 1997/1418, 58; Accâc, *es-Sünne*, 218, 224; ayrıca bkz. Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 58; Hüseyin, Muhammed ez-Zehebî, *el-İsrâiliyyât fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs*, Dâru't-Tevfik en- Nemvuzeciyye, nşr. Mektebetu'l-Vehbe, III. Bsk., Mısır 1406/1986, 21; Ömer b. Abdilazîz, sadece Ebu Bekr'e yazmamış, diğer valilere ve alimlere de aynı içerikli mektuplar göndermiştir. Bkz. İbn Sa'd, II, 387; Râmhurmuzî, 374; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 105, 106; Ebu Bekr'in, Ömer b. Abdilazîz'in bu konudaki istediğini yerine getirdiğini söylemeliyiz. Ömer b. Abdilazîz'in araştırılmasını istediği konular arasında yer alan, (bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 328) Resulullah'ın mevâli ve hizmetçilerinin isimlerini, İbn Hazm'ın araştırarak liste halinde Ömer b. Abdilazîz'e gönderdiği belirtilmiştir. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 331-332

[144] bkz. İbn Sa'd, III, 287; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 49-51

[145] Onun hakkında bkz. İbn Sa'd, V, 236; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 449

[146] İbn Sa'd, VII, 448

değerlendirmek daha doğru olacaktır. Bununla beraber, bu isteğin yerine getirilip getirilmediği konusunda da herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Ömer b. Abdilazîz'in bu faaliyetinde Zührî'nin büyük payı olmuştur.[147] Her ne kadar, Zührî'nin, "*Biz ilmi yazmaktan hoşlanmazdık. Ta ki, emirler bizi buna zorlayıncaya kadar. Biz de, Müslümanlardan kimseyi bundan engellemedik*"[148] dediği nakledilmiş ise de, ileride de üzerinde duracağımız gibi bu sözün sıhhatinin sorgulanması gerekmektedir. Zira Zührî'nin yazma konusunda zorlamaya tabi tutulduğuna dair herhangi bir kayıt olmadığı gibi, tam tersine, kendisine ulaşan rivâyetleri yazma konusunda oldukça hırslı davrandığı ifade edilmiştir. Zührî'den başka Abdullah b. Ebî Evfâ[149] gibi diğer alimlerin de Ömer b. Abdilazîz'in bu çağrısına cevap verdiklerini söyleyebiliriz.

Ömer b. Abdilazîz'in bu girişimini resmî tedvînin başlangıcı olduğunu ifade eden Accâc, ferdî tedvînin ise fiilî olarak Resulullah zamanında başladığını belirtir.[150] Kanaatimizce, Ömer b. Abdilazîz'in başlattığı faaliyeti tedvîn olarak değil, resmî cem' faaliyetinin başlangıcı olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Zira, rivâyet malzemesinin sahabe döneminden itibaren toplanmaya başladığını gösteren açık deliller vardır. Ömer b. Abdilazîz'in valilerine ve alimlere yazarak başlattığı hareket ise, daha önce şahsî planda olan toplama ameliyesini resmî bir boyuta kavuşturmuştur.

Zehebî'nin, "*143 yılında Yemen'de Ma'mer, Kûfe'de Süfyân es-Sevrî kitap tedvîn ettiler. İbn İshâk, Meğâzî'yi tasnif etti. İlmin tedvini ve tebvîbi(bâblara ayrılması) giderek arttı. Arapça, dil, tarih ve insanların ahvâlleri ile ilgili kitaplar tedvîn edildi. Bundan önceki asırda insanlar ya hafızalarından naklediyorlar ya da ellerindeki tertip edilmemiş sahih sahifelerden rivâyet ediyorlardı*"[151] şeklindeki sözlerine dayanan Câbirî, İslâm'da tedvîn faaliyetinin başlangıcı olarak 143 senesini verir ve "*Bu tarih birkaç yıl eksiği veya fazlasıyla genel kabul görecek bir tarihtir. Çünkü biz tedvîn faaliyetinden, h. 136-150 yılları arasında hilâfette oturan Abbâsî halifesi Mansûr döneminde bizzat devletin gözetiminde başlayan faaliyeti anlıyoruz…Bu bir asrı aşkın hummalı düşünsel faaliyet dönemi Tedvîn Asrı olarak*

[147] Subhî es-Sâlih, 45-46
[148] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 107
[149] bkz. Ebu Nuaym, *Hılye*,VIII, 260; Musâ b. Ukbe'nin, kaynakları arasında yer alan Ebu'n-Nadr, Abdullah b. Ebî Evfâ'nın bir kitabını kaynak olarak kullanmıştır. Bkz. Müslim, *Sahîh*, II, 1362; bu haberin değişik varyantları için bkz. Buhârî, *Sahîh*, III, 208; IV, 9, 23-24; Ebu Dâvud, III, 95-96; Ebu Nuaym, *Hılye*, VIII, 260. Muhtemelen bu risâle de, Ömer b. Abdilazîz'in isteği üzerine hazırlanmıştır.
[150] Accâc'ın, tedvînle kitabeti aynı anlamda kullanması hasebiyle böyle bir neticeye ulaştığını ayrıca belirtelim. Bkz. Accâc, *es-Sünne*, 218, 224
[151] İbn Tağriberdi, Cemaluddin Ebu'l-Mehâsin Yûsuf el-Atabekî (874/1469), *en-Nucûmu'z-Zâhira fî Mulûk Mısr ve'l-Kâhire*, Müessesetu'l-Mısriyye, Mısır tz., I, 351; Suyûtî, Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr(911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1408/1988, 210; Câbirî, 87; ayrıca bkz. Zehebî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Tezkiratu'l-Huffâz*, I-IV, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut tz., I, 160

adlandırılmaktadır. Eğer tedvînden sırf bazı meseleleri kaydetmek kastedilirse bunun için oldukça gerilere, ilk halifelerin ve Allah Resulü(as)'nün dönemine gitmek gerekir"[152] der. Anlaşılan o ki, Zehebî tedvîni tasnif anlamında kullanmaktadır ve verdiği tarih tedvîne değil, tasnif/telif dönemine işaret etmektedir. Bizim kanaatimiz, tedvîn faaliyetinin cem' ameliyesinden önce başladığı ve değişik disiplinlere ait risâlelerin ortaya çıkması ile tedvîn faaliyetinin başlamış olduğudur. Kesin bir tarih verme imkanına sahip olmamakla beraber, dönem olarak sahabe asrının sonu, tâbiûn asrının başını tercih ediyoruz. Çünkü bu dönem tâbiûnun, üstadları olan sahabîlerden ve onların *Sahife*lerinden, değişik disiplinlere has, kendi özel risâlelerini oluşturdukları dönemdir. Tedvîn faaliyetinin, cem faaliyeti ile sona ermediğini, daha uzun müddet İslâm kültür hayatında canlı bir şekilde devam ettiğini ayrıca belirtelim. İlk tedvînin hangi disiplinde gerçekleştiğini tespit etmek de oldukça zordur. Her ne kadar, ilk olarak *Sîretu'n-Nebî*'nin tedvîn edildiği söylenmişse de,[153] bunu delillendirmek zordur.

Araştırmacılar arasında ilk siyer/meğâzî eserlerinin Abbasî döneminde telif edildiğine dair genel bir kanı oluşmuş,[154] Benî Ümeyye dönemi tasnif asrı olarak itibara alınmamıştır. Emevî döneminin tasnif asrı olarak değerlendirilmemesine gerekçe olarak ise, bu dönemde müstakil bâblara ayrılmış eserlerin tamamlanmamış olması, sadece risâleler ve mecmuaların kaynak şahıslara veya rivâyetin uygunluğuna göre tedvîn edilmiş olması,[155] ileri sürülmüştür. Genele bakılarak ulaşılmış olan bu yargıdan, Emevî döneminde hiç eserin telif edilmediği gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Nitekim, tasnifin Abbâsîlere kadar götürülmesine haklı olarak itiraz eden Şeşen, "*Bu günkü çalışmalar, bir çok ilmî eserin daha Emevîlerin ortalarında yazılmaya ve tercüme edilmeye başlandığını ortaya koymaktadır. Hatta Zehebî'nin bahsettiği alimlerin büyük bir kısmı kitaplarını Emevîlerin sonlarında hicrî 132/750 yılından önce yazmışlardır*"[156] demektedir. Ayrıca eserlerin telif tarihlerini tam olarak tespit etmenin imkansızlığından dolayı, Emevî asrını tamamen tasnif döneminin dışında tutamayacağımız gibi, sadece müelliflerin vefat tarihlerine bakarak eserleri Emevî veya Abbâsî dönemlerinden birine mal etmek de hatalı olacaktır. Müelliflerin, eserlerini tasnife, Emevîler döneminde

---

[152] Câbirî, 87

[153] bkz. Hafâcî, Muhammed Abdulmunim-Şeref, Abdulazîz, *et-Tefsîru'l-İ'lâmî li's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Cebel, I. Bsk., Beyrut 1992/1412, 355

[154] bkz. Ağarı, Murat, *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar-Doğuşu, Gelişimi ve Temsilcileri-*, Kitabevi Yay., İstanbul 2002, 83, 187

[155] Ahmed İskenderî-Ahmed Emin ve diğerleri, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî-fi'l-Usûri'l-Kadîme ve'l-Vasîta ve'l-Hadîse-*, tkd: Hassân Hallâk, Dâru İhyâi'l-Ulûm, I. Bsk., Beyrut 1994/1414, 175

[156] Bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih*, 16. İlk Musannifler konusunda bkz. İbn Muhammed, Ahmed b. Muhamed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed b. İdrîs b. Abdillah(266/879), *Mesâilu'l-İmâm Ahmed*, thk: Fadlurrahmaniddîn Muhammed, Dâru'l-İlmiyye, Delhi 1988, I, 334; Râmhurmuzî, 611-620

başlayıp, Abbâsîler döneminde bitirmiş olmaları da her zaman için ihtimal dahilindedir. Netice itibariyle diyebiliriz ki, ilmî faaliyetler doğal seyri içerisinde tedvîn edilmiş, toplanmış ve tasnifi/telifi yapılmıştır.

B- SİYER YAZICILIĞININ KAYNAKLARI

1-Kur'ân-ı Kerim

Kur'ân'ın bir tarih kitabı olmadığı çok sık zikredilmektedir. Bununla beraber Kur'ân'ın içerisinde tarihin çok zikredildiği bir kitap olduğu kesindir. Şayet tarihi geçmişin zikri olarak değerlendirirsek, Kur'ân'ın neredeyse üçte ikilik gibi büyük bir bölümü tarihe ayrılmıştır.

Bununla beraber sayıları azımsanmayacak derecede bir grup müsteşrik, Tevrat gibi Kur'ân'ın da tarih kaynağı olamayacağını, bunların ahlakî davranış modelleri oluşturma gayesi ile hâdiseleri sunmuş olmalarını delil getirerek savunurlar.[157] Ancak, Kur'ân'ın sunum tarzının öğüt, ibret gibi amaçlara matuf olması, verdiği haberlerin sıhhatine halel getirecek unsurlar olamaz. Zira, herhangi bir kitabın amacına bakarak, tarihsel değeri gözardı edilemez.

Kur'ân'ın öğüt, ibret veya uyarı amacıyla yeni bir takım kurgulamalara gittiğini savunmak da aynı şekilde mümkün değildir. Zira bu gayelere matuf olan ve tarihî gerçekliğe sahip bir çok hâdise vardır. Dolayısı ile Kur'ân'ın, yeni kurgulamalara ihtiyacı yoktur. Bu bağlamda Kur'ân'daki mesellerle kıssaları birbirinden ayırmak gerekir. Kur'an kıssalarının örnek hikayeler olduğu yolundaki anlayış, farkında olmadan İncil'deki örnek hikayelerle Kur'ân kıssaları arasında, sıhhat ve gerçeklikleri açısından benzerlik kurmakta, Kur'ân kıssalarını İncil'deki örnek hikayeler seviyesine indirmektedir. Kur'ân'ın, Müslümanların Hz. Peygamber'e ittiba etmeleri konusunda yaptığı uyarıyı, Uhud savaşı ile birlikte anlatmış olması ile, herhangi bir ahlakî prensibin yerleştirilmesi için, geçmişten kıssa anlatması arasında hiçbir fark yoktur. Nasıl ki, Uhud savaşının sembolik veya kurgu olduğu savunulamayacaksa, anlatılan kıssaların da kurgu olduğunu savunmak aynı derecede mümkün değildir.

---

[157] bkz. Sâlim, 20-21

Biz burada, Kur'ân'ın tarihe bakışı,[158] Kur'ân kıssaları,[159] Kıssaların sahihliği,[160] amaçları,[161] yöntemi[162] veya Tevrat'la Kur'ân'ın tarih anlatımı açısından karşılaştırılması[163] gibi hususlara, konumuzla doğrudan alakalı olmamaları hasebiyle girmiyoruz. Bununla beraber, belirtmek istediğimiz bir husus vardır ki o da Kur'ân'ın, anlattığı kıssalar ile Hz. Muhammed'in hayatı arasında bağlantı kurmasıdır. Kur'ân tarihin herhangi bir döneminde cereyan etmiş hâdiseleri naklederken, ya işlediği konuyu örneklendirmekte, ya inananların (veya inkarcıların) içinde bulundukları durumu veya sergiledikleri davranışların tarihî benzerlerini hatırlatarak, onları teselli(veya tehdit) etmektedir;[164] "*De ki, ben (diğer) elçilerden farklı değilim*"[165]; "*Senden önce gönderdiğimiz hiçbir elçi ve Peygamber yoktur ki, bir şey arzuladığı zaman, şeytan onun arzusuna(bir şey katmış olmasın)*"[166]; "*Ehl-i Kitap, gökten kendilerine bir kitap getirmeni isterler, Andolsun, Musâ'dan bundan daha büyüğünü istemişlerdi…*"[167]; "*Aynı şekilde onlardan öncekiler de ne zaman bir elçi gelse ona 'büyücü' veya 'deli' derlerdi.*"[168] Sonuç itibariyle diyebiliriz ki Kur'ân, kıssalar vasıtasıyla Müslümanlara, davranış modeli öğretmeyi hedeflemiştir. Bu hedefe binaen, zamansal uzaklıkların veya coğrafî farklılıkların herhangi bir önemi yoktur. Kur'ân'ın bu anlatım üslubunu, "*zamansız tarih*" veya "*kayıtsız tarih*" olarak isimlendirmek mümkündür.

---

[158] Bu konuda bkz. İmâduddîn, Halîl, *İslâmın Tarih Yorumu*, çev: A. Ağırakça, Risale Yay., İst. 1988, 14-15, 147-164, 101-102; Ağarı, 85-100; Sıddıkî, Mazharuddin, *Kur'an'da Tarih Kavramı*, çev: Süleyman Kalkan, Pınar Yay., İst. 1990, 193-195, 220-221; Kur'ân'ın tarih anlayışı ile çağdaş tarih felsefelerinin karşılaştırılması konusunda bkz. Sıddıkî, 62, 66, 193-221; Şengül, İdris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, Işık Yay., İzmir 1994, 96-102

[159] Kur'ân kıssalarının konuları, sınıflandırılmaları hususunda bkz. Halefullah, 156-157; Muavviş, 245-248; Şengül, 72-73, 77-82; ayrıca bkz. Derveze, I, 247, 266-267

[160] Kâşif, 25; Sâlim, 19-20; Şurrâb, 276; Itr, Nureddin, *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dımeşk 1993, 245-246; İmâduddîn, *İslâmın Tarih Yorumu*, 7; Şengül, 131-134; Demir, Şehmus, *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, Beyan Yay., İst. 2003, 79-99; kıssaların tarihî dayanaktan yoksun, edebî metinler olduğu konusunda bkz. Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı*, 74, 82, 89. Halefullah, bu eserinde söz konusu iddiasını temellendirme çabasındadır. Kendisi, Kur'an kıssalarının tarihsel anlatımının Kur'an'da mevcut olduğunu belirtmekte (bkz. 160, 205) ancak bu tarihsel anlatımların rasyonel gerçeklik barındırmadığını iddia etmektedir(bkz. 168). Halefullah'a reddiye olarak bkz. Şengül, 131-134; Demir, 104-129. Bu konuda ayrıca bkz. Tâhâ Hüseyin, 46-47; Kur'ân kıssalarının tarihî gerçekliğe sahip hâdiseler olduğu konusunda bkz. Şengül, 102-125; Dartma, Bahattin, "Arkeolojik Veriler Bağlamında Kur'ân Kıssalarının Fiilen Gerçekleşmemiş Hâdiseler Olduklarına Dair", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, V/18, (2003), 163-176

[161] Halefullah, 36, 60, 75-76, 226, 359-375; Sâlim, 18-19; Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyat*, DİB Yay., Ankara 1979, 69; Itr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 240-245; Sıddıkî, 81; İmâduddîn, *İslâmın Tarih Yorumu*, 9-10, 99-100; Hitti, I, 186; Muhammed İkbal, *İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev: Ahmet Asrar, Birleşik Yay., İstanbul tz., 115; Şengül, 119-120; Muavviş, 133, 243-245; Akpınar, Ali, *Kur'an Coğrafyası*, Fecr Yay., Ankara 2002, 69; Demir, 142-150

[162] Halefullah, 234, 287; Sıddıkî, 67; İmâduddîn, *İslâmın Tarih Yorumu*, 10, 15, 159, 161, 163; Watt, *Kur'an'a Giriş*, 206; Itr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, 247-253; Demir, 129-142

[163] Bu konuda bkz. Muhammed İkbal, 117; Sıddıkî, 61-74; Hitti, 187-188; Akpınar, 68-69

[164] bkz. Özsoy-Güler, *Konularına Göre Kur'an*, 673

[165] 46/Ahkaf, 9

[166] 22/Hac, 52

[167] 4/Nisâ, 153

[168] 51/Zâriyât, 52; ayrıca bkz. 6/En'âm, 34, 90; 16/Nahl, 43-44; 33/Ahzâb, 69; 35/Fâtır, 4, 25; 38/Sâd, 17; 39/Zümer, 65; 73/Müzemmil, 15; 68/Kalem, 48

Kur'ân, siyer kaynakları arasında ilk sırada yer almaktadır. Kur'ân-ı Kerîm siyerin en önde gelen kaynağı değil, aynı zamanda Hz. Muhammed'in hayatına dair bilgi veren en sahih kaynak olma özelliğine de sahiptir.[169] Kur'ân'ın en sahih kaynak olması, genelde onun nüzûlünden itibaren yazıya aktarılması, zaman içerisinde tahrife uğramaması[170] ve Kur'ân'ın Allah kelamı olmasına bağlanmaktadır.[171] Biz bunlara Kur'ân'ın yaşanan hâdiselerle eş zamanlı olmasını da ekliyoruz. Zira, Kur'ân anlatımlarına kendi döneminde bir itirazın vuku bulmamış olması, anlattığı hâdiselerin sıhhatinin temel noktasıdır. Burada Kur'ân'ın kaynağı konusunda yapılan bir takım iddialarla ilgilenmediğimizi ve ciddiye alınacak bir tarafının olmadığını da ayrıca belirtelim.[172]

Kur'ân'ın, siyer araştırmalarında birinci kaynak olması, onun tek kaynak olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Hz. Muhammed'in hayatına dair bir çok hâdiseden bahsetmesine rağmen, ayrıntılara yer vermemesi,[173] sınırlı bilgi vermesi[174] gibi hususlar Kur'ân'ın tek kaynak olmadığı/olamayacağının da göstergesidir. Nitekim Kur'ân bağlamında Hz. Muhammed'in hayatını ele alan, İ. Derveze'nin çalışması da bu konudaki zorluğu ortaya koymaktadır. Derveze bir çok hâdisede, Kur'ân dışı rivâyetlere başvurmak zorunda kalmıştır.

Kur'ân, geçmişe dair haberler verirken aynı zamanda Müslümanları, tarih araştırmalarına da yönlendirmiştir.[175] Ayrıca, tarih metodolojisi açısından oldukça önemli olan, haberlerin araştırılması konusunda da, Kur'ân'ın rehberliğinden bahsetmek mümkündür.[176] Kur'ân'ın Siyer ilmine kaynaklık ettiği bölümleri maddeler halinde zikredecek olursak;[177]

a-İslâm öncesi Araplar; Cahiliye Araplarının sosyal, ekonomik, dinî, fikrî hayatlarına dair bilgiler,

---

[169] bkz. Heykel, Muhammed Hüseyin, *Hayâtu Muhammed*, Matbaatu's-Sünneti'l-Muhammediyye, XIII. Bsk., Kahire 1968, 18; Derveze, I, 16-17; Watt, W. Montgomery, *Kur'an'a Giriş*, çev: Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yay., Ankara 1998, 65; Sâlim, 18

[170] bkz. Derveze, I, 16-17

[171] Sâlim, 18

[172] Kur'ân'ın Eski Ahit kaynaklı olması konusunda bkz. Margoliouth, David Samuel, *İslamiyet Öncesi Arap-İsrailoğulları İlişkileri*, çev: Suat Ertüzün, Kaknüs Yay., İstanbul 2003, 55; Kur'ân'ın kaynağının Sümer olduğu iddiasına reddiye olarak bkz. Özdemir, Ali İhsan, "Kur'ân'ın Kaynağı Sümer'de mi?", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVI/2, (2003), 232-248

[173] İmâduddîn, Halîl, *Dirâsetu fi's-Sîre*, Müessesetu'r-Risâle/Dâru'n-Nefâis, Beyrut tz., 18; Hamâde, *Mesâdir*, 42

[174] Lewis, *Tarihte Araplar*, 55

[175] "*..Yeryüzünde gezin ve yalanlayanların sonlarının nasıl olduğuna bakın*" (16/Nahl, 36); "*Şimdi yurtlarında gezip dolaştıkları, kendilerinden önceki nice nesilleri yok etmiş olmamız, onları doğru yola sevk etmez mi?*" (32/Secde, 26); "*Yeryüzünde dolaşıp kendilerinden öncekilerin sonlarının nasıl olduğuna bakmazlar mı?..*" (47/Muhammed, 10); Allah Müslümanları arkeolojik araştırmalara da yönlendirmektedir; "*Yeryüzünde dolaşıp, kendilerinden sayıca daha çok, daha güçlü, yeryüzünde bıraktıkları eserlerden daha sağlam olan öncekilerin akıbetlerinin nasıl olduğunu görmüyorlar mı?*" (40/Mü'min, 82)

[176] 49/Hucurat, 6

[177] Bu konuda ayrıca bkz. Hamâde, *Mesâdir*, 35-42; Şurrâb, 296-298

b-Resulullah'ın şahsî ve ailevî hayatı,

c-Nübüvveti; Hz. Muhammed'in yapması gerekenler, uygulamaları veya uygulamalarındaki tashihler,

d-Savaşlar(Meğâzî),

e-Gayr-i Müslim toplumlarla ilişkiler; Mekke'de müşrikler, Medine'de Yahudi ve Münafıklarla olan ilişkilere dair haberler,

f-Komşu Devletlerden haberler,

g-Hz. Muhammed'in iç dünyasına dair haberler; Kur'ân, Nebî'nin iç dünyasına dair tahliller konusunda tek kaynak mesabesindedir. Kur'ân sadece Hz. Muhammed'in değil, Müslümanlar, Münafıklar, Müşrikler gibi toplumun her tabakasından insanların psikolojik durumlarına dair bilgiler vermektedir.[178] Nitekim, Mâverdî'nin, Kur'ân'ın kalplerde gizli olanı haber vermesini, onun mucizeliğinin bir parçası sayması,[179] Kur'ân'ın bu alanda tek kaynak olması ile alakalı bir durumdur.

h-Hz. Muhammed'in sıfatları, özellikleri[180] gibi hususları saymak mümkündür.

Kur'ân'ın bütün bunları zikrederken izlediği metodu, klasik siyer metodolojisinden farklıdır. Kur'ân'ın, siyere dair bilgiler verirken izlediği belli başlı yöntemleri;

a-Haber tashihi; İfk hâdisesinde olduğu gibi,

b-Zaman, mekan ve şahıslardan müstağni anlatım,

c-Bazen hâdiseyi özet olarak vermesi; İsrâ hâdisesi,

d-Gerekli yerlerde ayrıntılara yer vermesi; Zeyd b. Hârise'nin haberindeki gibi,

e-Hâdiselerin arka planını zikretmesi, şahıs veya grupların gizlediklerini açığa çıkarması, şeklinde sıralayabiliriz.[181]

Kur'ân, aynı zamanda sirete dair nakledilen bir haberin sıhhati için de ölçü konumundadır. Diğer siyer kaynaklarında yer alan haberlerin, aynı konuda Kur'ân'ın verdiği bir habere veya ölçüye muhalif olması, ilgili haberin sıhhatini tartışmaya yeter nedendir.

Kur'ân'ın, Resulullah'ın hayatından kesitler sunarken, ilk muhatabı dönemin Müslümanlarıdır. Dolayısı ile burada ele alınması gereken bir konu vardır ki o da, Kur'ân'ın, dönem insanlarına Resulullah'ın hayatını anlatmadaki amacının ne olduğudur. Başka bir ifade ile, günümüz için, bir çok anlam ifade eden hâdiselerin, o dönem için tekrar edilmesinin ne

[178] bkz. 2/Bakara, 109; 3/Âl-i İmrân, 119; 4/Nisâ, 142-143; 6/En'âm, 33, 35; 8/Enfâl, 63; 9/Tevbe, 23, 38, 64, 117-118, 128; 10/Yûnus, 94; 11/Hûd, 12; 12/Yûsuf, 103; 15/Hicr, 88; 17/İsrâ, 73-74; 18/Kehf, 6; 26/Şuara, 3; 33/Ahzâb, 37, 53; 35/Fâtır, 8; 38/Sâd, 2; 47/Muhammed, 20; 50/Kaf, 55; 70/Meâric, 38; 95/Tîn, 97

[179] bkz. Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb(450/1058), *A'lâmu'n-Nübüvve*, thk: Hâlid Abdurrahman el-I'k, Dâru'n-Nefâis, I. Bsk., Beyrut 1994/1414, 139

[180] Bu konuda bkz. Kâdı Iyâd, Iyâd b. Musâ el-Yahsubî(544/1149), *eş-Şifâ bi Ta'rifi Hukûki'l-Mustafâ*, I-II, thk: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, el-Mektebetu't-Tevfîkîyye, yer ve tarih yok, I, 19-37

[181] bkz. Şurrâb, 169-172

ifade ettiğidir. Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili ayetleri incelediğimiz zaman karşımıza oldukça ilginç bir durum çıkmaktadır; Kur'ân, kamuoyunun veya Resulullah'ın göremedikleri, bilemedikleri, bilmelerinin de mümkün olmadığı, hâdiselerin künhünü, arka planlarını ortaya çıkarmakta, hâdisenin gizli kalmış yönlerine dikkat çekmektedir. Neredeyse, Kur'ân'ın haber verdiği olayların tamamında bu durumu gözlemlemek mümkündür. Yoksa Kur'ân, zaten toplumun bildiği hâdiseleri tekrarlamamaktadır. Bu konuda bir çok örnek verilebilir; *"Davet edilince girin ve yemeği yiyince konuşmaya dalmadan dağılın. Bu Peygamber'i üzüyor, ancak sizden çekiniyor."*[182]; *"Allah'ın nimet verdiği ve senin de nimetlendirdiğin kimseye, "Eşini bırakma, Allah'tan sakın" diyor, Allah'ın açığa vuracağı şeyi içinde saklıyor, insanlardan çekiniyordun*"[183]; *"Senin yanından çıktıktan sonra, içlerinden bazısı geceleyin, dediğinden başka bir şeyi planlarlar*"[184]; *"Her ne kadar, söylemediklerine dair, Allah'a yemin ediyorlarsa da, onlar küfür sözünü söylemişlerdir*."[185]; "Allah, *zarar vermek, inkar etmek, inananların arasını açmak…gözcülük yapmak üzere mescit inşa edip, "Biz sadece iyilik yapmak istiyoruz" diye yemin edenlerin yalancı olduklarına, şahitlik eder*"[186] Görüleceği üzere, Kur'ân bu anlatımlarda hâdiselerin gizli kalmış yönlerini beyan etmekte, Resulullah'a ve dönemin toplumuna yeni bilgiler aktarma, uyarılar yapmakta veya bildikleri ancak içlerinde gizledikleri sırlarını açığa vurmaktadır. Bu tür bilgi ve tahlilleri Kur'ân dışı bir kaynaktan temin etmek mümkün değildir. Dolayısıyla bu alanda Kur'ân'ın, siyer yazıcılığında olmazsa olmaz şartına hâvi tek kaynak olduğunu söyleyebiliriz.

2-Hadis

Siyer/Meğâzî ilminin başlangıçta hadis ilminin bir şubesi olduğu konusundaki genel kanıya daha önceden işaret etmiştik. Öncelikle bizim bu görüşe katılmadığımızı ifade edelim. A. Emin'in, hadis eserlerinin bâblara ayrılması ile siyer eserleri oluştu şeklindeki iddiasının,[187] söz konusu eserlerin telif tarihleri dikkate alınırsa bir geçerliliği yoktur. Kaynaklar, ilk siyer eserlerinden önce, hacimli hadis külliyâtının mevcut olduğuna dair herhangi bir işarette de bulunmamaktadırlar. Bilakis en iyi ihtimalle siyer eserleri ile hadis eserleri, yaklaşık tarihlerde ortaya çıkmışlardır. Usul konusunda ise, ikisinin de aynı

[182] 33/Ahzâb, 53
[183] 33/Ahzâb, 37
[184] 4/Nisâ, 81
[185] 9/Tevbe, 74
[186] 9/Tevbe, 107. Ayrıca bkz. 2/Bakara, 8-9, 14, 75-76, 210, 217; 3/Âl-i İmrân, 154; 4/Nisâ, 72, 108, 142-143; 8/Enfâl, 7, 9, 30, 43, 67; 9/Tevbe, 25, 38, 43, 64, 98, 117-118; 11/Hûd, 12; 17/İsrâ, 73-74; 21/Enbiyâ, 3; 24/Nûr, 11, 63; 28/Kasas, 86; 33/Ahzâb, 13; 41/Fussilet, 26; 43/Zuhrûf, 80; 48/Fetih, 11, 27; 49/Hucurât, 14; 58/Mücâdele, 8; 59/Haşr, 2, 12, 14; 63/Münâfıkûn, 8; 66/Tahrîm, 1, 3; 86/Târık, 15
[187] Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, 223; *Duha'l-İslâm*, II, 319-320

metodolojiyi kullandıklarını iddia etmek güçtür. Aralarındaki yöntem benzeşmesi sadece ortak kaynak şahıslar ve rivâyet formundaki benzeşmedir. Bu durum da, bütün İslâmî disiplinlerde haber nakil aracının isnâd sistemi olmasından kaynaklanan bir benzeşmedir. Ayrıca, tarihî haberlerin naklinde tesâhül gösterildiğinin itirafı[188] dahi, Hadis'le Siyer'in isnâd sistemi açısından bile farklı olduklarına işarettir. Urve, Zührî gibi ortak kaynak şahısların hem Hadiste hem Siyerde önemli mevkilerde bulunmaları, bu iki ilmin birinin diğerinin şubesi olduğu anlamına gelmediği gibi, Siyer ve Hadisin eş zamanlı olarak geliştiğine delildir.

Hadisle, Siyer arasındaki bir diğer bariz fark ise, haberleri sunma yöntemidir. Hadis eserlerinde yer alan, belli bir konuya has rivâyetler birbirinden bağımsız rivâyetlerden oluşmakta, belli bir bütünlük arz etmemektedir. Buhârî'nin Bedir savaşına katılanları zikretme şekli buna güzel bir örnektir; *"Ebu'l-Yemân-Şuayb-Zührî-Urve b. ez-Zübeyr, "Ömer b. Abdilazîz'in idaresinde, Kûfe emiri olan Muğîra b. Şu'be, ikindi namazını geciktirdi. Ebu Mesûd Ukbe b. Amr el-Ensârî, Zeyd b. Hasan'ın dedesi ki bu Bedr'e katılmıştı. Onun yanına girdi"*[189] Buhârî, bu anekdotu, Bedr'e katılanların isimlerini zikrederken nakletmektedir. Buhârî, başka yerlerde de Zührî ve Urve kaynaklı değişik rivâyetlerle, Bedr'e katılanların isimlerini zikretmeye çalışmıştır.[190] Görüleceği üzere muhaddisler, haber naklinde konu ile alakalı her türlü rivâyeti zikretme gereği duymuşlardır. Nitekim Buhârî, Âmir b. Füheyre'nin Bi'ru Maûne'de şehit edilmesi haberini anlatırken, konuyla doğrudan ilgisi olmayan başka bir haberi de bu bağlamda nakleder.[191] Haber kaynağını göstermesi ve delillendirmesi açısından muhaddislerin bu yöntemini, dikkate değer bir yöntem olarak kabul etmek mümkündür. Ancak tarihin vaz geçilmezi olan, konu bütünlüğünün sağlanması açısından oldukça kullanılmaz bir yöntem olduğu da aşikardır. Buna mukabil tarihçiler olayları belli bir bütünlük dahilinde, sebep-sonuç ilişkisi gözeterek nakletmektedirler. İbn İshâk ve diğer tarihçiler, olayları kendi bütünlüğü içinde değerlendirmiş ve sunmuşlardır. Siyer alimlerinin de, muhaddisler gibi konuyla doğrudan ilgisi olmayan rivâyetler aracılığı ile oluşturdukları listeler mevcuttur. Ancak onlar ara nakilleri yeni bir liste oluşturmak veya delillendirmek için kullanmışlardır. Yoksa mevcut bir listenin dayandığı rivâyetleri göstermek gibi bir çabaları olmamıştır.

---

[188] Tarihî rivâyetlerin senedlerinde, hadis kadar hassasiyet gösterilmediğine dair bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 162-163; Suyûtî, *Tedrîb*, I, 252; Umerî, Ekrem Ziya, *Hadîs Tarihi*, çev: İsmail Kara, Esrâ Yay., Konya 1990, 81; Âşıkkutlu, Emin, *Hadiste Rical Tenkidi (Cerh ve Tadil İlmi)*, Marmara Ü. İ. F Yay., İst. 1997, 63-64

[189] Buhârî, *Sahîh*, V, 17

[190] bkz. Buhârî, *Sahîh*, V, 17, 18, 19, 20; Buhârî bu rivâyetlerden sonra Bedr'e katılanların isim listesini topluca vermektedir. Bkz. Buhârî, *Sahîh*, V, 21-22

[191] "Ubeyd b. İsmail-Ebu Üsâme-Hişâm-Babası-Âişe; "*Ebu Bekr, Nebî(sav)'den izin isteyince…*(hicret)" Buhârî, *Sahîh*, V, 43

S. İsmâil tarihle hadisin karşılaştırılması ile ilgili olarak, "*Tarih ilminin metot ve usulünün ilk dönemde hadis ilminin metodundan değişik olmadığını görmekteyiz. Bu iki ilim sadece hedefleri açısından ve ilgilendikleri rivâyet çeşitleri bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Muhaddisler, fıkhî ve ahlakî prensipleri ihtiva eden rivâyetlerle ilgileniyorlardı*"[192] diyerek siyerin hadisin bir şubesi olarak doğduğu ve zamanla geliştiği görüşünü destekler. S. İsmâil'in bu ifadesinde farklılıklar olarak ileri sürdüğü hususlarda da, haklılık payı bulunmamaktadır. Öncelikle Muhaddislerin ve tarihçilerin hedeflerinin farklı olduğunu savunmak, her iki ilmin de öncelikli hedefinin, Hz. Muhammed'i ve sünnetini tanıtmak olduğu gerçeğinden hareketle mümkün görünmemektedir. Ayrıca, muhaddislerin ilgi alanları olarak zikredilen fıkhî ve ahlakî prensiplere, ilk siyer kaynaklarında bolca yer verildiği unutulmamalıdır. Burada şunu da belirtelim ki, muhaddisler haber naklinde çok ender olarak işin tarihî boyutu ile ilgilenmişler, hâdisenin fıkhî[193] veya ahlakî[194] boyutuna daha çok önem vermişlerdir. Netice itibariyle diyebiliriz ki, gerek içerik, gerekse de sunum/metot açısından birbirlerinden farklı olan hadisle siyer arasındaki ilişki, umum husus ilişkisi değil, bütün İslâmî ilimlerde olduğu gibi faydalanma yönündendir.

Tarih ilmi muhaddisler tarafından yoğun bir şekilde kullanılmıştır.[195] Gerek sened tenkidinde, gerekse de metin tenkidinde, muhaddisler tarihî malumattan azamî ölçüde istifade etmişlerdir. Nitekim, Süfyân es-Sevrî(161/777), "*Râviler yalanı kullanmaya başlayınca, biz de onlar için tarihi kullandık*"[196] diyerek tarihin hadis açısından önemine işaret etmiştir. Hadisçiler için tarihin bir diğer önemli yanı ise, İ. Hakkı Ünal'ın da belirttiği gibi,[197] rivâyetlerindeki bazı boşlukların veya zikredilmeyen isimlerin tarih kaynaklarından tespiti hususundadır. Ayrıca tarihî gelişmelerle ilgili rivâyetleri değerlendiren bir hadisçinin iyi bir tarih bilgisine ve bilincine sahip olması gereklidir. Tarihçi, olayları aktarırken anlatımı Hz. Peygambere dayandırmak gibi bir çaba içerisinde olmadığından, olayların gerçek yüzünü ondan öğrenmek daha kolaydır.

---

[192] Kâşif, 35

[193] bkz. Buhârî, *Sahîh*, V, 15, 78, 79, 125, 128, 139; Müslim, *Sahîh*, II, 1376-1379; Ebu Dâvud, III, 44, 148-149, 153, 180; Tirmizî, *Sünen*, IV, 216

[194] bkz. Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahman(255/869), *Sünen*, I-II, thk, tlk, thrc: Seyyid Abdullah Hâşim, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992, II, 546-547; Buhârî, *Sahîh*, IV, 9, 23-24, 34; Müslim, *Sahîh*, II, 1362; Ebu Dâvud, III, 44; İbn Mâce, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî(275/888), *Sünen*, I-II, thk, şrh, tsh: M. Fuad Abdulbakî, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992, II, 929-930

[195] Tarihin muhaddislerce kullanımı konusunda bkz. Sehâvî, *el-İ'lân*, 17-30; A. Emin, *Duha'l-İslâm*, II, 111

[196] bkz. Sehâvî, *el-İ'lân*, 21-22

[197] bkz. Ünal, İsmail Hakkı, "Hz. Peygamber'in Dilinden Konuşturulan Tarih: 'Yere Batırılacak Ordu' Rivâyeti", *İslâmiyât*, I/2, (1998), 39-51, 45

Siyer ilmi açısından da hadis eserleri son derece önemli kaynaklardır.[198] Bu eserlerde yer alan Hz. Peygamber'in doğumu, Nübüvveti, vahyin nüzûlü ve keyfiyeti, Menâkıb, Meğâzî, cihâd gibi kitaplar, önemli bilgiler içermektedirler.[199] Hadisin, tarihî bakımdan ehemmiyeti Peygamberin hayatına dair bilgimizin, Kur'ân'la birlikte iki mühim kaynağından birini teşkil etmesinden başka, İslâm'ın ilk asırlarına ait dinî ve gayr-i dinî haberlerin rivâyet şekline hakim olmasından da ileri gelmektedir.[200]

Hadis külliyâtının, Siyer ilmi açısından önemini ve kaynaklık ettiği alanları genel itibariyle yedi maddede sayabiliriz:

a- Tarih kaynaklarında yer almayan bazı nüansların tespiti,[201]

b-Arapların, adap, görgü, yeme-içme, evlilik gibi sosyal hayata dair alışkanlıklarının, geleneklerinin tespiti,

c-Sahabe menkıbelerine dair verilen ayrıntılı bilgiler,

d-Hukukî uygulamaların tarihî kökenlerinin tespiti,

e-Ekonomik(ganimet, ticaret, alış-veriş) ve dinî hayata dair(namaz, oruç, hac) Resulullah'ın uygulamalarının tespiti,

f-Günümüze ulaşmamış olan siyer râvi ve müelliflerin nakillerinin tespiti,

g-Peygamber telakkilerindeki yanlış algılamaların tashihi.[202]

Sonuç itibariyle diyebiliriz ki, günümüz siyer araştırmalarında, hadis merviyâtının göz ardı edilmesi, araştırmacıları, hatalı çıkarımlara götüreceği gibi, ulaşılan neticelerin de genel geçerliliğini sorgulamaya açacaktır.

3. Sahifeler/Risâleler

Sahifelerden kastımız, belli bir konu etrafında veya muhtelif içerikli rivâyetlerin bir araya getirilmesi ile oluşturulan risâlelerdir. Siyer yazıcılığında cem ve tasnif döneminden önce Sahifelerin mevcut olduğunu biliyoruz. İbn İshâk, Musâ b. Ukbe veya Ma'mer'in eserlerine baktığımız zaman, kullandıkları Sahifeleri tespit etmek mümkündür. Bazen de kaynağın bizzat kendisi naklettiği Sahifeye atıfta bulunmaktadır; "*Muhammed b. Râfi'-Abdurrezzâk-İbn Cüreyc-Musâ b. Ukbe-Ebu'n-Nadr-Resulullah'ın ashabından Eslemli kendisine Abdullah b. Ebî Evfâ denilen birinin kitabından(Sahifesinden)…*"[203]

---

[198] Bu konuda müstakil bir çalışma olarak bkz. Sezgin, M. Fuad, "İslam Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadîsin Ehemmiyeti", *İslami Tetkikler Enstitüsü Dergisi*, II, İst. 1957

[199] bkz. Vida, "Sîre", *İA*, X, 701; Şurrâb, 61, 76; Hamâde, *Mesâdir*, 48-51

[200] Sezgin, "Hadîsin Ehemmiyeti", 19

[201] bkz. Ünal, 45

[202] Bu konuda örnek bir çalışma için bkz. Erul, Bünyamin, "Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım", *Diyanet İlmi Dergi*(Peygamberimiz Hz. Muhammed(sav) Özel Sayısı), Ankara 2000, 33-66

[203] Müslim, *Sahîh*, II, 1362; bu haberin değişik varyantları için bkz. Buhârî, *Sahîh*, III, 208; IV, 9; 23-24; Ebu Dâvud, III, 95-96; Ebu Nuaym, *Hılye*, VIII, 260

Siyerin cem ve tasnifinden kastettiğimiz aslında, sahifeler(defterler) hâlinde bulunan rivâyetlerin belli bir kronoloji ve konu bütünlüğü içerisinde bir araya toplanmasından ibarettir. Dolayısı ile siyer yazıcılığının gelişmesinde, daha önceden oluşturulmuş bu Sahifelerin büyük rolü olmuştur.[204] *Sahife*ler, cem ve tasnif dönemlerinden sonra da devam etmiştir. Hatta *Sahife*lerin 240/854 yılından sonra dahi mevcut olduğunu söyleyebiliriz.[205]

Henüz sahabe asrında Sahifeler mevcuttu. Ebu Bekr,[206] Ali,[207] Sa'd b. Ubâde el-Ensârî,[208] Ebu Râfi', Ebu Hureyre,[209] Semûra b. Cündeb, Câbir b. Abdillah,[210] Enes b. Mâlik,[211] Abdullah b. Amr b. el-Âs,[212] gibi sahabîlerin şahsî Sahifeleri vardı. Hatta A'zamî, hadis kitabetinde bulunan sahabîlerin listesinde elli sahabenin ismini zikretmektedir.[213] Sahabe Sahifelerinin çoğu, Hz. Muhammed hayatta iken veya hemen sonrasında yazılmıştır.[214]

İlim toplama konusunda büyük emek sarf eden İbn Abbâs'ın da hacimli Sahifelerinin olduğunu belirtelim; *"Ahmed b. Abdillah b. Yûnus-Züheyr-Musâ b. Ukbe-"Kureyb, yanımıza bir deve yükü veya deve dengi İbn Abbâs'ın kitaplarını(sahifelerini) koydu. Ali b. Abdillah b.*

---

[204] Tarih yazıcılığında sahifeler hakkında bkz. Terhînî, 33-34

[205] bkz. Zehebî, *A'lâm*, XIII, 57

[206] Enes b. Mâlik, "*Ebu Bekr, Resulullah'ın tayin ettiği zekat miktarlarını yazmıştı*" demektedir. Bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 87; Hz. Ebu Bekr'in bu sahifesini Hammâd, Sümâme b. Abdillah b. Enes aracılığı ile nakletmiştir. İçeriği hakkında bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 87

[207] Hz. Ali'nin bu *Sahife*'sini kılıcının kınında asılı olduğu rivâyet edilmiştir. Hz. Ali'nin *Sahife*si ile ilgili haberler için bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 88-90; Hatîbu'l-Bağdâdî başka bir eserinde ise Hz. Ömer'in kılıç kınında sadaka oranlarını yazan bir *Sahife*nin bulunduğunu rivâyet eder. Bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 391. Muhtemelen bu hatadır. Meşhur olan Hz. Ali'nin kınında bu içerikteki *Sahife*nin olduğudur. Hz. Ali, daha sonra vasiyetini, sadaka olarak bıraktıklarını ve bunların yönetimini kimlere havale ettiğine dair başka bir Sahife daha yazmıştır. Hz. Ali'nin bu ikinci Sahifesini Ebu Ğassân rivâyet etmiştir; *"Bu Ali b. Ebî Tâlib'in sadaka kitabının nüshasıdır. Harf harf onu istinsah ettim. Ben onu babamdan aldım, o da Hasan b. Zeyd'den almış…"* İbn Şebbe, I, 225-228

[208] Beyhâkî, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali(458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, thk: Muhammed Abdulkadir Atâ, Mektebetü Dâri'l-Bâz, Mekke 1414/1994, X, 171

[209] Ebu Hureyre, *Sahife*sini kendisi yazmamış, talebesi Hemmâm b. Münebbih kaleme almıştır(bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 311). Ebu Hureyre'nin hadis kitabetine karşı çıktığına (bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 41) ve onay verdiğine dair (Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 311; *Takyîd*, 101) farklı haberler geldiğini de belirtelim. Kanaatimizce Ebu Hureyre, şahsî bazda yazılanlara karşı çıkmıyor, ancak kendisini bağlayıcı olabilecek resmî faaliyetlere iştirak etmekten çekiniyordu. Ebu Hureyre'nin *Sahife*si neşredilmiş ve Türkçe'ye hem Ali Kuşçu hem de Talat Koçyiğit tarafından iki defa çevrilmiştir. Ayrıca bkz. Accâc, *es-Sünne*, 228, 234; Subhî es-Sâlih, 31-33

[210] Bkz. İbn Sa'd, V, 467; VII, 229; İbnu'l-Ca'd, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî el-Bağdâdî (230/844), *Müsned*, thk: Âmir Ahmed Haydar, Müessesetu Nâdir, Beyrut 1410/1990, I, 159; Fâkihî, Ebu Abdillah Muhammed b. İshâk b. el-Hasan (275/888), *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehr ve Hadîsih*, I-VI, thk: Abdulmelik Abdullah Duheyş, II. Bsk., Dâru'l-Hadr, Beyrut 1414, II, 386; Râmhurmuzî, 430

[211] Râmhurmuzî, 367

[212] Abdullah b. Amr'ın es-Sâdıka olarak isimlendirdiği *Sahife*'si için bkz. Ma'mer b. Râşid, XI, 259; İbn Sa'd, IV, 262; VII, 494-495; Ebu Dâvud, IV, 60-61; Tirmizî, *Sünen*, V, 40; Râmhurmuzî, 368; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 82-85; Zehebî, *A'lâm*, III, 89; II, 599

[213] bkz. A'zamî, *Hadîs Edebiyatı*, 34-58; bu konuda ayrıca bkz. Emin el-Kudât, *Medresetu'l-Hadîs fi'l-Basra-hattâ el-Karni's-Sâlis el-Hicrî-*, Dâru İbn Hazm, I. Bsk., Beyrut 1998/1419, 489-491. Sahifesi olan sahabîler için bkz. Accâc, *es-Sünne*, 225-228; Subhî es-Sâlih, 23-31

[214] bkz. Accâc, *es-Sünne*, 225

Abbâs, kitap istediğinde Kureyb'e yazarak, "Bana falan falan sayfaları gönder" der, o da istediği sayfaları yazarak, nüshasını gönderirdi."[215] Muhtemelen Musâ b. Ukbe'nin Kureyb'ten yaptığı nakillerin kaynağı bu sahifeler idi.

Sahife sahipleri özellikle de sahabe ve tâbiûn, vefatlarından önce ellerindeki Sahifeleri yakma veya yıkama suretiyle imha etmekteydiler.[216] Bununla beraber, yazdıklarını imha ettikten sonra buna pişman olanlar da vardı. Musâ b. Ukbe'nin, Urve'den naklettiği; "*Hadis yazdım, sonra onu imha ettim. Ben onu imha etmemiş olmayı, malımı ve çocuklarımı kaybetmeye tercih ederdim*"[217] şeklindeki sözleri onun pişmanlığının boyutlarını göstermesi açısından dikkate değerdir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen bir çok sahife sonraki müelliflerin kaynağı olmuştur.

İlk dönem Müslümanlarını bu türden davranışlara götüren en önemli sâik, içeriğini anlayamayacak olan kişilerin bu sahifelere ulaşmasını engellemek düşüncesiydi. Nitekim, ölümünden önce kitaplarını imha eden Abîde b. Kays(72/691)'ın, "*Benden sonra, birinin eline geçmesinden ve onu yanlış anlamasından korktum*" [218] şeklinde sözü de bu durumu ifade eder. Hatîbu'l-Bağdâdî'nin naklettiği bazı haberler, ilk dönemlerde sahabîlerin, özellikle de dış kaynaklı sahifelere iyi gözle bakmadıklarını göstermektedir.[219] Sahifeler konusundaki olumsuz görüşlerin temelinde Kur'ân'dan uzaklaşma ve yetkin olmayan kişilerin bunlarla amel etmesi korkusu yatmaktaydı. Nitekim, Hatîbu'l-Bağdâdî, İbn Mesûd ve diğerlerinin bu konudaki tavırlarını, "*Başlangıçta, kitabetin kerih görülmesi, yüce Allah'ın kitabı ile başka kitapların karışmaması veya başka kitaplarla uğraşıp, Kur'ân'ın bırakılmaması içindi. Eski kitapların edinilmesinin yasaklanması ise, hangisinin doğru, hangisinin batıl olduğu bilinemediğinden, içeriğindeki doğrularla yanlışların birbirinden ayırt edilemeyeceğinden dolayı idi. İlim kitaplarının İslâm'ın başında yasaklanmasının nedeni, vahiyle diğerlerini*

---

[215] İbn Sa'd, V, 293; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 136; Zehebî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *el-İber fî Haber men Ğaber*, thk: Salâhuddin el-Muncid, Matbaatu Hükumeti'l-Kuveyt, II. Bsk., Kuveyt 1948, I, 117; İbn Abbâs'ın Sahifeleri için ayrıca bkz. İbn Ebî Âsım, Ebu Bekr Ahmed b. Amr b. Ebî Âsım ed-Dahhâk Şeybânî (287/900), *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, I-VI, thk: Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, Dâru Râye, Riyâd 1411/1991, I, 292

[216] Sahifelerini/Risalelerini yakanlara örnekler ve Sahife imhası ile ilgili haberler için bkz. İbn Sa'd, VI, 368, 388; VII, 174-175, 185; İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, I, 76; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 54-56, 61-63

[217] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 60; Urve'nin bu konudaki sözleri için bkz. Zehebî, *A'lâm*, IV, 426, 436

[218] İbn Sa'd, VI, 94

[219] Hz. Ömer ve Abdullah b. Mesûd'un Sahife imha haberleri için bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 51-56; Abdullah b. Mesûd'un bu tavrının Kûfe özelinde işe yaradığını da söyleyebiliriz; "*Sadaka b. Yesâr-Amr b. Meymûn el-Evdî, "Biz Kûfe'de oturuyorduk. Bir adam yanında bir kitapla geldi. Biz, "Bu kitap nedir?" diye sorunca o, "Danyâl'ın kitabı" dedi. İnsanlar engellenmeseydi, o öldürülürdü. Onlar, "Kur'ân'dan başka kitap mı?" diyorlardı*." Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 57

birbirinden ayırabilecek, anlayış sahibi(fakih) insanların az olmasıdır. Çünkü, Arapların çoğu dinde anlayış sahibi değillerdi."[220] şeklinde yorumlamaktadır.

Kazanç kapısı olarak da görülen *Sahife*lerin, ilim hayatının canlanmasına hizmet ettiği de aşikardır; "*Beğâvî, "Ben yazıcılık (katiplik) yapıyordum. Dedem Ahmed b. Münîi'ye, benimle beraber Saîd b. Yahyâ b. Saîd el-Emevî'ye gelerek, kendisinin babasından rivâyet ettiği Meğâzî'nin, birinci cüzünü istinsah etmek için istemesini söyledim. O benimle geldi ve istedi. Yahyâ, kitabı bana verdi. Ben, o kitapla dolaşmaya başladım. İlk önce Abdullah b. Muğlis'e uğradım, kitabı göstererek, el-Emevî'nin, Meğâzî'sini okumak istediğimi söyledim. O bana 20 dinar verdi ve "Benim için de bir nüshasını yaz" dedi. Sonra günün geri kalan kısmında da, kitapla beraber dolaştım. Bütün gün sonuna kadar 200 dinar toplamıştım. Böylece isteyenler için nüshalar yazdım*" der.[221]

Taberî'nin, 106/724 yılı olaylarını anlatırken naklettiği bir hâdise, Emevîler döneminde konulu risâlelerin de telif edilmeye başlandığını göstermesi açısından önemlidir; "*İbn Ebi'z-Zinâd-babası; "Hişâm b. Abdilmelik, Medine'ye gelmeden önce mektupla, "Bana haccın sünnetlerini yaz" dedi. Ben de onları kendisi için yazdım…Hac için geldiğinde, bana dönerek, "Abdullah b. Zekvân, sana söylediğim şeyi tamamladın mı?" dedi. Ben, "Evet" dedim*"[222] Gerek sahabe döneminde şahsî gayretler neticesinde oluşturulan ilk risâleler, gerekse de Emevîler dönemindeki konulu risâleler, siyer yazıcılığının cem' ve tasnif dönemlerinin ana kaynakları olacaktır.[223]

Siyer yazıcılığında, *Risâleler Dönemi* diye adlandırdığımız bu dönemin en önemli isimleri, Urve, Zührî, Âsım b. Ömer, Şurahbîl b. Sa'd ve Abdullah b. Ebî Bekr'dir. Bunlar arasında en önemli risâle koleksiyonu, Urve ve Zührî'ye aittir. Her ikisi de haber toplama konusunda büyük gayret göstermişler, kendilerinden sonra gelenlere topladıkları malzemeyi başarıyla nakletmişlerdir. Âsım b. Ömer ve İbn Hazm'ın ise zaman ve konu itibariyle daha sınırlı risâleleri vardı. Bunlar daha çok Medine dönemi olaylarıyla ilgilenmişler, bu konuda çalışmalar yapmışlardır.

Siyer müellifleri bu sahifeleri bir araya getirmede yeni yöntemler geliştirmişler, konu bütünlüğünü sağlamak ve eksik noktaları tamamlamak gayesi ile haber naklinde "*toplu isnâd*(telfik)" sistemini getirmişlerdir. Muhaddislerin, siyer alimlerine yönelttikleri en büyük eleştiri olan bu yöntem, varyantlar arasındaki ayrıntıların kaybolmasına vesile olmakla beraber, pratikte faydalı olmuş, hâdiselerin bütünlüğü bu yöntem sayesinde sağlanmıştır.

---

[220] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 57
[221] Zehebî, *A'lâm*, XIV, 450
[222] Taberî, *Târîh*, IV, 118
[223] Örnek olarak bkz. İbn Sa'd, I, 70, 331, 332; II, 290

Bu risâlelerin kaynakları da sınırlı sahifeler, devlet kayıtları veya sözlü nakillerdir. Burada şunu hatırlatmakta fayda vardır ki, alimler yazılı kaynağı ifade eden sahifelerden rivâyet etmekle, yazılı kaynaktan dinlemek(sema') arasında bir fark olmadığını beyan etmişlerdir.[224]

4-Vesikalar

Halkın, "*Eğer insanlar geriye varlıklarının izlerini bırakmamış olsalardı, onların tarihlerini yazmaya başlayamazdık. Gerçek-tarihin bilgisi-tarih olması için, bize insanların geçmişi hakkında şahitlikler gerekmektedir. Bu şahitlikler, umumiyetle de yazılı vesikalardır. Tarih metinlerle yazılır*"[225] derken oldukça haklıdır. Herhangi bir anlatının, tarih olabilmesi için kaidelerinin olması gerekir. Tarihin temelleri ise vesikalardır. Vesikalar, dönem, şahıs, hâdise veya toplum tarih yazımında kullanılabilecek müellefât, medevvenât, mektuplar, resmî veya resmî olmayan evraklar, siyasî idarenin emirleri, uluslararası yazışmalar gibi her türlü envanter, gerçek olmak kaydı ile vesika hükmündedir.[226] Vesikaların pratik ehemmiyeti o kadar büyüktür ki, genellikle araştırmanın çerçevesini ve yönünü belirler.[227]

Vesikalar, tarih yazıcılığında her zaman için hak ettiği ilgiyi görmüştür.[228] İslâm tarih yazıcılığında da vesikalar büyük rol oynamıştır.[229] Dönemlerinin kaynakları olan vesikaların, önemleri açısından resmî veya özel olması arasında herhangi bir fark yoktur.[230]

Bir toplumdaki vesikaların yoğunluğu, toplumun kültür/eğitim düzeyi ile doğrudan ilgilidir. İslâm öncesi Araplarda vesikaların azlığı da aynı şekilde toplumun okuma yazma oranına nispetledir. Genelde araştırmacılar arasında İslâm öncesi Araplarında okur yazarlık oranı konusunda olumsuz bir hava hakimdir. Her ne kadar ilk Arap yazısını Nûh(as) zamanına kadar götüren bir takım efsanevî anlatımlar mevcut ise de, bu tür rivâyetlerin[231] bir gerçekliğinden bahsetmek mümkün değildir. Bununla beraber, İslâm öncesi Araplar eskiden

---

[224] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 381, 391-393

[225] Halkın, 17; ayrıca bkz. Mâhir Hamâde, Muhammed, *Mukaddimetu fî Târîhi'l-Kütüb ve'l-Mektebât*, Müessesetu er-Risâle, I. Bsk., Beyrut 1417/1996, 14, 23

[226] Munis, Hüseyin, *et-Târîh ve'l-Müerrihûn-Dirâsetu fî İlmi't-Târîh*-, Dâru'l-Meârif, Yer yok 1984, 51

[227] Halkın, 18

[228] Müntekim Ökmen, Herodotos'un resmî yazıları incelediğini belirtir. Bkz. *Heredotos Tarihi*, (*takdîm)*, 9

[229] Bu konuda bkz. Terhînî, 175; Hallâk, 124

[230] Nebrâvî, 256

[231] İbn Abbâs'a atfedilen bir sözde "*Arapça ilk yazan İsmâil b. İbrahim(as)'dır*" denilirken, Amr b. Şebbe, "*Arapça ilk yazanlar el-Ceble kavminden insanlardı*" demektedir[İbn Abdirabbih, IV, 209]. Mesûdî, "*zikredilir*" kaydıyla verdiği haberde, "*Arapça'yı ilk yazanlar İrem b. Nûh'un torunu ve ona tabi olanlar*" olduğunu belirtirken[Mesûdî, II, 143], Taberî ise, Hişâm'dan naklen, Araplardan ilk yazanın Harb b. Ümeyye b. Abdişems olduğunu söyler[Taberî, *Târîh*, III, 533]. Âlûsî ise, Tay Kabilesinin Arapça yazmayı Hûd(as)'ın vahiy kâtibinden öğrendiklerine dair bir haber nakleder. Bkz. Âlûsî, III, 367

beri yazıyı biliyorlardı ve önemli hâdiselerini taşlar üzerine nakşederek tarihlendiriyorlardı.[232] Dillerinde yazı ve kitap lafızlarının bulunması, Cahiliye Araplarında yazının mevcut olduğuna delildir.[233] Ancak kullanım sınırlı ve gerektiği kadardı.[234]

İslâm öncesi Mekke'de sadece on yedi kişinin yazma bildiğine dair bir rivâyetin mevcudiyetinden bahsetmiştik. Bu rivâyetin sahihliği oldukça tartışmalıdır. Subhî es-Sâlih, ilgili rivâyetlerin sahih isnâdlı bile olsa titiz ve şümullü bir rakam olmadığını belirtir.[235] Ticaretle uğraşan, edebiyat alanında oldukça yüksek bir konumda bulunan, soy zincirlerini koruma konusunda hassas olan, yaptıkları anlaşmaları yazıya aktaran[236] bir toplumda sadece on yedi kişinin okuma yazma bildiğini söylemek zordur.[237] Ayrıca, Bedr esirlerine teklif edilen, Müslüman çocuklara okuma yazma öğretmeleri karşılığı serbest bırakma önerisi dahi, bu sayının çok daha fazla olduğunu gösterir. İslâm öncesi Arap toplumunda, dinî/düşünsel araştırmalarda bulunan, muhtemelen kutsal kitapları okuyan[238] entelektüel bir çevrenin olduğunu söyleyebiliriz. Bu muhit içerisinde yer alan Varaka'nın, İncil'i, Arapça'ya çevirdiği rivâyet edilmiştir.[239] Ne ilginçtir ki, Mekke'nin entelektüel kesimini oluşturan Varaka, Zeyd b. Amr, Amr b. el-Âs gibi isimler bu on yedi kişilik listede yer almamıştır.

Mekke ve Medine'deki ehl-i kitap unsurlarını[240] da hesaba katarsak, hiç de yazıdan müstağni olmayan bir toplumla karşı karşıyayız demektir. Bununla beraber, diğer kültürlere karşılaştırdığımız zaman okuma yazma oranının Araplarda düşük olduğunu da itiraf etmek durumundayız. Nitekim İbn Sa'd da bunu vurgulamış, Araplarda yazının az olduğunu sık sık belirtmiştir.[241] Ancak İslâm'ın gelmesi ile bu oran ciddi bir artış göstermiştir. Vahyin yazılması ve yazı öğretimine önem verilmesi,[242] Kur'ân'ın bazı konularda yazmayı

---

[232] bkz. Accâc, *es-Sünne*, 194; Margoliouth, "*Arapların Hz. Muhammed'den önce yazıyı bilmediği yönündeki tez, Güney Arabistan kitâbelerinin keşfiyle büyük ölçüde giderildi*" demektedir. Bkz. *Arap-İsrâiloğulları İlişkileri*, 22

[233] bkz. Âlûsî, III, 367, 370

[234] Sâlim, 212; İslâm öncesi Araplarda yazı ve en eski yazıtlar konusunda bkz. Âlûsî, III, 367-379; Hallâk, 128-129; Vâfî, Muhammed Abdulkerîm, *Menhecu'l-Bahsi fi't-Târîh ve Tedvîni't-Târîhî inde'l-Arab*, Câmiatu Kâryunus, I. Bsk., Binğâzî 1990, 185-187

[235] bkz. Subhî es-Sâlih, 14-15

[236] Abdulmuttalib b. Hişâm'ın Huzâa ile Cahiliyede yaptığı anlaşma ve metni için bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 781-782; Hâşim b. Abdimenâf'ın Kayser ve Necâşî ile yaptığı ticaret anlaşmaları için bkz. İbn Sa'd, I, 78

[237] Bu rivâyete yapılan itirazlar konusunda bkz. Derveze, I, 258-259; Accâc, *es-Sünne*, 195

[238] bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 60

[239] Onun İncil'den bazı bölümler çevirdiği belirtilmiştir. Bu konuda bkz. Abdurrezzâk, V, 323; İbn Hıbbân, Ebu Hatim Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî (354/965), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thrc: Abdusselâm b. Muhammed b. Ömer Allûş, el-Mektebetu'l-İslâmî, I. Bsk., Beyrut 2000/1410, 51; Zührî, *el-Meğâzî*, 44; Karlığa, Bekir, *İslam Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri*, Litera Yay., İstanbul 2004, 94; Varaka'nın Tevrat ve İncil'i ehlinden dinlemiş olduğuna dair bkz. Taberî, *Târîh*, I, 533

[240] Ehl-i Kitabın okur-yazarlığı konusunda bkz. Derveze, I, 254

[241] İbn Sa'd, III, 465, 498, 522, 526, 531; VI, 55

[242] İslâmî dönemde Mekke ve Medine'deki öğretim hizmetleri konusunda bkz. Şurrâb, 156-165; A'zamî, *Dirasât*, 47-70

emretmesi,[243] bu dönemde yazının gelişmesine etki eden faktörlerdendi. Bu da toplumun, önceye oranla daha fazla vesika üretmesi neticesini doğurmuştur.

Hz. Muhammed dönemindeki mevcut vesikaların içeriklerini;

a-Resmî ve özel mektuplar,[244]

b-Anlaşma metinleri,[245]

c- Nüfus kayıtları,

d-Maaş defterleri(dîvân),[246]

---

[243] Hatîbu'l-Bağdâdî, yazının ibahesine; 2/Bakara, 282, 37/Saffât 157, 6/En'âm 91 ve 46/Ahkâf 4. ayetleri delil olarak getirmektedir. Bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 70-72

[244] Resulullah'ın İslâm'a davet için yazdığı mektuplar konusunda bkz. Buhârî, *Sahîh*, III, 235, IV, 2-5; Ya'kûbî, II, 80-83; İbn Hıbbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 219; İbn Kayyim, Ebu Abdillah Şemsuddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye (751/1350), *Câmiu's-Sîre*, cem: Yusri's-Seyyid Muhammed, Dâru'l-Vefâ, I. Bsk., Beyrut 1423/2002, 146-156; İbn Haldûn, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Abdirrahman el-Hadramî(808/1406), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, tsh, thrc: Ahmed el-Bezre, Mektebetu'l-Meârif, I. Bsk., Riyad 1998/1418, 154-156, 280-283; Halebî, Ali b. Burhâniddîn (1044/1634), *es-Sîretu'l-Halebiyye fî Sîreti'l-Emini'l-Me'mûn(İnsânu'l-Uyûn)*, I-III, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tz., III, 281-307; Resulullah bu mektuplar için özel mühürler edinmiş ve mektuplarını mühürlemiştir. Resulullah'ın mühür edinmesi konusunda bkz. İbn Sa'd, I, 258; Buhârî, *Sahîh*, III, 235; Tirmizî, *Şemâil*, 142-144; İbn Hıbbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 219; Zehebî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *es-Sîretu'n-Nebevviye*, thk: Husamuddin el-Kudsî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, II. Bsk., Beyrut 1988, 351-352; İbn Kayyim, 146; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 373; Resulullah mühür edinmeden önce veya mühür yanında olmadığı zaman anlaşmaları tırnağı ile mühürlediğine dair bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1028, 1030; İbn Sa'd, II, 166; Resulullah sadece resmî içerikli mektuplar yazmamıştır. Muâz b. Cebel'e oğlunun vefatı nedeniyle yazdığı taziye mektubu için bkz. Ebu Nuaym, *Hılye*, I, 243; İ. Hakkı İzmirli; "*Fahr-i Alem efendimiz Hazretlerinin, Yemen'de bulunan Muâz b. Cebel hazretlerine vefat eden bir oğlu için ta'ziye mektubu göndermesinin aslı yoktur*" diyerek bu mektubu reddetmektedir. Bkz. *Siyer-i Celile-i Nebeviyye*, 125; Amr b. Hazm'ın oğlu olunca bunu Resulullah'a bildirmesi ve onun da ismi ve künyesini belirttiği bir kutlama mektubu göndermesi konusunda bkz. İbn Sa'd, V, 69; Hz. Muhammed'in diğer konulardaki mektupları için bkz. İbn Sa'd, I, 267; Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892), *Fütûhu'l-Buldân*, thk: Abdullah Üneys et-Tıbbâa'-Ömer Üneys et-Tıbbâa', Müessesetu'l-Meârif, Beyrut 1407/1987, 80-81, 95; Taberî, *Târîh*, II, 195-196. Haliyle bu yazışmalar tek taraflı olarak gerçekleşmiyordu. Taberî'nin naklettiği bir haber, Tebük dönüşü Resulullah'a Hımyer melikinin mektubu ve elçilerinin gelmesini konu etmektedir. Bkz. Taberî, *Târîh*, II, 191

[245] Medine Sözleşmesi için bkz. İbn Hişâm, II, 501-504; Semhûdî, I, 267; Accâc, *es-Sünne*, 225; Muavviş, 218. Anlaşılan o ki, bu anlaşmanın bir nüshası Benî Kureyza'nın reisi Ka'b b. Esed'in yanında bulunmaktaydı. Bu nüsha, Hendek savaşında onunla görüşen Huyeyy b. Ahtab tarafından yırtılmıştır. Bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 456; Hudeybiye anlaşması için bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*,II, 611-612; İbn Sa'd, II, 97; İbn Abdirabbih, IV, 213-214; Sakiflilerle yapılan anlaşma için bkz. İbn Şebbe, II, 507

[246] Dîvânların Resulullah zamanından beri olduğu konusunda bkz. Hamidullah, *el-Vesâik*, (*takdîm)*, e; Kaddûra, Fâtıma eş-Şâmî, *Tatavvuru Târîhi'l-Arab es-Siyâsî ve'l-Hadârî-mine'l-Asri'l-Câhilî ilâ Asri'l-Emevî*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, I. Bsk., Beyrut 1997, 155; Hallâk, 30-31. Bu konudaki diğer tarihler için bkz. Ma'mer b. Râşid, XI, 99-100; İbn Sa'd, III, 295-296; IV, 31-32; Ya'kûbî, II, 153; Taberî, *Târîh*, II, 452; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 502. Dîvânların kaynakları konusunda bkz. İbn Sa'd, III, 295; Taberî, *Târîh*, II, 570; Mansuroğlu, Mecdud, "Dîvân", *İA*, III, 595; Neccâr, Abdulvehhâb, *el-Hulefâu'r-Râşidûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, II. Bsk., Beyrut 1410/1990, 226; Dûrî, Abdulazîz, "Dîvân", *DİA*, IX, 377-378. İlk dîvânların neseb sistemine ve İslâmî önceliğe göre tanzim edildikleri konusunda bkz. İbn Sa'd, III, 295; IV, 31-32; Ya'kûbî, II, 153; Taberî, *Târîh*, II, 452, 570; Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb(450/1058), *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Mısır 1973, 202; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 503-504. Neseb bilinmediği zaman ise kabile esasına riayet ediliyordu. Bkz. İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelusî(456/1063), *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2001, 5. Dîvânların gayeleri konusunda bkz. Ya'kûbî, 153; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 503-504; Hudârî, Muhammed Bek, *ed-Devletu'l-Emeviyye*, I-II, Müessesetü'l-Kütübi's-Sakâfiyye, Beyrut 1995, II, 452; Hallâk, 32; Neccâr, 227. Dîvânların dilleri konusunda bkz. Mâverdî, *el-Ahkâm*, 202; Hudârî, *ed-Devletu'l-Emeviyye*, II, 452; Hammâş, Necde, *eş-Şâm fî Asri'l-İslâm(Mine'l-Feth hattâ Sukûti Hilâfeti Benî Ümeyye)*, Dâru Tılâs, Dımeşk 1987, 260. Dîvânların Arapça'ya çevrilmesi konusunda bkz. İbn Abdirabbih, IV, 219-220; Kaddûra, 220; Neccâr, 227; Şeşen, Ramazan, "Tercüme Faaliyetleri", *Doğuştan*

e-İtâ[247] ve tayinler, emirnâmeler, tapular,[248] borç senedleri, vergi, zekat kayıtları, vasiyetnameler,[249]

f-Fetvalar ve ilmî kayıtlar oluşturmaktaydı.

İlk dönem Müslüman râviler, vesikaların değerini oldukça erken fark etmişler ve ele geçirdikleri vesikaları bir sonraki nesle aktarma konusunda titiz davranmışlardır. Bu bağlamda, "*Arap Tarihçilerinin rivâyet yolu dışında tarihî kaynaklardan ancak geç zamanlarda faydalandıklarını*"[250] söylemek güçtür. Bilakis Müslüman alimler ilk baştan itibaren vesikaların önemini kavramış, onları kayıt altına almaya çalışmışlardır. Nitekim, Ebu Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm'ın, "*Resulullah'ın, Yemen'e gönderdiği zaman Amr b. Hazm'a verdiği mektup yanımızdadır…*"[251] şeklindeki sözü bu konudaki hassasiyeti yansıtmaktadır. Bu hassasiyetin temelinde, Hz. Muhammed'in mektuplarının hukuk açısından bağlayıcılığı yatmaktadır. İbn İshâk'ın verdiği bilgiye göre, Resulullah'ın, Eyle, Cerbâ ve Ezrûh halkı ile yaptığı anlaşmanın nüshası onların yanında idi.[252] Şüphesiz, onların bu anlaşma metnini muhafaza etmelerinin en önemli sebebi, Hz. Muhammed'in onayladığı bir anlaşmanın sonraki dönemlerde göz ardı edilemeyeceği gerçeğidir.

Kabileler veya ehl-i kitaptan bazı unsurların, ellerinde Hz. Muhammed'in, kendilerini cizyeden muaf tuttuğuna dair mektupların olduğunu iddia etmelerinin ve bu türden mektuplar imal etmelerinin nedeni de, kuşkusuz aynı gerekçeye dayanmaktadır. Halifeler veya siyasî iktidarların, Hz. Muhammed tarafından verilmiş bir vesikayı gözardı etmeleri söz konusu olamayacağından, bu alanda geniş bir mevzûât literatürü oluşmuştur.[253] Sahte mektup imaline sadece dinî gruplar veya kabileler tevessül etmemiş, bilakis şahsî menfaat peşinde koşan

---

Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Çağ Yay., İstanbul 1986, III/453-479, 457; Takkûş, Muhammed Süheyl, *Târîhu'd-Devleti'l-Emeviyye*, Dâru'n-Nefâis, III. Bsk., Beyrut 1421/2001, 98-99

[247] Hz. Muhammed ve halifeler tarafından verilen arazi atiyyeleri için bkz. Ebu Ubeyd, 286-293

[248] "*Muhammed b. Yahyâ-Hazm ailesinden güvendiğimiz biri ve diğerleri; Resulullah(sav) Bilâl b. el-Hâris el-Müzenî'ye, el-Akîk'ten yer verdi ve bu konuda yazdı …*" bkz. İbn Şebbe, I, 149-151; "*Hârice b. Zeyd ve Talha b. Abdillah b. Avf, zamanlarında fetva istenilen kişilerdi. İnsanlar onların görüşlerine başvuruyorlar, miras olarak kendilerine kalan evleri, malları, bahçeleri, hak sahipleri arasında bölüştürüyorlar ve (bunları) onlar için vesikalara yazıyorlardı*." bkz. Zehebî, *A'lâm*, IV, 439

[249] Vasiyetnameler için bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 776. Söz konusu vasiyetlerden bazıları nakledilmiştir; "*Bu, Sa'd'ın Sadaka Kitabının harf harf nüshası ve suretidir. Ben bunu kitaptan doğrudan aldım. Onu bana, Kadı Hişâm b. Abdillah el-Mahzûmî verdi. Vasiyette husumete düşmüşler, onu getirmişlerdi.* "[Besmele]*Bu Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın kızı Hafs ve kızlarına kitabıdır*…şahitler…." İbn Şebbe, I, 238-239

[250] Brockelman, Carl, *Kitâbu't-Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, I-II, Arp. çev: Mahmûd Fehmî Hicâzî vd., nşr: el-Heyetü'l- Mısriyye 1993, II, 9

[251] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 81; ayrıca bkz. İbn Şebbe, II, 589-590; Hamidullah, Amr b. Hazm'ın Hz. Muhammed'in yirmi bir resmî yazısını bir araya getirerek kitap telif ettiğini belirtir. Bkz. Hamidullah, Muhammed, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmâm İbn Münebbih*, çev: Kemal Kuşçu, sad: Mesut Karaşahan, Beyan Yay., İstanbul 2004, 51

[252] bkz. İbn Hişâm, IV, 525

[253] Menfaat temini için imal edilen mektuplar konusunda bkz. Sehâvî, *el-İ'lân*, 25-26; vesikalarda yapılan sahtekarlığın nedenleri konusunda ayrıca bkz. Togan, A. Zeki Velîdi, *Tarihte Usul*, Enderun Yay., IV. Bsk., İstanbul 1985, 77

şahıslar ve gruplar da, bu faaliyette yer almışlardır. Buna karşın, mektupların sıhhatinin sorgulanması da oldukça erken bir dönemde başlamıştır.[254]

İbnu'l-Esîr'in dîvân kayıtları hakkında verdiği bilgilerden anlaşılan, kişilerin Müslüman olma sırasına göre atiyye(maaş) tayin edildiği ve çok titiz bir çalışma neticesinde oluşturulduğudur.[255] Dîvânlar ciltler halinde tanzim edilmişti ve kullanışlı bir sisteme sahipti. Hz. Ömer'in, kabile dîvânlarını taşıyarak, herkesin maaşını bizzat kendisinin dağıttığı ve vefatına kadar bu şekilde devam ettiği yolundaki rivâyet de bunu doğrular niteliktedir.[256] Siyer kaynaklarında bulduğumuz listelerin kaynakları arasında bu dîvân kayıtlarının olduğunu söylemek fazla iddialı olmayacaktır. Burada *"Tarihçiler Abbâsî Devleti dîvân kayıtlarından istifade etmişlerdir"*[257] şeklindeki bir görüşe itirazımız, bu istifadenin sadece Abbâsî dönemine tahsis edilmiş olmasıdır. Şüphe yok ki, Abbâsî sarayında kendilerine yer bulan birçok tarihçi, devletin kayıtlarından faydalanmışlardır.[258] Ancak bu sadece Abbâsî dönemi ile sınırlı değildir. Bilakis, Abbâsîlerden önce de Urve, Zührî, Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm gibi siyer kaynakları siyasî idare ile iyi ilişkiler kurmuşlar ve devletin idaresi altındaki dîvan kayıtlarına ulaşmışlardır. Bununla ilgili olarak, Abdurrahman b. el-Kâsimî'nin, Mâlik'ten rivâyet ettiği bir anekdot, Medine'de dîvân kayıtlarının tutulduğu özel bir evin olduğunu ifade etmektedir; *"İbn Şihâb, Medine'ye geldi. Rebîa'nın elinden tutarak Beytu'd-Dîvân'a girdiler. İkindi zamanı çıktılar…"*[259]

Hulefâ-i Râşidîn ve Emevîler döneminde de resmî ve özel vesikalar artarak devam etmiştir. Bu dönemdeki vesikaların konularını ise;

a-Yeni anlaşmalar veya önceki anlaşmaların yenilenmesi,

b-İslâm'a çağrı mektupları,

c-Vali görevlendirilmesi ve tavsiyeler,

d-Arazi atiyyeleri,

e-Emân ve tavsiye mektupları,

f-Belirli insanlar hakkında bazı emirlerde istisnaların zikri ve cevabî mektuplar oluşturmaktaydı.[260]

---

[254] bkz. Şâfiî**,** Muhammed b. İdrîs, *Kitâbu'l-Ümm,* I-VII, Dâru'l-Mısriyye, Kahire 1987, VI, 105
[255] bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil,* II, 502-504
[256] İbn Sa'd, III, 298; Taberî, *Târîh,* II, 570-571
[257] Hallâk, 134
[258] Taberî'nin Abbâsî kayıtlarından faydalanması konusunda bkz. İmâduddîn, Halîl, *İslam tarihi(Bir Yöntem Araştırması),* çev: Ubeydullah Dalar, İnsan Yay., İst. 1985, 130
[259] Zehebî, *A'lâm,* V, 343
[260] bkz. Hamidullah, *el-Vesâik,* 28. Bu döneme dair, bir çok vesikanın içeriğine Vâkıdî'nin, *Fütûhu'ş-Şâm* isimli eserinden ulaşmak mümkündür. Mektupların ve eserin Vâkıdî'ye aidiyeti konusundaki mevcut çekinceyle beraber örnekler için bkz. Vâkıdî, *Fütûhu'ş-Şâm,* I, 6, 12, 20, 22, 62, 83, 87, 136, 139-140 vd.; İbn Sa'd, I, 24, , IV, 190; V, 390; Buhârî, *Sahîh,* V, 13; Müslim, *Sahîh,* II, 1356, 1369; İbn Şebbe, II, 390, 507, 725, 731; Taberî,

İbnu'l-Esîr, Abdulmelik dönemine ait "*yazışma bürosu*" olarak çevirebileceğimiz *Beytu'l-Karâtîs* (بيت القراطيس)'den söz etmektedir.[261] Bu da Emevîler döneminde yazışmaların profesyonel hale getirildiğine, kendi içerisinde kurallarının oluşturulduğuna delildir. Taberî'nin *Târîh*'inde Emevî ve Abbâsî dönemine ait mektup, anlaşma, ahitname, emân, gibi birçok vesikaya rastlamak mümkündür.

İslâm tarihinde arşivcilik çok erken bir dönemde -Hz. Ömer-[262] başlamasına ve çok geçmeden kurumsallaşmasına[263] karşın, günümüze bu vesikalardan çok az bir kısmı orijinal haliyle ulaşabilmiştir. İç isyanlar, işgaller, yangınlar gibi felaketler yüzünden veya şahısların ellerinde tuttukları vesikaları koruma bilincine sahip olmadıklarından, bu vesikalardan çoğu yok olmuştur. Ka'b b. Mâlik, Ğassân Meliki'nin mektubunu fırında yaktığını belirtirken,[264] Ebu Basîr'in Hz. Peygamber'in mektubu elinde olduğu halde defnedildiği kaydedilmiştir.[265] Bu konuda en ilginç örnek, Resulullah'ın, Zeydu'l-Hayl'e bir takım araziler verdiğini beyan ettiği vesikanın akıbetidir. Zeyd'in ölmesi üzerine, muhtemelen içeriğinden bihaber olan eşi, söz konusu vesikayı yakmıştır.[266] Aynı şekilde, Resulullah'ın Hârise b. Amr b. Kurayt'a yazdığı mektubu yıkanmıştır.[267] Buna karşın yine de kabile veya şahıslar, özellikle de Resulullah'ın mektuplarını korumaya, saklamaya özen göstermişlerdir.[268]

Vesika kullanımında ilk dikkat edilmesi gereken nokta onun güvenilirliğidir. Özellikle vesikaların sıhhati için bir takım kriterlere dikkat etmek gerekmektedir. Bunlar arasında;

a-Yazıldığı dönemde bilinmeyen bazı hususların-vergi, şehir, kabile vs.-vesikalarda zikredilmesi,[269] başka bir deyişle içerik-zaman uyuşmazlığı olan vesikalar,

b-İlk kaynakların veya çağdaş eserlerin zikretmediği vesikalar,[270]

c-Kullanılan üslup ve tabirlerin vesikanın dönemi ile uyuşmaması,

d-Vesikada şahitlikleri veya isimleri zikredilen şahısların tarihî konumlarının belgeyi desteklemeye uygun olmaması,

---

Târîh, II, 212; İbn Kâni', Ebu'l-Hüseyin Abdulbâkî(351/962), *Mu'cemu's-Sahâbe*, I-III, thk: Salâh b. Sâlim el-Mısrâtî, Mektebetü'l-Ğurabâ el-Eseriyye, Medine 1418, II, 78

[261] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 300

[262] Hz. Ömer'in kendisine gelen mektupları veya anlaşma nüshalarını bir sandık içerisinde muhafaza ettiğine dair haberler gelmiştir. Bkz. Hamidullah, *el-Vesâik*, 24

[263] Emevîler döneminde Şam, Mısır ve Irak'ta resmî belgelerin saklandığı arşivlerin olduğuna dair bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih*, 32

[264] Zührî, *el-Meğâzî*, 109

[265] İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 433

[266] İbn Hişâm, IV, 577-578; İbn Sa'd, I, 321-322

[267] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 982

[268] bkz. İbn Sa'd, I, 279, 280, 288, 355; II, 34; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 424

[269] bkz. Hamidullah, *el-Vesâik*, 31

[270] Hamidullah buna dayanarak, Resulullah'ın Necâşî'ye kendisi ile Ümmü Habîbe'yi evlendirmesi için ve Habeşistan'daki Muhacirleri göndermesi için yazdığı iki mektubun metnini sahih kabul etmemektedir. Bkz. *el-Vesâik*, 31

e-İslâm'ın temel prensiplerine aykırı içerikli vesikalar,[271]

f-Şekilsel özellikler, kullanılan malzeme, yazı şekli vs. gibi kriterleri saymak mümkündür.

5-Şiir

İslâmî dönemdeki iktisadî, ictimaî, siyasî, kültürel ve hatta dinî bir çok olayın kökenleri Cahiliye döneminde yatmaktadır. Bu nedenle İslâm öncesi Arap tarihini bilmek, siyer ilmi açısından oldukça önemlidir. Resulullah'ın ashabı olan, fetihlere katılan ve yönetimlerde görev alan insanlar, cahiliye dönemi insanları idi. Onların İslâm öncesi yaşamlarına, düşüncelerine, inançlarına dair bilgiler, sonraki hayatlarını yorumlama konusunda vazgeçilmez niteliktedir.[272]

Tarihî vesikalar olarak nitelendirilen şiir,[273] bir Arap için çok şey ifade etmektedir. Araplar şiirle mücadele ederler, onunla temsil getirirler, onunla üstünlük kurmaya çalışırlar, onunla övünür veya ayıplarlardı. Dolayısı ile şair, kabilenin en önemli bireyi idi. O, kabilesinin menkıbelerini nakletmek suretiyle, kabile bilincini uyanık tutarken, düşman kabilelere karşı üstünlüklerini vurgulardı. Kabilesini savaşta cesaretlendirirken, diğer zamanlarda kabilesinin eğlencesi ve danışmanı konumunda idi.[274] Arap şairi, şiirinde çok ender olarak şahsî duygularını yansıtmakta, daha çok kabilesi adına konuşmakta idi.[275] Şairlerin çevre kabilelerle olduğu kadar, uluslararası ilişkileri de oluyordu. Nitekim şairlerin bazı dinî düşüncelerini, bu ilişkileri neticesinde çevre kültürlerden edindiklerini söylemek mümkündür.[276]

Arab'ın maddi ve manevi dünyasını kapsayan her olgu şiirin konusu olabilmekteydi.[277] Ne var ki, onun en çok karşılaştığı veya ihtiyaç hissettiği unsurlar daha ön plana çıkmaktaydı.[278] Arapların çevre kültürlerle iletişimleri neticesinde zamanla yeni unsurlar da şiirlerinin içeriğine dahil olmuştur. Bunlar genelde dinî düşüncelerin ifadesi veya

---

[271] Bu kriterdeki kastımız, Hz. Peygamber'e veya sahabeye atfedilen vesikalardır. Hâliyle gayr-i Müslimlere atfedilen vesikalarda böyle bir şartın aranması mevzu bahis olamaz.

[272] Cahiliye tarihinin bilinmesi gerekliliği konusunda bkz. Sâlim, 7; Şurrâb, 279-282

[273] bkz. Ânî, Münzir Redîf Davûd, "eş-Şehîd fi'ş-Şi'ri'l-Arabî-Dirâsetu Fenniye", *er- Risâletu'l-İslâmiyye*, sayı: 209-210, (Bağdat 1408/1987), 37-50, 43

[274] Şair ve şiirin kabile hayatındaki rolü konusunda bkz. Ya'kûbî, I, 262; Sâlim, 40-41; Mazhar, Celâl, *el-Hadaratu'l-İslâmiyye*, nşr: Kütübi'ş-Şarki'l-Evsat, Muheymir Matbaası 1969, 31; Hafâcî, 326; Ahmed İskenderî vd., *el-Mufassal*, 49; Muavviş, 325-330

[275] A. Emin, *Fecru'l-İslâm*, 59

[276] H. İbrahim Hasan, I, 58

[277] Cahiliye şiirinin konusu hakkında bkz. Ebu Ubeyde, *K. Eyyâmi'l-Arab*; H. İbrahim Hasan, I, 59; Bek, *Eyyâmu'l-Arab*, t-y; Ahmed İskenderî vd., *el-Mufassal*, 53, 110; Dekkasse, 281; Şurrâb, 62-63; Huart, 12; Ânî, 37-38; İbn Kuteybe'nin eserinde, tarihî, siyasî, sosyal, ekonomik, coğrafî vb. konularda bir çok şiir bulmak mümkündür. Bkz. İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (276/889), *eş-Şi'r ve'ş-Şuarâ*, tkd: Hasan Temîm, Dâru'l-İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1417/1997

[278] Cahiliye şiirinde oldukça yoğun olarak devenin zikredilmesinin altında da bu yatmaktadır. Deve ile ilgili şiirler için bkz. Beyâtî, 208-220

geçmiş ümmetlerin haberleri ile ilgili idi.[279] Cahiliye döneminin önde gelen şairlerinden olan Ümeyye b. Ebi's-Salt b. Ebî Rebîa hakkında İbn Kuteybe'nin verdiği bilgiler bu görüşü destekler mahiyettedir; "*Ümeyye, önceki kitapları okumuş, Putlara ibadetten yüz çevirmişti. Kendisi bir Nebî'nin gönderileceğini ve zamanının yaklaştığını haber veriyor ve bu Nebî'nin kendisi olacağını umuyordu. Kendisine, Nebî(sav)'nin çıktığı haberi ulaşınca, hasedinden dolayı inkar etti. Şiirlerinde Enbiyâ kıssalarını ve Arapların bilmediği bir çok haberi zikrediyordu. Bunlar Ehl-i Kitabın sözleri idi.*"[280]

Cahiliye şiirinde Arapların, sosyal, kültürel, siyasî, iktisadî, dinî hayatlarına dair oldukça bol materyal bulmak mümkündür. Şiirden hareketle tarihî sonuçlara ulaşılabileceğine dair en önemli kanıt İbn Kuteybe'nin eseridir. O, naklettiği şiirlerden hareketle kitabında bir çok tarihî malumat vermektedir.

Cahiliye dönemi haber nakil aracı konumunda olan şiir, Arapların ilim ve bilgi hayatlarının devamını sağlıyordu.[281] İşte bu nedenlerden ötürü, "*Şiir, Arab'ın dîvânıdır*"[282] denilmiştir. Cahiliye dönemi Arap hayatının bilinen her türlü şekli hakkında bilgi içeren şiir, Arap dilbilimciler, müfessirler, hadis, siyer ve tarihçiler, coğrafyacılar için, kısacası bütün ilimler için en önemli başvuru kaynağı konumundadır. Âlûsî, "*Arap ilminin ekserisi şiirdir*"[283] derken bu duruma işaret etmektedir. Araplar şiirlerle hâdiselerini vesikalandırıyorlar, şiirle tarihlendiriyorlardı.[284]

Arap şiiri ile ilgili tedvîni ve sıhhati olmak üzere iki esas problem vardır. Eldeki en eski Arap şiiri hakkında bi'setten önce 10[285] ve 20-30 yıl[286] öncesi gibi tarihler verilmiştir. Burada Cahiliye şiirinin Abbâsî dönemine kadar yazıya geçirilmediği şeklindeki görüşe,[287] katılmadığımızı belirtelim. Zira, Arapların güzel buldukları şiirleri Ka'be duvarlarına astıklarını biliyoruz. Aynı şekilde, sahabe döneminden itibaren şiir eğitiminin kesintisiz olarak devam etmesi, ilk dönem siyer eserlerindeki şiirlerin yazılı kaynaklara dayanması ve Emevî Sarayında şairlerin konumu göz önüne alındığında bunun geç bir tarih olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Binaenaleyh, çok daha önceden şiire ait risâlelerin oluşturulmuş olması gerekir. Kanaatimiz, Arap şiirinin tâbiûn asrından itibaren risâleler hâlinde toplanmaya başlandığıdır.

---

[279] Hıristiyan ve Yahudi düşüncesinin Arap şiirine tesiri konusunda bkz. A. Emin, *Fecru'l-İslâm,* 59-60
[280] İbn Kuteybe, *eş-Şi'r,* 305
[281] Hamâde, *Mesâdir,* 124; Araplarda şiir meclisleri kurulması ile ilgili olarak bkz. İbn Hişâm, II, 370
[282] Âlûsî, III, 211; A. Emin, *Fecru'l-İslâm,* 57; Hamâde, *Mesâdir,* 124; Ahmed İskenderî vd., *el-Mufassal,* 53
[283] Âlûsî, III, 82
[284] İbn Kuteybe, *eş-Şi'r,* (*takdîm),* 5-6
[285] A. Emin, *Fecru'l-İslâm,* 58
[286] Margoliouth, 70; Arabistan arkeologlarının, yaptıkları kazılarda Seba dilinde yazılmış şiirler buldukları yolundaki iddialara dikkat çeken Margoliouth, söz konusu şiirlerin orijinalliklerinin tartışmalı olduğunu belirtir. Bkz. *Arap-İsrailoğulları İlişkileri,* 68
[287] bkz. Ahmed İskenderî vd., *el-Mufassal,* 54

Buna rağmen Cahiliye dönemi Arap şiirinin şifâhî halden yazılı hale geçmesi arasında uzun bir zaman dilimi bulunmaktadır ve bu da şiirin sıhhatini etkilemektedir. Nitekim, gerek İslâm öncesi, gerekse de Hz. Muhammed dönemine ait olduğu iddia edilen şiirlerde, yazıya aktarıldığı döneme ait hâdiselerin izlerine rastlamak mümkündür.[288] Bu açıdan, şiirin siyerde kullanılabilmesi, sağlıklı neticeler alınabilmesi için, sonradan eklenen bu unsurların temizlenmesi veya şiirin, bu türden müdahalelere açık olduğunun dikkate alınması gerekir.

İkinci sorun ise tedvîni ile alakalı olarak ele alınan özelde cahiliye, genelde eski Arap şiirinin güvenilirliliği meselesidir. Diğer rivâyetler gibi, şiirin de, sıhhat derecelerine sahip olduğu genel kabul görmüştür. A. Emin, "*Cahiliye şiirini toptan inkar eden kimsenin olmadığını*" iddia ederken,[289] muhtemelen bunun mümkün olamayacağından hareket ediyordu. Oysa Tâhâ Hüseyin, cahiliye şiirinin toptan reddedilmesi gerektiği görüşündedir.[290] Kendisi, "*Cahiliye dönemindeki meşhur olaylar(Eyyâmu'l-Arab) savaşlar ve kavgalar ile bunlarla ilgili olarak rivâyet edilen şiirlerin hepsinin uydurma olması mümkündür*"[291] derken de aslında sadece cahiliye şiirini değil, cahiliye dönemine dair haberlerin de neredeyse tamamını inkar makamındadır. Şu bir gerçek ki, cahiliye dönemi şiiri adı altında geniş bir uydurma literatürü mevcuttur. Arap şiiri bünyesinde, Adem(as)[292] da dahil olmak üzere geçmiş peygamberlere, cinlere, hâtıflara[293] atfedilen şiirlere rastlamak mümkündür ve bu şiirlerin sahihliğinden bahsetmek söz konusu dahi edilemez. Ancak cahiliye veya ilk dönem İslâm şiirinin nasıl ki tamamının sahih olduğu söylenemezse, tamamının uydurma olduğu da söylenemez. Bir alandaki rivâyet malzemesinin içerisinde sahih ve sakim rivâyetlerin bulunması hâdisesi ile, tamamının uydurma olduğunun söylenmesi farklı şeylerdir. Hele, kendilerini ifade etmek için ellerinde şiirden başka vasıtası olmayan bir toplum söz konusu olunca, bu şekilde toptan bir inkar mümkün görünmemektedir. Hâdiseye bir an için Tâhâ Hüseyin'in bakış açısından baksak dahi, bu durum şiirin delilliğini tarih ilmi açısından ortadan kaldırmaz. Bu literatürün tamamı uydurma dahi olsa, üretildiği çevrenin fikrî

[288] Hz. Muhammed'in kaza umresi haberinde, Mekke'ye girerken, Abdullah b. Ravaha'nın okuduğu iddia olunan şiir buna güzel bir örnektir. Şiirdeki, "*Sizinle tenzili konusunda savaştığımız gibi, bu gün de tevili konusunda savaşıyoruz*" [bkz. İbn Hişâm, IV, 371; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 617] beytinin, Kur'ân konusunda tartışmaların yoğunlaştığı bir dönemde imal edildiğini söyleyebiliriz. İbn Hişâm, bu şiiri muhtemelen Sıffîn Savaşını kastederek, "*Biz sizinle onun tevili üzerine savaştık*" *beytinden şiirin sonuna kadar olan kısım, Ammâr b. Yâsir'in, başka bir günde söylediği beyittir*" diyerek tenkit etmiştir. Bkz. İbn Hişâm, IV, 371

[289] Bkz. A. Emin, *Fecru'l-İslâm*, 50

[290] Tâhâ Hüseyin, 32; Tâhâ Hüseyin, şiirlerin neden uydurulduğu konusuna geniş yer ayırmıştır. Bkz. *Câhiliye Şiiri Üzerine*, 62-110; aynı zamanda kendisi şiirin hiçbir surette delil olarak kullanılamayacağını da ileri sürer. Tâhâ Hüseyin, 33

[291] Tâhâ Hüseyin, 110

[292] Adem(as)'a atfedilen ve İblisin cevabî şiirleri konusunda bkz. Mesûdî, I, 36-37; A. Bedevî de, "*Cahiliye şiirinin kayda değer bir kısmı iddia edilen sahiplerine ait olmadığını*" belirtmektedir. Bkz. Bedevî, Abdurrahman, *Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslâm'ın Rolü*, çev: Muharrem Tan, İz Yay., İst. 2002, 139

[293] Örnek olması hasebiyle hâtifin şiiri ve Hassân b. Sâbit'in ona cevabî şiiri için bkz. Zehebî, *es-Sîre*, 308-309

yapısına, siyâsî hâdiselerine dair bilgi kırıntıları içermektedir ve tarihçi için önemli malzemelerdir. Bununla beraber, şiirin mutlak manada delil olarak kullanılmasının ciddi boyutlarda sakıncalarının olduğu da aşikardır. Şiirin aidiyetinin sıhhatinden emin olunsa dahi, şair, siyasî ve mezhebî görüşlerini şiirine doğrudan yansıtmıştır. Hatta edebî kaygılar dahi şiirin içeriğini etkilemiştir. Hassan b. Sâbit'in, kafiyeyi tutturmak için "*Sa'd b. Zeyd*" yerine *Mikdâd*'ın seriyye üzerine amil tayin edildiğini söylemesi,[294] şiir kullanımında ne kadar dikkatli davranılması gerektiğinin en açık kanıtıdır. Dolayısıyla elindeki her vesikanın güvenilirliliğini sorgulamak zorunda olan tarihçinin, şiiri bundan istisna tutması beklenemez.

Araplar, cahiliye döneminde hangi gayeler için şiiri kullanıyorlarsa, İslâmî dönemde de, yine aynı gayeler için kullanmışlar, duygularını, düşüncelerini, inançlarını şiirlerle dile getirmişler, düşmanlarına karşı yine şiirle mücadele etmişlerdir.[295] Bu yüzdendir ki, Siyer alimleri şiiri sadece cahiliye dönemi tarihine ait bilgilere ulaşmak için kullanmamışlar, İslâmî dönemdeki haberlerinde de şiire çokça yer vermişlerdir.[296]

Emevîler dönemi, Arap şiirinin altın çağını ifade etmektedir.[297] Her ne kadar, artık şiirin savaş alanlarında kullanılması veya propaganda için başvurulması oldukça azalmışsa da, bu dönem şifâhî olarak gelen şiirin, kitabî hale getirilmesi açısından önemli bir dönemdir. Bu dönemde şiir daha çok eğlence aracı olarak görülmektedir. Saray ve konaklarda düzenlenen eğlencelerde şairler vazgeçilmez kişiler haline gelmişler, saraylarda resmî şairler istihdam edilmeye başlanmıştır. Emevî sarayında sadece Müslüman değil diğer dinlerden olan şairler de bulunmakta, diledikleri şekilde sanatlarını icra edebilmekteydiler. Emevî halifelerinin Müslüman olmayan şairleri istihdam etmelerinin temelinde, Halifelerin arzularını bunların

---

[294] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 548

[295] Hz. Muhammed'in, şiiri propaganda amacıyla kullanması konusunda bkz. Ma'mer b. Râşid, XI, 264, 267; İbn Hişâm, II, 414; III, 92; Buhârî, *Sahîh*, IV, 79; Ebu'l-Ferec, Ali b. Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Esfehânî (356/967), *el-Ağânî*, XXVI, thk: Abdulemîr Ali Mehennâ-S. Yûsuf Câbir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, II. Bsk., Beyrut 1992, IV, 150; Cürcânî, Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yûsuf (428/1036), *Târîhu Curcân*, thk: Muhammed Abdulmuîdhan, Âlemu'l-Kütüb, III. Bsk., Beyrut 1401/1981, I, 135, 321; Resulullah döneminde şiir konusunda ayrıca bkz. Muavviş, 333-354; Hamâde, *Mesâdir*, 125; Şurrâb, 317; Hafâcî, 336-348; Ahmed İskenderî vd., *el-Mufassal*, 110-113; Tâhâ Hüseyin, 65; Hazer, Dursun, "Hz. Ömer'e Göre Arap Şiiri ve Şairleri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVI/3, (2003), 359-364, 360; Resulullah'ın da, çok ender olmakla beraber bazı beyitleri tekrar ettiği nakledilmiştir. Bkz. Tirmizî, *Şemâil*,299-303; Bununla beraber, Ebu Bekr'in şiir okuduğu şeklindeki söylentiler üzerine, Hz. Âişe'nin, Ebu Bekr'in, ne cahiliye'de ne de İslâm'da bir beyit okumadığını söylemesi [bkz. Ma'mer b. Râşid, XI, 266] dikkat çekicidir. Oysa Ebu Bekr'in beyitler okuduğunu ve hatta Hz. Muhammed'in okuduğu bir beyti tashih ettiğini bilmekteyiz. Hulefâ-i Râşidîn döneminde şiir konusunda bkz. Muavviş, 354-361; Hz. Ebu Bekr ve Ömer'in şiir konusundaki görüşleri için bkz. Hafâcî, 333-334; Hz. Ömer'in şiire bakışı konusunda müstakil bir araştırma olarak bkz. Hazer, Dursun, "Hz. Ömer'e Göre Arap Şiiri ve Şairleri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVI/3, (2003), 359-364

[296] Şiirin Siyer yazıcılığında önemi konusunda bkz. H. İbrahim Hasan, II, 285; Abdulhamîd, Sa'd Zağlûl, *fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut tz., 30; Sâlim, 40; Şurrâb, 62, 302-304; Hamâde, *Mesâdir*, 124

[297] bkz. Beyâtî, *Dirâsetu Mukarene li-Melâhim*, 41

daha rahat gerçekleştirmesi yatıyordu. Nitekim, Yezîd, Ensâr'ı hicvedecek Müslüman bir şair bulamayınca, bu görevi Hıristiyan şair Ahtal hiç çekinmeden kabul etmiştir.[298]

Müslüman müelliflerin şiiri kullanma yöntemlerinde en dikkat çekici husus, şiir ve şaire karşı uyguladıkları sansür ameliyesidir. Şiir râvileri veya siyer nakilcileri dinî hassasiyetlerinden ötürü, daha önceden Resulullah'ı hicveden ancak sonradan Müslüman olmuş şair ve kişilerin şiirlerini nakletme konusunda, oldukça isteksiz davranmışlardır. Onlar, sadece şairlere değil aynı zamanda şiirlere veya şiirlerdeki bazı beyitlere de sansür uygulamışlardır.[299] Bu geleneğin tek istisnası İbn İshâk'tır. Kendisi, ele geçirebildiği her türlü şiiri nakletmiş, herhangi bir şekilde dinî veya siyasî kaygı duymaksızın bunları nakletmeyi görev bilmiştir. Ne var ki, eserinin günümüze ulaşmasında büyük pay sahibi olan İbn Hişâm, selefi kadar cesur olamamış, dinî ve ahlakî gerekçelerle şiir veya beyitleri sansürlemiş, belki de bunların tümüyle yok olmasına neden olmuştur.

İleride de üzerinde duracağımız gibi, Siyer râvi ve müellifleri şiiri daha çok haberlerine delil getirme amacıyla kullanmışlardır; *"Amr b. Dînâr, Urve b. ez-Zübeyr'e "Nebî Mekke'de kaç yıl kaldı? Diye sordum. O, "10 yıl ve Medine'de de 10 yıl" dedi. Ben, "İbn Abbâs 13 yıl kaldı diyor" dedim. Urve, "Şair "Kureyş içinde on küsur yıl kaldı" demektedir" dedi."*[300]

6-Sözlü (Şifâhî) Kaynaklar

Kaynak, tarihî bilgi veren her türlü malzemedir. İnsanın söylediği veya yazdığı, yahut imal ettiği her şey onun hakkında bilgi verebilir.[301] Sözlü kaynaklar, menşe'i belli olan veya olmayan, fakat ağızdan ağza söylenerek gelen tarihî şiirler, hikayeler, efsaneler, destanlar, menkıbeler vs. dir ki, bir kısmı daha sonra kaleme de alınmıştır. Fakat hiçbir zaman yazılı kaynak olarak vücuda getirilmiş malzeme ölçüsünde güvenilir olamazlar. Bunlar, ancak yazılı kaynakların bulunmadığı durumlarda veya onlara yardımcı olarak ve ihtiyatla kullanılma durumundadırlar.[302] John Tosh, "sözlü tarih"le "sözlü geleneği" birbirinden ayırmaktadır. Sözlü tarihi, sözlü hayat hikayeleri olarak tanımlarken, geçmişteki kişilerle olaylar hakkında kuşaktan kuşağa sözlü olarak anlatılmış anlatı ve tasvirleri ise sözlü gelenek olarak tanımlar.[303]

Sözlü tarih, tarihin kendisi kadar eskidir. Var olan ilk tarih türü sözlü tarihtir. Sözlü kanıtlardan da yararlanma becerisinin artık büyük tarihçilerin başarılarından biri sayılması,

[298] İbn Kuteybe, *eş-Şi'r*, 326
[299] bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 200
[300] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 169
[301] Kütükoğlu, 17
[302] bkz. Kütükoğlu, 19-20
[303] Tosh, 190

yakın bir döneme dayanmaktadır.[304] Heredotos ve Thukydides sözlü kaynakları kanıt olarak kullanmışlardır. Ortaçağın kronikleri ile tarihçileri de sözlü tanıklıktan epeyce yararlanmışlardır.[305] Sözlü kaynakların söze dayalı diğer bütün malzemeler gibi eleştirel bir değerlendirmeden geçirilmesi ve ulaşılabilinen diğer bütün kaynaklarla beraber kullanılması gerekmektedir.[306]

Tarih, insan davranışının sözlü bir temsili olduğundan ağırlıklı olarak sözlü delillere dayanması doğaldır.[307] Pek çok toplumda önemli bir sözlü kanıtlar yelpazesi mevcuttur. Bu sözlü geleneklerin bazılarının toplumsal önemi, bunların nesilden nesile en az hasarla aktarılması için güvenilir sistemlerin kurulmasını gerektirmiştir.[308] Sözlü geleneğin günümüzde dahi bilimsel çalışmalarda kullanılır olmasına rağmen,[309] Batılı tarihçiler oldukça geç bir dönemde(1950'lerde) sözlü geleneği dikkatle inceleyip tarihsel içeriğini saptamaya ve sözlü ürünlerin derlenip yorumlanmasına ilişkin prosedürleri belirlemeye çalışmışlardır.[310]

İslâmî rivâyet literatürünün neredeyse tamamının ikinci nesilden itibaren yazılı metinler haline getirildiği son zamanlarda yapılan çalışmalarla özellikle de, Fuad Sezgin'in çalışmaları ile ortaya konulmuştur. Bununla beraber, Batılı veya kendi literatürüne yabancı olan Müslüman araştırmacılar, İslâmî rivâyet malzemesinin nesiller boyunca ağızdan ağza aktarılarak geldiği konusunda ısrarcıdırlar.[311] F. Sezgin, rivâyet malzemesinin şifâhî kabul edilmesinin nedenini; "*Haberin şifâhî olarak rivâyet edilmiş olması meselesi hadis literatürünün dışında bulunan ve onun an'anelerine yabancı kalan bir muhit tarafından şekle aldanılarak çıkarılan bir neticedir.*"[312] şeklinde açıklamaktadır. İslâmî naklin söze dayandırılmasının neticesi konusunda ise, "*Şifâhî bir malzemeye karşı duyulan itimatsızlık her*

---

[304] Thompson, Paul, *Geçmişin Sesi Sözlü Tarih*, çev: Şehnaz Layıkel, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, 19
[305] Tosh, 191
[306] Tosh, 199
[307] Humphreys, R. Stephen, *İslam Tarih Metodolojisi Bir Sosyal Tarih Uygulaması*, çev: Murtaza Bedir-Fuat Aydın, Litera Yay., İst. 2004, 86
[308] Thompson, 20
[309] bkz. Tosh, 209-210
[310] Tosh, 203
[311] B. Lewis, "*Hadîslerin toplanıp kaydoluşu ancak Peygamberin vefatından iki veya üç nesil sonra gerçekleşmiştir. Bu müddet zarfında tahrif imkan ve sebepleri pek çoğaldı. İlk önce, aradan zaman geçmiş olması ve beşer hafızasının zaafı, yüzyılı aşkın bir müddet ağızdan nakledilegelen tanıklığı şüpheli kılmak için yeterlidir*" derken aslında sözlü gelenekte ısrarcı davranmalarının nedenini de açıklamaktadır. Bkz. Lewis, *Tarihte Araplar*, 54. Burada asıl şaşılacak durum, Müslüman araştırmacıların nesiller boyunca haberlerin korunmasını, râvi ve müelliflerin mucizevi hafızalarına bağlamış olmaları ve bunu övünç meselesi haline getirmeleridir. Nitekim, merhum Âsım Köksal, İbnu'l-Esîr(630/1232)'in *Üsdü'l-Ğâbe*'yi hafızasına dayanarak telif ettiğini bu duygularla dile getirmektedir. Bkz. Köksal, Mustafa Asım, *Müsteşrik Caetani'nin Yazdığı İslâm Tarihi'ndeki İsnad ve İftiralara Reddiye*, DİB Yay., I. Bsk. Ankara 1986, 87(Eleştirisi için bkz. Öz, Şaban, "Asım Köksal'ın Caetani Reddiyesi Üzerine", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVII/3, (2004), 162-170, 165) Aynı şekilde Vâkıdî hakkında doktora tezi hazırlayan çağdaş araştırmacılardan Sülemî de, Vâkıdî'nin bütün rivâyetlerini şeyhlerinden şefevî yolla aldığını ifade etmektedir. Bkz. Sülemî, *el-Vâkıdî*, I, 204, 283
[312] Sezgin, "Hadîsin Ehemmiyeti", 22

zaman izhar edilmiş, netice itibariyle İslâmî edebiyat, modern mesâiden sarf olunan gayretler nispetinde faydalanmak imkanından mahrum kalmıştır"[313] demektedir.

İslâmî rivâyet literatürünün şifâhî olarak algılanmasından kaynaklanan, sıhhati konusunda yapılan itirazlara cevaplar, genelde hadis naklinin geleneksel tasvirini savunma şeklinde olmuştur. Buna göre sözlü nakil, sadece güvenilir değil aynı zamanda mücerret yazılı dokümanlardan üstündür de. Yine bu anlayışa göre, yazılı kayıtlar, canlı şahitliklerle teyit edilmedikçe çok az değeri haizdir.[314]

Siyer yazıcılığında şifâhî anlatımın izlerine rastlamak mümkündür. Özellikle de, soru-cevap şeklindeki anlatımların yazılı metinlere dayandığını söylemek zordur. Yine, müellifin veya râvinin, hâdiseye şahit olan birinci kaynaktan aldığı haberler de -Urve'nin, Âişe'den aldığı haberler gibi- sözlü nakillerdir. Bu tür anlatımlar genel bilgiler veya ilk şahitlik sınıfındadır. Bununla beraber ikinci nesilden itibaren gelen siyer haberlerinin neredeyse tamamı yazılı metinlere dayanmaktadır.

İslâm tarihçiliğinde sözlü gelenek, Abbâsîler döneminde oldukça yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Genel anlamda İslâmî ilimlerin telif asrı olan bu dönemdeki hâdiselerin kayıt altına alınmasında, hâdise ile telifin aynı zaman diliminde meydana gelmiş olmasına binâen, sözlü şahitliklerin önemi artmıştır. Aynı durumu İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında da görmekteyiz. İbn Sa'd, çağdaşı olduğu şahıslar hakkında bilgi verirken sözlü şahitliklere sıkça başvurmuştur. Siyer rivâyetlerinin görgü şahitleri olan sahabîlerden tâbiûna aktarılması döneminde de görülen bu hususiyet, haberlerin yazıya aktarılması ile son bulmuştur.

Ayrı bir başlık altında incelenecek kadar yoğun bir kullanımı görülmeyen ancak zikredilmesi gereken bir diğer siyer kaynağı da, mezar taşı, mimarî yapılar, para ve elbiseler gibi maddi kalıntılarıdır. Eserlerinde her türlü kaynağı kullanan Müslüman Tarihçiler, yazıtlardan da istifade etmişlerdir.[315] Özellikle eski Arap Tarihinin aydınlatılması açısından kitâbeler önemli kaynaklardır.[316] İbn Şebbe'nin naklettiği bir haberde Zührî, "*Bir kabir bulundu…ondaki taşta, "Ben, Ninova halkından Abdullah, Resulullah İsâ b. Meryem'in bu köye elçisiyim, ölüm bana yetişti…" yazıyordu*"[317] derken, Taberî'nin, İbn İshâk kaynaklı olarak naklettiği başka bir haber ise; "İbn Süleym el-Ensârî, *"…Dağın başına çıkınca, orada büyük bir kabir gördüm…Onda, "Bu Allah'ın Resulü İsâ b. Meryem'in bu beldeye gönderdiği*

[313] Sezgin, "Hadîsin Ehemmiyeti", 23-24
[314] Brown, Daniel, *İslam Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek*, çev: S. Kızılkaya-S. Özer, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002, 129
[315] Brockelman, Muhammed b. Sâib el-Kelbî'nin, tarihlerini araştırmak için Lahmîlerin kabirlerindeki yazıtları okumaya çalıştığını belirtir. Bkz. Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 9
[316] bkz. Sâlim, 14-15; Margoliouth, 22
[317] İbn Şebbe, I, 149

elçisinin kabridir. Onların yanında öldü. Onlar da bu dağın başına gömdüler" yazılıydı."[318] şeklindedir. Bizim, içeriğine atıfla, ***arkeolojik rivâyetler*** ismini önerdiğimiz bu tür rivâyetlerin sıhhatleri oldukça tartışmalıdır. Bununla beraber, arkeolojik kalıntıların İslâm dünyasında Batı'dan çok daha erken fark edildiğini göstermesi açısından dikkate değerdir. Zira, bu rivâyetlerin en son râvi tarafından imal edildiğini kabul etsek dahi, söz konusu alana duyulan ilgiyi göstermesi bakımından oldukça erken bir dönemle karşılaşırız.

C- SİYER LİTERATÜRÜNÜN GENİŞLEMESİ

Siyer literatürünün, zamanla doğru orantılı olarak devamlı surette genişlediği görülmektedir. İlk risâleler, bunların cemi, tasnif, telif ve nakil dönemlerinde siyer malzemesi hem içerik olarak, hem de kaynak olarak alabildiğince genişlemiş ve değişmiştir. Bizim burada, literatürün genişlemesinden kastımız, içerik ve kaynak çeşitliliği olmak üzere iki açıdandır:

a-İçerik Genişlemesi: Metinsel genişleme de diyebileceğimiz, siyer rivâyet literatürünün içeriğinin genişlemesi, aslında oldukça erken dönemde başlamıştır. Hz. Muhammed'den sonraki dinî, siyasî, askerî, ictimaî ve iktisadî hâdiseler, rivâyet malzemesinin içeriğini etkilemiş, yeni unsurların idhali veya mevcut unsurların ihracı sonucunu doğurmuştur.[319] Başlangıçta siyasî içerikli olan hâdiselerin zamanla dinî bir içeriğe büründürülmeleri, tarafların kendi düşüncelerinin temellerini Hz. Peygamber'e -söz veya sîreti- dayandırma gayretleri, bütün İslâmî ilimleri etkilemiştir. Siyer rivâyetleri de gerek sosyal-siyasal değişimlerden, gerekse de itikadî temellendirme gayretlerinden etkilenmiştir. Siyasî grupların, hareket noktalarını sağlamlaştırma, davalarına meşruiyet bulma ihtiyaçları, kendilerini yeni haberlerin imaline sürüklemiştir. Sonuç itibariyle ihtiyaç duydukları haberleri, bulma daha doğru ifade ile üretme konusunda pek de sıkıntı çekmemişlerdir. Belli bir amaca matuf olarak imal edilen bu haberlerden ayrı olarak, halis niyetlerle bu tür eylemlere iştirak edenlerin de olması, siyere dair nakledilen malzemenin devasa boyutlara ulaşmasını sağlamıştır.

---

[318] Taberî, *Târîh*, I, 355; arkeolojik bulgularla ilgili haberler için ayrıca bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 86; İbn Hişâm, I, 70, 196

[319] Sonraki siyasî ve sosyal hâdiselerin rivâyet malzemesini şekillendirdiği konusunda örnek çalışmalar için bkz. Paçacı, Mehmet, "Hadîste Apokaliptisizm veya Fiten Edebiyatı", *İslâmiyât*, I/1, (1998), 35-53; Ünal, İsmail Hakkı, "Hz. Peygamber'in Dilinden Konuşturulan Tarih: 'Yere Batırılacak Ordu' Rivâyeti", *İslâmiyât*, I/2, (1998), 39-51; Dere, Ali, "Rivâyet Malzemesinde Toplumsal Değişimin İzleri", *İslâmiyât*, I/2, (1998), 11-37; Öz, Şaban, *Hz. Peygamber'in Siretiyle İlgili Mevzû Haberlerin Tarihi Değeri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999; Rubin, Uri, "The Life of Muhammad and The İslamic Self-İmage", *The Biography of Muhammed The Issue of the Sources*, ed: H. Motzki, (Leiden, Koln, Boston 2000), 3-17; Erul, Bünyamin, "Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım", *Diyanet İlmi Dergi*(Peygamberimiz Hz. Muhammed(sav) Özel Sayısı), Ankara 2000, 33-66. Bu konuda özel bir çalışma için bkz. Özdemir, Mehmet, "Siyer Yazıcılığındaki Değişim Üzerine", *Kutlu Doğum Sempozyumu*, Ankara 2002

Kaynaklarımızda siyer malzemesinin genişlemesine dair bir çok örnek bulmak mümkündür. Bunlar arasında Hz. Ömer'in Müslüman olması ile ilgili nakledilen rivâyetler siyer malzemesinin genişlemesinde etkin olan faktörleri göstermesi açısından dikkate şayandır. Bu konuyla ilgili rivâyetler arasındaki farklılıkları, siyasî, dinî, sosyal kabullerle açıklamak mümkündür. İbn Haldûn'un anlatımında, Hz. Muhammed'e suikast kısmını çıkarmasını Endülüs toplumundaki sahabe anlayışı ile, Hz. Ömer'in Kur'ân okumak için gusletmesi kısmının çıkartılarak, bunun yerine Habbâb'a Kur'ân okutulmasını da, Zahirî fıkıh anlayışına veya haberdeki mantıkî tutarsızlığın fark edilmesine bağlayabiliriz.[320]

İslâm tarihinde fitne adıyla anılan olaylar ve bunların doğurduğu sorunlar, Hz. Peygamber'e atıfla gelecekten haber verme şeklini almış, toplumun endişeleri veya umutları da aynı şekilde Resulde ifadesini bulmuştur.[321]

Sınırların genişlemesi ile beraber yeni kitlelerin İslâm'a teveccühünü artırmak, mevcut İslâm toplumunun da coşkusunu sürdürmek arzusu da, sîret malzemesinin içeriğini değiştirmiştir. Tarihî süreçte ise, genişlemiş haldeki siyer malzemesindeki yabancı unsurlar temizlenmek yerine, değişiklikler ve eklemelerin gerçekliği benimseme yoluna gidilmiştir.[322]

Fetihler neticesinde eski kültür merkezleri Müslümanların eline geçmişti. Böylece bu merkezlerdeki Yunanlıların, Farslıların, Mısırlıların, Süryanilerin, Hintlilerin kültür öğelerini taşıyan muazzam koleksiyonlar, Müslümanların eline geçmiş oluyordu. Halifeler, onların vezirleri, zenginler, alimler kısacası imkanı olan herkes bu eserlerle ilgilendiler ve yoğun bir şekilde Arapça'ya çeviri hareketine destek verdiler. Müslümanlar sadece bunlarla yetinmemişler, Bizans İmparatoruna elçi göndererek başka kitaplar da istemişlerdir. İşte bu çeviri hareketinden siyer de kendi payına düşeni almış, Hint, Yunan veya Fars anlatıları ile masalları şekil değişerek Siyer münderecatına dahil olmuştur.

Siyer malzemesinin içeriğinin değişmesi ile beraber siyerin alt dalları konumunda olan şemâil ve delâil edebiyatı da oluşmaya başlamıştır. Başlangıçta siyer eserlerinde dağınık ve sınırlı sayıdaki rivâyetlerden oluşan şemâil ve delâil rivâyetleri zamanla önemini artırmış, özel çalışma alanları hâline gelmiştir. Düşünsel planda da toplumun değişimini gösteren bu

---

[320] Hz. Ömer'in, Ka'be'nin örtüsüne gizlenerek Resulullah'ı dinlemesi ve Müslüman olması rivâyeti için bkz. Zehebî, *es-Sîre*, 103; Hz. Muhammed'e suikast için giderken, kız kardeşine uğraması, temizlenip Kur'ân okuması ve Müslüman olması rivâyeti için bkz. Zehebî, *es-Sîre*, 103-104; Hz. Peygamber'e suikast teşebbüsü olmaksızın doğrudan kız kardeşine uğraması, Habbâb'ın ona Kur'ân okuması, gusl olmadan Müslümanlığı kabulü rivâyeti için bkz. İbn Haldûn, *es- Sîre*, 95

[321] bkz. Paçacı, 36; Dere, 30; ayrıca bkz. Togan, *Tarihte Usûl*, 78

[322] Mahmud Şakir'in, "*Hz. Muhammed(sav)'in Sîretine gelince çocukluğundan vefatına kadar, bütün ayrıntılarını biliyoruz, bu literatürden hiçbir şey meçhulümüz değildir*" şeklindeki sözleri de, muhtemelen şu anki mevcut malzemeye binâen söylenmiştir. Bkz. Mahmud Şakir, *Peygamberimizin Hayatı-Siyer-*, çev: Ferit Aydın, Kahraman Yay., İst. 1994, 34

durum, yeni bir edebî/tarihî tür oluşturmuştur. Şemâil edebiyatından kastedilen, Resulullah'ın yaratılış ve ahlakî özelliklerinin, özel hayatına, fizyonomisine dair haberlerin zikredildiği eserlerdir.[323] Şemâil tabiri kullanılmadan önce, "*Sıfatu'n-Nebî*" veya "*Sıfatu'r-Resulillah*" gibi tabirler kullanılmış ancak zamanla bunların yerlerini şemâil kelimesi almıştır.[324] Şemâil edebiyatının müstakil bir hüviyetle ortaya çıkışı III. asrın ikinci yarısı/miladî XI. asır sonlarına doğrudur.[325] Şemâil edebiyatının doğuşunda Kur'ân'ın Hz. Peygamber'i sevme ve ona ittiba etme konusunda gösterdiği hassasiyet de etkili olmuştur.[326] İslâm uleması, başlangıçtan itibaren Hz. Muhammed'in yaşayış tarz ve üslubunu anlatan rivâyetleri tespit etme ve gelecek nesillere intikal ettirme gayreti içerisinde olmuşlardır. Zamanla ortaya çıkan ihtiyaçlar ise, bu hususdaki merviyâtın, müstakil olarak bir araya getirilip sistemleştirilmesi zaruretini doğurmuş, bu da İslâmî ilimler arasında şemâil edebiyatını ortaya çıkarmıştır.[327]

Siyer malzemesinin genişlemesinin belirgin bir diğer göstergesi ise, Resulullah'ın mucizelerinin bir araya toplandığı *Delâilu'n-Nübüvve* kitaplarıdır. Oldukça erken sayılabilecek dönemlerden itibaren Resulullah'a doğumundan başlayarak bir çok mucize nispet edilmiştir. Şemâil edebiyatının gelişim seyrine benzer bir süreçle, delâil anlatımları da kendine özgün edebiyatı oluşturmuştur.[328] Siyer eserlerinde mucize rivâyetleri, her dönemde artış göstermiştir. İlk tasniflerde ender görülebilinen bu türden haberler zamanla hacimli eserlere konu olacak şekilde genişleme kaydetmiştir. Bu bile tek başına mucize haberlerinin ne kadar sıhhatli olduğu konusunda bir fikir vermektedir.

b-Kaynak Genişlemesi: İlk dönem siyer alimlerinin Hz. Muhammed'in hayatına dair kullandıkları kaynakları yukarıda zikretmiştik. Ancak zamanla biraz da içeriğinin genişlemesine bağlı olarak siyer kaynaklarının çeşitlerinde de artma olmuştur. Mücavir kültürlerle İslâm kültürünün karşılaşması ve karışması Müslümanların karşısına yeni kaynak türlerini çıkartmıştı.

Kur'ân'ın, ehl-i kitabı ve onların kitaplarını, Hz. Muhammed'in nübüvvetine şahit tutması, dinî münazaralarda kullanılmak için argümanlar aranması gibi etkenler, Müslümanları ehl-i kitap kültürüne yöneltmiştir. Müslümanlar İncil ve Tevrat'ı öğrenmişler, eserlerinde delil getirmek veya nakzetmek için bunları kullanmışlardır. Bu açıdan baktığımızda İbn İshâk'ın eserinde İncil'den yapılan alıntıya fazla şaşırmamak gerekir.

[323] Şemâil kelimesinin anlamı ve kullanımı konusunda bkz. Yardım, Ali, "Şemâil Nev'inin Doğuşu ve Tirmizî'nin Kitâbu'ş-Şemâil'i", *Dokuz Eylül ÜİFD,* I, (1983), 349-409, 349-350; Hamâde, *Mesâdir*, 54

[324] Şemâil kelimesini ıstılahî anlamda ilk kullananın Tirmizî(279/892) olduğu konusunda bkz. Yardım, 350; ayrıca bkz. 351-352

[325] Yardım, 355

[326] Resulullah'a itaatin ve sevmenin vucubiyeti konusunda bkz. Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, II, 4-31

[327] Yardım, 349; Şemâil kitapları için bkz. Sehâvî, *el-İ'lân*, 361; Hamâde, *Mesâdir*, 54-56

[328] Delâil eserleri ve müellifleri için bkz. Hamâde, *Mesâdir*, 59-64

Ayrıca, genel tarih eserlerinin, yaradılış bölümlerinde, kasasu'l-enbiya bölümlerinde, Tevrat'tan bir çok alıntı zikredilmiştir. Elbette bunlarla sınırlı kalınmamış, şemâil ve delâil edebiyatına bağlı olarak, eski Yunan hikmetlerinden tutun da, Hint mitoloji anlatımlarına kadar geniş bir kaynak yelpazesi oluşturulmuştur.

1-Çevre Kültürlerin Siyer Yazıcılığına Etkisi

Çevre kültürlerden kastımız, İslâm dışındaki her türlü kültürel çevredir. Müslümanlar, Yahudi, Hıristiyan, Mısır, Yunan, Bizans, Hint, İran gibi dünyanın en eski kültür coğrafyasının ortasında yer almakta idiler ve tarihî süreçte bu kültürlerle çatışma, tanışma, etkileşme gibi iletişim aşamalarını yaşamışlardır.

İslâm tarihçiliğinin diğer kültür ve medeniyetlerin ne kadar etkisi altında kaldığı tartışma konusudur. Z. Velîdi Togan,[329] B. Lewis[330] ve Brockelman,[331] Araplarda tarih ilminin Fars etkisinde kaldığını, Araplara tarihçiliği İran asıllı tarihçilerin tanıttığını savunmaktadırlar. Ahmed Emin bu görüşlere haklı olarak karşı çıkarak, İslâm tarihçiliğinin başlangıçta kendisine has özellikleri olduğunu ve tabîi seyri içerisinde geliştiğini belirterek, müteahhir tarihçilerde Yunan, Fars, Hıristiyan ve Yahudi etkisinin görüldüğünü belirtmektedir.[332] Bu konuda en uç noktada görüş belirten S. İsmail'dir; "*Müslüman tarihçiler ne geçmiş milletlerin tarihlerinden ne de çağdaşları olan tarihçilerden kayda değer bir etki altında kalmamışlardır. Tercüme yoluyla da olsa Müslüman tarihçilerin eski Yunan tarihçilerini tanıdıklarını gösteren hiçbir belge elimize geçmemiştir. Keza Süryanilerin tarih yazma metotlarının da Müslüman tarihçiler üzerinde herhangi bir etkisi görülmemiştir*"[333] derken en azından içerik olarak Müslüman tarihçilerin etkilendiklerini hesaba katmadığı görülür. Aynı şekilde İslâm tarihçilerinin, ehl-i Kitaba, Farslılara, Hintlilere yaptıkları atıfları da görmezden gelmiştir.

Arapların çok eski devirlerden itibaren bir taraftan İran-Hind, diğer taraftan Yunan-Roma dünyası ile münasebetler kurduklarını biliyoruz.[334] Arapların kendi içlerinde de Hıristiyan ve Yahudiler bulunmakta idi.[335] Ayrıca Yemen'de Farslılar ve Fars asıllı *Ebnâu'l-*

[329] bkz. Togan, "Tenkidi Tarih Telakkisi", 43
[330] bkz. Lewis, *Tarihte Araplar*, 183
[331] Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 9
[332] bkz. A. Emin, *Duha'l-İslâm*, II, 359
[333] Kâşif, 62
[334] Abdulhamîd, 91
[335] Arap Yarımadasında Hıristiyan toplulukları için bkz. H. İbrahim Hasan, I, 63; Abdulhamîd, 366-370; Âlûsî, II, 240-247; Derveze, I, 95-96; Günaltay, Şemseddin, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, sad: M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yay., Ankara 1997, 89-94; Karlığa, 89-95; Çelikkol, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003, 141; Hıristiyanlığı kabul eden Araplar konusunda ise bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 59; A. Emin, *Fecru'l-İslâm*, 27-28; Arap Yarımadasındaki Yahudiler konusunda bkz. H. İbrahim Hasan, I, 63; A. Emin, *Duha'l-İslâm*, I, 325; Margoliouth, 88; Heykel, 75-76; Günaltay, *Araplar ve Dinleri*, 86-89; Abdulhamîd, 360; Aydemir, 35-37; Sakîf kabilesi içinde Hıristiyan köle unsurların olduğu konusunda bkz. İbn Hişâm, IV, 450

Furs vardı.[336] Arapların bütün bu etnik ve dinî gruplarla iletişim içinde olduklarını söyleyebiliriz. Bu ilişkiler neticesinde yabancı kültür ortamlarından Arap kültürüne değişik anlatılar girmiş, kasas ve ahbâr olarak anlatılmıştır.[337]

İslâmî dönemde değişik unsurların bir arada yaşadığı şehirler görmek mümkündür.[338] Bunlara ilaveten, Arabistan'ın her yerinde çok sayıda Bizanslı, İranlı, Kıbtî hizmetçi, uşak ve cariyeler bulunmaktaydı. Arabistan, savaş esirlerinin, köle ve cariyelerin satıldığı büyük bir Pazar konumundaydı.[339] Farklı unsurların aynı yaşam alanlarını paylaşıp birbirlerinden etkilenmediklerini savunmak imkansızdır. Böyle bir ortamda kültürel etkileşim kaçınılmazdı.

Yarımadadaki Yahudiler ve Hıristiyanlar, Araplar üzerinde hakim kültür konumunda idiler ve Araplar, onların bilgi, görgü ve düşüncelerinden etkileniyorlardı. Rivâyetlerde, bu etkilenmenin neredeyse sınırsız olduğunu ifade eden anlatılar bulmak mümkündür.[340] Ancak, İslâm öncesi Arapların hiçbir şey bilmedikleri ve her şeyi Yahudi ve Hıristiyanlardan öğrendiklerini çağrıştıran bu rivâyetlerde Şuûbiyyenin katkısı inkar edilemez.

Çevre kültürlerin, İslâm kültürüne beş ana yolla girdiklerini görmekteyiz. Bunlar;

a-Ticaret: Araplar, daha çok ticarî amaçlı olarak, çevre devletlere elçiler göndermişler, onlarla siyasî ilişkiler kurmuşlardır. Her ne kadar efsanevî bir anlatımla bunlar dile getirilmişse de, Kureyş'in çevre devletlere heyetler gönderdikleri kesindir.[341] Kureyş'in iptidaî şekildeki bu siyasî ilişkilerine bağlı olarak, dış dünyadaki hâdiselerle de

---

[336] Ebnâu'l-Furs konusunda bkz. Günaltay, *Araplar ve Dinleri*, 117; Söylemez, M. Mahfuz, *Bedevîlikten Hadârîliğe Kûfe*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001, 159; İranlıların Yemen'e hakimiyeti konusunda bkz. Mesûdî, II, 87; Tâif-Yemen ilişkileri konusunda bkz. Kaysî, Âtıf Abbâs Hammûdî, *Sakîf ve Devruhâ fi't-Târîhi'l-Arabi'l-İslâmî hattâ Evâhiri'l-Asri'l-Emevî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Bsk., Beyrut 1424/2003, 42-43

[337] bkz. İbn Hişâm, I, 300, 358; Ahmed İskenderî vd., *el-Mufassal*, 34

[338] Bu şehirlere en güzel örnek Doğuda Kûfe, batıda(Endülüs) Gırnata'dır. Her iki şehirde de, bir çok etnik ve dinî azınlıklar bulunmakta, çok nadir olarak sorunlar yaşanmakta idi. Bu konuda bkz. Söylemez, *Kûfe*, 160-174; Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları-Medeniyet Tarihi*-, I-III, TDV Yay., Ankara 1997, II, 23-38

[339] bkz. Mevdûdî, Ebu'l-Alâ, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, I-III, çev: Ahmed Asrar, Pınar Yay., III. Bsk., İst. 1992, II, 151

[340] Resulullah'ın Ensâr'a temizliği sorması üzerine onların, "*Biz bunu komşularımız Yahudilerden gördük, onlar dübürlerini pislikten yıkıyorlardı. Biz de onların yaptıkları gibi yaptık*" demeleri gibi rivâyetler. Bkz. Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân(Tefsîru't-Taberî)*, I-XXX, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1405**,** XI, 30; İbn Huzeyme, Ebu Bekr Muhammed b. İshâk es-Sülemî en-Neysâbûrî(311/923), *Sahîh*, I-IV, thk: Muhammed Mustafa el-A'zamî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1390/1970, I, 45; Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed(360/970), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XX, thk: Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, II. Bsk., Mavsıl 1404/1983, IV, 100; Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed (360/970), *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I-X, thk: Tarık b. Ivadillah b. Muhammed- Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Dâru'l-Harameyn, Kahire 1415, VI, 89. Bu türden rivâyetlere örnek olarak ayrıca bkz. İbn Sa'd, VIII, 309

[341] İslâm öncesi Arapların İran'a gönderdikleri heyetler konusunda bkz. İbn Abdirabbih, I, 247-250; Kureyş'in Habeş'e heyet göndermesi konusunda bkz. İbn Abdirabbih, I, 260-264; İslâm öncesi Arap-Bizans ilişkileri için bkz. Avcı, 23-35

ilgilenmişlerdir. Nitekim onlar, Bizans-Sasanî savaşlarında, inanç olarak kendilerine daha yakın hissettikleri Farslıları desteklemişler, savaşların sonuçları ile ilgilenmişlerdir.[342]

Araplar bu ticârî seferlerinde,[343] maddî ticaretin fevkinde kazançlar elde etmişlerdir. Onlar, Rum, Fars, Hint ve Mısır medeniyet ve ilminden, edebiyatından, kültürlerinden ve hatta yaşam standartlarından etkilenmişler, işittikleri kıssaları ve edebiyatları yurtlarına taşımışlardır.[344] İslâmî dönemde de, ticarî seferler karşılıklı görüşmelerin ilk vasıtası olmaya devam etmiştir. Bu dönemde Arapların oldukça uzak ticarî seferlere çıktıkları görülmektedir.[345] Müslümanlar, gittikleri yerlerin dinlerine, kültürlerine dair haberler işittikleri gibi, kendileri de kitaplarını, inançlarını, anlatılarını oralara götürmüşlerdir. Müslümanlar, işittikleri bu anlatılardan hoşlarına giden hikayeleri içselleştirmişler, hikaye sahiplerini olmasa bile, hikayelerini Müslümanlaştırmışlardır. Özellikle mucize haberlerinde bunları görmek mümkündür. İslâmî rivâyet literatürüne mitolojinin girmesi bu karşılaşmalarda duyulan hikayelerin benimsenmesi neticesinde oluşmuştur.

b-Fetihler: Müslümanlar, tarihte az rastlanır bir hızla, Suriye, Irak, İran, Mısır gibi bölgeleri fethettikleri zaman Mezopotamya, Asur, Babil, Grek-Yunan medeniyetleri gibi tarihleri çok eski çağlara kadar uzanan, medeniyet ve kültür merkezlerini de ele geçirmiş oluyorlardı.[346]

Fetihler, Arapları o zamana kadar kendileri için meçhul olan bir çok kavimlerle karşılaştırmış ve bunun neticesinde Müslümanlar için tarihin anlamı giderek genişlemiştir. İranlıların, İbranilerin, Hintlilerin destanları, efsaneleri ile beraber eski Yunan tarihine dair anlatılar, Arapça'ya çevrilmiş ve bunlara az çok tarihî bir nitelik verilmiştir.[347]

c-Dinî Münazaralar: Müslümanların diğer din mensupları ile yaptıkları tartışmalar Resulullah zamanına kadar gitmektedir.[348] Kur'ân, ilk dönemlerdeki bu tür tartışmalara işaret

---

[342] bkz. Zehebî, *es-Sîre*, 145

[343] Kureyş'in ticarî yolculukları konusunda bkz. Hüseyin, 16

[344] bkz. A. Emin, *Fecru'l-İslâm*, 15-16

[345] Arnold, Çin Vaka sicillerinde Araplardan ve kurulan İslâm Devletinden bahsedilmesini anlatarak, Çin'e, İslâmiyet'in Müslüman tâcirlerle götürülmüş olma ihtimali üzerinde durur. Bkz. Arnold, T. W, *İntişar-ı İslâm Tarihi(İslâm'ın Yayılış Tarihi)*, çev: Hasan Gündüzler, Akçağ Yay., II. Bsk., Ankara 1982 (I. Bsk. 1971), 297-300; ilk dönem Müslüman-Çin ilişkileri için bkz. İzzetî, Ebu'l-Fazl, *İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş*, çev: Cahit Koytak, İnsan Yay., İstanbul 1984, 312-315

[346] Demirci, Mustafa, *Beytu'l-Hikme*, İnsan Yay., İstanbul 1996, 93

[347] Günaltay, *Tarih ve Müverrihler*, 18. Fetihlerin başlattığı kültürel hareketlilik tabii ki tek taraflı değildi. Yermük yenilgisinin sorumlusu olarak Bizans İmparatoru Heraclius'a yöneltilen eleştirilerden biri de, İsâ'nın doğasına ait yapılan tartışmalarda, tektanrıcılık çözümüne doğru tavizler vermesidir. Bkz. Kaegi, Walter E., *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, çev: Mehmet Özay, Kaknüs yay. İst. 2000, 17

[348] Resulullah'ın, Yahudilerle tartışması konusunda bkz. İbn Hişâm, II, 564; İbn Sa'd, I, 164; Vâhidî, 86; Yahudi ve Hıristiyanların, Peygamberimize sordukları sorulardan örnekler için bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 184-185; İbn Hişâm, II, 543, 564, 566, 571; İbn Şebbe, II, 583; Ebu Dâvud, IV, 59-60; Taberî, *Târîh*, I, 21; Resulullah'ın ehl-i kitapla ilişkileri konusunda özel bir çalışma olarak bkz. Güner, Osman, *Resûlullah'ın Ehl-i Kitap'la Münasebetleri*, Fecr Yay., Ank. 1997

etmektedir.[349] Bu dönemdeki tartışmalar genelde hangi ümmetin üstün olduğu meselesi etrafında yoğunlaşmıştır.[350] Çok ender olmakla beraber, tartışmalarda çatışmaların çıktığı da oluyordu.[351] Sonraki dönemlerde de farklı din mensupları ile Müslümanların yoğun bir şekilde münazaralara giriştikleri görülmektedir.[352] Fethedilen bölgelerdeki Hıristiyanlar görüşlerini ifade etme konusunda fazla sıkıntı çekmemişlerdir.[353] Dinî münazaralarla beraber karşılıklı ilk reddiyeler de kaleme alınmaya başlanmıştır.[354] Arapça yazılan savunma ve polemik türü denemelerin olağanüstü çokluğu, söz konusu dönemlerde dinler arası tartışmaların ne kadar yoğun olarak yaşandığının somut göstergeleridir.[355]

Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki tartışma konularını; İnciller, Hıristiyanların Peygamberler hakkındaki görüşleri, Hz. İsâ'nın kimliği, teslis inancı, Kitab-ı Mukaddes'teki tahrifatlar, Hz. Peygamber'in İncil ve Tevrat'ta müjdelenmesi, hangi Peygamberin üstün olduğu, ibadet, ayin ve itikatlara karşılıklı yöneltilen eleştiriler olarak sayabiliriz.[356]

Taraflar, bu tür tartışmalarda kullanmak için deliller aramaya girişmişler, istedikleri argümanları bulamadıkları zaman da imal etme yoluna gitmişlerdir.[357] Bu türden diyalog/tartışmaların İslâm mezheplerinin düşünce sistemlerini etkilediği de açıktır.[358] Hıristiyanlık nasıl ki, İslâm mezhepleri üzerinde etkili olmuşsa İslâmiyet de Hıristiyan

---

[349] Yahudilerin Hz. Muhammed'in yanında ebced hesabı yapmaları ve bu konuda inen ayet için bkz. İbn Hişâm, II, 545; İsâ(as) hakkında soru soran Necrân halkı hakkında nâzil olan ayet konusunda bkz. İbn Hişâm, II, 547

[350] bkz. İbn Hişâm, I, 308; Vâhidî, 99, 148-149, 258

[351] Yahudilerin, *"Allah'ı kim yarattı?"* diye sormaları üzerine Resulullah'ın kızması, bkz. İbn Hişâm, II, 571; Hz. Ebu Bekr, Yahudilerin Beytu'l-Midrâs'ına girerek orada Yahudi bir alimle tartışması, Yahudi'nin Allah hakkındaki ifadeleri üzerine Ebu Bekr'in onu dövmesi, bkz. İbn Hişâm, II, 558-559; Vâhidî, 112-113

[352] bkz. Vâkıdî, *Fütûhu'ş-Şâm*, I, 175-179, 280-282, 284-288; ayrıca İbn Abbâs'ın, ehl-i kitaptan insanlarla Musâ(as) hakkında tartışması konusunda bkz. Taberî, *Târîh*, I, 224; Emevîler ve Abbâsîler dönemlerinde de dinî münazaralar devam etmiş, Halifeler veya vezirler bu tür münazaralara ilgi göstermişlerdir. Düzenlenen ilim meclisleri ve Müslüman-gayr-i Müslim tartışmaları için bkz. A. Emin, *Duha'l-İslâm*, I, 343-347; Behiy, Muhammed, *İslam Düşüncesinin İlahî Yönü*, çev: Sabri Hizmetli, Fecr Yay., Ankara 1992, 66; Gutas, 71; Avcı, 105-150

[353] bkz. Barthold, W., *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev: M. Fuad Köprülü, DİB Yay., II. Bsk., Ankara 1963, 15-16; Arnold, 79-82; O'leary, De Lacy, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, çev: Y. Kutluay-H. Yurdaydın, Pınar Yay., İstanbul 2003, 83; Kaegi, 329

[354] Hıristiyan kültür çevresinde İslâm'a karşı kaleme alınan ilk reddiye, Muâviye'nin sarayında yetişmiş olan Yuhanna ed-Dımeşkî'nin[Ioannes Domeskenos] yazdığı reddiyedir. Bu reddiye hakkında bkz. A. Emin, *Duha'l-İslâm*, I, 344; Karlığa, 96-97; Avcı, 111-112, 126-127

[355] bkz. Gutas, 70. Yazılan reddiyeler için ayrıca bkz. Karlığa, 96-105; Hoyland, Robert G., "Earliest Christian Writtings on Muhammed", *The Biography of Muhammed The Issue of the Sources*, ed: H. Motzki, (Leiden, Koln, Boston 2000), 276-295, 286-288; Müslüman-Yahudi polemikleri konusunda yazılanlar için bkz. Lewis, Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler*, çev: B. Sina Şener, İmge Kitabevi, I. Bsk., Ankara 1996, 102-105

[356] Müslüman-Hıristiyan tartışma konuları için bkz. Karlığa, 105; Avcı, 261-262. Bu Konuda özel bir çalışma olarak bkz. Aydın, Mehmet, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, TDV Yay., Ankara 1998

[357] Dinler arasında düzenlenen münazaraların haber vaz'ında rolü konusunda bkz. Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed(1250/1834), *el-Fevâidu'l-Mecmua fi'l-Ahâdîsi'l-Mevdua*, thk: Abdurrahman el-Muallimî, Dâru'n-Nefâis, III. Bsk., Beyrut 1987, 370

[358] bkz. Chokr, Melhem, *İslâm'ın Hicrî İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar*, çev: Ayşe Meral, Anka Yay., İstanbul 2002, 28; Yahudi ve Hıristiyan düşüncesinin İslâm mezheplerinin teşekkül ve gelişimindeki etkileri konusunda bkz. A. Emin, *Fecru'l-İslâm*, 112, 126

mezhepleri üzerinde etkili olmuştur.[359] Bu münazaralar sadece Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında cereyan etmiyor, bilakis bu tür toplantılara, Yahudiler, Mecusiler gibi farklı dinî gruplar da katılıyordu.[360]

d-Çeviri Hareketi: Araplar İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren yabancı kaynaklara ilgi duymuşlar ve bunları kendi toplumlarına taşımışlardır.[361] Mekke'de Hıristiyanlığı kabul eden bazılarının İncil'in bir bölümünü Arapça'ya çevirmiş olmaları da kuvvetle muhtemeldir.[362] Dolayısıyla İncil'in IX. veya X. Asra kadar Arapça'ya hiç tercüme edilmediği[363] yolundaki görüşlerin geç bir tarihlendirme olduğu kanaatini taşımaktayız. İbn İshâk'ın, İncil'den yaptığı doğrudan nakil de göstermektedir ki, İnciller Arapça'ya sanıldığından çok daha erken dönemlerde tercüme edilmiştir.

Müslümanların tercümeye yönelmelerinde en önemli etken, münazaralarda karşı tarafın aleyhine olabilecek, kendi görüşlerini destekleyecek verilere ulaşmak[364] veya yeni metodlar elde etme[365] niyetidir. Profesyonel anlamda yabancı dillerden Arapça'ya ilk çeviri hareketi Emevî ailesine mensup olan, Hâlid b. Yezîd b. Muâviye(85/704) tarafından başlatılmıştır.[366] Buna rağmen bu çeviriler sınırlı ve bireysel çevirilerden oluşmaktaydı.[367]

Abbâsîler döneminde Me'mûn, Mansûr, Hârûn Reşîd'in bu konuya özel ilgileri,[368] faaliyetleri arasında kitap çevirisi de olan Beytu'l-Hikme[369] gibi müesseselerin kurulması,

---

[359] bkz. A. Emin, *Duha'l-İslâm*, I, 363-365

[360] Müslümanlarla Yahudiler arasındaki tartışmalar konusunda bkz. A. Emin, *Duha'l-İslâm*, I, 338-339

[361] bkz. Fâkihî, III, 214; Taberî, *Târîh*, I, 557; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 51-52; Zehebî, *es-Sîre*, 190

[362] Varaka'nın İncil'i Arapça'ya çevirdiği konusundaki rivâyetler için bkz. İbn Hıbbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 51; Karlığa, 94; Varaka'nın İncil'i İbranice'den okuduğu da belirtilmiştir. Bkz. Kâtip Çelebi, I, 189; A'zamî, *Dirâsât*, I, 45-46. İncil'in İslâm'dan önce Arapça tercümesinin olup olmadığı konusunda ayrıca bkz. A'zamî, *Hadîs Edebiyatı*, 4

[363] bkz. Okiç, Tayyib M., *Tefsir ve Hadîs Usulünün Bazı Meseleleri*, Nûn Yayıncılık, İst. 1995, 233; Şengül, 165; Kırbaşoğlu, M. Hayri, *Alternatif Hadîs Metodolojisi*, Kitâbiyât Yay., Ankara 2002, 252

[364] bkz. Behiy, 66; Avcı, 190

[365] Mantık ve Felsefe kitaplarının çevirisini bu amaca yönelik faaliyetler olarak değerlendirebiliriz. Bkz. Behiy, 182

[366] bkz. H. İbrahim Hasan, II, 282; Dıfâa', Ali b. Abdillah, *Ravâiu'l-Hadârati'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, er-Risâle, I. Bsk., Beyrut-Lübnan 1998/1418, 24; Demirci, *Beytu'l-Hikme*, 93; Karlığa, 218; Şeşen, "Tercüme Faaliyetleri", III, 457; Avcı, 191; Bozkurt, Nahide, *Mutezile'nin Altın Çağı-Me'mun Dönemi-*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002, 117

[367] Emevîler dönemi çeviriler konusunda bkz. H. İbrahim Hasan, II, 282; Kaddûra, 231-232; Lewis, *Tarihte Araplar*, 184. Bu çevirilerde, Araplar en büyük yardımı Nasturî Hıristiyanlardan almışlardır. Bkz. Demirci, *Beytu'l-Hikme*, 85; Söylemez, M. Mahfuz, *Bilimin Yitik Şehri Cündişâpur*, Araştırma Yay., Ankara 2003, 91. İlmî eserlerin haricinde, Emevîler dönemindeki en büyük çeviri operasyonu dîvânların Arapça'ya aktarılması konusunda olmuştur. Arapların ulus-devlete dönüşmesi sürecinin bir parçası olan bu hareket, devlet yönetiminde dışa bağımlılığı da ciddi oranda azaltmıştır.

[368] Bu halifeler dönemi tercüme faaliyetleri konusunda bkz. Şeşen, "Tercüme Faaliyetleri", III, 476; Hudârî, Muhammed Bek, *ed-Devletu'l-Abbâsiyye*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sakâfiyye, Beyrut 1415/1995, 211; Dıfâa', 24; Abbâdî, 108; Özafşar, Mehmet Emin, *İdeolojik Hadîsçiliğin Tarihî Arka Planı-Mihne Olayı ve Haşeviye Olgusu*, Ankara Okulu Yay., Ankara 1999, 36-37; Bozkurt, 118. Genel anlamda Abbâsîler dönemi tercüme faaliyetleri için bkz. Hitti, II, 476-486; O'leary, 105-106; Şeşen, "Tercüme Faaliyetleri", III, 453-479; Hudârî, *ed-Devletu'l-Abbâsiyye*, 210-211

Bizans'a kitap talebi için elçiler gönderilmesi,[370] çeviri faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yaşandığını göstermektedir.[371] Hârun Reşîd'in Mevlâsı olan Ahmed b. Abdillah b. Selâm, Haniflikle ilgili bir eseri, suhufları, Tevrât ve İncil'i değişik dillerden Arapça'ya tercüme ettiğini söylemektedir.[372] Tevrat ve İncil'in Arapça'ya çevrilmesi işi, İslâm Tarihçilerinin yeni kaynaklara kavuşmaları açısından önemlidir. Müslüman tarihçiler, bunlarda anlatılan hâdiseleri çoğu zaman olduğu gibi almakta bir beis görmemişlerdir. Özellikle genel tarih eserlerinin, başlangıç bölümlerinde yer alan anlatıların kaynağı Tevrat'tır.[373]

Çeviri hareketinin, siyer yazıcılığı üzerindeki etkisine dair Suyutî'nin kaydettiği bir anekdot dikkat çekicidir; "*Ali b. Muhammed el-Horasanî, Abbâsî halifesi Mansûr'u anlatırken, "Kendisi için Süryânice, Farsça kitaplar tercüme ettirmiş, Kelile ve Dimne kitapları, Oklidis'in kitabı ve aynı şekilde Yunanca kitaplar, onun döneminde, tercüme edilmiştir. İnsanlar bunlara bakarak bunlar üzerine ta'likler yaptılar. İbn İshâk bunu görünce Meğâzî ve Sîyer'i cem' etti.*"[374] Muhtemelen burada kastedilen herkesin çevirilerle ilgilendiği bir ortamda İbn İshâk'ın *Sîre* ile ilgilendiği, insanların ilgilerini, tekrardan İslâmî ilimlere çekmek istediğidir. Aksi halde, İbn İshâk'ın siyeri tasnif etmesini, çevirilere bağlayan bu görüşü kabul etmek mümkün değildir. Zira, İbn İshâk'ın da aralarında olduğu bir çok

---

[369] Beytu'l-Hikme konusunda bkz. Gutas, 60-64; Ağarı, 163-186; Bozkurt, 119-121; Lewis, *Tarihte Araplar*, 184-185; Söylemez, *Cündişâpur*, 103; Karlığa, 219. Bu konuda müstakil bir çalışma olarak bkz. Demirci, Mustafa, *Beytu'l-Hikme*, İnsan Yay., İstanbul 1996

[370] bkz. Hudârî, *ed-Devletu'l-Abbâsiyye*, 211; Dıfâa', 25; Karlığa, 219-220; Abbâsîler döneminde getirilen kitaplar konusunda özel bir makale için bkz. Demirci, Mustafa, "Antik Yunan Kitaplarının Abbasiler Bağdat'ına Yolculuğu", *İslâmiyât*, VII/2, (2004), 43-60

[371] Bu dönemde Süryanice, Yunanca, Sanskritçe, Farsça ve daha bir çok dilden, değişik konularda tercümeler yapılmıştır. Süryanice'de yapılan çeviriler için bkz. Gutas, 32-33; Yunanca'dan yapılan çeviriler için bkz. Ya'kûbî, I, 95-143; Gutas, 33-35; Lewis, *Tarihte Araplar*, 184; Bedevî, 139; Karlığa, 218-223; Demirci, *Beytu'l-Hikme*, 99-112; Sanskritçe'den yapılan tercümeler için bkz. Gutas, 35; Demirci, *Beytu'l-Hikme*, 97-99; Söylemez, *Cündişâpur*, 103; Farsça'dan yapılan tercümeler için bkz. A. Emin, *Duha'l-İslâm*, I, 177-179; Gutas, 35-37; Demirci, *Beytu'l-Hikme*, 95-98; İbranice'den yapılan tercümeler için bkz. Demirci, *Beytu'l-Hikme*, 99; Nabatca'dan yapılan tercümeler için bkz. Şeşen, "Tercüme Faaliyetleri", III, 460; Karlığa, 220. Tercüme yapılan konular için bkz. O'leary, 105-119; A. Emin, *Duha'l-İslâm*, I, 280-281; Dıfâa', 24; Behiy, 189-199

[372] Kendisinin, herhangi bir tahrife mahal vermemek için lafızlarda asla bir oynama yapmadığını ne varsa onu tercüme ettiğini, eklemeler veya kısaltmalar yapmadığını anlatması(İbnu'n-Nedîm, 49), çeviri teknikleri konusunda Müslümanların oldukça ilerlemeler kaydettiklerini göstermesi açısından önemlidir. Ancak yabancı dillerden Arapça'ya çeviride yapılan hataların tamamının önüne geçildiğini söylemek zordur. Bu konuda İbn Kesîr; "*..Bu onların elindeki Tevrat'tandır. Arapça'ya çeviride, hata, tahrif ve yanlışlıklar olmuştur. Bir sözü, bir dilden başka bir dile çevirmek herkes için kolay bir iş değildir. Özellikle de Arapların dilini iyi bilmeyenler ve çevirdiği kitabı tam olarak ihata edemeyenler için. Bundan dolayıdır ki çevirilerin Arapçalarında, bir çok lafzî ve anlam hataları olmaktadır*" diyerek bu duruma işaret etmiştir. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 88

[373] Müslüman Tarihçilerden İbn İshâk,[İbn Hişâm, I, 232-233]; İbn Kuteybe, [*el-Meârif*, 9, 17-58]; Ya'kûbî,[I, 31, 68-80]; Taberî, [genellikle ehl-i Tevrât'a atıfla nakletmektedir bkz. *Târîh*, I, 100, 102, 104, 108, 114, 129, 141…]; Mesûdî[*Murûc*, I, 33-34] ve Mutahhar b. Tâhir [Ebu Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî el-Makdisî, (355?/965), *el-Bed'u ve't-Târîh*, Mektebetu's-Sakâfeti'd-Dîniyye, Kahire tz., II, 3] İncil ve Tevrat'tan doğrudan alıntılar yapmışlardır. Aynı şekilde Müslüman tarihçiler diğer kültürlerin eserlerinden de alıntılar yapmışlardır. İbn Kuteybe, "*Hintliler iddia ederler ki, bir şey aşırı soğuklukta, eza edici bir sıcaklığa dönüşür. Ben, onların bazı kitaplarında buldum ki..*" bkz. İbn Kuteybe, *eş-Şi'r*, 548

[374] Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 311

Müslüman tarihçi, siyer rivâyetlerini toplamaya Mansûr'dan da, çeviri hareketinden de çok daha önce başlamışlar idi.

e-Mühtediler: Mühtediler, çevre kültürlerin İslâm kültürüne girmesinde büyük rol oynamışlardır.[375] İslâm davetinin başlaması ile, değişik din ve uluslardan insanlar bazen halisane, bazen de maddi veya manevî beklentiler karşılığında İslâm'ı din olarak benimsemişlerdi. Mühtedilerin İslâmî ilimlere katkı ve etkileri hiç de azımsanmayacak düzeydedir. Hz. Peygamber döneminde Müslüman olan Abdullah b. Selâm ve Hz. Ömer zamanında Müslüman olan Ka'bu'l-Ahbâr gibi[376] şahısların İslâmî ilimlerdeki rivâyetleri tespit edilecek olursa bu etkinin boyutları daha iyi görülebilecektir.[377]

Ehl-i kitap kültürü içerisinden gelen bu şahıslar, kendileri ile beraber düşüncelerini de İslâm düşünce hayatına taşımışlardır. Farklı bir dinî-kültürel ortamdan geldikleri için toplumun çok da kolay benimsemediği bu şahıslar, toplumda yer edinme gayreti içerisinde olmuşlardır. Abdullah b. Selâm, Ka'bu'l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih ve hatta Ebu Hureyre gibi benzer kültürel kaynaklardan beslenen şahıslar, bilgi birikimlerini İslâm'a, biraz da Müslümanların arzusu doğrultusunda taşımışlardır. Bazen toplumda alay konusu edilmelerine rağmen, her fırsatta Tevrat'tan, İncil'den veya kimsenin bilmediği nâzil olmuş kitaplardan, Hz. Muhammed ve ashabına dair bilgiler bulmuşlar ve bunları nakletmişlerdir.[378] Aynı şekilde Kur'ân'ın muğlak bıraktığı veya ayrıntıya girmeden anlattığı hâdiseleri, ayrıntılı bir şekilde anlatmışlar, böylece İsrâiliyât[379] denilen büyük bir edebiyat literatürünün oluşmasını sağlamışlardır. Hz. Peygamber'in ehl-i kitaptan rivâyete kısmî anlamda onay vermesi de bu konudaki literatürü artırmıştır.[380]

Mühtedilerin, Peygamber tasavvurundaki değişimde de inkar edilemez rolleri olmuştur. Bu konuda Erul'un, *"Özellikle sahabe dönemi sonrası, Hz. Peygamber'i göremeyenlerde, gerek Hıristiyan ve Yahudi mühtedîler ve zimmîlerin sahip oldukları Peygamber tasavvurlarının, gerekse de İran ve Hint kültüründeki mitolojik ve mistik*

---

[375] bkz. A. Emin, *Duha'l-İslâm*, I, 331-332; Aydemir, 45

[376] Şüphesiz bunlar arasında en çok tartışılan isim Ka'bu'l-Ahbâr'dır. Ebu Reyye, onun hakkında; "*İslâm'ı hile olsun diye izhar etmiş, kalbi Yahudilikle kaplanmıştır…*" demek suretiyle en ağır ithamda bulunmuştur. Ebu Reyye'nin iddiası ve reddi için bkz. Hüseyin, 76-77

[377] İslâmî ilimlerde İsrâiliyyât konusunda bkz. İbn Haldûn, Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Abdirrahman el-Hadramî(808/1406), *Mukaddime*, Dâru'l-Kalem, V. Bsk., Beyrut 1984, I, 439; Kannûcî, II, 188; Hüseyin, 17

[378] Ehl-i kitabın, bunu kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaya çalıştıklarını söyleyebiliriz. Şurahbîl b. Sa'd'ın naklettiği bir haber bunu doğrular niteliktedir. Rivâyete göre, haraclarının hafifletilmesini isteyen bir grup ehl-i kitap, kitaplarında Hz. Peygamber'i, Ebu Bekr'i ve Ömer'i bulduklarını iddia ederler. Bkz. İbn Şebbe, III, 1079-1080; Abdullah b. Selâm'a, Tevrât'ta, Hz. Osman'ın sorulması konusunda bkz. İbn Sa'd, III, 81

[379] İsrâiliyât'ın anlamı için bkz. Hüseyin, 13-15

[380] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 34; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 7; Benî İsrâil'den rivâyet konusunda ayrıca bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 523-526; muhaddislerin ehl-i kitaptan rivâyetlerinden dolayı yalancılıkla suçlanamayacağına dair bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 650

anlayışların etkisiyle, gittikçe efsaneleştirilen, beşerüstü bir hüviyete büründürülen bir Peygamber anlayışı gelişmeye başlamıştır"[381] şeklindeki tespiti son derece yerindedir.

Mühtediler arasında değerlendirmesi gereken bir diğer grup da mevâlidir. İleride de üzerinde duracağımız gibi, Arap olmayan Müslümanları temsil eden mevâli, bütün kabiliyet ve gayretlerini İslâm'ın ve Arap kavminin emrine verdikleri durumlarda bile, eski kültürleri ile olan bağlarını koparmamışlar,[382] önceki kültürlerinin/dinlerinin değerlerini İslâm'a taşımışlardır. Bu değerlerin zaman içerisinde Hz. Peygamber'e atıfla İslâmîleştirildiğini de ayrıca belirtelim.

Belli bir dönemden sonra, artık Müslümanlar kendi İsrâiliyât haberlerini kendileri oluşturmuşlar, imal ettikleri bu haberleri de meşhur kaynaklardan birine atfetmişlerdir. Aksi halde kaynaklarımızda yer alan bu tür haberlerin tamamının, Ka'b, Abdullah b. Selâm, Ebu Hureyre, Vehb b. Münebbih gibi şahıslar tarafından oluşturulduğunu söylemek zordur.

Çevre kültürler, bütün İslâmî ilimleri az ya da çok etkilemiştir. Ne var ki, çevre kültürlerin İslâm düşüncesi ve ilimler üzerindeki etkisini fazla abartmamak gerekir. Margoliouth, "*Yahudiliği, (Hz.) Muhammed'in akidelerinden ayırmak pek de mümkün değil. Çünkü Kur'ân'ın kendisi büyük ölçüde ya Eski Ahit ya da sözlü gelenek'ten alınan malzemeden meydana gelmiştir*"[383] derken ipin ucunu oldukça kaçırmış görünmektedir.[384] Burada söz konusu edilmesi gereken, ilhak değil idhal, başkalaşım değil, karşılıklı etkileşimdir.

Çevre kültürler aracılığı ile bir takım mitolojik öğeler de İslâmî anlatımlara dahil olmuştur. Hemen her kültürde yer alan mitolojik unsurların, kendi aralarında veya kutsal metinler arasında ciddi benzerlikleri vardır.[385] Bu benzerliklerden hareketle Kutsal kitapların,

---

[381] Erul, "Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım", 34

[382] Laoust, Henry, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev: E. Ruhi Fığlalı-S. Hizmetli, Pınar Yay., İst. 1999, 22; Mevâlinin ilimle iştigali konusunda bkz. H. İbrahim Hasan, II, 262; Necde, Hammâş, 115-126; Dûrî, Abdulaziz, *İlk Dönem İslam Tarihi-Bir Önsöz-*, çev: Hayrettin Yücesoy, Endülüs yay. İst. 1991, 39

[383] Margoliouth, 103

[384] Yahudiliğin İslâm'ı etkilediği yolundaki görüşler için bkz. Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, 82-90

[385] bkz. **Dişi Kurdun Çocuk Emzirmesi**: Estin, Collette-Laporte, Héléne, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, çev: Musa Eran, Tübitak Yay., X. Bsk., İstanbul 2003, 225; **Sepet İçerisinde Nehre Çocuk Bırakılması**: Estin, 143, 224; **Yaratılış-Su**: Semhûdî, I, 117[İslâmî Anlatım]; Estin, 94[Yunan-Roma Mit.]; Seyidoğlu, Bilge, *Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller*, Dergâh Yay., İstanbul 2002, 39, 49[Türk Mit.]; O'flaherty, Wendy Doniger, *Hindu Mitolojisi*, çev: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 1996, 117, 157; Winternitz, Moritz, *Hint Destanları*, çev: Korhan Kaya, İmge Kitabevi, II. Bsk., Ankara 2002, 75[Hint Mit.]; Tevrat, Mezmurlar, 74:12-17[Yahudi Anl.]; Hooke, Samuel Henry, *Ortadoğu Mitolojisi*, çev: Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, IV. Bsk., Ankara 2002, 146[Akkad Mit.]; **Adem(as) Kıssası**: Hooke, 69-72[Babilonya Mit.]; Seyidoğlu, 40-41[Altay Mit.]; Bratton, Fred Gladstone, *Yakın Doğu Mitolojisi-Eski Yakın Doğuda Tanrı ve Tarih Hikayeleri-*, çev: Nejat Muallimoğlu, MÜ İlâhiyat Fak. Yay., İstanbul 1995, 52-53[Sümer-Akkad Mit.]; Tevrat, Tekvin, 3[Yahudi Anl.]; **Tanrı-İfrit(Şeytanlar) Savaşı**: O'flaherty, 91, 225; Macfie, J. M., *Hint Efsaneleri*, çev: Hüseyin Yılmaz, Okyanus Yay., İstanbul 2000, 21, 134, 205[Hint Mit.]; Taberî, *Târîh*, I, 60; [İslâm Mitolojisine meleklerle-şeytanların savaşı olarak geçmiştir]; **Doğacak Çocuğun Öldürülmesi**: Macfie, 172-173[Hint Mit.]; Matta, 2/1-23[Hıristiyan Anl.]; **Zu'l-Karneyn**:Hooke, 45[Gılgamış Destanı ile benzerliği]; Dineverî, Ebu Hanife

bu anlatıları mitolojilerden aldığını iddia etmek, tutarlı bir yaklaşım değildir.[386] İnsanlık tarihinde benzer hâdiseler cereyan etmiş olabileceği gibi, tarihen vuku bulan bir olayın mitolojik anlatıma dönüşmüş olması da muhtemeldir.[387] Aynı şekilde mitlerin dinî geleneklerin şekil değiştirmiş hali olduğu da savunulmuştur.[388] Birçok ilimde görüleceği gibi,[389] siyer haberlerinde de mitolojik anlatımlar mevcuttur.[390] Bunları, İslâm öncesi Arap mitolojisi olarak değerlendirmek mümkün olabileceği gibi, çevre kültürlerin tesiri altında inkişaf ettiklerini de söyleyebiliriz.

Netice itibariyle diyebiliriz ki, çevre kültürlerin, siyer yazıcılığına tesiri iki açıdan olmuştur.

a-Yeni konuların ve kaynakların siyere dahil olması

Ahmed b. Dâvud(282/895), *el-Ahbâru't-Tıvâl*, thk: Abdülmümin Âmir, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, I. Bsk., Kahire 1960, 35-36[İskender benzerliği]; ayrıca bkz. Mesûdî, I, 288; **Ateşin Yakmaması**: Kur'ân, 21/Hakka, 69; 29/Ankebut, 24 [İslâmî Anl.]; Macfie, 153[Hint Mit.]; Winternitz, 31[Hint Mit.]; **Lût'un Kızları ile İlişkisi**: Tevrat, Tekvin, 19/30-38;[Yahudi Anl.]; O'flaherty, 24, 102[Hint Mit.]; **İsâ(as)'ın Bakire Meryem'den Doğması**: Kur'ân, 19/Meryem, 16-22; 21/Enbiya, 91; 3/Âl-i İmrân, 45-47[İslâmî Anl.]; Winternitz, 74-75[Hint Mit.]; **Ya'kûb'un Yehova ile Güreşmesi**: Tevrat, Tekvin 32:24[Yahudi Anl.]; Winternitz, 60[Hint Mit.]; **Süleyman Kıssası-Camdan Havuz**: Kur'ân, 27/Neml, 38-44[İslâmî Anl.]; Winternitz, 52[Hint Mit.]. Bu konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Hooke, 141-219, 227-245; İzzetî, 93-95; Kılıç, Sadık, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm*, Nil Yay., İzmir 1993, 69-80. Kutsal metinlerle, mitolojinin veya mitolojik anlatımların kendi aralarında benzerlik nedenleri konusunda bkz. Ryan, William-Pitman, Walter, *Nuh Tufanı*, çev: Dursun Bayrak, Arkadaş Yay., Ankara 2003, 302; Baykara, Tuncer, *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*, Akademi Kitabevi, İzmir 1999, 47; Hooke, 20-21; Bratton, 13-14, 27-28

[386] bkz. Çığ, Muazzez İlmiye, *Kur'an İncil ve Tevrât'ın Sümer'deki Kökeni*, Kaynak Yay., VI. Bsk. İstanbul 2002; zorlama yorumlar, önyargılı yaklaşımlarla sonuca gitmeye çalışan Çığ'a, reddiye olarak bkz. Özdemir, Ali İhsan, "Kur'ân'ın Kaynağı Sümer'de mi?", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVI/2, (2003), 232-248

[387] Bu konuda en dikkat çekici örnek Nûh Tufanı'dır. Her kültür ve kutsal metinde yer alan bu anlatı için bkz. **Yahudi**; Tevrat, Tekvin, 6-8; **Hıristiyan**; Matta, 24/37-39; Ryan, 32, 295-296; **İslâm**; 54/Kamer, 9-15; 25/Furkân, 37; 26/Şuarâ, 119-120; 10/Yûnus, 73; 11/Hûd, 38-48; 71/Nûh, 25; 23/Mü'minûn, 27-29; 29/Ankebut, 14-15; **Eski Yunan**: Estin, 71, 130; Ryan, 300-301; Sinanoğlu, Nüzhet Haşim, *Grek ve Romen Mitolojisi*, Kaynak Yay., II. Bsk., yer ve tarih yok, 32; **İbranî**: Hooke, 176-186; **Sümer**: Hooke, 37-40, 60-69; Kramer, Samuel Noah, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev: Hamide Kayukan, Kabalcı Yay., İstanbul 1999, 190-192; Bratton, 40-46; **Zerdüşlük**: Viyarthi, A. H.-Ali, U., *Doğu Kutsal Metinlerinde Hz. Muhammed*, çev: Kemal Karataş, İnsan Yay., II. Bsk., İstanbul 1997, 11; **Hint**: Macfie, 74-77; O'flaherty, 153; Ryan, 26. Nûh tufanı anlatımının evrenselliği konusunda ayrıca bkz. Taberî, *Târîh*, I, 119; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 132; Bratton, 28, 40; Ryan, 26, 32, 55

[388] Bkz. Demir, 123

[389] Mitolojik anlatımlar bazen karşımıza mevzû hadis formunda çıkmaktadır. Kur'ân okumanın faziletine dair hadis rivâyetleri ile Hint mitolojisindeki hikayelerin tekrarının faydaları konusundaki benzerlik[bkz. Macfie, 78, 89, 110, 133, 168]; kadının, erkeğin kaburga kemiğinden yaratılması ile Lebed Tatarlarında yaratılma anlatımı[bkz. Seyidoğlu, 50]; Allah'ın atı yaratması, onun terinden…mevzû hadisi ile Hint mitinde geçen "terden doğan" ibaresinin benzerliği[bkz. O'flaherty, 155] Azrail'in, görevi ile alakalı olarak Allah'a başvurması ve onunda ölümle kendisi arasına bahaneler koyacağını söylediği rivâyetle, Hint mitolojisindeki neredeyse bire bir benzeri anlatı[bkz. O'flaherty, 34-36]; Hz. Muhammed'in kendisi ile dünya arasındaki ilişkiyi ağaç altında konaklayan bir yolcuya benzetmesi ile, Hint mitolojisinde, bir Brahman'ın, "*Hayat çok kısadır. Bizler bir yerde gece kalıp daha sonra başka bir yere giden seyyahlar gibiyiz..*" sözü arasındaki benzerlik[Macfie, 143] yüzeysel bir araştırma ile ilk dikkati çeken benzerliklerdir.

[390] Siyer rivâyetlerinde özellikle de şeytana dair anlatımlarda bu durum görülmektedir; Şeytan'ın, Akabe toplantısında bağırması [bkz. Semhûdî, I, 231, 233]; Resulullah'ın durumunun görüşüldüğü toplantıya katılarak önerilerde bulunması [bkz. İbn Hıbbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 92; Semhûdî, I, 236-237]; Bedr'den kaçarak denize girmesi gibi[bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 71, ayrıca bkz. 75].

b-Peygamber tasavvurundaki değişim ve buna bağlı olarak oluşan literatür. Müslümanlar bu etkileşim neticesinde siyer ve tarih kitaplarına, Yaratılış, Peygamberler Tarihi gibi ayrıntılı bölümler eklemişlerdir. Her ne kadar, kültürel karşılaşmadan önce de siyer râvilerinin Kur'ân'ın zikrettiği Peygamberlere ait haberler naklettiklerini biliyorsak da, yeni kaynaklar sayesinde sistemli ve hacimli bir hale gelmesi, dış unsurların tesiri ile olmuştur.

Peygamber tasavvurunda ise mucize kavramı dahil olmuş ve bu konuda devasa diyebileceğimiz bir edebiyat oluşmakta gecikmemiştir. Kutsal kitaplardaki veya mitolojideki bir takım unsurlar, Resulullah'la özdeşleştirilmiştir. Mucize anlatımları, Siyer kaynaklarının genişlemesinde ciddi anlamda etkili olduğu için bu konuyu ileride ayrı bir başlık altında inceleyeceğiz.

2-Siyasî ve Mezhebî Mücadelelerin Siyer Yazıcılığına Etkisi

İslâm dininin siyasetle iç içe girmesi ve tarihî hâdiselerin, inanç haline getirilmesi nedeniyle, tarihî rivâyetlerde hizipsel ve mezhebî eğilimler oldukça sık rastlanılan bir durumdur.

Tarihin her döneminde, gerek şahıs bazında, gerekse de kitlesel olarak, tarihi özel amaç ve niyetlerine göre yorumlama, tahrif etme, görmezden gelme veya imal etme hâdiseleri ile karşılaşılmıştır. [391] Mezheplerin Kur'ân'a dahi kendi ön kabullerine veya niyetlerine göre yaklaştıkları ve yorumladıkları bir vâkıa olduğu gibi,[392] bunu tarihe, rivâyet malzemesine yapmalarına mani olacak herhangi bir etik neden de benimsenmiş değildir.

Siyâsî, itikadî veya ırka dayalı oluşumlar az ya da çok tarih yazıcılığını etkilemiş, kendi arzuları doğrultusunda tarih merviyâtı üzerinde bir takım tasarruflarda bulunmuşlardır. Genellikle içeriğini değiştirme, ekleme ve üretme şeklinde görebileceğimiz bu tasarruflar, haberin kullanım amaçlarına bakmak suretiyle, tespit edilebilecek niteliktedir. Gruplar, kendi düşüncelerini onaylamayan râvi ve müellifleri de ciddi anlamda baskı altında tutmuşlar, onların ilmî derecelerini düşürmek için, Kaderî, Şîi gibi ithamlarla haberlerinin değerini düşürmeye çalışmışlardır.

Mezhebî oluşumların kaynak şahıslar üzerindeki etkiyi göstermesi bakımından, Zehebî'nin, Meğâzî naklinde de bulunan Ebu İshâk İbrahim b. Musâ konusunda, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'den naklettiği bir ifade oldukça dikkat çekicidir; "*Mihne'den sonra*

[391] Örnekler için bkz. Grafton, Anthony, *Kalpazanlar ve Eleştirmenler*, çev: Emre Yalçın, Dost Kitabevi, Ankara 1998, 86

[392] Mezheplerin kendi görüş ve düşünceleri çerçevesinde Kur'ân'ı yorumladıklarına dair müstakil bir çalışma olarak bkz. Çalışkan, İsmail, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003

babam(Ahmed b. Hanbel) ondan hiçbir şey rivâyet etmedi"[393] Görüleceği üzere, Ahmed b. Hanbel gibi ünlü bir alim, siyasî ideoloji haline getirilen dinî bir meselede, kendisine destek olmayan birinin rivâyetini pekalâ kabul etmeyebilmektedir. Yetkin bir alimin verdiği kararın dışına çıkmak da, o kadar kolay bir hâdise olmamakta,[394] önemli bir râvi veya onun nakilleri bir anda yok sayılabilmekteydi.

Siyasî, mezhebî ve kabilevî olduğu kadar şahsî problemler de siyer literatürünü etkilemiştir. Bu konudaki en meşhur anlatı, Hz. Âişe ile Hz. Ali arasındaki hâdisedir; "Saîd b. Ufeyr-Leys-Ukeyl-İbn Şihâb-Ubeydullah b. Abdillah b. Utbe b. Mesûd-Âişe, "[Resulullah'ın hastalanması ve Âişe'nin evine nakli haberinde]*Ona izin verdiler, ayakları yerde olarak Abbâs b. Abdilmuttalib ve diğer bir adam tarafından getirildi" dedi. Ubeydullah, "Âişe'nin anlattıklarını Abdullah'a anlattım. Abdullah b. Abbâs, "Âişe'nin söylemediği "diğer adamın" kim olduğunu biliyor musun?" dedi. Ben, "Hayır" dedim. O, "Ali b. Ebî Talib'dir" dedi.*"[395] Hz. Âişe, arasının iyi olmadığı Ali'nin ismini rivâyette dahi zikretmeyi uygun bulamayabilmektedir. Dolayısıyla, rivâyetlerde kaynakların kişilikleri de her zaman için göz önünde tutulması gerekmektedir.

Bütün bu olumsuzluklara karşın, ilk dönemlerde farklı görüşlere sahip olan şahısların birbirlerinden haber aldıklarını, sonraki dönemlerde karşılaşılan, mezhep taassubunun başlangıç için söz konusu olmadığını, gelen rivâyetlerin senedlerinden çıkarmak mümkündür; "*Muhammed b. Abdillah b. Havşeb et-Tâifî-Hüşeym-Husayn-Sa'd b. Ubâde-Ebî Abdirrahman o, Osmanî idi. İbn Atiyye o ise Alevî idi. Dedi ki…*"[396] Mezhepler arasındaki bu bilgi alışverişi, ilk dönem Müslümanlarındaki, ilmin bağımsızlığı konusundaki anlayışın bir tezahürüdür.[397]

İslâm toplumunda ilk ihtilaf hilafet konusunda ortaya çıkmış[398] ve bu mesele etrafında hemen her mezhep görüş bildirmiştir. İfade ettiği görüşü, alamet-i farikası olarak benimseyen

---

[393] Zehebî, *A'lâm*, XI, 181

[394] Hâkim en-Neysâbûrî'nin naklettiği bir haber bu konudaki zorluğa dikkat çekmektedir; "*Ebu Sâlih Muhammed b. İsmâil, "Biz Sanâ'da Abdurrezzâk'ın yanında iken, ashabımız olan, Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve diğerlerinin Abdurrezzâk'ın hadisini terk ettikleri ve onu kerih gördükleri haberi ulaştı. Bunun üzerine biz çok üzüldük. "Masraf ettik, buralara kadar seyahat ettik, yorulduk, sonunda hadisi iskat oldu" dedik.*" Hâkim en-Neysâbûrî, *Kitâbu Ma'rifeti Ulûmi'l-Hadîs*, thk: Seyyid Muazzam Hüseyin, Dâru İhyâi'l-Ulûm, I. Bsk., Beyrut 1997/1417, 209

[395] bkz. İbn Hişâm, IV, 649; İbn Sa'd, II, 218-219, 232; Buhârî, *Sahîh*, V, 139-140; Ebu Avâne, Ya'kûb b. İshâk el-Esferâinî(316/928), *Müsned*, I-V, thk: Eymen b. Ârif ed-Dımeşkî, Dâru'l-Ma'rife, I. Bsk. Beyrut 1998, I, 443; Beyhâkî, *Sünen*, IV, 254; Zührî, *el-Meğâzî*, 130

[396] Buhârî, *Sahîh*, IV, 38

[397] İbn Abbâs'ın, Necde'nin kendisine sorduğu sorulara cevaplar yazması ile ilgili olarak söylediği, "*Şayet ilmi gizleseydim, ona yazmazdım*" şeklindeki sözü, işte bu anlayışın ifadesidir. Müslim, *Sahîh*, II, 1444

[398] Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm(548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, I-II, thk: M. Abdulkâdir el-Fâdilî, el-Mektebetu'l-Asriyye/Dâru'n-Nemvuzeciyye, Beyrut 1422/2002, I, 11

Şîa'nın, mezhebi adına yalan uydurmayı -biraz da aşırı yorumla-[399] tecviz etmesi, Şîanın nakillerinin güvenilirliğini neredeyse toptan iptal etmiştir. Ne var ki, bu konuda en samimi mezhep Şîa'dır. Diğer mezhepler yalanı açıktan onaylamamalarına rağmen, mevzû haber imal etmekten geri durmamışlardır. Mezhepler arasındaki mücadeleler, siyer haberlerine yansımış, propagandaya yönelik olarak Hz. Muhammed'in sözleri ile beraber sîretini de kullanma, her mezhebin başvurduğu bir metot haline gelmiştir. Şîa'nın siyer anlatımı ile, diğer mezhebî oluşumların anlatımı arasındaki ciddi farklılıkların bulunmasının temelinde de, bu mücadele yatmaktadır. Şîa, inanç olarak belirlediği bir takım esasları temellendirmek için siyere başvurmuş, yeni haberler imalinin yanı sıra, mevcutlarına da müdahale etme gereği duymuştur.

Siyasî erklerin rivâyet malzemesine tesir etme çabalarını sadece iktidarı ele geçirmek, bu gaye ile propaganda veya anti-propaganda yapmak olarak değerlendirmemek gerekir. Dönem dönem siyasîler, rejim meselesi haline getirdikleri görüşler için de, leh veya aleyhte haberlerin üretilmesine destek olmuşlardır.[400]

Yeni coğrafyaların ve ulusların İslâm Devletinin sınırları içine dahil olması ile yeni bir toplumsal sınıf olarak mevâli ortaya çıkmıştır. Mevâli kısa bir süre içerisinde, gerek toplumda yer edinmek, gerekse de şahsi menfaat temini için, ilimde öncülüğü Araplardan almışlardır. Abdulmelik b. Mervân'la Zührî arasında geçen meşhur diyalog Mevâlinin neredeyse tüm bölgelerde ilmî üstünlüğü ele geçirdiğini göstermektedir.[401] Mevâli, çok ender olarak askerî isyanlara kalkışmalarına rağmen,[402] toplumun geneli itibariyle samimi bulunmamışlardır.[403]

Arapların, mevâliye önyargılı yaklaşmaları aslında hiç de sebepsiz değildi. Zira, hedef olarak Arapları seçmiş olan Şuûbiyye hareketi ile,[404] İslâm dinini yozlaştırmayı hedefleyen

---

[399] İhsan İlahî Zahir, Şîa ile yalanı eşanlamlı iki kelime olduğunu iddia eder. Bkz. Zahir, İhsan İlâhî, *eş-Şîa ve's-Sünne*, Dâru Taybe, Riyâd 1973, 153

[400] İslâm tarihinde bunun en acı örneği mihne hâdisesi olmuştur. Bkz. İbn Serûr, Abdulğanî b. Abdilvâhid b. Ali b. Serûr Makdisî(600/1203), *Mihnetu'l-İmâm Ahmed b. Muhammed b. Hanbel*, thk: Abdullah b. Abdilmuhsin et-Turkî, Hicr, I. Bsk., İmbâbe 1407/1987, 5-36

[401] Bu konuşma için bkz. Hâkim en-Neysâbûrî, *Ma'rife*, 277; Itr, *Menhec*, 176-177

[402] İlk mevâli isyanı Muâviye döneminde ortaya çıkmıştır ve Muğîra'nın gönderdiği birlik tarafından imha edilmişlerdir. Bkz. Ya'kûbî, II, 221

[403] Çağdaş araştırmacılardan Tâhâ Hüseyin'in bu konudaki sözleri aslında Arap bilinçaltına yerleşmiş hislere tercüman olmaktan öte bir anlam ifade etmez; "*Bu Mevâlinin, Araplara yakınlığı samimi değildi ve onları şu maksatları gözeterek gruplar arasındaki siyasî, husumetten yararlanıyorlardı; 1-Rahat bir yaşam sürmek, 2-Kölelik ve esaretten kurtularak hürriyete kavuşmak, 3-Benliklerinde oluşan ezikliği gidermek, 4-Araplara karşı içlerinde besledikleri öfkeyi dışa vurmak*" Tâhâ Hüseyin, 112

[404] Şuûbiyye hareketi konusunda bkz. Mesûdî, II, 53-54; Âlûsî, I, 159-184; Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm*, I, 49-78; Kılıçlı, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şu'ûbiyye*, İşaret Yay., İst. 1992, 71-236; Fevzî, Faruk Ömer, "eş-Şuûbiyye ve Teşvîhu't-Târîhi'l-Arabi'l-İslâmî", *er-Risâletu'l-İslâmiyye*, sayı: 186-187, (Bağdat 1406/1985), 109-126, 119; Chokr, 239-259

Zındıklık hareketi[405] Mevâlinin bünyesinden neşet etmiş ve her iki grup da, tarihî rivâyetlerde ciddi tahrifatta bulunmuşlardır.[406] Nitekim, Arapların cahiliye dönemindeki hal ve tavırları abartılarak yaşantılarının tahkir edildiği, ilim ve medeniyetten yoksun bir millet olarak gösteren bütün rivâyetlerde, Şuûbiyye'nin parmağı vardır.

Zındıklar, kendilerini değişik ilim dallarında yetiştirerek bu alanlarda tezler veya antitezler geliştirmişlerdir.[407] Zındıkların oldukça sistemli bir şekilde hareket ettikleri, İslâmî ilim çevrelerine sızmakta zorlanmadıklarını söyleyebiliriz.[408] Zındıkların yaptıkları faaliyetlerde oldukça profesyonel olduklarını belirtmeliyiz. Onların, *Garanik Uydurması'*nda gösterdikleri başarı, Zındıkların bu konuda ulaştıkları yetkinliği göstermektedir.[409] Daha önce de üzerinde durduğumuz, gayr-i Müslim çevrelerden alınarak, İslâmî bir hüviyete büründürülmüş rivâyetlerde de yine Zındıkların rolü büyüktür.

Siyer yazıcılığında, kabilevî dürtüler de etkili olmuştur. Kabileler, siyeri övünme vasıtası olarak görmüşler, kabilelerini öne çıkaran rivâyetlerin neşrine gayret göstermişlerdir. Bazen kaynak, yorumuyla kabilesini savunma gayreti içerisine girerken,[410] bazen de, rivâyeti ile kabilesinin önceliğini ifadeye çalışmıştır.[411] Kaynağın, kabilevî gerekçelerinden hareketle, rivâyetin içeriğini râvisinden gizlediği durumlar da görülmektedir. Nitekim, Abdullah b. Ebî Bekr, naklettiği bir haberde hâdiseye konu olan şahısların isimlerini –verdiği söze binâen- İbn İshâk'tan saklarken,[412] muhtemelen kaynağı, kabilevî endişelerden hareket ediyordu.

Kabile nakilleri arasındaki farklılıklar, müellifleri rivâyetler arasında tercih yapamaz hale getirmiştir; "*Benî Neccâr, Resulullah'a elini ilk uzatanın Ebu Umâme Es'ad b. Zurâra olduğunu iddia eder. Benî Abdi'l-Eşhel ise, "Bilakis, Ebu'l-Heysem b. et-Teyyehân ilk biat*

---

[405] Zındıklık konusunda bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 621; Dineverî, 47; Ya'kûbî, II, 400; İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, I, 62-64; Mesûdî, I, 250-251, IV, 9-10; Chokr, Melhem, *İslâm'ın Hicrî İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar*, çev: Ayşe Meral, Anka Yay., İstanbul 2002; Abbâdî, 68-70; Hudârî, *ed-Devletu'l-Abbâsiyye*, 88; Takkûş, Muhammed Süheyl, *Târîhu'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, Dâru'n-Nefâis, III. Bsk., Beyrut 1422/2001, 76-78

[406] Şuûbiyye'nin tarihî rivâyetleri tahrifi konusunda bkz. Dûrî, *İlk Dönem İslam Tarihi*, 35-45; Fevzî, 110-118

[407] Bu konular ve Zındıkların fikirleri için bkz. Chokr, 163-173

[408] Bu konuyla ilgili bir haber, Leys b. Sa'd'dan gelmiştir; "*Bizim yanımıza İskenderiye'den bir şeyh geldi. Kendisi Nâfi'den rivâyet ediyordu. Nâfi' henüz yaşıyordu ve biz şeyhten, Nâfi' rivâyetlerini sahifelere yazdık. Şeyh bizden ayrılınca, yazdığımız sahifeleri Nâfi'ye gönderdik. O, bunlardan hiç birini tanımadığı gibi, ashabına, "Bunlar bağlanan şeytanlardan olmalı" demiş*" İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, I, 63-64

[409] bkz. Öz, *Mevzû Haberlerin Tarihi Değeri*, 19, 88

[410] *Akabe Biat*'inde, Müslümanları yaptıkları iş konusunda tekrar düşünmeye çağıran Abbâs b. Ubâde b. Nadle el-Ensârî'nin konuşmasını, ikisi de Medineli olan Âsım b. Ömer ve Abdullah b. Ebî Bekr getirdikleri yorumlarla savunma ihtiyacı duymuşlardır. Bkz. İbn Hişâm, II, 446; Taberî, *Târîh*, I, 563; ayrıca bkz. İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed(597/1200), *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem-hattâ 257-*, I-XII, thk: Muhammed ve Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1992, III, 37; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 630

[411] *el-Bakî*'ye ilk defnedilenin kimliği dahi taraflarca mesele yapılabilmiştir. Bkz. İbn Sa'd, III, 611

[412] İbn İshâk, "*Bu iki kişinin haberi bana Abdullah b. Ebî Bekr-Abbâs b. Sehl b. Sa'd es-Sâidî kaynaklı olarak geldi. Abdullah b. Ebî Bekr, Abbâs'ın kendisine bu iki kişinin isimlerini söylediğini, fakat kendisinden bu isimleri başka birine söylememe konusunda teminat aldığını söyleyerek, bunların ismini bana söylemekten çekindi*" bkz. İbn Hişâm, IV, 522; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 15

edendir" der."[413] Kabilevî anlayışları yansıtan bu tür haberleri siyer kaynaklarında bol miktarda bulmak mümkündür.[414]

İtikadî tartışmalar, siyer yazıcılığını, özellikle de râvilerin cerh ve ta'dil konumlarını etkilemiştir. Bu tartışmaların başında da kader mevzusu gelmekte idi. İslâm düşünce tarihinde üzerinde en çok spekülasyon yapılan kavramlardan biri olan "*Kaderiye*" çoğu kez insan özgürlüğüne dayalı kader anlayışını, bazen de tam zıt kutupta yer alan Cebrî görüşü ifade etmek için kullanılmıştır. Dolayısı ile Kaderî nitelemesinde bir belirsizlik söz konusudur.[415] Mutezilî Kaderiyenin görüşü, insanın yaptığı bütün işlerin, Allah'ın iradesinden müstakil olarak tamamen kulun kendi iradesinden kaynaklandığıdır.[416] Cebrî Kaderiye ise, insan iradesini inkar makamındadır. Esas olan Allah'ın iradesidir.[417] Her ne kadar bu konular, teolojik tartışmalar gibi görünse de, siyasî bir zemine dayandığı aşikardır.[418]

Kader konusunun cerh sebebi olarak görülmesi de oldukça ilginçtir. Bu anlayış, cerh ameliyesinde ciddi anlamda keyfiliğe yol açmış, bir çok alimin bu ithama maruz kalmasına neden olmuştur. Kanaatimizce, itikadî anlayışları ifade eden, "*Kaderî*" "*Mürciî*" gibi ibarelerin cerh lafzı olarak kullanılması hatalıdır. Öncelikle, cârihin mezhebî görüşünü yansıttığı için cerhinin geçerliliği olmaması lazımdır. İkinci olarak ise, bir kaynak şahsın ehl-i sünnet görüşü dışında bir anlayışı benimsemiş olmasının, cerh ve tadil alimlerinin de belirttiği gibi propagandacısı olmamak şartıyla bir mahzuru yoktur. Sonuç itibariyle siyer râvi müelliflerine yapılan bu türden ithamların öncelikle içerik olarak, sonra da metot olarak bir geçerliliğinden bahsolunamaz.

Burada son olarak şunu belirtelim ki; siyasî ve mezhebî mücadeleler, sadece siyer literatürünün genişlemesine değil, aynı zamanda daralmasına da neden olmuştur. İleride örnekleri geleceği gibi siyer râvileri, güçlü konumda olan kabilelerin veya siyasî şahsiyetlerin kızgınlıklarını üzerlerine çekmemek için nakillerinde, tebdile gitmişler, söz konusu kabile veya şahısların atalarına dair olumsuz haberler karşısında bazen sessiz kalmayı, bazen de isimlerini iskat etmeyi tercih etmişlerdir.

---

[413] İbn Hişâm, II, 447; Taberî, *Târîh*, I, 563; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 37; ayrıca bkz. İbn Hişâm, I, 148

[414] bkz. İbn Hişâm, I, 148; II, 461, 494; Resulullah'ın, "*Hediye kabul etmemeye karar verdim*" sözüne Ebu Hureyre'nin "*Sakafî veya Devsli hariç*" ibaresini eklemesi konusunda bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 549

[415] Aydınlı, 249; Kaderiyye'nin böyle isimlendirilme nedeni için bkz. Ebu Zehra, I, 137-138

[416] bkz. Bağdâdî, Ebu Mansûr Abdulkahir(429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark beyne'l-Fırâk)*, çev: E. Ruhi Fığlalı, TDV Yay., Ankara 1991, 83; Ebu Zehra, I, 137; Aydınlı, 260

[417] bkz. Zuhaylî, Vehbe, *Nizâmu'l-İslâm*, Dâru Kuteybe, II. Bsk., Beyrut/Dımeşk 1413/1993, 134-135, 137

[418] bkz. Aydınlı, Osman, "Kaderî Anlayışın İlk Tezahürleri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVI/2, (2003), 249-262, 251; Hatiboğlu, M. Sait, *Müslüman Kültürü Üzerine*, Kitâbiyât Yay., Ankara 2004, 56; Emevîlerin kader anlayışları konusunda ayrıca bkz. Ebu Zehra, Muhammed, *İslâm'da Siyasî İtikadî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, I-II, (I. cilt: *İslâm'da Siyasî ve İtikâdî Mezhepler Tarihi*, çev: Hasan Karakaya-Kerim Aytekin; II. cilt: *İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi*, çev: Abdulkadir Şener), Hisar Yay., İstanbul tz., I, 128; Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev: E. Ruhi Fığlalı, Şa-to Yay., III. Bsk., İst. 2001, 114-115, 140

3-Şemâil-Delâil Edebiyatının Siyer Yazıcılığına Etkisi

Çevre kültürlerin siyer yazıcılığına tesirleri arasında mucize haberlerinin olduğunu belirtmiştik. Mucizeyi kısaca, Peygamberlerin elinden, Allah'ın izni ve kudreti ile zuhur eden, olağanüstü olaylar olarak tanımlamak mümkündür.[419] Nübüvvetin şartı ve delili olduğu ileri sürülen,[420] mucizelerin değişik kısımları ve şartları vardır. İslâmiyet'teki mucize kavramıyla, Hıristiyanlıktaki mucize kavramı, birbirinden farklıdır. Teslis inancı gereği, ilahî bir kimliği bulunan İsâ(as), bizatihi yaratma konumunda olduğu için, yaptığı her şey aynı zamanda mucize olarak değerlendirilmiştir. [421]

Peygamberimize bir çok mucize atfedilmiş olup, bu konuda çeşitli tasniflere dayalı özel eserler kaleme alınmıştır.[422] Hz. Muhammed'e verilen mucizeler konusunda oldukça abartılı sayılar zikredilmiştir.[423] Ne var ki, Resulullah'a mucize verilip verilmediği, tartışmalı bir konudur.[424] Hiç şüphe yok ki, bu tartışmaların temelinde, Kur'ân'da Resulullah'a mucize verilmediğini konu alan ayetler yatmaktadır. Nitekim Müşriklerin Nebî'den mucize isteklerini, Kur'ân devamlı olarak reddetmekte, insanların dikkatini yaratılıştaki mucizelere çekmektedir.[425] *

Hz. Peygamber'e atfedilen mucizeler herhangi bir ilmî tahkike tabi tutulmaksızın, tarih boyunca nakledilegelmiştir. Burada şunu ifade edelim ki, mucizenin nübüvvetin şartı olarak ileri sürülmesinin de bir temeli yoktur. Kur'ân, genel anlamda mucize olayını inkar etmemekte, fakat imânın mucizeye bağlı kalmasını veya inancın mucizeyle ilintilendirilmesini

---

[419] bkz. Mâverdî, *A'lâmu'n-Nübüvve*, 77-78, 80-82; Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 234-237; Fahreddîn Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin(606/1209), *Kelam'a Giriş(el-Mufassal)*, çev: Hüseyin Atay, Kültür Bakanlığı Yay., I. Bsk., Ankara 2002, 229-235; Türkmen, Sabri, "Kur'ân'ın Mucizeliği Meselesi", *Diyanet İlmi Dergi*, IV, (2003), 55-70, 56-57

[420] Mâverdî, *A'lâmu'n-Nübüvve*, 79-80; Fahreddîn Râzî, 232; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 446; Zapsu, "*Peygamberlik mûcize ile isbât olunur. Kendisinden mûcize zuhur etmeyenlere Peygamberlik isnâd edilmiyor*" demek suretiyle buna işaret etmektedir. Bkz. Zapsu, Abdurrahim, *Büyük İslâm Târihi*, Sebil Yay., III. Bsk., İst. 1978, 259

[421] "*Mesih sahip olduğu ilahi kudretle mucizeler olağanüstü işler gerçekleştirdi. Diğer Peygamberler ancak Allah'ın gücüyle mucizeler gerçekleştirebildikleri için Mesih onlardan farklıdır*" bkz. Gabriel, Nikola Yakub, *Din Alimleri Tartışıyor*, İst. tz., 71

[422] Hz. Muhammed(sav)'e atfedilen mucizelerin tasnifi için bkz. Fahreddîn Râzî, 230; Zapsu, 269-306; Karadeniz, Osman, *İlim ve Din Açısından Mucize*, Marifet Yay., İstanbul 1999, 226-229

[423] Bazı alimler, Nebî'nin mucizelerinin sayılamaz olduğunu söylerken, bazıları ise, Kur'ân dışında üç bin mucize verildiğini iddia etmişlerdir. Bkz. Halebî, III, 343

[424] Bu tartışmalar için bkz. Fahreddîn Râzî, 230-235

[425] Heykel, 54; Müşriklerin Nebî'den mucize istekleri konusunda ayrıca bkz. Vâhidî, 183; Kur'ân'da Müşriklerin mucize isteği ve reddi ile ilgili ayetler: 74/Müdessir, 52-53; 25/Furkân, 7-10, 21-22; 20/Tâhâ, 133-135; 17/İsrâ, 59, 90-96; 10/Yûnus, 20; 11/Hûd, 12; 15/Hicr, 7-8, 14-15; 6/En'âm, 7-8, 37, 109-111, 124, 158; 21/Enbiyâ, 5; 29/Ankebut, 50-51; 2/Bakara, 118, 209-210; 3/Âl-i İmrân, 183; 4/Nisâ, 153; 13/Ra'd, 7, 27, 31.

*Mâverdî, Resulullah'a mucize verilmediğini konu alan ayetlerden bazılarını tevile yönelmiş, farklı anlamlar yüklemeye çalışmıştır. Bkz. Mâverdî, *A'lâmu'n-Nübüvve*, 177-178

reddetmektedir.[426] Kur'ân'a göre mucizeler hiçbir zaman delil olarak gelmemiş, sadece korkutmak ve uyarı için gelmiştir.[427]

Resulullah'ın en büyük mucizesinin Kur'ân olduğu konusunda belli bir ittifak vardır.[428] Kur'ân'ın anlatım, belağat, üslup, ifade, içerik olarak mucize olduğu konusunda herhangi bir itirazda bulunmak da mümkün değildir. Aynı şekilde Kur'ân'ın kendisi, mucize olduğunu beyan etmektedir. Ancak Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in mucizesi olarak zikretmek güçtür. Zira Kur'ân, Resulullah'ın elinden zuhur etmemiştir. Resulullah, Kur'ân konusunda sadece bir aracıdır ve herhangi bir surette dahli, katkısı, iradesi yoktur. Başka bir ifade ile, Kur'ân'ın mucize olduğunu söylemekle, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in mucizesi olduğunu söylemek arasında fark vardır.

İlk kaynaklarda mucize anlatımları oldukça sınırlı olmakla beraber, zamanla bu oran artmıştır. Mucize haberlerinin büyük oranlara ulaşmasının değişik nedenleri vardır.[429] Bunların başında da, sermayeleri dinleyici kitlelerini coşturmak olan kıssacılar gelmektedir. Ancak biz burada kıssacılardan ziyade, yabancı kültürlerin, özellikle de münazaraların mucize haberlerine katkıları üzerinde duracağız.

Dinî münazaralarda, taraf olan din mensuplarının Kur'ân'ın tasdikine de başvurarak getirdikleri, kendi Nebîlerinden mucize örneklerinin, Müslümanları zor durumda bıraktığı aşikardır. Hangi Peygamberin üstün olduğu yolunda yapılan tartışmalar, Müslümanları yeni arayışlara itmiş, bu arayışlar neticesinde de mucize haberleri üretmişlerdir. Bu konuda Hz. Muhammed'e atfedilen mucizelerle İncil'de geçen İsâ(as)'a atfedilen olağanüstü işler arasındaki ciddi benzerliklerin olması veya mucize haberleri üzerinde Resulullah lehine yapılan tebdilât bizim bu görüşümüzü destekler mahiyettedir. İleride örneklerini vereceğimiz gibi, mucizeler arasındaki ciddi benzerlikler, birinin diğerinden kopyalandığını göstermektedir.

---

[426] Bu bağlamda Abdurrahman Zapsu'nun, "*Diğer siyer kitaplarında da pek çok mûcizeler yazılıdır. Bütün bu mûcizelere sünger çekmek âhir zaman Peygamber'ini inkara kalkışmak kadar İslâm ruhuna ve İslâm tarihine suikasttır. Zaten İslâm düşmanları da bunu umuyorlar. Kendisinden mûcizeleri kaldırdıktan sonra onu alelâde zeki bir inkılâpçı haline getirerek İslâmiyet'i esasından inkar etmek istiyorlar*"[Zapsu, 260] şeklindeki sözlerini oldukça aşırı bulduğumuzu ifade edelim.

[427] Halefullah, 146

[428] Kur'ân'ın Mucizeliği konusunda bkz. Mâverdî, *A'lâmu'n-Nübüvve*, 125, 153-155; Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 238-260; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 471; VI, 440-446; Türkmen, 55-70; Heykel, Resulullah'a verilen mucize olarak sadece Kur'ân'ı zikretmektedir. Heykel, 55-56; Fazlurrahman'da aynı şeyi belirtmektedir. Bkz. Fazlurrahman, *Allah'ın Elçisi ve Mesajı-Makaleler*- çev: Adil Çiftçi, Ankara 1997, 42

[429] bkz. Kırbaşoğlu, 343-344

Bu konuda Müslümanların bir diğer çabası da, Hz. Peygamber'in nübüvvetini İncil ve Tevrat'a onaylatmak konusunda olmuştur. [430] Mevcut kutsal kitaplara ek olarak daha bir çok kaynağın Resulullah(sav)'i haber verdiği işlenmiş,[431] Hz. Âişe'ye,[432] Ka'bu'l-Ahbâr'a,[433] Vehb b. Münebbih'e [434] atıfla İncil ve Tevrat'ta, Peygamber veya ümmetinin nasıl anlatıldığı nakledilmiştir. Bazen, sadece söz ile yetinmemişler, Hıristiyanlara, Resulullah'ın resmini göstertmişler,[435] Yahudilere, Peygamberimizin nübüvvetini ikrar ettirmişlerdir.[436] Sadece Hz. Muhammed'in değil, Ebu Bekr ve Ömer'i de kitaplarında bulduklarına dair gelen nakiller,[437] bu konuda herhangi bir kısıtlamaya gitmediklerinin de göstergesidir. Hz. Peygamber'in izlerini önceki kültür ve anlatılarda, arama konusundaki Müslümanların gayretleri, asırlar geçmesine rağmen eksilmeden günümüze kadar ulaşmıştır.[438] Şüphesiz Kur'ân'ın bu konudaki ayetleri, Müslümanlar için teşvik edici olmuştur; "*Kendilerine kitap verdiklerimiz, Muhammed'i oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar.*"[439] ayeti Müslümanları maddi anlamda deliller aramaya götürmüş, özellikle sonradan Müslüman olan Ka'b, Vehb gibi, ehl-i kitap kültüründen gelen kişilere, Tevrat'da veya İncil'de Resulullah'ın özelliklerini sormuşlar, bir nevî onları bu konuda teşci etmişlerdir.[440]

Mucize rivâyetlerinde dikkat çekici bir diğer husus ise, bu türden haberlerin senedlerinde, İslâmî mücadele döneminde müşrik iken, sonradan Müslüman olanların isimlerine sık rastlanıyor olmasıdır.[441]

Mucize haberleri ile Kur'ân'ın da vurguladığı, Resulullah'ın, üstün ahlakî özelliklerinin veya fizyonomisine dair anlatılanların birbirine karıştırılmaması gerekir.[442]

---

[430] Hz. Muhammed'in Yahudi, Rahip, kahin ve cinler tarafından müjdelendiğine dair haberler için bkz. Ya'kûbî, II, 9; Mesûdî, I, 278; Mâverdî, *A'lâmu'n-Nübüvve*, 257-271; Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, İbn Haldûn, *es-Sîre*, 79; Halebî, I, 112-114; I, 336; Resulullah'ın Tevrat ve İncil'de haber verildiğine dair nakiller için bkz. İbn Sa'd, I, 361; Mâverdî, *A'lâmu'n-Nübüvve*, 227-242; Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 335-336

[431] Resulullah'ın önceki kitaplarda isimleri ve zikri konusunda bkz. İbn Şebbe, II, 632-636; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 435-440

[432] İbn Şebbe, II, 633; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 436

[433] bkz. İbn Şebbe, II, 633-635

[434] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 437

[435] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 438-439

[436]bkz. İbn Sa'd, I, 159; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 558-565

[437] bkz. İbn Sa'd, III, 81; İbn Şebbe, III, 1079-1080

[438] Bu konuda günümüzde de, bir çok çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan birinde, Hint kutsal metinlerinde, Zerdüşt'ün sözlerinde veya Tevrat'ta, oldukça zorlama yorumlarla Hz. Peygamber'e ulaşılmaya çalışılırken [Bkz. Viyarthi, A. H.-Ali, U., *Doğu Kutsal Metinlerinde Hz. Muhammed*, çev: Kemal Karataş, İnsan Yay., II. Bsk., İstanbul 1997, 13, 22-23, 111 vd.], bir diğerinde ise, kutsal kitapların Resulullah'a işareti ile yetinilmemiş, neredeyse hayatının tamamına kutsal kitaplardan ulaşılmıştır[Bkz. Aytemür, Cemaleddin, *Kutsal Kitaplarda Hz. Muhammed*, Ayışığı Kitapları, İst. 2004].

[439] Kur'ân, 6/En'âm, 20; 2/Bakara, 146

[440] Müslümanların ehl-i kitap kültüründen gelenlere, Hz. Muhammed'le ilgili soruları konusunda bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 435-436

[441] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 408; İbn Abdilber, *ed-Dürer*, 270

Bununla beraber, fizyonomisine dair anlatılanlarda da abartıya kaçılmış, Resulullah'ın beşer özelliğini tamamen iptal mahiyetinde rivâyetlere yer verilmiştir. Hz. Muhammed(sav)'in, terinin en güzel kokulardan daha güzel olduğu ve kokuların içerisine katıldığı,[443] namazda önünü gördüğü gibi arkasını görmesi,[444] Cenaze namazı için Necâşî'nin,[445] kıblenin tayini için Ka'be'nin yükseltilmesi,[446] bir kadının, bevlini içmesi ve Resulullah'ın ona "*Karın ağrısından asla şikayet etmeyeceksin*" demesi[447] gibi, Hz. Peygamber'in kadrini yüceltme adına üretilmiş haberler, bu amaçtan daha çok onun risâletini ve şahsiyetini yıpratmaya hizmet eder niteliktedir.

Başlangıçta diğer dinlerle girişilen polemikler neticesinde telif edilen eserlere, zamanla Müslümanlara yönelik eserler de eklenince büyük bir literatür oluşmuştur. Bu konuda telif edilen üç önemli esere hakim olan üslup, kronoloji göz önüne alınarak, dikkatlice incelenecek olursa, bu literatürün gelişim safhaları net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Ebu Nuaym(430/1038)'ın eserinde, Nebîlerin mucize haberleri karşılaştırmalı bir şekilde verilmekte, Hz. Muhammed'in üstünlüğüne vurgu yapılmakta iken, Mâverdî(450/1058), her haberin sonunda diğer Nebîlerle karşılaştırmaya çok az yer vermekte, bunun yerine haberlerle ilgili itirazları gidermeye çalışmaktadır. Son olarak Kâdı Iyâd(544/1149), eserinde tartışmalara, karşılaştırmalara yer vermiş dahi olsa Kur'ân'a daha çok başvurmuştur. Bu da son aşamada öncelikli hedef kitlenin Müslümanlar olduğunu göstermektedir.

Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerle kıyaslanması veya Peygamberlerin taraflarca fazilet yarışına sokulmasının mucize literatürünün hacmini ciddi boyutlarda artırdığına değinmiştik. Bu konuda telif edilen eserlere baktığımızda, bu konudaki mücadeleyi bütün açıklığı ile görmek mümkündür. Ebu Nuaym, eserinde diğer Peygamberlere verilen mucizeleri zikrettikten sonra "*Aynısı ya da benzeri Resulullah'a da verilmiştir*"[448] diyerek Resulullah'a atfedilen mucizeleri sıralamaktadır. Aynı şekilde İbn Kesîr,[449] eserinde yine

---

[442] Resulullah'ın üstün ahlakî özellikleri için bkz. Mâverdî, *A'lâmu'n-Nübüvve*, 309-337; Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 89-106 vd; Zehebî, *es-Sîre*, 324-361. Resulullah'ın ahlakî özelliklerini konu alan eserler de telif edilmiştir. Liste için bkz. Kâtip Çelebi, I, 93-94

[443] bkz. Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdillah b. Ahmed b. İshâk b. Musâ b. Mihran el-Esbehânî (430/1038), *Delâilu'n-Nübüvve*, I-II, thk: Muhammed Ravvâs Kalacî-Abdulber Abbas, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1412/1991, II, 442-443; Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 62-63

[444] Ebu Nuaym, *Delâil*, II, 439-440; Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 66

[445] Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 67

[446] Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 67

[447] Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 64

[448] Ebu Nuaym, *Delâil*, II, 587-625

[449] İbn Kesîr'in karşılaştırmaları için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 643-691

mucizeler açısından Peygamberleri kıyaslar ve Resulullah'ın daha üstün olduğu sonucuna ulaşır.[450]

Fazilet yarıştırması sadece Peygamberimizle, İsâ(as) arasında kalmamış, bütün enbiyayı kapsayacak şekilde genişletilmiştir.[451] Bazen Peygamberimizi üstün çıkarmak adına, diğer Nebîlere karşı haddin aşıldığı görülmektedir. Nitekim İbn Kesîr, *"İsâ b. Meryem, "Benî İsrâil'e, 'yediklerinizi ve evlerinizde sakladıklarınızı size haber vereyim'* [3/Âl-i İmrân, 49] *demiştir. Bu Nebîlere ve hatta evliyadan çoğuna kolaydır"*[452] demek suretiyle farkında olmadan, Hz. İsâ'nın mucizesini hafife almakta, basit bir olay olarak değerlendirmektedir.

Peygamberler arasında üstünlük kurma fikri sadece İslâm kültürüne has bir olgu değildir. Hıristiyanlar tarafından da bu türden argümanlar geliştirilmiştir.[453] İsâ(as)'ın üstünlükleri konusunda zikredilen hususlardan[454] anlaşıldığı kadarıyla, Hıristiyan düşüncesi bu konuda İslâmî literatürden etkilenmiştir. Burada şunu ifade edelim ki, Delâil kitaplarında bu üstünlük öğelerinin çok daha fazlası Hz. Peygamber için nakledilmiştir. Kaynaklar, Hz. Muhammed(sav)'in, İsâ(as)'dan üstünlüğü konusunda herhangi bir açık nokta bırakmamaya özen göstermişler, bu yüzden de kıyaslamaya annelerden başlamışlardır.[455] Burada Resulullah'a atfedilen ve İsâ(as)'la karşılaştırılan mucizelere örnek olarak;

a-Hz. Muhammed'in olağanüstü doğumu, annesinden nur çıkması haberleri.[456] Mucizeler arasında en çok doğum hâdisesine yer verilmesi, hiç de sebepsiz değildir. Zira ulaşılmak istenen hedef, Hz. İsâ'nın doğumundaki mucizeliği yakalayabilmektir.[457]

b-Beşikte konuşması,[458]

c-Göğsünün yarılması,[459]

---

[450] İslâm düşüncesinde, Peygamberler arasında ayrım yapma veya üstünlük kurma gibi konularda yasaklamanın ifade edildiği haberler de vardır. Bkz. Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 207-209

[451] Karşılaştırılması yapılan Peygamberler için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 645-688

[452] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 688

[453] bkz. Karlığa, 107, 118-129

[454] Hıristiyan düşüncesine göre, İsâ(as)'ın diğer Nebîlerden üstün kılan özellikleri; a-Allah'ın sözü ve ruhu olması, b-Yaratan olması, c-Olağanüstü doğumu, d-Şerefli, seçkin oluşu, e-Günahsız oluşu, f-Göğe yükselmiş olması gibi hususlardır. Bkz. Gabriel, 75-79

[455] bkz. Halebî, I, 75

[456] Resulullah'ın doğumunda olan olağanüstülükler için bkz. Ya'kûbî, II, 9; İbn Hıbbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 41, 44; Mâverdî, *A'lâmu'n-Nübüvve*, 295-302; Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 337; Halebî, I, 111-112; İsâ(as)'ın doğumunda öldürülmeye çalışılması için bkz. Matta, 2/16-17; Hz. Muhammed'in, öldürülmeye çalışılması haberleri için bkz. İbn İshâk, *es-Sîre*, 55; İbn Sa'd, I, 155

[457] Muhtemelen aynı gaye ile Resulullah'ın doğumundan önce de bir takım üstünlükleri ve alametleri olduğuna dair rivâyetler nakledilmiştir. Bkz. Dimeşkî, Muhammed b. Salih(972/1536), *Peygamber(sav) Külliyâtı* (*Sübülü'l-Hudâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd ve'z-Zikri Fedâilihi ve Ahvâlihi fi'l-Mebde ve'l-Meâd*), I-XII, çev: H. İbrahim Kaçar, Ocak Yay., II. Bsk., İstanbul 2006, I, 23-48

[458] Halebî, I, 124-125

[459] Şakk-ı Sadr konusunda bkz. Halebî, I, 152-155, 165-166; Mâverdî, *A'lâmu'n-Nübüvve*, 303-304; İbn Haldûn, *es-Sîre*, 81-82; İsâ(as)'la karşılaştırılması konusunda bkz. Halebî, I, 158

d-Yiyecek ve içeceğin çoğalması, bir çok insana yetmesi,[460] -ki İncillerde de bu türden haberler bolca zikredilmektedir-,[461]

e-Ağaçların, taşların selamlaması, Hz. Muhammed'e itaati;[462] İncil'de geçen, İsâ(as)'ın bir incir ağacına, "*Bundan böyle senden hiçbir vakit ürün olarak bir şey yetişmesin*" demesi ve incirin hemen kurumasına[463] mukabil, İslâmî literatürde itaat eden ağaçlar, taşlar yer almıştır.

f-Ölüleri diriltmesi,[464]

g-Körleri,[465] cüzzamlıları,[466] felçlileri,[467] konuşamayanları[468] iyileştirmesi,

h-Değişik hayvanların itaati, haber vermeleri, secde etmeleri,[469]

ı-Cin çıkarması,[470]

i-Gaybten haber vermesi[471] gibi hususları saymak mümkündür.

Mucize haberlerinde sadece konular değil, hikayeler veya hikayelerdeki öğeler arasında da ciddi benzerlikler görülmektedir. Resulullah'ın bir bulut veya iki melek tarafından gölgelendirilmesi[472] ve Cibrîl'in bulut içerisinde gelmesi[473] haberi ile; "*Petrus, İsâ'ya henüz söylemekte iken nurlu bir bulut onlara gölge saldı ve işte buluttan bir ses…*"[474] ve "*Çünkü ey kardeşler, sizce meçhul kalmasını istemem ki bütün atalarınız bulut altında idiler ve hepsi de*

---

[460] Yemeğin çoğalması konusunda bkz. Mâverdî, *A'lâmu'n-Nübüvve*, 167-169; Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 270-274; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 479-502; Halebî, III, 364-366; içeceğin çoğalması konusunda bkz. Mâverdî, *A'lâmu'n-Nübüvve*, 170-171; Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 267-269; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 471-479; Halebî, III, 366-368

[461] bkz. Matta, 14/17-21;[Aynı hikaye; Markos, 6/30-44; Luka, 9/10-17; Yuhanna, 6/1-14]; başka bir yiyecek artma hikayesi, Matta, 15/32-39[Aynı hikaye; Markos, 8/1-10]

[462] Bunlar arasında en meşhuru *Hanînu'l-Ciz'* hikayesidir. Bkz. Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 280-282; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 505-512; Semhûdî, II, 388-394; ağaçların çağırınca gelmesi; Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 275-279; Halebî, III, 351; ayrıca bkz. Mâverdî, *A'lâmu'n-Nübüvve*, 219-226; Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 283-285; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 503; Halebî, I, 361-362; taşların selam vermesi, tesbihi; İbn Abdilber, *ed-Dürer*, 10; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 512-515

[463] bkz. Matta, 21/18-22; Markos, 11/12-14

[464] Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 295; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 536, 540-541. Anlaşılan Mâverdî kendi döneminde buna dair haber bulamadığından veya kendisine ulaşmamasından dolayı, zehirli budun Resulullah'ı uyarması haberinden sonra, "*Bu ölüyü diriltmenin dengidir*" diyerek te'vile başvurmak zorunda kalmıştır. Bkz. Mâverdî, *A'lâmu'n-Nübüvve*, 224; krş. Matta, 9/ 18-26; Markos, 5/21-43; Luka, 8/40-86

[465] Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 296-297; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 541, 685-686; krş. Matta, 12/22-23, 20/29-34; Markos, 3/20-30; Luka, 11/14-23

[466] Mâverdî, *A'lâmu'n-Nübüvve*, 172; Matta, 8/1-4; Markos, 1/40-45; Luka, 5/12-16

[467] Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 298; Matta, 8/5-13; 9/1-2; Luka, 7/1-10

[468] Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 298; krş. Matta, 9/32-34

[469] bkz. Mâverdî, *A'lâmu'n-Nübüvve*, 213-218; Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 286-291; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 516-531; Halebî, III, 352-353

[470] Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 298; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 520; krş. Matta, 4/24, 8: 16-17, 28-34; Markos, 1/29-34, 5/1-20; Luka, 4/38-41, 8/ 22-25

[471] Hz. Muhammed'in gaybten verdiği haberler ayrı bir edebiyat nevi' oluşturacak niteliktedir. Neredeyse Resulullah bütün İslâm Tarihini anlatmıştır. Bkz. Mâverdî, *A'lâmu'n-Nübüvve*, 207-211; Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, I, 308-318; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 565-643

[472] bkz. İbn İshâk, *es-Sîre*, 55; İbn Sa'd, I, 154; İbn Hişâm, I, 181; İbn Haldûn, *es-Sîre*, 83; Halebî, I, 220

[473] Buhârî, *Sahîh*, IV, 83; Müslim, *Sahîh*, II, 1420

[474] Matta, 17/5; bu hikaye için ayrıca bkz. Markos, 9/2-13; Luka, 9/28-36

denizden geçtiler ve hepsi bulutta ve denizde…"[475] cümlelerindeki bulut öğesinin benzerliği, Hz. Muhammed'in Hz. Âişe'ye söylediği iddia olunan, "*Hanginiz el-Haveb köpekleri havlayınca…*"[476] rivâyeti ile, İsâ(as)'ın, Petros'a, "*Horoz ötmeden önce üç kez beni inkar edeceksin*"[477] sözü arasındaki benzerlik, Resulullah'ın mirac haberinde anlatılan görüşmelerle, İsâ'nın, *"Ansızın Musâ'yla İlyas göründü onlara. İsâ'yla görüşüyorlardı*"[478] arasındaki benzerlik ve sahabenin suyun üzerinde yürümesi ile[479] İsâ'nın yürümesi[480] arasındaki benzerlikler dikkat çekmektedir. Hikayeler arasındaki benzerlikler, birinin diğerinden neşet ettiğini, bütün açıklığı ile ortaya koyacak niteliktedir. İsâ(as) için İncil'de anlatılan; "*Burada beş arpa ekmeği ile iki balığı olan bir çocuk var, fakat bu kadar adama nedir? İsâ, "Halkı yere oturtun" dedi. O yerde çok ot vardı. Hesapça beş bin erkek kadar oturdular. O zaman İsa, ekmekleri aldı ve şükrettikten sonra, oturanlara dağıttı, öylece balıklardan da istediği kadar dağıttı. Ve onlar doyunca İsa, şakirtlerine dedi, "Hiçbir şey zayolmasın diye artan parçaları toplayın". İmdi onları topladılar ve o beş arpa ekmeği yiyenlerden artan parçalarla on iki küfe doldurdular*"[481] hikayenin Resulullah'a uyarlanmış versiyonunu, Ebu Nuaym(430/1038) nakleder; "*..Biz Resulullah(sav)'le birlikte 130 kişiydik. Nebî(sav), "Sizden yemeği olan biri var mı?" dedi. Bir adamda bir sa'* yiyecek vardı. O getirilerek hamur yapıldı. Sonra saçları uzun ve dağınık olan bir müşrik, koyun sürerek geldi. Nebî, "Satılık mı, hibe mi yoksa atiyye mi?" diye sordu. O, "Hayır, satılık" dedi. Ondan bir koyun alarak, onun ciğerinin kızartılmasını emretti.* [Ravi] *"Allah'a yemin ederim ki, biz 130'dan aşağı değildik, Resulullah sadece bir parça kopardı. Ondan iki kap yemek çıktı. Hepimiz ondan yedik ve iki kap da arttı. Onlar da deveye yüklendi*"[482] Aynı şekilde, Vehb b. Münebbih'e atfedilen, İsâ (as)'ın doğumunda gerçekleşen hâdiseler olarak nakledilen; doğu ve batıdaki putların yıkılması, Şeytanların bunu araştırması, gökyüzünden büyük bir yıldızın doğması, Fars kralının kahinlere danışması,[483] gibi haberlerle Hz. Muhammed'in doğumu esnasında meydana geldiği iddia edilen hâdiseler arasında neredeyse bire bir benzerliklerin tesadüfî olduğunu söylemek zordur. Bu konuda vereceğimiz son haberi İbn Sa'd kaydetmiştir; Hz. Muhammed'in, kral ve kabile reislerine gönderdiğini İslâm'a çağrı mektuplarını anlatırken;

---

[475] Pavlos'un, Korintoslulara birinci mektubu, 10/1-2
[476] Taberî, *Târîh*, III, 18; Halebî, III, 354
[477] Matta, 26/34, 75; Markos, 14/30; Luka, 22/34; Yuhanna, 13/38
[478] Bu görüşme haberleri için bkz. Matta, 17/ 1-13; Markos, 9/2-13; Luka, 9/28-36
[479] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 537; bu rivâyetle bir nevî "*Bizim sahabemiz bile, sizin Peygamberinizden üstündür"* anlayışı yerleştirilmeye çalışılmıştır.
[480] Matta, 14/22-33; Markos, 6/45-52; Yuhanna, 6/16-21
[481] Yuhanna 6/9-14
[*] Yaklaşık 3 kg.
[482] Ebu Nuaym, *Delâil*, II, 418; benzeri haberler için bkz. Ebu Nuaym, *Delâil*, II, 415-430
[483] bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 461

"*Onlardan altı kişi aynı günde çıktılar. Bu 7. yılın Muharrem ayında oldu. Onlardan her biri, gönderildikleri kavmin lisanıyla konuşmaya başladılar…*"[484] Hâdisenin İncil'deki kaydı ise; "*Tüm Mesih bağlıları Kutsal Ruh'la doldu. Ruh'un kendilerine verdiği belirgin açıklamayla başka dillerde konuşmaya başladılar…*"[485] şeklindedir.

Gerek ilk dönem Müslümanlar, gerekse de sonraki nesiller, Resulullah hakkındaki her türlü bilgiyi öğrenmek için çaba sarfetmişler,[486] ona dair ne varsa rivâyet etmişlerdir. İşte bu nedenledir ki, Resulullah'ın görünümünden tutun da eşyalarına kadar her konuda, rivâyet nakledilmiştir.[487] Bu konudaki en önemli eserin müellifi olan Tirmîzî'nin, yoğun bir şekilde başvurduğu kaynağın Ma'mer olması, dikkat çekicidir. Bu bağlamda Ma'mer'in ilk kez bu tür konulara eğilen siyer müellifi olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber, Tirmîzî'nin bu konularda rivâyetleri olan İbn Sa'd'ı hiç zikretmemiş olması da muhtemelen çağdaş olmalarına bağlıdır.

Şemâil rivâyetlerinde dikkat çekici bir diğer husus ise, râvilerin kendi veya Hz. Peygamber'in sözü olarak naklettiği haberlerin, sonradan İncil veya Tevrat kaynaklı hale getirilmesidir. Âişe'nin, "*Resulullah, sokaklarda bağıran, kötülüğe kötülükle karşılık veren biri değildi. Affeder, kucaklardı*" [488] ve Resulullah'a atfedilen "*Benim isimlerim var, ben Muhammed, Ahmed, Allah'ın onun küfrü sildiği silici, toplayıcıyım*"[489] şeklindeki sözler daha sonradan, İncil'de veya Tevrat'ta Hz. Muhammed'in özellikleri olarak Ka'b tarafından zikredilmiştir.

D-KLASİK DÖNEM SİYER YAZICILIĞININ KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

1-Kitâbet

İslâmî literatüre dair haberlerin gelme şekline *Tahammulü'l-Hadîs* veya *Tahammulü'l-İlm* denilir. Bu konuda oldukça değerli bir çalışma yapmış olan F. Sezgin, eserinin girişinde tahammulü'l-İlm'i, "*ilmin elde edilmesi olarak*" tanımlayarak, bunun İslâm kültürüne has bir

[484] İbn Sa'd, I, 258
[485]Habercilerin İşleri, 2/4; Mevzû hadislerin İncil'deki kökenleri konusunda ayrıca bkz. Okiç, *Tefsir ve Hadîs Usulünün Bazı Meseleleri*, 232-237
[486] Sonraki nesillerin, Resulullah hakkında soruları ve ashabın anlatması konusunda bkz. İbn Şebbe, II, 606-607; Tirmizî, *Şemâil*, 50-52; 57, 81, 410-411
[487] Resulullah'ın fizyonomisi; Tirmizî, *Şemâil*, 39-58; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 382-384; rengi; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 384-387; ayağı, topuğu; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 394-395; güzel kokusu; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 395-398; saçı; Tirmizî, *Şemâil*, 64-71; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 391-394; bıyığı, sakalı; Tirmizî, *Şemâil*, 80-91; yüzü; Tirmizî, *Şemâil*, 138-147; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 387-391; yürüyüşü, oturuşu; Tirmizî, *Şemâil*, 177-178, 180-182; ayakkabısı; Tirmizî, *Şemâil*, 128-137; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 377-378; bardağı; Tirmizî, *Şemâil*, 255-256; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 378… gibi bir çok konuda, onlarca rivâyet, Müslümanların bu alandaki ilgilerinin en açık ifadesidir.
[488] Tirmizî, *Şemâil*, 423-424
[489] Tirmizî, *Şemâil*, 447

mekanizma olduğunu belirtir.[490] Başka bir yerde ise *tahammulü'l-hadis*'i, "*hadislerin naklinin kanunları*"[491] olarak tarif etmektedir.

Tahammu'l-İlm sekiz ana sınıfta toplanmaktadır:

a-es-Sema'(السماع):Şeyhin hafızasından veya kitabından hadis okuması,[492]

b-el-Arz(Kıraat)(العرض / القراءة) : Şeyhe okunması,[493]

c-el-İcâze(الإجازة): Şeyhin hadislerini rivâyet etmesi için bir öğrencisine izin vermesi,[494]

d-el-Münâvele(المناولة):Şeyh rivâyet ettiği kitabını veya nüshasını öğrencisine vermesi, [495]

e-el-Mükâtebe(المكاتبة) : Şeyhin rivâyetlerini, yanında veya uzakta olan öğrencisine yaz(dır)ması veya göndermesi,[496]

f-el-İ'lâm(الإعلام): Şeyhin öğrencisine hadisini veya kitabını beyan etmesi,[497]

g-el-Vasiyye(الوصية): Şeyhin yolculuk veya vefatından önce kitabını rivâyet etmesi için öğrencisine vasiyet etmesi,[498]

h-el-Vicâde(الوجادة): Râvinin bir şeyhin eserini bulması veya okuması.[499]

---

[490] Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 27

[491] Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 62

[492] bkz. Kâdı Iyâd, *el-İlmâ'*, 69-70; İbnu's-Salâh, Ebu Amr Osman b. Abdirrahman (643/1245), *Mukaddimetu İbni's-Salâh fî Ulûmi'l-Hadîs*, thk: Abdulhamîd Hindâvî, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1424/2003, 69-72; Beygûnî, Ömer b. Muhammed b. Futûh (1080/1669), *Şerhu'l-Menzûmeti'l-Beygûniyye fî Mustalahi'l-Hadîs*, cem, trt: Abdullah Sirâcuddin, Dâru'l-Felâh, Haleb tz., 198; Kâsimî, 211; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 63; Subhî es-Sâlih, 88-93; Accâc, *Usûlu'l-Hadîs*, 233-234; Itr, *Menhec*, 214

[493] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 296-298; Kâdı Iyâd, *el-İlmâ'*, 70-79; İbnu's-Salâh, Ebu Amr Osman b. Abdirrahman (643/1245), *Ulûmu'l-Hadîs*, thk: Nuruddîn Itr, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır(Beyrut)/Dâru'l-Fikr (Dımeşk), III. Bsk., Beyrut-Dımeşk 1421/2000, 93-95; Beygûnî, 198-199; Kâsimî, 211; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 63; Itr, *Menhec*, 214-215; Emin el-Kudât, 380; Accâc, *Usûlu'l-Hadîs*, 234; A'zamî, *Dirâsât*, II, 339-349; örnekler için bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 355-356

[494] bkz. Râmhurmuzî, 435-458; Kâdı Iyâd, *el-İlmâ'*, 88-107; İbnu's-Salâh, *Ulûm*, 151-165; *Mukaddime*, 77-82, 85-86; Beygûnî, 199-202; Kâsimî, 211; Subhî es-Sâlih, 95-97; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 63-64; Itr, *Menhec*, 215-217; Accâc, *Usûlu'l-Hadîs*, 236

[495] bkz. Râmhurmuzî, 435-458; Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 367-370; Kâdı Iyâd, *el-İlmâ'*, 79-83; İbnu's-Salâh, *Ulûm*, 165-173; *Mukaddime*, 83-86; Kâsimî, 211; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 64; Subhî es-Sâlih, *Ulûmu'l-Hadîs*, 97; Itr, *Menhec*, 217-218; Accâc, *Usûlu'l-Hadîs*, 238. Hişâm b. Urve'nin *Sahife*sini vermesi konusunda bkz. İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Fellâh Abdulhay b. Ahmed el-Ukrî ed-Dımeşkî (1089/1678), *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz., I, 227; Zührî'nin, birine hadisler yazılı bir tomar vermesi konusunda bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 355-356

[496] bkz. Kâdı Iyâd, *el-İlmâ'*, 83-87; İbnu's-Salâh, *Ulûm*, 173-174; *Mukaddime*, 91-103; Subhî es-Sâlih, 97-99 Accâc, *Usûlu'l-Hadîs*, 139-240; Itr, *Menhec*, 218-219

[497] bkz. Kâdı Iyâd, *el-İlmâ'*, 107-115; İbnu's-Salâh, *Ulûm*, 175-177; *Mukaddime*, 87-88; Beygûnî, 204; Subhî es-Sâlih, 99-100; Kâsimî, 212; Itr, *Menhec*, 219-220; Accâc, *Usûlu'l-Hadîs*, 241

[498] bkz. Râmhurmuzî, 459-460; Kâdı Iyâd, *el-İlmâ'*, 115-116; İbnu's-Salâh, *Ulûm*, 177; *Mukaddime*, 88; Beygûnî, 204; Subhî es-Sâlih, 100-101; Kâsimî, 212; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 64; Itr, *Menhec*, 220; Accâc, *Usûlu'l-Hadîs*, 243

[499] bkz. Kâdı Iyâd, *el-İlmâ*, 116-121; İbnu's-Salâh, *Ulûm*, 178-181; M*ukaddime*, 88-90; Beygûnî, 205; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 64; Subhî es-Sâlih, 101-104; Kâsimî, 212; Itr, *Menhec*, 220-222; Accâc, *Usûlu'l-Hadîs*, 244-245

Son olarak bunlara kitap ödünç vermeyi de ekleyebiliriz.[500] Bütün bu ilim alma yollarında dikkati çeken en önemli husus hepsinin de aslında yazılı bir kaynağa işaret ettiğidir. Bununla beraber, ileride üzerinde duracağımız gibi seleften, sahife veya yazılı kaynaklardan nakli ayıplayanlar çıkmıştır.

Râvi, habere bu yollardan hangisi ile ulaştığını, kullandığı ibarelerle ifade eder. Ancak bu ibarelerde tam bir birlik sağlanabilmiş değildir.[501] Aynı râvinin, aynı yolla elde ettiği haber için bazen "*bize haber verdi*" (أخبرنا)bazen "*bize rivâyet etti*"(حدثنا) bazen de "*bana haber verdi*"(أخبرني), "*bana rivâyet etti*"(حدثني) ibarelerini kullandığı görülür.[502] Buna rağmen kullanılan lafızlar, haberi alma yolu hakkına ipuçları verdiği için önemlidir.[503] Nitekim *Muvattâ*'nın nakli için izin isteyen birine, İmam Mâlik'in, "*bize haber verdi*" (أخبرنا) veya "*bana rivâyet etti*"(حدثني) ibarelerini kullanmasına izni verdiğini görmekteyiz.[504] Bazen de râvi, rivâyetinin yolunu kullandığı ibare ile belirtmekte idi; "*rivâyetine bana izin verdi*"(فيما أذن لي روايته),[505] "*Ona okudum*"(قرأت على), [506] "*şeyhimize okundu*" (قرىء على شيخنا),[507] "*bana yazdı(rdı)*"(كتب إلي)[508] veya " *falana okunurken ben de dinliyordum*"(قرىء على فلان وأنا أسمع)[509] gibi.

"*Bize rivâyet etti*"(حدثنا), "*Bize haber verdi*" (أخبرنا) gibi lafızlar gerek Doğulu gerekse de Batılı araştırmacılar tarafından sözlü kaynaklara işaret olarak algılanmış ve buna dayanılarak asırlarca İslâmî rivâyetlerin sözlü nakilden ibaret olduğu, dolayısı ile fazla güven telkin edemeyeceği iddia olunmuştur. Bu tür lafızların şifâhî rivâyet anlamına gelmediği,

---

[500] İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, I, 74-75; A'zamî, *Dirâsât*, II, 361-362

[501] Rivâyet sığaları konusunda bkz. Kâdı Iyâd, *el-İlmâ'*, 69, 122-134; İbnu's-Salâh, *Ulûm*, 147, 137-139, 169-173, 202-203; Beygûnî, 63-64, 198-205; Kâsimî, 215-218; Subhî es-Sâlih, 121; Itr, *Menhec*, 223-225, 238; Accâc, *Usûlu'l-Hadîs*, 248-250. Râviler arasında bu ibarelerin kullanımı konusundaki farklılığa işaret eden bir çok haber gelmiştir. Bkz. Râmhurmuzî, 421-433, 517-518, 522-523; Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 320-330; İbn Ferhûn, Burhânuddîn İbrahim b. Ali b. Muhammed Ferhûn el-Mâliki(799/1396), *ed-Dîbâcu'l-Müzheb fî Ma'rifeti A'yâni Ulemâi'l-Mezheb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz., I, 133

[502] Bu konuda bir örnek verecek olursak, "Haccâc b. Muhammed-İbn Cüreyc-Musâ b. Ukbe-**Bana rivâyet etti**(حدثني)-Süheyl b. Ebî Sâlih-Babası-Ebu Hureyre-Nebî, "*Meclis ve eğlencenin kefareti*.." bkz. Halîlî, Ebu Ya'lâ el-Halîl b. Abdillah b. Ahmed el-Halîlî el-Kazvînî (446/1054), *el-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadîs*, I-III, thk: Muhammed Saîd Ömer İdrîs, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1409, III, 960; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 29; İbn Ebî Ya'lâ, Ebu'l-Hüseyin Muhammed(521/1127), *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I-II, thk: Muhammed Hâmid el-Fâkî, Dâru'l-Ma'rife Beyrut tz., I, 273; Zehebî, *A'lâm*, XII, 436; İbnu'l-Kâdî, Ebu Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer Şuhbe(851/1447), *Tabakâtu'ş-Şâfiîyye*, I-IV, thk: Abdulalîmhan, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1407, II, 223-224; aynı rivâyet Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 102'de ise; "… *Muhallid b. Yezîd el-Harrânî-İbn Cüreyc-Musâ b. Ukbe-**den*** (عن)*-Süheyl-babası-Ebu Hureyre-Nebî…*" şeklinde nakledilmiştir.

[503] Rivâyet lafızlarının önemi konusunda bkz. Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 65; Accâc, *Usûlu'l-Hadîs*, 248

[504] Kâdı Iyâd, *el-İlmâ'*, 90

[505] Vâhidî, 75, 90, 99

[506] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 133,134

[507] İbn Ebî Cerâde, Kemaludddin Ömer b. Ahmed, *Buğyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb*, thk: Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988, I, 292

[508] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 457

[509] bkz. Neccâd, Ebu Bekr Ahmed b. Selmân(348/959), *er-Reddu alâ men Yekûl el-Kur'ânu Mahlûkun*, thk: Rıdaullah Muhammed İdrîs, Mektebetü's-Sahâbeti'l-İslâmiyye, Kuveyt 1400, I, 63

yapılan çalışmalarla ortaya konmuş olmasına rağmen,[510] bu çalışmalar hiçbir zaman genel kabul görmüş değillerdir. F. Sezgin, bu ibarelerin, "*Kendisinden iktibas edilen kaynağın, iktibas eden müellifin yanında rivâyet hakkının bulunduğuna veya bulunmadığına işaret ettiğini*"[511] belirtirken, başka bir yerde de; "*Haberin şifâhî olarak rivâyet edilmiş olması meselesi hadis literatürünün dışında bulunan ve onun an'anelerine yabancı kalan bir muhit tarafından şekle aldanarak çıkarılan bir neticedir. Hadislerin ve tarihî haberlerin baş tarafına gelen isnâd veya rivâyet zinciri, hakikatte yazılı bir metnin yerine kâim olmuştur*"[512] demektedir. İslâmî müellefâtta, müellif adının eser adı yerine kullanılması âdeti,[513] araştırmacıları yanıltan bir başka husus olmuştur.

Müsteşrikler, isnâdın sözlü nakle değil de yazılı kaynaklara işaret ettiği hususunu daima gözden kaçırmışlar, şifâhî bir malzemeye karşı duyulan itimatsızlığı devamlı surette izhar etmişlerdir.[514] Müsteşrikler, bu görüşlerine delil olarak, Hz. Muhammed'e atfedilen yazma yasağını ileri sürmüşler,[515] İslâmî nakillerin dört beş kuşak boyunca sözlü nakledildiğini ısrarla dile getirmişlerdir.[516] Bilerek veya bilmeyerek Müslüman müelliflerden bazıları da aynı görüşleri tekrarlamışlardır.[517] Bu konuda Batılı bakış açısını vermesi bakımından Daniel Brown'un sözleri kayda değerdir. Kendisi, hadislerin yazılı halde geldiği konusundaki çağdaş görüşleri verdikten sonra; "*Bu argümanlara göre, hadislerin h. II. Yüzyılda yazıya aktarılana kadar, sözlü olarak nakledildiğine ilişkin genel kanı, sözlü kaynaklar lehine ortaçağ ulemasının önyargısının yarattığı tarihsel bir mitolojidir. Kanıtlar, ilk nesil Müslümanların hadisleri yazılı olarak kaydettiğini belirgin bir şekilde göstermektedir. Fakat, ilk dönem hadisleri yazılı olarak kaydettiğine ilişkin bu tür kanıtlar, acaba bir bütün olarak hadis literatürünün sahihliği açısından ikna edici genel bir argümana dönüştürülebilir mi? Yazılı kaynakların varlığı hakkında nakillere sahip olmak, o kaynakların kendisine sahip olmaktan farklı bir şeydir. Önemli boyutlarda[yazılı kaynağın*

[510] A'zamî buna ilk dikkat çekenin Sprenger olduğunu belirtir. Bkz. A'zamî, *Hadîs Edebiyatı*, 265. Şüphe yok ki bu konuda en ciddi çalışmaları Fuad Sezgin yapmıştır. O, bu tür sığaların şifâhî rivâyete delalet etmediğini delilleri ile ortaya koymuştur. Bkz. Sezgin, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, Kitâbiyât Yay., İst. 2000 (I. Baskı İst. 1956); "İslam Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadisin Ehemmiyeti", *İslami Tetkikler Enstitüsü Dergisi*, II, İst. 1957

[511] Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 140; "Hadîsin Ehemmiyeti", 29-30. Bu tür ibarelerin dışında kalan, "an, qâle, zekera" ibareleri ise, rivâyet hakkının olmadığına, şeyhle görüşme olmadığına ve daha çok *Vicâde* nevinde kullanılan ibareler olduğunu belirtir. bkz. Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 126-127; "Hadîsin Ehemmiyeti" 29; Sezgin, Fuat, "Rivâyet Literatürünün Gelişimi", çev: Ali Dere, *Buhârî'nin Kaynakları*, 23-50, 45

[512] Sezgin, "Hadîsin Ehemmiyeti", 22

[513] A'zamî, *Hadîs Edebiyatı*, 184, 265

[514] Sezgin, "Hadîsin Ehemmiyeti", 23

[515] A'zamî, *Dirâsât*, I, 36

[516] bkz. Subhî es-Sâlih, 33-39; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, (*takdîm)*, 5-6; Itr, *Menhec*, 49-50; Delcambre, Anne-Marie, *Allah'ın Resulü Hz. Muhammed*, çev: Mahmut Kanık, Yapı Kredi Yay., II. Bsk., İst. 2002, 33, 138

[517] bkz. A. Emin, *Fecru'l-İslâm*, 222; *Duha'l-İslâm*, II, 341; Derveze, II, 11; Hasan Hanefi, *İslâmî İlimlere Giriş*, çev: Muharrem Tan, İnsan Yay., II. Bsk., İstanbul 2000, 35

varlığına ilişkin] kanaatteki bir artışın, bazı hadislerin erken dönemde yazıldığı genel tezinden, o hadislerin mevcut koleksiyonlarda bozulmamış olarak teşhis edilebilir olduğu özel tezine yönelmesi gerekir"[518] demektedir. Aslında Brown'un önerisi, 'şifâhî rivâyetlerin güvenilirliğinden söz etmek mümkün değildir' ana tezinden, 'yazılı olmaları sahihlikleri için yeterli değildir' tezine geçilmesidir.

Bazen nakillerin senedlerinde zikredilmiş olan açıklayıcı bilgiler de, (حدثنا) ve (أخبرنا) gibi lafızların şifâhî nakle işaret etmediğini göstermektedir; "*…Müslim b. el-Haccâc en-Neysâbûrî, bize İshâk b. Râheveyh el-Hanzelî kitabından haber verdi ki, "Ben Yahyâ b. Adem'den işittim ki…*" (مسلم بن الحجاج النيسابوري يقول اخبرنا إسحاق بن راهويه الحنظلي من كتابه يقول سمعت يحيى بن آدم)[519] Görüleceği üzere hem kitabından aldığını belirtmiş hem de أخبرنا lafzını kullanmıştır.

Bu konuda zikredebileceğimiz bir diğer örnek, muahhar kaynaklıdır; "حدثني-Şemsuddîn Ebu Abdillah Muhammed b. el-Hasan b. Muhammed el-Kâtib el-Bağdâdî İbnu'l-Kerîm-حدثنا -Ebu Ğâlib Muhammed b. el-Mubârek b. Muhammed b. el-Meymûn-عن -Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. el-Hüseyin eş-Şâfiî' el-Yezdî-عن -Ebu Sa'd Ahmed b. Abdilcebbâr b. Ahmed b. Ebi'l-Kâsım es-Sayrafî el-Bağdâdî-عن -Ebu Ğâlib Muhammed b. Ahmed b. Sehl b. Buşrân en-Nahvî el-Vâsıtî-عن-Ebu'l-Hüseyin Ali b. Muhammed b. Abdirrahîm b. Dînâr el-Kâtib-عن -Ebu'l-Ferec Ali b. Hüseyin Ali b. Muhammed el-Kâtib el-Esbehânî-حدثنا-Muhammed b. Cerîr et-Taberî-حدثنا-İbn Humeyd-حدثنا-Mesleme-عن-Muhammed b. İshâk-حدثني -Âsım b. Ömer b. Katâde ve Yezîd b. Rûmân; "*Resulullah Bedr savaşında Ukbe b. Ebî Muayt'ı öldürttü. Âsım b. Sâbit b. Ebi'l-Eflah el-Ensârî, onun boynunu vurmuştu…*"[520] Senedde de görüleceği üzere, bu rivâyet bir çok kitaptan alınmıştır. Ancak, حدثنا ,أخبرنا lafızları kullanılmaya devam edilmiştir. Günümüzde araştırmacıların, "*..der*" "*..demektedir*" "*..belirtir*" gibi ibarelerle yaptığı alıntıları nasıl ki kimse, araştırmacının, kaynağının ağzından işittiği şeklinde algılamıyorsa, o dönemde de aynı kriterler geçerlidir ve bu tür ibareler esere yapılan atıfları ifade için kullanılmıştır. Buradaki muhtemel sorun, neden en son kitap zikredilmeyip, bütün eserlerin tek tek zikredilmiş olduğu meselesidir. Bunu dönemin ilim anlayışı ile açıklamak durumundayız. Günümüzde nasıl ki bir müellif görmediği ancak başka bir kanalla muttali olduğu bir eseri naklen dipnotunda kullanıyorsa, o dönemde de müellifler, haberin asıl kaynağına kadar bütün aracıları zikretmeyi ilmî dürüstlük olarak addetmişler ve hepsini zikretmişlerdir. Burada bir ikinci ihtimalden daha söz edilebilir ki, o da müellifin bütün bu eserlere muttali olduğudur.

---

[518] Brown, 134; Juynboll da, "*Hadislerin yazılmasının veya sadece not almanın ilk zamanlardan itibaren başladığı ileri sürülse bile ilk sahih koleksiyonu derlediğine inanılan kişi Buhârî'dir*" diyerek aynı görüşü dile getirmektedir. Bkz. Juynboll, G. H. A., *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası,* çev: Salih Özer, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002, 42

[519] Halîlî, I, 292

[520] İbn Ebî Useybia', Ebu'l-Abbas Ahmed b. el-Kâsım b. Halîfe b. Yûnus es-Sa'dî (668/1269), *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etibbâ*, thk: Nezzâr Rıza, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut tz., I, 169

Yine günümüzde araştırmacıların tek bir bilgi için, bazen onlarca kaynağı referans göstermeleri gibi, onlar da tek bir nakil için bütün kaynaklarını zikretmiş olabilirler.

Bu tür ibarelerin sözlü olamayacağına bir diğer delil ise senedlerin uzunluğudur. Bir satır haber vermek için onlarca kişinin isminin hafızadan rivâyet edildiğini savunmak imkansızdır. Özellikle de muahhar kaynaklardaki senedler bunun en büyük kanıtıdır; "Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed b. Ali b. İbrahim el-Ebnedûnî-Babası **ve** anne tarafından dedesi Cafer b. Muhammed b. Abdilkerim **ve** Ebu Nuaym el-İsterâbâzî **ve** Ali b. Muhammed b. Hâtim el-Kumisî **ve** topluluk; Ebu Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ali b. İbrahim el-Ebnedûnî-Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. Müslim el-Hurbedî-Ahmed b. Harb b. Muhammed b. Ali el-Mevsılî kitabından-Kâsım b. Yezîd el-Curmî-Süfyân-Yûnus b. Ubeyd-Hasan-Sa'd b. Ubâde; "***Resulullah'a "Ey Allah'ın Resulü, hangi sadaka daha efdaldir?" dedim. O, "su" dedi***."[521] Bu kadar uzun senedlerin, kendilerinden umulan faydaları temin etmediği aşikardır. Bu nedenle, senedin hükmü, üçüncü hicrî asrın sonlarına doğru ortadan kalkmıştır. Nitekim, bunu fark eden Ya'kûbî, tarihinde senedlere yer vermemiş ya da sadece bir iki kaynağı zikretmekle iktifa etmiştir.

Kitabetin ibâhesi veya keraheti konusunda yapılan tartışmalar da İslâm kültür tarihini uzun süre meşgul etmiştir ve konumuzla doğrudan alakalıdır. Resulullah'tan yazmanın yasaklanmasına dair değişik haberler gelmiştir.[522] Kitabetin kerahetine dair, Ebu Saîd el-Hudrî,[523] İbn Mesûd,[524] Ebu Musâ el-Eşarî,[525] Zeyd b. Sâbit,[526] Ebu Hureyre,[527] Abdullah b. Abbâs,[528] Abdullah b. Ömer,[529] Kâsım b. Muhammed,[530] İbrahim en-Nehâî[531] ve Muhammed b. Sîrîn'den[532] haberler gelmiştir. İşin ilginç yanı, kitabetin kerahetine dair nakillerde bulunan Muhammed b. Sîrîn,[533] Şa'bî,[534] Saîd b. el-Cübeyr[535] gibi şahıslardan, ibahesine dair de haberlerin gelmiş olmasıdır. Muhtemelen bu, fikir değiştirme veya yazmak isteyenin yeterliliği ile alakalı bir durumdur.

---

[521] Cürcânî, I, 107
[522] Bu konudaki haberler için bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 29-48; Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi*, 96-102; hadis yazılmasına karşı olanlar konusunda bkz. A'zamî, *Hadîs Edebiyatı*, 171
[523] Ebu Saîd el-Hudrî'den kitabetin yasaklanması ile ilgili gelen rivâyetler konusunda bkz. Ebu Dâvud, IV, 62; Tirmizî, *Sünen*, V, 38; Râmhurmuzî, 379; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 30-33, 36-38
[524] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 38-39
[525] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 39-41
[526] bkz. Ebu Dâvud, IV, 61
[527] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 41-42
[528] bkz. İbn Sa'd, VI, 257; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 42-43
[529] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 43-44
[530] İbn Sa'd, V, 188
[531] İbn Sa'd, VI, 270
[532] İbn Sa'd, VII, 194
[533] bkz. İbn Sa'd, VII, 194-195
[534] bkz. İbn Sa'd, VI, 249-250
[535] bkz. İbn Sa'd, VI, 257-258

Kitabeti kerih görenler, Ebu Saîd el-Hudrî'den gelen rivâyeti delil olarak getirmektedirler.[536] Bununla beraber, Hz. Peygamber'den hadis yazılmasına cevaz veren haberler de gelmiştir.[537] Hz. Muhammed'den gelen, kitabetin nehyi ile ilgili haberlere, değişik açıklamalar getirilmiştir. Yasağın konma sebebi olarak, Kur'ân'a karışma tehlikesi,[538] yasağın güzel yazamayanlar veya hıfz edebilenler için olduğu,[539] yasağın hıfzın terk edilme korkusuna binâen konulduğu,[540] bu hadislerin nesh olduğu,[541] yazının yaygın olmaması,[542] ilmin ehil olmayanların eline geçme korkusu[543] gibi bir çok gerekçe zikredilmiştir. Bu konuda merhum Hamidullah'ın getirmiş olduğu yorum tarihî tutarlılık açısından daha mantıklıdır. Kendisi, "*Hadislerin yazılmasına karşı, Hz. Peygamber tarafından konulan yasak umumî ve mutlak olsa idi, ne Ebu Bekr ve ne de Ömer bundan habersiz kalamazlardı. Bu iki sahabî hadisleri toplamışlar veya hiç olmazsa bu işi yapmak istemişlerdir. Gerçi bunlardan birinin yazdıklarını hemen imha ettiği, diğerinin de toplama işinden vazgeçtiği doğrudur. Fakat, bu hareketlerden hiçbiri Peygamber tarafından verilmiş kat'î bir emre istinad etmiyordu. Bütün bunlar, haddi zatında hadislerin yazılması aleyhindeki emrin, umumî ve herkese şâmil olmadığına kâfi birer delildir*"[544] diyerek yasağın sınırlı ve kayıtlı olduğuna işaret etmiştir.

Hulefâ-i Râşidîn döneminde Kur'ân'dan başka bir şey yazılmadığı,[545] şeklindeki bir görüşe katılmamız mümkün değildir. Resulullah ve halifeler dönemindeki vesikaları (mektuplar, anlaşmalar, tapular, dîvânlar vb.)bir tarafa bıraksak dahi yazılan hadislerin varlığı böyle bir görüşü temelsiz kılmaya yetmektedir. Bu dönemde de, özellikle genç sahabîler hadis kitabeti ile ilgilenmişlerdi. Hatta aralarında İbn Abbâs gibi, kantarlarla ifade edilen sahifelere sahip olanlar bile vardı.[546] Ayrıca sahabîlerden ve ilk dönem alimlerinden ilmin yazılmasını

[536] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 28; Katip Çelebi, I, 47; A'zamî de bu konuda, "*Ebu Saîd el-Hudrî'nin rivâyeti dışında yazının keraheti ile ilgili sahîh tek bir hadis yoktur*" demektedir. Bkz. A'zamî, *Dirasât*, I, 80

[537] Hz. Muhammed'in yazmaya izin verdiği haberler için bkz. Râmhurmuzî, 364-369; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 64-70, 72-73, 74-82; Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, II, 146; Muavviş, 146; Hamidullah, *Sahîfe*, 32-36; Accâc, *es-Sünne*, 199-20; yazının ibâheliğine dair diğer haberler için bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 74-116

[538]Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 49-57; İbnu's-Salâh, *Ulûm*, 182; *Mukaddime*, 91; Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi*, 101; Kâsimî, 70; A. Emin, *Fecru'l-İslâm*, 209; Subhî es-Sâlih, 20; Accac, *es-Sünne*, 224; Abdulğanî, 18; Okiç, *Tefsir ve Hadîs Usulünün Bazı Meseleleri*, 185

[539] Kâsimî, 70; Accâc, *es-Sünne*, 224

[540] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 58-60

[541] Itr, *Menhec*, 41-45

[542] Muavviş, 146

[543] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 61-63

[544] Hamidullah, *Sahîfe*, 72

[545] Neccâr, 450-451

[546] Sahabe döneminde hadis kitabeti için bkz. Accâc, *es-Sünne*, 203-211; Sahabeden yazanlar için bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 87-98; Saîd b. Cübeyr'in, İbn Abbâs'tan yazması konusunda bkz. İbn Sa'd, VI, 257

teşvik edici sözler de nakledilmiştir.[547] Bu arada, kitabetin, isnâdın uzaması üzerine ihtiyaçtan doğduğuna dair bir görüşü[548] kabul etmediğimizi de ayrıca belirtelim.

Sahabe ve tâbiûn döneminde de, kitabetin keraheti ve ibaheliği konusunda tartışmalar devam etmiştir.[549] Sahabe ve tâbiûndan bir çok kişi *Sahifeler* edinirken, bunun karşısında Kur'ân'la karışma, Kur'ân'la iştigal yerine farklı konularla ilgilenme ve Resulullah adına hata yapma gibi tehlikelere binâen, kitabetin kerahetini savunanlar da vardı.[550] Ne var ki, her dönemde yaşanan bu tartışmalar, rivâyetlerin yazılmasını, ne engellemiş ne de yavaşlatmıştır. Bilakis yazma işi her dönemde artarak devam etmiştir.[551] Yukarıda da geçtiği üzere önceki görüşlerinden vaz geçen isimlere de rastlamaktayız.[552]

Hadis kitabeti ile ilgili tartışmalar uzun süre devam etmiştir. 118/736 yılında ölen Katâde b. Diâme es-Sedûsî, *"Yazmanı kimse engellemez. Latifu'l-Habîr, kendisinin yazdığını ve okuduğunu haber veriyor."*[553] diyerek yazmaya teşvik ederken, 139/756 yılında vefat eden Yûnus b. Ubeyd, *"Asla bir şey yazmadım"*[554] diyerek övünmektedir. Ne var ki, teliflerin başladığı bu dönemde bir şey yazmamak veya bu tür tartışmalara girmek artık şahsî tercihlerden öte bir anlam ifade etmemekteydi. Zira, Humeyd b. Ebî Humeyd et-Tavîl(142/759) hakkında, *"Hasan'ın kitaplarını alır, nüshasını çıkarır ve ona geri verirdi"*[555] ve Hafs b. Süleyman(131/748) hakkında ki, *"İnsanların kitaplarını alır ve onların nüshasını çıkarırdı"*[556] şeklindeki bilgiler, artık kitabette ikinci dönem diye adlandırabileceğimiz istinsah döneminin başladığını göstermektedir. Bunun paralelinde de bir çok yerde kitapçılar (küttab) açılmıştır.[557]

---

[547] Bunlar arasında en meşhuru Hz. Ali'nin sözüdür. Bkz. İbn Ebî Hâtim, Ebu Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî et-Temimî (327/938), *İlelu'l-Hadîs*, I-II, thk: Muhibuddin el-Hatîb, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1405, II, 438; Beyhâkî, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali(458/1066), *el-Medhal ile's-Süneni'l-Kübrâ*, thk: Muhammed Ziyaurrahmân, Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kuveyt 1404, I, 371; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 91; *Târîhu Bağdâd*, VI, 399; Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrahî(1162/1748), *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs ammâ İştehera mine'l-Ahâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, I-II, tsh: Ahmed Kalaş, Müessesetü'r-Risâle, IV. Bsk., Beyrut 1405, II, 31; ayrıca bkz. Râmhurmuzî, 368, 374-377; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 89-90, 92, 94-97

[548] Mervân b. Muhammed "*…isnâd uzayınca, insanlar kitaplara başvurdu*", Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 265

[549] Hatta Ma'mer b. Râşid'in zamanında dahi devam etmiştir. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, VII, 9. Tâbiûndan yazmaktan hoşlanmayanlar konusunda bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 45-48

[550] bkz. Ukâm, 132

[551] A'zamî'nin hicri birinci asrın sonu ile ikinci asrın başındaki kitabete başvuran ulema ve onlardan yazanları hâvî listenin hacmi dahi, kitabetin ne kadar yaygın olduğunu göstermeye kafidir. Bkz. *Hadîs Edebiyatı*, 58-161

[552] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 60; *el-Kifâye*, 253

[553] İbn Sa'd, VII, 230

[554] İbn Sa'd, VII, 260

[555] İbn Sa'd, VII, 173, 252

[556] İbn Sa'd, VII, 256; ayrıca bkz. V, 479

[557] İslâm dünyasında küttâbların çok erken bir dönemde açıldığına dair örnekler için bkz. İbn Sa'd, IV, 335; VI, 301

İslâmî ilimlerde resmî tedvîn faaliyetinin Ömer b. Abdilazîz döneminde başladığı konusunda genel kanı olduğunu daha önce belirtmiştik. A'zamî ise, hadislerin resmî olarak yazılmaya başlanmasını Resulullah'ın, krallara, idarecilere, kabile reislerine gönderdiği mektuplara kadar götürmektedir.[558] Bu görüşünde kısmî bir haklılık payı olmasına karşın, hadislerin resmî yazım tarihini biz biraz daha ileriye Resulullah'ın, Veda Hutbesini, Ebu Şâh için yazılması emrine[559] götürme taraftarıyız. Bu hâdisede, niyet açıkça hadisleri yazdırmaktır.

Şifâhî haberlerin, kitabetle beraber varlığını devam ettirdiğini söylemeliyiz. Ancak sözlü naklin ne zamana kadar sürdüğü sorusuna, Sezgin'in de ifade ettiği gibi[560] cevap verecek durumda değiliz. Humphreys'in dile getirmiş olduğu, "*Yazılı koleksiyonların sıradan ve yaygın hale gelmesinden sonra bile(muhtemelen 2/8. Yüzyılın ortalarından daha sonra olamaz) sözlü aktarım hâlâ hayatî bir role sahipti*"[561] görüşü tahminden başka bir şey değildir. Bununla beraber, İbn Hanbel'in, "*Bazısı bize hıfzından ve bazısı kitaplardan rivâyet ettiler. Kitaplardan rivâyet edenler daha sağlamdı*"[562] sözü İbn Hanbel zamanına kadar sözlü naklin, güven vermemekle beraber devam ettiğini göstermektedir. İbn Hanbel'in buradaki kastı, doğrudan kitaptan rivâyet ile kitaptan ezberleyip hıfzından rivâyet etmektir. Aksi halde binlerle ifade edilen rivâyet malzemesinin, bırakın iki üç yüz yıllık bir dönemi, yüzyıllık bir dönemde dahi kesintisiz olarak ağızdan ağıza devam ettiğini söylemek bir hayli iddialı olacaktır. Burada bir parantez açmak gerekir ki, o da ilmî oluşumlarını tamamlamamış olan kabileler arasındaki anlatılardır. Özellikle İbn İshâk'ın kabileler arasında dolaşarak topladığı rivâyetlerin şifâhî anlatımlar olduğunu kabul etmek durumundayız. Şifâhî geleneğin, râvinin kendi müşahedelerine dayanarak anlattığı dönem hâdiselerinde de devam ettiği muhakkaktır; "Muhammed b. Ömer-Abdullah b. Zeyd el-Hüzelî, "*Ömer b. Abdilazîz, Nebî(sav)'in zevcelerinin evlerini yıktırırken gördüm…*"[563]

Rivâyetlerin yazıya aktarılması konusunda iki ana problem vardır. Bunlar râvide aranan şartlardan hıfz ve yazılı metinlerde olması beklenmeyen, varyantlar arasındaki farklılıklardır.

Haberin, râviden kabulü için şart olarak sunulan hıfzın, kitabetle beraber aranmaması gerekmektedir. Sonuçta, her anlatı yazıya aktarılmıştır ve râvinin yapması gereken sadece

[558] A'zamî, Muhammed Mustafa, *İslâm Fıkhı ve Sünnet-Oryantalist J. Schact'a Eleştiri-*, çev: Mustafa Ertürk, İz Yay., İstanbul 1996, 139
[559] bkz. Ebu Dâvud, IV, 62; Tirmizî, *Sünen*, V, 39. Bunun Vedâ Hutbesi değil Mekke'nin fethinde olduğu da nakledilmiştir. Bkz. Râmhurmuzî, 363; Hatîbu'l-Bağdâdî'de, Ebu Şât olarak geçmektedir. Bkz. *Takyîd*, 86
[560] Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 61-62
[561] Humphreys, 117
[562] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 115
[563] İbn Sa'd, I, 499

elindeki sahifeyi okuması veya okutmasıdır. Oysa, hadisleri hıfzetmemek(ezberlememek) cerh sebepleri arasında yerini korumuştur.[564] Kanaatimizce bu şartın ileri sürülmesinin temelinde, ilmî hassasiyetler yatmaktadır. Kişinin ne rivâyet ettiğini bilmesi için ve daha da önemlisi rical tenkidinde önemli bir yer tutan telkin[565] vâkıalarının önüne geçmek için, bu şart ileri sürülmüştür.

Ayrıca, hıfzdan kastedilenin zamanla değiştiği de vurgulanmıştır.[566] Ancak, ricâl kitaplarındaki hıfz lafzını bundan hariç tutmak gerektiği kanaatindeyiz. Alimlerin, kitaptan rivâyet için hıfzın yanında dinlemiş olmayı da şart koşmaları, rivâyetin kaynağına aidiyetini pekiştirmek ve art niyetli faaliyetlerin önüne geçmek için alınmış tedbirlerdendir.

Hıfzın şart koşulmasının bir diğer sebebi de, ilim erbâbı olmayanların rivâyet malzemesinden uzak tutulmasıdır. Özellikle, şöhret olmanın yolunun, ilimde aranan biri olmaktan geçtiği bir dönemde, ileri sürülen bu şartla art niyetli kişilerin önü kesiliyordu. Nitekim kaynaklarda, kitaplar satın alarak kimseden işitmedikleri halde rivâyet eden kişilerden bahsedilmektedir.[567] Hıfz şartının, hadis hırsızlıklarına karşı da bir tedbir olduğu aşikardır. Ricâl kitaplarında, kişilerin hadis çalarak, kendi adına rivâyet ettiği veya meşhur nakillere ekler yaparak rivâyet ettiklerine dair örnekler mevcuttur.[568] Bu gibi nedenlerden ötürü seleften bir çok kişi hadis hıfzına, büyük önem vermişlerdir.[569]

Kitabet konusunda karşımıza çıkan ikinci mesele ise, rivâyetler arasındaki anlatım, kelime, cümle farklılıklarıdır. Sözlü anlatımda bu tür farklılıkların olması gayet doğalken,

---

[564] İbnu'l-Mübârek, Hasan b. Dînâr'ı, "*Kitaplarını insanların evine taşır ve onlardan rivâyet ederdi. Ezberlemezdi*" diye tenkit etmiştir. Bkz. Hâkim en-Neysâbûrî, *Ma'rife*, 207

[565] Telkin, şeyhin merviyâtından olmayan bir hadisi ona arz ederek, "*Bu senin rivâyetindir*" demesi ve onun da bunu fark etmeden kabul etmesidir. Bkz. Itr, *Menhec*, 86; Ebu Gudde, Abdülfettah, *Mevzu Hadisler*, çev: Enbiya Yıldırım, İnsan Yay., III. Bsk., İstanbul 2003, 75. Telkin vakasına örnek olarak bkz. İbn Sa'd, VII, 516; İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, I, 69

[566] bkz. Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV Yay., II. Bsk., Ankara 2000, 10

[567] Siyer kitapları da satın alarak onlardan rivâyet ettiği belirtilen bu şahıslardan biri de Abdulmunim b. İdrîs'dir. Bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 132-133

[568] Hırsızlık örnekleri için bkz. İbn Adiy, Ebu Ahmed Abdullah el-Cürcânî(365/975), *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, I-VII, thk: Yahyâ Muhtâr Ğazâvî, Dâru'l-Fikr, III. Bsk. Beyrut 1409/1988, VI, 282, 287; Mâlik'e, sika, sâlih olan ancak ezberlemeyen birinden hadis alınıp alınamayacağı sorulduğunda verdiği cevap buna işaret etmektedir; "*Hayır, ondan alınmaz, gece kitaplarına ekleme yapmasından korkarım.*" dediği nakledilmiştir. Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 263. Bununla beraber, onun sahih kitaptan rivâyette bulunmasına icazet verdiğine dair haberler de gelmiştir. Bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 264-268

[569] Bazı alimlerin hıfz için hadisleri yazdığı, rivâyetlerini sağlamlaştırınca da imha ettikleri nakledilmiştir. Bkz. Râmhurmuzî, 382-383; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 58; İbn Şihâb ve daha başkalarının da ezberledikten sonra sahifeleri imha ettiği kaydedilmiştir. Bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 59. Muhtemelen bunlar Zührî'nin çalışma nüshaları idi. Zira, Salih b. Keysân'dan gelen; "*Ben ve Zührî beraber ilim taleb ediyorduk. Biz, "Sünneti yazalım" dedik ve Nebî(sav)'den gelenleri yazdık. Sonra o, "Sahabeden geleni yazalım" dedi. Ben, "O, sünnet değildir, yazmayalım" dedim. O, yazdı ben yazmadım, o başardı, ben kaybettim*" [Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 106-107] şeklindeki haberi ve İbn Şihâb'ın tedvîn dönemindeki faaliyetlerini göz önüne alırsak, İbn Şihâb'ın risâlelerini imha ettiğini söyleyemeyiz. Nitekim Ma'mer'den gelen rivâyet de bunu onaylar niteliktedir. "*Zührî, bazen, hadisi kaybetme korkusu ile ayakkabısına yazardı*"[Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 107]

yazı ameliyesinde bunun olmaması beklenir. Özellikle bu tür farklılıklar aynı kaynaktan, aynı rivâyeti nakleden, iki farklı râvide ortaya çıkarsa daha fazla dikkat çekmektedir. Yazılı metinlerdeki rivâyetler arasındaki farklılıkların da bir çok sebebi vardır:

a-Bunun en başta gelen nedeni, konulu anlatımların mana üzerine rivâyet edilmesidir.[570] İlim meclislerinde şeyh okurken talebeleri, eş zamanlı olarak yazmıyorlar, sonradan, hafızalarında kaldığı kadarını, kendi cümle ve kelimeleriyle yazıya aktarıyorlardı.[571] Böylece aynı şeyhten, anlatım farklılıklarının olduğu rivâyetler ortaya çıkıyordu. İbn İshâk'ın naklettiği bir haber bu durumun sık rastlanılan bir hâdise olduğunu göstermektedir; "*Yûnus b. Bükeyr-İbn İshâk-Talha b. Abdilmelik, "Kâsım'a gelerek, ona bazı şeylerden sordum ve bunları yazayım mı? dedim. O, "Evet" dedi. Oğluna da, "Onun kitabına bak, anlattıklarıma bir şey eklemesin" dedi. Ben, "Ey Ebu Muhammed, yalan söylemek isteseydim, gelmezdim" dedim. O, "Ben bunu kastetmedim. Kastettiğim senin için, muadil olan bir şeyle başka bir şeyin yerini değiştirmendir." dedi.*"[572] Anlatım farklılıklarının şeyhlerden kaynaklandığı durumlar da oluyordu; "*Hasan*(110/728)*, hadis rivâyet ediyordu. Bazen artırıyor, bazen eksiltiyordu, fakat manası birdi.*"[573] Bazen de metnin, muhtasar olarak nakledilmesi, anlatımdaki farklılıkları doğurmuştur.

b-Şeyhin veya râvinin yazma sırasında yaptıkları hatalar,[574]

c-Hadis lafızlarına eklenen ziyâdeler. Şeyhin veya râvinin açıklamalarını içeren bu ziyâdeler, lafızlarda oluşan farklılıkların nedenleri arasındadır.[575]

d-Rivâyetler arasındaki anlatım farklılıklarının bir diğer nedeni ise, müellifin anlatım tarzı veya dönemindeki başka müelliflerden farkını ortaya koyabilme arzusudur. Siyer müelliflerini bazen intihal suçlamasına da maruz bırakan bu durum özellikle Vâkıdî'de çok sık görülmektedir.

Kitabet ile ilgili değinmek istediğimiz son konu ise *Rıhletu'l-İlm*'dir. Bu muazzam faaliyet genellikle hadislerin cem, takyîd ve tenkidî bağlamında değerlendirilmiştir. F.

---

[570] İslâmî rivâyet literatüründe mana üzerine nakil konusunda bkz. Bkz. Râmhurmuzî, 533-537; Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 205-247; Kâdı Iyâd, *el-İlmâ*', 174-182; Kâsimî, 229-233; Subhî es-Sâlih, 80-87; Itr, *Menhec*, 227; Accac, *es-Sünne*, 85-96; Âşık, Nevzat, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti(Tahammül, Nakil ve Tenkîdleri)*, Akyol Neşriyat, İzmir 1981, 193-205; Görmez, 189-196; Dayhan, Ahmet Tahir, "İlk Dönem Hadis Tarihinde "Mânâ ile Rivâyet" Meselesi, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XIII/1(2000), 93-100; Erul, Bünyamin, "Tasarrufâtu'r-Ruvâti fî Mutûni'l-Merviyyât(Rivâyet Metinlerinde Ravilerin Tasarrufları)" *AÜİFD*, XLII, (2001), 173-212, 173; Kırbaşoğlu, 184

[571] Bazı râvilerin mecliste değil de, evde yazdıklarını biliyoruz. Ebu Ca'fer el-Ferrâ, "*A'meş, Ebu İshâk'tan işitir. Sonra evine gelince onu yazardı*" Râmhurmuzî, 384; Hüşeym; "*Mecliste, bir tek hadis bile yazmadım. Onu işitiyor, eve gelince yazıyordum*" Râmhurmuzî, 385

[572] Râmhurmuzî, 539

[573] İbn Sa'd, VII, 159; ayrıca bkz. İbn Sa'd, VII, 194; Râmhurmuzî, 533-534

[574] bkz. İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, I, 90

[575] Ziyâdelikler konusunda bkz. İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, I, 74; İbnu's-Salâh, *Ulûm*, 85-88; Itr, *Menhec*, 423-427; Erul, 175

Sezgin'in dikkat çekmiş olduğu gibi, rıhletu'l-ilmin sadece bu konulara hasredilmesi yanlıştır. Rıhletu'l-İlm, cem' olunmuş veya malum olan bir metnin, rivâyet etme iznini almayı da amaçlıyordu.[576]

2-İsnâd

Haber/hadis, sened ve metin olmak üzere iki ana kısma ayrılır.[577] Sened(سند), lügatte itimat etmek, dayanmak, itimat olunan, dayanılan, güvenilen gibi anlamlara[578] gelirken, hadis ıstılahında "*Her hadis metninin başında, o metni birbirine nakleden ve en son râviden başlayarak Hz. Peygamber'e veya hâdiseye şahit olan görgü tanığına kadar ulaşan, râvi isimlerinden müteşekkil olan zincire*"[579] denilir. Ayrıca, "*metne götüren yol*",[580] "*metin yolundan haber verme*"[581] gibi tariflerde de bulunulmuştur. "*Dayanmak, yaslanmak, itimat etmek, yükselmek, temellendirmek*"[582] gibi anlamlara gelen İsnâd(إسناد) ise, "*Hadisin veya haberin, senedini zikretmek*",[583] "*bundan haber vermek*",[584] veya "*metne götüren yol*"[585] olarak tanımlanmıştır.Yapılan tariflerden de anlaşılacağı üzere muhaddisler, isnâdı, senedle aynı anlamda kullanmışlardır. [586] İsnâd'ı, günümüzde dipnot referanslarının, klasik dönemde sayfa içinde yer alan karşılıkları olarak değerlendirmek mümkündür.

İsnâdın kaynağı bakımından farklı görüşler dile getirilmiştir. Müslüman alimler, Allah'ın, isnâdı, bu ümmete has kıldığını, başka milletlerde bulunmadığını ısrarla vurgulamışlardır.[587] Müsteşrikler de, isnâdın menşei konusunda farklı görüşler ileri sürmekle beraber, genel kabulleri, isnâdın menşeinin daha önceki toplumlar, özellikle de Yahudilerden mülhem olduğu yolundadır.[588] Kanaatimizce sorunun temelinde, başka kültürlerde isnâdın kullanılıp kullanılmadığı ve bunun ne kadar İslâm kültürüne etki ettiğidir. İslâm Ansiklopedisi İsnâd maddesi yazarı, R. Küçük, Yahudilerde mürsel ve mu'dal türü bazı nakillerin,

---

[576] Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 76; bu konudaki örnekler için bkz. İbn Sa'd, V, 120; VII, 113; Rıhletu'l-İlmin amacı konusunda ayrıca bkz. Touati, 13

[577] Sehâvî, *el-İ'lân*, 30

[578] Kelimenin anlam ve kullanımları için bkz. İbn Manzûr, III, 220-221; Zemahşerî, *el-Fâik*, II, 203-204; Râzî, I, 133; Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, AÜİF Yay., II. Bsk., Ankara 1985, 397

[579] Senedin tanımı için bkz. Okiç, M. Tayyib, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, İst. 1959, 118; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 397; Itr, *Menhec*, 33; Accac, *Usûlu'l-Hadîs*, 32-33

[580] Beygunî, (*takdîm*), 20

[581] Suyûtî, *Tedrîb*, I, 22; Kâsimî, 210

[582] Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 170; Küçük, Raşit, "İsnâd", *DİA*, XXIII, İst. 2001, 154-159, 154

[583] Okiç, *Bazı Hadîs Meseleleri*, 118; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 170; Küçük, 154

[584] Beygunî, (*takdîm*), 20

[585] İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalanî(852/1448), *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, çev: Talat Koçyiğit, Ankara 1971, 72

[586] bkz. Suyûtî, *Tedrîb*, I, 22; Kâsimî, 210; Okiç, *Bazı Hadîs Meseleleri*, 118

[587]Bu konuda bkz. Beygunî, 153; İbn Hacer, *Tehzîb*, (*takdîm)*, I, 12; Kâsimî, 209; Sezgin, "Hadîsin Ehemmiyeti", 21; Okiç, *Bazı Hadîs Meseleleri*, 118; Ebu Gudde, 80; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 170-171; Itr, *Menhec*, 35; Karataş, Mustafa, "Hadislerde İsnâd Sistemi", *Diyanet İlmi Dergi*, IV, (2003), 71-84, 77; Küçük, 156, 157

[588] Müsteşriklerin isnâdın kaynağı konusundaki görüşleri için bkz. Sezgin, "Hadîsin Ehemmiyeti", 21; A'zamî, *Dirasât*, II, 392-398; *İslâm Fıkhı ve Sünnet*, 202-203; Küçük, 156-157; Karataş, 75-77

Hıristiyanlıkta ise talak'ın haramlığı konusunda muttasıl olmayan bir haber dışında isnâdın kullanılmadığını belirterek,[589] "*Müslümanlar dışında herhangi bir toplumda senedin varlığı ispat edilmiş değildir*"[590] der. Senedi, haberin kaynağının zikri olarak değerlendirdiğimiz zaman, bunun bir çok kültürde mevcut olduğunu görürüz. Heredotos, *Tarih*'inde isnâdın oldukça basit bir formunu yoğun şekilde kullanmıştır.[591] Aynı şekilde, havarilere atfedilen İncillerin nakli de, bir nevi haberin kaynağını belirtmektedir.[592] Tevrat'ta da kaynak gösterilerek anlatılan haberler vardır.[593] Yine Tevrat'ın yorumu olan *Mishna*'da isnâda rastlanmaktadır.[594] Burada, Herodotos'un isnâd kullanımının, Perslilere, oradan da Araplara geçtiği veya Yunanlılardan tercüme yoluyla Araplara geçtiğini, ya da Medineli Yahudiler aracılığı ile Müslüman Arapların isnâdı Tevrat'tan aldığını iddia etmek gibi bir niyetimiz yok. Ancak, şu kesin ki, insanların duyduklarını, işittiklerini naklederken, kimden duyduğunu söylemesi kadar daha doğal bir hâdise yoktur. Müslümanlar da, işittikleri duydukları bir sözün veya haberin kaynağını ilk dönemlerden itibaren zikretmekte idiler.[595] Yahudiler ve Yunanlılar haberin kaynağını açıklamayı nasıl ki birbirlerinden almamışlarsa, Müslümanlar da, isnâdı başka bir kültürden almamışlardır. Burada şunu belirtelim ki, haber kaynağını zikretmeyi ilmî bir metot haline getiren, bunu sistemleştiren Müslümanlardır. Nitekim Touati, "*Gerçeği söylemek gerekirse, Yahudiler Müslümanlardan çok önce aynı sonuç alma beklentisi içinde aynı yöntemi kullanmıştı. "Rivâyet zinciri"(şelşelet ha-kabbala) adı altında Yasa'nın[Tevrat] ve Rabbanî öğretinin[Talmud] aktarılmasını zaman dizinsel biçimde anlatan bir edebiyat yarattılar. Bunun amacı, "sözlü Yasa meşalesini çağlar içinde elden ele aktaran sıra dışı akıllar silsilesini" kayda geçirmek…Bununla birlikte Yahudi şelşelet'i, İslâm silsilesi kadar güçlü bir şekilde yapılandırılmamıştı. Ortaçağ Yahudiliğinin İslâm topraklarında yaşayan din âlimleri bu aygıtı sağlamlaştırmak için, Müslümanların silsileye dayalı rivâyet modelini incelemiş ve onu örnek almışlardır. Gerçekten de İslâmî model, daha önceki hiçbir silsile sistemiyle karşılaştırılamayacak ölçüde yüksek bir teknik ve gelişkinlik*

[589] Küçük, 157
[590] Küçük, 158
[591] Heredotos, bazen milletlere(Mısırlılar, Yunanlılar, İranlılar, Lydialılar)(Herodotos, 17, 18, 22, 23, 77, 99, 118, 135, 137, 149, 159, 179, 183, 203, 204, 222 vd.), bazen bir gruba(kel adamlar, rahipler)(Herodotos, 77, 90, 107, 121-124, 135, 208), bazen de doğrudan isme veya kitaba atıfla(Herodotos, 209, 451) kaynağını belirtir.
[592] Habercilerin İşleri, 1/1-3
[593] Yeremya, 45,
[594] A'zamî, *Dirasât*, II, 391
[595] "*Ma'an b. İsâ-Mâlik b. Enes-Muhammed b. Abdirrahman b. Nevfel-Urve-Âişe; "Cuzâme el-Esediyye, Resulullah'ın şöyle söylediğini anlattı…*" bkz. İbn Sa'd, VIII, 244; "*İshâk b. Yahyâ b. Talha-İsâ b. Talha-Âişe-Ebu Bekr;* [Ebu Ubeyde'nin dişleri ile Nebî'nin zırhını çıkarması]" Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 246

düzeyine ulaşmış, neredeyse sadece İslâm'ın bir niteliğine dönüşmüştür" demek suretiyle bu konuda Müslümanların haklarını teslim etmiştir. [596]

İsnâdın rivâyetlerde istimal edilmeye başlanmasının tarihi konusunda ise neredeyse ilk üç yüzyılı kapsayacak şekilde farklı görüşler ileri sürülmüştür.[597] Müslüman müelliflerin bir çoğu İbn Sîrîn(110/728)'in "*Fitne çıkıncaya kadar isnâddan sorulmazdı, ne zaman fitne çıktı o zaman râviden sormaya başladılar. Şayet sünnet ehlinden ise hadisini aldılar, bidat ehlinden ise hadisini almadılar*"[598] sözünde geçen "*fitne*"nin tarihini isnâdın ilmî bir hüviyet kazanmasının başlangıcı kabul ederler.[599] Fitne hâdisesi olarak da genelde iki olay üzerinde durulur; Hz. Osman'ın katledilmesi[600] ve İbnu'z-Zübeyr isyanı.[601] Kanaatimizce, bu konuda en tutarlı görüşü N. Itr sergilemiştir. Kendisi fitneyi bir olay olarak değil, Hz. Osman'ın şehadeti ile başlayan bir dönem olarak değerlendirmektedir.[602] Nitekim, Saîd b. el-Müseyyib de üç fitneden söz etmektedir.[603] Böyle bir yaklaşım, her halükarda, siyasî ve dinî fırkaların ortaya çıkmasını tek bir hâdiseye bağlamaktan daha mantıklıdır. Siyâsî hâdiseler, müteakiben mezhebî tartışmaları getirmiş, bu tartışmalar da karşılıklı küfür ve bidat suçlamaları neticesini doğurmuştur. Karşılıklı ileri sürülen tez ve antitezler, mezheplerin kendi görüşlerini destekleyecek nasslar arama veya mevcut nassları ideolojileri doğrultusunda yorumlamaya itmiştir. Bunlar da yetmeyince, yeni metinler imal etme yöntemine başvurmuşlardır. İşte

---

[596] Touati, 32-33

[597] İslâm toplumunda isnâdın kullanım başlangıcı veya ilmî bir hüviyet kazanma tarihi olarak; Cahiliye dönemi şiir ve hikayelerinin nakli; A'zamî, *Dirasât*, II, 391; Accâc, *es-Sünne*, 146-147; İslâm'ın ilk dönemlerinde bazı edebî metinlerin nakli; Juynboll, G. H. A., "İlk Devir İslâm Toplumunun İsnâd Kullanma Yöntemi", *Oryantalistik Hadis Araştırmaları-Makaleler*, der. ve çev: Mustafa Ertürk, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001(71-116), 71; Resulullah zamanı; A'zamî, *Hadîs Edebiyatı*, 191-192; *İslâm Fıkhı ve Sünnet*, 190; Köksal, 28; Hulefâ-i Râşidîn dönemi -Resulullah ve Halifeler dönemi ilmî oluşumun başlangıcı olarak verilmektedir-; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 171-172; Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler(Menşei,Tanıma Yolları,Tenkidi)*, DİB Yay., Ankara tz., 95-96; Emin el-Kudât, 463; fitneden sonra(Hz. Osman); -Accâc, burada ilmî olarak ortaya çıktığını belirtmektedir-; Accâc, *es-Sünne*, 147; Umerî, 71; hicrî I. yüzyılda yetmişlerin sonu; Juynboll, "İsnâd Kullanma Yöntemi", 116; I. Hicrî asrın son çeyreği; Şâkir Mustafa, I, 79; ikinci asrın başlarında veya en erken I. yüzyılın sonunda; Schacht'ın bu görüşü ve eleştirisi konusunda bkz. A'zamî, *İslâm Fıkhı ve Sünnet*, 201-20; *Hadîs Edebiyatı*, 207-202; Koçyiğit, Talat, "İbn Şihâb ez-Zuhrî", *AÜİFD*, XXII, (1976), 51-84, 73-75; hicrî II. asrın ortası; Karataş, 74; ikinci asrın ikinci yarısından sonra; T. Nagel, "*İkinci asrın ikinci yarısında tam bir rivâyet zinciri henüz önem kazanmış değildi*" demektedir. Bkz. Tilman, "Hadis ya da Tarihin İmhası", çev: Ali Dere, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, X/1-4, (1997), 163-167, 164

[598] Dârimî, I, 93; İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, I, 82; Râmhurmuzî, 209

[599] bkz. A'zamî, *Hadîs Edebiyatı*, 192; Umerî, 71; Kandemir, 96; Accâc, *es-Sünne*, 147

[600] Zührî, bunun ilk fitne olduğunu söylemektedir. Bkz. *el-Meğâzî*, 153; ayrıca bkz. Umerî, 70; Kandemir, 96

[601] Juynboll, G. H. A., "Fitne ve Bid'at Kavramlarının Tarihlendirilmesine Dair", *Oryantalistik Hadis Araştırmaları-Makaleler*, der. ve çev: Mustafa Ertürk, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001 (59-71), 65; "İslâm'da İlk Büyük Siyasî Fitnenin Tarihi", *Oryantalistik Hadis Araştırmaları-Makaleler*, der. ve çev: Mustafa Ertürk, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001(39-58), 39-58. İsnâdın tarihî süreçteki gelişimi hakkında ayrıca bkz. A'zamî, *İslâm Fıkhı ve Sünnet*, 190; Emin el-Kudât, 463-464; Umerî, 72-73

[602] bkz. Itr, *Menhec*, 55

[603] bkz. İbn Şebbe, IV, 1274; Hâkim en-Neysâbûrî, Ebu Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Hamdeveyh en-Neysâbûrî(405/1014), *el-Müstedrek ala's-Sahiheyn*, I-IV, thk: Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990, IV, 495

bütün bunlardan sonra cerh ve ta'dil ilmi denilen isnâd ricâlinin sorgulanması ameliyesine girişilmiştir. Aslında İbn Sîrîn'in belirttiği isnâdın bir ilim haline gelmesi değil, mevcut olanın sorgulanmasına yönelik bir ifadedir. Dolayısıyla, isnâdın istimâl tarihinin çok daha önceleri olması gerekmektedir. Biz, kişinin işittiği bir sözü referans kullanmadan belirtemeyeceği prensibinden hareketle basit formda isnâdın, Resulullah döneminde ortaya çıktığını ve kullanıldığı görüşünü kabul ettiğimizi belirtelim. Söylemek istediğimiz, Sahabenin kendi aralarında, Hz. Muhammed'in sözlerini veya bir hâdiseyi konuşurken, "*falan, Resulullah'ın şöyle söylediğini dedi*" veya "*falan anlattı ki, şöyle olmuş*" şeklinde söze başlamayı, "*Resulullah dedi ki*" veya "*Şöyle oldu*" tümcesiyle başlamaya daima tercih ettikleridir. Burada ilmî mahiyetteki isnâd'ın sözün sahibini ifadeden çok daha öte bir anlamı olduğunu, aynı zamanda bilginin korunması ve sağlıklı nakli de içerdiğini ayrıca hatırlatalım.

İsnâd'ın, sistemli bir hale gelmesi ve olgunlaşması doğal olarak, sened zincirine eklenen her yeni halka ile olmuştur. İsnâdın pratiği yapıldıktan sonra teorisinin yazıldığını da belirtmeliyiz. Yoksa önce yazdılar, sonra da bu kurallara göre rivâyet ettiler demek en azından elimizdeki kaynaklar muvacehesinde mümkün görünmemektedir. Bununla beraber, rivâyet usulüne ilişkin görüşlerin Hicrî I. asrın sonlarında ortaya çıkmaya başladığını kabul etmek durumundayız. 96/714 yılına vefat eden, İbrahim en-Nehâî'nin, "*Abdullah dedi ki" dersem, ashabından birçok kişiden işitmişimdir. Şayet falan bana rivâyet etti* (فلان حدثني) *dersem o zaman, falan tahdîs etmiştir*" [604] şeklindeki sözü, artık isnâdın yerleştiğini rivâyet lafızlarının gündeme geldiğini göstermektedir. Nitekim A'zamî, isnâd'ın "*I. yüzyılın sonuna doğru tam bir ilmî hüviyete büründüğünü*" belirtmektedir.[605]

İlk dönem alimlerinin, nakillerin kaynağına önem vermeleri, haberlerin kabulü için şartlar ileri sürmeleri neticesinde, tefsir, fıkıh, tarih, ricâl, ensâb vb. bütün İslâmî ilimler isnâda hayati önem atfetmişler, her disiplin ortak payda olarak isnâdı şart koşmaya başlamışlardır. Bir çok kaynağa atfedilen, "*Bu ilim dindir. Onu kimden aldığınıza dikkat ediniz*"[606] şeklindeki ifade de, İslâm kültüründe isnâdın ne kadar ciddiye alındığının göstergesidir.

Bir haber üzerine hüküm bina edebilmek için öncelikle onun sıhhatinden emin olmak gerekir ki, bunun yolu da büyük ölçüde isnâd incelemesinden geçer. Günümüzde isnâd

[604] İbn Sa'd, VI, 272
[605] A'zamî, *İslâm Fıkhı ve Sünnet*, 190
[606] Bu sözü daha çok genel bir ifade olarak kabul etmek gerekir. Zira, aynı söz veya benzerleri Abdullah b. Mubârek, İbn Sîrîn gibilerine atfedilmiştir. Bkz. İbn Sa'd, VII, 194; İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, I, 21-23; Râmhurmuzî, 201, 414-416; Hâkim en-Neysâbûrî, *Ma'rife*, 41; Kâdı Iyâd, *el-İlmâ*, 59-60, 194; Kâsimî, 210

tetkiklerinin iki açıdan önemli olduğu kanaatindeyiz. Fuat Sezgin'in de belirttiği gibi[607] isnâdlar sayesinde, kaynakların birbiriyle olan ilişkisini ortaya koyup, bu sayede İslâm'ın erken dönemine ait ve büyük ölçüde kaybolmuş edebiyatın yeniden inşâsı yolunda önemli bir mesafe katedileceği olgusu ve yeni tarihî ve düşünsel bilgilere isnâd tetkikleri sayesinde ulaşılabileceğidir. Düşünce sistemlerinin başlangıç dönemleri ve İslâm toplumunun tarihî süreçteki anlayış değişikliklerinin izleri, isnâd tetkikleri ile önemli ölçüde takip etmek mümkün olabilecektir.[608]

İslâmî literatürde, naklin kabulü için olmazsa olmazlar arasında yer almasına karşın, tarihî rivâyetlerde isnâda gerekli hassasiyet gösterilmemiştir. Muhaddisler, helal, haram, ahkam veya akâide taalluk etmeyen konulardaki rivâyetlerde tesâhül göstermişlerdir.[609] Sadece tesâhül göstermekle kalmamışlar bunu kural olarak da vaz etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel'in, "*Biz Resulullah(sav)'den helal, haram, sünnet, ahkama dair konularda rivâyet ettiğimizde, isnâdlarda dikkatli oluruz, Nebî(sav)'den amellerin faziletleri gibi konularda rivâyet ettiğimizde ise isnâdlarda müsamahalı oluruz.*"[610] ve Süfyân es-Sevrî'nin, "*Helal ve haramı ilimde meşhurlardan al, diğerlerini ise şeyhlerden*"[611] şeklindeki sözleri bunun artık bir metot olarak algılandığını göstermesi açısından önemlidir. Nitekim, Hatîbu'l-Bağdâdî, "*Seleften bir çok kişiden gelmiştir ki, helal ve harama müteallik hadisleri töhmetten berî, zandan uzak kişilerin dışındakilerden almak caiz değildir. Tergîb, terhîb, öğüt ve buna benzer hadislerde ise diğer şeyhlerden yazmak caizdir*"[612] diyerek bu uygulamayı kaide haline getirmiştir. Oysa, tarihçilikte haber kaynağının durumu hiç de hafife alınabilecek bir konu değildir ve Sehâvî'nin de ifade ettiği gibi,[613] tarihçinin mutlaka haber nakil yollarını bilmesi gerekir.

İsnâd konusunda ilk Müslüman tarihçiler, klasik hadis nakil yönteminden farklı olarak yeni bir metot geliştirmişlerdir. Muhaddisler, -her ne kadar, kendileri de bazı durumlarda kullanmışlar ise de- bu yeni yönteme ciddi anlamda tepki koymuşlar, siyer râvi ve müelliflerini tenkit etmişlerdir. Telfik(تلفيق)[614] denilen bu uygulama, farklı kaynaklardan gelen tek bir haber metni veya aynı haberin farklı parçaları bir araya getirilerek, tek bir sened

[607] Sezgin, "Rivâyet Literatürünün Gelişimi", 48
[608] Bu konuda bir deneme olarak bkz. Öz, *Mevzû Haberlerin Tarihi Değeri*, 141-143
[609] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 162-163; Suyûtî, *Tedrîb*, I, 252
[610] Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 163; Suyûtî, bu sözün İbnu'l-Mübârek ve İbn Mehdî tarafından da dile getirildiğini, söz konusu anlayışın ehl-i hadis ve başkaları tarafından da kabul edildiğini belirtmektedir. Bkz. Suyûtî, *Tedrîb*, I, 252
[611] Râmhurmuzî, 406, 417-418
[612] Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 162
[613] bkz. Sehâvî, *el-İ'lân*, 126
[614] Sözlükte elbisenin bir ucunu diğerinin üzerine koymak, bir parçanın diğer bir parça üzerine konması manalarına gelen (ل-ف-ق) kökünden gelmektedir. Bkz. İbn Manzûr, X, 330-331; Râzî, I, 251

altında zikredilmesidir. Başka bir deyişle, aynı konuda gelen farklı sened ve râvilerin birleştirilerek tek bir metin ve isnâd hâline getirilmesidir.

Müellif telfikini, "*bazılarının hadisi*(haberi) *bazılarına dahil oldu*"(دخل حديث بعضهم في بعض) ibaresi ile belirtiyordu. Bu ibare hakkında Kâsimî, "*Huffâz, sahihlerinde, sünen veya müsnedlerinde bir hadis rivâyet ettiklerinde lafız veya metin ittifak edince, geriye kalanların her birinde bir farklılık bulunursa ve râvi tek bir siyakla tahric etmek isterse, o zaman, "falan falan kişiler tahric ettiler" veya "bazılarının hadisi bazılarına dahil oldu" diyerek lafzın hepsinin toplandığına işaret ederler*"[615] demektedir.

İslâm tarihçilerinin telfik veya toplu isnâda başvurmalarının iki ana nedeni vardı:

a-Senedlerin zikri ile, konunun uzamasını engellemek ve konu bütünlüğünü sağlamak. Vâkıdî ile ilgili nakledilen bir haber müelliflerin, hâdiseyi isnâd zikri ile fazla uzatmamak için telfike başvurduklarını göstermektedir; "İbrahim el-Harbî-Müseybî, *"Bir gün Vâkıdî'ye, "Sen ricâlleri topluyor ve bana fülan, fülan nakletti diyorsun ve tek bir metin getiriyorsun, her biri için ayrı ayrı metinlerini söylesen" dedik. O, "Bu uzar" dedi. "Biz buna razıyız" dedik. Bir hafta sonra geldiğinde bize Uhud savaşı için 20 cilt getirmişti. Bunun üzerine, "Önceki gibi yapalım" dedik."*[616]

b-Kısa ayrıntıları ayrı ayrı zikretmek suretiyle konuyu bölmemek. Muhaddislerin kullandığı, her ayrıntıyı isnâdıyla beraber zikretmek yöntemi, konu bütünlüğünü olumsuz yönde etkilemektedir. Buhârî'nin zikrettiği Bedr Savaşına katılanların listesi ile İbn İshâk'ın zikrettiği liste arasında gerek kullanış, gerekse de bütünlük açısından, İbn İshâk lehine önemli farklılıklar vardır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, muhaddisler bu konuda, siyer alimlerini tenkit etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel'in, söz konusu yöntemden dolayı İbn İshâk hakkındaki yargısı dikkat çekicidir; Eyyûb b. İshâk b. Sâmirî; "*Ahmed'e, İbn İshâk bir hadiste münferid kalırsa hadisini kabul eder misin?" dedim. O, "Allah'a yemin ederim ki hayır, ben onun bir cemaatten tek bir hadis rivâyet ettiğini ve kimin ne söylediğinin belli olmadığını gördüm" dedi*."[617] Görüleceği üzere, muhaddislerin endişeleri, rivâyetin aidiyeti ve sıhhati hususunda yoğunlaşmaktadır. Endişelerinin temelinde sağlıksız (sakîm) rivâyetlerin, sahihler arasına karışması ve birbirlerinden ayırmanın imkansızlığı görüşü yatmaktadır. Ancak, bu yöntemin,

---

[615] Kâsimî, 220

[616] Zehebî, *A'lâm*, IX, 460; aynı hâdise Hatîbu'l-Bağdâdî'nin Bermekî rivâyetinde, yüz cilt olarak geçmektedir. Bkz. *Târîhu Bağdâd*, III, 7; İbn Seyyidinnâs, I, 69

[617] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 230; Mizzî, XXIV, 422; Zehebî, *A'lâm*, VII, 46; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 28; İbn Seyyidinnâs, I, 64; Ahmed b. Hanbel benzer bir eleştiriyi de Vâkıdî'ye yöneltmiştir; "*Muhammed b. Ömer, hadisleri kalb ediyordu. Sanki o, Ma'mer'e ait olmayanı Zührî'nin kardeşi oğluna, Zührî'nin yeğeninin olmayanı da Ma'mer'e ait kılıyordu*" Bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 16

tarih yazıcılığına getirdiği faydalar ve ricâl tahkikinin bu türden senedleri de kapsayacağı göz önüne alınırsa, muhaddislerin tepkilerinde abartılı davrandıklarını söyleyebiliriz. Bununla beraber, İslâm tarihçilerine, yöneltilen tenkitler, ileride de üzerinde duracağımız gibi olumlu neticelere vesile olmuş, tarihçilerin bu yöntemi, kaynaklar arasındaki farklılıklara işaret etme yönünde geliştirmelerine sebep olmuştur.

3-Tenkit

Tenkit kelimesi (ن- ق- د) kökünden gelmekte ve sözlükte "*sahte parayı gerçeğinden ayırmak, nakit vermek, bir şeyi incelemek, kusurunu ortaya çıkarmak, ayıplamak, göz ucu ile bakmak*" gibi anlamlara gelmektedir.[618] Tarih tenkidini, belirli kıstaslar muvacehesinde haberin sıhhatini değerlendirmek, olarak tanımlayabiliriz. Tarihte esas olan, doğru haberin doğru yöntemlerle naklidir. Tarih ilmindeki tenkit ameliyesi, işte bu doğru haberi tespit çalışmasıdır. Gerek tarihçilik veya tarih tenkitçiliği, gerekse tarihçinin bilgisi ve bilinci, güvenilir haberleri, sağlıklı rivâyetleri ortaya çıkarmak ve tarihî hakikati asli çehresiyle aktarmak esaslarına dayanmaktadır.[619] İşte tarih tenkidi, yazılanların "tarih"e dair olup olmadıklarının tespiti ve "tarihî hakikat"in ortaya çıkarılmasını sağlar.[620]

Tarih tenkidinde, tarihçilerin vesikaları ne dereceye kadar orijinal oldukları, vukuf dereceleri, bitaraf itimada layık olup olmadıkları sorulduğundan, masallarla vâkıalar birbirinden ayrılmaktadır.[621] Tenkidin vazifesi, önümüzde bulunan bir kaynağın, bir hâdise hakkındaki şahadetinin ve bundan çıkarılan neticelerin hakikate mutabık olup olmadığı meselesini incelemektir.[622] Bu bakımdan Carr, tarihi, "*doğrulanmış olgular kümesi*"[623] olarak tanımlar. Tarihsel belge olarak güvenilirliğine ilişkin belli bir değerlendirme yapmadan hiçbir kaynak, tarihi yeniden kurmak üzere kullanılamaz.[624] Genel tarih için geçerli olan bu hususlar, şüphe yok ki, siyer merviyâtı için de geçerlidir.[625]

Tarihte tahrif her dönem ve mekanda olmuştur.[626] Tenkit faaliyetinin başlangıcı, yalan haberin ortaya çıkması ile doğru orantılıdır. İslâmî literatürde mevzû haber/hadisin ortaya çıkış tarihi ile ilgili değişik görüşler ileri sürülmüştür. İlk ortaya çıkış zamanı olarak

---

[618] Bkz. İbn Manzûr, III, 425-427; Râzî, I, 281
[619] Hizmetli, Sabri, *İslâm Tarihçiliği Üzerine*, DİB Yay., Ankara 1991, 20
[620] Hizmetli, 22
[621] Bernheim, E. *Tarih İlmine Giriş(Tarih Metodu ve Felsefesi)*, çev: M. Şükrü Akkaya, İst. 1936, 91
[622] Togan, *Tarihte Usûl*, 75
[623] Carr, E.Hallet, *Tarih Nedir*, çev: M. Gizem Gürtürk, İletişim Yay., V. Bsk., İst. 1994, 14
[624] Tosh, 61; ayrıca bkz. Kütükoğlu, 28
[625] bkz. Abdulğanî, 86
[626] Antikçağlardan itibaren kalpazanların köken hikayeleri uydurmaları konusunda bkz. Grafton, 63-64; Fransız Devriminde meydana gelen olayların tahrif edilmiş yorumları konusunda bkz. Tosh, 34

Resulullah dönemini verenler olduğu gibi,[627] bunu kabul etmeyen,[628] daha sonraları özellikle de Hz. Osman'ın şehadetinden sonraki tarihleri verenler de vardır.[629]

Uydurma haberlerin Resulullah zamanında ortaya çıkmadığını savunanlar genellikle, Resulullah'ın mevcudiyetini ve ashaba kizb nisbet etmenin mümkün olamayacağını delil getirirler. Uydurmanın Hz. Muhammed zamanında ortaya çıktığını söyleyenler ise görüşlerine, delil olarak, Resulullah'ın, "*Her kim benim adıma yalan söylerse, cehennemde yerini hazırlasın*"[630] hadisini ve bu hadisin vürûd sebebini[631] ileri sürmektedirler. Öncelikle belirtelim ki, Resulullah zamanında mevzû haberin ortaya çıkmadığını savunanların yanıldıkları nokta, bu işi sadece Müslümanların yaptığını sanmalarıdır. Oysa, yalan haberin çıkış kaynakları oldukça çeşitli olabilmektedir. Nitekim, Müseylime'nin, Resulullah'ın yanından ayrılarak, kabilesine ulaştığında, "*Ben onunla birlikte bu işe ortak edildim*" demesi ve heyettekileri buna şahit tutması,[632] Resulullah'ın Yemâme halkına gönderdiği, Reccâl b. Unfuve'nın oraya ulaşınca, Hz. Peygamber'in, Müseylime'yi kendisine ortak yapmış olduğuna dair yalan şehadette bulunması,[633] o dönemdeki yalan haberlerden bir kaçıdır. Bütün bunların haricinde, bir iftira niteliği de taşıyan ifk hâdisesi dahi, tek başına Resulullah zamanında mevzû haberlerin ortaya çıktığına delildir. Bu haberlerde dikkati çeken husus, töhmet altında tutulanın ashab değil, menfaatperest ya da münafık kişiler olduğudur.

Hz. Peygamber dönemi, İslâm tarihinde mevzû haberin doğuş dönemi olmasına karşın, gerek Resulullah(sav)'in mevcudiyeti, gerekse de bu işe tevessül edebilecek şahısların toplum baskısı altında olmaları, kısmen de olsa mevzû haberin yaygınlaşmasını önlemiştir. Ne var ki, sonraki dönemlerde bu faaliyet artarak devam etmiştir.

Uydurma haber üretmenin nedenleri konusunda hemen hemen bütün kaynaklar aynı bilgileri vermişlerdir. Ebu Gudde, "*yazanlar ilave edecek bir şey bırakmamışlardır*"[634] diyerek bu konudaki geniş literatüre dikkat çekmektedir. Burada söz konusu nedenleri;

a-İslâm düşmanlığı,[635]

---

[627] Bu görüş sahipleri için bkz. A. Emin, *Fecru'l-İslâm*, 211; Kandemir, 23-24; Kâşif, 29; Cihan, Sadık, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, Etüt Yay., II. Bsk., Samsun 1997, 33-39

[628] Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, AÜİF Yay., III. Bsk., Ankara 1987, 133; *Hadis Tarihi*, 104-105; Accâc, *Usûlu'l-Hadîs*, 415-416; Umerî, 46-49; Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yay., Ankara 1993, 226; Âşıkkutlu, 32

[629] bkz. Subhî es-Sâlih, 226; Ebu Gudde, 49; Acac, *es-Sünne*, 126

[630] Müslim, *Sahîh*, I, 9-10; İbn Mâce, I, 13-14; Hadisin tarikleri için bkz. Makdisî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tahir(İbnu'l-Keyserânî)(507/1113), *Kitâbu Ma'rifeti't-Tezkira fi'l-Âhâdisi'l-Mevdua'*, thk: İmaduddin Ahmed Haydar, Beyrut 1985, 25-59

[631] Makdisî, *Ma'rifeti't-Tezkira*, 23-24; Aliyyu'l-Kârî, Ali b. Muhammed b. Sultan(1014/1605), *el-Esrâru'l-Merfua' fi'l-Ahbâri'l-Mevdua(Mevduâtu'l-Kübrâ)*, thk, tlk, şrh: Muhammed b. Lütfi es-Sebbâğ, el-Mektebu'l-İslâmî, II. Bsk., Beyrut/ Dımeşk 1986, 63-64

[632] İbn Hişâm, IV, 577

[633] Taberî, *Târîh*, II, 276

[634] Ebu Gudde, 50-51

b-Siyasî amaçlar,[636]

c-İnsanları hayra teşvik(terğîb ve terhîb),[637]

d-Şahsî menfaat temini,[638]

e-Irk, kabile, mezhep, dil, şehir taassubu,[639] şeklinde sıralamak mümkündür.

İslâm'da tenkit faaliyetini ilk olarak bizzat Kur'ân başlatmış, getirdiği prensiplerle bu konuya dikkat çekmiştir; "*Ey İman edenler, fâsıkın biri size bir haber getirirse, onun doğruluğunu araştırın*"[640] ayeti Müslümanlara yeni bir ufuk açmış, gelen her habere kesinkes inanmamayı, haber kaynağını araştırmayı, ilâhî ilke olarak sunmuştur. Bundan dolayıdır ki, ilk Müslümanlar, haberin kaynağını araştırma konusunda oldukça hassas davranmışlardır. Ebu Bekr'in, gerektiğinde kaynaktan şahit getirmesini şart koşması,[641] Hz. Ömer'in çok rivâyeti yasaklaması,[642] râviye yemin ettirmesi, şahit istemesi[643] gibi eylemler, hep haberi sorgulamaya yönelik faaliyetlerdi. Haberi ve kaynağı sorgulama ameliyesi sadece halifelerin inisiyatifinde değildi. Nitekim, Ebu Hureyre'nin çok hadis rivâyet etmesinden rahatsız olan Zübeyr'in onu sorguladığı rivâyet edilmiştir.[644] Şüphesiz, tenkit konusunda, Hz. Âişe'nin ayrı bir yeri vardır. O, tenkidinde bir çok yönteme başvurmuş, işittiği haberi, Kur'ân, sünnet, hadis, tarih, akıl, mantık ve dil gibi bir çok kriter ölçeğinde değerlendirmiştir.[645] Bu durumun sadece Âişe'ye has bir özellik olmadığını da burada belirtelim.

Tarihî bir belge veya rivâyetin tenkidi, dış(sened/kaynak)[646] ve iç(metin/anlatı)[647] tenkit olmak üzere iki ana kısma ayrılır. Böyle bir ayrım, nazariyattadır. Hakikatte, tarihçinin böyle bir ayrım yapması ve belgenin sıhhati bakımından tek bir incelemeye dayanarak görüş bildirmesi, onu indî sonuçlara götürecektir. Halkın, "*Onların, gerçekten ayrılabileceğini*

---

[635] İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, I, 62; İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali(597/1200), *Kitâbu'l-Mevdûât*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Bsk., Beyrut 1415/1995, I, 15-16; Suyûtî, *Tedrîb*, I, 240; Aliyyu'l-Kârî, 89-90; Acac, Usûl, 421-422; Itr, *Menhec*, 303-304; Ebu Gudde, 54-56

[636] İbnu'l-Cevzî, *K. Mevdûât*, I, 16-17; Suyûtî, *Tedrîb*, I, 241; A. Emin, *Fecru'l-İslâm*, 212-214; Ebu Gudde, 51-54; Hatipoğlu, Mehmet Said, *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1962, 78-79; Muhammed Kutub, *Keyfe Nektubu't-Târîhe'l-İslâmî*, Riyad 1412, 96

[637] İbnu'l-Cevzî, *K. Mevdûât*, I, 17-18; Suyûtî, *Tedrîb*, I, 238; Şevkânî, *el-Fevâid*, 369-370; Accâc, *Usûlu'l-Hadîs*, 425-426; A. Emin, *Fecru'l-İslâm*, 214-215; Ebu Gudde, 57-62, 65-72; Itr, *Menhec*, 304-305

[638] İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, I, 65; İbnu'l-Cevzî, *K. Mevdûât*, I, 18-19; Suyûtî, *Tedrîb*, I, 241; A. Emin, *Fecru'l-İslâm*, 214; Ebu Gudde, 72-75; Accâc, *Usûlu'l-Hadîs*, 426-427; Itr, *Menhec*, 305-306

[639] A. Emin, *Fecru'l-İslâm*, 214; *Duha'l-İslâm*, II, 83-84; Ebu Gudde, 56-57; Umerî, 66; Kandemir, 50

[640] 49/Hucurât, 6

[641] bkz. Âşıkkutlu, 33

[642] İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, I, 36

[643] İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, I, 37-38

[644] bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 504

[645] Hz. Âişe'nin tenkitleri konusunda kapsamlı ve önemli bir çalışma olarak bkz. Zerkeşî, Bedruddin, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, çev: Bünyamin Erul, Kitâbiyât Yay., Ankara 2002. Bu konuda örnekler için ayrıca bkz. İbn Hişâm, II, 639; İbn Sa'd, III, 148; Âşık, 235-267

[646] Dış(Sened) Tenkid konusunda bkz. Muhammed Fethî, 197-199; Bernheim, 139-140; Baykara, 74-81

[647] İç(Metin) Tenkid konusunda bkz. Muhammed Fethî, 199-210; Kütükoğlu, 34-35; Kırbaşoğlu, 173, 185-327; Baykara, 81-84

düşünmek hata olur"[648] derken bu duruma işaret etmektedir. Biz konuyu fazla uzatmamak için tenkit esasları üzerinde durmayacağız. Ancak İslâm tarihçileri ile muhaddisler arasında tartışılan iki konu üzerinde durmanın, siyer râvi ve müelliflerinin metotlarını anlama konusunda faydalı olacağı kanısındayız. Bunlar; hadis tenkit yönteminin tarihî rivâyetlerde uygulanıp uygulanamayacağı ve Müslüman tarihçilerin yeterince tenkit yapmadıkları iddiasıdır.

Muhaddislerin metodunun(cerh ve ta'dil) tarihe uygulanıp uygulanamayacağı konusunda iki ana görüş ileri sürülmüştür. Bazıları bunu tam olarak uygulamanın imkansız olacağını, uygulanması halinde elimizde tarihe dair bir şeyin kalmayacağını savunurken,[649] bazıları da, özellikle haberin kaynağı konusunda muhaddislerin metodunun aynen uygulanması gerektiğini, önemli olanın, tarihte doğruyu bulmak olduğunu savunmuşlardır.[650]

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Müslüman tarihçilerin geliştirmiş oldukları "telfik" sistemi, klasik hadis kriterlerine uygun değildi. Dolayısı ile farklı bir alanda tespit edilmiş olan cerh ve ta'dil'in, bu sistemde uygulanabilirliliğinin tartışılması anlamsızdır. İkinci olarak, muhaddislerin gayesi, haberi ilk kaynağına her ne surette olursa olsun ulaştırmak olmasına karşın, tarihçilerin ana vazifesi hâdiseye ulaşabilmektedir. Tarihçi için aslolan, seneddeki kopukluğu gidermek değil kronolojideki boşlukları doldurmaktır. Bu yüzden tarihçiler, hâdiseyi anlatabilecek ehl-i kitabı kaynak olarak görürken, bu durum muhaddis için tenkit sebebi olabilmektedir. Hıristiyan veya Yahudi bir kaynağı, Müslüman kriterlerine göre değerlendirmek mümkün olamayacağı için cerh ve ta'dil ilmini bütün tarihî haberleri kapsayacak şekilde uygulamaya kalkmak, mantıken mümkün değildir. İslâm tarih kaynaklarındaki, klasik hadis metodu ile gelen haberlere gelince, bunların cerh ve ta'dil kurallarınca irdelenmesi halinde, elimizde tarihe dair bir şey kalmaz bahanesiyle göz ardı edilmemesi gerektiği kanısındayız. Zira, mevzûlardan ya da şüpheli rivâyetlerden müteşekkil bir tarih anlatımının, tarihten beklenen faydaları teminde aciz kalacağı aşikardır.

Burada şu husus da unutulmamalıdır ki, gerek hadis olsun gerekse de İslâm tarihi olsun, diğer bütün İslâmî disiplinlerde olduğu gibi, ilk kaynakları hatta iki üç nesillik kaynakları aynı idi. İbn Abbâs, Âişe, Zührî, Urve, gibi şahısların sadece hadis veya sadece siyer naklettiklerini savunmak nasıl mümkün değilse, bunların siyer naklederken başka bir yöntem, hadis naklederken başka bir yönteme başvurduklarını iddia etmek de o kadar mümkün değildir. Ve şayet bir ayrışma söz konusu ise bu sonraki nesillerde zuhur etmiştir.

[648] Halkın, 23
[649] Bu görüş sahipleri için bkz. Şurrâb, 195-205
[650] bkz. Muhammed Kutub, 96-97

Bu açıdan baktığımızda bazı araştırmacıların tarih özelinde söyledikleri, "*Tenkitçilik için gerekli verilerden mahrumdur*"[651] şeklindeki hükmü, genelleştirerek bu hükme hadisi, tefsiri, esbâb-ı nüzûlu, şiiri de dahil etmek durumundayız.

Bir tarihçide bulunması gereken şartlar arasında, muhaddislerin de râvilerden aradıkları şartlar arasında yer alan, *adalet* ve *hıfz*'ın zikredilmiş olması, [652] tarihçilerin haber kritiğinde gerekli olan hassasiyetleri-en azından teoride- gösterdiklerine delildir. Burada ileri sürülen, "*Tarihçiler, cerh ve ta'dil ilmi kurallarını kullanarak tarihî rivâyetlerin kritiğini yapmada hadis münekkidleri kadar başarılı olamamışlardır*"[653] şeklindeki bir görüşe, kısmî anlamda katıldığımızı ifade edelim. Zira, tarih eserlerinde cerh ve ta'dil prensiplerine binâen yapılan tenkitlere rastlamak, neredeyse imkansızdır. Ancak nasıl ki, hadis kitaplarındaki mevzû hadislere bakarak, muhaddislerin başarısızlıklarına yormak tutarlı olmayacaksa, aynı şekilde tarih kaynaklarımızdaki haberlere bakarak da, onların başarısızlığına hükmetmek tutarlı olmayacaktır. Burada, hadis külliyâtından bağımsız olarak telif edilen, mevzûât türü eserleri de, muhaddislerin başarısı olarak görmemek lazım, zira o eserlerde de tenkit edilenler yine muhaddislerin rivâyetleridir. Bu açıdan baktığımızda, Buhârî, Müslim gibi hadis alimlerimizin eserlerinde ne kadar tenkide yer verdiklerine de ayrıca bakmak gerekir.

Ele alacağımız bir diğer konu ise, bir önceki konu ile bağlantılı olarak ileri sürülen İslâm tarihçilerinin eserlerinde tenkidi, ya çok az ya da hiç yapmadıkları eleştirisidir. İslâm tarihçilerinin tenkit yapmadıkları iddiasının temelinde, "onların, eserlerine aldıkları her rivâyetin sahih olduğuna inandıkları" şeklindeki anlayış yatmaktadır. İslâm kültüründe Siyer ve Tarih eserleri, hadis kitapları gibi özellikle de *Sahih*'ler gibi telakki edilmişlerdir. Yani içindeki haberler, müellifin sahih olduğuna inandıkları haberler olarak algılanmış, zayıf, mevzû haberlere rastlayınca da, tarihçilerin tenkitten uzak bir ilmî anlayış sergiledikleri veya tarih malzemesinin tenkite açık olamayacağı iddiasına ulaşılmıştır. Oysa bu durum da yine tarihçilerin, teliflerinde takip ettikleri usulleri(derlemeci rivâyet metodu[654]) ile ilgili bir meseledir. İslâm Tarihçileri, daima genel okuyucu kitlesini göz önünde tutmuşlar, onları bazen eğlendirmek, bazen de ibret almalarını sağlamak için bu tür haberlere göz yummuşlar ve hatta bu amaçla şiir imaline yönelmişlerdir. Şüphesiz bunda yaşadıkları dönemin ihtiyaçları etken olduğu gibi, eserlerinin amaçlarını da dikkate almışlardır. Onların birinci öncelikli amaçları, kendilerine ulaşan haberleri, sonraki nesillere olduğu gibi aktarmak ve

[651] Polat, Selahaddin, "Hadiste Metin Tenkidi", *Erciyes ÜİFD*, VI, (1989), 113-130, 118
[652] Bir tarihçide aranan şartlar konusunda bkz. Sehâvî, *el-İ'lân*, 114, 121, 127-128; ayrıca bkz. Umerî, 202
[653] Âşıkkutlu, 63
[654] Önkal, Ahmet, "İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, VI/3, (1992), 189-197, 191

İslâm rivâyet literatürünü mevcut haliyle muhafaza etmektir. Tarihçiler kendilerine gelen haberleri bir sonraki nesle aktarmayı görev telakki etmişler, bu haberlerin değerlendirmesini ise sonraki nesillere bırakmışlardır. Nitekim geç dönem bir tarihçi olarak kabul etmemiz gereken Taberî, bu anlayışa eserinin girişinde değinmiştir; "*Şayet bu kitabımda, geçmişe dair zikrettiğimiz bazı haberlerin bir kısmını doğru ve gerçek bulmayıp inkar edenler ya da çirkin sayanlar olursa, bilsinler ki, bu haberler tarafımızdan uydurulmamış, bazı râvilerce bize gelmiştir. O haberler, bize nasıl nakledilmişse, biz de o şekilde nakliyoruz*"[655]

Bütün bu gerekçelere rağmen, Müslüman tarihçiler, ileride de örneklerini vereceğimiz gibi rivâyetlerine veya en azından bilgi değeri olan haberlere müdahale etmekten çekinmemişler, ya tercihlerini ortaya koymuşlar ya da haberin kritiğini yapmışlardır. Netice itibariyle, İslâm tarihçileri sanıldığından çok daha fazla tenkide yer vermişler, haberin sıhhati konusunda açıklamalarına yer vermişlerdir.

Müslüman tarihçilerin, sahih olmayan haberlere eserlerinde yer vermiş olmaları, sonraki nesiller için muazzam bir çalışma alanı bırakmıştır. Mevzû haberlerin, imal edildiği dönemin, fikrî, siyasî, dinî, sosyal anlayışları hakkında sahih rivâyetlerin vermediği oldukça değerli bilgiler barındırdığını düşünürsek, tarihçilerimizin bu yönteminin faydalı olduğunu dahi söyleyebiliriz.

Cerh ve ta'dil ilmi açısından ise, siyer râvi ve müelliflerini ilgilendiren iki konu göze çarpmaktadır. Bidatçiden rivâyet ile cerh ve ta'dilin aynı râvide birleşmesi hali. Zira bazı siyer râvi ve müellifleri Şîi, Kaderî gibi bidat suçlamalarına maruz kalmışken, bazılarında ise, cerh ve ta'dil lafızlarının birleştiğini görmekteyiz. Bidati ile küfre girmeyen bidat sahibinin rivâyetinin kabulü konusunda ihtilafa düşülmüştür. Kimi, mutlak olarak rivâyetin reddedilmesi gerektiğini çünkü bidati ile fâsık olduğunu savunurken, kimi de mezhebine yardım için yalanı helal görmüyorsa, mezhebinin propagandacısı olsun olmasın bidat sahibinin rivâyetinin kabul edilmesini savunmuştur.[656] Alimlerin geneli, şayet bidatinin dâisi(propagandacısı) ise rivâyetin reddini, değilse kabulünü benimsemişlerdir.[657] Kanaatimizce burada üzerinde durulması gereken husus, kimin rivâyet ettiği meselesinden ziyade, neyin rivâyet edildiği meselesidir. Şayet kaynakları ve kendisi sika ise hangi mezhepten olursa olsun, rivâyetin içeriğine bakmak gerekir. Rivâyeti, bir mezhebin görüşlerine delil teşkil ediyor ve delil olarak kullanılıyorsa burada başka şahitliklerle haberin

[655] Taberî, *Târîh*, I, 13
[656] Bu tartışmalar için bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 148-154
[657] bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûm*, 114

kabulüne veya reddine gidilebilir. Aksi halde, sırf şahsî mezhebî tercihlerinden dolayı, bir râviyi veya rivâyetini reddetmek haksızlık olacaktır.

Bu konuda ele alacağımız son mesele ise, İbn İshâk'da olduğu gibi, cerh ve ta'dilin bir râvide birleşmesi meselesidir. Burada esas olan ise, cerh ve ta'dilin sebebinin izahıdır. Şayet cerh sebebi açıklanmış ise, râvi hakkındaki hüküm ta'dile bakılmaksızın bu yönde karar verilir. Zira cârih, râvinin gizli bir durumundan haber vermektedir.[658] Bazıları ise, cerh ve tadil edenlerin sayılarına bakarak karar verilmesini, tadil edenlerin sayısı çoksa, tadilin benimsenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.[659] Ancak, Tâhâ Hüseyin'in cümlesi ile, "*bilimde çoğunluk hiçbir şey ifade etmez.*"[660] Bununla beraber, ta'dil her zaman, sebebi zikredilmeyen cerhe üstündür. Aynı şekilde, çağdaş olanların birbirleri hakkındaki hükümleri de geçersizdir.[661]

4-Yorum

Tarihin iki yönü vardır; hâdisenin nakli ve açıklanması.[662] Bu açıklamaya tarihin yorumu denilmektedir. Genel kanı, İslâm tarihçilerinin haberlerinde yorum yapmadıkları yolundadır. Kanaatimizce buradaki sorun, yorumdan neyin kastedildiği meselesidir. Şayet, yorumdan, "*kendi adına konuşmak*"[663] anlaşılıyorsa, İslâm tarihçileri ciddi bir şekilde bundan kaçınmışlardır. Şayet tarih yorumundan kastedilen, hâdiselerin neden ve sonuçlarının açıklanması, birbirleri ile ilintilendirilmesi, farklı anlatılar arasında tercih etme ve hâdiselere bütüncül bakmak[664] ise İslâm tarihçilerinin yorum yapmadıklarını söylemek güçtür.

İslâm tarihçilerinin yorum yapmadıkları şeklindeki anlayışın temelinde, yöneltilen bir çok eleştiride de olduğu gibi, onların metodolojilerini anlayamamak yatmaktadır. Muhtemelen Taberî, İbnu'l-Esîr, İbn Kesîr gibi -ki onlarda eserlerinde azımsanmayacak ölçüde kendi görüş ve düşüncelerini aktarmışlardır- ansiklopedik tarih müelliflerinin eserlerinde yer alan birbiriyle tenakuz halindeki rivâyetlere bakılarak bu hükme varılmıştır. Böyle bir itiraz karşısında, İslâm tarihçiliğinin savunusu, İslâm tarihçisinin nesnel bilgi aktarma görevi ile[665]

---

[658] Müfesser cerhin kabul olduğu konusunda bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 132-134; Suyûtî, *Tedrîb*, I, 262; Beygunî, 190; Leknevî, Ebu'l-Hanât Muhammed Abdulhay(1304/1886), *er-Rafu' ve't-Tekmil fi'l-Cerhi ve't-Ta'dil*, thk, tlk, thrc: Abdulfettah Ebu Gudde, Beyrut 1987, 114-117; İbnu's-Salâh, *Ulûm*, 106-107, 109-110; Koçyiğit, *Hadîs Usûlü*, 49; Kâsimî, 196-198; Itr, *Menhec*, 97

[659] Bu görüş için bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 134; Suyûtî, *Tedrîb*, I, 263; Leknevî, 116; Kâsimî, 196

[660] Tâhâ Hüseyin, 133

[661] bkz. Leknevî, 120-121; Abdulğanî, 84-85

[662] Şurrâb, 341

[663] Humphreys, 102

[664] bkz. Şurrâb, 341-342; Togan, *Tarihte Usûl*, 101; Seyid Kutub, 29; Nebrâvî, 87-88

[665] Humphreys, 103

veya ortaçağ tarih yazımının karakteristik özellikleri ile[666] açıklamak mümkündür. Bunlara, tenkit konusunda değindiğimiz gibi İslâm tarihçilerinin amaçlarını da ekleyebiliriz.

İleriki bölümlerde göreceğimiz gibi, ilk dönem İslâm tarihçileri olan siyer müellifleri, dönemlerinin şartları muvâcehesinde haberlerini eleştirmişler, analiz yapmışlar ve birbirleri arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışmışlardır. Kendi dönemleri için yeterli olan bu yorum anlayışının, günümüzün beklentilerini karşılamadığı aşikardır. Dolayısı ile, "*Tarihçi çağının insanıdır ve çağına insan varoluşunun koşulları ile bağlıdır*"[667] prensibi görmezden gelinerek ulaşılan, İslâm tarihçilerinin, "*Bugünün bilimsel anlayışına göre, metodik birer tarih kitabı sayılmazlar*"[668] şeklindeki bir hükmü kabul etmemiz mümkün değildir.

5-Objektiflik

E. Carr'ın da ifade ettiği gibi, tarihin olguları bütünüyle nesnel olamaz, çünkü bunlar ancak tarihçi tarafından onlara verilen anlamlılığın gücüyle, tarihin olguları haline gelirler. Tarihte nesnellik, olgunun nesnelliği değil, ilişkinin, olgu ile yorum arasındaki ilişkinin, geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki ilişkinin nesnelliği olabilir.[669] Objektiflik, hakikatin peşinde olan tarihçinin gayretlerinin hedefi olarak kalmaktadır. O, olguları, vuku buldukları gibi göstermek, onları sübjektif unsurlar katmaksızın[670] nakletmek durumundadır. Her insan, içinde yetiştiği ve yaşadığı toplumun, inancın, tarihî birikimin bir ürünüdür. Dolayısı ile, tarihçinin hâdise karşısında tarafsız kalması, kendisine yüklenen verileri değerlendiren bilgisayar gibi nötr olması beklenemez. Bu açıdan baktığımızda tarihçinin tarafsızlığından, objektifliğinden bahsetmek oldukça güçtür.

Müslüman siyer müelliflerinin, objektiflik anlayışları, kendi dönemlerine göre ve hatta günümüzde Müslüman bilinç altının yönlendirdiği objektiflik anlayışımıza oranla, oldukça ileri boyutlarda ve takdire şayandır. Müslüman tarihçilerin, nesnellik algılamaları realiteye oldukça yakındır. Onlar, hiçbir zaman nesnelliği, hislerini, duygularını yansıtmamak veya buna göre yorum, değerlendirme yapmamak olarak algılamamışlardır. Bilakis, inançlarını, duygularını bazen uç nokta diyebileceğimiz şekilde belirtmekten imtina etmemişlerdir. Bununla beraber, inançlarına ters olsa dahi, kendilerine ulaşan her türlü anlatıyı, nakletmeyi görev bilmişlerdir. Nitekim, İbn İshâk gibi ilk dönemin önde gelen bir müellifi azami ölçüde müşriklerin görüş ve düşüncelerine, sözlerine, şiirlerine yer vermiştir. Kendisi, Ebu Leheb'i

[666] Kâşif, 64-65
[667] Carr, 31
[668] Günaltay, *Tarih ve Müverrihler*, 12
[669] Carr, 12
[670] Halkın, 13

öven,[671] Resulullah'ın ve ashabın zemmedildiği şiirlere yer vermekten çekinmemiştir. Ne var ki, onun eserini nakleden İbn Hişâm, İbn İshâk kadar cesur olamamıştır. O, İbn İshâk'ın bazı şiirlerine veya rivâyetlerine, inançlarından dolayı sansür uygulamış ve bunu, "*Bu şiirden müstehcen olduğu için bir beyti çıkardık*"[672]; "*Bu şiirdeki iki kelimeyi değiştirdik, Bunlar; son beyitteki "الفخر" ve birinci beyitteki "فما الحليم" kelimeleridir. Zira o bu kelimelerle Resulullah(sav)'e saldırmakta idi*."[673]; "*Hassân'ın kasidesinin sonundaki üç beyti içinde kötü sözler olduğu için almadık*"[674] gibi ifadelerle beyan etmiştir.

Nakillerinde dinî gerekçelerle sansürü aklına bile getirmeyen İbn İshâk, Ebu Leheb hakkında, "*Allah'ın düşmanı*", "*Melun*"[675] Nadr b. el-Hâris için, "*Kureyş şeytanlarındandı*"[676] Ebu Cehl için, "*Allah'ın düşmanı*"[677] sonradan Müslüman olmasını dikkate almaksızın Umeyr b. Vehb için, "*Kureyş Şeytanlarından bir Şeytandı*"[678] ibareleri ile dinî hislerini ifade etmekten de çekinmemiştir. Sonuçta diyebiliriz ki, ilk siyer müellifleri objektifliği; inancı, düşünceyi beyan etmemek, hislerini nakillerine yansıtmamak gibi bir ideal olarak değil, daha gerçekçi ve uygulanabilir olan, kendilerine ulaşan, her türlü haberin içeriğine dokunmaksızın, nakletmek, bir sonraki nesile aktarmak olarak algılamışlar ve uygulamışlardır. Sonraki nesillerin müdahalelerini saymazsak, onların başarılı olduklarını da söyleyebiliriz. Bizim burada kastımız, ilk siyer müelliflerinin objektiflik anlayışlarıdır. Yoksa, bütün siyer râvi ve müelliflerinin, tarihî rivâyetler üzerinde mezhebî veya siyasî görüşleri doğrultusunda tahrîf yapmadığı şeklinde, bir sonucun çıkarılmaması gerekir. Mezhebî anlayış, maddi beklenti, dinî hislerin coşturulması gibi gayelerle, haberler üzerinde tebdil ve tahrif yapıldığı tarihî bir gerçekliktir.

6-Ekoller

Fıkıh, tefsir, hadis gibi İslâmî ilimler değişik açılardan ekol tasnifine tabi tutulmuşlardır. Bu ekollerin tespitinde farklı kriterler esas alınmış,[679] aralarındaki benzer hususlar baz alınarak alimler tasnife tabi tutulmuşlardır. Özellikle de fıkıh ve kelam da ekol ayrışması barizdir. Her ekol mensubu, kendi görüş ve kaidelerine bağlıdır ve genelde çok ender olarak aynı ekol içerisinde farklılıklarla karşılaşılır.

[671] İbn Hişâm, I, 177
[672] İbn Hişâm, II, 413
[673] İbn Hişâm, III, 11
[674] İbn Hişâm, III, 19 vd.
[675] İbn Hişâm, I, 269
[676] İbn Hişâm, I, 300
[677] İbn Hişâm, II, 388
[678] İbn Hişâm, II, 661
[679] bkz. Ukâm, 123; Emin el-Kudât, 374, 381

Mutlak manada bir objektiflikten bahsetmenin mümkün olmadığı tarihî anlatımlarda, tarihçinin siyasî ve itikadî bağlılıklarının bilinmesi, nakledilen bir haberi sağlıklı olarak değerlendirebilmek için şarttır. Oysa İslâm tarih ekolleri tam manasıyla ortaya konulabilmiş değildir. Bu konuda yapılan çalışmalar ise, oldukça yanlış bir temellendirme olan şehirler bazında yapılmıştır. Devamlı olarak ilmî seyahatlerde bulunan, eğitimini değişik coğrafi muhitlerde tamamlamış olan İslâm tarihçilerini Medine ekolü, Basra ekolü, Kûfe ekolü gibi sınıflandırmaya gitmenin güçlüğünün yanı sıra, yukarıda belirtilen pratiğe dönük hiçbir faydası da olmayacaktır.[680]

Muhtemelen, diğer ilimlerdeki ekol tasnifinden etkilenen son dönem araştırmacıları, İslâm tarihinde de bir ekol tasnifi yapmaya girişmişler ve şehirler baz alınarak -gerçekte hiç olmamış olan- ekoller tespitine girişmişlerdir. Bu bağlamda, ilk dönem siyer müellifleri, Medine, Irak(Bağdat), Mısır, Şam gibi ekollere ayrılmış[681] ve bu ekoller oraya gitmiş, orada bulunmuş tarihçilerin isimleri ile doldurulmuştur. Ekol konusunda Şeşen, "*İslâm tarihçiliğinin ortaya çıkışında iki önemli ekol(mektep) rol oynamıştır. Bunlar, hadislerle uğraşanlar tarafından meydana getirilen Medine Tarih Ekolu ile hadis, şiir, dil, haber(tarih) araştırmacıları tarafından meydana getirilen Irak Tarih Ekolüdür. Birinci ekolü meydana getirenler genellikle fıkıh, tefsir, hadis sahalarında çalışan ve Medine, Mekke şehirlerinde oturan din âlimleridir. Bunların bir kısmı Emevîler zamanında Dımaşk'ta da oturmuşlardır. Irak Ekolüne mensup tarihçiler ise hadis yanında genellikle, şiir, dil, folklor, ahbar(tarih) araştırmacılığı ile uğraşan ve Basra ve Kûfe'de oturan âlimlerdir*"[682] derken, İhsân Abbâs da, İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ına yazdığı önsözde, "*Musâ b. Ukbe, İbn İshâk, Ebu Ma'şer ve Vâkıdî'nin Medinelilerden rivâyetleri gerçekten önemli bir yer tutar. Burada, bunu siyerde, "Medine Ekolü" diye isimlendirmemiz mümkündür. Bu okul(ekol) İbn İshâk, Vâkıdî ve Ebu Ma'şer'in Medine'den gitmeleri ile Bağdat'a intikal etmiştir. Sonradan İbn Sa'd da bu ekole dahil olmuştur. Bu ekol, Abbâsî hilafetinin gölgesinde çalışmıştır. Bazı mensupları, İbn Sa'd ve Ebu Ma'şer gibi velâ yoluyla Abbâsîlere bağlanmıştır*"[683] demektedir.

---

[680] İslâm tarih ekollerinin düşünsel ve siyasal eğilimler baz alınarak tespitine dair örnek bir çalışma olarak bkz. Aycan, İrfan-Söylemez, M. Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara Okulu yay. Ankara 1998

[681] bkz. Nebrâvî, 112-177, 186-236; Terhînî, 43-69; Sâlim, 24; Şâkir Mustafa, I, 113-200; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih*, 20, 31-41

[682] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih*, 19; ayrıca bkz. Dûrî, *İlmu't-Târîh*, 131

[683] İbn Sa'd, (*takdîm)*, I, 12; ilk tarih ekolünün *Medine Ekolü* olduğu ve bunun meğâzî çalışmaları ile başladığı konusunda bkz. Nebrâvî, 107-108; Terhînî, 41; Şulul, *el-Vâkıdî*, 69; Terhinî de, İbn İshâk, Ebu Ma'şer ve Vâkıdî'nin gitmeleri ile bu ekolün Bağdat'a intikal ettiğini iddia eder. Bkz. Terhînî, 58; Şulul, "*İslâm Tarihçiliğinin ilk mektebi Medine'de Emevî Devletinin son dönemlerinde teşekkül etmiştir*"(Şulul, *el-Vâkıdî*, 122) diyerek zaman tahdidinde de bulunur.

Öncelikle şunu belirtelim ki, biz siyer ve meğâzî yazıcılığında ilk dönem itibariyle-en azından İbn Sa'd'a kadar-ekolleşmeden bahsetmenin mantıken ve tarihî veriler perspektifinde mümkün olmadığına inanıyoruz. Bu konuda karşımıza çıkan ilk problem, ekollerin tespitinde esas alınacak kriterlerin neler olduğudur. Tasnifin; metod, içerik, mezhep veya kaynak gibi değişik açılardan sınıflandırmaların mümkün olduğu bir ekol ayrışmasında, hangisinin baz alınarak yapılacağının belirlenmesi lüzumu vardır. Daha sonra da gerçekten böyle bir tasnife götürecek kadar farklılaşma veya benzeşmenin olup olmadığının incelenmesine geçilebilir. Bununla beraber, ilk dönem İslâm tarihçilerini, herhangi bir surette ekol tasnifine tabi tutmak bir çok açıdan mümkün değildir. Bunun gerekçelerini maddeler halinde ele alacak olursak sanırız meramımız daha iyi anlaşılacaktır;

a-Coğrafî temelli, şehirler bazında bir yapılanmaya gitmek, siyer/tarih ilmi açısından mümkün görünmemektedir. Zira siyer malzemesi-fıkıh ekollerinde olduğu gibi- bölgeden bölgeye bir değişiklik göstermediği gibi, içerik olarak da metinsel farklılıklar, bir ekol oluşturabilecek düzeyde değildir.

b-Kaynak şahısların ortak veya farklı olması; Irak ekolünde zikredilen bir tarihçinin kaynaklarına baktığımızda, Medineli veya Mekkeli isimlerle karşılaşırız.[684] Dolayısıyla Irak ekolü diye Medine'den bağımsız bir ekol tesisi en azından kaynaklık etme bakımından mümkün görünmemektedir. Aynı şekilde bunun aksi de her zaman için mümkündür. Müellifler arasında, tek bir bölgeye münhasır olmayan, değişik şehir ve bölgelerden hocaları olanlar vardır.[685] Malum olduğu üzere, müellifler, ilmî oluşum süreçlerinde değişik şehirlerdeki alimlerden faydalanmışlardır. Bu konuda en güzel örnek Ma'mer'dir. Ma'mer'in, Basra'da, Medine'de, Kûfe'de, Mekke'de, Yemen'de şeyhleri vardır.[686] Dolayısı ile, Ma'mer'i herhangi bir şehir ekolüne dahil etmek mümkün değildir.

c-Konu itibariyle de, ekol tasnifi mümkün görünmemektedir. Tek bir ekole münhasır olarak rivâyet edilen farklı bir konuyu kaynaklarımız zikretmemektedirler. Bilakis, hemen hemen her siyer râvi ve müellifi, eserlerinde benzer konuları işlemişlerdir. Bunun tek istisnası Medine ekolüne mensup olduğu söylenen Musâ b. Ukbe'dir ki, onun da farklı rivâyetler zikretmesi, ekol tasnifi yapanların aleyhine bir durumdur. Şayet bir Medine ekolünden

---

[684] İlk siyer râvi ve müelliflerinin Medineli olduğu konusunda bkz. Abdulğanî, 32. Bu konuda, A. Emin, "*Medine'nin, Meğâzî'nin en önemli kaynağı olması tabiidir. Zira, hâdiselerin çoğu yöre halkının gözleri önünde cereyan etmiştir*" demektedir. *Duha'l-İslâm*, II, 323

[685] Dûrî, Rihletu'l-İlm'le medreseler arasında etkileşimin olduğunu kabul etmektedir. Ancak bunu hicrî III. asırda başlatmasını anlamak mümkün görünmemektedir. Bkz. Dûrî, *İlmu't-Târîh*, 135

[686] bkz. Saîd, *Ma'mer b. Râşid*, 48-65; Halîlî, I, 197; onun hakkında, Ali b. el-Medînî, *"Rivâyetlerinde bütün bölgelerin ilmini, Ma'mer b. Râşid gibiler topladılar. Ma'mer, ilk asırda, hadisin onların etrafında döndüğü altı kişiden rivâyet etmiştir. Bunlar Hicâz'da; Zührî, Amr b. Dînâr, Kûfe'de; Sebî' ve A'meş, Basra'da; Katâde ve Yahyâ b. Ebî Kesîr'dir"* diyerek onun câmi' bir müellif olduğunu belirtir. Bkz. Râmhurmuzî, 620

bahsedilecekse, Musâ b. Ukbe'nin rivâyetleri ile İbn İshâk'ın rivâyetleri paralel olması gerekirdi. Mustafa Şâkir, "*Medine Medresesi; Meğâzî, Şâm; Meğâzî ve Fütûh, Irâk; Eyyâm ve Ensâb'da öne çıkmışlardır*"[687] demek suretiyle içerik olarak bir ekol denemesine giderek, doğum yerlerini esas almamıştır. Böyle bir tasnifte de iki açıdan ciddi sıkıntı olduğu aşikardır. Konularına göre yapılan bir ekol tasnifinden şehir isimlerinin neden kullanıldığı açıklama beklerken, *Fütûh* eserleri telif eden *Meğâzî* müelliflerinin -İbn İshâk, Vâkıdî gibi- hangi ekole dahil edileceği ayrı bir sorundur. Nitekim M. Şâkir de, siyer rivâyetinde oldukça önemli bir konuma sahip olan Hişâm b. Urve'yi Irak medresesine,[688] Meğâzî kadar Fütûh eserleri de telif etmiş olan Vâkıdî'yi, Medine Medresesine dahil etmekle,[689] kendi içerisinde zaten çelişkiye düşmüştür.

d-Metot açısından da şu ana kadar yapılan çalışmalarda, Irak ekolündekiler şöyle tenkit ederler, Medine ekolündekiler şöyle yorum yaparlar gibi, alamet-i farikaları olabilecek, ekollere münhasır metodoloji tespiti yapılamamıştır.

e-Mezhebî veya siyasî görüşler açısından da ekol tasnifi yapmak mümkün değildir. Zira, aynı siyer müellifi, hem Abbâsî taraftarı, hem Şîi, hem Kaderî olmakla pekalâ itham edilebilmekteydi. Bu açıdan baktığımızda, Şiilik ithamına maruz kalan İbn İshâk'la, Vâkıdî'yi aynı ekol içerisinde zikretmek gerekir. Ne var ki, Vâkıdî, *Meğâzî*'sinde, İbn İshâk'ın ismine dahi yer vermez.

f-Farklı ekollerin bulunduğu bir ortamda ilk ekolden bahsedilebilir. Aksi halde, ana kaynak mesabesinde olan Medine merkezini ilk ekol olarak sunmak[690] hatalıdır.

g-Yukarıda geçtiği üzere, Irak ekolünün farklılığı olarak gösterilen, şiir, ahbâr, dil, ensâb gibi konularla Medineli alimler de ilgilenmişlerdir. İbn İshâk'ın şiir rivâyetleri, ahbâr rivâyetleri, İbnu'l-Kelbî'den hiç de az değildir.

h-Ekol tasnifinde, bir iki tarihçi ile ekolün intikalinden söz etmek oldukça tutarsız bir yaklaşımdır. İbn İshâk, Ebu Ma'şer veya Vâkıdî, Medine'den Bağdat'a gittikleri zaman ne rivâyetlerini ne de metotlarını değiştirmişlerdir.

ı-Aynı ekole dahil edilen müellifler, farklı görüşleri de kabul etmişlerdir. Taberî'nin, Kâdisiye'nin haberini anlatırken aktardığı; "*Vâkıdî, "Kâdisiyye Savaşı ve fethi 16. yılda oldu. Kûfe ehlinden bazıları 15. yılda oldu derler." İbn İshâk ise, "Kâdisiye Savaşı 15. yılda oldu*" *der*" [691] şeklindeki anekdot sanırız kastımızı ifade etmeye kafidir. Bu rivâyete bakarak, İbn

[687] bkz. Şâkir Mustafa, I, 119
[688] bkz. Şâkir Mustafa, I, 181
[689] bkz. Şâkir Mustafa, I, 163
[690] bkz. Dûrî, *İlmu't-Târîh*, 61
[691] Taberî, *Târîh*, II, 438

İshâk'ı Kûfe/Irak ekolüne dahil etmemiz elbetteki mümkün değildir. Bunun gibi bir çok örneğe kaynaklarımızda rastlamak mümkündür. Sonuç itibariyle diyoruz ki, İslâm siyer yazıcılığı bütüncüldür. Bütüncüllükten kastımız, ilk dönem siyercilerinin herhangi bir şekilde ekollere ayrılamayacağı veya genel geçer bir ekol tasnifinin mümkün olamayacağıdır.

Basra Hadis Ekolu hakkında özel çalışma yapan Kudât, ekol özellikleri olarak, haberi kabul, tenkit lafızları, râvide aranan şartlar gibi özellikleri sıralamaktadır. Hadis ilminin bu türden farklılıkları destekleyecek-kısmî de olsa- verilere sahip olduğunu söyleyebiliriz.[692] Ancak bu verilerin, tarih alanında olması beklenemez. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi tarihçiler, ihtiyaçları olan belgeyi veya rivâyeti, nerede ve ne surette olursa olsun bulunca almak durumundadırlar. Buna rağmen Kudât, hadis özelinde yaptığı araştırmasında dahi, bir iki konu hariç ekol benzeşmesine dair başka bir kriter getirememiş, "*Basra Okulu*" adına sadece, orada doğmuş, oraya gitmiş veya orada ilmî tedrisatta bulunmuş şahısları ele almıştır. Bir alimin, herhangi bir ekole dahil etmek için oraya gitmeyi veya orada tedrisatta bulunmayı kriter olarak almak, takdir edilir ki, ekol tanımını karşılamak için kafi değildir. Nitekim bu konudaki açmazı fark ettiğine inandığımız Kudât, "*Basralıların, diğer bölgelerdeki alimlerden ayrı bir görüşünü neredeyse bulamıyoruz. Bunun sebebi, hadis alimlerinin görüşlerinin imtizac etmesi, birbirleri ile görüş alış verişinde bulunmalarıdır. Onlar, sadece kendi beldelerinin halkı ile veya belirli bir beldeye sınırlı hocalarla görüşmüyorlar, hadis araştırmaları için birçok bölgeye yolculuklar yapıyorlardı*"[693] demek suretiyle bu konudaki sıkıntıyı dile getirmiştir.

Vâkıdî'nin, "*Ashabımız…konusunda icma ettiler*"[694] şeklinde sıkça atıflarda bulunduğu "*ashabımız*" ibaresini de bir ekole yorumlamak zordur. İleride de üzerinde duracağımız gibi, Vâkıdî'nin *ashabı*ndan kastettiği hocalarıdır. Yoksa, kendine has özellikler taşıyan ekol müntesipleri değildir. Aynı şekilde Vâkıdî'nin, belde halkına yaptığı atıfları da herhangi bir ekole hamletmek mümkün değildir.

Nakillerin ilk olarak şehirler bazında ayrışmasının izlerine İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında rastlanmaktadır.[695] Bu açıdan İbn Sa'd'ı, şehir bazında ayrışmanın başlangıç dönemi olarak görmek mümkündür. Buna rağmen ileride de üzerinde duracağımız gibi, yine de İbn Sa'd'ı herhangi bir ekole dahil etmek mümkün görünmüyor.

---

[692] Musâ b. Hârûn, "*Basra halkı, 10 yaşındakilerden yazıyor, Kûfe 20 yaşındakilerden, Şam halkı ise 30 yaşındakilerden yazıyorlar*" (Râmhurmuzî, 187); Sâcî, "*Hicâz ehli kıraata ruhsat vermiştir. Basra halkı bu konuda serttir*" (Râmhurmuzî, 426); Mâlik b. Enes, "*Irak halkı nasıl oluyor da, arzı inkar ediyorlar? Onlar bizim hadisimizi alıyorlar ve biz arz ediyoruz…*" (Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 316) gibi.
[693] Emin el-Kudât, 365
[694] Taberî, *Târîh*, I, 541
[695] İbn Sa'd, IV, 205; VI, 53; VIII, 263

Burada ilk dönem İslâm Tarihçilerinin mensup oldukları iddia edilen ekolleri gösterir tablo, bu tasnifin karışıklığı artırmaktan başka pratiğe dönük hiçbir faydasının olmadığını göstermesi açısından ayrıca önemlidir:

Müellif **Atfedilen Ekol**

1-Ka'bu'l-Ahbâr(32/652)---------- Yemen[696]

2-Vehb b. Münebbih(114?/732)---------- Yemen,[697] Medine[698]

3-Urve b. Zübeyr(94/713)---------- Medine,[699]Şam[700]

4- Zührî(124/741)----------Medine,[701]Şâm[702]

5- Musâ b. Ukbe(141/758)----------Medine[703]

6- İbn İshâk(151/768)----------Medine,[704] Bağdât,[705]

7- Ma'mer b. Râşid(153/770)----------Medine,[706] Irak ve Yemen[707]

8- Vâkıdî(207/822)----------Medine,[708] Bağdât[709]

9- İbn Hişâm(218/828)---------- Yemen[710]

10- İbn Sa'd(230/845)----------Basra,[711] Medine,[712]Medine ve Irak,[713]

Kanaatimizce, İslâm tarihçiliğinde, ekoller yerine dönemlerden veya anlayışlardan bahsetmek, daha doğru olacaktır. Zamansal olarak-tam manasıyla mümkün olmamakla ve bazı zorlukları içermekle beraber-dönemlere ayırmak, tarih yazıcılığının gelişimini takip açısından faydalı olacağı gibi, râvi ve müellifleri, ekollere dahil ederek genelleştirmekten kaynaklanan yanlış anlamaların da önüne geçecek, müelliflerin her yönüyle ele alınmasını

[696] bkz. Şâkir Mustafa, I, 136
[697] bkz. Şâkir Mustafa, I, 137
[698] bkz. Şâkir Mustafa, I, 154; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih*, 23
[699] bkz. Dûrî, *İlmu't-Târîh*, 61; Şâkir Mustafa, I, 152; Terhînî, 43; Musâ b. Ukbe, *el-Meğâzî, (takdim)*, 36
[700] bkz. Şâkir Mustafa, I, 127
[701] bkz. Dûrî, *İlmu't-Târîh*, 61, 101; Şâkir Mustafa, I, 157; Hafâcî, 356; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih*, 24; ayrıca bkz. Terhînî, 47; Nebrâvî, 115; Zührî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, 30
[702] bkz. Şâkir Mustafa, I, 127
[703] bkz. Dûrî, *İlmu't-Târîh*, 27; Şâkir Mustafa, I, 158; Terhînî, 50; Nebrâvî, 116; Musâ b. Ukbe, *el-Meğâzî, (takdim)*, 36
[704] bkz. Dûrî, *İlmu't-Târîh*, 28; Şâkir Mustafa, I, 160; Terhînî, 50; Musâ b. Ukbe, *el-Meğâzî, (takdim)*, 42
[705] İbn Sa'd, (*takdîm)*, I, 12; Terhînî, 58
[706] bkz. Şâkir Mustafa, I, 159
[707] Nebrâvî, 117
[708] Horovitz, *el-Meğâzî*, 120; Dûrî, *İlmu't-Târîh*, 30; Şâkir Mustafa, I, 163; Şulul, *el-Vâkıdî*, 61, 119, 125; Terhînî, 54; Nebrâvî, 119; Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih*, 20
[709] İbn Sa'd, (*takdîm)*, I, 12; Terhînî, 58
[710] bkz. Şâkir Mustafa, I, 139
[711] Emin el-Kudât, 191
[712] Nebrâvî, 122; Terhînî, 58
[713] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih*, 30

sağlayacaktır. Bu açıdan bizim önerdiğimiz ve çalışmamızın çerçevesini oluşturacak olan dönemsel ayrışma şu şekildedir:

a-Başlangıç Dönemi: Müslüman ilim çevrelerince, Hz. Peygamber'in hayatını araştırmaya duyulan ihtiyaçların hasıl olduğu, bunun teknik ve üslubunun şekillenmeye başladığı dönemdir. Hz. Muhammed'in hayatını, genel tarihin bir parçası olarak değerlendirmede, İslâm öncesi geçmiş ümmetlere dair haber nakillerinin büyük katkısı olmuştur. Bu dönemin önde gelen râvi ve müellifleri; Ka'bu'l-Ahbâr(32/652), Abdullah b. Selâm(43/663) ve tarihsel olarak daha geç olan, ancak rivâyet içeriği olarak bu döneme dahil olan Vehb b. Münebbih(114?/732)'tir.

b-Risâleler Dönemi: Hz. Peygamber'in hayatından değişik kesitleri konu alan veya belirli bir râviye ait rivâyetlerin risalelerde ve sahifelerde toplanması dönemidir. Bu dönemin önde gelen şahısları, Urve b. ez-Zübeyr(94/713), Şurahbîl b. Sa'd(123/740), Âsım b. Ömer b. Katâde(120/737) ve Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm(135/752)'dır.

c-Cem' Dönemi: Risaleler veya sahifelerde dağınık halde bulunan siyer malzemesinin bir araya getirildiği dönemdir. Bu dönemin en büyük şahsiyeti hiç şüphesiz Zührî(124/741)'dir. Zührî kendisinden önce oluşturulan siyer malzemesini(risaleleri, sahifeleri) bir araya toplamış ve gerek kaynaklık bakımından gerekse metot açısından kendisinden sonraki siyer müelliflerini etkilemiştir.

d-Tasnif-Telif Dönemi: İlk özgün siyer eserlerinin verildiği dönemdir. Müellifler, cem' olunan veya henüz risalelerde bulunan malzemeleri, konularına göre tasnifini yaparak, belli bir kronoloji dahilinde ilk eserlerini telif etmişlerdir. Bu dönemin en bariz vasıflarından biri, siyer malzemesinin genişlemeye başlamasıdır. Siyer müellifleri bu dönemde eserlerinde, Tevrat, İncil ve buluntuları yeni kaynaklar olarak kullanmaya başlamışlar, şiirden azamî ölçüde istifade etmişlerdir. Söz konusu dönemin müellifleri; Musâ b. Ukbe(141/758), İbn İshâk(151/768), Ma'mer b. Râşid(153/770), Ebu Ma'şer es-Sindî(170/787) ve Vâkıdî (207/768)'dir.[714]

e-Klasik Nakil Dönemi: Bu dönem ise, bir önceki dönemde telif edilen eserlerin, nakledilmesi dönemidir. Ancak bu dönemin müellifleri sadece üstadlarının eserlerini nakletmekle yetinmemişler, kendi buldukları rivâyetleri de eklemişler, gerekli gördükleri yerlerde tenkit, yorum ve şerhlerini zikretmişlerdir. Bu dönemde, İbn İshâk'ın eserini nakleden iki şahsiyet ön plandadır; Yûnus b. Bükeyr(199/814) ve İbn Hişâm(213/828).

[714] Hadis özelinde tasnifte bulunanlar için bkz. İbn Muhammed, *Mesâil*, I, 334; Râmhurmuzî, 618-620

f-Karşılaştırmalı Nakil Dönemi: İslâm siyer yazıcılığının en uzun dönemidir ve İbn Sa'd(230/844)'la başlamıştır. Bu dönemde müellifler, kendilerinden önceki eserleri karşılaştırmalı olarak nakletmişlerdir. Vâkıdî'nin eserlerini nakletmesi ile klasik nakil dönemi içerisinde yer alan İbn Sa'd, haberleri karşılaştırmalı olarak nakletmesi ile de yeni bir çığır açmış, kendisinden sonraki tarihçileri etkilemiştir. Nitekim Taberî, İbnu'l-Esîr, İbn Kesîr gibi sonraki dönem tarihçiler, eserlerinin siyer bölümlerini, Musâ b. Ukbe, İbn İshâk, Ebu Ma'şer ve Vâkıdî gibi müelliflerin nakillerini karşılaştırmalı olarak bir araya getirmek suretiyle telif etmişlerdir.

Görüleceği üzere bu şekildeki dönem tasnifinde de, bir takım sıkıntılar mevcuttur. Öncelikle dönemlerin kesin tarihlerle birbirinden ayrılmadıklarını belirtmeliyiz. Bilakis tasnifle beraber cem ve nakil dönemleri iç içe geçmiştir. Bazı müelliflerin tercümeleri sunulurken, eserleri ile beraber "*sahifeler sahibidir*"(صاحب الصحف) ibaresinin eklenmesi de[715] bunu göstermektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, *Sahife*lere 240/854 yılından sonra dahi rastlanması,[716] bunu destekleyen bir diğer husustur. Diğer bir sorun ise, Musâ b. Ukbe, Ma'mer, İbn Sa'd gibi müelliflerin tasnifte bulunmakla beraber aynı zamanda nakilci konumunda olduklarıdır. Bütün bu olumsuzluklarına karşın, şehirler bazında yapılan ekol tasniflerinden daha fazla faydalar içerdiği de aşikardır. En azından siyer yazıcılığının gelişimini takip etmek bu şekilde daha kolaydır.

İslâm tarih yazıcılığında, ortak anlayışlar da tespit etmek mümkündür. *Tarih Telakkileri* olarak isimlendirebileceğimiz bu sınıflandırmada esas olan, metod, siyasî- itikadî veya bölgesel farklılıklar gösteren müelliflerin, benzer tarih telakkileri etrafında toplanmalarıdır. Ancak bunları ekol olarak kabul etmek, yukarıda bahsettiğimiz nedenlerden dolayı mümkün değildir. Zira, aynı siyer müellifinin veya râvinin nakillerinde, bu telakkilerden bir kaçının veya hepsinin izlerine rastlamak, -en azından ilk dönem itibariyle- mümkündür. Dolayısı ile bunlara ekol yerine *Tarih Telakkileri* demenin daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Bu açısından bir tasnif yapacak olursak:

a-Ehl-i Kitap Tarih Telakkisi: Ka'b, Abdullah b. Selâm, Vehb b. Münebbih gibi râviler de bunu görmek mümkündür. Temel anlayış, Resulullah'ın, *Tarihu'l-Enbiyâ*'nın son halkası olduğu ve bir bütünün parçası olarak değerlendirilmesidir. Bu anlayış, İslâm'da siyer yazıcılığını ciddi anlamda etkilemiş, siyer ve İslâm tarih eserlerinin girişlerine, geçmiş ümmetlere ve Nebîlere dair haberler ekletmiştir. Bu telakkide Resulullah'ın veya ümmetinin önceki *Suhuf* ve *Kitaplar*'da haber verildiği bolca işlenmiş, Resulullah mucizevî bir

[715] Ebu Abdillah Muhammed b. Âiz hakkında bkz. Zehebî, *el-İber*, I, 414
[716] bkz. Zehebî, *A'lâm*, XIII, 57

yaklaşımla ele alınmıştır. Gerek Ehl-i kitap kültüründen İslâm kültürüne geçen mühtediler, gerekse de sonradan İslâm toplumuna dahil olan Araplar, toplumda yer edinme gayretleri ile bu türden haberlere ilgi göstermişlerdir.

b-Cebrî Tarih Telakkisi: Siyer yazıcılığının karakteristik özellikleri arasında sayılabilecek kadar, ilk dönem siyer râvi ve müelliflerinin çoğunda bu tarih anlayışının hakim olduğu görülmektedir; "Urve b. ez-Zübeyr, "*Resulullah, insanları Ebu Süfyân'la sözleşilen buluşmaya çağırdı. Münafıklar, onları durdurmaya çalıştılar. Allah dostlarını kurtardı."* [717]; "Zührî, "*Hiçbir kabile davetini kabul etmedi…Bu Allah'ın, onu Ensâr için saklaması ve Ensâr'a bir ikramıdır*"[718]; "İbn İshâk, "*…Allah, Fedek halkının kalplerine korku attı*"[719] gibi. Bu yorumlarında da görüleceği üzere onlar, naklettikleri her hâdisede, ilahî gücün etkisine, irâdesine atıfta bulunmuşlardır.[720] Bu anlayışın bazen, hâdiselerin gerekçeleri üzerinde eksik yorumlarda bulunmalarına neden olduğunu da ayrıca belirtelim.

c-Nakilci Tarih Telakkisi: Sadece kendisine ulaşan haberleri nakletmekle yetinen, haberler arasında tercihte bulunmayan anlayıştır. Hiç şüphe yok ki, bu telakkinin en önde gelen temsilcisi İbn İshâk'tır. Kendisi neredeyse hiç tenkide başvurmamış, naklettiği farklı haberler arasında bir tercihte bulunmak yerine, tercih hakkını devamlı surette okuyucusuna bırakmıştır.

d-Tenkidî Tarih Telakkisi: İlk dönem siyer müelliflerinin tenkit anlayışları üzerinde durmuştuk. İbn Hişâm ve Vâkıdî gibi bazı tarihçiler, haber tenkidi konusunda diğerlerine nazaran daha ileri düzeydedirler. Onlar, kendilerine ulaşan haberler arasında tercihte bulunmuşlar ve eserlerinde tercihlerini zikretmişlerdir. Ancak bunun olumsuz sonuçlar doğurduğunu da ifade etmeliyiz. Zira, şahsî tenkit anlayışından dolayı İbn Hişâm, İbn İshâk'ın hiç de azımsanmayacak rivâyetini nakil dışı bırakmıştır. İleride de üzerinde duracağımız gibi, bu durum tenkitten beklenen faydayı iptal noktasına getirmiştir.

e-Nevâdir Tarih Telakkisi: Her insanın, genel anlatılardan farklı haberlere karşı ilgi duyduğu muhakkaktır. İslâm siyer râvi ve müellifleri arasında, münferid haberleri ilgi alanı olarak tercih eden ve eserlerini bunlar üzerine binâ eden müellifler vardır. Bunun en önemli temsilcisi Musâ b. Ukbe'dir. Musâ'nın eserine baktığımızda, diğer siyer müelliflerinin anlattıklarından oldukça farklı anlatımlarla karşılaşmak mümkündür. Bunun nedenleri üzerinde Musâ b. Ukbe konusunda duracağımız için burada tekrarlamıyoruz.

---

[717] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 470
[718] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 151-152
[719] İbn Şebbe, I, 194; Musâ b. Ukbe'de üstadları kanalıyla aynı yorumları nakletmiştir. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 386-387; V, 37
[720] Bu konuda ayrıca bkz. Dûrî, *İlmu't-Târîh*, 25

II. BÖLÜM: BAŞLANGIÇ, RİSALELER VE CEM DÖNEMİ

A- BAŞLANGIÇ DÖNEMİ

Bu süreçle ilgili olarak daha önceden Kur'ân'ın ve siyasî idarelerin rolleri üzerinde durmuştuk. Biz bu bölümde, Müslümanların siyere yönelmelerinde veya üsluplarında etkili olan Ka'bu'l-Ahbâr, Abdullah b. Selâm ve Vehb b. Münebbih'i inceleyeceğiz. Aslına bakılırsa, İbn Abbâs, Âişe, Katâde gibi sahabîleri de bu bölüme eklemek gerekir. Ancak, her sahabe doğal olarak siyerin ilk görgü tanığı olduğu için burada her birini incelememiz mümkün olmayacaktır. O yüzden, ehl-i kitap kültüründen gelmeleri ve siyer müellefâtının içeriğini etkilemiş olmaları hasebiyle sadece bu üç şahsiyeti ele alacağız. Bu üç şahsiyeti ele almamız, siyer yazıcılığında ehl-i kitap kültürünün etki ve katkılarının boyutlarını göstermesi açısından da önemlidir. Ka'b ve Abdullah b. Selâm'a oranla daha geç bir dönem râvisi olan, aynı zamanda risaleleri bulunan, Vehb b. Münebbih'i de bu bölümde ele almayı uygun bulduk. Zira, her üçü de Hz. Peygamber'in hayatına dair doğrudan anlatılar yerine, yaratılış, Benî İsrâil, Câhiliye gibi, Hz. Peygamber öncesi döneme dair haberler nakletmeleri ile dikkat çekerler.

1-Ka'bu'l-Ahbâr(34?/654)

İsmi, Ka'b b. Mâti' b. Helsû' b. Zîhecrân b. Meysem el-Himyerî'dir. Nevevî, başka bir isminden daha bahseder.[721] Kendisine Ka'bu'l-Ahbâr veya Ka'bu'l-Hıbr denilir. Künyesi, Ebu İshâk olan, Ka'b, Himyer'den, Benî Meytem kabilesinin "Zu Ruâyn" veya "Zü'l-Kilâa" ailesindendir. Yahudi kökenlidir. İbn Kuteybe, onun Yemen'de Müslüman olduğunu belirtir.[722] Muhtemelen, İbn Kuteybe'nin görüşü, Hz. Ali'ye, Hz. Peygamber'in özelliklerini sorarak, daha Nebî(sav) zamanında Müslüman olduğunu ifade eden rivâyete dayanmaktadır.[723] Ka'b'ın, Hz. Ebu Bekr eliyle Müslüman olduğu da belirtilmiştir. Ancak tercih edilen görüş, Hz. Ömer zamanında Müslüman olduğu ve Medine'ye geldiğidir. Seyf, kendi isnâdıyla, Ömer zamanında 12 yılında Müslüman olduğunu anlatmaktadır.[724] Ka'b, sonra Şam'a gitmiş, Hıms'ta ikamet etmiş ve orada vefat etmiştir.[725] Vefatı konusunda iki

---

[721] Amr b. Kays b. Maîn b. Cu'şum b. Abdişems b. Vâil b. Avf b. Cemher b. Katn b. Avf b. Züheyr b. Eymen b. Hımyer b. Sebe el-Hımyerî, bkz. Nevevî, Ebu Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Merî b. Hasan b. Hüseyin b. Hızâm (676/1277), *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, II, 377-378

[722] bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 430

[723] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1083; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 648

[724] İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 648

[725] Ka'b'ın kısa öz geçmişi için bkz. İbn Sa'd, VII, 445; Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillah eş-Şeybânî (241/855), *el-Esâmî ve'l-Künâ*, thk: Abdullah b. Yûsuf el-Cedî', Mektebetü Dâri'l-Aksâ, Kuveyt 1406/1985, I, 112; Buhârî, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail(256/870), *et-Târîhu'l-Kebîr*, I-VIII, thk: Seyyid Hâşim en-Nedvî, Dâru'l-Fikr, Beyrut tz., VII, 223; *et-Târîhu's-Sağîr(el-Evsat)*, I-II, thk: Mahmûd İbrahim Zâyid, Dâru'l-Va'î/Mektebetü Dâri't-Türâs, Haleb/Kahire 1397/1977, I, 62; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 430; İbn Ebî Hâtim, *el-*

farklı tarih verilmiştir. İbn Sa'd, onun 32/652 yılında vefat ettiğini söylerken,[726] İbn Hacer, İbn Sa'd'ın, bu rivâyetinde tek kaldığını belirtir.[727] Ancak, Vâkıdî, Heysem b. Adî, Halîfe b. Hayyât, Amr b. Ali ve daha bir çok kişi bu görüşü dile getirmiştir.[728] Genel kabul, Hz. Osman'ın şehadetinden bir yıl önce, yani 34/654 yılında vefat ettiği şeklindedir.[729] İbn Hıbbân onun, 104 yaşında vefat ettiğini söyler.[730]

Ka'b'ın Müslüman olması, efsanevî bir anlatıma büründürülmüştür; "*…Ka'b, "Babam bana Tevrât'tan bir kitap yazdı ve 'Bununla amel et' dedi. Diğer kitapları ise kilitleyerek açmamam hususunda benden yemin aldı. Daha sonra ben İslâm'ın yayıldığını gördüm. Bunun üzerine babam benden bir ilim gizledi dedim ve kilidi açarak kitabı okudum. Kitabın içerisinde Resulullah ve onun ümmetinin sıfatlarını buldum. İşte şimdi de Müslüman olarak geldim" dedi.*"[731] Ka'b'ın Müslüman olmasında etken olarak ileri sürdüğü *Gizlenen Kitap* unsuru daha başkalarının da ihtidasında etkili olmuştur.[732] Ka'b'ın, Müslüman olması ile ilgili söz konusu rivâyeti kabul edecek dahi olsak, Ka'b'ın Müslüman olmasında, babasından kalan kitaptan ziyade, İslâm'ın yayılmasının daha etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Rivâyetlerde, Ka'b'ın, devamlı Hz. Ömer'in yanında yer aldığı, ona yol gösterdiği, danışmanlık yaptığı[733] gibi bir takım abartılı anlatımlar mevcuttur. Biz, Ka'b'a bu makamın ancak, sonraki eklemelerle mümkün olduğu kanısındayız.[734]

Cerh, VII, 161; İbn Kâni', I, 40; İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 118; *es-Sikât*, V, 333; İbn Hazm, *Cemhere*, 434; İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed(597/1200), *Sıfvetu's-Safve*, I-IV, thk: Mahmûd Fâhûrî-Muhammed Revvâs Kalacî, Dâru'l-Ma'rife, II. Bsk., Beyrut 1399/1979, IV, 203-205; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 38; İbn Abdilğanî, Ebu Bekr Muhammed el-Bağdâdî(629/1231), *Tekmiletü'l-İkmâl*, I-V, thk: Abdulkayyûm Abdreybunnebî, Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1410, IV, 584; Nevevî, Ebu Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Merrî (676/1277), *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, I-XVIII, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, II. Bsk., Beyrut 1392, III, 76; *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 377-378; Mizzî, XXIV, 189-192; Zehebî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehu Rivâye fi'l-Kütübi's-Sitte*, I-II, thk: Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kıble li's-Sakâfeti'l-İslâmiyye, Cidde 1413/1992, II, 148; *el-İber*, I, 35; Alâî, Ebu Saîd b. Halîl(761/1359), *Câmiu't-Tahsîl fî Ahkâmi'l-Merâsîl*, thk: Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî, Âlemu'l-Kütüb, II. Bsk., Beyrut 1407/1986, I, 260; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalanî(852/1448), *Takrîbu't-Tehzîb*, thk: Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Suriye 1406/1986, I, 461; *el-İsâbe*, V, 647-651; İbn Tağriberdi, I, 90

[726] İbn Sa'd, VII, 445

[727] İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 651

[728] Mizzî, XXIV, 192

[729] Vefat tarihi konusunda bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 223; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 430; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 161; İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 118; *es-Sikât*, V, 333; Ebu Süleyman, Muhammed b. Abdillah b. Ahmed b. Zübeyr er-Rebî' (379/989), *Târîhu Mevlidi'l-Ulemâ ve Vefeyâtihim*, I-II, thk: Abdullah Ahmed Süleyman, Dâru'l-Âsıme, Riyad 1410, I, 118; İbnu'l-Cevzî, *Safve*, IV, 205; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 378; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 153; Mizzî, XXIV, 192-193; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 651

[730] İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 333; Muhadramlardan olduğu konusunda ayrıca bkz. Mizzî, XXIV, 193; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 461; *el-İsâbe*, V, 651

[731] İbn Sa'd, VII, 445; Mizzî, XXIV, 191; benzer bir anlatım için ayrıca bkz. Vâkıdî, *Fütûhu'ş-Şâm*, I, 234-235

[732] Zübeyr b. Bâtâ da Müslüman olmasını anlatırken, "*..Ben, babamın benden gizlediği büyük bir kitap buldum. Onda Ahmed'in zikrini…buldum*" demektedir. Bkz. İbn Sa'd, I, 159

[733] bkz. Taberî, *Târîh*, II, 487; Mesûdî, II, 64-65; Mutahhar b. Tâhir, V, 187; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 561; ayrıca bkz. Vâkıdî, *Fütûhu'ş-Şâm*, I, 235-236

Ka'b, sonradan Müslüman olması ve Yahudi kökenli olması hasebiyle, toplumda her zaman şüphe ile karşılanmıştır. Ebu Zer'in, bir mecliste lafa karışan Ka'b'a, elindeki sopa ile vurarak, "*Ey Yahudi kadının oğlu, sen burada ne hakla konuşursun*"[735] demesini konu alan rivâyet de, Ebu Zer'in şahsında, toplumun Ka'b'a bakışını yansıtmaktadır. Ka'b, toplumun kendisine karşı olan olumsuz bakış açısını değiştirmek için, ilginç yöntemlere başvurmuştur. Fırsat buldukça, yeni dahil olduğu İslâm toplumunu, kimi zaman Tevrât'a, kimi zaman da Benî İsrail Peygamberlerinin sözlerine atıflarda bulunarak övmesini, gecikmeli olarak katıldığı toplumda yer edinme gayretine, hiç olmazsa olumsuz havayı dağıtmaya yönelik tavırlar olarak değerlendirmek mümkündür. Ka'b'ın, Muğîre b. Nevfel'in elinden tutarak Kıyamet gününde ona şefaat etmesini istemesi,[736] Abdullah b. Amr'a, "*Sen Arapların en fakihisin, Zira Tevrât'ta da aynen böyle yazıyor*"[737] demesi, Hz. Ömer'i, Benî İsrâil'den bir Melike benzetmesi,[738] yine Ömer'i, cehennem kapılarından bir kapıya benzetmesi,[739] "*Allah'ın önce dağıttığı sonra da bir araya getirdiği ve onları Cennete soktuğu ümmete intisap ettiğim için Yahudî hıbrlar beni ayıpladılar*" şeklinde ümmeti övmesi,[740] hep bu gayretinin ürünleridir.

Ka'b, toplumdaki olumsuz imajını düzeltmek, ilgiyi üzerine toplamak için kehanetlerde de bulunmuştur. Bununla beraber, sonraki dönemlerde Ka'b ismi etrafında bir hayli yalan haber üretildiği de vâkıadır. Kanaatimizce *ümmetin kahini* rolü biçilen Ka'bu'l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih gibi kişilere, ümmet, duygularını, hislerini veya beklentilerini

---

[734] Bu rivâyetlerden birinde Kudüs'te mescidin inşâsı konu edilmektedir; "*Ebu Ubeyd, "…Ömer'in yanında Ka'bu'l-Ahbâr da vardı. Ona, "Ey Ebu İshâk taş'ın yerini biliyor musun?" dedi. O, "Cehennem Vadisi'nin önündeki duvardan itibaren şu kadar ölçün, sonra orayı kazın onu bulacaksınız" dedi… Orayı kazdılar ve taşı ortaya çıkarttılar. Ömer, Ka'b'a "Mescidin nereye yapılması gerektiğini düşünüyorsun?" dedi. O, "Taşın arkasına yap böylece iki kıbleyi Musâ ile Muhammed(sav)'in kıblesini birleştirmiş olursun" dedi. Ömer, "Ey Ebu İshâk, Yahudi'ye benzedin, en iyi Mescid taşın önüne yapılacak olandır" dedi*" Bkz. Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillah eş-Şeybânî (241/855), *Fedâilu's-Sahâbe*, I-II, thk: Vasiyyullah Muhammed Abbas, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1403/1983, II, 986; Bekrî, Abdullah b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr(487/1094), *Mu'cem mâ Ista'cem min Esmâi'l-Bilâd ve'l-Mevâdi'*, I-IV, thk: Mustafa es-Sekkâ, Âlemu'l-Kütüb, III. Bsk., Beyrut 1403, III, 827; B. Lewis bu hikaye hakkında, "*Muhtemelen sonraki on yıllarda meydana gelen çekişmeleri yansıtan bu öykünün uydurma olduğu hemen hemen kesindir. Kudüs'ün kutsal bir kent olarak yüceltilmesinin Yahudi etkisinin bir belirtisi, dolayısıyla kötü bir şey olduğunu anlatan bu tarz başka hikayeler de vardır*" diyerek hikayenin asılsızlığını dile getirmiştir. Bkz. Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, 87; Ka'b'ın, bir çok yerde Hz. Ömer'le beraber olduğuna dair ayrıca bkz. Ebu Nuaym, *Hılye*, V, 389-390; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 98-99, 111

[735] bkz. Taberî**,** *Târîh*, II, 616; İbn Şebbe, III, 1036-1037; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 115

[736] bkz. İbn Sa'd, V, 22

[737] İbn Sa'd, IV, 268; ayrıca bkz. Taberî**,** *Târîh*, I, 239

[738] İbn Sa'd, III, 353-354

[739] İbn Sa'd, III, 331-332; ayrıca bkz. Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahman (902/1496), *et-Tuhfetu'l-Latîfe fî Târîhi'l-Medineti'ş-Şerîfe*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, I, 394

[740] Ebu Nuaym, *Hılye*, V, 387. Ümmeti övdüğü sözleri için ayrıca bkz. Ebu Nuaym, *Hılye*, V, 387-388; İbnu'l-Cevzî, *Safve*, I, 87-88; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer(774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1401, IV, 86

söyletmiştir; Hz. Ömer'in şehit olacağı,[741] Hz. Osman'ın zalim bir grup tarafından şehit edileceği,[742] Muâviye'nin halife olacağı[743] gibi. Gelecekten haber veren nakillerin sıhhatini tartışmak bile yersiz olmakla beraber, Hz. Ömer'e "*üç gün içerisinde şehit*"[744] olacağını haber vermesi rivâyeti üzerine yapılan spekülasyonlar, Ka'b'ın suikast planının içerisinde yer aldığı teorisini doğurmuştur.[745] Kaynaklarımızda, Ka'b'ın kehanetlerine ve kehanetlerinin gerçekleştiğine dair rivâyetler de gelmiştir.[746]

Ka'b'ın, haber uyduranlar, özellikle de kussâs için, bulunmaz bir kaynak görevi yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Senedlerinde Ka'b'ı zikretmeleri, kimliklerinin gizli kalmasına yardımcı olduğu gibi, anlatımlarına teveccühü de artırmaktaydı. Dolayısıyla kussâs, bu velûd ismi sık sık telaffuz etmiştir; "*Her kim, dört dirhemlik elbise giyer ve bundan dolayı Allah'a hamdederse Allah onu bağışlar*"[747]; "*Her kim, kimsenin kendisini görmediği bir gecede Allah'a ibadet ederse geceden çıktığı gibi günahlarından çıkar*"[748]; "[Cennette]*70.000 saray, her sarayda 70.000 oda, her odada 70.000 ev vardır…*"[749]; "*Kitapta yazılıdır ki, Medine kabristanı…*"[750] gibi anlatılar tamamıyla kussâsın marifetidir. Hamevî de, Ka'b'ın İrem Şehri hakkında bilgi verdiği bir naklinden sonra, "*Anlattığımız kıssa sahih olmaktan uzaktır. Zannımızca kıssacıların bir uydurmasıdır…*"[751] diyerek bu konuda kıssacıların katkılarına dikkat çeker. Haber uyduran gruplardan sadece kussâs, Ka'b'ın ismini kullanmış değildir. Aynı şekilde, zâhid ve âbidler de Ka'b adına haberler uydurmuşlardır [752]

Ka'b adına bir çok haber üretilmekle beraber, tamamının uydurma olduğunu da söylemek zordur. O, taşımış olduğu Yahudi kültürünü, Müslümanlara nakletmek veya en

---

[741] bkz. İbn Sa'd, III, 340, 342; İbn Şebbe, III, 891-892; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 50
[742] Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 121; Hz. Osman hakkında Abdullah b. Selâm'ın sözü için bkz. İbn Sa'd, III, 81
[743] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 156
[744] bkz. Taberî, *Târîh*, II, 559-560; Endelüsî, Muhammed b. Yahyâ b. Ebî Bekr el-Mâlikî (741/1340), *et-Temhîd ve'l-Beyân fî Makteli'ş-Şehîd Osman*, thk: Mahmûd Yûsuf Zâyid, Dâru's-Sakâfe, Katar 1405, I, 36
[745] Abdulvehhâb en-Neccâr; "*Şayet Ka'b'ın bu ihbarı doğru ise, Ka'b, Fîruz Ebu Lu'lu'nun planını biliyordu. Ömer'e bunu bu şekilde bildirmesi, onun Müslümanlar katında kadrini yüceltecek, rivâyet ve hikayeleri kabule daha yakın olacaktı…*" Neccâr, 230-231
[746] bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 650
[747] Ebu Nuaym, *Hılye*, V, 383
[748] Ebu Nuaym, *Hılye*, V, 383
[749] Ebu Nuaym, *Hılye*, V, 380
[750] İbn Şebbe, I, 92. Bu türden rivâyetlere örnek olarak ayrıca bkz. İbn Şebbe, I, 163; Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit(463/1070), *el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, I-II, thk: Mahmûd et-Tahhân, Mektebetü'l-Maârif, Riyad 1403, I, 182; *Târîhu Bağdâd*, I, 25; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 71; *Safve*, IV, 205; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 109; İbn Tağriberdi, I, 31, 51
[751] Hamevî, Ebu Abdillah Yâkut b. Abdillah(626/1229), *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Dâru'l-Fikr, Beyrut tz., I, 156-157; İbn Haldûn'un bu haberi tenkidi konusunda bkz. İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 14. Bu kıssa Subkî tarafından Ka'bu'l-Ahbâr'ın Tevrât'tan istinbatına örnek olarak sunulmuştur. Bkz. Subkî, Ebu'n-Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî (771/1369), *Tabakâtu'ş-Şâfiîyyeti'l-Kübrâ*, thk: Abdulfettâh Muhammed el-Hulv-Mahmûd Muhammed et-Tânâhî, II.Bsk., el-Cîze 1992, IX, 88
[752] bkz. Fâkihî, I, 189; Kazvînî, Abdulkerim b. Muhammed er-Râfî', *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn*, thk: Azîzullah el-Utâridî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987, II, 279-280

azından toplum nezdindeki konumunu güçlendirmek için, devamlı olarak Tevrat'a ve Yahudiliğe atıfta bulunmuş, bu konuda hiçbir fırsatı kaçırmamıştır.[753] Ka'b özellikle de, Hz. Peygamber'in ve ümmetin önceki kitaplarda nasıl haber verildiğini merak eden ve bu konuda delillere ulaşmak isteyen, samimi Müslümanların bu meraklarından azamî ölçüde faydalanmıştır.[754] Müslümanlar Ka'b'a, sık sık herhangi bir hâdisenin Tevrât'ta nasıl işlendiğini sormakta veya Ka'b tarafından sordurma mecburiyetinde bırakılmaktaydılar.[755]

Ka'b'ın devamlı olarak, Tevrat'tan nakillerde bulunması, tepkileri de beraberinde getirmiş, bazen de alay konusu edilmiştir; "*Muhammed b. Sîrîn, "Ka'bu'l-Ahbâr ile Muhammed b. Ebî Huzeyfe, Osman zamanında, Müslümanların çıktıkları bir gazvede Şam'a doğru giden bir gemiye bindiler. Muhammed, Ka'b'a "Bu geminin sıfatını Tevrat'ta nasıl buluyorsun?" dedi. Ka'b, "Ey Muhammed, Tevrat'la alay etme, Tevrat, Allah'ın kitabıdır." dedi. Sonra, Muhammed bunu üç kere tekrar etti. Ka'b, "Bu gemimizin sıfatını Tevrat'ta bulmuyorum, fakat ben Allah'ın kitabında Kureyş'ten bir adamın fitne çıkaracağını buluyorum. Sakın bu adam, sen olmayasın" dedi.*"[756]

Ka'b, kıssa ve ahbâr ehli arasında sayılmıştır.[757] Ka'b'ın kıssa anlattığı, ancak bu konuda kendisine bir hadis ulaşınca kıssa anlatmayı bıraktığı kaydedilmiştir. Daha sonra, Muâviye'nin onu görevlendirmesi ile kıssa anlatmaya tekrar başlamıştır.[758] Kıssa anlatan Ka'b'ın, fetva verdiği de nakledilmiştir; "*Ka'bu'l-Ahbâr hac kervanı ile birlikte Şâm'dan dönüyordu. Yol güzergahında av eti buldular. Ka'b onlara yemeleri konusunda fetva verdi. Ömer b. el-Hattâb'ın yanına gelince bu hâdiseyi ona anlattılar. Ömer, "Size bu fetvayı kim verdi" deyince, "Ka'b" dediler…*"[759]

1. 1. Hakkındaki Görüşler

İbn Hıbbân onu *Sikât*'ında zikretmektedir.[760] Muâviye b. Sâlih, "*Ka'bu'l-Ahbâr alimlerdendir*" [761] derken, Ebu'd-Derdâ ise, "*Onda çok ilim vardır*"[762] demiştir. Onun

[753] bkz. Ebu Nuaym, *Hılye*, V, 383
[754] Sahabenin, Tevrât'ta Resulullah'ın sıfatlarını sormaları gibi. Bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 123
[755] bkz. Ebu Nuaym, *Hılye*, II, 128
[756] İbn Şebbe, III, 1117-1118. Hikayenin başka bir varyantında ise, Ka'b'ın "*Tevrat gerçektir. O, Allah'ın kitabıdır. Onunla alay etme…tekrar etmesi üzerine, Ka'b, "Allah'ın kitabında, Kureyş'ten ismi senin ismine benzeyen bir adamın fitnede, bağlı bir eşeğin sıçraması gibi sıçrayacağını buluyorum. Sakın o, sen olmayasın*" dediği nakledilmiştir. Bkz. İbn Şebbe, III, 1118
[757] Diğerleri, Abdullah b. Selâm, Vehb b. Münebbih, Tâvûs el-Yemânî, Muhammed b. İshâk ve Muhammed b. Ömer'dir. Bkz. İbn Muhammed, *Mesâil*, I, 335; İbn Ebî Ya'lâ, I, 238
[758] bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 649-650
[759] Şeybânî, Ebu Abdillah Muhammed b. Hasan (189/804), *el-Huccetu alâ Ehli'l-Medine*, I-IV, thk: Mehdî Hasan el-Keylânî, Âlemu'l-Kütüb, III. Bsk., Beyrut 1403, II, 169
[760] Ka'b'ın sika olduğuna dair bkz. İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 333- 334; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 378; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 461
[761] İbn Sa'd, II, 358
[762] Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 378; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 649

hakkında en şiddetli eleştiriyi İbn Kesîr yapmıştır. O, Peygamberlerin sayısı ile ilgili bir anekdotu aktardıktan sonra, "*Allah bilir, bütün bu sözler, Ka'bu'l-Ahbâr'dandır. O, Hz. Ömer zamanında Müslüman olunca eski kitaplardan anlatmaya başladı. Bazen onu, Ömer(ra) da dinliyordu. Hz. Ömer insanların da onu dinlemesine ve yanında bozuk ve abartılı bilgileri nakletmesine izin verdi. Bu Ümmetin, onun bu türden bilgilerinin tek bir harfine bile ihtiyacı yoktur.*"[763]

1. 2. Kaynakları

Kendisi Ömer b. el-Hattâb, İbn Abbâs, Süheyb ve Âişe'den rivâyet etmiştir. Ayrıca mürsel[764] olarak Hz. Peygamber'den nakilleri de vardır.[765]

1. 3. Râvileri

Ka'b'ın râvileri arasında, üvey oğlu Tebîi',[766] Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ğaylân, Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb, Abdullah b. Zübeyr b. el-Avâm, Abdurrahman b. Muğayyis, Atâ b. Ebî Rabâh, Atâ b. Yesâr, Ebu Hureyre, Ebu Mervân, Ömer b. el-Hattâb'ın Mevlâsı Elsem, Hâlid b. Madân, Muâviye b. Ebî Süfyân ve Saîd b. el-Müseyyib gibi isimler vardır.[767]

1. 4. Rivâyetleri

Ebu Nuaym onu, "*Sâhibu'l-Kütüb ve'l-Esfâr*"[768] olarak tanımlamaktadır. Buradaki, sahifeler ve kitapları, "*telif etmiş*" olarak değil, "*okumuş*" olarak anlamak gerekir. Zira, Ka'b'ın risâle telif ettiğine dair kaynaklarımızda herhangi bir bilgi yoktur.

İslâmî rivâyetin sözlü olduğu konusunda ısrarcı davranan, M. Schmitz, "*Ka'b'dan bize ancak ağızdan-ağıza dolaşan rivâyetler kalmıştır.*"[769] derken, onun rivâyetleri konusunda ise, "*İbn Kuteybe ve Nevevî gibi, şayân-ı itimat müverrihler kendisini hiç zikretmiyorlar ve Taberî gibi diğerleri de bunu nâdiren yapıyorlar, buna mukabil menâkıb hikayecileri Sa'lebî ve Kisâ'i, onu bir senet olarak alıyorlar*"[770] demektedir.

---

[763] İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 18

[764] Mürsel haber konusunda özel bir çalışma olarak bkz. Polat, Selahattin, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, TDV Yay., Ankara 1985

[765] Kaynakları konusunda bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 161; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 333; İbnu'l-Cevzî, *Safve*, IV, 205; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 378; Mizzî, XXIV, 189; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 649

[766] Onun hakkında bilgi için bkz. İbn Sa'd, VII, 452; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, XV, 137; Zehebî, *A'lâm*, IV, 413

[767] Râvileri konusunda bkz. İbn Sa'd, V, 173; VII, 401; Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc(261/874), *el-Künâ ve'l-Esmâ*, I-II, thk: Abdurrahîm Muhammed Ahmed, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, Medine 1404, I, 33; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 161; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 378; Mizzî, XXIV, 189-190; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 649

[768] Ebu Nuaym, *Hılye*, V, 364. Bu tanımlama için ayrıca bkz. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, III, 76

[769] Schmitz, M., "Ka'b al-Ahbar", *İA*, Eskişehir 1997, VI, 2-4, 3; Terhînî'de aynı şeyleri ifade etmektedir. Bkz. Terhînî, 15

[770] Schmitz, "Ka'b al-Ahbar", *İA*, VI, 3

Ka'b'ın hikmetli sözleri, vaaz ve öğütleri, anlattığı kıssalardan örnekler kaynaklarımızda bolca yer almıştır.[771] Biz burada Ka'b'ın rivâyetlerinden bazı örnekler vermenin, hem kendi adına imal edilen edebiyata dair bir takım bilgilere ulaşmak, hem de isrâiliyât haberlerindeki konumunu ortaya çıkarmak açısından faydalı olacağı kanısındayız; "*Cehennem'de eti kemiğinden ayıran bir soğuk vardır ki, ona Zemherî denir ve insanlar ondan korunmak için Cehennem Denizine sığınırlar*" [772]; "[Tevrat'tan]*Cennetin kapısının halkasından ilk tutacak ve onu açacak olan kişi Muhammed (sav)'dir*"[773]; "*Muhammed Tevrât'ta yazılıdır. Allah diyor ki, "Muhammed tevekkül eden seçilmiş kulumdur. Sert ve haşin değildir…Doğumu Mekke, Hicreti Medine ve Mülkü Şam'dır.*"[774] Ayrıca, ilk dinarları bastıran,[775] Zü'l-Karneyn'in annesi,[776] Musâ (a.s)'ın Allah'la konuşması,[777] Cennet ve Cehennemlikler,[778] Cehennem'deki fırınlar ve ebatları,[779] yedi göğün ve yedi yerin neyin üzerine tesis edildiği,[780] Acem kitaplarına dayanarak, Seyhun, Ceyhun, Fırat gibi nehirlerin özellikleri[781] gibi, daha bir çok konuda bilgiler vermekte, nakillerde bulunmaktadır.

Sonuç itibariyle, siyer çalışmalarının başlangıç döneminde, geçmiş ümmetlere dair haberler naklederek, Resulullah'ın hayatının, bir bütünün parçası olarak değerlendirilmesinde ve İslâm tarih eserlerinin giriş bölümlerinde yer alan yaratılış, geçmiş ümmetler ve Nebîlere dair haberlerin eklenmesinde, Ka'b'ın yadsınamaz bir rolü olmuştur.

2-Abdullah b. Selâm(43/663)

Abdullah b. Selâm b. el-Hâris el-İsrâilî el-Ensârî'nin künyesi, Ebu'l-Hâris'tir. Künyesinin Ebu Yûsuf olduğu da söylenmiştir. Kendisinin Yûsuf(as)'ın soyundan geldiği iddia edilmiştir. Benî Kaynuka Yahudilerinden olan Abdullah'ın, Müslüman olmadan önceki ismi Husayn'dı. Müslüman olunca Resulullah, Abdullah olarak değiştirmiştir. Sehâvî, onun

[771] bkz. Ebu Nuaym, *Hılye*, V, 364, 367, 379; VI, 3; İbnu'l-Cevzî, *Safve*, IV, 203-205
[772] bkz. Ebu Nuaym, *Hılye*, V, 370
[773] bkz. Ebu Nuaym, *Hılye*, V, 388
[774] bkz. İbn Sa'd, I, 360; Ebu Nuaym, *Hılye*, V, 387; ayrıca bkz. İbnu'l-Cevzî, *Safve*, I, 87-88; bu rivâyetin baş kısmının Âişe'ye atfedilmiş şekli için bkz. Tirmizî, *Şemâil*, 423-424; Hz. Peygamber'in Tevrat'taki diğer özellikleri için bkz. İbn Sa'd, I, 360, 362; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 86
[775] Fâkihî, III, 208
[776] İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, I, 293
[777] İbn Ahmed b. Hanbel, Abdullah eş-Şeybânî(290/902), *es-Sünne*, I-II, thk: Muhammed Saîd Sâlim el-Kahtânî, Dâru İbn Kayyim, Dimam 1406, I, 283
[778] bkz. Ebu Nuaym, *Hılye*, V, 370
[779] bkz. Ebu Nuaym, *Hılye*, V, 371
[780] Ebu Nuaym, *Hılye*, V, 383
[781] bkz. Mutahhar b. Tâhir, IV, 60; bu nehirlerin Cennet'ten olduğunu söylemesi konusunda bkz. İbn Tağriberdi, I, 34

neseb yönünden Hazrecî olduğunu söyler.[782] İbnu'l-Cevzî de, Avf b. el-Hazrec oğullarının anlaşmalısı olduğunu belirtmektedir.[783] Abdullah b. Selâm 43/663 yılında vefat etmiştir.[784]

İsmi cennetle müjdelenenler arasında geçmekte olan Abdullah b. Selâm'a, bu konu sorulduğu zaman onun, *"Cennet Allah'ındır. Ona istediğini sokar"* diye cevap verdiği nakledilmiştir.[785]

Abdullah b. Selâm'ın Müslüman olmasıyla ilgili, içerik ve sıhhat dereceleri birbirinden farklı haberler gelmiş olmasına karşın kaynaklarımız, Abdullah b. Selâm'ın Resulullah'ın hicretinde veya birkaç yıl içerisinde Müslüman olduğu hususunda birleşmiş gibidirler.[786] Horovitz, Abdullah b. Selâm'ın Müslümanlığı ile ilgili haberler konusunda, "*Bazılarına nazaran o, Peygamber'in Medine'ye vusulünde Müslüman oldu ve diğerlerine göre ise, Peygamber henüz Mekke'de iken ihtida etmişti. Mamafih, Müslüman münekkitlerin şayan-ı itimad görmedikleri bir rivâyete göre, kendisi 8/629-630'da ihtida etmiştir ki, bu haber vakıaya daha mutabıktır. Çünkü onun, Peygamber, Medine'de iken, yaptığı gazvelerde ismi yoktur. Gazevâta dair kitaplarda mevcut bulunan bazı ehemmiyetsiz kayıtlar herhalde umumiyetle kabul edilmiş olan rivâyetlerdeki açık tezadı ortadan kaldırmak maksadı ile metne*

---

[782] bkz. Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 41

[783] İbnu'l-Cevzî, *Safve*, I, 719

[784] Abdullah b. Selâm'ın hayatı konusunda bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 18; İbn Muhammed, *Mesâil*, I, 157; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, IV, 98; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 62; İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 16; *es-Sikât*, III, 228; Ebu Süleyman, I, 141-142; Kulâbâzî, Ebu Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Buhârî(398/1007), *el-Hidâyetü ve'l-İrşâd fî Ma'rifeti Ehli's-Sika ve's-Sedâd (Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî)*, I-II, thk: Abdullah el-Leysî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1407, I, 390; İbn Münceveyh, Ebu Bekr Ahmed b. Ali el-İsbehânî(428/1036), *Ricâlu Sahîhi Müslim*, I-II, thk: Abdullah el-Leysî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1407, I, 344-345; İbn Abdilber, Ebu Ömer Yûsuf b. Abdillah (463/1071), *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, I-IV, thk: Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1412, III, 921-923; Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd(474/1081), *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh li-men Harrece lehu el-Buhârî fi'l-Câmii's-Sahîh*, I-III, thk: Ebu Lübâbe Hüseyin, Dâru'l-Livâ, Riyad 1406/1986, II, 808; İbnu'l-Cevzî, *Safve*, I, 718-721; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 255; Mizzî, XV, 74-45; Zehebî, *A'lâm*, II, 413-426; *el-İber*, I, 51; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 416; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 307; *el-İsâbe*, IV, 118-119; İbn Tağriberdi, I, 125; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 41; İbnu'l-İmâd, I, 53

[785] Bu konudaki haberler için bkz. İbn Sa'd, II, 353; İbnu'l-Cevzî, *Safve*, I, 720-721; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, III, 922; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 255; Zehebî, *A'lâm*, II, 417-418; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 725; İbnu'l-İmâd, I, 53

[786] Abdullah b. Selâm'ın Müslüman olması ile ilgili nakiller ve görüşler için bkz. İbn Hişâm, II, 516-517; İbn Sa'd, I, 236; Halîfe b. Hayyât, Ebu Ömer el-Leysî (240/854), *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk: Ekrem Ziya Umerî, Dâru'l-Kalem/Müessesetu'r-Risâle, II. Bsk., Dımeşk/Beyrut 1397, I, 56; İbn Muhammed, *Mesâil*, I, 111; Mutahhar b. Tâhir, V, 118-119; Ebu Süleyman, I, 64; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 65; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, III, 922; İbnu'l-Cevzî, *Safve*, I, 719-720; İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed(630/1232), *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's- Sahâbe*, I-VI, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1414-1415/1993-1995, III, 158; Mizzî, XV, 74; Zehebî, *A'lâm*, II, 414-416; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 119; VII, 598; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 41; Semhûdî, I, 273-274; Bununla beraber, sonradan Müslüman olduğunu çağrıştıran rivâyetler de vardır. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, II, 425-426; Abdullah b. Selâm'ın Müslüman olması ile ilgili olarak, Ka'bu'l-Ahbâr'ın Müslüman olma haberi ile benzeşen anlatılar da gelmiştir. Resulullah'ın, *Kütüb-i kadîm*'de zikredilmesi temeline dayalı olan bu rivâyet; *"Babam bana Tevrât'tan ders yapıyordu. Resulullah'ın zikrinin geçtiği yere gelince babam bana, "Şayet o İsrâil oğullarından çıkarsa ona tabi ol, Araplardan çıkarsa ona uyma" dedi. Ben Resulullah'ın yüzüne bakınca onun yalancı birisinin yüzü olmadığını anladım*" şeklindedir. Bkz. Mutahhar b. Tâhir, V, 118

hariçten ilave edilmiş olabilir."[787] demektedir. Horovitz'in zikrettiği Hz. Peygamber'in vefatından iki yıl önce Müslüman olduğu şeklindeki rivâyetin ise, haberi nakledenler tarafından şaz ve merdud olduğu ifade edilmiş[788] olmasına binâen bir geçerliliğinden bahsedilemez. Ayrıca, Abdullah b. Selâm'ın isminin, Resulullah zamanında fetva verenler arasında zikredilmesi de,[789] onun hicretin başlarında Müslüman olduğuna başka bir delildir.

Abdullah b. Selâm'ın savaşlarda isminin zikredilmeme meselesine gelince, onun Bedr'e katılmadığını bilmekteyiz. Her ne kadar Ebu Arûbe, onun Bedre katıldığını söylemiş olsa dahi, o bu görüşünde tek kalmıştır.[790] İbn Sa'd, Uhud Savaşında, "*Abdullah b. Selâm'ın Grubu*" denilen bazı Yahudilerin savaşa çıktıklarını ancak, İslâmiyet'i kabul etmediklerinden dolayı, Resulullah'ın onlara izin vermediğini nakleder.[791] Ancak bu haberin sıhhatinin sorgulanması gerekmektedir. Zira, Abdullah b. Selâm'ın kabilesinin Benî Kaynuka olduğunu yukarıda belirtmiştik. Benî Kaynuka ise, en geç Bedr Savaşından sonra Medine'den çıkarılmışlardır. Başka bir Yahudi kabilesinin, Abdullah b. Selâm grubu olarak nitelendirmek de mümkün olamayacağı için, ya habere yapılan ekleme ile Abdullah b. Selâm'ın ismi dahil edilmiş ya da haberin tamamı mevzûdur. En iyi ihtimalle o, Hendek Savaşına katılmıştır.[792] Ayrıca, Kureyza seferinde, Resulullah'ın, kadın ve çocukların başına Abdullah b. Selâm'ı tayin ettiği belirtilmiştir.[793] Mamafih, savaşlara katılanlar arasında zikrinin geçmiyor olmasından hareketle, onun söz konusu dönemde Müslüman olmadığı gibi bir sonuca ulaşmak ne kadar sağlıklıdır o da ayrı bir konu. Horovitz'in bu iddialarına M. Fayda, "*Halbuki, Siyer ve Meğâzî kitapları Bedir Savaşına katılan Müslümanların listesini titizlikle tesbit ettiği halde, diğer savaşlara iştirak edenlerin isimlerini vermemekte ancak şehit olanları bildirmektedir*" diyerek karşı çıkar ve Horovitz'in bu görüşünü psikolojik temellerle açıklar; "*Öyle görünüyor ki, Abdullah b. Selâm gibi meşhur bir Yahudi bilginin İslâmiyet'i kabul edip, Müslümanlar arasında önemli bir mevki kazanmasına ve onun Yahudileri itham eden bazı görüşleri yaymasına müellifin gönlü razı olmamaktadır*"[794]

Abdullah b. Selâm hakkında, "*İsrâil oğullarından bir şâhit de bunun benzerine şahit olup…*" (وشهد شاهد من بني إسرائيل على مثله) [795] ayetinin nâzil olduğu söylenmiştir. Ancak, bazı

[787] Horovitz, Josef, "Abdullah b. Selâm", *İA*, Eskişehir 1997, I, 41-42, 41
[788] bkz. Zehebî, *A'lâm*, II, 414; ayrıca bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 118; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 41
[789] bkz. İbn Muhammed, *Mesâil*, I, 321
[790] bkz. Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 41
[791] İbn Sa'd, II, 48
[792] bkz. Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 41
[793] İbn Sa'd, II, 75
[794] Fayda, Mustafa, "Abdullah b. Selâm", *DİA*, İstanbul 1988, I, 134-135
[795] 46/ Ahkâf, 10

müfessirler bunu kabul etmemişlerdir.[796] Bunlardan İkrime, "*Bu ayet nasıl olur da Abdullah b. Selâm için nazil olmuş olabilir? Sûre Mekkî'dir ve Abdullah b. Selâm'ın Müslüman olması bundan sonradır"* derken, Ebu Ömer, "*el-Ahkâf Sûresi Mekkî de olsa bu ayet Medenî olabilir*"[797] diyerek İkrime'ye itiraz etmiştir. Abdullah hakkında başka ayetlerin de nâzil olduğu kaydedilmiştir.[798]

Hz. Ömer'i senâ etme konusunda kimsenin kendisini geçemeyeceğini söyleyen[799] Abdullah b. Selâm'ın, Hz. Osman'ın muhasarası esnasında, ona destek verdiği, onun yanına girdiği,[800] Hz. Osman'ın onunla görüştüğü ve durumu hakkında görüşünü sorduğu nakledilmiştir.[801] Muhtemelen bu görüşmeden sonra, Abdullah b. Selâm muhasaracıları, uyarmıştır.[802] İsyancıların, Abdullah'a küfürler etmeye başlamaları ve "*Yahudî yalan söylüyor*" demeleri üzerine o, "*Allah'a yemin ederim ki siz yalan söylüyorsunuz. Benim Mümin olduğumu Allah, Resulü ve Müminler biliyorlar. Bu konuda, 'İsrâil oğullarından bir şâhit de bunun benzerine…' ayeti indirilmiştir*." der. Hz. Osman'ın katledilmesinden sonra, mescide giden isyancılara, Abdullah b. Selâm, "*Ey Mısırlılar, Ey Osman'ın katilleri, Müminlerin Emirini öldürdünüz öyle mi? Nefsimi elinde tutana yemin ederim ki, bundan sonra bir daha bozulmayan anlaşma, akmayan kan, paylaşılmayan mal kalmayacak*" der.[803] Her ne kadar bu rivâyetlerin içeriğinde, geleceğe dair kehanetler ve ayetin aidiyeti gibi tartışmalı unsurlar varsa da, sahabe olmasına karşın toplum nazarındaki durumunun Ka'b'dan farklı olmadığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Abdullah b. Selâm'ın, Osman'ın şehadeti ile ilgili başka sözleri de nakledilmiştir.[804] Ne var ki, bu türden nakillerin, mevzû haberlerde çok sık karşılaşılan toplumun, tarih içerisindeki tecrübelerini, duygularını veya beklentilerini yansıtmasından başka bir kıymet-i harbiyesinden bahsolunamaz.

---

[796] İbn Sa'd, II, 353; Mizzî, XV, 74

[797] İbn Abdilber, *el-İstîâb*, III, 922-923; İbn Hacer, *el-İsâbe*,VI, 641

[798] bkz. İbn Sa'd, II, 353; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 52-53; III, 148; IV, 133; Sehâvî, *et-Tuhfe*, I, 176

[799] bkz. İbn Sa'd, III, 369

[800] bkz. Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, I, 489; İbn Kâni', I, 40-41

[801] İbn Sa'd, III, 71; Endelüsî, I, 119, 131

[802] Muhasara edenleri uyarıları hakkında bkz. Seyf b. Ömer, ed-Dabbî el-Esedî (200/815), *el-Fitne ve Vakatu'l-Cemel*, thk: Ahmed Râtib Urmûş, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1391, I, 72; Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, I, 474, 478, 491

[803] Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, I, 478; haberin başka bir varyantında ise, isyancıların Abdullah'a, "*Ey Yahudi'nin oğlu bu seni ilgilendirmez*" dediği kaydedilmiştir. Bkz. Seyf b. Ömer, I, 72; Abdullah b. Selâm, isyancıların Hz. Osman'ı öldürmemesi gerektiği konusunda dört sebep sayıyor, ancak onlar kendisine küfrederek, üzerine yürürler. Bu hâdise ve onları vazgeçirmek için söyledikleri konusunda bkz. İbn Şebbe, IV, 1175-1186; Endelüsî, I, 139-140, 180-181, 230; İbnu'l-Esîr'in rivâyetinde ise, "*Yahudi'yi de, Osman'ı da öldürün"* dedikleri nakledilmiştir. Bkz. İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 158-159

[804] "*Osman öldürülünce Abdullah b. Selâm'a, Kitaplarında Osman'ın sıfatının nasıl bulunduğunu sordular. O, "Biz onu Kıyamet gününde katil ve sessiz kalan üzerinde emir olarak buluyoruz" dedi*"[İbn Sa'd, III, 81]; "*Kıyamet günü Osman katil ve yüzüstü bırakan hakkında hüküm verecektir*" [İbn Sa'd, III, 82]; "*İnsanlar onu öldürmekle kendileri üzerine, Kıyamet saatine kadar kapanmayacak olan fitne kapısını açtılar*"[Sehâvî, et-Tuhfe, II, 248]

Makdisî, muhtemelen, muhasara esnasındaki asileri engelleme girişimlerine ve sözlerine dayanarak onu, *"Osman b. Affân şîasındandı"*[805] diye tanımlar. Ayrıca kendisinin, Hz. Ali'ye biat etmediği de ifade edilmiştir.[806] Ancak onun biat etmemesinde, Osman taraftarı olması değil, isyancıların kendisine karşı takındıkları tavrın etkili olduğu kanaatindeyiz. Yoksa, kendisinin Hz. Ali ile ilgili şahsî bir meselesi yoktur. Şayet sahihse, Abdullah b. Selâm, Medine'den çıkarken Hz. Ali'nin, atının dizgininden tutarak, *"Ey Müminlerin Emiri, Medine'den çıkma, buradan bir kez çıkarsan, bir daha ne sen nede Müslümanların iktidarı asla geri dönemez"* demiş, Hz. Ali'nin yanındakilerin ona küfretmeye başlamaları üzerine, Hz. Ali, *"Onu bırakın, ne mutlu Muhammed ashabından olana"* diyerek bunu engellemiştir.[807] Her ne kadar haberin üslubu kussasın anlatımına benziyor olsa dahi, kehanet haricindeki kısım, böyle bir hâdisenin vukuunu mümkün kılmaktadır.

Yukarıda da geçtiği üzere, Abdullah b. Selâm da, toplum nazarında şüphe ile karşılanmıştır. Buna karşın, Abdullah b. Selâm, aynı şehri paylaştıkları Ka'bu'l-Ahbâr'la fazla ilişki içerisine girmemiştir. Bu konuda, ikisinin Hz. Ömer'in yanında karşılaştıklarına dair anlatı[808] dışında, herhangi bir haber tespit edemedik. Bunun nedeni Ka'b'ın, rivâyetlerinin, özellikle de Tevrat nakillerinin, Abdullah b. Selâm tarafından yalanlanmasından korkması olabilir. Ka'b'dan uzak duran Abdullah b. Selâm'ın, Selmân el-Fârisî ile daha samimi olduğu görülmektedir.[809]

2. 1. Hakkındaki Görüşler

Bütün sahabenin udûl olarak kabul edilmesi nedeniyle, cerh ve ta'dîlin tanımlamalarından muaf olan Abdullah b. Selâm'ın ilmi hakkında övücü ifadeler nakledilmiştir; Yezîd b. Umeyra, *"Muâz b. Cebel'in vefatı yaklaşınca ona "Bize vasiyet et" denildi. O, "İlmi şu dört kişinin yanında arayın; Uveymir Ebî Derdâ, Selmân el-Fârisî, Abdullah b. Mesûd, Abdullah b. Selâm" dedi"*[810]

2. 2. Kaynakları

Ehl-i kitap kültüründen gelen, Abdullah b. Selâm'ın, Tevrât ve Talmud'u babasından okuduğu belirtilmiştir.[811] Ayrıca, kendisi, Nebî (sav)'den işitmiştir.

---

[805] Mutahhar b. Tâhir, V, 118
[806] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 191
[807] bkz. Seyf b. Ömer, I, 119; Taberî, *Târîh*, III, 10; Hz. Ali Irak'a çıkmaya karar verdiği zaman, Abdullah b. Selâm'ın yanına giderek, gitmemesi konusunda uyarması ile ilgili farklı bir rivâyet için bkz. İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 144
[808] bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 651
[809] bkz. İbn Sa'd, IV, 93
[810] bkz. İbn Sa'd, II, 352; Şîrâzî, İbrahim b. Ali b. Yûsuf eş-Şîrâzî Ebu İshâk(476/1083), *Tabakâtu'l-Fukahâ*, thk: Halîl el-Meyyis, Dâru'l-Kalem, Beyrut tz. 24; ayrıca bkz. İbn Sa'd, VI, 268; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 41
[811] Fayda, "Abdullah b. Selâm", *DİA*, I, 135

2. 3. Râvileri

Kendisinden, oğulları Yûsuf, Muhammed ve torunu Hamza b. Yûsuf'un yanı sıra, Abdullah b. Mu'kıl, Atâ b. Yesâr, Avf b. Mâlik el-Eşcaî, Ebu Bürde b. Ebî Musâ, Ebu Hureyre, Ebu Saîd el-Makburî, Ebu Seleme b. Abdirrahman, Enes b. Mâlik, Zürâra b. Evfâ el-Hurşî(Basra Kadısı) ve daha bir çok kişi rivâyet etmiştir.[812]

2. 4. Rivâyetleri

Abdullah b. Selâm'a nisbet edilen bazı risâleler, zamanımıza kadar gelmiştir.[813] Müslümanlar, kendisinden Tevrat ve ilgili ilimlere dair bir çok haber rivâyet ettikleri gibi,[814] Buhârî ve Müslim de, ondan tahricte bulunmuşlardır.[815] Ka'bu'l-Ahbâr gibi, Abdullah b. Selâm'a da -mitoloji içerikli- özellikle de yaratılış ve geçmiş Enbiyâya dair bir çok haber atfedilmiştir. Dolayısı ile, Abdullah'a atfedilen nakillerin ona aidiyeti her zaman için tartışmaya açıktır. Abdullah b. Selâm'ın rivâyetlerini dört kısımda incelemek mümkündür;

a-Yaratılış Haberleri: Abdullah b. Selâm'ın haberleri arasında yaratılış haberleri oldukça bir yekûn tutmaktadır. Bu bağlamda bir çok İslâm tarihçisi, onun nakillerinden faydalanmıştır. Bu tür haberlerine örnek olarak; *"Allah yaratmaya Pazar günü başladı. Arzları Pazar ve Pazartesi günü, kuvvetleri Salı ve Çarşamba günü, gökleri Perşembe ve Cuma günü yarattı. Cuma'nın son saatinde Âdem (a.s)'ı yarattı. İşte bu saatte kıyamet kopacak"* [816]; *"Allah nuru yarattı, bu nurdan karanlığı yarattı, bu karanlıktan (tekrar) nuru yarattı, bu nurdan suyu ve bu sudan da her şeyi yarattı"* [817] ve Tora'dan, "*Sudan, dağdan ve yeryüzünden çıkan Buhar yaratıldı…*"[818] gibi nakillerini saymak mümkündür.

b-Geçmiş Millet ve Enbiyâ Haberleri: Abdullah b. Selâm, Tevrât ve özellikle de Yahudiler arasında dolaşan anlatıları İslâm kültürüne taşımada Ka'b kadar olmasa bile etkin rol oynayanlar arasındadır. Bununla beraber, bu etkinlikte kussâsın payı her zaman için göz önünde tutulmalıdır; "*Ebu Saîd el-Hudrî, "Abdullah b. Selâm'a, Makam'daki izi sordum. O, "Haceru'l-Esved, bugün olduğu noktada idi. Ancak Allah, Makamı, kendi ayetlerinden bir ayet kılmak istedi. Allah, İbrahim'e insanları hacca çağırmasını emrettiği zaman o, makama*

[812] Râvileri için bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh,* V, 62; Mizzî, XV, 75; Zehebî, *A'lâm,* II, 413; *el-Kâşif,* I, 560; Sehâvî, *et-Tuhfe,* II, 41
[813] bkz. Fayda, "Abdullah b. Selâm", *DİA,* I, 135
[814] A. Emin, *Fecru'l-İslâm,* 150
[815] İbn Muhammed, *Mesâil,* I, 386; Hâkim en-Neysâbûrî, Ebu Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Hamdeveyh en-Neysâbûrî(405/1014), *Tesmiyetü men Ahrecehum el-Buhârî ve Müslim,* thk: Kemâl Yûsuf el-Hût, Müessesetü'l-Kütübi's-Sakâfiyye/Dâru'l-Cinân, Beyrut 1407, I, 51; Bâcî, II, 808
[816] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 18; ayrıca bkz. İbn Sa'd, I, 30; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil,* I, 35
[817] Mutahhar b. Tâhir, I, 150
[818] Mutahhar b. Tâhir, II, 2

çıkardı. Makamın boyu, dağın boyu kadar uzuyordu ve aşağıdakilere, 'Ey insanlar hamd edilen Rabbinizin çağrısına cevap verin' derdi…" dedi"[819]

c-Kehanet Haberleri: Muhtemelen kussâs kaynaklı haberlerdir; "*İnsanlar onu*(Hz. Osman) *öldürmekle kendileri üzerine, Kıyamet saatine kadar kapanmayacak olan fitne kapısını açtılar*"[820]; "*Biz onu*(Hz. Osman) *Kıyamet gününde katil ve sessiz kalan(yüzüstü bırakan) üzerinde emir olarak buluyoruz*"[821]; Muhammed b. Sîrîn, "*Abdullah b. Selâm bana haber verdi ki, sizinle Kureyş arasında savaş olacak, şayet ben o savaşa yetişirsem ve benim gücüm olmazsa beni bir yatakla iki ordunun arasına koyun" dedi."*[822]

d-Resulullah'la İlgili Haberleri: Resulullah'ın sıfat ve sözlerine yer veren rivâyetleridir. Tevrat'ta Resulullah'ın sıfatı konusunda, *'Ey Nebî biz seni şahit, müjdeci, uyarıcı, ümmilerin koruyucusu olarak gönderdik, Sen benim kulum, Resulümsün, seni Mütevekkil olarak isimlendirdim. O, sert ve haşin değildir, çarşıda bağıran, kötülüğü kötülükle savan değil, bilakis affedicidir*"[823]; "*Resulullah Medine'ye geldiğinde ona bakmak için bir grup Medineli ile birlikte gitmiştik. Onun yüzüne baktım ve onun yalancı bir yüz olmadığını anladım. Ondan işittiğim ilk şey…*"[824] Yukarıda Makam'la ilgili haberin devamında Abdullah, Resulullah'ın kıblesi hakkında da bilgi vermektedir; "*Resulullah(sav)'e ise hicretten önce Beytu'l-Makdis'e doğru namaz kılması emredildi. Hicret ettikten sonra Allah'tan, onun ve Nebîlerinin nefsinin razı olacağı kıbleye çevirmesini diledi. Kendisi Medine'de iken Mîzân'a doğru namaz kılıyordu. Mekke'ye geldikten vefat edinceye kadar Makam'a doğru namaz kıldı…*"[825]

Netice itibariyle, Abdullah b. Selâm'ın da siyer yazıcılığındaki rolü Ka'bu'l-Ahbâr gibidir. Ancak ismi etrafında en azından Ka'b kadar bir literatürün oluşturulmadığını da söylemek durumundayız.

3-Vehb b. Münebbih(114?-732)

İsmi, Vehb b. Münebbih b. Kâmil b. Sîc b. Zîkibâr'dır. Ebnâu'l-Furs'ten olan, Vehb b. Münebbih'in künyesi Ebu Abdillah'tır.[826] Kisrâ (Enu Şirvân) tarafından Yemen'e gönderilen

---

[819] Fâkihî, I, 442-443
[820] Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 248
[821] İbn Sa'd, III, 81
[822] İbn Abdilber, *el-İstîâb*, III, 923
[823] İbn Sa'd, I, 360
[824] bkz. İbn Sa'd, I, 235; İbn Kâni', II, 132; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, III, 922; İbnu'l-Cevzî, *Safve*, I, 719; İbn Ebî Cerâde, IV, 1805; V, 2304-2305; VIII, 3562; Zehebî, *A'lâm*, II, 414
[825] Fâkihî, I, 442-443
[826] bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 164; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 459; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 24; İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 122; *es-Sikât*, V, 487; Kulâbâzî, II, 760; İbn Münceveyh, II, 305; Bâcî, III, 1193; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 445; İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr(681/1282), *Vefeyyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, I-VI, thk: Yûsuf Ali Tavîl, Meryem Kâsım Tavîl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,

İranlı, asker ve idarecilerin, yerli kadınlarla evlenmeleri sonucunda yeni ve oldukça kalabalık olan sosyal bir sınıf ortaya çıkmıştır. Ebnâ(oğullar) adı verilen, siyasî ve askerî gücü elinde bulunduran bu zümre, kültür bakımından zamanla Araplaşmıştır.[827] İbnu'l-Cevzî, "*Onları Kisrâ, Yemen'e sürmüştü*"[828] derken, Zehebî, asılları hakkında daha ayrıntılı bilgi vermektedir; "*Onların aslı, Horasan, Herât'tandır. Münebbih, Herât'dan Kisrâ'nın zamanında çıktı. Sonra o, Nebî(sav) zamanında Müslüman oldu, İslâm'ı güzel yaşadı. Vehb b. Münebbih Herât'a gidip geliyordu.*"[829]

Vehb'in Yahudi asıllı olduğu da söylenmiştir.[830] Bu konuda Horovitz; "*İhtida etmeden önce ehli Kitap'tan olduğuna, daha doğrusu Yahudi aslından geldiğine dair eski kaynaklarda hiçbir bilgi yoktur. Herhalde o Müslüman olarak doğmuş olmalıdır*"[831] demektedir. Ebnâ'nın Müslümanlığı erken diyebileceğimiz bir dönemde(10/631) kabul etmiş olmasından[832] ve belirttiği üzere kaynaklarda onun ehl-i kitaptan olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamasından hareketle, Horovitz'in görüşüne katılmak mümkündür.

İran asıllı olan Vehb, San'â'ya iki günlük mesafede bulunan Zimâr'da Hz. Osman döneminde, 34/654 yılında doğdu.[833] Annesi Himyer'den olan,[834] Vehb'in beş kardeşi vardı. Kendisinden daha büyük olan kardeşi, Hemmâm, Ebu Hureyre'den rivâyet etmiş ve Vehb'ten önce ölmüştür.[835] Hemmâm'ın, Vehb için kitaplar satın aldığı da rivâyet edilmiştir.[836] Diğer kardeşleri ise, Mu'kıl, Ömer, Ğaylan ve Akîl'dir.[837]

Vehb b. Münebbih'in ölüm tarihi konusunda tarihçiler, hem fikir değillerdir. Vefat tarihi olarak, 110/728,[838] 111/729,[839] 113/731[840] 114/732[841] ve 116/734[842] yılları verilmiştir.

Beyrut 1419/1998, V, 28; Mizzî, XXXI, 140; Zehebî, *A'lâm*, I, 544; *Mîzân*, VII, 148; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 585; *Lisânu'l-Mîzân*, I-VII, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, III. Bsk., Beyrut 1406/1986, VII, 428; Suyûtî, *Tabakât*, I, 48; İbnu'l-İmâd, I, 150; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye fi't-Târîh ve't-Terâcim ve'l-Cuğrâfiyâ ve'r-Rihlât*, Müessesetu'r-Risâle, I. Bsk., Beyrut 1406/1986

[827] Fayda, Mustafa, "Ebnâ", *DİA*, İstanbul 1994, X, 78-79, 78

[828] İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 140

[829] Mizzî, XXXI, 143; Zehebî, *A'lâm*, I, 545-546; Kisrâ'nın Yemen'e asker göndermesi ve ebnâ konusunda bkz. İbnu'l-İmâd, I, 150-151

[830] bkz. Abdulhamîd, 34

[831] Horovitz, Josef, "Vehb b. Münebbih", *İA*, Eskişehir 1997, XIII, 260-262, 260

[832] bkz. Taberî, *Târîh*, II, 209

[833] Doğum tarihi konusunda bkz. Mizzî, XXXI, 160; Zehebî, *A'lâm*, I, 545; Suyûtî, *Tabakât*, I, 48

[834] Kehhâle, *Mu'cemu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 666

[835] Hakkında bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 311

[836] Hemmâm konusunda bkz. İbn Sa'd, V, 544; İbn Münceveyh, II, 305; İbnu'l-İmâd, I, 150

[837] Kardeşleri konusunda bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 459; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 488; Bâcî, III, 1193; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 176; Mizzî, XXXI, 140, 143; Zehebî, *A'lâm*, I, 544; İbnu'l-İmâd, I, 150

[838] İbn Sa'd, V, 543; Halîfe b. Hayyât, I, 340; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 459; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 488; Ebu Süleyman, I, 261-262; Kulâbâzî, II, 760; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 445; İbn Hallikân, V, 30; Mizzî, XXXI, 160; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 323

[839] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 323

[840] İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 122; *es-Sikât*, V, 488; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 176; Mizzî, XXXI, 161; Suyûtî, *Tabakât*, I, 48

Onun 90 yaşında vefat ettiği belirtilmesine[843] karşın, doğum ve vefat tarihleri arasındaki zaman aralığından dolayı bunu kabul etmek zordur. Nitekim, onun seksen yaşında vefat ettiği konusunda ittifak sağlanmış gibidir.[844] Bu nedenle vefat tarihi ile ilgili bizim tercihimiz 113/731 veya 114/ 732 tarihlerinden biridir. Kabrinin Busra'nın batısında Asem denilen köyde olduğu iddia edilmiştir.[845]

Hicâz'ı ziyaret etmiş, hac ve yolculuklarda bulunmuş olan Vehb,[846] bütün fakihlerin katıldığı 100/719 yılındaki hacca da katılmıştır.[847] Vehb'in, bütün hayatı Yemen'de geçmiştir.[848] Ma'mer'in, Simâk el-Fadl'den naklettiğine göre, Vehb, siyasî kişilerle de bir arada bulunmuş ve onlarla samimiyet kurmuştur.[849] Buna karşın kendisi, Atâ el-Horasanî'yi meliklere yanaşmasından dolayı ayıplamıştır.[850] Anlaşılan, Vehb'in burada kastı, Atâ'nın saraya intisap etmesidir. Kendisi de her ne kadar, valilerle görüşmüşse de, onlardan maaş aldığına veya saraya intisap etmiş olduğuna dair herhangi bir kayıt yoktur. Vehb b. Münebbih, Ömer b. Abdilazîz'in, San'â kadılığı görevini de yürütmüştür.[851] Ancak, Vehb'in, bu görevden fazla da memnun olduğunu söyleyemeyiz.[852]

Rivâyetlerde Vehb'in âbid ve sâlih biri olduğu sık sık vurgulanmıştır. Onun, kırk yıl(bazı rivâyetlerde yirmi yıl) boyunca yatsı abdesti ile sabah namazı kıldığı bir çok kaynakta tekrarlanmıştır.[853] Onun hakkında da, bir çok haberin imal edildiğini belirtelim. Bu haberler arasında en çarpıcı olanı, Vehb'in kader görüşüne atıfla imal edilen; "*Hâlid b. Ma'dan-Ubâde b. Sâmit, Nebî(sav)'in şöyle dediğini işittim; "Ümmetimden iki adam çıkacak, onlardan birine*

---

[841] Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 164; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 459; Mesûdî, III, 214; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 488; Ebu Süleyman, I, 268; Kulâbâzî, II, 760; İbn Münceveyh, II, 305; Bâcî, III, 1193; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 176; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 445; İbn Hallikân, V, 30; Mizzî, XXXI, 161; Zehebî, *A'lâm*, I, 557; Suyûtî, *Tabakât*, I, 48

[842] İbn Hallikân, V, 30; Mizzî, XXXI, 161; Suyûtî, *Tabakât*, I, 48

[843] Mesûdî, III, 215; İbn Hallikân, V, 30

[844] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 24; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 488; İbn Münceveyh, II, 305; Bâcî, III, 1193; Zehebî, *el-İber*, I, 142

[845] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 323

[846] Zehebî, *A'lâm*, I, 545

[847] Mizzî, XXXI, 147; Zehebî, *A'lâm*, I, 548

[848] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, I, 21

[849] Mizzî, XXXI, 146; Zehebî, *A'lâm*, I, 547-548. Başka bir rivâyette de Vehb'in, Yemen valisi Mesûd b. Avf'la, oturduğu anlatılmıştır. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, I, 554

[850] bkz. İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 294-295; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 327

[851] bkz. Iclî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdillah b. Salih el-Kûfî(261/874), *Ma'rifetü's-Sikât*, I-II, thk: Abdulalîm Abdulazîm el-Büsterî, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1405/1985, II, 345; Mizzî, XXXI, 142; Zehebî, *A'lâm*, I, 545; *Mîzân*, VII, 148; İbnu'l-İmâd, I, 150

[852] bkz. Iclî, II, 345; Mizzî, XXXI, 146; Zehebî, *A'lâm*, I, 548

[853] bkz. İbn Sa'd, V, 543; İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 122; *es-Sikât*, V, 488; İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 288, 294; Mizzî, XXXI, 145; Zehebî, *A'lâm*, I, 547; *Mîzân*, VII, 148

Vehb denilecek, ona Allah hüküm verecek, Ğaylân denilen diğeri ise ümmetime İblis'ten daha zararlı olacak"[854] şeklindeki rivâyettir.

Vehb'in *Kaderî* olduğu söylenmiştir.[855] Watt, onun kaderciliğini diğer dinler, özellikle de Yahudi eserleri hakkındaki malumatı ile ilişkilendirir.[856] Vahiyle ters düştüğü için bu görüşünden vaz geçtiğini belirten Horovitz, onun kader konusunda eser kaleme aldığı iddiasına da şüpheli yaklaşmaktadır.[857] Vehb'in kader konusundaki görüşünden vaz geçtiği hususu doğru olmakla beraber,[858] kader konusunda bir kitap yazdığı da bir çok kaynak tarafından kaydedilmiştir.[859] Ne var ki, Vehb bu kitap konusunda pişmanlığını dile getirmiştir.[860] Vehb'in kader görüşü üzerinde duran A. Aydemir, Vehb'in, "*Hepsi gökten inmiş, 92 kitapta, "Kim kendisine meşietten(dileme, irade) bir şey isnâd ederse kafir'dir*" sözünü bulduğu için, kader düşüncesinden vazgeçtiğini söylediğini belirtir.[861] Ancak, Aydemir'in yanıldığı ortadadır. Zira Vehb, bu sözünü kader görüşünden vazgeçtiğini ifade için değil, kader görüşüne delil olarak ileri sürmüştür. Vehb'in, kader anlayışı, insan özgürlüğünü ön plana çıkararak, kaderi inkar makamında olan *Mutezile Kaderiyye*'si değil, iradeyi inkar eden *Cebrî Kader* anlayışıdır. Onun vaz geçtiği Mutezilî Kader anlayışıdır. Bu konuda Vehb, "*Ben, kader konusunda konuşuyordum, ta ki, Nebîlerin kitaplarından 70 küsur kitap okuyuncaya ve hepsinde de, 'iradede (meşiyet), kendi nefsine bir şey kılan küfretmiştir' ibaresini görünceye kadar. Böylece sözümü bıraktım*"[862] demiştir. Vehb'in, Cebrî Kader akidesine inandığına dair başka sözleri de vardır; "*Ameller mühürleriyle tartılır, Allah bir kuluna hayır dilerse, onu hayır ameliyle mühürler, Allah, ona şer dilerse, onu şer ameliyle mühürler*"[863] Vehb, kader konusunda değişik zamanlarda tartışmalara da girişmiştir.[864] Vehb'le, Ca'd b. Dirhem'in değişik zamanlarda görüşmeleri olmuştur. Ca'd'ın, "*Vehb dışında*

---

[854] Mizzî, XXXI, 143-144; Zehebî, *A'lâm*, I, 546

[855] İbn Kuteybe, "*sonradan vazgeçti*" kaydıyla Kaderiyye Mezhebine dahil müellifler arasında zikretmektedir. Bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 625; ayrıca bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 29; "Vehb b. Münebbih", *İA*, XIII, 260

[856] bkz. Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 133-134

[857] Horovitz, *el-Meğâzî*, 29; "Vehb b. Münebbih", *İA*, XIII, 260

[858] Ahmed b. Hanbel; "*Kader'den bir şeyle itham edildi, sonra o vazgeçti*" demektedir. Bkz. Mizzî, XXXI, 147; Zehebî, *Mîzân*, VII, 148

[859] bkz. Cûzcânî, Ebu İshâk İbrahim b. Ya'kûb(259/872), *Ahvâlu'r-Ricâl*, thk: Subhî el-Bedrî es-Sâmirânî, Müessesetu'r-Risâle, I. Bsk., Beyrut 1405, 189; Mizzî, XXXI, 147; Zehebî, *Mîzân*, VII, 148

[860] bkz. Mizzî, XXXI, 147; Zehebî, *A'lâm*, I, 548; *Mîzân*, VII, 148

[861] Aydemir, 68

[862] Mizzî, XXXI, 147; Zehebî, *A'lâm*, I, 549; *Mîzân*, VII, 149. Aynı söz, Atâ el-Horasanî'ye de atfedilmiştir; *"Ben kader konusunda bir şey konuşmadım, bunu yayanları da bilmiyorum, ancak ben Allah'ın kitaplarından 90 küsur kitap okudum, onlardan 70 tanesi kiliselerde bilinir, onlardan 20'sini ise çok az insan bilir, ben onların hepsinde de şunu buldum; "Meşiyet(irade) konusunda her kim, kendi nefsine bir şey vekil ederse, küfretmiştir*" bkz. Ebu Nuaym, *Hılye*, IV, 24; Zehebî, *A'lâm*, I, 551

[863] Ebu Nuaym, *Hılye*, IV, 33

[864] bkz. Fâkihî, II, 122; Ebu Nuaym, *Hılye*, I, 325; Mizzî, XXXI, 147; Zehebî, *A'lâm*, I, 548; *Mîzân*, VII, 148-149

hangi alimle karşılaştı isem kızdı"[865] demesi, Vehb'in hoşgörüsünü veya aynı fikri paylaşmaları ile açıklanabilir.[866]

Muhtemelen, Vehb'in soruşturularak bir müddet hapiste tutulmasında ve dayak yemesinde de,[867] kader konusundaki görüşleri etken olmuştur. Yûsuf b. Ömer(Haccâc), Halife Hişâm tarafından, 106/724 yılında, Yemen'in idaresini üstlendiği zaman, Vehb b. Münebbih'i dövdürmüştür.[868] Vehb'in, ölümü yediği bu dayağa bağlanmaktadır. Bu konuda Ebu's-Sayda, "*Bu habîs Yûsuf'un, Vehb b. Münebbih'i döverek öldürdüğüne şahidim*"[869] demiştir. Haccâc'ın, Vehb'i, cezalandırmasının arka planında başka nedenler de zikretmek mümkündür. Bunlar arasında; Vehb'in, önceki vali ile arasının iyi olması, Haruriyye'nin Ali karşıtı görüşlerine reddiyede bulunması veya Vehb'in bölgedeki otoritesini kırmak istemiş olması gibi nedenler sayılabilir.

Vehb, döneminin tartışma konuları hakkında da fikirler beyan etmiştir. Nitekim ondan, imanın artıp eksilmesi[870] ve iman-amel ilişkisi konularında sözler nakledilmiştir.[871]

Vehb, Yahudi kültürünün hakim olduğu Yemen'de doğmuş, İran ve Yahudi kökenli bir aileden gelmiştir. Dolayısı ile ehl-i kitap özellikle de Yahudi kültürüne dair geniş bilgisi vardı ve bu bilgisini İslâm kültür ve düşünce sistemine taşımıştır. Vehb'in yaratılış, geçmiş Peygamberler ve Yahudi Tarihine dair bilgileri Tevrat kaynaklıdır.[872] Bununla beraber, Vehb'in bu geniş kültürü ile alakalı efsanevî anlatılar da üretilmiştir. Vehb'in, "*Allah'ın Nebîlere indirdiği 73 kitap okudum*"[873] veya "*Hepsi gökten indirilmiş, 92 kitap okudum, bunlardan 72'si kiliselerde ve insanların elindedir. 20'sini ise çok az kişi bilir*"[874] gibi ifadelerle, -her ne kadar bu kitapların Kitab-ı Mukaddes'in bâbları olma ihtimali olsa dahi-[875] onun kimsenin vâkıf olmadığı eserlere ulaştığı iddiası, bizi sözün zahirine hamletmek, başka bir ifade ile bu rivâyetleri inkar etmek durumunda bırakıyor. Vehb, bu ifadeleri ilimde otoritesini, yetkinliğini inşâ etmek gayesi ile de söylemiş olabilir. Ancak bu ihtimal onu,

---

[865] Mizzî, XXXI, 146; Zehebî, *A'lâm*, I, 547

[866] Ancak, Vehb'in, Ca'd'ı uyarması fazla gecikmemiştir; "*Ca'd, Vehb b. Münebbih'e gidip gelirdi. O, Allah'ın sıfatlarını sordu. Vehb, "Sana yazıklar olsun ey Ca'd, bu meselelerden uzak dur, sanırım sen helak olacaksın, Allah bize kitabında elinin olduğunu söylemeseydi biz söylemezdik, gözünün olduğunu söylemese idi biz gözünün olduğunu söylemezdik" dedi. Çok geçmedi, Ca'd asılarak öldürüldü*" İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 405

[867] bkz. Zehebî, *A'lâm*, I, 555

[868] bkz. Zehebî, *A'lâm*, I, 556; V, 443

[869] Mizzî, XXXI, 161; ayrıca bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 443

[870] "*İman çıplaktır, onun elbisesi takva, ziyneti haya, malı fıkıhtır*" bkz. İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 140; *Safve*, II, 291; Mizzî, XXXI, 147

[871] bkz. Ebu Nuaym, *Hılye*, IV, 31, 33; İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 295

[872] bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 30-31

[873] Abdulhamîd, 34

[874] bkz. İbn Sa'd, V, 543; bu sözün diğer varyantları için bkz. Mizzî, XXXI, 145; Zehebî, *A'lâm*, I, 547; İbnu'l-İmâd, I, 150

[875] Hamâde, *Mesâdir*, 69

yalancı konumuna düşürür ki, elimizde ona kizb ithamında bulunmamızı haklı kılacak, herhangi bir karine yoktur.

Vehb'in, eserlerinde mukaddes metinlerin isim ve rakamlarını tam olarak vermesinden hareketle, Horovitz, onun Sami dillerinin bir çoğunu bildiğini söyler.[876] Bu görüşe, babasının İranlı olmasından dolayı Farsça'yı, Tevrat'ın dili olması hasebiyle İbranice'yi ve doğal olarak Arapça'yı bilmesinden hareketle katılmak mümkündür. Ancak, Horovitz'in de, Vehb'in bilgi kaynakları arasında saydığı,[877] memleketindeki Yahudi ve Hıristiyan alimlerinin bu konudaki katkılarını göz ardı etmemek gerekir. Vehb'in, bir çok dil bildiği konusunda da, apokratif haberlerle karşılaşmaktayız.[878]

Vehb'i Medine ekolünden sayan, R. Şeşen, "*İbn İshâk, Taberî, Mesûdî gibi büyük tarihçiler, Peygamberler tarihi, eski Yemen tarihi konularında ondan faydalanmışlardır.*" [879] der. Ekoller konusuna daha önce değinmiş olmakla beraber, burada şunu ifade edelim ki, Vehb illa bir ekole dahil edilecekse bunun adı, hiç şüphe yok ki, *Yemen* veya *Ehl-i Kitap Tarih Okulu* olması gerekir. Ayrıca, kendisinin ahbâr rivâyet edenleri Irak ekolüne dahil ederken, Vehb'i hangi gerekçelerle Medine ekolüne dahil ettiği tartışılır.

3. 1. Hakkındaki Görüşler

Ahmed b. Hanbel onun hakkında; "*Kendisi, ebnâu'l-Furs'den, şerefli biri idi, Yemen ehlinden kimin Zî veya Zû unvanı varsa o şereflidir*"[880] derken, İclî, Ebu Zur'a ve Nesâî onun sika olduğunu beyan etmişlerdir.[881] Ebu Hafs el-Fellâs'ın zayıf görmesi[882] haricinde, Vehb'in sikalığı konusunda genel kanı oluşmuştur.[883]

---

[876] Horovitz, "Vehb b. Münebbih", *İA*, XIII, 261
[877] Horovitz, "Vehb b. Münebbih", *İA*, XIII, 261
[878] Bu haberlerden birine göre; Velîd, Dımeşk mescidinin inşaatını başlatınca, üzerinde Yunanca yazı bulunan, taştan bir levha bulunur. Ehl-i Kitaptan bir grup, onu okuyamayınca, Velîd levhayı Vehb'e gönderir. Vehb yazıyı okuyarak, "*Bu Süleyman b. Dâvud zamanında yazılmıştır. Onda şöyle yazılıdır…*" diye levhayı okur. bkz. Mesûdî, III, 166-167; bu haberin diğer varyantları için bkz. Ensârî, Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Cafer b. Hayyân(369/979), *Tabakâtu'l-Muhaddisîn bi-Esbehân ve'l-Vâridîne aleyhâ*, I-IV, thk: Abdulğâfur Abdulhâk Hüseyin el-Belûşî, Müessesetu'r-Risâle, II. Bsk., Beyrut 1412/1992, III, 81; Nuaymî, Abdulkâdir b. Muhammed ed-Dımeşkî(978/1570), *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris*, I-II, thk: İbrahim Şemsuddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Bsk., Beyrut 1410, II, 287
[879] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih*, 23
[880] Mizzî, XXXI, 142; Zehebî, *A'lâm*, I, 545
[881] bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 24; Bâcî, III, 1193; Mizzî, XXXI, 142; Zehebî, *A'lâm*, I, 545; *Mîzân*, VII, 148; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 428
[882] bkz. İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 189; Zehebî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Zikru Esmâi men Tükillime fihi ve Huve Mevsukun*, thk: Muhammed Şekûr Emrîr el-Meyâdînî, Mektebetü'l-Menâr, Zürkâ 1406, I, 193; *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, thk: Nureddin Itr, yer ve tarih yok, II, 727; *Mîzân*, VII, 148
[883] bkz. Iclî, II, 345; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 445; Zehebî, *men Tükillime fîhi*, I, 193; *el-Muğnî*, II, 727; *Mîzân*, VII, 148; *el-Kâşif*, II, 358

3. 2. Kaynakları

Vehb b. Münebbih, İbn Abbâs ve şayet doğru ise Ebu Hureyre'den hadis işitmiştir. Ayrıca, kardeşi Hemmâm b. Münebbih, Abdullah b. Amr b. el-Âs-ki bu konuda ihtilaf vardır- Amr b. Dînâr, Câbir, Ebu Saîd el-Hudrî, Enes b. Mâlik, İbn Ömer, Nu'mân b. Beşîr, Tâvûs b. Keysân ve kim olduğu bilinmeyen Fencu'l-Yemânî'den nakillerde bulunmuştur.[884] Hakem b. Mesûd es-Sakafî'den sadece Vehb rivâyet etmiştir.[885] İbn Maîn, onun Câbir'den işitmediğini, onun sahifesini kullandığını belirtir.[886] Gelen rivâyetler de İbn Maîn'i desteklemektedir; "*Vehb b. Münebbih, "Câbir b. Abdillah'ın sahifesini okurken…*"[887]

Hıristiyanlığın Necrân'a girmesi haberini, "*Necrân halkı*"na dayanarak anlatmasında olduğu gibi[888] Vehb b. Münebbih, duyuma dayalı bilgiler de nakletmiştir.

Vehb, bir çok konuda *Kitaplar*'a atıfta bulunurken,[889] bazen Tevrât'ı[890] bazen de Zebur'u haber kaynağı olarak zikretmektedir.[891] Zehebî, "*İlminin büyük bir kısmı İsrâiliyât konusunda ve ehl-i kitabın Suhuflarındandır*" diyerek, en önemli haber kaynağına işaret eder.[892] Aynı şekilde, kendisi için, "*Sâhibu'l-kütüb yani sahifelerden rivâyet ediyor*"[893] denilerek, yazılı kaynaklara dayandığı belirtilmiştir. Nitekim Vehb, "*Bazı kitaplarda buldum ki…*"[894] diyerek bu sahifelere atıflarda bulunmuştur.

3. 3. Râvileri

Kendisinden, iki oğlu Abdullah ve Abdurrahman, kardeşinin oğulları Abdussamed b. Mu'kıl b. Münebbih ve Akîl b. Mu'kıl b. Münebbih, kızının oğlu İdrîs b. Sinân, Amr b. Dînâr, Âsım b. Recâ b. Hayve, Dâvud b. Kays es-Sanânî, Ebu Musab Sâlih b. Ubeyd, Hemmâm b. Nâfi-Abdurrezzâk'ın babasıdır-, Muğîra b. Hakîm, Simâk b. el-Fadl, Yezîd b. Müslim ve daha başkaları rivâyet etmiştir.[895] Musâ b. Ukbe'nin de ondan rivâyet ettiği belirtilmiştir.[896]

---

[884] Kaynakları için bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 24; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 487; Kulâbâzî, II, 760; İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 295-296; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 445; Mizzî, XXXI, 140; Zehebî, *A'lâm*, I, 545; M*îzân*, VII, 148; *el-Kâşif*, II, 358; Alâî, I, 296; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 428; İbnu'l-İmâd, I, 150

[885] Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac(261/874), *el-Münferidât ve'l-Vahdân*, thk: Abdulğaffâr Süleyman el-Bundârî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1408/1988, I, 214

[886] Alâî, I, 296

[887] Fâkihî, II, 386

[888] Haberin senedi; "Muhammed b. İshâk-Vehb b. Münebbih-Necrân Halkı" şeklindedir. Bkz. Hamevî, V, 267

[889] bkz. Ebu Nuaym, *Hılye*, IV, 26, 27, 32, 38, 46

[890] bkz. Ebu Nuaym, *Hılye*, IV, 38; İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 294

[891] bkz. Ebu Nuaym, *Hılye*, IV, 46

[892] Zehebî, *A'lâm*, I, 545

[893] Zehebî, *A'lâm*, III, 89

[894] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 325, 333

[895] Râvileri konusunda bkz. İbn Sa'd, V, 544; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 24; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 445; Mizzî, XXXI, 140-142; Zehebî, *A'lâm*, I, 545; *Mîzân*, VII, 148; *el-Kâşif*, II, 358; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 428

[896] İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 296

3. 4. Eserleri

Vehb'e bir çok eser atfedilmiştir.[897] Kendisine atfedilen kitaplar şunlardır:

1-Sîretu Resulillah: A'zamî, Taberânî'nin, *Mu'cemu'l-Kebîr*'inde bu eserden iktibaslar yaptığını iddia eder.[898] Ancak, Taberânî'nin ilgili eserinde peş peşe olarak Vehb'ten yaptığı alıntılara baktığımızda A'zamî'nin bu iddiasını neye dayanarak ileri sürdüğünü anlamak zordur.[899] Horovitz, bu eser hakkında; "*Schott Reinhardt'ın koleksiyonu içindeki papirüste C. H. Beker, Vehb'in, hicretten önceki ve hicret hâdiselerini anlatan bir siyer defterini keşfetmiştir ki, bu defter, Haysem'e karşı düzenlenen seferi de anlatıyordu. Şu halde, Vehb Meğâzî yazmıştır. Onun, el-Mübtede'yi rivâyet eden torunu Abdulmunim, Heidelberg'de bulunan ve h. 228/842'de yazılmış papirüsün isnâdında da görülmektedir. Taberî ve diğerlerinden istihraç edildiği gibi, bu papirüs Vehb'in isnâdı kullanış tarzını bilmediğini teyit etmektedir…*" der.[900] Horovitz, Heidelberg parçasında, Büyük Akabe Görüşmesi, Dâru'n-Nedve'de Kureyş'in görüşmesi, Hicrete hazırlık, Hicret, Resulullah'ın Medine'ye ulaşması ve Benî Haysem'e gazvesini anlatıldığını söyler.[901] Rivâyetlere yansıdığı kadarıyla Vehb b. Münebbih'e atfedilen; Ka'be ile ilgili,[902] Mekke'ye yerleşen kabilelerle ilgili,[903] Esved el-Ansî'yle ilgili[904] bazı haberlerin de, bu eserin içeriğine dahil olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber Vehb'i, İbn İshâk, Vâkıdî, İbn Sa'd, Taberî gibi tarihçiler Hz. Muhammed'in hayatına dair hiçbir yerde kaynak olarak zikretmemişlerdir.[905]

2-Kitâbu'l-Mübtede:[906] Vehb'in bu eserinden parçalar, tarih, tefsir gibi eserler vasıtasıyla günümüze kadar gelebilmiştir. İbn Hacer, bu Kitap'tan doğrudan alıntı yapmıştır.[907] İbn Kuteybe, Taberî, İbn Kesîr ve İbnu'l-Esîr'in eserlerinde Vehb'in, *Mübtede* eserinden nakiller bulmak mümkündür. Vehb'in bu eserinde ele aldığı konular arasında; alemin yaratılışı,[908] yaratılıştaki sıralama,[909] dünyanın ömrü,[910] Adem'in yaratılışı ve

---

[897] bkz. Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifîn Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, I-IV, Müessesetu'r-Risâle, I. Bsk., Beyrut 1993, IV, 79
[898] A'zamî, *Dirâsât*, I, 218-219; *Hadîs Edebiyatı*, 96
[899] bkz. Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 55-57
[900] Horovitz, *el-Meğâzî*, 34-35; "Vehb b. Münebbih", *İA*, XIII, 261-262; ayrıca bkz. A. Emin, *Duha'l-İslâm*, II, 323; Hamâde, *Mesâdir*, 69-70. Bu parçadan Akabe Biatını anlatan bölüm için bkz. Dûrî, *İlmu't-Târîh*, 115-117
[901] Horovitz, *el-Meğâzî*, 35; ayrıca bkz. Dûrî, *İlmu't-Târîh*, 112
[902] Fâkihî, I, 94, 444; Hamevî, III, 351
[903] Fâkihî, II, 9
[904] İbn Şebbe, II, 578
[905] bkz. Horovitz, "Vehb b. Münebbih", *İA*, XIII, 261
[906] A'zamî, *Dirâsât*, I, 219
[907] bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 290
[908] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 14-15; Taberî, *Târîh*, I, 32, 34; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 15, IX, 328
[909] Mutahhar b. Tâhir, I, 150, 158; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 17
[910] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 13

yeryüzüne indirilmesi,[911] şehirler[912] gibi konular vardır. Bu haberlerde Tevrat'ı doğrudan kaynak olarak kullandığı bir çok yer vardır. Bununla beraber sadece Yahudi haberlerine dayanmamış, Hıristiyanlardan da haberler almıştır.[913]

3-Kasasu'l-Enbiyâ:[914] Vehb'in bu eserinden parçalara da, diğer eserler sayesinde ulaşmak mümkündür. Vehb'in bunda da öncelikli kaynağı Tevrat'tadır. Ancak, konu İsâ(as) olunca bu sefer İncillere başvurmuştur. Eserinin içeriğinde; İbrahim(as)[915] Sâm b. Nûh,[916] Zulkarneyn kıssası,[917], Dâvud(as),[918] Musâ(as),[919] Ermiya,[920] Uzeyr,[921] Zekeriya,[922] İsâ(as)[923] ve havariler[924] gibi konular vardır. Bu eserin, İskenderiye Belediye Kütüphanesinde, h. 666/1267 yılında istinsah edilmiş 200 varaklık bir nüshası olduğu belirtilmiştir.[925]

Vehb, bu eserinde, Tevrât, İncil ve Kur'ân'ı kullanmıştır. Vehb'in, Musâ(as) kıssasında olduğu gibi bazı hâdiseleri anlatırken, Kur'ân'dan doğrudan nakilde bulunmak yerine, konuşmaları Kur'ân'dan ayetlerle doldurması,[926] onun Kur'ânî anlatımı tarihî anlatıma çevirdiğini göstermektedir. Bu yöntem ileride, Musâ b. Ukbe, İbn İshâk, Vâkıdî gibi başkaları tarafından da kullanılacaktır.

4-Kasasu'l-Ahyâr:[927] Muhtemelen Vehb bu eserinde İsâ(as)'ın dininden Fimyûn'un hikayesi,[928] Tâlût'un haberi,[929] Benî İsrail kavimleri[930] ve melikleri gibi,[931] herhangi bir tasnife koymadığı, Tevrat ve İncil hikayelerini nakletmiştir.

5-Ahbâru'l-Mulûki'l-Mütevvice min Himyer ve Ahbârihim ve Kasasihim ve Kubûrihim ve Eşârihim:[932] İbn Hişâm, *Kitâbu't-Tîcân*'ın girişini, Vehb'in bu eserinden

---

[911] Fâkihî, II, 275-276; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 559; Taberî, *Târîh*, I, 72; Hamevî, IV, 464
[912] Fâkihî, II, 9; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 561; Semhûdî, I, 17
[913] Horovitz, *el-Meğâzî*, 32
[914] Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, IV, 79; *Mu'cemu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 666; A'zamî, *Dirâsât*, I, 219
[915] Zehebî, *es-Sîre*, 3-4
[916] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 78
[917] İbn Hişâm, I, 307; Mesûdî, I, 65; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 327, 350
[918] İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 293; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 329-330, 348-349
[919] Ebu Nuaym, *Hılye*, I, 11; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 344
[920] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 416-417
[921] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 426-427
[922] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 435
[923] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 313-314; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 461, IX, 345-346
[924] Ebu Nuaym, *Hılye*, I, 10
[925] bkz. Horovitz, "Vehb b. Münebbih", *İA*, XIII, 262
[926] bkz. Taberî, *Târîh*, I, 242-243
[927] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-Ârifîn-Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâri'l-Musannifîn*, tsh: Kilisli Rıfat Bilge-Mahmut Kemal İmge, I-II, MEB Yay., İstanbul 1951, II, 501; Kehhâle, *Mu'cemu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 666; A'zamî, *Dirâsât*, I, 219
[928] Bu hikaye için bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 426
[929] Taberî, *Târîh*, I, 281-282
[930] Taberî, *Târîh*, I, 271
[931] Taberî, *Târîh*, I, 305-312

iktibas etmiştir. İbn Hişâm, eserin adının zikretmemekte, fakat Vehb'in rivâyetlerini, torununun nakillerinden vermektedir.[933] Bu kitaptan, İbnu'l-İmâd, "*Himyer meliklerini anlattığı musannafı vardır*" diye bahseder.[934]

6-(Kitâbu'l-)Mevıza': "Abdussamed b. Mu'kıl; "*Vehb b. Münebbih, Mevıza'sında şöyle der…*"[935] diyerek bu kitaba atıfta bulunmaktadır. Vehb'in öğütlerini içeren bu kitaptan alıntılara da farklı eserlerin içeriğinde rastlamak mümkündür.[936]

7-(Kitâbu'l-)Hikmet: İbn Sa'd, Abdulmunim b. İdrîs b. Sinân'ın(228/842) biyografisinde buna işaret etmektedir; "*Kendisi, Vehb b. Münebbih'in kitaplarını ve "Hikmet"ini okumuştur.*"[937] Bu risâlede, Vehb'in, önceki peygamberlerin ve kendisinin hikmetli sözleri yer almaktaydı.[938]

6-Kitâbu'l-İsrâiliyât:[939] Muhtemelen sonraki dönem râvileri tarafından bir araya getirilmiş nakillerinden oluşmaktadır ve yukarıda zikredilen eserlerden birinin veya bir kaçının içeriğine sahiptir.

7-Tefsîru'l-Kur'ân:[940] Taberî, Kurtubî ve İbn Kesîr tefsîrlerinde Vehb'ten bolca nakilde bulunmuşlardır. Özellikle de, geçmiş milletlere dair ayetlerin tefsirinde Vehb'in naklettiği İsrâiliyât haberlerinden istifade etmişlerdir.

8-Fütûhu'l-Bilâd:[941] Kaynaklarımızda bu kitabın içeriğine dahil olabilecek her hangi bir haber bulamadığımız gibi, Vehb'in bu konulara dair ilgisini gösterecek herhangi bir kayda da rastlamadık.

9-Kitâbu'l-Kader:[942] Vehb'in kader konusundaki görüşlerini içeren risâlesidir. Bu risâlesinden dolayı ciddi anlamda sıkıntıya düşen Vehb'in, sonradan bu kitabı telif ettiğine pişman olduğunu yukarıda belirtmiştik.

Vehb'in, Yemen'de Kur'ân'ı, Atâ b. Merkebûd'le beraber ilk toplayan olduğu da belirtilmiştir.[943]

---

[932] Bağdatlı İsmail Paşa, II, 501; Kehhâle, *Mu'cemu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 666; ayrıca bkz. Abdulhamîd, *fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 34-36
[933] Horovitz, *el-Meğâzî*, 33; "Vehb b. Münebbih", *İA*, XIII, 261
[934] İbnu'l-İmâd, I, 150
[935] Ebu Nuaym, *Hılye*, IV, 24; İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 291-293; *el-Muntazam*, VII, 141
[936] Öğüt ve nasihatleri için bkz. Ebu Nuaym, *Hılye*, IV, 24; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 140-141; *Safve*, II, 291-293; Mizzî, XXXI, 147; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 325-327; 331-333, 342-343, 347-350
[937] İbn Sa'd, VII, 361; Abdulmunim b. İdrîs için ayrıca Bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 132-133
[938] Örnekler için bkz. Mizzî, XXXI, 147-160; Zehebî, *A'lâm*, I, 549-552
[939] bkz. Kâtip Çelebi, II, 342; Bağdatlı İsmail Paşa, II, 501; Horovitz, bunun *el-Mübtede* olduğu ihtimali üzerinde durmaktadır. Bkz. *el-Meğâzî*, 31-32
[940] Bağdatlı İsmail Paşa, II, 501
[941] Bağdatlı İsmail Paşa, II, 501
[942] Cûzcânî, 189; Mizzî, XXXI, 147; Zehebî, *Mîzân*, VII, 148
[943] Taberî, *Târîh*, II, 209

3. 5. Metodu

Eski Yemen tarihini ve geçmiş ümmetlerin haberlerini, hikayeler şeklinde anlatan ahbârîlerin en önemlilerinden olan Vehb'in, genel İslâm tarih yazıcılığında etkisi aşikardır. Özellikle, İsrâiliyâtın diğer disiplinlerle beraber, İslâm tarihçiliğine girmesinde büyük rolü olmuştur. Vehb'in nakilleri sayesinde Tevrat'ın, İslâm Tarihinin kaynakları arasına dahil olduğunu söylersek, herhalde fazla abartmış olmayız. Her ne kadar, Vehb'ten önce, Ka'b ve Abdullah b. Selâm gibi râviler, Tevrat'tan nakillerde bulunmuşlarsa da rivâyetleri Vehb b. Münebbih'in rivâyetleri kadar ilgiye mazhar olmamıştır.

Vehb'in, *Kütüb-i Mukaddese'*ye atıfla naklettiği haberlerde çelişkiler dikkat çekicidir. Horovitz, bu çelişkileri, Vehb adına haber üretilmesine, nüshalar arasındaki tebdil, tağyir ve tahrife bağlar.[944] Şüphe yok ki bunlar, tenakuzların nedenleri arasındadır. Bunlara, Vehb'in, kutsal kitaplar dışında, Yahudi ve Hıristiyan din alimlerinden aldığı şifâhî nakilleri de ekleyebiliriz. Bununla beraber Vehb'in anlattığı her hikayenin kaynağının, Tevrât veya İncil olduğunu söylemek de, Tevrat ve İncil dışındaki hikayelerin Vehb adına imal edildiğini söylemek de, aynı ölçüde mümkün değildir.

Vehb, haber kaynağını açıklama konusunda hassas davranmıştır; "*..Abdulmunim b. İdrîs-Babam-Vehb b. Münebbih-Tâvûs-Enes b. Mâlik-Resulullah..*"[945] şeklinde verdiği senedde de görüleceği üzere, doğrudan haber aldığı kaynakları arasında *Enes b. Mâlik* olmasına karşın, doğrudan onu zikretme yoluna tevessül etmemiş, kendisine ulaştığı şekliyle, *Tâvûs* aracılığı ile rivâyet etmiştir. Onun sika olduğu konusunda ittifakın sağlanmasında da, Vehb'in bu tutumu yatmaktadır. Netice itibariyle, Horovitz'in, yukarıdaki zikrettiğimiz Vehb'in isnâdı kullanış tarzını bilmediği yolundaki görüşüne katılmadığımızı ifade edelim.

Vehb'in risâleleri ve hatta eserlerinden bahsedilmesine, siyeri cem ettiğine dair haberler gelmesine[946] karşın, onun siyer yazıcılığında önemli bir mevkie sahip olduğunu söylemek zordur. İlk siyer râvi/müellifleri arasında Vehb'in yer edinmemiş olması da, bizi bu kanaatte destekler mahiyettedir. Nitekim, Zehebî'nin, "*Müsned rivâyeti azdır. İlminin büyük bir kısmı İsrâiliyât konusundadır*"[947] şeklindeki sözü onun uzmanlık alanına işaret etmektedir. Ancak burada tekrar etmekte fayda vardır ki, Vehb'in, genel tarih yazıcılığında önemli bir yeri olduğu şüpheden vârestedir.

---

[944] Horovitz, *el-Meğâzî*, 32-33; "Vehb b. Münebbih", *İA*, XIII, 261
[945] Ebu Nuaym, *Hılye*, IV, 22
[946] Kannûcî, II, 514
[947] Zehebî, *A'lâm*, I, 545

3. 5. 1. Rivâyetleri

İbn İshâk, *Sîre*'sinin birinci kısmında(Mübtede) Vehb'den rivâyet etmiştir.[948] Ancak Hz. Muhammed'in hayatına dair haberler arasında Vehb'in ismi yoktur. Vâkıdî ise, onu hiçbir surette zikretmez.[949] Sahiheyn'de kendisinin Hemmâm'dan bir rivayeti vardır. [950] Ayrıca, İbn Mâce, *Tefsîr*'inde ondan rivâyet etmiştir.[951]

Kendisinden güzel sözler, hikmet ve öğütler rivâyet edilmiştir.[952] Bununla beraber, Ka'b ve Abdullah b. Selâm gibi, Vehb b. Münebbih de, kıssacıların önemli kaynakları arasında yer almaktadır; "*Tevrât'ta yazılıdır ki; kim beş vakit namazı Mescid-i Haram'da kılarsa, Allah onun için 12.500.000 namaz yazar*"[953] Tevrât'ta namazın faziletini bulan bu haber de göstermektedir ki, İsrâiliyât haberleri, mevzû haberler için oldukça verimli bir bölge konumundadır.

Bu dönem, siyer yazıcılığını anlayış, içerik ve kaynak olmak üzere üç ana konuda etkilemiştir. Öncelikle, Hz. Muhammed'in hayatı, genel tarihin bir parçası olarak kabul edilmiş, her siyer müellifi eserlerinin girişine, geçmişe dair haberlere ama az, ama çok yer vermiştir. Başlangıç dönemi alimlerinin nakilleri, içerik olarak da siyer yazıcılığını etkilemiştir. Onların, Hz. Peygamber'in diğer din mensuplarınca sıfatları ile bilindiğine, geleceğinin beklendiğine dair nakillerine, sonraki dönemlerde yeni eklemeler yapılmış, bu da siyer literatürünün genişlemesi neticesini doğurmuştur. Bu dönemin siyer yazıcılığında bir diğer önemli yanı ise, diğer kutsal kitapların, siyer kaynakları arasına girmeye başlaması itibariyledir. Sonraki dönemlerde bunların kaynaklık alanları genişleyerek devam etmiş, İbn İshâk'ın İncil'den doğrudan nakli ile de tescillenmiştir. Bütün bunlardan İslâm'da siyer araştırmalarının dış kültürlerin tesiri ile başladığı gibi bir sonuca ulaşılmamalıdır. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi, İslâm'da Resulullah'ın hayatını öğrenme ve öğretme ameliyesi kendi iç bünyesindeki dinamikler vasıtasıyla başlamıştır. Ka'b, Abdullah ve Vehb'in, bizzat Resulullah'ın hayatına dair nakillerinin oldukça sınırlı olduğunu da ayrıca belirtelim.

B- RİSÂLELER DÖNEMİ

Hz. Peygamber'in hayatından değişik kesitleri konu alan veya tek bir râviye ait rivâyetlerin risalelerde veya sahifelerde toplanması dönemidir. Risâleler dönemi, başlangıç döneminin akabinde başlamış değildir. Nitekim, Vehb'in bizatihi kendisi risâleler telif ettiği

[948] bkz. İbn Hişâm, I, 32; ayrıca bkz. Taberî, Târîh, I, 242, 274..
[949] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, I, 22
[950] Kulâbâzî, II, 760; Hâkim en-Neysâbûrî, *Tesmiyye*, I, 248; Bâcî, III, 1193; Zehebî, *Mîzân*, VII, 148; A'*lâm*, I, 556
[951] Mizzî, XXXI, 161
[952] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 323
[953] Fâkihî, II, 95

gibi, kaynakları arasında risâleler de önemli yer tutmuştur. Risâleler döneminin başlangıcı olarak, bir dönem verilecekse, en erken Resulullah, en geç sahabîler dönemini vermek durumundayız. Zira, risâleleri olan sahabe sayısı hiç de azımsanamayacak düzeydedir. Risâle sahipleri, görgü tanıklarından işittiklerini yazmakla veya *Sahife*'lerdeki dağınık rivâyetleri bir araya getirmekle yetinmişlerdir.

Siyer yazıcılığı açısından bu dönemin en önemli şahısları, Urve, Şurahbîl b. Sa'd, Âsım b. Ömer ve Abdullah b. Ebî Bekr'dir. Bu şahıslar, rivâyet silsilesinin kopukluğa uğramasını engellemeleri, haberlerin kayıt altına alınmasına nihâi şeklini vermeleri, siyer yazıcılığının metodolojisinin temellerini atmaları ve ilk konulu risâleleri oluşturmaları hasebiyle, siyer yazıcılığına büyük katkı sağlamışlardır. Hatta profesyonel anlamda ilk siyerle iştigal edenlerin bunlar olduğunu söyleyebiliriz.

Bu bölümde, bir siyer kaynağı veya siyere dair risâle müellifi olmamasına karşın, bir çok araştırmacının onu siyer râvisi olarak zikretmesinin hatalı olduğunu göstermek için, Ebân b. Osman'a da yer vermeyi uygun bulduk.

Burada bir hatırlatma yapmakta fayda vardır ki o da, bu bölümdeki siyer kaynaklarını, tezin temel espirisine uygun olarak kronolojik sıra dahilinde incelemediğimizdir. Âsım b. Ömer'le, Abdullah b. Ebî Bekr'in usûl ve içerik benzeşmelerinden dolayı peş peşe, vefat tarihi Âsım'dan sonra olmasına rağmen Şurahbîl'i de, Âsım'dan önceye aldık. Ebân b. Osman'ı ise, bir siyer kaynağı olarak değerlendirmediğimiz için en sonda ele almayı uygun bulduk.

1-Urve b. Zübeyr(94/713)

Künyesi, Ebu Abdillah olan Urve'nin nesebi; Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm b. Huveylid b. Esed b. Abdiluzzâ b. Kusayy b. Kilâb'tır.[954] Urve'nin annesinin ismi, Esmâ bnt. Ebî Bekr(Zâtu'n-Nitâkeyn)'dir. Esmâ, Urve'nin, Abdullah, Âsım, Münzir ve Ümmü'l-Hasan adlı kardeşlerinin de annesidir. Diğer kardeşlerinin isimlerinden bazıları ise, Musab, Hamza, Remle, Hâlid, Ömer, Ubeyde, Cafer, Âişe ve Hatice'dir.[955]

---

[954] Neseb ve künyesi için bkz. Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, I, 232; Müslim, *el-Künâ*, I, 474; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 219, 222; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 395; İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 64; *es-Sikât*, V, 194-195; Kulâbâzî, II, 581; İbn Münceveyh, II, 116; Bâcî, III, 1020; İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 85; *el-Muntazam*, VI, 333; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 305; İbn Hallikân, III, 223; Mizzî, XX, 11-12; Zehebî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *el-Müktenâ fî Serdi'l-Künâ*, I-II, thk: Muhammed Salih Abdülazîz el-Murâd, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, Medine 1408, I, 349; *A'lâm*, IV, 421; *el-İber*, I, 110; İbnu'l-Verdî, Zeynuddîn Ömer b. Muzaffer (749/1348), *Târîhu İbni'l-Verdî*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Bsk., Beyrut 1417/1996, I, 174; *İbn Kesîr*, *el-Bidâye*, IX, 124-125; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 258; Suyûtî, *Tabakât*, I, 29

[955] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 221; İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 64; *es-Sikât*, V, 194-195; İbn Münceveyh, II, 116; İbn Hallikân, III, 255; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 258; İbnu'l-İmâd, I, 104

Döneminin fakihleri arasında sayılan Urve,[956] Muâviye,[957] Abdulmelik[958] ve Velîd b. Abdilmelik[959] dönemlerinin fakihlerindendir. 87/705 yılda Medine'ye vali olarak atanan Ömer b. Abdilazîz'in çağırdığı on fakih arasında Urve'nin de adı geçmektedir.[960]

Doğum tarihi ile ilgili olarak, 22/642,[961] 23/643,[962] 26/646,[963] 29/649[964] gibi yıllar zikredilmektedir. İslâm Ansiklopedisi, Urve maddesi yazarı Vacca ise herhangi bir tercihte bulunmaksızın, üçüncü bir rivâyet imal etmektedir. O, doğum tarihi olarak 23(643/644)-29(649/650) yılları arasını vermektedir.[965] Bu konu üzerinde duran Zehebî, Halîfe b. Hayyât'ın, 23 yılında doğduğu yolundaki görüşün, *"en güçlü görüş"* olduğunu savunur.[966] Urve'nin, "*Ben ve Ebu Bekr b. Abdirrahman, Cemel savaşında küçük bulunduk*"[967] sözü de, onun 23/643 yılında doğduğunu doğrular niteliktedir. Nitekim İbn Maîn, Cemel Savaşında Urve'nin 13 yaşında olduğunu belirterek, "*Bunların hepsi doğrudur çünkü o 23 yılında doğdu*"[968] demektedir. Bizim tercihimiz de, Urve'nin 23 yılında doğduğudur. Ayrıca bu tarih, İbn Abbâs'ın Basra valiliği döneminde yaptığı görüşme için de uygundur. Urve'nin küçükken, babasının vücudunda bulunan kılıç yaralarına elini soktuğu onlarla oynadığı da rivâyet edilmiştir.[969]

Urve'nin, Medine'de akşamları mescitte toplandıkları, sohbet ettikleri bir arkadaş grubu vardı.[970] Ne var ki, ilmî bir grup olma özelliğini[971] taşıyan bu birliktelikle ilgili

---

[956] bkz. Nesâî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb(303/916), *Tesmiyetü Fukahâi'l-Emsâr min Ashâbi Resûlillah ve min Ba'dihim*, thk: Mahmûd İbrahim Zâyid, Dâru'l-Va'î, Haleb 1369, I, 64, 126; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 395; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 194-195; Hâkim en-Neysâbûrî, *Ma'rife*, 89; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 520; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 305; İbn Hallikân, III, 223; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 124; Suyûtî, *Tabakât*, I, 30

[957] Ya'kûbî, II, 240

[958] Ya'kûbî, II, 282

[959] Ya'kûbî, II, 292

[960] İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 278; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 526; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 124

[961] İbnu'l-Verdî, *Târîh*, I, 174; İbn Hallikân, III, 225

[962] Halîfe b. Hayyât, I, 156

[963] İbn Hallikân, III, 225

[964] Zehebî, *A'lâm*, IV, 422

[965] Vacca, V., "Urve b. ez-Zübeyr", *İA*, Eskişehir 1997, XIII, 66. Doğum tarihi ile ilgili görüşler için ayrıca bkz. Mizzî, XX, 22; Zehebî, *A'lâm*, IV, 437; *el-İber*, I, 110; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 126; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 389; Suyûtî, *Tabakât*, I, 30; İbnu'l-İmâd, I, 104

[966] Zehebî, *A'lâm*, IV, 422

[967] İbn Sa'd, V, 179; Bâcî, III, 1020; Mizzî, XX, 22; Zehebî, *A'lâm*, IV, 423; İbnu'l-İmâd, I, 104; bu konuda ayrıca bkz. Taberî, *Târîh*, III, 9

[968] İbn Sa'd, V, 178; Mizzî, XX, 22, 24; Zehebî, *A'lâm*, IV, 423; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 258; İbn Kesîr de, *"Sahih olan onun Ömer'den sonra 23 yılında doğduğudur"* demek suretiyle bu görüşü kabul etmiştir. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 126

[969] Buhârî, *Sahîh*, V, 7, 8

[970] bkz. Zehebî, *A'lâm*, IV, 424

[971] Rivâyetlere yansıdığı kadarıyla, bunlar birbirlerinden hadis rivâyet ediyorlardı. Bkz. İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 396; Malik b. Umâra el-Lahmî de, "*Hac mevsiminde Ka'be'nin gölgesinde Abdulmelik b. Mervân, Kabîse b. Züeyb ve Urve b. ez-Zübeyr oturuyorduk. Biz hadis ilimlerinden, fenlerinden ve eyyâmu'l-Arab'tan konuşuyorduk…*" demek suretiyle buna işaret etmiştir. Bkz. Zübeyr b. Bekkâr, 182

rivâyetler esas alınarak, onların temennilerde bulunmaları ve temennilerinin gerçekleşmesini konu edinen yeni bir rivâyet imal edilmiştir.[972]

Urve'nin gençlik yıllarında ekonomik sıkıntılar çektiği görülmektedir. Hişâm'ın babasından naklettiği; "*Basra'ya, o sırada oranın valisi olan İbn Abbâs'ın yanına giderek, ona, iki beyit okudum…Sonra bana, "Basra'ya niçin geldin?" dedi. Ben, "Durum zorlaştı…" dedim. O, bana atiyye verdi ve beni uğurladı." Sonra Urve, Mısır'a gitti ve orada kaldı.*"[973] şeklindeki rivâyet de bunu desteklemektedir. Burada dikkati çeken, Zübeyr'in büyük bir servete sahip olmasına[974] karşın Urve'nin sıkıntıya düşmesidir. Muhtemelen bu servet çocukları arasında bölüştürüldükten sonra zaman içerisinde erimiş, böylece Urve ekonomik sıkıntı içerisine düşmüştür.

İbn Abbâs, Basra valiliğine 39/659 yılında atanmıştır. 46/666 yılında cereyan eden İbn Usâl hâdisesinde ise Urve, Medine'dedir. Sonuç itibariyle, Urve, 39/659-46/666 yılları arasını Mısır'da geçirmiştir. Bunu, Urve'nin Mısır'da yedi yıl kaldığı, orada evlendiği konusundaki sözü de[975] doğrular.

Horovitz'in Urve'nin adının geçtiği ilk siyasî hâdise olarak nitelendirdiği,[976] ancak siyasî olarak nitelendirmekten uzak olan İbn Usâl hâdisesini İbnu'l-Esîr, 46/666 yılı olayları arasında anlatır; "*Hâlid b. Abdirrahman b. Hâlid, Medine'ye gelmişti. Bir gün, Urve b. ez-Zübeyr'in yanına oturdu. Urve ona, babasının katilini hatırlatarak, "İbn Usâl'e ne oldu?" diye sordu. Hâlid, Medine'den ayrılarak, Hıms'a gitti ve orada İbn Usâl'i öldürdü. Yakalanarak, Muâviye tarafından hapse atıldı. Diyeti ödenince, Hâlid, Medine'ye geri döndü ve Urve'nin yanına gitti. Urve yine, "İbn Usâl'e ne oldu?" dedi. Hâlid, "İbn Usâl'in işini bitirdim. Fakat sen söylesene, İbn Cürmûz'e ne oldu?" dedi. O, Zübeyr'in katilini kastediyordu. Bunun üzerine Urve sustu.*"[977]

Urve, kardeşi Abdullah'ın dokuz yıllık(64-73/683-692) iktidarı boyunca, Mekke'de, onun yanında yer almıştır.[978] Urve'nin, kardeşine katılması, kendi arzusu dışında

---

[972] Bkz. İbn Hallikân, III, 226; ayrıca bkz. İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 85; Zehebî, *A'lâm*, IV, 431; İbnu'l-İmâd, I, 104

[973] Zehebî, *A'lâm*, IV, 423

[974] Rivâyetlere göre Zübeyr'in servetinin toplamı, elli milyon ikiyüz bin dirhemdi. Bkz. Buhârî, *Sahîh*, IV, 53

[975] Belâzurî, 305

[976] Horovitz, *el-Meğâzî*, 12

[977] bkz. Taberî, *Târîh*, III, 202; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 453; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 420. Aynı haberi özetle nakleden İbn Habîb'in rivâyetinde, Hâlid'in okuduğu şiir üzerine, Urve'nin, "*İbn Cürmûz nerede onu öldüreyim*?" dediği konu edilirken,(İbn Habîb, Muhammed el-Bağdâdî(245/859), *Kitâbu'l-Munammak fî Ahbâri Kureyş*, tsh, tlk: Hurşîd Ahmed Fâruk, Âlemu'l-Kütüb, I. Bsk., Beyrut 1405/1985, 362) başka bir varyant ise, *"İbn Üsâl'i ben öldürdüm, işte Zübeyr'in Basra'daki katili İbn Cürmûz, intikam almak istiyorsan onu öldür" dedi. Urve, onu Ebu Bekr b. Abdirrahman'a şikayet etti. Ebu Bekr, Hâlid'i ondan uzak tutacağına yemin etti*" (İbn Ebî Useybia', I, 173) şeklindedir.

[978] bkz. Zehebî, *A'lâm*, IV, 432; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 259

gerçekleşmiş, Abdullah b. ez-Zübeyr'in kardeşi olması, onu olayların içerisine çekmiştir. Medine valisi olan Amr b. Saîd, Zübeyr ailesinin evlerini yıktırıp, kendisini kırbaçlatınca, kardeşi Abdullah'ın yanına sığınmak zorunda kalmıştır. Hâdisede dikkati çeken, o esnada, Medine şurtasının başında, baba bir kardeşi, Emevî yanlısı Amr b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm'ın olmasıdır.[979]

Kûfe'de Muhtaru's-Sakafî öldürüldüğü zaman Urve, İbn Abbâs'la bu konuda görüşmüştür, *"Seçilmiş yalancı (el-Kezzâbu'l-Muhtâr), öldürüldü. İşte başı" deyince, İbn Abbâs da, "Sizin için tek engel kaldı"* diyerek, Abdulmelik b. Mervân'ı işaret eder.[980] Bu hâdise de göstermektedir ki Urve, söz konusu dönemde siyasî hâdiselerle yakından ilgilenmiştir. Dolayısıyla, Urve'nin, döneminin siyasî hâdiselerine karışmadığı yolundaki A'zamî'nin düşüncesine[981] katılmak mümkün değildir. Yalnız şunu ifade etmeliyiz ki, Urve'nin siyasî kimliği, kardeşleri Abdullah ve Musab'la karşılaştırıldığı zaman, oldukça sönük kalmaktadır.

Urve, Mekke'nin kuşatılması esnasında kardeşi adına elçilik yapmıştır. Mesûdî'nin verdiği bilgiye göre Urve, Abdulmelik'in temsilcileri ile görüşmüş ve kardeşi adına eman almıştır. Ne var ki, Abdullah bu emanı kabul etmemiştir.[982] Urve'nin, kardeşi Abdullah adına yürüttüğü bir diğer elçilik görevi de, Muhtâru's-Sakafî'nin 68/687 yılında[983] öldürülmesinden sonra, 69/688 yılında, biat etmesi için Muhammed b. el-Hanefiyye'ye gönderilmesi idi.[984]

Abdullah b. ez-Zübeyr öldürülünce Urve, Mekke'de bulunan devlet hazinesini yanına alarak, önce Medine'ye, oradan da Dımeşk'e gitti. Abdullah'ın ölüm haberi Abdulmelik'e ulaşmadan, kendisi yetişerek, ona hilâfet selamı vermiş, kardeşinin haberini anlatmış, Abdulmelik de, onu iyi karşılayarak, ikramda bulunmuştur. Bunun üzerine Haccâc, Abdulmelik'e yazarak, Urve'nin, hazineyi de alarak kaçtığını, onu kendisine göndermesini ister. Bazı rivâyetlerde, Abdulmelik'in, Urve'yi Haccâc'a teslim etmeyi düşündüğü belirtilir. Ancak, o, Haccâc'a yazdığı mektupla, Urve'nin kendisine biat ettiğini ve emanı altında

---

[979] bkz. Ebu'l-Ferec,V, 82-83
[980] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 278
[981] A'zamî, *Dirâsât*, I, 157; A'zamî muhtemelen kaynaklarda geçen, "*fitneden bir şeye bulaşmadı*" ibaresinden hareketle böyle bir sonuca ulaşmıştır. Bkz. Iclî, II, 133; Zehebî, *A'lâm*, IV, 436; Suyûtî, *Tabakât*, I, 29-30
[982] bkz. Mesûdî, III, 120-121; Haccâc'ın Mekke kuşatmasında, çatışmaların şiddetlendiği bir anda, Urve'nin, bu teklifi yenilediği görülmektedir; "*Urve, sedirin üstünde oturuyordu. Ona, "Ey Müminlerin emiri, Allah sana örnek kılmış" dedi. Abdullah, "Örneğin kim?" dedi. O, "Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib, kendisini hall etti ve Muâviye'ye biat etti" dedi. Abdullah, ayağı ile Urve'ye vurarak onu sedirden aşağı attı.*" İbn Kuteybe, *el-İmâme*, II, 203; ayrıca bkz. Mutahhar b. Tâhir, VI, 25-26
[983] İbn Sa'd, V, 105
[984] bkz. İbn Sa'd, V, 106

olduğunu, ondan uzak durmasını emreder.[985] Her halükarda Urve, bundan sonraki hayatında siyasî hiçbir soruşturmaya uğramayacak, Emevî halifeleri nezdinde iyi bir yer edinecektir.

Horovitz, Urve'nin, Abdulmelik'e ilk ziyaretinden sonra ziyaretinin olduğunu bilmediğini belirterek, aralarında mektuplaşmanın devam ettiğini söyler.[986] Oysa, Urve daha sonra da Abdulmelik'in yanına gitmiştir. Nitekim, bu ziyaretlerden birinde, yanında İsmâil b. Yesâr'ın (130/748) da olduğu ve onun, halifeyi ve gelecek nesilleri övdüğü nakledilmiştir.[987] Urve, saraya intisap ettiği ilk günlerinde, kardeşinin isyanından dolayı bir takım sıkıntılarla karşılaşmıştır.[988] Aynı şekilde Urve, bu ziyaretlerinden birinde, Abdulmelik'ten, kardeşi Abdullah'ın kılıcını da almıştır.[989]

Urve, Abdulmelik'in yanından Medine'ye dönünce, muhtemelen kardeşi Abdullah'ın parası ile, Akîk'teki arazisinde bir saray yaptırmış ve daha sonraları *Bi'ru Urve*(Urve Kuyusu) olarak bilinen kuyuyu açtırmıştır.[990] Urve'nin, Medine'den ayrılarak buraya yerleşmesi konusunda onun ahlakî bozukluğu gerekçe göstermesi ilginçtir.[991] Kıtlık günlerinde Urve, bahçesinin duvarında bir gedik açarak, insanları davet ediyor, insanların bahçesinden diledikleri gibi yemelerine, yanlarında götürmelerine müsaade ediyordu.[992] Urve, ölmeden önce bu sarayı, kuyuyu ve diğer arazilerini, Müslümanlara tasadduk eder ve idareci olarak iki oğlunu görevlendirir.[993]

Emevî halifeleri ile iyi ilişkiler kurduğuna, onların yanında iyi bir mevki edindiğine dair haberler gelmiş olsa dahi Urve, Emevî aleyhtarı görüşlerinden vazgeçmemiştir. Urve, bu konudaki görüşlerini başkaları ile de paylaşmıştır. Kendisi, Medine'de, Mescid-i Nebevî'de, Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib(92/710 veya 94/712)'le otururak, Ümeyyeoğullarının

---

[985] bkz. Fâkihî, II, 377; Dineverî, 315-316; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 357-358; Zehebî, *A'lâm*, IV, 432-433; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 259

[986] Horovitz, *el-Meğâzî*, 15

[987] bkz. Ebu'l-Ferec, IV, 400. Burada şunu belirtelim ki, İsmâil'in, Urve ile beraber Velîd'in ziyaretine gittiği de aynı kaynak tarafından ifade edilmiştir. Bkz. Ebu'l-Ferec, IV, 401. Ancak, Velîd'le görüşmeye dair herhangi bir bilgi aktarılmamış, sadece yolda cereyan eden bir hâdise nakledilmiştir. Bu ziyaretlerden her ikisi de mümkün olabileceği gibi sadece biri de olmuş olabilir.

[988] *"Abdulmelik'le Urve beraber sedirde otururken, bir topluluk gelerek, Abdullah b. ez-Zübeyr'e sövdüler. Urve, ayağa kalkarak, dışarı çıktı ve "Abdullah benim ana baba bir kardeşimdir. Ona söveceğiniz zaman, bana izin vermeyin" dedi. Sözleri Abdulmelik'e anlatılınca Abdulmelik, Urve'ye, "Söylediklerin bana ulaştı. Biz senin kardeşinle bir düşmanlıktan dolayı savaşmadık. Ancak ikimiz de aynı şeye talip olduk. Şam halkının âdeti, savaştıkları kişilere sövmektir. Şayet sövmek için biri gelirse, sen girme, sen içerde iken gelirse o zaman da dışarı çık" dedi.*" Ebu'l-Ferec, XVII, 243; Zehebî, *A'lâm*, IV, 429

[989] Urve'nin kılıcı Nâbiğa ez-Zibyânî'nin şiirinden hareketle tanıdığı ifade edilmiştir. Bkz. İbn Hallikân, III, 225; İbnu'l-İmâd, I, 104. Bu kılıç daha sonra miras paylaşımında başka birine geçmiştir. Bkz. Buhârî, *Sahîh*, V, 8

[990] Urve'nin sarayı ve kuyusu hakkında bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 222; Bekrî, IV, 1331; Hamevî, I, 300, 360-361; İbn Hallikân, III, 225; Zehebî, *A'lâm*, IV, 428, 433; Semhûdî, III, 1043-1048; İbnu'l-İmâd, I, 104

[991] Kendisinin Medine'den uzaklaşma gerekçeleri konusunda bkz. İbn Sa'd, V,181; Hamevî, I, 360; Zehebî, *A'lâm*, IV, 427; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 259

[992] bkz. Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 85-86, 259; Bâcî, III, 1020; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 333; İbn Hallikân, III, 224; Mizzî, XX, 19-20; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 124

[993] Semhûdî, III, 1046

zulmünü konuştukları rivâyet edilmiştir; *"Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib ve Urve b. ez-Zübeyr, her gece Mescidin arka kısmında yatsı namazından sonra oturuyorlardı. Bir gece, Benî Ümeyye'nin zorbalığını zikrettiler. Onlar bunu değiştiremiyorlardı. Sonra onlar Allah'ın cezasından konuştular. Urve, Ali'ye, kendilerinin zulm ehline yakın olmalarından dolayı Allah'ın azabının kendilerine de geleceğini anlattı. Sonra, Urve Medine'den çıktı ve el-Akîk'e yerleşti."*[994] Şayet bu rivâyeti sahih olarak değerlendirecek olursak, Urve'nin, Emevîlere karşı tutumunda ciddi bir samimiyetsizlik olduğunu söyleyebiliriz. Emevîlerin Urve'nin bu düşüncelerinden bihaber olduklarını söylemek zordur. 86/705 veya 87/706 yılında Velîd b. Abdilmelik'in Medine valisi olan Ömer b. Abdilazîz'in, bir iş için yanına gelen Urve'ye "*Yalan söyledin*" demesi ve şahidini kabul etmeyerek yanından çıkarmasında da[995] muhtemelen onun Emevîler hakkındaki düşünceleri etkili olmuştur.

Urve'nin, Ömer b. Abdilazîz'le iyi geçinemediğini mevcut rivâyetlere bakarak söylemek mümkündür. Bu rivâyetlerden birine göre, Urve, Ömer b. Abdilazîz'i, namaz vakitlerine uyma konusunda biraz da istihzaî bir şekilde uyarmıştır; *"…Onlar, Ömer b. Abdilazîz'in makamında idiler. Urve b. ez-Zübeyr de onlarla beraberdi, müezzin ikindi namazını ona haber verdi. Namaz kılmadan akşamladılar. Urve b. ez-Zübeyr, "Cibrîl (as)'ın, Resulullah(sav)'e indiğini ve onunla beraber namaz kılarak, namaz vakitlerini haber verdiğini biliyor musun?" dedi. Ömer, "Ey Ebu Abdillah ne demek istiyorsun?" dedi, Urve, "Beşîr b. Ebî Mesûd-Ebu Mesûd-Resulullah, "Cibrîl bana gelerek…*(namaz vakitleri)" *dedi"* [996] Başka bir rivâyette de, Ömer b. Abdilazîz'in, seferî namazı ile ilgili bir rivâyetinden dolayı Urve'yi sorgulaması[997] dikkat çekmektedir. Bununla beraber kaynaklar, onun Ömer b. Abdilazîz'le beraber oturduğu, Urve'nin ondan haber naklinde bulunduğu,[998] Ömer b. Abdilazîz'in ona mektup gönderdiği[999] gibi haberleri de kaydetmişlerdir.

Velîd b. Abdilmelik başa geçince Urve, onun da ziyaretine gitmiştir. Gitme sebebi muhtemelen, Velîd'in, aralarında Urve'nin de bulunduğu on fakihi çağırarak, onlara idarede söz hakkı tanıdığını beyan etmek istemesidir.[1000] Bu, Urve'nin, toplum ve devlet nazarında önemli bir konuma sahip olduğunu gösterir.

Urve'nin, Velîd'e bir diğer ziyareti ise, vefatından sekiz yıl önce gerçekleşmiştir.[1001] Bu ziyareti esnasında Urve'nin başına bir çok felaket gelmiştir. Yolda, ayağına uyuz çıkmış,

[994] İbn Sa'd, V, 181
[995] Ebu'l-Ferec, IX, 166
[996] İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, IV, 41
[997] bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 117
[998] İbn Sa'd, III, 116-117
[999] bkz. İbn Sa'd, V, 398
[1000] Dineverî, 326
[1001] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 222

hastalığın ilerlemesi ile de ayağı kesilmiştir. Yine bu ziyaretinde, halifenin atlarını seyretmekte olan en çok sevdiği oğlu Muhammed,[1002] atların arasına düşmüş ve ölmüştür. Kaynaklarda oldukça ayrıntılı olarak zikredilen bu haberler üzerinde fazla durmamakla beraber, rivâyetlerde dikkati çeken hususlar; Urve'nin, ayağı kesilirken, kendisine ikram edilen içkiyi içmemesi, ayağı kesildikten sonra bunun farkına varması ve Velîd'in, Urve'yi teselli için gayret göstermesidir. Bu seferinden dönünce, yukarıda bahsettiğimiz Akîk'teki sarayına döner.[1003]

Urve'nin ibadetlerine düşkün, takva sahibi biri olduğu kaynaklarda üzerinde sıkça durulan konular arasındadır. Kendisinin, her gece Kur'ân'ın dörtte birini Mushafa bakarak okumayı vird edindiği,[1004] Ramazan ve Kurban bayramları hariç her gün oruç tuttuğu[1005] rivâyet edilmiştir.

Urve b. ez-Zübeyr'in, Fâhite bnt. el-Esved b. Ebi'l-Buhterî'den, Abdullah, Ömer, Esved, Ümmü Kulsüm, Âişe, Ümmü Ömer isimli, Ümmü Yahyâ bnt. el-Hakem'den, Yahyâ, Muhammed, Osman, Ebu Bekr, Âişe, Hatice isimli, ümmü veledden, Hişâm, Safiye isimli, Esma bnt. Seleme'den, Ubeydullah b. Urve isimli, adı Vâsile olan ümmü veledden, Musâ ve Ümmü Yahyâ isimli, Sevde bnt. Abdillah b. Ömer b. el-Hattâb'dan[1006] Esmâ isimli çocukları olmuştur. Bunlardan, Ömer, amcası ile beraber katledilirken, Muhammed de Velîd'i ziyareti esnasında ölmüştür. Urve'nin nesebi devam etmiştir. [1007]

Urve'nin vefat tarihi ile ilgili olarak o kadar farklı tarihler verilmiştir ki, ilk zikredilen tarihle son zikredilen tarih arasında on yıllık bir zaman farkı vardır. Vefat tarihi olarak, 91/709,[1008] 92/710,[1009] 93/711,[1010] 94/712,[1011] 95/713,[1012] 99/717,[1013] 100/718,[1014] 101/719[1015]

[1002] Muhammed hakkında bkz. Ebu'l-Ferec, I, 157, XVII, 246; Urve'nin, oğlu Muhammed'in vefatı ile ilgili olarak inşad ettiği beyitler için bkz. Zübeyr b. Bekkâr, 288-289

[1003] Urve'nin bu yolculuğundaki ayrıntılar için bkz. Ebu'l-Ferec, XVII, 243-245; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 334; *Safve*, II, 87; İbn Hallikân, III, 224-225; Mizzî, XX, 20-21; Zehebî, *A'lâm*, IV, 429-434; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 124-126; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 86, 258-259; İbnu'l-İmâd, I, 104

[1004] Iclî, II, 133; İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 64; *es-Sikât*, V, 194-195; Bâcî, III, 1020; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 334; Mizzî, XX, 19; Zehebî, *A'lâm*, IV, 426; *el-İber*, I, 110; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 258

[1005] İbn Sa'd, V, 180; İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 87-88, 259; Mizzî, XX, 21; Zehebî, *A'lâm*, IV, 436; *el-Kâşif*, II, 18; *el-İber*, I, 110; İbnu'l-İmâd, I, 104

[1006] Bununla evlenmesi konusunda bkz. İbn Sa'd, IV, 168; Zehebî, *A'lâm*, IV, 432

[1007] Urve'nin ailesi için bkz. İbn Sa'd, V, 178; Zübeyrî, Ebu Abdillah Musab b. Abdillah b. el-Musâ(236/850), *Kitâbu Nesebi Kureyş*, nşr, tsh, tlk: E. Levi Provencal, Dâru'l-Meârif, IV. Bsk., Kahire tz., 245-246; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 222; İbn Hazm, *Cemhere*, 124

[1008] Mizzî, XX, 23; Suyûtî, *Tabakât*, I, 30

[1009] Mizzî, XX, 23; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 126; Suyûtî, *Tabakât*, I, 30

[1010] İbn Hallikân, III, 223; Mizzî, XX, 23; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 126; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 259; Suyûtî, *Tabakât*, I, 30

[1011] İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 195; Kulâbâzî, II, 582; İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 88; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 582; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 305; İbn Hallikân, III, 223; Mizzî, XX, 23-24; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 126; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 389; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 259; Suyûtî, *Tabakât*, I, 30

gibi tarihler zikredilmiştir. İbn Kesîr, farklı tarihleri zikrederek, meşhur olanın 94 yılı olduğunu belirtir ve "*En doğrusunu Allah bilir*" diyerek aslında bir tercih yapamadığını ifade eder.[1016] Vefat yaşı olarak da, 67[1017] ve 77 [1018] gibi farklı sayılar zikredilmiştir. Bütün bunlara karşın, genelde vefat tarihi olarak kabul edilen 94/712 yılıdır.[1019] Bu tarihi, vefatı ile ilgili ipuçları da destekler mahiyettedir. İbn Kuteybe, Urve'nin, Velîd'i ziyaretinin vefatından sekiz yıl önce gerçekleştiğini[1020] belirtirken, İbn Hallikân da, *"Ayağının kesilmesinden sonra 8 yıl daha yaşadı"*[1021] demek suretiyle bunu onaylar. Urve'nin, Velîd'i ziyaretinin, onun hilafetinin başında olduğunu biliyoruz. Velîd b. Abdilmelik 86/705 yılında idareye geçtiğine göre, Urve'nin bu tarihten sekiz yıl sonra vefat etmesi bize 94 tarihini vermektedir. Urve'nin vefat ettiği yıla, bir çok fakihin ölmesinden dolayı "*fakihler yılı*" denilmiştir.[1022] Kendisi, Rebeze tarafında yer alan, Medine'den dört gecelik mesafede hurmalıklar ve suyun olduğu *el-Furu*'da vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.[1023]

Urve ilmi çalışmalarına hadisler ve haberleri çok erken bir dönemde toplamak suretiyle başlamış, sadece hadis ve haberlerle ilgilenmemiş, neseb konusunda da araştırmalar yapmıştır. [1024]

Urve haber araştırma konusunda oldukça titizdir. Kendisi, siyere dair haberleri araştırmış, özellikle de görgü tanıklarından haberler toplamaya çalışmıştır.[1025] Urve'nin ulaştığı ilmî derece neticesinde, ashabın ona sorular sormaya başladığı da ifade edilmiştir.[1026]

Urve haberleri yazma konusunda da oldukça hassas davranmıştır. Kendisi sadece yazmakla iktifa etmiyor, haberin kabulü için onu arz etmeyi de şart koşuyordu.[1027]

[1012] İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 195; Kulâbâzî, II, 582; Mizzî, XX, 24; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 259; Suyûtî, *Tabakât*, I, 30

[1013] Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, I, 232; İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 64; *es-Sikât*, V, 195; Kulâbâzî, II, 582; Bâcî, III, 1020; Mizzî, XX, 24; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 126; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 259; Suyûtî, *Tabakât*, I, 30

[1014] Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, I, 232; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 195; Kulâbâzî, II, 582; Bâcî, III, 1020; Mizzî, XX, 24; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 126; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 259; Suyûtî, *Tabakât*, I, 30

[1015] Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, I, 232; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 195; Kulâbâzî, II, 582; Bâcî, III, 1020; Mizzî, XX, 24; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 126; Suyûtî, *Tabakât*, I, 30

[1016] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 126

[1017] Mizzî, XX, 24

[1018] Ebu Süleyman, I, 221

[1019] İbn Sa'd, V, 181-182; İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 88; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 305; Mizzî, XX, 24; Zehebî, *el-İber*, I, 110; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 126; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 389

[1020] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 222

[1021] İbn Hallikân, III, 223

[1022] İbn Sa'd, V, 182; İbnu'l-Esîr, o yıl Urve, Ali b. el-Hüseyin ve Saîd b. el-Müseyyib'in de vefat ettiğini belirtir. Bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 582

[1023] İbn Sa'd, V, 181-182; İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 88; İbn Hallikân, III, 225; İbnu'l-İmâd, I, 104

[1024] bkz. Zehebî, *es-Sîre*, 1

[1025] Urve'nin Abdullah b. Amr'a Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili soru sorması konusunda bkz. Ebu'l-Ferec, I, 24; İbn Abdilber, *ed-Dürer*, 26; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, II, 379-380; Muhibbu't-Taberî, Ebu Cafer Ahmed b. Abdillah b. Muhammed (694/1294), *er-Riyâdu'n-Nadra fî Menâkıbi'l-Aşera*, I-II, thk: İsâ Abdullah Muhammed Mâni' el-Hımyerî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1996, I, 434

[1026] Mizzî, XX, 18-19; Zehebî, *A'lâm*, IV, 425; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 124

1. 1. Hakkındaki Görüşler

Bir çok kişi ondan sitayişle bahsetmiştir. Onun hakkında, İbn Maîn, "*Kovanın bitiremeyeceği derya*"[1028] ve "*Aişe'nin hadisini, insanların en iyi bilenidir*"[1029]; Ömer b. Abdilaziz, "*Ondan daha alim birini tanımıyorum ve onun bilmediğini bilen bir alim de bilmiyorum*"[1030]; Zührî, "*Ben, Urve'nin yanına gelir, kapısında beklerdim, girmek istediğim zaman girerdim. Ona saygıdan dolayı, kapısında beklerdim*"[1031] ve "*Urve'yi kovaların bitiremeyeceği bir derya buldum*"[1032]; Ahmed b. Abdillah el-Iclî, "*Sika, sâlih bir adamdı, fitneden bir şeye bulaşmadı*"[1033]; Ebu'z-Zinâd, "*Medine fakihleri dörttür. Saîd, Urve, Kabîsa ve Abdulmelik b. Mervân*"[1034]; İbn Hırâş, "*Sika*"[1035]; Hişâm, "*Onun 1000 cüz hadisinden bir cüzünü bile öğrenemedik*"[1036]; İbn Sa'd, "*Kendisi fakih, alim, kesîru'l-hadis, sebt ve güvenilirdir*"[1037]demişlerdir.

1. 2. Kaynakları

Kendisi bir çok kişiden nakilde bulunmuştur. Bunlardan bazıları, babası Zübeyr b. el-Avvâm, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Amr b. el-Âs, Abdullah b. Cafer b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Erkam, Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb, Abdullah b. Zema b. el-Esved, kardeşi Abdullah b. ez-Zübeyr, Amr b. el-Âs, Âsım b. Ömer b. el-Hattâb, Beşîr b. Ebî Mesûd el-Ensârî, Beşîr b. Sa'd, Câbir b. Abdillah, Ebu Eyyûb Hâlid b. Zeyd el-Ensârî, Ebu Humeyd es-Sâidî, Ebu Hureyre, Ebu Saîd el-Hudrî-bunda şüphe vardır-, Ebu Seleme b. Abdirrahman b. Avf, Eslemîlerin mevlası Cumhân, Hişâm b. Hakîm b. Hızâm, Kays b. Sa'd b. Ubâde, Mervân b. el-Hakem, Misver b. Mahreme, Muâviye b. Ebî Süfyân, Muğîra b. Şu'be, Muhammed b. Mesleme el-Ensârî, Nâfi' b. Cübeyr b. Mu'tim, Nu'mân b. Beşîr, Ömer b. Abdilazîz, Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Sehl b. Ebî Hasme, Üsâme b. Zeyd, Zeyd b. Sâbit, Zübeyd b. es-Salt, annesi Esmâ bnt. Ebî Bekr es-Sıddık, Esmâ bnt. Umeys, Büsre bnt. Safvân, Zeyneb bnt. Ebî Seleme, Dıbâa' bnt. ez-Zübeyr b. Abdilmuttalib, teyzesi Ümmü'l-müminin

---

[1027] Oğlu Hişâm'a, hadisi arz etmedi ise yazmamış olduğunu söylemesi konusunda bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 273
[1028] Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 258
[1029] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 395; Mizzî, XX, 18; Suyûtî, *Tabakât*, I, 30
[1030] Mizzî, XX, 17; Zehebî, *A'lâm*, IV, 425; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 124; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 258
[1031] Zehebî, *A'lâm*, IV, 432
[1032] İbn Sa'd, V,181; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, III, 413; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 395; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 305; Mizzî, XX, 16, 18; Zehebî, *A'lâm*, IV, 425, 436; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 124; Suyûtî, *Tabakât*, I, 30; İbnu'l-İmâd, I, 104
[1033] Mizzî, XX, 15-16; Zehebî, *A'lâm*, IV, 433, 436
[1034] Mizzî, XX, 17; Zehebî, *A'lâm*, IV, 425
[1035] Zehebî, *A'lâm*, IV, 433
[1036] Suyûtî, *Tabakât*, I, 30
[1037] İbn Sa'd, V, 179; Mizzî, XX, 15; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 18

Âişe, Amre bnt. Abdirrahman, Fâtıma bnt. Ebî Hubeyş, Fâtıma bnt. Kays, Ümmü'l-Müminin Habîbe bnt. Ebî Süfyân ve Ümmü Seleme, Ümmü Şerîk ve Ümmü Hâni bnt. Ebî Tâlib'tir.[1038]

Babasından, yaşı küçük olduğu için az rivâyet eden[1039] Urve'nin, en önemli kaynağı teyzesi Âişe'dir.[1040] Kabîsa b. Züeyb, "*Urve, Aişe'nin yanına girmek konusunda bize üstün geldi*" diyerek bu durumu ifade etmiştir.[1041] Urve, Âişe'nin vefatından üç yıl önceye kadar gidip gelmiştir.[1042]

1. 3. Râvileri

Kendisinden, oğlu Abdullah b. Urve, Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm, Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâceşûn, Abdurrahman b. Humeyd b. Abdirrahman b. Avf, Ali b. Zeyd b. Cudân, Amr b. Dînâr, Atâ b. Ebî Rabâh, Cafer b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin, Ebu Bekr b. Hafs b. Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ebu Bürde b. Ebî Musâ el-Eşarî -akranlarındandır-, Ebu Seleme b. Abdirrahman b. Avf-akranlarındandır-, Ebu'l-Esved Muhammed b. Abdirrahman b. Nevfel, Ebu'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân, Urve'nin mevlası Habîb, oğlu Hişâm,[1043] İfrikiyye kadısı Hâlid b. Ebî İmrân, kardeşinin oğlu Muhammed b. Cafer b. ez-Zübeyr, oğlu Muhammed b. Urve, Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî, Muhammed b. Şeybe el-Hacebî, Musâ b. Ukbe, oğlu Osman b. Urve, torunu Ömer b. Abdillah b. Urve, Ömer b. Abdilazîz, Sa'd b. İbrahim b. Abdirrahman b. Avf, Saîd b. Hâlid b. Amr b. Osman b. Affân, Sâlih b. Keysân, Süleymân b. Yesâr –akranlarındandır-, Ubeydullah b. Utbe b. Mesûd-akranlarındandır-, Vehb b. Keysân, oğlu Yahyâ b. Urve, Yezîd b. Rûmân, mevlası Zemîl b. Abbâs ve daha bir çok kişi ondan rivâyet etmiştir.[1044]

1. 4. Eserleri

[1038] Kaynakları için bkz. İbn Sa'd, V, 179; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, III, 413; *et-Târîhu's-Sağîr*, I, 232; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 395; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 194; Kulâbâzî, II, 581-582; İbn Münceveyh, II, 116; Bâcî, III, 1020; İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 88; *el-Muntazam*, VI, 333; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 305; Mizzî, XX, 12-14; Zehebî, *A'lâm*, IV, 422; *el-Kâşif*, II, 18; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 124; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 258

[1039] Zehebî, *A'lâm*, IV, 421

[1040] bkz. İbn Sa'd, VIII, 58-59, 61-69, 72, 76, 79, 85, 94, 114, 141..

[1041] bkz. Zehebî, *A'lâm*, IV, 424

[1042] Mizzî, XX, 17; Zehebî, *A'lâm*, IV, 424; Bu konuda kendisi, "*..Beni, Aişe'nin ölümünden 4 yıl önce görseydiniz. Ben, 'Şayet bu gün ölse, yanında almadığım hadis kaldı diye üzülmem' diyordum. Zira hepsini almıştım*" demiştir. Bkz. İbn Sa'd, V, 179; İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 85; Mizzî, XX, 17; Zehebî, *A'lâm*, IV, 424

[1043] Urve'nin en önemli râvisidir. Onun hakkında bkz. İbn Sa'd, VII, 321

[1044] Râvileri konusunda bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, III, 413; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 395; Kulâbâzî, II, 582; Bâcî, III, 1020; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 305; Mizzî, XX, 14-15; Zehebî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr alâ't-Tabakât ve'l-A'sâr*, I-II, thk: Beşşâr Ivâd Marûf-Şuayb el-Arnavût- Salih Mehdî Abbâs, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1404, I, 76; *A'lâm*, IV, 435-436; *el-Kâşif*, II, 18; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 258

Urve'nin Meğâzî'ye dair eseri olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. A'zamî, onun *es-Sîretu'n-Nebevviyye* isimli bir eserini zikrederken,[1045] Vacca ise, "*Abdulmelik'in isteğiyle İslâm'ın en eski devri hakkında, muhtemelen halifeye sunulmak üzere bir dizi ilmî risâle yazdı*" der.[1046] Horovitz ise, "*Her halükarda, Urve'nin, Meğâzî'ye dair bir kitap telif ettiği konusunda eski bir kaynak bulamadık. Ancak o, Nebî'nin hayatına dair önemli meseleleri bir araya toplamıştır. Bize ulaşan parçalar, Urve'nin bu haberleri bizzat topladığını göstermektedir. Zira Urve, yazdığı mektuplardaki cevaplarında râvilerin isimlerini tasrih etmemektedir. Sadece hicret haberini Âişe'den aldığını ifade eder*"[1047] Aynı şekilde Marsden Jones da, "*Elimizde Urve'nin Nebî'nin Sîreti ile ilgili özel bir eser telif ettiğine dair delil yok.*"[1048] demektedir. Horovitz ve Jones'un delil olmadığını söylemelerine karşın kaynaklarda onun, Meğâzî'ye dair eser telif ettiği belirtilmiştir. Vâkıdî, "*O, ilk Meğâzî tasnif edendir*"[1049] derken, Zehebî, Urve'nin *Meğâzî*'sinden bahsetmektedir. Zehebî bu konuda, "*Urve'nin Meğâzî kitabını, Ebu'l-Esved el-Kuraşî*(130?/747) *Mısır'da rivâyet etti*" [1050] demiş, İbn Kayyim el-Cevziyye, "*Ebu'l-Esved'in Meğâzî'sinde Urve'den…*"[1051] ve İbn Hacer, "*Ebu'l-Esved el-Meğâzî'de Urve'den zikreder ki…*"[1052] demek suretiyle ona atıfta bulunmuşlardır. Katip Çelebi ise, "*denilir*" kaydıyla Urve'nin, Meğâzî konusunda ilk tasnifte bulunan kişi olduğunu söyler.[1053] Bütün bunlara rağmen, bizim şahsî kanaatimiz, Urve'nin meğâzîye dair müstakil bir eser telifi yerine, bu konuda bir çok nakilde bulunduğudur. Urve, siyere dair araştırmalarını risâleler halinde kaydetmiş, talebeleri de bu risâlelerini cem' etmişlerdir. Yukarıda bahsedilen Ebu'l-Esved'in rivâyeti de, muhtemelen Urve'nin değil Ebu'l-Esved'in tasnifidir. Zehebî'nin "*Urve'nin Meğâzî kitabı*" sözünü ise, risaleler olarak algılamak gerekir. Urve'nin *Meğâzî*'si, onun meğâzî konusundaki rivâyetlerini ifade etmektedir. Ebu'l-Esved, Urve'den yazdığı haberleri daha sonra nakletmiş ve bu anlattıkları *Urve'nin Meğâzî*'si olarak şöhret bulmuştur. Kendisine gerek Abdulmelik tarafından, gerekse de Velîd'in veziri olan İbn Huneyd tarafından yöneltilen soruların[1054] cevap kaynakları da, hazırladığı bu risâlelerdir. Nitekim, gerek Harre günü yakmış olduğu fıkıh kitapları, gerekse de sonradan imha ettikleri, elindekilerin risâleler olduğunu göstermektedir. Sonuç itibariyle,

---

[1045] A'zamî, *Dirâsât*, I, 158
[1046] Vacca, "Urve b. ez-Zübeyr", *İA*, XIII, 66
[1047] Horovitz, *el-Meğâzî*, 22
[1048] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, I, 21; Jones, Urve'nin, İbn İshâk ve Vâkıdî'de çok rivâyetinin olduğunu belirterek, Urve'nin *Sîre*'yi ilk tedvîn eden olduğunu belirtir.
[1049] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 124
[1050] Zehebî, *A'lâm*,VI, 150; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 520
[1051] İbn Kayyim, 139
[1052] Urve, *Meğâzî*, 192
[1053] Kâtip Çelebi, II, 604; ayrıca bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 125; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 259; Kannûcî, II, 514
[1054] bkz. İbn Hişâm, III, 326-327; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 631-632; Vâhidî, 361

Urve, İbn İshâk veya Vâkıdî gibi bir eser telif etmemiş, ancak Siyere ve Meğâzî'ye müteallik bir çok risâle kaleme almış, bu risâleler de Zührî ve diğerleri tarafından cem' edilmiştir. Bu risâleler sonraki nesil siyer müelliflerinin en önemli kaynakları olacaktır.

Muhammed Mustafa el-A'zamî, Urve'nin, Ebu'l-Esved tarafından nakledilen, Meğâzî rivâyetlerini bir araya toplamıştır. A'zamî'nin bu çalışması da göstermektedir ki, Urve'nin müstakil bir Meğâzî eseri telifinden söz etmek zordur. Urve'nin *Meğâzî*'si ile Musâ b. Ukbe'nin *Meğâzî*'si arasındaki paralelliğe işaret eden ve "*Sanki bu, o kitabın bir nüshası veya Urve'nin diğer bir rivâyeti*"[1055] diyen A'zamî'nin, İbn İshâk, Vâkıdî ve İbn Sa'd'ı zikretmemiş olması ilginçtir. Çalışmamızın sonundaki eklerden de anlaşılacağı üzere, İbn İshâk ve Vâkıdî'de de bir çok Urve kaynaklı haber mevcuttur.

A'zamî, başka bir çalışmasında ise, Urve'nin eserinin olup olmadığını tartışırken, Taberânî'nin eserine aldığı Urve haberlerine dayanarak, konu başlıklarını da zikreder. Bunlar;

1-Bedr Harbinde şehit olanların isimleri,

2-Ensâr'dan Yemâme Harbinde şehit olanların isimleri,

3-Huneyn'de Kureyş'ten öldürülenler,

4-Cisru'l-Medâin'de ölenler,

5-Hayber'de şehit olanların isimleri,

6-Akabe'ye katılan ashabın isimleri,

7-Bi'ru Maûne'de şehit olanların isimleri,

8-Hendek Harbi,

9-Ecnâdîn Harbi'dir. [1056]

Ancak bu içeriğin oldukça sınırlı olduğu aşikardır. Sırf bunlara bakarak Urve'nin bir eserinden söz etmek mümkün değildir. Dikkat edilecek olursa, yukarıdaki konu başlıkları olarak sunulanlardan ikisi hariç, diğerleri sadece isim listelerinden ibarettir.

Urve, sadece siyer ve meğâzî haberleri ile ilgilenmemiş, fıkıhla da ilgilenmiştir. Kendisi, bu konuda da risâleler yazmış, ancak Harre günü yakmıştır. Ne var ki, daha sonra bunu yaptığına pişman olacak ve "*Kitaplarımı kaybedeceğime, keşke bütün ailemi ve malımı kaybetseydim*" diyecektir.[1057] Urve, sadece fıkıh risalelerini değil, bütün topladığı hadisleri de imha etmiştir. Hatîbu'l-Bağdâdî'nin naklettiği, Urve'nin bir sözü buna işaret etmektedir; *"Hadis yazdım, sonra onu imha ettim. Malımı, ailemi kaybetmeyi, onları imha etmeye tercih*

[1055] Urve, *Meğâzî*, (*takdîm),* 9; benzerlikler ve farklılıklar konusunda ayrıca bkz. 77-88
[1056] bkz. A'zamî, *Hadîs Edebiyatı*, 69
[1057] İbn Sa'd, V, 179; Mizzî, XX, 19; Zehebî, *A'lâm*, IV, 426

ederdim"[1058] İbn Ebi'z-Zinâd'ın nakline göre, kitaplarını imha etmesinin sebebini Urve, "Biz, *Allah'ın kitabı ile beraber başka bir kitap edinmeyelim dedik. Böylece, kitaplarımı sildim, Allah'a yemin ederim ki, kitaplarımın yanımda olmasını isterdim. Zira Allah'ın kitabı yoluna devam etti*"[1059] şeklinde açıklamıştır. Ancak Hatîbu'l-Bağdâdî'nin bu konudaki yorumu daha tutarlı görünmektedir; "*Urve'nin kitabından hadisi silmesinin anlamı, ona bağlanmaktan hoşlanmamasıdır. Yaşı ilerleyince, hıfzı değişince, onları sildiğine pişman olmuştur ve onları silmemiş olmayı temenni etmiştir*." [1060]

Burada Urve'nin mektuplarına ayrı bir bölüm açmak gerekmektedir. Urve, gerek Abdulmelik tarafından,[1061] gerekse de Velîd'in veziri olan [Abdurrahman[1062]]İbn Ebî Huneyd tarafından kendisine yöneltilen soruları[1063] mektuplar aracılığı ile cevaplandırmıştır. Urve'nin bu mektupları, kendisinden sonra, siyer ve meğâzî araştırmaları için önemli kaynaklar haline gelmiştir. Bu mektuplarda Urve'nin bir çok konuda bilgi verdiği görülmektedir.[1064]

1. 5. Metodu

1. 5. 1. İsnâd Kullanımı

Urve'nin isnâd kullanımı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Della Vida, siyerde isnâd kullanımının öncülüğünü Urve'ye verir.[1065] Vacca ise, bu konuda olumsuz görüş belirterek, "*Kendisinden sonra teessüs eden muntazam bir isnâd unsurundan mahrum bulunmaktadır*." der.[1066] Horovitz, Urve'nin, çok az kullanmakla beraber, isnâdı bildiğini söyler ve yazdığı mektupları, onun isnâdı kullandığına delil olarak getirir.[1067]

Burada gözden kaçan husus, Urve'nin kaynaklarının özelliğidir. Kendisi İbn Ömer, Âişe gibi hâdiselerin ilk tanıklarından haberler rivâyet etmiş ve bunu da belirtmiştir. Dolayısı ile, Urve'nin kendisinden sonra teessüs eden sistemli bir isnâd anlayışından mahrum olduğunu söylemek, pek de tutarlı değildir. Şayet, Urve haberi ikinci elden almış ise bunu da belirtmiştir. Dolayısıyla Urve'nin isnâdı az kullandığı veya sadece bildiğini söylemek tutarlı değildir. Muhtemelen râvilerin, isnâdlar üzerindeki tasarrufları, Urve'nin kaynaklarını çok az zikrettiği gibi bir izlenime sebebiyet vermiştir. Nitekim, Urve'nin en önemli râvisi olan oğlu

[1058] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 60
[1059] Mizzî, XX, 19; Zehebî, *A'lâm*, IV, 436
[1060] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 60
[1061] İbn Sa'd, VIII, 12-13; Urve, *Meğâzî*, 234-235
[1062] İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 411
[1063] Urve'nin bu konuda yazdığı cevaplara örnek olarak bkz. İbn Hişâm, III, 326-327; Vâhidî, 361
[1064] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 631-632; İbn Şebbe, II, 507; Taberî, *Târîh*, I, 546; II, 20-22, 212
[1065] Vida, "Sîre", *İA*, X, 700
[1066] Vacca, "Urve b. ez-Zübeyr", *İA*, XIII, 66
[1067] bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 22-23

Hişâm'ın tedlisle itham edilmiş olması,[1068] bu ihtimali desteklemektedir. Urve'nin kaynağını zikretmeden naklettikleri haberlerde, râvinin Hişâm olması dikkat çekicidir; "*..Hişâm-Urve;Varaka'nın sözü,* "[1069] Bu tür rivâyetlerden birinde ise, Âişe'nin isminin düşürülmesi neticesinde, Urve, babası ve dedesinden(Ebu Bekr) rivâyet ediyor hâle getirilmiştir; "*…Urve'den rivâyet eden biri-Urve b. ez-Zübeyr-Babam ve dedem; "İkisi de, Nebî ile beraber, Huneyn'e katılmışlardı. İkisi, "Nebî (sav) bize öğle namazı kıldırdı…*"[1070] Hatta bazen Hişâm rivâyetlerinde Urve'nin de ismini zikretmemiş, sonraki nesiller haberi Hişâm kaynaklı olarak aktarmışlardır; "*Temimî-Yahyâ b. Hişâm b. Urve-Babası-Âişe; "Araplar, Arafattan iniyorlardı. Kureyş ve onların dinlerine tabi olanlar ise…*"[1071] Görüleceği üzere bu senedde Urve zikredilmemiştir. Muhtemelen, Temimî veya müstensihlerden biri "*Yahyâ b. Hişâm b. Urve-Babası-Babası-Âişe*" şeklindeki senedden, ikinci *Babası* ibaresini düşürmüştür. Netice itibariyle diyebiliriz ki, Urve'nin meğâzî haberlerinde sınırlı sayıdaki kaynağından -özellikle de Âişe'den- naklettiği haberlerde, her seferinde aynı ismi zikretme külfetine katlanmak istemeyen Hişâm, kaynak hazfına gitmiş, bu da araştırmacıları Urve'nin isnâda pek iltifat etmediği gibi yanlış bir neticeye götürmüştür.

Müstensihlerin Urve ile alakalı olarak yaptıkları hatalarına bir diğer örnek ise; "*Ebu Usâme-Hişâm-Urve-Fâtıma bnt. el-Münzîr-Esma bnt. Ebî Bekr…*"[1072] şeklindeki seneddir. Bu senede göre, Urve annesine, Fâtıma bnt. el-Münzîr kanalı ile ulaşmıştır. Oysa, Fâtıma bnt. el-Münzir, Hişâm'ın kaynağıdır ve Hişâm büyük annesine onun aracılığı ile ulaşmıştır.[1073] Müstensihler, Hişâm b. Urve yerine, "*Hişâm an Urve*" (هشام عن عروة) yazmışlar ve böyle bir sened oluşturmuşlardır. Urve'nin senedi üzerinde müstensihlerin veya râvilerin yaptıkları en ilginç tasarruf, Hz. Peygamber'in hastalığında yedi kuyudan alınmış suyun, üzerine dökülmesi haberinin senedleridir. Söz konusu haber; "*Ma'mer-Zührî-Urve-başkasından-Âişe*"[1074]; "*Ma'mer- Zührî-Urve veya Amre-Âişe*"[1075] ve "*Ma'mer- Zührî-Urve ve Amre veya ikisinden biri veya ikisi de-Âişe*"[1076] şeklinde olmak üzere üç farklı senedle gelmiştir.

[1068] bkz. İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalanî(852/1448), *Ta'rîfu Ehli't-Takdîs bi-Merâtibi'l-Mevsûfîne bi't-Tedlîs*, thk: Abdulgaffâr Süleyman el-Bendârî-Muhammed Ahmed Abdülazîz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987, 46

[1069] Ebu'l-Ferec, III, 116

[1070] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 209

[1071] Vâhidî, 57; Bu haberin senedinde, müelliften ya da râvilerden kaynaklanan hata nedeniyle Urve düşmüştür.

[1072] İbn Sa'd, VIII, 251-252

[1073] bkz. İbn Sa'd, VIII, 254, 255

[1074] Abdurrezzâk, V, 430; İbn Huzeyme, I, 64

[1075] Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillah eş-Şeybânî (241/855), *Müsned*, I-IV, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992, VI, 151; İbn Huzeyme, I, 127; İbn Hıbbân, Ebu Hatim Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî (354/965), *Sahîhu İbn Hıbbân bi-Tertîbi İbn Belbân*, I-XVIII, thk: Şuayb el-Arnavût, Müessesetü'r-Risâle, II. Bsk., Beyrut 1414/1993, XIV, 561

[1076] İbn Hıbbân, *Sahîh*, XIV, 566

Râvi ve müstensihlerin tasarruflarına ek olarak, Urve'nin kendi tercihi ile kaynağını zikretmediği yerler de vardır. Urve'nin kaynağını atladığı haberler, ya ikinci kez anlatma durumunda kaldığı haberleri, ya da Abdullah b. Cahş seriyyesinde olduğu gibi,[1077] kaynak zikretmeye ihtiyaç bırakmayacak genel anlatımları kapsamaktadır. Aynı şekilde mektupla cevap verdiği konularda da Urve'nin isnâd kullanmaya ihtiyaç hissetmediğini görüyoruz; "*Ali b. Nasr-Ebân b. el-Itâr-Hişâm b. Urve-Urve Abdulmelik'e yazarak, "Bana yazdığın mektupta, "Hatice bnt. Huveylid, ne zaman vefat etti?" diye soruyorsun. O, Resulullah(sav) Mekke'den çıkmadan 3 yıl önce veya daha önce vefat etti." dedi*"[1078] Oysa Urve bu haberi Âişe'den almıştır; "*Urve-Âişe, "Hatice namaz farz kılınmadan önce vefat etti. Bu hicretten 3 yıl önceydi*"[1079] Urve'nin, yazdığı mektupta kaynağını zikretmeye ihtiyaç duymamasının nedeni, muhtemelen mektupları ilmî telifler olarak değerlendirmemesidir. Bu ilmî mektupları kullanan sonraki râviler de -Zührî gibi- Urve'den, bu haberi kaynaksız olarak zikretmişlerdir; "*Ya'kûb b. Süfyân-Ebu Salih-Leys-Akîl-İbn Şihâb-Urve b. ez-Zübeyr, "Hatice namaz farz kılınmadan önce vefat etti*."[1080]

Urve'nin isnâdlarında bazen ismi zikredilmeyen meçhul şahıslara da rastlamak mümkündür; "Abdurrahman Ebu'z-Zinâd-Babam-Urve b. ez-Zübeyr-Âişe'den rivâyet eden biri (عمن حدثه عن عائشة) -Âişe, "*Resulullah(sav)…*"[1081] Burada dikkati çeken Urve'nin, en önemli kaynağı olan Âişe'yi doğrudan zikredebileceği yerde, başka birinin aracılığı ile ona ulaşmasıdır. Urve, kaynak zikrine önem vermiyor olsaydı, bu haberi doğrudan Âişe'den almış gibi nakledebilirdi. Dolayısı ile, burada kaynağın isminin gizlenmesini veya zikredilmemesini, Urve'ye değil, kendisinden sonraki râvilerden birinin tasarrufu olarak değerlendirmek daha mantıklı olacaktır. Nitekim Urve'nin, Âişe'ye ulaştığı aracı râvinin ismini zikrettiği senedler de vardır; "*İbn Şihâb ez-Zührî-Urve b. ez-Zübeyr-Amre bnt. Abdirrahman-Âişe; "Resulullah itikaf'ta iken…*"[1082]; "*…Hişâm b. Urve-Babası-Ebu Seleme-Âişe, bir seferde Nebî(sav)'le beraberdik…*"[1083] Bununla beraber, Urve'nin kendi tasarrufu ile bazı kaynaklarının ismini gizlediği, daha doğrusu isim vermeyi gereksiz gördüğü senedleri de vardır; "*İbn İshâk-Muhammed b. Cafer b. ez-Zübeyr-Urve b. ez-Zübeyr-Benî Neccâr'dan bir kadın; "Benim evim…*"[1084] Muhtemelen Urve, kadının ismini, herhangi bir surette haberin

[1077] Vâhidî, 61
[1078] Taberî, *Târîh*, II, 212
[1079] İbn Sa'd, VIII, 18
[1080] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 138
[1081] Cürcânî, I, 135, 321
[1082] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 130
[1083] Ebu Dâvud, III, 65-66
[1084] İbn Hişâm, II, 509; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 247

sıhhatini etkilemeyeceği gerekçesi ile zikretmemiştir. Zira, o ilim ehli arasında tanınmayacaktır.

Urve, isnâd kullanımında sanıldığından daha dikkatlidir. O, kaynağının kaynağına işaret etmeyi ihmal etmez; "*..Urve b. ez-Zübeyr-Abdurrahman b. Uveym b. Sâide-Kavminden adamlar,…*"[1085]; "*Urve-Âişe- Cuzâme el-Esediyye; Resulullah dedi ki…*"[1086]; "*Urve-*E*slem'in mevlâsı Cehmân-Ümmü Berke el-Eslemiyye…*"[1087] "*Urve b. ez-Zübeyr-Ubeydullah b. Abdillah b. Utbe b. Mesûd-Rayte yani Abdullah b. Mesûd'un hanımı-Resulullah…*".[1088] Görüleceği üzere bu ve daha bir çok rivâyette Urve, tam bir isnâd kullanmıştır.

İsnâdda kullanılan lafızlar konusunda Ramhurmûzî, Urve b. ez-Zübeyr'in, أخبرنا ile حدثنا arasında bir ayrımda bulunmadığını, ikisini de beraber kullandığını ifade etmiştir.[1089]

Urve'nin isnâd kullanımında yeni açılımlara başvurduğunu söyleyen A'zamî, onun haber naklinde telfike ilk başvuran olduğunu belirtir.[1090] Bu konuda A'zamî'ye katıldığımızı belirtelim. Zira, Urve'den daha önce bu yönteme başvuran başka bir şahıs tespit edemedik. Hâliyle onun telfiki oldukça basit bir yöntemdi ve sadece iki kaynağı içerisine almakta idi; Urve, Hudeybiye haberini, "*Misver b. Mahreme* ***ve*** *Mervân b. el-Hakem*" kaynaklı olarak zikretmektedir.[1091] Urve'nin diğer telfiklerine ise, "*Zührî-Urve-Zeyneb bnt. Ebî Seleme* ***ve*** *annesi-Ümmü Habîbe, "Ben, Resulullah'a…"*[1092]; *"Zührî-Urve, kendisine Mervân* ***ve*** *Misver b. Mahreme'nin haber verdiğini iddia etti ki, Resulullah(sav) Hevâzin heyeti Müslüman olarak gelince…*"[1093] gibi örnekler vermek mümkündür.

1. 5. 2. Kaynak Kullanımı

Urve'nin kaynak kullanımında dikkat çeken en önemli husus, konuyla doğrudan alakalı şahıslardan bilgi almasıdır; Resulullah'ın Zeyd b. Amr hakkındaki sözünü, oğlu Saîd b. Zeyd b. Amr'dan,[1094] Hz. Muhammed'in, Sa'd b. Ubâde'ye geçmiş olsun ziyaretine

[1085] Zehebî, *es-Sîre*, 229-230
[1086] İbn Sa'd, VIII, 244
[1087] İbn Sa'd, VIII, 486
[1088] İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, VI, 235-236
[1089] Râmhurmuzî, 517-518
[1090] bkz. A'zamî, *Dirâsât*, I, 159
[1091] Hudeybiye anlaşmasını Urve bu iki kaynağa dayanarak anlatmaktadır. Bkz. Abdurrezzâk, V, 330-342; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 328-331; Buhârî, *Sahîh*, V, 63-64, 67-68; Ebu Dâvud, III, 210; IV, 213; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 395; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, I, 44; Taberî, *Târîh*, II, 116, 118, 124; *Tefsîr*, II, 221-222; XXVI, 97-101; İbn Hıbbân, *Sahîh*, XI, 216-226; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 199-200, 352; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 292; VII, 69
[1092] Zehebî, *es-Sîre*, 18
[1093] Ebu Ubeyd, 128; Buhârî, *Sahîh*, V, 99-100
[1094] Ebu'l-Ferec, III, 120

giderken olanları, o esnada orda bulunan Üsâme'den[1095] rivâyet etmiştir. Kaynaklarda bu konuyla ilgili, bir çok örnek bulmak mümkündür.[1096]

Urve rivâyetlerinde, sık sık Kur'ân'a başvurmuştur. O, genellikle hâdiseleri, ilgili ayetlerle beraber zikretmiştir. Nitekim, Vâhidî'nin *Esbâbu'n-Nüzûl'*undaki, Urve rivâyetlerine baktığımızda, onun Kur'ân'a yoğunlaştığı görülür. Kendisi, Hudeybiye,[1097] Tebük[1098] gibi, bir çok haberde ayetlerden faydalanmıştır.

Urve, kaynağının durumunu belirtme ihtiyacı hissetmiş, kaynağının veya naklinin güvenilirliliği hususunda açıklamalar yapmıştır. İbn Ebî Müleyke, "*İbnu'z-Zübeyr, Âişe'den rivâyet ettiğinde, "Allah'a yemin ederim ki Âişe, Resulullah(sav) adına asla yalan söylemez*" *derdi*."[1099]

Urve'nin Âişe kaynaklı olan Hz. Peygamber'in özel hayatına dair rivâyetlerine, anlatımın tek taraflı olması hasebiyle, azamî ölçüde dikkat etmek gerekir. Hz. Âişe, en nihayetinde insandır ve hâdiseyi kendi bakış açısından değerlendirmekte ve aktarmaktadır. Nitekim, hastalığı esnasında Resulullah'ın, kendi odasına taşınma rivâyetinde, Ali'nin ismini zikretmemesi, duygularını rivâyetlerine yansıttığının en büyük delilidir. Urve'nin teyzesi ve en önemli kaynağı olan Âişe'yi koruma konusunda da hassas davrandığını belirtelim. Bu konuda Urve'nin muhtemelen gençlik yılları ile ilgili anlatılan bir hâdise bu konudaki hassasiyetinin bir kanıtıdır; "*Urve, "Âişe'nin yanında, Hassân'a sövmek için gittim. "Ona sövme" dedi*."[1100] Aynı şekilde Urve'nin, kendisinin görgü tanığı olduğu iç karışıklıklar veya kardeşi Abdullah'la ilgili haberlerinde de, hâdiseye kendi penceresinden baktığı unutulmamalıdır. Onun, "*Muâviye ölünce, Abdullah b. ez-Zübeyr, Yezîd'e itaat konusunda ağır davrandı…*"[1101]; "*Urve-Mervân b. el-Hakem, Hz. Osman'ın, Zübeyr'i halife olarak bırakma niyetinde olduğu…*"[1102]; "*Osman'ın Abdullah b. ez-Zübeyr'i "dâr" üzerine tayin ettiği ve "Kim bana itaat ediyorsa, Abdullah b. ez-Zübeyr'e itaat etsin" dediği*"[1103] gibi nakillerinde bu durumu gözlemlemek mümkündür. Yine Urve'nin, Muhtâr es-Sakafî haberini

[1095] bkz. Abdurrezzâk, V, 490; İbn Hişâm, II, 586, 588; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 203; Buhârî, *Sahîh,* IV, 14; Müslim, *Sahîh*, II, 1422; İbn Şebbe, I, 356, 358; Bezzâr, Ebu Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr(292/904), *Müsned*, I-X, thk: Mahfuzurrahmân Zeynullah, Müessesetu Ulûmu'l-Kur'ân/Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hükm, I. Bsk. Beyrut/Medine 1409, VII, 21; Ebu Avâne, IV, 344; İbn Hıbbân, *Sahîh*, XIV, 543; Vâhidî, 114; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 325; Zührî, *el-Meğâzî*, 180

[1096] bkz. İbn Mâce, II, 948; Ebu'l-Mehâsin, Muhammed b. Ali b. el-Hasan b. Hamza ed-Dımeşkî (765/1363), *el-İkmâl fî Zikri men lehu Rivâye fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed mine'r-Ricâl,* thk: Abdulmutî Emin Kalacî, Câmiâtu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye 1409/1989, I, 598

[1097] Urve, *Meğâzî*, 193

[1098] Urve, *Meğâzî*, 220-221

[1099] İbn Sa'd, VIII, 69

[1100] Buhârî, *Sahîh,* V, 61

[1101] Semhûdî, I, 126

[1102] İbn Şebbe, III, 1055

[1103] İbn Sa'd, III, 70

anlatırken de olayları taraflı bir üslupla ele aldığı görülmektedir.[1104] Kendisi, bu tür haberlerde taraftır ve ondan objektifliğini muhafaza etmesini beklemek gerçekçi değildir. Urve'nin, bir meselede babası ile hasım olan Humeyd el-Ensârî'nin ismini rivâyetinde zikretmemiş olması da[1105] bizim bu görüşümüzü destekler mahiyettedir.

1. 5. 3. Vesika Kullanımı

Urve, şahıs kaynaklarının yanı sıra, vesikalara da başvurmuş özellikle de Resulullah'ın mektuplarını nakletmiştir; "*Resulullah(sav), Zur'a b. Zî Yezen'e mektup yazarak, "Elçim, Muâz b. Cebel ve arkadaşları size geldiğinde, yanınızdaki sadaka ve cizyeyi toplayın ve ona ulaştırın…*"[1106]; "*Resulullah(sav) Hicr halkına mektup yazdı, "…Nebî Muhammed'den Hicr halkına, görevlendirdiklerim size gelince onlara itaat edin ve destekleyin…*" [1107] gibi. Aynı şekilde Resulullah'ın, Hans ve Nuaym b. Abdilkilâl'e mektubu,[1108] Yemenlilere mektubu,[1109] Sakiflilerle yapılan anlaşmanın metni[1110] gibi daha bir çok vesikayı zikretmiştir.

1. 5. 4. Şiir Kullanımı

Urve'nin aynı zamanda şiir nakilcisi olduğu belirtilmiştir.[1111] Hilafeti döneminde Muâviye'nin, Medine'ye geldiği zaman, ondan şiir okumasını istemesi,[1112] kardeşi Abdullah'ın kılıcını Nâbiğa'nın şiirinden tanıması, insanlara bazen şiirlerle cevap vermesi, onun şiir konusundaki yetkinliğini göstermektedir. Urve'nin şiir konusunda ileri bir dereceye ulaşmasında Âişe'nin büyük rolü vardır. Nitekim kendisine, "*Şiirde seni bu kadar etkili kılan nedir?" diye sorulunca, "Âişe'ye bir mesele geldiğinde, mutlaka şiir okurdu*"[1113] diyerek bunu ifade etmiştir.

Şiiri, siyer kaynakları arasına alarak ilk kullanan Urve'dir. Kendisi, şiirden delil getirme açısından da faydalanmıştır; "*Heysem b. Adî-İbn Cureyc-Amr b. Dînâr, "Urve b. ez-Zübeyr'e, Nebî Mekke'de kaç yıl kaldı?" diye sordum. "10 yıl ve Medine'de de 10 yıl" dedi. Ben, "İbn Abbâs 13 yıl kaldı diyor" dedim. Urve, "Şair, "Kureyş içinde on küsur yıl kaldı" demektedir" dedi*."[1114]

[1104] bkz. İbn Sa'd, V, 98-100
[1105] Bu konuda bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 129
[1106] Belâzurî, 94
[1107] Belâzurî, 109
[1108] Ebu Ubeyd, 19-20, 32
[1109] bkz. Ebu Ubeyd, 32
[1110] İbn Şebbe, II, 507
[1111] *İbn Kesîr, el-Bidâye*, IX, 124
[1112] Zehebî, *A'lâm*, IV, 427
[1113] Mizzî, XX, 19; Zehebî, *A'lâm*, IV, 426
[1114] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 169

Urve, nakilleri arasında, Zeyd b. Amr'ın putlara ibadeti bıraktığını söylediği şiiri,[1115] Abdullah b. Ravaha'nın Mu'te'ye çıkarken okuduğu şiiri,[1116] Hubeyb b. Adî'nin asılırken okuduğu şiiri ve Hassân'ın Hubeyb hakkındaki şiirine[1117] yer vermiştir.

1. 5. 5. Rivâyetleri

Urve'nin şahsî ve sosyal konumu, tarihî haberlere ulaşma konusunda, kendisine belli bir avantaj sağlamıştır. Annesi Esmâ'dan ve teyzesi Âişe'den bir çok haber almıştır. Özellikle teyzesinin yanına teklifsiz girebilmesi, onu siyer râvileri arasında önemli bir konuma yükseltmiştir. Resulullah'ın özel hayatına dair haberlerin büyük bir kısmının Urve-Âişe kaynaklı olduğunu söyleyebiliriz; Urve-Âişe, *"Resulullah, beraberinde oğlu İbrahim olduğu halde yanıma girdi. "Bana ne kadar benzediğine bak" dedi…"*[1118]; Âişe, *"Resulullah yanıma girdi, yanımda iki cariye def çalıp şarkı söylüyorlardı. Yatağa yattı. Yüzünü çevirdi. Ebu Bekr girdi…"*[1119] Aynı şekilde teyzesi ve annesi aracılığı ile başka kadınlarla görüşme imkanı bulmuş ve onlardan da, yine başka kaynakların ulaşamayacağı haberler nakletme şansına kavuşmuştur.[1120] İbn İshâk'ın, kadınlardan rivâyet etmesi sebebiyle uğradığı tarizleri düşündüğümüz zaman, Urve'nin bu konuda ne kadar rahat bir konumda olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Sahabe dönemine yetişmiş olması, Âişe, Esmâ, kardeşi Abdullah gibi kaynakları ve diğer kaynaklarının çeşitliliği sayesinde Urve, bazı haberlerde tek kaynak konumunadır. Onun Âişe'den naklettiği, ilk vahyin gelmesi,[1121] İslâm'a gizli davet,[1122] Ebu Bekr'in, İbnu'd-Duğunne'nin himayesine girmesi[1123] gibi haberlerde Urve neredeyse tek kaynak mesabesindedir.

Urve'nin yine kaynakları ve araştırmacılığı sayesinde bazen siyerde gizli kalmış haberlere ulaştığı da olmuştur. Sakîfe'de Ömer ve Ebu Bekr'in karşılaştıkları iki kişinin ismi,[1124] Hendek Savaşında Sa'd'ı yaralayanın ismi,[1125] Resulullah'ın kervanı gözetlemek için

---

[1115] İbn İshâk, *Sîre*, 96; Ebu'l-Ferec, III, 118
[1116] İbnu'l-Cevzî, *Safve*, I, 483; *el-Muntazam*, III, 319-320
[1117] Urve, *Meğâzî*, 177
[1118] Ya'kûbî, II, 87
[1119] Buhârî, *Sahîh*, III, 228; ayrıca bkz. Kazvînî, I, 486
[1120] Örnekler için bkz. Buhârî, *Sahîh*, IV, 102; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, VI, 250; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 37; Zehebî, *es-Sîre*, 18
[1121] bkz. İbn İshâk, *Sîre*,100, 112; Abdurrezzâk, V, 321-323; İbn Sa'd, I, 194; Müslim, *Sahîh*, I, 142; Fâkihî, IV, 94-95; İbn Hıbbân, Ebu Hatim Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî (354/965), *es-Sîretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, thk: Aziz Bek, Müessesetu'l-Kütübi's-Sakafiyye, I. Bsk. Beyrut 1407/1987, 63-66; Zehebî, *es-Sîre*, 63-64; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 528; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 607; Zührî, *el-Meğâzî*, 43
[1122] bkz. İbn Abdilber, *ed-Dürer*, 19-20
[1123] İbn Hişâm, II, 372-373; Ebu Nuaym, *Hılye*, I, 34; Urve'nin Hz. Ebu Bekr'le ilgili haberlerde kaynağı Âişe'dir. Bkz. İbn Sa'd, III, 185, 201, 204, 206
[1124] İbn Hişâm, IV, 660; Taberî, *Târîh*, II, 235-236; Muhibbu't-Taberî, II, 203-204; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 745
[1125] Buhârî, *Sahîh*, V, 50

gönderdiği kişilerin isimleri,[1126] Ebu Süfyân'ın Mekke'ye yardım istemek için gönderdiği kişinin ismi,[1127] Hicretteki rehberin ismi,[1128] Cafer'in Necâşî'ye soru sordurması, Amr'ın cevaplaması[1129] gibi nakillerini, bu sınıfa dahil edebiliriz.

Urve nevâdir diyebileceğimiz, genel siyer anlatımın dışında kalan nakillerde de bulunmuştur. Şâz olarak nitelendirebileceğimiz bu tür haberlerin sıhhatleri her zaman için tartışmaya açıktır; "Hasan b. Ali-İbn Afîr-İbn Lehîa-Ebu'l-Esved-Urve b. ez-Zübeyr-Misver b. Mahreme-Babası, *"İslâm Mekke'de ortaya çıkınca, bütün Mekke halkı Müslüman oldu, bu namaz farz kılınmadan önceydi. Öyle ki, Nebî secde ayetini okuyup secde edince, onlar da secde ettiler. Bazıları kalabalıktan ve yerin darlığında dolayı secde edemedi. Ta ki, Velîd b. el-Muğîra ve Kureyş'in reisleri gelinceye kadar, onlar Tâif'te idiler. Onlar, "Babalarınızın dinini mi bırakıyorsunuz?" dediler. Böylece (hepsi) küfre döndü.*"[1130]; "[İkrime'nin kaçışını anlatırken]..*Böylece Tihâme'de kocasına yetişti. İkrime gemiye binmişti. Gemiye oturunca, "Lât ve Uzzâ" diye bağırdı. Gemide bulunanlar, "Burada, tek olan Allah'tan başka birine seslenilmesi uygun değildir" dediler. İkrime, "Vallahi, denizde tek ise, karada da birdir. Allah'a yemin ederim ki, Muhammed'e döneceğim" dedi ve karısı ile beraber döndü…*"[1131]

Urve gerek kardeşinin ve babasının siyasî kimliklerinden ve gerekse de kendisinin bir dönem siyâsi hâdiselerin içinde yer almış olmasından dolayı, özellikle de Hz. Peygamber sonrası döneme dair bilgileri edinmekte sıkıntı yaşamamıştır; "Ebu Usâme Hammâd b. Usâme-Hişâm b. Urve-Babası-Abdullah b. ez-Zübeyr, "*Osman'a yevmu'd-dâr'da dedim ki,* "*Allah onları katletsin, Allah onlarla savaşmayı sana helal kıldı." dedim. O, "Hayır, vallahi asla onlarla savaşmam" dedi*"[1132]; "Ebu Usâme Hammâd b. Usâme-Hişâm b. Urve-babasından-Abdullah b. ez-Zübeyr, "*Cemel savaşında Zübeyr beni çağırdı, yanında durdum. Bana…dedi*"[1133] gibi haberlere ulaşması tamamıyla ailevî bağları ile alakalı bir durumdur.

Urve, gerek görgü tanığı, gerekse yakın tanık olarak, sonraki dönem hâdiselerine dair haberler de nakletmiştir; "*Osman(ra) evinden Cuma günü çıktı…Muhasara altında iken, sağdan soldan elbisesini çekiştiriyorlar, bazıları "Ya Na'sel" diye bağırıyorlardı…*"[1134]; *"Mısırlılar geldiler ve Osman(ra)'dan izin istediler. Onlara izin vermedi. Kapıyı yakmaya*

[1126] Urve, *Meğâzî*, 131
[1127] Urve, *Meğâzî*, 132
[1128] Urve, *Meğâzî*, 130
[1129] Urve, *Meğâzî*, 112
[1130] İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 442-443
[1131] Urve, *Meğâzî*, 212
[1132] İbn Sa'd, III, 70
[1133] İbn Sa'd, III, 108; ayrıca bkz. İbn Şebbe, IV, 1197
[1134] İbn Şebbe, III, 1111-1112

karar verdiler. Ateş aradılar, Osman onlara çıktı…" [1135] Urve, bu tür haberlerde bazen de gözlemlerinden faydalanmıştır. Nitekim, Hz. Muhammed'in heyetleri karşılama esnasında giydiği elbiseyi, halifelerin üzerinde görmüş ve buna göre tarifini yapmıştır.[1136]

Urve'nin nakilleri arasında, az da olsa delâil, hasâis, şemâil haberlerine rastlanmaktadır. Bunlar arasında Resulullah'ın yastığı,[1137] saçı,[1138] huyu,[1139] yemeği,[1140] gelecekten ihbarı,[1141] saçtığı toprağın düşmanın yenilmesine neden olduğu[1142] gibi rivâyetleri vardır.

Urve, İsrâiliyât ve Cahiliye dönemine dair haberler de nakletmiştir; "[Adem(as)'ın cenazesi]*Cibrîl, ona "Cennet'ten beyaz bir elbise getirdi…Onu Ka'be'nin kapısına koydu.*"[1143] *"Bana ulaştı ki, Amâlik orada bir sabahta 2000 deve…*"[1144];*"Abduddâr'a ölüm gelince, Nedve, Livâ ve Rifâde'yi oğlu Osman b. Abdiddâr'a verdi. Ümeyye b. Abdişems, Osman b. Abdiddâr'a "Bu üçünden birini bana ver…*"[1145] gibi. Urve, şahıslar hakkında da bilgiler vermiş, terâcim haberlerine ilgi göstermiştir.[1146]

Daha sonraki siyer müelliflerinde oldukça sık rastlanılan, şeytan, cin, hâtif ve meleklerin hâdiselere aktif şekilde katılmalarına dair haberlerin ilk nüvelerini, Urve'nin nakilleri arasında bulmak mümkündür; "*…sonra Şeytan, dağın tepesinden 'Ey Kureyş topluluğu, Evs ve Hazrec oğulları sizinle savaşmak için anlaştılar' diye bağırdı…*"[1147];*"Uhud günü Müşrikler hezimete uğradı. İblis, Allah'ın laneti onun üzerine olsun bağırarak…*"[1148]

Sonraki siyer müelliflerinin, sarayın etkisinde kalmakla itham edilmesine neden olan bazı haberlerin senedinde Urve'nin isminin yer alması, yöneltilen bu ithamların asılsızlığını göstermesi bakımından da ayrıca önemlidir; "[Bedr] …*Onların çıkarttıkları arasında, Abbâs b. Abdilmuttalib, Nevfel b. el-Hâris, Tâlib b. Ebî Tâlib, Akîl b. Ebî Tâlib vardı. Tâlib b. Ebî Tâlib dedi ki…*"[1149]

[1135] İbn Şebbe, IV, 1315; ayrıca bkz. İbn Şebbe, IV, 1240
[1136] bkz. Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 15
[1137] Zehebî, *es-Sîre*, 331
[1138] İbn Şebbe, II, 626
[1139] İbn Sa'd, VIII, 204
[1140] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 353
[1141] Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, II, 754; Buhârî, *Sahîh*, V, 138; İbn Şebbe, I, 280
[1142] Taberî, *Târîh*, II, 21
[1143] İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, I, 228
[1144] Fâkihî, V, 138
[1145] Fâkihî, V, 178
[1146] bkz. İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, VI, 235-236; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 212; IV, 279
[1147] Urve, *Meğâzî*, 125
[1148] Buhârî, *Sahîh*, V, 34; ayrıca bkz. Cibrîl'in gelerek Benî Kureyzâ'yı işareti, Buhârî, *Sahîh*, III, 207; V, 49-50; Cinin, Hz. Ömer'in şehadetinden üç gün önce ölüm haberini vermesi, İbn Şebbe, III, 874
[1149] Urve, *Meğâzî*, 134

Urve, rivâyetlerinde coğrafî bilgilere de yer vermiştir. Kendisi, Resulullah'ın hicrette Medine'ye gidiş yolunu,[1150] Resulullah'ın, Müreysî Gazvesi güzergahını,[1151]Kuba mescidinin yerini[1152] tarif etmiştir. Bütün bu haberler, Urve'nin zamanında coğrafî çalışmaların başladığını veya en azından İslâm tarihçilerinin ilk dönemlerden itibaren, tarih anlatımında hâdisenin coğrafî konumunu tanımlamanın önemini kavradıklarını göstermektedir.

1. 5. 5. 1. Sosyal Hayata Dair Anlatıları

Urve, Arapların, İslâm ve cahiliye dönemindeki âdetlerine, sosyal yaşantılarına ve dinî uygulamalarına dair haberler de nakletmiştir; "*Boşanma iki defadır…*"[1153] ayetinin tefsiri bâbında, "Şâfiî-Mâlik-Hişâm b. Urve-Babası, "*Cahiliye döneminde kişi karısını boşuyor, iddeti bitmeden ona geri dönüyordu. Bu şekilde 1000 defa boşardı…*"[1154] Haberin isnâdında da görüleceği üzere fıkıhçılar Urve'nin bu tür haberlerine ilgi göstermişlerdir. Urve'nin fıkıhçı kimliği hasebiyle, nakilleri arasında, Hz. Ömer zamanında teravih namazlarının topluca kılınmaya başlanması,[1155] Hz. Muhammed'in namazda istiazesi,[1156] itikafı,[1157] zihar keffâreti,[1158] muta nikahı,[1159] aile içi hukuk,[1160] cenaze işlemleri[1161] gibi ibadet ve hukukî uygulamalara dair rivâyetleri vardır. Aynı şekilde cahiliye dönemi dinî hayatına dair nakillerde de bulunmuştur; "*Araplar, Arafattan iniyorlardı. Kureyş ve onların dinlerine tabi olanlar ise…*"[1162]

1. 5. 5. 2. Neseb-Listeler

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi Urve, Kureyş nesebini iyi biliyordu. Bu konudaki bilgilerini çocuklarına da aktarmıştır. Nitekim oğlu Yahyâ ona, İbrahim b. Nuaym'ın kızını sorunca Urve, "*Bunu sana kim işaret etti?"* diye sormuş, Yahyâ da, "*Kureyş ailelerinden bahsederken sen"* demiştir.[1163]

Urve, siyer anlatımında neseblere özel önem vermiştir. O, gazvelere katılanları veya şehit olanların sadece isimlerini serdetmekle kalmamış, bilakis ayrıntılı olarak neseblerini de

[1150] Urve, *Meğâzî*, 130
[1151] Urve, *Meğâzî*, 190
[1152] İbn Şebbe, I, 54-55
[1153] 2/Bakara, 229
[1154] Vâhidî, 70
[1155] İbn Şebbe, II, 715; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 51
[1156] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, X, 430
[1157] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 130
[1158] İbn Şebbe, II, 398-399
[1159] İbn Şebbe, II, 717
[1160] Cürcânî, I, 389
[1161] İbn Sa'd, VIII, 284
[1162] Vâhidî, 57; bu haberin senedinde, müelliften ya da râvilerden kaynaklanan hata nedeniyle Urve düşmüştür.
[1163] Zübeyrî, 381

zikretmiştir.[1164] M. Mustafa el-A'zamî, haklı olarak bunu, Hz. Ömer zamanında tedvin edilen dîvân kayıtları ile ilişkilendirir.[1165] Kardeşi Abdullah b. ez-Zübeyr'in kısmî de olsa bir devletinin olması ve daha sonra Emevî sarayı ile sıcak ilişkiler kurmasının ona, devlet kayıtlarına (dîvânlara) ulaşmada, ayrı bir kolaylık sağladığı muhakkaktır.

Urve, rivâyetlerinde bir çok liste sunmuştur. Bunlar arasında, Habeş hicretine çıkanlar,[1166] Akabe biatlerine[1167] ve Bedr'e katılanlar,[1168] Bedr'e katılmayıp ganimetten hisse alanlar,[1169] Hayber'de,[1170] Huneyn'de[1171] Mu'te'de şehit olanlar,[1172] boykotu kıranlar[1173] gibi isim listeleri mevcuttur.

1. 5. 6. Tarih zikri

Urve, hâdiselerin tarihinin tespiti ve zikri konusuna da önem vermiştir; *"Hatice namaz farz kılınmadan önce vefat etti. Bu hicretten 3 yıl önceydi"*[1174]; *"Müslümanlar kervan için toplandılar. Bu Ramazan'da idi"*[1175]; *"Nebî, Zilkade ayında kaza umresine çıktı…"*[1176]; *"Resulullah(sav), Mu'te'ye, 8. yıl, Cemâdiyelulâ ayında, bir seriyye gönderdi…"*[1177] O, hâdiselerin tarihlerini tam olarak hesap edemediği yerlerde ise dönemine işaret etmiştir; *"Urve, Velîd b. Abdilmelik'e yazdı ki, "Sakîf heyeti Resulullah'a Mekke ve Huneyn'in fethinden sonra Medine'ye dönüşünde geldiler"*[1178] Hâdiselerin tarihlerini zikretmeye önem veren Urve, bu konuda bazen hatalı çıkarımlarda da bulunmuştur. Hz. Peygamber'in vefat yaşı olarak iki farklı tarih vermesi de,[1179] muhtemelen hatalı hesaplamasının bir sonucudur. Nitekim kendisi, Hz. Muhammed'in davet sürecini yirmi yıla indirmektedir; "Heysem b. Adî-İbn Cureyc, *"Amr b. Dînâr, "Urve b. ez-Zübeyr'e Nebî Mekke'de kaç yıl kaldı?" diye sordum. "10 yıl, Medine'de de 10 yıl" dedi…"*[1180]

[1164] Urve, *Meğâzî*, (*takdîm)*, 66
[1165] Urve, *Meğâzî*, (*takdîm)*, 66
[1166] Urve, *Meğâzî*, 105
[1167] Urve, *Meğâzî*, 122-123, 126-127
[1168] Urve, *Meğâzî*, 147-157
[1169] Urve, *Meğâzî*, 160
[1170] Urve, *Meğâzî*, 199
[1171] Sadece üç isim var, bkz. Urve, *Meğâzî*, 219
[1172] Sadece üç isim var, bkz. Urve, *Meğâzî*, 206
[1173] Urve, *Meğâzî*, 116
[1174] İbn Sa'd, VIII, 18; Taberî, *Târîh*, II, 212
[1175] Urve, *Meğâzî*, 132
[1176] Urve, *Meğâzî*, 201
[1177] Halîfe b. Hayyât, I, 86-87; ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh*, V, 22; Urve, *Meğâzî*, 128, 131
[1178] İbn Şebbe, II, 507
[1179] Altmış yaşı için bkz. Halîfe b. Hayyât, I, 95; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 333; altmış üç yaşı için bkz. Halîfe b. Hayyât, I, 95; Buhârî, *Sahîh*, V, 144
[1180] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 169

1. 5. 7. Tenkit

Urve haberinin sıhhatini vurgulamaya önem vermiştir. Onun, *"Allah'a yemin ederim ki Âişe, Resulullah(sav) adına asla yalan söylemez"*[1181] diyerek kaynağının güvenilirliliği hakkında güvence vermesi, Abdulmelik b. Mervân'a, *"Allah adına, sen bu hadisi, Mervân'ın Resulullah'tan rivâyet ettiğini gerçekten işittin mi?"*[1182] şeklinde yemin istemesi, Ebu Hamîd es-Saîdî'den naklettiği bir haberi, Ebu Huneyd'e *"Sen bunu Resulullah'tan işittin mi?"* [1183] diyerek, onayına sunması, onun kaynak kritiğinden haberdar olduğuna veya buna dikkat ettiğine delildir. [1184]

Urve'nin, tenkit sisteminde, kullandığı ibarelerin ayrı bir yeri olduğu aşikardır. Bi'ru Maûne'de şehit olan Âmir b. Fuheyre hakkında, Urve, *"Meleklerin onu gömdüğü rivâyet edilir(يُرَوْنَ)"* [1185] demek suretiyle bu konudaki şüphesini veya en azından haberin kesin bir kaynağa dayanmadığını ifade eder.

Urve'nin haber kaynağı konusunda gösterdiği bu hassasiyete rağmen, Garanik kıssası gibi bir haberin nakilcileri arasında yer alması dikkat çekicidir. Yalnız o, bu hâdiseyi şeytana bağlamakta, hâdiseyi, *"Bu şeytanın secisi ve fitnesi idi, bu iki kelime her müşriğin kalbine düştü…"*[1186] şeklinde açıklamaktadır.

1. 5. 8. Yorum

Urve'nin haberlerine yorumlar getirdiği veya hâdiseleri sebep-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirdiği bir çok yer vardır ve başlangıç için hiç de azımsanmayacak ölçüdedir; *"Müslümanlar çoğalıp, imanlarını izhar edince, Kureyş kafirleri, kabilelerinden iman edenlere yöneldiler…"*[1187]; *"Araplar ya özel ya da genel olarak irtidat etmiş, nifak ortaya çıkmıştı. Müslümanlar, yağmurlu kış gecesindeki koyunlar gibiydiler. Nebîlerini kaybetmişlerdi. Düşmanları çok, sayıları azdı…"*[1188]

Urve, naklettiği hâdiselerin nedenlerini vermeye çalışmış, hâdiselerin nedenleri üzerinde yorumlarda bulunarak açıklamalar getirmiştir. Ka'b b. el-Eşref'in öldürülmesi

---

[1181] İbn Sa'd, VIII, 69
[1182] İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 396
[1183] İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, IV, 96
[1184] İbn Ömer'in, Resulullah'ın dört defa umre yaptığı şeklindeki görüşünü, Hz. Âişe'ye sorması konusunda bkz. Buhârî, *Sahîh*, V, 85-86; Taberî, *Târîh*, II, 210-211; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 766; başka bir örnek için ayrıca bkz. İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, VI, 38; Şâfiî, *el-Ümm*, I, 19; İbn Sa'd, VIII, 245, İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, VI, 39-40; Kazvînî, III, 329
[1185] İbnu'l-Cevzî, *Safve*, I, 432; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 453
[1186] Urve, *Meğâzî*, 106
[1187] İbn Abdilber, *ed-Dürer*, 32
[1188] Taberî, *Târîh*, II, 245

haberinde, onun zararlı faaliyetleri hakkında bilgi verirken,[1189] Benî Nadîr Gazvesi haberinde de, diyet için kendilerine başvuran Resulullah'a suikast teşebbüslerini anlatmıştır.[1190]

Urve'nin yorumlarında cebrî tarih telakkisinin izlerine rastlamak mümkündür; "*Resulullah, insanları Ebu Süfyân'la sözleşilen buluşmaya çağırdı. Münafıklar, onları durdurmaya çalıştılar. Allah dostlarını kurtardı.*"[1191]; *"Onların yüzüne toprak saçınca, Allah onları hezimete uğrattı…*"[1192]

1. 5. 9. Üslup

Urve, daha sonraki tarihçiler tarafından haber naklinde sıkça kullanılacak olan bazı ibareleri isnâdında zikretmiş ve bu konuda kendisinden sonraki tarihçileri etkilemiştir. Bunlar; *"Bana ulaştı ki*(لقد بلغني)" ve "*iddia ederler ki*"(زعموا) ibareleridir; *"Bana ulaştı ki*(لقد بلغني), *Amâlik orada…*"[1193] *"..iddia ederler ki(زعموا) liften minderi…*"[1194]; *"Resulullah'ın "Bu gün, nifağı ile büyük bir münafık öldü" dediğini iddia ederler*(زعموا)[1195]; *"İnsanlar onların Resulullah'ın hükmüne indiklerini iddia ederler*(يزعم الناس)"[1196]; *"Arkadaşları ona, "Resulullah(sav)'e git, senin için bağışlanma dilesin" dediler. İddia ederler ki*(فزعموا)*…*"[1197] Daha önce de üzerinde durduğumuz gibi Urve, haberin kaynağını zikretme konusunda titizdir. Ancak aynı konuda başka anlatılara veya söylentilere ulaşırsa bunu "*iddia ederler ki*" kaydıyla verme yoluna gitmiştir; "Urve-Âişe" kaynaklı olarak verdiği; *"Sa'd'ı hendekte yaralayan, Kureyş'ten kendisine Hıbbân b. el-Arîka denilen bir adamdı*"[1198] haberiyle ilgili olarak, *"İddia ederler ki*(فزعموا), *oku, "Benî Âmir b. Lüey'den bir adam attı" diğerleri ise "Oku, Ebu Üsâme el-Cüşemî attı" derler*"[1199] şeklinde diğer görüşlere de yer vermiştir. Anlaşılan o ki Urve, bu ibareleri herhangi bir kaynağa irca edemediği haberler için kullanmıştır.

Urve kendisine ulaşan ve aralarında bir tercih yapamadığı haberleri zikretme konusuna özen göstermiş, kendi inisiyatifi ile bir rivâyetin genel kabul görmesinin veya unutulmasının önüne geçmiştir. Bu yüzdendir ki, Âişe'den, *"Resulullah vefat ettiğinde 63 yaşındaydı*"[1200] rivâyetiyle, doğrudan kendisine atfedilen, *"Resulullah 60 yaşında vefat*

[1189] Urve, *Meğâzî*, 162
[1190] Urve, *Meğâzî*, 164-165; ayrıca bkz. Urve, *Meğâzî*, 114, 118, 161
[1191] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 470
[1192] Taberî, *Târîh*, II, 21
[1193] Fâkihî, V, 138
[1194] Urve, *Meğâzî*, 188
[1195] Urve, *Meğâzî*, 190
[1196] Urve, *Meğâzî*, 188
[1197] Urve, *Meğâzî*, 191
[1198] Buhârî, *Sahîh*, V, 50; Müslim, *Sahîh*, II, 1389
[1199] Urve, *Meğâzî*, 187
[1200] Halîfe b. Hayyât, I, 95; Buhârî, *Sahîh*, V, 144

etti"[1201] rivâyetini, yine Âişe'den *"İlk Müslüman olan Hatice'dir"*[1202] rivâyeti ile, kendisinin *"İlk Müslüman olan, Zeyd b. Hârise' dir"*[1203] görüşünü beraber nakletmiştir.

1. 6. Tesiri

Urve, siyer araştırmalarına yoğun bir şekilde yönelen ilk kişidir. Her ne kadar kendisinin müstakil bir siyer eserinden bahsetmek zor olsa da, risâleleri, sonraki dönem müelliflerinin ana kaynaklarını oluşturmuştur. Bu açıdan onu, siyerde ilk ciddi otorite olarak değerlendirmek mümkündür. Urve, kendisinden sonraki siyer yazıcılığını içerik, üslup, metot, teknik gibi bir çok açıdan etkilemiştir. Dolayısıyla Urve'yi, siyer yazıcılığında dönüm noktası olarak kabul etmek mümkündür. En önemli öğrencisi olan Zührî ve oğlu Hişâm sayesinde, bir nevi kurucusu olduğu siyer yazım metodolojisi, sonraki nesle aktarılmış ve bu metodoloji her nesille beraber geliştirilerek devam ettirilmiştir.

Urve'nin siyer anlatımındaki mübalağadan uzak, sade anlatım tarzı,[1204] sonraki siyer müellifleri tarafından da benimsenmiştir. Her ne kadar bu anlatım tarzının, kuru bir anlatım olarak eleştirmek mümkünse de, Müslüman tarihçiler, tarih anlatımlarında bu tarzdan taviz vermemişlerdir. Nitekim, Zührî'nin, İbn İshâk'ın ve hatta Vâkıdî'nin anlatımları ile Urve'nin anlatımı karşılaştırıldığında aralarında çok az farklılıklar olduğu görülecektir.

2-Şurahbîl b. Sa'd(123/740)

Künyesi Ebu Sa'd,[1205] olan Şurahbîl b. Sa'd el-Hatmî el-Medenî,[1206] Ensâr'ın mevlâsıdır.[1207] İsmi, tâbiûn arasında zikredilen[1208] Şurahbîl'in, ölüm tarihi ile ilgili olarak, 123/740 [1209] yılı verilmiştir. Onun yüz yaşına kadar yaşadığı da ifade edilmiştir.[1210] Nitekim, İbn Sa'd onun hakkında, "*Kendisi oldukça uzun yaşamıştır*"[1211] der.

[1201] Halîfe b. Hayyât, I, 95; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 333
[1202] İbn Sa'd, VIII, 17
[1203] Taberî, *Târîh*, I, 540
[1204] bkz. Dûrî, *İlmu't-Târîh*, 21, 75-76
[1205] İbn Sa'd, V, 310; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 338; İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 77
[1206] Nesebi için bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, IV, 251; Müslim, *el-Künâ*, I, 392; İbn Muhammed, *Mesâil*, I, 381; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 338; İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 77; *es-Sikât*, IV, 365; İbn Adiy, IV, 40; Ensârî, I, 38; Herevî, Ebu'l-Fadl Ubeydullah b. Abdillah b. Ahmed(405/1014), *Müştebihu Esmâi'l-Muhaddisîn*, thk: Nazar Muhammed el-Feryâbî, Mektebetu'r-Rüşd, I. Bsk., Riyâd 1411, 164; Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit(463/1070), *Muvaddıhu Evhâmi'l-Cemi' ve't-Tefrîk*, I-II, thk: Abdulmutî Emîn Kalacî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1407, II, 170; İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 39; Mizzî, XII, 413; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 482; *Mîzân*, III, 367; *el-Müktenâ*, I, 261; *el-Muğnî*, I, 296; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 265; *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 242; Sehâvî, *et-Tuhfe*, I, 442
[1207] bkz. İbn Sa'd, V, 310; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, IV, 251; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 338; Mizzî, XII, 413
[1208] Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek*, I, 512
[1209] İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 77; *es-Sikât*, IV, 365; Ebu Süleyman, I, 288; Mizzî, XII, 416; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 265; Sehâvî, *et-Tuhfe*, I, 442
[1210] İbn Hacer, *Takrîb*, I, 265
[1211] İbn Sa'd, V, 310

Şurahbîl'in, dönemin halifesi ile görüştüğüne dair bir haber gelmiştir; "*Mutir b. Halîfe*, "*Zeyd b. Ali ile beraber oturuyordum. Onun yanına Şurahbîl b. Sa'd denilen bir şeyh geldi. Zeyd ona, "Nereden geliyorsun?" dedi. O, "Emiru'l-Müminîn yanından geliyorum, ona bir hadis rivâyet ettim. Bana, 'Bu hadisin gerçek olması bana deve sürüsünden daha iyidir' dedi."*[1212] Zeyd b. Ali'nin, 120/737 veya 122/739 yılında 42 yaşında öldürüldüğünden[1213] hareketle söz konusu halifenin, 105/724-125/743 yılları arasında idarede olan, Hişâm b. Abdilmelik olduğunu söyleyebiliriz.

Onun hayatına dair uzun yaşadığı ve sahabeden bir çok kişi ile görüştüğü dışında bildiğimiz, ömrünün son dönemlerinde ihtilata uğrayıp, ihtiyaç içerisine düştüğü ve bu yüzden bilgilerini şantaj amaçlı kullanmaya kalkıştığından ibarettir.

2. 1. Hakkındaki Görüşler

Son zamanlarında ihtilata uğradığı konusunda hem fikir olunan[1214] Şurahbîl'in sikalığı hususunda ise ihtilaf vardır.[1215] Onun hakkında İbn Sa'd, "*Ömrünün sonlarına doğru ihtilata uğradı ve şiddetli ihtiyaç içerisine düştü. Onun hadisleri vardır. Onunla delil getirilemez*"[1216]; İbn Ebî Zi'b, "*İtham edilmiştir*"[1217]; Ebu Zur'a, "*Leyyin*" [1218]; Yahyâ b. Maîn, "*Leyse bişey, zayıf*"[1219]; Nesâi, "*Zayıf*"[1220]; İbn Adiy, "*Zayıflığa daha yakın*"[1221]; Dârakutnî, "*Zayıf, itibar edilir*"[1222]; Mâlik b. Enes, "*Sika değil*"[1223]; Yahyâ b. Sâid, "*Muhammed b. İshâk'a ondan soruldu. O, "Biz ondan bir şey rivâyet etmiyoruz" dedi*"[1224]; Münzirî, "*Hadisiyle delil getirilemez*"[1225] demişler, Zehebî de onu *ed-Duafâ*'sında zikretmiştir.[1226]

[1212] Beyhâkî, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali(458/1066), *Şuabu'l-Îmân*, I-VIII, thk: Muhammed es-Saîd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1410, VII, 469
[1213] bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 249
[1214] İbn Hacer, *Takrîb*, I, 265
[1215] Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr*, IV, 102
[1216] İbn Sa'd, V, 310
[1217] bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 338; İbn Adiy, IV, 40-41; İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 39; Mizzî, XII, 415; Zehebî, *Mîzân*, III, 367; *el-Muğnî*, I, 296; Sehâvî, *et-Tuhfe*, I, 442; Münâvî, Abdurraûf, *Feydu'l-Kadîr bi Şerhi'l-Câmii's-Sağîr*, I-VI, el-Mektebetü't-Ticâriyyetu'l-Kübrâ, Mısır 1356, I, 552
[1218] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 338; Mizzî, XII, 416
[1219] İbn Maîn, Ebu Zekeriyyâ Yahyâ (233/847), *Târîhu İbn Maîn(Rivâyetu'd-Dûrî)*, I-IV, thk: Ahmed Muhammed Nûr Seyf, Merkezu'l-Bahsi'l-İlmî, Mekke 1399/1979, III, 225; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 338; İbn Adiy, IV, 41; İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 39; Mizzî, XII, 416; Zehebî, *Mîzân*, III, 367; Yahyâ b. Maîn başka bir yerde ise, "*Zayıf, hadisi yazılır*" demektedir. Bkz. Mizzî, XII, 416
[1220] İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 39; Mizzî, XII, 416
[1221] Sehâvî, *et-Tuhfe*, I, 442
[1222] Mizzî, XII, 416; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 482; Sehâvî, *et-Tuhfe*, I, 442
[1223] İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 39; Mizzî, XII, 415; Zehebî, *Mîzân*, III, 367
[1224] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 338; İbn Adiy, IV, 40; Zehebî, *Mîzân*, III, 367
[1225] Mubârekfûrî, Ebu'l-A'lâ Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahîm(1353/1934), *Tuhfetu'l-Ahvezî bi-Şerhi Câmii't-Tirmizî*, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz., VI, 264
[1226] Münâvî, I, 552; zayıflığı konusunda ayrıca bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 338; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, II, 37, 86, 95, 242; IV, 113; VII, 68; VIII, 157; IX, 178; Sehâvî, *et-Tuhfe*, I, 442; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed(1250/1834), *Neylu'l-Evtâr min Ahâdîsi Seyyidi'l-Ahbâr Şerhu Munteka'l-Ahbâr*, I-IX, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1973, II, 385; Mubârekfûrî, VI, 264

Hakkındaki bu kadar olumsuz görüşe rağmen, Şurahbîl'e itibar edileceğini söyleyenler[1227] ve yöneltilen ithamları reddedenler de vardır. Öncelikle İbn Hıbbân, onu *Sikât*'ında zikretmektedir.[1228] Yahyâ el-Kattân, İbn İshâk'ın onun hakkındaki görüşünü sert denilecek bir üslupla reddetmektedir; "*Bir adam İbn İshâk'a, "Şurahbîl b. Sa'd'ın hadisi nasıl?" diye sordu. O, "Şurahbîl b. Sa'd'dan rivâyet eden var mı?" dedi. Yahyâ, "Hayret, adam ehl-i Kitaptan rivâyet ediyor da, Yahyâ b. Saîd, Âsımu'l-Ahvâl, Mutır, Ebu Ma'şer el-Medenî'nin rivâyet ettiği Şurahbîl'den yüz çeviriyor" dedi*"[1229] Onun zayıflığını ifade eden Yahyâ b. Maîn ise, durumu hakkında bir karşılaştırmaya gitmiş ve "*Ebu Câbir el-Beyyâdî yalancı idi, Şurahbîl b. Sa'd, onun gibi yeryüzü dolusu adamdan daha hayırlıdır*"[1230] demiştir.

Görüleceği üzere onun durumu hakkında cerh edenlerin görüşleri ağırlık kazanmıştır. Onun cerh edilmesinin en önemli nedeni, ihtiyaç içerisine düşmesidir. Nitekim, Süfyân b. Uyeyne, "*Medine'de, Bedr'e katılanları ondan daha iyi bilen yoktu. Ona ihtiyaç isabet etti, insanlar, onun gelerek kendilerinden bir şey istemesinden, vermeyince de, "Senin baban Bedr'e katılmadı" demesinden korkuyorlardı*"[1231] demiştir. Aynı şekilde Muhammed b. Talha b. et-Tavîl de, "*Şurahbîl b. Ebî Sa'd, Meğâzî alimi idi. Onu, Bedr'e katılmayanları, katılanlara dahil etmekle itham ettiler. O, muhtaç biri idi. Böylece gözden düştü…*"[1232] diyerek bu duruma işaret etmiştir. Dolayısı ile, Şurahbîl'in ihtiyaç içerisine düşerek ihtilata uğraması dönemindeki rivâyetleri ile önceki rivâyetlerini birbirinden ayırmak gerekir.

2. 2. Kaynakları

Kendisi, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb, Nebî'nin Mevlası Ebu Râfi', Câbir b. Abdillah, Cebbâr b. Sahr, Ebu Saîd el-Hudrî, Ebu Hureyre, Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib, Zeyd b. Sâbit ve daha bir çok sahabeden rivâyet etmiştir.[1233]

Buhârî, Ebu Dâvud ve İbn Mâce ondan tahricte bulunmuşlardır.[1234] Ancak Hakîm en-Neysâbûrî(405/1014) bu konuda, "*Şeyheyn, Şurahbîl b. Sa'd'la ihticacda bulunmazlar. Bu*

[1227]bkz. Dârakutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed(385/995), *Suâlâtu'l-Berkânî*, thk: Abdurrahîm Muhammed Ahmed, Kütübhâne Cümeylî, Pakistan 1404, I, 36

[1228] bkz. İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IV, 365

[1229] Ukeylî, IV, 25; İbn Adiy, IV, 40; Mizzî, XII, 415; Zehebî, *Mîzân*, III, 367; VI, 58; *A'lâm*, VII, 52

[1230] İbn Maîn, III, 190; Mizzî, XII, 416

[1231] bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, I, 37; IV, 338; İbn Adiy, IV, 41; Mizzî, XII, 415-416; Zehebî, *A'lâm*, VI, 116; *el-Kâşif*, I, 482; Sehâvî, *et-Tuhfe*, I, 442

[1232] Mizzî, XXIX, 119; Zehebî, *A'lâm*, VI, 116; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 448

[1233] bkz. İbn Sa'd, V, 310; İbn Maîn, III, 225; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, IV, 251; Müslim, *el-Künâ*, I, 392; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 338; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IV, 365; İbn Adiy, IV, 41; Herevî, 164; İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, II, 39; Mizzî, XII, 414; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 482; *Mîzân*, III, 367; *el-Muğnî*, I, 296; Ebu'l-Mehâsin, *el-İkmâl*, I, 63; Sehâvî, *et-Tuhfe*, I, 442

[1234] Mizzî, XXXIII, 344

hadisi ancak, sunduğumuz hadislere şahit olduğu için tahric ettim. Şüphesiz, onlar muhtasar, mücmeldir. Bu ise, müfesser konumdadır"[1235] diyerek mevcut rahatsızlığı dile getirmiştir.

2. 3. Râvileri

Kendisinden, Ammâra b. Ğaziyye, Âsımu'l-Ahvâl, Dahhâk b. Osman el-Hızâmî, Ebu'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân, İbn Abbâs'ın mevlâsı İkrime, İsmâil b. Ümeyye, İsmini vermeden künyesi ile rivâyette bulunan Mâlik b. Enes ve Muhavvel b. Râşid, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, Musâ b. Ukbe, Nuceyh Ebu Ma'şer el-Medenî, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Yezîd b. el-Hâd, Yûnus b. Abdillah b. Ebî Ferve, Zeyd b. Ebî Üneyse, Ziyâd b. Sa'd gibi şahıslar rivâyet etmiştir.[1236]

Şurahbîl'in en dikkat çekici özelliği, bir çok kişinin ondan rivâyette bulunmasına rağmen, ismini zikretmemiş veya gizlemiş olmalarıdır. Bunun en önemli nedeni, itham edilen birinin ismini eserinde zikrederek, eleştirilere maruz kalma korkusudur. İbn İshâk onu eserinde zikretmez ancak, ondan rivâyet etmiştir.[1237] Nitekim, "*İbn İshâk-Ebu Saîd el-Hatmî…*" şeklindeki sened için İbn Saîd, "*O, Şurahbîl b. Sa'd'dır*"[1238] demektedir. Vâhidî'nin zikrettiği başka bir haberin senedi ise, "*Muhammed b. Ya'kûb el-Emevî-Ahmed b. Abdilcebbâr-Yûnus b. Bükeyr-Muhammed b. İshâk-Şurahbîl b. Sa'd*" şeklindedir.[1239] İleride İbn İshâk bahsinde bu konu üzerinde tekrar duracağımız için, burada sadece İbn İshâk'ın Şurahbîl'den rivâyet ettiğini belirtmekle iktifa ediyoruz.

Şurahbîl'den rivâyet etmediği söylenmesine rağmen,[1240] Mâlik de ondan rivâyet etmiş, ancak ismini zikretmemiştir.[1241] Resulullah'ın Medine'de avlanma yasağı getirdiğine dair bir haberi Mâlik, "*Bir adam*" (عن رجل) kaynaklı olarak verir. Bu meçhul şahsın kimliği konusunda Ebu Ömer, "*Bu Şurahbîl b. Sa'd'dır. Zira aynı haber, Ahmed'in Müsned'inde, Taberânî'nin Mu'cem'inde, "Şurahbîl b. Sa'd" kaynaklıdır*"[1242] demiştir. Aynı şekilde Mâlik'in, "*Câbir'den ulaştı ki, Resulullah, "Kim iki elbise bulamazsa, tek bir elbisede namaz kılsın*" şeklindeki rivâyeti ile ilgili olarak İbn Adiy, "*Bize İbn Saîd dedi ki, "Bu hadis, Şurahbîl b. Sa'd'ın hadisidir. Mâlik bunu ondan almıştır. Ancak, ismi yerine künyesini*

[1235] Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek*, I, 512
[1236] bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, IV, 251; Müslim, *el-Künâ*, I, 392; İbn Muhammed, *Mesâil*, I, 381; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 338; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IV, 365; İbn Adiy, IV, 41; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Muvaddıh*, II, 170; Mizzî, XII, 414-415; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 482; *el-İber*, I, 188; Sehâvî, *et-Tuhfe*, I, 442; İbnu'l-İmâd, I, 207
[1237] bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, IV, 251; İbn Muhammed, *Mesâil*, I, 381; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 338; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Muvaddıh*, II, 170
[1238] Zehebî, *A'lâm*, VII, 514
[1239] Vâhidî, 182
[1240] bkz. Sehâvî, *et-Tuhfe*, I, 442
[1241] Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, IV, 251; Sehâvî, *et-Tuhfe*, I, 442
[1242] Zürkânî, Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf(1122/1710), *Şerhu'z-Zürkânî alâ Muvattâ*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411, IV, 284

vermektedir. Çünkü Mâlik, onun ismini vermekten ve ondan rivâyet etmekten hoşlanmıyordu"[1243] demiştir. Netice itibariyle İmam Mâlik ondan rivâyet etmiş, ancak ismini tasrih etmekten çekinmiştir.[1244]

Yukarıda Hakîm en-Neysâbûrî'nin, "*Bu hadisi ancak, sunduğumuz hadislere şahit olduğu için tahric ettim*" şeklindeki, Şurahbîl'in haberinin sadece diğer hadisler tarafından desteklenmesi halinde kullandığını ima ettiği sözünü nakletmiştik. Ancak, eserine baktığımızda Neysâbûrî'nin ondan nakilde bulunduğu, ancak ismi üzerinde oynama yaparak bunu gizlemeye çalıştığını görmekteyiz; "*Ebu Saîd Ahmed b. Muhammed el-Ahmerî-Hüseyin b. Humeyd b. er-Rebî'-Hüseyin b. Ali es-Sülemî-Amcam Muhammed b. Hassân-***Hasan b. Ziyâd-Ebu Ma'şer-Şurahbîl b. Sa'd el-Kuraşî**, *"Sonra Ali b. Ebî Tâlib(ra) 35 yılında, 58 yaşında iken halife seçildi. 35 yılında Hac mevsimi olunca, Abdullah b. Abbâs'ı hac emirliğine atadı. 37 ve 38 yıllarında hac mevsiminde ise, Ali(ra) savaşlarla meşgul olmuş, bir emir atamamıştı. İnsanlar hac emirliği konusunda Şeybe b. Osman el-Haccî üzerinde birleştiler. 40. yılda, Ali Ramazan'ın 17. günü Cuma günü 63 yaşında öldürüldü."* Bu haberin sonunda Hakîm; "*Bunlara baktık ve bu tarihlerin açık deliller olduğunu gördük, isnâdı sahihtir*" demektedir.[1245] Aynı haberin devamını İbn Abdilber (463/1071), *el-İstiâb*'ında nakletmektedir; "*Half-Abdullah-Ahmed-Yahyâ b. Süleyman-****Hasan b. Ziyâd-Ebu Ma'şer-Şurahbîl b. Sa'd****, "Hasan b. Ali yaklaşık 8 ay bekledi işi Muâviye'ye teslim etmedi. İnsanlara o yıl, yani 40. yıl, Muğîra b. Şu'be hac yaptırdı. O, Tâif'teydi. Hasan, idareyi Muâviye'ye 41 yılında Cemâdiyelulâ ayının yarısında teslim etti. Böylece insanlar Muâviye'ye biat ettiler. Muâviye, iki ay eksikle 66 yaşındaydı."*[1246] İki haberin Hasan b. Ziyâd'a kadar olan isnâdı aynı olduğu gibi, ikinci haberin birinci haberin devamı olduğu da aşikardır. Ancak Hakîm, seneddeki Şurahbîl b. Sa'd'a *el-Kuraşî* ibaresini eklemiştir. Tabakât kitaplarında *Şurahbîl b. Sa'd el-Kuraşî* diye birini bulamadığımız gibi, Ebu Ma'şer'in de, Şurahbîl b. Sa'd'dan rivâyette bulunduğu beyan edilmiştir. Bütün bunlara dayanarak, Hakîm'in de Mâlik gibi ondan haber aldığı ancak bunu gizleme yoluna gittiğini söyleyebiliriz. Sonuç itibariyle, İbn İshâk, Mâlik, Hâkim gibi alimler, Şurahbîl'den rivâyet etmek istememelerine, aleyhine konuşmalarına rağmen onsuz yapamamışlar, rivâyetlerinden müstağni kalamamışlardır.

[1243] İbn Adiy, IV, 41
[1244] İmâm Mâlik'in ondan rivâyeti konusunda ayrıca bkz. İbn Adiy, IV, 41; Mizzî, XII, 416
[1245] Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek*, III, 123
[1246] İbn Abdilber, *el-İstîâb*, I, 387

2. 4. Eseri

Meğâzî alimi olduğu belirtilen[1247] Şurahbîl'in babası Sa'd, Peygamberin hayatı üzerinde ilk uğraşan kişilerdendir. O, topladığı malzemeyi, bir deftere yazmıştı. Şurahbîl, siyer anlatımında babasının bu notlarından faydalanmıştır. Meğâzî hakkında kitap telif ettiği söylenirse de adı verilmez.[1248] Bununla beraber, çağdaş araştırmacılardan Tarâbîşî, ismini Meğâzî eseri olanlar arasında zikretmektedir.[1249]

Şurahbîl'in ismini, İbn İshâk ve Vâkıdî eserinde zikretmezken, İbn Sa'd ondan, Hz. Muhammed'in Kuba'dan Medine'ye intikali ile ilgili bir haber nakletmiştir.[1250] İbn Hıbbân ve İbn Huzeyme *Sahîh*'lerinde ondan tahriclerde bulunmuşlardır.[1251]

2. 5. Metodu

2. 5. 1. İsnâd Kullanımı

Şurahbîl b. Sa'd, bir çok rivâyetinde kaynağını zikretmekle beraber, bazen kaynağını zikretmeden haberler naklettiği de görülmektedir; "Şurahbîl b. Sa'd, *Resulullah Kuba'dan hareket etmek istediğinde, Benî Sâlim önüne çıkarak…*"[1252]

2. 5. 2. Kaynak Kullanımı

Şurahbîl'in ihtilata uğraması, rivâyetleri kadar, kaynaklarının zikrini de etkilemiştir. Nitekim kaynaklarda, aynı hâdiseyi farklı isimlere atıflarla naklettiği durumlara rastlamak mümkündür; "*Şurahbîl b. Sa'd, "Zeyd b. Sâbit'le Evsâf'ta beraberdik, kuş alıyorlardı. Zeyd geldi. Kuşu onun eline verdiler. Onu bıraktı ve bilmiyor musun ki, Resulullah…" dedi.*"[1253] Başka bir kaynakta ise haber; "*Şurahbîl b. Sa'd, "Benî Hârise'den bir kuş aldım. Râfi' b. Hudeyc onu alarak salıverdi, bana Resulullah'ın…yasakladığını bilmiyor musun?" dedi.*"[1254] şeklinde gelmiştir. Burada müstensihlerin hatalarına da belli bir pay ayırmak gerekir. Nitekim İbn Şebbe, Hz. Osman'ın defin haberini, Şurahbîl'den, "*Ali b. Dâbe-Şurahbîl b. Sa'd-Abdurrahman b. Ezher*"[1255] şeklindeki senedle vermektedir. Sonradan ise aynı haberin senedi, "*Ali(b. Dâbe)-İbn Vehb-Şurahbîl b. Sa'd-Bazı Medine halkı-Abdurrahman b. Ezher*"[1256] şekline dönüşmüştür.

[1247] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, 338
[1248] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih*, 24
[1249] bkz. Tarâbîşî, 37
[1250] Horovitz, *el-Meğâzî*, 27
[1251] Kenânî, Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail(840/1436), *Misbâhu'z-Züccâce fî Zevâidi İbn Mâce*, I-IV, thk: Muhammed el-Muntakî el-Keşenâvî, Dâru'l-Arabiyye, II. Bsk., Beyrut 1403, I, 119
[1252] İbn Sa'd, I, 237
[1253] İbnu'l-Ca'd, I, 412; Hamevî, I, 161
[1254] Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, IX, 162
[1255] İbn Şebbe, I, 112
[1256] İbn Şebbe, IV, 1240

2. 5. 3. Rivâyetleri

Kendisi, Medine'ye hicret edenlerin, Bedr ve Uhud'a katılanların isimlerini nakletmiştir.[1257] Ancak isim listelerinde tahrifât yapmakla itham edilmiştir.[1258] Yukarıda da zikredildiği üzere, Şurahbîl b. Sa'd'ın bu konudaki bilgisini şantaj amaçlı kullanmaya kalkması onun ilmî derecesini düşürmüştür.

Şurahbîl'in isim listelerinin yanı sıra, Resulullah'ın Kuba'dan Medine'ye hareketi,[1259] Hayber'le ilgili olarak bazı hâdiseler,[1260] Hudeybiye'den dönüş yolunda Câbir'in Ensâr'la beraber su aramaya gitmesi[1261] gibi, siyere dair daha başka haberleri de vardır. Bütün bu haberlerinde kaynağının Câbir b. Abdillah olduğunu ayrıca belirtelim.

Şurahbîl, Hz. Osman'ın defni gibi[1262] sonraki dönemlere dair haberler de nakletmiştir. Bu haberlerde dikkat çeken husus onun ayrıntılı tarihlendirmeler vermesidir; "Ebu Ma'şer-Şurahbîl b. Sa'd, *"Sonra Ali b. Ebî Tâlib(ra) 35 yılında, 58 yaşında iken halife seçildi. 35 yılında Hac mevsimi olunca, Abdullah b. Abbâs'ı hac emirliğine atadı. 37 ve 38 yıllarında hac mevsiminde ise, Ali(ra) savaşlarla meşgul olmuş, bir emir atamamıştı. İnsanlar hac emirliği konusunda Şeybe b. Osman el-Haccî üzerinde birleştiler. 40. yılda, Ali Cuma günü Ramazan'dan 17 gün geçmişti ki 63 yaşında öldürüldü.*[1263] *…Hasan b. Ali yaklaşık 8 ay bekledi işi Muâviye'ye teslim etmedi. İnsanlara o yıl, yani 40. yıl, Muğîra b. Şu'be hac yaptırdı. O, Tâif'teydi. Hasan, idareyi Muâviye'ye 41 yılında Cemâdiyelulâ ayının yarısında teslim etti. Böylece insanlar Muâviye'ye biat ettiler. Muâviye, iki ay eksikle 66 yaşındaydı."* [1264] Onun bu tarihlendirmesi ile ilgili olarak İbn Abdilber, "*Bu cemaat yılının tarihi konusunda söylenilenlerin en doğrusudur*"[1265] diyerek bu konuda hakkını teslim eder. Şurahbîl'in söz konusu rivâyetinde yazılı bir kaynağa dayandığı kesindir. Zira Şurahbîl'in, bu kadar ayrıntılı tarihlendirmeleri hatırlaması ve nakletmesi mümkün görünmemektedir.

Şurahbîl'in rivâyetleri arasında hadisler önemli bir yer tutmaktadır. Kendisi, Cebbâr İbn Sahr' dan, "*Resulullah bizi avretimizi göstermekten nehyetti*"[1266]; "*Resulullah'la beraber*

[1257] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih*, 24
[1258] bkz. Mizzî, XXIX, 119; Zehebî, *A'lâm*, VI, 116; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 556
[1259] İbn Sa'd, I, 237
[1260] Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek*, I, 512; Beyhâkî, *Sünen*, IX, 143; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 580
[1261] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 380; Ebu Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsılî et-Temimî (307/919), *Müsned*, I-XIII, thk: Muhammed Selîm Esed, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dımeşk 1404/1984, IV, 151; İbn Hıbbân, *Sahîh*, VI, 356
[1262] bkz. İbn Şebbe, I, 112; IV, 1240
[1263] Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek*, III, 123
[1264] İbn Abdilber, *el-İstîâb*, I, 387
[1265] İbn Abdilber, *el-İstîâb*, I, 387
[1266] Hamevî, I, 161; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 419

namaz kıldım.."[1267]; "*Her kim iyiliğe sahipse…*"[1268]; "*Nebî üç elbise içinde namaz kıldı*"[1269] İbn Abbâs'tan, "*Size bir musibet gelirse...*"[1270]; "*Her kimin iki kızı olursa…*"[1271] ve Üsâme'den, "*Resulullah Pazartesi ve Perşembe günleri oruç tutardı*"[1272] gibi hadisler rivâyet etmiştir.

Şurahbîl'in ekonomik sıkıntı çekmesi, ismini, sadaka ile ilgili rivâyetlerde ön plana çıkarmaktadır; Ebu Saîd el-Hudrî, "*Resulullah(sav); "Kişinin hayatında bir dirhem tasadduk etmesi, ölümünden sonra 100 dirhem tasadduk etmesinden daha hayırlıdır.*"[1273] Bu konuyla ilgili olarak, senedinde isminin geçtiği bir çok asılsız haber de üretilmiştir.[1274]

Şurahbîl, hukukî içerikli rivâyetler de nakletmiştir.[1275] Muhtemelen Şurahbîl'in bu tür rivâyetlerine bakarak, fıkhî konumu sorgulanmıştır.[1276] Şurahbîl'den ayetlerin nüzul sebepleri ile ilgili veya açıklamaları ile ilgili haberler de gelmiştir.[1277]

Siyer yazıcılığında Şurahbîl'in en önemli hususiyeti, kimsenin ulaşamadığı haberlerin rivâyet hakkını uhdesinde bulundurmasıdır. Şurahbîl'in bir çok sahabe ile görüşmüş olması, bu konuda ona yardımcı olmuştur. Bu yüzdendir ki, her ne kadar güvenilirliliği sorgulanmışsa da, kimse onun rivâyetlerinden müstağni kalamamıştır. Şurahbîl'in bir diğer önemli özelliği de, naklettiği hâdiselerde ayrıntılı tarihler vermesidir.

[1267] Hamevî, I, 161

[1268] İbn Sellâme, Ebu Abdillah Muhammed b. Sellâme b. Cafer el-Kadâî(454/1062), *Müsnedu'ş-Şihâb*, I-II, thk: Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî, Müessesetü'r-Risâle, II. Bsk., Beyrut 1407/1986, I, 294

[1269] Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 341

[1270] Beyhâkî, *Şuabu'l-Îmân*, VII, 239

[1271] Ebu Ya'lâ, *Müsned*, IV, 445; V, 128; İbn Hıbbân, *Sahîh*, VII, 207; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, X, 337; Beyhâkî, *Şuabu'l-Îmân*, VI, 406; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Muvaddıh*, II, 170; Ebu Abdillah, Muhammed b. Abdilvâhid b. Ahmed el-Hanbelî el-Makdisî(643/1245), *el-Ahâdîsu'l-Muhtâra*, I-X, thk: Abdulmelik b. Abdillah b. Duheyş, Mektebetü'n-Nahdati'l-Hadîs, Mekke 1410, X, 424; Heysemî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr(807/1404), *Mevâridu'z-Zımân ilâ Zevâidi İbn Hıbbân*, thk: Muhammed Abdurrezzâk Hamza, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz., I, 500

[1272] Münzirî, Ebu Muhammed Abdulazîm b. Abdilkavî(656/1258), *et-Terğîb ve't-Terhîb mine'l-Hadîsi'ş-şerîf*, I-IV, thk: İbrahim Şemsuddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417, II, 79

[1273] İbn Abdilber, Ebu Ömer Yûsuf b. Abdillah (463/1071), *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvattâ mine'l-Maânî ve'l-Esânîd*, I-XXIV, thk: Mustafa b. Ahmed el-Alevî-Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî, Vizâretu Umûmi'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye, Mağrib 1387, XIV, 304; Mubârekfûrî, VI, 264

[1274] "*Ateşten, yarım hurma ile dahi olsa sakının*" rivâyeti ve asılsızlığı konusunda bkz. Bezzâr, I, 160; ayrıca bkz. Ebu Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsılî et-Temimî(307/919), *el-Mu'cem*, thk: İrşâdulhâk el-Eserî, İdâretü'l-Ulûmi'l-Eseriyye, Faysalâbâd 1407, I, 42, 86

[1275] bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 300; V, 190; Cündî, Ebu Saîd el-Mufaddal b. Muhammed b. İbrahim (308/920), *Fedâilu'l-Medine*, thk: Muhammed Mutî'- Ğazve Bedîr, Dâru'l-Fikr, Dımeşk 1407, I, 45; İbn Huzeyme, II, 52; Neysâbûrî, *el-Evsat*, II, 91; İbn Hıbbân, *Sahîh*, III, 427; XII, 50; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 329; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 215; Heysemî, *Mevârid*, I, 78

[1276] bkz. Mizzî, XII, 415

[1277] bkz. İbn Huzeyme, I, 45; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, IV, 100; *Mu'cemu'l-Evsat*, VI, 89; Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr(671/1272), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân(Tefsîru'l-Kurtubî)*, I-XX, thk: Ahmed Abdulalîm el-Berdûnî, Dâru'ş-Şu'b, II. Bsk., Kahire 1372, XX, 61

3-Âsım b. Ömer(120/737)

Dedesi, sahabî olan[1278] Âsım'ın nesebi, Âsım b. Ömer b. Katâde b. en-Nu'mân b. Zeyd b. Âmir b. Yehluv b. Ka'b şeklindedir. [1279] Evs'in, Benî Züher kabilesindendir.[1280] Künyesi, Ebu Amr'dır.[1281] Künyesinin Ebu Muhammed[1282] veya Ebu Ömer[1283] olduğu da söylenmiştir. İsmi, Ömer b. Abdilazîz,[1284] Yezîd b. Abdilmelik[1285] ve Hişâm b. Abdilmelik[1286] dönemlerinin fakihleri arasında geçmektedir.

Âsım da, Urve gibi Benî Ümeyye'nin himayesine girmişti.[1287] Âsım b. Ömer'in, sarayın himayesine girme gerekçesi daha bir çokları gibi ekonomiktir. Ya'kûb b. Ömer b. Katâde bu konuda, *"Âsım b. Ömer b. Katâde ve Beşîr b. Muhammed b. Abdillah b. Zeyd b. Abdirabbih, Ömer b. Abdilazîz'in hilafetinde onun yanına giderek, Hunnâsıra'daki borçlarını anlattılar. Ömer, her birine 400 dinar vererek ihtiyaçlarını giderdi."*[1288] demektedir. Ömer b. Abdilazîz ona, Dımeşk mescidinde oturarak, insanlara Resulullah'ın meğâzîsini ve ashabının menkıbelerini anlatmasını emreder. Bir müddet bu işi yapan Âsım, daha sonra Medine'ye döner ve orada vefat eder.[1289] Âsım'ın, Ömer b. Abdilazîz'le sadece ekonomik değil, aynı zamanda ilmî bir münasebet içerisinde olduğunu da ayrıca belirtelim.[1290]

Âsım'ın, ölüm tarihi konusunda değişik tarihler verilmiştir. Bunlar arasında; 119/737,[1291] 120/737,[1292] 120'den sonra,[1293] 126/743,[1294] 127/744,[1295] 129/746[1296] gibi tarihler

---

[1278] Dedesi hakkında bkz. İbn Sa'd, III, 452-453; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 466; Zehebî, *A'lâm*, V, 241; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 416-417

[1279] Nesebi için bkz. İbn Sa'd, III, 452; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VI, 478; İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 70; Dârakutnî, *Zikru Esmâi't-Tâbiîn*, I, 193; İbn Münceveyh, II, 97; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 203; Mizzî, XIII, 528-529; Zehebî, *el-Müktenâ*, I, 419; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 37; *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 253; *Takrîb*, I, 286

[1280] Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VI, 478

[1281] İbn Münceveyh, II, 97; Mizzî, XIII, 529; Zehebî, *el-Müktenâ*, I, 419; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 37

[1282] bkz. İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 235; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 38

[1283] İbn Münceveyh, II, 97; Mizzî, XIII, 529; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 37

[1284] Ya'kûbî, II, 308

[1285] Ya'kûbî, II, 315

[1286] Ya'kûbî, II, 329

[1287] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, I, 22

[1288] İbn Sa'd, V, 349

[1289] İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 203

[1290] Âsım'ın, Ömer b. Abdilazîz'e, Katâde'nin Uhud savaşında gözünün çıkması rivâyetini naklettiği konusunda bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 417; ayrıca bkz. İbn Sa'd, IV, 80

[1291] İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 235; İbn Münceveyh, II, 97; Mizzî, XIII, 531; Zehebî, *A'lâm*, V, 241

[1292] Bunu Heysem b. Adî, Ali b. el-Medînî, Yahyâ b. Maîn ve daha bir çokları zikretmiştir. Bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 466; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 235; İbn Münceveyh, II, 97; Mizzî, XIII, 531; Zehebî, *el-İber*, I, 151

[1293] İbn Hacer, *Takrîb*, I, 286

[1294] Mizzî, XIII, 531; Zehebî, *A'lâm*, V, 241

[1295] Mizzî, XIII, 531; Zehebî, *A'lâm*, V, 241

[1296] İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 70; Ebu Süleyman, I, 305; İbn Münceveyh, II, 97; Bâcî, III, 995; Mizzî, XIII, 531

vardır. Zehebî 120 yılının en doğru görüş olduğunu ifade ederken,[1297] İbnu'l-Esîr ise, "*En sahih görüşe göre, 121 yılında vefat etti*"[1298] demektedir.

3. 1. Hakkındaki Görüşler

Âsım hakkında, Yahyâ b. Maîn,[1299] Ebu Zur'a,[1300] Nesâi[1301] ve Bezzâr[1302] "*Sika*" demişlerdir. Onun sikalığı konusunda ittifaktan söz edilmesine karşın[1303] olumsuz görüş bildirildiğine dair rivâyetler de gelmiştir. Ancak İbn Hacer bu iddiayı, İbnu'l-Kattân'a dayanarak reddeder; "*Abdulhâk ise, "O, sikadır. Ebu Zur'a ve İbn Maîn ve daha başkaları onu zayıf görmüşlerdir" der. İbnu'l-Kattân bunu reddederek, "Bilakis, bu ikisinin ve daha başkalarının yanında o sikadır, onu zayıflar içinde zikreden birini bilmiyorum*" *demiştir*" [1304] Aynı şekilde, onun müdellis olduğu iddiaları da reddedilmiştir. [1305]

3. 2. Kaynakları

Kendisi, Babası Ömer b. Katâde b. en-Nu'mân, Abdulvâhid b. Muhammed b. Abdirrahman b. Avf, Abdurrahman b. Câbir b. Abdillah, Abdurrahman b. Musâ, Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib, Câbir b. Abdillah, Enes b. Mâlik, Eyyûb b. Bişr el-Muâvî, Hasan b. Muhammed b. el-Hanefiyye, Mahmûd b. Lebîd, Nemle b. Ebî Nemle el-Ensârî, Ubeydullah el-Havlânî ve büyük annesi Rumeysa'dan[1306] rivâyet etmiştir.[1307]

Âsım b. Ömer, ehl-i kitaptan da rivâyet etmiştir. Benî Kureyza'dan, Sa'lebe b. Sa'ye, Useyd b. Sa'ye ve Esed b. Ubeyd'in Müslüman olma haberini, Benî Kureyza'dan bir şeyhe dayandırmaktadır.[1308] Onun kaynakları arasında, "*itham etmediği*"[1309] meçhul şahıslar olduğu gibi kadınlardan da rivâyeti vardır. Ninesinden başka, Selmâ bnt. Nasr el-Muhâribiyye'den[1310] ve Ümmü Nasr el-Muhâribiyye'den[1311] nakilde bulunmuştur.

[1297] Zehebî, *A'lâm*, V, 241
[1298] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 228
[1299] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 346; Mizzî, XIII, 530; Zehebî, *A'lâm*, V, 241; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 38
[1300] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 346; Bâcî, III, 995; Mizzî, XIII, 530; Zehebî, *A'lâm*, V, 241; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 38
[1301] Mizzî, XIII, 530; Zehebî, *A'lâm*, V, 241; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 38
[1302] Mizzî, XIII, 530; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 38
[1303] bkz. İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 203; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 520; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 286
[1304] İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 38
[1305] bkz. Ebu'l-Vefâ, İbrahim b. Muhammed b. Sıbt el-Halebî et-Trablusî(841/1437), *et-Tebyîn li-Esmâi'l-Müdellisîn*, thk: Muhammed İbrahim Dâvud el-Mevsılî, Müsessestü'r-Reyyân, Beyrut 1414/1994, I, 120
[1306] Zehebî bunun sahabe olduğunu söyler, bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 240
[1307] Kaynakları için bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VI, 478; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 346; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 234; Kulâbâzî, II, 559; Bâcî, III, 995; Mizzî, XIII, 529; Zehebî, *A'lâm*, V, 240; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 37-38; Mizzî, XIII, 529
[1308] bkz. İbn Hişâm, I, 213, III, 242; Zehebî, *es-Sîre*, 67
[1309] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 720-721
[1310] bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 708
[1311] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 316

3. 3. Râvileri

Kendisinden, Ali b. Urve ed-Dımeşkî, Amr b. Ebî Amr, Ammâra b. Ğaziyye, Ebu'l-Esved(Muhammed b. Abdirrahman b. Nevfel), Oğlu Fadl, Muhammed b. Iclân, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, Muhammed b. Sâlih b. Dînâr et-Temmâr, Ya'kûb b. Ebî Seleme el-Mâceşûn, Ya'kûb b. Muhammed ez-Züferî, Zeyd b. Eslem ve daha başkaları rivâyet etmiştir.[1312]

En önemli râvisi şüphesiz İbn İshâk'tır. Âsım b. Ömer de, "*İnsanlar içinde Muhammed b. İshâk yaşadıkça ilim kaybolmaz*" [1313] diyerek, talebesini taltif etmiştir.

3. 4. Eseri

Siyer ve meğâzî alimi olan[1314] Âsım b. Ömer hakkında İbn Kuteybe, "*Siyer ve Meğâzî müellifi*"[1315] demiştir. Haliyle burada İbn Kuteybe'nin kastı bu alandaki risâlelerinin mevcudiyetidir. Yoksa, onun müstakil bir esere sahibi olup olmadığı yolunda, herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Bununla beraber, en çok isminin geçtiği rivâyetlere bakarak, hangi konularda risâleleri olduğunu çıkarmak mümkündür.

Hicrette kimin nereye indiği konusunda, Âsım önemli bir kaynaktır.[1316] Dolayısıyla bu konuda Âsım'ın bir risâlesi olduğunu ve müelliflerin bu risâleden faydalandıklarını söyleyebiliriz. Muhtemelen o, bu risâleye Resulullah'ın nereye indiği ile başlamış[1317] ve diğerleri ile devam etmiştir. Âsım b. Ömer'in isminin, Resulullah'ın kimle kimi kardeşleştirdiği rivâyetlerinde de sıkça geçmesi,[1318] bu konuda da, ayrı bir risâlesinin olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, Hz. Peygamber'in savaşlarını konu alan risâleleri vardır. Kaynaklarda, Bedr,[1319] Benî Kaynuka,[1320] Uhud,[1321] Kaza Umresi,[1322] Fetih,[1323]

[1312] Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VI, 478; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 346; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 234-235; Ensârî, I, 288; Kulâbâzî, II, 559; İbn Münceveyh, II, 97; Mizzî, XIII, 529-530; Zehebî, *A'lâm*, V, 241; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 38

[1313] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 220; Zehebî, *A'lâm*, VII, 36

[1314] bkz. İbn Sa'd, III, 452; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 203; Zehebî, *el-İber*, I, 151; *el-Kâşif*, I, 520; Ebu'l-Vefâ, *et-Tebyîn*, I, 120; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 286

[1315] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 466

[1316] Bu konuda İbn Sa'd,'ın *Tabakât*'ında bir çok nakil bulmak mümkündür. Bkz. İbn Sa'd, III, 47, 49, 102, 114, 152, 161, 165, 167, 168, 229, 230, 233, 272, 403, 404, 407, 408, 410, 415, 418, 459, 539 vd.; ayrıca bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 624

[1317] bkz. İbn Sa'd, VIII, 165-166

[1318] bkz. İbn Sa'd, III, 272, 436, 437, 440, 505, 525

[1319] bkz. İbn Sa'd, III, 451-452; IV, 12; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 739

[1320] İbn İshâk ve Vâkıdî bu haberi Âsım b. Ömer kaynaklı olarak nakletmektedirler. Bkz. Taberî, *Târîh*, II, 48-49; ayrıca bkz. Halîfe b. Hayyât, I, 66

[1321] bkz. İbn Sa'd, IV, 370; Ebu Nuaym, *Hılye*, I, 357; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 405

[1322] İbn Sa'd, III, 532; Taberî, *Târîh*, II, 143

[1323] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 702

Huneyn,[1324] Tebük[1325] gazveleriyle ilgili haberlerini bulmak mümkündür. Seriyye ve savaşlara dair anlatılarına oldukça sık rastlanması, onun risâlelerinin yaygınlaştığının da kanıtıdır.

Âsım b. Ömer'in risâlelerinden parçalar, İbn İshâk, Vâkıdî, İbn Sa'd ve Taberî gibi tarihçilerin iktibasları sayesinde, günümüze kadar gelebilmiştir.[1326] Kendisinin rivâyetleri siyer müellifleri arasında özel ilgi görmüştür. Hatta, Zührî'nin ondan İbn İshâk kanalı ile haber aldığı belirtilmiştir. [1327]

3. 5. Metodu

3. 5. 1. İsnâd Kullanımı

Âsım b. Ömer, kaynak zikrinde oldukça titiz davranmış, haberi kimden almışsa ismini mutlaka zikretmiştir. Kendisi, Ömer b. Abdilazîz'le görüşmüş olmasına karşın, ondan bir haberi başkası aracılığı ile nakletmiştir; "*Yûsuf b. el-Behlûl-Abdullah b. İdrîs-Muhammed b. İshâk-Âsım b. Ömer b. Katâde-Abdulkays'tan bir adam-Ömer b. Abdilazîz-Kendisine Selmân'ın anlattığı biri*(Selmân'ın haberi)"[1328] Burada Âsım'ın, ileride İbn İshâk'ın da bir çok kez yaptığı, isim vermek yerine, tanımlamaya gitmesinin nedeni, muhtemelen kaynağını kendisinden başka kimsenin tanımaması ve ismi yerine kabilesini vermeyi tercih etmesidir. Haliyle burada Âsım'ın mı yoksa, İbn İshâk'ın mı bu yola başvurduğunu bilemiyoruz. Ancak İbn İshâk da yapmış olsa, durumu değiştirmez. Zira burada kaynağın güvenilirlilik problemi olmadığından durumunu gizlemek gibi bir hâdiseden bahsetmek zordur. Şayet böyle olsaydı, Âsım, çok daha güvenli bir yol olarak onu zikretmez, doğrudan Ömer b. Abdilazîz'den nakilde bulunurdu. Neticede, Âsım'ın bu şekilde davranmamış olması onun isnâd zikrinde güvenilir olduğunun bir kanıtıdır.

Siyer alimleri, aileleri ile ilgili rivâyetlere ayrı bir önem vermişler, bu tür haberlerin nesiller boyunca korunmasına ve nakline gayret göstermişlerdir. Âsım da, ailesi ile ilgili haberlerin nakline özen göstermiştir. Katâde'nin, Uhud savaşında Resulullah'ın önünde ok atması, gelen okları karşılaması ile ilgili bir haber; "*Abdullah b. el-Fadl b. Âsım b. Ömer b. Katâde-Babası-Babası Âsım b. Ömer-Babası-Babası Katâde*"[1329] senediyle gelmiştir. Aynı şekilde dedesinin, Bedr'de veya Uhud'da gözünün çıkması ve Hz. Muhammed tarafından yerine konmasına dair haberlerin kaynağında da Âsım'ı görmekteyiz.[1330] Ancak, Âsım'ın babasından ve onun kanalı ile dedesinden aldığı haberler sadece ailesi ile ilgili rivâyetler

[1324] İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 540
[1325] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 619
[1326] bkz. Terzi, M. "Âsım b. Ömer b. Katâde", *DİA*, İstanbul 1991, III, 479
[1327] bkz. Zehebî, *A'lâm*, VII, 39
[1328] İbn Sa'd, IV, 80
[1329] Zehebî, *es-Sîre*, 251
[1330] bkz. İbn Hişâm, III, 82; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 417. Bedr'de çıktığını söyleyen rivâyetler için bkz. İbn Kâni', II, 361; Uhud'da çıktığını söyleyen rivâyetler için bkz. İbn Sa'd, III, 452; Taberî, *Târîh*, II, 66

değildir. Bilakis diğer haberlerde de, aile senediyle karşılaşmak mümkündür; "*Muhammed b. İshâk-Âsım b. Ömer b. Katâde-babası-dedesi Katâde b. en-Nu'mân; Mübeşşir münafık bir adamdı. Resulullah'ın ashabını hicveder, şiir okurdu…*"[1331] Âsım'ı itham etmemekle beraber burada şunu hatırlatalım ki, şahısların toplumda belli bir makam elde edebilmek için bu tür yollara tevessül etmeleri ve bunu da kimsenin itiraz edemeyeceği bir senedle sunmaya kalkışmaları her zaman için karşılaşılan bir durumdur. Ancak Schact'ın, "*…Biz ne zaman bu aile isnadlarını analiz etmişsek, onların uydurma olduğunu görmüşüzdür. Dolayısıyla biz bir aile isnadının varlığını, sahihliğin bir işareti olarak değil de sadece zevahiri kurtarmanın bir yöntemi olarak değerlendirmekte haklıyız*"[1332] şeklindeki görüşüne de yaptığı genellemeden dolayı katılmadığımızı belirtelim.

Âsım'ın mürsel haberleri de vardır; "Ebu Bekr b. Ebî Şeybe-Abdullah b. İdrîs-Muhammed b. İshâk-Âsım b. Ömer, "*Bir adam Resulullah'a gelerek Kureyş'i anlattı…*"[1333] "Muhammed b. Amr-Âsım b. Ömer b. Katâde, "*Resulullah uyumuştu, uyandığında, Cibrîl veya bir melek geldi…*"[1334] gibi. Âsım'ın burada neden, kaynağını zikretmediği konusunda herhangi bir yorumda bulunmak güçtür. Ancak şu kadarını söyleyebiliriz ki, râvilerin haberleri istedikleri yerden keserek almaları ve böylece başta zikredilen kaynağı atlamaları muhtemel nedenler arasındadır. Âsım'ın kaynaklarının da bu konuda rolü olmuştur. En önemli kaynağı olan Mahmûd b. Lebîd'i tâbiûndan sayan ve mürsel rivâyetlerde bulunduğunu söyleyen İbn Hıbbân, "*Sonra, onu sahabeden saydım, çünkü onun görmüşlüğü vardır. Onun çoğu rivâyeti sahabedendir*"[1335] demektedir. Urve konusunda da değindiğimiz gibi, râvinin, her zaman şeyhinin kaynağını zikretmemesi hususu Âsım için de geçerlidir. Bunu destekleyecek, rivâyetler de vardır. Özellikle Âsım'ın dedesinden rivâyetleri bu şekildedir. Aslında Âsım, dedesinden rivâyetleri, babası aracılığı ile almıştır.[1336] Ancak, bazen sened değişmekte, doğrudan dedesinden rivâyet eder hale getirilmektedir; *"Âsım b. Ömer-Dedesi Katâde b. en-Nu'mân,"Dedesinin mescitte Resulullah'la beraber oturması…"*[1337]; "*Âsım b. Ömer-Katâde, "Nebî'ye(kadınlardan) ilk biat eden …*"[1338]

[1331] İbn Şebbe, II, 408-409
[1332] Schact, Joseph, "İsnadlardan Elde Edilen Kanıtlar", *İsnad Analiz Yöntemleri*, der. çev: Salih Özer, Ankara Okulu Yay., Ankara 2005, 199
[1333] İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, III, 341
[1334] Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, II, 819; ayrıca bkz. Taberî, *Târîh*, II, 73;
[1335] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 42; Mahmûd b. Lebîd'in sahabeliğine işaret eden rivâyetler de vardır; "*Mahmûd b. Lebîd, "Nebî bize gelerek akşam namazını mescitte kıldırdı, bu iki rekatı da evlerinizde kılın" dedi yani akşamdan sonraki iki rekatı*." bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 42
[1336] bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 490; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, IV, 15; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 266
[1337] İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, IV, 14
[1338] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 465; VIII, 103

3. 5. 2. Kaynak Kullanımı

Âsım b. Ömer'in, ehl-i kitaptan rivâyet hususunda İbn İshâk'a misal oluşturduğunu söyleyebiliriz; "*İbn İshâk-Âsım b. Ömer, "Benî Kureyza'dan bir şeyh anlattı ki; Sa'lebe b. Sa'ye, Esed b. Sa'ye ve Esed b. Ubeyd'in Müslüman oluşları…*"[1339] Ne var ki Âsım, İbn İshâk gibi eleştirilere maruz kalmamıştır.

Medineli olan Âsım, kavminin yaşlılarından da haberler nakletmiştir; "Âsım b. Ömer b. Katâde ez-Züferî-Kavminin şeyhleri, "*Süveyd b. Sâmit'in Mekke'ye gelişi…*"[1340]; "Âsım b. Ömer b. Katâde-Kavminin şeyhlerinden, "(Akabe Görüşmeleri) *Resulullah, onlarla karşılaşınca, siz kimsiniz?" dedi. Onlar, "Hazrec'den bir topluluk…*"[1341]; "Âsım b. Ömer b. Katâde-Kavminden bir adam (عن رجل من قومه), "*Bizim İslâm'a davet edilmemiz, Allah'ın rahmeti ve O'nun hidayeti iledir. Biz putlara tapan insanlardık. Yahudiler yanlarında ilim olan kitap ehli insanlardı…*"[1342]; "İbn İshâk-Âsım b. Ömer b. Katâde-bizden şeyhler, *Yahudilerin, Medine'deki Arapları gelecek olan Resulle korkutmaları*"[1343] gibi. Bu rivâyetlerde de görüleceği üzere Âsım, hâdise-kaynak ilişkisine dikkat etmiştir. Burada, Âsım'ın kaynağının ismini vermemesi dikkat çekicidir. Muhtemelen, genel bir anlatım naklettiği için isim vermeye ihtiyaç hissetmemiş veya Akabe haberinde olduğu gibi bir çoklarından aynı haberi aldığı için hepsinin ismini zikretme gereği duymamıştır; "*Âsım b. Ömer b. Katâde-Kavminden ihtiyarlar* (عن أشياخ من قومه)*dediler ki, "Nebî'nin, Ensâr'dan buluştuğu 6 kişi; Esad b. Zurâra, Cafer b. Abdillah b. Riâb…*"[1344]

Siyer râvi ve müelliflerinin çok sık başvurdukları konularla ilgili soru sorma yöntemine, Urve gibi Âsım da başvurmuştur. Kendisi, kaynaklarına sorular sorarak, siyer araştırmalarına katkıda bulunmuştur.[1345]

3. 5. 3. Vesika Kullanımı

Âsım b. Ömer, Mahmûd b. Lebîd aracılığı ile, Resulullah'ın Muâz b. Cebel'e oğlu için yazdığı taziye mektubunu zikretmektedir.[1346] Ancak bu konuda Abdullah b. Ebî Bekr veya Urve ile karşılaştırıldığı zaman oldukça geridedir.

3. 5. 4. Şiir Kullanımı

Âsım b. Ömer haberlerine şiirler de eklemiştir.[1347] Özellikle İbn İshâk'ın rivâyetleri arasında Âsım b. Ömer'in naklettiği şiirlere rastlanır.[1348]

[1339] İbn İshâk, *Sîre*, 64; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 52
[1340] Taberî, *Târîh*, I, 557
[1341] Taberî, *Târîh*, I, 558
[1342] İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, II, 238
[1343] İbn İshâk, *Sîre*, 63
[1344] İbn Hişâm, II, 428; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 433
[1345] bkz. Taberî, *Târîh*, II, 183-184
[1346] bkz. Ebu Nuaym, *Hılye*, I, 243

3. 5. 5. Rivâyetleri

Âsım'ı daha çok Medine dönemi ile ilgili veya Ensâr'la ilgili haberlerde görmek mümkündür. Abdullah b. Ebî Bekr gibi onun da Medineli olması, bu tür haberlere ulaşma konusunda, kendisine avantaj sağlamıştır. Her ikisi de, Ensâr'ı ön plana çıkaran rivâyetlerin nakline özen göstermişlerdir. "(Ka'b b. Züheyr Müslüman olmak için geldiğinde) *Ensâr'dan bir adam onun üzerine atlayarak, "Ey Allah'ın Resulü, Allah düşmanının boynunu vurayım…*"[1349] şeklindeki ve Resulullah'ın Ensâr'ı övdüğü konuşması haberinde[1350] olduğu gibi, Ensâr'ın faziletleri ile ilgili nakillerin kaynağında onların yer alması gayet doğaldır. Onun, Medine dönemi ile ilgili haberlerine örnek olarak; "*Kaynukaoğulları, Resulullah'la aralarındaki anlaşmayı bozan ilk Yahudi kabilesidir…*"[1351]; "*Nebî Ensâr'dan 6 kişi ile buluştu. Onlar; Esad b. Zurâra, Cafer b. Abdillah b. Riâb…*"[1352]; "*Umeyr b. el-Hemmâm, İslâm'da Ensâr'dan ilk şehit olandır*"[1353] şeklindeki rivâyetlerini zikredebiliriz.

Âsım'ın hadis rivâyetleri de vardır; "Âsım b. Ömer-Mahmûd b. Lebîd-Katâde b. en-Nu'mân-Resulullah, "*Allah bir kulunu severse…*"[1354]; "Âsım b. Ömer-Mahmûd b. Lebîd-Ebu Saîd el-Hudrî-Resulullah, "*Hicret olmasa Ensâr'dan biri…*"[1355] gibi. Nitekim, kendisinden Buhârî ve Müslim tahricte bulunmuşlardır.[1356]

Rivâyetleri arasında, şeytan, cin, melek gibi unsurların, hayatın içerisinde faal olarak yer aldıklarını konu edinen anlatımları da vardır; "*Cafer b. Ebî Talib, sancağı alınca şeytan ona geldi. Dünya hayatını sevdirdi ve ölümü çirkin gösterdi.*"[1357]; "Âsım b. Ömer-Ali b. Hüseyin, "*Benî Neccâr'dan Fâtıma bnt. en-Nu'mân denilen bir kadının cinden bir tâbisi vardı. Nebî hicret edince duvarın üstüne çöktü…*"[1358] gibi rivâyetleri bu türden haberleri arasında saymamız mümkündür.

[1347] Horovitz, *el-Meğâzî*, 49
[1348] bkz. İbn Hişâm, IV, 503-515
[1349] Subkî, I, 233
[1350] bkz. Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, II, 801; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, III, 334-339, 355; Taberî, *Târîh*, II, 176-177
[1351] Halîfe b. Hayyât, I, 66; Taberî, *Târîh*, II, 48
[1352] İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 433
[1353] İbnu'l-Cevzî, *Safve*, I, 488; başka örnekler için bkz. İbn Şebbe, II, 408-409; Taberî, *Târîh*, I, 558; II, 9, 77-78, 94-95, 167-168; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 714-715
[1354] İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, IV, 13; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 519
[1355] Bu rivâyetin varyantları için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, II, 801; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, III, 334-339, 355. Diğer hadis rivâyetleri için bkz. İbn Sa'd, IV, 117; VIII, 162; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 96; Kazvînî, I, 71
[1356] Kulâbâzî, II, 559; Hâkim en-Neysâbûrî, *Tesmiyye*, I, 198; Bâcî, III, 995
[1357] Vâkıdî'nin bu haberi Âsım b. Ömer ve Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm kaynaklıdır. Bkz. İbn Sa'd, IV, 37
[1358] İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 81-82; ayrıca bkz. İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, IV, 14; İbn Kâni', I, 179

Âsım'ın nakilleri arasında ender olmakla beraber, delâil ve hasâis türü anlatımlara da rastlanmaktadır. Nübüvvet mührü,[1359] Resulullah'ın, Sa'd b. Muâz'ın vefat haberini[1360] ve Müslüman olmak için gelen bir adamı haber vermesi[1361] gibi nakilleri bunlardan bazılarıdır.

Âsım'ın, döneminin fakihleri arasında sayıldığını daha önce belirtmiştik. Dolayısıyla rivâyetleri arasında veled-i zinanın azadı,[1362] evcil eşek eti,[1363] hacla ilgili hükümler[1364] gibi fetvalar veya ibadetlere dair nakilleri vardır.

Döneminde siyasî tartışmaların yaşanmaya başlaması ile kendisinin rivâyet ettiği veya kendisine atfedilen bazı fazilet haberleri de gelmiştir.[1365] Hz. Ebu Bekr'in ve Ömer'in hilâfetini, Hz. Muhammed'e onaylatan, *"Nebî(sav) belli bir vakitte ödemek üzere bir adamdan deve satın aldı. O, "Ey Allah'ın Resulü, geldiğimde seni bulamazsam?" dedi. O, ölümü kastediyordu. Nebî, "Ebu Bekr'e gel" dedi. Adam, "Ebu Bekr'i bulamazsam?" dedi. Nebî, "Ömer'e gel" dedi. Adam, "Ömer'i bulamazsam" deyince, Resulullah, "Ömer öldüğünde yapabilirsen sen de öl" dedi."*[1366] şeklindeki meşhur rivâyetin senedinde isminin yer alması, yaşanan siyâsî tartışmalardan Âsım'ın da nasibini aldığını, onun adına yalan haberler üretildiğini göstermektedir.

Âsım b. Ömer'in, Ridde savaşlarını nakletmiş olması,[1367] Hz. Peygamber sonrası hâdiselerle de ilgilendiğine delildir. Ancak onun bu naklini, fıkhî bir açıklama olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Zira, onun siyer dışı, tarih rivâyetleri oldukça azdır.

3. 5. 5. 1. Sosyal Hayata Dair Anlatıları

Âsım, Medine yerleşimi ve Medine toplumu ile ilgili haberler de nakletmiştir. Nitekim, *"İnsanların mescide ev olarak en uzak olanı Ensâr'dan iki kişi idi…"*[1368]; *"Hendek savaşında Sa'd damarından yaralanınca, onu Rüfeyde denilen kadının yanına taşıdılar, o yaraları tedavi ediyordu…"*[1369]; *"Hz. Ömer'in Ali'den kızını istemesi, Hz. Ömer'in Ümmü Gulsüm'ü görmesi…"*[1370] şeklindeki haberlerinde sosyal hayata dair ipuçları bulmak mümkündür.

[1359] İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, VI, 165; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 656
[1360] Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, II, 819
[1361] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 124
[1362] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 708
[1363] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 316
[1364] Fâkihî, I, 147-148, 157
[1365] Hz. Ebu Bekr ve Ömer'in fazileti ile ilgili rivâyetleri için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, I, 150, 231, 351
[1366] İbn Sa'd, II, 226
[1367] bkz. İbn Ebî Cerâde, VII, 3154-3155
[1368] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 465
[1369] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 646
[1370] İbn İshâk, *Sîre*, 232

3. 5. 5. 2. Neseb-Listeler

Âsım, rivâyetlerinde listelere de yer vermiştir. O, Resulullah'a biat eden kadınlar,[1371] Benî Hârise'den Bedr'e katılanlar[1372] gibi isim listeleri zikretmiştir. Aynı şekilde Medineli olmasının verdiği avantajla, Ensâr'ın akrabalık ilişkileri ve soyları hakkında da bilgiler vermektedir; "*Sa'd b. Muâz, Havvâ'nın dayısı idi. Çünkü onun(Havvâ'nın) annesi, Akrab bnt. Muâz'dı…*"[1373]

Âsım b. Ömer, Arâbe b. Evs,[1374] Ubeydullah b. Ömer b. el-Hattâb,[1375] Leylâ bnt. el-Hâtim,[1376] Câbir b. Abdillah [1377] gibi şahıslar hakkında da bilgiler vermiştir.

3. 5. 6. Tarih Zikri

Âsım, anlattığı hâdiseleri tarihlendirmeye dikkat etmiştir; "*Katâde b. en-Nu'mân b. Zeyd, 23 yılında öldü, o gün 65 yaşındaydı.*"[1378]; "*Resulullah hicretin yedinci yılında Zilkade ayında kaza umresine çıktığında…*"[1379]

Âsım da, Urve gibi, tam olarak tarihini tespit edemediği durumlarda, dönemlere işaret ederek, genel tarihlendirmelere gitmiş ve hâdisenin kronolojideki yerini açıklamaya çalışmıştır; "*Kaynukaoğulları, Resulullah'la aralarındaki anlaşmayı bozan ilk Yahudi kabilesidir, Bedir'le Uhud arasında…*"[1380]; "*Adel ve el-Kâre'den bir grup insan Resulullah'a Uhud'dan sonra gelerek…*"[1381]

3. 5. 7. Tenkit

Âsım b. Ömer'in, haberleri tenkit ettiğine veya bu konudaki yöntemine dair ipucu verebilecek, Taberî'nin naklettiği bir haber dışında başka bir kayda rastlayamadık. Söz konusu haber Şa'bî'nin, "*İsrâfîl, Resulullah'ın nübüvvetinde üç yıl ona vahiy getirdi, onu hissediyor ancak göremiyordu. Sonra Cibrîl geldi*" rivâyeti hakkında Vâkıdî'nin, "*Bu haberi, Muhammed b. Salih b. Dînâr'a zikrettim.*" *O,* "*Mescitte Iraklı bir adam, bunu Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm ve Âsım b. Ömer b. Katâde'ye anlattı. İkisi de bunu inkar ettiler ve "Cibrîl'in dışında biz işitmedik ve bilmiyoruz, nübüvvetin ilk gününden Resulullah(sav) vefat edinceye kadar vahyi sadece o getirdi" dediler*."[1382] şeklindeki soruşturmasını içermektedir. Her ne

[1371] bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 465; VIII, 103
[1372] Üç kişinin ismini zikretmektedir. Bkz. İbn Sa'd, III, 451- 452
[1373] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 589
[1374] İbn Sa'd, IV, 370
[1375] İbn Sa'd, V, 16
[1376] İbn Sa'd, VIII, 151
[1377] İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 434
[1378] İbn Sa'd, III, 453; Ebu Süleyman, I, 110
[1379] İbn Sa'd, III, 532
[1380] Halîfe b. Hayyât, I, 66
[1381] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 604
[1382] Taberî, *Târîh*, I, 573

kadar bu haber, Âsım b. Ömer ve Abdullah b. Hazm'ın her gelen haberi sahih olarak görmediklerinin ifadesi olsa bile, onların tenkit sistemlerini tespit konusunda bir yardımının olamayacağı aşikardır. Sonuç itibariyle, Âsım b. Ömer'i, nakillerinde tenkide en az başvuran ve hatta hiç başvurmayan râviler arasında zikretmek durumundayız. Aksi halde elimizde buna dair en azından bir iki kayıt olması gerekirdi.

3. 5. 8. Üslup

Âsım'ın gazve haberlerine bakarak onun meğâzî anlatma yöntemine dair bazı tespitlerde bulunmak mümkündür. Âsım, öncelikle seriyyenin tarihini vermekte, daha sonra da hâdiseyi nakletmektedir. Şayet ulaşabilmişse hâdiseye katılanların isimlerini zikretmek suretiyle de konuyu tamamlamaktadır.

Âsım, anlattığı hâdiselerin kökenlerini, nedenlerini ve sonuçlarını açıklamaya gayret göstermiştir; "*Musab onlara namaz kıldırıyordu. Bunun nedeni, Evs ve Hazrec birbirlerine imamlık etmeyi istemiyorlardı*"[1383] "*Onları*(Hazrec) *İslâm'a götüren sebep, Yahudilerin, "Gönderilecek Nebînin zamanı yaklaştı…" demeleri idi*"[1384] Nadiren de olsa, hâdisenin nedeni hakkında, somut verilere dayanmak yerine, kendi yorumu ile sonuca gitmeye çalışır. Akabe Biat'inde, Müslümanları yaptıkları iş konusunda tekrar düşünmeye çağıran Abbâs b. Ubâde b. Nadle el-Ensârî'nin konuşmasını, herhangi bir delile dayanmaksızın yorumlamakta ve nedeni konusunda kendince bir açıklama getirmektedir; "*Allah'a yemin ederim ki, Abbâs bu sözü, ancak Resulullah(sav)'e verdikleri sözü güçlendirsin diye söylemiştir."*[1385] Âsım'ın bu konuda kavmini koruyucu bir açıklama yapmasında, kabilevî dürtülerin etkili olduğuna şüphe yoktur.

Âsım b. Ömer'in objektiflik anlayışı, siyer müelliflerinin genelinde görüldüğü üzere dinî duygu ve hislerini gizleme yönünde değildir. Nitekim, Benî Âmir heyetini anlatırken, "*Bu üçü, kavimlerinin reisleri ve şeytanları idi*"[1386] diyerek hislerini ifade etmiştir.

3. 6. Tesiri

Âsım, Risâleler döneminin önemli şahsiyetlerinden biridir. Onun önemi, yeni metodlar bulması veya mevcut yöntemleri geliştirmesinden ziyade, dönem haberleri açısındandır. Medine dönemi haberleri konusunda Âsım b. Ömer'in inkar edilemez bir katkısı olmuştur. Hâdiseleri, Ensâr'ın bakış açısı ile ele alması, kendisini siyer yazıcılığında önemli bir konuma yükseltmiştir. Aynı şekilde, Ensâr'la ilgili haberleri ayrıntıları nakletmesi de bu tür nakillerin kaybolup gitmesinin önüne geçmiştir.

[1383] İbn Hişâm, II, 434-435
[1384] İbn Hişâm, II, 428-429; ayrıca bkz. Subkî, I, 233; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 394
[1385] bkz. Taberî, *Târîh*, I, 563; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 37; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 630
[1386] Taberî, *Târîh*, II, 202

Âsım b. Ömer'in, metot açısından özellikle de İbn İshâk'ı etkilediği kanaatini taşıdığımızı ifade edelim. Nitekim, *Kavminden bir adam*, *kavminin ihtiyarları* gibi ibareler İbn İshâk'ın kaynakları arasında da sıkça karşımıza çıkan tanımlamalardır.

Bunlara ek olarak, yazdığı risâleler, gerek İbn İshâk gerekse de sonraki müellifler için çok önemli kaynaklar olmuştur.

4-Abdullah b. Ebî Bekr(135/752)

Zührî ve Ebu Zübeyr'in tabakası ile beraber, üçüncü tabakada zikredilen[1387] Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm b. Zeyd b. Levzân b. Amr b. Abdiavf b. Ğanem b. Mâlik b. en-Neccâr,[1388] Hazrec kabilesinin Neccâr oğulları soyundan tanınmış bir aileye mensuptur.[1389] Künyesi, Ebu Muhammed'dir.[1390] Ebu Bekr de denilmiştir.[1391] Abdullah'ın, Muhammed ve Abdurrahman adlarında iki kardeşi daha vardı. Abdullah en büyükleri idi.[1392]

Hazm ailesi, toplumun önde gelen ailelerinden idi. Abdullah b. Hazm'ın büyük dedesi Amr b. Hazm, Hendek savaşına katılmış ve Necrân'da valilik görevinde bulunmuştur.[1393] Resulullah, değişik nedenlerden ötürü ona mektuplar yazmıştır.[1394] Amr b. Hazm'ın Hz. Peygamber'in yirmi bir resmî yazısını bir araya getirerek kitap telif ettiği şeklindeki Hamidullah'ın görüşünü[1395] daha önce zikretmiştik.

Hazm ailesi, ilk dönem siyasî faaliyetlerinde de aktif rol oynamışlardır. Abdullah'ın dedesi Muhammed b. Amr'ın ismi, Hz. Osman'ın katledilmesine karışanların isimleri arasında geçmektedir.[1396] Aynı şekilde katiller, Osman'ın evine, Hazm ailesinin evinden girmişlerdir.[1397] Yine, Muhammed b. Amr'ın ismi Harre Savaşında da geçmektedir.[1398] Muhammed b. Amr'ın kardeşi olan, Umâra b. Amr b. Hazm'ın ismini ise başka bir Emevî karşıtı harekette, İbnu'z-Zübeyr'in isyanında görmekteyiz. Haccâc'ın onun başını Medine'ye gönderdiği ve oraya dikildiği nakledilmiştir.[1399] Bütün bu muhalefete karşın, Hazm ailesinin Emevî döneminde siyasî görevler almış olmaları şaşırtıcıdır. Özellikle babası Ebu Bekr,

---

[1387] bkz. Ensârî, I, 44, 46

[1388] Nesebi konusunda bkz. İbn Sa'd, V, 69; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 17; İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 68; *es-Sikât*, VII, 10; Kulâbâzî, I, 436; İbn Münceveyh, I, 357; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, XVII, 155; Zehebî, *A'lâm*, V, 313-314

[1389] bkz. Fayda, Mustafa, "Abdullah b. Ebû Bekr b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 1988, I, 95

[1390]İbn Münceveyh, I, 357; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, XVII, 155; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 23

[1391] İbn Münceveyh, I, 357

[1392] İbn Abdilber, *et-Temhîd*, XVII, 156

[1393] bkz. İbn Sa'd, V, 69; Zehebî, *el-İber*, I, 58

[1394] İbn Haldûn, *es-Sîre*, 190

[1395] Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi*, 51

[1396] bkz. Endelüsî, I, 232-233; İbn Şebbe ise onun, Osman'a karşı insanların en sert olanları arasında zikretmektedir. Bkz. İbn Şebbe, IV, 1307

[1397] Taberî, *Târîh*, II, 677; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 177; Endelüsî, I, 141

[1398] bkz. İbn Sa'd, V, 70

[1399] bkz. İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî(276/889), *el-İmâme ve's-Siyâse*, I-II, thk: Halîl el-Mansûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Bsk., Beyrut 1422/2001, II, 203; Taberî, *Târîh*, III, 541

değişik dönemlerde Medine valiliği, kadılık[1400] ve değişik tarihlerde hac emirliği yapmıştır.[1401] Valiliği döneminde Ömer b. Abdilazîz'le idari konularda yaptığı yazışmalar, kaynaklarda zikredilmiştir.[1402] Emevîlerin Osman'ın katlinden Hazm ailesini de sorumlu tuttuklarını söyleyebiliriz.[1403] Ne var ki, onlar Hazm ailesini tamamıyla gözden çıkarmamışlardır. Zira Ebu Bekr, Süleyman,[1404] Ömer b. Abdilazîz[1405] ve Hişâm b. Abdilmelik[1406] dönemlerinde valilik görevlerinde bulunmuştur. Buna karşın, oğlu Abdullah'ın, resmî herhangi bir görev üstlendiğine dair bir kayıt bulamadık. Kendisinin sadece fetva verdiği kayıtlarda yer almıştır. Ancak, bunun da özel fetvalar olduğu aşikardır.

120/737[1407] yılında 84[1408] yaşında ölen ve sebt imamlardan biri olan babası Ebu Bekr'in siyâsî kimliği yanında ilmî kimliği de vardır. Abdullah b. Ebî Bekr, "*Babam Ebu Bekr b. Hazm, Ebân'dan kazâ öğrendi*"[1409] demiştir. Onun siyer bilgisi olduğu da belirtilmiştir.[1410] Abdullah ve diğer iki kardeşi babalarından rivâyet etmişlerdir.[1411] Ayrıca kendisi hadis toplamak üzere Ömer b. Abdilazîz tarafından görevlendirilmiştir. Ömer b. Abdilazîz, Ebu Bekr b. Muhammed'e yazarak, "*Resulullah'ın hadisini veya sünnetini veya Amre bnt. Abdirrahman'ın hadisini araştır ve yaz. Şüphesiz ben ilmin yok olmasından ve ehlinin gitmesinden korkuyorum*" demiştir.[1412] Abdullah b. Ebî Bekr'in, babasının bu araştırmalarından faydalandığı kesindir. Nitekim, onun kaynakları arasında Amre'nin[1413] ayrı bir yeri vardır. Aynı şekilde, Ömer b. Abdilazîz, Ebu Bekr'e yazarak, kendisi için Resulullah'ın erkek ve kadın mevâlisini ve hizmetçilerini araştırmasını istemiş,[1414] Ebu Bekr de, yaptığı araştırma sonucunda tespit ettiği isimleri bir liste halinde ona bildirmiştir.[1415]

[1400] Medine valiliği görevine değişik zamanlarda atanmıştır. Onun valiliği dönemi ile ilgili kaynaklarda bir çok bilgiye ulaşmak mümkündür. Bu konuda bkz. İbn Sa'd, V, 341; Halîfe b. Hayyât, I, 312, 332, 357; Taberî, *Târîh*, IV, 72-73; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, XVII, 155; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 88; Kalkaşendî, I, 141; İbn Tağriberdi, I, 239, 246. Onun kadılığa atanması ise 87/705 yılında olmuştur. Bkz. İbn Sa'd, V, 331

[1401] bkz. Halîfe b. Hayyât, I, 313, 321; Ya'kûbî, II, 300, 308; Taberî, *Târîh*, IV, 43, 61, 66; İbn Tağriberdi, I, 234, 239, 246

[1402] Bu mektuplarda, kırtasiye yardımı istenmesi, Ensâr'ın atiyyelerinin yükseltilmesi, yeni bir Mescid inşası için onay istenmesi gibi konular gündeme getirilmiştir. Bkz. İbn Sa'd, V, 342, 345-345, 347, 348, 357, 364, 389, 400; Ebu Nuaym, *Hılye*, V, 307-309; Zehebî, *A'lâm*, V, 132

[1403] bkz. Sehâvî, *et-Tuhfe*, I, 51

[1404] İbn Sa'd, V, 341

[1405] İbn Sa'd, V, 341; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, XVII, 156

[1406] bkz. Halîfe b. Hayyât, I, 357

[1407] Halîfe b. Hayyât, I, 350; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 466; İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 76; Ebu Süleyman, I, 283; Zehebî, *A'lâm*, V, 314; *el-İber*, 152; 117/735 yılında öldüğü de ifade edilmiştir. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 314

[1408] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 466; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 206

[1409] Zehebî, *A'lâm*, IV, 353

[1410] Zehebî, *el-İber*, 152

[1411] İbn Abdilber, *et-Temhîd*, XVII, 156

[1412] bkz. İbn Sa'd, II, 387, VIII, 480

[1413] Amre hakkında bilgi için bkz. İbn Sa'd, VIII, 480

[1414] bkz. İbn Sa'd, I, 497; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 328

[1415] bkz. İbn Sa'd, I, 497-498; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 331, 332

Görüleceği üzere, Hazm ailesi, siyasî olduğu kadar ilmî faaliyetlerde de önemli roller oynamıştır. Mescitte Hazm ailesinin ders halkası olması da,[1416] ilmî konumlarının göstergesidir.

Abdullah'ın vefat tarihi olarak 130/747,[1417] 135/752[1418] ve 136/753[1419] gibi farklı tarihler zikredilmektedir. Bu tarihler arasında 135 yılının tercih edildiğini belirtelim.[1420] Bu tarih Suyûtî'nin, "*Seffâh döneminde Abdullah b. Ebî Bekr öldü*"[1421] sözüne de uygun düşmektedir. Seffâh'ın, 132/749 yılında halife olduğundan hareketle 135 yılı en mantıklı tarih olarak görülmektedir. Bununla beraber, onun 70 yaşında vefat ettiği konusunda ittifak vardır.[1422] Buna göre onun doğum tarihi olarak 65/684 yılını vermek mümkündür.

4. 1. Hakkındaki Görüşler

Mâlik,[1423] Yahyâ b. Maîn,[1424] Nesâî,[1425] İbn Hıbbân[1426] ve Iclî'nin[1427] sika olduğunu beyan ettikleri Abdullah b. Ebî Bekr hakkında İbn Abdilber, "*Kendisi, ilim ehlinden, sika, fakih, güvenilir, muhaddis, hafızdır. Naklettiğinde hüccettir*"[1428] derken, Mâlik de, "*İlim ve basiret ehlinden*"[1429] demiştir. Zührî ise, "*Fetva verenler arasında Abdullah b. Ebî Bekr gibisi yoktur*"[1430] diyerek onun fakihliğine atıfta bulunur.

4. 2. Kaynakları

Abdullah, babasından rivâyet ettiği gibi, onun çalışmalarından da faydalanmıştır. Bunlara ek olarak, Abdullah b. Âmir b. Rebîa,[1431] Enes b. Mâlik, Urve b. ez-Zübeyr, Amre, Humeyd b. Nâfi', Abbâd b. Temîm ve Zührî'den rivâyet etmiştir.[1432] Onun mürsel haberlerinin de çok olduğu ifade edilmiştir.[1433]

[1416] bkz. İbn Abdilber, *et-Temhîd*, XVII, 155
[1417] Halîfe b. Hayyât, I, 395; Ebu Süleyman, I, 305; Kulâbâzî, I, 436; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, XVII, 155
[1418] Halîfe b. Hayyât, I, 411; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 10; *Meşâhîr*, I, 68; Ebu Süleyman, I, 319; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, XVII, 155; İbn Münceveyh, I, 357; İbnu'l-İmâd, I, 192
[1419] İbn Abdilber, *et-Temhîd*, XVII, 155; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 463
[1420] Zehebî, *el-İber*, 182; İbnu'l-İmâd, I, 192
[1421] Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 208
[1422] İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 10; Ebu Süleyman, I, 319; Kulâbâzî, I, 436; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, XVII, 155
[1423] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 17; Zehebî, *A'lâm*, V, 315; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 23
[1424] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 17; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 23
[1425] Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 23
[1426] İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 10
[1427] Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 23
[1428] İbn Abdilber, *et-Temhîd*, XVII, 155; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 23
[1429] İbn Abdilber, *et-Temhîd*, XVII, 156; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 23
[1430] İbn Abdilber, *et-Temhîd*, XVII, 156; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 23
[1431] İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 139
[1432] bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 17; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 10; Kulâbâzî, I, 436; Zehebî, *A'lâm*, V, 315; *el-İber*, I, 182; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 23; İbnu'l-İmâd, I, 192
[1433] Zehebî, *A'lâm*, V, 315; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 23

4. 3. Râvileri

Kendisinden rivâyet edenlerin başında İbn İshâk gelmektedir.[1434] İbn İshâk'ın *Sîret*'inde Abdullah b. Ebî Bekr'den oldukça bol rivâyet bulmak mümkündür. İbn İshâk'tan başka, Mâlik,[1435] Zührî, Süfyân b. Uyeyne, Hişâm b. Urve, İbn Cüreyc, Sevrî ve Hammâd b. Seleme ondan rivâyet etmişlerdir.[1436]

4. 4. Eseri

Jones'un, "*Kendisine Siyer kitabı telifi nispet edilmemiştir*"[1437] demesine karşın, Zehebî onu, "*Sâhibu'l-Meğâzî*" olarak tanımlamaktadır.[1438] Biz onun, İbn İshâk ve Vâkıdî'deki rivâyetlerine dayanarak, müstakil bir eser telifinden ziyade, belirli konulara has risâleler telif ettiği kanaatindeyiz. Bunlar arasında Hz. Muhammed'in vefatı, gelen heyetler[1439] ve Hz. Osman'ın şehadeti ile ilgili risâlelerin olduğunu söyleyebiliriz. Kaynaklarda, muhtemelen Resulullah'ın vefatı (*Vefâtu'n-Nebî*) ile ilgili risâlesinin içeriğine dahil olan bir çok rivâyetine rastlamak mümkündür.[1440]

4. 5. Metodu

4. 5. 1. İsnâd Kullanımı

Horovitz, "*Abdullah haber naklinde bazen kaynağının ismini zikrederken, bir çok haberi râvi zikretmeksizin nakletmektedir. Döneminde isnâd henüz gerekli görülmüyordu. Haberleri arasında, büyük teyzesi Amre'ye ulaşan haberleri vardır. Abdullah ondan şefevî olarak almıştır. Aynı şekilde doğrudan Amre'den alan eşi Fâtıma'dan da haberler nakletmiştir*"[1441] der. Muhtemelen Horovitz, İbn İshâk'ın, Abdullah'tan aldığı haberlere bakarak böyle bir sonuca ulaşmıştır. Horovitz, İbn İshâk'ın uygulamasını İbn Hazm'a atfetmiş ve bundan hareketle müsteşriklerin sık sık gündeme getirdikleri isnâdın o dönemde gerekli olmadığı ve yeterince kullanılmadığı sonucuna ulaşmıştır. Oysa İbn Hazm'ın, haberlerin senedlerini verme konusunda oldukça hassas davrandığı aşikardır. İbn İshâk ise, bu tür haberleri, İbn Hazm dedi ki diyerek sadece kendi kaynağını zikretmekle yetinmiş, mevcut senedi tekrarlama ihtiyacı hissetmemiştir. Ayrıca, çalışmamızın sonunda eklediğimiz İbn

---

[1434] Zehebî, *A'lâm,* V, 315
[1435] Mâlik, *Muvattâ*'da ondan 26 hadis rivâyet etmiştir. Bkz. İbn Abdilber, *et-Temhîd,* XVII, 156
[1436] bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh,* V, 17; İbn Hıbbân, *es-Sikât,* VII, 10; Kulâbâzî, I, 436; İbn Münceveyh, I, 357; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, XVII, 155; Zehebî, *A'lâm,* V, 315; *el-İber*, I, 182; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 23; İbnu'l-İmâd, I, 192
[1437] Vâkıdî, *el-Meğâzî,* (*takdîm),* I, 23
[1438] Zehebî, *A'lâm,* V, 315
[1439] Heyetlerle ilgili haberleri için bkz. Bkz. İbn Sa'd, I, 305; III, 347; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 686
[1440] bkz. İbn Sa'd, II, 279, 298, 301, 303
[1441] Horovitz, *el-Meğâzî*, 42

İshâk'ın kaynakları konusundaki tabloda da, Abdullah b. Ebî Bekr'in kaynak zikrine önem verdiği görülmektedir.

Abdullah b. Ebî Bekr'in senedleri arasında, Âsım b. Ömer'de de görmüş olduğumuz aile senedlerine rastlamak mümkündür; "*Muhammed b. Ömer-Mâlik-Abdullah b. Ebî Bekr İbn Muhammed b. Amr b. Hazm-Babası-Dedesi Muhammed b. Amr…*"[1442] Babasının çalışmalarına dayanan ve ondan rivâyet eden Abdullah için bu gayet normaldir. Tabi burada, her aile rivâyetinin orijinal olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Daha önce de değindiğimiz gibi, râvi ve müelliflerin, kaynaklarının zikretmediği ancak işitmesi muhtemel olan akrabalarını (babasını, dedesini) kendi tasarrufları ile senedlerine eklemeleri her zaman için imkan dahilindedir.

4. 5. 2. Kaynak Kullanımı

Öncelikle Abdullah'ın, kaynak zikrinden taviz vermediğini ifade etmeliyiz. Kendisi, Amre'ye doğrudan ulaşmış[1443] ve ondan nakilde bulunmuş olmasına rağmen, aracı ile ona ulaştığı haberlerde de, kaynağının ismini zikretmiştir.[1444] Bununla beraber kendisi, Urve'nin de uygulamış olduğu, gereksiz gördüğü yerde kaynağını zikretmeme yöntemine başvurmuştur; "*Muhammed b. İshâk-Zührî ve Abdullah b. Ebî Bekr-Muhammed b. Seleme'nin çocuklarından bazısı; Fedek ehlinin Resulle anlaşmaları…*"[1445]

Abdullah, eşi Fâtıma'dan da haber nakletmiştir. Bu konuda Taberî'nin naklettiği bir haber, kadınların haber nakil usullerinden bihaber olmadıklarını göstermektedir. Ayrıca kadınlar, erkek alimlerin ulaşamadıkları kaynaklardan haber naklinde bulunmak suretiyle onlara yardımcı olmuşlardır; "*İbn İshâk, Abdullah'ın yanına girdi. Abdullah, karısı Fâtıma'ya "Muhammed'e, Amre bnt. Abdirrahman'dan ne işittiğini söyle" dedi. Fâtıma, "Amre, "Âişe'nin, "Nebî, Çarşamba gecesi defnedildi" dediğini işittim" dedi*"[1446]

Abdullah b. Ebî Bekr, babasının yaptığı araştırmalardan faydalandığı gibi, onun resmî hâdiselere ve belgelere dair bilgisinden de istifade etmiştir; "Abdullah b. Ebî Bekr-Babası, "*Fâtıma, Ebu Bekr'e gelerek, "Fedeği bana ver" dedi… Ebu Bekr, oradan onlara yiyecek veriyor, geriye kalanı fakir, miskin, yolda kalanlar arasında dağıtıyordu. Ömer, gelince de aynısını yaptı. Sonra Ali b. Ebî Tâlib de aynısını yaptı*."[1447] Bu rivâyette, Hz. Osman'ın isminin zikredilmemesi, dikkate değerdir. Daha önceden Hazm ailesinin Osman karşıtı

[1442] İbn Sa'd, V, 69
[1443] İsâf ve Nâile hakkındaki anlatıyı(İbn İshâk, *Sîre*, 3), İbrahim'in kaç aylıkken öldüğü haberini(İbn İshâk, *Sîre*, 251) Amre-Âişe kanalı ile almıştır.
[1444] bkz. İbn Sa'd, III, 431
[1445] İbn Şebbe, I, 193
[1446] Taberî, *Târîh*, II, 241
[1447] Muhibbu't-Taberî, II, 126

eylemlerde bulundukları üzerinde durmuştuk. Burada Osman'ın hilafetindeki uygulamanın anlatılmamasının nedeni, ya söz konusu dönemde arzu edilmeyen bir uygulamanın yapılmış olması, ya da siyasî erkin(Emevîlerin) tepkisini çekmemektir.

Abdullah, babasından aldığı rivâyetlerde farklı metodlar uygulamıştır. Onun babasından aldığı rivâyetleri üç kısma ayırmak mümkündür.

a- Doğrudan babasından aldığı rivâyetler: Bu haberlerde, Abdullah, babasının ismini zikretmektedir. Nitekim, Resulullah'ın bir suyu paylaştırması haberini; "*Ömer b. Hammâd b. Ebî Hanîfe-Mâlik b. Enes-Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm el-Ensârî-Babası*"[1448] kanalı ile naklederken, Resulullah'ın vefat tarihini; "*İbn İshâk-Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm-Babası*" senedi ile nakletmiştir.[1449]

b-Babasının araştırmalarına dayandığı rivâyetler: Bu tür rivâyetlerde ise, Abdullah babasının ismini zikretmemekte, doğrudan kendisi anlatmaktadır. Hayber'de hangi kalenin paylaştırıldığı, hangi kalenin paylaştırılmadığı haberinde, Abdullah herhangi bir kaynak zikretmemektedir.[1450] Oysa, Vâkıdî'nin nakletmiş olduğu; "Kudâme b. Musâ-Ebu Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm, "*Ömer b. Abdilazîz mektup yazarak, "Benim için, el-Ketîbe'yi*(Hayber'de bir yer) *araştır. Orası Resulullah'ın Hayber'den humsu mu yoksa, sadece Resulullah'a has kılınan arazilerden mi?" dedi. Ebu Bekr, "Bunu Amre bnt. Abdirrahman'a sordum ve Amre'nin anlattıklarını Ömer b. Abdilazîz'e yazarak bildirdim*"[1451] şeklindeki rivâyet de göstermektedir ki, Abdullah'ın Hayber kaleleri hakkındaki kaynağı, babasının Amre'den yazdığı rivâyettir.[1452]

c-Babasından aldığı aşikar olan, Resulullah'tan sonraki gelişmelerle ilgili haberler: İbn Hazm, bu tür rivâyetlerinde de ister doğrudan almış olsun, isterse de yazılı bir vesikaya dayanmış olsun, babasının ismini zikretmemektedir.[1453]

Burada, babasının ismini zikretme veya zikretmeme şeklinde tezahür eden sonraki râvi ve müelliflerinin tasarruflarını hariç bıraktığımızı belirtelim. Bu türden râvi tasarruflarına örnek olabilecek nakillere kaynaklarda rastlamak mümkündür; *"Ebu Abdillah el-Hâfız-Ebu'l-Abbâs el-Esa'm-Ahmed b. Abdilcebbâr-Yûnus b. Bükeyr-Muhammed b. İshâk-Abdullah b. Ebî Bekr-Babası Ebu Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm, "Resulullah'ın, Amr b. Hazm'a*

[1448] Belâzurî, 17
[1449] Taberî, *Târîh*, II, 241
[1450] Haber, "*Hüseyin b. el-Esved-Yahyâ b. Adem-Ziyâd el-Bekkâî-Muhammed b. İshâk-Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm*" kanalı ile rivâyet edilmiştir. bkz. Belâzurî, 36
[1451] İbn Sa'd, V, 389
[1452] bkz. İbn Şebbe, I, 194
[1453] bkz. İbn Sa'd, V, 352; İbn Şebbe, IV, 1205-1206; Taberî, *Târîh*, II, 694; III, 541; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 57

Yemen'e gönderdiği mektup yanımızdadır…"[1454] Söz konusu mektubun metninin de zikredilmiş olması, Abdullah'ın bunu doğrudan istinsah ettiğini gösterir. Ancak, sonraki râvi ve müellifler munkatı veya mürsel haber zikretmiş olmamak için, senede babasının ismini eklemişlerdir. Bu konuda verebileceğimiz bir diğer örnek ise, *el-Ümm*'de karşımıza çıkmaktadır. Aynı içerikli iki haberden birincisi; "*Şâfiî-Mâlik b. Enes-Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm-babası, "Resulullah'ın Amr b. Hazm'a yazdığı mektupta, "Bir nefis için 100 deve" vardır*"[1455] şeklinde iken, ikinci haber, "*Müslim b. Hâlid- İbn Cüreyc-Abdullah b. Ebî Bekr-Nebî(sav)'in Amr b. Hazm'a mektubundaki diyetler konusunda, "Nefis için 100 deve vardır*"[1456] şeklinde, yani babası zikredilmeksizin gelmiştir.

İbn Hazm, kendisinden önceki siyer alimlerinde de görülen, hâdise-kaynak ilişkisine dikkat etmiştir; "Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm-Yahyâ b. Abdillah b. Abdirrahman b. Esad b. Zurara', "*Resulullah, Ebu Ümâme(Esad b. Zurara)'nın ölümünde "Yahudi ve Arap münafıklar ne kötü, onlar, şayet Nebî olsa arkadaşı ölmez diyorlar…*"[1457]

İbn Hazm bazen, kaynağının ismi yerine "*rivâyet edilir*" ibaresi ile haber naklinde bulunmuştur; "Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm-rivâyet edilir-Zeyneb bnt. Resulillah; *Mekke'den ayrılırken, Hind bnt. Utbe'nin ona sözleri…*"[1458] İbn Hazm sonradan öğrencisi İbn İshâk tarafından da oldukça sık kullanılacak olan kabile rivâyetlerine de yer vermiştir; "Abdullah b. Ebî Bekr-bazı Eslemliler, "*Eslem'den, Benî Sehm Müslüman olarak geldi..*"[1459]

4. 5. 3. Vesika Kullanımı

İslâm kültür tarihinde vesikalar konusunda Hazm ailesinin ayrı bir yeri vardır. Öyle ki, bu senedlere dahi yansımış, vesikalar Hazm ailesinden birine nispet edilir olmuştur; "Muhammed b. Yahyâ-Hazm ailesinden güvendiğimiz biri ve diğerleri; *Resulullah(sav) Bilâl b. el-Hâris el-Müzenî'ye el-Akîk'ten yer verdi ve bu konuda yazdı…*"[1460]

Abdullah'ın büyük dedesi Amr, Resulullah'ın kendisine gönderdiği mektupları toplamıştı. Sonraki dönemlerde, bu toplanan mektuplara başvurulduğuna dair kayıtlar vardır.[1461] Amr'ın topladığı bu vesikaları oğlu rivâyet etmiştir. Bu eser, İbn Tulûn'un kitabı ile beraber, *İ'lâmu's-Sâilîn an Kütübi Seyyidi'l-Mürselîn* adıyla basılmıştır.[1462] Hiç şüphe yok

[1454] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 81; ayrıca bkz. Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 105
[1455] Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 105
[1456] Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 105
[1457] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 243
[1458] Taberî, *Târîh*, II, 43
[1459] Taberî, *Târîh*, II, 135
[1460] İbn Şebbe, I, 149
[1461] bkz. Ebu Ubeyd, 367
[1462] A'zamî, *Dirasât*, I, 139

ki, Abdullah b. Ebî Bekr'in siyer yazıcılığındaki en önemli yeri, Hz. Muhammed dönemine ait vesikaların naklindeki başarısıdır. Abdullah'ın bu konudaki kaynağının, dedesinin topladığı koleksiyon olduğu kesindir. Abdullah, Resulullah'ın dedesine gönderdiği ve dedesi tarafından muhafaza edilen bu mektuplardan rivâyetlerde bulunmakta, bunlardan hükümler çıkarmakta idi; "Şâfiî-Mâlik b. Enes-Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm-babası, "*Resulullah'ın Amr b. Hazm'a yazdığı mektupta, "Bir nefis için 100 deve" vardır*"[1463] Bu haberin başka bir senedinde yer alan İbn Cüreyc'in, Abdullah b. Ebî Bekr'e, "*Siz, onun Nebî(sav)'in mektubu olduğu konusunda şüpheniz var mı?*" [1464]diye sorması ve vesikanın sıhhatini sorgulaması üzerinde daha önceden durmuştuk. Aynı şekilde, onun kardeşi olan, Abdulmelik b. Ebî Bekr de babası kanalı ile, dedesinin bu vesikalarından nakilde bulunmuştur.[1465]

Abdullah b. Ebî Bekr, dedesinin topladığı bu mektuplardan doğrudan nakilde bulunduğu gibi, istinsah için öğrencilerine veya isteyenlere de vermiştir.[1466] "Muhammed b. İshâk, "*Resulullah(sav) Amr b. Hazm'ı Yemen'e gönderdiğinde yazdı ki…*"[1467] şeklindeki vesikayı İbn İshâk'ın, Abdullah b. Ebî Bekr'den aldığına şüphe yoktur. Ne var ki, İbn İshâk da, hocası gibi doğrudan istinsah yoluna gitmiştir.

Abdullah b. Ebî Bekr, döneminin siyasî hâdiselerini bildiği gibi, babasının resmî görevde olması hasebiyle de vesikalara ulaşma konusunda bir sıkıntı yaşamamıştır. Nitekim kendisi, babasına gönderilen mektup, emirname türü vesikaları da kaynak olarak kullanmıştır.[1468]

Bu vesikalara ek olarak, İbn Hazm, Resulullah'ın Kisrâ'ya mektubu,[1469] Himyer heyetinin getirdiği mektubu,[1470] Müseylime b. Habîb el-Kezzâb'ın Resulullah'a yazdığı mektubu[1471] gibi rivâyet yoluyla aldığı mektupları da nakletmiştir.

4. 5. 4. Şiir Kullanımı

Abdullah b. Ebî Bekr, Mu'te'ye çıkan Abdullah b. Ravaha'nın şiirini,[1472] Hz. Peygamber'in Kaza Umresinde yine Abdullah b. Ravaha'nın okuduğu şiiri[1473] ve Fetihte

[1463] Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 105
[1464] bkz. Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 105
[1465] bkz. Hamevî, III, 17; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 576; IV, 210
[1466] bkz. Ebu Ubeyd, 370
[1467] Belâzurî, 95; Taberî, İbn İshâk kanalı ile, söz konusu mektubun Amr b. Hazm'ı, Benî Hâris b. Ka'b'a gönderdiğinde yazıldığını belirtir. Bkz. Taberî, *Târîh*, II, 195-196
[1468] bkz. İbn Sa'd, V, 352
[1469] Taberî, *Târîh*, II, 133
[1470] Taberî, *Târîh*, II, 191
[1471] Taberî, *Târîh*, II, 203
[1472] bkz. İbn Hişâm, IV, 376; Taberî, *Târîh*, II, 150; İbn Ebî Cerâde, IX, 3974
[1473] İbn Hişâm, IV, 371; Taberî, *Târîh*, II, 142-143

Himâs'ın şiiri[1474] gibi hâdisenin içeriğinde geçen şiirleri rivâyet etmiştir. Abdullah b. Ebî Bekr, çok ender olarak, şiiri delil olarak kullanmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla o sadece, Süleym b. Mansûr'un bazılarının irtidat etmesi, bazılarının Müslüman olarak kalması konusundaki şiirini bu amaçla zikretmiştir.[1475]

4. 5. 5. Rivâyetleri

Abdullah b. Ebî Bekr'in rivâyet konuları ile Âsım b. Ömer'in rivâyet konuları arasında ciddi paralellikler vardır. Bu durum haberlerin senedlerine de yansımış, onlardan ortak haberler nakledilmiştir; "Muhammed b. Ömer-Muhammed b. Sâlih-**Âsım b. Ömer b. Katâde** ve Abdulcebbâr b. Ammâra-**Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm**; *Cafer b. Ebî Tâlib, sancağı eline alınca Şeytan ona gelerek dünya hayatını sevdirdi. Ölümü çirkin gösterdi*"[1476]; "Muhammed b. Ömer-Muhammed b. Salih-**Âsım b. Ömer b. Katâde** ve Abdurrahman b. Abdilazîz-**Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm**, o ikisi dedi ki, "(Resulullah'ın Ümmü Habîbe ile evliliği) *bu hicretin yedinci yılındaydı…*"[1477] Vâkıdî'nin naklettiği bu haberler gibi, İbn İshâk da rivâyetlerinde, Âsım ve Abdullah'ı beraber kullanmıştır.[1478]

Her ikisinin de Medineli olmasından dolayı, rivâyetlerinin ağırlık merkezini Medine dönemi haberleri oluşturmuştur. [1479] Muhâcirlerin, hicrette kimin yanına indikleri haberlerinde Âsım gibi, Abdullah'ın da ismine oldukça sık rastlanmaktadır.[1480] Bu tür haberlerde Abdullah'ın kaynak göstermemesi, onun bu konudaki bir risâleye dayandığını veya bu tür haberleri, genel bilgiler kapsamında değerlendirdiğini göstermektedir.

Abdullah b. Ebî Bekr, kaynağı Amre bnt. Abdirrahman vasıtasıyla Hz. Âişe'den, Hz. Peygamber'in özel hayatına dair haberler nakletme fırsatı da bulmuştur. Nitekim, İbrahim doğunca Resulullah'ın, onu Âişe'ye getirmesi ve kendisine benzetmesi ile ilgili sözleri bu kanaldan gelmiştir.[1481] Resulullah'ın 26 gazvesi olduğunu söyleyen[1482]Abdullah b. Hazm'ın meğâzîye dair haberleri de vardır.

[1474] bkz. İbn Hişâm, IV, 408
[1475] Taberî, *Târîh*, II, 266-267
[1476] İbn Sa'd, IV, 37
[1477] İbn Sa'd, VIII, 99
[1478] bkz. Taberî, *Târîh*, II, 105, 108, 109
[1479] Abdullah'ı Medine kaynaklı bir çok haberin senedinde bulmak mümkündür. Bkz. Akabe Biatları; Taberî, *Târîh*, I, 562, 564-565; Bi'ru Maûne; Taberî, *Târîh*, II, 81; Benî Nadîr'in Medine'den çıkartılması; Taberî, *Târîh*, II, 85; Hudeybiye; Taberî, *Târîh*, II, 119, 121; Vâdi'l-Kurâ; Taberî, *Târîh*, II, 127; Hayber'le ilgili haberler için; Taberî, *Târîh*, II, 140; Resulullah'ın, Ğâlib b. Abdillah el-Kelbî'yi Benî Mürre topraklarına göndermesi; Taberî, *Târîh*, II, 142; Benî Süleym Gazvesi; Taberî, *Târîh*, II, 143; Resulullah(sav)'in, Amr b. el-Âs'ı Beliy üzerine göndermesi; Taberî, *Târîh*, II, 146; Hevâzin Seferi; Taberî, *Târîh*, II, 167, 169
[1480] bkz. İbn Sa'd, III, 55, 85, 117, 151, 216, 382, 385, 388, 390, 392; IV, 142
[1481] bkz. İbn Sa'd, I, 137
[1482] bkz. Taberî, *Târîh*, II, 209; Abdullah b. Hazm'ın gazve haberleriyle ilgili olarak ayrıca bkz. Ebu Dâvud, III, 52; Taberî, *Târîh*, II, 75

Abdullah b. Ebî Bekr isminin fetva verenler arasında olması, rivâyetlerine de yansımıştır. Onun, hukuk içerikli haberlerin nakline ayrı bir ihtimam gösterdiğini söyleyebiliriz.[1483]

Abdullah'ın, belki de ailesinin konumu itibariyle, rivâyetlerinde bazen kabilevî dürtülerle hareket ettiğini söylemek mümkündür; "*…sadece Benî Ümeyye b. Zeyd, Hatme b. Vâil ve Vâkıf'ın evleri hariç, İslâm'ın girmediği hiçbir Ensâr evi kalmadı. İslâm'a girmeyen bu aileler Evsli idiler. Onlar, Evs b. Hârise'dendiler. İçlerinde Ebu Kays b. el-Eslet vardı. Onların şairi ve önderi idi. Onu dinliyorlar ve ona itaat ediyorlardı. Onları İslâm'dan geri tuttu…*"[1484] Onun, Medine'de İslâmiyet'i kabul etmeyen Evs'e mensup aileleri ev ev sayması, muhtemelen kendisinin Hazrec'e mensup olmasından kaynaklanmaktadır. Siyer râvi ve müelliflerinde gördüğümüz kabilesini gözetme hususu burada farklı bir boyutta tezahür etmiş, râviye, rakip kabilenin inanmayan ailelerini ifşâ ettirmiştir. Abdullah'ın, inanmayan Evslileri tek tek saymasına mukabil, başka bir haberinde de kendi kabilesinden olan iki şahsın ismini gizlemesi, yine aynı anlayışın rivâyet malzemesine yansımasıdır; "Yûnus b. Bükeyr-İbn İshâk-Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm-Abbâs b. Sehl b. Sa'd es-Sâîdî veya –Abbâs b. Sa'd, *"Resulullah, Hicr'e inince, insanlar oradaki kuyudan su almak istediler…İnsanlar, Resulullah'ın kendilerine emrettiğini yaptılar. Benî Sâide'den iki kişi hariç, biri hacet gidermek için, diğeri ise, devesini aramak için çıktı… İbn İshâk, "Abdullah b. Ebî Bekr'in söylediğine göre, Abbâs b. Sehl, ona iki adamın ismini söylemiş, fakat Abdullah bu ikisinin ismini gizledi ve bana söylemedi*."[1485] Buna karşın, üst kimlik olarak Ensâr'ı gören, Abdullah'ın rivâyetlerinde Ensâr'ın övüldüğünü görmekteyiz.[1486]

İbn Hazm, rivâyetlerinde halk arasındaki söylentilere de yer vermiştir. Amre-Âişe kanalı ile naklettiği; "*İsâf ve Nâile'nin Cürhüm'den bir kadın ve bir erkek oldukları… Allah'ın onları taşa çevirdiği*"[1487] ve "*Sana'da bir harabede yaralı bir adamın gömülü olarak bulunması, elinin başında olması, elini çekince kanaması…*"[1488] gibi haberlerini, halk söylencelerinin nakli olarak değerlendirmek gerekir.

[1483] Bu konudaki rivâyetleri için bkz. Şâfiî, *el-Ümm*, I, 19; II, 156; İbn Sa'd, VIII, 29, 281; Buhârî, *Sahîh*, IV, 118; Taberî, *Târîh*, II, 253; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, XVII, 187-188, 294-295; Subkî, I, 187; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 153; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalanî(852/1448), *ed-Dirâye fî Tahrîci Ahâdîsi'l-Hidâye*, I-II, thk: Seyyid Abdullah Hâşim el-Yemânî el-Medenî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tz., II, 291; Mubârekfûrî, IX, 27

[1484] Taberî, *Târîh*, I, 561

[1485] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 14-15

[1486] bkz. İbn Sa'd, III, 602; İbn Muhammed, *Mesâil*, I, 306; Taberî, *Târîh*, I, 561

[1487] İbn İshâk, *Sîre*, 3

[1488] İbn İshâk, *Sîre*, 43

Kendisinden önceki siyer râvi ve müelliflerinde görülen mucize haberlerine Abdullah'da da rastlamak mümkündür. Onun, Allah'ın Kisra'ya melek göndermesi[1489] haberini bu türden haberler sınıfına sokmak mümkündür.

Abdullah, Ridde Savaşları,[1490] Hayber Yahudilerinin sürülmesi,[1491] Hz. Osman'ın katledilmesi,[1492] Harre Savaşı,[1493] Abdullah b. ez-Zübeyr isyanı[1494] gibi Hz. Peygamber sonrası döneme dair haberler de nakletmiştir. Aynı şekilde Abdullah b. Ebî Bekr, şahıslar hakkında da bilgiler vermiştir.[1495]

4. 5. 5. 1. Sosyal Hayata Dair Anlatıları

Abdullah'ın, dönemin sosyal anlayışları, şahısların konumları veya sonraki dönemlerde cereyan eden hâdiseler hakkında ayrıntılar içeren haberlere önem vermesi dikkat çekicidir. Günümüz açısından pek önemli görünmemesine karşın, bu tür nakilleri, satır arasındaki ipuçları ile tarih yazımına yardımcı olabilecek ayrıntılar olarak değerlendirmek mümkündür. Bu açıdan, ölen bir kişinin cenaze namazını kimin kıldırdığına dair haberler,[1496] özellikle de tarih tespiti açısından önemli bilgilerdir. Burada, Abdullah'ın, ileriki yıllarda bu rivâyetlere bakılarak, şahısların ölüm tarihini veya cenaze namazını kıldıran şahsın görevi ile ilgili bilgilere ulaşılmasını sağlamak gibi bir amacının olduğunu söylemek, aşırı iyimserlikten öte mantıksızlık olacaktır. Abdullah'ın bu tür rivâyetlerden güttüğü tek amacı olsa gerektir o da, döneminin toplumu için önemli bir hâdise olan cenaze namazını kimin kıldırdığını bildirmek.

Aynı şekilde onun, "*Bir veya yılın bir kısmı kaldık, bizim tandırımızla Resulun tandırı aynıydı*"[1497] "(Âişe'nin)*Hz. Ömer defnedilinceye kadar örtüsünü üzerine almadığı…*"[1498]; "*Nebî'nin kabrine su serpildi.*"[1499]; "*Nebî yağmur duasında elbisesini çıkarıyordu*"[1500] gibi rivâyetleri, dönemin sosyal yaşamına, anlayışına dair –kısmî de olsa- bilgiler içermektedir.

4. 5. 5. 2. Neseb-Listeler

Abdullah b. Ebî Bekr, Âsım b. Ömer gibi, Medineli olmasından dolayı halkın akrabalık ilişkilerini biliyor ve bunu rivâyetlerinde kullanıyordu; "*..Esa'd b. Zürâra, Musab b.*

[1489] Kisrâ'nın Melek aracılığı ile İslâm'a davet edilmesi, Taberî, *Târîh*, I, 471-472
[1490] bkz. Taberî, *Târîh*, II, 266-267, 304, 331
[1491] bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 449
[1492] bkz. İbn Şebbe, IV, 1204-1206; Taberî, *Târîh*, II, 694; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 57
[1493] bkz. İbn Sa'd, V, 70
[1494] bkz. Fâkihî, I, 304; Taberî, *Târîh*, III, 541
[1495] bkz. İbn Sa'd, III, 347; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 144; IV, 686
[1496] Bu tür haberler için bkz. İbn Sa'd, IV, 340; VIII, 77
[1497] İbn Sa'd, VIII, 442
[1498] İbn Sa'd, III, 364; İbn Şebbe, III, 945
[1499] İbn Sa'd, II, 306
[1500] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 360

Umeyr'le beraber, Benî Abdi'l-Eşhel ve Benî Zufer evlerine gitmek için çıktılar, Sa'd b. Muâz b. en-Nu'mân b. İmru'l-Kays, Esa'd b. Zürâra'nın dayısı oğlu idi…"[1501]

Abdullah'ın zikrettiği listeler arasında, Nakiblerin,[1502] Huneyn ganimetinde pay alan müellefe-i kulûb'un[1503] ve Resulullah'ın seriyye ve birliklerinin isimlerini[1504] sayabiliriz.

4. 5. 6. Tarih Zikri

Abdullah b. Ebî Bekr, haberleri yıllara göre tertip etmeye çalışmış,[1505] hâdiselerin tarihlerini mümkün olduğunca zikretmiştir; "*Resulullah(sav) altı yaşında iken, annesi Ebvâ'da vefat etti…*"[1506]; "(Resulullah'ın Ümmü Habîbe ile evliliği) *hicretin yedinci yılındaydı…*"[1507]; "*Zeyneb bnt. Resulillah hicretin sekizinci yılı vefat etti*"[1508]; "*Resulullah (sav), Hâlid b. el-Velîd'i 10. yılda Rebîulahar veya Cemâdiyelulâ ayında Necrân'a, Benî Hâris b. Ka'b'ı İslâm'a çağırması için gönderdi*"[1509]

4. 5. 7. Tenkit

Abdullah b. Ebî Bekr'in, Âsım b. Ömer'le beraber kendilerine anlatılan, İsrâfîl'in Nebî'ye üç yıl vahiy getirdiğine dair haberi yalanladıkları üzerinde durmuştuk. Bunun haricinde Âsım b. Ömer'de olduğu gibi, İbn Hazm'ın da tenkit sistemini öğrenmemiz için yeterli verilerden mahrum olduğumuzu ifade edelim. Kaynaklarda, tenkit ettiği veya rivâyet tercih sebeplerini belirleyebileceğimiz herhangi bir kayda rastlayamadık.

4. 5. 8. Yorum

Abdullah, hâdiselerin nedenlerini açıklamaya gayret göstermiş, hâdiseleri neden-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirmiştir; "*İçlerinde Ebu Kays b. el-Eslet vardı. Onların şairi ve önderi idi. Onu dinliyorlar ve ona itaat ediyorlardı. Onları İslâm'dan geri tuttu.*"[1510] Daha önce de üzerinde durduğumuz gibi, Akabe Biat'inde, Müslümanları yaptıkları iş konusunda tekrar düşünmeye çağıran Abbâs b. Ubâde b. Nadle el-Ensârî'nin konuşmasını, Abdullah b. Ebî Bekr, Âsım b. Ömer'den daha farklı yorumlamaktadır;"*Allah'a yemin ederim ki, Abbâs bu sözü ancak kavmi geciktirerek, Abdullah b. Übeyy b. Selul'un gelmesini sağlamak,*

[1501] Taberî, *Târîh*, I, 560-562
[1502] İbn Sa'd, III, 603
[1503] bkz. Taberî, *Târîh*, II, 175; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 51, 490; VI, 436
[1504] Taberî, *Târîh*, II, 207
[1505] Horovitz, *el-Meğâzî*, 43
[1506] İbn Şebbe, I, 117
[1507] İbn Sa'd, VIII, 99
[1508] İbn Sa'd, VIII, 34; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 665
[1509] Taberî, *Târîh*, II, 194; diğer tarihlendirmeleri için bkz. İbn Sa'd, VIII, 77; İbn Şebbe, IV, 1205-1206; Taberî, *Târîh*, II, 241
[1510] Taberî, *Târîh*, I, 561

böylece de kavmin durumunun sağlamlaşması için söylemiştir"[1511] İbn Hazm bunlara ek olarak, Hâlid b. Saîd'in komutanlıktan azil sebebi[1512] gibi, sonraki dönem hâdiselerinin nedenleri hakkında da bilgiler vermiştir.

Abdullah b. Ebî Bekr'de de, cebrî tarih telakkisinin izlerini görmek mümkündür. Akabe biatlerini anlatırken, "*Allah, onlara kerametini, Nebîsine yardımını, İslâm'ı onlarla güçlendirmeyi, şirkin ve ehlinin zelil kılınmasını istediğinde, Resulullah'la teşrik günlerinin ortasında sözleştiler…*"[1513] diyerek, hâdiseyi Allah'ın iradesine bağlamıştır.

4. 5. 9. Üslup

Abdullah b. Ebî Bekr, bir hâdiseyi nakledeceği zaman öncelikle, hâdise ile ilgili şahıslar hakkında bilgi vererek giriş yapmakta, daha sonra da haberini nakletmektedir.[1514] Uhud sonrası, Ma'bed el-Huzâî'nin Ebu Süfyân'ı korkutması[1515] haberinde de görüleceği üzere o, haberi vermeden önce Ma'bed el-Huzâî ve Huzâa' kabilesi hakkında bilgi vermiş, daha sonra haberine geçmiştir.

4. 6. Tesiri

Âsım b. Ömer b. Katâde ile birlikte Abdullah b. Ebî Bekr, Medine dönemi ile ilgili haberlerde önemli kaynaklar olduğu üzerinde durmuştuk. Buna ek olarak Abdullah'ın siyer yazıcılığında en önemli tesiri, çalışmalarında vesikaları yoğun bir şekilde kullanmasıdır. Kendisi sadece Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili değil, daha sonraki dönemlere ait vesikaları da kaynak olarak kullanmıştır. Kendisinden sonraki tarihçiler, gerek doğrudan istinsah ettikleri, gerekse de ikinci elden temin ettikleri bu vesikaları eserlerinde nakletmişler, bunlardan azamî ölçüde faydalanmışlardır. Abdullah'ın yazılı kaynaklara atıfta bulunurken, kaynağı zikretmemesi şeklinde tezahür eden yeni metot denemesinin ise, tutmadığı ve hatta kendi sisteminin sonraki müellifler tarafından tashih edildiğini söyleyebiliriz.

5-Ebân b. Osman(105/723)

Tâbiûnun büyüklerinden olan[1516] Ebân'ın nesebi, Ebân b. Osman b. Affân b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye b. Abdişems b. Abdimenâf el-Kuraşî el-Emevî el-Medenî'dir. Resulullah'ın nesebi ile Abdumenâf'ta birleşir.[1517] Künyesi olarak Ebu Saîd,[1518] Ebu Sa'd[1519] ve Ebu Abdillah[1520]

[1511] İbn Hişâm, II, 446; Taberî, *Târîh*, I, 563; ayrıca bkz. İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 37; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 630
[1512] bkz. Taberî, *Târîh*, II, 331
[1513] Taberî, *Târîh*, I, 561
[1514] bkz. Taberî, *Târîh*, II, 75
[1515] Taberî, *Târîh*, II, 75-76
[1516] bkz. Dârakutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed(385/995), *Zikru Esmâi't-Tâbiîn*, I- II, thk: Bevrân ed-Danevî-Kemâl Yûsuf el-Hût, Müessestü'l-Kütübi's-Sakâfe, Beyrut 1985, II, 31; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 111
[1517] Nesebi konusunda bkz. İbn Sa'd, V, 151; Zübeyrî, 110; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 201; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IV, 37; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 111

gibi farklı isimler zikredilmiştir. Üçüncü halife Osman b. Affân'ın oğullarından biri olan Ebân'ın,[1521] annesinin ismi, Ümmü Amr bnt. Cundeb b. Amr b. Humeme ed-Devsî'dir.[1522] Ahmak olduğu belirtilen bu kadın aynı şekilde Amr b. Osman'ın da annesidir.[1523] Ebân'da şaşılık[1524] ve bedeninde alaca hastalığı vardı.[1525]

Şayet rivâyet doğru ise, Ebân, Mushaf yazım komisyonunda görev almıştır; "*Amr b. Âsım-Hammâd b. Seleme-Zübeyr-dayısı, "Ben, Ebân b. Osman'a-kendisi Mushaf yazımında bulunanlardandı-, "Siz nasıl, "*والمقيمين الصلاة والمؤتون الزكاة*"[1526] şeklinde yazdınız?" diye sordum. O, "Katip yazıyor, imla ettiren de söylüyordu. Yazdıran "Yaz" diyordu, kâtip "Ne yazayım?" diyordu. O, "*والمقيمين الصلاة والمؤتون الزكاة *yaz" diyordu*"[1527]

İbn Kuteybe onun, Âişe ile beraber Cemel Savaşına katıldığını beyan ederken,[1528] İbnu'l-Esîr, onun savaş öncesi geri döndüğünü söyler.[1529] Cemel Savaşından önce de, Ebân'ın ismine rastlamaktayız; "*Dâru'l-İmâre'de, Osman b. Huneyf'i yakaladılar. Osman'ı ne yapacakları ve Beytu'l-Malda bulunanları alma konusunda fikir danışmak için, Ebân b. Osman'ı Aişe'ye gönderdiler. Âişe, "Osman b. Huneyf'i öldürün" dedi. Bir kadın ona, "Allah adına, ey Müminlerin annesi, Resulullah'la sohbetinin hatırına onu bırak" dedi. Âişe, "Ebân'ı geri çağırın" dedi. Geri getirdiler. Âişe, "Onu hapsedin, öldürmeyin" dedi. Ebân, "Şayet senin, beni bunun için geri çağırdığını bilseydim, geri dönmezdim" dedi. Sonra gelerek bunu onlara haber verdi.*"[1530]

Kendisi döneminin fakihleri arasında idi.[1531] Onun müçtehit olduğu da ifade edilmiştir.[1532] Yahyâ el-Kattân, on Medine fakihi arasında onun ismini de zikreder.[1533] Ebân'ın, Ebu Bekr b. Hazm'a fıkıh(kazâ) öğrettiği de belirtilmiştir.[1534] Kazâ konusunda

---

[1518] Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 450; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 295; İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 67; *es-Sikât*, IV, 37; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 111; Mizzî, II, 16; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 87
[1519] Zehebî, *A'lâm*, IV, 351
[1520] Mizzî, II, 16; Zehebî, *el-Müktenâ*, I, 267; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 87
[1521] bkz. Sadî, Ali b. Abdillah b. Cafer Ebu'l-Hasan(234/848), *Tesmiyetü men Râvâ anhu min Evlâdi'l-Aşere*, thk: Ali Muhammed Cemmâz, Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1402/1982, 83; İbn Şebbe, III, 952-953; Ya'kûbî, II, 176; İbn Hazm, *Cemhere*, 83
[1522] bkz. İbn Sa'd, V, 151; Zübeyrî, 110; İbn Şebbe, III, 952-953; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 201; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IV, 37; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 111; Zehebî, *A'lâm*, IV, 352; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 234
[1523] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 201; ayrıca bkz. Zübeyrî, 110; Mizzî, II, 16
[1524] İbn Habîb, 405
[1525] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 201; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IV, 37
[1526] 4/Nisâ, 162
[1527] İbn Şebbe, III, 1014
[1528] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 201
[1529] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 209
[1530] İbn Abdilber, *el-İstîâb*, I, 368
[1531] Iclî, I, 198; Zübeyrî, 110
[1532] Zehebî, *el-Kâşif*, I, 206
[1533] bkz. Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 111; Mizzî, II, 17; Zehebî, *A'lâm*, IV, 353; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 275
[1534] bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 450; Zehebî, *A'lâm*, IV, 353

insanların en alimi[1535] olduğu ifade edilen Ebân hakkında Mâlik, "*Ebân, kazâ konusunda bildiklerini babası Osman'dan öğrenmişti*"[1536] demiştir.

Medine valiliği de yapan Ebân'ın bu göreve nasıl atandığını, İbn Sa'd, Vâkıdî'den aktarmaktadır; "*Yahyâ b. el-Hakem b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye, Abdulmelik b. Mervân'ın Medine valisi idi. Kendisinde ahmaklık vardı. Abdulmelik'ten izin almadan onun yanına gitti. Abdulmelik, "İzin almaksızın yanıma niye geldin? Medine'de vekil olarak kimi bıraktın?" dedi. O, "Ebân b. Osman'ı" dedi. Abdulmelik, "Oraya dönmene gerek yok" dedi ve Ebân'ı, Medine valisi atayarak, bunu mektupla ona bildirdi. Ebân, Abdullah b. Kays b. Mahreme'yi kadılıktan azlederek, yerine Nevfel b. Musâhık'ı atadı. Ebân'ın Medine valiliği 7 yıl sürdü…Sonra Abdulmelik b. Mervân, Ebân'ı Medine'den azletti. Yerine Hişâm b. İsmail'i atadı*."[1537]

Ebân'ın, valilik ve azil tarihleri konusunda farklı görüşler dile getirilmiştir; Kalkaşendî, "*Sonra 78 yılında Mekke ve Medine üzerine Ebân b. Osman b. Affân'ı atadı. Onu, 82 yılında azlederek yerine Hişâm b. İsmâil el-Mahzûmî'yi atadı*."[1538] derken, Halîfe b. Hayyât, "*Abdulmelik b. Mervân, Yahyâ b. el-Hakem b. Mervân'ı, 75 yılında Medine'ye atadı. Yahyâ b. el-Hakem, yerine Ebân b. Osman'ı vekil olarak bırakarak Şam'a gitti. Abdulmelik onu bu görevinde bıraktı. Sonra onun yerine 83 yılında Hişâm b. İsmâil el-Mahzûmî'yi atadı.*"[1539]demektedir. Ebân'ın 76-82/695-701 yılları arasında hac emirliği görevini yerine getirmesi[1540] onun 75/694 yılında valiliğe atandığını desteklemektedir. Zübeyr b. Bekkâr'ın, Ebân'ın 74/693 yılında da Medine valisi olduğunu, o yıl veliaht Velîd b. Abdilmelik'in hac için geldiği zaman, ona nerede ihrama girmesi gerektiğini sorduğu şeklindeki haberde[1541] geçen tarih ise, eserin muhakkiki Sâmî Mekkî el-Âfî'nin de belirttiği gibi 78/697 olması gerekir.[1542] Ebân, Hac emirliğini her yıl halifeden gelen görevlendirme mektubuyla yapmaktaydı. Hatta bir defasında savaş nedeniyle mektubun gelmemesi yüzünden, Mekke valisi Hâris b. Hâlid'le sürtüşme yaşamıştır.[1543] Yukarıda da geçtiği üzere, Ebân'ın valilikten

[1535] İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 67; *es-Sikât*, IV, 37
[1536] Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 450
[1537] İbn Sa'd, V, 152
[1538] Kalkaşendî, Ahmed b. Abdillah(821/1418), *Measiru'l-İnâfe fî Meâlimi'l-Hilâfe*, I-V, thk: Abdusettâr Ahmed Firâc, Matbaâtu Hükumeti'l-Kuveyt, II. Bsk., Kuveyt 1985, I, 131-132
[1539] Halîfe b. Hayyât, I, 293; bu tarihi veren diğer tarihçiler için bkz. Ebu'l-Ferec, IV, 219-220; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 418
[1540] bkz. Ya'kûbî, II, 281; Taberî, *Târîh*, III, 611, 618; Mesûdî, IV, 399; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 447, 448, 452, 456, 466
[1541] bkz. Zübeyr b. Bekkâr, 268-269
[1542] bkz. Zübeyr b. Bekkâr, 268-269[dipnotlar-5 ve 2]
[1543] Ebu'l-Ferec, III, 330

azil tarihi konusunda 82 ve 83 yılları olmak üzere iki farklı tarih verilmiştir.[1544] Bununla beraber Yakûbî[1545] ve Mesûdî'nin[1546] de belirttiği gibi, o, 82 yılında hac emirliği yapmıştır. Oysa İbnu'l-Esîr, 82 yılının Cemâdiyelâhira[Temmuz 701] ayında azledildiğini belirtmiştir. Muhtemelen, valilikten azledilmekle beraber bir yıl daha hac emirliği yapmıştır. Nitekim, Vâkıdî'nin de belirttiği gibi, "*Ebân'ın Medine üzerindeki yönetimi 7 yıldır*."[1547]

Ebân'ın valiliği dönemi ile ilgili hac emirliğinin yanı sıra, bazı cenaze namazlarını kıldırması,[1548] dirhemler konusunda sahtekarlık yapan birini cezalandırması[1549] ve Medine ölçü sisteminin hacmini artırması[1550] dışında, kaynaklarda fıkhî uygulamalarına dair bir iki habere ulaşabildik.[1551] Bunlara dayanarak, Ebân'ın sakin bir valilik dönemi geçirdiğini söyleyebiliriz. Bunun en önemli nedeni de, Medine'nin artık siyasî bir merkez olmaktan çıkmış olmasıdır.

Kendisi, muhtemelen valiliği döneminde Abdulmelik'in yanına da gitmiştir.[1552] Vâkıdî, 78/697 yılında, Ebân'la beraber, Muhammed b. Ali'nin Abdulmelik'e gittiklerini anlatır; "*Musâ b. Ubeyde-Zeyd b. Abdirrahman b. Zeyd b. el-Hattâb, "Ebân b. Osman'la beraber Abdulmelik b. Mervân'ın yanına elçi olarak gittik…*"[1553] Ebân, halife Velîd b. Abdilmelik'e de Hz. Ali oğullarından Ömer b. Ali ile beraber gitmiştir. Bu görüşmede, Ömer b. Ali halifeden, babasının sadakası üzerine görevlendirilmesini istemiş ancak Velîd, onun bu isteğini geri çevirmiştir.[1554]

Ebân konusunda en ilginç görüşü *el-Ikdu'l-Ferîd* müellifi İbn Abdirabbih dile getirmiştir; "*Ebân, Kureyş ahmaklarındandı. Muâviye'ye gelerek "Müminlerin emiri, kızınla beni evlendir" dedi. O, "Yeğenim, iki kızım var, biri İbn Âmir'le evli, diğeri ise kardeşin Amr'la" dedi. Ebân, "Ben senin üç kızın olduğunu sanıyordum" deyince, Muâviye, "Ey yeğenim, benden kız istiyorsun ve kızımın olup olmadığını bilmiyorsun? Allah babana rahmet*

[1544] bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 476, 496
[1545] Ya'kûbî, II, 281
[1546] Mesûdî, IV, 399
[1547] İbn Sa'd, V, 152
[1548] bkz. İbn Sa'd, V, 152; Kulâbâzî, I, 141; Heysemî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr(807/1404), *Mecmau'z-Zevâid ve Menbâu'l-Fevâid*, I-X, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs/Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Kahire/Beyrut 1407, X, 10
[1549] Belâzurî, 658
[1550] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 697
[1551] bkz. Şâfiî, Ebu Abdillah Muhammed b. İdrîs(204/819), *es-Sünenu'l-Me'sûra*, thk: Abdulmutî Emin Kalacî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1406, 369; *el-Ümm*, V, 78; İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî(235/849), *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ahâdîs ve'l-Âsâr(Musannefu İbn Ebî Şeybe)*, I-VII, thk: Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1409, II, 44; İbn Şâhîn, Ebu Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman el-Vâiz(385/995), *Nâsihu'l-Hâdîs ve Mensûhuhu*, thk: Sümeyr b. Emîn ez-Züheyrî, Mektebetü'l-Menâr, Zurkâ 1408/1988, I, 396
[1552] Zehebî, *A'lâm*, IV, 352
[1553] İbn Sa'd, V, 112-113
[1554] Zübeyrî, 42-43

etsin" dedi"[1555] Yedi yıl gibi uzun bir süre Medine valiliği ve hac emirliği yapmış olan Ebân için, bir konudaki eksik bilgisinden hareketle ahmaklığına hükmetmek kanaatimizce haksızlık olacaktır. Bununla beraber onun şakalaşmayı sevdiğine dair haberler de gelmiştir.[1556]

Kendisi Ümmü Kulsum bnt. Abdillah b. Cafer'le evli idi. Ebân'dan sonra, bu kadınla Haccâc evlenmiştir. Âbid biri olan Ebân'ın bir çok çocuğu olmuş ve soyu devam etmiştir.[1557]

Saçı ve sakalını kına ile boyattığı[1558] rivâyet edilen Ebân'ın, Yezîd b. Abdilmelik döneminde öldüğü, ölmeden önce felç geçirdiği ifade edilmiştir.[1559] Vâkıdî, felci ile alakalı olarak, "*Felci öyle ağırdı ki, Medine'de "Ebân'ın Felci" sözü darb-ı mesel olmuştu.*" [1560] der. Vefat tarihi olarak, 105/723 yılı üzerinde birleşilmiş gibidir.[1561]

5. 1. Hakkındaki Görüşler

Sika olduğu belirtilen[1562] Ebân hakkında Amr b. Şuayb, "*Hadis ve fıkhı ondan daha iyi bilen birini görmedim*"[1563] derken, Ahmed b. Abdillah el-Iclî, "*Medenî, tâbiî, sika*"[1564] demiştir.

5. 2. Kaynakları

Kendisinin Üsâme b. Zeyd,[1565] Zeyd b. Sâbit,[1566] Ebu Saîd[1567] ve babası Osman b. Affân'dan[1568] rivâyet ettiği belirtilmiştir. Ayrıca Ebân'ın, şiiri sevdiği ve bazen sohbetlerinde, Medine Yahudilerinden olan şair Rebî' b. Ebi'l-Hukayk'ın şiirlerinden örnek getirdiği kaydedilmiştir.[1569]

5. 3. Râvileri

Kendisinden, Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm, oğlu Abdurrahman b. Ebân b. Osman, Ebu Bekr b. Abdirrahman b. el-Misver b. Mahreme, Ebu'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî, Muhammed b. Müslim b. Şihâb

---

[1555] İbn Abdirabbih, VII, 154
[1556] Ebu'l-Ferec, XIX, 188-190
[1557] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 201; Ebân'ın çocukları ve torunları konusunda bkz. İbn Hazm, *Cemhere*, 85-86
[1558] bkz. İbn Sa'd, V, 152
[1559] bkz. İbn Sa'd, V, 153; İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 67; *es-Sikât*, IV, 37
[1560] İbn Sa'd, V, 153; ayrıca bkz. Polat, Selahaddin, "Ebân b. Osman", *DİA*, İstanbul 1994, X, 67
[1561] Halîfe b. Hayyât, I, 336; ayrıca bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 126; Mizzî, II, 18; Zehebî, *A'lâm*, IV, 353; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 275; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 87
[1562] bkz. İbn Sa'd, V, 153; Iclî, I, 198
[1563] Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 111; Mizzî, II, 17; Zehebî, *A'lâm*, IV, 353; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 275
[1564] Mizzî, II, 18
[1565] Mizzî, II, 16
[1566] Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 111; Mizzî, II, 16; Zehebî, *A'lâm*, IV, 352; *el-Kâşif*, I, 206
[1567] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 295; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IV, 37
[1568] İbn Sa'd, V, 153; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 450; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 295; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IV, 37; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 111; Mizzî, II, 16; Zehebî, *A'lâm*, IV, 352; *el-Kâşif*, I, 206
[1569] bkz. Ebu'l-Ferec, XXII, 135

ez-Zührî, Ömer b. Abdilaziz, Amr b. Dînâr, Ya'kûb b. Utbe ve daha başkaları rivâyet etmiştir.[1570]

Muhaddisler arasında iyi bir şöhreti olan Ebân'ın, siyer kaynaklarında ismi geçmez. İbn Sa'd'da, "*Ali b. İsâ en-Nevfelî-Ebân b. Osman-Muâviye b. Ammâr ez-Zehebî-Ebu Abdillah Cafer b. Muhammed, "Bedr Savaşında Resulullah(sav), "Bakın bakalım, ehl-i beytimden, Benî Hâşim'den kim var?" dedi. Ali b. Ebî Talib geldi. Abbâs'a, Nevfel'e ve Akîl'e baktı. Sonra döndü. Akîl ona seslenerek, "Ey Ali, Allah'a yemin ederim ki bizi gördün" dedi. Ali(ra) Resulullah(sav)'e gelerek, "Ey Allah'ın Resulü, Abbâs, Nevfel ve Akîl'i gördüm" dedi*."[1571] İbn İshâk, Vâkıdî ve İbn Sa'd'ın onu zikretmediklerini ifade eden Horovitz, bu haber hakkında, "*İbn Sa'd, Abbâs ve bazı Haşimîlerin Bedr'de esir alınmaları haberinde Ebân b. Osman'ı zikreder. Ancak, Ebân-Muâviye b. Ammâr-Cafer b. Muhammed şeklindeki isnâd, halifenin oğlu Ebân değil, Şîi müellif Ebân b. Osman el-Becelî olduğunu gösterir*." [1572] demektedir. Horovitz'in bu konuda haklı olduğu aşikardır. İbn Sa'd'da Ebân'ın isminin geçtiği başka bir rivâyet daha vardır; "*Amr b. Âsım el-Kilâbî*(213/828)[1573]*-Hemmâm*[b. Yahyâ b. Dînâr el-Ezdî(163/779)][1574]*-Ebân-Enes, "Ömer b. el-Hattâb, yüzüklere Arapça yazılmasını yasakladı." Ebân, "Bunu Muhammed b. Sîrîn'e sordum. O, "Abdullah b. Ömer'in yüzüğünün süsü "Allah" yazısı idi" dedi*"[1575] Görüleceği üzere buradaki Ebân'ın da râvimizle bir alakası yoktur. Buradaki Ebân, Enes'ten rivâyet eden, 140/757 yılından sonra veya 127/128 yılında vefat eden, Ebân b. Ebî Ayyâş'tır.[1576]

Zührî'nin ondan rivâyet ettiği bir çok kaynak tarafından dile getirilmiştir.[1577] Oysa, Ebu Hâtim er-Râzî, "*Ben, Ebu Zur'a ve ashabımızdan bir cemaat, Zührî'nin Ebân b. Osman'dan bir şey işitmediği konusunda ihtilafa düşmedik. Ondan nasıl işitebilir ki, o, 'Ebân'dan bana ulaştı ki' diyor. Bu olamaz çünkü ona yetişmedi*."[1578] demek suretiyle, buna karşı çıkmıştır. Bu konuda gelen bir diğer haber ise; "*Esram, Ebu Abdillah'a, "Zührî, Ebân b. Osmân'dan işitti mi?" diye sordum. O, "Ondan işitip işitmediğini bilmiyorum. Ancak o,*

[1570] Mizzî, II, 16-17
[1571] İbn Sa'd, IV, 43
[1572] bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 4-5; ayrıca bkz. A. Emin, *Duha'l-İslâm*, II, 321; Muâviye b. Ammâr b. Ebî Muâviye ed-Dühenî el-Becelî hakkında bkz. Zehebî, *Mîzân*, VI, 459; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 463
[1573] bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 337-338
[1574] İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 44-45
[1575] İbn Sa'd, IV, 176
[1576] Onun hakkında bkz. Zehebî, *Mîzân*, I, 124-129
[1577] Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 450; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 295; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, IV, 37; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, I, 111; Zehebî, *A'lâm*, IV, 352, V, 327; *el-Kâşif*, I, 206
[1578] Alâî, I, 269

Ebân'la kendi arasına Abdullah b. Ebî Bekr'i soktu"[1579] şeklindedir. Bununla beraber, Zührî'nin Ebân'dan doğrudan nakilleri vardır; "*…Zührî-Ebân b. Osman-Osman, "Sarhoş ve mecnunun boşaması geçerli değildir*"[1580]

İbn İshâk'ın ondan rivâyet ettiği konusunda ise ittifak vardır.[1581] Buna karşın eserinde onun ismini zikretmemektedir. İbn Sa'd ise onun hakkında Vâkıdî kaynaklı olarak bilgi vermekte, ancak ondan nakilde bulunmamaktadır.[1582]

5. 4. Eseri

Horovitz, Ebân'ın Meğâzî bilgisi ile ilk meşhur olan[1583] ve bu konuda ilk tedvînde bulunan kişi olduğunu iddia eder.[1584] Onun ilk kitap tasnif edenlerden olduğunu belirten A'zamî de, *Kitâbu'l-Meğâzî*'si olduğunu ve İbn Sa'd'a atıfla Muğîra b. Abdirrahman tarafından rivâyet edildiğini söyler.[1585] Hamidullah ise eserin içeriği hakkında bilgi vermekte ve Ebân'ın söz konusu eserinde el-Mebde, el-Meb'as, el-Meğâzî, vefat, Sakîfe ve Ridde haberlerini cem ettiğini söylemektedir.[1586] Kaynağı konusunda herhangi bir bilgi vermeyen Hamidullah'ın, Tûsî(460/1067)'nin *el-Fihrist*'ine dayandığı anlaşılmaktadır. Ancak, Tûsî'nin, kitabında el-Mebde, el-Meb'as, el-Meğâzî, el-Vefât, es-Sakîfe ve Ridde haberlerini topladığını söylediği kişi, Ebân b. Osman b. Affân değil, Ebân b. Osman el-Ahmer el-Becelî'dir.[1587] Ebân'ı siyer kaynakları arasında zikreden ve sadece Ya'kûbî'nin onu zikrettiğini söyleyen Abdulazîz ed-Dûrî de[1588] benzer bir hata yapmıştır. Ya'kûbî'nin kaynakları arasında saydığı Muhammed b. Cafer'den rivâyet eden Ebân,[1589] Ebân b. Osman b. Affân değildir. Zira, Ya'kûbî'nin zikrettiği Cafer b. Muhammed b. Ali(Ebu Abdillah) 148/765 yılında vefat etmiştir.[1590] Buradaki Ebân b. Osman, Muhammed b. Cafer'den rivâyet eden Ebân b. Tağlib'ten[1591] rivâyet eden Ebân b. Osman el-Ahmer el-Becelî'dir.[1592]

[1579] İbn Muhammed, Ahmed b. Muhamed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed b. İdrîs b. Abdillah(266/879), *Kitâbu Bahri'd-Dem fî men Tekelleme fîhi'l-İmâm Ahmed bi-Medhin ev Zemmin*, thk: Ebu Üsâme Vasiyyullah b. Muhammed b. Abbâs, Dâru'r-Râye, Riyad 1989, I, 385
[1580] İbn Ebî Şeybe, IV, 77
[1581] bkz. İbn Adiy, VI, 106; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 214, 218; İbn Seyyidinnâs(737/1336), *Uyûnu'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve'ş-Şemâil ve's- Siyer*, I-II, thk: Muhammed el-Îd el-Hatrâvî-Muhyiddin Mestû, I. Bsk., Mektebetu Dâri't-Turâs 1992, I, 55; Mizzî, XXIV, 406; Zehebî, *A'lâm*, VII, 34, 36; *Tezkira*, I, 173; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 26; Suyûtî, *Tabakât*, I, 82
[1582] bkz. İbn Sa'd, V, 151-153
[1583] Horovitz, *el-Meğâzî*, 3
[1584] Horovitz, *el-Meğâzî*, 6; ayrıca bkz. Hamâde, *Mesâdir*, 67
[1585] A'zamî, *Dirâsât*, I, 143; *Hadîs Edebiyatı*, 58; ayrıca bkz. A. Emin, *Duha'l-İslâm*, II, 321
[1586] İbn İshâk, *Sîre*, Hamidullah, (*takdîm)*, yv
[1587] bkz. Tûsî, Ebu Cafer Muhammed b. el-Hasan(460/1067), *el-Fihrist*, Müessesetu'l-Vefâ, III. Bsk., Beyrut 1403/1983, 46
[1588] bkz. Dûrî, *İlmu't-Târîh*, 21
[1589] Ya'kûbî, II, 6
[1590] bkz. Ya'kûbî, II, 381; ayrıca bkz. İbn Hacer, Tehzîb, I, 44-445
[1591] bkz. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, V, 75

Muhtemelen müstensihlerin hatası nedeniyle, "*Ebân b. Osman-Ebân-Cafer b. Muhammed*" şeklindeki sened, "*Ebân b. Osman-Cafer b. Muhammed*" şeklini almıştır.

Della Vida ise, Ebân'ın rivâyetleri, "*Abdurrahman b. el-Muğîra tarafından bir kitap halinde toplanmıştır*"[1593] demektedir. Öncelikle Della Vida'nın isim konusunda hata ettiğini belirtelim. Zira burada söz konusu olan Abdurrahman b. el-Muğîra[1594] değil, Muğîra b. Abdirrahman b. el-Hâris'tir ve iddiaların temelinde de İbn Sa'd'ın, Muğîra b. Abdirrahman b. el-Hâris'in biyografisinde, Vâkıdî'den naklettiği, "*Sikadır. Ebân b. Osman'dan aldığı Resulullah(sav)'in Meğâzî'si dışında rivâyeti azdır*"[1595] anekdotu yatmaktadır. Muğîra b. Abdirrahman, Yezîd(105/724) veya Hişâm b. Abdilmelik'in (125/743) zamanında vefat etmiştir.[1596] İbn Hacer, onun kaynakları arasında Ebân b. Osman'ı zikretmediği gibi, yukarıda verdiğimiz Vâkıdî'nin sözünü nakletmesine rağmen, Ebân'dan Meğâzî alması konusuna değinmez.[1597] İbn Sa'd'ın, Ebân b. Osman'ın biyografisinde onun Meğâzî'sine dair herhangi bilgi vermemiş olması da ayrı bir konudur.[1598] Bütün bunlardan hareketle, Muğîra'nın, Ebân'dan Meğâzî aldığı iddiasının tekrar sorgulanması gerektiği kanaatini taşımaktayız. Vâkıdî'nin bu sözünü doğru olarak kabul edecek olursak da, aşağıda metnini verdiğimiz ve Ebân'ın "*güvendiği birinden*" aldığı risâlenin, Muğîra'nın eline geçtiğine yormak gerekir. Söz konusu risâlede de, Ebân'ın herhangi bir dahli veya katkısı olmadığı için kaynaklar Ebân'ın ismini atlamayı tercih etmişlerdir. Dolayısıyla ilgili rivâyete dayanarak Ebân'ın *Meğâzî*'sinden bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Diyanet İslâm Ansiklopedisi *Ebân b. Osman* maddesi yazarı Selahaddin Polat, bu konuda, "*Ancak, Zübeyr b. Bekkâr, veliaht Süleyman b. Abdilmelik'in, o sırada Medine valisi olan Ebân b. Osman b. Affân ile görüştüğünü ve meğâzîye dair eserinden kendisi için bir nüsha istinsah ettirmek istediğini söyler ki bu bilgiler birinci görüşün doğruluğunu destekler mahiyettedir*"[1599] demek suretiyle, Ebân'ın Meğâzî müellifi olduğunu dile getirir. Oysa, atıfta bulunduğu Zübeyr b. Bekkâr'ın eserine baktığımızda söz konusu edilen Ebân'ın telifi değil, başkasından edindiği nüsha bir eserdir. Haber, "*Ahmed b. Saîd-Zübeyr-Musab b. Abdillah-Vâkıdî-İbn Ebî Sebre-Abdurrahman b. Yezîd*" kanalıyla gelmiştir ve "*82 yılında, Süleyman b.*

[1592] Bkz. İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, I, 99; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 6-7; Zehebî, *Mîzân*, I, 124; Ya'kûbî'nin, ileriki sayfalarda sadece, "*Cafer b. Muhammed'den rivâyet eden dedi ki…*" şeklinde isim zikretmemesi de dikkat çekicidir. Bkz. Ya'kûbî, II, 7, 22-23; Ebân b. Osman el-Ahmer el-Becelî hakkında ayrıca bkz. Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, I, 7

[1593] Vida, "Sîre", *İA*, X, 700

[1594] Abdurrahman b. el-Muğîra konusunda bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 401-402

[1595] İbn Sa'd, V, 210; onun hakkında ayrıca bkz. Zehebî, *Mîzân*, VI, 494-495; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 494

[1596] bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 494

[1597] bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 494

[1598] bkz. İbn Sa'd, V, 151-153

[1599] bkz. Polat, "Ebân b. Osman", *DİA*, X, 66-67

Abdilmelik, veliaht iken hac yolculuğunda, Medine'ye uğradı. İnsanlar onun yanına gelerek selamladılar. Süleyman, Resulullah'ın namaz kıldığı yerleri dolaştı. Uhud şehitlerini ziyaret etti. Yanında Ebân b. Osman, Amr b. Osman, Ebu Bekr b. Abdillah b. Ahmed vardı. Ona Kuba'yı ve Mescidu'l-Fedîh gibi yerleri gezdirdiler. O, gezdiği yerleri soruyor, bilgi alıyordu. Sonra Ebân b. Osman'a Nebî'nin siyerini ve meğâzîsini yazmasını emretti. Ebân, "O, yanımda. Onu kendisine güvendiğim birinden tashih edilmiş olarak aldım(هي عندي, قد أخذتها مصَححة ممَن أثقُ به)*" dedi. Süleyman, onun bir nüshasını çıkarmasını emrederek, katip görevlendirdi. Yazma tamamlanınca Süleyman'a götürüldü. O kitaba bakınca, iki Akabe'de ve Bedr'de Ensâr'ın zikrini gördü. Bunun üzerine, "Ben bu topluluğun bu kadar faziletli olduğunu düşünmüyorum…" dedi. Ebân b. Osman, "Ey emir, onların mazlum şehidi yüzüstü bırakmakla yaptıkları, bizi doğruyu söylemekten engellemedi, şu söz gerçektir ki, "Onlar kitabımızda*(في كتابنا هذا)*size vasfettiğimiz gibidirler" dedi. Süleyman, "Bunu müminlerin emirine zikretmek için nüshasına ihtiyacım yok. Muhtemelen o muhalefet edecek" dedi ve kitabın yakılmasını emretti. "Döndüğümde müminlerin emirine soracağım, şayet uygun bulursa, nüshasını çıkarmak kolaydır" dedi. Süleyman b. Abdilmelik durumu ve Ebân'ın görüşünü babasına anlattı. Abdulmelik, "Bizim faziletine ihtiyacımız olmayanların öne çıkarılmasına, Şam halkının bilmediklerini öğretmeye ihtiyacımız yok" dedi. Süleyman, "Ey müminlerin emiri, işte bu yüzden nüshasını çıkardığım kitabı, müminlerin emirinin görüşü alınıncaya kadar yakılmasını emrettim" dedi…"*[1600] şeklindedir. Görüleceği üzere, bu metne bakarak, Ebân'ın bizatihi cem' ettiği bir eserden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Yukarıda Vâkıdî'nin de kastettiği Meğâzî, muhtemelen Ebân'ın güvendiği birinden aldığı bu nüshadır, yoksa kendisinin özgün Meğâzî'ye dair eseri/risâlesi veya haberleri olsaydı bunu kendi biyografi kısmında zikrederdi.

Rivâyetleri bahsinde bu konu üzerinde duracağımızdan burada sadece şunu ifade edelim ki, Ebân'ın siyere dair bir eserinden söz etmek zordur. Ebân'ın siyere dair en fazla bir iki haberi vardır ve bu haberlere bakarak da Horovitz'in iddia ettiği gibi, onu Meğâzî bilgisi ile ilk meşhur olan veya ilk tedvînde bulunan olarak kabul etmek mümkün değildir.[1601]

[1600] Zübeyr b. Bekkâr, 275-276

[1601] Ebân'ın Meğâzî adlı bir eseri olmadığı konusunda ayrıca bkz. Zetterstéen, K. V., "Ebân b. Osman b. Affân", *İA*, Eskişehir 1997, IV, 2. Ne ilginçtir ki Zetterstéen, atfedilen eserin Ebân'a ait olmadığı görüşünü Horovitz'e dayandırmaktadır.

5. 5. Rivâyetleri

Kendisinin az hadisi vardır.[1602] Buhârî ve Müslim ondan rivâyet etmişlerdir.[1603] Bununla beraber, kendi adına yalan hadisler de imal edilmiştir.[1604] Kaynaklarda, Ebân b. Osman'a ait siyere dair rivâyeti yok denecek kadar azdır. Onun rivâyetlerine örnek olarak sadece iki haber zikretmek durumundayız; "Abdurrahman b. Ebân b. Osman-Babası-Osman, "*Ben Ömer'in yanına giren en son kişiydim…*"[1605]; "Ebu Ğassân-İbn Ebî Yahyâ-Abdurrahman b. Utbân-Ebân b. Osman-Ka'b b. Acra, "*Nebî ilk Cuma namazını Benî Sâlim mescidinde, Atike mescidinde kıldırdı…*"[1606] Görüleceği üzere bu iki haberden de sadece biri Resulullah'ın hayatı ile ilgilidir. Burada Horovitz'in, çalışmasının sonuna Ebân b. Osman'ın nakli olarak eklediği,[1607] İbn Kuteybe'nin *eş-Şi'r ve'ş-Şuarâ*'sından yaptığı alıntıya da yer vermek gerekir. Ancak, Ka'b b. Züheyr'in biyografisini ve Resulullah'ın bürdesini ona vermesini konu edinen bu haberin tamamı Ebân'a ait değildir. Ebân'la ilgili kısım; "*Nebî(sav) ona Bürdesini giydirdi. Muâviye daha sonra bunu yirmi bin dirheme satın aldı. Halifelerin bayramlarda giydiği (bu bürdedir). Bunu Ebân b. Osman iddia etmiştir*"[1608]şeklindedir. Ka'b b. Züheyr'in gelerek Müslüman olması ve şiir okuması haberini daha kapsamlı ve ayrıntılı olarak İbn İshâk, Âsım b. Ömer b. Katâde'ye dayanarak nakletmektedir.[1609] İbnu'l-Esîr de, Muâviye'nin bürdeyi satın alması da dahil olmak üzere aynı hikayeyi anlatmasına karşın, kaynak zikretmez.[1610] İbn Kesîr ise hâdiseyi İbn İshâk ve Beyhâkî temelli olarak anlatır ve hiçbir surette Ebân'ın ismini zikretmez.[1611] Bütün bunlara ek olarak, İbn Kuteybe'nin zikrettiğimiz anekdottan sonra da haberini devam ettirmiş olması, söz konusu rivâyetin tamamının Ebân'a ait olmadığını, sadece bürdenin Muâviye tarafından satın alınması ve bayramlarda halifelerin giymesi ile ilgili kısmın, Ebân'ın iddiasına dayandığını söyleyebiliriz.

[1602] Zehebî, *A'lâm*, IV, 352. Onun fıkha dair rivâyetleri de vardır. Bunlara örnek olarak; "Mâlik b. Damre İbn Saîd el-Mâzenî-Ebân b. Osman, "*Osman b. Affân, ekmek ve et yedi. Sonra mazmaza yaptı, ellerini yıkadı, onlarla yüzünü meshetti. Sonra namaz kıldı. Abdest almadı*" [Neysâbûrî, Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim b. el-Münzîr(318/930), *el-Evsat fi's-Sünen Ve'l-İcmâ ve'l-İhtilâf*, I-II, thk: Ahmed Muhammed Hanîf, Dâru Tayyibe, Riyad 1405, I, 221] ve "Ebân b. Osman, "*Adam, fercine dokunursa, Abdest alıncaya kadar namaz kılamaz*"[İbn Şâhîn, *Nâsihu'l-Hâdîs*, I, 118] gibi nakillerini vermek mümkündür.

[1603] bkz. Hâkim en-Neysâbûrî, *Tesmiyye*, I, 80; Mizzî, II, 19

[1604] Örnekler için bkz. Nesâî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb(303/916), *Amelu'l-Yevm ve'l-Leyl*, thk: Faruk Hamâde, Müessesetü'r-Risâle, II. Bsk., Beyrut 1406, I, 291; İbn Ebî Hâtim, *İlel*, II, 183, 196-197, 373; İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed(597/1200), *el-İlelü'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdisi'l-Vâhiye*, I-II, thk: Halîl el-Meys, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1403, II, 938

[1605] bkz. İbn Şebbe, III, 919; varyantları için bkz. 919-920; ayrıca bkz. İbn Ebî Âsım, Ebu Bekr Ahmed b. Amr b. Ebî Âsım ed-Dahhâk Şeybânî (287/900), *Kitâbu'z-Zühd*, thk: Abdulalî Abdulhamîd Hâmid, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, II. Bsk., Kahire 1408, I, 118

[1606] İbn Şebbe, I, 68

[1607] bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 134-135

[1608] İbn Kuteybe, *eş-Şi'r*, 85

[1609] bkz. İbn Hişâm, IV, 503, 514

[1610] bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 274-276

[1611] bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 768-776

Netice itibariyle diyebiliriz ki, ilk siyer kaynaklarında isminin zikredilmediği, bir iki rivâyeti dışında siyere müteallik herhangi bir nakli olmayan Ebân'ın, siyer yazıcılığına, içeriğine, metodolojisine dair herhangi bir etkisinden veya katkısından söz etmek mümkün olmadığı gibi, onun bir siyer alimi gösterilmesi kesinlikle hatadır. Burada, Ebân'a yer ayırmamızın sebebi, Horovitz, A. Emin, A'zamî ve daha başka araştırmacıların[1612] onu bir siyer alimi olarak göstermelerinin, hata olduğunu ifade etmektir. Ebân'dan çok daha fazla, siyer ve meğâzîye dair rivâyetleri, nakilleri olan bir çok alim siyer râvisi olarak zikredilmezken, Ebân'ın bu şekilde gösterilmesi de ayrıca dikkat çekicidir. İlk olarak Horovitz'in ortaya attığı bu isim, sonraki araştırmacılar tarafından da herhangi bir tetkike tabi tutulmaksızın tekrar edilegelmiştir. Burada insanın aklına, ister istemez Horovitz'in bu ismi zikretmesinin temelinde ona yöneltilen ahmaklık ithamının etkili olup olmadığı sorusu geliyor.

C-CEM' DÖNEMİ

Siyer yazıcılığı Zührî ile yeni bir döneme girmiştir. Risâleler döneminde alimler, Urve'nin Âişe'den, Âsım b. Ömer'in Mahmûd b. Lebîd'den, Abdullah b. Ebî Bekr'in babasından veya vesikalardan faydalanması gibi sınırlı sayılabilecek kaynaklardan elde ettikleri haberleri bir araya getirmeye çalışmışlardı. Oysa bu dönemde Zührî belli bir hacme ulaşan bütün bu nakilleri kendisinde toplamayı başarmış, talebelerine kolayca ulaşabilecekleri, geniş bir literatür hazırlamıştır. Zührî'nin, kendisinden önceki siyer risâlelerini bir araya toplama başarısında kendi ilmî yetkinliğinin yanı sıra, siyasî idarenin teşviki de göz ardı edilmemelidir. Bu dönemle ilgili olarak sadece Zührî'yi ele alacağız. Siyerde bir nevî Zührî'nin nakilcisi konumunda olan Ma'mer'i de bu bölümde ele almak mümkündür. Ancak Ma'mer'in sadece Zührî ile yetinmemiş olması ve Zührî'nin rivâyetlerini kendi tercihine göre tasnif ederek yeni bir telifte bulunması sebebiyle, onu bir sonraki dönemde ele almayı uygun bulduk.

1-Zührî(124/741)

Zührî, Medine ekolünün kurucusu olarak gösterilmektedir.[1613] Daha önceden ilk dönem siyer yazıcılığında bir ekol tasnifi yapmanın mümkün olmadığı üzerinde durduğumuz için burada bunun ne kadar sağlıklı olabileceği üzerinde tekrar durmuyoruz.

[1612] bkz. Vâfî, 219; Terzi, Mustafa Zeki, *İslâm Tarih Yazıcılığının Doğuşu ve Gelişmesi*, Samsun Yüksek İslâm Enstitüsü Öğretim Üyeliği Tezi, Samsun 1981, 27; Muhammed Fethî, 140; Sülemî, *el-Vâkıdî*, I, 7; İbn İshâk, *es-Sîretu'n-Nebeviyye, (takdim)*, I, 7; Terhînî, 43

[1613] bkz. Hafâcî, 356; Şeşen onu, "*Medine Tarih Ekolünün ilk büyük temsilcisi*" olarak tanımlar. Bkz. *Müslümanlarda Tarih*, 24; ayrıca bkz. Nebrâvî, 115; Zührî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, 30-31

Dördüncü tabakadan tâbiûnun küçüklerinden olan[1614] Zührî'nin nesebi, Muhammed b. Müslim b. Ubeydillah b. Abdillah b. Şihâb b. Abdillah b. el-Hâris b. Zühre b. Kilâb b. Mürre'dir.[1615] Künyesi, Ebu Bekr el-Kuraşî'dir.[1616] Annesi, Beni'd-Duil kabilesinin, Bekr b. Abdimenât b. Kinâne soyundandır.[1617] Süheyl ez-Zekkâr, onun ismini, İbnetu Ehbân b. ed-Duil b. Bükeyr b. Abdimenât b. Kinâne şeklinde zikretmektedir.[1618]

Zührî, Mekke'de doğmuştur.[1619] Doğum tarihi olarak 50/670,[1620] 51/671,[1621] 56/675,[1622] ve 58/677[1623] gibi tarihler verilmiştir. Süheyl Zekkâr ise, "*Rivâyetlerden en tercih edileni, Medine'de hicrî 51 yılında doğduğudur*."[1624] der. Kendisi Hicâz ile Şâm arasında "Eyle" diye isimlendirilen bir köyde oturuyordu.[1625]

Büyük dedesi, Abdullah b. Şihâb, Bedr'de müşrikler safında yer almıştır. Uhud Savaşında ise, Resulullah(sav)'i gördüklerinde öldüreceklerine veya bu uğurda öleceklerine dair yemin edenler arasında idi.[1626] Babası Müslim b. Ubeydillah ise, isyanı sırasında Abdullah b. Zübeyr'in yanında yer almıştır.[1627] Süheyl Zekkâr, Zührî'nin ilme yönelmesini ekonomik sıkıntılara bağlamaktadır.[1628] Zührî'nin ekonomik sıkıntılar çektiği doğrudur.[1629] Ancak onun ilme yönelmesini sadece ekonomik nedenlerle açıklamaya kalkışmak haksızlık olacaktır.

Otuz yaşına kadar Medine'de oturan Zührî, 80/699 yılında Dımeşk'e gitti.[1630] Onun Dımeşk'e gidiş tarihi olarak 81/700[1631] veya 82/701[1632] tarihleri de verilmiştir. Zührî'nin, Dımeşk'e Abdulmelik'in, İbnu'l-Eşas isyanı(81-82/701)[1633] ile uğraştığı zaman geldiği de

---

[1614] Suyûtî, *Tabakât*, I, 49
[1615] bkz. Zübeyrî, 274; Müslim, *el-Münferidât*, I, 121; *el-Künâ*, I, 114; İbn Muhammed, *K. Bahri'd-Dem*, I, 385; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 472; Nesâî, *Tesmiyetü Fukahâ*, I, 127; Dârakutnî, *Zikru Esmâi't-Tâbiîn*, I, 313; İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 136; Zehebî, *A'lâm*, V, 326; Alâî, I, 269; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 394; Ebu'l-Vefâ, *et-Tebyîn*, I, 181; Suyûtî, *Tabakât*, I, 49
[1616] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 394
[1617] bkz. Zübeyrî, 274
[1618] bkz. Zührî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, 23
[1619] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, I, 22
[1620] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 260; Zehebî, *A'lâm*, V, 326
[1621] Zehebî, *A'lâm*, V, 326
[1622] Zehebî, *A'lâm*, V, 326
[1623] bkz. İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 139; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 260; IX, 395, 398
[1624] Zührî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, 23
[1625] Subhî es-Sâlih, 381
[1626] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 472; İbnu'l-Esîr, "*denilir ki*" ibaresi ile, dedesinin ismini Uhud'da Hz. Muhammed'i yaralayanlar arasında zikreder. Bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 154; Horovitz, İbn Hişâm ve Taberî'nin nakline dayanarak Zührî'nin dedesinin bu konumundan bahsetmediğini belirtir. Bkz. *el-Meğâzî*, 50
[1627] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 472
[1628] bkz. Zührî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, 25-26
[1629] bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 328
[1630] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih*, 24
[1631] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, I, 22
[1632] Zehebî, *A'lâm*, V, 328; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, I, 22
[1633] Bu isyan hakkında bkz. Takkûş, *Târîhu'd-Devleti'l-Emeviyye*, 86-89

nakledilmiştir.[1634] Zührî, önce Abdulmelik b. Mervân, sonra da Hişâm b. Abdilmelik'in himayesine girmiştir.[1635] Emevî halifeleri hakkında bir layiha hazırladığı da belirtilen[1636] Zührî'nin, rivâyetlerinin geniş ölçüde Emevî taraftarı olduğunu iddia eden Watt, onların aleyhlerine olan haberleri de naklettiğini belirtir.[1637]

Kaynaklarda, Zührî'nin, Abdulmelik b. Mervân'ın himayesine girmesiyle alakalı olarak farklı hikayeler gelmiştir. Bu hikayelerde, ekonomik durumunun zorlaşması ile Şam'a gittiği, efendisine çocuk veren cariye konusunda[1638] veya Hüseyin'in şehit edildiği gün Beytu'l-Makdis'te olanlar hakkında[1639] bilgisi nedeniyle Abdulmelik'le görüştüğü, Abdulmelik'in Zührî'nin babası hakkında, "*fitnede fesat çıkaran bir adamdı*"[1640] dediği, borcunu ödediği[1641] ve Zührî'nin, dönüş yolunda kölesini istemeyerek öldürdüğü[1642] gibi konular işlenmektedir. Bu konuda bir diğer hikaye ise, "Vâkıdî-Abdurrahman b. Abdilazîz-Zührî" kanalıyla gelmiştir; "*Yetişkinliğimde, ne malım ne de dîvânda kayıtlı maaşım vardı. Ben, kavmimin nesebini, bu konuda alim olan Abdullah b. Sa'lebe b. Sa'îr'den öğreniyordum…Ona bir adam gelerek, boşanma konusunda bir meseleyi sordu. Abdullah ona, Saîd b. el-Müseyyib'e gitmesini söyledi…Ben de Saîd b. el-Müseyyib'in yanına gittim ve İbn Sa'lebe'yi bıraktım. Urve, Ubeydullah, Ebu Bekr b. Abdirrahman'la beraber fıkıh öğrendim. Sonra Şam'a hareket ettim. Seher vakti, Dımeşk mescidine girerek, bir ders halkasının içine oturdum. Topluluk benim nesebimi sorduktan sonra, bana, "Efendisine çocuk veren cariye konusunda bir bilgin var mı?" dediler. Ben onlara bu konudaki Ömer b. el-Hattâb'ın hükmünü söyledim…Kabîsa b. Züeyb geldi, ona haber verdiler, nesebimi sordu. Ben de nesebimi söyledim…Abdulmelik, bana "Sen kimsin?" dedi. Ben, "Muhammed b. Müslim" dedim ve Zührî'ye kadar babalarımın isimlerini saydım. "Fitne çıkaran bir topluluk" dedi. Müslim b. Ubeydillah, İbnu'z-Zübeyr'e katılmıştı. Sonra efendisine çocuk veren cariye konusunda yanımda ne olduğunu sordu…Ben, bu konuda Ömer'den gelen hadisi naklettim. O, Kabîsa'ya dönerek, "Bu her tarafa yazılsın" dedi. Ben kendi kendime, "Bir daha, onun yanına girmeye fırsatım olmaz" diye düşünerek "Müminlerin emiri, şayet uygun görürlerse akrabalığımı gözetsin, bana maaş bağlasın" dedim. Abdulmelik, "Sen, şimdi durumunu düşürdün" dedi…Evine*

[1634] bkz. Zehebî, *A'lâm,* V, 329
[1635] İbn Kuteybe, *el-Meârif,* 472
[1636] A'zamî, Zührî'nin söz konusu risâlesinde halifelerin tarih sırasına göre doğum, vefat ve iktidar dönemlerinin listesini verdiğini, Taberî'nin bu risaleden iki nakilde bulunduğunu kaydeder. Bkz. *Hadîs Edebiyatı,* 254
[1637] bkz. Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri,* 83
[1638] bkz. Zehebî, *A'lâm,* V, 329
[1639] bkz. İbn Abdirabbih, V, 126-127
[1640] bkz. Zehebî, *A'lâm,* V, 329
[1641] bkz. İbn Abdirabbih, V, 127; Zehebî, *A'lâm,* V, 329
[1642] bkz. İbn Abdirabbih, V, 127

ulaştığımızda, içeride biraz kaldıktan sonra 100 dinarla çıktı. Bana bir katır, uşak ve 10 elbise verdi…Sonra bana, "Ailenin geçimi için sana maaş bağladım" dedi. Kabîsa'ya de dîvâna bu şekilde yazılmasını emretti. Bana dönerek, "Dîvân kaydının, müminlerin emiri ile beraber burada mı yazılmasını yoksa memleketinde mi yazılmasını istersin?" dedi. Ben, "Sizinle beraberim" dedim… Abdulmelik, "Ensâr'dan nerdesin? Onların yanında sen ilim bulursun, efendilerinin oğlu Hârise b. Zeyd'le görüştün mü?" dedi ve bazılarının isimlerini saydı. Medine'ye dönünce, onları buldum ve onlardan işittim. Abdulmelik vefat etti. Ben de, sırasıyla, Velîd, Süleyman, Ömer b. Abdilazîz ve Yezîd'e, intisap ettim. Sonra Hişâm b. Abdilmelik'e tutundum. Hişâm, Zührî'yi, çocuklarına ilim öğretmek ve onlarla haccetmek için görevlendirdi"[1643] Muhtasar olarak aktardığımız bu rivâyet, onun hayat hikayesinin de özeti gibidir ve anlatılanlar içerisinde doğruya en yakını gözükmektedir.

Zührî'nin cömertliğine dair bir çok hikaye gelmiştir.[1644] Anlaşılan o ki, Zührî bu yüzden büyük borçların altına girmiş ve borçları değişik dönemlerde Emevî halifeleri tarafından ödenmiştir. Ancak onun bunları fazla dert etmediği anlaşılıyor; "*Zührî'ye, seni borçlarının çokluğundan dolayı ayıplıyorlar?" denildi. O, "Borcum ne kadar?" diye sordu. "20.000 dinar" denilince, "Çok değilmiş. Benim beş kaynağım var, her kaynağımın fiyatı 40.000 dinar" dedi*."[1645] Bu borçları yüzünden devamlı halifelere başvuran Zührî, gerek başvurma gerekse de borçlarının ödenmesi konusunda bir sıkıntı ile karşılaşmamıştır; "Saîd b. Abdilazîz, "*Zührî, Hişâm'a, "Borcumu öde" dedi. O, "Ne kadar?" diye sordu. Zührî, "18.000 dinar" deyince, "Korkarım ki, bunu ödersem, borç daha da artacak" dedi. Zührî, "Nebî 'Mümin aynı delikten iki kere geçmez' buyurmuştur" dedi. Bunun üzerine Hişâm borcunu ödedi. Ancak, Zührî ölmeden önce yine o kadar borçlanmıştı*."[1646] Rivâyette de konu edildiği gibi, Hişâm, bir çok defa Zührî'nin borçlarını ödemiştir.[1647]

Zührî'nin ekonomik açıdan siyasî idareye bağlı olması, halifeler tarafından istismar edilmeye de kalkışılmıştır; "*Süleyman b. Yesâr, Hişâm b. Abdilmelik'in yanına girdi. Hişâm, "Ey Süleyman, onlardan günahın büyüğünü üstlenen…*[24/Nûr, 11] *kimdir?" dedi. Süleyman, "Abdullah b. Übeyy b. Selul'dur" dedi. Hişâm, "Yalan söyledin. O, Ali'dir" dedi. Bu sırada, Zührî içeri girdi. Hişâm ona da aynısını sordu. O da, "Abdullah b. Übeyy b. Selul'dur" dedi. Hişâm yine, "Yalan söyledin. O, Ali'dir" dedi. Zührî, "Babası yok olasıca, ben mi yalan*

[1643] Zehebî, *A'lâm*, V, 330-331; Zührî'nin, Abdulmelik'le görüşmesiyle ilgili olarak ayrıca bkz. İbn Şebbe, II, 723-725; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 394-395; 400-401. Onun, Hişâm'ın çocuklarına öğretmen olarak tayin edilmesi konusunda bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 396

[1644] Bu konuda kendisi, "*Cömertliği bulduk, tecrübenin bir faydası olmuyor*" demiştir. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 340; cömertliğine dair hikayeler için bkz. İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 138-139; Zehebî, *A'lâm*, V, 340-341

[1645] Zehebî, *A'lâm*, V, 340

[1646] Zehebî, *A'lâm*, V, 342; ayrıca bkz. İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, I, 40; Zehebî, *A'lâm*, V, 340

[1647] bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 398

söyledim, gökten 'Allah yalanı helal kıldı' diye bağırsalar ben yine yalan söylemem, bana Saîd, Urve, Ubeyd ve Alkame b. Vakkâs haber verdiler ki Âişe, "Onlardan günahın büyüğünü üstlenen Abdullah b. Übeyy'dir" demiştir. Herkes şaşırmıştı. Hişâm ona, "Kalk git, senin gibi birisine güvenmek bize gerekmez" dedi. O, "Haksızlıkla veya zorla sen benim üzerime hakim olamazsın! Benimle uğraşmayı bırak" dedi. Hişâm, "Hayır, fakat sen bir milyona yola gelirsin" dedi. Zührî, "Sen de senden önceki baban da bilir ki, malla yola gelmem" dedi ve çıktı. Hişâm, "Şüphesiz, şeyhi biz tahrik ettik" diyerek, ona bir milyon takdir etti. Bu Zührî'ye haber verilince, "Allah'a hamd olsun, bu O'nun katındandır" dedi."[1648] Görüleceği üzere Zührî, gerektiği yerde siyasî idarenin baskısına direnebilmiş, ilmî dürüstlüğünden taviz vermemiştir. Ancak Zührî'nin, maddi anlamda rahat diyebileceğimiz bir yaşam tarzına alıştığını ve vazgeçemediğini de burada belirtmeliyiz. Nitekim Süfyân'ın, "*Zührî'ye, keşke Medine'de otursan…insanlar senden öğrenseler" denildi. O, "Bunu yapmam için, benim dünyadan çekilmem ve Ahireti arzulamam gerekir" diye cevap verdi."*[1649] şeklindeki rivâyeti de, bunu desteklemektedir.

Zührî'nin, Abdilmelik'le olan ilişkileri bağlamında en çok dile getirilen husus, "*Üç Mescid dışında yolculuğa çıkılmaz(at sürülmez)*" hadisi ile alakalıdır. Özellikle müsteşrikler tarafından dile getirilen bu haberin kaynağı Ya'kûbî'dir; "*Abdulmelik, İbnu'z-Zübeyr'in hacca gidenleri yakalayıp, kendisi için biat alması üzerine, Şam halkını hacca gitmekten men ederek, Mekke'ye gitmelerini yasakladı. İnsanların, "Allah'ın üzerimize farz kıldığı hacdan bizi men mi ediyorsun?" diyerek buna karşı çıkmaları üzerine o, "İşte İbn Şihâb ez-Zührî, Resulullah'ın "Üç mescit dışında yolculuğa çıkılmaz, Mescid-i Haram, benim bu mescidim ve Beytu'l-Makdis" dediğini rivâyet ediyor. Buna göre, Beytu'l-Makdis de sizin için Mescid-i Haram makamındadır. Resulullah'ın miraca çıkarken ayağını oradaki taşın üzerine koyduğu rivâyet edilmiştir. Bu da sizler için Ka'be makamındadır" dedi. Bu taşın üzerine, kubbe yaptırdı, örtüler örttürdü. İnsanlar, Ka'be'nin etrafında tavaf ettikleri gibi onun etrafında tavaf ettiler. Bu durum Benî Ümeyye döneminde böyle ikâme edildi*"[1650] Bu haberin bazı değişikliklerle Kütüb-i Sitte'de yer aldığını belirten Horovitz, Abdulmelik'in, Zührî'ye atıfla bu hadisi zikretmesinin mümkün olmadığını belirtir. Zira bu rivâyete göre söz konusu hâdise, İbnu'z-Zübeyr'in isyanı zamanında, 65-73/684-692 yılları arasında olabilir. Kubbenin yapılış tarihi ise 72/691'dir. Zührî 73 yılında 23 yaşında veya daha gençti ve hadis alimleri arasında

[1648] Zehebî, *A'lâm*, V, 339-340. Bu rivâyeti nakleden A'zamî'nin, rivâyetin devamında yer alan rüşvet teklifine yer vermemesi ilginçtir. Bkz. A'zamî, *Hadis Edebiyatı*, 260; bu hâdisenin benzerinin Velîd b. Abdilmelik'le Zührî arasında geçtiği de rivâyet edilmiştir. Bkz. Buhârî, *Sahîh*, V, 60; İbn Şebbe, I, 337; Zehebî, *A'lâm*, II, 160; Kurtubî, XII, 198

[1649] Zehebî, *A'lâm*, V, 337

[1650] Ya'kûbî, II, 261

isminin geçmesi mümkün değildir.[1651] Abdullah b. ez-Zübeyr'in öldürülme tarihi 73/692 yılıdır. Oysa Zührî'nin Dımeşk'e gidişi olarak en erken zikredilen tarih 80/699 yılıdır ve gittiğinde Abdulmelik tarafından tanınmamaktadır.[1652] Zührî'nin babasının isminin Abdullah b. ez-Zübeyr'in isyanına katılanlar arasında geçmesi de göz önüne alınacak olursa bu haberin sıhhatinden bahsolunamaz.[1653]

Zührî'nin halifelere olan yakınlığı nedeniyle ismi, siyasî entrikalara da karışmıştır. Kendisi, halifeler nezdindeki konumunu kullanarak, halife atamalarına karışmış, bu konuda halifenin fikrini etkilemek istemiştir. Onun, Velîd b. Yezîd'i veliahtlıktan azletmesi için Hişâm b. Abdilmelik'le görüştüğü bu konuda ısrarcı davrandığı nakledilmiştir.[1654] Böylece Zührî, veliaht olan Velîd'in düşmanlığını kazanmıştır. İbn Kesîr'in verdiği bilgiye göre, Velîd, Zührî'nin bu çabasını anlamış ve onu tehdit etmiştir. Zührî'nin bu tehditlere cevabı, "*Ey fasık, Allah seni üzerime salmaz*" şeklinde olmuştur.[1655] Muhtemelen, Zührî'ye atfedilen bu söz, sonradan imal edilmiştir. Zira Zührî'nin doğrudan veliahdı karşısına alması oldukça zor bir ihtimaldir. Gelen rivâyetler de Zührî'nin bu konudaki çalışmalarını kısmî bir gizlilik içerisinde yürüttüğünü göstermektedir. Bununla beraber Velîd'in Zührî'nin çalışmalarından haberdar olduğunu ve hiç de iyi niyetler beslemediğini söyleyebiliriz. [1656] Zührî'nin, Velîd'i ayıplamasının veya halife olmasını istememesinin nedeni, muhtemelen onun yaşantısıdır.[1657] Zührî, idaredeki kişilere de yardımcı olmaya gayret göstermiş onlara öğütler vermiştir.[1658]

Zührî'nin fıkıh bilgisi hakkında senâ edici ifadeler gelmiştir.[1659] İbn Kuteybe, Yezîd b. Abdilmelik'in ondan kadı olmasını istediğini belirtir.[1660] Nitekim Zührî, Yezîd döneminde, Süleyman b. Habîb'le beraber bir müddet kadılık görevini yürütmüştür.[1661] Resmî görevi uzun süreli olmamakla beraber, Zührî'nin ismi, Ömer b. Abdilazîz,[1662] Yezîd b. Abdilmelik[1663] ve Hişâm b. Abdilmelik[1664] dönemi fakihleri arasında geçmektedir.

[1651] bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 51-52
[1652] bkz. İbn Abdirabbih, V, 126; Zehebî, *A'lâm*, V, 329-330
[1653] Söz konusu rivâyeti nakleden Ya'kûbî'nin Zührî'yi, Abdulmelik dönemi fakihleri arasında zikretmediğini de ayrıca belirtelim. Bkz. Ya'kûbî, II, 282. Bu habere yapılan reddiyeler için ayrıca bkz. A'zamî, *Dirasât*, II, 456-460; Dûrî, *İlmu't-Târîh*, 99; Accâc, *es-Sünne*, 324-331
[1654] bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 341-342
[1655] bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 414
[1656] Zührî'nin, Hişâm b. Abdilmelik'le Velîd'i çekiştirmeleri ve Velîd'in bunlardan haberdar olması konusunda bkz. Taberî, *Târîh*, IV, 247; Ebu'l-Ferec, VII, 17-18; Zehebî, *A'lâm*, V, 341-342
[1657] Onun bir gecede, yetmiş kadeh içki içtiği nakledilmiştir. Bkz. Ebu'l-Ferec, VII, 18
[1658] bkz. Taberî, *Târîh*, IV, 105
[1659] bkz. İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 136-137; Zehebî, *A'lâm*, V, 336-337; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 397
[1660] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 472
[1661] bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 337; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 396
[1662] Ya'kûbî, II, 308-309
[1663] Ya'kûbî, II, 315
[1664] Ya'kûbî, II, 329

Zührî'nin vefat tarihi olarak, 123/740[1665] ve 124/741[1666] yılları verilmektedir. Ebu Ma'şer, onun 125/742 yılında vefat ettiğini söyler.[1667] Bununla beraber genel kanı, onun 124 yılında vefat ettiğidir.[1668] Onun Zebdâ vadisinde öldüğünü söyleyen Vâkıdî'den[1669] yaşı konusunda yetmiş iki[1670] ve yetmiş beş[1671] olmak üzere iki farklı rivâyet gelmiştir. Edâmî veya Edmâ denilen yerde,[1672] geçenlerin kendisine dua etmesi için yol üzerine defnedilmiştir.[1673]

Zührî, Emevîlerle yakın ilişkiler kurmasından dolayı eleştirilmesine ve bu yüzden kendisinden rivâyeti hoş görmeyenlere[1674] rağmen, hadisin aralarında dolaştığı(ilmin ana kaynakları) altı sika kişiden biridir.[1675] Zührî bir hadis dışında şüpheye düşmediğini, onun da hıfzettiği gibi olduğunu ifade etmiştir.[1676] Nitekim onun bu sözünü doğrulayacak, haberler de gelmiştir.[1677]

Zührî ilim talebi konusunda büyük çaba sarf etmiştir. Kendisi alimleri dolaşıyor ve onlardan ne işitiyorsa yazıyordu. Kendisinin alimlere soru sorma konusunda oldukça hevesli olduğuna dair rivâyetler gelmiştir.[1678] Zührî, "*Ben, Ubeydullah b. Utbe'den ilim alıyor ve ona hizmet ediyordum. Kapısına gelip izin istediğimde cariyesi ona, "Uşağın geldi" diyordu*"[1679] Zührî, Urve'nin kapısında da beklediğini ifade etmiştir; "*Ben, Urve'nin yanına gelir, kapısında beklerdim, girmek istediğimde girerdim. Ancak ona saygıdan dolayı, kapısında beklerdim*"[1680]

Zührî'nin hadis yazma konusundaki gayretleri ile ilgili bir çok haber gelmiştir; "Salih b. Keysân, "*Ben ve Zührî ilim taleb ediyorduk. Biz, "Sünneti yazalım" dedik ve Nebî(sav)'den gelenleri yazdık. Sonra, "Sahabeden geleni yazalım" dedi. Ben, "O, sünnet değildir,*

[1665] Mesûdî, III, 215; Zehebî, *A'lâm*, V, 349; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 398
[1666] bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 472; Mesûdî, III, 215; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 260; Zehebî, *A'lâm*, V, 349-350; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 396, 398; Suyûtî, *Tabakât*, I, 50
[1667] Zehebî, *A'lâm*, V, 350; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 398
[1668] Zehebî, *A'lâm*, V, 349
[1669] bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 398; Zübeyr b. Bekkâr ise, Senîn Vadisinde öldüğünü söyler. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 398
[1670] Zehebî, *A'lâm*, V, 350
[1671] bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 398
[1672] Burası, Hicâz'la Filistin sınırında, Zebdâ vadisinde idi. Bkz. İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 139; Zehebî, *A'lâm*, V, 349; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 398; Zührî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, 30
[1673] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 472
[1674] bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 339
[1675] bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 345
[1676] bkz. İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 137; Zehebî, *A'lâm*, V, 344
[1677] bkz. İbn Şebbe, II, 725; Râmhurmuzî, 397; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 396
[1678] bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 332
[1679] Ebu'l-Ferec, IX, 165; Zehebî, *A'lâm*, V, 332; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 399
[1680] Zehebî, *A'lâm*, IV, 432

yazmayalım" dedim. O yazdı ben yazmadım, o başardı ben kaybettim"[1681]; "Ma'mer, "*Zührî bazen, hadisi kaybetme korkusu ile ayakkabısına yazardı.*"[1682] Zührî'nin hıfzettikten sonra yazdıklarını imha ettiğine ve önceden yazmadığına dair rivâyetler de gelmiştir.[1683] Bu konudaki en meşhur rivâyet, Hişâm b. Abdilmelik'in çocukları için hadis yazmasından sonra söylediği nakledilen, "*Biz ilmi yazmaktan hoşlanmazdık. Ta ki, emirler bizi buna zorlayıncaya kadar. Biz de, Müslümanlardan kimseyi bundan engellemedik*"[1684] sözüdür. Ancak bu ve bundan önceki Zührî'nin yazdıklarını imha etmesi ile ilgili haberin sıhhatini şüpheyle karşıladığımızı belirtelim. Zira Ma'mer'in, Zührî'nin elindeki yazılı külliyâta dair söylediği, "*Velîd öldürülünceye kadar Zührî'den çok yazdığımızı düşünürdük. Velîd'in hazinesindeki defterler(Zührî'nin ilminden) bineklere yüklenmişti*"[1685] şeklindeki açıklamasına ve onun yazdıklarına dair gelen diğer rivâyetlere baktığımızda, Zührî'nin bir çok risâle yazdığını, gerek kendisinin, gerekse de öğrencilerinin bunlardan faydalandığını kesin olarak söyleyebiliriz.

Zührî'nin ilmî oluşumunda Saîd b. el-Müseyyib'in büyük katkısı olmuştur. Saîd b. el-Müseyyib'in nasıl öğrencisi olduğu konusunda kendisi, "*Sa'lebe b. Ebî Maîn'le oturdum. O, "Görüyorum ki, sen ilmi seviyorsun" dedi. Ben, "Evet" dedim. O, "Öyleyse, senin şu şeyhe-yani Saîd b. el-Müseyyib'e-gitmen gerek" dedi. Böylece ben Sâîd*('in derslerini) *yedi yıl takip ettim… Sonra Urve'ye gittim*"[1686] demiştir. Başka bir sözünde ise sekiz yıl boyunca ondan ilim aldığını ifade etmiştir. [1687] Zührî, Saîd b. el-Müseyyib'ten ilim alma konusunda oldukça ısrarcı davranmıştır; "*Saîd b. el-Müseyyib'ten hadis almak için 3 gün takip ettim*"[1688] Bu konuda başka bir sözünde ise "*Biz İbnu'l-Müseyyib'in yanına oturduğumuzda hiç birimiz bir şey sormazdık. Ta ki, hadise başlayıncaya veya bir adam gelip bir şey soruncaya kadar*"[1689] demektedir. Daha sonraları, Zührî'nin Emevîlere intisabı ile Saîd b. el-Müseyyib'le arası açılmıştır. Mâlik'in anlattığı bu hâdiseye göre; *"İbn Şihâb'a, Benî Ümeyye'den bazıları, Saîd b. el-Müseyyib'ten sordular. O, onun ilmini hayırla zikretti. Durumunu haber verdi. Bu Saîd'e ulaştı. İbn Şihâb Medine'ye gelince, Saîd'in yanına geldi, selam verdi, ancak o almadı ve onunla konuşmadı. Saîd ayrılınca, Zührî'de onunla beraber yürüdü ve "Ne oldu ki, selam*

[1681] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 106-107; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 398. Benzer içerikli sözler Ebu'z-Zinâd'dan da gelmiştir. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 329, 332
[1682] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 107
[1683] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 59
[1684] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 107; Zehebî, *A'lâm*, V, 334; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 395
[1685] Zehebî, *A'lâm*, V, 334; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 399
[1686] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 400
[1687] Zehebî, *A'lâm*, V, 332; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 395
[1688] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 400
[1689] Zehebî, *A'lâm*, V, 335

verdim benimle konuşmadın? Benden sana ne ulaştı. Hayırdan başka bir şey söylemedim" dedi. O, "Beni, Mervân'a mı anlattın?" dedi."[1690] Saîd b. el-Müseyyib'in, Zührî'ye olan kızgınlığının temelinde muhtemelen öğrencisinin kendisini hayırla yad etmesinden ziyade, Emevîlere intisabı yatmaktaydı.

Zührî'nin bir diğer önemli bilgi üstadı ise "*derya*"[1691] olarak nitelendirdiği Urve b. ez-Zübeyr'dir. Saîd b. el-Müseyyib'ten sonra Urve'nin ilim meclisine katılan Zührî, aldığı rivâyetleri müzakere etmeye büyük önem vermekte, Urve ve diğerlerinden aldığı rivâyetleri gece evine dönünce cariyesine tekrarlamakta idi.[1692]

İbn Şihâb, rivâyet almak için gelen şahısların ilmî düzeylerini ölçmek için, imtihan ediyordu. Kendisine rivâyet etmesi için gelen birine, bir beyitte geçen kelimeyi sormuş, bilmesi üzerine rivâyet edeceğini söylemiştir.[1693] Bununla beraber, rivâyet konusunda tesâhül gösterdiği durumlar da olmuştur; "Ubeydullah b. Ömer, "*Ben, İbn Şihâb'a kitaplarından bir kitap getirildiğini, onun sahifelere bakarak, "Bu benim hadisim, onu tanıdım, onu benden al" dediğini gördüm*"[1694] Rivâyetin başka bir varyantında durum daha açık dile getirilmektedir; "Ubeydullah, "*Zührî'ye kendisinin okumadığı, kendisine okunmayan bir kitap getirilir ve "Bunu senden rivâyet edelim mi?" denirdi. O, "Evet" derdi*."[1695] Süfyân b. Uyeyne'den gelen, "*Bir adamın, içinde İbn Şihâb'tan hadisler olan bir kitabı ona getirdiğini gördüm. Adam, "Bunu senden rivâyet edeyim mi?" dedi. İbn Şihâb, "Evet" dedi. Onu okumadı*"[1696] ve "*İbn Cüreyc hadislerle Zührî'nin yanına gelerek, "Ben bunları sana arz etmek istiyorum" dedi. O, "(Bu kadar) meşguliyetim arasında bunu nasıl yapabilirim?" dedi. İbn Cüreyc, "Bunları senden rivâyet edeyim mi?" dedi. O, "Evet" dedi*."[1697] şeklindeki şahitlikler, Abdullah b. Yahyâ b. Ibâd'ın, "*İbn Şihâb ez-Zührî, ashabından bazılarına hadislerinin yazıldığı bir tomar verir ve "Bu benim hadislerim, bunları al ve rivâyet et" derdi. Onlar da bunu kabul ederlerdi*"[1698] şeklindeki sözü, Zührî'nin kendi adına rivâyet edilmesini teşvik ettiğini veya en azından bu konuda yardımcı olduğunu göstermektedir. Hatîbu'l-Bağdâdî, Zührî'nin bu tavrını, getirilen hadisleri tanıması ile açıklamaktadır.[1699] Cem' döneminin en

[1690] İbnu'l-Müseyyib Mervân ismini Emevîler'i nitelemek için kullanmıştır. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 400
[1691] Zehebî, *A'lâm*, V, 344
[1692] bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 334; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 395. Bu konuda kendisi, "*Unutmak ve müzakereyi terk etmek ilmi götürür*" demiştir. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 337; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 400
[1693] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 402
[1694] Râmhurmuzî, 435; Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 355; ayrıca bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 338
[1695] Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 355; Zehebî, *A'lâm*, V, 344
[1696] Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 355-356
[1697] Râmhurmuzî, 436; Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 356
[1698] Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 356
[1699] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 356

önemli ismi olan ve kendisinin 2000-2100 arasında hadis rivâyeti olduğu söylenen[1700] biri için hadisleri tanımasının zor olmadığı aşikardır. Bizim şahsî kanaatimiz, onun hadislere bakmak yerine sadece risâlenin sahibine baktığı ve güvendiği tanıdığı kaynaklardan getirilen risâlelerin kendi adına rivâyet edilmesine müsaade ettiği yolundadır. Böylece, kendisine getiren râvi ile kaynak arasındaki senedin zincirinde yer alıyor, râvinin o haberi munkatı senedle rivâyet etmesinin önüne geçiyordu. Bazen de, elindeki risâlelerden birini kendisinden rivâyet etmek için gelene veriyor ve ondan rivâyet edebileceğini söylüyordu. Bu konuda Sevrî, "*Zührî'ye gittim. O, bana gevşek davrandı. Ona, "Sen şeyhlerine gitsen, sana bu şekilde davransalar hoşuna gider miydi?" dedim. O, "Haklısın" dedi. Sonra içeri girdi ve bana bir kitap getirerek, "Bunu al ve benden rivâyet et" dedi. Ben ondan bir harf dahi rivâyet etmedim*."[1701] Ancak, Zührî'nin bu yönteminin zamanla kontrolden çıktığını söylemeliyiz. Muhtemelen o, bu nedenden ötürü, ömrünün son zamanlarında hadis rivâyetini terk etmiştir.[1702]

Zührî'nin bu yöntemini onun arz ile sema'yı eşit olarak görmesinden kaynaklandığını da söylemek mümkündür. Bu konuda İbrahim b. Sa'd, "*İbn Şihâb'a ilim arz edilir. O da icazet verirdi*"[1703]; Ali b. el-Medînî, "*İbn Şihâb'dan arz dışında bir şey işitilmez*"[1704]; Abdullah b. Amr, "*Allah'a yemin ederim ki, İbn Şihâb'tan kıraatten başka bir yolla almadık…*"[1705] demişlerdir.

Zührî'nin rivâyetleri en güzel serd eden olduğuna dair Leys b. Sa'd,[1706] Amr,[1707] Ömer b. Abdilazîz[1708] ve İbn Münceveyh'ten,[1709] değişik şahitlikler gelmiştir. Onun ilim meclisi, yatsı namazından sonra başlıyor ve sabaha kadar devam ediyordu.[1710] Kendisi rivâyetlerinden sonra, öğrencilerinin şiir ve mesel okumalarını istiyor,[1711] bir dua ile de meclisi bitiriyordu.[1712]

Zührî, kelâmî meselelerle de ilgilenmiştir. Onun, imanın söz ve amelden oluştuğunu ve artıp eksildiğini kabul edenler arasında olduğu belirtilmiştir.[1713] Yine ona atfedilen, "*Kader'e*

[1700] bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 328
[1701] Zehebî, *A'lâm*, V, 338
[1702] bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 338
[1703] Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 302
[1704] Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 302
[1705] Râmhurmuzî, 429; Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 301
[1706] İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 137; Zehebî, *A'lâm*, V, 328; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 396-397
[1707] Zehebî, *A'lâm*, V, 335
[1708] Zehebî, *A'lâm*, V, 335
[1709] Suyûtî, *Tabakât*, I, 50
[1710] bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 333
[1711] Zehebî, *A'lâm*, V, 341
[1712] Zehebî, *A'lâm*, V, 335
[1713] bkz. Kutlu, Sönmez, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler-Hadîs Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi-*, Kitâbiyât Yay., II. Bsk., Ankara 2002, 197

iman Tevhîd düzenindendir. Her kim, tevhîde inanır ve kadere iman etmezse, onun tevhîd inancı eksiktir"[1714] sözüyle, kader hakkındaki görüşünü dile getirmiştir.

Zührî, fıkıh alanında da otorite konumundaydı. Özellikle kendisine sorulan sorulara Resulullah'ın hayatından örnekler getirerek cevap vermesi, onun önemini bir kat daha artırmıştır. "*İbn Şihâb'a, "Ölünün bir bölgeden başka bir bölgeye taşınması" soruldu. O, "Sa'd b. Ebî Vakkâs, el-Akîk'ten Medine'ye taşınmıştı" dedi*"[1715]

1. 1. Hakkındaki Görüşler

Onun hakkında Leys, "*İbn Şihâb'dan daha çok toplayan, ondan daha çok ilmi olanı görmedim*"[1716]; Süfyân, "*Zührî Medine halkının en alimidir*"[1717] ve "*Sünneti, ondan daha iyi bilen yoktur*" [1718]; Ömer b. Abdilaziz, "*Size İbn Şihâb'ı öneririm. Geçmiş sünneti ondan daha iyi bilen biriyle karşılaşamazsınız*"[1719] ve "*O, bir deryadır*"[1720]; Eyyûb, "*Zührî'den daha alim birini görmedim…*"[1721]; Mekhûl, "*İbn Şihâb, insanların en alimidir*"[1722]; Ebu Bekr el-Hüzelî, "*Zührî gibisini asla görmedim*"[1723]; Mâlik, "*İnsanlar içinde Zührî gibisi yoktur*"[1724] demişlerdir.[1725]

1. 2. Kaynakları

Zührî, sığar-ı sahabeden bazıları ile görüşmüş, sayıca az da olsa onlardan hadis almıştır.[1726] Onun en çok görüştüğü ve en güvenilir ashabı arasında yer aldığı kişi Enes b. Mâlik'tir.[1727] Bir diğer önemli kaynağı ise, Ezvâcu'n-Nebî'den ve Ebu Hureyre'den nakilde bulunan Ebu Bekr b. Abdirrahman'dır. Zührî'nin derya diye tanımladıkları arasında olan ve onunla tanıştıktan sonra, "*Sanki ilimden bir şey işitmemişim*" dediği Ubeydullah b. Abdillah da önemli kaynakları arasındadır.[1728] Ayrıca, İbn Ömer[1729] ve Câbir b. Abdillah'tan rivâyet ettiği, Ebu Hureyre,[1730] İbnu'z-Zübeyr, Hasan ve Hüseyin'i gördüğü, onlardan işittiği

[1714] Zehebî, *A'lâm*, V, 343
[1715] İbn Sa'd, III, 147
[1716] Suyûtî, *Tabakât*, I, 50
[1717] Zehebî, *A'lâm*, V, 334
[1718] İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 137; Zehebî, *A'lâm*, V, 336
[1719] İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 137; Zehebî, *A'lâm*, V, 336; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 397
[1720] Zehebî, *A'lâm*, V, 336
[1721] İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 136; Zehebî, *A'lâm*, V, 336; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 397
[1722] Zehebî, *A'lâm*, V, 336; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 397
[1723] Zehebî, *A'lâm*, V, 336
[1724] Zehebî, *A'lâm*, V, 336
[1725] Onun *hücce* olduğu konusunda ayrıca bkz. Zehebî, *men Tükillime fîhi*, I, 169
[1726] İbn Münceveyh onun on sahabî ile görüştüğünü söyler. Bkz. Suyûtî, *Tabakât*, I, 50
[1727] bkz. Koçyiğit, "İbn Şihâb ez-Zührî", 57
[1728] bkz. Ebu'l-Ferec, IX, 165; Zehebî, *A'lâm*, V, 344
[1729] Ahmed el-Iclî, ondan üç hadis rivâyet ettiğini belirtirken, Ma'mer iki hadis işittiğini söyler. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 326-327; Alâî, I, 269. Bununla beraber, ondan işitmediğine dair rivâyetler de gelmiştir. Bkz. İbn Muhammed, *K. Bahri'd-Dem*, I, 385; Alâî, I, 269
[1730] bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 326-327; Ebu Hureyre'den rivâyeti için bkz. Zührî, *el-Meğâzî*, 50-51

belirtilmiştir.[1731] Kendisi de, Âişe'nin hadisi konusunda uzman olan Amre ile görüştüğünü anlatmıştır.[1732]

Bunlara ek olarak, Abdullah b. Ka'b b. Mâlik,[1733] Abdulmelik b. Mervân, Ali b. Hüseyin, Alkame b. Vakkâs, Âmir b. Sa'd, Benî Sâbit'in mevlası Ebu'l-Ahvâs, Ebu Ümâme b. Sehl b. Huneyf, Hârice b. Zeyd b. Sâbit, İbn Ömer, Kesîr b. el-Abbâs, Kabîsa b. Züeyb, Mahmûd b. Lebîd, Mesûd b. el-Hakem, Muhammed b. Cübeyr b. Mutim, Muhammed b. en-Nu'mân b. Utbe, Muhammed b. er-Rebî', Osman b. İshâk el-Âmirî, Sâib b. Yezîd, Saîd b. el-Müseyyib, Sâlim b. Abdillah, Sehl b. Sa'd, Urve b. ez-Zübeyr, Ebân b. Osman[1734] ve daha bir çok kaynaktan rivâyet etmiştir.[1735]

Zührî, hocası Urve'nin mektuplarını da kullanmıştır; *"Urve'nin yanına girdim. O, Velîd b. Abdilmelik'in arkadaşı İbn Ebî Huneyde'ye mektup yazıyordu. İbn Ebî Hüneyde ona mektup yazarak, "Ey İman edenler, mümin kadınlar hicret ederlerse, onları imtihan edin…"*(60/Mümtehine, 10) *ayetini sormuştu. Ona Urve b. ez-Zübeyr, şöyle yazdı…*"[1736] şeklindeki nakil, onun söz konusu mektubu istinsah ettiğini göstermektedir.

1. 3. Râvileri

Kendisinden, Abdulazîz b. el-Mâceşûn, Amr b. Dînâr, Amr b. el-Hâris, Amr b. Şuayb, Atâ b. Ebî Rabâh, Bekr b. Vâil, Ebu Hanîfe, Ebu'z-Zinâd, Evzâî, Eyyûb es-Sahtiyânî, Fuleyh b. Süleymân, Hişâm b. Sa'd, Hüşeym b. Beşîr, İbn Cüreyc, İbn Ebî Zi'b, İbn İshâk, İbrahim b. Sa'd, Katâde b. Duâme, Leys b. Sa'd, Ma'mer b. Râşid, Mâlik b. Enes, Mansûr, Muhammed b. Ebî Hafsa, Ömer b. Abdilazîz, Salih b. Keysân, Süfyân b. Uyeyne, Süleyman b. Kesîr, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Zeyd b. Eslem, Ziyâd b. Sa'd ve daha başkaları rivâyet etmiştir.[1737]

Onun siyer rivâyetlerini, doğrudan veya râvileri aracılığı ile bir çok tarihçi nakletmiştir. Ancak bunlar arasında Ma'mer b. Râşid ve Musâ b. Ukbe'nin ayrı bir yeri vardır. Her ikisi de eserlerini Zührî temelli telif etmişlerdir. Nitekim Zührî'nin Ma'mer rivâyetlerini bir araya toplayan Süheyl Zekkâr, *"İmam Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Sanânî'nin, Musannef'inin Kitâbu'l-Meğâzî kısmına baktığımızda az ziyadeliklerle beraber, Abdurrezzâk'ın bu kısmı, Zührî'nin öğrencisi ve ilminin râvisi Ma'mer'den aldığı görülmektedir."*[1738] der. Ma'mer'in,

---

[1731] İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 138-139
[1732] Zehebî, *A'lâm*, V, 347
[1733] Ahmed b. Salih *"Abdurrahman b. Ka'b b. Mâlik'ten bir şey işitmedi, rivâyet ettiği Abdurrahman b. Abdillah b. Ka'b b. Mâlik'tir"* der. Bkz. Alâî, I, 269
[1734] Zührî'nin Ebân'dan rivâyet etmesi meselesi üzerinde daha önce durmuştuk. İbn Muhammed, *K. Bahri'd-Dem*, I, 385; Alâî, I, 269
[1735] İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 138-139; Zehebî, *A'lâm*, V, 327; Suyûtî, *Tabakât*, I, 50
[1736] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 631-632; İbn Hişâm, III, 326-327
[1737] Zehebî, *A'lâm*, V, 327-328; Suyûtî, *Tabakât*, I, 50
[1738] Zührî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, 22

Zührî literatürünün oluşumunda büyük katkısı olmuştur. Bu konuda Abdurezzâk'la Sevrî arasında geçen konuşma, Zührî'nin rivâyetlerinde Ma'mer'in ne kadar önemli yeri olduğunu göstermektedir. Abdurrezzâk, "*Sevrî'ye, "Seni Zührî'den alıkoyan ne idi?" diye sordum. O, "Dirhemlerin azlığı. Bize Ma'mer yetti" dedi.*"[1739]

İmâm Mâlik de, Zührî'nin önemli öğrencilerinden biridir. Mâlik b. Enes ve Ubeydullah b. Ömer'in Mekke'de Zührî ile görüştükleri ona hadis arz ettikleri, ancak orada ondan bir şey işitmedikleri nakledilmiştir.[1740] Bununla beraber, Mâlik, Medine'de Zührî'den ilim almak istemiş,[1741] bunun üzerine onun ilim meclisine katılmış, bu mecliste hadis kıraatinde bulunmuştur.[1742]

1. 4. Eseri

Hadis kitabeti konusunda yoğun bir faaliyet içerisinde olan[1743] Zührî, Ömer b. Abdilazîz dönemindeki resmî tedvînde önemli rol üstlenmiştir. İmâm Mâlik'in, "*İlmi ilk tedvîn eden İbn Şihâb ez-Zührî'dir*"[1744] şeklindeki sözü meşhurdur. İbn Hacer ise, "*Alimlerin dediğine göre, sahabe ve tâbiûndan bir grup hadis yazmaktan hoşlanmamışlar, kendilerinden hıfzen alınmasını istemişlerdir. Fakat imamlar, ilmin kaybolmasından korkunca onu tedvîn ettiler. Hadisi ilk tedvîn eden, Ömer b. Abdilazîz'in emriyle İbn Şihâb ez-Zührî'dir. Sonra tedvîn, tasnif çoğaldı*"[1745] demektedir. Zührî'nin tedvîndeki rolü üzerinde duran Süheyl Zekkâr'ın da, tedvîn'i kitabet anlamında kullandığı görülmektedir; "*Arab ve İslâm kültürünün toplanmasında yeni bir merhaleye gelindiğine işarettir. Şefevî rivâyet tedvîn edilen(müdevven) rivâyete dönüşüyordu.*"[1746] Biz, Ömer b. Abdilazîz dönemindeki resmî tedvînle beraber İslâmî ilimlerde cem' döneminin başladığı kanaatini taşımaktayız. Ömer b. Abdilazîz'in, Medine valisi Ebu Bekr b. Muhammed b. Amr'a, mektup yazarak Amre'nin

[1739] Râmhurmuzî, 236; Zehebî, *A'lâm*, VII, 8
[1740] bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 342
[1741] Zehebî, *A'lâm*, V, 333; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 396
[1742] bkz. Râmhurmuzî, 429; Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 301; Zührî'den rivâyet etmesi ile ilgili olarak Mâlik, "*Mescitte 'falan Resulullah'ın şöyle dediğini söyledi" diyen 70 kişiye yetiştim. Onlardan biri Beytu'l-Mâl üzerine görevlendirilse yeridir, ancak ben onlardan bir şey almadım. Çünkü onlar bu işin ehli değillerdi. Bize Zührî geldi. O, henüz gençti, onun kapısında toplandık. Çünkü o, bu işin ehli idi*" demiştir. Bkz. İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 136; Zehebî, *A'lâm*, V, 343; Zehebî, onun bu sözü hakkında, "*Mâlik, Zührî'nin boyanmasına aldanmış görünüyor, onu genç zannediyor*" diyerek tashihte bulunur. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 344
[1743] bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 63-66; Subhî es-Sâlih, 381; Koçyiğit, "İbn Şihâb ez-Zührî", 76-77; A'zamî, *Dirasât*, I, 204-210
[1744] bkz. İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 137; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 400. Bu sözün aynısı Derâverdî tarafından da söylenmiştir. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 334
[1745] A'zamî, *Dirâsât*, I, 71
[1746] Zührî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, 27

rivâyetlerini toplamasını emretmesi, yine onun emri ile Zührî'nin rivâyetleri toplaması, bu dönemde İslâmî ilimlerin yazıldığını değil, cem' edilmeye başlandığını göstermektedir.[1747]

Bu açıdan baktığımızda Zührî cem' döneminin en önemli şahsiyetidir. Kendisi, İbn İshâk, Musâ b. Ukbe ve Ma'mer b. Râşid'in hocasıdır. Zührî'nin, kendisine ulaşan haberleri bir araya topladığı kesin olmakla beraber, topladığı rivâyetler arasında tercihte bulanarak, bâblara göre tasnif ettiğini söylemek zordur. Nitekim, Musâ b. Ukbe ile İbn İshâk'ın rivâyetlerini karşılaştırdığımız zaman bu durum ortaya çıkacaktır. Bazı konularda her ikisinin de kaynağı Zührî olmasına karşın, birbirlerinden farklı haberler rivâyet etmiş olmaları, Zührî'nin sadece topladıklarını rivâyet etmekle iktifa ettiğini, öğrencilerinin bu nakledilen malzeme arasında tercihlerde bulunarak, tasnif ve telife yöneldiklerini göstermektedir. Mâlik'in, "*Saîd b. el-Müseyyib öldüğünde kitap bırakmadı, Kâsım b. Muhammed, Urve ve İbn Şihâb da bırakmadılar*"[1748] şeklindeki sözü de onların bâblara ayrılmış eser bırakmadıkları anlamındadır. Dolayısı ile, tasnif dönemine Zührî ile girildiği yolunda ki görüşe[1749] katılmamaktayız.

Zührî'nin Sîre kelimesini, Hz. Muhammed'in hayatı anlamında ilk kullanan olduğu iddia edilmiş[1750] ve kendisine eserler nispet edilmiştir. Katip Çelebi, onun *Kitâbu'l-Meğâzî*'sinden bahsetmektedir.[1751] Ahmed b. el-Hasan b. Sellâme b. Saîd(584/1188)'in, Ebu'l-Kâsım Ali b. Ahmed'den, Zührî'nin, *Kitâbu'l-Meğâzî*'sini naklettiği belirtilmektedir. [1752] Ebu'l-Kâsım, "*Ne Zührî'nin kitabında ne de İbn İshâk'ın kitabında…*"[1753] demek suretiyle ve İbn Kesîr, "*Zührî, Siyer'inde zikreder ki…*"[1754] şeklinde ona kitap atfında bulunurlar. Ancak bütün bunları yazdıkları veya nakilleri olarak anlamak daha doğru olacaktır.

Ona eser nispet edenler, muhtemelen râvilerinin naklettiklerine verdikleri isimleri, Zührî adına kaydetmişlerdir. Yahyâ b. Maîn'in, "*Meğâzî konusunda en iyi eser, Musâ'nın ez-Zührî'den naklen yazdığı kitaptır*"[1755] ve Süfyân'ın, "*Eyyûb b. Musâ'nın Zührî'den yazdığı kitabında buldum ki…*"[1756] (وجدته في كتاب كان كتبه أيوب بن موسى عن الزهري) şeklindeki sözler

[1747] İbrahim b. Sa'd-Babasından; "*Resulullah'tan sonra, Zührî gibi toplayanı görülmedi*" bkz. İbnu'l-Cevzî, *Safve*, II, 136; Zehebî, *A'lâm*, V, 335
[1748] Zehebî, *A'lâm*, V, 345
[1749] bkz. Zührî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, 27
[1750] Hafâcî, 356; Vâfî, 217
[1751] bkz. Katip Çelebi, II, 392; Bağdatlı İsmail Paşa, II, 7
[1752] bkz. İbn Ebi'l-Vefâ, Ebu Muhammed Abdulkadir b. Ebi'l-Vefâ Muhammed el-Kuraşî(775/1373), *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr: Mîr Muhammed Kütüphanesi, Kerateşî tz., I, 64
[1753] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 330
[1754] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 701
[1755] İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 556
[1756] Buhârî, *Sahîh*, III, 213

de, bizim bu görüşlerimizi doğrular niteliktedir. Zührî büyük çabalar harcayarak siyere dair bir çok risâleden müteşekkil kapsamlı bir külliyât oluşturmuştur. Zührî'nin bu rivâyetleri gerek kendi döneminde, gerekse de sonraki dönemlerde bir çokları tarafından rivâyet edilmiştir. Hatta, Rey ehlinden Eşres isimli birinin anlattıkları, onun risâlelerinin ne kadar yaygın olduğunu gösterdiği gibi, râvi ve rivâyetlerinin çokluğunun bir aşamadan sonra Zührî'yi devre dışı bıraktığını da göstermektedir; "*İshâk b. Râşid, Rey'e gelerek, etrafındakilere, "Zührî bize haber verdi ki" diye haberler nakletmeye başladı. Ben ona, "Zührî ile nerede görüştün?" diye sordum. O, "Onunla görüşmedim. Beytu'l-Makdis'e uğramıştım. Orada onun bir kitabını buldum" dedi*"[1757]

Zührî'nin Hişâm b. Abdilmelik'in çocukları için hadis risâlesi cem' ettiği nakledilmiştir; "*Hişâm b. Abdilmelik, Zührî'den bazı çocukları için hadis yazmasını istedi. Kâtip çağırdı, ona 400 hadis imla ettirdi. Bir ay veya bu kadar bir zaman sonra Hişâm'la buluştu. Hişâm, Zührî'ye, "O, kitap kayboldu" dedi. Zührî, "Önemli değil" dedi. Kâtibi tekrar çağırdı, ona imla ettirdi. Sonra Hişâm bunu, birinci kitapla karşılaştırdı. Bir harf bile değişmemişti.*"[1758] Zührî bu çalışmayı istemeyerek kabul etmiştir. Nitekim, kendisinden gelen bir haberde, söz konusu risâlenin nasıl oluştuğu anlatılmaktadır; "*Hişâm bana haber göndererek, oğullarım için bazı hadislerini yaz" dedi. Ben, "Bunu istiyorsan, bana kâtibini gönder, insanların bana sorduklarını, onlar için yazsın" dedim. O, "Ey Ebu Bekr, bu yanımdaki değerini düşürdü" dedi… Sonra bana iki kâtibini gönderdi.*"[1759]

Zührî'ye nispet edilen bir diğer eser ise, nesebe dair eseridir. Hişâm b. Abdilmelik döneminde, Irak valisi olan Hâlid b. Abdillah el-Kasrî, genel bir ensab kitabı tasnif ettirmek istemiş, Zührî de bu işe girişerek, Mudar'ın nesebi ile başlamıştır. Ancak anlaşılan o ki, eser tamamlanamamıştır. Denildiğine göre, bu tasnifin metodu konusunda el-Kasrî ile ihtilafa düşmüşlerdir.[1760] Muhtemelen Zührî'nin, Neseb konusunda bir risâlesi vardı. Zira, Zührî'nin neseb konusunda araştırmalar yaptığını biliyoruz. İbn Hazm da, onu ensâbı en iyi bilenler arasında zikretmektedir.[1761] Aynı şekilde Zübeyrî, *Kitâbu Nesebi Kureyş* adlı eserinin kaynakları arasında Zührî'yi de sayar.[1762] Bunlara dayanarak, Zührî'nin kabilelerin neseplerine dair risâleleri elinde topladığını veya kendisinin hazırladığını söyleyebiliriz. Aynı

[1757] Hâkim en-Neysâbûrî, *Ma'rife*, 172; Kâdı Iyâd, *el-İlmâ*, 119
[1758] Râmhurmuzî, 397; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 396
[1759] Zehebî, *A'lâm*, V, 333
[1760] Zührî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, 33
[1761] bkz. İbn Hazm, *Cemhere*, 5
[1762] bkz. Zübeyrî, 3

şekilde Zührî, Velîd b. Abdilmelik'in isteği üzerine, Emevî halifelerinin yaşlarını ve hüküm sürelerini içeren bir risâle de hazırlamıştır.[1763]

1. 5. Metodu

1. 5. 1. İsnâd Kullanımı

Ali b. el-Medinî, hadisin aralarında dolaştığı(ilmin ana kaynakları) altı sika arasında Zührî'yi de zikretmektedir.[1764] Zührî, haberlerinin naklinde sened zikrine büyük önem vermiştir. Utbe b. Ebî Hakîm'in anlattığı bir haber onun bu konuda ne kadar titiz olduğunu ve çevresine de bu hassasiyeti vermeye çalıştığını gösterir; "*İshâk b. Ebî Ferve, "Resulullah dedi ki…, Resulullah dedi ki…" diye hadisler rivâyet etmeye başlayınca aynı mecliste bulunan, Zührî, "Allah seni kahretsin ey İbn Ebî Ferve, Allah'a karşı ne kadar da cüretkarsın ki hadisleri isnâdsız olarak zikrediyorsun…dedi*"[1765]

Zührî, isnâda bu kadar önem vermesine karşın yine de isnâd konusunda tenkide uğramaktan kurtulamamıştır. Tenkit edildiği konuların başında ise, rivâyetlerinde irsâl ve tedlis yapması gelir.[1766] Bu konuda en şiddetli görüş, Şâfiî'den gelmiştir; "*Zührî'nin irsâli 'leyse bi şey' dir. Çünkü biz onun Süleyman b. Erkam'dan rivâyet ettiğini bulduk*" [1767]

Zührî, isnâd kullanımında telfike başvurmuştur. Şeşen, onun bu yönteme başvuran ilk kişi olduğunu söyler.[1768] A'zamî de, "*Kullandığı usûlün kendisi tarafından icat edilip edilmediğini ve onun bir başkasını takip edip, etmediğini söylemek zordur*"[1769] demektedir. Oysa daha önce de üzerinde durduğumuz gibi, bu konuda öncelik Urve'ye aittir ve bu konuda kanaatimiz onun, hocası Urve'nin metodunu geliştirerek devam ettirdiği yolundadır.

Zührî İfk haberini, Saîd b. el-Müseyyib, Urve b. ez-Zübeyr, Alkame b. Vakkâs, Ubeydullah b. Abdillah b. Utbe b. Mesûd kanalı ile nakletmekte[1770] ve "*Allah onu(Âişe) teberrî etti. Hepsi onun haberinden bir bölümü bana anlattılar. Bazıları onun haberini diğerlerinden daha iyi korumuş ve sebt etmişti. Onların her birinin bana anlattıklarını*

[1763] bkz. Dûrî, *İlmu't-Târîh*, 97-98
[1764] bkz. İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, I, 55
[1765] Hâkim en-Neysâbûrî, *Ma'rife*, 42. Bu konuda gelen başka bir rivâyette ise onun, "*Ey Şam halkı, ne oluyor ki, hadislerinizin yolunun yularının olmadığını görüyorum!*" dediği nakledilmiştir. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 334
[1766] Alâî, I, 269; Ebu'l-Vefâ, *et-Tebyîn*, I, 181. İrsâline örnekler için bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 327; Alâî, I, 269. Onun mürsel rivâyetleri hakkında, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, "*Zührî'nin mürseli başkasının mürselinden daha şerdir. Çünkü o, hafızdır*"[1766] derken, Zehebî, "*Zührî'nin mürselleri, Mu'dal hadis gibidir. Çünkü ondan iki râvi düşmüş olabilir…*" demektedir. Zehebî, *A'lâm*, V, 339
[1767] Zehebî, *A'lâm*, V, 339
[1768] bkz. Şeşen, *Müslümanlarda Tarih*, 25
[1769] A'zamî, *Hadîs Edebiyatı*, 253
[1770] bkz. Abdurrezzâk, V, 410-420; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 194-196; Buhârî, *Sahîh*, III, 221; İbn Şebbe, I, 280, 318; Taberî, *Târîh*, II, 111; *Tefsîr*, XVIII, 89-92; İbn Hıbbân, *Sahîh*, X, 13-22; Beyhâkî, *Sünen*, VI, 415-417; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 221-225; Zehebî, *A'lâm*, II, 153-159; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 269-272; Zührî, *el-Meğâzî*, 116

topladım. Bazılarının haberi diğerlerinin haberini doğruluyordu"[1771] diyerek senedi hakkında açıklama yapmaktadır. O, bu sözleri ile rivâyet metodu hakkında da bilgi vermiştir. Zührî, rivâyetlerini birbirlerini tamamlama ve doğrulama üzerine kurmuş, haberleri birbirleri ile kıyaslayarak sonuca ulaşmıştır.

Alime okumakla(arz), ondan işitmeyi(sema') eşit kabul eden[1772] Zührî'nin kullandığı isnâd lafızları ile ilgili ipuçları niteliğinde rivâyetler gelmiştir. Kendisi kıraat lafzı olarak "*Bana rivâyet etti*"(حدثني) lafzını kullanıyor ve kullanılmasına müsaade ediyordu.[1773] Enes'ten rivâyetinde ise, "*İşittim*" (سمعت)lafzını kullanmıştır.[1774] Zührî'nin hadislerin anlam üzere rivâyet edilmesi konusundaki görüşü, Ebu Üveys'ten gelmiştir. O, "*Zührî'ye hadiste takdim ve te'hir'i sordum. O, "Helali haram, haramı helal yapmadıkça bu Kur'ân'da caiz olur da, hadiste manayı bozmadan, caiz olmaz mı? Manası doğru olursa, bunda bir beis yoktur*" *dedi.*"[1775]

Juynboll, Zührî konusunda ilginç bir iddia ortaya atmaktadır; "*Irak kökenli olan isnâdlarda Zührî nispetiyle zikredilen râviler, muhtemelen bu nispetle anılan veya kendilerini böyle adlandıran ve Irak'ta bu nispetle faal olan çok sayıdaki râvi arasına dahil edilebilir. Bu sadece içinde zikredildikleri isnâda daha fazla saygınlık kazandırmak için yapılmaktadır ki, bu işlem tedlis olarak bilinen aldatmacanın bir örneğidir*."[1776] Başka bir yerde ise, kesin kanıt olmayan dolaylı kanıtlara dayandığını belirterek, "*Zührî'nin birden çok kişi olduğunu*"[1777] ispatlamaya girişir ve sonuçta 120 farklı Zührî olduğunu tespit ettiğini iddia eder.[1778] Ne var ki, ulaştığı sayı için abartılı teriminin dahi hafif kalacağı aşikardır. Onun, dolaylı kanıt olarak, Mâlik'in Zührî'den, İbn Şihâb diye söz etmesini onun, Zührî isimli kişi etrafındaki karışıklığın farkında olmasına işaret sayması,[1779] dolaylı delillerinin ne kadar geçerli olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bir an için onun, dolaylı kanıtlarını kesin delil olarak kabul etsek dahi, 120 rakamına nasıl ulaşabildiğini anlamak yine de mümkün olmayacaktır.

1. 5. 2. Kaynak Kullanımı

Zührî, Urve gibi naklettiği konu ile ilgili kişilerden haber almaya gayret göstermiştir. Zührî, Sürâka'nın haberini, Abdurrahman b. Mâlik el-Mudlicî'den verir ve "*Bu Sürâka b.*

[1771] İbn Şebbe, I, 311; ayrıca bkz. İbn Hişâm, III, 297; Buhârî, *Sahîh*, III, 221; Zührî, *el-Meğâzî*, 116
[1772] Zehebî, *A'lâm*, V, 338; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 397
[1773] bkz. Râmhurmuzî, 428; Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 302
[1774] Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 321
[1775] Zehebî, *A'lâm*, V, 347
[1776] Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, 65
[1777] Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, 188
[1778] bkz. Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, 190
[1779] bkz. Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, 188

Cu'şum'un kardeşinin oğludur, babası bunu, Sürâka'dan işittiğini söylemiş"[1780] diyerek konu ile ilgisini belirtir. Aynı şekilde Hayber haberini naklederken, Seleme b. el-Akva'nın şehit olması ile ilgili haberi naklettikten sonra, "*Sonra bunu Seleme b. el-Akva'nın oğluna sordum. O da babasından bu şekilde anlattı*"[1781] diyerek bir şekilde hâdise ile ilgili şahıstan onay almıştır.

Zührî, kullandığı kaynağı hakkında da bilgiler vermektedir; "*Bana Ebu Osman b. Sene el-Huzâî -ki kendisi Şam ehlinden idi-haber verdi ki…*"[1782]; "*Benî Zühre'nin halifi Abdullah b. Sa'lebe b. Suayr el-Uzrî…*"[1783] Zührî de diğer siyer kaynakları gibi, zikretmeyi gereksiz gördüğü yerlerde kaynağının ismini zikretmemiştir; "*Muhammed b. İshâk-Zührî ve Abdullah b. Ebî Bekr-Muhammed b. Seleme'nin çocuklarından bazıları; Fedek ehlinin Resulle anlaşmaları…*"[1784]

Âsım b. Ömer gibi, Zührî de ehl-i kitaptan, hatta bir piskopostan haber nakletmiştir; "*Abdulmelik zamanında Hıristiyan bir piskopos bana haber verdi ki…*"[1785] Aynı şekilde o, hâdiselerin karşı tarafında yer alan müşrik anlatılarına da yer vermiştir.[1786]

Zührî'nin mevâliden rivâyet etmemesi tenkit konusu olmuştur.[1787] Zührî, mevâliden rivâyet etmeme sebebini, "*Onlardan rivâyet ettim, ancak bir haberi Muhâcir ve Ensâr'ın çocuklarında bulursam, başkalarına ihtiyaç duymuyorum*"[1788] şeklinde açıklamıştır. Gerçekten de kendisi mevâliden rivâyet etmiştir. Zührî mevâliden Süleymân b. Yesâr, Tâvûs, A'rac, İbn Ömer'in mevlâsı Nâfi' ve Sâlim,[*] İbn Katâde'nin mevlası Nâfi', Urve'nin mevlâsı Habîb, Eflah'ın mevlâsı Kesîr'den rivâyet etmiştir.[1789]

Urve gibi Zührî de, sonraki dönemlerde oldukça sık kullanılacak olan, "iddia etti" (زعم) ibaresini kullanmıştır; "*İbn Şihâb*, "*Urve b. ez-Zübeyr, Âmir b. Fuheyre'nin o gün öldürüldüğünü, defnedilirken cenazesinin bulunmadığını iddia etti…" dedi.*"[1790]

[1780] bkz. Abdurrezzâk, V, 392-393; İbn Hişâm, II, 489; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 175; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, II, 275; İbn Hıbbân, *Sahîh*, XIV, 184-186; Abdullah b. Muâz es-Sanânî-Ma'mer kanalı ile Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek*, III, 7; Zührî, *el-Meğâzî*, 101
[1781] Müslim, *Sahîh*, II, 1429-1430
[1782] İbn Abdilber, *ed-Dürer*, 46
[1783] İbn Hişâm, II, 628
[1784] İbn Şebbe, I, 193
[1785] Taberî, *Târîh*, II, 130; Ebu'l-Ferec, VI, 364
[1786] bkz. Buhârî, *Sahîh*, IV, 30-31
[1787] bkz. A'zamî, *Hadîs Edebiyatı*, 259
[1788] Zehebî, *A'lâm*, V, 344
[*] bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 337
[1789] bkz. Râmhurmuzî, 409
[1790] İbn Sa'd, II, 54; III, 231

1. 5. 3. Vesika Kullanımı

Zührî, saray ricâli ile ilişkilerinin iyi olmasından dolayı devlet kayıtlarına ulaşmada bir sıkıntı yaşamamıştır. Kendisinin, Medine'deki dîvân kayıtları bürosuna girdiğine dair gelen haber, onun vesikalara ulaşmada herhangi bir zorlukla karşılaşmadığını göstermektedir. Abdurrahman b. el-Kâsimî-Mâlik, "*İbn Şihâb, Medine'ye geldi. Rebîa'nın elinden tutarak Beytu'd-Dîvân'a girdiler. İkindi zamanı çıktılar…*" [1791]

Zührî, Hz. Peygamber'in mektupları ile de ilgilenmiş, Resulullah'ın kimlere mektup gönderdiğini ve mektupların içeriğini zikretmiştir.[1792] Hiç şüphe yok ki, Zührî'nin kaydettiği en önemli vesika "*Medine Sözleşmesi*" olarak bilinen anlaşmanın metnidir.[1793]

1. 5. 4. Şiir Kullanımı

Zührî'nin rivâyetlerinde şiirin ayrı bir yeri olduğu kesindir. Rivâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla o, şiir dinlemekten hoşlanmakta, ders halkasında rivâyetini tamamladıktan sonra, çevresindekilerden şiir okumalarını istemektedir.[1794]

Zührî, rivâyetlerinde konuyla ilgili şahısların şiirlerini nakletmiştir. Kendisinin zikrettiği şiirler arasında; Abdulmuttalib'in fil ordusu gelince söylediği beyti,[1795] Mescid inşaatı esnasında Hz. Peygamber'in söylediği beyti,[1796] Hayber'de Seleme b. el-Akva'nın,[1797] Kaza Umresinde Abdullah b. Ravâha'nın okuduğu şiirleri[1798] ve Huveylid b. Esed'in beytini[1799] saymak mümkündür.

Zührî rivâyet ettiği şiirlerle ilgili olarak açıklamalar da yapmıştır. Mescid inşaatında Resulullah'ın okuduğu beyitler hakkında, "*Resulullah(sav) Müslümanlardan bir adamın şiirini okuyordu. Bana onun ismi verilmedi. Resulullah'ın bu beyitler dışında tam bir şiir okuduğuna dair herhangi bir hadis bana ulaşmadı.*"[1800] şeklinde açıklama getirmiştir.

[1791] Zehebî, *A'lâm*, V, 343
[1792] Herakl'e mektubu; Buhârî, *Sahîh*, III, 235; V, 136; Zührî, *el-Meğâzî*, 60; Kisrâ'ya mektubu; Ebu Ubeyd, 28; Kisrâ'ya mektubu; Taberî, *Târîh*, II, 133
[1793] bkz. Ebu Ubeyd, 215-217
[1794] Zehebî, *A'lâm*, V, 341
[1795] Zührî, *el-Meğâzî*, 37
[1796] İbn Sa'd, I, 241; Zührî, *el-Meğâzî*, 105
[1797] Müslim, *Sahîh*, II, 1429-1430; Nesâî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb(303/916), *Sünen*, I-VIII, şrh: Suyûtî, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992, VI, 30-32
[1798] Söz konusu şiirin mevzû olma ihtimali oldukça yüksektir. Zira şiir de, "*Sizinle tenzili konusunda savaştığımız gibi, bu gün de tevili konusunda savaşıyoruz*" beyitleri yer almaktadır. Bkz. İbn Hişâm, IV, 371; Abd b. Humeyd, b. Nasr Ebu Muhammed el-Kissî(249/863), *el-Muntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, thk: Subhi'l-Bedrî es-Sâmirâî-Mahmûd Muhammed Halîl, Mektebetu's-Sünne, I. Bsk., Kahire 1408/1988, 375; Tirmizî, *Sünen*, V, 139; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, IV, 38; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, VI, 273; İbn Hıbbân, *Sahîh*, X, 379-380; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 617; *Tefsîr*, IV, 203; Heysemî, *Mevârid*, I, 495
[1799] Zührî, *el-Meğâzî*, 43
[1800] İbn Sa'd, I, 241; Zührî, *el-Meğâzî*, 105

1. 5. 5. Rivâyetleri

Zührî'nin rivâyetlerinin en önemli özelliği, rivâyetlerinden hareketle siyer yazıcılığı ve edebiyatının zaman içerisindeki değişimini takip etmenin mümkün olmasıdır. İlk dönem siyer nakillerine ulaşması ve onları korumuş olması bize bu imkanı vermektedir. Bu konuda elimizde oldukça çarpıcı diyebileceğimiz örnekler mevcuttur; Zührî Resulullah'ın, Benî Nadîr'in suikast girişiminden, *Nâsiha isimli Yahudi bir kadının bildirmesi*[1801] neticesinde haberdar olunduğunu nakletmektedir. Ancak daha sonraki siyer anlatılarında, uyarının vahiyle geldiği anlatılmaktadır.[1802] Sonraki siyer kaynaklarında Uhud'a çıkarken, Hz. Peygamber'in zırhını giymesinden sonra Müslümanların Resulü istemediği bir işe zorlamalarından dolayı duydukları üzüntü vurgulanırken, Zührî'nin, Urve kanalı ile aktardığı haberde sadece bir kişinin bu düşüncelere sahip olduğu aktarılmıştır; "*…bir adam, "Ey Allah'ın Resulü, anam babam sana feda olsun, bizimle kal" dedi. Resulullah, "Zırhını giydikten sonra bir Nebî'ye onu çıkarmak yakışmaz" dedi*."[1803] Buna benzer bir değişikliğin de, Hendek gazvesinde olduğu görülmektedir. Sonraki kaynaklar, Kureyş-Yahudi ittifakını çökertme işini Nuaym b. Mesûd'a atfederken, Zührî'nin Saîd b. el-Müseyyib kanalı ile naklettiği haberde bizzat Resulullah'ın kendisi bu işi yerine getirmiştir; "*Nuaym b. Mesûd söz gizleyemezdi. Resulullah ona, "Benî Kureyza'ya bunu biz emrettik" dedi. Nuaym, Resulullah'ın bu sözünü Ebu Süfyân'a söyledi. Bunun üzerine Ebu Süfyân, Benî Kureyza'dan rehine istedi*"[1804] Müslüman toplumun Peygamber anlayışının değişmesinin, metinler üzerindeki bu tür değişikliklerde, büyük rolü olduğu kesindir. Hz. Peygamber'in "*Savaş hiledir*"[1805] düsturuyla aldatmaya yönelik bu sözü râviler veya müellifler tarafından yanlış algılanmış, Peygamber telakkileri ile bağdaşmayan bu söz ve bunun neticesinde gelen başarı, Nuaym'a mal edilmiştir. Râvi ve müelliflerin sadece Peygamber anlayışı değil sahabe anlayışı da metinlerin içeriğinde veya tercihinde ciddi şekilde etkili olmuştur. Sıhhati oldukça tartışmalı olan, Kırtâs haberinde,[1806] Hz. Muhammed'in yazdırma isteğine karşı çıkan Zührî'nin naklinde Ömer iken,[1807] Buhârî'nin rivâyetinde, "*bazıları*" olmuştur.[1808] Aynı şekilde Hz. Ömer'in Müslüman olma haberi de, Zührî'de oldukça farklı bir içerikle anlatılmaktadır; "*Ona, kardeşi Ümmü Cemîl*

[1801] Zührî, *el-Meğâzî*, 72
[1802] İbn Hişâm, III, 190
[1803] Zührî, *el-Meğâzî*, 77
[1804] Zührî, *el-Meğâzî*, 80
[1805] Ebu Dâvud, III, 99
[1806] Bu haberin mevzû olduğu aşikardır. Bkz. Öz, *Mevzû Haberlerin Tarihi Değeri*, 109-118; ancak, siyer yazıcılığındaki değişimi göstermesi açısından burada zikrettik.
[1807] Abdurrezzâk, V, 438; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 336; Buhârî, *Sahîh*, V, 137-138; Müslim, *Sahîh*, III, 1259; Ebu Avâne, III, 476; İbn Hıbbân, *Sahîh*, XIV, 562-563; Beyhâkî, *Sünen*, III, 433; IV, 360
[1808] bkz. Buhârî, *Sahîh*, V, 138; Zührî, *el-Meğâzî*, 136

bnt. el-Hattâb'ın Müslüman olduğu, yanında Kur'ân yazılı bir parçanın (kemik) olduğu, gizlice okuduğu ve Ömer'in yediği ölüden(meyte) onun yemediği söylendi…kemiği aldı, onunla kardeşini yaraladı, sonra o kemikle dışarı çıktı, okuma bilen birini çağırdı-Ömer okuma yazma bilmiyordu…"[1809] Burada şunu da ifade edelim ki, başlangıçtan itibaren iki tür haberin de nakledilmiş olması mümkündür. Ancak, zamanla genel tercihler belirlenmiş ve diğerleri neredeyse unutulmuş veya unutturulmuştur.

Bunun aksi durumlar da söz konusudur. Zührî'nin zikretmediği bazı isimleri sonraki kaynaklarda bulmak veya şeytana mal edilen eylemlerin, sonraki rivâyetlerde şahıslara atfedildiği anlatılarla karşılaşmak mümkündür. Nitekim, İbn Sa'd'ın, Zührî kaynaklı olarak naklettiği haberde, Uhud'da "*Muhammed öldü*" diye bağıranın şeytan olmasına karşın[1810] İbn İshâk'ta, İbn Kame adında birine atfedilmiştir.[1811] Bunda Zührî'nin, siyasî iktidarı veya yaşadığı toplumdaki insanları üzmek istememesinin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ancak sadece bir rivâyete dayanarak, böyle bir neticeye ulaşmanın da ilmî açıdan doğru olamayacağını ifade etmeliyiz. Bu konuda daha başka delillere ihtiyacımız olduğu açıktır.

Zührî'nin rivâyetlerinin bir araya toplanması ile Hz. Peygamber'in hayatının büyük bir kısmını yazmak mümkündür. Ma'mer ve Musâ'nın eserlerinde büyük ölçüde Zührî'ye dayanmaları da bunu ispatlar.

Zührî, İslâm öncesi haberlerle de ilgilenmiş, Ka'be'nin yeniden inşâsı[1812] gibi bu döneme dair bilgiler rivâyet etmiştir. Bu anlatımlara hurâfelerin, mitolojik öğelerin karıştığı da muhakkaktır; "*Abdulmuttalib, zemzem için yaptığı havuzu sık sık yıkmaları üzerine Rabbine dua etti. Rüyasında kendisine "…içmek için helal kıldım de" denildi…*"[1813] Zührî'nin, siyere dair haberlerinde olduğu gibi, İslâm öncesi haberlerinde de genel diyebileceğimiz anlatıların dışında farklı anlatımlar mevcuttur. Zührî'nin, Zemzem haberi anlatımında, Abdullah'ın kurban edilmemesi için kahine gidilmesi, onun yanında kura çekilmesi veya onar onar artırarak kuraya devam edilmesi gibi unsurlar yer almamakta sadece 100 deve ile oğlu arasında kura çekildiği konu edilmektedir. [1814] Bahira Kısası'nı ise, "*Ebu Tâlib onunla beraber, Şam tarafına ticarete çıktı. Teymâ'ya inince, Temîm Yahudilerinden bir Hıbr onu gördü ve Ebu Tâlib'e, "Bu çocuk senden değil" dedi. O, "Kardeşimin oğlu" dedi. Hıbr, "Onun üzerine şefkatli misin?" dedi. Ebu Tâlib, "Evet" dedi. O, "Allah'a yemin ederim ki, onu Şam'a götürürsen asla tekrar ailene geri ulaştıramazsın, onu öldürürler, onlar bunun*

[1809] Zührî, *el-Meğâzî*, 46-47
[1810] bkz. İbn Sa'd, II, 45-46
[1811] İbn Hişâm, III, 94
[1812] Abdurrezzâk, V, 318-319; Kurtubî, II, 123
[1813] Zührî, *el-Meğâzî*, 38-39
[1814] Abdurrezzâk, V, 316; Zührî, *el-Meğâzî*, 39

düşmanıdırlar" dedi. Bunun üzerine Ebu Tâlib, Teymâ'dan geri döndü."[1815] şeklinde anlatmaktadır. Görüleceği üzere haber oldukça değişime uğramış, Rahibin yerini Hıbr, Busrâ'nın yerini Teymâ, Yahudi tehdidi yerini Hıristiyan tehdidi almıştır.

Cahiliye ve İslâmî dönemde ibadetlerle veya hukukî uygulamalarla ilgili haberler de Zührî'nin rivâyetlerinde önemli yer tutmaktadır. Kendisi, Ensâr'dan bazı adamların Cahiliye döneminde, Menât'ı ta'zim için Safâ ile Merve arasında say yapmadıkları,[1816] Ramazan Orucunun farz kılınması,[1817] namazla ilgili hükümler,[1818] nikah,[1819] arazi uygulamaları,[1820] ganimet hukuku,[1821] miras,[1822] cizye ile ilgili uygulamalar,[1823] Resulullah'ın hacla ilgili uygulamaları,[1824] Hz. Ömer'in ümmühâtu'l-evlâd konusundaki görüşü,[1825] içki haddi,[1826] ezan,[1827] gibi bir çok hukukî içerikli haber nakletmiştir. Zührî'nin bir çok rivâyetine Ebu Ubeyd'in, *Kitâbu'l-Emvâl*'inde rastlanması da, onun bu alandaki ilgisini göstermektedir. Hiç şüphesiz bunun en önemli sebebi kendisinin fakih kimliğidir.

Zührî'nin delâil ve hasâis edebiyatına dair nakilleri de ciddi bir yekûn tutmaktadır. Nitekim Resulullah'ın doğumda annesinin Şam saraylarını aydınlatan nur görmesi, eli üzere

---

[1815] Zührî, *el-Meğâzî*, 40-41
[1816] Buhârî, *Sahîh*, VI, 51
[1817] İbn Sa'd, I, 248
[1818] bkz. Abdurrezzâk, V, 273, 328, 353; İbn Hişâm, II, 590; Halîfe b. Hayyât, I, 75; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 147, 230; III, 161; Abd b. Humeyd, 350; Buhârî, *Sahîh*, III, 232; V, 53; İbn Şebbe, I, 135; II, 715; Tirmizî, *Sünen*, I, 417; III, 342; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, IX, 403; Ebu Avâne, I, 120, 368; Zehebî, *A'lâm*, IX, 578; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 138, IV, 62; Kazvînî, III, 7
[1819] bkz. İbn Ebî Şeybe, III, 551; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 103, 142; III, 404; Müslim, *Sahîh*, II, 1026; İbn Şebbe, II, 717-718; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, V, 29
[1820] Hz. Peygamber'in Benî Nadîr mallarının statüsü konusundaki hükmü için bkz. Buhârî, *Sahîh*, V, 23-24; Müslim, *Sahîh*, II, 1376-1377; İbn Şebbe, I, 208; Tirmizî, *Sünen*, IV, 216; Zührî, *el-Meğâzî*, 164; Hz. Ali ile Abbâs arasındaki bu konudaki ihtilaf için bkz. Buhârî, *Sahîh*, IV, 43-44; Müslim, *Sahîh*, II, 1377-1379; İbn Şebbe, I, 208-209; Tirmizî, *Sünen*, IV, 158; Hayber'le ilgili olarak bkz. İbn Hişâm, III, 356; İbn Şebbe, I, 176-177, 183; Belâzurî, 39; Benî Kureyza ile ilgili olarak bkz. Belâzurî, 33
[1821] Mâlik b. Enes, II, 455; Abdurrezzâk, V, 238; Humeydî, Ebu Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr(219/834), *Müsned*, I-II, thk: Habîburrahmân el-A'zamî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye/Mektebetu'l-Mütenebbî, Beyrut/Kahire tz., I, 37; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 176; Abd b. Humeyd, 77; Buhârî, *Sahîh*, III, 209- 210, 227-228; IV, 54, 58-60; V, 16, 79, 82, 104-105; Müslim, *Sahîh*, II, 1369, 1392; Ebu Dâvud, III, 166-167, 180; IV, 220, 221; İbn Mâce, II, 961; Belâzurî, 33; Taberî, *Tefsîr*, IX, 169, 170; XXVI, 141; Ebu Avâne, IV, 244; Şâşî, Ebu Saîd el-Heysem b. Kuleyb(335/946), *el-Müsnedu li'ş-Şâşî*, I-II, thk: Mahfûzurrahmân Zeynullah, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hükm, I. Bsk., Medine 1410, I, 156-157; İbn Kâni', I, 247; İbn Hıbbân, *Sahîh*, I, 380; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 119; IV, 284; Beyhâkî, *Sünen*, V, 377; VI, 467; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 220
[1822] Resulullah'ın eşlerinin ve kızının değişik zamanlarda Ebu Bekr'den(Fedek, Benî Nadîr gibi arazilerinden) miraslarını istemeleri konusunda bkz. Abdurrezzâk, V, 471-472; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 4, 10; Buhârî, *Sahîh*, IV, 42, 43-44; V, 82-83; Müslim, *Sahîh*, II, 1379-1381; İbn Şebbe, I, 196-197, 207; Ebu İsmâîl, Hammâd b. İshâk b. İsmâîl b. Zeyd el-Bağdâdî(267/880), *Tereketu'n-Nebî(sav)*, thk: Ekrem Ziyâ Umerî, yer yok, 1404, 82; Ebu Dâvud, *Sünen*, III, 143; Taberî, *Târîh*, II, 236; Ebu Avâne, IV, 251. Diğer miras meseleleri ile ilgili olarak bkz. Buhârî, *Sahîh*, V, 15; İbn Şebbe, I, 173
[1823] Tirmizî, *Sünen*, IV, 147
[1824] bkz. İbn Hişâm, IV, 437; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 33-34; V, 224; Buhârî, *Sahîh*, V, 125; Müslim, *Sahîh*, II, 871; II, 936; İbn Hıbbân, *Sahîh*, IX, 237; Beyhâkî, *Sünen*, II, 427, 449
[1825] İbn Şebbe, II, 726-727
[1826] İbn Şebbe, III, 842
[1827] İbn Sa'd, I, 246; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 79; Cuma ezanı; İbn Şebbe, III, 958

ve başı göğe doğru doğması, Kâhin'in Ukaz'da onu görünce öldürmeye teşebbüs etmesi, karnının yarılması,[1828] Ümmü Kays'ın yemek yemeyen bir çocuğunu iyileştirmesi,[1829] bir bedevînin Resulullah'a kılıç çekmesi ve sonrasında olanlar,[1830] Hayber'de Hz. Ali'nin gözünü iyileştirmesi,[1831] Resulullah'ın geleceğe dair ihbarları,[1832] Hz. Peygamber'in isim ve sıfatları[1833] ile ilgili haberlerin kaynaklarında Zührî'ye rastlamak mümkündür. Zührî, hâdiselerin coğrafi konumları ile seriye ve gazvelerin güzergahları hakkında da bilgiler vermiştir.[1834]

Zührî, Hz. Peygamber sonrası dönemle ilgili haberler de rivâyet etmiştir. Zührî bu bölümlerde Hulefâ-i Râşidîn dönemindeki hâdiselerin genel bir özetini vermektedir.[1835] Onun bu tür nakilleri arasında, Sakîfe haberi,[1836] Ebu Bekr'e biat etmeyenler,[1837] Hz. Ömer'in uygulamaları,[1838] öldürülmesi,[1839] Hz. Osman'ın seçilmesi,[1840] vali ataması,[1841] Kur'ân'ın Mushaf haline getirme çalışmaları,[1842] öldürülmesi,[1843] Hz. Ali-Muâviye mücadelesi,[1844] Sıffın Savaşı,[1845] Hakem olayı[1846] gibi rivâyetlerini saymak mümkündür. Buradan anlaşılan Zührî'nin Resulullah sonrası haberleri ihtiva eden ayrı bir risâlesinin veya risâlelerinin olduğudur. Zührî, Resulullah'tan sonraki hâdiselerde Hilafet meselesi(Sakîfe Hâdisesi) hariç, neredeyse hiç şahitliğe dayanmamaktadır. Muhtemelen bunun sebebi, ayrıntılara girmeden özet genel bilgiler vermesi veya ilgili döneme yakınlığı nedeniyle şahitliğe ihtiyaç duymamasıdır.

[1828] Abdurrezzâk, V, 317-318; Zührî, *el-Meğâzî*, 39-40
[1829] Ebu Avâne, I, 173
[1830] bkz. Abd b. Humeyd, 327; Buhârî, *Sahîh*, III, 229; V, 53-54; Müslim, *Sahîh*, IV, 1786
[1831] Ma'mer b. Râşid, XI, 228; Abdurrezzâk, V, 287; İbn Ebî Şeybe, VI, 369; Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, II, 584
[1832] bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 41; Buhârî, *Sahîh*, I, 54; İbn Şebbe, I, 280. Birisi için cehennemlik olduğunu söylemesi; Abdurrezzâk, V, 269-270; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 309; Buhârî, *Sahîh*, IV, 34; Müslim, *Sahîh*, I, 105; Ebu Avâne, I, 51; İbn Hıbbân, *Sahîh*, X, 378; İbn Sellâme, II, 159; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 413; Zu'l-Huveysira hâdisesi; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 56; Necâşî'nin vefatını haber vermesi; İbn Ebî Şeybe, II, 494, III, 43; VII, 279; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 230; Beyhâkî, *Sünen*, I, 640
[1833] bkz. Ma'mer b. Râşid, XI, 259-260; X, 446; İbn Sa'd, I, 361; Nesâî, *Sünen*, VI, 3-4
[1834] bkz. Mescidin yeri; İbn Sa'd, I, 239; Resulullah'ın namaz kıldığı yer; İbn Şebbe, I, 135; Hz. Peygamber'in bayrama çıktığı yol; İbn Şebbe, I, 137; Hudeybiye güzergahı; İbn Hişâm, III, 310
[1835] bkz. Zührî, *el-Meğâzî*, 150-160
[1836] Abdurrezzâk, V, 439-445; İbn Hişâm, IV, 660, 757; Taberî, *Târîh*, II, 234-238; İbn Hıbbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 419-423; Zührî, *el-Meğâzî*, 140-143
[1837] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 331
[1838] İbn Sa'd, III, 319; İbn Şebbe, II, 676, 677, 695, 738-739, 751; Zührî, *el-Meğâzî*, 167
[1839] İbn Şebbe, III, 902, 924 ; Zührî, *el-Meğâzî*, 169
[1840] Zührî, *el-Meğâzî*, 168, 172
[1841] Ebu'l-Ferec, V, 158
[1842] Buhârî, *Sahîh*, V, 31; İbn Şebbe, III, 993, 1000-1001
[1843] İbn Şebbe, I, 111-112; III, 1121-1122; IV, 1157-1161, 1173; Zührî, *el-Meğâzî*, 153
[1844] Taberî, *Târîh*, III, 65, 67
[1845] İbn Sa'd, IV, 255
[1846] Zührî, *el-Meğâzî*, 160

Zührî'nin saraya intisabından dolayı kendisine bazı sitemlerin edildiğine yukarıda değinmiştik. Zührî'nin nakillerinde siyasî erkin etkisinde kalıp kalmadığının tespiti için bu konudaki rivâyetlerinin tasnifinin yapılması gerekmektedir. Onun bu konudaki nakillerini iki kısma ayırmak mümkündür;

a-Emevî yanlısı haberler: Zührî'nin, Ali karşıtı sayılabilecek her haberi, aynı zamanda Emevî yanlısı haberler kapsamına girmektedir; "*Zeyd b. Hârise'den önce Müslüman olan birini bilmiyorum*" [1847]; "*Hasan savaş istemiyordu. Fakat, o, Muâviye'den kendi nefsi için alabileceğini almak istiyordu…*"[1848]; "*Muâviye, o iki adamın en hayırlısı idi…*"[1849]; *"Resulullah, Ebu Bekr dışında bütün kapıların kapatılmasını emretti…*"[1850] Bunlar arasında en dikkat çekici olanı, Ebu Seleme'den rivâyet ettiği; "*Ebu Katâde el-Ensârî ve başka biri muhasarada Osman'ın yanına girdiler. Ebu Katâde, "Ey Müminlerin Emiri, sen herkesin imamısın, bize ise fitne imamı namaz kıldırıyor."dedi. Osman, "Onun arkasında namaz kıl" dedi*."[1851] şeklindeki haberdir. O dönemde kimin imamlık yaptığını da yine Zührî nakletmektedir; "*Zührî-Urve b. ez-Zübeyr-Abdullah b. Adî b. el-Hıyâr, "Muhasara altında, Ali'nin namaz kıldırdığı…*" [1852] Şayet bu rivâyetler sahihse Zührî, Hz. Ali'yi "*fitne imamı*" olarak tavsif etmektedir. Bu rivâyetlere Ebu Tâlib'in, müşrik olarak öldüğü[1853] ve Abbâs'ın Bedr'de esir alındığı haberlerini[1854] de ekleyebiliriz.

b-Emevî karşıtı haberler: Daha önce ifk hâdisesinde nâzil olan ayetin Hz. Ali ile ilgili olmadığı konusundaki Zührî'nin ısrarına değinmiştik. Zührî, başka bir yerde ise, Emevîlerin, Hz. Ali'nin tarihî konumunu düşürmek için takındıkları tavırla alay etmektedir. Kendisi Ma'mer'in Hudeybiye'de katibin kim olduğunu sormasına gülerek, "*Ali b. Ebî Tâlib'dir. Şunlara(yani Benî Ümeyye'ye) sorsan, Osman derler" dedi.*"[1855] Emevîler aleyhine uydurulan rivâyetler arasında, Zührî'nin isminin de kullanıldığı olmuştur; "*Arapların içinde fitne çıkaranlar olarak beş isim sayılmaktadır. Kureyş'ten; Muâviye ve Amr…*"[1856]

Zührî'nin bu konudaki tavrını net olarak tespit edebilmek için ayrıca, hilafet meselesindeki görüşlerine de bakmak gerekir. Sakîfe hâdisesiyle ilgili risâlesi olduğunu

[1847] Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, II, 836; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 600; Zührî, *el-Meğâzî*, 46
[1848] Taberî, *Târîh*, III, 167; Zührî, *el-Meğâzî*, 157
[1849] Zührî, *el-Meğâzî*, 158
[1850] Zührî, *el-Meğâzî*, 131
[1851] İbn Şebbe, IV, 1217
[1852] İbn Şebbe, IV, 1215
[1853] bkz. İbn Sa'd, I, 122; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 8
[1854] Ensâr'ın fidyesiz bırakma önerisi için bkz. İbn Sa'd, IV, 14; Buhârî, *Sahîh*, IV, 30; V, 19
[1855] Zührî, *el-Meğâzî*, 58
[1856] Zührî, *el-Meğâzî*, 158

düşündüğümüz Zührî, bu konuya özel ilgi göstermiştir.[1857] Bu konuda Zührî'nin rivâyetlerini dört kısma ayırmak mümkündür;

a-Nass olmadığı yolundaki rivâyetleri: Zührî, hilafet konusunda Hz. Ömer'in oğlu İbn Ömer'le görüşmesini, Sâlim-İbn Ömer kanalı ile nakleder; "*Hz. Ömer, "Halife bırakmasam Resulullah'a, bırakırsam Ebu Bekr'e uymuş olurum" dedi. İbn Ömer, "Anladım ki, Resulullah'ın sünnetinden ayrılmayacak, kimseyi atamayacak*"[1858] Zührî, Hz. Ali'nin biatten geri durmasını ise onun, "*…bizi biatten geri koyan, senin faziletini inkar değildir…Fakat biz bu işte hakkımız olduğunu düşünüyorduk…*" şeklindeki sözleri ile açıklamakta, bu konuda herhangi bir nassı gündeme getirmemektedir. [1859]

b-Hz. Ebu Bekr'e nass olduğuna dair rivâyetleri: "Zührî, "*Bir adamdan işittim ki, "Resulullah Ebu Bekr dışında bütün kapıların kapatılmasını emretti…*"[1860]; "Zührî-[İbn Sa'd'da; Hamza b. Abdillah]-Abdullah b. Ömer-Âişe-Resulullah, "*Ebu Bekr'e emredin namaz kıldırsın*"[1861]; "Zührî, "*Resulullah, Ömer'in namazdaki sesini işitince, "Allah ve Müminler bunu kabul etmezler" dedi*"[1862]

c-Hz. Ali'ye nass olmadığı yolundaki rivâyetleri: "Zührî-İbn Ka'b b. Mâlik-İbn Abbâs, "*…Abbâs, Ali'ye "Sen üç gün sonra, başkasının emrine gireceksin, ben Abdulmuttalib oğullarının yüzünden öleceklerini anlarım, bana öyle geliyor ki…benimle Resulullah'a gel, ona bu işin kime ait olacağını soralım. Bu iş bize aitse bilelim, bizim değilse söyleyelim bize versin" dedi. Ali, "Peki ona gittiğimizde bize vermezse ne olacak? İnsanların onu bize vereceğini mi sanıyorsun? Allah'a yemin ederim ki, bunu asla sormayacağım" dedi*."[1863]; "Ma'mer-Zührî-Ubeydullah b. Abdillah b. Utbe-İbn Abbâs, "[Kırtas hâdisesi]…*Ömer, "Resulullah(sav)'e hastalığı galip gelmiştir. Yanınızda Kur'ân var, Allah'ın kitabı bize yeter" dedi*" [1864]

d-Hz. Ali'nin övüldüğü haberler: "Zührî-Abdullah b. Ubeydillah-İbn Abbâs, Resulullah'ın Ali'ye, "*Seni seven beni sevmiştir, senin sevgin Allah'ın sevgisidir. Seni kızdıran beni kızdırmıştır…*"[1865]

[1857] bkz. Abdurrezzâk, V, 439-445; İbn Hişâm, IV, 660, 757; İbn Hıbbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 419-423; Zührî, *el-Meğâzî*, 140-143; Taberî ise, Sakîfe haberini tamamen Zührî kaynaklı olarak nakletmektedir. Bkz. *Târîh*, II, 234-238

[1858] İbn Şebbe, III, 885; Zührî, *el-Meğâzî*, 146

[1859] bkz. Abdurrezzâk, V, 472; Zührî, *el-Meğâzî*, 165

[1860] Zührî, *el-Meğâzî*, 131

[1861] İbn Sa'd, II, 217; Müslim, *Sahîh*, I, 313; Ebu Avâne, I, 442; Beyhâkî, *Sünen*, V, 401; Zührî, *el-Meğâzî*, 132

[1862] Abdurrezzâk, V, 432-433; İbn Hişâm, IV, 652; İbn Sa'd, II, 217; Zührî, *el-Meğâzî*, 132

[1863] Abdurrezzâk, V, 435-436; İbn Hişâm, IV, 654; Zührî, *el-Meğâzî*, 133-134

[1864] Zührî, *el-Meğâzî*, 136; Zührî'nin hilafetle ilgili diğer haberleri için bkz. Taberî, *Târîh*, II, 236; Zührî, *el-Meğâzî*, 146-147

[1865] Bu haberin sahihliği tartışmalıdır. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 379

Senedli veya senedsiz olarak zikredilen bütün bu rivâyetler neticesinde, Zührî ile beraber, "Hz. Ali'ye nass olduğu halde, Ebu Bekr ve Ömer onu gasbetmişlerdir" şeklindeki Şîi hilafet tezinin karşısına, "Kimseye nass olmamakla beraber, Resulullah Hz. Ebu Bekr'i işaret etmiş, fazileti ile bu makama layık olmuştur, ancak Hz. Ali de bu makama layık bir sahabedir" şeklinde özetleyebileceğimiz Sünnî hilâfet tezinin Zührî vasıtasıyla veya onun adını kullanarak oluşturulmaya başlandığını söyleyebiliriz. Zührî, geliştirilmeye çalışılan bu teze zarar verebilecek nakillerden de uzak durmuştur. Ma'mer b. Râşid'in, "*Katâde ve Ali b. Zeyd b. Cudân-ikisi Saîd b. el-Müseyyib-Sa'd b. Ebî Vakkâs*" kanalı ile naklettiği, Tebük Gazvesine çıkarken, Resulullah'ın Hz. Ali'ye, "*Senin bana durumun, Hârûn'un Musâ'ya olan durumu gibidir*"[1866] sözünü nakletmemiştir. Zührî'nin bu haberi atlamış olma ihtimali oldukça düşüktür. Zira, Saîd b. el-Müseyyib, onun en önemli kaynaklarından biridir ve Katâde ile Ali b. Zeyd'in ondan işittiği bir haberi Zührî'nin işitmemesine imkan yoktur. Ancak, yerleştirmeye çalıştığı teze muhalif olan bu haber karşısında susmayı tercih etmiş, rivâyet etmediği haberlerle Emevîlerin görüşlerine destek olmuştur. Şahsî planda onlara muhalif görünen bir takım haberleri rivâyet etmesi ise, gerek ailesinden gelen, gerekse de toplumda yerleşmiş olan Emevî aleyhtarlığı ile alakalı bir durumdur. Bununla beraber, Emevîlerin Hz. Ali'ye olan düşmanlıkları ve kendilerini Ali ailesine rakip olarak görmelerinin verdiği rahatsızlık, sabır sınırlarını zorlayan Zührî'yi fırsat buldukça Hz. Ali'nin faziletini vurgulayan rivâyetleri nakletmeye sevk etmiş de olabilir. Bu ihtimalin, Hz. Ali'nin faziletiyle ilgili nakillerin sıhhati ile doğrudan bağlantılı olduğunu ayrıca hatırlatalım. Netice itibariyle diyebiliriz ki, Zührî ne Emevî yanlısı, ne de Ali taraftarıdır. Aile geleneğine bağlı olarak Emevîler'den hoşlanmamakta, ancak ekonomik gerekçelerden dolayı da onlarla iyi geçinmeye çalışmaktadır. Sarayın etkisi ile haberlerde tahrifât, tebdilât yapıp yapmadığı konusunda ise, onun tahrifâtına örnek olarak gösterilebilecek herhangi bir haber yoktur. Dolayısıyla şayet bir etkiden bahsedilecekse bu etki, tebdil veya tahrif olarak değil "sesiz kalma" şeklinde tezahür etmiştir. Başka bir deyişle, Zührî siyasî otoriteden çekinerek haberleri değiştirmemiş, ancak rivâyet de etmemiştir.

Zührî'nin üzerinde yoğun bir şekilde durduğu bir diğer konu ise, Hz. Muhammed'in vefatı ile ilgili haberlerdir.[1867] Bunun muhtemelen nedeni, sonraki hâdiselerin temellerini

[1866] Abdurrezzâk, V, 405-406; Zührî, *el-Meğâzî*, 111

[1867] Ma'mer b. Râşid, XI, 63; Abdurrezzâk, V, 428-438; İbn Hişâm, III, 353; IV, 649, 652, 654, 655; İbn Sa'd, II, 211, 217, 251, 254, 257, 264, 269-271, 278, 305; VI, 59; VIII, 314; İbn Ebî Şeybe, II, 464; III, 15, VII, 428; İshâk b. Râheveyh, İshâk b. İbrahim b. Muhallid b. Râheveyh el-Hanzelî el-Mervezî, *Müsned*, I-II, thk: Abdulğâfur Abdulhak Hüseyin, Mektebetu'l-İmân, I. Bsk., Medine 1995, I, 42; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 334; III, 196; VI, 18, 151, 438; VI, 124; *Fedâil*, II, 835; Abd b. Humeyd, 352; Müslim, *Sahîh*, I, 312, 315; İbn

vefat haberleri içerisinde aramasıdır. Nitekim bu haberler arasında Ömer'in ve Ebu Bekr'in hutbelerine, Hz. Ali'nin techîz ve tedfin işleri ile ilgilendiğine yer vermiştir.

1. 5. 5. 1. Sosyal Hayata Dair Anlatıları

Zührî sadece siyasî ve askerî hâdiseleri anlatmakla kalmamış, aynı zamanda dönemin sosyal hayatına dair oldukça geniş bilgiler de aktarmıştır. Hassân'ın, Hz. Ömer zamanında mescitte şiir okuması,[1868] Hz. Peygamber dönemi eğlenceleri arasında yer alan at yarıştırma ile ilgili haberler,[1869] Habeşlilerin gösterisi,[1870] Resulullah'ın bayram namazına çıkışı,[1871] ölüye ağıt geleneği,[1872] Resulullah'ın saçını nasıl yaptırdığı[1873] gibi nakillerini bu konuda zikretmek mümkündür. Aynı şekilde o, kültürel hayata dair bilgiler de aktarmıştır.[1874]

1. 5. 5. 2. Neseb-Listeler

Zührî, genelde neseb ve liste bilgilerinde Urve'ye dayanmaktadır. Urve'den, Habeş Hicretine çıkanların[1875] ve Akabe'ye katılanların isimlerini[1876] nakletmiştir. Bununla beraber başka kaynaklardan da istifade etmiştir. [1877] Kendisi, Musâ b. Ukbe'nin listeler konusundaki en önemli kaynağıdır. Musâ, Zührî'den, Habeş hicretine, [1878] Bedr'e,[1879] Akabe'ye,[1880] katılanların ve Bi'ru Maûne'de şehit olanların isimlerini [1881] nakletmiştir.

Neseb konusunda ise Zührî, konuyla ilgisini ortaya koymak için kaynağının akrabalık ilişkilerine işaret etmiştir. Daha önce de geçtiği üzere Zührî, Sürâka'nın haberini, Abdurrahman b. Mâlik el-Mudlicî'den vermekte ve "*Bu Sürâka b. Cu'şum'un kardeşinin oğludur, kendisine babası Sürâka'dan işittiğini söylemiş*"[1882] diyerek kaynağının konu ile ilgisini vurgulamaktadır. Aynı şekilde neseb konusundaki bilgisine binâen rivâyetlerinde şahısların neseplerini de zikretmeyi ihmal etmemiştir.

Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 339; İbn Huzeyme, I, 64; Ebu Avâne, I, 445; İbn Hıbbân, *Sahîh*, XIV, 552, 561, 566, 586-588, 594; XV, 296-297; Beyhâkî, *Sünen*, I, 605, 621

[1868] Buhârî, *Sahîh*, IV, 79; Ebu'l-Ferec, IV, 150

[1869] bkz. Ebu Dâvud, III, 66-67; İbn Mâce, II, 960. İlk at yarıştıranın Hz. Ömer olduğuna dair bkz. Abdurrezzâk, V, 304

[1870] bkz. Buhârî, *Sahîh*, III, 227

[1871] bkz. İbn Şebbe, I, 139, 141-142

[1872] bkz. İbn Şebbe, II, 676

[1873] bkz. İbn Şebbe, II, 627-628; ayrıca bkz. İbn Şebbe, I, 367; Taberî, *Tefsîr*, XVIII, 133; Vâhidî, 273; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 290

[1874] "*Arapça ilk kitabı Mekke'ye getiren, Amr b. el-Âs'tı. Onu Hîre'den getirmişti*." Bkz. Fâkihî, III, 214

[1875] Abdurrezzâk, V, 384; Zührî, *el-Meğâzî*, 96

[1876] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 161

[1877] Örneğin, Zührî nakiblerin isimlerini Ebu Ümâme b. Sehl b. Huneyf'den rivâyet etmiştir. Bkz. İbn Sa'd, III, 602; Zehebî, *A'lâm*, I, 302

[1878] İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 246

[1879] İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 247, 261; Ensâr'dan Bedr'e katılanlar için bkz. İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, III, 400-414

[1880] bkz. Fâkihî, IV, 240-245; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, III, 399

[1881] bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 160; III, 201, 521

[1882] Abdurrezzâk, V, 392-393; İbn Hişâm, II, 489; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 175; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, II, 275; İbn Hıbbân, *Sahîh*, XIV, 184-186; Abdullah b. Muâz es-Sanânî-Ma'mer kanalı ile; Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek*, III, 7; Zührî, *el-Meğâzî*, 101

1. 5. 6. Tarih Zikri

Zührî, hâdiselerin tarihlerini tespit etmeye çalışmış, olayları kronolojik bütünlük içerisinde ele almaya gayret göstermiştir. Kendisi bir çok hâdisede ayrıntılı tarihler vermiştir. Verdiği bu tarihlerde, Urve'nin ana kaynak olduğu görülmektedir.[1883] Urve kaynaklı olmayan nakilleri arasında; "*İsrâ, hicretten bir yıl önce oldu*"[1884]; "*Resulullah Mekke'yi Ramazan'ın 13. günü fethetti.*"[1885]; "(Mekke'nin fethi)*Ramazan ayında Medine'den çıktı. Bu Medine'ye gelişinin 8. yılının altıncı ayının başında idi…*"[1886] gibi tarihlendirmelerine rastlamak mümkündür. Gazve ve seriyyelerin tarihleri konusunda Zührî'nin haberlerini ise, Musâ b. Ukbe nakletmektedir; "*Resulullah'ın savaştığı gazveler: Bedr Savaşı; ikinci yılın Ramazan ayında, Uhud Savaşı; üçüncü yılın Şevvâl ayında, Hendek Savaşı ve Benî Kureyza; 4. yılın Şevvâl ayında, Benî Müstalik ve Benî Lihyân; 5. yılın Şaban ayında…*"[1887] Zührî hâdiselerin, kronolojik sıralamasına da, dikkat etmiştir.[1888]

Zührî'nin tarihlendirme yöntemi, hâdiselerin olduğu dönemde kullanılan takvimlere veya kendisinin takvim olarak belirlediği hâdiselere göre şekillenmiştir. Medine dönemi hâdiselerini Hicrete göre tarihlendiren Zührî, Nübüvvetin geliş tarihini; "*Ka'be'nin yeniden inşasının 15. yılı*"[1889] olarak vermiş, Resulullah'ın doğumunu ise fil yılını esas alarak; "*Fil'den 30 yıl sonra*"[1890] şeklinde tarihlendirmiştir. Bu durum onun, tarihlendirme konusundaki titizliğinin bir göstergesidir. Tarihlerini tespit edemediği durumlarda ise, hocası Urve gibi dönem zikretmeyi tercih etmiştir. [1891] Bu bağlamda Zührî, Araplarda kullanılan takvimlerle de ilgilenmiştir.[1892]

Ebu Lübâbe'nin, Tebük Savaşından sonra kendisini direğe bağladığı[1893] haberinde olduğu gibi Zührî, bazen rivâyetlerinde, "kronolojik atlamalar" yapmış, hâdiselerin dönemlerini karıştırmıştır. Tabii burada, sorumluluğun Zührî'ye ait olup olmadığını tespit etmek güçtür. Bununla beraber kendisine gelen bütün haberleri nakletme konumunda olan Zührî'nin, hâdiseleri bir takım kronolojik sapmalarla nakletmesi de mümkündür. Zira

---

[1883] bkz. Zührî, *el-Meğâzî*, 62, 71, 76
[1884] Zehebî, *es-Sîre*, 153; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 118
[1885] Abdurrezzâk, V, 374; Zührî, *el-Meğâzî*, 86
[1886] Buhârî, *Sahîh*, V, 90; Zührî, *el-Meğâzî*, 86; ayrıca bkz. Buhârî, *Sahîh*, IV, 6; İbn Şebbe, II, 467; Beyhâkî, *Sünen*, V, 242; Zehebî, *es-Sîre*, 388
[1887] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 256; ayrıca bkz. Abdurrezzâk, V, 367; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 254; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 383
[1888] bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 259
[1889] Zehebî, *es-Sîre*, 6
[1890] Halîfe b. Hayyât, I, 52; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 665
[1891] Hz. Ömer'in ne zaman Müslüman olduğu haberinde olduğu gibi. Bkz. İbn Sa'd, III, 269; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IV, 134
[1892] bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 221
[1893] bkz. Abdurrezzâk, V, 406-407; Taberî, *Tefsîr*, XI, 15; Zührî, *el-Meğâzî*, 112

kendisine o şekilde ulaşmış, kendisi de herhangi bir ayıklama veya tercihte bulunmadan geldiği gibi nakletmiştir.

1. 5. 7. Seriyye ve Gazve Haberleri

Bir çok seriyye ve gazve haberinin senedinde Zührî'nin ismi yer almaktadır. Onun, meğâzî anlatımının içeriğini, gazve ve seriyyenin ismi, kimin komutasında olduğu, tarihi, nereye düzenlendiği, sonucu ve bununla ilgili olarak nâzil olan ayetlerin zikri oluşturmaktadır. Zührî'nin naklettiği gazve ve seriyye nakilleri arasında; Nahle Seriyyesi[1894] Bedr,[1895] Benî Nadîr,[1896] Recî vakası,[1897] Bi'ru Maûne,[1898] Uhud,[1899] Hamrâu'l-Esed,[1900] Hendek,[1901] Benî Kureyza,[1902] Hudeybiye,[1903] Hayber,[1904] Fetih,[1905] Huneyn-Hevâzin,[1906] Tebük,[1907] Sellâm b. Ebi'l-Hukayk el-A'ver'in öldürülmesi,[1908] Ka'b b. el-Eşref'in öldürülmesi,[1909] Abdullah b. Üneys'in, Süfyân b. Abdillah b. Nubeyh el-Hüzelî'yi öldürmesi için gönderilmesi,[1910] Müreysî Gazvesi,[1911] Hâlid b. el-Velîd'in Benî Cezîme Seriyyesi,[1912] Zâtu's-Selâsil

---

[1894] İbn Şebbe, II, 472-474

[1895] Abdurrezzâk, V, 347-348; İbn Ebî Şeybe, VII, 357; Ebu Avâne, I, 476; Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, II, 825; Taberî, *Tefsîr*, IX, 207-208; X, 9; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 290; Zührî, *el-Meğâzî*, 62

[1896] Abdurrezzâk, V, 357-361; Taberî, *Târîh*, II, 85; XXVIII, 28-31, 33, 35; Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek*, II, 525; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 331-333; Zührî, *el-Meğâzî*, 71

[1897] Zührî, *el-Meğâzî*, 67

[1898] Abdurrezzâk, V,382-383; Zührî, *el-Meğâzî*, 95

[1899] Abdurrezzâk, V, 272, 363-366; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, III, 455; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 431

[1900] Zührî, *el-Meğâzî*, 78

[1901] Abdurrezzâk, V, 367-368; İbn Sa'd, II, 73; Zührî, *el-Meğâzî*, 79

[1902] Abdurrezzâk, V, 369-372; Belâzurî, 33; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, III, 450; Taberî, *Tefsîr*, IX, 221

[1903] Abdurrezzâk, V, 330-342; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, I, 44; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 328-331; Buhârî, *Sahîh*, V, 64; Ebu Dâvud, III, 194-210; IV, 213; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 395; İbn Hıbbân, *Sahîh*, XI, 216-226; Taberî, *Târîh*, II, 116, 118, 124; *Tefsîr*, XXVI, 97-101; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 199-200, 352; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 69; Zührî, *el-Meğâzî*, 50

[1904] Ma'mer b. Râşid, XI, 28-29; Abdurrezzâk, V, 372-373; Humeydî, II, 398; İbn Kâni', II, 148; Müslim, *Sahîh*, II, 1429-1430; Ebu Dâvud, III, 167; IV, 175; Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek*, III, 242; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 599; Zührî, *el-Meğâzî*, 84

[1905] Abdurrezzâk, V, 374; İbn Sa'd, II, 141-142; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 334, 366; VI, 341; Buhârî, *Sahîh*, V, 89-90; Müslim, *Sahîh*, III, 1339; Ebu Dâvud, *Sünen*, III, 290; İbn Hıbbân, *Sahîh*, X, 418; İbn Ebî Cerâde, III, 1036-1037; Beyhâkî, *Sünen*, V, 378; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 355

[1906] Ma'mer b. Râşid, XI, 59-60, 102-103; Abdurrezzâk, V, 243, 378-382; Humeydî, I, 37; İbn Sa'd, I, 114-115; II, 155; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 176, 207; III, 165; *Fedâil*, II, 924, 927; Abd b. Humeyd, 77; Buhârî, *Sahîh*, IV, 54, 60; 99-100; Müslim, *Sahîh*, II, 1398; Ebu Dâvud, III, 141-142; IV, 220, 221; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 459; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, XII, 66-67; Taberî, *Tefsîr*, X, 101-102; Ebu Avâne, IV, 277; İbn Kâni', I, 247; Şâşî, I, 156-157; İbn Hıbbân, *Sahîh*, I, 380; XI, 149; XV, 524-525; Beyhâkî, *Sünen*, VI, 467; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 119; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 333-334; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 220; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 55; Zührî, *el-Meğâzî*, 92-94

[1907] İbn Ebî Şeybe, VII, 422; Buhârî, *Sahîh*, IV, 6; Ebu Dâvud, III, 219; Tirmizî, *Sünen*, IV, 216; Taberî, *Tefsîr*, XI, 55; Beyhâkî, *Sünen*, V, 242; Zührî, *el-Meğâzî*, 106; Tebük'ten geri kalan üç kişinin haberi için bkz. Abdurrezzâk, V, 397-405; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 455; VI, 387-389; İbn Hıbbân, VIII, 155-163; Kurtubî, VIII, 277-278

[1908] Abdurrezzâk, V, 407-410; İbn Şebbe, II, 467; Zührî, *el-Meğâzî*, 113

[1909] İbn Sa'd, II, 33; Taberî, *Tefsîr*, IV, 201

[1910] İbn Şebbe, II, 468-469

[1911] Buhârî, *Sahîh*, V, 54

[1912] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 150; İbn Hıbbân, *Sahîh*, XI, 53; İbn Ebî Cerâde, VII, 3144; Beyhâkî, *Sünen*, III, 474, V, 177; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 709-710

Gazvesi,[1913] Üsâme Seriyyesi,[1914] Âsım b. Sâbit el-Ensârî'nin Benî Lihyân Seriyyesi,[1915] Abdullah b. Ğalib el-Leysî'nin Benî Mülevveh Seriyyesi[1916] ve Ebân b. Saîd'in Necd Seriyyesi[1917] gibi haberler vardır. Zührî, Resulullah'a gelen heyetler hakkında da bilgiler vermiştir. Onun zikrettiği heyetler arasında Benî Abs,[1918] Sakîf,[1919] Kinde[1920] ve Devs[1921] Heyetlerini saymak mümkündür.

1. 5. 8. Tenkit

Zührî, Necâşî'nin Müslümanları iade etme talebini geri çevirme haberinde olduğu gibi, kendisine ulaşan bazı haberleri üstadı Urve'ye anlatarak onun onayına sunmuştur.[1922] Aynı şekilde Hayber haberini naklederken, Seleme b. el-Akva'nın şehit olması ile ilgili haberi naklettikten sonra, *"Bunu Seleme b. el-Akva'nın oğluna sordum. O da babasından bu şekilde anlattı"*[1923] diyerek tek kaynakla yetinmemiş, hâdiseyle ilgili olan başka bir kaynağa daha başvurmuştur.

Zührî'nin, kendisine ulaşan farklı rivâyetler arasında herhangi bir tercihte bulunduğunu söylemek zordur. Bilakis, o kendisine ulaşan haberleri geldiği gibi nakletmiştir; "*Bazı alimler, onun Tahir isminde başka bir çocuğunun olduğunu iddia ederler, bazıları da, Kâsım'dan başka onun oğlunu bilmiyoruz" derler"*[1924]; *"Habeşistan'a ilk hicretten sonra, Âmir b. Rebîa…çıktı, denilir ki, Medine'ye ilk gelen Zaîne'dir…Ümmü Seleme olduğu da söylenir. Doğrusunu Allah bilir"*[1925] Zührî, bazen de birbirlerine tezat nitelikte olan haberleri açıklama yapmaksızın nakletmiştir. Nitekim, ilk Müslüman olan konusunda, hem Zeyd b. Hârise'yi,[1926] hem de Hatice'yi zikrederken,[1927] Muta nikahının yasaklanmasının zamanı olarak da hem Hayber'i,[1928] hem de Fetih Gününü[1929] vermiştir. Onun rivâyetler karşısında

[1913] Abdurrezzâk, V, 452-454
[1914] Zührî, *el-Meğâzî*, 174
[1915] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 310; Buhârî, *Sahîh*, IV, 29; Ebu Dâvud, III, 115-116; İbn Hıbbân, *Sahîh*, XV, 512
[1916] Ebu Dâvud, III, 128
[1917] Ebu Dâvud, III, 166
[1918] İbn Şebbe, II, 429
[1919] İbn Şebbe, II, 501-507
[1920] İbn Sa'd, I, 22
[1921] İbn Sa'd, IV, 239
[1922] bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 197-199; Zehebî, *es-Sîre*, 120; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 82-83
[1923] Müslim, *Sahîh*, II, 1429-1430
[1924] Zührî, *el-Meğâzî*, 43
[1925] İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 250
[1926] Zührî, *el-Meğâzî*, 46
[1927] İbn Sa'd, VIII, 17
[1928] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 103, 142; Buhârî, *Sahîh*, V, 78
[1929] İbn Ebî Şeybe, III, 551; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 404; Müslim, *Sahîh*, II, 1026; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, V, 29; ayrıca bkz. İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 250. Burada yasağın tekrarlandığı yolundaki tartışmalara girmediğimizi, bizi ilgilendiren kısmın Zührî'nin böyle bir açıklama yapmamakla beraber, iki farklı görüşü de

herhangi bir tercihte bulunmayarak, "*Doğrusunu Allah bilir*" ifadesi ile, tercih ameliyesini sonraki dönemlere bırakması, tasnif ve teliften ziyade toplamakla meşgul olduğunun da bir kanıtıdır. İbn Şihâb, çok ender olmakla beraber, tercih ettiği haberlerde ise, her iki haberi de zikretmeye dikkat etmiş, sadece tercih haberine yer vermemiştir; "*Bazı insanlar, Ebu'l-Buhterî'yi öldürenin Ebu'l-Yesr olduğunu iddia ederler, ancak büyük çoğunluk, onu Mücezzir'in öldürdüğü gerekçesiyle bunu kabul etmezler*"[1930]

1. 5. 9. Yorum

Zührî, naklettiği haberler hakkında bazen yorumlar yapmış, çıkarımlarda bulunmuştur. Bunun için de, naklettiği haberlerin arka planlarını, nedenlerini soruşturmuş, bu konuda yetkin kişilere başvurmuştur; *"Saîd b. el-Müseyyib'e "Osman'ın öldürülmesini haber verir misin? İnsanların ve onun durumu ne idi? Niçin, Muhammed(sav)'in ashabı onu bıraktı?" dedim…"* [1931]

Zührî, hâdiselerin nedenlerini açıklarken, iki yöntem kullanmıştır:

a-Nakle dayanarak açıklama getirdikleri(Naklî Yorum): Cahiliye döneminde, Ensâr'dan bazılarının Menât'ı ta'zim için Safâ ile Merve arasında say yapmadıkları,[1932] Ka'be'nin orayı tütsüleyen bir kadının tütsüsü nedeniyle yandığı,[1933] Benî Nadîr'in, Mekkeli Müşrikler ve Medineli münafıklarla beraber ortak hareket etmeleri ve Müslümanlar aleyhindeki çalışmaları nedeniyle sürülmeleri[1934] haberlerinde olduğu gibi, konuyla ilgili başka rivâyetlere dayanarak, hâdiselerin nedenlerini açıklamaya çalışmıştır.

b-Şahsî yorumuna dayanarak açıklama getirdikleri(Aklî Yorum): Hz. Peygamber'in Hudeybiye'de, '*Resulullah*' ibaresine yapılan itirazı kabul etmesinin nedenini, "*Bu Resulullah'ın, 'Bu gün ne isterlerse vereceğim' sözünden dolayıdır*"[1935] şeklinde kendi görüşüne dayanarak açıklamaya çalışmıştır. Zührî'nin anlatımları arasında bu şekilde açıklamalarına bir çok örnek bulmak mümkündür. O, Kureyş'in Hz. Muhammed'e düşmanlığının nedenini, "*…ta ki, Allah onların taptıklarını ve babalarının küfür üzerine öldüklerini zikredinceye kadar, o zaman, Resulullah'ı şetm etmeye ve düşmanlık göstermeye başladılar*"[1936] şeklinde açıklarken, Müslümanların Habeşistan'ı hicret yeri olarak seçmelerinin nedenini ise, *"Kureyş'in Habeş'le ticareti vardı, orada rızk kolaylığı ve güvenlik*

---

nakletmesi olduğunu, ayrıca belirtelim. Muta nikahının yasaklanmasıyla ilgili özel bir makale olarak bkz. Öztürk, Mustafa, "Sünni ve Şii Kaynaklarda Mut'a Nikâhı Tartışması", *İslâmiyât*, VIII/3, (2005), 95-120

[1930] İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 771

[1931] İbn Şebbe, IV, 1157-1161

[1932] Buhârî, *Sahîh*, VI, 51

[1933] Zührî, *el-Meğâzî*, 41

[1934] Zührî, *el-Meğâzî*, 72

[1935] Zührî, *el-Meğâzî*, 55

[1936] İbn Sa'd, I, 199

buluyorlardı."[1937] şeklinde oldukça mantıklı bir gerekçe ile açıklamıştır. Bununla beraber, kendi çıkarımlarından hareketle ulaştığı bazı sonuçlarda ciddi değerlendirme hataları yaptığı yerler de vardır. Nitekim, Hz. Peygamber'in katıldığı nakledilen Ficâr Savaşlarından birinde, Kureyş'in yenilmesine binaen, aslında Resulullah'ın bu savaşa katılmadığını savunur ve buna, "*Onlarla beraber olsaydı, yenilmezlerdi*" şeklinde bir açıklama getirir. İbnu'l-Esîr de, haklı olarak bu görüşünü, "*Bu gerekçe hiçbir şey ifade etmez. Zira Risalet görevi geldikten sonra da Resulullah'ın ashabı yenilmiştir*" diyerek reddeder.[1938]

Müslüman tarihçilerin tamamında hakim olan cebrî tarih anlayışının izlerine Zührî'de de, rastlamak mümkündür; "Zührî, "*Resulullah'ın kabilelere arzı…hiçbir kabile davetini kabul etmedi…Bu Allah'ın, onu Ensâr için saklaması ve Ensâr'a bir ikramıdır*"[1939]; "*..Allah onların üzerine sürgün yazmasaydı, Benî Kureyza'ya yapıldığı gibi dünyada onlara azab edilirdi*"[1940]

1. 5. 10. Üslup

Zührî'nin üslup açısından Urve'den etkilendiğini söylemek mümkündür. Zührî'nin kullandığı ibareler arasında yer alan, "*Bana ulaştı ki*"(لقد بلغني)[1941] "*Rivayet ettiklerine göre*" (فيما روي)[1942] "*İddia etti*"(زعم)[1943] "*İddia ederler*"(يزعموا) [1944] gibi ibarelerde Urve'nin etkisi aşikardır. Zührî'nin, bu ibareleri Urve için de kullanmış olması dikkat çekicidir; "*Urve, kendisine Mervân ve Misver b. Mahreme'nin haber verdiğini iddia etti ki*" (زعم عروة) [1945] Zührî'nin burada "*iddia etti*"(زعم) ibaresini hangi niyetle kullandığını tespit etme imkanına sahip değiliz. Benî Kureyza haberinde, Cebrâil'in meleklerin silah bırakmadıklarını söylemesi haberini, "*iddia ettiler*"(زعموا) ibaresi ile nakletmesinde olduğu gibi,[1946] bu ibare ile kısmî de olsa şüphesi olduğunu belirtmek istediğini veya en azından rivâyetin sorumluluğunu kabul etmek istemediğini söyleyebiliriz.

[1937] Ebu Nuaym, *Hılye*, I, 104
[1938] bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 592-593
[1939] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 151-152
[1940] Zührî, *el-Meğâzî*, 73
[1941] Zührî, *el-Meğâzî*, 94, 95
[1942] Bi'ru Maûne haberinde Âmir b. Fuheyre'nin cesedinin melekler tarafından defnedildiği rivâyetinde bu ibareyi kullanmıştır. Bkz. Zührî, *el-Meğâzî*, 95; Zührî burada isim zikretmemekle beraber, kaynağı Urve'dir. Bkz. İbnu'l-Cevzî, *Safve*, I, 432
[1943] Buhârî, *Sahîh*, V, 95
[1944] Ebu Nuaym, *Hılye*, I, 118
[1945] Buhârî, *Sahîh*, IV, 54, V, 99-100
[1946] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 502

Zührî rivâyetlerinde mümkün olduğunca çok ayetten istifade etmiş, konu ile alakalı ayetleri zikretmiştir.[1947] Ayrıca kendisi, ayetlerin nüzûl sebepleri hakkında da bilgiler vererek, ayet açıklamaları yapmıştır.[1948]

1. 6. Tesiri

Şüphesiz Zührî, döneminin en önde gelen ilim adamıydı. "*Tarih yazıcılığına gerçek kıymetini o kazandırmıştır*" diyen Nebrâvî, onun siyer yazıcılığındaki önemini maddeler halinde sıralayarak;

1-Siyerin sınırlarını belirlemesi,

2-Medine dönemi haberlerini kaydetmesi,

3-Meğâzî çalışmalarının esaslarını yerleştirmesi,

4-Rivâyetlerin kaybolmasını engellemesi gibi, katkılarını zikreder.[1949] Bunlara herhangi bir itirazımız olmamakla beraber, kanaatimizce onun, siyer yazıcılığında en önemli rolü, cem' dönemini neredeyse tek başına sırtlamış olmasıdır. Şüphesiz Zührî'den başkaları da cem' faaliyetlerine katılmışlar, ellerinden gelen çabayı göstermişlerdir. Ancak, Zührî'nin, kendisine ulaşan risâleleri bir araya toplaması ve bir konu etrafındaki farklı anlatıları öğrencilerine aktarması, hem bu literatürün kaybolmasının önüne geçmiş, hem de sonraki dönem müelliflerinin bir araya toplanan bu malzemeyi, tercihlerine göre tasnif ederek, eserlerini telif etmelerine vesile olmuştur.

Zührî, siyer yazıcılığının dönüm noktalarından biridir. Kendisinin, Musâ b. Ukbe, Muhammed b. İshâk ve Ma'mer b. Râşid gibi siyer yazıcılığının en önemli üç ismin hocası olması bile, sanırız bu ilimdeki mevkiini göstermeye kafidir.

[1947] bkz. İbn Sa'd, II, 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 433; Nesâî, *Sünen*, VI, 9-10; Taberî, *Târîh*, I, 535; *Tefsîr*, IV, 201; XI, 41; XXVIII, 28-31, 33, 35, 60; Ebu Avâne, I, 24-25; Beyhâkî, *Sünen*, I, 654; VI, 359, 425; Vâhidî, 191-192; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 8; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 394; Zührî, *el-Meğâzî*, 56, 57, 73

[1948] Ayet açıklamaları ile ilgili olarak bkz. İbn Sa'd, I, 196; Buhârî, *Sahîh*, III, 211-212; İbn Mâce, II, 959-960; Zührî, *el-Meğâzî*, 62, 73

[1949] bkz. Nebrâvî, 115; ayrıca bkz. Terhînî, 48

III. BÖLÜM: TASNİF-TELİF DÖNEMİ

Başlangıç, risâleler ve cem' dönemlerini geçiren siyer yazıcılığı, tasnif/telif dönemiyle birlikte yeni bir açılım sağlamış, ilk kapsamlı telifler bu dönemde verilmiştir. Gerçek anlamda İslâm'da siyer yazıcılığından bahsedilirken bu dönem kastedilmektedir. Zira, sonraki devirlerde, sadece bu dönemde telif edilen eserlerin bir şekilde nakli ile iştigal edilmiştir. Bu dönemin alimleri, kendilerinden önce oluşturulan malzemeyi, konularına göre tasnifini yaparak, kronolojik çerçevede ilk özgün eserlerini telif etmişlerdir. Müellifler, kendilerine kadar risâleler ve sahifeler halinde gelmiş olan malzemenin yanı sıra, yeni kaynakları da siyer anlatımına dahil etmişlerdir. Siyer literatürü, kaynakların zenginleşmesine paralel olarak, içerik olarak da genişlemiştir. Yine bu dönemde alimlerimiz, siyer yazıcılığının metodolojisini yerleştirmişler, kendilerinden önceki iptidaî yöntemleri geliştirerek, nihaî şeklini vermişlerdir. Bu dönemde dikkati çeken bir diğer özellik ise, dönem alimleri arasındaki kıyasıya rekabettir. Aralarındaki bu rekabetten dolayıdır ki, bir çoğu birbirlerinin ismini eserlerinde zikretmemeye özen göstermişlerdir. Bu dönemin müellifleri, Musâ b. Ukbe (141/758), İbn İshâk(151/768), Ma'mer b. Râşid(153/770), Ebu Ma'şer es-Sindî(170/787) ve Vâkıdî(207/822)'dir.

1- Musâ b. Ukbe(141/758)

Tâbiûnun küçüklerinden olduğu belirtilen[1950] ve dönemin fakihleri arasında yer alan[1951] Musâ'nın nesebi, Musâ b. Ukbe b. Ayyâş b. Ebi'l-Ayyâş el-Kuraşî el-Esedî'dir.[1952] Künyesi Ebu Muhammed'dir.[1953] Musâ, mevlâlık yönünden Medineli, el-Esedî'dir.[1954] Musâ, Zübeyrî ailesinin mevlâsıdır.[1955]

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber,[1956] A'zamî, yaklaşık hicrî 60/679 yılını zikretmektedir.[1957] Ancak, Muhallid b. el-Hüseyin, *"Musâ b. Ukbe'ye sahabeden kimseyi gördün mü?" denildi. O, "Necdet el-Harûrî'nin haccettiği sene, ben de haccettim. İbn Ömer Mekke'de idi. Sehl b. Sa'd'ı da elbisesine bürünmüş, minbere dayalı olarak*

[1950] bkz. Zehebî, *Mîzân*, VI, 552
[1951] Ya'kûbî, II, 363
[1952] İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 80; *es-Sikât*, V, 404; İbn Muhammed, *K. Bahri'd-Dem*, I, 420; Dârakutnî, *Zikru Esmâi't-Tâbiîn*, I, 350; Kulâbâzî, II, 697; II, 235; İbn Münceveyh, II, 263; Bâcî, II, 708; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 419; Mizzî, XXIX, 115; Zehebî, *el-Müktenâ*, II, 44; *el-Kâşif*, II, 306; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 552; Suyûtî, *Tabakât*, I, 70; İbnu'l-İmâd, I, 210; Kannûcî, II, 514; Kehhâle, *Mu'cemu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 638
[1953] bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 154; İbn Münceveyh, II, 263; Mizzî, XXIX, 115
[1954] Mizzî, XXIX, 119; Zehebî, *A'lâm*, VI, 114; Suyûtî, *Tabakât*, I, 70; İbnu'l-İmâd, I, 210
[1955] bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 154; Bâcî, II, 708; Mizzî, XXIX, 116; Zehebî, *A'lâm*, VI, 114; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 556; *Takrîb*, I, 552; İbnu'l-İmâd, I, 210
[1956] Horovitz, *el-Meğâzî*, 69
[1957] A'zamî, *Dirâsât*, I, 213

gördüm"[1958] şeklindeki sözünü ve Necde'nin hicrî 68/688 yılında haccettiğini delil olarak getiren Horovitz, doğum tarihinin hicrî 55/674 yılından çok daha ileri bir tarih olmasını mümkün görmez.[1959]

Musâ'nın, İbrahim ve Muhammed adında iki alim kardeşi daha vardı.[1960] Bu konuda Yahyâ b. Maîn, "*Onların en büyükleri Muhammed, sonra da İbrahim'di. En küçükleri ise Musâ'dır. Musâ onların içinde en çok hadisi olandır*"[1961] demiştir. Ayrıca, Ebu Hâtim, Musâ'nın, kardeşlerinden daha güvenilir olduğunu ifade eder.[1962] Vâkıdî, bu üç kardeşin, hepsinin fakih ve muhaddis olduklarını beyan ederek, üçünün de mescitte ders halkaları olduğunu söyler.[1963]

Muhammed b. Abdillah el-İshâkî'nin anlattığı bir hâdise, Musâ'nın ilme ulaşma konusunda gayretli olduğunu göstermektedir; "*Musâ b. Ukbe'yi Resulullah'ın mescidinde gördüm. er-Ravda'ya girdi ve Ubeydullah b. Ömer'in yanına oturdu. Ben onu takip ederek, onunla beraber oturdum. Ubeydullah b. Ömer ona, "Allah sana mağfiret etsin, niye bana kadar yoruldun? Bana haber gönderseydin evine gelirdim" dedi. O, "Bana ulaştığına göre, sen, Nâfi'den benim işitmediğim hadisler işitmişsin, ben bunları sana arz etmeye geldim" dedi ve elbisesinin yeninden, içinde Nâfi'nin hadisleri olan bir Sahife çıkararak Ubeydullah b. Ömer'e okudu*."[1964] Bu rivâyetten anlaşıldığına göre Musâ, döneminin saygın kişilikleri arasında yer almaktaydı.

Musâ'nın Emevîler konusundaki görüşlerine dair elimizde yeterli bilgiye sahip değiliz. Anne tarafından dedesi Ebu Habîbe, Zübeyrî ailesinin mevlâsıdır ve Mekke'de bulunduğu bir sırada, Zübeyr evlerinin bulunduğu bölgede olmasından dolayı sorgulanmıştır.[1965] Taberî bu haberi, 91/709 yılı, Velîd b. Abdilmelîk dönemi hâdiseleri arasında zikretmektedir.

Emevî Sarayına intisap etmemiş olan Musâ b. Ukbe'nin, hayatına ve yetişmesine dair kaynaklarımızda tatmin edici bilgiler bulunmamaktadır. Onun vefat tarihi olarak, Halîfe b.

[1958] Bâcî, II, 708; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 557
[1959] Horovitz, *el-Meğâzî*, 69
[1960] bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 292; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 154; Ebu Süleyman, I, 331; İbn Münceveyh, II, 263; Bâcî, II, 708; Mizzî, XXIX, 116; Zehebî, *A'lâm*, VI, 114
[1961] Mizzî, XXIX, 121; Zehebî, *A'lâm*, VI, 117; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 556-557
[1962] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 154; Bâcî, II, 708
[1963] bkz. Mizzî, XXIX, 121; Zehebî, *A'lâm*, VI, 117; *el-İber*, I, 192; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 556; İbnu'l-İmâd, I, 209
[1964] Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 303
[1965] Musâ b. Ukbe-Ebu Habîbe, "*Umre için Mekke'ye gitmiştim. Zübeyr evlerinden Benî Esed'in ailesinin yanına indim. Birinin beni çağırdığını duydum. Onun yanına gittim. O, "Sen kimsin?" dedi. Ben, "Medine ehlinden biri" dedim. O, "İtaate muhalif olan bir yere neden geldin?" dedi. Ben, "Burada kalışım bir veya birkaç gün" dedim*" Taberî, *Târîh*, IV, 9

Hayyât, Amr b. Ali, Tirmizî ve daha başkaları, 141/758 yılını zikretmektedirler.[1966] Nûh b. Habîb, ise onun 142/759 yılında öldüğünü söyler.[1967] Ancak o bu görüşü ile şaz kalmıştır.[1968] Onun 135/752 yılında vefat ettiği yolundaki görüşler de[1969] aynı şekilde şazdır.

1. 1. Hakkındaki Görüşler

Musâ b. Ukbe'nin ismi *Sikât* kitaplarında geçtiği gibi,[1970] sikalığı konusunda da ihtilaf yoktur.[1971] Bu konudaki tek istisna, Dârakutnî'nin onu tedlisle itham etmesidir.[1972] Onun tedlisle itham edilmesinin nedeni, Zührî'den rivâyet edip etmeme konusundaki tartışmalardır.

Musâ hakkında bir çok alim olumlu görüş bildirmiştir; Vâkıdî, "*Musâ, fakihti*"[1973]; Ahmed b. Hanbel,[1974] Yahyâ b. Maîn,[1975] İbrahim b. Tehman,[1976] Nesâî[1977] "*Sika*" ve Ebu Hâtim, "*Sâlih*"[1978] demiştir. Buna karşın, Yahyâ b. Maîn'in, "*Onda zayıflıklar vardır*"[1979] ve "*leyse bihi be's*"[1980] demek suretiyle sikadan daha düşük bir seviyede gördüğüne dair rivâyetler de gelmiştir.[1981] Mufaddal b. Ğassân-Yahyâ b. Maîn, "*Musâ b. Ukbe sikadır, onun Nâfî'den rivâyetinde bir tür zayıflık olduğu söylenir*" ve Mufaddal'ın, "*İbn Maîn, Musâ'da bazı zayıflıklar görüyordu*"[1982] şeklindeki sözlerini ele alan Zehebî, "*Abbâs ed-Durî ve bir grup, Yahyâ'dan, Musâ'nın tevsîkine dair rivâyette bulunmuşlardır. Bu zayıf görmenin manası, onun Nâfî'den rivâyetinde Mâlik ve Ubeydullah gibi kuvvetli olmamasından ibarettir. İbrahim b. Abdillah b. el-Cüneyd'in, Yahyâ b. Maîn'den, rivâyet ettiği, "Musâ b. Ukbe, Nâfî' konusunda, Ubeydullah b. Ömer ve Mâlik gibi değildir" şeklindeki rivâyet de bizim bu görüşümüzü desteklemektedir. Ayrıca, Şeyheyn, 'Musâ b. Ukbe-Nâfî' şeklinde tahricte*

[1966] bkz. İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 405; Bâcî, II, 708; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 419; Mizzî, XXIX, 119, 121; Zehebî, *A'lâm*, VI, 117; *el-İber*, I, 192; Ebu'l-Vefâ, *et-Tebyîn*, I, 215; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 557; *Takrîb*, I, 552; İbn Tağriberdi, I, 345; Suyûtî, *Tabakât*, I, 70; İbnu'l-İmâd, I, 209; Kannûcî, II, 514

[1967] Mizzî, XXIX, 121; Ebu'l-Vefâ, *et-Tebyîn*, I, 215; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 557

[1968] Zehebî, *A'lâm*, VI, 117

[1969] bkz. İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 80; *es-Sikât*, V, 405; Ebu'l-Vefâ, *et-Tebyîn*, I, 215; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 552

[1970] bkz. Iclî, II, 305; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 404; İbn Şâhîn, Ebu Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman el-Vâiz (385/995), *Târîhu Esmâi's-Sikât*, thk: Subhî es-Sâmirâî, Dâru's-Selefiyye, Kuveyt 1404/1984, I, 220

[1971] bkz. Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 419; Zehebî, *Mîzân*, VI, 552; *el-Kâşif*, II, 306; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalanî(852/1448), *Tabakâtu'l-Müdellisîn*, thk: Âsım b. Abdillah el-Karyûtî, Mektebetü'l-Menâr, Umman 1403/1983, 26; *Takrîb*, I, 552

[1972] İbn Hacer, *Tabakâtu'l-Müdellisîn*, 26

[1973] İbnu'l-İmâd, I, 209

[1974] İbn Muhammed, *K. Bahri'd-Dem*, I, 420; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 154; İbn Şâhîn, *Esmâu's-Sikât*, I, 220; Mizzî, XXIX, 120; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 556

[1975] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 154; Mizzî, XXIX, 120; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 556

[1976] İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 557

[1977] Mizzî, XXIX, 120; Zehebî, *A'lâm*, VI, 117; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 556

[1978] Mizzî, XXIX, 120; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 557

[1979] Zehebî, *Mîzân*, VI, 552

[1980] İbn Şâhîn, *Esmâu's-Sikât*, I, 220

[1981] Bu rivâyetlerin sahih olmadığı da belirtilmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Takrîb*, I, 552

[1982] Mizzî, XXIX, 121; Zehebî, *A'lâm*, VI, 117; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 556

bulunmuşlardır. Allah'a şükürler olsun ki o, sikadır"[1983] demek suretiyle ona yöneltilen ithamları reddetmiştir.

1. 2. Kaynakları

Musâ b. Ukbe'nin, İbn Ömer, Câbir, Ümmü Hâlid,[1984] Enes b. Mâlik[1985] ve Sehl b. Sa'd'a[1986] yetiştiği rivâyet edilmiştir. İbn Ebî Heyseme ise, Musâ'nın, "*Ümmü Hâlid dışında, "Nebî dedi ki" diyen kimseye yetişmediğini*" söylediğini nakleder.[1987]

Musâ b. Ukbe'nin tespit edebildiğimiz kadarıyla Meğâzî'deki kaynakları; Abbâd b. Temîm el-Mâzinî, Abdullah b. Dînâr, Abdullah b. el-Fadl, Abdulvâhid, Alkame b. Vakkâs el-Leysî, Atâ b. Ebî Mervân, Bişr b. Saîd, Dahhâk b. Halîfe, Ebu Alkame(Abdurrahman b. Avf'ın mevlâsı), Ebu Habîbe, Ebû Seleme b. Abdirrahman, Ebu'z-Zübeyr, Hişâm(b. Urve), İbn Ebî Habîbe, İbn Lehîa, İbn Muhayyiriz, İsâ b. Mu'kıl, İshâk b. Yahyâ, İsmâil b. Ebî Hâlid, Kureyb b. Ebî Müslim, Mâlik b. Ebî Âmir, Mucemmi' b. Yezîd b. Hârise, Muhammed b. Münkedir, Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî, Muhammed b. Yahyâ, Münzîr b. el-Cehm, Nâfî', Sa'd b. İbrahim, Safvân İbnu's-Selîm, Sâlih (et-Tevvâme'nin mevlâsı), Sâlim b. Abdillah, Sâlim Ebu'n-Nadr, Süheyl b. Ebî Sâlih, Urve b. ez-Zübeyr, Ümmü Hâlid bnt. Hâlid b. Saîd b. el-Âs ve Annesi'dir. [1988]

Onun kaynakları arasında İbn Abbâs'ın ve Nâfi'nin *Sahife*leri de vardır. Nâfi'nin *Sahife*sini Ubeydullah b. Ömer'e arz ettiğini daha önce kaydetmiştik. İbn Abbâs'ın sahifeleri ile ilgili olarak, Musâ b. Ukbe, "*Kureyb yanımıza İbn Abbâs'ın kitaplarından bir deve yükü indirdi…*"[1989] demektedir. Musâ'nın kaynakları arasında yer alan, Kureyb(98/716) bu *Sahife*'lerden faydalanmış ve Musâ'ya da bunlardan nakletmiştir. Aynı şekilde o, Ömer b. Abdilazîz'in cem' işi ile görevlendirdiği, Abdullah b. Ebî Evfâ'nın risâlelerine de Sâlim Ebu'n-Nadr aracılığı ile ulaşmıştır.[1990]

Kendisinin dönemin alimleri ile beraber Zührî'yi ziyaret ettiği kaynaklarda belirtilmesine[1991] karşın, onun Zührî'den rivâyet edip etmediği tartışılmış, değişik alimler

---

[1983] Zehebî, *A'lâm*, VI, 117
[1984] bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 292; Mizzî, XXIX, 116; Zehebî, *A'lâm*, VI, 114; İbnu'l-İmâd, I, 209
[1985] İbn Muhammed, *Mesâil*, I, 458; Mizzî, XXIX, 116
[1986] Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 292; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 154; Mizzî, XXIX, 116
[1987] bkz. Bâcî, II, 708; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 557
[1988] Kaynakları için bkz. İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 80; *es-Sikât*, V, 404; Kulâbâzî, II, 698; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 419; Mizzî, XXIX, 116-117; Zehebî, *A'lâm*, VI, 114-115; *el-Kâşif*, II, 306; *el-İber*, I, 192; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 556; İbn Tağriberdi, I, 345; Suyûtî, *Tabakât*, I, 70
[1989] İbn Sa'd, V, 293; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîd*, 136; ayrıca bkz. İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 292; Zehebî, *el-İber*, I, 117
[1990] bkz. Müslim, *Sahîh*, II, 1362; bu haberin değişik varyantları için bkz. Buhârî, *Sahîh*, III, 208; IV, 9, 23-24; Ebu Dâvud, III, 95-96; Ebu Nuaym, *Hılye*, VIII, 260
[1991] bkz. Râmhurmuzî, 200; Ebu'l-Vefâ, *et-Tebyîn*, I, 216

tarafından, Musâ'nın ondan bir şey işitmediği iddia edilmiştir.[1992] Ayrıca, Zührî'nin rivâyetine muhalif olması durumunda, Musâ'nın, hüccet olmadığı da ileri sürülmüştür.[1993] Ancak bu iddialar, değişik açılardan reddedilmiştir. Buhârî'nin ondan rivâyet etmesini delil olarak getiren Alâî, "*Musâ'nın Zührî'den işitmemesi zayıf bir ihtimaldir. Zira, Buhârî, sadece görüşme imkanı olmakla iktifa etmez*"[1994] derken, İmam Ebu Mahmûd ise, "*Ben, İbn Ukbe'nin Zührî'den işitmediğini uzak bir ihtimal olarak görüyorum. Öncelikle her ikisi de Medenî'dir. İbn Ukbe, sahabeden bir topluluğu görmüş ve sahabe olan Ümmü Hâlid bnt. Hâlid b. Saîd b. el-Âs'tan rivâyet etmiştir. Tarih olarak da, ondan rivâyet etmesi mümkündür. Zira, Zührî, 124 yılında 72 yaşında vefat etmiştir. İbn Ukbe ise 141 yılında vefat etmiştir*"[1995] diyerek, ondan haber almasına bir maninin olmadığını ifade eder. Sonuç itibariyle, gerek Musâ'nın sikalığı konusundaki genel kanı gerekse de nakilleri arasında Zührî'nin yeri, Musâ'nın ondan naklettiğini göstermektedir. Buna metot açısından Zührî'nin, Musâ'yı etkilemiş olmasını da ekleyebiliriz. Her halükarda, Musâ'nın ilmî oluşumunda ve haber kaynakları arasında Zührî'nin ayrı bir yeri vardır.

1. 3. Râvileri

Kendisinden, Abdullah b. Musab, Abdulazîz b. Ebî Hâzim, Abdulazîz b. Muhammed ed-Derâverdî, Abdullah b. el-Mübârek, Abdullah b. Recâ el-Mekkî, Abdulmelik b. Cüreyc, Abdurrahman b. Ebî Bekr el-Müleykî, Abdurrahman b. Ebi'z-Zinâd, Ebu Bedr Şucâa' b. el-Velîd, Ebu Bekr b. Abdillah b. Ebî Sebre, Ebu Damre Enes b. Iyâd, Ebu İshâk İbrahim b. Muhammed el-Fezârî, Ebu Kurre Musâ b. Târik ez-Zübeydî, Ebu Ma'şer, Enes b. Iyâd, Fudeyl b. Süleymân en-Numeyrî, Hafs b. Meysere, İbrahim b. Tehmân, İsmaîl b. Ayyâş, kardeşinin oğlu İsmâil b. İbrahim b. Ukbe,[1996] Mâlik b. Enes, Muhammed b. Ca'fer b. Ebî Kesîr, Muğîra b. Abdirrahman el-Mahzûmî, Muhammed b. Müslim, Muhammed b. Fuleyh b. Süleyman, Münzîr b. Abdillah el-Hızâmî, Süfyân b. Uyeyne, Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. el-Haccâc, Vehb b. Osman el-Mahzûmî, Vüheyb b. Hâlid, Ya'kûb b. Abdirrahman el-Kârî, Yahyâ b. Abdillah b. Sâlim, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Züheyr b. Muâviye ve daha bir çok kişi rivâyet etmiştir.[1997]

[1992] bkz. Ebu'l-Vefâ, *et-Tebyîn*, I, 215; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 557
[1993] Ebu'l-Vefâ, *et-Tebyîn*, I, 216
[1994] Ebu'l-Vefâ, *et-Tebyîn*, I, 215
[1995] Ebu'l-Vefâ, *et-Tebyîn*, I, 215; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 557
[1996] Musâ'nın eserinin nakilcileri arasında yer alan, İsmail b. İbrahim b. Ukbe, Vâkıdî'nin kaynakları arasında da yer almaktadır. Hakkında bkz. İbn Sa'd, V, 418-419
[1997] bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 292; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 154; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, V, 404; Kulâbâzî, II, 698; İbn Münceveyh, II, 263-264; Bâcî, II, 708; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 419; Mizzî, XXIX, 117-118; Zehebî, *A'lâm*, VI, 115; *el-Kâşif*, II, 306; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 556; İbn Tağriberdi, I, 345; Suyûtî, *Tabakât*, I, 70

1. 4. Eseri

Musâ'nın Meğâzî müellifi olduğu konusunda şüphe yoktur.[1998] Zehebî, onun bu konuda kitap tasnif eden ilk kişi olduğunu iddia eder.[1999] Bu konuda İbn İshâk'ın mı yoksa Musâ'nın mı ilk olma özelliği taşıdığı konusunda Marsden Jones da, "*İlk bakışta onun telifinin Sîretu İbn İshâk'a benzediği görülmektedir. Hatta ondan daha ayrıntılıdır. Bu İbn İshâk'ın telifinden önce es-Sîretu'n-Nebevviyye'nin telif edildiğine delildir*" [2000] demektedir. Brockelman da Musâ'nın Resulullah'ın gazveleri ile ilgili olarak kitap telif eden ilk kişi olduğunu belirtir.[2001] Bu görüşlere katılmak mümkündür. İleride üzerinde duracağımız gibi, İbn İshâk'ın, isim zikretmeksizin Musâ b. Ukbe'den alıntı yapmış olma ihtimali de, Musâ'nın İbn İshâk'tan önce eser telif ettiğini çağrıştırmaktadır.

Musâ'nın eserinin ismi, *Kitâbu'l-Meğâzî*'dir.[2002] Sahavî, ise bu kitabı *Sîretu Musâ b. Ukbe* olarak isimlendirir.[2003] Ancak bu ismi Sahavî'den başka zikreden birine rastlamadık. Musâ b. Ukbe'nin *Meğâzî*'sinden 16 hadisi Yûsuf b. Muhammed b. Ömer b. Kâdı(789/1387) seçerek tek bir risalede toplamıştır. [2004] Bu risalenin senedi 782/1380 yılına kadar, yani Yûsuf b. Muhammed'e kadar gelmektedir ve İsmail b. İbrahim b. Ukbe'nin amcası Musâ b. Ukbe'den rivâyetine dayanmaktadır.[2005] Eduard Sachau, 1904 yılında *Das Berliner Fragment des Musâ İbn Ukba* ismiyle Almanca'ya da çevirdiği Musâ b. Ukbe'nin eserinin bu parçasını neşretmiştir.[2006] Sachau'nun neşrettiği bu parça, muahhar müelliflerin eserlerinde yer almış olan parçalar gibi asıl eserin tertibi ve mahiyeti hakkında daha fazla malumât verecek derecede geniş değildir.[2007]

Yûsuf b. Muhammed b. Ömer b. Kâdı'nın naklettiği risâlesinde toplam yirmi haber zikredilmiştir. Bu risâlede zikredilen haberler şunlardan ibarettir;

1-İbn Şihâb-Sâlim b. Abdillah-Abdullah b. Ömer-Resulullah; Ka'be'yi tavafı, İsâ(as)'ı görmesi,[2008]

[1998] bkz. Zehebî, *A'lâm*, VI, 114; *Mîzân*, VI, 552; İbn Tağriberdi, I, 345; İbnu'l-İmâd, I, 209; Kehhâle, *Mu'cemu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 638
[1999] bkz. Zehebî, *A'lâm*, VI, 114
[2000] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, I, 24
[2001] Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 11
[2002] bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, II, 477; Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 11; Kehhâle, *Mu'cemu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 638
[2003] bkz. Sehâvî, *el-İ'lân*, 157
[2004] Bu eser üzerinde yapılan çalışmalar ve tenkitler için bkz. Yûsuf b. Muhammed, b. Ömer b. Kâdî Şehbe (789/1385), *Ehâdisu Muntehabe min Meğâzî Musâ b. Ukbe*, thk: Meşhur Hasan Selmân, Dâru İbn Hazm/ Müessesetu'r-Reyyân, I. Bsk. Beyrut 1412/1991, *(takdîm)*, 33-46
[2005] Yûsuf b. Muhammed, 58
[2006] bkz. Guillaume, Int., XVI; Schoeler, Gregor, "Musa b. Uqba's Meghazi", *The Biography of Muhammed The Issue of the Sources*, ed: H. Motzki, (Leiden, Koln, Boston 2000), 67-96, 90
[2007] Vida, "Sîre", *İA*, X, 700
[2008] Yûsuf b. Muhammed, 59

2-İbn Şihâb; Medine'de ilk Cuma'yı kıldıranın Musab b. Umeyr olduğu,[2009]

3-İbn Şihâb-Abdurrahman b. Mâlik b. Cu'şum el-Mudlicî-Babası-kardeşi Sürâka b. Cu'şum; Sürakâ'nın haberi,[2010]

4-İbn Şihâb-Urve b. ez-Zübeyr; Zübeyr'in, hicret yolunda Resulullah'la karşılaşması onlara elbise vermesi,[2011]

5-Nâfi'-Abdullah b. Ömer-Ashaptan birileri; Hz. Peygamber'in "[Bedr'de]*Onlar sizden daha iyi işitir*" demesi,[2012]

6-İbn Şihâb-Enes b. Mâlik; Ensar'ın Abbâs'ı fidyesiz bırakmak için izin istemesi, Nebî'nin izin vermemesi,[2013]

7-İbn Şihâb-Abdurrahman b. Abdillah b. Ka'b b. Mâlik es-Sülemî ve ilim ehlinden adamlar; Âmir b. Mâlik b. Ca'fer'in gelmesi, Bi'ru Maûne hâdisesi,[2014]

8-İsmail b. İbrahim b. Ukbe-[Senette Musâ b. Ukbe düşmüş]-Sâlim b. Abdillah-Abdullah b. Ömer; Hz. Muhammed'in Üsâme'nin komutanlığını savunması,[2015]

9-Musâ-Sâlim b. Abdillah-Abdullah b. Ömer; Resulullah'ın Üsâme hakkındaki sözünde Fâtıma'yı istisna tutmadığı[görüleceği üzere 8. haberin devamı],[2016]

10-Musâ b. Ukbe-Abdullah b. el-Fadl-Enes b. Mâlik; Zeyd b. Erkam'ın, Ensâr'la ilgili Resulullah'ın bir sözünü Enes'e göndermesi,[2017]

11-İbnu'l-Fadl'a, Zeyd b. Erkam'dan sorulması,[10. Haber'in devamı],[2018]

12-Musâ b. Ukbe-İbn Şihâb-Saîd b. el-Müseyyib ve İbn Abdillah b. Ka'b b. Mâlik; Resulullah'ın "*Müminden başkası cennete giremeyecek, Allah bu dini facir adamla da destekler"* sözü, [2019]

13-Musâ b. Ukbe-Nâfi'-Abdullah b. Ömer; Hayber fethedilince Yahudilerin önerisi üzerine orada bırakılmaları, Hz. Ömer onları çıkarıncaya kadar bu durumda kalmaları, Resulullah'ın üç şey vasiyet ettiği,[2020]

14-Musâ b. Ukbe-Nâfi'-Abdullah b. Ömer; Hz. Ömer'in Medine'de, Yahudi, Hıristiyan ve Mecusî'yi üç günden fazla tutmadığı, sadece alışveriş yapacak kadar

[2009] Yûsuf b. Muhammed, 61
[2010] Yûsuf b. Muhammed, 64-66
[2011] Yûsuf b. Muhammed, 68
[2012] Yûsuf b. Muhammed, 69
[2013] Yûsuf b. Muhammed, 70
[2014] Yûsuf b. Muhammed, 71-72
[2015] Yûsuf b. Muhammed, 75
[2016] Yûsuf b. Muhammed, 77
[2017] Yûsuf b. Muhammed, 78
[2018] Yûsuf b. Muhammed, 78-79
[2019] Yûsuf b. Muhammed, 80
[2020] Yûsuf b. Muhammed, 82

kaldıkları, onun "*İki din birleşmeyecek*" sözü, Yahudi ve Hıristiyanları Arap yarımadasından sürmesi,[2021]

15-Musâ b. Ukbe-İbn Şihâb-Urve b. ez-Zübeyr-Mervân b. el-Hakem ve Misver b. Mahreme; Hevâzin esirleri ile ilgili,[2022]

16-İbn Şihâb-Saîd b. el-Müseyyib ve Urve b. ez-Zübeyr; Hevâzin esirleri ile ilgili[Muhtemelen 15. haberin devamı],[2023]

17-İsmail b. İbrahim b. Ukbe-Amcası Musâ b. Ukbe-İbn Şihâb; Resulullah'ın Veda Haccına 10. yılda çıktığı, insanlar menâsiklerini öğrendiği, Arafat'ta devesi üzerine insanlara hitap ettiği,[2024]

18-Musâ b. Ukbe-İbn Şihâb-Urve b. ez-Zübeyr-Misver b. Mahreme-Amr b. Avf; Ebu Ubeyde el-Cerrah'ın Bahreyn'den cizye getirmesi,[2025]

19-Musâ b. Ukbe-Sa'd b. İbrahim-İbrahim b. Abdirrahman b. Avf; Sakîfe sonrası, Ebu Bekr'in hutbesi, Ali ve Zübeyr'in sözleri,[2026]

20-Bu haber, Musâ b. Ukbe'ye değil, Seyf b. Ömer'e aittir.[2027]

Bütün bu haberlerden de anlaşılacağı üzere, risâlenin en baştan itibaren bu şekilde muhtasar olması mümkün değildir. Muhtemelen başlangıçta eserin tamamı söz konusu idi. Râvilerden biri veya değişik tabakalardaki râviler tarafından muhtasar hale getirilmiş ve başlangıçtan sona doğru kısalarak gelmiştir. Aksi halde bunun en baştan itibaren küçük bir risale olarak(16 haber) geldiğini veya en son râvinin gelen eser içerisinden sadece bunları seçtiğini söylemek zordur. Risâlenin içerisinde bunu destekleyen veriler de vardır; "*İbn Şihâb bu haber hakkında diyor ki…*"[2028] ve "*İbn Şihâb'ın zikrettiği buna muhaliftir*"[2029] denmekte, ancak haberin içeriğine dair bir bilgi verilmemektedir. Aynı şekilde, Sakîfe sonrası hâdiselerine yer verirken, Sakîfe'ye dair herhangi bir bilgi vermemiş olması da, bu görüşümüzü onaylar niteliktedir. Hâdiseyi anlatmadan sonunu anlatmasının mümkün olamayacağından hareketle, eserin orijinalinde Sakîfe haberinin tam olarak yer aldığını ancak zamanla çıkarıldığını söyleyebiliriz.

[2021] Yûsuf b. Muhammed, 86
[2022] Yûsuf b. Muhammed, 88
[2023] Yûsuf b. Muhammed, 90
[2024] Yûsuf b. Muhammed, 91
[2025] Yûsuf b. Muhammed, 92-93
[2026] Yûsuf b. Muhammed, 94-95
[2027] Yûsuf b. Muhammed, 96
[2028] Yûsuf b. Muhammed, 71
[2029] Yûsuf b. Muhammed, 64

Hâkim en-Neysâbûrî'nin nakline göre, bir çok alim bu eserin en sahih meğâzî kitabı olduğunu belirtmiştir.[2030] Bunlar arasında Mâlik'in ayrı bir yeri vardır. Ona, "*Meğâzî'yi kimden yazalım?*" diye sorduklarında, "*Musâ b. Ukbe'nin Meğâzî'siden, çünkü o sikadır*" demiştir. Haberin başka bir varyantında ise, "*Musâ b. Ukbe'nin Meğâzî'sinden*(yazın) *, çünkü o sâlih bir adamdır ve onun Meğâzî'si en doğru Meğâzî'dir*" diye cevap verdiği nakledilmiştir.[2031] Onun eserinin özelliği hakkında ise Mâlik, "*Size Musâ b. Ukbe'nin Meğâzî'sini tavsiye ederim. Çünkü o sika bir adamdır ve ilerlemiş yaşına rağmen, Resulullah'la beraber savaşlara katılmış olanların tespiti için çalıştı. Aynı zamanda bazılarının yaptığı gibi, onların sayısını çoğaltmadı*" demiştir.[2032] Bu arada, Musâ'nın Mâlik'in arkadaşı olduğunu, en azından onunla beraber, ilim meclislerine katıldığını[2033] belirtelim. Anlaşılan o ki, Mâlik, bu konuda Musâ b. Ukbe'ye çok güvenmektedir.[2034]

Zehebî, İmâm Mâlik'in, "*Bazılarının yaptığı gibi çoğaltmamıştır*" sözünü açıklarken, Musâ b. Ukbe'nin eserinin hacmi konusunda, "*Musâ b. Ukbe'nin Meğâzî'si, tek bir cilttedir ve büyük değildir. Onu işittik. Onda sahih, mürsel ceyyid haberler çoğunluktadır. Fakat muhtasardır. İzahlara, ayrıntılara ve tamamlanmaya ihtiyacı vardır.*"[2035] der. İbn Tağriberdi (874/1469) de "*Meğâzî'si küçük bir ciltte idi*"[2036] diyerek bu görüşü desteklemiştir. Onların ayrıntılı bilgiler içeren bu şahitliklerini yalanlayabilecek herhangi bir argümana sahip olmamakla birlikte, Musâ'nın, İslâm öncesi haberlere,[2037] nesep[2038] ve listelere yer vermesi, Hz. Peygamber'in hayatına dair hiçbir anlatıyı -Sakîfe haberi de dahil olmak üzere- dışarıda bırakmamış olması, bu şahitliklerle tezat teşkil etmektedir. Kanaatimiz, buradaki muhtasar olma durumunun, çağına göre değerlendirilmesi gerektiği yolundadır. Başka bir ifade ile, Musâ'nın eserinin, genel tarih müellifleri konumunda olan İbn İshâk ve Vâkıdî'nin eserlerine göre muhtasar olduğudur. Yoksa, Resulullah'ın hayatına dair bir muhtasarlık söz konusu değildir.

[2030] Hâkim en-Neysâbûrî, *Ma'rife*, 321; ayrıca bkz. Sehâvî, *el-İ'lân*, 157-158; Kannûcî, II, 514
[2031] Zehebî, *A'lâm*, VI, 115
[2032] bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 154; Mizzî, XXIX, 118, 119; Zehebî, *A'lâm*, VI, 115; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 556; Suyûtî, *Tabakât*, I, 70; Zehebî, onun bu sözünü İbn İshâk'a bir ta'riz olarak değerlendirmektedir. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, VI, 115
[2033] bkz. Râmhurmuzî, 200; Ebu'l-Vefâ, *et-Tebyîn*, I, 216
[2034] "*Mâlik'e, "Falan kişi, benimle konuştu, sana ta'rizde bulundu. Onun dedesi Bedr'e katılmış" dedi. Mâlik, "Ne dediğini bilmiyorsun. Musâ b. Ukbe'nin kitabında Bedr'e katıldı denilen gerçekten katılmıştır. Musâ'nın kitabında olmayan katılmamıştır" dedi"* Bkz. Mizzî, XXIX, 119-120; Zehebî, *A'lâm*, VI, 116; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 556
[2035] Zehebî, *A'lâm*, VI, 116
[2036] İbn Tağriberdi, I, 345
[2037] Ka'be'nin yeniden inşası konusunda bkz. Zehebî, *es-Sîre*, 34; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 708
[2038] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 607

Hatîbu'l-Bağdâdî'nin naklettiği, *"Ebu Abdullah'a, "İsmail b. Ayyâş'ın rivâyet ettiği, İbnu'l-Mübârek'in inkar ettiği haber nedir?" diye soruldu. Ebu Abdillah, "İbnu'l-Mübârek, Hıms'ta, İsmail b. Ayyâş'tan, Abdulazîz b. Ubeydillah-Nâfi' kanalıyla, İbn Ömer'in teşrik günlerinde tek başına namaz kıldığında tekbir getirmediğini" yazdı. İsmail buraya gelince, onu, Abdulazîz ve Ubeydullah-Musâ b. Ukbe-Nâfi'-İbn Ömer kanalıyla rivâyet etti. Bu İbnu'l-Mübârek'e zikredildi. O, "Musâ b. Ukbe, bana kitabını verdi. Onun içinde böyle bir şey yazmıyordu" dedi."*[2039] şeklindeki rivâyetine dayanarak, Musâ'nın *Meğâzî*'den başka teliflerinin de olduğunu söyleyebiliriz. Zira, onun bu tür haberleri *Meğâzî*'de zikretmiş olması mümkün değildir. Aynı şekilde, muhaddis/fakih kimliği ve meğâzî ile alakalı olmayan hadis rivâyetlerinin bolluğu,[2040] bunu desteklemektedir.

Musâ'nın *Meğâzî*'sinin hangi konu ile bittiği hususunda, İbn Kesîr'in, "*Musâ b. Ukbe, Meğâzî'sinde…*" diyerek, Ebu Bekr'in, seçilmesi ve hutbesini zikretmesi[2041] bir fikir vermektedir. Buna dayanarak, Musâ'nın Ebu Bekr'in seçilmesi haberi ile eserini bitirdiğini söyleyebiliriz. Eserinin içeriği ve hacmi konusunda genel bir fikir elde edebilmek için, Musâ'nın zikrettiği konuları vermek faydalı olacaktır. İsnâdında Musâ'nın yer aldığı haberler arasında;

* Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in haberi,[2042] Ka'be'nin yeniden inşası, [2043]

*İlk vahyin gelişi,[2044]

*Habeş Hicreti,[2045] Necâşî'nin nasıl melik olduğu, [2046]

*Boykot,[2047] Sahifenin haberi,[2048]

[2039] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 223

[2040] Musâ'nın **rivâyet ettiği hadislerden örnekler** için bkz. Dârimî, II, 557-558; Buhârî, *Sahîh*, IV, 79; III, 212; IV, 74; Fâkihî, II, 255; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, V, 456, 476, 329, III, 344; IV, 89; Vâsıtî, Eslem b. Sehl er-Rezzâz (292/904), *Târîhu Vâsıt*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1406, I, 245; Ensârî, IV, 190; III, 482, 498; Ebu Nuaym, *Hılye*, VIII, 172; IX, 223; VIII, 187; IV, 210; VIII, 265, 322; Halîlî, III, 960, 961; I, 303; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 29; III, 304, 435, 425; V, 312; VII, 195; VIII, 437; XIII, 102; XI, 296; Kazvînî, III, 226; İbn Ebî Ya'lâ, I, 273; Zehebî, *A'lâm*, VI, 335; XII, 436; Subkî, II, 223-224; **Resulullah'ın namazı** için bkz. Ebu Nuaym, *Hılye*, VIII, 358; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII, 431; **Resulullah'ın duaları için bkz**. Buhârî, *Sahîh*, V, 49; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 301-302; Vâsıtî, I, 190; İbn Kâni', II, 18; Cürcânî, I, 284; Ebu Nuaym, *Hılye*, II, 188; VI, 46; I, 155; 373; VI, 47; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 238; Kazvînî, II, 374-375; Zehebî, *A'lâm*, XIII, 82; Subkî, IV, 230; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 288; **Resulullah'ın Yemini** için bkz. Ebu Nuaym, *Hılye*, IX, 38; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 325; **Resulullah'ın[Veda] Haccı ve Uygulamaları** için bkz. İbn Sa'd, II, 181; Buhârî, *Sahîh*, V, 124; V, 128; Ensârî, III, 495; IV, 20-21; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 221; VII, 288; **Resulullah'ın korku namazı** için bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 233; Musâ'nın **fıkhî hükümlerle ilgili rivâyetleri** için bkz. Fâkihî, I, 151, 258; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, VI, 47; Taberî, *Târîh*, II, 305; Ebu Nuaym, *Hılye*, VII, 116; V, 146; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 293; XIII, 47; VIII, 437; V, 299; Kazvînî, III, 28; Zehebî, *A'lâm*, VIII, 123; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 64; VII, 378

[2041] bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 693

[2042] bkz. Ebu'l-Ferec, III, 119-120; Zehebî, *es-Sîre*, 44

[2043] Zehebî, *es-Sîre*, 34; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 708

[2044] Zehebî, *es-Sîre*, 6; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 17

[2045] Ebu Nuaym, *Hılye*, I, 104; Zehebî, *A'lâm*, I, 439; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 74

[2046] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 83

*Tâif yolculuğu, [2049] Kabilelere Arz,[2050]

*Akabe,[2051] Akabe sonrası İslâm'ı öğretmek için Medine'ye öğretmen gönderilmesi, [2052] Musab b. Umeyr'in Medine'deki faaliyetleri,[2053]

*İsrâ,[2054]

*Medine Hicreti ile ilgili haberler; Medine'ye ilk kimin geldiği,[2055] Hz. Peygamber ve Ebu Bekr'in yolculuğu,[2056] Abdullah b. Übeyy'in Resulullah'a karşı takındığı tavır,[2057] Mescidin inşası,[2058] Kimin nereye indiği,[2059]

*Kıblenin değişmesi, [2060]

*Hamza'nın Seriyyesi, [2061] Abdullah b. Cahş el-Esedî(Nahle) Seriyyesi, [2062]

*Bedr Savaşı ile ilgili Haberler; Sa'd b. Hayseme ile oğlu arasında savaşa katılma konusundaki kura çekimi,[2063] Âtike'nin rüyası,[2064] kervanı gözetleyen kişi, [2065] Resulullah'ın kuyuya atılan müşrik cesetlerine sözü,[2066] kaç kişinin öldüğü,[2067] Bedr hezimetinin Mekke'de nasıl karşılandığı,[2068] müşriklerin hezimet haberini getiren kişinin kimliği, [2069] Bedr'den sonra Resulullah'a suikast girişimi, [2070]

*Ka'b b. el-Eşref'in öldürülmesi,[2071] İbn Ebî Hukayk'ın öldürülmesi,[2072]

*Uhud Savaşı; Kuvvetler hakkında bilgiler,[2073] Resulullah'ın Ebu Dücâne'ye kılıcını vermesi,[2074] Sa'd'ın atılan okları geri atması,[2075] Übeyy b. Halef'in, Resulullah tarafından

---

[2047] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 91-93
[2048] Zehebî, *es-Sîre*, 140-142
[2049] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 148
[2050] Zehebî, *es-Sîre*, 185; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 151-152
[2051] Zehebî, *es-Sîre*, 196; Semhûdî, I, 223
[2052] Ebu Nuaym, *Hılye*, I, 107
[2053] bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 163-164
[2054] Zehebî, *es-Sîre*, 153; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 118
[2055] İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 250
[2056] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 197
[2057] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 212
[2058] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 229; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 203; Sehâvî, *et-Tuhfe*, I, 433
[2059] İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 617
[2060] İbn Ebî Cerâde, VI, 2944
[2061] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 259
[2062] İbn Şebbe, II, 472-474; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 265
[2063] İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 56; Sehâvî, *et-Tuhfe*, I, 325
[2064] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 273
[2065] İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 474
[2066] Buhârî, *Sahîh*, V, 21
[2067] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 318
[2068] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 326-327
[2069] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 149
[2070] İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 726
[2071] İbn Şebbe, II, 454-455, 459-461; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 380-381
[2072] İbn Şebbe, II, 465-466; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 71
[2073] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 387
[2074] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 391-392
[2075] Zehebî, *A'lâm*, I, 99

öldürülmesi,[2076] Ebu Süfyân'ın ilahlarını ta'zimi,[2077] Hz. Peygamber'in, müşrikler için af dilemesi,[2078] Musab'ı kimin şehit ettiği,[2079] Müslüman cesetlerine müsle yapılması,[2080] Uhud'da Müslümanlardan ve Müşriklerden kaç kişinin öldüğü,[2081]savaş sonrası Resulullah'ın, Ali'ye, sözü[2082] Hamza'ya ağlanmadığını söylenmesi, Muâz b. Cebel, Sa'd b. Ubâde ve Abdullah b. Ravaha'nın kadınları toplamaları,[2083] Medine açısından savaşın sonuçları, [2084]

*Recî Vakası,[2085] Hubeyb'in asılması,[2086] Bi'ru Maûne Hâdisesi,[2087]

*Benî Nadîr; hurmalıklarının kesilmesi, [2088]

* Hz. Peygamber'in Ümmü Seleme ile evlenmesi; Necâşî'ye gönderdiği hediyeleri ona vaat etmesi, [2089]

*Bedru's-Suğrâ, [2090]

*Benî Mustalik ve Necd Gazvesi; tarihi,[2091] Semûd köyünden geçerken Resulullah'ın uyarısı,[2092] Hâlid b. el-Velîd'in, Dumetu'l-Cendel'deki Ükeydir b. Abdilmelik üzerine seriyyesi,[2093] Resulullah'ın Cüveyriye ile evliliği,[2094] rüzgarda dışarı çıkan iki adamın hikayesi,[2095] İfk Haberi,[2096]

*Hendek Savaşı; tarihi, [2097] Yahudilerin anlaşmayı bozmaları,[2098] Müşriklerin, bir ceset için fidye teklif etmeleri,[2099] Yahudi baskınından korkulması,[2100] Nuaym b. Mesûd Kıssası,[2101]

*Benî Kureyza; Cebrâil'in gelmesi,[2102] Kuşatılmaları, kuşatmanın süresi, [2103] onlar hakkındaki hüküm,[2104]

[2076] Vâhidî, 191-192
[2077] Ebu Nuaym, *Hılye*, I, 39
[2078] İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, IV, 123
[2079] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 395
[2080] Zehebî, *A'lâm*, I, 179
[2081] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 423
[2082] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 424
[2083] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 425
[2084] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 425
[2085] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 444
[2086] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 446
[2087] Kazvînî, II, 482; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 454; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 600; VI, 217
[2088] Buhârî, *Sahîh*, IV, 23; Müslim, *Sahîh*, II, 1365; Belâzurî, 29; Vâhidî, 355
[2089] İbn Sa'd, VIII, 95; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, VI, 226; Zehebî, *A'lâm*, II, 209; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 671; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 290
[2090] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 470
[2091] Bekrî, IV, 1220; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 543
[2092] Taberî, *Târîh*, I, 141
[2093] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1025
[2094] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 547
[2095] İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 481
[2096] İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 440
[2097] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 476
[2098] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 486-487
[2099] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 490
[2100] İbn Sa'd, V, 81; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 612; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 11
[2101] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 496

*Ebu Basîr es-Sakafî olayı[2105]

*Urve b. Mesûd'un Resulullah'a gelmesi,[2106]

*Hayber'in Fethi; tarihi,[2107] Resulullah'ın onlar hakkındaki hükmü,[2108] Hz. Peygamber'in zehirlenmesi, [2109] Haccâc b. Ilât'ın haberi, [2110]

*Mu'te Gazvesi,[2111] Zâtu's-Selâsil Gazvesi, [2112]

*Kaza Umresi; tarihi ve Ka'b'ın şiiri, [2113]

*Mekke'nin Fethi; Fetih hareketine girişilmesinin nedeni,[2114] Ebu Süfyân'ın Müslüman olması,[2115] Sancağın Sa'd b. Ubâde'den alınması,[2116] Müşriklerin direnme hazırlıkları,[2117] Resulullah'ın Mekke'ye girişi,[2118] Kabe'deki resimlerin silinmesi,[2119] İkrime'nin geri çağrılması,[2120] Safvân b. Ümeyye'nin haberi,[2121] Hind bnt. Utbe,[2122] Fâtıma bnt. el-Velîd b. el-Muğîra[2123] ve Safvân b. Ümeyye'nin karısı Beğûm bnt. el-Muazzel'in[2124] Müslüman olmaları,

*Hevâzin Seferi, [2125] Huneyn ganimetleri konusunda Resulullah'ın Ensâr'a hutbesi,[2126] Mâlik b. Avf'ın çağrılması,[2127] Tâif Kuşatması,[2128]

*Sakîf heyetinin gelmesi, Müslüman olmaları,[2129]

*Zeyd b. Hârise'nin Seniyyetu'l-Karde Seriyyesi,[2130] Zeyd b. Hârise'nin nasıl çağrıldığı,[2131]

[2102] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 502
[2103] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 503
[2104] Buhârî, *Sahîh*, V, 22; Müslim, *Sahîh*, II, 1387-1388; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 90
[2105] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 250
[2106] İbn Şebbe, II, 469-470; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 32
[2107] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 570
[2108] Kazvînî, II, 102
[2109] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 600
[2110] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 607
[2111] Ebu Nuaym, *Hılye*, I, 118; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 639; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 144
[2112] Zehebî, *A'lâm*, I, 8; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 666
[2113] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 619
[2114] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 676
[2115] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 684, 685
[2116] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 685, 690
[2117] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 118
[2118] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 696
[2119] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 697
[2120] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 193
[2121] İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 188-189
[2122] İbn Sa'd, VIII, 236-237
[2123] İbn Sa'd, VIII, 261
[2124] İbn Sa'd, VIII, 297
[2125] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 721
[2126] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 758
[2127] İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 743
[2128] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 744
[2129] İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, II, 188-189; İbn Şebbe, II, 501-507; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 33, 34
[2130] Hamevî, IV, 249
[2131] İbn Sa'd, III, 43; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 197; Vâhidî, 295; Zehebî, *A'lâm*, I, 224

*Ka'b b. Umeyr Seriyyesi, [2132]

*Veda Haccı,[2133]

*Üsâme Seriyyesi; Resulullah'ın Üsâme'yi komutanlığa ataması ve onun hakkındaki sözü,[2134]

*Hz. Peygamber'in vefat haberi[2135] gibi nakillerini sayabiliriz.

Musâ'nın naklettiği haberlere baktığımızda onun sadece Hz. Peygamber'in savaş haberlerini zikretmediğini görürüz. Dolayısıyla, onun *el-Meğâzî*'si ile Vâkıdî'nin eserinin ilgili bölümünün bir birinden ayrılması gerekir. Vâkıdî, *el-Meğâzî* başlığı altında, sadece savaş ve seriyye haberlerini verirken, Musâ'nın Meğâzî'den kastı, Resulullah'ın hayatından başka bir şey değildir. İki müellif arasındaki bu kavram ayrışması aynı zamanda Siyer yazıcılığındaki anlayış farklılığına da işaret eder. Bu fiili durum, Meğâzî'nin başlangıçta sadece Hz. Peygamber'in savaşlarını konu aldığı, ancak zamanla bütün hayatına teşmil edildiği şeklindeki tezi de çürütmektedir. Buna dayanarak, meğâzî ve siyer kelimelerinin başlangıçta birbirlerinin yerine kullanıldığını söyleyebiliriz. Ancak zamanla anlam kayması yaşanmış ve sadece savaşlarına münhasır kılınmıştır.

Musâ b. Ukbe, bu eserini Zührî temelli olarak tasnif etmiştir. Bu durum, eserin orijinalitesini tartışmaya açmıştır. Hâkim en-Neysâbûrî'nin nakletmiş olduğu, "*Musâ b. Ukbe'nin İbn Şihâb'tan rivâyet ettiği kitap…*"[2136] ve İbn Maîn'in, "*Musâ b. Ukbe'nin Zührî'den naklettiği kitabı…*"[2137] şeklindeki sözler, Musâ'nın eserinin sanki yeni bir telif olmadığını sadece nakilden ibaret olduğunu çağrıştırmaktadır. Ancak, Musâ'nın sadece Zührî'nin rivâyetleri ile yetindiğini söylemek mümkün değildir. Çalışmamızın sonunda yer alan, cetvelden de anlaşılacağı üzere, Musâ'nın en önemli kaynağının Zührî olmasına karşın, kendisi daha başka kaynaklardan da yararlanmıştır. Bununla beraber, Urve'nin rivâyetlerini cem' eden, M. Mustafa el-A'zamî, "*Musâ b. Ukbe'nin Meğâzî'si ile Urve'nin rivâyetleri birbirine o kadar paraleldir ki, sanki o, Urve'nin kitabının bir nüshası veya Urve'nin diğer bir rivâyeti*"[2138] derken, başka bir yerde de duruma açıklık getirmekte, hatta bir nevi kendisini tashih etmektedir; "*Bu araştırmamızda da ortaya çıkıyor ki; zahiren Musâ b. Ukbe hemen hemen tamamıyla Zührî'ye dayanmıştır. Gerçekte ise o, Urve'ye dayanmaktadır. Zira, Zührî'nin rivâyetlerinin neredeyse tamamı Urve'ye dayanmaktadır. Musâ b. Ukbe'nin*

[2132] İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 607
[2133] İbn Sa'd, II, 181; Buhârî, *Sahîh*, V, 124; V, 128; Ensârî, III, 495; IV, 20-21; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 221; VII, 288; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 157, 165, 176, 178…
[2134] İbn Sa'd, II, 250; IV, 65-66; Buhârî, *Sahîh*, V, 145; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 197, 325; Zehebî, *A'lâm*, I, 227; II, 499; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 324-325
[2135] Zehebî, *es-Sîre*, 388-389; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 284
[2136] Hâkim en-Neysâbûrî, *Ma'rife*, 321
[2137] Mizzî, XXIX, 120; Zehebî, *A'lâm*, VI, 117; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 556
[2138] Urve, *Meğâzî*, (*takdîm)*, 9

Meğâzî'sindeki uzun metinlerle, Urve'nin Ebu'l-Esved tariki ile gelen metinlerini karşılaştırdığımızda metinler birbirlerine neredeyse harfiyen uymaktadırlar. Bu metinlerdeki uygunluk, bir paragraf veya bir iki sayfayla sınırlı değil bilakis onlarca sahifedir"[2139]

Musâ'nın *Meğâzî* nüshaları arasında farklılıkların olduğu göze çarpmaktadır. Bu nedenle bazı müellifler, onun birkaç nüshasını karşılaştırmalı olarak kullanma yoluna gitmişlerdir. Özellikle İbn Hacer, *Meğâzî*'nin değişik nüshalarını kullanmıştır; "*Musâ b. Ukbe'nin Meğâzî'sinde, Muâz b. Mâis, İbn Muâs'da denilir, Mu'te günü şehit olduğu vardır. Onun bir nüshasında ise, o gün kardeşi Abbâd'ın şehit edildiği vardır*"[2140]; "*Musâ b. Ukbe'nin bazı nüshalarında, bu şekilde zikredilir..*"[2141]; "[Yezîd b. Hudâm b. Sebî' hakkında]*Musâ b. Ukbe'nin Meğâzî nüshalarında farklılıklar vardır. Bazısında bu şekilde, bazısında Hîrâm, bazısında ise Hudâra şeklindedir*" [2142]

Marsden Jones, Diyârbekrî'nin, *Târîhu'l-Hamîs*'inde, bu eseri kullanmasına dayanarak, Musâ'nın eserinin, X. Asra kadar geldiğini söylerken,[2143] haksız da değildir. En azından 852/1448 yılında vefat eden İbn Hacer'in, Musâ b. Ukbe'nin eserini oldukça sık olarak kullanması,[2144] IX. Asra kadar ulaştığının kesin olduğunu göstermektedir. Değişik dönemlerde bu eserin, yazdırıldığı, okutulduğu beyan edilmiştir.[2145] Musâ b. Ukbe'nin *Meğâzî*'sinin izlerini terâcim kitaplarından takip etmek mümkündür. Bunlar arasında, Abdurrahîm b. İbrahim b. İsmail b. Ebi'l-Yeser et-Tennûhî'nin baba tarafından dedesi İsmail'den,[2146] İsâ b. Abdilkerîm b. Asâkir b. Sa'd b. Ahmed'in(741/1341) de İbn Ebi'l-Yeser'den, Musâ b. Ukbe'nin *Meğâzî*'sini dinlediğine dair kayıtlar zikredilebilir.[2147]

Musâ b. Ukbe'nin *Meğâzî*'sinin bir çok râvisi olmakla beraber, en önemli râvisi, Muhammed b. Fuleyh'tir. Sonraki dönemlerde bir çok müellif, gerek onun aracılığı ile, gerekse de diğer râviler aracılığı ile Musâ'nın eserini kullanmışlardır. Bunlar arasında, İbn

---

[2139] Urve, *Meğâzî*, (*takdîm)*, 77; A'zamî, bu karşılaştırmayı da yapmıştır. Bununla beraber, bulunan paralelliklerin o kadar iddialı konuşmayı haklı çıkarıp çıkarmayacağı tartışmaya açıktır. Zira benzer haber olarak sadece üç konu[Müslümanların Şi'be girmesi, Sahifenin haberi ve Âtike'nin Rüyası] zikredilmiştir. Bkz. Urve, *Meğâzî*, (*takdîm)*, 78-87

[2140] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 144

[2141] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 602

[2142] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 655

[2143] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî, (takdîm)*, 24

[2144] bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 594

[2145] 292/904 yılında ölen Hasan b. Hârûn b. Süleymân el-Hırâz'ın, Musâ b. Ukbe'nin Meğâzî'sini yazdırdığı kaynaklarda belirtilmektedir. Bkz. Ensârî, III, 412

[2146] İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalanî(852/1448), *ed-Düreru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, I-VI, thk: Muhammed Abdulmuîdhan, Dâiretu'l-Maârifi'l-Osmâniye, II. Bsk., Haydarabad 1972, III, 144

[2147] Ebu'l-Fadl, IV, 240; Musâ'nın *Meğâzî*'sini nakledenler konusunda ayrıca bkz. Ensârî, III, 412; Belensî, Ebu Ubeydillah Muhammed b. Abdillah b. Ebî Bekr, *et-Tekmiletu li-Kitâbi's-Sika*, thk: Abdusselâm el- Herrâs, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995, IV, 5; Ebu'l-Fadl, II, 179; IV, 93

Sa'd, İbn Abdilber,[2148] İbn Kesîr,[2149] Zehebî,[2150] Ebu Tayyîb,[2151] Kâdı Iyâd,[2152] İbn Bâtikîn, [2153] İbn Hacer[2154] gibi müellifleri saymak mümkündür. Bunlar, Musâ'nın Meğâzî'sine doğrudan atıfla nakilde bulunmaktadırlar. Müellif sayısının yoğunluğu, söz konusu eserin uzun yıllar korunduğuna ve yaygın olduğuna delildir. Ancak bu eser hiçbir zaman İbn İshâk'ın veya Vâkıdî'nin eserlerine verilen önem derecesine ulaşamamıştır.

Musâ'nın eseri, çağdaş araştırmacılardan Muhammed Bakşîş tarafından *el-Meğâzî li Musâ b. Ukbe* ismiyle yeniden inşâ edilmiştir. Bu inşânın başarılı olduğunu söylemek mümkündür. En azından Zührî'nin yeniden inşâsı ile karşılaştırdığımızda oldukça başarılı görülmektedir. Hâdiselerin kronolojik sıralamasına uyulmuş ve ortak metinlerin tespiti doğru şekilde yapılmıştır. Bununla beraber, her nakil Musâ'dan alınmamış, haberi tamamlamak için diğer siyer müelliflerinden de faydalanılmıştır.

İbn Sa'd, özellikle de listeler konusunda Musâ b. Ukbe'nin eserini doğrudan kullanmıştır; "*Musâ b. Ukbe kitabında der ki…*"[2155] Bazen de İbn Sa'd, "*Onu, Musâ b. Ukbe zikretmez. Bu onun veya ondan rivâyet edenin vehmidir*"[2156]; "*Ancak Musâ b. Ukbe onun isminde hata yapmıştır. İsmi Nevfel b. Huveylid'e çevirmiştir. Ancak o, Esved b. Nevfel b. Huveylid'dir*" [2157] gibi Musâ'nın verdiği listelerde veya isimlerde tashihlerde bulunur.

1. 5. Metodu

1. 5. 1. İsnâd Kullanımı

Bir çok siyer müellifinde görülen, her defasında kaynağı zikretmeme yöntemine, Musâ b. Ukbe de başvurmuştur. Bununla beraber, eserinin tam olarak ulaşmaması ve rivâyetlerinin parçalar halinde gelmesi gerçeğinden hareketle, Musâ'nın sened zikrine önem vermediği gibi bir anlam çıkarmak hatalı olacaktır. Muhtemelen o, bir bütün halinde zikrettiği ve kaynağını başlangıçta verdiği için, her haberin başında kaynağını tekrar zikretme külfetinden kurtulma yolunu tercih etmiştir. Sonraki müellifler de, bir bütün halindeki haberlerinden parçalar naklettiklerinden dolayı, Musâ'nın başta zikrettiği ana senedi atlayarak sadece "*Musâ dedi ki*" demek suretiyle nakilde bulunmuşlardır. Burada bir ikinci ihtimalden daha bahsedilebilir ki, o

[2148] bkz. İbn Abdilber, *ed-Dürer*, 228, 315
[2149] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 262
[2150] bkz. Zehebî, *es-Sîre*, 73
[2151] bkz. Ebu't-Tayyib, Muhammed b. Ahmed el-Fâsî el-Mekkî(832/1428), *ez-Zuhûru'l-Muktetafetu min Târîhi Mekkete'l-Müşerrefe*, thk., tlk: Edîb Muhammed el-Gazâvî, tkd: Mahmûd el-Ernâvût, Dâru Sâdır, Beyrut 2000, 201, 209
[2152] bkz. Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, II, 153
[2153] bkz. Zehebî, *A'lâm*, XXII, 357
[2154] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 118; III, 440; IV, 57, 586; V, 591, 741; Musâ'nın rivâyetlerinin bulunduğu eser ve telifler için bkz. Musâ b. Ukbe, *el-Meğâzî*, (*takdim)*, 47-50
[2155] İbn Sa'd, III, 405
[2156] İbn Sa'd, III, 98
[2157] İbn Sa'd, IV, 120

da, Bakşîş tarafından dile getirilen Musâ'nın *Meğâzî* telifindeki gayesidir; "*Musâ, genellikle Zührî'den sonra senedi zikretmemektedir. Onun, Meğâzî'deki amacı, karışıklık ve tahrifi engellemekti. Her hâdisenin senedini zikretmek, onun ihtisar etme hedefiyle ters düşmekteydi. Bu yüzden de, sadece Zührî'yi zikretmekle iktifa etmiştir*"[2158]

Musâ da, kendisinden önceki siyer râvi ve müelliflerinin senedlerinde kullandığı bazı ibareleri kullanmıştır. Bunlar arasında, "*bana ulaştığına göre*" (بلغني)[2159] ve "iddia etti" (زعم)[2160] ibarelerini zikretmek mümkündür.

1. 5. 2. Kaynak Kullanımı

Konuyla ilgili kişilerden haber alma geleneği Musâ b. Ukbe'de de devam etmiştir; "Musâ b. Ukbe-İsâ b. Mu'kıl-Ninesi Ümmü Mu'kıl; "*Ebu Mu'kıl öldüğünde, sadece bir deve, onu da Allah yolunda bırakmıştı. Ben Resulullah'a gittim…*"[2161]; "Musâ b. Ukbe-Ümmü Hâlid bnt. Hâlid b. Saîd, "*Babam ilk Müslüman olanlardandır. Bu gördüğü bir rüyadan dolayı idi*"[2162] Musâ'nın, Ebu Habîbe'den rivâyetlerinde de bu durum gözlenmektedir. Zübeyr'in mevlâsı olan Ebu Habîbe'den Zübeyrî ailesi ile ilgili rivâyetler almıştır; "Musâ b. Ukbe-Zübeyr'in mevlâsı Ebu Habîbe; "*İnsanlar, Osman'ı öldürünce, Ali'ye biat ettiler. Ali, Zübeyr'e gelerek izin istedi, Zübeyr'e bu bildirilince, o kılıcını çekerek, minderinin altına koydu. Sonra "Ona izin verin" dedi. O, içeri girdi selam verdi…*"[2163]

Musâ, bazen haber kaynağı hakkında bilgi vermiş, bir nevi haberinin sıhhatini vurgulamaya çalışmıştır; "*Musâ b. Ukbe, Ubâde b. es-Sâmit'in çocuklarından bir adam, kendisi sikadır ve Ebu Hureyre'nin şöyle dediğini işitmiş, "Resulullah dedi ki, "Ölüm meleği ölecek olan bir adama gelir…*"[2164] Burada kaynağın ismini zikretmek yerine onun hakkında bilgi vermesi, muhtemelen ismi etrafında dönen şaibeden veya sadece kendisinin tanımasından dolayıdır.

Musâ'nın anlatıları arasında, kendisinin görgü şahidi olduğu bir çok rivâyet vardır; "*Sâlim b. Abdillah b. Ömer gece gündüz hangi kabre uğrasa selam veriyor ve…diyordu. Bunu ona sorduğumda, o, babasının böyle yaptığını söyledi*"[2165]; "*Salim b. Abdillah'la Umre'den dönüyorduk…*"[2166]; "*İbn Muhayyiriz'la beraber er-Remle'de bir cenazede idik. O, "Ben*

[2158] Musâ b. Ukbe, *el-Meğâzî*, 353
[2159] bkz. İbn Sa'd, III, 459; Zehebî, *es-Sîre*, 73
[2160] Yûsuf b. Muhammed, 68
[2161] İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, VI, 47; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 378
[2162] İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 237
[2163] Taberî, *Târîh*, II, 699
[2164] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 124
[2165] İbn Ebî Cerâde, IX, 4126-4127; Ebu Nuaym, *Hılye*, II, 195
[2166] İbn Sa'd, V, 199

içlerinde biri öldüğünde, "Bizi İslâm üzerine öldürene hamd olsun" diyen insanlara yetiştim. Bugün onu kimseden işitmiyorum" dedi"[2167]

1. 5. 3. Vesika Kullanımı

Musâ, *Meğâzî*'sinde vesikalara da yer vermiştir. Hz. Peygamber'in, Münzîr es-Sâvî'ye,[2168] Ebu Bekr'in, bir valisine,[2169] Ömer b. Abdilazîz'in, Sâlim b. Abdillah'a[2170] mektuplarının metinlerini zikretmiştir.

1. 5. 4. Şiir Kullanımı

Musâ, diğer siyer müellifleri kadar olmasa da, rivâyetlerinde şiire yer vermiştir. Kendisi, hâdiselerle ilgili tam bir kaside zikretmemiş olmakla beraber, beyitler nakletmiştir.[2171] Hassân'ın, Resulullah'ın Benî Nadîr hurmalıklarını yakması ile ilgili olarak okuduğu şiiri,[2172] Abdullah b. Ravaha'nın Kaza Umresinde okuduğu şiiri, [2173] Fetih ordusunun sancağının Sa'd b. Ubâde'ye verilmesi üzerine bir kadının okuduğu şiiri[2174] nakletmiştir.

1. 5. 5. Rivâyetleri

Musâ, cahiliye dönemi haberleri ile de ilgilenmiştir. Cahiliye döneminin din anlayışını eleştiren Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in[2175] haberi üzerinde durması onun bu ilgisinin tezahürüdür. Aynı şekilde, İsrâiliyât türü haberlerin senedlerinde de Musâ'nın ismine rastlanır. Kendisi, Hârût ve Mârût'un yeryüzüne indirilişi,[2176] Tevrat'tan bir sözün nakli,[2177] Yaratılışla ilgili rivâyetler[2178] gibi, İsrâiliyât türü haberlere yer vermiştir. Musâ'nın kendisinden önceki diğer siyer kaynaklarının yaptığı gibi, Peygamberler tarihi ile de ilgilendiğini ayrıca belirtelim.[2179]

Musâ b. Ukbe'nin nakilleri arasında kendisinden sonraki kaynaklarda zikredilmeyen veya en azından meşhur olmamış, nevâdir türünden diyebileceğimiz bir çok anlatıya rastlamak mümkündür. Hatta, sadece Musâ'nın rivâyetlerine dayanarak, genel siyer anlatımından tamamıyla farklı, yeni bir siyer anlatımı oluşturmak mümkündür dersek sanırız fazla abartmış olmayız. Zira, neredeyse siyere müteallik her olayın farklı bir anlatımını Musâ'da bulmak mümkündür. Burada karşımıza çıkan en ciddi problem; aynı hâdiseyi aynı

[2167] Ebu Nuaym, *Hılye*, V, 142
[2168] Belâzurî, 110
[2169] Taberî, *Târîh*, II, 305
[2170] Ebu Nuaym, *Hılye*, V, 284
[2171] Musâ b. Ukbe, *el-Meğâzî, (takdim)*, 46
[2172] Müslim, *Sahîh*, II, 1366; Belâzurî, 29
[2173] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 619
[2174] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 690
[2175] İbn Sa'd, III, 380; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 642; Resulullah'ın ona yemek sunması konusunda bkz. İbn Sa'd, III, 380; Fâkihî, IV, 126; Bekrî, I, 273; Kazvînî, III, 136; Zehebî, *A'lâm*, I, 133; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 614
[2176] Ebu Nuaym, *Hılye*, VIII, 248
[2177] Ebu Nuaym, *Hılye*, V, 369-370
[2178] Ebu Nuaym, *Hılye*, III, 217; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 120
[2179] bkz. Ensârî, IV, 41; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 391

kaynaktan-ki genelde bu kaynak Zührî'dir- nakleden Musâ b. Ukbe ile çağdaşı İbn İshâk'ın farklı içerikli nakilde bulunmaları ve birinin genel anlatı hâline gelirken, diğerinin neredeyse unutulması hâdisesidir. Daha önce de üzerinde durduğumuz gibi, cem' döneminde Zührî'nin amacı, kendisine ulaşan farklı varyantlı haberler arasında, herhangi bir tercihte bulunmaksızın öğrencilerine aktarmaktı. Bu nedenle, kendisine ulaşan haberleri herhangi bir tercihe tabi tutmaksızın nakletmiştir. Sonraki müellifler de, mezhebî, siyasî, ilmî ve şahsî eğilimleri doğrultusunda bunlar arasında tercihlerde bulunmuşlar ve sadece tercih ettikleri haberi nakletmekle yetinmişlerdir. Burada farklı rivâyetlerin müelliflerden biri tarafından imal edildiği veya İbn İshâk nakillerinin sahihlik açısından Musâ'nın rivâyetlerine üstünlük kurması neticesinde, İbn İshâk anlatımının genel geçer haline geldiğini söylemek, Musâ'nın eseri hakkındaki "*en sahih Meğâzî*" hükmüne binâen, mümkün değildir.

Bununla beraber, Musâ b. Ukbe'nin nâdirât türü haberleri nakletmesinde ve genel anlatım haline gelmemesinde üç nedenden bahsedebiliriz;

a-Musâ b. Ukbe'nin dönemindeki rakibi konumunda olan ve haber toplamada tartışmasız üstünlüğü olan İbn İshâk'la boy ölçüşme arzusu,

b-Musâ'nın siyer rivâyetlerinde tek bir kaynağa -Zührî'ye- bağlı kalması, farklı görüş ve rivâyet toplamak için, en azından İbn İshâk kadar gayret göstermemesi,

c-Musâ'nın böyle bir niyetinin olmadığı, naklettiği bu haberlerin de kendi döneminde nâdirât sınıfına dahil edilmediğidir. Bize göre bu ihtimal çok daha büyük bir olasılıktır. Sarayın desteğini alan İbn İshâk'ın anlatıları meşhur olmuş, sonraki nesiller, ulaşılması zor olan Musâ'nın eseri yerine, İbn İshâk'ın eserini tedris ve nakletme yoluna gitmişlerdir. Yukarıda da geçtiği üzere Musâ b. Ukbe, ne Emevî ne de Abbâsî sarayına intisap etmiştir. Oysa İbn İshâk, Ebu Ma'şer, Vâkıdî gibi bir çok alim Abbâsî himayesine girmiştir. Bu durum eserlerinin devlet koruması altına alınmasına, kütüphanelere girmesine neden olmuş, eserlerinin nüshalarını yaygınlaştırmıştır. Buna karşın, devlet desteğinden mahrum kalan Musâ'nın eseri ve rivâyetleri dar bir çevrede kalmış ve gerektiği ilgiyi görememiştir. Bunun neticesinde de, İbn İshâk'ın tercihleri genel kabul görmüş, Musâ'nın rivâyetleri zamanla nâdirât sınıfına dahil olmuştur.

Musâ'nın farklı anlatımları arasında en dikkat çekeni, ilk vahyin gelmesi haberidir. Meşhur mağara anlatımından oldukça farklı bir içeriğe sahip olan bu haberi, "Zührî-Saîd b. el-Müseyyib" kanalı ile anlatmaktadır; "*…Resulullah, "(Cebrail)Beni, üstünde yakut ve mercanların olduğu bir sergiye oturttu…"Oku" dedi. Resulullah, "Nasıl okuyayım?" deyince, "Oku, yaratan Rabbi'nin adıyla oku, insana bilmediğini öğretti"…İnsanlar, "Yâ eyyühe'l-müddessir'in ona inen ilk ayet olduğunu iddia ederler. Allah en iyisini bilir…Resulullah,*

Rabbinin risâletini kabul etti…evine doğru geri dönerken, hangi ağaç ve taşa uğrasa, ona selam verdiler…ailesine mutlu, kani olmuş bir şekilde döndü…Sonra, Hatice, yerinden kalkarak, Utbe b. Rebîa b. Abdişşems'in Ninova ehlinden kendisine "Addâs" denilen kölesinin yanına gitti ve ona, "Ey Addâs, Allah adına bana cevap ver. Yanında Cibrîl'den bir haber var mı?" dedi. O, "Kuddüs Kuddüs, halkı putperest olan bu topraklarda…" Bunun üzerine Hatice onun yanından, Varaka b. Nevfel'in yanına gitti. Ona Nebî'nin başına gelenleri anlattı…Varaka ona, "Ey kardeşimin kızı, bilmiyorum, belki de, eşin ehl-i kitabın beklediği Nebî'dir. Ki onu, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buluyorlar. Allah'a yemin ederim ki…"[2180] Musâ b. Ukbe'nin, Necâşî'nin Müslümanlarla görüşmesi haberi de, İbn İshâk'tan farklı bir anlatım içermektedir. Musâ'nın anlatımına göre görüşme, Necâşî ile Cafer arasında değil, Necâşî ile Müslümanlar arasında gerçekleşmiştir.[2181]

Kendisinden önceki siyer râvilerinde görülen, bazı hâdiseleri şeytana nispet etme, Musâ'da da görülmektedir. Kendisi Garanik kıssasını naklederken; "*Müslümanlar bunu işitmediler, Şeytan bunu müşriklerin kalplerine ve kulaklarına attı*"[2182] demektedir.

Musâ, mucize, şemâil edebiyatına dair rivâyetlere de yer vermiştir.[2183] Resulullah'ın gelecekten haber vermesi,[2184] nübüvvet mührü,[2185] tükürüğü ile yaraları iyileştirmesi[2186] gibi anlatılarına ek olarak Fedâil haberlerinde de,[2187] onun ismine rastlanmaktadır.

Musâ b. Ukbe, Hz. Peygamber sonrası hâdiselerle ilgili bilgiler de nakletmiştir. Eserine alıp almadığı konusunda net bir bilgiye ulaşamadığımız, ancak muhtemelen risâlelerden ibaret olan bu haberlerde de ana kaynak Zührî'dir. Zührî kaynaklı olan Yemâme,[2188] Yevmu'l-Cisr,[2189] Hz. Ömer'in öldürülmesi,[2190] Abdullah b. ez-Zübeyr hâdisesi[2191] gibi haberlerin haricinde, Hz. Ebu Bekr,[2192] Hz. Ömer[2193] ve Hz. Osman dönemi

[2180] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 17; ayrıca bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 467
[2181] bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 80
[2182] Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, II, 153
[2183] bkz. Zehebî, *A'lâm*, X, 691
[2184] İmanın Medine'ye geri dönmesi hadisi için bkz. Cündî, I, 24; Müslümanların fetihlerini söylemesi konusunda bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 482, 545
[2185] İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 388; V, 475
[2186] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 611
[2187] Hz. Ebu Bekr ve Ömer'in fazileti ile ilgili haberler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, I, 203; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 216
[2188] Katılanların isimleri için bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 85, 168, 312, 472; III, 25, 51; VII, 84
[2189] Katılanların isimleri için bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 54, 56, 121, 406, 586, 599; IV, 729
[2190] İbn Şebbe, III, 924
[2191] bkz. Fâkihî, II, 352-353, 369; Taberî, *Târîh*, III, 347
[2192] bkz. Buhârî, *Sahîh*, IV, 36; Taberî, *Târîh*, II, 305; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 693
[2193] bkz. Buhârî, *Sahîh*, IV, 61; Taberî, *Târîh*, II, 572; İbnu'l-Cevzî, *Safve*, I, 669; *el-Muntazam*, IV, 304

olayları,[2194] Hz. Osman'ın katledilmesi,[2195] Cemel Savaşı,[2196] Hz. Ali'nin öldürülmesi[2197] gibi kaynağını tespit edemediğimiz haberleri de vardır.

Musâ'nın, hilafet konusunda Zührî'nin çizgisinde bir görüş benimsediğini söyleyebiliriz. Sakîfe hâdisesini Zührî kaynaklı olarak nakleden Musâ'nın,[2198] Ali'nin biatten uzak durması konusunda yaptığı açıklamalar, sonraki dönem ehl-i Sünnet görüşünün rivâyet formunda gelmesinden başka bir şey değildir; "*Ebu Bekr'in Hutbesinden sonra, Muhacirler, sözlerini ve özrünü kabul ettiler. Ali ve Zübeyr, "Biz sadece, meşveretten geri bırakıldığımız için kızdık" dedi. Şüphesiz, Ebu Bekr, Resulullah'tan sonra ona en hak sahibi idi. O, mağara arkadaşı ve biz onun şerefini biliyoruz. Resulullah yaşarken ona, insanlara namaz kıldırma emrini verdi."* [2199]

Musâ, diğer siyer râvileri gibi, hâdisenin cereyan ettiği yer hakkında da bilgi vermeyi ihmal etmez.[2200] Ebu İshâk el-Fezârî'nin, Musâ b. Ukbe'den naklettiği; "*Resulullah(sav) at yarıştırdı. el-Husbâ'dan başladı Seniyyetu'l-Vedâ'da bitirdi" Musâ'ya bunların arası ne kadardır?" diye sordum. O, "6 veya 7 mildi, talimli olmayan atlar da, seniyyetu'l-vedâ'dan, Benî Ruzeyk'in Mescidine kadar koşturulurdu" dedi. "Bunların arası ne kadardı?" diye sordum. O, "Yaklaşık bir mil" dedi*" [2201] şeklindeki rivâyet, Musâ'nın, Medine coğrafyasını gayet iyi bildiğini göstermektedir. İbn Kesîr'in, Musâ'nın zikrettiği mesafelerle ilgili olarak söylediği "*Bu yerlerin çoğunun ismi bilinmiyor. Çünkü bu isimlerin çoğu bugün değişmiş durumda*"[2202] sözü, tarih yazıcılığında karşılaşılan sorunlardan birini ifade etmesi bakımından ayrıca dikkat çekicidir.

Bunlara ek olarak Musâ, rivâyetlerinde ayetlerin nüzul nedenleri üzerinde de durmuştur.[2203]

1. 5. 5. 1. Sosyal Hayata Dair Anlatıları

Musâ'nın, sosyal yaşama dair verdiği bilgilerde, gerek kemiyet gerekse de keyfiyet açısından, hocalarından oldukça iyi bir konumda olduğunu söyleyebiliriz; "*Resulullah,*

[2194] İbn Şebbe, III, 1019
[2195] bkz. İbn Şebbe, III, 1105, IV, 1226; İbn Sa'd, III, 75; Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, I, 450; 511; Taberî, *Târîh*, II, 661, 668, 699
[2196] Taberî, *Târîh*, III, 9; 22; Zehebî, *A'lâm*, I, 34
[2197] Zübeyr b. Bekkâr, 121
[2198] bkz. Muhibbu't-Taberî, II, 214, 216
[2199] bkz. Yûsuf b. Muhammed, 94-95; Muhibbu't-Taberî, II, 216, 224; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 262; VI, 693
[2200] bkz. Bekrî, IV, 1352; Zehebî, *es-Sîre*, 44; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 157-158; Ebu't-Tayyib, 201; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 587
[2201] Buhârî, *Sahîh*, III, 219-220; Ebu Nuaym, *Hılye*, VIII, 260
[2202] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 159
[2203] bkz. İbn Sa'd, III, 43, 459; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 197; II, 388; İbn Kâni', I, 68; Vâhidî, 191-192, 355, 295; Bekrî, I, 290; Zehebî, *A'lâm*, I, 224; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 595

altından bir yüzüğü çıkarıp attı, Müslümanlar da attılar…"[2204]; "*Hz. Aişe'nin, üzerinde resimler olan bir halı satın alması, Resulullah'ın eve girmemesi…*"[2205]; "*Âtike bnt. Zeyd, Ömer'le evliydi. Âtike, Mescid-i Nebî'ye çok giderdi. Ömer ise bunu hoş görmüyordu…*"[2206]; "*Arapların odaların arkasından gelmeleri…*"[2207]gibi bir çok sosyal içerikli haberlere yer vermiştir. Musâ, sadece sosyal hayata dair değil, Zührî kanalı ile kültürel hayata yönelik haberler de zikretmiştir.[2208]

1. 5. 5. 2. Neseb-Listeler

Musâ b. Ukbe'nin eserinin en iddialı olarak sunulduğu yönü zikrettiği listeleridir. Musâ, gördüğü bir ihtiyaca mebni olarak oluşturmaya başladığı listeler için büyük çaba harcamıştır. Özel ilgi olarak giriştiği bu işin temelinde Şurahbîl'in olduğu belirtilmiştir; "Muhammed b. Talha b. et-Tavîl, "*Şurahbîl b. Sa'd, Meğâzî alimi idi. Onu, Bedr'e katılmayanları, katılmış gibi göstermekle itham ettiler…Musâ b. Ukbe, 'İnsanlar, bu konuda büyük yalana cüret edebiliyorlar' diyerek, ilerleyen yaşına rağmen Bedr'e, Uhud'a, Habeş'e ve Medine'ye hicret edenleri yazdı." dedi*"[2209]

Bedr Savaşına katılanlar konusunda, İmâm Mâlik'in, "*Musâ'nın zikrettikleri katılmış, zikretmedikleri katılmamıştır*"[2210] şeklindeki övgüsüne daha önceden yer vermiştik. İmam Mâlik'in bu ifadesine rağmen İbn Hacer'in rivâyetlerinde de sık sık geçtiği üzere, Musâ'nın en çok tenkit aldığı konulardan biri de isimler hususundadır; "*Musâ b. Ukbe onun isminde hata yapmıştır. O, ismi "Nevfel b. Huveylid" e çeviriyor. Ancak o, Esved b. Nevfel b. Huveylid'dir…*"[2211]; "*Musâ b. Ukbe, onu, Habeşistan'a hicret edenler arasında sayıyor ve "Onun babası, orada Hıristiyan oldu." der. İbn Hacer, "Durum zannedildiği gibi değildir. Bu Habîbe bnt. Ebî Süfyân başka biridir…*"[2212] Ancak burada yapılan hataların Musâ'ya mı yoksa onun müstensihlerinden birine mi ait olduğunu tespit etmek oldukça zordur. Nitekim İbn Hacer, bir tenkidinde onu suçlamaz ve "*Musâ b. Ukbe, İbn Şihâb'tan, onu Bedr'e katılanlar arasında zikreder. Bence, bu tağyir ve onun adına tescil edilmekten kaynaklanan bir hatadır.*"[2213] diyerek sorumluluğu râvilerine veya müstensihlerine yükler.

Musâ b. Ukbe'nin zikrettiği listeler şunlardır;

[2204] İbn Sa'd, I, 470
[2205] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 293
[2206] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 12
[2207] İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, II, 388; İbn Kâni', I, 68; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 50; diğer örnekler için bkz. İbn Sa'd, III, 43; IV, 159; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 326-327
[2208] bkz. Fâkihî, III, 214
[2209] Mizzî, XXIX, 119; Zehebî, *A'lâm*, VI, 116; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 556
[2210] Mizzî, XXIX, 119-120; Zehebî, *A'lâm*, VI, 116; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 556
[2211] İbn Sa'd, IV, 120
[2212] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 575
[2213] İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 667

a-İlk Müslüman olanların isimleri,[2214]

b-Habeş Hicretine katılanların isimleri,[2215]

c-Akabe'ye katılanların isimleri,[2216]

d-Abdullah b. Cahş Seriyyesine katılanların isimleri,[2217]

e-Bedr Savaşına katılanların isimleri,[2218]

f- Bi'ru Maûne'de şehit olanların isimleri,[2219]

g-Mekke'nin fethinde Müslüman olan ve biat eden kadınların isimleri,[2220]

h-Huneyn'de şehit olanların isimleri,[2221]

ı-Tâif'te şehit olanların isimleri,[2222]

i-Mu'te'de şehit olanların isimleri,[2223]

i- Yemâme Savaşına katılanların isimleri,[2224]

j- Ecnâdîn Savaşında şehit olanların isimleri,[2225]

k-Yevmu'l-Cisr'e katılanların isimleri,[2226]

l- Meğâzî ve seriyyelerin sayısı, isimleri.[2227]

İbn Sa'd, Musâ b. Ukbe'nin zikrettiği bu listeleri İbn İshâk, Ebu Ma'şer ve Vâkıdî'nin listeleri ile devamlı olarak karşılaştırma yoluna gitmiş, farklılıkları veya hataları zikretmiştir.[2228]

Verdiği listeler açısından sonraki dönem *Tabakât* müellifleri için vaz geçilmez kaynak olan Musâ, rivâyetlerinde, şahıslar hakkında da bilgiler vermiştir.[2229] Sadece İbn Hacer'in, *el-İsâbe*'sine baktığımız zaman bile bu durumu bütün açıklığı ile görmek mümkündür.

[2214] Hâlid b. Saîd'in ilk Müslüman olduğuna dair kızının şahitliği; bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 237; Ebu Zer'in kendisini beşinci Müslüman olarak sayması; bkz. İbn Sa'd, IV, 224; Akîl b. Bükeyr'in, Dâru'l-Erkâm'da Müslüman olduğu, bkz. İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 139-140

[2215] bkz. İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 124, 235, 246; Zehebî, *A'lâm*, I, 467, 47; II, 382; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 74

[2216] bkz. Fâkihî, IV, 240-245; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, III, 399; Zehebî, *es-Sîre*, 196; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 161; Semhûdî, I, 223

[2217] İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 633

[2218] bkz. İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 177, 247, 261; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 334-347; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 424, Ensâr'dan katılanların kabilelerine göre isimleri için bkz. İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, III, 400-414; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 129

[2219] bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 160; III, 201, 521

[2220] Musâ b. Ukbe, fetih günü Müslüman olan kadınların isimlerini, "*Ebu Habîbe-Abdullah b. Zübeyr*" kanalı ile zikretmektedir. Muhtemelen, Abdullah b. ez-Zübeyr'in buradaki kaynağı dîvân kayıtlarıdır. İsimler için bkz. İbn Sa'd, VIII, 236; VIII, 261, 269, 297; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 538

[2221] İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 40

[2222] İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 384

[2223] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 144

[2224] bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 85, 168, 312, 472; III,25, 51; VII, 84

[2225] bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 238; III, 114, 482, 522, 540; VI, 459, 528, 590

[2226] bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,56, 54, 121, 406, 586, 599; IV, 729

[2227] İbn Sa'd, II, 5-6

[2228] bkz. İbn Sa'd, III, 98

1. 5. 6. Tarih Zikri

Musâ'nın rivâyetlerinin en dikkat çekici özelliklerinden biri de, hiç şüphesiz tarih verme konusundaki duyarlılığıdır. Bu konuda en çok Zührî'nin tarihlendirmelerine dayanmış olan Musâ b. Ukbe'nin, "*Habeş hicreti, Şi'b'e girdikten sonra, olmuştur*"[2230] şeklindeki anlatılarına bakarak onun, kronolojik bir sisteme göre hareket ettiğini söyleyebiliriz. Horovitz, "*Musâ'nın eseri, yıllara göre tertip edilmiştir*"[2231] diyerek aynı olguya işaret etmektedir. Terhinî de bu konuda; "*Tarihî hâdiselerde kronolojiye dikkat etmiştir*"[2232] der.

Ancak Musâ'nın zikrettiği tarihlere, özellikle de İbn Kesîr tarafından ciddi tenkitlerin yöneltildiğini hatırlatalım. Musâ b. Ukbe'nin, Zührî'den, aktardığı, "*Sonra Ahzâb savaşı, 4. yılın Şevvâl ayında oldu*" şeklindeki tarihlendirmesine, İbn Kesîr, "*Ancak, İbn İshâk, Urve b. ez-Zübeyr, Katâde, Beyhâkî ve daha bir çok alim, 5. yılın Şevvâl ayında demişlerdir*"[2233] şeklinde, yine Zührî'den naklettiği Hayber fethinin 6. yılda olduğu görüşüne "*Doğrusu, geçtiği üzere 7. yıl olmasıdır*"[2234] şeklinde, Buhârî'nin Musâ'ya dayanarak verdiği, Resulullah'ın Veda Haccına çıkış tarihi ile ilgili olarak da, "*Buhârî bu rivâyeti ile tek kaldı*"[2235] şeklinde itiraz etmiştir.

1. 5. 7. Tenkit

Garanik kıssasını nakleden İbn Ukbe, aslında bu olayın Resulullah'la ilgili olmadığını ima etmektedir. O, hâdiseyi anlattıktan sonra; "*Müslümanlar bunu işitmediler. Şeytan bunu müşriklerin kalplerine ve kulaklarına attı. Nebî'nin bu konudaki üzüntüsünün nedeni, dedikodu, şüphe ve fitnedir*"[2236] diyerek, tevil etmeye çalışmıştır. Bu, Musâ'nın ne naklettiğinin farkında olduğunu ve gerekli gördüğü yerlerde de açıklamalarını yaptığını göstermektedir. Aynı şekilde kendisi, haberinde müphem bir yer kalmaması için kaynağına sorular da sormuştur.[2237]

Kesin emin olmadığı veya doğrulayamadığı haberler karşısında Musâ, "*denildiğine göre*" ibaresini kullanmaktadır. Fetih ordusunun sayısındaki farklı görüşü söz konusu ibare ile nakleden Musâ'nın[2238] bu konuda, hocası Zührî'nin etkisinde kaldığını söyleyebiliriz.

[2229] bkz. İbn Sa'd, V, 454; VIII, 17; Ebu Süleyman, I, 158; İbn Ebî Cerâde, VI, 2900; Zehebî, *A'lâm*, I, 167; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 478…
[2230] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 74
[2231] Horovitz, *Meğâzî*, 73
[2232] Terhînî, 50
[2233] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 476
[2234] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 570
[2235] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 117; ayrıca bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 471
[2236] Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, II, 153
[2237] İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 12
[2238] bkz. Ebu't-Tayyib, 206

Musâ'nın oldukça sık kullandığı bir diğer ibare ise, "*iddia ettiklerine göre*" tabiridir.[2239] Bazı haberlerinde ise, isme atıfla bu ibareyi kullanmaktadır.[2240]

Tarihlendirme ve isim konularında olduğu gibi, rivâyetlerinin içeriği konusunda da, Musâ'nın ciddi anlamda sorgulandığını ve tenkit edildiğini belirtmeliyiz. Özellikle İbn Kesîr'in tenkitleri dikkat çekicidir. İbn Hacer, isimler konusunda yapılan hataları râvi veya müstensihlere hamlederken, İbn Kesîr tenkitlerini doğrudan Musâ'ya yöneltmiştir; "*Musâ b. Ukbe-Zührî'den iddia etmiştir ki, "Sa'd b. Ebî Vakkâs, Resulullah'tan sonra hicret etmiştir" İbn Kesîr, "Doğrusu, daha önce zikrettiğimizdir*"[2241]; "*Musâ b. Ukbe iddia eder ki, "Habeş'e ilk hicret, Ebu Talib ve halifleri Şi'be girdiğinde olmuştur" İbn Kesîr, "Bunda şüphe vardır*"[2242]

Nakilleri arasındaki nâdirât türü anlatımlara, şaz rivâyetlere, isimler ve tarihlendirmeler konusunda yaptığı hatalara bakarak, Musâ'nın *Meğâzî*'sinin en sahih meğâzî olduğu yolundaki görüşlerin yeniden sorgulanması gerektiği kanaatini taşıdığımızı da burada ifade edelim.

1. 5. 8. Yorum

Musâ, anlattığı hâdiselerin nedenlerini zikretmeyi ihmal etmez. O, "*Benî Kinâne'nin, Huzâa baskını, Mekke'nin fethinin sebebidir*"[2243]; "*Resulullah ve ashabına eziyet artınca, Resulullah, ashabına hicret emri verdi*"[2244]; "*Nebî'nin bu konudaki üzüntüsünün nedeni dedikodu, şüphe ve fitnedir*"[2245] gibi açıklamalarla, hâdiselerin nedenleri üzerinde durmaktadır.

Musâ, hâdiselerin sonuçları hakkında da bilgiler vermiştir. Nitekim Uhud Savaşının Medine açısından sonuçlarını, "*Münafıklar, Müslümanların ağlamalarından ve üzüntülerinden memnun oldular. Yahudiler, aldatmalarını açığa çıkardılar. Onlar, "O, gerçek bir Nebî olsaydı yenilmez, ona bir şey isabet etmezdi, fakat o, devleti olan bir krallık istiyor" diyorlardı. Münafıklarda aynı şeyleri söylediler*"[2246] şeklinde zikretmiştir.

Daha önceki siyer kaynaklarında gördüğümüz *Cebrî Tarih* yorumunun Zührî kanalıyla Musâ tarafından da devam ettirildiğini söyleyebiliriz, "*İnsanların çoğu düşmana çıkmak istediler. Resulullah'ın sözü ve görüşüne uymadılar. Şayet onlara emredilene razı olsalardı*

[2239] bkz. Zehebî, *A'lâm*, I, 179; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 706; IV, 396, 446, 492, 502; V, 743
[2240] bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 708
[2241] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 187
[2242] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 74; ayrıca bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 32-33, 246
[2243] Ebu't-Tayyib, 201
[2244] Zehebî, *es-Sîre*, 213
[2245] Kâdı Iyâd, *eş-Şifâ*, II, 153; ayrıca bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 620, 726
[2246] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 425

bunlar olmazdı. Fakat kaza ve kader(bu işe) galib geldi…"[2247]; "*…Taif'e elçi göndererek anlaşmanın maddelerini bildirdiler. Onlar önce bunu kabul etmek istemediler. Sonra Allah onların kalplerine korku attı*"[2248]

1. 5. 9. Üslup

Musâ b. Ukbe'nin Meğâzî'de Kur'ân'dan faydalanma yöntemi Vehb b. Münebbih'in yöntemine benzemektedir. Ne var ki Vehb, yaratılış, Târîhu'l-Enbiya haberlerinde bu yönteme başvurmuştur. Musâ ise, bunu siyer anlatımına tatbik etmiştir. O, kendisinden önceki siyer râvilerinin yaptığı gibi hâdiseyle ilgili ayeti verip, ayetin açıklamasını yapmak yerine, ayeti zikretmeksizin, ayetten çıkardığı manayı tarihî anlatım olarak nakleder. Resulullah'ın Hayber seferini anlatırken; "*Kendisi Hudeybiye'de iken Allah orayı kendisine vaat etmişti*"[2249] derken, Fetih Sûresindeki "*fethi*"[2250] Hayber olarak yorumlamıştır. Bu şekilde Kur'ân'ın, siyer yazıcılığında daha etkin olarak kullanılması, İbn İshâk'ta da görülmektedir. Ancak İbn İshâk'ın bu yöntemde kimden etkilendiğini veya etkilenip etkilenmediğini, tıpkı Musâ b. Ukbe'de olduğu gibi söyleme imkanına sahip değiliz.

1. 6. Tesiri

Musâ'nın, kendisinden sonraki siyer müelliflerini ne derecede etkilediğini tespit etmek mümkün değildir. Kendisinden sonraki müelliflerin ondan faydalanması konusunda, Horovitz, " *Vâkıdî, Musâ'nın kitabından az yararlanmıştır. Ancak, İbn Sa'd, Vâkıdî kanalı ile Musâ'nın haberlerini oldukça sık nakletmiştir*"[2251] demektedir. Gerçekten de, meğâzî haberlerinde İbn İshâk, Ma'mer b. Râşid ve İbn Hişâm ismini zikretmezken, Vâkıdî ise, *Kitâbu'l-Meğâzî*'de sadece dört defa zikretmektedir. Buna ve İbn İshâk'ın, -isim zikretmeksizin- ondan haber almasına dayanarak, Musâ'nın siyer yazıcılığında içerik açısından kısmî bir etkisinden söz edilebilir.

2-İbn İshâk(151?/768)

Meğâzî ve Siyerde imameti konusunda ittifak edilen İbn İshâk'ın,[2252] nesebi konusunda *Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr,*[2253] *İbn Kevsân,*[2254] *Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Habbâz*[2255] ve *Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Cebbâr*[2256] şeklinde farklı görüşler

[2247] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 387
[2248] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, V, 36-37
[2249] İbn Abdilber, *ed-Dürer*, 228
[2250] 48/Fetih, 1
[2251] Horovitz, *el-Meğâzî*, 72
[2252] bkz. Zehebî, *Tezkira*, I, 172
[2253] (veya İbn Kûsân) İbn Seyyidinnâs, I, 54; Zehebî, *A'lâm*, VII, 33; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 26
[2254] (veya İbn Kûsân) İbn Seyyidinnâs, I, 54; Zehebî, *A'lâm*, VII, 33; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 26
[2255] Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 447
[2256] bkz. Kâtip Çelebi, VI, 8

gelmiştir. İbn İshâk'ın künyesi olarak da, Ebu Bekr[2257] ve Ebu Abdillah[2258] olmak üzere iki farklı görüş gelmiştir.

Ebu'l-Abbâs dönemi fakihleri arasında zikredilen İbn İshâk'ın,[2259] doğum tarihinin seksen yılından sonra olduğu belirtilmiştir.[2260] İbn İshâk'ın doğum tarihi ile ilgili olarak 80/699,[2261] 85/705[2262] gibi daha net tarihler zikredenler de olmuştur. Horovitz onun, yaklaşık olarak 85/699 yılında doğduğu görüşünü kabul eder ve buna bir takım deliller zikreder. [2263] Ancak delillerini zikrettikten sonra, "(106-114 yılları) *İbn İshâk bu yıllarda yirmi otuz yaşlarında olmalı*"[2264] demektedir. Dolayısıyla o da, en nihayetinde bir tahminde bulunmaktadır ve kesin bir delile sahip değildir.

Onun, Enes b. Mâlik ve Saîd b. el-Müseyyib'i gördüğü ifade edilmiştir.[2265] Enes'i gördüğünü kendisi anlatmaktadır; "*Enes b. Mâlik'in üzerinde siyah bir sarık vardı ve çocuklar yanında koşuyorlar ve "Bu adam Resulullah'ın ashabındandır, deccâlle karşılaşıncaya kadar ölmeyecektir" diyorlardı*"[2266]

İbn İshâk'ın dedesi, Yesâr, Aynu't-Temr[2267] esirlerinden olup, Irak'dan Medine'ye getirilen ilk esirlerdendi.[2268] O, Aynu't-Temr yakınında en-Nakîra'da ele geçirilen diğer esirlerle beraber, 12/633 yılında Medine'ye gönderildi. Daha sonra onu, Kays b. Mahreme ailesi azat eder.[2269] Horovitz, İbn İshâk'ın dedesi ile ilgili olarak, "*Muhtemelen Hıristiyan Arap'tı*"[2270] demektedir.

İbn Kuteybe(276/889), İbn İshâk'ın dedesi Yesâr'ın, Kays b. Mahreme b. Abdilmuttalib b. Abdimenâf'ın mevlâsı olduğunu, Hâlid b. el-Velîd'in Aynu't-Temr

---

[2257] Müslim, *el-Künâ*, I, 120; Ukeylî, IV, 23; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 191; İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 139; *es-Sikât*, VII, 380; İbn Münceveyh, II, 162; Halîlî, I, 288; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 214; İbn Seyyidinnâs, I, 54; Mizzî, XXIV, 406; Zehebî, *A'lâm*, VII, 33; *Tezkira*, I, 172; *el-Kâşif*, II, 156; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 26; *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 351; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 447; Kehhâle, *Mu'cemu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 434

[2258] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 492; İbn Adiy, VI, 102; İbnu'n-Nedîm, 183; İbn Münceveyh, II, 162; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 214; İbn Seyyidinnâs, I, 54; Mizzî, XXIV, 406; Zehebî, *A'lâm*, VII, 33; *el-Kâşif*, II, 156; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 26; *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 351; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 447; Kehhâle, *Mu'cemu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 434

[2259] Ya'kûbî, II, 363

[2260] Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 447

[2261] Zehebî, *A'lâm*, VII, 34

[2262] Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 11; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, I, 25

[2263] Horovitz, *el-Meğâzî*, 76-77

[2264] Horovitz, *el-Meğâzî*, 77

[2265] bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 191; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 214; İbn Seyyidinnâs, I, 55; Mizzî, XXIV, 411; Zehebî, *A'lâm*, VII, 34; *Mîzân*, VI, 56; *Tezkira*, I, 172; *el-Kâşif*, II, 156; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 351; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 26; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 447

[2266] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 217; Mizzî, XXIV, 411; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 26

[2267] Aynu't-Temr konusunda bkz. Bekrî, I, 319

[2268] bkz. İbn Sa'd, VII, 321; İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 139; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 216; Mizzî, XXIV, 411; Zehebî, *A'lâm*, VII, 35; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 447-448

[2269] Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 11

[2270] Horovitz, *el-Meğâzî*, 76

esirlerinden olup Ebu Bekr'e gönderdiğini söyler.[2271] Belâzurî(279/892) de, aynı görüşü dile getirmiş, Yesâr'ın, Kays b. Mahreme'nin mevlâsı olduğunu belirtmiştir.[2272] Mizzî, babası İshâk'ın ise, Muhammed b. Kays b. Mahreme b. el-Muttalib b. Abdimenâf'ın mevlası olduğunu söyler.[2273]

İbn İshâk'ın annesi, Huveytib b. Abdiluzza'nın mevlâsı Sabîh'in kızıdır.[2274]İbn İshâk'ın, Musâ b. Yesâr ve Abdurrahman b. Yesâr isimli iki amcası da vardır.[2275] Amcalarından Musâ'nın, Ebu Hureyre ile görüştüğü rivâyet edilmiştir.[2276] İbn İshâk'ın, güzel saçlı olduğu,[2277] sakalını siyaha boyattığı[2278] da nakledilmiştir.

Brockelman, İbn İshâk'ın Medine'den çıkış nedeni konusunda iki farklı görüş ileri sürmüştür; "*Peygamber'in hayatına âit vak'a ve hikayeleri derin bir alaka ile toplamağa başladı ve bu yüzden bir müddet, Medine'de hadîs ilminin imamları ve bilhassa Mâlik b. Enes ile ihtilafa düştü. Bunlar şehirdeki umumî efkâra hâkim oldukları gibi, İbn İshâk'ın Şîi olmasından ve onun tarafından tanzim edilen muhtelif menkıbe ve şiirlerin mürettibi bulunmasından şüphe etmekte idiler. Bundan dolayı İbn İshâk vatanını terk etti ve evvela Mısır'a, sonra Irak'a gitti. Halife el-Mansûr, kendisini Bağdat'a celb eyledi*"[2279] diyerek muhaliflerin tesiri ile önce Mısır'a sonra da Irak'a gittiğini belirtirken, başka bir yerde ise, onun Mısır'dan sonra Medine'ye geldiğini ifade ederek; "*Bu kitabı nedeniyle Muhammed b. İshâk, Mâlik b. Enes'in itirazları ile karşılaştı, Fıkıh hadisleri ve Mâlik'in onu kader ve teşeyyü ile itham etmesi İbn İshâk'ı 132/749 yılında Irâk'a hicret etmeye zorladı*"[2280] demektedir.

Onun Irak'a gidiş nedeni konusunda, İbn Adiy ise şu bilgiyi vermektedir; "*Muhammed b. İshâk'ın geçimi zorlaşmıştı…İbn İshâk gitmek istediği zaman Dâvud b. Hâlid ona "Sanırım yarın cimrilik(yüzünden) yolculuk var, Ey Ebu Abdillah" dedi. İbn İshâk "Allah'a yemin ederim ki, cimrilik benim huyum değildir…" dedi."*[2281]

[2271] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 491
[2272] Belâzurî, 345; ayrıca bkz. Mizzî, XXIV, 411; Zehebî, *A'lâm*, VII, 34, 35; *Mîzân*, VI, 56
[2273] Mizzî, II, 495
[2274] İbn İshâk, *Sîre*, (*takdîm)*, yt
[2275] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 492; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 380
[2276] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 215
[2277] İbnu'n-Nedîm, 183
[2278] Mizzî, XXIV, 411; Zehebî, *A'lâm*, VII, 35; *Mîzân*, VI, 62
[2279] Brockelman, Carl, "İbn İshâk", *İA*, Eskişehir 1997, V/2, 757-758, 757
[2280] Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 11
[2281] İbn Adiy, VI, 105. Aynı haberi nakleden Hatîbu'l-Bağdâdî'de ise, Dâvud yerine "*arkadaşlarından biri*" ibaresi geçmektedir. Bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 220

Guillaume, "*İbn İshâk'ın, Medine'den ne zaman çıktığı konusunda kesin bir fikre sahip değiliz*"[2282] demektedir. İbn Sa'd da herhangi bir tarih vermeksizin, "*Önceden Medine'den çıktı*"[2283] der. Ebu Saîd b. Yûnus, İbn İshâk'ın İskenderiyye'ye 115/733 yılında geldiğini söyler.[2284] İbn Hacer ise, İbn Yûnus'un, "*O, İskenderiyye'ye 119 yılında geldi ve Mısır halkından bildiğim kadarı ile kendisinden başka kimsenin rivâyet etmediği hadisler rivâyet etti*"[2285] dediğini nakleder. İbn Yûnus'un, 119/737 tarihi konusunda Marsden Jones, "*Biz bu ziyaretinin Medine'den nihâî çıkışından önce mi yoksa sonra mı olduğunu bilmiyoruz. Ancak görünen o ki, 123 yılında Medine'de idi. Her ne olursa olsun, onun 40 yaşına ulaşmadan Medine'yi terk ettiği anlaşılmaktadır*"[2286] demektedir.

İbn İshâk, Mısır'da, Yezîd b. Ebî Habîb'in(128/745) hadis ve tarih derslerine katıldı.[2287] Bunun haricinde, Mısır'da, Ubeydullah b. el-Muğîre, Sümâme b. Şakî, Ubeydullah b. Ebî Ca'fer, Kâsım b. Kirmân, Seken b. Ebî Kerîme'nin aralarında bulunduğu bir grup Mısır halkından rivâyet etti. Bunlardan kendisinden başka kimse rivâyet etmemiştir.[2288] İbn İshâk'ın İskenderiye'den ne zaman ayrıldığı ve Medine'ye dönüp dönmediği, gidiş yılı gibi ihtilaflıdır.[2289] Onun bir daha Medine'ye dönmediğini ihtimal dahiline alan ve oradan Irak ve İrân'a gittiğini belirten Hamidullah, bunun tespitinin de oldukça güç olduğunu belirtir.[2290]

Bununla beraber, onun Irak'tan Medine'ye tekrar uğradığını söyleyebiliriz. Yahyâ el-Kattân'ın anlattıkları bunu desteklemektedir; "*İbn İshâk A'meş'in yanına girdi ve onunla bir süre konuştu. Biz oturuyorduk, sonra A'meş yanımıza geldi ve İbn İshâk'ı evde bıraktı. O gidince, A'meş,"O, bana hadisinle beni doyur. Medine'ye (gidiyorum) beni (azıklandır) dedi. Ben de ona "Hadisim yemek mi oldu?" dedim" dedi.*"[2291]

İbn İshâk'ın Medine-Mısır ve Irak arasındaki yolculukları ile ilgili olarak anlatılan rivâyetler ve ileri sürülen görüşler bunlardır. Ancak rivâyetler arasında ciddi açmazların olduğu aşikardır. Öncelikle, İbn İshâk'ın ilk olarak Medine'den çıkışında muhaliflerin etkisi söz konusu oldu ise, tekrar dönmesi biraz zordur. Nitekim İmam Mâlik, İbn İshâk'ın

---

[2282] bkz. Guillaume, Int. xııı
[2283] İbn Sa'd, VII, 321
[2284] Mizzî, XXIV, 424; Zehebî, *A'lâm*, VII, 47
[2285] İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 28
[2286] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, I, 25
[2287] Şulul, *el-Vâkıdî*, 45; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih*, 26
[2288] Mizzî, XXIV, 424; Zehebî, *A'lâm*, VII, 47-48
[2289] İbn İshâk'ın yolculukları için bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 77-78; Fayda, "İbn İshâk", *DİA*, XX, 94
[2290] bkz. İbn İshâk, *Sîre*, (*takdîm)*, kb
[2291] Ukeylî, IV, 26; Zehebî, *Mîzân*, VI, 58; İbn Adiy'nin naklinde ise; İbn İshâk'ın A'meş'e, "*Bana Ebu Vâil dedi ki diye rivâyet et, beni hadisinle doyur, öyle ki onu Medine'ye götüreyim*" şeklindedir. Bkz. İbn Adiy, VI, 104; A'meş'in İbn İshâk'a karşı olumsuz bir görüşe sahip olduğunu ayrıca belirtelim. Kendisi, ondan gelen bir rivâyet hakkında, "*İbn İshâk, yalan söylemiş*.." diyerek bu konudaki görüşünü belirtmiştir. Bkz. Ukeylî, IV, 26

Medine'den çıkarılmasından sonra, "*Deccâllerden bir deccâl bunu söylüyor. Biz onu Medine'den sürdük*" demekte[2292] ve onun bir daha Medine'ye giremediğini belirtmektedir. İlk çıktıktan sonra Medine'ye bir daha uğramamış olması görüşü de onun Medine'ye döndüğüne dair rivâyetlerle tenakuz oluşturmaktadır. Bizim kanaatimiz, onun ilk olarak Medine'den çıkış sebebinin ilim talebi için olduğu yolundadır. Kendisi bu amaçla önce Mısır'a gitmiş, orada ilimle iştigal edip ders halkalarına katıldıktan sonra, aynı gaye ile Irak'a gitmiştir. İbn İshâk, Irak'tan tekrar Medine'ye geri döndüğü dönemde ise, artık rivâyetlerini nakletmeye başlamıştır. İşte bu dönemde, İmâm Mâlik ve diğerlerinin tepkisini çekmiştir.

İmam Mâlik ve diğerlerinin siyasî erk veya toplum üzerindeki nüfuzları neticesinde İbn İshâk, Medine'den çıkarılmıştır. İmâm Mâlik'le, İbn İshâk arasındaki sürtüşmenin görünür nedeni, ilmî görüş ayrılıkları olmasına karşın, anlaşılan o ki ihtilafın kökenleri daha derinlerdedir. İbn İshâk'a yöneltilen ithamlara ileride değinmekle beraber, kesin olan bir şey var ki, o da İbn İshâk'ın Medine'den çıkmasında, üzerine kurulan baskının etkili olduğudur. İbnu'n-Nedîm'in de anlattığı gibi,[2293] İbn İshâk'tan rahatsız olanlar onu, Medine valisine, Mescitte kadınlarla oturduğunu söyleyerek şikayet etmişler, bunun üzerine de vali tarafından saçı kazıtılarak, kırbaçlatılmış, mescidin arka tarafında oturması yasaklanmıştır. Muhtemelen bu gibi, gerek fizikî, gerekse de psikolojik baskılara dayanamayan İbn İshâk, Medine'den tekrar ayrılmak zorunda kalmıştır. Rivâyetlere yansıdığı kadarıyla, baskıların ekonomik boyutu da vardı ve İbn İshâk ekonomik olarak ciddi sıkıntılar çekmekteydi. Bunun üzerine kendisi, Medine'den Irak'a gitmiş ve orada Abbâsî himayesine girerek bir daha Medine'ye dönmemiştir. Bu görüşümüz, onun 115 veya 119 yılında İskenderiye'de, 123 yılında Medine'de olduğu, 132 yılında tekrar çıktığı yolundaki rivâyetlere de uygun olduğu gibi, İmam Mâlik ve İbn İshâk'ın yaşları da tezimizi desteklemektedir. İbn İshâk'ın, 80-85 yılları arasında doğduğuna dair görüşleri yukarıda vermiştik. İmam Mâlik'in, seksen beş veya doksan yaşında[2294] 179/795 yılında vefat etmesinden hareketle doğum tarihi olarak, 90-95 yıllarını verebiliriz. 115 veya 119 yıllarında, İmam Mâlik en iyi ihtimalle 25-30, İbn İshâk ise, 30-35 yaşlarındaydı. Ne İmam Mâlik'in bu yaşlarda bir nüfuzundan, ne de İbn İshâk'ın bu yaşlarda toplumun tepkisini çekecek ilmî gücünden bahsetmek mümkündür.

[2292] bkz. Ukeylî, IV, 24; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh,* VII, 192-193; İbn Adiy, VI, 106; Halîlî, I, 292; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd,* I, 223; Zehebî, *Mîzân,* VI, 57; *A'lâm,* VII, 50-51; İbn İdrîs, Mâlik'in bu sözü ile ilgili olarak, "*Daha önceden deccâl'in çoğulunu yapanı görmemiştim*" der. Bkz. Zehebî, *A'lâm,* VII, 50

[2293] bkz. İbnu'n-Nedîm, 183

[2294] bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 328

İbn Sa'd, onun, *el-Cezira'*da, Abbâs b. Muhammed'le birlikte olduğunu söylemektedir.[2295] M. Fayda onun, 142/759-760 yılında Halife Ebu Cafer el-Mansûr'un kardeşi el-Cezîra valisi Abbâs b. Muhammed'in yanına gittiğini, orada beş yıl kadar hadis rivâyetiyle meşgul olduktan sonra, Kûfe'ye, oradan da Hîre'ye geçtiğini söyler.[2296]

İbn Humeyd, "*Muhammed b. İshâk, Mehdî ile beraber Rey'e geldi*" demektedir.[2297] Muhtemelen, İbn Humeyd'in bu sözüne dayanan Brockelman'ın, "*Sonra Mehdî'nin hilafetinde Rey'i ziyaret etti ve son olarak Bağdat'a geldi, vefat edinceye kadar da Bağdat'ta kaldı*"[2298] demesi büyük hatadır. Zira, Mehdî'nin hilâfete geçiş tarihi 158/775 yılıdır. İbn İshâk, Mehdî'nin hilâfetinde(158-169/775-785) değil, Ebu Cafer el-Mansûr'un hilafeti döneminde (136-158/754-775), hocalığını yaptığı Mehdî'nin veliahtlığı döneminde Rey'e gitmiştir.

İbn İshâk'ın vefat yılı olarak, 150/767,[2299] 151/768,[2300] 152/769[2301] ve 153/770[2302] gibi tarihler zikredilmiştir. Kendisi Bağdat'ta vefat etmiş ve daha sonraları Hârûn er-Reşîd'in annesi Hayzûrân'ın adıyla anılacak olan mezarlığın doğu tarafına, Ebu Hanife'nin kabri yanına defnedilmiştir.[2303]

İbn İshâk'ın, ailesinin ilimle iştigal ettiği belirtilmiştir.[2304] Nitekim, İbn İshâk, babasının topladığı malzemeden istifade etmiş, eserinde ondan nakillerde bulunmuştur. Hiç şüphesiz Muhammed b. İshâk'ın ilme yönelmesinde babasının rolü vardır. Kendisi ilmini daha sonra meşhur alimleri ziyaret ederek genişletmiştir. [2305]

İbn İshâk'ın, haberleri araştırmada kullandığı en sık yöntem soru sormaktı. O, kaynaklarına, hâdiselerle ilgili olarak devamlı surette sorular yöneltmiştir. Kendisi, İbn Şihâb ez-Zührî'ye Resulullah(sav)'in bir konudaki uygulamasını,[2306] bir rivâyette geçen

---

[2295] İbn Adiy, VI, 112; Zehebî, *A'lâm*, VII, 48
[2296] Fayda, "İbn İshâk", *DİA*, XX, 94
[2297] İbn Adiy, VI, 104
[2298] Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 12
[2299] İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 380; İbnu'n-Nedîm, 184; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 232; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 594; Mizzî, XXIV, 427; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 29; *Takrîb*, I, 467; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 448; Suyûtî, *Tabakât*, I, 139; İbnu'l-İmâd, I, 230
[2300] İbn Sa'd, VII, 322; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 380; İbn Adiy, VI, 103; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 233; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 594; Mizzî, XXIV, 427; Zehebî, *Mîzân*, VI, 62; *el-Kâşif*, II, 156; *Tezkira*, I, 173; İbnu'l-Verdî, *Târîh*, I, 188; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 29; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 448; Suyûtî, *Tabakât*, I, 82
[2301] İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 380; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 233-234; Mizzî, XXIV, 427; Zehebî, *A'lâm*, VII, 55; *el-Kâşif*, II, 156
[2302] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 234; Mizzî, XXIV, 427; Zehebî, *A'lâm*, VII, 55; *Tezkira*, I, 173; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 29
[2303] bkz. İbn Sa'd, VII, 322; İbn Adiy, VI, 103; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 215; İbnu'l-İmâd, I, 230
[2304] Fayda, "İbn İshâk", *DİA*, XX, İstanbul 1999, 93-96, 93
[2305] Horovitz, *el-Meğâzî*, 77
[2306] bkz. İbn Hişâm, III, 356-357; Taberî, *Târîh*, II, 141

Resulullah'ın, akrabalardan kastını,[2307] bir ayetin kimler için nâzil olduğunu[2308] sormuştur. Aynı şekilde kendisi sadece Zührî'ye değil daha başkalarına da sorular sormuştur. [2309]

İbn İshâk, hâdiseleri tek taraflı olarak nakletmek yerine karşı görüşlere de yer vermeye gayret etmiştir. Bu yüzdendir ki, Müslüman-ehl-i kitap veya Müslüman-Müşrik ilişkilerine dair rivâyetlerinde karşı tarafın görüşlerine de yer vermiş, hatta bununla da yetinmemiş, Arap kabileleri arasında dolaşarak Hz. Muhammed'in hayatına dair bilgiler toplamıştır.

Ali b. el-Medinî, hadisin aralarında döndüğü sika altı kişiden, hadis alan on iki kişi arasında İbn İshâk'ı da zikretmektedir.[2310] İbn İshâk'ın güçlü bir hafızası olduğu, biraz da abartılı şekilde dile getirilmiştir. [2311]

2. 1. Hakkındaki Görüşler

Medineli alimler, İbn İshâk konusunda ikiye ayrılmıştır; Hişâm ve Mâlik onu cerh ederken, İbn Şihâb ve başkaları ise senâ etmişlerdir.[2312] İbn Hıbbân'ın *Sikât*'ın da,[2313] İbnu'l-Cevzî[2314] ve Ukeylî'nin[2315] *ed-Duafâ*'larında zikrettiği İbn İshâk hakkında, cerh ve ta'dil uleması ikiye ayrılmıştır:

a-Olumlu Görüş Bildirenler: Onun hakkında olumlu görüş bildirenlerden, Şu'be[2316] ve Saîd,[2317] "*Hadiste emiru'l-müminindir*"; İbn Sa'd,[2318] Yahyâ b. Yahyâ[2319] ve Ahmed b. Abdillah el-Iclî, "*Sika*"[2320]; İbn Maîn, "*Sika, hüccet değil*" [2321] ve "*Leyse bihi be's*" [2322];

[2307] İbn Hişâm, I, 7
[2308] İbn Hişâm, II, 392
[2309] (Nesi uygulaması ile ilgili)İbn Ebî Nüceyh'e, Nebî'nin sözünü sorması konusunda bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 79
[2310] İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, I, 55; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 219; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 26
[2311] Birinin beş veya daha fazla hadisi varsa İbn İshâk'a onları okuduğu ve kendisinin yerine ezberlemesini istediği "*Benim yerime bunları ezberle olur da unutursam bana öğretirsin*" dediği nakledilmiştir. Bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 220; İbn Seyyidinnâs, I, 56; Mizzî, XXIV, 413; Zehebî, *A'lâm*, VII, 37; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 26
[2312] A. Emin, *Duha'l-İslâm*, II, 329
[2313] İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 380
[2314] İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 41
[2315] Ukeylî, IV, 23
[2316] İbn Adiy, VI, 107, 110; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 228; Mizzî, XXIV, 417, 425; Zehebî, *A'lâm*, VII, 41; *Mîzân*, VI, 57; *Tezkira*, I, 173; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 27-28; İbnu'l-İmâd, I, 230
[2317] Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 448
[2318] İbn Sa'd, VII, 321
[2319] İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 385; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 29
[2320] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 231; İbn Seyyidinnâs, I, 58; Mizzî, XXIV, 424; Zehebî, *Mîzân*, VI, 62; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 28
[2321] İbnu'l-İmâd, I, 230; Zehebî, *A'lâm*, VII, 35; *Mîzân*, VI, 57; *Tezkira*, I, 173; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 28; İbn Maîn'in bu cerhine itiraz için bkz. İbn Seyyidinnâs, I, 65; İbn Maîn'den sika olduğuna dair görüş geldiği gibi, zayıflığına dair de görüş gelmiştir. İbn Maîn'in görüşleri için bkz. Ukeylî, IV, 26, 28; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 193; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 383; İbn Adiy, VI, 106; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 231, 232; İbn Seyyidinnâs, I, 59; Mizzî, XXIV, 422, 424; Zehebî, *A'lâm*, VII, 46; *Mîzân*, VI, 60; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 28; Suyûtî, *Tabakât*, I, 82
[2322] Halîlî, I, 288; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 28; Zehebî onun, "*Leyse bi şey*" dediğini de kaydeder. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, VII, 46

Ahmed b. Hanbel, "*Hasenu'l-Hadîs*"[2323] ve "*Muhammed'den dinleriz, Meğâzî ve buna benzer hadisleri ondan yazarız*"[2324]; Ebu Zur'a, "*Sadûk*"[2325]; İbn Nâsıriddin, "*İlim denizlerinden bir deniz. Sadık*" [2326]; Sehâvî, "*O İlimde deryadır*"[2327]; Zührî, "*İçlerinde İbn İshâk olduğu müddetçe Medine'den ilim kaybolmaz*" [2328]; "*Meğâzî isteyen bu gence gitsin*"[2329] ve "*İbn İshâk Meğâzîde insanların en alimidir*"[2330]; Şâfiî, "*Her kim meğâzîde derinleşmek isterse Muhammed b. İshâk'a gitsin*"[2331]; İbn Uyeyne, "*Onun gibisini görmedim*" [2332]; Buhârî, "*Yanında sadece onun bildiği bin hadis olsa gerek*" [2333]; Asım b. Ömer b. Katâde, "*İbn İshâk yaşadıkça insanlar arasında ilim yok olmaz*" [2334]; İbn İdrîs, "*İbn İshâk nasıl olurda sika olmaz…*"[2335]; Hârûn b. Ma'ruf, "*İbn İshâk insanların en kuvvetli hafızasına sahip olanıdır*"[2336]; Ali b. Abdillah, "*İbn İshâk'ın kitaplarına baktım, iki hadis hariç bir kusur bulamadım, bu iki hadis de sahih olabilir*"[2337]; Yezîd b. Hârûn, "*Elimde güç olsa İbn İshâk'ı muhaddislerin başına getirirdim*"[2338]; İbnu'l-Mübârek, "*Biz onun sadık olduğunu düşünüyoruz*"[2339]; İbn Adiy, "*İbn İshâk'ın hadislerinin çoğunu inceledim. Hadisleri içerisinde ona zayıflık isnâd edilebilecek bir tekini dahi bulamadım. Bazılarında, başkalarının da rivâyetlerinde yapabileceği hata ve vehimler vardı. Ondan rivâyet konusunda sikalar ve imamlar ihtilafa düşmemişlerdir*"[2340] ve Ebu Hâtim er-Râzî, "*Hadisi yazılır*"[2341] demiştir.

[2323] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 223; İbn Seyyidinnâs, I, 58; Zehebî, *Tezkira*, I, 173; *Mîzân*, VI, 57; Suyûtî, *Tabakât*, I, 82; İbnu'l-İmâd, I, 230

[2324] Burhanuddîn, İbrahim b. Muhammed b. Abdillah b. Muhammed b. Muflih(884/1479), *el-Maksadu'l-Erşed fî Zikri Ashâbi İmam Ahmed*, I-III, thk: Abdurrahman b. Süleyman, nşr: Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1990, II, 279

[2325] İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 29

[2326] İbnu'l-İmâd, I, 230

[2327] Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 448

[2328] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 191; İbn Adiy, VI, 105-106; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 219; Mizzî, XXIV, 413, 419; Zehebî, *A'lâm*, VII, 36, 43-44; *Mîzân*, VI, 59-60; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 448

[2329] Halîlî, I, 288

[2330] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 219; Mizzî, XXIV, 413; Zehebî, *A'lâm*, VII, 36; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 26

[2331] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 219; İbn Hallikân, IV, 103; İbn Seyyidinnâs, I, 56; Mizzî, XXIV, 413; Zehebî, *A'lâm*, VII, 36; Suyûtî, *Tabakât*, I, 82; XIII, 346

[2332] Mizzî, XXIV, 413; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 448; Suyûtî, *Tabakât*, I, 82

[2333] İbn Seyyidinnâs, I, 56; Mizzî, XXIV, 419; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 27; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 448

[2334] Halîlî, I, 288; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 220; İbn Seyyidinnâs, I, 56; Mizzî, XXIV, 412; Zehebî, *A'lâm*, VII, 36; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 26

[2335] Zehebî, *A'lâm*, VII, 37, 51

[2336] Zehebî, *A'lâm*, VII, 37

[2337] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 229, 231; İbn Seyyidinnâs, I, 58; Mizzî, XXIV, 421, 423; Zehebî, *A'lâm*, VII, 41, 45; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 27; bu iki hadis konusunda bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 28

[2338] Zehebî, *A'lâm*, VII, 54. Bu sözün Şu'be tarafından söylendiği de rivâyet edilmiştir. Bkz. İbn Adiy, VI, 107; Zehebî, *Mîzân*, VI, 60; *Tezkira*, I, 173

[2339] İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 383; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 29

[2340] Zehebî, *Mîzân*, VI, 62

[2341] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 219; İbn Seyyidinnâs, I, 55; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 29

b-Olumsuz Görüş Bildirenler:

İbn İshâk hakkında olumsuz görüş bildirenler arasında oldukça ağır ithamlarda bulunanlar vardır. Olumsuz görüş bildirenlerden, İbnu'l-Medînî, "*Hüccet değil*" [2342]; Hişâm b. Urve, "*İbn İshâk yalancıdır*"[2343]; Mâlik, "*Deccâllerden bir deccâl*"[2344] ve "*Yalancı*"[2345]; Ahmed b. Hanbel, "*İbn İshâk hadise karşı çok hırslı idi. İnsanların kitaplarını alır ve onları kendi kitabının içerisine sokardı*"[2346]; Abdurrahman b. Mehdî, "*Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve Mâlik, İbn İshâk'ı cerh ediyorlardı*"[2347]; Süleyman et-Teymî, "*Yalancı*"[2348]; Ebu'l-Hasan ed-Dârakutnî, "*İbn İshâk'la delil getirilmez*"[2349]; Nesâî, "*Kavi değil*"[2350]; Yahyâ el-Kattân, "*Muhammed b. İshâk'ın hadisini ancak Allah için terk ettim*"[2351]; Feryâbî, "*Zındık*"[2352]; İbnu'l-Esved-babasından, "*İshâk'ın oğlu yalancı(Kezzâb b. İshâk)*"[2353] demişlerdir.

Sahavî, onun hakkındaki farklı görüşleri zikrettikten sonra, "*Sâlihu'l-Hadîs olduğu konusunda karar kılınmıştır. O, ahkamdan ziyade siyerde daha kuvvetlidir*" [2354] derken, Zehebî ise, "*Bütün bunlardan ortaya çıkan, onun hasenu'l-hadis, Sâlihu'l-hâl, sadûk olduğu, infirad ettiği hadislerde bazı münkerlerin olduğu, hıfzında bir şey(zayıflık) olduğu ve imamların onunla delil getirdiklerini söyleyebiliriz. En doğrusunu Allah bilir*"[2355] demektedir.

Yöneltilen ithamlar karşısında, İbn İshâk'ı savunmak için hikayeler de uydurulmuştur; Süleyman b. Dâvud, "*Yahyâ el-Kattân bana, "Şehadet ederim ki Muhammed b. İshâk yalancıdır" dedi. Ben ona nereden biliyorsun dedim. O, "Bana Vüheyb söyledi" dedi. Ben de Vüheyb'e onun yalancı olduğunu nereden biliyorsun diye sordum. O, "Bana Mâlik b. Enes söyledi" dedi. Bunun üzerine Mâlik'e sordum, o "Bana Hişâm dedi" dedi.*

[2342] Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 448
[2343] Ukeylî, IV, 23; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 193; Zehebî, *A'lâm*, VII, 48; *Mîzân*, VI, 57
[2344] İbn Adiy, VI, 103; İbn Seyyidinnâs, I, 60; Zehebî, *A'lâm*, VII, 38; *Tezkira*, I, 173; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 27
[2345] Ukeylî, IV, 24; İbn Adiy, VI, 103; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 223
[2346] Ukeylî, IV, 28; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 229; Mizzî, XXIV, 421; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 28; Zehebî, "*Bu yapılan caizdir…*" diyerek onu savunmuştur. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, VII, 46; ayrıca bkz. İbn Seyyidinnâs, I, 64
[2347] Ukeylî, IV, 23; Zehebî, *Mîzân*, VI, 57
[2348] İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 29; İbn Hacer onun cerhi hakkında, "*Süleyman et-Teymî'nin niçin onun hakkında konuştuğunu bilmiyorum, görünen o ki hadîsle alakalı değil. Çünkü Süleyman cerh ve ta'dil ashabından değildir"* demektedir. Bkz. aynı yer
[2349] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 232; İbn Seyyidinnâs, I, 59; Zehebî, *A'lâm*, VII, 54; *Mîzân*, VI, 57; *Tezkira*, I, 173; Dârakutnî'nin, sözünün devamında "*Ancak itibara alınır*" dediği de nakledilmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 29
[2350] İbn Adiy, VI, 104; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 232; İbn Seyyidinnâs, I, 59; Mizzî, XXIV, 424; Zehebî, *Mîzân*, VI, 57; *Tezkira*, I, 173; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 28
[2351] İbn Adiy, VI, 103; İbn Seyyidinnâs, I, 61; ayrıca bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 227. İbn Hacer, "*Vüheyb b. Hâlid ve Kattân bu konuda Hişâm b. Urve ve Mâlik'i takip etmişlerdir*" diyerek ileride gelecek olan hikayeye atıfta bulunmaktadır. Bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 29
[2352] İbn İshâk konusunda en ağır itham budur. Bkz. İbn Adiy, VI, 103
[2353] İbn Adiy, VI, 104
[2354] Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 448
[2355] Zehebî, *Mîzân*, VI, 62

Hişâm'a sorunca, "O, karım Fâtıma bnt. el-Münzir'den rivâyet ediyor. O benimle evlendiği zaman 9 yaşında idi ve o Allah'a kavuşuncaya kadar onu kimse görmedi" dedi." [2356] Zehebî bu hikaye hakkında "*…bu hikaye Süleyman'ın uydurmasıdır. Hikayenin kendisi batıl olduğuna delildir. Fâtıma Hişâm'dan 10 küsur sene büyükken nasıl 9 yaşında Hişâm'la evleniyor..*"[2357] demiştir.

İbn Seyyidinnâs da, İbn İshâk'a yapılan ta'nları tek tek ele alarak reddettikten sonra, "*Onun ta'dilini gerektiren ifadeler, yöneltilen ta'nlardan ve müfesser olmayan cerhlerden daha çoktur…Bu alimlerin ta'dil ve sena ifadeleri olmasa bu kadar az bir cerh onun haberlerini reddetmeye yeterdi*"[2358] demek suretiyle onun adaletine hükmetmiştir.

2. 1. 1. Eleştirilen Konular

Süfyân b. Uyeyne'nin[2359] ve Ali b. Abdillah'ın,[2360] "*İbn İshâk'ı itham eden birini görmedim*" şeklindeki sözlerinden ne kastettiklerini çıkarmak mümkün değildir. Zira, İbn İshâk, acımasız diyebileceğimiz bir üslupla, düşünceleri, rivâyetleri ve kaynakları gibi bir çok konuda tenkit edilmiştir.

2. 1. 1. 1. Abbâsî Taraftarlığı

Abbâsî sarayına intisap etmiş olan İbn İshâk, tarihî rivâyetlerinde onların atalarının faziletini ön plana çıkarma ve memnun olmayacakları haberleri sansürlemekle itham edilmiştir. Horovitz bu konuda, "*İbn İshâk'ın kitabında halifenin rızasını kazanmak için bazı değişikliklerde bulunduğu veya memnun olmazlar korkusuyla bazı ihtisarlarda bulunduğu kaydedilmiştir*" der.[2361]

İbn İshâk, Abbâs b. Abdilmuttalib'i Bedr'e katılmadığı yolundaki rivâyetinden dolayı tenkit edilmiştir. Hadis alimleri, bu hadisin zayıf olduğu görüşündedirler.[2362] İbn İshâk'ı bu ithama maruz bırakan en temel gerekçe, onun Abbâs'ı, Bedr esirleri arasında saymadığı iddiasıdır. İbn İshâk, kendisine Bedr esirlerinden 43'ünün isminin zikredildiğini söylemesine rağmen,[2363] İbn Hişâm'ın naklettiği listede 42 kişinin ismi geçmektedir.[2364] Ancak İbn Hişâm,

---

[2356] Ukeylî, IV, 24; İbn Adiy, VI, 103; İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 41; İbn Seyyidinnâs, I, 61; Zehebî, *A'lâm*, VII, 49; *Mîzân*, VI, 58-59. İşin daha ilginç yanı, bu hikayenin çağdaş araştırmacılardan biri tarafından İbn İshâk'ın tecrîh edilmesinin sebebi olarak kullanılmasıdır. Bkz. Ebu Suaylik, 27

[2357] Zehebî, *A'lâm*, VII, 49; ayrıca bkz. İbn Seyyidinnâs, I, 63; Zehebî, *Mîzân*, VI, 59; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 29

[2358] İbn Seyyidinnâs, I, 66

[2359] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 227; Mizzî, XXIV, 416; Zehebî, *Tezkira*, I, 173; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 27

[2360] İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 27

[2361] Horovitz, *el-Meğâzî*, 81

[2362] bkz. Terhînî, 29. Terhînî ayrıca İbn İshâk'ın bu eserinden dolayı para aldığını iddia etmektedir. Ancak bu iddiasını neye dayandırdığını belirtmez. Şayet, onun kastı dönemin genel âdeti olan, alimlerin eserlerini halifeye veya emirlere sunmaları neticesinde aldıkları atiyyeler ise, burada İbn İshâk'ı itham edecek herhangi bir durum söz konusu değildir.

[2363] İbn Hişâm, III, 7

bir ismi kendisinin çıkardığını itiraf etmektedir; "*Toplam sayıdan bir kişi düşmüştür. Onun ismini zikretmedik*"[2365] İbn İshâk, her aileden esir edilenlerin isimlerini saydıktan sonra, o aileden esir alınanların sayısını da vermektedir. Oysa Benî Hâşim'den iki kişinin(Akîl ve Nevfel) ismini vermesine karşın, genel uygulamasının dışına çıkarak, aileden kaç kişinin esir edildiği söylememiştir. Bununla beraber, İbn İshâk Bedr esirleri ile ilgili haberlerde Abbâs'ın ismini zikretmektedir. İbn Sa'd'da geçen İbn İshâk kaynaklı; "*Bedir Savaşının gecesinde esirler bağlı iken, Resulullah(sav) yattı. Ancak uyuyamadı. Ashabı ona, "Ey Allah'ın Resulü, niçin uyuyamıyorsun?" dediler. O, "Bağlar içindeki Abbâs'ın inlemelerini duydum" dedi. Onlar kalktılar ve Abbâs'ı çözdüler. Resulullah(sav) de uyudu*"[2366] ve Taberî'nin Bedr esirlerinin fidyeleri ile ilgili olarak verdiği haberdeki, "*…Abbâs, kendisinin, iki oğlunun ve anlaşmalısının fidyesini ödedi*"[2367] şeklindeki rivâyetler de gösteriyor ki, İbn İshâk, Abbâs'ı Bedr esirleri arasında zikretmiş ancak İbn Hişâm onu hazfetmiştir. İbn Hişâm'ın tasarrufundan hareketle de, onun Abbâsî taraftarı olduğu gibi bir çıkarıma gitmek mümkün değildir.

Bununla beraber, İbn İshâk, Abbâs'ın zorlanarak savaşa çıkarıldığını da nakletmektedir. İbn İshâk haberinde, Abbâs'ın durumunu "*O, Kureyş'le beraber istemeyerek çıktı*" şeklinde belirtmiş ve bu görüşünü İbn Abbâs kaynaklı olarak, Hz. Peygamber'den naklettiği, "*Kim Abbâs b. Abdilmuttalib'le karşılaşırsa onu öldürmesin o, istemeyerek çıkartıldı*"[2368] sözüne dayandırmıştır. Aynı şekilde, Abbâs'ın Resulullah'a fidye konusunu görüşmesi haberinde de bu duruma işaret etmiştir; "İbn Humeyd-Seleme b. el-Fadl-İbn İshâk-Kelbî-Ebu Salih-İbn Abbâs; "*Resulullah(sav), Medine'ye getirildikleri zaman Abbâs b. Abdilmuttalib'e, "Ey Abbâs, kendinin ve yeğenleri, Akîl b. Ebî Talib, Nevfel b. el-Hâris ve anlaşmalın Utbe b. Amr b. Cahdam'ın fidyelerini ver, sen mal sahibisin" dedi. O, "Ey Allah'ın Resulü, Ben Müslüman'dım, fakat kavmim beni çıkmaya zorladı." …Abbâs, "Seni hakla gönderene yemin ederim ki, bu hâdisede benden ve ondan başka kimse yoktu, ben biliyorum ki, sen Allah'ın Resulüsün" dedi."*[2369] İbn İshâk'ın, gerek bu rivâyetleri, gerekse de Abbâs'ın çok önceden Müslüman olduğu yolundaki nakilleri, Abbâsîlerin tesiri ile metinlere dahil ettiği kesin değildir. Horovitz, İbn İshâk'ın Abbâsîler'e intisabından önce de, bu tür

[2364] bkz. İbn Hişâm, III, 3-7
[2365] bkz. İbn Hişâm, III, 7
[2366] İbn Sa'd, IV, 13
[2367] Taberî, *Târîh*, II, 41-42
[2368] İbn Hişâm, II, 628-629; İbn Sa'd, IV, 10-11
[2369] Taberî, *Târîh*, II, 41-42. Bu hikayenin sıhhatinin sorgulanması gerektiği kanaatini taşıdığımızı da ayrıca ifade edelim.

rivâyetlerini öğrencisi İbrahim b. Sa'd'ın(183/799)[2370] ondan naklettiğini belirtmektedir.[2371] Gerçekten de, İbrahim b. Sa'd, hocası İbn İshâk'ın, Bedr'den önce Abbâs'ın Müslüman olduğu ve Resulullah'ın Abbâs'ın Bedr'e zorla çıkarıldığını söylediğine dair, haberlerini nakletmiştir.[2372] Horovitz'in bu görüşünün temelinde, İbn İshâk'ın eserini Medine'de telif ettiği ve Medineli öğrencisi İbrahim b. Sa'd'ın ondan Abbâsî himayesine sığınmadan önce bunları aldığı görüşü yatmaktadır. İbrahim b. Sa'd'ın, İbn İshâk'tan Medine'de, başka bir deyişle Abbasîlere intisabından önce dinlediği kesindir. Netice itibariyle, eserin yazılma dönemi hakkındaki görüşüne katılmamakla beraber, Horovitz'in bu konudaki tespitinin son derece yerinde olduğunu belirtmek durumundayız.

Burada şunu da ekleyelim ki, İbn İshâk'ın kendi imali olmayan bu haberleri rivâyet etmesinden dolayı tenkit edilmesi de büyük haksızlıktır. En nihayetinde İbn İshâk, kendisine ulaşan haberleri tebdil ve tağyire mahal vermeksizin nakletmeye çalışmıştır. Bu durumu, onun, Emevîlerle ilgili haberlerinde de görmek mümkündür. Esfehânî'nin naklettiği bir haber, İbn İshâk'ın Emevî karşıtı olduğunu çağrıştırır; "*…Muhammed b. İshâk-Yahyâ b. Abbâd-Abdullah b. ez-Zübeyr, "Yermük Savaşında babam beni arkada bıraktı. Onun atını alarak çıktım. İçlerinde Ebu Süfyân'ın da olduğu bir topluluğun yanına gittim. Bizans, Müslümanları hezimete uğratınca Ebu Süfyân, "Benî Esfâr'a bakın…" dedi. Allah, Müslümanlara zaferi nasip edince bunu babama anlattım. O, "Allah onu kahretsin, o ancak münafıktır. Biz ona Benî Esfâr'dan daha iyi değilmiş miyiz?" dedi. Sonra…*"[2373] Aynı İbn İshâk, Ebu Süfyân için, "*Ebu Süfyân, halim, akıllı bir adamdı, kavmini çok seviyordu*"[2374] demektedir. Bunlar da göstermektedir ki, aslında o, ne Abbâsî yanlısı, ne de Emevî karşıtı bir görüşe sahipti. İbn İshâk'ın her iki tarafın da hakkında leh ve aleyhte haberler nakletmiş olması, onun siyâsî iradenin baskısı ile rivâyetler üzerinde oynadığı ithamını asılsız bırakmaktadır.

2. 1. 1. 2. İmam Mâlik'le Arasındaki Mesele

Yukarıda İbn İshâk'ın, İmam Mâlik'le olan sürtüşmesine işaret etmiştik. Brockelman, Mâlik'in onu kaderî ve müteşeyyi ithamı neticesinde 132/749 yılında Irak'a göç etmek zorunda kaldığını söylemektedir.[2375] Mâlik'in düşmanlığının nedeni olarak A. Guillaume ise, Katip Çelebi'nin zikrettiği[2376] İbn İshâk'ın *Sünne* isimli kitabını gösterir.[2377] Şeşen de, "*İbn İshâk, es-Sünen adında bir hadis kitabı yazdı. Belki de bu eserindeki bazı görüşleri dolayısı*

[2370] Onun hakkında bkz. İbn Sa'd, VII, 322; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 142-143
[2371] Horovitz, *el-Meğâzî*, 81; ayrıca bkz. A. Emin, *Duha'l-İslâm*, II, 330
[2372] bkz. İbn Sa'd, IV, 10-11
[2373] Ebu'l-Ferec, VI, 370
[2374] İbn Hişâm, II, 413
[2375] Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 11-12
[2376] Kâtip Çelebi, II, 48
[2377] bkz. Guillaume, Int.. xııı

ile İmam Mâlik ve taraftarlarıyla arası açıldı. Kaderiyecilik ve Şîilikle itham edildi…"[2378] diyerek bu görüşe katılır. Della Vida ise, aralarındaki sürtüşmeyi *es-Sünen*'e değil *el-Meğâzî*'ye bağlamaktadır; "*İbn İshâk, böylece seleflerinin Meğâzîlerinden daha geniş bir eser meydana getirmek istemişti. Bu durum, isnâdları bozmasını ve bundan dolayı kendisinin ilmu'l-hadîs'te güvenilir bir muhaddis sayılmamasını izah eder. Bu ithamı, henüz İbn İshâk hayatta iken ehemmiyetsiz şahsiyetler tarafından değil, büyük fakih Mâlik b. Enes tarafından ifade olundu. Bunun neticesi İbn İshâk, Medine'deki tedris faaliyetlini tâtil ederek, Irak'a göç etmeğe mecbur olmuş idi*" der.[2379]

Mâlik'in, İbn İshâk hakkında olumsuz düşünceler taşımasının nedeni hakkında ayrıntılı bilgi veren İbn Hıbbân, aralarındaki problemi başka bir sebebe bağlamaktadır; "*Onun hakkında sadece iki kişi konuşmuştur; Hişâm ve Mâlik…Mâlik konusuna gelince, Şüphesiz Hicâz'da insanların neseblerini ve eyyâmını İbn İshâk'tan daha iyi bilen yoktu ve o, Mâlik'in Zu Asbah'ın mevâlisinden olduğunu iddia ediyordu. Mâlik ise kendisinin aslen Araplardan olduğunu iddia etmekteydi. Böylece aralarında muaraza çıktı. Mâlik, Muvattâ'yı tasnif edince İbn İshâk, "Onu bana getirin, ben onun baytarıyım" dedi. Bu, Mâlik'e nakledilince Mâlik, "Yahudilerden rivâyet eden Deccâllerden bir deccâl" dedi. Bu tür tartışmaları büyütecek bir şey yoktur. Nitekim Muhammed, Irâk'a gitmeye karar verdiği zaman barıştılar. Vedalaşırken Mâlik, İbn İshâk'a o yılkı gelirinin yarısını ve 50 dinar verdi. Mâlik'in onu tenkidi hadis yüzünden değildi. Mâlik'in İbn İshâk'ı tenkit ettiği konu, onun Nebî(sav)'in gazvelerini daha sonra Müslüman olmuş olan Yahudi çocuklarından almasıdır. Sonradan, İslâmiyet'i kabul etmiş olan Yahudilerin çocukları, Hayber, Kureyza, Nadîr ve buna benzer hâdiseleri atalarından almışlardı. İbn İshâk onlardan bu bilgileri alıyor, ancak delil olarak kullanmıyordu. Çünkü bu konularda onların bilgisine ihtiyacı vardı. Mâlik ise sadece muttakînden sadûk olandan rivâyet ediyordu*"[2380] diyerek sürtüşmenin nedeni olarak Mâlik'in nesebi ve İbn İshâk'ın kaynakları olmak üzere iki gerekçe ileri sürmüştür.

İbn Hıbbân'ın sözünden de anlaşılacağı üzere, İbn İshâk-Mâlik sürtüşmesini, nesebi konusundaki İbn İshâk'ın görüşüne karşı çıkan İmam Mâlik başlatmıştır. İbn İshâk'ın, İmam Mâlik'in eseri konusundaki sözü ise, Medine'den çıkarıldıktan sonradır. Haliyle, İbn İshâk'ın Mâlik'in kitapları ve ilmi hakkındaki olumsuz düşünceler taşıması bu sürtüşmenin nedeni değil, sonucudur. Aynı şekilde problemin nedenleri arasında, Ahmed Emin'in iddia ettiği

[2378] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih*, 26
[2379] Vida, "Sîre", *İA*, X, 701
[2380] İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 381-383; İbn Seyyidinnâs, I, 66-67

gibi,[2381] İbn İshâk'ın, Mâlik'in ilmini tenkit etmesi yoktur. İmam Mâlik'in, İbn İshâk'ın, *es-Sünen*'ine yönelttiği tenkitlerin, aralarındaki kavgayı başlattığı ve düşmanlığı bu kadar derinleştirdiğini de söylemek zordur. Zira İbn İshâk'ın söz konusu eserini ne zaman telif ettiğine dair bir bilgi olmadığı gibi, Mâlik'in o eserde neleri tenkit ettiğine dair de bir bilgi aktarılmamıştır. Netice itibariyle, İbn Hıbbân'ın da belirttiği gibi, sorunun temelinde, Mâlik'in nesebi konusunda İbn İshâk'ın görüşü yatmaktadır.

Mâlik'in nesebi konusunda, İbn İshâk'ın haklı olduğunu söyleyebiliriz. İmam Mâlik, Yemen Meliklerinden Zû Esbah'a nisbet edilmektedir.[2382] Onun, Himyer'den olduğunu belirten İbn Kuteybe de, Mâlik'in, Benî Teym b. Mürre'nin anlaşmalısı olduğunu zikreder.[2383] Bu konuda İbn Seyyidinnâs, bu görüşü ilk ortaya atanın İbn İshâk olmadığını ifade eder. [2384]

Mizzî, İmâm Mâlik'in elinde, İbn İshâk'ın Meğâzî'sinin bazı bölümleri olduğunu çağrıştıran bir haber zikretmektedir: "*İsmail b. Üveys, "Mâlik bana İbn İshâk'ın babasından rivâyet ettiği el-Meğâzî ve diğerlerini çıkardı. Onlardan bir çoğunu seçtim aldım" dedi*"[2385] Şayet bu rivâyet doğru ise, İbn Hıbbân'ın aralarındaki sürtüşmenin gerekçesi olarak ileri sürdüğü, İbn İshâk'ın ehl-i kitaptan rivâyet etmesi meselesi de, geçerliliğini kaybetmiştir. Aksi halde dahi, İmâm Mâlik'in böyle bir gerekçeye dayanarak, "deccâl" nitelendirmesinde bulunduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Mâlik'in sözünden de anlaşılacağı üzere, İbn İshâk'ın ehl-i kitaptan rivâyet etmesi eleştirisi, hâdisenin başlangıcında değil, sonunda dile getirilmiştir. Muhtemelen İbn Hıbbân, ileri sürdüğü bu gerekçesinde hissî davranmış, şahsî bir meselesini, ilmî cerh sebebi olarak yansıtmasını İmâm Mâlik'e yakıştıramadığından olsa gerek, onun cerhini başka bir gerekçeye bağlamak istemiştir. Ehl-i kitaptan rivâyet konusuna ileride tekrar döneceğimizden burada sadece, İmâm Mâlik'in, İbn İshâk'ı buna dayanarak cerh etmediğini belirtmekle iktifa ediyoruz.

İmam Mâlik'in, İbn İshâk'ı tecrîhi, ikisinin akran olması, aralarındaki mevcut husumet[2386] ve Mâlik'in onunla oturmadığı gerekçesiyle reddolunmuştur.[2387] Aynı şekilde, Mâlik'in fıkhî görüşlerine tabi olan İsmail b. Ebî Üveys, İbn İshâk'ın *Meğâzî*'sini tahric etmiştir.[2388] Bu da Mâlik'in görüşünün kendi ashabı içinde dahi değer bulmadığının delilidir.

[2381] Ahmed Emin hem neseb meselesini, hem de Mâlik'in ilmi meselesini zikretmektedir. Bkz. A. Emin, *Duha'l-İslâm*, II, 329; İbn İshâk-Mâlik arasındaki sürtüşmenin nedeni konusunda ayrıca bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 79-80

[2382] İbn Hazm, *Cemhere*, 436

[2383] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 498

[2384] bkz. İbn Seyyidinnâs, I, 67

[2385] Mizzî, XXIV, 416

[2386] bkz. Zehebî, *A'lâm*, VII, 40-41; Leknevî, 409-412

[2387] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 229; İbn Seyyidinnâs, I, 57; Mizzî, XXIV, 423; Zehebî, *A'lâm*, VII, 44; *Mîzân*, VI, 62; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 28

[2388] bkz. Mizzî, XXIV, 416; Zehebî, *A'lâm*, VII, 39; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 27

Mâlik'in, kendi zamanında, sikalığı, dindarlıkları, doğrulukları ve emanetleri ile ma'ruf olan ilim ehlinden bir grubu mutlak bir dille tenkit ettiği de ifade edilmiştir.[2389] Bu konuda Muhammed b. Fuleyh, "*Mâlik, benim Kureyşli iki şeyhten almamı yasakladı, kendisi ise Muvattâ'da en çok o ikisinden rivâyet etmiştir. Bu ikisi kendileri ile ihticacda bulunulan kişilerdir*"[2390] demiştir.

Buhârî, Mâlik'in, İbn İshâk hakkındaki sözü ile ilgili olarak, "*Eğer Mâlik'in, İbn İshâk hakkındaki sözü doğru ise, bunu şu şekilde değerlendirmek mümkündür; insan bazen konuşurken muhatabını bir şeyle itham edebilir. Ancak, o bununla onun bütün durumunu itham etmiş olmaz*"[2391] diyerek bu cerhin bağlayıcı olamayacağına dikkat çekmiştir.

İbn Hıbbân'ın da işaret ettiği gibi, İbn İshâk da Mâlik'i tenkit etmekten uzak durmamıştır. Abdullah b. Nâfi'nin naklettiği bir haber, İbn İshâk'ın Mâlik hakkındaki görüşünü ortaya koymaktadır; *"İbn Ebî Zi'b, İbn Mâceşûn, İbn Ebî Hâzim ve İbn İshâk, Mâlik hakkında konuşuyorlardı. Bunlar içerisinde Mâlik hakkında en ağır konuşanı İbn İshâk idi. O, "Onun kitaplarından bazılarını getirin kusurlarını göstereyim. Ben onun kitaplarının baytarıyım" diyordu*"[2392] İbn Hıbbân'ın barıştıkları yolundaki iddiasının aksine, Medine'den çıkarıldıktan sonra da İbn İshâk'ın, Mâlik'e karşı olan olumsuz düşünceleri değişmemiştir.[2393]

Bunların haricinde, Mâlik'in, İbn İshâk'ı hadis konusunda değil de, kader konusunda itham ettiği de ileri sürülmüştür.[2394] Ancak, İbn İshâk'a kader konusunda yöneltilen ithamı ileride ele alacağımızdan ve bu görüşü destekleyecek herhangi bir delil bulamadığımızdan burada üzerinde durmuyoruz.

2. 1. 1. 3. Hişâm b. Urve ile Arasındaki Mesele

Bu meselenin temelinde, İbn İshâk'ın, Hişâm b. Urve'nin eşi[2395] Fâtıma bnt. el-Münzir'den hadis rivâyet etmesi yatmaktadır. İbn İshâk, Fâtıma bnt. el-Münzir b. ez-Zübeyr'den hadis rivâyet etmiştir.[2396] Süfyân'a, İbn İshâk'ın, Fâtıma'dan rivâyeti sorulduğu zaman; "*Bana ondan rivâyet ettiğini haber verdi, onun yanına giriyordu*" diye cevap vermiştir.[2397] Hişâm, İbn İshâk'ın karısından rivayeti duyunca, "*O karımın yanına mı giriyor*?

[2389] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 223; Mizzî, XXIV, 415
[2390] Mizzî, XXIV, 417; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 27
[2391] bkz. Zehebî, *A'lâm*, VII, 40; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 27
[2392] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 224; Zehebî, *A'lâm*, VII, 39
[2393] bkz. Ukeylî, IV, 24; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 192-193; İbn Adiy, VI, 106; Halîlî, I, 292; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 223; Zehebî, *Mîzân*, VI, 57; *A'lâm*, VII, 50-51
[2394] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 224; İbn Seyyidinnâs, I, 56; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 27
[2395] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 492; İbn Hazm, *Cemhere*, 123
[2396] İbn İshâk'ın Fâtıma'dan rivâyet ettiği haber için bkz. İbn Seyyidinnâs, I, 62
[2397] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 192; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 222; İbn Seyyidinnâs, I, 58; Zehebî, *A'lâm*, VII, 37; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 27

Ne zaman onun yanına girdi ve ne zaman ondan işitti?" diyerek tepkisini dile getirmiştir.[2398] Bazı rivâyetlerde ise, Hişâm'ın, "*İbn İshâk, karım Fâtıma bnt. el-Münzir'den rivâyet ettiğini söylüyor. Allah'a yemin ederim ki, onu asla görmemiştir*"[2399] dediği nakledilmiştir.

Hişâm b. Urve'nin bu konudaki tepkisi, bir çok alim tarafından garipsenmiştir. Ahmed b. Hanbel bu konuda, "*Hişâm bunu neden inkar ediyor ki! Muhtemelen İbn İshâk ona gelerek izin istemiş, o da izin vermiş ve ondan rivâyet etmiştir. Bunu Hişâm bilmiyor olabilir*"[2400] derken başka bir yerde ise; "*Bu işitme onun mescide veya dışarı çıktığı bir zamanda olmuş olabilir*"[2401] demiştir. İbn Hıbbân, "*Hişâm b. Urve'nin bu sözü bir kişinin hadiste cerh edilmesine kafi değildir. Nitekim Irak halkından Esved, Alkame, Hicaz halkından Ebu Seleme, Atâ ve bunlardan daha küçükleri gibi bir çok kişi Aişe'den işitmişlerdir… Aynı şekilde İbn İshâk, aralarında bir örtü veya bir engel olduğu halde onu görmeden, sözünü işitmiş olabilir. Bu şekilde bir sema' sahihtir…*"[2402] demiştir. Zehebî, hâdiseye üç farklı ihtimalle açıklama getirmeye çalışır; "*Hişâm yemini konusunda doğrudur. Onu görmemiştir. Zaten İbn İshâk da onu gördüğünü iddia etmemekte, onun kendisine rivâyet ettiğini* (حدث)*söylemektedir. Biz bir çok kadından rivâyet ediyoruz ama onları görmüyoruz. Aynı şekilde tâbiûndan bir çok kişi, Hz. Aişe'den rivâyet etmişler ancak yüzünü görmemişlerdir*"[2403]; "*Tâbiûndan bir çok kişi sahabe kadınlarından aldıkları gibi, İbn İshâk'ın da, Fâtıma'nın yanına küçükken girmiş olması ve ondan rivâyet etmesi mümkündür. Zira o Hişâm'dan 10 yaş daha büyüktür. İbn İshâk ondan rivâyet ettiğinde 60'ına yakındı*"[2404] ve son olarak, "*Fâtıma, İbn İshâk'ın süt teyzelerinden biri olabilir, bu nedenden dolayı onun yanına girmiş olabilir. Hişâm da onun teyzesi veya halası olduğunu bilmediği için (böyle söylemiş olabilir)*"[2405] İbn Hacer ise, Fâtıma'nın Hişâm'dan 13 yaş daha büyük olduğunu, İbn İshâk'ın hadis aldığında, onun ellisini geçtiğini ve Fâtıma'dan, Muhammed b. Sevka gibi, daha başkalarının da rivâyet ettiğini belirtmek suretiyle, Hişâm'ın bu konuda haksız olduğunu ifade etmiştir.[2406] Bunların haricinde de; "*Fâtıma, ona yazmış olabilir*"[2407] "*Kocasının olmadığı bir zamanda aralarında*

[2398] Bu konuda bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 492; Ukeylî, IV, 23; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 193; İbnu'n-Nedîm, 183; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 222; Zehebî, *A'lâm*, VII, 50. Bazı rivâyetler de ise, "*Allah'ın düşmanı, yalancı, habîs*" gibi tanımlamalara gittiği görülmektedir. Bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 222; İbn Seyyidinnâs, I, 60

[2399] Zehebî, *A'lâm*, VII, 38; Mizzî, XXIV, 414; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 27

[2400] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 223; İbn Seyyidinnâs, I, 60; Mizzî, XXIV, 414; Zehebî, *A'lâm*, VII, 38

[2401] İbn Adiy, VI, 103, 107; İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 41; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 27

[2402] İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 381

[2403] Zehebî, *A'lâm*, VII,38

[2404] Zehebî, *A'lâm*, VII, 42

[2405] Zehebî, *A'lâm*, VII, 50

[2406] İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 30

[2407] Mizzî, XXIV, 417-418; Zehebî, *A'lâm*, VII,41; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 27

örtü olduğu halde ondan işitmiş olabilir"[2408] "*Muhtemelen karısının yanına henüz çocukken girmiş ve ondan işitmiştir*"[2409] gibi, değişik ihtimaller gündeme getirilerek, İbn İshâk savunulmuştur. Bütün bunlardan sonra, Hişâm'ın haksız bir ithamda bulunduğunu söyleyebiliriz.

Hişâm'ın, eşi Fâtıma'dan rivâyetine dayanarak İbn İshâk'ı eleştirmesinde samimi olmadığını düşünüyoruz. Zira kendisi ilmî geleneğe yabancı biri değildir ve İbn İshâk'ın eşinin yanına girmeden de haber almış olabileceğini pekalâ biliyordur. Öyleyse, aralarındaki husumeti başka yerlerde aramak gerekir. Aksi halde, aynı kültürel ortamı paylaşan Abdullah b. Ebî Bekr'in, eşi Fâtıma'ya, "*Amre bnt. Abdirrahman'dan işittiğini Muhammed'e anlat*"[2410] diyerek öğrencisine ilmî hoşgörü ortamı sunan bir anlayışla, Hişâm'ın tepkisini bağdaştırmak mümkün değildir. Biz, Hişâm'ın, İbn İshâk'la başka bir meselesinin olduğunu, ancak meseleyi dile getiremediği için, eşinin adını kullanarak, onu, yalancılıkla itham etmek suretiyle ilmî seviyesini düşürmeye çalıştığı kanaatindeyiz. Hişâm'ın dile getiremediği mesele ise, muhtemelen onun ilmî otoritesini İbn İshâk'ın sarsmış olmasıdır. Bu ihtimali akla getiren etken, İbn İshâk'ın Urve'ye ulaşma yollarıdır. Hişâm'ın onun hakkındaki olumsuz düşüncelerine rağmen, İbn İshâk ondan haber naklinde bulunmuştur. Ancak İbn İshâk, Urve'ye, Hişâm b. Urve'den daha çok(toplam 8 haber -ikisinde zikredilmemekle beraber kaynağının Hişâm olduğu kesindir-), Muhammed b. Cafer b. ez-Zübeyr(12 haber), Zührî(9 haber) ve Yezîd b. Rûmân(9 haber) aracılığı ile ulaşmıştır. Ayrıca Yahyâ b. Urve(1 haber), Salih b. Keysân(1 haber), Ömer b. Abdillah b. Urve(1 haber) gibi daha başkaları aracılığı ile de Urve'ye ulaşmıştır.[2411] Görüleceği üzere, İbn İshâk, Urve'nin haberlerine ulaşma konusunda fazla sıkıntı çekmemiştir. Siyerde Hişâm'ın, babasından rivâyetleri haricinde aranılan bir otorite olmadığı aşikardır. İbn İshâk'ın, Hişâm'ı atlayarak, Urve'ye değişik kanallarla ulaşması onun otoritesini ciddi anlamda sarsmış, bir nevi uzmanlık alanındaki otoritesini kaybetme konumunda kalan Hişâm da, tepkisini başka kanallar üzerinden yansıtmıştır. Dönemin ilmî rekabet ortamını düşündüğümüz zaman, bunun hiç de göz ardı edilebilecek bir varsayım olmadığını söyleyebiliriz.

Netice itibariyle gerek İmam Mâlik, gerekse de Hişâm'ın, İbn İshâk konusundaki olumsuz görüşlerinin, haklı bir temeli yoktur ve İbn İshâk'ın ilmî konumuna, olumsuz

[2408] Mizzî, XXIV, 417-418; Zehebî, *A'lâm*, VII,41
[2409] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 229; İbn Seyyidinnâs, I, 57; Mizzî, XXIV, 423; Zehebî, *A'lâm*, VII, 44; *Mîzân*, VI, 62; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 28
[2410] Taberî, *Târîh*, II, 241
[2411] bkz. Ek-2, İbn İshâk senedlerini gösterir tablo.

anlamda bir etkisinden bahsolunamaz. Ancak İbn İshâk'a yöneltilen ithamlar bunlarla sınırlı değildir.

2. 1. 1. 4. Teşeyyü İthamı[2412]

Hiç şüphesiz İbn İshâk'a yöneltilen en ciddi tenkit onun Şîiliği konusundadır. Bazı tarihçiler, İbn İshâk'ın yazdıklarının Şia'ya olan meylini ortaya koyduğu düşüncesindedirler.[2413] Şîi rivâyetler, İbn İshâk'ın Bâkır'ın ashabından olduğunu ve onun büyük babası Yesâr'ın da, aynı şekilde hem Seccâd'ın hem de Bâkır'ın ashabından olduğunu belirtmektedirler. Bununla beraber, İbn Hişâm'ın, İbn İshâk'ın *es-Sîre*'si naklinde, Muhammed b. el-Bâkır'la ilgili sadece bir hikaye vardır.[2414]

İbn Kuteybe, Tâvûs, Süleyman el-A'meş, İbrahim en-Nehâî, Mansûr b. el-Mu'temir, Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. el-Haccâc, Şerîk, Muhammed b. Fudeyl, Abdurrezzâk, Ma'mer gibi meşhur isimlerin de aralarında bulunduğu bir çok alimi, Şîi müellifler arasında zikretmektedir. [2415] Şîi araştırmacı Kâşifu'l-Gıtâ da, kitabında bir çok büyük alimi Şîa sınıfına dahil etmiştir.[2416] Ancak bu isimlerin Şiilikle olan ilişkilerinin her zaman abartıldığı aşikardır. Aynı şekilde mezhebî propaganda açısından da, Şîa'nın büyük İslâm alimlerini kendilerine nispet etmelerini gayet doğal karşılamak gerekir. Ne var ki, İbn İshâk'ın bir iki rivâyetine bakarak, onun teşeyyü eğilimli olduğunu iddia etmek, ilmî çerçevede mümkün değildir. Onun Şîi eğilimine yorulabilecek rivâyetleri arasında, Hz. Ali'nin erkeklerden ilk Müslüman olduğu,[2417] Ebu Tâlib'in İslâm'ı kabulü,[2418] Resulullah'ın, Hz. Ali'yi kardeş olarak seçmesi,[2419] Tebük Seferine giderken, "*Ey Ali, durumunun, Hârun'un Musâ'ya olan durumu gibi olmasına razı değil misin?*" sözü,[2420] Hayber'in fethinde Resulullah'ın, "*Allah'ı ve Resulünü seven birisine…*" diyerek sancağı Hz. Ali'ye vermesi, onun gözlerini iyileştirmesi ve fethin onun eliyle gerçekleşmesi[2421] gibi rivâyetlerini zikretmek mümkündür.

Şîa'nın delil olarak kullandığı bu nakillerinin yanı sıra, İbn İshâk, "*Bana ulaştığına göre Resulullah, "Ebu Bekr b. Ebî Kuhâfe hariç, her kimi İslâm'a çağırdı isem, onda gecikme, düşünme ve tereddüt gördüm. Onu İslâm'a çağırdığımda ise ne gecikti ne de*

[2412] bkz. İbn Hacer, *Takrîb*, I, 467
[2413] bkz. Nebrâvî, 118. A. Guillaume, ise onun fanatik bir Ali taraftarı olmadığını söylemektedir. Bkz. Guillaume, Int. xxxıv
[2414] Jarrar, Maher, "Early Shi'i Sources on the Biography of the Prophet (Sirat ahl al-Kisâ'), *The Biography of Muhammed The Issue of the Sources*, ed: H. Motzki, (Leiden, Koln, Boston 2000), 99-152, 102
[2415] Kendisi bu listede İbn İshâk'a yer vermemiştir. Bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 625
[2416] bkz. Kâşifu'l-Gıta, Muhammed el-Hüseyin, *Aslu'ş-Şîa ve Usûluhâ*, Müessesetu'l-A'lemî li Matbuât, IV, Bsk., Beyrut 1993, 26-30
[2417] bkz. İbn Hişâm, I, 245
[2418] İbn Hişâm, II, 418; Zehebî, *es-Sîre*, 151
[2419] bkz. İbn Hişâm, II, 505
[2420] İbn Hişâm, IV, 520
[2421] İbn Hişâm, III, 334-335

tereddüt etti"[2422]; "*Resulullah(sav) o gün, "Ben şayet kullardan bir dost edinseydim, Ebu Bekr'i dost edinirdim. Fakat, Allah katında bizi birleştiren arkadaş ve iman kardeşliğidir*"[2423] gibi sözleri, mescide açılan kapıların Ebu Bekr'inki hariç kapattırması,[2424] Ebu Bekr'in namaz imamlığı,[2425] yine aynı haber içerisinde Resulullah'ın, "*Allah da Müslümanlar da buna razı olmazlar*"[2426] gibi Şîa'nın kesinlikle kabul etmediği bir takım haberleri de nakletmiştir. Hz. Ebu Bekr'le ilgili bu türden haberlerin-sıhhatleri konusunda eleştiri hakkımız baki kalmak kaydıyla- İbn İshâk tarafından nakledilmiş olması dahi ona yöneltilen Şiilik ithamını asılsız kılmaya kafidir. Şîa'nın kabul etmesinin mümkün olamayacağı haberler arasında sadece Ebu Bekr'le ilgili olanlar değil, aynı zamanda Şîi algılayıştaki Ali'nin konumu ile bağdaşmayan nakilleri de vardır. Nitekim İbn İshâk, Zeyd b. Hârise'nin Cüzâm Seferinde yaptıklarını düzeltmek için, Resulullah'ın oraya Hz. Ali'yi gönderme haberinde Ali'nin, "*Ey Allah'ın elçisi, Zeyd bana itaat etmez*"[2427] şeklindeki sözünü nakletmiştir.

Ayrıca İbn İshâk'ın Hz. Ali'nin konumunu yükseltecek, onun faziletine dair zikretmesi beklenen bir çok haberi atladığı görülmektedir; Hayber'de Merhab'ı öldürenin Muhammed b. Seleme olduğunu iddia eden İbn İshâk'a, "*Onu Ali b. Ebî Tâlib öldürmüştür*" diye muhalefet edilmiştir.[2428] Özellikle de savaşlarda bazı şahısları öldürenin kimliği konusunda, İbn İshâk farklı şahısları zikrederken, İbn Hişâm bunların çoğunda Hz. Ali'nin ismini vermektedir.[2429] Yine İbn Hişâm'ın "*Bazı ilim ehli-İbn Ebî Nüceyh dedi ki; "Uhud savaşında biri şöyle nidâ etti, "Zulfikâr'dan başka kılıç, Ali'den başka yiğit yoktur*"[2430] şeklinde rivâyeti, aslında Şîi görüşleri dile getirenin İbn İshâk değil, İbn Hişâm olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir.

Siyasî açıdan da, İbn İshâk'ın Şîi görüşe mensup olduğunu söylemek zordur. Öncelikle Abbâsî Sarayına intisap etmiş olan İbn İshâk'ın, onların muhalifleri konumunda olan Şîa'ya meyilli olduğunu söylemek zordur. Diğer bir husus ise, İbn İshâk'ın Şîi düşünceyi sorgulamasıdır. İbn Şebbe'nin naklettiği bu haber, aynı zamanda İbn İshâk'ın, kendisini Şîi muhitin dışında gördüğünü ifade etmesi bakımından da önemlidir; "*Muhammed b. İshâk,* "*Ebu Cafer Muhammed b. Ali'ye, "Ali, Irak ve insanların işlerini üstlendiğinde zu'l-kurba*

[2422] İbn Hişâm, I, 252
[2423] İbn Hişâm, I, IV, 650
[2424] "*Resulullah(sav); "Ebu Bekr'in dışında mescide açılan bütün kapıları kapatın. Ben yanımda iyilik ve ihsanda ondan daha üstün bir arkadaş bilmiyorum*"; İbn Hişâm, IV, 649
[2425] İbn Hişâm, IV, 652
[2426] İbn Hişâm, IV, 652
[2427] İbn Hişâm, IV, 615
[2428] bkz. İbn Abdilber, *ed-Dürer*, 232
[2429] Uhud savaşında 12 kişiyi öldürenin kimliği konusunda İbn İshâk farklı isimler verirken, İbn Hişâm Ali ismini vermektedir. Bkz. İbn Hişâm, II, 708-713; ayrıca bkz. İbn Hişâm, II, 644, 650; III, 74
[2430] İbn Hişâm, III, 100

payını nasıl yaptı?" diye sordum. O, "Ebu Bekr ve Ömer'in yaptığı gibi yaptı" dedi. Ben, "Nasıl? Niçin? Siz diyordunuz ki!" dedim. O, "Allah'a yemin ederim ki, bu onun görüşünden sadır olmadı" dedi. Ben, "Onu ne engelledi?" diye sordum. O, "Allah'a yemin ederim ki, Ebu Bekr ve Ömer(ra)'e muhalefet ediyor, iddiasından çekindi" dedi"[2431]

İbn İshâk'ın, Hz. Peygamber'in vefat haberinde Abbâs'ın, Hz. Ali'ye "*Gidip hilafeti isteme*" teklifini onun, "*Şayet bize vermezse daha sonra onu bize kimse vermez*" [2432] gerekçesi ile reddetme haberini nakletmesi de gösteriyor ki, İbn İshâk, Şîa'nın *'hilafette nass vardır'* görüşüne de karşı çıkmaktadır. Aynı şekilde İbn İshâk, Hz. Ebu Bekr'e nass vardır görüşüne de karşı çıkmaktadır. O, Ebu Bekr'in nasıl seçildiğini Hz. Ömer'in ağzından anlatarak,[2433] seçimde herhangi bir nassın rol oynamadığını vurgulamıştır. İbn İshâk'ın, hilâfet konusundaki görüşünün, Hz. Ömer'in ölüm döşeğinde söylediği sözüne atıfla, "*Böylece insanlar Resulullah'ın kimseyi atamadığını anladılar*"[2434] şeklinde olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuçta diyebiliriz ki; İbn İshâk, herhangi bir mezhebî veya siyasî grubun dâisi değil, kendisine ulaşan her haberi nakletme gayreti içerisinde olan bir tarihçidir.

2. 1. 1. 5. Kaderî ithamı [2435]

İbn İshâk, Mutezilî anlamda Kaderî ithamına da maruz kalmıştır. Ebu Dâvud "*Kaderî, Mutezilî*"[2436] derken, Muhammed b. Abdillah b. Numeyr ise, "*İbn İshâk kader konusunda insanların en aşırısı idi*"[2437] demiştir. İbn İshâk'ın kader yüzünden vali, Hişâm b. Abdilmelik'in dayısı olan İbrahim b. Hişâm tarafından kırbaçlandığı da rivâyet edilmiştir.[2438] Bu konuda, Abdulazîz ed-Derâverdî, "*Biz İbn İshâk'ın meclisinde ilim öğreniyorduk. Hafifçe uyudu. Uyanınca "Rüyamda birinin Mescide girerek, elinde bulunan ipi bir eşeğin boynuna takarak dışarı çıkardığını gördüm" dedi. Çok geçmedi ki, içeriye elinde ip bulunan bir adam girdi. İpi İbn İshâk'ın boynuna geçirdi. Onu Sultanın yanına götürdü. İbn İshâk orada kırbaçlandı*" demektedir. Zübeyrî bu kırbaçlamanın onun kader konusundaki inancından

[2431] İbn Şebbe, I, 217
[2432] İbn Hişâm, IV, 654
[2433] İbn Hişâm, IV, 657-660
[2434] İbn Hişâm, IV, 653
[2435] Bu itham konusunda bkz. Zehebî, *Tezkira*, I, 173; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 467; Yezîd b. Zerî'; "*Muhammed b. İshâk Kaderî'dir*"; İbn Adiy, VI, 104. Başka bir yerde de, yine Yezîd b. Zerî', "*İbn İshâk kaderîydi ve bu görüşüyle amel ediyordu*" demektedir. Bkz. İbn Adiy, VI, 107; Hârûn b. Ma'rûf, "*Muhammed b. İshâk kaderî idi*" bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 225
[2436] Zehebî, *Mîzân*, VI, 57
[2437] bkz. İbn Adiy, VI, 107; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 226; İbn Seyyidinnâs, I, 56; Mizzî, XXIV, 418-419; Zehebî, *A'lâm*, VII, 43; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 27
[2438] İbn Adiy, VI, 107; Zehebî, *Mîzân*, VI, 60

dolayı olduğunu ekler.[2439] Burada söz konusu rivayetin sahih olma ihtimalinin oldukça düşük olduğunu ve sadece kader konusundaki ithamların mevcudiyetini göstermesi bakımından yer verdiğimizi belirtelim. İbn İshâk'ın bu konuda Atâ b. Yesâr'ın etkisi altında kaldığı[2440] ve bu ithamın İskenderiye'den ayrılmasına neden olduğu da iddia edilmiştir. [2441]

İbn İshâk'ın rivâyetlerine baktığımız da, kendisinden önceki diğer siyer kaynakları gibi, Cebrî bir tarih telakkisine sahip olduğunu görmekteyiz. Bundan hareketle de onun Mutezilî bir kader görüşüne sahip olduğunu söylemek zordur. Sahip olsa dahi, bu görüşünden dolayı siyer veya diğer merviyâtında, tebdilât/tahrifât yaptığını söylemek, mevcut veriler ışığında mümkün değildir. Ancak İbn İshâk'a, yöneltilen bu ithamın, kendi döneminde etkili olduğu, insanların ondan uzaklaşmasına vesile olduğu aşikardır. İbnu'l-Medînî'nin Süfyân b. Uyeyne'den naklettiği, "*İbn İshâk'ı Hayf Mescidinde gördüm. Birisinin beni onunla beraber görmesinden korktum. Onu kaderle itham ediyorlardı*" [2442] sözü aynı zamanda İbn İshâk üzerine kurulan psikolojik baskının boyutlarını da göstermesi açısından önemlidir. Nitekim, Hammâd b. Seleme'nin, "*İbn İshâk'tan mecbur kalmadıkça rivâyette bulunmadım*"[2443] sözü de bu durumu ifade etmektedir. İbn Seyyidinnâs, ona yöneltilen eleştirileri tek tek ele aldıktan sonra, Kaderî ve Teşeyyü ithamları ile ilgili olarak; "*Propagandasını yapmadıkça bu adaletinin reddini iktiza etmez*"[2444] der.

2. 1. 2. Muhaddislerin Tenkitleri

Musab'ın, İbn İshâk hakkındaki, "*Onu hadis türü olmayan bir şeyle ta'n ediyorlardı*"[2445] şeklindeki sözüne katılmak mümkün görünmemektedir. Zira İbn İshâk'a, düşüncelerinden dolayı yöneltilen tenkitlere ek olarak, rivâyet metodolojisi ve içeriği açısından da muhaddisler tarafından eleştiriler getirilmiştir. İbn İshâk'ın tenkit edildiği konuları İbnu'n-Nedîm, "*İbn İshâk'ın kendisi için şiirler imal ettirdiği ve onları kitabına yerleştirdiği söylenir. Böylece kitabında şiir râvilerince kusurlu sayılan şiirler katmıştır. Kitabında serdettiği neseblerde de hata etmiştir. Kendisi Yahudiler ve Hıristiyanlardan rivâyet etmiş ve onları kitabında ilk ilim ehli(ehlu'l-İlmi'l-Evvel) olarak isimlendirmiştir*"[2446] şeklinde saymaktadır. A. Emin ise, muhaddislerin, sahifelerden ve kitaplardan rivâyet

[2439] İbn Adiy, VI, 107; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 225; Mizzî, XXIV, 418-419; Zehebî, *A'lâm*, VII, 43; *Mîzân*, VI, 60. Başka bir varyantta ise, Mervân döneminde, İbn İshâk'ın boynuna ip bağlandığı halde mescide sokulduğu anlatılmaktadır. Bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 225
[2440] Atâ b. Yesâr ve görüşü konusunda bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 441, 459
[2441] bkz. Fayda, "İbn İshâk", *DİA*, XX, 94; Aydınlı, 259
[2442] Ukeylî, IV, 24-25; Zehebî, *A'lâm*, VII, 51; *Mîzân*, VI, 57
[2443] Ukeylî, IV, 25; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 193; İbn Adiy, VI, 103; İbn Seyyidinnâs, I, 60; Zehebî, *A'lâm*, VII, 52; *Mîzân*, VI, 57
[2444] İbn Seyyidinnâs, I, 63
[2445] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 227; İbn Seyyidinnâs, I, 57; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 27
[2446] İbnu'n-Nedîm, 183

etmesini, değişik isnâdları toplayarak tek bir metin serd etmesini tenkit ettiklerini söyler.[2447] İbn İshâk'a yöneltilen bu tenkitleri sırayla ele alacak olursak, tenkitlerin sıhhat dereceleri daha iyi anlaşılacaktır.

2. 1. 2. 1. Şiir Naklindeki Tesâhülü

İbn İshâk'ın en çok eleştirildiği konuların başında şiir naklinde tesâhül göstermesi gelmektedir. *Tabakâtu'ş-Şuerâ'*da, Muhammed b. Selâm el-Cumahî tarafından ta'n edilmiştir.[2448] İbn İshâk, sadece şiirde hata yapmakla itham edilmemiş aynı zamanda imaline teşvik etmekle de suçlanmıştır. Nitekim Ebu Amr eş-Şeybânî, "*Muhammed b. İshâk'ın, şairlere nakillerini verdiğini, onların da bunlara eklenmesi için şiirler okuduklarını gördüm*" derken, Ebu Bekr el-Hatîb, "*İbn İshâk şairlere Meğâzî haberleri veriyor ve onlardan bu haberlere eklenmek için şiirler söylemelerini istiyordu*" demiştir.[2449]

Cumahî'nin tenkidini ele alan Horovitz, "*İbn İshâk'ın zikrettiği, özellikle de Medine dönemi hâdiseleri ile ilgili kasidelerin çoğunun sıhhatinden şüpheye düşürecek bir şey bulunmaz. Onlardan çoğu, İbn Hişâm döneminde, şiir alimleri tarafından sıhhati bilinenlerdi. Diğerlerinin çoğunda ise, İbn İshâk mutlak surette bunların sıhhatine bakmamıştır. Bunları delil oldukları ölçüde istişhad için getirmiştir. Zira kıssanın süslenmesinde fayda vardı. Nitekim, kasidelerin, nesir haberlerine sokulması, Arap hikayelerinin anlatımında başvurulan eski bir yöntemdir. Özellikle de Eyyâmu'l-Arab'ta bu durum karşımıza oldukça sık çıkar..*"[2450] derken, Tâhâ Hüseyin de, şiirle anlatım hususunda; "*Neredeyse hiç şüphe yok ki, bu kıssacılar ne kıssaları anlatırken, ne de şiirlere ihtiyaç duyduklarında tek başına hareket etmişlerdir. Onlar kendileri için söz ve haberleri derleyip, onları birleştiren, sonra bunları kaside haline dönüştürüp adapte eden, çeşitli gruplardan yardım alıyorlardı*" demektedir.[2451]

Hemen hemen her konuda mutlaka bir şiir getiren İbn İshâk, haberi ile ilgili şiirler verirken, bunların sahihliği konusunda herhangi bir yorumda bulunmaz. Bu şiirlerde, haberin içerisinde yer alan ayrıntıların konu edildiği görülmektedir. Rahip Bahira kıssasında, Ka'be'nin yıkımında ortaya çıkan yılanla ilgili ve Abdullah'ın kurban edilmekten kurtulması üzerine Abdulmuttalib'in dile getirdiği şiirlerde metin içerisindeki ayrıntıları şiirde bulmak mümkündür.[2452] Bundan hareketle diyebiliriz ki; ya İbn İshâk haberin ayrıntılarını bir şaire verip konu ile alakalı şiirler yazdırıyor, ya da şiirlere bakarak haberin ayrıntılarını ortaya

[2447] A. Emin, *Duha'l-İslâm*, II, 336-337
[2448] Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 13; ayrıca bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 91-92
[2449] Zehebî, *Mîzân*, VI, 59
[2450] bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 91-93
[2451] Tâhâ Hüseyin, 102
[2452] Habeşlilerin fili harekete geçirmek için yaptıkları hem şiirde, hem de hâdisede (İbn Hişâm, I, 58); aynı şekilde Ebrehe'nin, Ebu Yeksum künyesi hem Ebu Kays b. el-Eslet'in şiirinde(İbn Hişâm, I, 59) hem de, İbn İshâk'ın haberinde geçmektedir(İbn Hişâm, I, 62). Ayrıca bkz. İbn Hişâm, I, 25-26, 59

çıkarıyordu. İkinci ihtimal, ayrıntıların bir senede dayandırılmış olmasından dolayı imkan dahilinde değildir. Netice itibariyle, İbn İshâk'a şiir konusunda yöneltilen tenkitlerin haklılık payı oldukça yüksektir. İbn İshâk'ın bu tür -imal edilen- şiirlerden amacı, kesinlikle delil getirmek veya eserinde bilgi kaynağı olarak kullanmak değil, bilakis dönemin edebî ortamına uygun olarak, okuyucusunu sıkmamaktır. İbn İshâk'ın bu şiirleri eserine koymasının muhtemel nedeni, halkın ve idarecilerin ilgisini siyer ilmine çekmek istemesidir.

İbn İshâk'ın şiir konusunda bilgisinin zayıf olduğu aşikardır. Özellikle de İbn Hişâm, onun bu konudaki zayıflığını sık sık vurgulamıştır. Nitekim, Medine'de Mescid yapılırken "*Müslümanlar recez bahrinde şunları söylediler…*" diyen İbn İshâk'a, İbn Hişâm, "*Bu söz recez değildir*"[2453] diyerek itiraz etmektedir. İbn İshâk'ın bizzat kendisinin de şiir konusundaki zafiyetini itiraf ettiği nakledilmiştir; "*Ben şiir bilmem, bana getirilir, ben de naklederim*"[2454]

Bununla beraber, İbn İshâk eserinde sahih gördüğü şiirler de zikretmiş, bunları istişhad için kullanmıştır. İbn İshâk'ın hangi şiirlerinin imal olmadığını tespit etmek için bazı kaidelerin tesisi mümkündür. Buna göre,

1-İçerisinde yabancı kelimeler barındıran şiirler,[2455]

2-Delil olarak kullandığı şiirler,[2456]

3-Sebebini zikrettiği şiirler,[2457]

4-Söylenildiği dönemde etkili olan şiirler,[2458]

5-Resulullah'ın ve ashabın zemmedildiği veya müşrik önderlerinin övüldüğü müşrik[2459] veya Yahudi kaynaklı şiirler,[2460]

6-İçeriği hakkında bilgi vermediği şiirler,[2461]

[2453] bkz. İbn Hişâm, II, 496

[2454] Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb,* II, 13; ayrıca bkz. Horovitz, *el-Meğâzî,* 91-92

[2455] İbn İshâk, şiirde geçen bir kelimeyi açıklayarak onun Himyer dilinde olduğunu söylemektedir. Bkz. İbn Hişâm, I, 29

[2456] İbn İshâk, naklettiği şiirde geçen, "*Hükmeden hakem*" [İbn Hişâm, I, 90-91] ibaresi hakkında, "*Bundan kastedilen Âmir b. Zarib b. Amr b. İyâz'dır. Araplar aralarındaki hukukî ve zor meselelerde ona başvururlar, onun verdiği hükme razı olurlardı*" diyerek bilgi vermiştir[İbn Hişâm, I, 122]. Aynı şekilde Sa'd b. Muâz'ı kimin öldürdüğüne dair, şiiri delil getirmektedir. Bkz. İbn Hişâm, III, 227

[2457] İbn İshâk, Huzeyfe b. Ğanem'in şiirinden önce, söz konusu şiiri söylemesinin sebebi olarak, onun bir borç yüzünden Mekke'de tutulduğunu, Ebu Leheb'in ise onu kurtarmış olmasını gösterir. Bkz. İbn Hişâm, I, 174. Zeyd'in karısını itab ettiği şiirin sebebi için bkz. İbn Hişâm, I, 229

[2458] Hz. Ömer'in, Nu'mân b. Adî'yi önceden okuduğu bir şiir yüzünden görevden alması konusunda bkz. İbn Hişâm, IV, 366

[2459] İbn İshâk eserinin bir çok yerinde Müşrik şiirlerine yer vermiştir. Bkz. İbn Hişâm, I, 174-177; II, 637, 651; III, 10-11, 45-46, 52, 54, 61, 68, 75-76, 91, 92, 129-131, 136-137, 139-140, 141-142, 143-144, 146-147, 166; IV, 637

[2460] bkz. İbn Hişâm, III, 198

[2461] İbn İshâk, Ebu Tâlib'in Kureyş'i insafa çağırdığı şiirinin(İbn Hişâm, I, 272); Hakîm b. Ümeyye'nin kavmini Resulullah'tan sakındırması konusunda şiirinin(İbn Hişâm, I, 288); Kays b. el-Musahhir'in Hâlid'in ve ordunun Mu'te'den geri dönmelerini mazur gösterdiği şiirinin(İbn Hişâm, IV, 383) muhtevaları hakkında bilgiler

7-Cinlere[2462] veya geçmiş ümmetlere atfedilmeyen şiirler,

8-Kaynağı belli olan şiirler,[2463]

9-İçeriğinde sonraki dönemlere ait görüşler barındırmayan şiirler,[2464]

10-Bir veya iki beyitten müteşekkil olan kısa şiirler. Bu türden şiirlerde, İbn İshâk'ın herhangi bir dahli olmadığını veya en azından sahih olma ihtimallerinin daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

2. 1. 2. 2. Ehl-i Kitaptan Rivâyet Etmesi

Yukarıda İbn Hıbbân'ın, Mâlik'in İbn İshâk'ı ehl-i kitaptan rivâyet etmesinden dolayı tenkit ettiği şeklindeki görüşünü ve Yahyâ el-Kattân'ın, *"Hayret, adam ehl-i Kitaptan rivâyet ediyor da…"*[2465] şeklindeki sözlerini zikretmiştik.

İbn İshâk, Yahudi, Hıristiyan ve Mecusî gibi gayr-i Müslim kaynakları da kullanmış, onlardan rivâyette bulunmuş ve *"İlk kitap ehlinden bazıları"*(بعض أهل العلم من أهل الكتاب الأول) ve *"Tevrât ehli"*(أهل التوراة) ve *"Acem'den haberler nakleden biri"* (من يسوق الأحاديث عن العجم) şeklindeki ibarelerle bunu ifade etmiştir.[2466] Aynı şekilde onun ehl-i kitaptan naklettiğine dair haricî şahitlikler de gelmiştir; Ebu Dâvud et-Tayâlisî, bir arkadaşından, *"İbn İshâk'ın sika biri bana rivâyet etti ki*(حدثني ثقة) *, dediğini işittim. Ona "Kim dedi?" denilince o, "Ya'kûb el-Yahudî*" dediğini naklederken,[2467] İbn Ebî Fudeyk de, *"İbn İshâk'ı ehl-i Kitâptan yazarken gördüm*"[2468] demiştir. Bunlar, İbn İshâk'ın ehl-i kitaptan rivâyette herhangi bir çekince veya gizleme ihtiyacı duymadığını göstermektedir. İbn İshâk'ın onlardan rivâyet etmede oldukça rahat olması, onun gerçek anlamda bir tarihçi olduğunun göstergesidir. Zira, Yahudi, Mecusî, Hıristiyan tarihleriyle ilgili olarak, başvurması gereken kaynaklar onlardır ve İbn İshâk da gayet haklı olarak tarihlerini onlardan almıştır. Nitekim İbn İshâk, Benî İsrâil Meliklerinden olan Şa'yâ hakkında bilgi verirken bunun Tevrât kaynaklı olduğunu belirtmiştir.[2469] Böyle bir haberde İbn İshâk'ın, Tevrât'ı kullanmaktan başka bir çaresi de yoktur. Medine'deki

---

vermektedir. İbn İshâk'ın bu türden şiirleri için bkz. İbn Hişâm, I, 330, 332, 333; II, 377, 472, 512, 605; IV, 450. İbn İshâk'ın, şaire, hâdisenin içeriği hakkında bilgi verip, ondan şiir sipariş etmiş olması ihtimalini kuvvetlendiren ipuçları bulmak da mümkündür. Bu bağlamda kendisinin, Kays b. el-Musahhir'in şiiriyle ilgili olarak, *"Böylece Kays şiirinde insanların içinde oldukları ihtilafı, kavmin ölümden hoşlanmadıkları ve geri durduklarını, Hâlid'in yanındakilerle beraber geri döndüğünü açıklamış oluyordu*" (İbn Hişâm, IV, 383) şeklindeki sözleri dikkate değerdir.

[2462] Cinin Resulullah'ın nereye gittiğini haber veren şiiri bkz. İbn Hişâm, II, 487

[2463] Mu'te savaşı esnasında Cafer b. Ebî Talib (İbn Hişâm, IV, 378) ve Abdullah b. Ravaha'nın okudukları şiirler(İbn Hişâm, IV, 379) gibi kimsenin duymasının mümkün olmadığı şiirler de nakletmiştir.

[2464] bkz. İbn Hişâm, IV, 371; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 617

[2465] Ukeylî, IV, 25; İbn Adiy, IV, 40; Mizzî, XII, 415; Zehebî, *Mîzân*, III, 367; VI, 58; *A'lâm*, VII, 52

[2466] A. Emin, *Duha'l-İslâm*, II, 331

[2467] İbn Adiy, VI, 104; Zehebî, *Mîzân*, VI, 59

[2468] Ukeylî, IV, 27; Zehebî, *A'lâm*, VII, 53; *Mîzân*, VI, 59; İbn İshâk'ın ehl-i kitaptan rivâyeti konusunda ayrıca bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 89

[2469] bkz. Taberî, *Târîh*, I, 313-315

Müslüman olan Yahudi çocuklarından haber alması da aynı amaca matuftur. İbn İshâk'ın, onlardan aldığı rivâyetlere dikkat edilecek olursa bunların, Yahudilerin kendi aralarında cereyan etmiş olan hâdiselerle veya dış olaylara bakış açılarıyla ilgili nakiller olduğu görülecektir.[2470] İbn İshâk'ın bu haberlere ulaşmak için onlardan başka bir kaynağı yoktu. Bu nedenle İbn İshâk'ın yaptığı, ilgili konulardaki yegane kaynaklarına müracaat etmekten ibarettir. Dönemi için oldukça büyük bir gelişme sayılabilecek olan haberleri tek taraflı vermeme şeklindeki, evveliyatı İbn İshâk'a münhasır olmayan tarih anlatım tarzının, İbn İshâk'ın şahsında tenkide uğramasını da, ilmî gereklilik olarak değil, İbn İshâk'ı her konuda tenkit etmeye hazır bir kitlenin davranışı olarak kabul etmek lazımdır. Nitekim sekizinci asır alimlerinden olan Zehebî olayı daha soğukkanlı değerlendirebilmiştir. Kendisi, İbn İshâk'a yöneltilen bu itham hakkında, "*Ehl-i Kitâp'tan İsrâiliyât naklini engelleyen nedir? Bu konuda Resulullah (sav), "İsrâiloğullarından rivâyet edin, bu konuda bir zorluk yoktur" ve "Ehl-i kitâptan rivâyet ettiğiniz zaman, onları ne doğrulayın, ne de yalanlayın" demiştir. Bunlar, onların anlatılarını dinlemeye ve dinlenenlerin nakledilmesine verilmiş Nebevî bir izindir. Bu konuda hüccet Kitâp ve Sünnette olandır. Başka bir şey yoktur*"[2471] der.

Burada şunu da belirtelim ki, daha önce de geçtiği üzere ehl-i kitaptan rivâyet etme önceliği asla İbn İshâk'a ait değildir. Zührî, Âsım b. Ömer gibi tarihçiler de onlardan rivâyet etmişlerdir.[2472] Hele Zührî'nin bir piskopostan haber nakletmiş olması,[2473] Müslüman tarihçilerin bu konuda ne kadar rahat olduklarına delildir. Ehl-i kitaptan nakil konusunda hocalarının değil de, İbn İshâk'ın tenkit edilmesi, münekkitlerin bu eleştirilerinde ne kadar samimi olduklarının da ayrıca göstergesidir.

İbn İshâk, Kitâb-ı Mukaddes'ten harfi tercüme nakleden ilk Arap müellifidir.[2474] Bazı şarkiyatçılar, İbn İshâk'ın büyük dedesinin Hıristiyan olmasından dolayı, İncil'i ve Süryanice'yi iyi bildiğini ve Hz. Peygamber'den önceki dönemin tarih ve kıssalarını iyi bilmesinin temelinde de bu aile kültürünün yattığını ileri sürmüşlerdir. Ancak İbn İshâk'ın İncil ve Tevrât'ı Medine'de okuduğu, Süryanice'yi birkaç yıllık ikameti sırasında Mısır'da öğrendiği ve bu kültürü, orada aldığı kabul edilmektedir.[2475]

[2470] "İbn İshâk, "*Benî Kureyza'dan bazıları bana rivâyet etti ki, Beyt-i Midrâs'a gelen Resulullah'a çıkardıkları alimlerinin isimleri…*" bkz. İbn Hişâm, II, 564; "*Yâmîn ailesinden birisi bana anlattı ki; Benî Nadîr'den Müslüman olan Yâmin b. Umeyr…*" bkz. İbn Hişâm, III, 192. Bu konuda ayrıca bkz. Arafat, W. N., "Medine Yahudileri ve Benî Kureyza Hikayesi Üzerine Yeni Bakışlar", çev: Şaban Öz, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVII/2, (2004), 139-144, 140

[2471] Zehebî, *Mîzân*, VI, 59; *A'lâm*, VII, 53

[2472] İbn Hişâm, I, 213; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 716

[2473] Taberî, *Târîh*, II, 130; Ebu'l-Ferec, VI, 364

[2474] Horovitz, *el-Meğâzî*, 89-90; A. Emin, *Duha'l-İslâm*, II, 332

[2475] Fayda, "İbn İshâk", *DİA*, XX, 93

İbn İshâk'ın İncil'den naklettiği pasaj; "*Bana ulaştığına göre, İsâ b. Meryem, Allah'tan kendisine gelen İncil'de Resulullah(sav)'in sıfatından bahsetmiştir. Resulullah hakkında İsâ b. Meryem'in söylediklerini havari Yuhannis, İncil nüshasında yazmıştır. O der ki, "Kim bana buğz ederse Rabbe buğz etmiştir. Şayet onların huzurlarında benden önce kimsenin yapmadığını ben yapmadıysam, bu onların hatası değildir. Fakat bu andan itibaren onlar kibirlendiler ve bana galip geleceklerini sandılar ve aynı şekilde Rabbe. Fakat şüphesiz, Namus'taki şu sözler tamamlanacaktır; "Onlar bana boş olarak yani batıl olarak buğz ettiler." Rabbin katından Allah'ın size göndermiş olduğu Münhemennâ ve Rabden çıkmış olan Ruhu'l-Kuds geldiğinde, o, benim ve sizin üzerinize şahittir. Çünkü siz eskiden beri benimle berabersiniz. İşte bunu söyledim ki şikayet etmeyesiniz*" şeklindedir. İbn İshâk, metinde geçen "*el-Münhemennâ"* kelimesine, *"(Süryanice) Muhammed demektir. Rumca'da el-Beraklitis'tir*" şeklinde açıklama getirmektedir.[2476] Görüleceği üzere İbn İshâk, İncil'in Süryanice çevirisini kullanmıştır. İbn İshâk'ın İncil'den naklettiği pasaj günümüzde de neredeyse aynı ibarelerle Türkçe'ye çevrilmiştir; "*Benden nefret eden, babamdan da nefret eder. Eğer başkasının etmediği işleri onların arasında etmemiş olsaydım, günahları olmazdı. Fakat şimdi hem gördüler hem benden ve Babamdan nefret ettiler. Fakat şeriatlarında yazılmış olan, "Benden sebepsiz nefret ettiler" sözü yerine gelsin diye oldu. Babadan size göndereceğim "tesellici" babadan çıkan hakikat ruhu*[Ruhu'l-Kuds. Öz] *geldiği zaman, benim için o şehadet edecektir. Siz de şehadet edersiniz. Çünkü başlangıçtan beri benimle berabersiniz. Sürçtürülmeyesiniz diye bu şeyleri size söyledim*"[2477] İsâ(as)'ın elçilerinin isimleri ve nereye gönderildikleri konusunda da İbn İshâk'ın, yine İncillerden faydalandığı anlaşılmaktadır.[2478]

2. 1. 2. 3. Tedlis Yapması

Muhaddislerin, İbn İshâk'a yönelttiği bir diğer ciddi suçlama da onun tedlis yaptığıdır.[2479] İbn İshâk, zayıf, meçhul ve durumu daha aşağıda olan kişilerden tedlis yapmakla itham edilmiş,[2480] bazı muhaddisler tarafından tedlisinden korkulması gerektiği ifade edilmiştir.[2481] Aynı şekilde İbn Hıbbân da, onu Katâde, Yahyâ b. Ebî Kesîr'le beraber, haberlerde tedlis yapan sika müdellisler arasında zikreder.[2482]

[2476] İbn Hişâm, I, 232-233
[2477] Yuhanna, 15/23-27
[2478] bkz. İbn Hişâm, IV, 608; krş. *Resullerin İşleri*, I/12-26; II/5-13
[2479] bkz. Ukeylî, IV, 28; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 193; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 383; Zehebî, *Mîzân*, VI, 59; *A'lâm*, VII, 54; Alâî, I, 261; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 467; Suyûtî, *Tabakât*, I, 82
[2480] Ebu'l-Vefâ, *et-Tebyîn*, I, 171; İbn Hacer, *Ta'rîfu Ehli't-Takdîs*, 132; *Tabakâtu'l-Müdellisîn*, 51; *Tehzîb*, V, 28
[2481] İbnu'l-İmâd,I, 230
[2482] İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, I, 92

Öncelikle Urve,[2483] Hasan el-Basrî,[2484] Buhârî,[2485] İmam Mâlik[2486] gibi bir çok alimin tedlis ithamına maruz kaldığını belirtelim. Ayrıca, A'meş, Şa'bî, Katâde gibilerin görüşmediği sahabîlerden nakillerde bulundukları da ifade edilmiştir.[2487] Ahmed b. Hanbel, "*İbrahim b. Sa'd'ın kitabı hariç, İbn İshâk tedlis yapıyordu, işittiği zaman 'bana rivâyet etti'*(حدثني)*, işitmediği zaman 'dedi'* (قال) *diyordu*"[2488] Başka bir yerde ise onun, "*İbn İshâk Bağdat'a geldi. Kendisi kimden rivâyet ettiğine(hikaye ettiğine) dikkat etmiyordu*"[2489] dediği nakledilmiştir. Ne var ki, Ahmed b. Hanbel'in oğlu, babasının İbn İshâk'tan hadis yazdığını beyan etmiştir.[2490]

Tedlisin çeşitleri ve hükmü gibi konulara girmemekle beraber,[2491] müdellisin hükmü konusunda alimler arasında ihtilaf vardır.[2492] Ancak şu da var ki, bir çok alimin bu yönteme başvurmuş olması dahi, tek başına İbn İshâk'ı bu konuda mazur gösterir. Bizce burada önemli olan, İbn İshâk'ın tedlis yapıp yapmadığından ziyade, neden tedlise başvurduğu meselesidir. Zira, bir çok alim gibi İbn İshâk'ın da tedlise başvurduğu kesindir. Onun tedlise başvurma gerekçesi olarak M. Fayda, "*Muhaddislerce cerh ve ta'dil alimlerinin İbn İshâk'a yönelttikleri en ağır tenkit, onun hadisi aldığı râvi veya şeyhi atlayıp(tedlis) ilk râvinin adıyla nakletmesidir. Ancak bu husus tarih ve hadis rivâyeti arasındaki farklardan ileri gelmektedir. Hadisler genellikle kısa ve bir olayın birbirine bağlı unsurlarıyla anlatılmasının söz konusu olmadığı metinlerdir. Tarih yazıcılığında ise olayları birbirine bağlamak suretiyle anlatım esastır. İbn İshâk'ın tarihçi yönüyle bir çok hadisin senedi birleştirerek vak'ayı anlatması ilk defa kendisinin başvurduğu bir usul değildir. Aynı usulü, hadisteki üstünlüğü kabul edilen ve Meğâzî ile de ilgilendiği bilinen İbn Şihâb ez-Zührî ile fakih ve muhaddis olmasının yanı sıra Meğâzî sahasındaki ilk otoritelerden sayılan Urve b. ez-Zübeyr de kullanmıştır*"[2493] der. Ancak Fayda'nın burada dile getirdiği husus, tedlis değil, telfik durumudur. Kanaatimiz, İbn İshâk'ın tedlise başvurmasının altında yatan neden, kendisine ulaşan ancak sağlam bir isnâdını elde edemediği haberlerin zayi olmasını engelleme arzusudur. Kendisi, Hz. Muhammed'in hayatına dair ulaşabildiği veya tercih ettiği hiçbir haberi atlamak istemiyordu.

[2483] İbn Hacer, *Ta'rîfu Ehli't-Takdîs*, 46
[2484] İbn Hacer, *Ta'rîfu Ehli't-Takdîs*, 56
[2485] İbn Hacer, *Ta'rîfu Ehli't-Takdîs*, 43-44
[2486] İbn Hacer, *Ta'rîfu Ehli't-Takdîs*, 43
[2487] Hâkim en-Neysâbûrî, *Ma'rife*, 173
[2488] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 230; Mizzî, XXIV, 421; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 28
[2489] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 230; Mizzî, XXIV, 422; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 28
[2490] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 230; İbn Seyyidinnâs, I, 59; Mizzî, XXIV, 422
[2491] Tedlisin anlamı ve çeşitleri konusunda bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 38, 393-409; Beygûnî, 102-105; İbnu's-Salâh, *Ulûm*, 73-76; *Mukaddime*, 41-42; Subhî es-Sâlih, 170-179
[2492] bkz. İbn Hıbbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 30-31; Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 399
[2493] Fayda, "İbn İshâk", *DİA*, XX, 94-95

İşte bu yüzdendir ki, eleştirilmek pahasına da olsa bu haberleri nakletmekten çekinmemiştir.[2494]

Sonuç itibariyle diyebiliriz ki, İbn İshâk'a yöneltilen eleştiriler-her ne kadar bazılarının kısmî haklılığından bahsedilebilinir ise de- onun ilmî derecesini düşürecek özgünlüğe sahip değildir. Kanaatimizce, ithamların içerikleri kadar ve hatta daha fazla, iddia sahiplerinin samimiyetlerinin sorgulanması gerekir. Zira eleştirilen uygulamalara, ilk ve de tek İbn İshâk başvurmuş değildir. Buna rağmen eleştirilerin sadece ona yöneltilmesi, münekkitlerin iyi niyetli oldukları konusundaki şüpheyi artırmaktadır.

2. 2. Kaynakları

İbn İshâk'ın onlarca şahıs kaynağından bahsedilmiştir. Ancak biz burada, İbn İshâk'ın, İbn Hişâm nüshasında en çok zikrettiği kaynaklarının isimlerini vermekle iktifa edeceğiz. Bunlar; Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm, Abdullah b. Ebî Necîh el-Mekkî, Abdurrahman b. el-Hâris b. Abdillah b. Ayyâş b. Ebî Rebîa, Amr b. Şuayb, Âsım b. Ömer b. Katâde el-Ensârî ez-Zuferî, Büreyde b. Süfyân b. Ferve el-Eslemî, Hişâm b. Urve, Husayn b. Abdirrahman b. Amr b. Sa'd b. Muâz, Hüseyin b. Abdillah b. Ubeydillah b. Abbâs, İshâk b. Yesâr(Babası), Muhammed b. Ali b. Hüseyin, Muhammed b. Cafer b. ez-Zübeyr, Muhammed b. İbrahim b. el-Hâris et-Teymî, Muhammed b. Müslim b. Abdillah b. Şihâb ez-Zührî, Muhammed b. Talha b. Yezîd b. Rukâne, Muhammed b. Yahyâ b. Habbân, Nâfi'(Abdullah b. Ömer'in mevlâsı), Salih b. İbrahim b. Abdirrahman b. Avf, Salih b. Keysân, Sevr b. Yezîd, Ya'kûb b. Utbe b. el-Muğîra b. el-Ahnes, Yahyâ b. Abbâd b. Abdillah b. ez-Zübeyr, Yezîd b. Abdillah b. Kusayt, Yezîd b. Ebî Habîb el-Mısrî, Yezîd b. Rûmân, Yezîd b. Ziyâd'dır.[2495]

Onun en önemli kaynağı Zührî'dir. Anlatılanlara bakılırsa Zührî, İbn İshâk'ı diğer öğrencilerinden ayrı bir yere koymaktadır.[2496] Zührî'nin İbn İshâk'tan, Âsım b. Ömer'in meğâzî haberlerini almış olmasından hareketle,[2497] Zührî ile İbn İshâk'ın ilmî ilişkilerinin karşılıklı olduğunu söyleyebiliriz.

[2494] Zehebî, İbn İshâk'ın tedlisle ithamı konusunda, "*İbn İshâk'la ihticacda bulunmayan bir çok alim vardır. Bunun sebebi…hadiste tedlîs yapması gibi şeylerdir. Ancak bunlar, sıdkı ondan uzaklaştırılan ithamlar değildir*" diyerek onun savunusunu yapmıştır. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, VII, 39; İbn Seyyidinnâs, I, 62

[2495] İbn Hişâm'da bu isimlerden en az üçer rivâyeti vardır. İbn İshâk'ın diğer kaynakları için bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 191; Halîlî, I, 296; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 218; İbn Seyyidinnâs, I, 55; Mizzî, XXIV, 406-410; Zehebî, *A'lâm*, VII, 34; *Mîzân*, VI, 56; *Tezkira*, I, 172; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 26; Sehâvî, *et-Tuhfe*, II, 448; Suyûtî, *Tabakât*, I, 82

[2496] bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 191; İbn Adiy, VI, 106; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 219; Mizzî, XXIV, 412; Zehebî, *A'lâm*, VII, 36; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 26

[2497] İbn Seyyidinnâs, I, 56; Mizzî, XXIV, 416; Zehebî, *A'lâm*, VII, 39; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 27

Habere ulaşma konusunda hocalarının büyük yardımını gören İbn İshâk,[2498] dilbilim (linguistik) verilerinden de Siyer yazıcılığında faydalanmıştır.[2499] Yezîd b. Ebî Habîb el-Mısrî'den, Zemzem Kuyusu'nun kazılma[2500] ve Selmân'ın borcunu altınla ödemesi[2501] haberlerini alan İbn İshâk, ismini vermediği Mısırlı kaynaklardan da faydalanmıştır.[2502]

İbn İshâk'ın, Ebân b. Osman'dan rivâyet ettiği konusunda bir ittifak olmasına[2503] karşın, ondan herhangi bir rivâyetine rastlamadığımızı belirtelim. Onun Şurahbîl ve Musâ b. Ukbe'yi kullanması konusuna ileride yer vereceğimiz için burada üzerinde durmuyoruz.

2. 3. Râvileri

İbn İshâk'ın en önemli râvileri, Abde b. Süleyman, Abdullah b. İdrîs el-Evdî, Abdullah b. Numeyr, Ali b. Mücâhid, Cerîr b. Hâzim, Hârûn b. Ebî İsâ, İbrahim b. Muhtâr, İbrahim b. Sa'd, Muhammed b. Seleme el-Harrânî, Osman b. Sâc, Saîd b. Bezî' el-Harrânî, Seleme b. el-Fadl er-Râzî, Yahyâ b. Saîd el-Emevî el-Kûfî, Yûnus b. Bükeyr el-Kûfî, Ziyâd b. Abdillah el-Bekkâî'dir. Bunlara ek olarak daha bir çok kişi kendisinden rivâyette bulunmuştur.[2504]

İbn İshâk'ın râvileri üzerinde kapsamlı bir araştırma yapan, Tarâbîşî, İbn İshâk'tan rivâyet eden, meçhullerle beraber 131 kişinin olduğunu kaydetmektedir.[2505] Şehirlere göre râvilerinin tasnifini de yapan Tarâbîşî, bu tasnifin sonucu olarak; "*Kûfe İbn İshâk'ın ilmini taşımada ana direk mesabesindedir. Zira râvilerin üçte biri oradandır. Bunlardan kimi elinde kitabının nüshası olanlar, kimi ilk ashabından, kimi de Kûfe asıllı olmakla beraber değişik şehirlere yolculuk eden alimlerdir. Bağdât ise, İbn İshâk'ın bir çok ashabının yerleştiği yerdir. Onlardan bazıları oraya gelmiş, orada rivâyet etmiş ve oraya yerleşmiştir. Nitekim İbn İshâk'ın kitabının kıymetli bir nüshasına da orada rastlanmıştır. Dolayısı ile Bağdat ilminin yayılma merkezi olmuştur. Kûfe ve Bağdât kökenli râviler yaklaşık İbn İshâk'ın toplam râvilerinin yarısına ulaşmaktadır*"[2506] der.

İbnu'l-İmâd, Buhârî'nin ondan hiçbir nakilde bulunmadığını, Müslim'in ise, ondan sadece bir hadis naklettiğini belirtir ve bunun sebebini İmam Mâlik'in onu ta'n etmiş

[2498] Abdullah b. Ebî Bekr'in, eşi Fâtıma'dan Amre'den ne duyduğunu İbn İshâk'a söylemesini istemesi konusunda bkz. Taberî, *Târîh*, II, 241
[2499] bkz. İbn Hişâm, I, 233
[2500] bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 3-5
[2501] bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 71
[2502] bkz. Zehebî, *es-Sîre*, 88; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 58-59
[2503] İbn Adiy, VI, 106; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 214; İbn Seyyidinnâs, I, 55; Mizzî, XXIV, 412; Zehebî, *A'lâm*, VII, 35; *Tezkira*, I, 173; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 26; Suyûtî, *Tabakât*, I, 82
[2504] Râvileri için bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 191; İbn Adiy, VI, 112; Mizzî, XXIV, 410-411, 418; Zehebî, *A'lâm*, VII, 35; *Mîzân*, VI, 56; *Tezkira*, I, 172-173; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 26; Suyûtî, *Tabakât*, I, 82; Ebu Yûsuf'un Muhammed b. İshâk'ın yanına Meğâzî dinlemek için gittiğine dair bkz. İbn Hallikân, V, 328-329
[2505] bkz. Tarâbîşî, 22. Şehirlere göre tasnifi için bkz. Tarâbîşî, 25-27
[2506] Tarâbîşî, 29

olmasına bağlar.[2507] Ebu Ya'lâ el-Halîlî, Buhârî'nin onu şahit olarak getirdiğini beyan etmektedir ki,[2508] bu doğrudur. Buhârî ondan senedli ve senedsiz olarak nakillerde bulunmuştur.[2509]

İbn Sa'd, onun Medine'den çok erken çıktığına dayanarak "*Medinelilerden İbrahim b. Sa'd dışında kimse rivâyet etmemiştir*" derken, Kûfe ve Rey halkının ondan daha çok işittiklerini belirtir.[2510] Ancak, Medineli on kişinin ondan rivâyet ettiği tespit edilmiştir.[2511] Tarâbîşî, İbn Sa'd'ın bu sözünü, "*Ondan rivâyette meşhur olmadı*" şeklinde anlamak gerektiğini söylerken[2512] başka bir yerde de, "*Ancak burada kastedilen onun güvenilir olmasıdır. Çünkü İbrahim b. Sa'd sika ve hüccettir*"[2513] der ve diğerlerinin durumlarının bu seviyede olmadığını belirtir.

Medinelilerin, İbn İshâk'tan neden rivâyet etmedikleri konusunda Süfyân b. Uyeyne'nin "*Medine ehlinden hiçbiri onu itham etmemiş ve onun hakkında hiçbir şey söylememişlerdir*" [2514] şeklindeki sözüne katılmak mümkün görünmemektedir. Ona yöneltilen ithamlara yukarıda yer verdiğimiz gibi, Medinelilerin ondan rivâyet etmemesinde hakkındaki olumsuz düşüncelerin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Mufaddal b. Ğassân'ın naklettiği hikayeden, Medinelilerin onun hakkındaki olumsuz görüşlerinden vazgeçmedikleri anlaşılmaktadır; "*Yezîd b. Hârûn, el-Bakî'de rivâyet ederken, ben de meclisine katıldım. Yanında Medineliler, ondan işitiyorlardı. O, Muhammed b. İshâk'tan rivâyet etmeye başladı. Meclistekiler durdular ve "Bize ondan rivâyet etme, biz onu biliyoruz" dediler. Yezîd, onları bu kararlarından vazgeçirmeye çalıştı ise de, kabul ettiremedi, bunun üzerine Yezîd rivâyet etmeyi bıraktı.*"[2515]

2. 4. Eserleri

İbn İshâk'ın, "*Meğâzî hariç 17000 hadisinin olduğu*" iddia edilmiştir.[2516] Bu sayının oldukça abartılı olduğunu kabul etmekle beraber, onun geniş bir rivâyet literatürüne sahip olduğunu söyleyebiliriz. Nebrâvî, onun bütün eserlerini siyer bağlamında yazdığını ve

[2507] İbnu'l-İmâd, I, 230; *Sahîhu Müslim*'deki İbn İshâk kayıtları için bkz. İbn Münceveyh, II, 162
[2508] Mizzî, XXIV, 428; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 29
[2509] "*İbn İshâk, "Nebî (sav)'in ilk gazvesi el-Ebvâ, sonra Buvât, sonra el-Uşeyra'dır*." Buhârî, *Sahîh*, V, 2; "*İbn İshâk, Bu(Zâtu's-Selâsil) Lahm ve Cuzâm gazveleridir. Bunu İsmail b. Ebî Hâlid dedi. İbn İshâk-Yezîd-Urve, orası…"* bkz. Buhârî, *Sahîh*, V, 113
[2510] İbn Adiy, VI, 112; Zehebî, *A'lâm*, VII, 48
[2511] bkz. Tarâbîşî, 26,
[2512] Tarâbîşî, 30; ayrıca bkz. 71-72, 482-484
[2513] bkz. Tarâbîşî, 483; Medineli diğer râviler ve durumları için bkz. 483-484
[2514] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 192; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 221; Mizzî, XXIV, 414; Zehebî, *A'lâm*, VII, 37; bazı rivâyetlerde, "*kader hariç*" ibaresi vardır. Bkz. İbn Adiy, VI, 104
[2515] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 226; İbn Seyyidinnâs, I, 60
[2516] bkz. Zehebî, *A'lâm*, VII, 39; VIII, 306; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 27

böylece siyerin içeriğini genişlettiğini söyler.[2517] Burada şunu belirtelim ki, İbn İshâk'ın gayesi sadece Resulullah'ın hayatını kaleme almak değil, aynı şekilde genel bir tarih kitabı vücuda getirmekti. Nitekim bunu destekleyecek haberler de gelmiştir. Elinde İbn İshâk'ın, eserinin bir çok nüshası bulunduğu anlaşılan İbn Hacer, muhtelif yerlerde İbn İshâk'ın eseri olarak, *es-Sîretu'l-Kübrâ*'dan bahsetmekte ve söz konusu eserden nakillerde bulunmaktadır.[2518] İbn Hacer'in söz konusu eseri, kendisinin böyle isimlendirdiğini söyleyebiliriz. Zira, başka bir yerde aynı esere *el-Meğâziyyu'l-Kebîr* ismini vermektedir.[2519] Her halükarda İbn İshâk'ın oldukça kapsamlı bir eseri vardır ve *es-Sîretu'l-Kübrâ* ismiyle anılmaktadır. Bu görüşü doğrulayan bir diğer nakil ise İbn Ebî Cerâde'den gelmiştir; *"Saîd b. Yahyâ b. Saîd el-Emevî'nin Meğâzî'sinde okudum…İbn İshâk dedi ki, Sonra iki komutanın gazveleri oldu. Muaviye b. Ebî Süfyan ve Umeyr b. Saîd el-Ensârî…"*[2520] Görüleceği üzere eserin münderecâtına fetih haberleri de dahil olmuştur.

Brockelman, İbn İshâk'ın eserinin, *el-Mübtede*, *es-Sîre* ve *el-Meğâzî* olmak üzere üç kısma ayrıldığını belirtir.[2521] Tarâbîşî ise, kitabın bölümlerini, *el-Mübtede*, Meğâzî ve Meb'as'ı içine alan *es-Sîre* ve son bölüm olarak *el-Hulefâ* şeklinde zikretmektedir.[2522] Onun tasnifinin daha doğru olduğu görülmektedir. İbn Hişâm ve Yûnus b. Bükeyr'in kendi alıntıları ile birlikte muhtasar hale getirdikleri *Meğâzî*'yi de içine alan *es-Sîre* bölümüdür. İbn İshâk'a atfedilen bu kitapların aynı kitabın bölümleri olduğunu savunan Tarâbîşî buna, "*Meğâzî için zikredilen isnâdların diğerlerinde de rastlanmasını*"[2523] delil olarak getirmektedir. Sonuç itibariyle, İbn İshâk'ın tarihle ilgili eserlerinin aslında ayrı ayrı müstakil eserler değil, hacimli bir tarih eserinin bölümleri olduğu kesindir. Bu açıdan baktığımız da İbn İshâk'ın, Heysem b. Adî(207/822), Vâkıdî(207/822) ve Taberî(310/922)'den çok daha önce, kronoloji temelinde genel tarih yazdığını söyleyebiliriz. [2524]

[2517] Nebrâvî, 118

[2518] bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 40; IV, 477, 603; V, 470, 753, 490, 499; VI, 473; VII, 85, 345, 584, 598; İbn Hacer'in İbn İshâk'tan nakilleri farklı şekillerde olmaktadır; Bir yerde, *"Yûnus b. Bükeyr'in İbn İshâk'ın es-Sîretu'l-Kübrâ'sının rivâyetinde bulunmaktadır"* derken[İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 322], başka bir yerde, İbn Hişâm'ın *Muhtasar*'ından bir nakilde bulunur ve aynı hâdiseyi İbn İshâk'ın *Kübrâ*'sına da atıf yaparak nakleder[İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 598]. İbn Hacer, bazen de aynı hâdise için hem *es-Sîretu'l-Kübrâ*'yı hem de *es-Sîre*tu'n-*Nebevviyye*'yi birlikte kullanır[İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 584]. Sonuç olarak, İbn Hacer'in elinde, İbn İshâk'ın eserinin *muhtasar*, *Tehzîb*, *Kübrâ*, *el-Meğâzî*, *es-Sîre*, *Ziyâde* gibi bir çok nüshası olduğunu söyleyebiliriz.

[2519] bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 609

[2520] İbn Ebî Cerâde, X, 4649

[2521] Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 12; aynı tasnif için bkz. Dûrî, *İlmu't-Târîh*, 27

[2522] bkz. Tarâbîşî, 484

[2523] bkz. Tarâbîşî, 36

[2524] Batıdan çok daha önce Müslüman tarihçiler kronolojiye dayalı genel tarih eserleri telif etmişlerdir. Bkz. İmâdudîn, *İslam Tarihi*, 119. Taberî'nin ilk genel tarih eserini telif ettiği konusunda bkz. Hamâde, *Mesâdir*, 111; Hourani, 80-81; İmâdudîn, *İslam Tarihi*, 118-119

2. 4. 1. Kitâbu'l-Mübtede(el-Mebde ve Kasasu'l-Enbiya)[2525]

İbn Hişâm, bu kısmı nakline dahil etmemiştir. Bu bölümden rivâyetleri, Taberî, İbnu'l-Esîr, İbn Kesîr gibi tarihçilerin eserlerinde bulmak mümkündür. Resulullah'ın hayatını, Peygamberler tarihinin bir parçası ve insanlık tarihini bir bütün olarak kabul eden Müslüman tarihçiler, eserlerine yaratılış ve Enbiya hikayeleri ile başlamayı gelenek haline getirmişlerdir. Hiç şüphe yok ki, bu geleneğin ilk temsilcileri arasında İbn İshâk'ın ayrı bir yeri vardır.

İbn İshâk bu eserinde, İlk yaratılanın ne olduğu,[2526] Şeytan hakkında bilgi,[2527] Adem'in yaratılışı,[2528] İblis'in secde etmemesi,[2529] Adem'e isimlerin öğretilmesi,[2530] Havvâ'nın yaratılması,[2531] Cennet'ten çıkarılmaları,[2532] Yeryüzüne indirilmeleri,[2533] Adem'in oğlu Hâbil,[2534] Kâbil[2535] ve diğer çocukları,[2536] Adem(as)'ın vasiyeti,[2537] Adem(as)'ın cenazesi,[2538] Şîs,[2539] Nûh kavmi ve tufan,[2540] Nûh'un çocukları,[2541] Âd kavmi,[2542] Nemrud ve İbrahim,[2543] İbrahim'in oğlunu kurbanı,[2544] İbrahim'in Beyt'i inşası,[2545] Lût,[2546] İsmail,[2547] İshâk,[2548] Yûsuf,[2549] Ya'kûb, [2550] Eyyûb,[2551] Musâ,[2552] Hârun,[2553] Hazkeyl,[2554] Yesa' b. Ahtub,[2555] Şuayb b. Ensıya,[2556] Yahudi tarihi ile ilgili anlatılar,[2557] Yusahhir b. Kâhir,[2558] Benî

[2525] Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 12. Bu eser ayrıca *Mübtedeu'l-Halk* olarak da isimlendirilmiştir. Bkz. Brockelman, "İbn İshâk", *İA*, V/2, 757-758
[2526] Taberî, *Târîh*, I, 29
[2527] Taberî, *Târîh*, I, 59
[2528] Taberî, *Târîh*, I, 64
[2529] Taberî, *Târîh*, I, 65
[2530] Taberî, *Târîh*, I, 69
[2531] Taberî, *Târîh*, I, 70
[2532] Taberî, *Târîh*, I, 72-74
[2533] Taberî, *Târîh*, I, 79, 82
[2534] Taberî, *Târîh*, I, 89
[2535] Taberî, *Târîh*, I, 89-90; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 56
[2536] Taberî, *Târîh*, I, 92, 93-94, 102-108,
[2537] Taberî, *Târîh*, I, 96
[2538] Taberî, *Târîh*, I, 100
[2539] Taberî, *Târîh*, I, 102
[2540] Taberî, *Târîh*, I, 114, 117-119; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 68-70; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 131-132
[2541] Taberî, *Târîh*, I, 124-125; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 78
[2542] Taberî, *Târîh*, I, 135, 137; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 85-86
[2543] Taberî, *Târîh*, I, 142-144, 147-148; Vâhidî, 76; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 94
[2544] Taberî, *Târîh*, I, 159,165-167; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 111-112
[2545] Taberî, *Târîh*, I, 153-154, 157
[2546] Taberî, *Târîh*, I, 181
[2547] Taberî, *Târîh*, I, 189
[2548] Taberî, *Târîh*, I, 190
[2549] Taberî, *Târîh*, I, 209; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 233, 237-238
[2550] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 243
[2551] Taberî, *Târîh*, I, 194; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 244
[2552] Taberî, *Târîh*, I, 231-232, 238-239, 241-243, 247-248, 248-249, 251-252, 255-256; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 356-357
[2553] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, I, 356-357
[2554] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 383
[2555] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 383, 388
[2556] Taberî, *Târîh*, I, 196, 198; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 413-414

İsrâil kavimleri,[2559] İlyas Peygamber,[2560] Yûnus,[2561] Süleyman b. Dâvud,[2562] Dâvud(as)'ın soyu,[2563] Dâvud-Câlût,[2564] Benî İsrail meliklerinden Şa'yâ,[2565] Hıdr,[2566] İrmiyâ,[2567] Meryem,[2568] İsâ,[2569] Havariler,[2570] Rebîa b. Nasra,[2571] Necrân'ın Hıristiyan oluşu,[2572] Ashâb-ı Uhdud,[2573] Ashâb-ı Kehf,[2574] Himyer Melikleri ve Tarihi,[2575] Tubba ve yolculuğu,[2576] Yemen Tarihi ile ilgili haberler,[2577] Eyyâmu'l-Arab'a dair haberler,[2578] Sebe,[2579] Şık ve Satîh'in hikayeleri,[2580] Fil hâdisesi,[2581] İslâm öncesi Arapların dinî inanışları[2582] ve İslâm öncesi Araplarla ilgili diğer haberlere yer vermiş,[2583] Zemzem'in haberi[2584] ile de Hz. Muhammed'in hayatına giriş yapmıştır.

İbn İshâk'ın bu haberlerde ehl-i kitap ve Tevrat'ı kullandığı gibi, Ka'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih'ten nakilleri de vardır. İbn İshâk bu bölümde Kur'ân'dan[2585] ve hadislerden de[2586] faydalanmıştır. Bu bölümde İbn İshâk'ın, Kur'ânî anlatımları tarihi anlatımlara çevirdiği görülmektedir. Vehb'in *Mübtede*'de kullandığı bu yöntemi[2587] İbn İshâk, siyer anlatımına da tatbik etmiştir. İblis'in, Adem'e secde olayında olduğu gibi, İbn İshâk bazı durumlarda Tevrât'la Kur'ân'ı beraber kullanmaya çalışmıştır.[2588]

[2557] bkz. Taberî, *Târîh*, I, 348; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 303-304
[2558] Taberî, *Târîh*, I, 262
[2559] bkz. Taberî, *Târîh*, I, 271, 272-273
[2560] Taberî, *Târîh*, I, 273, 274
[2561] İbn İshâk, *Sîre*, 111; Taberî, *Târîh*, I, 376-378
[2562] Taberî, *Târîh*, I, 287, 293-295
[2563] Taberî, *Târîh*, I, 281-282
[2564] Taberî, *Târîh*, I, 282
[2565] Taberî, *Târîh*, I, 313-315
[2566] Taberî, *Târîh*, I, 220; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 577
[2567] Taberî, *Târîh*, I, 321
[2568] Taberî, *Târîh*, I, 345; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 440
[2569] Taberî, *Târîh*, I, 354; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 479-480
[2570] Taberî, *Târîh*, I, 355
[2571] Taberî, *Târîh*, I, 370
[2572] Taberî, *Târîh*, I, 434-435; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 522-523
[2573] Taberî, *Târîh*, I, 436
[2574] Taberî, *Târîh*, I, 372-373; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 355
[2575] Taberî, *Târîh*, I, 370-371; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 424
[2576] Taberî, *Târîh*, I, 421, 426-429, 433; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 416-417; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 558-559, 561-562
[2577] Taberî, *Târîh*, I, 439-440, 444-446
[2578] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 586, 588
[2579] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 553
[2580] Taberî, *Târîh*, I, 430-431; Zehebî, *es-Sîre*, 14-15
[2581] bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 564-576
[2582] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 584, 587-588
[2583] Kusayy'la ilgili olarak bkz. Taberî, *Târîh*, I, 506-508; Adnân'ın soyu için bkz. Taberî, *Târîh*, I, 516
[2584] bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 3-5
[2585] bkz. Taberî, *Târîh*, I, 29, 70, 114-115, 146, 242-243..
[2586] Taberî, *Târîh*, I, 149
[2587] bkz. Taberî, *Târîh*, I, 242-243
[2588] Taberî, *Târîh*, I, 65, 90, 115

İbn İshâk'ın bu bölümdeki öncelikli hedefi, değişik kültürlerde yer alan anlatıları nakletmektir. Necrân'a Hıristiyanlığın girmesini anlatırken "*Necrân halkından biri*"[2589]ni kaynak olarak kullanması da bunu gösterir. Aksi halde onun bu anlattıklarına inandığını veya okuyucusuna doğru bilgi verme gibi bir niyeti olduğunu düşünmek zordur. Nitekim bu bölümde, şiirler kullandığı da görülmektedir.[2590] Onun bu nakline bakarak, İbn İshâk'ın söz konusu şiirin, o dönemden kaldığına inandığı gibi garabet bir fikre sahip olduğunu savunmak, açıkçası İbn İshâk'a haksızlık olacaktır. Hâdiselerle ilgili ayetleri kullanmasının sebebi ise, İslâm'ın söz konusu hâdiseye dair görüşünü vermek istemesidir.

İbn İshâk bu bölümde, özellikle Yahudi tarihi ve kültürü ile ilgilenmiştir. Hiç şüphesiz onun bu ilgisinde kaynak bulma sıkıntısı çekmemesinin büyük rolü vardır.[2591] Bu bölümde İbn İshâk'ın Fars Tarihi ile ilgili herhangi bir anlatıya yer vermemiş olması dikkat çekicidir.[2592] İbn İshâk'tan sonra da *Mübtede* isimli eserler telif edilmiştir.[2593]

2. 4. 2. Kitâbu's-Sîre ve'l-Meğâzî(Kitâbu'l-Meb'as ve'l-Meğâzî)[2594]

Fihrist müellifi, "*İbrahim b. Sa'd ve Nüfeylî'nin rivâyet ettiği, Kitâbu's-Sîre ve'l-Mübtede ve'l-Meb'as*"[2595] adlı eserinin olduğunu söyler. İbn Hayr da, *Fihrist*'inde bu kitabı, "*Kitâbu'l-Meğâzî ve's-Siyer*" olarak isimlendirmektedir.[2596] İbn Sa'd'ın, "*İbn İshâk ilk olarak Resulullah'ın Meğâzî'sini cem' edendir*"[2597] sözü ile kast ettiği onun bu eseridir.

İbn İshâk'ın kitabının bu bölümünün bir parçası, Fas, Kayrevân Kütüphanesinde 727 numaralı yazma olarak mevcuttur.[2598] Yûnus b. Bükeyr rivâyetlerini kapsayan bu yazma

---

[2589] Sened; "*İbn Humeyd-Seleme b. el-Fadl-Muhammed b. İshâk-Bazı Necrân halkından*" şeklindedir. Ancak, bazı kelimesi[بعض] rivâyet sığâsı "dedi ki" [قال] olduğu için biz "bir" olarak çevirmeyi tercih ettik. Bkz. Taberî, *Târîh*, I, 435

[2590] bkz. Taberî, *Târîh*, I, 135, 137

[2591] Kendisinin Yahudi Tarihine dair anlattıklarında ayrıntılı bilgiler vermesi dikkat çekicidir. Hıdır'ın ismi ve nesebi konusunda bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 160; İbn İshâk'ın Musâ ve Yuşâ b. Nûn hakkında verdiği bilgiler için ayrıca bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 200

[2592] O, "*Ebu Bekr'e biat edildiği yıl, Farslıların başına Yezdecurd kral oldu*" (Taberî, *Târîh*, II, 253) şeklinde çok ender olarak Fars tarihine atıfta bulunur. Nitekim bu rivâyet de, *Kitâbu'l-Hulefâ* bölümüne aittir.

[2593] bkz. Kâtip Çelebi, II, 388; Tarâbîşî, 39

[2594] *Kitâbu'l-Meb'as*'ın muhtevası ve kaynakları konusunda bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 85-86; *Kitâbu'l-Meğâzî*'nin muhtevası ve kaynakları konusunda bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 86-87

[2595] İbnu'n-Nedîm, 184; Tarâbîşî buna, "*Nüfeylî, İbrahim b. Sa'd, Emevî ya da diğer râvileri tabakasında değildir. Bilakis o ruvâtu ruvât tabakasındadır*" diyerek itiraz etmiştir. Bkz. Tarâbîşî, 485

[2596] bkz. İbn Hayr, Ebu Bekr b. Hayr b. Ömer(575/1179), *Fihrist*, el-Mektebetu'l-Endelusiyye/Müessesetu'l-Hancî, Kahire tz., 232. İbn Hayr bu eserin kendisine ulaşma yolunu ise, "*İbn Hayr-Kâdı Ebu Bekr b. el-Arabî-Ebu Bekr b. Tahrân-Şeyh Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdillah b. en-Nekûr el-Bezzâz-Ebu Tâhir Muhammed b. Abdirrahman b. el-Abbâs el-Muhallis-Ebu'l-Hüseyin Rıdvân b. Ahmed b. Câlinûs-Ebu Ömer el-Utâridî Ahmed b. Abdilcebbâr b. Muhammed b. el-Alâ b. el-Abbâs b. Umeyr b. Utârid-Yûnus b. Bükeyr eş-Şeybânî-Muhammed b. İshâk*" şeklinde zikreder.

[2597] İbn Adiy, VI, 112; Zehebî, *A'lâm*, VII, 48

[2598] Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 12

Hamidullah tarafından neşredilmiştir.[2599] Hamidullah'tan sonra, Süheyl Zekkâr tarafından da tahkikli tab'ı yapılmış olan eser hakkında Jones, bunun İbn İshâk'ın eserinin birinci bölümünü oluşturduğunu iddia etmektedir.[2600] Jones'un neye dayanarak böyle bir fikre vardığını bilmiyoruz. Ancak İbn İshâk'ın eserinin birinci bölümünün bu kadar sınırlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Yayınlanan nüshalarda sadece İbn İshâk rivâyetlerine yer verilmediğini de ayrıca belirtelim. Nitekim, *Sîretu İbn İshâk*'ın üçte birden fazlası İbn İshâk'a ait değildir(520 paragraf'ın 200'ü).

Ebu Muhammed Abdulmelik b. Hişâm, İbn İshâk'ın bu kitabını Ziyâd el-Bekkâî(183/799)'den almış, onu muhtasar halde nakletmiştir. Bu kitabın şerhi olarak Ebu'l-Kâsım es-Süheylî, *er-Ravdu'l-Unuf*'u yazmış, Zehebî ve daha başkaları da muhtasar hale getirmişlerdir.[2601]

İbn İshâk'ın eserini ne zaman yazdığı tartışmalı bir konudur. Horovitz Fück'ün, İbn İshâk'ın eserindeki râvilerin Medineli ve Mısırlı olmasına dayanarak, *el-Meğâzî*'yi Halife Mansûr'un emriyle Bağdat veya Hîre'de değil, Irak'a gelmeden önce Medine'de yazdığı[2602] şeklindeki görüşünü aynen kabul etmektedir.[2603] Brockelman, "*İbn İshâk, Medine'de hadis ve rivâyeti ile uğraştı. Bu çalışmalarını, 115/733 yılında Mısır'da tamamladı. Sonra Medine'ye döndü ve orada Nebî'nin siyerine dair eserini tamamladı..*"[2604] derken, Şeşen, "*Mısır'dan, Medine'ye dönünce hadis ve siyere ait topladığı malzemeleri kitap halinde yazmaya başladı. es-Sîret el-Nebeviyye adlı kitabını yazdı. 123/741 yılında Medine'de bulunan hocası Zührî tarafından eseri övüldü*" der.[2605] Bu konudaki diğer bir görüşü ise, Tâhâ Abdurraûf Sa'd ve Bedevî Tâhâ Bedevî dile getirmektedirler. Buna göre, İbn İshâk eserini, Medine, Kûfe ve Bağdat olmak üzere üç dönemde telif etmiştir.[2606] Kanaatimizce en doğru tespit de budur. Öncelikle İbn Kuteybe, İbn İshâk'ın Hîre'de Ebu Cafer'in yanına gelerek, onun için *el-Meğâzî*'yi yazdığını söylemektedir.[2607] Rivâyetlere baktığımız zaman, İbn İshâk'ın eserini Medine'den çıktıktan sonra yazdığını reddedebileceğimiz herhangi bir delil mevcut değildir. İbn İshâk'ın, kaynaklarının tamamının Medineli ve Mısırlı olmasından daha doğal bir hâdise de yoktur zira, siyer ve meğâzî alanında Medine'nin otoritesi tartışılmayacağı gibi,

---

[2599] Söz konusu parçanın senedi; "*Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed b. en-Nekûr el-Bezzâz- Ebu Tâhir Muhammed b. Abdirrahman el-Muhlis-Ebu'l-Hüseyin Rıdvân b. Ahmed- Ebu Ömer Ahmed b. Abdilcebbâr el-Utâridî- Yûnus b. Bükeyr-Muhammed b. İshâk*" şeklindedir. Bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 53-57, 109, 169, 227
[2600] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, *(takdîm)*, I, 27
[2601] Sehâvî, *el-İ'lân*, 158
[2602] Fayda, "İbn İshâk", *DİA*, XX, 95
[2603] bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 80-81
[2604] Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 11
[2605] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih*, 26
[2606] İbn İshâk, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, *(takdim)*, I, 12
[2607] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 492

kaynakların bu iki şehre has olması, malzemeyi Medine ve Mısır'da toplayıp Bağdat'ta yazmış olmasına mani değildir. Ayrıca, İbn İshâk eserinde Kûfeli[2608] ve Şâmlı[2609] kaynaklardan da istifade etmiştir. Ancak diğer taraftan Medineli râvilerin onun eserinden nakli gündemdedir ve İbrahim b. Sa'd(183/799)[2610] ondan Medine'de dinlemiştir.[2611] Bütün bunlardan hareketle, İbn İshâk'ın malzemesini topladıktan sonra eserini bir seferde oturup yazmadığını, bilakis, bir süreç dahilinde telif ettiğini söyleyebiliriz. Medine'de telifine ve tedrisine başladığı eserine son şeklini verip tamamlaması, Ebu Cafer'in himayesine girdikten sonra Bağdat ve Kûfe'de olmuştur.

İbn İshâk'ın eserini kaleme alma nedeni olarak, iki farklı hikaye anlatılmıştır. Bunlardan Suyûtî'nin naklettiğine göre; Ali b. Muhammed el-Horasanî, Abbâsî halifesi Mansûr'u anlatırken; "*Kendisi için Süryânice, Farsça kitaplar tercüme ettirmişti. Kelile ve Dimne, Oklidis'in kitabı ve aynı şekilde daha başka Yunanca kitaplar onun döneminde tercüme edildi. İnsanlar bunlara ta'likler yaptılar. İbn İshâk bunu görünce Meğâzî ve Sîyer'i cem' etti*" [2612] demektedir. Bu haber, ilk siyer ve meğâzî çalışmalarını Mansûr dönemine kadar ertelemekte ve bu çalışmaları tercümelere bağlamaktadır. İkinci haberi ise, Hatîbu'l-Bağdâdî nakletmektedir. Onun, Hasan b. Muhammed el-Müeddib-Ammâr kanalı ile anlattığı hâdise; "*Muhammed b. İshâk, Mehdî'nin yanına girdi, onun önünde oğlu vardı. İbn İshâk'a, "Ey İbn İshâk bunu tanıyor musun?" dedi. O, "Evet, bu Müminlerin emirinin oğlu" diye cevap verince, "Git ve onun için Adem(as)'ın yaratılışından bu güne kadar olan hâdiseleri içeren bir kitap tasnif et" dedi. İbn İshâk gitti ve kitabı tasnif etti. Halife ona, "Ey İbn İshâk çok uzatmışsın, git onu kısalt" dedi. İbn İshâk giderek onun muhtasarını yaptı. İşte bu kitap muhtasarıdır. Büyük kitap ise Müminlerin emirinin kütüphanesine kondu" Hasan, "Ebu'l-Heysem dedi ki; Muhammed b. İshâk bu kitabı kırtaslara yazmıştı, sonra kırtasları Seleme yani İbn Fadl'a verdi. Seleme'nin diğer rivâyetlere üstünlük kurması işte bu kırtaslar sebebiyledir*"[2613] şeklindedir. Bu hikaye hakkında Hatîbu'l-Bağdâdî, "*Râvinin, "İbn İshâk Mehdî'nin yanına girdi, önünde oğlu vardı" şeklindeki sözü hatalıdır. O muhtemelen "Mansûr'un yanına girdi, önünde de oğlu Mehdî vardı" demek istemiştir. Çünkü bu doğruya daha yakındır*"[2614] diyerek tashihte bulunur. Hatîbu'l-Bağdâdî'nin de belirttiği gibi, hikayede İbn İshâk'ın, Mehdî'nin oğlu için siyeri tasnif ettiği konu edilmektedir ki, bu açık hatadır.

[2608] Yahyâ b. Ebi'l-Eşas el-Kindî(Kûfe ehlinden) bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 119; Taberî, *Târîh*, I, 538
[2609] "*İbn İshâk-Şâm halkından kendisine Ebu Manzûr denilen bir adam-amcası-onun amcası-Nadr'in kardeşi Âmir b. Râmî; Zu Emer Gazvesi…*" bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 293
[2610] Onun hakkında bkz. İbn Sa'd, VII, 322; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 142-143
[2611] bkz. Tarâbîşî, 67
[2612] Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 311
[2613] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 221
[2614] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 221

Zira, Mehdî'nin hilafete geçiş tarihi 158/775 yılıdır. Sonuç itibariyle her iki haberde de sıkıntı vardır. Bizim kanaatimiz, İbn İshâk'ın siyer telifi için herhangi bir gerekçe aramanın zâid olduğu yolundadır. İbn İshâk, ilmî bir çevrede yetişmiş, çok erken dönemden itibaren haberler toplamıştır. Topladığı malzeme kemale erince de, herhangi bir teşvik unsuru aramaksızın tasnifine başlamıştır. Yukarıda nakledilen haberlerin içeriğinde, halifelerin ilgilerini İslâmî ilimlere çekmesi, eserinin özelliği, saray kütüphanesine konulması gibi, bazı doğru noktaların olduğunu da ayrıca belirtelim.

İbn İshâk'ın bu eseri, İbn Hişâm'ın muhtasar olarak naklettiği nüsha sayesinde meşhur olmuştur.[2615] İbn Hişâm, Ziyâd el-Bekkâî'nin rivâyetine dayanmakla beraber, Ziyâd dışındaki İbn İshâk rivâyetlerine de muttali olmuştur.[2616] İbn Hişâm'ın yanı sıra, Yûnus b. Bükeyr ve İbn Şâhîn[2617] de eserin muhtasarını yapmışlardır. Sonraki dönem müellifleri, bu nüshaları birlikte kullanmaya özen göstermişlerdir. Bunun en önemli nedeni de nüshalar arasındaki farklılıklardır.[2618] İbn Hişâm, İbn İshâk'ın eserinin siyere müteallik olan kısmını nakletmiş, *Mübtede* ve *Târîhu'l-Hulefâ* kısımlarını nakletmemiştir.

İbn İshâk'ın *Sîre*'sinin sonraki yıllardaki izlerini, Tabakât kitaplarındaki şahısların ilim hayatlarında almış oldukları derslerden ve okudukları kitaplardan takip etmek mümkündür. 599/1202 yılında vefat etmiş olan Muhammed b. Halef b. Merzûk'un, Ebu'l-Hasan Târık b. Yaîş'den İbn İshâk'ın *Sîre*'sini dinlediği ancak icazet vermediği,[2619] 617/1220 yılında vefat eden Muhammed b. Abdillah b. Ahmed b. Muhammed'in, Ebu Tâhir es-Selefî'den İbn İshâk'ın *Sîre*'sinin birinci yarısını dinlediği ve icazet aldığı,[2620] 637/1239 yılında vefat etmiş olan kâdı Ahmed b. Muhammed b. Ömer'in, Ebu Muhammed Abdulmunim el-Hazrecî'den İbn İshâk'ın *Sîre*'sinin bir bölümünü okuduğu tamamının ise tenâvülen aldığı kaydedilmiştir.[2621] Ancak bu *Sîre* kitaplarının hangi râviye ait olduğu bilinmemekte veya en azından ulaşılabilecek bir ip ucu içermemektedir.

Fâruk Hamâde bu eserin bize ulaşma nedenleri olarak, hâdiselerin tertibi, isnâd konusundaki yöntemi ve onun ilmî genişliğini zikretmektedir.[2622] Biz bunlara bir madde daha ekleyebiliriz ki, o da İbn İshâk'ın eserinin siyasî idare tarafından korumaya alınmasıdır.

[2615] Ya'kûbî, Mesûdî gibi tarihçiler, İbn Hişâm'ın bu nüshasını kullanmışlardır. Bkz. Mesûdî, II, 272; Ya'kûbî, II, 6
[2616] İbn Hişâm, "*Ziyâd'dan başkası zikretti ki; "Muhammed b. İshâk-Zührî, Ensâr, Uhud Savaşında…*" bkz. İbn Hişâm, III, 64
[2617] İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 286, 634
[2618] bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 40
[2619] Belensî, II, 84
[2620] Belensî, II, 114
[2621] Belensî, I, 108
[2622] Hamâde, *Mesâdir*, 95-96

Eserin saray kütüphanesine girmesi, kaybolmasının önüne geçtiği gibi, alimlerin ondan istifadesini de kolaylaştırmıştır. Bununla beraber, eserin bize kadar ulaşmasın da en önemli etken, İbn Hişâm nüshasıdır. Şayet, İbn Hişâm'ın söz konusu nüshası olmasa idi, elimizde İbn İshâk'ın eseri olarak, tıpkı Musâ b. Ukbe'nin eseri gibi değişik eserlerin münderecâtına dahil olmuş rivâyetlerden başka bir şey kalmayacaktı.[2623]

Hatîbu'l-Bağdâdî'nin naklettiği bir haber, İbn İshâk nüshalarının kaybolma nedenleri hakkında fikir vermesi açısından kayda değerdir; "Hüseyin b. Humeyd b. er-Rebî', "*Ebu Kureyb, Yûnus b. Bükeyr'in Meğâzî'sini bizlere okumaya başladı. Bir veya iki ders okumuştu ki bazıları gürültü yaptı. Bunun üzerine, okumayı keserek bize bir daha okumayacağına dair yemin etti. Biz okuması için ısrar ettiysek de kabul etmedi ve "Siz Abdulcebbâr el-Utâridî'ye gidin, o da Yûnus'tan dinlerken bizimle beraberdi" dedi. Biz, "O, öldü" diyince, "Oğlu Ahmed'den dinleyin, o da babasıyla birlikte hazır bulunuyordu" dedi. Bunun üzerine onun evine gittik. Ahmed, güvercinlerle oynuyordu. Bize, "İşittiğimizden beri ona bakmadım, ancak o kitapların olduğu sandıktadır, oraya bakın" dedi. Ben kalktım, aradım ve onu buldum. Üzerinde güvercin pislikleri vardı. Babasıyla beraber onun sema'sı idi ve eski bir yazı vardı. Ondan kitabı isteyerek, kendim için bir nüshasını yaptırdım*"[2624]

Johnn Fück, İbn İshâk'ın eserinin râvileri olarak on beş isim saymaktadır. Bunlar;

1. İbrahim b. Sa'd (183/799) Medine
2. Ziyâd b. Abdillah el-Bekkâî(183/799) Kûfe
3. Abdullah b. İdrîs el-Evdî(192/808) "
4. Yûnus b. Bükeyr(199/814) "
5. Abde b. Süleyman(187?/802) "
6. Abdullah b. Numeyr(199/814) "
7. Yahyâ b. Saîd el-Emevî(194/809) Bağdat
8. Cerîr b. Hâzim(175/791) Basra
9. Hârûn b. Ebî İsâ Basra
10. Seleme b. el-Fadl (191/806) Rey
11. Ali b. Mücâhid(180/796) Rey
12. İbrahim b. Muhtâr Rey
13. Saîd b. Bezî'
14. Osman b. Sâc,

[2623] Yûnus b. Bükeyr'in nüshası, İbn İshâk'ın metodolojisini tespit konusunda yeterli bilgiler vermekten uzak olduğu gibi, içerik olarak da oldukça sınırlıdır.

[2624] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 264; Zehebî, bu hâdisenin 240/854 yılından sonra olduğunu söylemektedir, bkz. Zehebî, *A'lâm*, XIII, 56-57

15. Muhammed b. Seleme el-Harrânî(191/806)'dir.[2625]

Tarâbîşî ise, eserin ikinci el nüshalarını mütedavil ve bunlardan müştak olan furu' nüshalar olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Bunlar;

a-Mütedâvil Nüshalar:

1. Vehb b. Cerîr el-Basrî(206/821)-Babası Cerîr b. Hâzim-İbn İshâk,
2. Ya'kûb b. İbrahim ez-Zührî el-Medenî(Bağdat)(208/823)-Babası İbrahim b. Sa'd-İbn İshâk,
3. Abdulmelik b. Hişâm el-Hımyerî el-Basrî(Mısır)(213/828)-Ziyâd b. Abdillah el-Bekkâî-İbn İshâk,
4. Yûsuf b. Behlûl et-Temîmî el-Kûfî(218/833)-Abdullah b. İdrîs el-Evdî-İbn İshâk,
5. Ahmed b. Muhammed b. Eyyûb el-Verrâk el-Bağdâdî(228/842)-İbrahim b. Sa'd ez-Zührî-İbn İshâk,
6. Abdullah b. Muhammed b. en-Nufeylî el-Harrânî(248/862)-Muhammed b. Seleme el-Harrânî-İbn İshâk,
7. Muhammed b. Humeyd er-Râzî(248/862)-Seleme b. el-Fadl er-Râzî-İbn İshâk,
8. Saîd b. Yahyâ el-Emevî el-Bağdâdî(249/863)-Babası Yahyâ b. Saîd el-Emevî el-Kûfî-İbn İshâk,
9. Süleyman b. Seyf et-Tâî el-Harrânî(272/885)-Saîd b. Bezî' el-Harrânî-İbn İshâk,
10. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Utâridî el-Kûfî(272/885)-Yûnus b. Bükeyr el-Kûfî-İbn İshâk.

b- Furu' Nüshalar:

1. Ubeydullah b. Sa'd b. İbrahim b. ez-Zührî el-Bağdâdî(260/873)-amcası Ya'kûb b. İbrahim-Dedesi İbrahim b. Sa'd-Muhammed b. İshâk,
2. Abdurrahman b. Abdillah el-Berkî el-Mısrî(286/899)-Abdulmelik b. Hişâm el-Mısrî-Ziyâd b. Abdillah el-Bekkâî-İbn İshâk,
3. Ebu Şuayb Abdullah b. el-Hasan el-Harrânî(Bağdat)(295/907)-Ebu Ca'fer Abdullah b. Muhammed en-Nüfeylî-Muhammed b. Seleme el-Harrânî-İbn İshâk,

[2625] Fück, Johnn, *Muhammad Ibn Ishâq*, Frankfurt 1925, 44; Horovitz haklı olarak bunları İbn İshâk'ın eserinin nüshaları olarak değerlendirir. Horovitz, *el-Meğâzî*, 87; ayrıca bkz. Guillaume, Int., xxx

4. Rıdvân b. Ahmed es-Saydalânî el-Bağdâdî(324/935)-Ahmed b. Abdilcebbâr el-Utâridî-Yûnus b. Bükeyr-İbn İshâk,
5. Ebu'l-Abbâs el-Esam Muhammed b. Ya'kûb en-Neysâburî(346/957)-Utâridî-Yûnus b. Bükeyr-İbn İshâk.[2626]

Daha önce de değindiğimiz üzere, nüshalar arasındaki farklılıklardan dolayı sonraki dönem müellifleri İbn İshâk'ın bir çok nüshasını aynı anda kullanmaya çalışmışlardır.[2627] Nüshalar arasındaki farklılıkların sebepleri olarak;

a-Mana üzerine rivâyet,

b-Müstensih veya râvinin siyasî, dinî, anlayışları,

c-Siyasî etkenler,

d-Müstensihlerden kaynaklanan hatalar,

e-Mülaki olma döneminin süresi,

f-Râvinin yorum, haber, tenkit ve kendi katkıları, gibi nedenler saymak mümkündür.

Yûnus b. Bükeyr'in de İbn Hişâm gibi, sadece İbn İshâk'ın nakli ile yetinmeyip, eklemelerde, bulunduğu kesindir. Semhûdî, onun naklini, "*Yûnus b. Bükeyr, fî ziyâdâti'l-Meğâzî*" (يونس بن بكير في زيادات المغازي) [2628]diye tanımlar. Aynı şekilde, Ziyâd el-Bekkâî[2629] ve İbn Humeyd[2630] de, İbn İshâk kaynaklı olmayan haberler nakletmişlerdir. Bütün bunlardan hareketle, herhangi bir siyer eserinin, tek bir müellifin kaleminden çıkmadığını, bilakis değişik dönemlerdeki nakilcilerin katkıları ile tekamüle ulaştığını söyleyebiliriz. Nüsha râvileri, İbn İshâk'ın nakilleri arasına ziyâdelerini, düzeltmelerini veya kendi görüşlerini de kaydetmişler, bu suretle eserlerine belli ölçüde özgünlük kazandırmışlardır.

İbn İshâk'ın nüshaları konusunda İbn İdrîs, "*İbn İshâk konusunda, Bekkâî'den daha sebti yoktur. Çünkü o iki kere imla ediyordu*" derken,[2631] Ebu Heysem ise, "*Muhammed b. İshâk kitabı kırtaslara(defterlere) yazdı. Sonra bunları Seleme'ye verdi. Seleme'nin rivâyeti, bu kırtaslara sahip olmasından dolayı daha üstündür*" demektedir.[2632] Hatîbu'l-Bağdâdî'nin naklettiği bu rivâyetin sıhhati konusunda çekincelerimiz olduğunu yukarıda belirtmiştik. Yûnus b. Bükeyr de, nüshasının başında "*İbn İshâk, hadisinden olan her şeyi, ya bana yazdırmış, bana okumuş ya da bana anlatmıştır(*حدثني*)*"[2633] diyerek nüshasının güvenilirliği

[2626] bkz. Tarâbîşî, 51-53
[2627] Örnek olarak bkz. Taberî, *Târîh*, I, 538; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 699, V, 14-15; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 40; III, 511-522
[2628] Semhûdî, I, 250
[2629] bkz. İbn Hişâm, I, 342
[2630] bkz. Taberî, *Târîh*, II, 117, 124
[2631] Bu konuda bkz. İbn Tağriberdi, II, 111; A'zamî, *Dirâsât*, II, 354
[2632] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 221
[2633] İbn İshâk, *Sîre*, 2

konusunda bir nevi güvence vermiştir. Bu da göstermektedir ki, her râvi naklettiği veya yararlandığı nüshayı ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Tarâbîşî, bunlara dayanarak, *"Bütün bu rivâyet edilenlerden kitabın bir seferde yazılmadığı anlaşılıyor, ancak kırtaslar halinde idi ve râviye yazdırılıyor veya onlara okuyordu*"[2634] demektedir. Tarâbîşî'nin bu görüşü, kitabın bir süreç dahilinde yazıldığı vakıasına da uygundur. Ancak şunu belirtelim ki, İbn İshâk eserine nihaî şeklini vermiş ve halifeye sunmuştur. Bunda herhangi bir şüphe yoktur.

2. 4. 3. Târîhu'l-Hulefâ(Kitâbu'l-Hulefâ)

İbnu'n-Nedîm, *Fihrist*'te İbn İshâk'a, el-Emevî'nin naklettiği *Kitâbu'l-Hulefâ* isminde bir kitap nispet eder.[2635] Bu kitabı İbn İshâk'ın eserinin bir bölümü olduğunu savunan Tarâbîşî, *"Yûsuf Horovitz, Fuad Sezgin, Abdulazîz ed-Durî'de "el-Hulefâ"nın Meğâzî'den ayrı bir kitap olarak algılanması konusunda vehme düşmüşlerdir. Aynı şekilde Sezgin Târîh'inde İbn İshâk'ın Meğâzî'sinden bahsederken, "Üç kısma ayrılır; Mübtede, el-Meb'as ve el-Meğâzî" demekte sonra da, "Kitâbu'l-Hulefâ'yı İbnu'n-Nedîm ve Yâkut'a dayanarak ona nisbet etmektedir. Bu karıştırma konusunda İbnu'n-Nedîm dışında bir kaynak yoktur*"[2636] diyerek itiraz etmesi son derece yerindedir. Zira bu kısım da, İbn İshâk'ın genel tarihinin bir bölümünü teşkil etmektedir.

Bu bölümün içeriği hakkında Taberî, İbn Kesîr, İbnu'l-Esîr, İbn Şebbe, İbn Kuteybe gibi diğer eserlerdeki İbn İshâk nakillerine bakmak kâfidir. Bu rivâyetlerden de anlaşılan İbn İshâk'ın eserini kronolojik bir sıra dahilinde sunduğudur. Kendisi, bu bölüme hilâfetle ilgili haberlerle başlamıştır.[2637] İbn İshâk'ın bu bölümde kaydettiği nakilleri arasında; Fâtıma'nın vefatı,[2638] Ridde Savaşları,[2639] Fetih Orduları[2640] ve haberleri,[2641] Hz. Ömer'in tayini,[2642] Ecnâdîn,[2643] Karkas,[2644] Cisr,[2645] el-Buveyb,[2646] Kâdisiyye,[2647] Kınnesrîn[2648] Yermük[2649] Nihâvend,[2650] Cemel ve Sıffîn,[2651] Savaşları, Imvâs vebası,[2652] Hz. Hasan'ın vefatı,[2653]

[2634] Tarâbîşî, 48
[2635] İbnu'n-Nedîm, 184; Tarâbîşî'nin buna itirazı konusunda bkz. Tarâbîşî, 484-485
[2636] Tarâbîşî, 486
[2637] Sakîfe hâdisesi, Hz. Ebu Bekr'in seçilince hutbesi, Hz. Ömer'in açıklamaları gibi, bkz. Taberî, *Târîh*, II, 235-239
[2638] İbn Şebbe, I, 108-109
[2639] bkz. Taberî, *Târîh*, II, 261-264, 266-267, 273, 278-279, 282-283, 285-286, 304
[2640] bkz. Taberî, *Târîh*, II, 307, 331, 340-341, 345-346
[2641] bkz. Taberî, *Târîh*, II, 359, 365, 368, 381-382, 511, 512-513
[2642] Taberî, *Târîh*, II, 355
[2643] Taberî, *Târîh*, II, 355-356
[2644] Taberî, *Târîh*, II, 368-369
[2645] Taberî, *Târîh*, II, 375-376
[2646] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 33
[2647] Taberî, *Târîh*, II, 430-431, 438; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 50
[2648] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 57
[2649] Taberî, *Târîh*, II, 427-428; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 417
[2650] Taberî, *Târîh*, II, 518-519

Muâviye'nin ölümü,[2654] Halifelerin vefat tarihleri,[2655] Hz. Ömer'in Hayber Yahudilerini çıkarması,[2656] Hz. Osman dönemi iç karışıklıklar,[2657] Yıllara göre hac emirleri,[2658] gibi haberlerini saymak mümkündür.

Bu bölümden bazı rivâyetlerine örnek olarak; "*Yemâme, Yemen, Bahreyn ve Şam'a ordu gönderilmesi 12. senede oldu*"[2659]; "*13. yıl; bu yıl, Ecnâdîn Savaşı, Cemâdiyelulâ ayının 3'ünde Cumartesi günü oldu*"[2660]; "*18. yıl girdi. Bu yılda kıtlık ve Imvâs vebası oldu, insanlar telef oldular*"[2661]; *"Osman öldürülünce, Ali b. Ebî Tâlib'e Resulullah(sav)'in mescidinde genel biat yapıldı. Kendisine Basra halkı da biat etti. Medine'de Talha, Zübeyr biat etti…*"[2662] gibi nakillerini verebiliriz. Bu rivâyetlerinden anlaşılan o ki, İbn İshâk bu bölümde fazla ayrıntıya girmeden, kronolojik olarak bilgiler vermekle iktifa etmiştir. Ancak, kesin bir yargıya varmak eserin yeniden inşâsı ile mümkün olabilecektir.

2. 4. 4. Kitâbu'l-Fütûh

Tercih edilen görüşe göre, İbn İshâk bu unvan altında bir eser telif etmiştir. Bu eser, Vâkıdî'nin Fütûh kitaplarının temel kaynağıdır.[2663] Bizim kanaatimiz ise, bu eserin bağımsız bir eser olmasından ziyade, genel tarihinin bir kısmı olduğu ve bu genel tarihinin, bir bölümünü teşkil eden, *K. Târîhi'l-Hulefâ*'nın içeriğine dahil olduğudur.

Bu bölümden rivâyetlere diğer kaynaklarda rastlamak mümkündür; "*Yemâme, Bahreyn ve Şâm'a orduların gönderilmesi, 12. yılda idi*"[2664]; *Cezîra'nın fethi 19. yılda idi. Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkâs'a yazarak…*"[2665]; "(İbn Ebî Cerâde, *Saîd b. Yahyâ b. Saîd el-Emevî'nin Meğâzî'sinde okudum…*) *İbn İshâk dedi ki, Sonra iki komutanın Muaviye b. Ebî Süfyan ve Umeyr b. Saîd el-Ensârî'nin gazveleri oldu. Umeyr, Dımeşk, Belensiye, Havrân,*

[2651] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 208-209; Taberî, *Târîh*, III, 68
[2652] Taberî, *Târîh*, II, 487-489, 507; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 84-85
[2653] Mesûdî, III, 7-8
[2654] Mesûdî, III, 58
[2655] bkz. Ebu Bekr'in vefat tarihi için bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 171; Hz. Ömer'in vefat yaşı için bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 184; Hz. Osman'ın vefat tarihi için bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 197
[2656] İbn Şebbe, I, 185
[2657] İbn Şebbe, III, 1120-1121; IV, 1163-1166, 1216
[2658] Taberî, *Târîh*, II, 379
[2659] Taberî, *Târîh*, II, 291
[2660] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 35
[2661] Taberî, *Târîh*, II, 507
[2662] Rivayetin devamında Cemel ve Sıffîn Savaşlarını oldukça muhtasar bir şekilde Hz. Ali'nin öldürülmesine kadar anlatılmaktadır. Bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 208-209
[2663] Şulul, *el-Vâkıdî*, 48
[2664] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 372
[2665] Taberî, *Târîh*, II, 483-484; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 533

Hıms, Kınnesrîn ve el-Cezira üzerine…"[2666]; "*Harrân, Re'su'l-Ayn, Nusaybîn 19. yılda fethedildi*"[2667]

2. 4. 5. Kitâbu's-Sünne

Katip Çelebi, *Sahîheyn*'den önce mevcut olan *Sünen*'leri anlatırken, İbn İshâk'ın *Siyer*'i dışında *Sünen*'i olduğunu söyler.[2668] Mâlik'in husumetini çektiği söylenen bu eserde muhtemelen, İbn İshâk'ın hadis rivâyetleri vardı. İbrahim b. Sa'd'ın, onun yanında "*Meğâzî hariç 17000 hadisi olduğu*" şeklindeki iddiasına[2669] daha önce yer vermiştik. Ancak İbn İshâk'ın, hadis külliyâtında ciddi anlamda yer bulmamış olması, söz konusu sayının abartılı olduğunu göstermektedir.

İbn İshâk bu eserinde genellikle konulu hadislere[2670] ve fıkhî bir takım uygulamalara yer vermiştir. Bu eserinde zikrettiği konular arasında; suyun temizliği,[2671] Resulullah'ın su hakkındaki hükmü,[2672] Ramazan'da cima,[2673] Zihar kefâreti,[2674] Kıtlık yılında Hz. Ömer'in insanlardan zekat almaması,[2675] zina eden bir cariye konusunda Osman b. Affân'ın fetvası,[2676] Hz. Osman döneminde Cuma ezanı,[2677] Hz. Osman zamanında bir kadının recm edilmesi[2678] gibi rivâyetler vardır.

Bu eserinde İbn İshâk'ın, kelâmî meselelere dair haberlere de yer verdiğini söyleyebiliriz. Onun, kader konusundaki uğradığı ithamlar bir yana, Allah'ın sıfatları konusunda da bir takım rivâyetlerde bulunduğu belirtilmiştir.[2679] İbn İshâk, bu rivâyetleri yüzünden tenkide uğramıştır. Nitekim, Mekkî b. İbrahim, "*Muhammed b. İshâk'la oturdum, kendisi sakalını siyaha boyamıştı ve sıfatlar hakkında hadisler zikretmeye başladı, bunun üzerine ondan uzaklaştım ve bir daha geri dönmedim*" [2680] demektedir.

[2666] İbn Ebî Cerâde, X, 4649
[2667] Taberî, *Târîh*, II, 511
[2668] Kâtip Çelebi, II, 48; ayrıca bkz. Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 11; Guillaume, Int., xıı
[2669] bkz. Zehebî, *A'lâm*, VII,39; VIII, 306; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 27
[2670] İbn İshâk'tan, Tirmizî, Ebu Dâvud, Dârimî ve İbn Mâce *Sünen*'lerinde rivâyette bulunmuşlardır. Bunlar siyer ve *Meğâzî*'ye müteallik haberlerdir. Bkz. Dârimî, II, 539, 546-547; Ebu Dâvud, III, 32-33, 34-35, 123, 130, 140-141, 142-143, 148-149, 170, 179, 191-192, 221; İbn Mâce, II, 929-930, 957; Tirmizî, *Sünen*, IV, 201. Hadis rivâyetleri için bkz. Tirmizî, *Sünen*, IV, 174; Ebu Dâvud, III, 183-185; Dârimî, II, 523
[2671] İbn Şebbe, I, 156-157
[2672] İbn Şebbe, I, 171
[2673] İbn Şebbe, II, 396-398
[2674] İbn Şebbe, II, 399-400
[2675] İbn Şebbe, II, 745
[2676] İbn Şebbe, III, 852
[2677] İbn Şebbe, III, 959
[2678] İbn Şebbe, III, 976-977
[2679] bkz. Zehebî, *Mîzân*, VI, 62
[2680]Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 226; İbn Seyyidinnâs, I, 60; İbn Seyyidinnâs, "*Bu, o kadar abartılacak bir iş değildir. Seleften bir grup te'viline ihtiyaç duyulan bu konuda müşkilin halli için rivâyete ruhsat vermişlerdir. Özellikle de hadis bir hüküm veya başka bir iş tazammun ediyorsa. Bu hadisler de bu türden rivâyetler olabilir*" diyerek İbn İshâk'ı savunmuştur. Bkz. İbn Seyyidinnâs, I, 63

Bu eserinin içerisine dahil olduğunu düşündüğümüz bazı nakillerine örnek olarak; "*Resulullah(sav), "Ok konusunda üç kişi cennete gider, yapan, atan…"*[2681]; "*Resulullah(sav) Uhud'da şehit olan kardeşlerimizin ruhlarını Allah cennette kuşun içine yerleştirdi…"*[2682]; *"Ömer b. el-Hattâb mescitte bir grup tüccarın ticaretlerini, dünyalıklarını konuştuğunu işitti. O, mescitler, Allah'ı zikretmek için yapıldı. Ticaretlerinizi ve dünyanızı konuşacaksanız el-Bakî'ye çıkın" dedi*"[2683] şeklindeki rivâyetlerini zikretmek mümkündür.

İbn İshâk'ın bu eserlerine ek olarak *Kitâbu'r-Ridde*[2684] ve Bekr'le Tağlib arasındaki savaşı anlattığı *Kitâbu Harbi'l-Besûs*[2685] isimli başka kitaplarından da bahsedilmektedir. Ancak bunlar da, muhtemelen genel tarihinin kısımlarından ibarettir. İbn İshâk'ın, *Kitâbu'r-Ridde*'sinden nakiller Taberî, Belâzurî ve Kilâî'den gelmiştir. [2686]

2. 5. Metodu

2. 5. 1. İsnâd Kullanımı

Juynboll, "*İbn İshâk, hocalarının tedvîn ettiği(veya uydurduğu) rivâyet malzemelerini çok sık kullanmakta, bununla birlikte, Mizzî'nin onu ilk müşterek râvi konumunda kaydettiği gibi, rivâyetleri(haberleri) bizzat kendisinin ürettiği anlamına da gelmektedir*"[2687] diyerek İbn İshâk'a asılsız bir suçlamada bulunmuştur. İbn İshâk'ın bir araya getirdiği malzemenin bolluğu ve çeşitliliğinin, onu, yeter derecede güvenilir olmayan bir miktar hadisi kabul etmeğe mecbur bıraktığını[2688] söyleyebiliriz. Ancak bundan kendisinin bu tür haberleri imal ettiği gibi bir sonuca gitmek mümkün değildir. Nitekim, İbn İshâk'ın isnâd kullanımı konusunda özel bir makale kaleme alan J. Robson, "*Eğer İbn İshâk, muttasıl isnâdlar elde edemedi ise, bunu açıkça göstermesi tabiidir ve böyle isnâdlar verdiği zaman onun yalan söylediğini kabul etmek güçtür*"[2689] demektedir.

Onun, doğrudan aldığı kaynaklara, başka bir râvinin aracılığı ile ulaşmasını İbnu'l-Medînî, İbn İshâk'ın sıdkına delil olarak getirmiştir.[2690] Aynı şekilde İbn Hıbbân da, "*Muhammed b. İshâk, ilme olan rağbeti ve hırsından dolayı kendisinden yaşlı olan, akranı olan ve kendisinden daha genç olanlardan rivâyet etmiştir. Bazen kendisinin görmüş olduğu bir adamdan doğrudan rivâyet ederken, başka bir yerde râvi ile, daha başka yerde de*

[2681] Tirmizî, *Sünen*, IV, 174
[2682] Ebu Dâvud, III, 32-33
[2683] İbn Şebbe, I, 34
[2684] bkz. Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde(el-Kûfî rivâyeti), (takdim)*, 5; Vâkıdî, *K. Ridde, (takdim)*, 21
[2685] bkz. Ebu Suaylik, 36
[2686] Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde*(*el-Kûfî rivâyeti*), *(takdim)*, 18
[2687] Juynboll, "İsnâd Kullanma Yöntemi", 118
[2688] Vida, "Sîre", *İA*, X, 701
[2689] Robson, James, "İbn İshâk'ın İsnâd Kullanışı", çev: Talat Koçyiğit, *AÜİFD*, X, (1962), 117-126, 125
[2690] bkz. İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 384; Zehebî, *A'lâm*, VII, 51; *Mîzân*, VI, 62; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 28

râvisine başka bir râvi ile ulaşıyor. Şayet o, bu konuda yalanı helal görmüş olsaydı inzâle[2691] *ihtiyaç duymaz, bilakis görüştüğü kişiden doğrudan rivâyet ederdi. Bu onun rivâyette sıdkına, adaletinin şöhretine delildir*"[2692] diyerek, onun kaynak kullanımı konusundaki hassasiyetini övmektedir. İbn Hıbbân'ın burada anlatmak istediği, İbn İshâk'ın aynı kaynaktan üç farklı şekilde nakilde bulunduğudur;

a-İbn İshâk-Kaynağı

b-İbn İshâk-R_1-Kaynağı

c-İbn İshâk-R_2-R_1-Kaynağı. Aslında istese sadece ilk şekli ile rivâyet edebileceği halde, bunu yapmamış, bilakis habere nasıl ulaşmışsa o şekilde nakletmiştir. Bu konuda en dikkat çekici örnek, onun Zührî'den rivâyetidir. Zührî'den doğrudan haber alma imkanı olmasına karşın bazı durumlarda ondan râviler vasıtasıyla haber naklinde bulunmuştur.[2693]

İbn İshâk, hadis rivâyetinde muhaddislerin yöntemine bağlı kalmamıştır. Bu yüzden de, bazıları tarafından tenkit edilmiştir.[2694] İbn İshâk'ın isnâd kullanmadan veya sadece kendi şeyhini zikretmekle iktifa ettiği, bazen sadece sahabe veya Hz. Peygamber'i zikretmekle yetindiği ifadeler, onun konu anlatımında kullandığı bir yöntemdir. Bunun arkasından ekseriya, hâdisenin çeşitli isnâdlarını vermeğe yahut vukuu bulan şeyin farklı anlatışlarını göstermeğe devam eder.[2695]

Bazı durumlarda İbn İshâk'ın sened tamamladığı görülmektedir; "İbn İshâk-Muhammed b. Cafer b. ez-Zübeyr, "Muhammed b. İshâk dedi ki, "*Onun, Urve b. ez-Zübeyr'den başka birinden rivâyet ettiğini bilmiyorum*"[2696]; "*İbn İshâk-Abdullah b. Nüceyh-Sanırım Mücâhid'den rivâyet etti…*"[2697] Bu durum, İbn İshâk'ın senede önem verdiğini ve isnâd ilminin kurallarını bildiğini göstermektedir. İbn İshâk'ın, İbn Hişâm nüshasında, tekrarları ile beraber yaklaşık olarak 560 sened zikretmesi de onun senede verdiği önemi göstermesi bakımından kayda değerdir.

İbn İshâk'ın senedlerinde bazen şüphe ifade eden ibarelere rastlamak mümkündür; "*Muhammed b. Cafer b. ez-Zübeyr* **veya** *Muhammed b. Abdirrahman b. Abdillah b. Husayn*"[2698] Bu ibare, şayet İbn İshâk'a aitse muhtemelen düzenli olarak tutmadığı notları

[2691] 'Âlî isnâd en son râviyi haberin kaynağına en az râvi sayısı ile ulaştıran en kısa yoldur. Râvi sayısı daha çok ve daha uzun olanlar ise, nâzil isnâdlardır. Nâzil isnâdlar, râvi sayısının çokluğu ve bu çokluk halinde hata yapılması ihtimalinin fazlalığı dolayısıyla, hadisçiler arasında rağbet görmemiştir. [bkz. Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 359-360]

[2692] İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 384; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 29

[2693] bkz. İbn Hişâm, III, 223, 321

[2694] A. Emin, *Duha'l-İslâm*, II, 333

[2695] Robson, 118

[2696] Taberî, *Târîh*, II, 162

[2697] İbn İshâk, *Sîre*,118

[2698] İbn Hişâm, I, 99

karıştırdığını ifade için kullanmıştır. Aksi halde, râvisinin veya müstensihlerden birinin tasarrufu olarak değerlendirmek gerekir. Bu ibarenin İbn İshâk'a ait olanları da bulunmaktadır; "*Abdullah b. Ebî Necîh el-Mekkî-Ashabından Atâ ve Mücâhid* **veya** *bunu rivâyet edenden*"[2699]; "*Abdurrahman b. el-Hâris-Ömer'in ailesinden biri* **veya** *ailesinden*"[2700]; "*Yezîd b. Rûmân-Urve b. ez-Zübeyr* **veya** *alimlerden başka birinden*"[2701]; "*Hâris b. Hâtıb el-Cumahî'nin mevlâsı Cehm b. Ebî Cehm-Abdullah b. Cafer b. Ebî Talib* **veya** *ondan rivâyet eden birinden*"[2702]; "*Ashabımızdan itham edilmeyen biri-Zeyd b. Eslem-Rebîa b. Ibâd ed-Deylî* **veya** *Ebu Zinâd'ın rivâyet ettiği biri*"[2703] Bu kullanımlarda da görüleceği üzere, İbn İshâk burada şeyhinin kaynağı hakkında tahminde bulunmakta, muhtemel kaynaklarına işaret etmektedir. Burada bir genelleme yapacak olursak, İbn İshâk'ın şeyhinin kaynağını ifade için kullandığı "*veya*" ibaresi, onun tahminine işaret ederken, birinci kaynak için kullanılan "*veya*" ibaresi, bir karıştırmaya ya da râvi veya müstensih tasarruflarına işaret etmektedir. Bizim bu görüşümüzü destekleyecek deliller de bulunmaktadır; "*Sevr b. Yezîd-ilim ehlinden biri*" şeklindeki senedde geçen meçhul râvi hakkında İbn İshâk, "*Ben onun Hâlid b. Ma'dân el-Kilâî'den başkası olduğunu sanmıyorum*"[2704] diyerek bir nevi tahminde bulunmuştur. İbn İshâk'ın bu tahminlerini rasgele yapmadığını kaynağının kaynaklarına dayandığını da belirtelim. Nitekim yukarıdaki, Sevr'in kaynağı ile ilgili tahmin nedeni, daha önceden "*Sevr b. Yezîd-Hâlid b. Ma'dân el-Kilâî*"[2705] şeklindeki senedidir.

İbn İshâk, anlatılanların benzer veya az farklılıklar içerdiği, kaynakların ise farklı olduğu durumlarda, kaynaklarını birleştirerek, toplu isnâdını(telfik) oluşturmuş ve eserinde sık sık bu yönteme başvurmuştur. Bu bazen kendisinden, bazen de şeyhinden kaynaklanan telfiklerdir.[2706] İbn İshâk, bazı durumlarda, önce ortak senedini zikreder, ancak daha sonra haber içerisinde her bir kaynağının rivâyetlerini ayrı ayrı zikretmek suretiyle bir nevî telfikini iptal eder.[2707]

İbn İshâk da kendisinden önceki siyer kaynakları gibi, telfike başvurmasından dolayı eleştirilmiştir; "Eyyûb b. İshâk İbn Sâmirî, "*Ahmed'e İbn İshâk bir hadiste münferid kalırsa hadisini kabul eder misin?" dedim. O, "Allah'a yemin ederim ki hayır, ben onun bir*

[2699] İbn Hişâm, I, 346
[2700] İbn Hişâm, I, 350
[2701] İbn Hişâm, II, 410
[2702] İbn Hişâm, I, 162
[2703] İbn Hişâm, II, 422-423; ayrıca bkz. İbn Hişâm, II, 538, 544; III, 47, 174; IV, 599
[2704] İbn Hişâm, I, 166
[2705] İbn Hişâm, I, 307
[2706] Örnekler için bkz. İbn Hişâm, II, 588, 605, 606, 607; III, 51, 60, 184, 214, 297, 281, 290; IV, 516; İbn Şebbe, I, 328; Taberî, *Târîh*, II, 105, 109, 111, 112, 181
[2707] bkz. İsrâ Haberi; İbn Hişâm, II, 396-402

topluluktan tek bir hadis rivâyet ettiğini ve kimin neyi söylediğinin birbirinden ayrılmadığını gördüm" dedi."[2708]

İbn İshâk bazı nakillerinde ise, senedini haberin sonunda vermektedir.[2709] İbn İshâk'ın rivâyet metodolojisinde yenilikleri arasında sayabileceğimiz bu yönteme başvurma gerekçesi muhtemelen, kendi verdiği bilgilerle kaynaklarının nakillerini birbirinden ayırmaktır. Burada, aynı senedin haber içerisinde tekrarlanması durumunun İbn İshâk'ın değil, İbn Hişâm'ın tasarrufu olduğunu da ayrıca belirtelim. İbn Hişâm da kendi nakilleri ile İbn İshâk'ın nakillerinin karışmaması için, bazen İbn İshâk senedini tekrarlamak ihtiyacı hissetmiştir.[2710]

İbn İshâk'ın anlatıları arasında sözlü nakle örnek olabilecek rivâyetlere de rastlanmaktadır; "*Ebu Firâs b. Ebî Sünbüle el-Eslemî-kavminden ihtiyarlar-Vakaya şahit olanlar dediler ki*,(Benî Cezîme seriyyesinde olan bir hâdise)"[2711] Görüleceği üzere şahit olanlardan işiten ihtiyarların bu haberi sözlü olarak naklettikleri aşikardır. İbn İshâk'ın Ebu Firâs'tan sadece bir haber naklettiğini göz önüne alırsak muhtemelen kaynağından da sözlü olarak almıştır. İbn İshâk'ın kabilelerden (kabilenin yaşlılarından) topladığı haberlerde bu durum sıkça görülür.

2. 5. 2. Kaynak Kullanımı

İbn İshâk'ın, kaynakları arasında "*alimin biri, fülan aileden bir şahıs, fülan kabileden bir şahıs*" gibi, müphem râviler zikrettiği görülmektedir. Bu müphem râvi meselesinin kimse tarafından halledilemediğini belirten Robson, bu meçhul şahsın hüviyetini tespit etmeğe çalışmanın faydasız bir gayret gibi görüldüğünü ifade eder.[2712] Burada şunu ifade edelim ki, haber kabulünde, "أخبرني من لا أتهم" tabiri konusunda ihtilaf var ise de, "أخبرني ثقة" tabiri ta'dil için yeterli görülmemiş,[2713] "عن فلان" tabiri ile nakledilen haberin de delil olarak getirilemeyeceği ifade edilmiştir. [2714]

İbn İshâk'ın "*ilim ehlinden bir adam*" ve "*itham etmediğim biri*" gibi müphem bir kaynağa atıfta bulunmasının nedenleri konusunda değişik fikirler yürütmek mümkündür. Öncelikle İbn İshâk'ın müphem kaynaklarının birbirinden ayrılması gerekir. Zira, bütün müphem kaynaklar aynı nedenle gizlenmiş değildir. Kanaatimizce kaynağının ismini vermemesinin en önemli nedeni, kendisinden başka kimsenin tanımamasıdır; "*Yûnus ve*

[2708] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, I, 230; Mizzî, XXIV, 422; Zehebî, *A'lâm*, VII, 46; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 28; İbn Seyyidinnâs, önemli olanın manada birlik olduğu gerekçesiyle bu eleştiriyi reddetmektedir. Bkz. İbn Seyyidinnâs, I, 64
[2709] bkz. İbn Hişâm, II, 494, 509; III, 58, 235, 280, 285, 305; IV, 503
[2710] bkz. İbn Hişâm, II, 661
[2711] İbn Hişâm, IV, 434
[2712] bkz. Robson, 118-118
[2713] Beygûnî, 188-189
[2714] Hatîbu'l-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 412

Ziyâd-İbn İshâk-Mısır halkından, ilim ehli olan kendisine Muhammed b. Ebî Muhammed denilen biri-Saîd b. Cübeyr ve İkrime-İbn Abbâs, "Kureyş'in ileri gelenleri toplandı…"[2715] Görüleceği üzere kaynağının aslında tanınmadığını İbn İshâk bizzat kaydetmiştir. Bazen de, meçhul kaynağı hakkında kısa açıklamalarda bulunarak onu okuyucuya tanıtmak istemektedir; "*Mısır halkından bir şeyh-kırk küsur yıldır yanımıza gelmişti-İkrime-İbn Abbâs*"[2716]; "*Benî Temîm'den Hâris b. Hâtıb'la evli olan bir kadının mevlâsı olan Cehm b. Ebî Cehm-kendisine Hâris b. Hâtıb'ın mevlâsı denilirdi-*"[2717]; "*Abdulmelik b. Abdillah b. Ebî Süfyân b. el-A'lâ b. Câriye es-Sakafî-kendisi kavrayışlı (واعية) idi-Bazı ilim ehli*"[2718]; "*…Ebu Ruhm el-Ğıfârî'nin kardeşi oğlu-Ebu Ruhm Kulsûm b. el-Husayn-kendisi Resulullah'ın Rıdvân biatine katılan ashabındandı-*"[2719] Bu türden açıklamaları da gösteriyor ki, aslında İbn İshâk, kaynağının sadece ismini söylemesi dahi onun durumunu değiştirmeyecekti. Bu yüzden de, onun hakkında açıklamalar getirmekle iktifa etmiştir. Özellikle kabile haberlerinde rastladığımız "*falan kabileden bir adam*" şeklindeki meçhul kaynaklar, İbn İshâk'tan başka kimsenin tanımadığı kişileri ifade etmektedir. İbn İshâk, kabileleri dolaşmış, Hz. Muhammed'in hayatına dair, onların bildikleri, şahit oldukları veya işittikleri haberleri toplamıştır. Her halükarda meçhul bir şahıs olması hasebiyle, İbn İshâk onun ismini zikretmek yerine sadece konuyla ilgisine işaret etmekle yetinmiştir.

İbn İshâk'ın bazen, meçhul olarak verdiği râvinin ismini tespit etmek de mümkündür. Kendisi, "*Benî Sa'd b. Bekr'den biri bana anlattı ki*" diyerek Huneyn'de Hz. Muhammed'in süt kardeşi Şeyma'nın getirilmesi haberini nakleder.[2720] Haberin devamında ise, *Yezîd b. Ubeyd es-Sa'dî*'ye dayanarak, Şeymâ'nın Resulullah'la görüşmesini anlatır.[2721] Dolayısıyla İbn İshâk'ın "*Benî Sa'd b. Bekr'den biri*" dediği kişi muhtemelen Yezîd b. Ubeyd'dir.

İbn İshâk'ın kaynağını bu tür ifadelerle gizlemesinin bir diğer nedeni de, kaynağının tenkit edilmiş olmasıdır. Kendisinin Şurahbîl b. Sa'd'ın hadisinden sakındırması ile ilgili sözünü daha önce zikretmiştik.[2722] Bununla beraber, eserinde "*alimin biri*" "*bana göre sika olan biri*" gibi ifadelerle haber aldığı kaynaklardan birinin Şurahbîl b. Sa'd olması oldukça yüksek bir ihtimaldir. Zira, her ne kadar kesin bir neticeye ulaşmak mümkün olmasa da, meçhul kaynağın, kaynaklarından hareketle, onların kimliklerinin tespiti hususunda bir sonuca ulaşmak mümkün olabilir. İbn İshâk'ın, meçhul kaynaklarının kaynakları arasında yer alan;

[2715] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 55
[2716] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 58-59; Zehebî, *es-Sîre*, 88
[2717] İbn İshâk, *Sîre*, 26
[2718] İbn İshâk, *Sîre*,101; ayrıca bkz. İbn Hişâm, II, 389
[2719] İbn Hişâm, IV, 528; ayrıca bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 151-152; İbn Hişâm, II, 585
[2720] İbn Hişâm, IV, 458
[2721] bkz. İbn Hişâm, IV, 458
[2722] bkz. Ukeylî, IV, 25; Zehebî, *A'lâm*, VII, 52; *Mîzân*, VI, 57-58

Ebu Saîd el-Hudrî, İbn Abbâs, Ebu Hureyre, Hasan[şayet-b. Ali b. Ebî Tâlib'se] ve "*bana ulaştı*" kaydıyla verdiği Câbir b. Abdillah, **Şurahbîl b. Sa'd**'ın kaynakları arasında yer almaktadır. Buna dayanarak, söz konusu şahsın Şurahbîl b. Sa'd olduğunu söyleyebiliriz.[2723] Kendisinin, Şurahbîl'in ismini zikretmesi, muhalifleri için yeni bir tenkit kapısını açacaktı. Bu yüzden, kendi indinde güvenilir olduğunu belirtmekle yetinmiş, ismini zikretmemiştir. Burada belirtelim ki, İbn İshâk Şurahbîl'den sorulduğu zaman, *"Şurahbîl'den rivâyette sakın"*[2724] demesi de oldukça ilginçtir. Muhtemelen İbn İshâk, önceden haber aldığı Şurahbîl konusunda sonradan fikir değiştirmiş ve onun rivâyetinden sakınılmasını tavsiye etmiştir. Bununla beraber ondan aldığı haberleri de zayi etmek istememiş, Şurahbîl bahsinde değindiğimiz gibi bir çok alimin yaptığını yaparak, ismini gizlemek suretiyle haberlerini nakletmiştir.

İbn İshâk'ın kaynağını gizlemesinin bir diğer muhtemel nedeni de, ilmî rekabettir. İbn İshâk, Musâ b. Ukbe'yi eserinde zikretmemiştir ve Vâkıdî'nin, *Meğâzî*'de İbn İshâk'ı zikretmeme nedeni ile, İbn İshâk'ın Musâ b. Ukbe'yi zikretmeme nedeni aynıdır; alanlarında rakiplerinin olmadığını vurgulamak. İsmini zikretmemesine karşın, İbn İshâk'ın, Musâ'dan haber naklinde bulunduğunu söyleyebiliriz. Burada da yukarıdaki yönteme başvurduğumuz zaman, ismi zikredilmeyen şeyhin kaynakları ile Musâ b. Ukbe'nin kaynakları arasındaki paralellik dikkat çekmektedir. İbn İshâk'ın, meçhul kaynağı ile ulaştığı şahıslar arasında olan, Urve b. ez-Zübeyr, İkrime (İbn Abbâs'ın mevlâsı), Zührî, Atâ b. Ebî Mervân el-Eslemî, Ebu Seleme ve Enes b. Mâlik, Musâ b. Ukbe'nin kaynakları arasındadır. İbn Kesîr'in aktardığı bir anekdot da, bizi bu konuda desteklemektedir; "*İbn İshâk dedi ki, "Bazı alimler iddia ederler ki, "Resulullah, Abdullah b. Cahş el-Esedî Seriyyesini, Gazvetu'l-Ebvâ'dan dönüş yolunda Medine'ye ulaşmadan gönderdi"* dedikten sonra, İbn Kesîr, bunu Musâ b. Ukbe-Zührî kanalı ile anlatmaktadır.[2725]

Bazı durumlarda da, İbn İshâk'ın değil, kaynağının kendi ismini gizlediği görülmektedir; *"…Yûnus b. Bükeyr-Muhammed b. İshâk-Abdullah b. el-Hâris b. Nevfel'den işiten biri ismini benden gizledi-İbn Abbâs-Ali b. Ebî Talib"*[2726] Bu da göstermektedir ki, İbn İshâk, ilgilendiği bir konuda, kaynağının ismine fazla takılmamaktadır. Nitekim, bazen iki

---

[2723] Burada İbn İshâk'ın, Şurahbîl'in ismini zikrederek de, ondan rivâyette bulunduğunu belirtelim. Vâhidî'nin zikrettiği haber, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh hakkında inen ayetle ilgilidir ve senedi; "*Muhammed b. Ya'kûb el-Emevî-Ahmed b. Abdilcebbâr-Yûnus b. Bükeyr-Muhammed b. İshâk-**Şurahbîl b. Sa'd***" şeklindedir. Vâhidî, 182

[2724] Fellâs, onun bu sözü hakkında; "*Şaşılacak şey, adam ehl-i kitap'tan rivâyet ediyor da, Yahyâ b. Saîd, Asımu'l-Ahvâl, Mutır, Ebu Ma'şer el-Medenî'nin rivâyet ettiği Şurahbîl b. Sa'd'dan yüz çeviriyor*" demiştir. Bkz. Ukeylî, IV, 25; Zehebî, *A'lâm*, VII, 52; *Mîzân*, VI, 57-58

[2725] bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 259. Başka bir örnek için bkz. Musâ b. Ukbe, *el-Meğâzî, (takdim)*, 46

[2726] İbn İshâk, *Sîre*, 126; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 44

meçhul râvinin peş peşe zikredildiği senedler görülmekte,[2727] meçhul kaynaklara dayanan birleşik senedlere rastlanmaktadır.[2728]

İbn İshâk, kaynağının ismini gizleyen ilk tarihçi değildir. Kendisinden önce, Urve b. ez-Zübeyr, Zührî, Abdullah b. Ebî Bekr de değişik gerekçelerle kaynaklarını gizleme ihtiyacı duymuşlardır. İbn İshâk'ın bu konuda kendisinden önceki hocalarından etkilendiğini söylemek mümkündür. Zira, onlardan bu tür haberler nakletmiştir; "*Muhammed b. Cafer b. ez-Zübeyr-Urve b. ez-Zübeyr-Benî Neccâr'dan bir kadın,"Benim evim…*"[2729]; "*Muhammed b. İshâk-Zührî ve Abdullah b. Ebî Bekr-Muhammed b. Seleme'nin çocuklarından biri, Fedek ehlinin Resulle anlaşmaları…*"[2730]

İbn Hıbbân'ın ifade ettiği gibi,[2731] İbn İshâk'ın, "*itham etmediği biri*"nden haber nakletmesinde, ilme karşı olan hırsının da etkili olduğunu söyleyebiliriz. İbn İshâk, İbn Abbâs'ın, Necde b. Âmir'e mektubunu kaynak zikrederek anlatırken,[2732] bu haberle ilgili başka bir ayrıntıyı "*itham etmediği*" kaynağından nakletmektedir.[2733] Bu da onun, hiçbir haberi dışarıda bırakmak istemediğinin göstergesidir. Normal şartlarda ilk haberle yetinebileceği halde böyle yapmamış, ismini gizlemek durumunda kaldığı kaynağından gelen haberi de nakletmiştir.

İbn İshâk, kendisinden önceki siyer alimlerinde de görülen, kaynak-hâdise ilişkisine de kaynakları vasıtasıyla veya doğrudan ulaşmak suretiyle dikkat etmiştir; "*Zeyd b. Amr b. Nüfeyl ailesinden biri, Zeyd b. Amr'ın Ka'be'ye girerek…*"[2734]; "*Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm-Yahyâ b. Abdillah b. Abdirrahman b. Esad b. Zurara, "Resulullah, Ebu Ümâme(Esad b. Zurara)'nın ölümünde…*"[2735]; "*Kûfe ehlinden Yahyâ b. Ebi'l-Eşas el-Kindî-İsmail b. İyâs b. Afif-babasından-dedesinden, Afif'in Resulullah'ı ve Müslüman olanları görmesi…*"[2736] İbn İshâk'ın nakilleri arasında bu türden bir çok örnek bulmak mümkündür.[2737] Onun, Medine kaynaklı haberlerde, Âsım b. Ömer,[2738] Abdullah b. Hazm[2739] veya ikisine birden başvurması[2740] da, aynı şekilde kaynak-hâdise ilişkisi ile

[2727] bkz. İbn Hişâm, II, 404 ; IV, 611-612; Taberî, *Târîh*, II, 145, 201
[2728] bkz. İbn Hişâm, II, 480
[2729] İbn Hişâm, II, 509; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 247
[2730] İbn Şebbe, I, 193
[2731] İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 384; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 29
[2732] "*Yezîd b. Hârun-Muhammed b. İshâk-Zührî ve Muhammed b. Ali-Yezîd b. Hürmüz*" bkz. İbn Şebbe, II, 647
[2733] "*Muhammed b. İshâk-İtham etmediğim biri-Yezîd b. Hürmüz*" bkz. İbn Şebbe, II, 649
[2734] İbn İshâk, *Sîre*, 96; İbn Hişâm, I, 230
[2735] İbn Hişâm, II, 507; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 243
[2736] İbn İshâk, *Sîre*, 119; Taberî'de "*dördüncü Müslüman olacağı*" ibaresi vardır. Bkz. *Târîh*, I, 538
[2737] bkz. İbn Hişâm, II, 475, 494, 516, 586, 588, 605; III, 49, 82, 101, 192, 335
[2738] bkz. İbn Hişâm, I, 213; II, 428, 507, 524, 525, 541; III, 87; İbn Şebbe, II, 408-409; Taberî, *Târîh*, I, 558; II, 9, 73; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 714-715, 716
[2739] bkz. İbn Hişâm, II, 435, 446; III, 309, 312; Taberî, *Târîh*, I, 560-562; II, 119, 121

açıklanabilir. Bütün bunlara dayanarak, İbn İshâk'ın haberlerini, konunun uzmanlarından almaya özen gösterdiğini söyleyebiliriz.

İbn İshâk'ın en dikkat çekici orijinalitesi, şahıs kaynaklarından ziyade, kabile haberlerinde görülmektedir. Kendisinden önceki siyer kaynaklarında oldukça ender görülen kabilelerden haber nakli, eserinde bir çok kabile rivâyetlerine yer veren İbn İshâk'la zirveye çıkmıştır. İbn İshâk, seriyye, gazve veya kabile üyeleriyle ilgili haberlerde, ilgili kabilenin şahitliğine başvurmaya özen göstermiştir; "*Benî Âmir'den ihtiyarlar,* (Benî Kilâb'ın Resule elçi olarak gelmeleri)"[2741]; "*Eslem'den bir adam-Onlardan bir şeyh,* "(Benî Mülevveh üzerine el-Kedîd Gazvesi) *o gece ashabın parolası, "öldür öldür" idi*"[2742]; "*Benî Sa'd b. Ebî Bekr'den bazıları, Resulullah'ın süt kardeşi…*"[2743]; "*Yemâme halkından Benî Hanîfe'den bir ihtiyar iddia etti ki, "Benî Hanîfe heyeti*...(Müseylime)"[2744]; "*Tayy'dan adamlar,* (Tayy heyeti)… "[2745] İbn İshâk'ın bu türden nakillerine daha bir çok örnek vermek mümkündür.[2746]

Daha önceden, İslâm tarihçilerinin arkeolojiye ilgi duyduklarından bahsetmiştik. İbn İshâk'ta arkeolojik bulguların anlatımına dayanan rivâyetlere rastlamak mümkündür. Mevzû olmaları oldukça yüksek bir ihtimal olan bu türden nakillerine örnek olarak; "*İddia ettiklerine göre, ilk dönemlerde Yemen'de bir taş üzerine, Zebur'dan bir yazı yazılmıştı…*"[2747]; "*Kureyş'in Rukn'de Süryanice bir yazı(kitabe) bulduğu anlatılır. Yahudi bir adam okuyuncaya kadar, onda ne yazdığını anlamadılar. Onda şöyle yazılı idi…*"[2748] gibi rivâyetlerini zikretmek mümkündür. İbn İshâk'ın bu tür rivâyetlere karşı belli bir şüphe taşıdığını da belirtelim. Nitekim, bir naklinde, "*Leys b. Ebî Süleym, Ka'be'de Nebî(sav)'in nübüvvetinden 40 yıl önce bir yazı bulduklarını iddia etti. Şayet söylediği doğru ise, onda şöyle yazılıymış …*"[2749]

2. 5. 3. Vesika Kullanımı

İbn İshâk sadece *Siyer*'inde değil, diğer rivâyetlerinde de vesika kullanımına ayrı bir önem vermiştir.[2750] Kendisi, kullandığı vesikanın güvenilir olmasına önem vermiş, bu konuda soruşturmalar yapmıştır. Nitekim, Mısır'da, Yezîd b. Ebî Habîb'in kendisine rivâyet ettiği,

---

[2740] bkz. İbn Hişâm, III, 280, 281, 290; Taberî, *Târîh*, II, 105, 108, 109, 188
[2741] İbn Şebbe, II, 597-598
[2742] İbn Hişâm, IV, 611; Taberî, *Târîh*, II, 145
[2743] İbn Hişâm, IV, 458; Taberî, *Târîh*, II, 171
[2744] İbn Hişâm, IV, 576; Taberî, *Târîh*, II, 199
[2745] İbn Hişâm, IV, 577; Taberî, *Târîh*, II, 203
[2746] bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 172; İbn Hişâm, II, 636; III, 90, 99, 282, 302, 310, 332
[2747] İbn Hişâm, I, 70
[2748] İbn Hişâm, I, 196
[2749] İbn Hişâm, I, 196
[2750] Hz. Ömer'in, komutanlarına yazdığı mektup gibi, bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 533

Resulullah'ın krallara gönderdiği elçilerle ilgili bir vesikanın sıhhati konusunda Zührî'ye başvurmuştur.[2751]

Horovitz, İbn İshâk'ın kendisinden önce kimsenin tedvîn etmediği vesikaları da naklettiğini belirterek buna Medine Sözleşmesini örnek olarak verir.[2752] Horovitz'in yanıldığı ortadadır. Zira, daha önce de belirttiğimiz gibi bu vesikayı ilk nakleden Zührî'dir. Her ne kadar, İbn İshâk, bu vesikanın kaynağı hakkında herhangi bir bilgi vermemiş ise de[2753] Ebu Ubeyde'nin Zührî kaynaklı olarak naklettiği sözleşme metni ile İbn İshâk'ın naklettiği metni karşılaştırdığımız zaman,[2754] İbn İshâk'ın bu vesikayı Zührî'den aldığı görülecektir.

İbn İshâk eserinde bir çok vesika zikretmiştir. Bunlar arasında;

1-Ebrehe'nin Necâşî'ye, kendisini affetmesi konusunda yazdığı mektubu,[2755]

2-Ebrehe'nin, kilise inşâsından sonra Necâşî'ye mektubu,[2756]

3-Kisrâ'nın Bazân'a, Nebî'ye bir adam göndererek, onu uyarmasını emrettiği mektubu,[2757]

4-Hz. Ömer'in bir ayeti, Mekke'de kalan arkadaşlarına bildirdiği mektubu,[2758]

5- Resulullah'ın Habeş melikine mektubu,[2759] onun cevabı,[2760]

6-Resulullah'ın, Hayber Yahudilerine kendisini kitaplarında bulup bulmadıklarını sorduğu mektubu,[2761]

7-Medine Sözleşmesi,[2762]

8- Hz. Muhammed'in, seriyye komutanı Abdullah b. Cahş'a mektubu,[2763]

9-Ebu Süfyân'ın, Mekkelilere kervanın kurtulduğunu haber verdiği mektubu,[2764]

10-Hudeybiye anlaşması,[2765]

11-Hudeybiye'de, kaçan iki kölenin iadesi için, sahiplerinin Resulullah'a yazdıkları mektup,[2766]

[2751] İbn Hişâm, IV, 607
[2752] bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 85
[2753] bkz. İbn Hişâm, II, 501
[2754] İbn Hişâm, II, 501-504; krş. Ebu Ubeyd, 215-217
[2755] İbn Hişâm, I, 42
[2756] İbn Hişâm, I, 43
[2757] İbn Hişâm, I, 69
[2758] İbn Hişâm, II, 475; Vâhidî, 312
[2759] Taberî, *Târîh*, II, 131-132
[2760] Taberî, *Târîh*, II, 132
[2761] İbn Hişâm, II, 544
[2762] İbn Hişâm, II, 501-504
[2763] İbn Hişâm, II, 601-602; Taberî, *Târîh*, II, 15-16
[2764] İbn Hişâm, II, 618
[2765] Sadece anlaşmanın şartları ve şahitlerin isimleri var. Bkz. İbn Hişâm, III, 317-319
[2766] Ebu Dâvud, III, 148-149

12-Kureyş'in Resulullah'a, ticaret yolunun açılmasında aracı olması için yazdığı mektup,[2767] Hz. Peygamber'in, yolu açması için Sümâme b. Üsâl'e yazdığı mektubu,[2768]

13-Büceyr b. Züheyr'in, kardeşi Ka'b b. Züheyr'e Müslüman olması için yazdığı mektup,[2769]

14-Resulullah'ın hanımlarına Hayber gelirinden verdiği payların ahitnamesi,[2770]

15- Resulullah'ın Kisra'ya mektubu,[2771]

16- Hz. Peygamber'in, Himyer meliklerine mektubu,[2772]

17- Hâtıb b. Ebî Beltea'nın mektubu,[2773]

18-Hz. Muhammed'in Sakiflilere yazdığı mektup,[2774]

19-Hâlid b. el-Velîd'in, Necrân'daki Benu'l-Hâris'in Müslüman olduğunu bildirdiği mektubu,[2775] Resulullah'ın, Hâlid'e cevabî mektubu,[2776]

20-Resulullah'ın, Amr b. Hazm'a(Benu'l-Hâris b. Ka'b'a gönderirken) mektubu,[2777]

21-Resulullah'ın Rifâa b. Zeyd el-Cüzâmî ve kavmine gönderdiği mektubu,[2778]

22- Cerbâ ve Ezruh halkı(Yuhanna b. Raube) ile yapılan anlaşma,[2779]

23-Müseylime'nin Resulullah'a mektubu,[2780] Resulullah'ın ona cevabî mektubu,[2781]

24-Resulullah'ın Hayber Yahudilerine, Abdullah b. Sehl'in öldürülmesi ile ilgili mektubu,[2782]

25-Urve b. ez-Zübeyr'in, İbn Ebî Huneyde'ye yazdığı mektup,[2783]

26-İbn Abbâs'ın, Necde b. Âmir el-Harurî'ye yazdığı mektup[2784] gibi vesikaları saymak mümkündür.

[2767] İbn Hişâm, IV, 639
[2768] İbn Hişâm, IV, 639
[2769] İbn Hişâm, IV, 501
[2770] İbn Hişâm, III, 352-353
[2771] Taberî, *Târîh*, II, 133
[2772] İbn Hişâm, IV, 589-590
[2773] İbn Hişâm, IV, 398; Taberî, *Târîh*, II, 155
[2774] İbn Hişâm, IV, 543
[2775] İbn Hişâm, IV, 592-593
[2776] İbn Hişâm, IV, 593
[2777] İbn Hişâm, IV, 595-596; Taberî, *Târîh*, II, 195-196
[2778] İbn Hişâm, IV, 596
[2779] İbn İshâk, bu anlaşma nüshasının onların yanında olduğunu söyler. Bkz. İbn Hişâm, IV, 525-526
[2780] İbn Hişâm, IV, 600; Ebu Dâvud, III, 191-192; Taberî, *Târîh*, II, 203
[2781] İbn Hişâm, IV, 600-601
[2782] İbn Hişâm, III, 355-356
[2783] İbn Hişâm, III, 326-327; Vâhidî, 361
[2784] İbn Şebbe, II, 647-649; Ebu Dâvud, III, 170

2. 5. 4. Ayet Kullanımı

İbn İshâk eserinde bir çok ayet zikretmiş, bunların tefsirini, nüzûl nedenlerini açıklamaya çalışmıştır. Bu yüzdendir ki, sonraki tefsirlerde ve esbâb-ı Nüzûl eserlerinde[2785] İbn İshâk'ın bu türden bir çok rivâyetine rastlamak mümkündür.[2786]

İbn İshâk, verdiği bir çok ayetin tefsirini yapmıştır.[2787] Bu bağlamda İbn İshâk'ı ilk müfessirler arasında da zikretmek mümkündür. İbn İshâk'ın tefsirdeki yöntem ve üslubuna örnek olarak, Duhâ Sûresi tefsirini zikretmenin uygun olacağı kanaatindeyiz; "**Duhâ ve sakin olduğu zaman geceye yemin ederim ki, Rabbin seni ne terk etti ne de buğz etti**" *Diyor ki, senden ayrılmadı ki terk etmiş olsun ve seni sevdiğinden beri sana buğz etmedi.* "**Senin için Ahiret dünyadan daha hayırlıdır**" *Yani, bana döndüğünde bulacağın, dünyada şimdi verdiğim ikramdan daha hayırlıdır.* "**Rabbin sana verecek ve sen de razı olacaksın**" *Dünyada umduğunu ve Ahirette sevap,* "**Seni yetim bulup yetiştirmedi mi, kaybolmuş bulup hidayete erdirmedi mi, fakir bulup zenginleştirmedi mi**" *Allah, ona işin başından beri kerametini(ona lütfunu. Öz) ve Rahmetiyle onu, yetimliğinden, fakirliğinden ve dalaletinden kurtardığını bildiriyor.* "**Yetime gelince onu hor görme, isteyen gelince onu azarlama**" *Yani, kibirli ve cebbar olma. Allah'ın kullarından zayıflara karşı kaba ve kötü olma.* "**Rabbinin nimetine gelince, onu an**" *Yani Allah'tan sana gelen, Nübüvvet ikram ve nimetini an, yani onu zikret ve ona çağır"*[2788]

İbn İshâk, tefsirinde beyitlerden[2789] ve tarihten[2790] faydalandığı gibi, nakle de başvurmuş,[2791] aynı ayetle ilgili farklı açıklamaları nakletmiştir.[2792] Aynı şekilde üstadlarından hangi ayetin hangi ayetle nesh edildiğine dair bilgiler de aktarmıştır.[2793] Onun bazı ayetlerin kimin hakkında indiği veya ayet açıklamaları için üstadı Zührî'ye başvurduğu da olmuştur.[2794]

[2785] Örnek olması hasebiyle bkz. Vâhidî, 15, 29-30, 61-62, 67-68, 76, 85, 89, 109, 112-113, 139, 140, 143, 144, 158, 182, 196, 206, 211-212, 235-236, 239-240, 242-243, 272, 312, 323, 329-330, 348-349, 361, 391, 404; Ayetlerin nüzûl nedenleri ile ilgili rivâyetler için ayrıca bkz. İbn Hişâm, I, 291; II, 414 , 467, 547; III, 47, 49, 60, 89, 106, 174, 237, 239, 296, 320, 321; IV, 372, 552, 569

[2786] bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 171, 182, 192, 217, 252-253; İbn Hişâm, I, 362; II, 392-395..; İbn Şebbe, I, 49, 367-368; II, 395, 399-400; Taberî, *Târîh*, I, 535, 550, 555

[2787] İbn İshâk'ın satır arası tefsir yaptığı diğer yerler için bkz. İbn Hişâm, I, 55, 78, 203, 204-206, 233, 302-317; II, 396, 418, 468, 530-572, 576-583, 604, 641, 663, 666-667; III, 106-119, 121, 193-195, 245-250, 302-303; IV, 543-554

[2788] İbn Hişâm, I, 241-243

[2789] Kevser'in ne anlama geldiğini Lebîd b. Rebîa el-Kilâbî'den bir beyit vererek açıklamaktadır. Bkz. İbn Hişâm, II, 393-394; Hz. Peygamber'in Kevser'i açıklaması için bkz. İbn Hişâm, II, 395

[2790] İbn Hişâm, I, 205-206

[2791] Hudeybiye dönüşü, Fetih Sûresinin nâzil olması haberi gibi. Bkz. İbn Hişâm, III, 320-322. Başka örnekler için bkz. İbn Hişâm, IV, 549-550, 551, 553, 554

[2792] bkz. İbn Hişâm, III, 321

[2793] bkz. İbn Hişâm, II, 675-676

[2794] İbn Hişâm, II, 392; III, 327

İbn İshâk, müşriklerle ilgili nâzil olan ayetler hakkında bilgiler vermiş, kimler hakkında nâzil olduğu konusunda isim vermekten çekinmemiştir.[2795] Kendisi, Hıristiyan ve Yahudilerin görüşleri hakkında da, Kur'ân'ın şahitliğinden istifade etmiştir.[2796]

Daha önce Musâ b. Ukbe'de gördüğümüz, Kur'ânî anlatımın, tarihî anlatıma çevrilmesi hâdisesini İbn İshâk'ta da görmek mümkündür. O, Hendek haberinde Müslümanların içinde bulundukları durumu tavsif ederken, doğrudan Kur'ân'dan faydalanmıştır. O, "*Böylece korku arttı, düşmanları altlarından ve üstlerinden geliyordu. Müminler değişik zanlar beslemeye başladılar. Münafıkların bazılarında nifak ortaya çıktı…*"[2797] şeklindeki anlatımını Ahzâb Sûresinden almış ve tarihî anlatıma dönüştürmüştür.

İbn İshâk tarih zikri bölümünde de ele alacağımız gibi, Kur'ân'ı bazı hâdiselerin tarihlendirmesinde de kullanmıştır.

2. 5. 5. Şiir Kullanımı

Şiir rivâyetindeki tesahülü konusunda İbn İshâk'a yöneltilen ithamlara yukarıda yer vermiştik. Burada belirtmek istediğimiz, İbn İshâk'ın objektiflik anlayışının şiir rivâyetlerine de yansıdığıdır. Kendisi, içeriğinde Hz. Muhammed'e ve ashaba sövme dahi olsa müşrik şiirlerini, herhangi bir sansür uygulamadan nakletmiş, müşrikleri öven, Resulullah'ı ve ashabı zemmeden şiirlere yer vermekten herhangi bir çekince duymamıştır.[2798]

İbn İshâk, şiirden, delil getirme konusunda da istifade etmiştir. Kendisi, ilk sancak akdedilen kişinin[2799] ve Resulullah'ın, Hudeybiye yolculuğunda verdiği okla kuyuya inenin kimliği[2800] konularında şiirden faydalanmıştır. Ayrıca o, dinî içerikli şiirler de naklederek,[2801] toplumun dinî inançları hakkında fikir vermeye çalışmıştır.

İbn İshâk, bazı durumlarda şiirden kendi tercihini belirtmek için faydalanmıştır. Hudeybiye yolculuğunda, Resulullah'ın okuyla kuyuya inenin kimliği konusunda farklı iki haber verdikten sonra, "*Hangisinin olduğunu Allah bilir*" diyerek herhangi bir tercihte bulunmadığını ifade eder.[2802] Ancak daha sonra, konuyla ilgili şiiri vererek, zımnen de olsa kendi tercihini belirtir.[2803]

[2795] Ebu Leheb, Ümeyye b. Halef, Âs b. Vâil, Ebu Cehl, Nadr b. el-Hâris, Abdullah b. ez-Zibarî, Ahnes b. Şerîk, Velîd b. el-Muğîra, Übeyy b. Halef ve Ukbe b. Ebî Muayt'ın isimlerini vermektedir. Bkz. İbn Hişâm, I, 354-362
[2796] bkz. İbn Hişâm, II, 575
[2797] İbn Hişâm, III, 222; krş. 33/Ahzâb, 10
[2798] Müşrik şiirleri için bkz. İbn Hişâm, I, 174-177; II, 637, 651; III, 10-11, 45-46, 52, 54, 61, 68, 75-76, 91, 92, 129-131, 136-137, 139-140, 141-142, 143-144, 146-147, 166; IV, 637
[2799] bkz. İbn Hişâm, II, 596
[2800] İbn Hişâm, III, 310-311
[2801] bkz. İbn Hişâm, I, 78, 80, 83, 84, 85, 86, 87, 226-229
[2802] bkz. İbn Hişâm, III, 310-311
[2803] bkz. İbn Hişâm, III, 311

2. 5. 6. Rivâyetleri

2. 5. 6. 1. Mitolojik Anlatıları

İbn İshâk, özellikle de *Mübtede* kısmında bir çok mitolojik anlatıya yer vermiştir; "*Ruâm, Himyerlilerin, ta'zim ettikleri onun yanında kurban kestikleri, şirk üzere iken ondan haber aldıkları bir evdi…Ondan-Yemen halkının iddia ettiklerine göre-siyah bir köpek çıkardılar ve onu kestiler. Sonra o evi yaktılar…*"[2804]; "*Abdullah b. es-Sâmir'i defnedildiği yerde otururken buldular. Başındaki bir yaraya elini koymuştu. Elini yaranın üzerinde tutuyordu. Elini çektiklerinde kan akıyordu…*"[2805] gibi anlatımları bu türden rivâyetleridir.

İbn İshâk'ın siyere dair naklettiği haberler arasında da, *Mübtede* bölümünü aratmayacak türden haberlere rastlamak mümkündür. Daha önceki siyer kaynaklarında olduğu gibi, İbn İshâk'ın nakilleri arasında da Melek, Şeytan ve cinlere dair anlatılar ciddi yer tutmaktadır. Bu türden rivâyetleri arasında, Ka'be'nin Allah'la konuşması,[2806] Ka'be'nin temellerini oynatınca, Mekke'nin sallanması,[2807] Necâşî'nin kabri üzerinde nur görülmesi,[2808] biat tamamlanınca, şeytanın bağırması,[2809] İblisin, yaşlı bir ihtiyar[2810] ve Sürâka b. Mâlik'in suretlerinde[2811] gelmesi, (Hicrette) cinin Resulullah'ın nereye gittiğini haber vermesi,[2812] Bedir'de meleklerin sarığı,[2813] Kadın bir kâhine, cinin gelerek Bedr ve Uhud'dan haber vermesi[2814] gibi nakillerini sayabiliriz. Mitolojik unsurlar barındıran bu haberlere, İbn İshâk'ın inanıp inanmadığı konusunda herhangi bir fikre sahip değiliz. Nakilcisi olması hasebiyle bu rivâyetlerinden dolayı onun tenkit edilmesi de söz konusu değildir. Tıpkı şiirlerinde olduğu gibi, genel okuyucu kitlesini düşünerek anlatımına renk katmak için, bu tür haberlere yer vermiş de olabilir. Ancak bu tür haberleri, kussas anlatımlarının siyere bulaşması olarak değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. İbn İshâk'ın haber toplama konusundaki hırsı, topladıklarını tenkit süzgecinden geçirmesine veya geçirdi ise dışarıda bırakarak zayi etmesine müsaade etmemiştir.

[2804] İbn Hişâm, I, 27-28
[2805] Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm kaynaklıdır. İbn Hişâm, I, 36-37
[2806] bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 73
[2807] İbn Hişâm, I, 195-196; Taberî, *Târîh*, I, 526
[2808] İbn İshâk, *Sîre*, 201; İbn Hişâm, I, 340
[2809] Taberî, *Târîh*, I, 563
[2810] İbn Hişâm, II, 612; Taberî, *Târîh*, I, 566
[2811] İbn Hişâm, II, 612. İblisin Bedr Savaşına Süraka şeklinde gelmesi, kaçması konusunda bkz. İbn Hişâm, II, 663
[2812] İbn Hişâm, II, 487; Taberî, *Târîh*, I, 570
[2813] İbn Hişâm, II, 633; Taberî, *Târîh*, II, 36
[2814] bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 91-92; İbn Hişâm, I, 208; başka örnekler için ayrıca bkz. İbn Hişâm, III, 186, 251; IV, 439, 449, 662

2. 5. 6. 2. Sosyal Hayata Dair Anlatıları

Kendisi, İslâm öncesi Arapların âdetleri,[2815] toplumda kadının rolü,[2816] siyasî hayata dair bilgiler,[2817] Resulullah'ın evlilikleri hakkında bilgiler[2818] vermektedir. İbn İshâk'ın zikrettiği bu türden nakillerine örnek olarak; "*Onlar, bir adam beddua ettiği zaman, yanı üzerine yatarlarsa bu ondan zâil olur" derlerdi*"[2819]; "*Çünkü Araplar, bir adamı dedesinden daha meşhur olan dedesinin kardeşine nispet ederler*"[2820] gibi nakillerini zikretmek mümkündür.

İbn İshâk rivâyetlerinde ender olmakla beraber ekonomik hayata dair bilgiler de vermiştir; "*Hatice bnt. Huveylid şeref ve mal sahibi tüccar bir kadındı. Malında ücretle adamlar tutar, mallarını işletmeleri karşılığında hisse verirdi. Kureyş tüccâr bir kavimdi*"[2821] "*Bedr Arap panayırlarındandı. Her yıl orada Pazar kurulurdu*"[2822]

2. 5. 6. 3. Dinî Hayata Dair Anlatıları

İbn İshâk, tarihlerini incelediği milletlerin dinî ve düşünce hayatlarına dair nakillerde de bulunmuştur. Arapların putları ve yerleri,[2823] Kureyş'in Hac âdetleri,[2824] kurbanları[2825] gibi bilgiler vermiştir. İbn İshâk sadece Arapların değil geçmiş ümmetlerin ve çevre milletlerin de dinî inançları hakkında bilgiler vermiştir.[2826] İbn İshâk, bu konuda Kur'ân'dan da istifade etmiştir.[2827]

İbn İshâk, dinî anlayışların yerleşmesi nedenleri hakkında da açıklamalar yapmıştır. Nitekim, Yemen'e Yahudiliğin girmesini, ateşin iki Yahudi alimi yakmamasına, [2828]

[2815] Bahîra, es-Sâibe, el-Vasîle, el-Hâmi âdetleri için bkz. İbn Hişâm, I, 89; yemin tarzları için bkz. İbn Hişâm, I, 132; Kureyş'in oklara başvurma âdeti için bkz. İbn Hişâm, I, 147, 152-153; çocuklarının geleceğini sormaları âdeti konusunda bkz. İbn Hişâm, I, 180; Hums(Hac menâsikini değiştirmeleri) âdetleri için bkz. İbn Hişâm, I, 199, 202-203; Nesi âdetleri için bkz. İbn Hişâm, I, 43

[2816] "*Bu kadın(Hâşim'in karısı Selmâ bnt. Amr) kavmindeki şerefinden dolayı evleneceği erkeklere boşanma hakkının kendi elinde olması gerektiğini şart koşmadan evlenmezdi. Zira, şayet adamdan hoşlanmazsa onu boşardı*" İbn Hişâm, I, 137; "*Hatice bnt. Huveylid şeref ve mal sahibi tüccar bir kadındı. Ticaretinde ücretli adamlar tutar, onlara hisse verirdi*" İbn Hişâm, I, 187-188; Abdullah b. Übeyy'in cariyesini müşrik biri ile zinaya zorlaması, bkz. Vâhidî, 272

[2817] bkz. İbn Hişâm, II, 480

[2818] Ümmü Gülsüm'ün evliliği; İbn İshâk, *Sîre*, 234; Safiyye bnt. Huyey ile evliliği; İbn İshâk, *Sîre*, 246; Cüveyriye ile evlenmesi; İbn İshâk, *Sîre*, 245; İbn Hişâm, III, 294; IV, 645; Ümmü Habîbe bnt. Ebî Süfyân'la evlenmesi; İbn İshâk, *Sîre*, 242; İbn Hişâm, I, 224; Ümmü Seleme ile evliliği; İbn İshâk, *Sîre*, 244; Meymûne bnt. el-Hâris'le evlenmesi, İbn Hişâm, IV, 372

[2819] İbn Hişâm, III, 173

[2820] İbn Hişâm, I, 283

[2821] İbn Hişâm, I, 187-188

[2822] İbn Hişâm, II, 618

[2823] bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 3; İbn Hişâm, I, 47, 82, 85, 146; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 587-588

[2824] bkz. İbn Hişâm, I, 199, 202-203; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 710-711

[2825] bkz. İbn Hişâm, I, 82, 84, 111, 146

[2826] İbn Hişâm, I, 23, 33

[2827] bkz. İbn Hişâm, I, 78; İbn İshâk'ın Arapların putları ve dinî hayatları hakkında verdiği bilgiler için bkz. İbn Hişâm, I, 76-88, 297-298; II, 452-453

[2828] İbn Hişâm, I, 27

Hıristiyanlığın Necrân'a girmesini ise, taptıkları hurma ağacının Feymiyyûn'un dua etmesi üzerine sökülmesine bağlar.[2829] Cahiliye döneminde ortaya çıkan dinî düşünce hareketleri[2830] ve dinî inançların kökenlerine dair nakiller aktaran İbn İshâk,[2831] İslâmî dönemdeki ibadetler hakkında da bilgiler vermiştir. [2832]

2. 5. 6. 4. Delâilu'n-Nübüvve Haberleri

Delâilu'n-Nübüvve haberlerinin, İbn İshâk'ta biraz daha arttığını söyleyebiliriz. Özellikle kendisinin haber toplama konusundaki aşırı hırsına bağlayabileceğimiz bu durum, sonraki *Delâil* edebiyatına kaynaklık etmesi bakımından da önemlidir. Onun rivâyet ettiği delâil haberleri arasında; Yahudilerin, Hıristiyanların, Kahinlerin Resulullah'ı haber vermesi,[2833] Ehl-i kitabın,[2834] Arap kahinlerin[2835] onu tanımaları, kitaplarında özelliklerini bulmaları,[2836] doğumundan önce yıldız kaymalarının görülmesi,[2837] gibi nakilleri vardır.

Bu haberlere mucize haberlerini de eklemek mümkündür. İbn İshâk, mucize hakkındaki görüşünü, "*Hendek kazımı esnasında bana ulaşan hâdiseler vardır ki, bunlarda Resulullah(sav)'in tasdiki ve Allah'tan bir ibret ve nübüvvetinin tahkiki vardır*"[2838] şeklinde açıklamıştır. Onun naklettiği mucize haberleri arasında, karnının yarılması(Şakku's-Sadr),[2839] (Hicret haberinde) kapıda bekleyenlerin aralarından geçmesi,[2840] "*İzarını bağla*" uyarısı,[2841] ağaç ve taşların selamlamaları,[2842] emrine itaat etmeleri,[2843] gelecekten ihbarları,[2844] yiyeceklerin çoğalması[2845] Allah'ın Kisrâ'ya Melek göndermesi[2846] gibi anlatımlarını saymak mümkündür.

[2829] İbn Hişâm, I, 33; başka bir anlatımında ise, Feymiyyûn'un öğrencisi olan Abdullah b. Sâmir'in ism-i azam'ı öğrenmesi ve onunla insanları çağırmasına bağlamaktadır. Bkz. İbn Hişâm, I, 35
[2830] İbn Hişâm, I, 199; ayrıca bkz. İbn Hişâm, I, 202-203
[2831] bkz. İbn Hişâm, I, 48, 77-78; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 584
[2832] bkz. İbn Hişâm, I, 203-204, 243-245; II, 509; IV, 605
[2833] bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 63; İbn Hişâm, I, 159, 211-212; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 670, 711-712, 714-715
[2834] Rahib Bahira görüşmesinde üç kişinin onu tanıyarak öldürmeye teşebbüsleri konusunda bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 688-689
[2835] İbn Hişâm, I, 179; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 736
[2836] İbn İshâk, *Sîre*, 123; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 711-712
[2837] İbn İshâk, *Sîre*, 92-93
[2838] İbn Hişâm, III, 217
[2839] İbn İshâk, *Sîre*, 26-28
[2840] İbn Hişâm, II, 483; Taberî, *Târîh*, I, 567
[2841] İbn İshâk, *Sîre*, 57-58
[2842] bkz. İbn İshâk, *Sîre*,101-102; İbn Hişâm, I, 234
[2843] İbn Hişâm, II, 390
[2844] bkz. İbn Hişâm, II, 409, 600; III, 217-218, 219; IV, 496-497, 599
[2845] bkz. İbn Hişâm, III, 218-219
[2846] Taberî, *Târîh*, I, 471-472

2. 5. 6. 5. Neseb-Listeler

İbn Kesîr, İbn İshâk'ı aynı zamanda nesep alimi olarak kabul etmektedir.[2847] Nitekim, İbn İshâk da eserinde hâdiselere konu olan şahısların neseplerini zikretmiştir.[2848] O, neseb bilgilerini değişik kaynaklardan almıştır. Bunların başında da kabile nesebcileri gelmektedir; "*Maa'd nesepçilerine göre*[iddia ettiklerine göre] *onlar yok oldular*"[2849]; "*Kama'a'ya gelince, Mudar'ın nesepçileri iddia ederler ki…*"[2850] Buna dayanarak İbn İshâk'ın kabileler arasında sadece bilgi toplamak için değil, aynı zamanda neseb bilgilerine ulaşmak için de araştırmalarda bulunduğunu söyleyebiliriz. İbn İshâk neseb araştırmalarını nakillerinde ifade etmiştir; "*O*(Mürre b. Avf)*, Ğatafân'ın nesebindendir. Bu neseb onlara zikredildiğinde onlar, "Bunu inkar etmeyiz. Şüphesiz onun bize nispet edilmesinden memnun oluruz" dediler*"[2851] İbnu'n-Nedîm, İbn İshâk'ın bazı neseplerde hata ettiğini söyler.[2852] Muhtemelen, İbnu'n-Nedîm, bu iddiasını İbn Hişâm'ın yaptığı nesep düzeltmelerine dayandırmıştır.

İbn İshâk, nesep konusunda farklı görüşlere yer vermiş ve bunu en sahih görüşten zayıfa doğru bir sıralama dahilinde sunmuştur. Kunus b. Maa'd ve Nu'mân b. el-Münzir'in nesebini verirken, önce İbn Şihâb'tan gelen haberi, sonra da içinde meçhul biri olan senedle gelen haberi, en sonunda da, "*diğer Arapların iddia ettiklerine göre*" kaydı ile bu konudaki üçüncü görüşü dile getirmiştir.[2853]

Verdiği bazı neseblerle, Kitâb-ı Mukaddes'in zikrettiği nesepler arasındaki benzerlikler, onun bu konuda, Tevrat'tan da faydalandığına işaret etmektedir. Nitekim, İsmâil'in çocukları listesi, Tekvîn, 25:12-13'le uyuşmaktadır.[2854]

İbn İshâk, Muhâcir-Ensâr kardeşleştirilmesinde, kimin kimle kardeşleştirildiği haberini verdikten sonra, "*…Bilal'in onlardan olmasından dolayı, Habeş Dîvânı Hasam kabilesine katıldı. Bu gün de o, Şam'da Hasam içindedir*"[2855] bilgisini verir. Bu haberin de işaret ettiği gibi, İbn İshâk dîvân kayıtlarına ulaşmış, onları inceleme fırsatı bulmuştur. İbn İshâk'ın bu kayıtlara ulaşması muhtemelen Abbâsî sarayına intisabından sonra Bağdat'ta olmuştur.

[2847] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 553
[2848] Kureyzalı iki alimin Tubbâ'nın yanına gelmesi haberinde Kureyza'nın nesebini[İbn Hişâm, I, 21] Hanîf Dini hakkında bilgi verirken, Varaka, Ubeydullah b. Cahş, Osman b. Huveyris ve Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in neseblerini [İbn Hişâm, I, 222-223] zikretmiştir.
[2849] İbn Hişâm, I, 11
[2850] İbn Hişâm, I, 76; ayrıca bkz. İbn Hişâm, I, 91
[2851] İbn Hişâm, I, 99
[2852] İbnu'n-Nedîm, 183
[2853] İbn Hişâm, I, 11-12
[2854] bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 90
[2855] İbn Hişâm, II, 507

İbn İshâk eserinde bir çok isim listesine de yer vermiştir. Onun zikrettiği listeleri, kaynakları itibariyle üç gruba ayırmak mümkündür:

a-Kendisinin oluşturduğu listeler:

1-İlk Müslüman olanların isimleri,[2856]

2- Habeş Hicretine katılanların isimleri,[2857]

3- Münafıkların isimleri,[2858]

4- Bedr esirlerinden fidye alınmaksızın bırakılanların isimleri,[2859]

5- Habeş Hicretinden dönenlerin isimleri,[2860]

6- Bedr'den önce Habeşistan'dan gelenler ve orada ölenlerin isimleri,[2861]

7- Resulullah'ın seriyye ve birlikleri,[2862]

b-Devlet kayıtlarına dayanarak hazırladığı listeler:

1- Medine'ye ilk hicret edenlerin isimleri,[2863]

2- Muhâcir ve Ensâr'dan kardeşleştirilenler,[2864]

3- Bedr'e katılan Muhâcir[2865] ve Ensâr'ın[2866] isimleri,

4- Hayber hisseleri,[2867]

c-Diğer kaynaklardan aldıkları:

1- Muteyyebûn anlaşmasında tarafların listesi,[2868]

2-Resulullah'ın Hatice'den olan çocuklarının isimleri,[2869]

3- Habeş hicretine ilk katılanlar,[2870]

[2856] İbn İshâk bu isimleri nesebleri ile beraber zikretmektedir. İbn Hişâm, I, 240-260; Taberî, *Târîh*, I, 541

[2857] İbn Hişâm, I, 323-330; İbn İshâk'ın, "*Habeş'e ulaşanların tamamının sayısı çocukları hariç ve şayet Ammâr b. Yâsir gitti ise 83 kişidir. Ammâr b. Yâsir konusunda şüphe vardır*" (İbn Hişâm, I, 330) demesi, söz konusu isimleri, kendisinin bir araya getirdiğini gösterir.

[2858] İbn Hişâm, II, 519-527; Münafıkların isim listesini İbn İshâk'ın kendisinin hazırladığı anlaşılıyor. Çünkü her bir isimde münafıklığına delil olarak ya bir hâdise ya da bir haber nakletmektedir.

[2859] İbn Hişâm, II, 659-660

[2860] İbn Hişâm, II, 365-369; kendisi; "*Mekke'ye gelenlerin toplamı 33 kişidir*" (İbn Hişâm, es-*Sîre* II, 369) der. Oysa listede 34 kişinin ismi verilmektedir. Anlaşılan listedeki çocuğu sayıya dahil etmemiştir.

[2861] İbn Hişâm, IV, 362-370; bu listenin kaynağı belli değildir. Ancak kendisinin Habeş'e gidenler ve dönenler listelerine dayanarak hazırlamış olması muhtemeldir. Zira, listede geçen isimler hakkında bilgiler vermektedir.

[2862] İbn Hişâm, IV, 608-609, 611-612, 616, 618-623; Taberî, *Târîh*, II, 207

[2863] İbn Hişâm, II, 472

[2864] İbn Hişâm, II, 505-507

[2865] İbn Hişâm, II, 677-685

[2866] İbn Hişâm, II, 686-706; İbn İshâk bu listeler üzerinde bazı tasarruflarda bulunmuştur. Hz. Osman'ı(İbn Hişâm, II, 678-679), o sırada Şam'da bulunan Talha b. Ubeydillah'ı(İbn Hişâm, II, 682) ve Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'i (İbn Hişâm, II, 684) Bedr'e katılanlar arasında zikreder ve buna delil olarak, Resulullah'ın, onlara ganimetten pay ayırması ve aynı sevabı aldıklarını belirtmiş olmasını gösterir.

[2867] İbn Hişâm, III, 350-352; İbn İshâk, Hayber'deki arazi uygulaması ve ganimetleri hakkında tafsilatlı bilgiler vermektedir. Muhtemelen burada İbn İshâk'ın kaynağı dîvânlardır. İbn İshâk, Hz. Ömer zamanında Yahudilerin sürülmesinden sonra Hayber arazilerinin kimler arasında paylaştırıldığı ve ne kadar pay verildiğini; "*Abdullah b. Ebî Bekr-Benî Hârise'nin kardeşi Abdullah b. Meknef*" senedi ile vermiştir. [İbn Hişâm, III, 357-358)

[2868] İbn Hişâm, I, 131

[2869] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 699

4-Akabe'de Resulullah'la görüşenlerin,[2871] I. Akabe biatına,[2872] II. Akabe biatına katılan 12 nakibin[2873] ve Akabe biatlerine katılarak biat eden Evs ve Hazreclilerin isimleri,[2874]

5- Resulullah'la görüşmek için gelen, Necran heyetindekilerin isimleri,[2875]

6- Yahudilerden, Resulullah'a ve İslâm'a düşmanlık yapanların isimleri,[2876]

7- Kureyş'ten hacılara yemek yedirenlerin isimleri,[2877]

8-Bedr; şehit olanların isimleri,[2878] öldürülen müşriklerin isimleri,[2879] esir edilenlerin isimleri,[2880]

9- Benî Nadîr'den Muhâcirler dışında Ensâr'dan kendilerine pay verilenlerin isimleri,[2881]

10- Uhud; şehit olanların isimleri,[2882]öldürülen müşriklerin isimleri,[2883]

11- Hayber'de şehit olanların isimleri,[2884]

12- Cafer b. Ebî Tâlib'le Habeşistan'dan gelenlerin isimleri,[2885]

13- Mu'te savaşında şehit olanların isimleri,[2886]

14- Mekke'nin fethine katılanların sayıları, [2887]

15- Taif kuşatmasında şehit olan Müslümanların isimleri,[2888]

16-Müellefe-i Kulûb'tan kimlere ne kadar pay verildiği,[2889]

17- Huneyn ganimetlerinden pay alanların isimleri,[2890]

18- Mescid-i Dırâr'ı yapanların isimleri,[2891]

[2870] bkz. İbn Hişâm, I, 322-323; İbn İshâk bu listeyi verdikten sonra, "*Bana ulaştığına göre, bu on kişi Müslümanlardan Habeş'e ilk çıkanlardır*" der. Ne var ki, listede 10 erkek, 4 kadının ismi vardır. Anlaşılan o ki, İbn İshâk, burada kadınları sayıya dahil etmemiştir.
[2871] İbn Hişâm, II, 429-430
[2872] İbn Hişâm, II, 431-433
[2873] İbn Hişâm, II, 443-444; İbn İshâk, nakiblerin isimlerini kimden aldığını belirtmiyor. Ancak, Hz. Muhammed'in nakibler hakkında söylediği "*Siz kavminizin kefillerisiniz*" sözünü Abdullah b. Ebî Bekr b. Amr'dan rivâyet etmesine dayanarak bu listeyi ondan aldığını söyleyebiliriz.
[2874] İbn Hişâm, II, 454-467
[2875] İbn Hişâm, II, 575
[2876] İbn Hişâm, II, 514-516
[2877] İbn Hişâm, II, 664-666; İbn İshâk bu listeyi, aynı isimlerin Bedr'e katılmış olmalarından dolayı zikretmiştir. Bu yüzden de listeyi Bedr haberi içinde verir.
[2878] İbn Hişâm, II, 706-708
[2879] İbn Hişâm, II, 708-714
[2880] İbn Hişâm, III, 3-7
[2881] İbn Şebbe, II, 490
[2882] İbn Hişâm, III, 122-126
[2883] İbn Hişâm, III, 127-129
[2884] İbn Hişâm, III, 343-344
[2885] İbn Hişâm, IV, 359-362
[2886] İbn Hişâm, IV, 388; İbn Hişâm buna ek olarak; "*Mu'te Savaşında, İbn Şihâb'ın zikrettiğine göre şehit olanlardan…*" diyerek dört kişinin daha ismini bu listeye ekler(İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 389)
[2887] İbn Hişâm, IV, 421
[2888] İbn Hişâm, IV, 486-487
[2889] İbn Hişâm, IV, 492-493; Taberî, *Târîh*, II, 175
[2890] İbn Hişâm, IV, 494-496

19- Hz. Peygamber'in Medine ile Tebük arasında yaptığı mescitler.[2892]

İbn Sa'd, İbn İshâk'ın verdiği bu listelerden azamî ölçüde faydalanmış, bazen de düzeltmelere gitmiştir.[2893]

2. 5. 6. 6. Coğrafî Bilgiler

İbn İshâk, Mekke kuyularının yerleri,[2894] hicret,[2895] Bedr,[2896] Uşeyra[2897] ve Benî Lihyân[2898] Gazvelerinin güzergahları hakkında ayrıntılı coğrafî bilgiler vermektedir.[2899] İbn İshâk'ın verdiği bu ayrıntılara binaen, onun bu güzergahları takip ettiğini söyleyebiliriz. Bu açıdan baktığımızda kendisi, Vâkıdî'den daha önce, hâdiselerin cereyan ettiği yerlere giderek, incelemelerde bulunmuş, siyer anlatımında kendi gözlemlerinden faydalanmıştır; "*Orada çömlek taşlarının yeri malumdur*"[2900]; "*…oraya Şu'betu Abdillah denilir. Bu günde oranın ismi aynıdır*"[2901]; "*…Maûne kuyusuna ulaştılar. Burası Âmir oğulları ile Süleym oğulları arazilerinin arasındadır. Her ikisine de yakındır. Ancak, Benî Süleym'in arazisine daha yakındır.*"[2902]

2. 5. 7. Tarih Zikri

İbn İshâk, *Sîre*'sinde naklettiği haberlerde tarih vermeye özen göstermiştir; "*Uhud Gazvesi, 3. yılın Şevvâl ayında oldu*"[2903]; "*Hayber'in fethi Safer ayında oldu*"[2904]; "*Resulullah Medine'ye Rebiulevvel ayından 12 gece geçmişti ki geldi…*"[2905]; "*Kıblenin değiştirilmesi, Resulullah'ın Medine'ye hicretinin, 17. ayının başında Receb ayında oldu*"[2906] gibi daha bir çok hâdisenin tarihini vermiştir.[2907]

İbn İshâk, hâdiselerin tarihini tespit konusuna azamî ölçüde gayret sarfetmiş, hâdisenin zamanını bulabilmek için mantıkî bir takım çıkarımlarda bulunmuştur. Kur'ân'ın

---

[2891] İbn Hişâm, IV, 530
[2892] İbn Hişâm, IV, 530-531
[2893] İbn Sa'd, düzeltme yaptığı yerlerdeki hataları, İbn İshâk'tan ziyade onun râvilerine atfetmektedir. Bkz. İbn Sa'd, III, 454
[2894] İbn Hişâm, I, 148-150
[2895] İbn Hişâm, II, 491-492
[2896] Gidiş güzergâhı için bkz. İbn Hişâm, II, 613-616; dönüş güzergâhı için bkz. İbn Hişâm, II, 643-644
[2897] İbn Hişâm, II, 598-599
[2898] İbn Hişâm, III, 280; ayrıca Resulullah'ın, Hayber'e gidiş güzergahı için bkz. İbn Hişâm, III, 330; Taif'e gidiş güzergahı için bkz. İbn Hişâm, IV, 482; Yezîd b. Ebî Süfyân komutasındaki Suriye üzerine giden ordunun güzergahı için bkz. Taberî, *Târîh*, II, 340-341
[2899] bkz. İbn Hişâm, I, 34, 113; III, 324
[2900] İbn Hişâm, II, 599
[2901] İbn Hişâm, II, 599
[2902] İbn Hişâm, III, 184
[2903] İbn Hişâm, III, 60; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 158
[2904] İbn Hişâm, III, 341; Taberî, *Târîh*, II, 139
[2905] İbn Hişâm, II, 590; Taberî, *Târîh*, II, 11
[2906] İbn İshâk, *Sîre*, 279; İbn Hişâm, II, 550
[2907] bkz. İbn Hişâm, I, 68, 158, 240; II, 492, 500, 591, 612, 626; III, 43, 46, 60, 100, 101, 102, 183, 203, 209, 213, 279, 289, 308, 328..; IV, 370, 373, 389, 437, 500, 515-516, 543, 592, 601, 606, 609, 642

hangi ayda nâzil olduğu konusundaki tespitinde bunu görmek mümkündür. Kendisi, "*Kur'ân'ın inzali Ramazan ayında oldu*" şeklindeki tarihlendirmesine delil olarak, "*İki topluluğun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize iman etmiş iseniz*"[2908] ayetini getirir. Ayetteki karşılaşmanın Bedr Savaşı olduğunu belirten İbn İshâk,[2909] Cafer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin'den naklettiği, *"Resulullah(sav)'le müşrikler Bedr'de Ramazan'ın 17. sabahı Cuma gün karşılaştılar*"[2910] rivâyetine binâen, Kur'ân'ın da Ramazan ayında nâzil olduğu sonucuna ulaşır.

İbn İshâk Zührî'nin, hâdiselerin olduğu dönemde kullanılan takvimlere veya kendisinin takvim olarak kabul ettiği hâdiselere göre zikretmek, şeklindeki tarihlendirme yöntemini de kullanmıştır. Kendisi, Fil,[2911] Bi'set,[2912] Habeş hicreti,[2913] hicret,[2914] Ebu Bekr'in hilâfeti,[2915] Ömer'in hilafeti[2916] gibi hâdiseleri takvim olarak kullanmıştır. Bazı durumlarda ise, hâdise olduğu zaman Hz. Muhammed'in kaç yaşında olduğunu beyan etmek suretiyle tarihlendirmeye gitmiştir.[2917]

İbn İshâk, naklettiği hâdisenin kronolojideki yerini değişik açılardan konumlandırmaya çalışmaktadır; *"Resulullah o zaman 53 yaşında idi. Bu Allah'ın onu göndermesinden 13 yıl sonra idi…Sonra Safer ayında Medine'ye gelişinin 12. ayının başında gazveye çıktı*"[2918] Bu durum, İbn İshâk'ın kronolojik bütünlüğü sağladığına ve Musâ b. Ukbe'ye oranla daha bir tutarlılık yakaladığına işarettir. İbn İshâk kesin olarak tespit edemediği tarihlerde başvurduğu bir diğer yöntem ise dönemine işaret etmektedir; "*Bu Resulullah'ın Medine'ye hicretinden ve Bedr geçtikten sonra oldu*"[2919]

Bazen bu tarihlerin Vâkıdî'nin verdiği tarihlerle çeliştiği görülmektedir. Gazvetu'l-Kudr'u, İbn İshâk, 2. yıl Şevvâl ayı şeklinde tarihlendirirken, Vâkıdî, 3. yılın Muharrem ayı olarak vermektedir.[2920]

İbn İshâk, sonraki dönem hâdiselerini anlatırken daha ayrıntılı tarihler vermektedir; "(Ebu Bekr) *13. yılda Cemâdiyelâhira'dan 9 gece kala Cuma günü vefat etti*"[2921]; "(Hz.

[2908] 8/Enfâl, 41
[2909] bkz. İbn Hişâm, I, 239-240
[2910] İbn Hişâm, I, 240
[2911] İbn Hişâm, I, 158
[2912] bkz. İbn Hişâm, I, 262; II, 590
[2913] İbn Hişâm, I, 342
[2914] bkz. İbn Hişâm, II, 416
[2915] bkz. İbn Hişâm, II, 456, 457
[2916] bkz. İbn Hişâm, II, 464
[2917] bkz. İbn Hişâm, I, 168, 169, 192
[2918] İbn Hişâm, II, 590
[2919] İbn Hişâm, II, 413
[2920] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 139
[2921] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 417

Ömer'in) *İdaresi 10 yıl, 6 ay ve 5 gündür*"[2922] İbn İshâk'ın, siyere dair hâdiselerde bu kadar ayrıntılı tarihler vermemesi de gösteriyor ki o, ulaşabildiği tarihleri ayrıntılı olarak vermiş, diğerlerini ise genel tarihler veya dönemler vermekle iktifa etmiştir. Bu durum da, ileriki yıllarda ayrıntılı tarihlendirmelere giden Vâkıdî'nin rivâyetleri üzerindeki şüpheyi artırmaktadır.

2. 5. 8. Tenkit

İbn İshâk'ın tenkit yönteminin en önde gelen unsuru haberini, ilgili veya uzman kişilere götürmesi, onların görüşünü almasıdır.[2923] İbn İshâk'ın haberleri, üstadlarının onayına sunduğuna dair bir çok örnek bulmak mümkündür; "*Abdullah b. Hasan'a bu haberi anlattım…*"[2924]; "*Saîd b. Abdirrahman b. Hassân b. Sâbit'e, "Resulullah(sav) Medine'ye geldiğinde Hassân b. Sâbit kaç yaşında idi?" diye sordum…*"[2925]

İbn İshâk, bir konu hakkında kendisine ulaşan haberleri, kendince sahih olandan zayıf olana doğru bir sıralama içerisinde sunmaktadır. Nitekim, İsrâ haberi ile ilgili rivâyetleri, böyle bir sıralama dahilinde anlatmaktadır.[2926] İbn İshâk tasnifinde bazen senedinin sıhhatini dikkate alırken[2927] bazen de metni[2928] dikkate almıştır. Şayet konuyla ilgili elinde tek bir rivâyet varsa, senedine veya içeriğine bakmaksızın nakletmiş, ancak daha sonra, senedi sahih olan başka haberlerle zayıf olan haberini desteklemiştir. Onun, Sa'd b. Muâz'ın ölümünde Cebrail'in gelerek, arşın sallandığını söylediği rivâyetinin isnâdında, meçhul biri vardır.[2929] Ancak daha sonra, "*Abdullah b. Ebî Bekr-Amre*" kanalıyla Hz. Âişe'nin bu konudaki sözünü naklederek, ilk haberini desteklemeye çalışmıştır.[2930] Buradan, onun önce zayıf sonra sağlam haberini verdiği gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Zira, ilk haberde Cibrîl'in Resulullah'a gelerek vefatı haber vermesi ve arşın sallanması konu edinirken, ikinci haberde ise, sadece Âişe'nin, Sa'd'ın vefatı ile arşın sallandığını söylemesi anlatılmaktadır.

İbn İshâk, bazı haberlerinde, kendisinin sadece nakilci olduğunu veya en azından sorumluluğun kendisine ait olmadığını ifade etmektedir; "*Ebu Seleme b. Abdirrahman'dan bana ulaştığına göre-Resulullah adına, söylemediği bir şeyi söylemekten Allah'a sığınırız-*

[2922] İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 171
[2923] Mısır'da iken, bir vesika hakkında mektupla Zührî'nin görüşüne başvurması konusunda bkz. İbn Hişâm, IV, 607
[2924] [Nübüvvetin nasıl başladığı haberi] İbn İshâk, *Sîre*, 114; İbn Hişâm, I, 239; Taberî, *Târîh*, I, 533-534; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 20
[2925] İbn Hişâm, I, 159
[2926] bkz. İbn Hişâm, II, 396-402
[2927] bkz. İbn Hişâm, I, 34, 118
[2928] bkz. İbn Hişâm, I, 156-157
[2929] bkz. İbn Hişâm, III, 250
[2930] bkz. İbn Hişâm, III, 251

…"[2931]; *"Bana ulaştığına göre, -söylemediği bir şeyi onun adına söylemekten Allah'a sığınırız-"Allah için, ikişer ikişer kardeşleşin" diyerek Ali b. Ebî Tâlib'in elini tuttu ve "Bu da benim kardeşimdir" dedi*"[2932]

İbn İshâk'ın doğrudan tenkit ettiği haber sayısı oldukça azdır. Hatta, İbn Hişâm'ın dikkat çektiği bir haber dışında, başka bir haber bulamadık. Resulullah'ın Sevde ile evliliğini naklederken, "*Selît b. Amr evlendirdi. Ebu Hâtıb b. Amr da denilir…"* sözünden sonra araya giren İbn Hişâm, "*İbn İshâk, bu rivâyete muhaliftir. Zira o, Selît ve Ebu Hâtib'in o zaman Habeşistan'da olduklarını zikrettiğini"* [2933] söyler. Görüleceği üzere bu haberi bile, doğrudan bir tenkit olarak değerlendirmek oldukça güçtür. Aynı durum sened tenkiti için de geçerlidir. Sadece tek bir yerde, –şayet ibare kendisine aitse- haberin kaynağına itiraz etmiştir. [2934]

2. 5. 9. Yorum

İbn İshâk, hâdiseler hakkında, ya kendisinden önceki siyer alimlerinin yaptığı yorumlara[2935] ya da bizzat kendisinin yaptığı yorumlara yer vermiştir. Kendisinin şahsî yorumları genellikle haber içerisinde geçen bir metnin, senedsiz olarak verilmesinden ibarettir. İbn İshâk bu türden yorumları haberlerine giriş cümlesi olarak kullanmaktadır.

Cebrî tarih telakkisine sahip olan İbn İshâk'ın nakilleri arasında; "*Sonra Cürhümlüler Mekke'de azdılar. Haram olanları helal gördüler, yabancılardan Mekke'ye gelenlere zulmettiler. Ka'be'ye hediye edilmiş olan malları yediler, bu yüzden işleri bozuldu*"[2936]; "*Yüce Allah ona risâletini ve ikramını vermek istediğinden, onu cahiliye pisliklerinden koruyor ve onlardan uzak tutuyordu…*"[2937]; "*Allah dinini izhar, Nebî'sini güçlendirmek, vaadini gerçekleştirmek istediğinde Resulullah(sav), Ensâr'dan bir grupla hac mevsiminde karşılaştı…*"[2938]; "*Allah, Resulullah(sav)'in onlara çakıl atmasıyla ilgili olarak, "Attığın zaman da sen atmadın. Ancak Allah attı" ayetini indirdi. Yani bu senin atmanla olmadı. Şayet Allah'ın bu konuda sana yardımı ve düşmanının kalplerine attığı korku olmasaydı, bu zafer(senin atmanla) olmazdı…*" [2939] gibi yorumlara rastlamak mümkündür.

[2931] İbn Hişâm, II, 500
[2932] İbn Hişâm, II, 504-505
[2933] İbn Hişâm, IV, 644
[2934] Hayber'le ilgili Câbir'den gelen bir haberin senedinde, "*Câbir Hayber'e katılmadı*" ibaresi ile kaynağın aslında hâdiseye şahit olmadığını ifade etmiştir. Bkz. İbn Hişâm, III, 331
[2935] Hudeybiye haberinde Zührî'nin yorumunu naklettiği gibi. Bkz. İbn Hişâm, III, 322
[2936] İbn Hişâm, I, 113
[2937] İbn Hişâm, I, 183
[2938] İbn Hişâm, II, 428
[2939] İbn Hişâm, II, 668

İbn İshâk, hemen hemen naklettiği bütün haberlerin nedenleri hakkında açıklamalar da bulunmuştur.[2940] O, sadece savaşlar veya siyasî hâdiselerin nedenleri üzerinde değil, Hz. Ömer'in, Ümmü Külsüm'le evlenmek istemesinin nedeni,[2941] Resulullah'ın Zeynep'le Ebu'l-Âs'ı neden evlendirdiği[2942] gibi sosyal hayata dair hâdiselerin sâikleri üzerinde de durmuştur. İbn İshâk hâdiselerin nedenlerini açıklarken tarihî kökenlerden,[2943] akrabalık ilişkilerinden[2944] ve ayetlerden[2945] faydalanmıştır.

2. 5. 10. Objektiflik

Daha önceki siyer kaynaklarında olduğu gibi, İbn İshâk da nesnelliği, inancını, hislerini gizlemek olarak değil, kendisine ulaşan haberleri, sansüre yer vermeden, geldiği haliyle nakletmek şeklinde anlamış ve uygulamıştır. İbn İshâk'ın, rivâyetlerinde dinî hassasiyetlerini belirtme konusunda, kendisini herhangi bir kısıtlamaya tabi tutmadığı görülür. O, Ebu Leheb için *"Allah'ın düşmanı, melun"*[2946] Nevfel b. Huveylid,[2947] Nadr b. el-Hâris,[2948] Umeyr b. Vehb[2949] için *"şeytan"*, Ebu Cehil için *"Fâsık"*[2950] ve *"Allah'ın düşmanı"*[2951] gibi nitelendirmelerle dinî hislerini çekinmeden belirtmiştir.[2952] İbn İshâk, melun dediği Ebu Leheb'i öven şiirlere yer verdiği gibi,[2953] onun olumlu davranışlarını da nakletmiştir.[2954]

İbn İshâk, Müslümanlar aleyhine olan haberlerin naklinde de herhangi bir kısıtlamaya gitmemiştir. Nitekim, Hz. Muhammed ve ashabı zemmeden müşrik şiirlerini nakletmede herhangi bir mahzur görmemiştir. Aynı tutumu Müslüman kaynaklı şiirlerde de sergilemiştir. O, Huneyn'de az mal alan Abbâs b. Mirdâs'ın,[2955] ve yine Huneyn'de Ensâr'a mal verilmeyince Hassân b. Sâbit'in[2956] Resulullah'ı itab ettikleri şiirlerini nakletmiştir.

[2940] bkz. İbn Hişâm, I, 20, 43, 45, 94, 112-113, 124, 125, 132, 136, 137, 138, 179, 186, 192-193, 350, 355; II, 364, 419, 467, 513, 467; III, 47, 190, 204, 290; IV, 370, 389-394, 414-415
[2941] bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 233
[2942] İbn Hişâm, II, 651; ayrıca bkz. İbn Hişâm, I, 30
[2943] bkz. İbn Hişâm, IV, 389
[2944] bkz. İbn Hişâm, I, 154, 179
[2945] bkz. İbn Hişâm, IV, 560
[2946] İbn Hişâm, I, 269
[2947] İbn Hişâm, I, 282
[2948] İbn Hişâm, I, 300
[2949] İbn Hişâm, II, 661
[2950] İbn Hişâm, I, 320
[2951] İbn Hişâm, II, 388
[2952] bkz. İbn Hişâm, I, 361; II, 709; III, 220, 241; IV, 568, 577
[2953] bkz. İbn Hişâm, I, 177
[2954] İbn Hişâm, II, 371
[2955] İbn Hişâm, IV, 493-494
[2956] İbn Hişâm, IV, 497-498

2. 5. 11. Üslup

İbn Hıbbân, İbn İshâk hakkında, "*İnsanların en güzel haber sunanı*"[2957] demektedir. İbn İshâk'ın, naklettiği bütün haberlerde izlediği yöntem neredeyse aynıdır. Öncelikle o, haberine bir giriş cümlesi ile başlamaktadır. Hâdisenin nedenini açıklamak ya da arka planı hakkında bilgi vermek için kullandığı giriş cümlesini, [2958] hâdise içerisinde geçen bir ifadeden seçmektedir.[2959] Daha sonra hâdise ile ilgili ayrıntıları sahih kabul ettiği haberden, zayıfa doğru bir sıralama dahilinde anlatır. En sonunda da konuyla ilgili nâzil olan ayetleri zikrederek konuyu tamamlamaktadır. İbn İshâk, aldığı kaynağının anlatımına da dikkat ederek, daha derli toplu rivâyetleri tercih etmektedir. Mi'rac haberini o, Ebu Saîd el-Hudrî'den uzun bir alıntı ile anlatmıştır.[2960] Bunun nedeni, elinde sadece Ebu Saîd el-Hudrî'nin haberi olması değil, Ebu Saîd'in haberinin diğerlerine göre daha düzenli olmasındandır. İbn İshâk, hâdiseleri sebep-hâdise-sonuç ilişkisi içerisinde ele alarak nakletmekte, her hâdisenin nedeni ve sonuçları üzerinde durmayı, tarih anlatımının temeline yerleştirmektedir.

İbn İshâk'ın haber metinleri üzerinde iki türlü tasarrufu olmuştur. Kendisi, bazen ana başlıkla ilgili anlatımları, farklı rivâyetleri bir araya toplamak suretiyle tek bir metin haline getirirken, bazen de bunun tam zıddını yaparak, aslında tek bir metne sahip olan haberi, farklı anlatımlar haline dönüştürmüştür. İbn İshâk, Hudeybiye'ye gidişi, Zührî ve Abdullah b. Ebî Bekr kaynaklı olarak nakletmiştir. Kendisi hâdisenin anlatımına Zührî ile başlamış, araya Abdullah b. Ebî Bekr'in haberini yerleştirmiş ve yine Zührî ile devam etmiştir. Anlaşılan o ki, üç paragraf da ortak bir metindir. Ancak İbn İshâk, bunu iki farklı kaynaktan alarak cem ettiği izlenimini vermiştir; "**Zührî**, "*…Resulullah, "Bizi onların bulunduğu güzergahın dışında farklı bir yoldan kim çıkartacak?" dedi.* **Abdullah b. Ebî Bekr**, "*Eslem'den bir adam, Ben ey Allah'ın elçisi" dedi…*"[2961] Yine aynı haber içerisinde; "**İbn Şihâb**, "*…Huleys b. Alkame Kureyş'e geri döndü. Gördüklerinden dolayı Resulullah'ın yanına kadar gitmedi. Bunları Kureyş'e anlatı. Onlar, "Sen hele bir otur, alt tarafı bir bedevisin ve bunlardan anlamazsın" dediler.*" **Abdullah b. Ebî Bekr**, "*Huleys buna kızdı ve "Ey Kureyş topluluğu…" dedi*." **Zührî** *haberinde dedi ki, "Sonra onlar Resulullah(sav)'e Urve b. Mesûd es-Sakafî'yi*

[2957] İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 139
[2958] İbn Hişâm, II, 422, 438; ayrıca bkz. İbn Hişâm, II, 415-416, 419
[2959] Ubâde b. es-Sâmit'e atfedilen[İbn Hişâm, II, 433] "*Onlar kadınlar biati ile biat ettiler. Bu savaş farz kılınmadan önceydi*" cümlesini, Akabe biatleri için[İbn Hişâm, II, 431]; Ebu Râfi'nin "*Her kim geri kalırsa yerine bir adam gönderirdi*.."[İbn Hişâm, II, 646] cümlesini ise, Kureyş'in Bedr'e hazırlanması haberine giriş cümlesi olarak kullanmıştır. [İbn Hişâm, II, 609]
[2960] bkz. İbn Hişâm, II, 403-408
[2961] İbn Hişâm, III, 309

gönderdiler" [2962] İbn İshâk'ın kendi döneminde intihal suçlamasına muhatap olduğuna dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak onun böyle bir yönteme başvurmasının nedenini, döneminde mevcut olan bir Siyer eserini değil de, kendi orijinal kaynaklarını kullandığını, her bir rivâyeti kaynağından ayrı ayrı aldığını gösterme arzusuna bağlamak mümkündür. Yine de İbn İshâk'ın neden böyle bir yönteme başvurduğu konusunda kesin bir netice, ancak kendisinden önceki -şu an için kayıp konumda olan- siyer külliyâtının ortaya çıkarılması ile tespit etmek mümkün olabilecektir.

İbn İshâk, hâdise hakkında nakillerini bitirdikten sonra, "*Bu Arap kahinlerinden bize ulaşanlardır*"[2963]; "*Yahudilerin haberlerinden bize ulaşandır*"[2964] gibi ifadelerle anlatımını bitirmekte ve bazen de sıradaki haberi belirtmektedir; "*Resulullah, Mekke'de kaldı ve Rabbinden kendisine Mekke'den çıkış için izin vermesini bekledi. Ve Medine'ye hicret*"[2965] Tabi bu ekleme sonraki râvi veya müstensihlerden birinin tasarrufu değilse.

İbn İshâk, gazve haberlerini de belli bir düzen dahilinde anlatmaktadır. Uygulamada istisnaları olmakla beraber, İbn İshâk gazve haberlerini şu sıra dahilinde anlatmaktadır;

1-Gazvenin ismi,

2- Gazveye çıkış tarihi,

3- Çıkış nedeni,

4-Katılanlar, her iki tarafın kuvvetleri,

5-Gidiş güzergahı(coğrafî konumu),

6-Hâdise, ayrıntılar, sonuç, şayet varsa fıkhî uygulamalar,

7-Konu ile ilgili ayetler ve tefsiri,

8-Konuyla ilgili hadisler,

9-Şehit olanların isim listeleri,

10-Konuyla ilgili tarafların şiirleri.

Onun haber sunma üslubunda kullandığı ibarelerin önemli bir yeri vardır. Biz kullandığı ibareleri tek tek ele alarak incelemenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz:

1-Rivâyet edilir(روي)/Denilir(يقال)/Anlatılır(حدثت): Bu ibareler ismini vermediği veya rivâyet hakkını alamadığı kaynaklara yapmış olduğu atıflara işarettir. "*Kureyş'in Rukn'de Süryanice bir yazı(kitabe) bulduğu rivâyet edilir. Yahudi bir adam okuyuncaya kadar, onda*

[2962] İbn Hişâm, III, 312-313; İbn İshâk, Mekke'nin fethinde Müşriklerin direnmesi haberinde de aynı yönteme başvurmuştur. Bkz. İbn Hişâm, IV, 407
[2963] İbn Hişâm, I, 211
[2964] İbn Hişâm, I, 214
[2965] İbn Hişâm, II, 468

ne yazdığını anlamadılar…"[2966]; "*Esmâ bnt. Ebî Bekr'den anlatılır ki*(حدثت) "*…Üç gece kaldık. Resulullah (sav) 'in nereye gittiğini bilmiyorduk. Ta ki cinden bir adam…*" [2967]

2-İddia Ederler(زعم, زعموا, زعم بعض الناس, زعم اكثر الناس): Horovitz[2968] ve Guillaume[2969] İbn İshâk'ın, bu ibareyi hâdise hakkındaki şüphesini izhar için kullandığını savunurken, bu ibareleri nerelerde kullandığını tespit eden Robson, "*İbn İshâk, herhalde böyle ifadelerin kâfi otoriteye sahip olmadığını anlamış ve bu sebeple onları iddia olarak beyan etmiştir. Onun, halkın iddiası olarak dercettiği bazı hâdiseler, büyük bir manâ taşımazlar ve bu keyfiyet, İbn İshâk'ın, mümkün olduğu kadar dikkatli olmağa çalıştığını gösterir*"[2970] demektedir. İbn İshâk'ın, Zührî için kullandığı, "*Zührî iddia etti ki*" ibaresine dayanarak da, "*…İbn İshâk'ın, ondan aldığı haberler hakkında tereddüdünü izhar etmiştir*"[2971] demek suretiyle, Horovitz'in görüşüne intisab etmiştir.

İbn İshâk, insanlar arasında dolaşan anlatıları da bu ibare ile vermiştir; "*İddia ederler ki; İnsanların konuştuklarına göre,*(و يزعمون فيما يتحدثون الناس)-*Allah daha iyi bilir-…Âmine şöyle dermiş…*"[2972]; "*İddia ederler ki; İnsanların konuştuklarına göre, Allah en iyisini bilir-Sa'd'lı annesinin Resulullah'ı Mekke'ye getirdiğinde…*" [2973]; "*Ensâr'ın iddiasına göre…*"[2974]; "*Yemenlilerin iddialarına göre…*"[2975]

İbn İshâk, bu ibareyi eserinde oldukça sık kullanmıştır.[2976] O bu ibareyi, Hişâm b. Urve,[2977] Âsım b. Ömer,[2978] Zührî,[2979] Muhammed b. Saîd b. el-Müseyyib,[2980] Muhammed b. Cafer[2981] gibi kaynakları için de kullanmıştır. Bu da İbn İshâk'ın, söz konusu ibareyi sadece, kaynağı belli olmayan haberler için kullanmadığını gösterir. Bizim kanaatimiz, kaynağının verdiği haberi destekleyecek başka kaynaklardan herhangi bir nakil veya delil bulamadığı durumlarda bu ibareyi kullandığı yönündedir. Nitekim onun, hâdise ile ilgili iki farklı görüş verdiği haberlerde de bu ibareyi kullanmış olması,[2982] bu görüşümüzü desteklemektedir. Bu konudaki bir diğer delilimiz ise, İbn İshâk'ın bunu ifade etmesidir; "*Bana Abdullah b. Cahş'ın*

[2966] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 708
[2967] Taberî, *Târîh*, I, 570
[2968] Horovitz, *el-Meğâzî*, 95
[2969] Guillaume, Int. xıx
[2970] Robson, 120
[2971] Robson, 120
[2972] İbn Hişâm, I, 157
[2973] İbn Hişâm, I, 167
[2974] İbn Hişâm, I, 21
[2975] İbn Hişâm, I, 27; ayrıca bkz. İbn Hişâm, I, 23, 27, 28, 118
[2976] bkz. İbn Hişâm, I, 97; II, 464; III, 254, 334; IV, 592..
[2977] İbn Hişâm, III, 334
[2978] İbn Hişâm, III, 122
[2979] İbn Hişâm, IV, 592
[2980] İbn Hişâm, I, 173
[2981] İbn Hişâm, IV, 398
[2982] bkz. İbn Hişâm, III, 97; IV, 398

ailesi iddia etti ki, "Hamza Abdullah'ın dayısı idi. Ona da Hamza'ya yaptıkları gibi müsle yapılmıştı. Ancak ciğerleri yarılmamıştı…" dedikten sonra, o, "*Bunu sadece onun ailesinden işittim*"[2983] demek suretiyle başka kaynağı olmadığını belirtmiştir.

3-Zikredildiğine Göre(فيما ذكر لي , ذكر لي): İbn İshâk, farklı görüşler barındırmayan veya farklı görüş olmakla beraber delilleri olan haberleri bu ibare ile vermiştir; "*Bana zikredildiğine göre onlar, Yemen Nusaybîn'inden 7 cindi*"[2984]; "*Resulullah(sav)-zikredildiğine göre-Kulsûm b. Hidm'in yanına indi. O, Benî Amr b. Avf'ın kardeşidir. Benî Ubeyd'den birisidir. Aynı şekilde denilir ki, hayır, o Sa'd b. Hayseme'nin yanına indi. Kulsûm b. Hidm'in yanına indiğini söyleyenler derler ki, "Resulullah(sav) Kulsûm b. Hidm'in evinden çıktığı zaman, insanlarla Sa'd b. Hayseme'nin evinde oturuyordu. Çünkü Sa'd ailesi olmayan birisi idi ve Resulullah(sav)'in Muhacir ashabından bekar olanların eviydi. Bu yüzdendir ki, "O, Sa'd b. Hayseme'nin evine indi" denilir. Hangisinin olduğunu en iyi Allah bilir. Biz bunların hepsini işittik*"[2985]; "*Denildiğine göre, Zu Nuvâs'ı katledenler arasında Abdullah b. es-Sâmir'de vardı*"[2986] gibi.

4-Allah Bilir((الله اعلم): Robson, onun bu ibaresinin kullanmasını, haberi araştırmaksızın kabul etmediğinin bir delili olarak değerlendirmiştir.[2987] Bununla beraber, İbn İshâk'ın, "*Zıt rivâyetleri aktardıktan sonra, aralarını bulamadığından 'hangisinin doğru olduğunu Allah bilir' demek zorunda kaldığı*"[2988] da ileri sürülmüştür. Ancak, İbn İshâk'ın, naklettiği rivâyetlerin aralarını bulmak gibi bir çabasına, eserinin hiçbir yerinde rastlamak mümkün değildir. İbn İshâk'ın, bu ibareyi kullandığı yerlere baktığımız zaman, onun tercihte bulunmadığı yerlerde "*Allah bilir*" ibaresini kullandığını görmekteyiz. Yani o, haber hakkındaki şüphesini dile getirmek için değil, iki farklı rivâyet karşısında herhangi bir tercihte bulunamadığını ifade için bu ibareyi kullanmıştır. Zira, o, her zaman için iki farklı rivâyetten sonra[2989] veya "*iddia ederler*"[2990] "*bana ulaştığına göre*"[2991] gibi ibarelerle anlattığı haberlerde bu ibareyi kullanmıştır.

5-Veya dediği gibi(او كما قال): Bu ibareyi, aslında bir kaynağa dayanmayan sadece tahminde bulunduğu nakilleri ifade için kullanmıştır. İbn İshâk, herhangi bir kaynak

---

[2983] İbn Hişâm, III, 97
[2984] Taberî, *Târîh*, I, 555
[2985] İbn Hişâm, II, 493
[2986] İbn Hişâm, I, 36
[2987] Robson, 121
[2988] Azimli, Mehmet, "Hz. Ömer'in Müslüman Oluşuyla İlgili Rivâyete Farklı Bir Yaklaşım", *İslâmiyât*, VI/1, (2003), 173-183, 175
[2989] Örnekler için bkz. İbn Hişâm, I, 12, 27, 35, 50, 83, 118, 146, 348; II, 392, 480, 493, 494, 566, 600; III, 206, 228, 239, 283; IV, 577
[2990] bkz. İbn Hişâm, I, 151, 157, 167; II, 596
[2991] bkz. İbn Hişâm, II, 530

vasıtasıyla ulaşamadığı kısımları, tahmini bir anlatımla doldurmuştur. İbn İshâk'ın, haber metni içerisindeki bazı boşlukları, haberin akışına ve sonucuna etki etmeyecek şekilde kendisinin doldurduğunu söyleyebiliriz. Bizim "***tarihte boşluk doldurma***" yöntemi olarak isimlendirmeyi önerdiğimiz, bu yönteme örnek olarak; "*Ebu Tâlib, yolculuk için hazırlanınca Resulullah ona yapıştı-iddia ettiklerine göre-Ebu Tâlib ona acıdı ve…dedi. Veya benzer bir şey söyledi*"[2992]; Hz. Hatice'nin, Meysere'nin kendisine söylediklerini, Varaka b. Nevfel'e anlattığı haberde Varaka'nın sözlerinden sonra, "*…veya buna benzer şeyler söyledi*"[2993]; Kureyş'in kendi arasında Hz. Peygamber'i konuşmaları, "*…bunun kadar başka birine sabırlı davranmadık. Bize sefihlik isnâd etti. Babalarımıza sövdü. Dinimizi ayıpladı. Cemaatimizi dağıttı. Biz bütün bunlara sabrettik." Veya buna benzer şeyler söylediler*"[2994] gibi anlatımlarını zikretmek mümkündür. İbn İshâk, bazen bu ibareyi kaynağa dayalı bir haberden sonra kullanmıştır.[2995] Böyle durumda ise, o, ya kaynağının boş bıraktığı yerleri doldurmuş, ya da bu işi bizzat kaynağının kendisi yapmış demektir.

6-Bana ulaştığına göre(فيما بلغني): İbn İshâk'ın kullandığı bir diğer ifade de, "*bana ulaştığına göre*" ibaresidir. Bu ibare ile tevsike ihtiyacı olmayan umumî bilgiler aktardığı ihtimali üzerinde duran Robson, İbn İshâk'ın kaynaklarının isimlerini hatırlayamadığı için, bu tarz isnâd kullanımına gittiğini söyler[2996] Robson'un hareket noktası, kitabî olmayan şifâhî haber naklidir. Oysa, İbn İshâk döneminde artık şifâhî haberden bahsetmek, dönem hâdiselerinin görgü tanıklığı durumu hariç, neredeyse imkansızdır. Hele isnâdın henüz inkişâf etmediği iddiası da, tartışmaya açık olmayacak kadar geçersiz bir iddiadır. Nitekim, İbn İshâk'ın, "*itham etmediğim biri*" ibaresi bile başlı başına, isnâdın inkişâfına delildir. Zira İbn İshâk bu ibaresiyle, kaynağının güvenilirliğine işaret etmekte, muhtemel tenkitleri bertaraf etmeye çalışmaktadır. İbn İshâk'ın bu ibareyi hangi amaçla kullandığını tespit etme konusunda yeterince ipucuna sahip olmadığımızı belirtelim. Bununla beraber niçin kullandığı konusunda iki ihtimalden bahsedilebilir ki bunlar; ya eserinden faydalandığı, ancak aralarındaki rekabet veya güvenilirlilik gibi nedenlerden ötürü, ismini vermek istemediği müelliflerin, kaynaksız olarak naklettiği haberler için bu ibareyi kullandığı-şayet müellif bir kaynağa dayanmışsa o zaman "*itham etmediğim biri*" ibaresini tercih etmektedir-, ya da bir şekilde elde ettiği, ancak herhangi bir kaynağa dayanmayan rivâyetlerinde bu ibareye başvurduğudur.

[2992] İbn Hişâm, I, 180
[2993] İbn Hişâm, I, 191
[2994] İbn Hişâm, I, 289; İbn İshâk'ın bu ibareyi kullandığı diğer yerler için bkz. İbn Hişâm, I, 48, 247, 267, 294, 295, 296, 297, 298
[2995] bkz. İbn Hişâm, I, 295, 296, 297, 298
[2996] bkz. Robson, 121-122

Bütün bunların neticesinde diyebiliriz ki, İbn İshâk kullandığı ibareleri rasgele serpiştirmemiş, kullandığı her ibareyi belli bir amaç doğrultusunda yerli yerince kullanmıştır.

İbn İshâk eserinde, İbn Hişâm ve Vâkıdî'nin aksine neredeyse hiç tercihte bulunmaz. Sadece bir yerde, o da "*ilim ehli*"ne dayandırarak ve öncesinde "*Allah bilir*" ibaresini kullanarak tercihini ifade etmiştir; "*İddia ederler ki, Hamza, Resulullah'ın kendisine verdiği sancağın ilk sancak olduğunu dile getirdiği bir şiir söylemiştir. Şayet Hamza bunu söylemişse, o doğru söylemiştir… Hangisinin olduğunu en iyi Allah bilir. Ama ilim ehlinden dinlediğimize göre, Ubeyde b. el-Hâris kendisine sancak verilen ilk kişidir*" *İddia ettiklerine göre Hamza şöyle dedi..*"[2997] Bu anlatımdan da anlaşılacağı üzere, İbn İshâk söz konusu tercihini yaparken oldukça zorlanmıştır. Burada şunu belirtelim ki, İbn İshâk'ın tercihinden kastımız, eserine aldığı farklı rivâyetler arasındaki tercihidir. Yoksa eseri haricinde bıraktığı rivâyetler değildir. Zira, eserine almadığı rivâyetlerde tercihini yaptığı ve tercihine göre ilgili haberi kabul etmediği açıktır. Musâ b. Ukbe'nin Zührî veya Urve kaynaklı olarak naklettiği haberlerden, İbn İshâk'ın bîhaber olduğunu söylemek, kaynakları açısından mümkün değildir. Dolayısıyla tercihlerinde, kaynaklarının etkisinden bahsolunamaz. Bunun haricinde, İbn İshâk'ın tercih gerekçeleri hususunda yorum yapmak, mevcut veriler ışığında mümkün görünmemektedir.

İbn İshâk'ın rivâyetlerinde tercih yapmamasından dolayı, kendi içinde çelişkiye düştüğü durumlar da vardır. O, Hâtıb b. Ebî Beltea'nın mektubunu taşıyan kadının kimliği konusunda, Müzeyne'den bir kadın ve Benî Muttalib'den birinin mevlâsı olan Sâra isimlerini nakleder ve bir tercihte bulunmaz.[2998] Ancak Mekke'nin fethi haberinde mektubu taşıdığı iddia edilen Sâra'nın ismini, Mekke'de Resulullah'a eza eden ve kendisine eman verilenler arasında zikretmektedir.[2999] İbn İshâk'ın bu tutumundan hareketle, Siyer müellifleri arasında, rivâyetlerine göre bir ekol tasnifi yapılacaksa İbn İshâk'ı ***Nakil Ekolü***nden, İbn Hişâm ve Vâkıdî'yi ise ***Rey Ekolü***nden saymak mümkündür. Nakil ekolünde, rivâyet esastır. Dolayısı ile tercih hakkı daha çok okuyucuya bırakılmış olup, kendi görüşünü mümkün mertebe anlatımına dahil etmeme anlayışı hakimdir. Ancak, gerek İbn Hişâm, gerekse de Vâkıdî, kendi tercihlerini belirtmekte bir sakınca görmemişlerdir.

İbn İshâk anlattığı konu ile ilgili sonraki dönemlerde bir olay meydana gelmiş ise, konu bağlamında bu hâdiseyi de anlatmıştır. Hılfu'l-Fudûl anlaşmasını anlatırken; "*Hz. Hüseyin'in Vâdi'l-Kurâ'daki bir arazi nedeniyle anlaşmazlığa düştüğü Velîd b. Utbe b. Ebî*

[2997] İbn Hişâm, II, 596
[2998] bkz. İbn Hişâm, IV, 398
[2999] bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 410-411

Süfyân'a karşı Hılfu'l-Fudûl'u çağırması…"[3000] haberini ve yine aynı konuda, "*Abdulmelik Muhammed b. Cübeyr'e, "Ey Ebu Saîd, biz ve siz, yani Abduşems b. Abdimenâf oğulları ve Nevfel b. Abdimenâf oğulları Hılfu'l-Fudûl'da değil miydik…*"[3001] şeklindeki haberi nakletmiştir.

2. 5. 12. Hataları

İbn İshâk'ın naklettiği bilgilerdeki hatalarına dikkat çekilmiş, alimler tarafından tenkidi yapılmıştır. Bu tür tenkitlerin ilmî olması hasebiyle yapıcı olduklarını söyleyebiliriz. Bu konuda en şiddetli tenkitler, onun râvileri arasında yer alan İbn Hişâm'a aittir. İleride üzerinde duracağımız gibi, İbn Hişâm eseri naklederken aynı zamanda onun tenkidini de yapmıştır.

İbn Hişâm'dan başka, onun nakillerinden en çok faydalanan Taberî ve İbn Kesîr de yeri geldiğinde onun rivâyetlerini eleştirmişlerdir; "Taberî, "*İbn İshâk görüşünü kimseye isnâd etmiyor. Oysa bu, ancak Allah'tan veya Resulullah(sav)'den gelen haberle bilinebilecek bir ilimdir*" [3002]; "Taberî, "*İbn İshâk bu konuda, durumun böyle olduğunu çünkü Allah'ın bütün yaratılışı Cuma günü bitirdiğini bunun da 7. gün olduğunu, o gün arşa istiva ettiğini, bu günün Müslümanların bayramı olduğunu söyleyerek iddiasına delil getirmektedir. Onun getirdiği delil onun hatasına delildir…*"[3003]; "İbn Kesîr, "*İbn İshâk'ın Ebu Musâ el-Eşarî'yi Mekke'den Habeş topraklarına hicret edenlerden sayması gerçekten gariptir*"[3004] Bununla beraber aynı alimler, İbn İshâk'ın ilmî değerini takdir etmişlerdir. Nitekim İbn Kesîr, Buhârî'nin rivâyetine karşı İbn İshâk'ın rivâyetini, "*O, bu işin imamıdır*" gerekçesi ile tercih etmiştir.[3005]

İbn İshâk'ın bazı rivâyetlerinde dikkatsiz davrandığını söylemek mümkündür; "*Ebrehe'den sonra Habeş Melikliğine oğlu Yeksum daha sonra da Yeksum'un kardeşi Meşruk geçti*"[3006] derken, Ebrehe kıssasında onun Yemen'e Melik olduğundan bahsetmektedir.[3007] Ancak bu tür çelişkili haberlerde İbn İshâk'ın bir dahli olmadığını da belirtelim. Daha önce de değindiğimiz gibi, İbn İshâk, kendisine ulaşan haberlere hiç dokunmadan, nasıl geldi ise öyle nakletmiş, neredeyse hiçbir surette tenkide, tahlile tabi tutmamıştır.

[3000] İbn Hişâm, I, 134-135
[3001] İbn Hişâm, I, 135
[3002] Taberî, *Târîh*, I, 30
[3003] Taberî, *Târîh*, I, 35
[3004] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 75
[3005] bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 444
[3006] İbn Hişâm, I, 61-62
[3007] İbn Hişâm, I, 42

2. 6. Tesiri

İbn İshâk'ın önemi konusunda İbn Adiy, "*Muhammed b. İshâk'ın bir çok hadisi vardır. İmamlar ondan rivâyet etmişlerdir. İbn İshâk'ın hiç fazileti olmasa dahi, Melikleri hiçbir faydası olmayan kitaplarla meşgul olmaları yerine, insanların yaradılışı, Resulullah(sav)'in Meğâzîsi ve Risâleti ile meşgul olmaya yöneltmesi fazilet olarak ona yeter. Bu fazilette öncelik İbn İshâk'ındır. Bu konuda ondan sonra, daha başkaları da tasniflerde bulundular. Fakat hiç biri onun ulaştığı noktaya ulaşamadı…Sikalar ve İmamlar ondan rivâyette geri durmamışlardır.*" der.[3008]

İbn İshâk, kendisinden önceki biraz da amatörce olan siyer çalışmalarına ciddi bir düzen getirmiş, kendisinden sonrakiler için gerek içerik gerekse de yöntem açısından değerli prensipler ihdas etmiştir. Siyer haberlerini, kronolojik ve bir bütün halinde anlatımı konusundaki becerisi, genel siyer anlatım tarzı olarak benimsenmesine neden olmuştur.

Kendisinin ilk genel tarihi telif etmesi de, sonraki dönemlerde bu türden literatürü özellikle kaynak ve içerik açısından etkilemiştir. Onun, diğer milletlerin tarihlerini, kendi kaynaklarından araştırmaya çalışması, eserinde Tevrat, İncil ve diğer milletlerin söylencelerine yer vermesi, İslâm tarih yazıcılığında kaynak genişlemesi açısından etkili olmuş, sonraki dönemlerde bu tür kaynaklar daha yoğun bir şekilde kullanılmaya devam etmiştir.

İbn İshâk'ın bir diğer tesiri ise, tarih anlayışı konusunda olmuştur. Kendisinin haberleri herhangi bir tenkite, tahlile tabi tutmaması, tercihte bulunmaması her ne kadar kendi döneminde etkili olmasa da, sonraki yıllarda neredeyse İslâm tarihçiliğinin karakteristik özelliği haline gelmiş, rivâyetler üzerinde mümkün mertebe az konuşulmuştur.

Eserinin, her dönemde râvilerin ilgisini çekmiş olması, rivâyetlerinin yaygınlaşmasına ve siyere dair genel kabul gören anlatılar olmasına vesile olmuştur. Kendisi, siyerin çerçevesini çizmiş, rivâyetleri dışındaki nakillerin şaz rivâyetler haline gelmesini sağlamıştır. İbn İshâk'ın bu alanda tartışmasız otorite olması teveccühleri üzerine çektiği gibi, rivâyetlerinin genel kabul görmesinde, siyasî idarenin desteği ve dönemin alim ve talebelerinin tercihleri de etkili olmuştur.

2-Ma'mer b. Râşid(153/770)

Ma'mer b. Râşid el-Ezdî el-Haddânî[3009](el-Harrânî[3010])'nin künyesi Ebu Urve b. Ebî Amr el-Basrî'dir.[3011] Abdusselâm b. Abdilkuddus'un mevlâsı olan Ma'mer, [3012] Basralıdır.[3013]

[3008] İbn Adiy, VI, 112; Mizzî, XXIV, 426-427; Zehebî, *A'lâm,* VII, 48; İbn Hacer, *Tehzîb,* V, 29
[3009] Mizzî, XXVIII, 303; İbnu'l-İmâd, I, 235
[3010] Saîd, 27

Kûfeli olduğu da söylenmiştir.[3014] Bu görüşü sadece İbnu'n-Nedîm dile getirmiştir. Muhtemelen ona dayanan Marsden Jones da onu Kûfe'ye nispet eder.[3015] Ancak, bütün kaynaklar onun Basralı olduğunu ifade etmişlerdir. Basralı olduğunu destekleyen başka rivâyetler de vardır. Bunlardan biri Ma'mer'in, Basra'dan ayrılırken Eyyûb'un ona azık hazırlatması ve uğurlaması yolundaki rivâyettir.[3016] Aynı şekilde Ma'mer, sonraki yıllarda da annesini ziyaret için Basra'ya gitmiştir.[3017] Ma'mer, Basra'dan Sanâ'ya göçmüş, Yemen'de ikamet etmiş[3018] ve orada vefat etmiştir.[3019]

Ma'mer, hadis talebi için Kûfe, Medine, Yemâme gibi bir çok bölgeye gitmiştir.[3020] Nitekim Ahmed b. Hanbel, *"O, döneminin en çok ilim talep edeni idi. Yemen'e ilk gidendir"*[3021] derken, başka bir defasında da, *"Ma'mer'in ulaşıp da ilim almadığı biri yoktur"*[3022] demiştir. Şüphesiz, Ma'mer'in Sanâ'ya gitmesinde, oraya giden veya oralı olan ashabın ayrı bir yeri vardır. [3023] Juynboll, Ma'mer'i hadis yolculuğuna çıkan ilk kişi olarak zikretmektedir.[3024] Ancak, Ma'mer'den önce de bu tür yolculuklara(*Talebu'l-İlm* veya *Rihletu'l-İlm*) çıkanlar vardı.

[3011] İbn Sa'd, V, 546; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 484; *Meşâhîr*, I, 192; İbn Münceveyh, II, 227; Mizzî, XXVIII, 303; Zehebî, *el-İber*, I, 220; Saîd, 27; Ma'mer'in ismi, künyesi daha bir çok kaynakta zikredilmiştir. Bkz. Müslim, *el-Künâ*, I, 625; Iclî, II, 290; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 506; İbn Muhammed, *K. Bahri'd-Dem*, I, 412; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 255-256; Dârakutnî, *Zikru Esmâi't-Tâbiîn*, I, 348; Kulâbâzî, II, 722; Bâcî, II, 741; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 171; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 410; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 282; Alâî, I, 283; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 394; *Tehzîb*, V, 480; *Takrîb*, I, 541; Suyûtî, *Tabakât*, I, 88-89; İbnu'l-İmâd, I, 235

[3012] İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 484; İbn Münceveyh, II, 227; Mizzî, XXVIII, 303; ayrıca bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 506; Saîd, 28. Onun, anne tarafından Muhalleb b. Ebî Sufra'nın kardeşi olan Abdurrahman b. Kays'ın mevlası olduğu da söylenmiştir. Bkz. İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 484; İbn Münceveyh, II, 227; Bâcî, II, 741

[3013] İbn Sa'd, V, 546; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 506; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 484; *Meşâhîr*, I, 192; Halîlî, I, 197; Bâcî, II, 741; İbnu'l-İmâd, I, 235

[3014] İbnu'n-Nedîm, 186

[3015] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, I, 27

[3016] bkz. İbn Sa'd, V, 546; Zehebî, *A'lâm*, VII, 8; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 481

[3017] bkz. İbn Sa'd,V, 546

[3018] Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 378; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 506; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 484; Kulâbâzî, II, 722; Bâcî, II, 741; Mizzî, XXVIII, 304; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 480

[3019] Halîlî, I, 197; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 481

[3020] bkz. Saîd, 69-71

[3021] İbn Muhammed, *K. Bahri'd-Dem*, I, 412; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 410; Mizzî, XXVIII, 307; Zehebî, *A'lâm*, VII, 7; İbnu'l-İmâd, I, 235

[3022] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 256. Onun bütün bölgelerde haber topladığını ifade eden bir diğer söz de Ali b. el-Medînî'den gelmiştir; *"Rivâyetlerinde bütün bölgelerin ilmini, Ma'mer b. Râşid gibi olanlar topladılar. Ma'mer, ilk asırda, hadisin onların etrafında döndüğü altı kişiden rivâyet etmiştir. Bunlar; Hicâz'da Zührî, Amr b. Dînâr, Kûfe'de Sebî' ve A'meş, Basra'da Katâde ve Yahyâ b. Ebî Kesîr'dir"* İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 256; Râmhurmuzî, 620; farklı varyantları için bkz. İbn Muhammed, *Mesâil*, I, 335; Mizzî, XXVIII, 306; Zehebî, *A'lâm*, VII, 7. Benzer bir söz İbn Hıbbân'a da atfedilmiştir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 256; Halîlî, I, 197; Mizzî, XXVIII, 306-307

[3023] İbn Sa'd, Yemen'e giden veya oralı olan Resulullah'ın ashabı konusunda bir bölüm ayırmıştır. Bkz. İbn Sa'd, V, 523-535

[3024] bkz. Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, 95[Kendisi bu görüşünü Bağdâdî'nin, *er-Rıhle fî Talebi'l-Hadîs*, 94'e dayandırmaktadır]

Ma'mer, en son olarak Sanâ'ya gitmiştir. Yemen valisi, Ma'mer'i orada tutmak için kendisine altın göndermiş ancak o, bunları kabul etmeyerek iade etmiştir.[3025] Sanâ halkı, Ma'mer'i, evlendirmek suretiyle yanlarında kalmasını sağlamışlardır.[3026]

Kendisinde bir kadıda bulunması gereken her türlü sıfat ve şartı toplamış[3027] olan Ma'mer'in fıkhî konularda da otorite olduğunu söylemeliyiz. Ubeydullah b. Amr'ın anlattığı, bir adamın gelerek Eyyûb'ten yemin konusunda fetva istemesi ve onun da Ma'mer'i işaret etmesi şeklindeki rivâyet, [3028] bu konudaki otoritesini göstermesi açısından dikkate değerdir. Ma'mer genellikle, işittiklerine dayanarak fetva vermiş, çok az, kendi görüşüyle fetva vermiştir.[3029]

Ma'mer'in, Hasan el-Basrî'nin cenaze törenine katıldığı ve aynı yıl ilmî faaliyetlere başladığı ifade edilmiştir.[3030] Kendisi, "*14 yaşında iken, Katâde'nin meclisine katıldım, ondan işittiğim her hadis sanki göğsüme nakşedildi*"[3031] diyerek ilme başladığı yaşı ifade etmiştir. Başka bir sözünde ise, Katâde ile küçük yaşta oturduğu konu edilmektedir.[3032] Ölüm tarihi ile ilgili olarak 150/767,[3033] 152/769,[3034] 153/770[3035] ve 154/770[3036] tarihleri zikredilmiştir. Bunda ihtilaf olmakla beraber, Ramazan ayında[3037] ve 58 yaşında[3038] vefat ettiği konusunda bir ittifak söz konusudur. Zehebî doğum tarihi ile ilgili olarak, 95/713 veya 96/714 tarihlerini verir.[3039] Buna dayanarak ölüm tarihleri arasında 153 veya 154'ün daha doğru olabileceğini

---

[3025] bkz. Zehebî, *A'lâm*, VII, 11; *Mîzân*, VI, 481

[3026] bkz. Iclî, II, 290; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 410; Mizzî, XXVIII, 309; Zehebî, *A'lâm*, VII, 8; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 481; Ma'mer'in vefatından sonra, hanımı ile Yemen kadısı Mutarrif b. Mâzen evlenmiştir. Bkz. İbn Sa'd, V, 546; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 481

[3027] Saîd, 219

[3028] Zehebî, *A'lâm*, VII, 7-8

[3029] Saîd, 221; Ma'mer'in fıkhî rivâyetleri ve metodu konusunda bkz. Saîd, 179-235

[3030] bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 378; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 256; İbn Hıbbân, *Meşâhîr*, I, 192; *es-Sikât*, VII, 484; Kulâbâzî, II, 722, 723; Bâcî, II, 742; Mizzî, XXVIII, 304, 306; Zehebî, *A'lâm*, VII, 5; *Mîzân*, VI, 481; *el-Kâşif*, II, 282; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 480-481

[3031] Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 378; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 256; Kulâbâzî, II, 723; Halîlî, I, 197; Bâcî, II, 742; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 171; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 410; Mizzî, XXVIII, 306; Zehebî, *A'lâm*, VII, 6; *Mîzân*, VI, 481; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 481

[3032] Bâcî, II, 742

[3033] İbn Sa'd, V, 546; Kulâbâzî, II, 723; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 594; Mizzî, XXVIII, 310

[3034] İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 484; *Meşâhîr*, I, 192; İbn Münceveyh, II, 227; Mizzî, XXVIII, 310; Zehebî, *A'lâm*, VII, 14; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 481; Suyûtî, *Tabakât*, I, 89

[3035] İbn Sa'd, V, 546; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 378; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 506; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 484; Kulâbâzî, II, 723; İbn Münceveyh, II, 227; Bâcî, II, 742; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 410; Mizzî, XXVIII, 310-311; Zehebî, *A'lâm*, VII, 14-15; *Mîzân*, VI, 481; *el-İber*, I, 220; Suyûtî, *Tabakât*, I, 89; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 481

[3036] Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 378; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 256; Kulâbâzî, II, 723; Bâcî, II, 742; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 410; Mizzî, XXVIII, 310; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 481; *Takrîb*, I, 541

[3037] İbn Sa'd, V, 546; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 378; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 484; Kulâbâzî, II, 723; Bâcî, II, 742; Mizzî, XXVIII, 310; Zehebî, *A'lâm*, VII, 14; *el-İber*, I, 220; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 481; Suyûtî, *Tabakât*, I, 89

[3038] Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 378; Kulâbâzî, II, 723; Bâcî, II, 742; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 171; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 410; Mizzî, XXVIII, 310; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 481; *Takrîb*, I, 541

[3039] bkz. Zehebî, *A'lâm*, VII, 5

söyleyebiliriz. Nitekim, Hasan el-Basrî'nin 110 yılında öldüğünden ve Katâde'nin yanına 14 yaşında gittiğinden hareket eden Muhammed Rafet; "*Onun doğum yılının 96 olduğunu tercih ediyorum. Ölüm yılı ise 154 yılıdır. Bu tarihi tercih etmemizin sebebi, onun ömrünün 58 ile sınırlandıran rivâyetlerin varlığıdır*"[3040] der.

3. 1. Hakkındaki Görüşler

Şâfiî'nin onu senâ ettiği, Evzâî'nin beş imama denk tuttuğu Ma'mer'in,[3041] sikalığı konusunda belli bir ittifaktan söz etmek mümkündür.[3042] Onun hakkında, İbn Sa'd, "*Kendisi, hilm, mürüvvet, şeref sahibi olan bir adamdır*"[3043]; İbn Hıbbân, "*Fakih, hafız, vera sahibi idi*"[3044]; İbn Nasıriddîn, "*Sika, hücce, vera sahibi*"[3045]; Ahmed b. Hanbel, "*Ma'mer'le kim kıyaslandı ise, Ma'mer'i ondan üstün buldum*"[3046]; Yahyâ b. Maîn, [3047] Nesâî, [3048] "*Sika*"; Amr b. Ali[3049] ve Ebu Hafs el-Fellâs, [3050] "*İnsanların en sıdkı*"; Iclî,[3051] ve Ya'kûb b. Şeybe,[3052] "*Sika ve sâlih*"; İbn Cureyc, "*Size bu adamı yani Ma'mer'i öneririm. Kendi zamanından ondan daha alimi kalmadı*"[3053] demişlerdir.

Senâ ifadelerinin yanı sıra, Ma'mer'in de tenkit edildiğini belirtelim. Öncelikle o da, bir çok siyer müellifi gibi, teşeyyü ile itham edilmiştir.[3054] Ma'mer'e yöneltilen müteşeyyi ithamının ciddiye alınmaması ve bir çok ulema tarafından tekrarlanmaması bu ithamın, İbn İshâk'a veya Vâkıdî'ye yöneltildiği şekliyle fazla bir taraftar bulmadığını göstermektedir. İbn İshâk'ın Şîiliğine delil bulmak için, yoğun mesai harcayan ulemanın, Ma'mer'in Şîa düşüncesi paralelinde rivâyetlerini görmezden gelmeleri oldukça şaşırtıcıdır. Zira Ma'mer'in rivâyetleri arasında; ilk iman edenin Ali olduğu,[3055] Resulullah'ın kendisi ile Ali'yi

---

[3040] Saîd, 30
[3041] Halîlî, I, 197; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 482
[3042] Bazı ricâl kitaplarında onun sika imam olduğu belirtilmekle beraber kendisinde vehm olduğu da ifade edilmiştir. Bkz. Zehebî, *el-Muğnî*, II, 671; *Mîzân*, VI, 480; Zehebî, *men Tükillime fîhi*, I, 179
[3043] İbn Sa'd, V, 546
[3044] İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 484; Mizzî, XXVIII, 310; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 481; Suyûtî, *Tabakât*, I, 89
[3045] İbnu'l-İmâd, I, 235
[3046] İbn Muhammed, *K. Bahri'd-Dem*, I, 412; Mizzî, XXVIII, 307; Zehebî, *A'lâm*, VII, 10; *el-Muğnî*, II, 671; *Mîzân*, VI, 481; *el-Kâşif*, II, 282; *el-İber*, I, 220; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 481; İbnu'l-İmâd, I, 235
[3047]Mizzî, XXVIII, 309
[3048] Mizzî, XXVIII, 310; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 394; *Tehzîb*, V, 481
[3049] Mizzî, XXVIII, 309; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 481
[3050] Zehebî, *A'lâm*, VII, 7
[3051] Mizzî, XXVIII, 309; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 481
[3052] Mizzî, XXVIII, 309; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 481
[3053] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 256; Mizzî, XXVIII, 310; Zehebî, *A'lâm*, VII, 9; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 481
[3054] bkz. Zehebî, *el-Muğnî*, II, 671
[3055] Abdurrezzâk, V, 325; Halîfe b. Hayyât, I, 199; Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, II, 589; Ma'mer, bunu Zührî'ye sorduğunu ve onun da, "*Zeyd b. Hârise'den önce iman eden birini tanımıyorum*" dediğini[bkz. Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, II, 836; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 600; Zührî, *el-Meğâzî*, 46] ve yine Zührî kaynaklı olarak Hz. Hatice'nin ilk Müslüman olduğunu naklettiğini[bkz. İbn Sa'd, VIII, 17] de burada hatırlatalım.

kardeşleştirmesi,[3056] Ğadîru Hum hâdisesi,[3057] Resulullah'ın Ali'ye, "*Seni seven beni sevmiştir, senin sevgin Allah'ın sevgisidir. Seni kızdıran beni kızdırmıştır…*" sözü,[3058] Hayber'de sancağın Ali'ye verilmesi haberi,[3059] Hz. Muhammed'in Ali'nin kendisine durumunu Hârun'un Musâ'ya olan durumuna benzetmesi,[3060] Kırtas haberi[3061] gibi, Şîa'nın ciddi anlamda delil olarak kullandığı haberleri bulmak mümkündür. Ancak Ma'mer'in, tafdîl konusunda, Ebu Bekr, Ömer ve Osman'ı zikrettiği, sonra sustuğuna dair gelen rivâyeti,[3062] onaylamak nasıl mümkün görünmüyorsa, bu rivâyetlerden Ma'mer'in Şîi olduğu gibi bir sonuç çıkarmak da mümkün değildir. Şayet Ma'mer'in rivâyetlerine bir bütün olarak bakacak olursak, onun Şîa taraftarlığından ziyade, Emevî karşıtlığından bahsetmek daha doğru olacaktır. Kelbî'ye dayanarak, Benî Ümeyye'nin Fedek arazisini kendilerine tahsis etmelerini eleştirdiği ve böylece Resulullah'ın sünnetini değiştirdikleri yolundaki nakli[3063] bu konuda bir fikir vermektedir. Aynı şekilde, hocası Zührî'ye dayanarak naklettiği hilafet konusunda herhangi bir nassın mevcudiyetini reddeden rivâyetinin[3064] yanı sıra, Hz. Ali'nin biatten gecikmesini, Kur'ân'ı cem' etmesine bağlayan rivâyeti[3065] ondan bu ithamı izâle etmeye kafidir.

Ma'mer'in tenkit edildiği diğer konular arasında ise, Basra'da rivâyet ettiklerinde hata yapması,[3066] Katâde'den tefsîr rivâyetlerini munkatı senedle alması,[3067] Sâbit, Âsım ve Hişâm b. Urve'den naklettiği hadislerin muzdarib olması,[3068] münker rivâyetleri olması[3069] ve kimden rivâyet ettiğine dikkat etmemesi[3070] gibi eleştirileri saymak mümkündür.

3. 2. Kaynakları

Tespit edebildiğimiz kadarıyla kendisi siyere dair haberlerinde; Abbâd b. Mansûr, Abdulazîz b. Ömer, Abdulkerîm el-Cezerî, Abdullah b. Muhammed b. Akîl b. Ebî Tâlib,

---

[3056] Zührî, *el-Meğâzî*, 177
[3057] Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, II, 592; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 350
[3058] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 379. Yahyâ b. Maîn, "*Bu batıldır. Sebebi ise, Ma'mer'in, kardeşinin Rafizî olan bir oğlu vardı. Ma'mer onun, kitaplarına ulaşmasına göz yummuştu. Bu hadisi, Ma'mer'in kitapları arasına, o sokmuştur…*" [Zehebî, *A'lâm*, IX, 575; XII, 367] diyerek söz konusu hadisi reddeder. Zehebî ise, İbn Maîn'e itiraz eder ve "*Bu hikaye eksiktir. Ma'mer, Zührî'nin hadisi konusunda hafızdı, gafil değildi*" demek suretiyle rivâyetin ona aidiyetini onaylar. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, IX, 576
[3059] Ma'mer b. Râşid, XI, 228; Abdurrezzâk, V, 287; İbn Ebî Şeybe, VI, 369; Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, II, 584
[3060] Abdurrezzâk, V, 405-406; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 177; Zührî, *el-Meğâzî*, 111
[3061] Zührî, *el-Meğâzî*, 136
[3062] Zehebî, *A'lâm*, IX, 569
[3063] Belâzurî, 43
[3064] bkz. Zührî, *el-Meğâzî*, 146
[3065] Zührî, *el-Meğâzî*, 148
[3066] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 256; Bâcî, II, 742; Mizzî, XXVIII, 309-310; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 671; *Mîzân*, VI, 481; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 482; İbnu'l-İmâd, I, 235
[3067] Zehebî, *A'lâm*, VII, 9
[3068] Zehebî, *A'lâm*, VII, 11; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 482
[3069] Zehebî, *men Tükillime fîhi*, I, 179
[3070] bkz. Râmhurmuzî, 418

Abdullah b. Osman b. Huseym, Ali b. Zeyd b. Cudân, Âsım b. Süleyman, Atâ b. es-Sâib, Atâ el-Horasanî, Ebân[b. Ebî Ayyâş], Ebu Amr b. el-A'lâ, Ebu Hârûn el-Abdî, Ebu Hâzim, Ebu İshâk [es-Sebî'], Ebu Osman, Eşas b. Abdillah, Eyyûb, Hamîd [b. Kays] el-A'rac, Hemmâm b. Münebbih, Hirâm b. Osman, Hişâm b. Urve, İbn Ebî Luheyh, İbn Ebî Nüceyh , İbn Tâvûs, Katâde, Leys, Mansûr[b. el-Mu'temir], Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî, Muhammed b. Sâib el-Kelbî, Osman b. Züfer [el-Cühenî], Osman el-Cezerî, Sâbit el-Bünânî, Saîd b. Abdirrahman, Sâlim, Süleyman el-A'meş, Sümâme b. Abdillah b. Enes, Yahyâ b. Ebî Kesîr, Yezîd b. Ebî Ziyâd ve Zeyd b. Eslem'den faydalanmıştır. Bununla beraber daha bir çok kaynağı vardır.[3071]

Ma'mer Sanâ'da, Süfyân'la[3072] ve Ebu Hureyre'nin arkadaşı Hemmâm b. Münebbih'le de görüşmüştür.[3073] Kendisinin, Hemmâm'ın sahifesinden yaklaşık 30 hadis işittiği nakledilmiştir.[3074]

Onun Zührî ile nerede görüştüğü konusunda er-Rusâfe ismi zikredilir.[3075] Bununla beraber yine kendisine atfedilen, "*Tâhiyye'den bir topluluğun kölesi idim. Alışveriş için Medine'ye geldim. Bir eve indim. İnsanların etrafında toplandığı bir şeyh gördüm, ona ilim arz ediyorlardı. Ben de onlarla beraber arz ettim*"[3076] şeklindeki sözüne-şayet doğru ise-, dayanarak, ilk karşılaşmanın Medine'de olduğunu, ancak ilim meclisine katılmasının er-Rusâfe'de olduğunu söyleyebiliriz. [3077]

Zührî'nin nakillerini ulaştırmada Ma'mer'in ayrı bir yeri vardır. Zührî'nin ashabı içerisinde en sebtinin Ma'mer olduğu ifade edilmiştir.[3078] Ma'mer, Zührî'nin *Vefatu'n-Nebî*, *Sakîfe* gibi bir çok risâlesinden faydalanmıştır.[3079] Yahyâ b. Maîn, "*Zührî konusunda*

[3071] Kaynakları için bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 378; Müslim, *el-Künâ*, I, 625; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 255- 256; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 484; Kulâbâzî, II, 723; Halîlî, I, 197; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 171; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 410; Mizzî, XXVIII, 304-305; Zehebî, *A'lâm*, VII, 5-6; *el-Kâşif*, II, 282; *el-İber*, I, 220; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 394; *Tehzîb*, V, 480-481; Suyûtî, *Tabakât*, I, 89

[3072] Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 410; Mizzî, XXVIII, 309; Zehebî, *A'lâm*, VII, 8. Aynı zamanda râvileri arasında yer alan Süfyân'la araları daha sonra açılmıştır. Aralarının açılmasına neden olan hâdiseyi İbn Maîn nakletmektedir; "*Sevrî, Yemen'e gidince, Ma'mer bir gün ona geldi. Selam verdi ve Abdullah b. Akîl, "Nebî(sav) iki koyun kurban etti" hadisini rivâyet etti. Bu, İbn Akîl'in hata yaptığı hadisti. Süfyân, ona, "Ey Ebu Urve, kahrol(asın)" dedi. Ma'mer buna kızdı, Süfyân'a gelmedi. O da ona gitmedi. Öyle ki, 153'te ölünceye kadar onunla barışmadı"* bkz. Zehebî, *A'lâm*, VII, 17-18

[3073] bkz. Mizzî, XXVIII, 308; Zehebî, *A'lâm*, V, 312; VII, 7; *el-İber*, I, 221; İbnu'l-İmâd, I, 235

[3074] bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 256; Zehebî, *A'lâm*, III, 89; VII, 17

[3075] Kendisi, "*Zührî'nin yanına o, er-Rusâfe'de iken geldim ve meclisine katıldım*" demiştir. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, V, 342; *Mîzân*, VI, 481; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 481

[3076] Zehebî, *A'lâm*, VII, 6-7; *Mîzân*, VI, 481

[3077] bkz. Ebu Nuaym, *Hılye*, V, 339

[3078] bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 256; Bâcî, II, 742; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 410; Mizzî, XXVIII, 308-309; Zehebî, *Mîzân*, VI, 481; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 481

[3079] Resulullah'ın **vefat** haberinde Ma'mer'in ana kaynağı Zührî'dir. Bkz. Ma'mer b. Râşid, XI, 63; Abdurrezzâk, V, 428-437; İbn Sa'd, II, 217, 232, 251, 254, 257, 264-265, 269-270, 278, 305; III, 211; VI, 59; VIII, 314; İbn Ebî Şeybe, II, 464; III, 15, VII, 428; İshâk b. Râheveyh, I, 42; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 196;

insanların en sebti Mâlik b. Enes, Ma'mer, Yûnus…"[3080] derken, başka bir yerde ise, bunlar arasında Ma'mer'in Mâlik'ten sonra en sebt olduğunu ifade etmiştir.[3081] Süfyân es-Sevrî'ye "*Seni Zührî'den alıkoyan ne idi*?" diye sorulunca o, "*Dirhemlerin azlığı, bize Ma'mer yetti*"[3082] diye cevaplaması da, Ma'mer'in Zührî rivâyetlerindeki otoritesini dile getirmektedir.

Ma'mer'in, Basra, Sanâ, Kûfe'de haber topladığı nakledilmiştir.[3083] Muhammed Rafet'in tasnifine göre, Ma'mer'in, Basralı,[3084] Medineli,[3085] Kûfeli,[3086] Mekkeli,[3087] Yemenli[3088] şeyhleri vardır. Medine'ye gidip gitmediği konusunda ise Marsden Jones, "*Kaynaklar onun Medine'yle ilişkisi konusunda susmaktadırlar*" demektedir.[3089] Oysa, İbnu'l-İmâd onun, Medine'de Nâfi'den rivâyet aldığını[3090] ifade etmektedir. Aynı şekilde yukarıdaki sözü de onun Medine'ye gittiğini, en azından kaynakların bu konuda susmadıklarını gösterir.

Hişâm b. Yûsuf'un, "*Ma'mer yanımızda 20 yıl kaldı. Onun bir kitabını görmedik, yani o rivâyetleri hıfzından rivâyet ediyordu*"[3091] ve Ahmed b. Hanbel'in, "*Ma'mer hafızadan rivâyet etmekteydi*"[3092] şeklindeki sözleri tartışmaya açıktır. Zira Ma'mer, "*A'meş'in sahifeleri benden kayboldu. Ancak, hadisini hatırlıyorum ve hıfzımdan rivâyet ediyorum*"[3093] demiştir. Aynı şekilde Ma'mer'in, Zührî'den İfk hâdisesini arz yoluyla aldığı ifade edilmiştir.[3094] Bu da göstermektedir ki, Ma'mer rivâyetlerinde yazılı kaynaklardan(sahife, Kitab) faydalanmıştır. Nitekim, Muhammed Rafet, onun yazılı kaynaklarını çıkarmıştır. Buna göre, Ma'mer;

1. Sahifetu'l-A'meş,[3095]
2. Sahifetu Câbir b. Abdillah el-Ensârî[3096]
3. Sahifetu Hemmâm b. Münebbih,[3097]
4. Mücâhid'in kitapları,[3098]

VI, 18, 117, 124, 151, 438; Abd b. Humeyd, 352; Müslim, *Sahîh*, I, 312, 313, 315; İbn Huzeyme, I, 64, 127; Ebu Avâne, I, 445; İbn Hıbbân, *Sahîh*, XIV, 552, 561, 566, 586-588, 594; XV, 296-297; Beyhâkî, *Sünen*, I, 605, 621; IV, 254; V, 401; **Sakîfe** haberi için bkz. Abdurrezzâk, V, 439-445

[3080] Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 410; Mizzî, XXVIII, 308; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 219

[3081] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 256; Mizzî, XXVIII, 309; Zehebî, *A'lâm*, VII, 10; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 219

[3082] Râmhurmuzî, 236; Zehebî, *A'lâm*, VII, 8

[3083] Halîlî, I, 197

[3084] bkz. Saîd, 48-52

[3085] bkz. Saîd, 53-57

[3086] bkz. Saîd, 57-62

[3087] bkz. Saîd, 62-63

[3088] bkz. Saîd, 64-65

[3089] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, I, 27

[3090] Halîlî, I, 197

[3091] Zehebî, *A'lâm*, VII, 8

[3092] İbn Muhammed, *K. Bahri'd-Dem*, I, 412

[3093] Zehebî, *A'lâm*, VII, 11

[3094] bkz. Iclî, II, 290

[3095] Saîd, 109

[3096] Saîd, 109-110

[3097] Saîd, 110-112

5. Simâk b. el-Fadl el-Havlânî el-Yemânî'nin kitabı,[3099]

6. Osman el-Cezerî'nin *Meğâzî*'sinden[3100] faydalanmıştır.

Biz bu listeye Vehb b. Münebbih'in Risâlelerinin de eklenmesi kanaatindeyiz. Zira, Ma'mer'in, Vehb'in kitaplarını babasından rivâyet eden Abdulmunim b. İdrîs'le Yemen'de görüştüğü nakledilmiştir.[3101]

3. 3. Râvileri

Kendisinden rivâyet edenler arasında, Ebân b. Yezîd, İbrahim b. Hâlid es-Sanânî, İsmâil b. Ulye, Eyyûb es-Sahtiyânî, Hammâd b. Zeyd, Rabâh b. Zeyd es-Sanânî, Sa'd b. es-Salt el-Becelî, Saîd b. Ebî Arûbe, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Sellâm b. Ebî Mutî', Şu'be b. el-Haccâc, İbnu'l-Mubârek, Abdurrezzâk b. Hemmâm, Abdulmelik b. Cureyc, Abdulmelik b. Muhammed es-Sanânî, Abdulvâhid b. Ziyâd, Amr b. Dînâr, İmrân el-Kattân, Nısf b. Yûnus, Muhammed b. Sevr es-Sanânî, Muhammed b. Ca'fer Ğunder, Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, Muhammed b. Kesîr es-Sanânî, Mervân b. Muâviye el-Fezârî, Mu'temir b. Süleyman, Hişâm b. Yûsuf es-Sanânî(Sanâ Kadısı), Vüheyb b. Hâlid, Yahyâ b. Ebî Kesîr, Yezîd b. Zerî', Ebu İshâk es-Sebî' ve Ebu Süfyân el-Ma'merî gibi isimler vardır.[3102]

Ma'mer'in en önemli râvisi, Abdurrezzâk'tır. 211/827 yılında ölen Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi', Himyer'in mevlâsı idi ve babasından, Sâlim b. Abdillah ve diğerlerinden rivâyet etmiştir.[3103] Ma'mer'in neredeyse bütün rivâyetleri onun kanalı ile gelmiştir.[3104] Bu konuda Abdurrezzâk, "*Ma'mer'den 10.000 hadis yazdım*" demiştir.[3105] Ondan nakilde bulunmak için, Ahmed b. Hanbel,[3106] Yahyâ b. Maîn, Ali b. el-Medînî, İshâk b. Râheveyh, Muhammed b. Yahyâ ez-Zühelî gibi hadis imamları gitmişlerdir.[3107] Ahmed, "*Ma'mer'in ashabında ihtilaf olduğunda, Abdurrezzâk'ın rivâyetine itibar edilir*"[3108] diyerek Abdurrezzâk'ın Ma'mer konusunda önemine işaret etmiştir.

Vâkıdî'nin, Zührî'ye ulaşma yolları arasında Ma'mer'in ayrı bir yeri vardır. O, "*Ben Ma'mer'le beraberdim. Sevrî de bizimle beraberdi. Biz, Ebu Urve'nin yanına gider, ondan*

[3098] Saîd, 115
[3099] Saîd, 116
[3100] Saîd, 117
[3101] Hatîbu'l-Bağdâdî, onun Ma'mer'den işittiğini ifade eder. Ancak bu Ma'mer'in de ondan almış olma durumunu ortadan kaldırmaz. Bkz. *Târîhu Bağdâd*, XI, 134
[3102] Mizzî, XXVIII, 305-306; Zehebî, *A'lâm*, VII, 6. Râvileri için bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 378; Müslim, *el-Künâ*, I, 625; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 255-256; İbn Hıbbân, *es-Sikât*, VII, 484; Kulâbâzî, II, 723; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 171; Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ*, II, 410; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 282; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 394; *Tehzîb*, V, 481; Suyûtî, *Tabakât*, I, 89
[3103] bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 519; İbnu'n-Nedîm, 186; Mizzî, XXVIII, 310
[3104] bkz. Halîlî, I, 197
[3105] Zehebî, *A'lâm*, VII, 11; *Mîzân*, VI, 481; *el-Kâşif*, II, 282
[3106] Hamevî, III, 428
[3107] Halîlî, I, 197-198
[3108] Hamevî, III, 428

rivâyet ederdik"[3109] diyerek bunu ifade etmiştir. Kendisinden Buhârî ve Müslim tahricte bulunmuşlardır.[3110] Buhârî ve Müslim'de sadece hadis rivâyetlerinde değil, bazı haberlerde de Ma'mer'in ismine rastlanmaktadır.[3111]

3. 4. Eserleri

Ebu'l-Kâsım et-Taberânî, "*Ma'mer b. Râşid ve Selem b. Ebi'z-Zeyyâl öldüklerinde bıraktıkları bir eser görülmedi*"[3112] diyerek, onun herhangi bir eserinin olmadığını ifade eder. Ancak, ilk musannıflar arasında ismi geçen[3113] Ma'mer'in eserinin olduğu kesindir. Ahmed b. Hanbel'in, Abdurrezzâk ve Ebu Bekr'den "*Ma'mer'in kitabında okudum ki…*"[3114] şeklindeki nakli de, onun eserinin olduğunu göstermektedir.

Ma'mer'in Siyere dair bir eser telif ettiği muhakkaktır. İbnu'n-Nedîm'in *Kitâbu'l-Meğâzî* olarak isimlendirdiği bu eseri,[3115] İbnu'l-İmâd ise, *el-Câmi fi's-Siyer*[3116] olarak isimlendirir. Bu iki eserin de aynı eser olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu eserin, *Muvattâ*'dan daha önce telif edildiği ifade edilmiştir.[3117] İbnu'n-Nedîm'in zikrettiği bu eser hakkında, Horovitz, "*Muhtemelen hocasının(Zührî) kitabının yeni bir nüshasıdır*"[3118] derken, A'zamî de, "*Bu eserin, Zührî'nin Kitâbu'l-Meğâzî'si olduğu açıktır. Ma'mer tarafından bazı eklemeler yapılmıştır*"[3119] demektedir. Bu açıdan Ma'mer'i nakilci olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak, Zührî'nin eserini nakletmekle, onun rivâyetlerini tasnif etmek farklı şeylerdir. Zührî'nin siyere dair özel bir telifi olmadığını daha önce belirtmiştik. Ma'mer, büyük çoğunluğu Zührî'ye ait olan siyere dair rivâyetleri tasnif ederek, yeni bir eser telifinde bulunduğu için, onun tasnif döneminde ele alınması daha doğru olacaktır.

Zührî'nin *Meğâzî*'sini yeniden inşâ etmeye çalışan Süheyl Zekkâr, Abdurrezzâk'ın *Musannef*'ine dayanarak Ma'mer'in rivâyetlerini bir araya toplamıştır. Ne var ki, bu konuda başarılı olduğunu söylemek oldukça zordur. Zira, rivâyetlerin tertibinde, kronolojik bir sıra takip etmeyerek, neredeyse rasgele yerleştirmeye gitmiştir.

[3109] Zehebî, *A'lâm*, VII, 8
[3110] Kulâbâzî, II, 723; Hâkim en-Neysâbûrî, *Tesmiyye*, I, 234; İbn Münceveyh, II, 227; Bâcî, II, 741; Buhârî ve Müslim'de Ma'mer'in hadis rivâyetlerinden örnekler için bkz. Buhârî, *Sahîh*, III, 224; IV, 15, 24, 50-51; V, 119; Müslim, *Sahîh*, II, 1362, 1366, 1376
[3111] Uhud Savaşında Resulullah'ın dişlerinin kırılması[Buhârî, *Sahîh*, V, 37; Müslim, *Sahîh*, II, 1417]; Bi'ru Maûne hâdisesinde Harâm b. Milhân'ın sözü[Buhârî, *Sahîh*, V, 43] gibi.
[3112] Mizzî, XXVIII, 310; Taberânî'nin bu sözünü Muhammed Rafet, "*Burada kastedilen mananın, kendisinin Ma'mer'in eserini görmediği, Ma'mer'in eserlerinin kaybolduğudur. Zira, onun ilmi eserleri hukuk kültürümüz için övünç kaynağı olmaya devam eder*" şeklindeki açıklar. Bkz. Saîd, 28
[3113] bkz. İbn Muhammed, *Mesâil*, I, 334
[3114] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 189
[3115] İbnu'n-Nedîm, I, 186
[3116] İbnu'l-İmâd, I, 235
[3117] bkz. İbnu'l-İmâd, I, 235
[3118] Horovitz, *el-Meğâzî*, 75
[3119] A'zamî, *Dirâsât*, I, 312

Ma'mer'e nispet edilen bir diğer eser de, matbu halde olan, *Kitâbu'l-Câmi'*dir. [3120] Özellikle Zührî ve Ma'mer'in rivâyetlerini tespit konusunda oldukça önemli olan bu eserdeki 1614 rivâyetten sadece 57'si Ma'mer'e ait değildir.[3121] Ma'mer'e, bir de Tefsir'le ilgili eser nispet edildiğini ayrıca belirtelim.[3122]

3. 5. Metodu

Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki, Ma'mer'in en önemli kaynağı Zührî olması hasebiyle, Zührî konusunda söylediğimiz hususların neredeyse tamamı, Ma'mer için de geçerlidir. Burada örnek olması açısından Ma'mer'in naklettiği haberlere dayanarak ilgilendiği konular ve metodu hakkında bilgiler vermeye çalışacağız.

3. 5. 1. İsnâd Kullanımı

Ma'mer'in sened üzerindeki en önemli tasarrufu, -kendisine aidiyeti şüpheli olmakla beraber- senedde eksik kalan halkayı tamamlamaktır; "Abdurrezzâk-Ma'mer-Osman el-Cezerî-Muksim-*onun İbn Abbâs'tan başka birinden rivâyet ettiğini bilmiyorum-*"[3123]; "Muhammed b. Sevr-Ma'mer-Eyyûb-*onun İkrime'den başka birinden rivâyet ettiğini bilmiyorum-*"[3124] Ancak burada ciddi bir problem vardır ki, o da bu sözün kime ait olduğu meselesidir. Bu açıklama Zehebî'nin rivâyetinde gelmiştir.[3125] Birinci haberin diğer varyantlarında ise sened, Muksim'de bitmektedir.[3126] Bu durum, ibarenin sonraki müelliflere ait olduğunu çağrıştırmaktadır.

Ma'mer'in senedleri arasında meçhul râvilere de rastlanmaktadır. Bunların kimliğinin tespiti ve Ma'mer'in neden kaynağını açıklamadığı ancak bütün rivâyetlerinin incelenmesi ile mümkün olabilecektir. Bu nedenle sadece meçhul kaynaktan atıfta bulunduğu siyere müteallik haberlerden bazılarını zikretmekle yetineceğiz; "*Ma'mer-**ashabından bir adam**-Muksim, "Allah'ın Hayber fethini sadece Hudeybiye'ye katılanlara vaat ettiği…*"[3127];

[3120] bkz. Saîd, 84; eser hakkında ayrıca bkz. Saîd, 121-128;
[3121] Eser hakkında bkz. Saîd, 121-128; Erul, Bünyamin, "Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (I) II. Rivayet Açısından Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi'i", *AÜİFD*, XLIII/ 1, (2002) 27-61; "Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (II) II. Dirayet Açısından Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi'i", *AÜİFD*, XLIII/ 2, (2002) 57-90
[3122] A'zamî, *Dirâsât*, I, 312
[3123] Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, II, 797
[3124] Taberî, *Tefsîr*, XXVII, 108
[3125] Zehebî, *A'lâm*, I, 273
[3126] bkz. Abdurrezzâk, V, 288
[3127] Taberî, *Tefsîr*, XXVI, 80

"*Ma'mer-**işiten biri**-İkrime…*(Resulullah 'ın Mekke'de ne kadar kaldığı)"[3128]; "*Ma'mer-**bir adam**-Hasan-Nebî* …(Resulullah'ın müşrikten bir şey kabul etmemesi)"[3129]

Ma'mer, bazı rivâyetlerinde de, meçhul kaynağının sıhhati hakkında açıklama yapma gereği duymuştur; "*Ma'mer-**Doğruladığım biri**, "Resulullah'ın Eşarîlerle konuşması*"[3130] Bu açıklama, İbn İshâk gibi Ma'mer'in de, kaynağının sıhhati konusunda okuyucusunu/ râvisini ikna etme çabası içerisinde olduğunu göstermektedir.

3. 5. 2. Kaynak Kullanımı

Ma'mer, kaynakları itibariyle kaynak-hâdise ilişkisini kurmuştur. Burada Ma'mer'in İbn İshâk'ın yaptığı gibi konuyla ilgili kabileler veya şahıslardan haberler derlemesi söz konusu değildir. O, sadece Zührî'nin veya başka bir kaynağının senedlerini nakletmekle yetinmiştir.[3131] Bu açıdan onun herhangi bir orijinalitesinden bahsetmek mümkün değildir.

3. 5. 3. Vesika Kullanımı

Ma'mer, Zührî'nin naklettiği vesikaları nakletmiştir. Bu bağlamda, rivâyetleri arasında, Kureyş müşriklerinin Abdullah b. Übeyy'e yazarak Resulullah'ı çıkarmalarını istemeleri,[3132] Bedr'den sonra Yahudilere yazmaları,[3133] Hz. Muhammed'in Herakl'e mektubu,[3134] Hayber Yahudileri ile yapılan anlaşma[3135] gibi vesikaların nakline rastlanmaktadır.

3. 5. 4. Şiir Kullanımı

Siyer müellifleri arasında en az şiir rivâyetinde bulunan Ma'mer'dir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ma'mer, Haccâc b. Ilât'ın haberi içerisinde Abbâs'ın okuduğu şiir,[3136] Hendek günü Resulullah'ın okuduğu beyit,[3137] Abdullah b. Ravâha'nın kaza umresinde Hz. Peygamber'in önünde okuduğu şiir,[3138] Tâif kuşatmasında Ka'b b. Mâlik'in okuduğu

[3128] Abdurrezzâk, V, 361; aynı senedle, Tebük'ten geri kalan üç kişi hakkında nâzil olan ayet; Taberî, *Tefsîr*, XI, 56

[3129] Ma'mer b. Râşid, X, 447; aynı senedle Resulullah'ın Uhud şehitleri hakkındaki sözü Abdurrezzâk, V, 273. Diğer örnekler için bkz. Ma'mer b. Râşid, XI, 239; Abdurrezzâk, V, 308, 309; Taberî, *Târîh*, I, 198, 210, 211, 212, 216, 218, 219

[3130] Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, II, 880

[3131] Örnekler için bkz. Abdurrezzâk, V, 392-393; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 502; IV, 175; Abd b. Humeyd, 75; Buhârî, *Sahîh*, V, 43; Ebu Dâvud, *Sünen*, IV, 341; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, II, 275; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, III, 113; İbn Hıbbân, *Sahîh*, XIV, 184-186; Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek*, III, 7; İbn Sellâme, I, 91, 170

[3132] Abdurrezzâk, V, 358; Zührî, *el-Meğâzî*, 72

[3133] Abdurrezzâk, V, 359-361; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 331-333; Zührî, *el-Meğâzî*, 72

[3134] Bu mektup ve Ebu Süfyân'ın Herakl'le görüşmesi konusunda bkz. Abdurrezzâk, V, 344-347; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, I, 368; Ebu Avâne, IV, 266-268

[3135] Abdurrezzâk, V, 293-294

[3136] Abdurrezzâk, V, 467; Abd b. Humeyd, 385; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, VI, 195; İbn Hıbbân, *Sahîh*, X, 391; Heysemî, *Mevârid*, I, 413; Zührî, *el-Meğâzî*, 161

[3137] Ma'mer b. Râşid, XI, 62; Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, II, 798

[3138] Abd b. Humeyd, 375; Tirmizî, *Sünen*, V, 139; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, IV, 38; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, VI, 273; İbn Hıbbân, *Sahîh*, X, 379-380; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 203; Heysemî, *Mevârid*, I, 495

kaside,[3139] Hubeyb'in Mekke'de asılmadan önce okuduğu beyit[3140] haricinde pek şiir nakline yer vermemiştir.

3. 5. 5. Ayet Kullanımı

Ma'mer, eserinde bir çok ayeti, nüzûl sebeplerini vs. zikretmiş, nâzil olan ayetlerin tefsirlerini yapmıştır. Ma'mer, Necrân'dan gelenlerin mübâhaleye çağrılması,[3141] Necâşî ve ashabı,[3142] Ebu Tâlib'in bağışlanması için Resulullah'ın duası,[3143] Müşriklerin planları,[3144] Kıble'nin değişmesi,[3145] savaş konusunda ilk nâzil olan ayet,[3146] Bedir,[3147] Ebu Lübâbe,[3148] Benî Nadîr,[3149] Ka'b b. Eşref,[3150] Hudeybiye,[3151] Hâtıb b. Ebî Beltea'[3152] ve Tebük Gazvesi[3153] ile ilgili nâzil olan ayetleri zikretmiştir. Ma'mer'in ayetlere başvurduğu bir diğer konu ise, yaratılış ve isrâiliyât haberlerindedir.[3154]

Ma'mer, tefsir rivâyetlerinde de bulunmuştur.[3155] Bu konuda en önemli kaynağı şüphe yok ki Katâde'dir.[3156] O, "*Attığın zaman sen atmadın fakat Allah attı*"[8/Enfâl, 17] ayetini, Resulullah'ın Bedr günü çakıl taşları atması ile,[3157] "*İnsanlar tek bir ümmetti*"[2/Bakara, 213] ayetini de "*hepsi hidayet üzereydi*"[3158] şeklinde açıklaması gibi ayet tefsirlerinde bulunmuştur.

3. 5. 6. Rivâyetleri

Ma'mer, yaratılış, Peygamberler, geçmiş ümmetler ve İslâm öncesi Arapların tarihleri ile de ilgilenmiştir. Bunlar arasında ilk yaratılan şey,[3159] Arş,[3160] Adem,[3161] Tufân,[3162]

[3139] Ma'mer b. Râşid, XI, 263
[3140] Zührî, *el-Meğâzî*, 68
[3141] Taberî, *Tefsîr*, III, 301
[3142] Taberî, *Tefsîr*, IV, 219
[3143] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 433; Taberî, *Tefsîr*, XI, 41; Ebu Avâne, I, 24-25; Beyhâkî, *Sünen*, I, 654; VI, 359, 425; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 8; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 394
[3144] Abdurrezzâk, V, 389; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 348; Taberî, *Tefsîr*, IX, 228
[3145] Taberî, *Tefsîr*, II, 19
[3146] bkz. Taberî, *Tefsîr*, XVII, 173
[3147] Taberî, *Tefsîr*, II, 623; III, 196; X, 9, 17, 21, 47; XVII, 193; XXIX, 199; XIX, 56-57; XXVII, 108; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 314, 320
[3148] Taberî, *Tefsîr*, IX, 221
[3149] Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 28-31, 33, 35
[3150] İbn Sa'd, II, 33; Taberî, *Tefsîr*, IV, 201
[3151] İbn Sa'd, II, 102; Tirmizî, *Sünen*, V, 385; Taberî, *Tefsîr*, II, 197; VI, 48; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, V, 385; İbn Hıbbân, *Sahîh*, XIV, 322; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 184; Heysemî, *Mevârid*, I, 436
[3152] Taberî, *Tefsîr*, XXVIII, 60
[3153] İbn Sa'd, II, 167; Taberî, *Tefsîr*, X, 141, 173; XI, 56
[3154] "*İbn Abbâs'a "Arş suyun üzerindeydi"*[11/Hûd, 7] *ayetinde, "Su neyin üzerindeydi?" diye soruldu*" Taberî, *Târîh*, I, 33; "*Bütün isimleri, Adem'e öğretti***"**[2/Bakara, 31]ayeti hakkında; Taberî, *Târîh*, I, 66-67; ayrıca bkz. Zührî, *el-Meğâzî*, 125, 128, 129
[3155] Ma'mer'in tefsir rivâyetleri için bkz. Taberî, *Târîh*, I, 168, 171, 178, 201
[3156] bkz. Taberî, *Târîh*, I, 210, 211, 212, 216, 218, 219, 374
[3157] Taberî, *Tefsîr*, IX, 204
[3158] Taberî, *Târîh*, I, 111
[3159] Taberî, *Târîh*, I, 29
[3160] Taberî, *Târîh*, I, 33
[3161] Taberî, *Târîh*, I, 66-67, 79-80
[3162] Taberî, *Târîh*, I, 85

Nemrud,[3163] Lût kavmi,[3164] Şuayb'in kavmi,[3165] Yûsuf,[3166] Ashâbu Kehf,[3167] Zemzem,[3168] Ka'be'nin yeniden inşâsı,[3169] gibi haberlere yer vermiş ve bu haberlerde ayetlerden azamî ölçüde faydalanmıştır. Aynı şekilde, Ensâr'dan bazı adamların Cahiliye döneminde, Menât'ı ta'zim için Safâ ile Merve arasında say yapmadıkları[3170] gibi cahiliye dönemi bazı uygulamaları hakkında da bilgiler nakletmiştir.

Ma'mer'in rivâyetlerinde, Mescid-i Dırâr'ı yapanların kabilesi,[3171] Bir adamın gelerek münafıklardan birini öldürmek için izin istemesi, Resulullah'ın izin vermemesi[3172] gibi oldukça ilginç ayrıntılara, kimsenin zikretmediği haberlere ulaşmak da mümkündür.

Ma'mer de, Musâ b. Ukbe gibi genel siyer anlatımından farklı anlatımlara yer vermiştir; "Ma'mer-Osman el-Cezerî-Muksim, "(Ebu Süfyân'ın Hudeybiye anlaşmasını yenileme gayreti)…*Ebu Süfyân, "Bu ordu bizim için mi hazırlanıyor? Dedi. Nebî, "Biz işimize bakıyoruz, bir şey mi oldu?*"[3173]; Ma'mer; "(Hudeybiye)*Nebî Mekke'ye çıkınca, insanları, Abbâs'ın elçisi gelinceye kadar oraya girmekten men etti. Elçi gelmekte gecikince Nebî, "Belki de, Abbâs'a, Sakîf'in Urve b. Mesûd'a yaptığını yaptılar. Allah'a yemin ederim ki, öyle bir şey yaptılarsa, onlardan bir tanesini sağ bırakmam" dedi. Ma'mer, "Daha sonra Abbâs'ın elçisi geldi…*"[3174] Şüphesiz, Ma'mer'le Musâ'nın bu tür haberlerde benzeşmesinin en önemli nedeni, ikisinin de ortak kaynağının Zührî olmasıdır. Musâ b. Ukbe konusunda da üzerinde durduğumuz gibi Ma'mer'in naklettiği bu haberlerin sonraki siyer kaynaklarında tekrar edilmemesinin bir çok nedeni vardır. Daha önce zikrettiğimiz bu nedenlere, Ma'mer'in Yemen gibi ilmî muhitlerden uzak olmasını da ekleyebiliriz.

Muta nikahının yasaklanmasının zamanı olarak hem Hayber'i,[3175] hem de Mekke'nin Fethini,[3176] Resulullah'ın bir adam için cehennemlik demesini hem Hayber,[3177] hem de

[3163] bkz. Taberî, *Târîh*, I, 172-173
[3164] Taberî, *Târîh*, I, 178
[3165] Taberî, *Târîh*, I, 198
[3166] Taberî, *Târîh*, I, 201
[3167] Taberî, *Târîh*, I, 374
[3168] Abdurrezzâk, V, 313-316; Zührî, *el-Meğâzî*, 39
[3169] Abdurrezzâk, V, 318-319; İbn Huzeyme, IV, 337; Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek*, IV, 199
[3170] Buhârî, *Sahîh*, VI, 51
[3171] Taberî, *Tefsîr*, XI, 25
[3172] Abd b. Humeyd, 177
[3173] Zührî, *el-Meğâzî*, 87
[3174] Zührî, *el-Meğâzî*, 90. Genel siyer anlatımından farklılık arz eden diğer rivâyetlerine örnek olarak, Rahip Bahîra Kıssası (Zührî, *el-Meğâzî*, 40-41), Hz. Ömer(Zührî, *el-Meğâzî*, 46-47) ve Ebu Süfyân'ın(Zührî, *el-Meğâzî*, 89) Müslüman oluş hikayeleri, Resulullah(sav)'in Huneyn'den dönünce, Ci'râne'den Umre'ye girdiği ve buna Ebu Bekr'i atadığı (İbn Abdilber, *ed-Dürer*, 304) şeklindeki nakillerini verebiliriz.
[3175] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 103, 142
[3176] İbn Ebî Şeybe, III, 551; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 404; Müslim, *Sahîh*, II, 1026; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, V, 29
[3177] Abdurrezzâk, V, 269-270; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 309; Ebu Avâne, I, 51; İbn Sellâme, II, 159

Huneyn hâdisesi içerisinde anlatılması,[3178] ilk Müslüman olanın Zeyd,[3179] Ali[3180] ve Hatice[3181] olduğuna dair rivâyetlerinde olduğu gibi, Ma'mer'in rivâyetleri arasında birbiri ile çelişen hatta nakzeden haberlere rastlamak mümkündür. Aynı konuda farklı rivâyetler nakleden Ma'mer'in, haberlerden hangisini tercih ettiği konusunda Muhammed Rafet bir takım unsurları zikretmişti. Bunlar;

1. Ma'mer'in rivâyetinin sonunda bu rivâyetin onun hoşuna gittiğini veya sevdiğini tasrîh etmesi,
2. Öğrencilerinden birinin, Ma'mer'in tercihini tasrih etmesi,
3. Rivâyetlerinden biri ile amel etmesi,
4. Fetvaları,
5. Önem verdiği konularda soruları, şeyhin cevabına göre muvafakat veya reddetmesi.[3182]

Ma'mer, sonraki dönemler hakkında da bir çok bilgi vermiştir. Ancak neredeyse genel tarih kapasitesine ulaşabilecek bu tür haberlerini burada tekrarlamıyoruz.

Ma'mer'in, fıkhî uygulamalara yönelik, siyer haberlerinin nakline ayrı bir önem verdiği görülmektedir. Nitekim, istemeyerek dinden çıkanın durumu,[3183] Medine'nin haram kılınması,[3184] Cuma namazı,[3185] Kıble'nin değişmesi,[3186] Müslümanların Bedr ve Fetih günü oruçlu oldukları,[3187] Benî Nadîr,[3188] Benî Kureyza[3189] ve Fedek[3190] arazisi ve malları ile ilgili Hz. Peygamber'in uygulamaları, Devlet malına zarar verenlere uygulanacak ceza,[3191] Namazın farz kılınması[3192] ve şekli,[3193] cenaze,[3194] korku[3195] ve seferi[3196] namazları, ezanın

[3178] Müslim, *Sahîh*, I, 105; İbn Hıbbân, *Sahîh*, X, 378
[3179] Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, II, 836
[3180] Abdurrezzâk, V, 325; Halîfe b. Hayyât, I, 199; Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, II, 589
[3181] İbn Sa'd, VIII, 17
[3182] Saîd, 197-198
[3183] Ammâr'ın işkenceler neticesinde müşriklerin istediklerini söylemesi haberi bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 588-589
[3184] Müslim, *Sahîh*, II, 1000
[3185] Abdurrezzâk, III, 159; Süheylî, Abdurrahman(581/1185), *er-Ravdu'l-Unuf*, I-VII, tlk: Ömer Abdusselâm es-Selâmî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arâbî, Beyrut 1421/2000, II, 254-255
[3186] Taberî, *Tefsîr*, II, 19
[3187] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 22, 334, 366
[3188] Belâzurî, 29-30; Ebu Avâne, IV, 244; Beyhâkî, *Sünen*, V, 377; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 284
[3189] Belâzurî, 33
[3190] Abdurrezzâk, V, 471-472; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 4, 10; Müslim, *Sahîh*, III, 1381; Ebu İsmâîl, 82; Ebu Dâvud, *Sünen*, III, 143; Belâzurî, 41, 43; Taberî, *Târîh*, II, 236; Ebu Avâne, IV, 251
[3191] Çobanı öldürerek, develeri çalanlara verilen ceza; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 163; Ebu Avâne, IV, 85; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, V, 384; [Burada şunu belirtelim ki, Resulullah'ın, devenin bevlini ilaç olarak içermesi ve onlara uygulanan kol ve ayaklarının çaprazlama kesilmesini konu alan bu rivâyetin sıhhati oldukça tartışmalıdır. Burada zikretme gerekçemiz haberin sıhhati değil, senedinde Ma'mer'in yer almasıdır.]
[3192] Abdurrezzâk, V, 328; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 161; Abd b. Humeyd, 350; Tirmizî, *Sünen*, I, 417; Taberî, *Tefsîr*, IV, 273; Ebu Avâne, I, 120
[3193] Ebu Avâne, I, 368
[3194] Gıyabî cenaze namazı; İbn Ebî Şeybe, II, 494, III, 43; VII, 279; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 230; Tirmizî, *Sünen*, III, 342; Beyhâkî, *Sünen*, I, 640
[3195] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 147

haberi,[3197] Fetih günü Nebî'nin muta nikahını yasaklaması,[3198] Ganimetler[3199] ve Hacla[3200] ilgili hükümler, evcil eşek etinin yasaklanması[3201] gibi bir çok haber rivâyet etmiştir.

Ma'mer, mucize, delâil haberlerine de yer vermiştir. Kendisi, Resulullah'ın doğumunda olan hâdiseler,[3202] ayın yarılması,[3203] hicrete çıkarken kendisini bekleyen Müşriklerin uykuya dalmaları,[3204] Bedr'de attığı çakılların herkesin gözüne girmesi,[3205] Yemeğin çoğalması,[3206] parmaklarından su çıkması,[3207] Abdullah b. Cahş'ın elinde hurma dalının kılıç olması,[3208] hastaları iyileştirmesi,[3209] bir kurdun çobana Resulullah'ı haber vermesi,[3210] devenin, sahiplerini şikayet etmesi,[3211] Uhud'un sallanması, sözü ile durması,[3212] minberden Mu'te savaşını anlatması,[3213] geleceğe dair ihbarları[3214] gibi bir çok haber nakletmiştir. Bunlara ek olarak, onun rivâyetleri arasında Resulullah'ın isim ve künyeleri,[3215] fizyonomisi,[3216] sıfatları,[3217] elbiseleri[3218] gibi şemâile dair rivâyetleri de vardır. Bu konuya Ma'mer'in, diğer siyer müelliflerine oranla daha çok önem verdiğini söyleyebiliriz. Nitekim,

---

[3196] Resulullah'ın, Tebük'te namazları kısa kıldırdığı haberi; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 295; Abd b. Humeyd, 345; İbn Hıbbân, VI, 459

[3197] İbn Sa'd, I, 246; İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam*, III, 79

[3198] İbn Ebî Şeybe, III, 551; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 404; Müslim, *Sahîh*, II, 1026; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd*, V, 29

[3199] Abdurrezzâk, V, 238, 240, 242; İbn Sa'd, IV, 43; Taberî, *Tefsîr*, IX, 169, 170

[3200] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 33, 34, 89, 148; V, 224; Abd b. Humeyd, 51; Müslim, *Sahîh*, II, 871, 911, 936; İbn Huzeyme, IV, 233; İbn Hıbbân, *Sahîh*, IX, 237; Beyhâkî, *Sünen*, II, 427, 449; ihramlı iken avlanma konusunda bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 304; Hz. Muhammed'in saçı bitlenmiş birine tıraş olma izni için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 242; İbn Hıbbân, *Sahîh*, IX, 290

[3201] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 103, 142; III, 164; IV, 297; İbn Hıbbân, *Sahîh*, XII, 79; Ebu Avâne, V, 34; Beyhâkî, *Sünen*, III, 160

[3202] Abdurrezzâk, V, 317-318; İbn Sa'd, I, 101-102

[3203] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 165; Abd b. Humeyd, 356; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, V, 463; Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek*, II, 513; Beyhâkî, *Sünen*, VI, 476

[3204] İbn Haldûn, *es-Sîre*, 107

[3205] Taberî, *Tefsîr*, IX, 204

[3206] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 163; Beyhâkî, *Sünen*, VI, 434

[3207] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 165; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, V, 379; İbn Huzeyme, I, 74

[3208] Ma'mer b. Râşid, XI, 279

[3209] Ebu Avâne, I, 173; Ali'nin gözünü iyileştirmesi konusunda bkz. Ma'mer b. Râşid, XI, 228; Abdurrezzâk, V, 287; İbn Ebî Şeybe, VI, 369; Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, II, 584

[3210] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 306

[3211] Abd b. Humeyd, 154

[3212] Revyânî, Ebu Bekr Muhammed b. Hârûn er-Revyânî(307/919), *Müsned*, I-II, thk: Eymen Ali Ebu Yemânî, Müessesetu Kurtuba, I. Bsk., Kahire 1416, II, 213; İbn Hıbbân, *es-Sîretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, 499

[3213] Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek*, III, 338

[3214] bkz. Kisrâ'dan sonra Kisrâ olmayacağı, Müslim, *Sahîh*, IV, 2237; fitnelerle ilgili sözü; Buhârî, *Sahîh*, I, 54; otuz yalancının çıkacağı; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 41; Resulullah'ın Hayber'de bir adam için bu cehennemlik demesi; Abdurrezzâk, V, 269-270; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 309; Ebu Avâne, I, 51; İbn Sellâme, II, 159; aynı sözü Ebu Hureyre, Huneyn için de nakletmiştir. Bkz. Müslim, *Sahîh*, I, 105; İbn Hıbbân, *Sahîh*, X, 378; Necâşî'nin ölüm haberini vermesi; İbn Ebî Şeybe, II, 494, III, 43; VII, 279; Beyhâkî, *Sünen*, I, 640; Ammâr b. Yâsir'in kim tarafından öldürüleceği; Ma'mer b. Râşid, XI, 239; Zu'l-Huveysıra haberi; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 56

[3215] Ma'mer b. Râşid, XI, 44

[3216] Ma'mer b. Râşid, XI, 260

[3217] Ma'mer b. Râşid, XI, 259

[3218] Ma'mer b. Râşid, XI, 309

Tirmîzî *eş-Şemâil*'inde Vâkıdî ve İbn Sa'd'ı hiç zikretmemiş olmasına karşın, Ma'mer'i sıkça zikretmektedir. Muhtemelen, Ma'mer'in bu tür konulara ağırlıklı olarak eğilmesi onun, Yemen'de, başka bir ifadeyle ehl-i kitap kültür çevresinde bulunması ile doğrudan alakalıdır.

Şeytanın hâdiselerde müşahhas olarak yer aldığı rivâyetleri[3219] Ma'mer de zikretmiştir. Onun rivâyetleri arasında Garanik haberi,[3220] Resulullah'a sihir yapılması[3221] gibi bir takım asılsız haberlerin yer aldığını da, ayrıca belirtelim.

3. 5. 6. 1. Sosyal Hayata Dair Anlatıları

Ma'mer b. Râşid, Resulullah dönemi sosyal hayatına dair haberler de nakletmiştir. Resulullah'ın, Abdullah b. Übeyy b. Selul'ün önceki ismini değiştirmesi,[3222] Hz. Hatice[3223] ve Ümmü Habîbe ile evlenmesi,[3224] Ramazan bayramına çıkışı,[3225] at yarıştırması,[3226] Abdullah b. Übeyy'in cariyesini, Bedr'de esir alınan biri ile fuhşa zorlaması,[3227] ilâ hâdisesi,[3228] bazılarının Huneyn'e giderken bir ağacın altında eğlenmek istemeleri,[3229] Resulullah'ın altından bir yüzük edinmesi, sonra onu çıkarması[3230] gibi sosyal hayata dair bilgiler vermiştir.

3. 5. 6. 2. Neseb-Listeler

Diğer siyer müelliflerinde olduğu gibi, Ma'mer de, konuyla alakalı listeler sunmuştur. Bunlar arasında; Müşrik ileri gelenlerinin isimleri,[3231] Habeş hicretine katılanlar,[3232] Nakiblerin isimleri ve kabileleri,[3233] seriyye ve gazvelerin sayısı,[3234] Bedr esirlerinin fidye miktarı,[3235] Bedr'de Muhacirlerin ne kadar pay aldıkları[3236] gibi listeleri sayabiliriz.

[3219] Dâru'n-Nedve'deki görüşmeye katılması konusunda bkz. Taberî, *Tefsîr*, XVII, 191; Uhud'da "*Muhammed öldü*" diye bağırması konusunda bkz. İbn Sa'd, II, 45-46
[3220] Taberî, Tefsîr, XVII, 191
[3221] Ma'mer b. Râşid, XI, 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 63; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 575
[3222] İbn Sa'd, III, 541
[3223] Abdurrezzâk, V, 320-321; Taberî, *Târîh*, I, 521-522
[3224] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 427
[3225] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 151
[3226] Abdurrezzâk, V, 304
[3227] Taberî, *Tefsîr*, XVIII, 133; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 290
[3228] İbn Sa'd, VIII, 182
[3229] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 218; Taberî, *Tefsîr*, IX, 45; Beyhâkî, *Sünen*, VI, 346; VI, 529; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 244
[3230] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 146
[3231] Taberî, *Tefsîr*, X, 88
[3232] Abdurrezzâk, V, 384; Zührî, *el-Meğâzî*, 96
[3233] Ma'mer b. Râşid, XI, 64; İbn Sa'd, III, 602-603; Zehebî, *A'lâm*, I, 302
[3234] Abdurrezzâk, V, 294-295; Ebu Avâne, IV, 365
[3235] Abdurrezzâk, V, 352; Ebu Avâne, I, 476
[3236] Buhârî, *Sahîh*, V, 21

3. 5. 7. Tarih Zikri

Ma'mer de, hâdiselerin tarih ve dönemlerini zikretmeye dikkat etmiştir. Nitekim, hicret,[3237] Bedr,[3238] Benî Nadîr,[3239] Uhud,[3240] Hendek,[3241] Hayber,[3242] Hudeybiye,[3243] Fetih[3244] ve Tebük Gazvesinin[3245] tarihlerini vermiştir.

Ma'mer'in tarihlendirmeye verdiği önemi göstermesi açısından, İkrime'den ismini zikretmediği bir râvi aracılığı ile naklettiği metni kaydetmekte fayda vardır; "Ma'mer-İkrime'den işiten biri-İkrime, "*Nebî (sav), Mekke'de 15 yıl kaldı. Bunun dört veya beş yılında İslâm'a gizli olarak çağırdı…sonra Medine'ye hicreti emretti. Rebiulevvel'den sekiz gece geçmişti ki Medine'ye geldi. Sonra Bedr savaşı oldu…Bedr'den iki ay önce seriyye oldu…Sonra Uhud, Uhud'dan iki yıl sonra Ahzâb, sonra Hudeybiye oldu…Fetihten 20 gece sonra Huneyn'e, oradan da Tâif'e çıktı…*"[3246]

3. 5. 8. Tenkit

Soru sormayı şeyhin yanındaki habere ulaşmak için vesile olarak kullanan Ma'mer şeyhlerine bir çok soru sormuştur.[3247] O, bu sorularla metnin ve senedin tevsikini[3248] veya başka bir şeyhin onayını almak istemiştir. [3249] Dolayısı ile Ma'mer'in haber araştırmasında kullandığı en önemli yöntem soru sormaktır. İlk iman edenin Ali olduğu yolundaki bir haber hakkında; "*Zührî'ye sordum o, Zeyd b. Hârise'den önce Müslüman olan birini bilmiyorum" dedi"* [3250] yine Hudeybiye'de katibin kimliği konusunda; "*Bunu Zührî'ye sordum, o gülerek, "Ali b. Ebî Tâlib'dir…" dedi*" [3251] şeklinde haber araştırmaları yapmıştır. Ma'mer b. Râşid, müphem kelimelerin anlamları için de hocalarına başvurmuştur.[3252]

3. 5. 9. Yorum

Ma'mer, gerek en önemli kaynağı Zührî'nin açıklamalarından, gerekse de kendi ulaştığı kaynaklarından, hâdiselerin nedenleri, gerekçeleri hakkında açıklamalar yaparak,

---

[3237] Abdurrezzâk, V, 361
[3238] Abdurrezzâk, V, 348
[3239] Abdurrezzâk, V, 357; Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek*, II, 525
[3240] Abdurrezzâk, V, 363-366
[3241] Abdurrezzâk, V, 367; İbn Sa'd, II, 73
[3242] Abdurrezzâk, V, 373
[3243] Abdurrezzâk, V, 374-378
[3244] Abdurrezzâk, V, 374; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 334, 366
[3245] Beyhâkî, *Sünen*, V, 242
[3246] Zührî, *el-Meğâzî*, 74-75
[3247] Ma'mer'in soru metodu ve sorularından örnekler için bkz. Saîd,157-168
[3248] Saîd, 168
[3249] Abdurrezzâk, I, 130, IV, 46
[3250] Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, II, 836; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 600
[3251] Abdurrezzâk, V, 343; Ahmed b. Hanbel, *Fedâil*, II, 591
[3252] bkz. Abdurrezzâk, V, 394; Zührî, *el-Meğâzî*, 147

bilgiler vermiştir.[3253] Ma'mer, hâdiselerle ilgili çok ender olmak kaydıyla yorumlarda da bulunmuş,[3254] daha çok hocası Zührî'nin[3255] ve Urve'nin[3256] yorumlarını nakletmiştir.

3. 5. 10. Üslup

Ma'mer'in gazvelerle ilgili yöntemi de İbn İshâk'a benzemektedir. O, gazvenin nedeni, katılanlar, kimin komutasında olduğu, savaş, sonucu, hâdise ile ilgili ayrıntılar ve nâzil olan ayetler şeklinde bir sıralama takip etmiştir.[3257]

Ma'mer, Zührî'den edinemediği bilgileri başka kaynaklarla telafi etme yoluna gitmiştir. Ma'mer, *Zührî-Ubeydullah b. Abdillah b. Utbe-İbn Abbâs* senedi ile Sakîfe haberini anlatırken,[3258] Ensâr'ın, "*Sizden bir emir bizden bir emir*" teklifinde araya, Katâde'den Ömer'in bu teklife cevabını yerleştirmiş, sonra da "*Zührî haberinde dedi ki*" diyerek habere kaldığı yerden devam etmiştir.[3259] Görüleceği üzere, Ma'mer, aynı habere Katâde'den de ulaşmış, ancak Zührî'nin haberini anlatmış, eksik kısmı ise kendi kaynağını zikrederek tamamlamıştır. İbn İshâk'ta da görülen bu anlatım tarzını Ma'mer, başka haberlerde de uygulamıştır. Nitekim, Ka'b b. el-Eşref'in öldürülme haberini Zührî'den naklederken,[3260] haberin içerisinde, "Eyyûb-İkrime" senedi ile, "*Ka'b b. el-Eşref onlara çıktı…*"[3261] diyerek kaldığı yerden habere devam etmiştir.[3262] Netice itibariyle Ma'mer, haberin eksik kalan kısmını veya haberin devamını veya haberi tamamlayıcı bir bilgiyi, ikinci bir kaynak vermek suretiyle nakletmektedir.

3. 6. Tesiri

Siyer yazıcılığında Ma'mer'in, diğer siyer müelliflerine oranla etkin bir rolünden bahsetmek güçtür. O, ne kendisinden sonra takip edilen yeni bir yöntem geliştirebilmiş ne de mevcut yöntemlerin üzerine yenilikler ekleyebilmiştir. Hiç şüphesiz bunun en büyük nedeni siyer anlatımında genelde Zührî'ye bağlı kalmasıdır. Bununla beraber, siyer rivâyetlerinin içeriğine dair yadsınamaz bir katkısı olmuştur ki o da, İbn İshâk'ın dışarıda bıraktığı, Zührî

[3253] bkz. Abdurrezzâk, V, 432-433, 437-438, 359-361, 374-378, 384, 472; Humeydî, I, 37; İbn Sa'd, II, 217, 270-271; İbn Ebî Şeybe, VII, 422; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 176, 314; Abd b. Humeyd, 77; Ebu Dâvud, *Sünen*, IV, 220, 221; Taberî, *Tefsîr*, XXVI, 141; Şâşî, I, 156-157; İbn Kâni', I, 247; İbn Hıbbân, *Sahîh*, I, 380; IX, 122; Beyhâkî, *Sünen*, VI, 467; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 119; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 220, 331-333
[3254] Zührî, *el-Meğâzî*, 123
[3255] bkz. İbn Sa'd, I, 199
[3256] Zührî, *el-Meğâzî*, 62
[3257] Bedr Savaşı için bkz. Ma'mer b. Râşid, XI, 60; Abdurrezzâk, V, 239, 288, 347-353; İbn Ebî Şeybe, VII, 357; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 304; Ebu Dâvud, *Sünen*, III, 61; Taberî, *Târîh*, II, 26; *Tefsîr*, II, 623; III, 196; IV, 83; IX, 204, 207, 208; X, 9, 17, 21, 47; XVIII, 133; XVII, 193; XIX, 56-57; XXIX, 199; Ebu Avâne, I, 476; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 314; III, 290; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 218; VII, 329
[3258] bkz. Zührî, *el-Meğâzî*, 140-143
[3259] Zührî, *el-Meğâzî*, 142
[3260] İbn Sa'd, II, 33
[3261] İbn Sa'd, II, 33
[3262] Bu durumu Fetih haberinde de görmek mümkündür. Bkz. Zührî, *el-Meğâzî*, 87, 90

haberlerini nakletmesi ile onların günümüze kadar ulaşmasını sağlamasıdır. Her ne kadar Musâ b. Ukbe'nin de, bu alanda ciddi katkısı var ise de, rivâyetlerinin korunmamış olması, Ma'mer'i ön plana çıkarmaktadır.

Bununla beraber, hadis ilmi açısından Ma'mer'in önemi büyüktür. Hıfzı, tedvini, fıkhı ile beraber, hadislerden hükümler çıkarması, kendisinden sonra gelenler için Hadis fıkhı veya Sünnet fıkhı gibi bir yöntem bırakmış olması,[3263] Ma'mer'i, hadis ilimlerinin bir çoğunun kurucusu konumuna yükseltmiştir.[3264]

4-Ebu Ma'şer es-Sindî(170/787)

İsmi, Necîh b. Abdirrahman el-Medenî'dir.[3265] Kendisi Benî Hâşim'in mevlâsı idi.[3266] Onun hakkında İbn Sa'd, "*Benî Mahzûm'dan bir kadının anlaşmalı kölesi idi. Borcunu ödedi ve serbest kaldı, Ümmü Musâ bnt. Mansûr velâsını satın aldı*" [3267] demektedir.

Ebu Ma'şer'in aslı konusunda farklı görüşler zikredilmiştir. Ona Sind'e nispetle es-Sindî denildiği kaydedilirken,[3268] Yemen asıllı olduğu, Yezîd b. el-Mühelleb'in Yemâme ve Bahreyn'deki savaşlarında esir edildiği de belirtilmiştir.[3269] Brockelman, babasının Sindli olduğunu, kendisinin ise Yemen'de doğduğunu ifade eder.[3270] Onun aslının Himyer olduğu Hanzele b. Mâlik soyundan ve 100/718 yılında vefat eden Ebu Ümâme b. Sehl b. Huneyf'i gördüğü de söylenmiştir.[3271] Ebu Ma'şer ise kendisini Hanzele b. Mâlik'in oğullarından saymakta ve Adem(as)'a kadar giden bir neseb silsilesi vermektedir.[3272] Muhammed b. Ma'şer babası hakkında, "*Babam Sindli idi" dedi. Ona, "Nasıl Meğâzîyi hıfz etti? diye soruldu. "O, tabîûndan üstadlarının yanına otururdu. Onlar Meğâzî konuşurlardı böylece o da bunları hıfzetti*" demiştir.[3273] Başka bir yerde ise torunu Hüseyin b. Muhammed b. Ebî Ma'şer, babasından, "*Ebu Ma'şer'in ismi, çalınmadan önce Abdurrahman b. el-Velîd b. Hilâl*

[3263] Saîd, 75
[3264] bkz. Saîd, 84
[3265] Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 114; *et-Târîhu's-Sağîr*, II, 205; Müslim, *el-Künâ*, I, 812; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 504; Nesâî, *ed-Duafâ*, I, 101; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 493; İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, III, 60; İbn Adiy, VII, 52; İbnu'n-Nedîm, 184; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 457; Mizzî, XXIX, 322; Zehebî, *Mîzân*, VII, 12; *el-İber*, I, 258; *A'lâm*, VII, 435; *Tezkira*, I, 234; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 593; Suyûtî, *Tabakât*, I, 106
[3266] Ukeylî, IV, 308; İbn Adiy, VII, 52; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 461-462; Mizzî, XXIX, 322; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 593
[3267] İbn Sa'd, V, 418; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 461; Zehebî, *A'lâm*, VII, 440. Bu konuda ayrıca bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 493; Mizzî, XXIX, 322-323
[3268] bkz. İbn Adiy, VII, 52; Hamevî, III, 267
[3269] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 458; Mizzî, XXIX, 329; Zehebî, *A'lâm*, VII, 439; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 594
[3270] Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 16
[3271] Mizzî, XXIX, 323; Zehebî, *A'lâm*, VII, 435; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 593
[3272] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 458; Mizzî, XXIX, 329; Zehebî, *A'lâm*,VII, 439
[3273] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 458; Mizzî, XXIX, 329-330; Zehebî, *A'lâm*,VII, 439

idi. Çalınıp, Medine'de satıldıktan sonra onu Benî Esed'den bir topluluk alarak, ismini Necîh olarak değiştirdi. Ümmü Musâ b. el-Mehdî onu satın alarak azat etti"[3274] demiştir.

Ebu Ma'şer'in siyahî mi yoksa beyaz mı olduğu da tartışılmıştır.[3275] Mehdî'nin onu 160/776 yılında Bağdat'a götürdüğü ve bin dinar vererek,[3276] "*Yanımızda bulunsun, çevresindekilere dini öğretsin*"[3277] dediği nakledilir. Ebu Ma'şer, Mehdî ile beraber, 161/777 yılında Medinetu's-Selâm'a gitmiştir.[3278]

Ebu Ma'şer, 170/787 yılında Ramazan ayında Bağdat'ta ölmüş[3279] ve Bağdat'taki büyük mezarlığa defnedilmiştir.[3280] Kaynaklar onun yaşı veya doğum tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi vermemektedirler. Bununla beraber, Ebu Ma'şer, Saîd b. el-Müseyyib'i gördüğünü ifade etmiştir.[3281] Şayet bu haber doğru ise, Ebu Ma'şer'in doğum tarihi ile ilgili bir tahminde bulunmak mümkündür. Saîd b. el-Müseyyib'in vefat tarihi olarak 93/711, 94/712, 100/718 gibi tarihler verilmiştir.[3282] Saîd b. el-Müseyyib'i gördüğünde, en iyi ihtimalle on yaşında olduğunu kabul edecek olursak, Ebu Ma'şer'in doğum tarihi olarak 80-90 yılları arasını vermek mümkündür.

4. 1. Hakkındaki Görüşler

Münekkitlerin onun hakkındaki görüşleri genelde olumsuzdur; İbn Sa'd, "*Çok hadisi vardır. Zayıftır*"[3283]; Ebu Dâvud, "*Münker hadisleri vardır*"[3284]; Amr b. Ali, "*Yahyâ b. Saîd, Ebu Ma'şer'den rivâyet etmez, onu çok zayıf görür ve o zikredildiği zaman gülerdi*"[3285]; İbn Maîn, "*Hadisinden çekinilir*"[3286], "*Leyse bişey*"[3287] ve "*Hadiste kuvvetli değildir*"[3288]; Ahmed

[3274] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 458; Mizzî, XXIX, 329; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 594
[3275] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 458; Mizzî, XXIX, 329; Zehebî, *Tezkira*, I, 235
[3276] Zehebî, *A'lâm*,VII, 439; ayrıca bkz. Hamevî, III, 267; İbnu'l-İmâd, I, 278; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 594; Zehebî, *Tezkira*, I, 235; Mizzî, XXIX, 330
[3277] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 458; Mizzî, XXIX, 330; Zehebî, *Tezkira*, I, 235
[3278] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 458; Mizzî, XXIX, 330
[3279] İbn Sa'd, V, 418; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 504; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 493-494; İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, III, 60; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 462; Mizzî, XXIX, 330; Zehebî, *el-İber*, I, 258; *A'lâm*, VII, 440; *Tezkira*, I, 235; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 594; Suyûtî, *Tabakât*, I, 106
[3280] İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, III, 60
[3281] bkz. İbn Sa'd, V, 140
[3282] bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 341
[3283] İbn Sa'd, V, 418; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 594
[3284] İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 594
[3285] Ukeylî, IV, 308; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 494; İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, III, 60; İbn Adiy, VII, 52; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 460; Mizzî, XXIX, 325; Zehebî, *Mîzân*, VII, 12; *A'lâm*, VII, 436; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 594
[3286] İbn Adiy, VII, 52; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 460; Zehebî, *el-İber*, I, 258; *Mîzân*, VII, 12; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 594
[3287] İbn Adiy, VII, 52; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 460; Mizzî, XXIX, 327; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 594
[3288] Ukeylî, IV, 308; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 494; İbn Adiy, VII, 52; Mizzî, XXIX, 326; Zehebî, *Tezkira*, I, 235; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 594

b. Hanbel, "*Hadisi yanımda muzdaribtir. Fakat ben ondan yazdım*"[3289]; "*Sadûk, leyse bizâk*"[3290] ve "*Meğâzî'de görüş sahibi*"[3291]; Salih b. Muhammed, "*Hadisi hiçbir şeye eşit değildir*"[3292]; Ali b. el-Medînî, "*Zayıf, Nâfi ve Makburî'den münker hadisler rivâyet etmiştir*"[3293]; Muhammed b. Bekkâr b. er-Reyyân, "*Ebu Ma'şer'in durumu ölmeden önce çok değişmişti. Öyle ki, ondan koku çıkar bunu anlamazdı*"[3294]; Sâcî, "*Münkeru'l-Hadis*"[3295]; İbn Numeyr, "*İsnâdları hıfz edemiyordu*" [3296]; Nesâî[3297] ve Dârakutnî,[3298] "*Zayıf*"; Buhârî, "*Münkeru'l-Hadîs*"[3299] ve "*Hadisine muhalefet edilir*"[3300]; Ebu Zur'a, "*Hadiste sadûktur. Ancak kuvvetli değildir*"[3301]; Ebu Nuaym, "*Lâ şey*"[3302]; Mutahhir b. Mudrik, "*İsnâd'ı zabt edemiyordu*"[3303] demişlerdir.

Bununla beraber, olumlu görüş bildirenler de vardır; Hüşeym, "*Medine'de Ebu Ma'şer'den daha akıllı birisini görmedim*"[3304]; Yezîd b. Hârûn, "*Ben, Ebu'l-Cezi b. Tarîf'in, "Gökte ve yerdekilerin en yalancısı Ebu Ma'şer'dir" dediğini işittim, kendi içimden hadi yeryüzü biliyorsun da gökleri nasıl biliyorsun? dedim, Allah Ebu'l-Cezi'yi indirdi, Ebu Ma'şer'i yükseltti*"[3305]; İbn Adiy, "*Ondan Sevrî ve Leys zayıflığına rağmen rivâyet etmişler, hadisini yazmışlardır*"[3306] ve "*Sikalar ondan rivâyet etmiştir. Zayıflığına rağmen hadisi yazılır*"[3307] demiştir.

Sanırız Halîlî'nin onun hakkındaki sözü, bu konuda genel bir bakış açısı vermektedir; "*Onun ilimde ve tarihte bir yeri vardır. İmamlar onun tarih bilgisi ile delil getirirken, hadiste*

[3289] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 461; Mizzî, XXIX, 325; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 594; Suyûtî, *Tabakât*, I, 106
[3290] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 494; Mizzî, XXIX, 326; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 594
[3291] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 494; Mizzî, XXIX, 326; Zehebî, *Mîzân*, VII, 12; *Tezkira*, I, 235; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 594
[3292] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 461; Mizzî, XXIX, 328; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 594
[3293] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 460; Mizzî, XXIX, 328; Zehebî, *Mîzân*, VII, 12; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 594
[3294]Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 460; Mizzî, XXIX, 328; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 594
[3295] İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 595
[3296] İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 595
[3297] İbn Adiy, VII, 53; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 461; Zehebî, *Mîzân*, VII, 12; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 595
[3298] Zehebî, *Mîzân*, VII, 12; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 595
[3299] Buhârî, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail(256/870), *ed-Duafâu's-Sağîr*, thk: Mahmûd İbrahim Zâyid, Dâru'l-Va'î, Haleb 1396, I, 115; *et-Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 114; Ukeylî, IV, 308
[3300] Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, II, 205
[3301] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 494; Mizzî, XXIX, 328
[3302] Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdillah b. Ahmed b. İshak b. Musâ b. Mihran el-Esbehânî (430/1038), *Kitâbu'd-Duafâ*, thk: Faruk Hamâde, Dâru's-Sakâfe, Dâru'l-Beydâ 1405/1984, I, 153
[3303] Ukeylî, IV, 308
[3304] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 494; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 459; Mizzî, XXIX, 324; Zehebî, *A'lâm*, VII, 436; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 594
[3305] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 459; Mizzî, XXIX, 324-325; Zehebî, *A'lâm*, VII, 436; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 594
[3306] Zehebî, *A'lâm*, VII, 439
[3307] Zehebî, *Mîzân*, VII, 17; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 594

zayıf görmüşlerdir. Ölmeden iki yıl önce durumu şiddetli bir şekilde değişmiştir."[3308] Onun ölmeden iki yıl önce ihtilata uğradığı ve ne rivâyet ettiğini bilmez hale geldiği daha başka kaynaklar tarafından da onaylanmıştır.[3309] Sonuç itibariyle, muhaddislerin tarih, fedâil, kıssa gibi konularda müsamahakâr davranmaları şeklindeki genel kabulleri doğrultusunda, Ebu Ma'şer'e kısmî kabul etme makamında, "*hadisi yazılır*" hükmünü verdiklerini söyleyebiliriz.

4. 2. Kaynakları

Kendisi, Abdullah b. Yahyâ b. Abdirrahman, Abdusselâm b. Ebi'l-Cenûb, Avn b. Abdillah b. el-Hâris, Hafs b. Ömer b. Abdillah b. Talha, Harb b. Kays, Hişâm b. Urve, Muhammed b. Amr b. Alkame, Muhammed b. el-Münkedir, Muhammed b. Ka'b, Muhammed b. Kays, Muhammed b. Amr, Musab b. Sâbit, Müslim b. Ebî Meryem, Nâfi' el-Umrî, Musâ b. Yesâr, Nısf b. Ebî İsâ, Sadaka b. Taylese, Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî, Yezîd b. Ebî Bürde b. Ebî Musâ el-Eşarî veYûsuf b. Ya'kûb'tan rivâyet etmiştir.[3310]

Saîd b. el-Müseyyib'den de rivâyet ettiği söylenmesine[3311] karşın bu mümkün değildir. Onun rivâyet ettiği, Saîd b. el-Müseyyib değil, Saîd el-Makburî'dir.[3312] Bununla beraber, yukarıda geçtiği üzere kendisi Saîd b. el-Müseyyib'i gördüğünü ifade etmiştir.[3313]

Ebu Ma'şer meğâzîde Musâ b. Ukbe'den rivâyet etmesine[3314] karşın, tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn İshâk'ı zikretmemiştir.

4. 3. Râvileri

Kendisinden, Meğâzî'yi rivâyet eden oğlu Muhammed b. Ebî Ma'şer'in yanı sıra Abbâd b. Musâ, Abdullah b. İdrîs, Abdurrahman b. Mehdî, Abdurrezzâk, Ali b. Muhammed, Ebu Ğassân Mâlik b. İsmâil, Ebu'n-Nadr Hâşim b. el-Kâsım, Ebu'r-Rebî' ez-Zührânî, Enes b. Iyâd el-Leysî, Fadl b. Dükkeyn, Hafs b. Ömer ed-Dımeşkî, Hassân b. İbrahim, Hüşeym b. Büşeyr, İshâk b. Bişr el-Kâhilî, Leys b. Sa'd, Mansûr b. Ebî Muzâhim, Muhammed b. Bekkâr b. er-Reyyân, Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, Musâ b. Dâvud ed-Dabbî, Osman b.

[3308] İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 595
[3309] İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, III, 60
[3310] Mizzî, XXIX, 323; ayrıca bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 114; Müslim, *el-Künâ*, I, 812; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 494; İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, III, 60; Ebu Nuaym, *K. ed-Duafâ*, I, 153; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 457; Hamevî, III, 267; Zehebî, *A'lâm*, VII, 435; *el-İber*, I, 258; *Mîzân*, VII, 12; *Tezkira*, I, 234-235; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 593; Suyûtî, *Tabakât*, I, 106
[3311] Mizzî, XXIX, 323; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 593; Suyûtî, *Tabakât*, I, 106
[3312] Zehebî, *A'lâm*, VII, 436; *Mîzân*, VII, 12; *Tezkira*, I, 235
[3313] bkz. İbn Sa'd, V, 140
[3314] bkz. İbn Şebbe, III, 1019

Saîd ez-Zeyyât, Saîd b. Mansûr, Süfyânu's-Sevrî, Vekî' b. el-Cerh, Yahyâ b. İshâk, Yezîd b. Hârun ve Yûnus b. Muhammed gibi isimler rivâyet etmişlerdir.[3315]

4. 4. Eseri

Ebu Ma'şer'in, meğâzî ve ahbâr müellifi olduğu belirtilmiştir.[3316] Hatîbu'l-Bağdâdî, onu meğâzîyi insanların en iyi bileni olarak tanımlar.[3317] İbn Sa'd, onun eseri olduğunu zikretmiştir.[3318] İbnu'n-Nedîm de, *Kitâbu'l-Meğâzî* isimli bir eserinin olduğunu söyler.[3319] Brockelman ise, onun Meğâzî eserinin bilinmediğini, ancak Vâkıdî ve İbn Sa'd nakilleri içinde geldiğini belirtir.[3320]

Ebu Ma'şer, sonraki dönem hâdiseleri ile ilgili nakillerde de bulunmuştur.[3321] Sonraki eserler içerisinde yer alan nakillerine dayanarak Ebu Ma'şer'in, eserini yıllara göre telif ettiğini söyleyebiliriz.[3322] Horovitz, onun bu tür nakillerine dayanarak, Ebu Ma'şer'in, *Meğâzî*'sinin yanında bir de *Târîh* kitabı telif ettiğini beyan eder.[3323] Ancak bizim kanaatimiz, İbn İshâk'ta olduğu gibi onun da genel bir tarih telif ettiği yolundadır. Brockelman'ın belirttiği gibi,[3324] Taberî'de yer alan Ehl-i Kitâb hikayelerinde onun isminin geçiyor olması da bu görüşümüzü destekmektedir.

4. 5. Metodu

Ebu Ma'şer de kendisinden önceki müellifler gibi telfike başvurmuştur; "*Ali b. Muhammed-Ebu Ma'şer-Yezîd b. Rûmân* ***ve*** *Âsım b. Ömer ve daha başkaları, Benî Kureyza hâdisesi…*"[3325]; "*Ali b. Muhammed-Ebu Ma'şer-Yezîd b. Rûmân* ***ve*** *Muhammed b. Ka'b, Has'am heyeti…*"[3326] Horovitz, muhtemelen Vâkıdî'nin *el-Meğâzî*'deki isnâdsız Ebu Ma'şer, nakillerine dayanarak onun isnâdı genelde kullanmadığını ifade etmektedir.[3327] Ahmed b. Hanbel,[3328] İbn Numeyr[3329] ve Mutahhir b. Mudrik'in,[3330] onun isnâd konusundaki zafiyetini

---

[3315] bkz. Müslim, *el-Künâ*, I, 812; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 494; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 457; Mizzî, XXIX, 323-324; Zehebî, *A'lâm*, VII, 436; *Mîzân*, VII, 12; *Tezkira*, I, 235; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 593; Suyûtî, *Tabakât*, I, 106
[3316] bkz. Hamevî, III, 267; Zehebî, *A'lâm*, VII, 435; *el-İber*, I, 258; *Mîzân*, VII, 12; *Tezkira*, I, 235
[3317] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 457
[3318] bkz. İbn Sa'd, IV, 129
[3319] İbnu'n-Nedîm, 184
[3320] Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 16
[3321] Örnek olarak bkz. İbn Şebbe, III, 1019
[3322] bkz. Taberî, *Târîh*, II, 253; III, 611, 618; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 38
[3323] bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 100
[3324] Bkz. Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 16
[3325] İbn Sa'd, I, 164
[3326] İbn Sa'd, I, 348; ayrıca bkz. İbn Sa'd, I, 164; II, 317
[3327] bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 100
[3328] Ukeylî, IV, 308; Mizzî, XXIX, 325-326; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 594-595
[3329] bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 594-595
[3330] Ukeylî, IV, 308

dile getirmelerini de dikkate alırsak, bu konuda Horovitz'in haksız da olmadığını söyleyebiliriz.

4. 5. 1. Rivâyetleri

Vâkıdî, *el-Meğâzî*'de, Ebu Ma'şer'den, kendi senediyle üç yerde nakilde bulunur. [3331] İbn Sa'd'ın rivâyetlerinde ise, Vâkıdî'nin ondan isnâdıyla beraber aldığı bir çok habere ulaşmak mümkündür.[3332] Vâkıdî onu daha çok telfik haberleri içerisinde zikretmektedir. Vâkıdî'nin, Gazvelerin isimleri, tarihleri,[3333] Abdullah b. Cahş seriyyesi,[3334] Bedir'e katılan Müslümanların[3335] ve öldürülen Müşriklerin[3336] isimleri, Uhud,[3337] Bi'ru Maûne,[3338] Sözleşilen Bedir,[3339] Müreysî',[3340] Hendek,[3341] Hudeybiye,[3342] Hayber,[3343] Kaza umresi,[3344] Huneyn,[3345] Tâif[3346] ve Tebük[3347] gibi haberlerinin senedlerinde Ebu Ma'şer'in ismine rastlanır. Vâkıdî'nin bu nakillerinden anlaşıldığı kadarıyla, Ebu Ma'şer, Resulullah'ın hayatını şümullü bir şekilde ele almıştır.

İbn Sa'd, özellikle listeler konusunda Musâ b. Ukbe, İbn İshâk ve Vâkıdî ile beraber ona da yer vermiştir.[3348] İbn Sa'd, ondan sadece siyerde değil, tabakât kısmındaki biyografi haberlerinde de faydalanmıştır.[3349] Nitekim, *Tabakât*'ın kaynakları arasında Ebu Ma'şer'i de zikretmektedir.[3350] Vâkıdî'nin Ebu Ma'şer'i çoğunlukla telfik haberler içerisinde vermesinden dolayı, onun yöntemine dair ipuçlarını İbn Sa'd'ın nakillerinden takip etmek durumundayız. Zira İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında Ebu Ma'şer'in siyere dair bir çok haberine ulaşmak mümkündür.[3351]

[3331] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 149, 152; II, 761
[3332] İbn Sa'd, IV, 224; V, 221; VIII, 113, 188
[3333] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 2
[3334]Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 19; İbn Sa'd, III, 90
[3335] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 154
[3336] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 149, 152
[3337] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 199
[3338] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 346
[3339] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 384
[3340] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 404
[3341] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 441
[3342] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 571-572
[3343] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 633
[3344] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 731
[3345] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 885
[3346] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 922
[3347] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 989
[3348] bkz. İbn Sa'd, III, 98, 123, 386, 391, 392, 442, 447, 544, 583…
[3349] bkz. İbn Sa'd, III, 578; IV, 93, 143, 155-156, 219, 222-224, 338; V, 140, 191, 221, 235; VIII, 112-113
[3350] İbn Sa'd, III, 6
[3351] Resulullah'ın, Abdulmuttalib'in minderine oturması(İbn Sa'd, I, 152); Hicret(İbn Sa'd, I, 234); Kıblenin değiştirilmesi(İbn Sa'd, I, 243); Resulullah'ın vefatı(İbn Sa'd, II, 195, 206, 222, 272, 302); Hz. Peygamber'in evlilikleri(İbn Sa'd, VIII, 148, 188, 260) gibi.

Tarihlendirme konusunda Ebu Ma'şer, ayrıntılı bilgiler vermiştir.[3352] Ebu Ma'şer'in en dikkat çekici tarihlendirmesi Abdulmelik'in hayatına dair verdiği bilgilerde geçmektedir; "*Muhammed b. Ömer-Ebu Ma'şer, "Abdulmelik b. Mervân, Dımeşk'te 86 yılında Şevvâl'in yarısında Perşembe günü, altmış yaşında iken öldü. Hilafet süresi, biatinden vefatına kadar, 21 yıl bir buçuk aydır. Bunun dokuz yılında Abdullah b. ez-Zübeyr'le savaştı. Abdullah b. ez-Zübeyr'in öldürülmesinden sonraki dönemi ise, 13 yıl yedi gün eksikle dört aydır*"[3353]

Ebu Ma'şer'in rivâyetleri arasında da, bir meleğin Musab b. Umeyr suretine girerek sancağı alması,[3354] Katâde b. en-Nu'mân'ın gözünü Hz. Peygamber'in yerine koyması[3355] gibi anlatımlara rastlamak mümkündür.

İbn Sa'd, diğer müelliflere yaptığı gibi, Ebu Ma'şer'in nakillerini de tashih etmiştir; "*Ebu Ma'şer onu zikretmiyor. Bize göre, bu ondan veya ondan rivâyet edenden kaynaklanan bir vehimdir. Çünkü…*"[3356]

Mevcut rivâyetlerine-Vâkıdî ve İbn Sa'd özelinde- bakarak, Ebu Ma'şer'in kaynakları, isnâd kullanımı vb. hususlarda doyurucu bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Bununla beraber anlaşılan o ki, isnâda başvurma konusunda ciddi zaafları vardır. Onun, sened zikrederek haberleri bölmek yerine doğrudan haber nakline geçtiği veya döneminde isnâdın otoritesini yitirdiği şeklinde, iyimser olmak için de geçerli herhangi bir nedenimiz yoktur. Dolayısıyla münekkitlerin isnâd konusunda ona yönelttikleri eleştiriler haklı görünmektedir. Vâkıdî ve İbn Sa'd'ın kullanmalarına binâen, siyer yazıcılığında kaynaklık etmesi bakımından, cüzî de olsa bir katkısından söz edebilir. Ancak metodoloji konusunda, en azından eldeki veriler bağlamında aynı şeyleri söyleyemeyiz.

5-Vâkıdî(207/822)

Döneminin fakihleri arasında sayılan[3357] Vâkıdî'nin ismi; Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî'dir.[3358] Dedesi, Vâkıd, Abdullah b. Büreyde b. el-

[3352] Bkz. İbn Sa'd, I, 101; II, 206, 272
[3353] İbn Sa'd, V, 235
[3354] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 234
[3355] İbn Sa'd, I, 187
[3356] İbn Sa'd, III, 454
[3357] Ya'kûbî, onu Emîn dönemi fakihleri arasında zikreder. Bkz. Ya'kûbî, II, 443
[3358] İbn Sa'd, V, 425; Müslim, *el-Künâ*, I, 499; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 518; İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, II, 290; İbn Adiy, VI, 241; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 3; İbn Seyyidinnâs, I, 67; Mizzî, XXVI, 180; Zehebî, *Tezkira*, I, 348; *el-Müktenâ*, I, 357; *el-Muğnî*, II, 619; *el-Kâşif*, I, 205; Ebu'l-Vefâ, İbrahim b. Muhammed b. Sıbt el-Halebî et-Trablusî(841/1437), *el-Keşfu'l-Hasîs ammen Rumiye bi-Vadı'l-Hadîs*, thk: Subhî es-Sâmirâî, Âlemu'l-Kütüb/Mektebetü'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1407/1987, I, 243; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 217; *Takrîb*, I, 498; *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 521; Suyûtî, *Tabakât*, I, 149

Husayb el-Eslemî'nin mevlâsıdır.[3359] İbn Sa'd da, onun Benî Sehm b. Eslem'in mevlâsı olduğunu beyan eder.[3360] Künyesi Ebu Abdillah'tır.[3361]

Doğum tarihi olarak Muhammed b. Sa'd, "*Bana 130 yılının başında doğduğunu haber vermişti*"[3362] demektedir. Bu doğum tarihini destekleyecek rivâyetler de vardır. Taberî, 145/762 yılı olaylarını anlatırken, İbn Sa'd kanalı ile Vâkıdî'nin, "*Muhammed b. Abdillah b. Hasan Medine üzerine galip geldi…Ben o zaman 15 yaşında idim…*" sözlerine yer verir.[3363] Jones, Vâkıdî'nin hayatının ilk dönemleri hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi olmadığını belirterek, onun, çok erken bir dönemden itibaren Meğâzî ve Siyer hakkında bilgiler toplamaya başladığını söyler. [3364]

Vâkıdî'nin kendisinin de anlattığı gibi, Abbâsî sarayı ile ilk ilişkisi, Hârûn Reşîd ve veziri Yahyâ b. Hâlid'le beraber Hacca giderken Medine'ye uğramaları sayesinde olmuştur. Vâkıdî, onlara rehberlik etmiş, onun rehberliğinden memnun kalan Hârûn Reşîd de ona para vererek, kendisinin yanına gelmesini salık vermiştir. Vâkıdî'nin, Medine'de Hârûn Reşîd'le görüşme tarihi ihtilaflıdır. İslâm Ansiklopedisi Vâkıdî maddesini yazan Şeşen, Hârûn Reşîd'in hac tarihi olarak 170/787 yılını verirken,[3365] Vâkıdî hakkında doktora tezi hazırlayan K. Şulul ise Hamidullah'a dayanarak, Vâkıdî'nin Halife ile Medine'de görüşmesini 179/796 yılı olarak verir ve bu konuda deliller zikreder.[3366] Ancak Şulul'un da delil olarak getirdiği, Taberî'deki Hârûn Reşîd'in 179 yılında umre yaptığı ve hac zamanına kadarki süreyi, Medine'de geçirdiğine dair rivâyet onu çürütmektedir. Zira Taberî, bu haberin hemen müteakibinde, "*Vâkıdî ise, "Umresini tamamladıktan sonra Hac zamanına kadar Mekke'de kaldı ve insanlara haccettirdi" der*"[3367] demek suretiyle Vâkıdî'nin bu görüşte olmadığını belirtir. Takdir edilir ki, görüşme tarihini en iyi bilecek kişi Vâkıdî'dir ve Vâkıdî o yıl, halifenin Medine'ye gelmediğini belirtmektedir. Bizim kanaatimiz Şeşen'in verdiği tarihin isabetli olduğudur. Her ne kadar, 170/787 yılındaki haccında Taberî, onun Medine'ye uğradığına dair bir kayıt vermemiş olsa dahi,[3368] "*Harameyn halkına bir çok atiyye verdi*" cümlesi onun Medine'ye de gittiğini gösterir. Ayrıca malum olduğu üzere Hârûn Reşîd o yıl hilafete

[3359] bkz. Zehebî, *Mîzân*, VI, 275; ayrıca bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 20; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 4; Mizzî, XXVI, 180; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 619; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 217; *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 521
[3360] İbn Sa'd, V, 425
[3361] Müslim, *el-Künâ*, I, 499; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 518; İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, II, 290; İbn Adiy, VI, 241; İbn Seyyidinnâs, I, 67; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 521; *Tehzîb*, V, 217; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, I, 348
[3362] İbn Sa'd, V, 433; bu tarih için ayrıca bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 518; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 219; Bağdatlı İsmail Paşa, II, 10
[3363] Taberî, *Târîh*, IV, 436
[3364] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, I, 5
[3365] bkz. Şeşen, Ramazan, "Vâkıdî", *İA*, Eskişehir 1997, XIII,150-153, 150-151
[3366] bkz. Şulul, *el-Vâkıdî*, 98-99
[3367] Taberî, *Târîh*, IV, 641
[3368] bkz. Taberî, *Târîh*, IV, 620

geçmiştir ve hilafetinin ilk yılında çıktığı hac yolculuğunda Medine'ye uğramadan Mekke'ye geçtiğini söylemek zordur. Bu tarihe bir diğer delil ise, yine Taberî'deki, Hârûn'un 174 yılında Medine üzerinden Mekke'ye geçtiği haberidir.[3369] Mekke'de veba haberinden dolayı gecikmeli olarak Mekke'ye geçen Hârûn'un bu yolculuğunda değil de, beş yıl sonraki yolculuğunda tarihî mekanları gezdiğini söylemek mümkün değildir.

Ekonomik durumu bozulan Vâkıdî, 180/796 yılında[3370] eşinin önerisi ile Bağdat'a gitmiş, Hâlid el-Bermekî ile görüşmüştür. Jones, onun bu seyahatten muhtemel gayesinin görüş ve ilmini daha geniş alana taşımak istemesi olduğunu söyler.[3371] Ancak kendi hayat hikayesinde de belirttiği gibi, bu seyahattin tek bir gerekçesi vardı o da, bozulan ekonomik durumu.

Reşîd, Vâkıdî'yi kaza görevine getirmiştir. Bu tarih muhtemelen İbn Sa'd'ın zikrettiği gibi 180/796'dan sonra olması gerekir.[3372] Daha sonra, Halife Me'mûn onu Bağdat'ın doğu tarafında yer alan,[3373] "Maskeru'l(veya askeru'l)-Mehdi" ye atadı.[3374] Vâkıdî'nin, buraya görevlendirme tarihi olarak ise 204/819 yılı verilmektedir.[3375] Vâkıdî bu görevi dört yıl ifa etmiştir.[3376] Burası daha sonra er-Rusâfe diye bilinen yerdir.[3377]

İbn Sa'd, "*Ahmed b. Münebbih-Abdullah b. Ubeydillah-Vâkıdî*" kanalı ile Vâkıdî'nin Hâlid el-Bermekî ile tanışmasını ve saraya intisabını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır; *"Müminlerin emiri Hârûn er-Reşîd Hacca gitmişti. Medine'ye de uğradı. O, Yahyâ b. Hâlid'e, "Medine'yi, savaşları, Cibrîl(a.s)'in Nebî(sav)'e nasıl ve ne surette geldiğini, şehitlerin kabirlerini bilen bir adam bulun" dedi. Yahyâ b. Hâlid bunu soruşturdu, herkes ona beni işaret edince, beni çağırttı…Onları götürmediğim hiçbir savaş alanı bırakmadım. Onlar namaz kılıyorlar ve dua ediyorlardı…böylece Mescide tekrar geri döndük…Sabahlayınca Yahyâ b. Hâlid beni çağırttı ve "Allah Müminlerin emirini güçlü kılsın, o senin rehberliğinden hoşlandı ve sana 10.000 dirhem verilmesini emretti…bunu al o sana bereketli olsun, biz bugün yolcuyuz, Allah izin verirse işimiz bittikten sonra geri döndüğümüzde, yanımıza gelebilirsin" dedi… Bir müddet sonra tekrar elimiz dara düştü… Böylece Medine'den yola çıktım…Yahyâ b. Hâlid beni bu halde görünce yüzünde üzüntü işareti*

[3369] bkz. Taberî, *Târîh*, IV, 625
[3370] İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 219
[3371] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, I, 7
[3372] Sülemî, *el-Vâkıdî*, I, 154
[3373] Sülemî, *el-Vâkıdî*, I, 156
[3374] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 4; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 219; Şeşen, "Vâkıdî", *İA*, XIII, 151; Sülemî, *el-Vâkıdî*, I, 156
[3375] Şeşen, "Vâkıdî", *İA*, XIII, 151; Sülemî, *el-Vâkıdî*, I, 155
[3376] İbn Sa'd, V, 425; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 518
[3377] Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 17; ayrıca bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 113

gördüm. Selamımı aldı ve yanına yaklaştırdı. Yanında hadis rivâyet eden insanlar vardı…Meclis sona erince insanlar çıktılar. Ben de onlarla beraber çıktım, Yahyâ b. Hâlid'in hizmetçisi de çıktı ve bana, "Vezir akşam onun yanında iftar etmeni emrediyor" dedi…Sonra ilim meclisine geçtik. Yahyâ bazı sorular sormaya başladı. Ben susuyordum, insanlar cevap veriyorlardı. Ne var ki onların cevapları, bildiklerime muhalifti…Bana zikredilenler hakkında konuşmaya başladım, ki cevapları içinde idi. Cevaplarım kavmin verdiği cevaplardan başka idi. İnsanlara baktım, bana yüzlerini ekşitmişlerdi. Yahyâ bana hadislerden sormaya başladı. Sorduklarına cevap verdim, insanlar susuyorlar, konuşmuyorlardı…Ben Yahyâ'nın yanına her gece gitmeye devam ettim. Beni her görüşünde onun mutluluğu artıyordu. O da her gece bana 500 dinar vermeye devam etti …Yahyâ b. Hâlid'e karşı benim nasıl sevgim olmasın"[3378] Oldukça muhtasar olarak aktarmaya çalıştığımız bu hikaye de göstermektedir ki, Vâkıdî Abbâsî Sarayında ilmî ile yer edinmiş, halifenin ve Yahyâ b. Hâlid'in ilgisini çekmiştir.

Hatîbu'l-Bağdâdî, Vâkıdî'nin cömert olduğunu ve cömertliği ile meşhur olduğunu belirtir.[3379] Nitekim Vâkıdî'nin, *"600.000 dirhemim olmuştu, ama asla ona zekat vacib olmadı*"[3380] dediği nakledilmiştir. Vâkıdî'nin cömertliği vefatına kadar devam etmiştir. Öyle ki, öldüğü zaman kefeninin olmadığı ve kefeninin halife Me'mûn tarafından gönderildiği belirtilmiştir.[3381] Bu özelliğinden olsa gerek ki, Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî, devamlı surette Vâkıdî'ye ekonomik destek sağlamıştır.[3382]

Vâkıdî, Askeru'l-Mehdî'de dört yıl kadılık yaptıktan sonra,[3383] bu görevde iken 207 yılında[3384] Zilhicce ayının 12. günü(28 Nisan 823) Salı günü,[3385] 78 yaşında vefat etti.[3386] Cenaze namazını Bağdat'ın batı tarafının kadısı Muhammed b. Semâe et-Temimî kıldırdı.[3387]

[3378] İbn Sa'd, V, 425-431; ayrıca bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 4-5
[3379] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 3
[3380] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 20
[3381] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 20
[3382] Vâkıdî'nin, biri Haşimî olan iki arkadaşı ile arasında geçen hâdise ve Hâlid'in yardımı konusunda bkz. İbn Sa'd, V, 431-433; Mesûdî, IV, 33-34; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 19-20
[3383] İbn Sa'd, V, 425; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 518
[3384] Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 178; *et-Târîhu's-Sağîr*, II, 311; İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, II, 290; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 20; Zehebî, *Tezkira*, I, 348; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 219; *Takrîb*, I, 498; Suyûtî, *Tabakât*, I, 149
[3385] İbn Sa'd, V, 433; Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, II, 311; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 219; İbn Hıbbân ay olarak Recep ayını zikreder. Bkz. İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, II, 290
[3386] bkz. İbn Sa'd, V, 433; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 518; İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, II, 290; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 4; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 385; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, I, 348; İbnu'l-Verdî, *Târîh*, I, 208; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 498; Aliyyu'l-Kârî, 383; Bağdatlı İsmail Paşa, II, 10
[3387] İbn Sa'd, V, 433; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 518

Vefat tarihi olarak, 209/824 yılı da verilmektedir.[3388] Ancak tercih edilen görüş, 207 yılıdır.[3389]

Vâkıdî Medine tarih ekolünden sayılmaktadır.[3390] R. Şeşen, Vâkıdî'nin İbn İshâk'ın, talebesi olduğunu belirterek, onunla Medine tarih ekolünün zirveye ulaştığını ve aynı zamanda sona erdiğini belirtir.[3391] Vâkıdî'nin bir ekole aidiyetini çağrıştıran nakilleri de bulunmaktadır. Onun bu türden anlatımlarına; "*Resulullah(sav)'e kıble ehlinden ilk icabet edenin Hatice bnt. Huveylid olduğu konusunda icma ettiler*"[3392]; "*Yanımızda sebt olan, ashabımız arasında ihtilaf olmayan, Abdullah b. Abdilmuttalib'in, Kureyş'in kervanı ile gelirken Medine'ye indiği…*"[3393] gibi örnekler vermek mümkündür. Ancak bu ifadelerden Vâkıdî'nin Medine ekolüne aidiyetini çıkarmak zordur. Zira, icma olduğunu söylediği bu konulardaki tartışmaların mevcudiyeti dahi Vâkıdî'nin bu ibaresinden bir ekol kastetmediğini göstermeye kafidir. Siyer ve Meğazî konularındaki Vâkıdî-İbn İshâk arasındaki ihtilaflar, Medine ekolü diye ortak görüş, nakil ve üsluplara sahip özel bir ekolün olmadığının delilidir. Vâkıdî'nin "*ashabımız*"dan kastı Medine uleması değil, bilakis haber kaynakları olan şeyhleridir. "*Ashabımızdan işittim ki, Abdullah b. Ravâha'nın Nâfi' b. Büdeyl'e mersiyesi*"[3394] rivâyetinde olduğu gibi bunu destekleyen kullanımları da vardır.

Vâkıdî, "*icma etmişlerdir*" ifadesini sıkça kullanmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla, Vâkıdî icma kavramını siyere getirmeye çalışmış, ancak başarılı olamamıştır. En azından bu ibareyi yerli yersiz kullanması nedeniyle, eleştirilmiştir. Muhtemelen Vâkıdî, bu ibare ile farklı görüşlerin mevcut olmadığını değil, haberinin sağlamlığını ifade ediyordu. Nitekim, bu ibareyle verdiği habere, muhalif başka haberler de zikretmiştir; "*Ashabımız kıble ehlinden ilk Resule icabet edenin, Hatice bnt. Huveylid olduğu konusunda icma etmişlerdir*"[3395] ve "Muhammed b. Ömer-Musâ b. Sâbit-Ebu'l-Esved-Süleymân b. Yesâr" kanalıyla, "*İlk Müslüman olan Zeyd b. Hârise'dir*"[3396]

Vâkıdî, ilmi toplayanlar arasında zikredilmiştir.[3397] İbrahim b. el-Harbî'nin onun hakkında "*Vâkıdî, İslâmî dönemi insanların en iyi bilenidir, cahiliye döneminden ise bir şey*

[3388] Mesûdî, IV, 33; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 20; Suyûtî, *Tabakât*, I, 149; Buhârî, "*209 veya ondan az sonra öldü*" demektedir. Bkz. Buhârî, *ed-Duafâu's-Sağîr*, I, 104
[3389] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 21
[3390] Şulul, *el-Vâkıdî*, 61, 119, 125; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih*, 20
[3391] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih*, 28
[3392] Taberî, *Târîh*, I, 535, 541; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 50
[3393] Taberî, *Târîh*, I, 458; ayrıca bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 353, 356; II, 537; Taberî, *Târîh*, I, 539
[3394] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 353
[3395] Taberî, *Târîh*, I, 535, 541; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 50
[3396] Taberî, *Târîh*, I, 540
[3397] Zehebî, *Mîzân*, VI, 273; Ebu'l-Vefâ, *el-Keşfu'l-Hasîs*, I, 243

bilmiyor"[3398] şeklindeki sözü, onun İslâm tarihi alanındaki otoritesini göstermektedir. Nitekim Vâkıdî'nin, Medine'de mescitte ilim halkası olduğu ve orada Meğâzî dersleri verdiği belirtilmiştir.[3399]

Vâkıdî, hâdiselerin olduğu yerlere gitmiş, incelemelerde bulunmuştur. Kendisinin bu konuda, "*Sahabe çocuklarından, şehit çocuklarından, onların Mevlâlarından birini gördüğüm zaman ona, "Ailesinden kimin, nerede şehit olunduğuna dair bir şey işitip işitmediğini sorardım. Şayet o bana bildirirse o yere gidiyor ve onun yerini belirliyordum…*"[3400] dediği nakledilmiştir. Aynı şekilde Hârûn el-Fervî; "*Vâkıdî'yi Mekke'de yanında bir su kabı olduğu halde gördüm. Ona, "Nereye gidiyorsun?" dedim. O, "Huneyn'e, yerini ve savaş alanını görmeye" dedi*"[3401] Her ne kadar, hâdiselerin olduğu yerleri gezme konusunda öncelik İbn İshâk'a ait ise de, Vâkıdî, İslâm tarihçiliğinde *olay yeri incelemesi*ne bu kadar önem veren ilk tarihçidir. Aynı şekilde Vâkıdî, haber nakil yöntemleri ile de ilgilenmiştir.[3402]

Hatîbu'l-Bağdâdî, Vâkıdî'nin ilminin genişliğine, hıfzının kuvvetine rağmen Kur'ân'ı ezberleyemediğini belirterek, Me'mûn'un Vâkıdî'ye, Cuma Sûre'sini ezberletmeye çalıştığını ancak onun ezberleyemediğini konu alan bir hikaye nakleder.[3403] Sülemî, Hatîbu'l-Bağdâdî'nin naklettiği bu haberi değişik gerekçelerle reddetmektedir.[3404] Sülemî'nin itirazlarında haklılık payı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, böyle bir haberin doğruluğunun, onun siyer ve meğâzî alanındaki otoritesine mani olmadığını da belirtmeliyiz. Zira, haberin içeriğinde de onun diğer alanlardaki hıfzına atıfta bulunulmuştur.

[3398] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 5; İbn Seyyidinnâs, I, 68; Mizzî, XXVI, 189; Zehebî, *Mîzân*, VI, 275; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 218

[3399] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 7; İbn Seyyidinnâs, I, 69

[3400] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 6; İbn Seyyidinnâs, I, 68

[3401] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 6; İbn Seyyidinnâs, I, 68-69

[3402] bkz. İbn Sa'd, V, 492

[3403] "*Me'mûn, Vâkıdî'ye, "Yarın insanlara Cuma'yı senin kıldırmanı istiyorum" dedi. Vâkıdî bundan çekinerek, "Allah'a yemin ederim ki Cuma Sûresini ezbere bilmiyorum" dedi. Me'mûn "Ben sana öğretirim" dedi. Böylece Me'mûn, sûreyi öğretmeye başladı. Sûrenin yarısına gelince diğer yarısına başladı. Vâkıdî, ikinci kısmı ezberleyince, birinci kısmı unutuyordu. Me'mûn bundan yoruldu ve uykusu geldi. Ali b. Salih'e, "Ona sen ezberlet" dedi. Ali, "Bunun üzerine ben başladım, bir şey ezberliyor diğer bir şeyi unutuyordu. Böylece Me'mûn uyandı ve bana(Ali) "Ne yaptın?" dedi. Bende durumu anlattım. O, "Bu adam te'vili ezberliyor, tenzili ezberleyemiyor. Git sen onlara namazı kıldır ve istediğin Sûre'yi oku" dedi.*" Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 7-8; ayrıca bkz. Zehebî, *A'lâm*, IX, 460-61; Mufaddal b. Ğassân, babasından naklettiğine göre o, bir Cuma namazını Vâkıdî'nin arkasında kılmış ve o, ayeti(87/A'lâ, 18-19) yanlış okumuştur. Bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 8

[3404] Bunlar; rivâyetin senedinde yer alan, Ahmed b. Kâmil ve el-Berberî'nin zayıf olması, rivâyetin mürsel haber olması, rivâyetin metninin, Vâkıdî'nin, hıfzının kuvveti ile ilgili gelen rivâyetlere ters olması ve Cuma Sûresini ezberleyememesinin, diğer yerleri ezberleyemediği anlamına gelmeyeceğidir. Sülemî bütün bunlarla ek olarak, Vâkıdî'nin bu hâdisenin cereyan ettiği dönemde yetmiş yaşından yukarı olduğunu, bunun da ezberlemesine mani olabileceğini ifade eder. Bkz. Sülemî, *el-Vâkıdî*, I, 158-159

Vâkıdî, edindiği haberleri levhalara kaydetmiştir. Onun, Medine'de şöhreti levhalarından ileri geliyordu ve bunlar, "*İbn Vâkıd'in levhaları*" diye meşhur olmuştur. Sonraki yıllarda Vâkıdî, bu levhalarını kaybettiğini söylemiştir. [3405]

5. 1. Hakkındaki Görüşler

Cerh ve ta'dil uleması Vâkıdî konusunda ciddi anlamda ayrılığa düşmüşlerdir. Onun hakkındaki görüşleri üç gruba ayırabiliriz;

a-Cerh Edenler: Muhaddislerin büyük bir çoğunluğu Vâkıdî'yi şiddetli bir şekilde tenkit etmişlerdir. Öncelikle birçok *Duafâ* kitabında onun ismi geçmektedir.[3406] Ayrıca Ahmed b. Hanbel ve İbn Numeyr'in onu terk ettikleri ifade edilmiştir.[3407] Onun hakkında; Ahmed b. Hanbel, "*Yalancı, hadisleri kalb ediyor, Zührî'nin hadisini Ma'mer'in hadisine ekliyor ve buna benzer şeyler yapıyor*"[3408]; Müslim, "*Metruku'l-Hadis*"[3409]; İbn Hıbbân, "*Sikalardan kalb, sebt olanlardan mu'dal rivâyetleri vardır*" [3410]; Ali b. el-Medinî, "*Hadis uydurucusudur*"[3411]; "*Onun yanında aslı olamayan 20.000 hadis vardır*"[3412] ve "*Vâkıdî rivâyet mevkiinde veya ondan rivâyet edilecek makamda değildir*"[3413]; Şâfiî, "*Vâkıdî'nin kitapları yalandır*"[3414] ve "*Medine'de isnâdlar uyduran yedi kişi vardı, bunlardan biri de Vâkıdî idi*"[3415]; Nesâî, "*Hadis uydurmakla bilinen yalancılar dörttür…Bağdat'ta Vâkıdî*"[3416]; "*Sika değil*"[3417]; "*Hadis uyduruyor*"[3418] ve "*Metruku'l-Hadis*"[3419]; Yahyâ b. Maîn, "*Sika değil*"[3420]; "*Leyse bişey, hadisi yazılmaz*"[3421]; "*Zayıf*"[3422] ve "*Vâkıdî'nin Resulullah adına*

[3405] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 9; İbn Seyyidinnâs, I, 70; Mizzî, XXVI, 190
[3406] Buhârî, *ed-Duafâu's-Sağîr*, I, 104; Nesâî, *ed-Duafâ*, I, 92; İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, II, 290; İbn Adiy, VI, 241; Ebu Nuaym, *K. ed-Duafâ*, I, 146; İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 87; Zehebî, *el-Muğnî*, II, 619
[3407] bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 178; Ukeylî, IV, 107; İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, II, 290; Suyûtî, *Tabakât*, I, 149
[3408] Ukeylî, IV, 108; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 13; İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 87; Mizzî, XXVI, 186
[3409] Müslim, *el-Künâ*, I, 499; Mizzî, XXVI, 188
[3410] İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, II, 290
[3411] İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, II, 290; Zehebî, *Mîzân*, VI, 273; Ebu'l-Vefâ, *el-Keşfu'l-Hasîs*, I, 243
[3412] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 12-13; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 219; başka bir yerde, "*30.000 garîb hadis rivâyet etmiştir*" demektedir. Bkz. Ukeylî, IV, 108; Mizzî, XXVI, 187
[3413] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 13
[3414] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 14; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 20; İbn Hacer, *Tehzîb*,V, 219; Aliyyu'l-Kârî, 383
[3415] İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 219
[3416] İbn Hacer, *Tehzîb*,V, 219; Suyûtî, *Tedrîb*, I, 242
[3417] Suyûtî, *Tabakât*, I, 149; İbn Seyyidinnâs, I, 71
[3418] İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 87; Zehebî, *Mîzân*, VI, 273; *el-Muğnî*, II, 619; Ebu'l-Vefâ, *el-Keşfu'l-Hasîs*, I, 243
[3419] Nesâî, *ed-Duafâ*, I, 92; İbn Adiy, VI, 241; İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 87; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 15
[3420] Ukeylî, IV, 108; İbn Adiy, VI, 241; İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 87; İbn Seyyidinnâs, I, 71; Mizzî, XXVI, 187; Zehebî, *Mîzân*, VI, 273; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 218; Suyûtî, *Tabakât*, I, 149
[3421] Ukeylî, IV, 108; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 20; İbn Hıbbân, *K. Mecrûhîn*, II, 290; İbn Adiy, VI, 241; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 13; İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 87; Mizzî, XXVI, 186, 187; Zehebî, *Mîzân*, VI, 273; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 218

20.000 garîb hadisi vardır"[3423]; Dârakutnî, "*Onda zayıflık vardır*"[3424] ve "*Zayıf, hadisinden bu bellidir*"[3425]; Buhârî, "*Metruku'l-Hadis*"[3426] ve "*O iskat edilmiştir, yanımda ondan bir harf yoktur*"[3427]; Bundâr b. Beşşâr, "*Ondan daha yalancısını görmedim*"[3428]; İshâk b. Râheveyh, "*Bence o uyduranlardandır*"[3429]; Ebu Zur'a er-Râzî, "*İnsanlar onun hadisini terk etmişlerdir*" [3430]; "*Zayıf*"[3431] ve "*Ancak insanlara hadisini terk ettirmek için yazılabilir*"[3432]; Zekeriyyâ b. Yahyâ es-Sâcî, "*Hadisinde şüphe vardır*"[3433] ve "*Müttehem*"[3434]; Nevevî[3435] ve Muâviye b. Sâlih,[3436] "*Zayıf*" demişlerdir. İbn Hacer, ilminin genişliğine rağmen onun metruk olduğunu ifade ederken,[3437] Semhûdî de, Vâkıdî'yi hadis konusunda sika olarak görmemektedir.[3438]

b-Ta'dil Edenler: Zehebî, "*Onu terk hususunda neredeyse icma hasıl olmuştur*"[3439] diyerek onun cerhi konusunda ittifaktan söz etmektedir. Her ne kadar Zehebî burada onun hadis alanındaki durumuna işaret etmiş ise de, bu konuda da farklı görüşler gelmiştir. Zira onun hakkında olumlu görüş bildirenler de vardır; Mücâhid b. Musâ, "*Ondan daha hafızalı birinden yazmadım…*"[3440]; Derâverdî, "*Vâkıdî, hadiste emiru'l-Müminindir*"[3441]; Ömeru'n-Nâkıd, "*Derâverdî'ye Vâkıdî hakkında ne düşünüyorsun?" dedim. O "Sen benden Vâkıdî'yi soruyorsun asıl sen Vâkıdî'ye benden sor?*" *dedi*"[3442]; Yenakıd b. İsâ, "*Bana Vâkıdî soruluyor, oysa Vâkıdî beni soruyor*"[3443]; Muhammed b. İshâk es-Sağânî, "*O yanımda sika olmasa, ondan rivâyet etmezdim*"[3444]; Musab ez-Zübeyr, "*Sika*"[3445]; "*Allah'a yemin ederim ki,*

[3422] Mizzî, XXVI, 186; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 218
[3423] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 13
[3424] İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 87; Zehebî, *Mîzân*, VI, 273
[3425] İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 220
[3426] Buhârî, *ed-Duafâu's-Sağîr*, I, 104; Ukeylî, IV, 107; İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ*, III, 87; Ebu Nuaym, *K. ed-Duafâ*, I, 146; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 14; İbn Seyyidinnâs, I, 71; Zehebî, *Mîzân*, VI, 273; *el-Kâşif*, I, 205
[3427] Zehebî, *Mîzân*, VI, 275
[3428] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 14; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 219
[3429] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 20; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 16; Zehebî, *Mîzân*, VI, 275; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 219
[3430] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 14-15
[3431] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 20
[3432] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 20
[3433] İbn Hacer, *Tehzîb*,V, 219
[3434] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 16; Mizzî, XXVI, 182
[3435] İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 220
[3436] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 13
[3437] İbn Hacer, *Takrîb*, I, 498
[3438] bkz. Semhûdî, II, 393; Vâkıdî'ye yöneltilen eleştiriler konusunda ayrıca bkz. Şulul, *el-Vâkıdî*, 194-205
[3439] Zehebî, *Mîzân*, VI, 276; *el-Muğnî*, II, 619; Tarâbîşî de, onun zayıflığı konusunda ittifak olduğundan bahseder. Bkz. Tarâbîşî, 351
[3440] Ukeylî, IV, 108; İbn Seyyidinnâs, I, 70; Mizzî, XXVI, 191; Zehebî, *Mîzân*, VI, 274; İbn Hacer, *Tehzîb*,V, 218
[3441] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 9; İbn Seyyidinnâs, I, 70; Mizzî, XXVI, 190; Zehebî, *Mîzân*, VI, 275; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 218
[3442] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 9; İbn Seyyidinnâs, I, 70
[3443] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 11; Mizzî, XXVI, 191; Zehebî, *Mîzân*, VI, 275
[3444] Zehebî, *Mîzân*, VI, 275; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 219

onun gibisini asla görmedim"[3446] ve "*O sika olmasa, ondan dört imam rivâyet etmezdi…*"[3447]; Muhammed b. Sellâm el-Cumahî, "*Vâkıdî zamanın alimidir*"[3448]; İbrahim el-Harbî, "*Vâkıdî, Müslümanların eminidir*"[3449]; Ebu Âmir el-Akadî, "*Bize Vâkıdî'den soruluyor, oysa o bizi soruyor, hadisler ve şeyhler Medine'de sadece Vâkıdî'yi bize gösterdi*"[3450] Ebu Ubeyd Kâsım b. Sellâm,[3451] Ebu Yahyâ ez-Zührî,[3452] Yezîd b. Hârûn,[3453] ve Museybî, "*Sika*"[3454] demişlerdir.

c-Kararsızlar: Vâkıdî konusunda bazılarının karar vermekte güçlük çektiğini de belirtelim. Özellikle de ilminin genişliği bu konuda etkili olmuştur; Hüşeym onun hakkında, "*Şayet o yalancı ise dünyada onun gibi yalancı yoktur, yok eğer sadıksa dünyada onun gibi sadık yoktur*"[3455] derken ilmî genişliğine atıfta bulunmuştur. Benzer bir görüş de, Süleyman eş-Şâzkûnî'den gelmiştir; "*O, ya insanların en doğrusu ya da insanların en yalancısıdır*"[3456]

Başlangıçta muhaddislerin, Vâkıdî'ye olumlu yaklaştıklarını söylemek mümkündür. Nitekim Ebu Hâtim er-Râzî, "*Onun Medineli meçhul şeyhlerden münkerleri vardı. Biz bu hadislerin ondan olma ihtimali olduğu gibi meçhul şeyhlerinden olma ihtimali üzerinde de dururduk. Sonra İbn Ebî Zi'b ve Ma'mer'den hadislerine baktık. O, onların hadislerin zabt etmişti. Baktık ki, bu ikisinden de münkerler rivâyet etmiş. Böylece bunların(münkerlerin) kendisinden olduğunu anladık ve onu terk ettik*"[3457] derken, Ahmed b. Hanbel, "*Vâkıdî'nin, Ma'mer-Zührî-Nebhân-Ümmü Seleme tariki ile rivâyet ettiği hadisi görünceye kadar onun durumunu müdafaaya devam ettim. Oysa bu Yûnus'un hadisidir ve ondan başkası rivâyet etmemiştir*"[3458] demiştir. İbn Seyyidinnâs, "*Onun hakkında söz gerçekten çoktur, onu zayıf görmüşler ve ona hadis uydurmacılığı nisbet etmişlerdir…İlminin genişliği gariplerin çokluğuna, gariplerinin çokluğu ise itham edilmesine neden olmuştur*"[3459] diyerek onun cerh edilme nedeni olarak, yanında çok hadisin bulunmasını gösterir.

Münekkitlerin görüşlerinden anlaşılan, Vâkıdî'nin hadis konusunda güvenilmez bir ilmî kişiliğe sahip olduğudur. Bununla beraber, bir ikisi hariç onun Meğâzî/ahbâr rivâyetleri

---

[3445] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 11; İbn Seyyidinnâs, I, 70; Mizzî, XXVI, 191; Zehebî, *Mîzân*, VI, 275; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 219
[3446] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 9; İbn Seyyidinnâs, I, 70; Mizzî, XXVI, 189; Zehebî, *Mîzân*, VI, 275
[3447] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 9; İbn Seyyidinnâs, I, 69-70; Mizzî, XXVI, 191
[3448] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 5; İbn Seyyidinnâs, I, 68; Mizzî, XXVI, 189; Zehebî, *Mîzân*, VI, 275
[3449] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 5; İbn Seyyidinnâs, I, 68; Mizzî, XXVI, 189
[3450] İbn Seyyidinnâs, I, 70
[3451] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 12; İbn Seyyidinnâs, I, 70; Mizzî, XXVI, 192; Zehebî, *Mîzân*, VI, 276
[3452] İbn Seyyidinnâs, I, 70; Mizzî, XXVI, 192
[3453] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 11; İbn Seyyidinnâs, I, 70; Zehebî, *Mîzân*, VI, 276
[3454] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 11; Mizzî, XXVI, 191
[3455] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 20; Mizzî, XXVI, 191; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 219
[3456] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 11; Zehebî, *Mîzân*, VI, 274; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 218-219
[3457] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 20; İbn Hacer, *Tehzîb*,V, 219
[3458] İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 218
[3459] İbn Seyyidinnâs, I, 71

hakkında olumsuz görüş bildiren yoktur. Nitekim Zehebî, "*Hıfzına dair söylenilen bu söz doğrudur, onun hıfzı ahbâra, siyere, meğâzîye, havâdislere, insanların günlerine(eyyâmu'n-nâs), fıkha ve bunlardan başkalarına dairdir*"[3460] başka bir yerde de, "*Hafız, kendisi ilmi toplayanlardandır. Fakat hadisi sağlam değildir. Meğâzî ve Siyerde reistir*"[3461] diyerek bunu onaylamaktadır. Sonuç itibariyle münekkitlerin Vâkıdî'yi cerh ettikleri husus hadis konusundadır. Yoksa onun fıkıh veya Meğâzî alanlarındaki rivâyetleri genellikle ilgi görmüştür. Vâkıdî'yi en çok eleştirenler arasında yer alan Ahmed b. Hanbel'in, her Cuma Hanbel b. İshâk'ı, Vâkıdî'nin kâtibi Muhammed b. Sa'd'a göndererek, Vâkıdî'nin hadislerinden ikişer cüz aldırdığı, onları inceledikten sonra geri iade ettiği ve başka hadislerini aldırdığı belirtilmiştir.[3462]

Burada dikkat çekici bir husus vardır ki, o da nasıl İbn İshâk, döneminin önde gelen etkili ve yetkin fakihi Mâlik b. Enes tarafından şiddetle eleştirilmişse, Vâkıdî de kendi döneminin en önemli fakihi olan Ahmed b. Hanbel tarafından ciddi manada tenkit edilmiştir. Tarihçilere yöneltilen bu tenkitlerde hukukçuların, haber kabulünde gösterdikleri kılı kırk yarar titizliklerden ziyade, yanlış anlaşılmaların daha etkili olduğu düşüncesini taşıdığımızı da ifade edelim.

İlginçtir ki, Vâkıdî ibadet konusunda da tenkit edilmiştir. İshâk b. Tıbâa-İshâk, "*Vâkıdî'yi Mekke yolunda namazı kötü kılarken gördüm*"[3463] demiştir. Vâkıdî'nin kendisine yöneltilen eleştirilere pek fazla iltifat etmediğini söyleyebiliriz. Onun bu tavrı konusunda Buver b. Esrâm'ın anlattığı bir hâdise ip ucu vermektedir; "*Vâkıdî beni Ahmed b. Hanbel'le beraber yürürken gördü. Daha sonra benimle karşılaşınca, "Seni insanlar hakkında konuşan biri ile yürürken gördüm" dedi*"[3464]

5. 2. Yöneltilen Eleştiriler

İbn İshâk gibi, Vâkıdî hakkında da değişik suçlamalarda bulunulmuştur. Bu ithamların tek tek incelenmesi, geçerlilikleri konusunda bir fikir vereceği gibi, aynı zamanda üslubunun tespitine de yardımcı olacaktır.

[3460] Zehebî, *Mîzân*, VI, 274
[3461] Zehebî, *Tezkira*, I, 348
[3462] İbrahim el-Harbî'nin, Vâkıdî-Ahmed b. Hanbel ilişkisinde dile getirmiş olduğu sözler, bir nevi Ahmed b. Hanbel'in tenkidi şeklindedir; "*Ahmed b. Hanbel, her Cuma Hanbel b. İshâk'ı İbn Sa'd'a gönderir, Vâkıdî'nin hadislerinden iki cüz aldırırdı. Bir sonraki Cumaya kadar bunlara bakar, sonra onları iade ederek, başkalarını alırdı. Gidip, bunları o ikisinden dinlemiş olsaydı kendisi için daha iyi olurdu.*" Burada Ahmed b. Hanbel'le Vâkıdî'nin arası pek iyi olmamasına karşın, her iki tarafında bu konudaki ilmî hoşgörülerinin takdire şayan olduğunu ayrıca belirtelim. Bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 15-16; V, 321; İbn Seyyidinnâs, I, 71; Mizzî, XXV, 257; Zehebî, *Tezkira*, II, 425; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 111
[3463] Ukeylî, IV, 108; Zehebî, *Mîzân*, VI, 274
[3464] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 16

5. 2. 1. Teşeyyü İthamı

Vâkıdî de, daha önceki bir çok siyer alimi gibi Şiilikle itham edilmiştir. İbnu'n-Nedîm, "*Kendisi müteşeyyidir. Takiyyeye başvurmuş, hasenu'l-mezheptir. Vâkıdî, Ali'nin, tıpkı Musâ(a.s)'ın asası, İsâ(a.s)'ın ölüleri diriltmesi ve daha başka Nebîlerin mucizeleri gibi, Nebî (sav)'in mucizesi olduğunu rivâyet etmiştir*"[3465] demek suretiyle bu ithamı dile getirmiştir. Horovitz, bu konuda, "*Fakat o mutedil müteşşeyyidendir…Ancak Vâkıdî bu sözleri İbn İshâk'taki gibi Ali'ye yardım için zikretmiyor. Aynı şekilde Vâkıdî'de, Nebî'nin Ali'ye, İbn İshâk'ın zikrettiği, "Ey Ali senin bana durumun, Hârûn'un Musâ'ya olan durumu gibi olmasına razı değil misin?" sözü bulunmamaktadır. Yine İbn İshâk'ın naklettiği, Nebî, Berâe Sûresini gönderirken "Bunu benim ailemden başkası eda edemez" sözü bulunmamaktadır. Bu türden Ali'nin iyiliğine olan hadislerin Şîilikle vasıflandırılan bir müellif tarafından rivâyet edilmemesi bizi şaşırtmaktadır. Muhtemelen bunun nedeni el-Fihrist müellifinin "Vâkıdî takiyyeye tutunuyordu" sözü açıklar. Yani o Şîa'ya olan meylini gizliyordu. Vâkıdî diğer yerlerde Ali'nin lehine ve aleyhine olan sözleri zikretmektedir…İbnu'n-Nedîm, görüldüğü gibi Vâkıdî'yi teşeyyü ile vasıflandıran ilk müelliftir. Öyle ki, Şîa'nın ricâl kitapları onu zikretmemişlerdir.*"[3466] demektedir. Ancak bazı Şîi Tabakât eserlerinde Vâkıdî'nin ismi zikredilmiştir.[3467] Brockelman da, Goldziher'e dayanarak Vâkıdî'nin takiyye icabı eserlerinde Şiiliğini inkar ettiğini belirtir.[3468] Nebrâvî de, Alevî meyilli olduğunu söyler.[3469] Aynı şekilde son dönem Şîi araştırmacılarının da, Vâkıdî'yi Şîi olarak kabul ettiklerini görmekteyiz.[3470] Kanaatimizce İbnu'n-Nedîm'in bu sözüne ve Vâkıdî'nin bir iki rivâyetine dayanarak onun teşeyyü ile itham edilmesi doğru değildir. Ayrıca bütün rivâyetlerini onun takiyyesi gereği olarak değerlendirecek olursak, böyle bir ithamdan hiçbir İslâm aliminin müstağni kalamayacağı da aşikardır. Vâkıdî'ye yöneltilen müteşeyyi ithamını ayrıntılı olarak ele alarak bu iddiayı delilleri ile çürüten Jones,[3471] "*Zikrettiğimiz deliller ışığında bakacak olursak İbnu'n-Nedîm'in Vâkıdî'nin Şiiliği konusundaki sözü, onun Şiiliğine kesin delil değildir*"[3472] demek suretiyle bu ithamın asılsızlığını ifade etmiştir.

[3465] İbnu'n-Nedîm, 194
[3466] Horovitz, *el-Meğâzî,* 124-125
[3467] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî,* (*takdîm),* I, 16
[3468] Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb,* II, 17
[3469] Nebrâvî, 120
[3470] bkz. Kâşifu'l-Ğıta, 26-27
[3471] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî,* (*takdîm),* I, 16-18
[3472] Vâkıdî, *el-Meğâzî,* (*takdîm),* I, 18

Burada belirtmekte fayda vardır ki Jones'un, *"Vâkıdî ve İbn İshâk'ın teşeyyü ile ithamı onların şahsî akideleri ile ilgili değil bilakis kitaplarında vârid olan Şîa'nın görüş ve sözleri ile ilgilidir"*[3473] şeklindeki sözü de son derece doğru bir tespittir.

Vâkıdî'nin eserinde Şîa mezhebi ile alakalı olarak rivâyet edilen haberleri iki kısma ayırmak mümkündür;

a-Şîi görüşü yansıtan rivâyetler: Vâkıdî'nin rivâyetlerinde müteşeyyi ithamına neden olan rivâyetleri vardır. Öncelikle, Vâkıdî, eserinde Hz. Ali için (as) ifadesini kullanmaktadır.[3474] Ancak bu ibarenin kendisine aidiyetini tespit etmek mümkün değildir. Vâkıdî'nin, bu içerikli diğer rivâyetleri arasında; "(Hayber'de)*Resulullah, "Yarın sancağı Allah'ın ve Resulünün sevdiği birine vereceğim…"* demesi, sonra sancağı Ali'ye vermesi,[3475] Kırtas haberi,[3476] Abbâs'ın biat önerisine Hz. Ali'nin "*Bizden başkası için düşünülür mü?*" diyerek kabul etmemesi, [3477] Benî Hâşim'in Bedr'e zorla çıkartıldıkları,[3478] ilk namaz kılanın Ali olduğu,[3479] Resulullah'ın Hz. Ali ile kendisini kardeşleştirdiği[3480] gibi rivâyetlerini saymak mümkündür.

b-Şîa karşıtı rivâyetler: Vâkıdî'nin rivâyetleri arasında, Şîa'nın delil olarak kullandığı rivâyetler olduğu gibi, onaylamayacağı rivâyetlere de rastlamak mümkündür. Burada şunu hatırlatmakta fayda vardır ki, bu haberlerde konu edilen sıhhatleri değil, Vâkıdî tarafından rivâyet edilmesidir. Bunlara örnek olarak; Resulullah'ın *"Size cennetlik biri gelecek*" demesi, Ebu Bekr'in gelmesi, Resulullah'ın tekrar aynı sözü söylemesi, Hz. Ömer'in gelmesi, sonra tekrarlaması Hz. Ali'nin gelmesi,[3481] Hz. Ali'nin hilafetini konu alan "yemekte inzar" hâdisesini nakletmemesi,[3482] İlk Müslüman olanın Zeyd b. Hârise olduğu,[3483] Osman b. Affân'ın, Huneyn'de Resulullah'ın önünde savaşanlar arasında olması,[3484] Tebük Gazvesi haberinde, *"Osman b. Affân bu ordunun üçte birini techiz etti…Denilir ki, Resulullah(sav) o gün, "Bundan sonra, yaptığı Osman'a zarar vermez"* demesi,[3485] Hz. Ebu

[3473] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, I, 18; Sülemî'nin, bu görüşe, Vâkıdî'nin Şîa aleyhine olan nakillerini zikretmek suretiyle yaptığı itiraza[bkz. Sülemî, *el-Vâkıdî*, I, 141-142] katılmadığımızı belirtelim. Zira, ne İbn İshâk'tan, ne de Vâkıdî'den, mezhebî tercihlerini ifade eden herhangi bir görüş nakledilmemiştir.
[3474] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 152, 371
[3475] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 653-654; İbn Sa'd, II, 110
[3476] İbn Sa'd, II, 243-245
[3477] İbn Sa'd, II, 246
[3478] İbn Sa'd, I, 121
[3479] İbn Sa'd, III, 21
[3480] İbn Sa'd, III, 22
[3481] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 330
[3482] bkz. İbn Sa'd, I, 205
[3483] İbn Sa'd, III, 44
[3484] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 902
[3485] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 991

Bekr ve Hz. Ömer'in, götürdükleri bir öneriden dolayı Hz. Peygamber'in memnun olması,[3486] (as) ifadesini sadece Ali için kullanmaması,[3487] Resulullah'ın, Hz. Ebu Bekr'i hilafeti bırakmak için çağırmak istemesi,[3488] Bir adamın Hz. Peygamber'e kendisinden sonra kime gelmesini sorması onun da, Hz. Ebu Bekr'in ismini vermesi,[3489] Resulullah'ın, Ebu Bekir'inki dışında mescide bakan kapıların kapatılmasını emretmesi ve bunun kendi emri olmadığını(Allah'tan olduğunu) söylemesi,[3490] Resulullah'ın Ebu Bekr'in arkasında namaz kıldığının sebt olduğu,[3491] Resulullah(sav)'in, Ali b. Ebî Talib'le Sehl b. Huzeyf'i kardeşleştirdiği,[3492] Hz. Osman'a ilk biat edenin Hz. Ali olduğu[3493] gibi haberleri saymak mümkündür.

Görüleceği üzere Vâkıdî, kendisine ulaşanları –velev ki birbirlerinin tam zıddı dahi olsalar-nakletmekten başka bir şey yapmamıştır. Vâkıdî'nin kendisine ulaşan haberleri olduğu gibi naklettiğine en güzel örnek onun ayrıntılı olarak ele aldığı Sakîfe hâdisesidir.[3494] *Kitâbu'r-Ridde*'de anlattığı bu haberde Vâkıdî, Ensâr'dan, Üveym b. Sâide el-Ensârî'nin "*Hilafet ancak Nübüvvet ailesinden biri için olabilir…*"[3495] sözünü, Ma'an b. Adî el-Ensârî'nin, "*Ebu Bekr'in namaz kıldırmasını*" [3496] hatırlatmasını ve Ensâr'ın hatibi Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın konuşmasındaki, "*Resulullah dünyadan bir adamı tayin etmeden ayrıldı*"[3497] şeklinde üç farklı görüşü de dile getirmesi dikkat çekicidir. Aynı şekilde, Sakîfe hâdisesinde Hz. Ali'nin geldiğini, Ömer'in onu biata zorladığını, Ali'nin kendisini savunmasını, Hz. Ali'nin biat etmeden oradan ayrıldığını ve Fâtıma vefat edinceye kadar da biat etmediğini nakleder.[3498] Haberini bitirdikten sonra da, "*Benî Sâide gölgesinde olanların haberidir. Bu alimlerin rivâyetidir. Buraya Rafîzîlerin ziyadelerinden bir şey yazmak istemedim*"[3499] demektedir. Şayet bu anlatı Vâkıdî'ye aitse, görüleceği üzere hilafet konusundaki üç görüşü de her hangi bir tercihte bulunmaksızın hâdisenin kahramanlarına söyletmiş ve bu konuda kaynaklarına dayandığını ifade etmiştir.

[3486] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 387
[3487] Bunu sadece (as) ibaresine bakılarak onun teşeyyü ile nitelendirmenin mümkün olamayacağına delil olarak aldık. Yoksa bu ibare hakkında yukarıda söylediklerimiz burada da geçerlidir. Bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 240
[3488] İbn Sa'd, II, 225
[3489] İbn Sa'd, II, 226
[3490] İbn Sa'd, II, 228
[3491] İbn Sa'd, II, 223
[3492] İbn Sa'd, III, 23
[3493] İbn Sa'd, III, 62
[3494] bkz. Vâkıdî, *K. er-Ridde*, 59-81
[3495] Vâkıdî, *K. er-Ridde*, 61
[3496] bkz. Vâkıdî, *K. er-Ridde*, 61-62
[3497]Vâkıdî, *K. er-Ridde*, 63
[3498] Vâkıdî, *K. er-Ridde*, 80
[3499] Vâkıdî, *K. er-Ridde*, 80-81

Netice itibariyle, Vâkıdî'yi, mutlak manada Şîilikle itham etmek mümkün görünmemektedir. Biz, Vâkıdî'nin Şîi olmasından ziyade, fazilet olarak Hz. Ali'yi, Hz. Osman'dan öne alan görüşe müntesip biri olarak değerlendirmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Yukarıdaki cennetlik sıralaması da bunu destekler mahiyettedir. Ancak bunu Osman karşıtı olarak değerlendirmemek gerekir. Vâkıdî, Abbâsî himayesinde bulunmakla beraber, diğer Hâşimîlerle de iyi ilişkiler içerisinde olmuştur.[3500] Kendisinin Benî Hâşim'in mevlâsı olması,[3501] onda Hâşimî sevgisi oluşturmuş olabilir.

Vâkıdî'nin Abbâsî sarayı himayesine girmiş olması, onun hakkında bazı ithamları da beraberinde getirmiştir. Me'mûn'la olan iyi ilişkileri hadisçilerin tepkisini çekmiş,[3502] tarihî rivâyetlerde tahrifatta bulunma veya hazfetme suçlamasına maruz bırakmıştır. Horovitz, Vâkıdî'nin bu ilişkilerine binâen Abbâs'ı Bedir esirleri listesinden çıkardığını, onun yerine "*fülan*" demekle yetindiğini ve yine Hz. Ömer'in dîvânda en başa Abbâs'ın ismini yazdığı haberini naklettiğini belirtir.[3503] Anlaşılan o ki, Horovitz bu konuda dikkatli davranmamıştır. Zira Vâkıdî, Abbâs'ı, Bedr esirleri arasında zikretmiştir.[3504] Sülemî de Horovitz'i, "*Vâkıdî, Bedr esirlerinden yaklaşık 38 tanesinin ismini zikretmektedir. Toplam esir sayısının ise, yetmişten fazla olduğunu söylemektedir. Abbâs'ın ismini hakim aileye saygıdan dolayı hazfetti ise, diğerlerini kime saygısından hazfetmiştir?*"[3505] diyerek tenkit etmiştir. Burada, Horovitz'in, rivâyetler üzerindeki müstensih veya râvi faktörünü göz ardı ettiği de görülmektedir. Nitekim, Vâkıdî'nin Şiiliğinin kaynağı konusunda Jones, "*Vâkıdî'nin teşeyyü ile vasıflandırılma sebebi, muhtemelen, kitabının bazı yerlerinde sahabeden bir gruba karşı rivâyetleridir. Örneğin Ömer ve Osman'ı öyle ibarelerle zikrediyor ki, onları mevcut üstün konumlarına koymamaktadır, Uhud Savaşında Nebî'den kaçanları sayarken; "Fülan, Hâris b. Hâtıb, Sa'lebe b. Hâtıb…" İbn Ebî Hadîd'de bu "fülan" yerine "Ömer ve Osman" ibaresi yer almaktadır. Belâzurî ise, Vâkıdî'den "Osman"ı zikrederken, "Ömer"i zikretmemektedir. Yazma ana nüshada onun, Uhud günü kaçanlar arasında Osman ve Ömer'i zikrettiği veya Ömer ve Osman'ı tek olarak zikrettiği bütün açıklığı ile ortaya çıkmaktadır. Fakat müstensih bunu Ömer veya Osman için kabul etmeyerek, ikisinin veya birinin ismini "fülan" kelimesi ile*

[3500] Yukarıda da değindiğimiz, Vâkıdî'nin, Hâşimî arkadaşı konusunda bkz. İbn Sa'd, V, 431-433; Mesûdî, IV, 33-34; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 19-20

[3501] Mesûdî, IV, 33; Yahyâ Vüheyb el-Cebûrî, sadece İbn Hallikân'ın Vâkıdî'nin, Benî Hâşim'in mevlâsı olduğunu söylediğini belirtir. Bkz. Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde(el-Kûfî rivâyeti), (takdim)*, 9

[3502] bkz. Şeşen, "Vâkıdî", *İA*, XIII, 151-152

[3503] Horovitz, *el-Meğâzî*, 125-126; Aynı suçlama için bkz. A. Emin, *Duha'l-İslâm*, II, 336; Şeşen, "Vâkıdî", *İA*, XIII, 152; *Müslümanlarda Tarih*, 28-29; Şulul, *el-Vâkıdî*, 208

[3504] bkz. İbn Sa'd, IV, 12-13

[3505] Sülemî, *el-Vâkıdî*, I, 149

değiştirmiştir…"[3506] demek suretiyle, Vâkıdî rivâyetlerindeki müstensih/râvi tasarruflarına dikkat çeker.

Jones'un Vâkıdî'nin Şiilik ithamına sebep olarak gösterdiği bu sözlerine itiraz eden Sülemî, bu mantıkla, aynı haberleri nakleden Buhârî'nin de müteşeyyi ithamına maruz kalması gerektiğini ifade eder.[3507] Ancak Jones'un bu tespitinin haricinde, ona Şiîlik ithamını gerektirecek başka bir gerekçe olmadığı da aşikardır. İbn İshâk bölümünde de üzerinde durduğumuz gibi, müstensih veya râvilerin metinler üzerindeki tasarrufları, sonraki araştırmacıların yanılgılarına neden olmuştur.

5. 2. 2. İntihal İddiası

Vâkıdî, genel anlamda intihalde[3508] bulunmakla suçlanmıştır.[3509] Ancak burada ele alacağımız konu onun İbn İshâk'tan intihalde bulunup bulunmadığı meselesidir. Vâkıdî konusunda yapılan en ciddi tenkit, onun İbn İshâk'tan intihal yaptığı iddiasıdır.Vâkıdî'nin İbn İshâk'ı, örnek edindiği ve eserinin temel örgüsünün ekseriyetini ondan aldığı da söylenmiştir. Horovitz biraz daha ileriye giderek, Vâkıdî'deki bütün "*dediler*" (قالوا) ifadelerinin İbn İshâk'a atıf olduğunu iddia eder.[3510] Ne var ki Horovitz, bu iddiasına zayıf delil getirmektedir. Çünkü bazı ilk tarihçiler ve muhaddislerin, haberi sunarken isnâdlardaki ricâlleri toplama metotlarına dikkat etmemiştir. Ayrıca bu metodu sadece Vâkıdî kullanmamıştır.[3511] Bilinen "tam isnâd" yerine "dediler"(قالوا) lafzını kullanması, Vâkıdî'nin rivâyet usulünün alamet-i farikasıdır.[3512]

Vâkıdî'nin "قالوا" ile başlayan haberleri ile İbn İshâk'ın benzeri olduğu söylenen metinleri arasında nihâî anlamda da benzerlik yoktur.[3513] Jones, Vâkıdî'nin, "birleşik sened"i karşılamak üzere söz konusu ibareyi kullanması, onun gelişi güzel ve intihal edilmiş bir metni

[3506] Vâkıdî, *el-Meğâzî,* (*takdîm),* I, 18; Vâkıdî'nin aynı şekilde Osman'ı Uhud'dan kaçanlar arasında zikrettiği başka nakilleri de vardır. Nitekim, Abdurrahman [b. Avf]'la Hz. Osman arasında geçen bir hâdisede Hz. Osman'ın Uhud'da kaçanlardan olduğu dile getirilmiştir(Vâkıdî, *el-Meğâzî,* I, 278). Ayrıca başka bir yerde, bir adamın İbn Ömer'e Osman'dan sorduğu zaman İbn Ömer'in, *"O, Uhud Savaşında büyük bir günah işledi ve bunu Allah affetti. O, iki grup karşılaştığında kaçanlardandı. İçinizde küçük bir günah işledi onu öldürdünüz*" (Vâkıdî, *el-Meğâzî,* I, 279) dediğini nakletmiştir. Bütün bunlar "*fülan*" ibaresinin Vâkıdî'den kaynaklanmadığını, râvilerden veya müstensihlerden birinin tasarrufu olduğunu göstermektedir.

[3507] bkz. Sülemî, *el-Vâkıdî,* I, 139; Jones'un bu görüşünün tenkidi için bkz. I, 138-139

[3508] Gizli alıntı-Aşırma(plagiat); Başkasının metnini, düşüncesini, kendi metni, düşüncesi olarak gösterme. Bkz. Aktulum, Kubilây, *Metinler Arası İlişkiler,* Öteki Yay., II. Bsk., Ankara 2000, 103-104 ; Batı edebiyatında aşırma konusunda bkz. Aktulum, 104-108

[3509] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd,* III, 15; Mizzî, XXVI, 185; İbn Hacer, *Tehzîb,* V, 219

[3510] Vâkıdî, *el-Meğâzî,* (*takdîm),* I, 29

[3511] Jones, Marsden, "İntihal Açısından İbn İshâk ve Vâkıdî'ye Göre Âtike'nin Rüyası ve Nahle Seriyyesi", çev: Kasım Şulul, *Dokuz Eylül ÜİF D,* XVI, (İzmir 2002), 309-328, 310; Vâkıdî, *el-Meğâzî,* (*takdîm),* I, 29

[3512] Jones, "Âtike'nin Rüyası ve Nahle Seriyyesi", 310

[3513] Jones, "Âtike'nin Rüyası ve Nahle Seriyyesi", 326

gizlemek için acemice yapılmış bir girişime değil, aksine, Vâkıdî'nin orijinal kaynaklarının ortak yapısına işaret ettiğini belirtir.[3514]

Bütün bunlara rağmen bir gerçek vardır ki o da, Vâkıdî'nin, İbn İshâk'ı *Kitâbu'l-Meğâzî*'de hiç zikretmediğidir. Oysa Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde*'de[3515] İbn İshâk'tan nakilde bulunmuştur.[3516] Horovitz, Vâkıdî'nin İbn İshâk'ı *el-Meğâzî*'de zikretmemesini, İbn İshâk'ı diğer alimlerden daha çok kullanmış olabileceği varsayımına dayandırarak; "*Vâkıdî'nin onu zikretmeme sebebi, ismini çok zikrederek ondan çok aldığının ortaya çıkmasını istememesidir*" [3517] der. A. Guillaume de bu konuda, "*Şüphesiz o, Meğâzî'de otorite olarak kabul edilen birinden çok alıntı yapmak suretiyle, kendi kitabının selefinin rivâyetleri ile dolu olarak görünmesini istemedi. Bunun anlamı İbn İshâk'ın kitabını kullanmadı veya rivâyet bilgisini almadı demek değildir. O, İbn İshâk'ın kaynakları olan Zührî, Ma'mer gibilerden doğrudan almıştır*"[3518] diyerek Horovitz'in bu görüşünü benimsemiştir.

Vâkıdî'nin, İbn İshâk'ın rivâyetlerinden geri durmasının gerekçesi olarak, Medine ulemasının onu tevsik etmemesi ihtimali üzerinde duran M. Jones'un tercihi ise, İbn İshâk'ın Medine'den erken çıkmasıdır.[3519] Aralarındaki gizli rekabete dayalı açıklamaları, Vâkıdî'nin *K. Ridde* ve *Fütûh* eserlerinde İbn İshâk'tan nakilde bulunmasını delil getirerek reddeden[3520] Şulul ise, "*Vâkıdî ile İbn İshâk'ın naklettikleri rivâyetler konusunda farklı görüşlere sahip oldukları*"[3521] gerekçesini ileri sürmüştür. Biz, Şulul'un, naklettikleri rivâyetler konusunda farklı görüşlere sahip olmaları nedeniyle Vâkıdî'nin İbn İshâk'ı zikretmediği yolundaki görüşüne katılmadığımızı ifade edelim. Öncelikle, bir çok haberde, İbn İshâk'la Vâkıdî paralel ifadeler kullanmışlardır. Ayrıca haksız bir itham dahi olsa, ikisinin de teşeyyü ile itham edilmiş olması bile aralarında görüş farklılığı olduğu tezini geçersiz kılmaktadır. Velev ki aralarında görüş farklılığı olsa dahi bu, birbirlerinden haber almayı veya ismini zikretmeyi

---

[3514] Jones, "Âtike'nin Rüyası ve Nahle Seriyyesi", 326
[3515] bkz. Vâkıdî, *K. er-Ridde*, 54
[3516] Hatîbu'l-Bağdâdî'nin naklettiği bir habere göre, Me'mûn'un, Vâkıdî'ye yazdığı mektupta, "*Sen Reşîd'in kaza görevinde iken, bize Muhammed b. İshâk-Zührî-Enes b. Mâlik kanalı ile, Resulullah'ın Zübeyr'e, "Ey Zübeyr, rızk kapısı arşın kapısı ile açıktır, Allah kullarına geçimleri kadar rızk verir, her kim bunu az bulursa, onunkini azaltır, her kim çok bulursa onunkini çoğaltır" dediğini rivâyet etmiştin*" dediğini, Vâkıdî'nin de, "*Ben bu hadisi unutmuştum, bunu bana hatırlatman, bana vereceğin maaştan daha sevgilidir*" dediği konu edilmiştir. Bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 19. Bir diğer haberi ise, İbn Sa'd zikretmektedir; *"Muhammed b. Ömer-Muhammed b. İshâk ve Abdurrahman b. Ebi'z-Zinâd-Abdurrahman b. Harmele- Saîd b. el-Müseyyib ve…; Nebî(sav) Pazartesi günü vefat etti, Salı günü defnedildi" bkz.* İbn Sa'd, II, 305. Bu konuda ayrıca bkz. Tarâbîşî, 353
[3517] Horovitz, *el-Meğâzî*, 121
[3518] Guillaume, Int. xxxıı
[3519] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, I, 30
[3520] bkz. Şulul, *el-Vâkıdî*, 129
[3521] Şulul, *el-Vâkıdî*, 129

engelleyecek bir husus değildir. Bundan hareketle Vâkıdî'nin, görüş farklılıklarından dolayı, İbn İshâk'ın ismini zikretmediğini söylemek güçtür.

Hâdiseye Vâkıdî'nin şeyhleri açısından yaklaşan Tarâbîşî ise intihal iddiasını ve Vâkıdî'nin İbn İshâk'tan faydalanmamasını, onun Medine'den erken çıkmasına bağlayan Jones'un görüşünü reddetmektedir; "*Vâkıdî hadis ehli indinde selefi İbn İshâk'tan daha zayıftır. İbn İshâk'ın Medine'den çıkmasına rağmen onun rivâyeti İbrahim b. Sa'd'ın yanında idi ve Vâkıdî ondan Meğâzî almıştır. Çoğu zaman Vâkıdî'nin İbn İshâk'ın şeyhlerine ulaşması, İbn İshâk'a başvurmasından daha kolaydı. (Dolayısı ile onun İbn İshâk'a ihtiyacı kalmamıştır) Böylece ne ondan intihal yaptı ne de onun rivâyetinden yüz çevirdi. Bazen rivâyetlerinde ona uydu bazen de ters düştü*"[3522]

Haber kaynağını zikretmemesi, metin üzerine dikkat çekici oynamalar, tesadüfe yer vermeyecek benzerlikler, şahsî yorumların nakli gibi intihalin tespitine yardımcı olabilecek bazı kriterler tespit etmek mümkündür. Burada biz Vâkıdî ile İbn İshâk metinleri arasında bir karşılaştırma yapmanın, aralarındaki ilişkiyi göstermesi açısından faydalı olacağı kanısındayız:

a-Vâkıdî'nin Değiştirdiği Metinler:

Bu konuda en çok dile getirilen, Vâkıdî'nin Âtike'nin rüyası anlatımı ile İbn İshâk'ın anlatımı arasındaki uyuşmadır. Vâkıdî, bu haberi "قالوا" ibaresi ile vermiştir. Ancak metin içinde yeni eklemeler yaparken, zamirlerin yerlerini değiştirme, kelimelerin eşanlamlılarını kullanma, kelimelerde takdim-tehir yapma gibi değişikliklere gitmiştir.[3523]

M. Jones, İbn İshâk ve Vâkıdî'nin söz konusu haberi karşılaştırmalı olarak ele alır ve intihal suçlamasını inceler.[3524] Jones, bu makalesinde intihalin temelini ele alarak; "*Vâkıdî'nin rivâyeti zahiren şüphe uyandıran "و قالوا" lafzı ile başlar. Onun bu şekilde söze başlaması intihal suçlamasının odak noktalarından birisidir. Yüzeysel bir incelemeye göre, iki rivâyetin teferruatı arasındaki zahiri benzerlik intihal suçlamasının nedeniymiş gibi görünür…Vâkıdî ve İbn İshâk arasındaki benzerlikler sanıldığı kadar çok değildir*" der.[3525] Vâkıdî ile İbn İshâk'ın metinleri arasında, Vâkıdî'nin, eş anlamlı sözcükleri kullanması, edatların, zamirlerin veya cümleciklerin terk edilmesi veya kelime düzeninin değiştirilmesi, intihali gizlemeye yönelik çabalar olarak değerlendirilmiştir.[3526] Juynboll bu hâdiseye ifk haberini de ekler ve

[3522] Tarâbîşî, 352
[3523] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 29-30; krş. İbn Hişâm, II, 607-608
[3524] bkz. Jones, "Âtike'nin Rüyası ve Nahle Seriyyesi", 312-319; Nahle Seriyyesi konusunda da aynı iddialar gündeme getirilmiştir. Ne var ki, bunda da sadece Vâkıdî'nin (قالوا) "dediler" ibaresi ile verdiği kısımlar kısmî bir benzerlik taşımaktadır. Bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 16; krş. İbn Hişâm, II, 603-604
[3525] Jones, "Âtike'nin Rüyası ve Nahle Seriyyesi", 311
[3526] Jones, "Âtike'nin Rüyası ve Nahle Seriyyesi", 319

"*Vâkıdî'nin eserindeki ifk kıssasının ifadelendirilme biçimi (İbn İshâk'ın) es-Sîre'sindeki ile öyle benzerlikler arz etmektedir ki, birinin diğerinden kat'i surette ödünç aldığı(naklettiği) ancak ihtimal dahilindedir*"[3527] der.

İki metnin karşılaştırmasını yapan Jones, "*Şimdiye kadar, İbn İshâk ile Vâkıdî'nin Âtike'nin rüyası ile ilgili metinleri arasında bulunan benzerliğin intihalden değil, ikisinin de kıssacıların yaygın malzemesinden yararlanmalarından kaynaklanabileceğini göstermeye çalıştım. İbn İshâk ve Vâkıdî ikisi de serbest bir şekilde kıssacıların malzemelerini kullanırlar. Umuma ait bir repertuardan yararlanılması, Vâkıdî'nin metinlerinin intihal eseri olduğunu kanıtlamaz; bu daha çok Âtike'nin rüyasını ele alan iki metin arasında bulunan benzerlikleri açıklar. Bu durum "kıssa"nın değişmez bir forma sahip olduğuna işaret etmez. Kıssaların organik gelişme özelliğine sahip olduklarına, tartışılan rivâyete Vâkıdî'nin yaptığı eklemeler gösterilebilir. Âtike'nin rüyasında gördüğü söylenen kaya parçalarının Amr b. Âs'ın iddiasında yer alması ve Abbâs'ın Ebu Cehil'i azarlaması olayının daha ılımlı bir hava içinde takdim edilmesi gibi…*" derken,[3528] sonuç olarak ise, "*Vâkıdî'nin İbn İshâk'tan intihal yaptığını söylemek bu şartlar altında geçerli bir delile dayanmayan bir varsayımdır. İbn İshâk, açıkça Musâ b. Ukbe tarafından paylaşılan malzemeyi kullandı*"[3529] demektedir.

M. Jones, sonuç itibariyle haklı dahi olsa, bu haklılığına hatalı deliller kullandığı kanaatindeyiz. Öncelikle şunu ifade edelim ki, hikayenin kıssacıların imali olduğunu çağrıştıracak her hangi bir karine yoktur. Ayrıca, yazılı kaynaklara itibar edilmiş olsa dahi, haberin anlam üzere nakledilmiş olma ihtimali, metinlerdeki eş anlamlı, takdim-tehir, harf-i cer gibi farklılıkların nedeni olabilir. Her ne kadar metinler, Vâkıdî'nin kasıtlı olarak metin üzerinde oynadığı izlenimini verse dahi, kaynaklarını belirtmiş olması, intihal ihtimalini zayıflatmaktadır. Tarih anlatımında sık rastlanabilecek bir durum olan, farklı tanıklıkların ortak haber nakli konusunda Bloch, "*İki tanık veya öyle olduklarını iddia eden iki kişi çarpışmayı tamamen aynı dille mi tasvir etmektedirler? Eğer durum böyle ise hiç tereddüt etmeksizin birinin diğerinden kopya çektiği veya her ikisinin birden ortak bir modelden kopya çektikleri sonucuna varılacaktır*"[3530] demektedir. Buna göre, bizim kanaatimiz Vâkıdî'nin, İbn İshâk'tan değil, ikisinin de Zührî'den kopya ettikleridir. Ancak ileride örneklerini de vereceğimiz gibi, aralarındaki mevcut benzerliklerin tamamını "*ortak kaynak*" teorisi ile açıklamamız mümkün görünmemektedir.

[3527] Juynboll, "İsnâd Kullanma Yöntemi", 107
[3528] Jones, "Âtike'nin Rüyası ve Nahle Seriyyesi", 321
[3529] Jones, "Âtike'nin Rüyası ve Nahle Seriyyesi", 328
[3530] Bloch, Marc, *Tarihin Savunusu Yada Tarihçilik Mesleği*, çev: M. Ali Kılıçbay, gece Yay., II. Bsk., Ankara 1994, 89

Bununla beraber, Vâkıdî'nin İbn İshâk'tan intihalde bulunduğu iddiasının da hemen göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmeliyiz. Muhtemelen, Vâkıdî, kaynakları ile ulaşamadığı veya sadece İbn İshâk'ta bulduğu haberleri İbn İshâk'ı zikretmeksizin, metinler üzerinde bir takım tasarruflarda bulunmak suretiyle nakletme yoluna gitmiştir. Aynı şekilde, kendi kaynaklarından almış olmakla beraber, İbn İshâk'ın metinlerine birebir benzeyen haber metinlerdeki benzerlikleri ortadan kaldırmak için de, bu türden tasarrufâta başvurmuş olabilir. Ne var ki, metinlerin karşılaştırılmasından çıkan sonuç, sanki Vâkıdî farklı bir metin elde etmek için özel gayret göstermiş gibidir. Gerekçesi ve niyeti ne olursa olsun, Vâkıdî'nin metinler üzerindeki tasarrufları oldukça acemicedir ve onu çabuk ele vermektedir. Nitekim Âtike'nin rüyası haberinde bunu görmek mümkündür. Söz konusu haber metnindeki müdahalelerine örnek olarak;

1-Vâkıdî:[3531] فكتم علي أحدثك منها İbn İshâk:[3532] فكتم عني أحدثك به

2- Vâkıdî:[3533] إلا دخلته منها فلذة İbn İshâk: [3534]إلا دخلتها منها فلقة

3- Vâkıdî: [3535] يتحدثون قعودا برويا عاتكة İbn İshâk: [3536] قعود يتحدثون برويا عاتكة

gibi ifadeleri verebiliriz.

Bu benzerliklere ek olarak, Vâkıdî'nin, İbn İshâk'la neredeyse harfiyen benzerlik gösteren metinleri de dikkat çekmektedir; Vâkıdî'nin, "*..Ebu Cehil dedi ki; Vallahi hayır dönmeyeceğiz, ta ki, Bedr'e gideceğiz-Bedr, Cahiliye panayırlarından bir panayırdı. Orada Pazar kurulur ve Araplar toplanırdı-Araplar bizi ve çıkışımızı işitecekler, Bedr'de üç gün kalacağız. Deve boğazlayacağız, yemek yiyip, içki içeceğiz…*"[3537] şeklindeki metin, İbn İshâk'ta; "*..Ebu Cehl b. Hişâm dedi ki; "Vallahi, dönmeyeceğiz, ta ki Bedr'e gideceğiz-Bedr Arap panayırlarından bir panayırdı. Her yıl Pazar kurulur, onlar toplanırdı- Araplar bizi ve çıkışımızı işitecekler, Bedr'de üç gün kalacağız. Deve boğazlayacağız, yemek yiyip, içki içeceğiz…*"[3538] şeklindedir. Neredeyse aynı açıklamaların aynı cümle içerisine yerleştirilmiş olması, her iki müellifin de söz konusu cümleyi senedsiz olarak rivâyet etmiş olması, gösteriyor ki, Vâkıdî, İbn İshâk'ı, zikretmeksizin ondan nakillerde bulunmuştur.

Burada bir açıklama yapmak zorundayız ki o da, Vâkıdî ile İbn İshâk arasındaki her benzer metnin veya metinde müdahale hissi veren her değişikliğin, Vâkıdî kaynaklı

[3531] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 29
[3532] İbn Hişâm, II, 607
[3533] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 29
[3534] İbn Hişâm, II, 608
[3535] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 30
[3536] İbn Hişâm, II, 608
[3537] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 44
[3538] İbn Hişâm, II, 618

olduğunun sanılmaması gerekliliğidir. Bu durum Vâkıdî'nin, Sa'd b. Muâz'ın, Resulullah'a gölgelik yapma haberinde görülmektedir.[3539] Aynı haber, İbn İshâk'ta da vardır.[3540] Ancak, İbn İshâk'ın konuşma cümlesinde başta olan, Vâkıdî'de sonda, İbn İshâk'ta sonda olan Vâkıdî'de başta yer almış, cümlelerde takdim-tehir yapılmıştır. Bu haberde İbn İshâk'ın kaynağı Abdullah b. Ebî Bekr iken, Vâkıdî'nin kaynağı, "*Muhammed b. Sâlih-Âsım b. Ömer-Mahmûd b. Lebîd*" şeklindedir. Her ikisinin de haberi senedli verdiklerini dikkate alırsak, bunu rivâyetlerin anlam üzere nakli sonucuna veya müelliflerin bu konuda rahat davranmalarına bağlayabiliriz.

Haberler arasındaki farklılıkların da metinleri etkilediği anlaşılmaktadır. Vâkıdî ve İbn İshâk, Bedr öncesi Müslümanların Mekke kervanının su taşıyıcıları haberinde, İbn İshâk iki su taşıyıcısından bahsederken, Vâkıdî, üç su taşıyıcısından bahseder. Dolayısı ile, İbn İshâk'ta, فكره القوم خبرهما، ورجوا أن يكونا لآبي سفيان[3541] şeklinde olan cümle, Vâkıdî'de, وكره القوم خبرهم، ورجوا أن يكونوا لآبي سفيان[3542] şekline dönüşmüştür. Haber içerisindeki başka karineler de bunu desteklemektedir. Zira aynı haberin devamında İbn İshâk'ın anlatımındaki iki köle, Kureyş ordusundaki ileri gelenleri isim isim zikretmekte iken,[3543] Vâkıdî'de bu, "*İleri gelenlerden kimse kalmadı, hepsi çıktı*"[3544] ibaresi ile geçiştirilmiştir.

b-Ortak Kaynaklı Metinler:

Özellikle İbn Sa'd'ın eserinde bu türden haberlere çokça rastlamak mümkündür; "*Muhammed b. İshâk ve Muhammed b. Ömer dedi ki;…*"[3545]; "*Muhammed b. İshâk ve Muhammed b. Ömer dedi ki, "Şükrân Mekke'ye döndü ve Medine hicretinden önce öldü*"[3546]; "*Muhammed b. İshâk ve Muhammed b. Ömer'in rivâyetlerinde, ikinci Habeş hicretine katıldı*"[3547] Bunun haricinde daha bir çok yerde, ortak kaynağa binâen benzerliklere ulaşmak mümkündür. Ebu Cehil'in Bedr'deki duası her iki kaynakta da aynıdır. Söz konusu haberi Vâkıdî, "*Ma'mer b. Râşid-Zührî-Abdullah b. Sa'lebe*" senedi ile zikrederken,[3548] İbn İshâk, "*Zührî-Abdullah b. Sa'lebe*" senedi ile vermiştir.[3549] Yine, İbn İshâk ve Vâkıdî, Sevde bnt. Zema'nın, Ebu Yezîd Süheyl b. Amr'ı elleri bağlı görünce söylediği sözü aynı kaynaktan

[3539] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 49
[3540] bkz. İbn Hişâm, II, 620-621
[3541] İbn Hişâm, II, 616
[3542] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 52
[3543] bkz. İbn Hişâm,II, 620
[3544] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 53
[3545] İbn Sa'd, IV, 129
[3546] İbn Sa'd, IV, 204
[3547] İbn Sa'd, IV, 135
[3548] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 70
[3549] İbn Hişâm, II, 628

rivâyet etmişlerdir; İbn İshâk Sevde'nin sözünü, "*Abdullah b. Ebî Bekr-Yahyâ b. Abdillah-Abdurrahman b. Sa'd b. Zurâra*"[3550] senedi ile zikrederken, Vâkıdî, "*Abdurrahman b. Abdilazîz-Abdullah b. Ebî Bekr-Yahyâ b. Abdillah-Abdurrahman b. Sa'd b. Zürâra*"[3551] senedi ile vermiştir. Dolayısı ile her ikisinin de ortak kaynağa dayanmalarından dolayı aynı metinler her iki müellifte de tekrar edilmiştir.

Aynı kaynaktan nakil sebebiyle ortak metinler olduğu gibi, ortak söylencelere dayanmalarından kaynaklanan benzerlikler de vardır. İbn İshâk'ın, "*Bazı insanlar, Hamza'nın sancağının, Resulullah'ın Müslümanlardan birine verdiği ilk sancak olduğunu söyler*"[3552] şeklindeki haber Vâkıdî'de, "*Dediler ki, Resulullah'ın Medine'ye geldikten sonra verdiği ilk sancak Hamza b. Abdilmuttalib'indir*"[3553] şeklinde, Bedr'de mübareze haberinde İbn İshâk'ın, "*Denilir ki, üçüncüleri Abdullah b. Ravaha'dır*"[3554] şeklindeki ifade ise, Vâkıdî de olduğu gibi tekrarlanmıştır; "*Denilir ki, üçüncüleri Abdullah b. Ravaha'dır*"[3555]

Vâkıdî'nin, İbn İshak'ın eserinden aldığı izlenimini veren, ancak kendi kaynağından almış olması da ihtimal dahilinde olan bir haber vardır ki, o da, Hudeybiye'nin İslâm'ın yayılışına etkisi hakkındaki senedsiz olarak naklettiği yorumdur.[3556] Ne var ki, neredeyse harfiyen benzer bu yorumu İbn İshâk, Zührî'den nakletmiştir.[3557] Vâkıdî ise bu yorumu, bir takım kelime oyunlarına giderek kaynaksız olarak vermiştir.

Her halükarda, iyi niyetle hareket edecek olursak ulaşacağımız sonuç, bu benzerliklerde Vâkıdî'nin herhangi bir intihal suçlamasına muhatap olamayacağıdır. Ancak Vâkıdî'nin, İbn İshâk'ın sadece metinlerini değil, kaynağını da intihal ettiğini çağrıştıracak haberlerin gelmesi iyi niyet alanımızı oldukça daraltmaktadır. İbn İshâk'ın, "*Abdullah b. Ebî Bekr-Abdullah b. Abbâs'dan anlatan biri-Abdullah b. Abbâs-Ğıfârlı bir adam*" senedi ile verdiği Bedr'de bulutların içinden sesin duyulması haberini,[3558] Vâkıdî, "*Benî Ğıfâr'dan bir adamdan anlatılır ki*"[3559] cümlesi ile nakletmiş ve metni bir takım değişikliklerle nakletmiştir. Aynı şekilde, İbn İshâk'ın, "*Yahyâ b. Abbâd b. Abdillah b. ez-Zübeyr-babası ve Abdullah b. Ebî Bekr ve bu ikisinin dışındakiler-Abdurrahman b. Avf*"[3560] ve "*Abdulvâhid b. Ebî Avn-Sa'd*

[3550] İbn Hişâm, II, 645
[3551] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 118
[3552] İbn Hişâm, II, 595
[3553] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 9
[3554] İbn Hişâm, II, 625
[3555] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 68
[3556] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 624
[3557] bkz. İbn Hişâm, III, 322
[3558] İbn Hişâm, II, 633
[3559] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 76
[3560] İbn Hişâm, II, 631

b. İbrahim-babası Abdurrahman b. Avf"[3561] senedleri ile zikrettiği, Ümeyye b. Halef'in öldürülmesi haberini,[3562] Vâkıdî senedsiz olarak, "*Abdurrahman b. Avf dedi ki*"[3563] şeklinde nakletmiştir.

c-Vâkıdî'nin İbn İshâk'a atıfta bulunduğu Metinler:

Vâkıdî'nin, İbn İshâk'ın eserine muttali olduğunu ve onun bazı görüşlerini isim belirtmeksizin reddettiğini söyleyebiliriz. Nitekim Zehebî'nin verdiği bilgiye göre, İbn İshâk, Bedir Savaşına katılanların isimleri arasında Rufâa'nın ismini zikretmiş ve o bu konuda tek kalmıştır. Vâkıdî, isim zikretmeksizin "*Bize göre bu sebt değildir*"[3564] diyerek, İbn İshâk'ın bu görüşünü tenkit etmektedir. İbn İshâk'ın tek kaldığı bir rivâyette, Vâkıdî'nin eleştirisini başka birine yöneltmiş olması mümkün olamayacağına göre, buradan çıkan sonuç, Vâkıdî'nin, İbn İshâk'ın nakillerini incelemiş olduğudur.

Vâkıdî'nin, haberleri arasında bu türden başka rivâyetlere de rastlamak mümkündür; İbn İshâk, Ebu'l-Buhterî'yi öldüren olarak Mücezzez'i zikretmektedir.[3565] Vâkıdî ise, Ebu'l-Buhterî'yi öldüren kişi olarak Ebu Dâvud el-Mâzinî olarak gösterir ve "*Mücezzez b. Ziyâd öldürdü de denilir*"[3566] demektedir.

d-Vâkıdî'nin Daha Ayrıntılı Naklettiği Metinler:

Vâkıdî'de bazı haberlerin, İbn İshâk'tan daha ayrıntılı olarak ele alındığı görülmektedir; "Vâkıdî, *"..Ebu Süfyân'la, Râbiğ vadisi üzerinde Ahyâ denilen bir su kenarında karşılaştılar…"*[3567] Aynı haber İbn İshâk'ta, "*…Hicâz'da el-Mürre tepesinin alt yanında bir suda karşılaştılar*"[3568] şeklinde yer almaktadır. Vâkıdî, Bedr'e giderken develere sırayla binenlerin isimlerini tek tek zikretmesine[3569] karşın, İbn İshâk'ta sadece birkaç isim verilmiştir.[3570] Aynı şekilde Vâkıdî, Benî Kaynuka'nın Medine'den çıkarılışında olanları,[3571] Hendek Savaşındaki hâdiseleri[3572] ve Hudeybiye görüşmelerini[3573] daha ayrıntılı nakletmektedir.

[3561] İbn Hişâm, II, 632
[3562] bkz. İbn Hişâm, II, 631-632
[3563] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 82
[3564] bkz. Zehebî, *A'lâm*, II, 360
[3565] bkz. İbn Hişâm, II, 629
[3566] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 80
[3567] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 10
[3568] İbn Hişâm, II, 591
[3569] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 24
[3570] bkz. İbn Hişâm, II, 613
[3571] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 178-179
[3572] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 469
[3573] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 593-613

Vâkıdî'nin, Ebu Süfyân'ın kervanı kurtarması haberi de, İbn İshâk'ın anlatımına benzemektedir.[3574] Ancak, Vâkıdî'nin anlatımı daha geniş ve ayrıntılıdır. Özellikle konuşma metinlerinde bunu görmek mümkündür. Bundan hareketle, gerek Vâkıdî olsun, gerekse İbn İshâk olsun, kendilerine ulaşan haberlerde, metin içerisindeki müphem kısımları -özellikle de konuşmaları- hayal güçlerine dayanarak tamamladıklarını söyleyebiliriz. İbn İshâk'ta, "*veya buna benzer bir şey söyledi*" gibi ibareler, Vâkıdî'de yer alan geniş konuşma metinleri bizim bu görüşümüzü destekler mahiyettedir.

İbn İshâk'ın genelde tercih ettiği haberleri eserine alması, buna karşın Vâkıdî'nin farklı görüşleri zikrederek, tercihini belirtmesi şeklinde tezahür eden, aralarındaki üslup farklılığı, Vâkıdî'nin metinlerindeki ayrıntıları açıklar niteliktedir. Aynı şekilde, Vâkıdî'nin nakillerinin daha kapsamlı olmasının, siyer malzemesinin genişlemesi ile alakalı bir durum olma ihtimalini de gözden uzak tutmamak gerekir. Burada söz konusu haberlerin, orijinallerinin daha uzun olduğunu, ancak İbn Hişâm tarafından muhtasar hale getirildiğini söylemek de mümkün değildir. Zira İbn Hişâm, naklinden çıkardığı metinlere işaret etmiştir.

e-İbn İshâk'ın zikrettiği Vâkıdî'nin Zikretmediği Metinler:

İbn İshâk'ın zikrettiği ancak Vâkıdî'nin günümüzdeki mevcut nüshasında bulunmayan haberler de vardır. Özellikle şiir konusunda bunu görmek mümkündür. Vâkıdî, Mücezzez b. Ziyâd'ın, Ebu'l-Buhterî'yi öldürdüğünü belirten şiiri,[3575] "*Ebu Süfyân kaçtı…Bu, Ebu Süfyân'ın sözünde anlatılır..*"[3576] dediği ancak zikretmediği şiiri İbn İshâk zikretmiştir. İleride de üzerinde duracağımız gibi, bunları Vâkıdî nakletmiş olmasına rağmen müstensihler tarafından çıkartılmıştır.

f-Vâkıdî'nin zikrettiği İbn İshâk'ın Zikretmediği Metinler:

Muhammed b. Mesleme'nin Zu'l-Kurra'ya seriyyesi, Ebu Bekr'in Necd'e, Amr b. el-Âs'ın, Suvâ putunun yıkılmasına gönderilme tarihlerini Vâkıdî zikrederken, İbn İshâk zikretmemektedir.[3577]

g-Vâkıdî ile İbn İshâk'ın Ayrıştığı Metinler:

Vâkıdî ile İbn İshâk arasında bazı haber metinlerinde ise ayrışma söz konusudur. Hz. Muhammed'in, Abdullah b. Cahş'a verdiği mektup her ikisinde de farklı bir içerikle anlatılmıştır.[3578]

[3574] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 40-41; krş. İbn Hişâm, II, 618
[3575] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 80; krş. İbn Hişâm, II, 630
[3576] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 274; krş. İbn Hişâm, III, 75
[3577] Sülemî, *el-Vâkıdî*, I, 209
[3578] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 13; krş. İbn Hişâm, II, 602

Sonuç olarak, Vâkıdî'nin İbn İshâk'ı eserinde zikretmemesi konusunda irdelenmesi gereken husus, Vâkıdî'nin, neden İbn İshâk'ı diğer eserlerinde zikretmesine karşın, Meğâzî'de zikretmediğidir. Şayet birinci iddiada dile getirilen, Mâlik b. Enes taraftarlarını kızdırmamak olsaydı, diğer eserlerinde de zikretmemesi gerekirdi.[3579] Bizim şahsi tercihimiz, Horovitz'in de ifade ettiği gibi, Vâkıdî'nin, *Meğâzî*'de İbn İshâk'ı geçme iddiasıdır. Şayet, Vâkıdî, İbn İshâk'ı zikretmiş olsaydı, kendi orijinalitesini, yetkinliğini ortadan kaldıracak, bir nevi nakilci konumuna düşecekti. Bunun yerine o, İbn İshâk'ı atlayarak, başka kaynaklar aracılığı ile İbn İshâk'ın ulaştığı haberlere ulaşmaya çalışmış, ulaşamadığı durumlarda da metinler üzerinde oynayarak İbn İshâk'ı kullanmıştır. Vâkıdî'nin, *K. Ridde* veya *Fütûh* bölümlerinde İbn İshâk'ı zikretmiş olması bu durumu ortadan kaldırmaz, bilakis destekler mahiyettedir. Zira, Vâkıdî, İbn İshâk'ı meğâzî konusunda rakip olarak görmekteydi.

Vâkıdî ile İbn İshâk'ın haberlerinin karşılaştırılması neticesinde, siyer literatürünün genişlemesini gösteren değerli veriler elde edileceğine şüphe yoktur; İbn İshâk'ın, Kureyş'in Bedr'e çıkış haberinde naklettiği, "*Hufâf b. Eymâ b. Rahada el-Ğıfârî veya babası Eymâ b. Rahada el-Ğıfârî, Kureyş'e kendi oğluyla deve gönderdi…*"[3580] şeklinde naklettiği ve onun Kureyş'e yardım teklifini konu alan haberi, Vâkıdî, aynı ibarelerle nakletmektedir.[3581] Ancak daha sonra, "*Abdurrahman b. el-Hâris-dedesi Ubeyd b. Ebî Ubeyd-Hufâf b. İymâ b. Rahada*" kanalı ile, İymâ[İbn İshâk'ta; Eymâ] b. Rahada'nın Kureyş'i Bedr'e gitmekten engellemeye çalışmasını nakleder.[3582] Görüleceği üzere sonraki yıllarda Müslüman olan Hufâf veya aileden biri, ailesinin onurunu kurtarmaya çalışmış ve siyere yeni eklemelerde bulunmuştur. Bu konuda bir diğer örnek de, Bedr Savaşından geri durmayla alakalı haberlerdir. Vâkıdî, "*Abdulmelik b. Cafer-Ümmü Bekr bnt. el-Misver-Babası Misver-Ahnes b. Şerîk*" kanalı ile, Ahnes'in kavmi Benî Zühre'nin[3583] ve "*Ebu Bekr b. Abdillah-Ebu Bekr b. Ömer b. Abdirrahman b. Abdillah b. Ömer b. el-Hattâb*" kanalı ile, Benî Adî'nin Bedr'e katılmadan

[3579] Burada şu hatırlatmayı yapmakta fayda vardır ki, Ebu'l-Ferec'in, *el-Ağânî*'de zikrettiği, Vâkıdî'nin İbn İshâk'tan haber aldığını gösteren senedler problemlidir. Burada iki örnek verecek olursak, Esfehânî'nin, "*Hüseyin b. Yahyâ-Hammâd-Babası-Vâkıdî-İbn Ebi'z-Zinâd-Muhammed b. İshâk*"[Ebu'l-Ferec, VI, 352] şeklinde zikrettiği senedin önceki halinin, "*Hüseyin b. Yahyâ-Hammâd-Babası-Vâkıdî-İbn Ebi'z-Zinâd*"[Ebu'l-Ferec, VI, 21] şeklindeki olduğu görülür. İkinci örnek ise, bu konuda daha açıktır. Esfehânî'nin, "*Taberî-Hâris b. Sa'd-Vâkıdî-Muhammed b. Humeyd-Seleme-İbn İshâk*" şeklinde zikrettiği [Ebu'l-Ferec, IX, 194] senedde de, muhtemelen müstensih hatasından dolayı Vâkıdî'den sonraki "*ve*" düşmüştür. Zira, İbn Humeyd'in râvileri arasında Vâkıdî'nin ismi olmadığı gibi, Vâkıdî'nin kaynakları arasında da İbn Humeyd'in ismi geçmez.

[3580] İbn Hişâm, II, 621

[3581] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 60

[3582] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 60

[3583] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 44

geri döndüğü haberini nakletmektedir.[3584] Anlaşılan, ileriki yıllarda kabile fertleri, kabilelerini bu işin dışında tutmaya çalışmışlardır.

5. 2. 3. Nebhân Hadisi Meselesi

Nebhân hadisi diye meşhur olan bu meselenin özü, Ümmü Seleme'nin mevlâsı Nebhân'ın, Ümmü Seleme'den rivâyet ettiği; "*Ben, Meymûne ve Resulullah oturuyorduk. İbn Ümmü Mektûm yanımıza geldi, bu örtünme emrinden sonra idi. Resulullah, "Örtünün" dedi. Biz, "Ey Allah'ın Resulü o kör değil mi, bizi göremez, bizi tanımaz" dedik. Resulullah, "Siz de mi körsünüz? Onu görmüyor musunuz?" dedi*"[3585] şeklindeki haberi Vâkıdî'nin, "*Ma'mer ve Muhammed b. Abdillah-Zührî-Nebhân-Ümmü Seleme*" tariki ile nakletmiş olmasıdır.[3586]

Bir çok muhaddis, özellikle de Ahmed b. Hanbel, bu rivâyetinden dolayı Vâkıdî'ye ciddi tenkitler yöneltmişlerdir. Bu konuda Ahmed b. Hanbel'in, "*Vâkıdî'nin, Ma'mer-Zührî-Nebhân-Ümmü Seleme tariki ile rivâyet ettiği, "Siz de kör müsünüz?" hadisini görünceye kadar onun durumunu müdafaaya devam ettim. Oysa bu Yûnus'un hadisidir ve ondan başkası rivâyet etmemiştir*"[3587] ve "*Fülan ve Fülan -Zührî diye Nebhân hadisini Ma'mer'den rivâyet etti. Onu Ma'mer rivâyet etmedi, o Yûnus'un hadisidir ve onu bize Abdurrezzâk-Yûnus kanalıyla rivâyet etmiştir, o hadisi taşıyarak Ma'mer'in olmayan hadisi ondan rivâyet etmiştir*"[3588] dediği nakledilir. Ahmed b. Hanbel'in bu konudaki tavrını gösteren bir diğer haber ise Ahmed b. Mansûr er-Remâdî(265/877)'den gelmiştir; *"Ali b. Medînî, Bağdat'a 207 yılından sonra yanımıza geldi. O dönemde bizde kadı Vâkıdî idi. Ben Ali ile beraber dolaşıyordum. Ona Vâkıdî'den işitmek ister misin? dedim. O bu konuda müteredditidi. Daha sonra ona tekrar ettim. O, "Evet ondan işitmek istiyorum" dedi ve Ahmed'e yazarak Vâkıdî'yi zikretti. O, "Yûnus'un tek kaldığı Nebhân hadisini Ma'mer'den rivâyet eden bir adamdan yazmayı nasıl uygun (helal) görüyorsun?" dedi.*"[3589] Ahmed b. Hanbel'e ek olarak, Ebu Abdirrahman ed-Darîr,[3590] Ebu Mürre,[3591] Yahyâ b. Maîn[3592] gibi isimler de Vâkıdî'yi bu konuda tenkit etmişlerdir.

[3584] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 45
[3585] İbn Sa'd, VIII, 178; ayrıca bkz. Humeydî, I, 138; Tirmizî, *Sünen*, V, 102
[3586] İbn Sa'd, VIII, 178
[3587] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 16; Mizzî, XXVI, 182; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 218
[3588] Mizzî, XXVI, 185
[3589] Hatîbu'l-Bağdâdî'nin rivâyetinde "*veya 208 yılından sonra*" şeklindedir. Ancak Vâkıdî'nin vefat tarihini dikkate alırsak bu mümkün görünmemektedir. Nitekim, İbn Seyyidinnâs da yukarıdaki şekilde vermektedir. Bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 18; İbn Seyyidinnâs, I, 71-72; Mizzî, XXVI, 183; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 218
[3590] Ukeylî, IV, 107
[3591] Ukeylî, IV, 108; Mizzî, XXVI, 185
[3592]Ukeylî, IV, 108; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 13; Mizzî, XXVI, 186-187; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 218

Ahmed b. Hanbel ve diğerleri bu konudaki tenkitlerini, "*Yûnus'tan başkasının bu hadisi rivâyet etmediği*" temeline dayandırmaktadırlar. Oysa söz konusu hadisi Yûnus'tan başkaları da rivâyet etmiştir. Nitekim, yukarıda Ali b. el-Medînî ile olan hâdiseyi nakleden Ahmed b. Mansûr er-Remâdî de bunu ifade etmiştir; "*Daha sonra Mısır'a gittim, orada İbn Ebî Meryem Nebhân hadisini, "Saîd b. Ebî Meryem-Nâfi-Yezîd-Akîl-İbn Şihâb-Ümmü Seleme'nin mevlası Nebhân-Ümmü Seleme tariki ile rivâyet etti. Daha sonra aynı hadisi Nâfi b. Yezîd-Akîl tariki ile rivâyet etti… Remâdî, "İbn Ebî Meryem hadisin rivâyetini bitirince ben güldüm. O, "Neye gülüyorsun?" dedi. Ben ona Ali'nin sözünü, Ahmed'in ona yazmış olduğu mektubu ve onun bu hadisin Yûnus b. Yezîd'in tek kaldığı hadis olduğuna dair sözünü anlattım." Daha sonra, "Şimdi sen aynı hadisi farklı bir sened ile rivâyet ettin ki, bu isnâd Yûnus'tan daha âli bir isnâddır." dedim. İbn Ebî Meryem, "Bu Mısırlı şeyhlerimizin Zührî hadisine inayetleridir" dedi.*"[3593] Görüleceği üzere, bu konuda Vâkıdî'ye yöneltilen ithamların bir geçerliliğinden veya haklılığından bahsedilemez. Burada, ondan rivâyeti helal görmeyecek kadar ilmî sınırları zorlayan bu suçlama karşısında er-Remâdî'nin, "*Bu Vâkıdî'ye yapılan zulümlerdendir*"[3594] şeklindeki tepkisine katıldığımızı da, ayrıca belirtelim.

5. 2. 4. Telfik Yapması

Vâkıdî de kendisinden önceki siyer müellifleri gibi isnâdında telfike başvurmasından dolayı tenkit edilmiştir. Bunlardan biri de Ahmed b. Hanbel'dir. İbrahim el-Harbî'nin naklettiğine göre Ahmed, Vâkıdî'yi zikretti ve "*Onun inkar edilecek bir durumu yok, ancak isnâdları topluyor ve bazı konularda ihtilafa düşmüş olan bir gruptan, tek siyakla, tek bir metin getiriyor*"[3595] demiştir. Müslüman tarihçilere yöneltilen bu itham üzerinde daha önce durduğumuz ve Vâkıdî'nin telfiki konusunu, ileride isnâd kullanma yöntemi bahsinde ele alacağımız için burada sadece İbrahim el-Harbî'nin de belirttiği gibi,[3596] aynı yöntemi Hammâd b. Seleme, Âsım b. Ömer, Abdullah b. Ebî Bekr, Zührî ve İbn İshâk'ın da başvurduklarını ifade ile iktifa ediyoruz.

Vâkıdî'ye yöneltilen ithamlar genel olarak bunlardan ibarettir. Netice itibariyle diyebiliriz ki, teşeyyü, Nebhân hadisi ve telfik konularında yapılan suçlamaların, bir aslından veya geçerliliğinden söz etmek mümkün değildir. Bununla beraber, intihal suçlamasında -kısmî de olsa- haklılık payı vardır. Ancak, Vâkıdî'nin, İbn İshâk'tan haber aşırması, her ne kadar güvenilirliliğini sorgulamaya açmış olsa dahi, onun haber uydurduğu anlamına gelmez.

[3593] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 18; İbn Seyyidinnâs, I, 72; Mizzî, XXVI, 184; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 218

[3594] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 19; İbn Seyyidinnâs, I, 72; Mizzî, XXVI, 185; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 218; bu konuda ayrıca bkz. Sülemî, *el-Vâkıdî*, I, 124

[3595] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 16

[3596] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 15-16; İbn Seyyidinnâs, I, 70-71

Vâkıdî, İslâm tarih yazıcılığının önemli bir ismidir ve bütün rivâyetlerinin tek bir kusurla şaibe altına alınması haksızlık olacaktır.

5. 3. Kaynakları

Vâkıdî'nin, *Kitâbu'l-Meğâzî*'de zikrettiği en önemli kaynakları; Abdulazîz b. Muhammed, Abdulazîz b. Ukbe, Abdulhamîd b. Cafer, Abdullah b. Cafer, Abdullah b. Ebî Ubeyde, Abdullah b. Muhammed, Abdullah b. Nâfi', Abdullah b. Osman, Abdullah b. Yezîd, Abdurrahman b. Abdilazîz, Abdurrahman b. Ebi'z-Zinâd, Abdurrahman b. el-Hâris, Abdurrahman b. Muhammed, Âiz b. Yahyâ ez-Zürâkî, Ebu Bekr b. İsmail, Ebu İshâk b. Muhammed, Ebu Ma'şer, Dahhâk b. Osman, Eflah b. Humeyd, Eyyûb b. en-Nu'mân, Hâlid b. İlyâs, Hârice b. Abdillah, Hişâm b. Sa'd, Hizâm b. Hişâm, İbrahim b. İsmâil b. Ebî Habîbe, İbn Cüreyc, İbn Ebî Sebre, İbn Ebî Zi'b, İbrahim b. Cafer, İshâk b. Hâzim, İshâk b. Yahyâ, İsmail b. İbrahim, Kudâme b. Musâ, Ma'mer b. Râşid, Mâlik b. Enes, Muâz b. Muhammed, Mücemmi' b. Ya'kûb, Muhammed b. Abdillah, Muhammed b. Salih, Muhammed b. Yahyâ, Musâ b. Muhammed, Musâ b. Ya'kûb, Musab b. Sâbit, Ömer b. Osman, Rebîa b. Osman, Saîd b. Muhammed, Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Süleyman b. Bilâl, Şuayb b. Ubâde, Ubeyd b. Yahyâ, Utbe b. Cebîra, Üsâme b. Zeyd, Ya'kûb b. Muhammed, Yahyâ b. Abdilazîz, Yahyâ b. Abdillah ve Yûnus b. Muhammed'dir.[3597] Bunlara ek olarak, Heyseme b. Muhammed el-Ensârî,[3598] Zekeriyâ b. Zeyd[3599] gibi meçhul kaynakları da vardır.

Horovitz, Vâkıdî'nin kaynaklarına binâen, onun çok erken dönemlerden itibaren haber toplamaya başladığını söylemektedir. Zira, bazı kaynaklarının ölüm tarihleri 150/767'den az sonradır ve bu sırada Vâkıdî, 25 veya daha genç bir yaşta olmalıdır.[3600] Vâkıdî'nin kaynaklarının neredeyse tamamı Medine ehlindendir ve orada yaşamışlardır. Horovitz, buna dayanarak, Vâkıdî'nin Medine ekolünün temsilcisi olarak kabul etmenin mümkün olduğunu söyler.[3601] Ancak ekol konusundaki görüşlerimizi belirttiğimiz için tekrar bu konuya dönmüyoruz.

Ebu Hüzâfe es-Sehmî'nin, *"Vâkıdî'nin 600 kımtar[*] kitabı vardı"*[3602] ve Ya'kûb b. Şeybe'nin, *"Vâkıdî, batı tarafından şuraya taşınırken, kitaplarının 120 sandığa yüklendiği*

[3597] *Kitâbu'l-Meğâzî*'de en az beş rivâyeti olan şahıslar bazında listelenmiştir. Kaynakları için ayrıca bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh,* VIII, 20; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd,* III, 3; İbn Seyyidinnâs, I, 67; Mizzî, XXVI, 180-181; Zehebî, *el-Kâşif,* I, 205; İbn Hacer, *Tehzîb,* V, 217; *Lisânu'l-Mîzân,* VII, 521; Suyûtî, *Tabakât,* I, 149
[3598] Zehebî, *el-Muğnî,* I, 215
[3599] Zehebî, *el-Muğnî,* I, 239
[3600] bkz. Horovitz, *el-Meğâzî,* 120
[3601] Horovitz, *el-Meğâzî,* 120
* Kitaplık
[3602] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd,* III, 6; ayrıca bkz. Zehebî, *A'lâm,* IX, 460-61; *Mîzân,* VI, 275

söylenir"[3603] şeklindeki ifadeleri, onun kaynakları arasında önceki tasnifâtın da önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Ayrıca iki kölenin kendisi için, gece gündüz kitap istinsah ettiği belirtilmiştir.[3604] Ne var ki, Vâkıdî'nin, muhtemelen döneminin ilmî anlayışından olsa gerek, kitaplarının çokluğundan rahatsızlık duyduğu görülmektedir. İbn Sa'd'ın ondan naklettiği "*Bir çok insanın kitabı hafızasından çoktur, ancak benim hıfzım kitaplarımdan çoktur*"[3605] sözü ile, bir nevi kendi asıl kaynağının hıfzı olduğunu ima etmesi, muhtemel tenkitleri savuşturma gayesinden başka bir şey değildir.

Vâkıdî, kaynakları aracılığı ile de yazılı kaynaklara ulaşmıştır; "*Bana Musâ b. Muhammed b. İbrahim et-Teymî rivâyet etti ki, "Babamın yazısıyla buldum ki Resulullah(sav) kefenlenince…*"[3606]; "*Muhammed b. Abdillah-Zührî, "Urve b. ez-Zübeyr'in yanına girdim. O, Velîd b. Abdilmelik'in veziri* [İbn Ebî]*Hüneyd'e mektup yazıyordu. O, Urve'ye…*"[3607]; "*Vâkıdî-Sâlim'in mevlâsı Sâbit-Yahyâ b. Şibl-Ebu Cafer'in yanında kitapta okudum ki…*"[3608]

Vâkıdî konusunda iki ciltlik doktora çalışması yapan Sülemî'nin Vâkıdî'nin kaynakları konusunda takındığı tavır oldukça dikkat çekicidir. O, Vâkıdî'nin, "*Bazıları bazılarından daha iyi hıfzetmişti*" şeklindeki sözlerine dayanarak, "*Vâkıdî, Meğâzî rivâyetlerini şeyhlerinden şefevî olarak almıştır. Nitekim, onlardan işittiğini(Sema') tasrih eder*"[3609] demektedir. Başka bir yerde de, "*Vâkıdî, Meğâzî kitabının rivâyetlerini şeyhlerinden şefevî rivâyet yoluyla almıştır*"[3610] diyerek, şefevî kaynakları diye ayırdığı bölümde Vâkıdî'nin bütün ricâllerini zikreder.[3611] Görünen o ki, Sülemî, tasnif-telif dönemine çoktan girilmesine karşın, rivâyet lafızlarını sözlü nakle hamletmek gibi büyük bir yanılgı içerisindedir.

Vâkıdî, kaynakları aracılığı ile, o dönemde oluşturulan şiir dîvânlarından da yararlanmıştır. Nitekim, Abdullah b. Abdullah b. Übeyy b. Selül'un şiirinin sonunda, "*Bunu bana İsmail b. Musab b. İsmail b. Zeyd b. Sâbit aktardı. O, "Bunu kitaptan aldım…" dedi*"[3612] şeklindeki ifadesi de bunu desteklemektedir.

[3603] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 5; İbn Seyyidinnâs, I, 68
[3604] bkz. İbnu'n-Nedîm, 194
[3605] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 6; İbn Seyyidinnâs, I, 68; Zehebî, *Mîzân*, VI, 275; Vâkıdî'nin hıfzının kuvvetli olması ile ilgili ayrıca bkz. Mizzî, XXVI, 191
[3606] Zehebî, *es-Sîre*, 404
[3607] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 631
[3608] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1084
[3609] Sülemî, *el-Vâkıdî*, I, 204
[3610] Sülemî, *el-Vâkıdî*, I, 283
[3611] Sülemî, *el-Vâkıdî*, I, 283-395
[3612] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 422

5. 4. Râvileri

Kendisinden, Abdullah b. el-Hasan el-Hâşimî, Abdullah b. el-Velîd b. Hişâm, Ahmed b. Mansûr er-Remâdî, Ahmed b. el-Fadl ed-Dıhkân, Ahmed b. el-Halîl el-Burculânî, Ahmed b. Recâ el-Feryâbî, Ahmed b. Ubeyd b. Nâsih en-Nahvî, Ali b. Yezîd es-Sudâî, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, Ebu Bekr Muhammed b. İshâk es-Sağânî, Ebu Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, Hamîd b. Yahyâ el-Belhî, Hâris b. Muhammed b. Ebî Üsâme, Hasan b. Dâvud b. Mihrân, Hasan b. Osman Ebu Hassân ez-Ziyâdî, Hüseyin b. Merzûk, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, katibi Muhammed b. Sa'd, Muhammed b. Şucâa' b. es-Selcî, Muhammed b. Yahyâ b. Ebî Hâtim el-Ezdî, Süleyman b. Dâvud eş-Şâzkûnî, Yahyâ b. Ebi'l-Husayb ve Züveyb b. İmâme es-Sehmî rivâyet etmişlerdir.[3613]

5. 5. Eserleri

Hatîbu'l-Bağdâdî, Vâkıdî'nin tasnifleri hakkında, "*Kendisinin Meğâzî, Siyer, Tabakât, Ahbâru'n-Nebî, Nebî'nin zamanında meydana gelen olaylar, vefatından sonra meydana gelen hâdiseler, fıkıh kitapları, hadis'te insanların ihtilafları ve daha başka ilimlerde bir çok kitabı vardır*"[3614] demektedir. Kaynaklarda, Vâkıdî'ye oldukça bol eser atfedilmiştir.[3615] Biz burada İbn Nedim'in *Fihrist*'i[3616] ve Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Hediyyetu'l-Ârifîn*'inde[3617] zikredilen Vâkıdî'nin eserleri ve içerikleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız;

1-et-Târîhu'l-Kebîr: Bu eserinde o, haberleri yıllara ve hâdiselere göre tertip etmiştir. Taberî, Vâkıdî'nin, Resulullah sonrası dönemle ilgili nakillerinden azamî ölçüde faydalanmıştır.[3618] Ahmed Emin, Taberî'nin ondan en son naklinin 179/795 yılına ait olduğunu iddia eder.[3619] Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla Taberî, Vâkıdî'den 188/803 yılına dair haber naklinde bulunmuştur.[3620] Muhtemelen Kâtib Çelebi'nin zikrettiği *Târîhu'l-Vâkıdî*'den[3621] kastettiği de bu eserdir. Vâkıdî'nin sonraki dönemlere ait verdiği bilgiler veya

[3613] Mizzî, XXVI, 181-182; ayrıca bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VIII, 20; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 3; İbn Seyyidinnâs, I, 67; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 205; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 217; *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 521; Suyûtî, *Tabakât*, I, 149

[3614] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 3; İbn Seyyidinnâs, I, 68

[3615] Vâkıdî'nin eserlerinin listesi için bkz. Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 18-21; Bağdatlı İsmail Paşa, II, 10; Horovitz, *el-Meğâzî*, 115-119; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, II, 568; Şulul, *el-Vâkıdî*, 110-118; Vâkıdî, *K. er-Ridde, (takdim)*, 14-16; Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde(el-Kûfî rivâyeti), (takdim)*, 14-15; Sülemî, *el-Vâkıdî*, I, 82-106

[3616] İbnu'n-Nedîm, 195-196; *Hediyyetu'l-Ârifîn*'deki farklı isimlendirmeler parantez içinde verilmiştir.

[3617] Bağdatlı İsmail Paşa, II, 10

[3618] Taberî, sirete dair haberlerin haricinde, dönemin olayları, fetihler, şahsiyetler hakkında kronolojik olarak Vâkıdî'den bir çok haber nakletmiştir. Bkz. Taberî, *Târîh*, II, 594, 595, 599, 602, 606, 618, 619, 620, 637, 656, 657, 658, 661, 665, 666; III, 510, 523; IV, 25-28, 43, 59, 61, 62, 67, 97, 118, 121, 123, 149, 210, 215, 291, 329, 331, 437, 444, 454, 468, 474-475, 496, 501, 505, 511, 517, 547, 584, 608-609, 636, 670, 672

[3619] A. Emin, *Duha'l-İslâm*, II, 335; Subhî es-Sâlih, 342

[3620] bkz. Bkz. Taberî, *Târîh*, IV, 672

[3621] Katip Çelebi, I, 280

tarihe dair yazdığı eserler bu eserin bölüm bâbları veya kısımları olabilir.[3622] Bizim kanaatimiz, Vâkıdî'nin de tıpkı İbn İshâk gibi, genel bir tarih kitabı yazdığı ve bölümlerinin ayrı ayrı ondan nakledildiğidir. Vâkıdî'ye atfedilen tarihe dair kitap veya risâleler bu hacimli *Tarih*'inin bölümlerinden ibarettir.

Vâkıdî, bu eserini tarihi kronolojiye dikkat ederek telif etmiştir; "*14. yıl; Teravih namazının imamla kılınmaya başlanması*"[3623]; "*16. yıl; Bu yıl Ömer takvimi (ihdas) etti*"[3624]; "*17. yıl; Ömer, Ümmü Gülsüm bnt. Ali b. Ebî Talib'le evlendi*"[3625]; "*18. yıl; Ömer el-Makam'ın yerini değiştirdi*"[3626]; "*19. yıl; Medâin, Celulâ fethedildi*"[3627]; "*20. yıl; Kudâme b. Mezûn, Bahreyn'den azledildi*"[3628]

Vâkıdî, bu eserinde Halifeler Tarihi bölümüne de yer vermiş, onların uygulamaları ve faaliyetleri hakkında bilgiler vermiştir.[3629] Vâkıdî, *Târîh*'inde siyasî ve dinî düşünce akımları,[3630] imar[3631] ve ilmî[3632] faaliyetler hakkında da bilgiler vermiştir.

2-Kitâbu Ahbâri Mekke: Bu eser, Vâkıdî'nin genel tarihinin giriş bölümünü oluşturmaktadır. Vâkıdî bu bölüme, dolayısı ile genel tarihine muhtemelen, takvim konusunda haberlerin zikri ile başlamıştır; "*Hâris b. Muhammed-Muhammed b. Sa'd-Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî-İlim ehlinden bir çok kişi, dediler ki, "Her bir asır yüz yıldır ve Adem'le Nûh arasında 10 asır, Nûh ile İbrahim arasında 10 asır… İbrahim'le Musâ arasında 10 asır vardır…*"[3633]

Kendisi bu bölümde, Mekke ve Kureyş'e dair haberler de zikretmiştir; "*Hâris-Muhammed b. Sa'd-Muhammed b. Ömer-Ebu Bekr b. Abdillah b. Ebî Sebre-Saîd b. Muhammed b. Cübeyr b. Mutim, "Abdulmelik b. Mervân, Muhammed b. Cübeyr'e, "Kureyş ne zaman Kureyş diye isimlendirildi?" diye sordu. O, "Dağıldıktan sonra Haram'a toplandıkları zaman" dedi …*"[3634]

[3622] Bu konudaki tartışmalar için bkz. Şulul, *el-Vâkıdî*, 120-121
[3623] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 52
[3624] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 79
[3625] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 87
[3626] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 87; ayrıca bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 103, 104, 113, 122, 129, 135, 139, 146, 147, 148, 161, 162.. vd.; örnek olması hasebiyle 145-188 yıl olayları için bkz. Taberî, *Târîh*, IV, 437, 444, 454, 468, 474-475, 496, 501, 505, 511, 517, 547, 584, 608-609, 636, 670, 672
[3627] Taberî, *Târîh*, II, 511
[3628] Taberî, *Târîh*, II, 516; ayrıca bkz. Taberî, *Târîh*, II, 517, 534, 536, 594; III, 151, 172
[3629] bkz. İbn Sa'd, V, 98-100; Taberî, *Târîh*, III, 495-496, 510-523, 541; IV, 9-10, 22-23, 33, 59, 94; Ebu'l-Ferec, IV, 313; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 220; VII, 148
[3630] Haruriyye hakkında bilgi için bkz. Taberî, *Târîh*, IV, 62, 329
[3631] Ebu Cafer'in Kûfe ve Basra'ya hendek ve surlar yaptırması konusunda bkz. Taberî, *Târîh*, IV, 507
[3632] Hişâm b. Abdilmelik'in, Ebu'z-Zinâd'a mektup yazarak, haccın sünnetlerini kendisi için yazmasını istemesi konusunda bkz. Taberî, *Târîh*, IV, 118
[3633] Taberî, *Târîh*, I, 495
[3634] Taberî, *Târîh*, I, 511; ayrıca bkz. Taberî, *Târîh*, I, 512

3-Kitâbu't-Târîh ve'l-Meğazî ve'l-Meb'as: Bu eser muhtemelen yukarıdaki *Târîhu'l-Kebîr*'in farklı bir isimle zikredilmesinden ibarettir. Nakleden râvinin farklı isimlendirmesinden dolayı ayrı bir eser gibi algılanmış olabilir.

4-Kitâbu's-Sîre: İbn Hayr bu eseri; "*Kitâbu Sîreti Resulillah(sav) ve Meğâzîhi*" olarak isimlendirmekte ve kendisine gelme yolunu nakletmektedir.[3635] Vâkıdî, bu eserinde -daha doğrusu bu bölümünde- sosyal hayata dair ve Resulullah'ın gazveleri dışındaki haberlere yer vermiştir. Bu eserden nakilleri de sonraki telifâtta bulmak mümkündür. Bu bölümün içeriğine dahil olan rivâyetler arasında; Abdullah ile Âmine'nin evliliği,[3636] Resulullah'ın babasının vefatı,[3637] doğumunda ışık çıkması,[3638] süt annesinin yanında olanlar,[3639] Zeyd b. Amr b. en-Nüfeyl'in bir Nebî beklemesi, özelliklerini sayması,[3640] cinin Hz. Peygamber'in Nübüvvetini Medine'de haber vermesi,[3641] Şam'a kervanla giderken kâhinenin Peygamber'i haber vermesi,[3642] Cinlerin vahiy dinlemekten alıkonulması,[3643] Resulullah'ın 3 yıl gizli davette bulunduğu,[3644] ilk Müslüman olanın kimliği,[3645] Habeş hicreti,[3646] Habeş Hicreti haberinde Necâşî'nin, Umâra b. el-Velîd'e sihir yapması,[3647] Hz. Ömer'in Müslüman olması,[3648] Resulullah'ın kabilelere İslâm'ı arz etmesi,[3649] Resulullah(sav)'in Kuba mescidini inşâsı[3650] gibi rivâyetleri saymak mümkündür.

Vâkıdî, cinlerin vahyi dinlemekten engellenmeleri haberinde olduğu gibi,[3651] Kur'ânî anlatımı tarihî anlatıma çevirdiği haberlere de yer vermiştir. Aynı şekilde, Resulullah'ın vefat haberinde, meleklerin kendi aralarında konuşmaları rivâyetinde olduğu gibi,[3652] hayal gücüne dayalı tarihî anlatımlarda da bulunmuştur.

Vâkıdî'nin bu bölümde, kaynak-hâdise ilişkisini gözettiği görülmektedir; "*Abdullah b. Vâbisa el-Absî-babası-Dedesi, "Resulullah, Mina'da yanımıza geldi* (kabilelere arz)".[3653]

[3635] İbn Hayr, 231
[3636] Taberî, *Târîh*, I, 500
[3637] İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 466; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 665-666
[3638] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 666-667
[3639] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 678-679
[3640] Taberî, *Târîh*, I, 529; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 641
[3641] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 747
[3642] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 747
[3643] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 747
[3644] Taberî, *Târîh*, I, 543
[3645] Taberî, *Târîh*, I, 535, 540, 541
[3646] Taberî, *Târîh*, I, 546
[3647] Ebu'l-Ferec, IX, 69-71
[3648] İbn Şebbe, II, 659-661; Zehebî, *es-Sîre*, 109
[3649] Semhûdî, I, 220-221
[3650] İbn Şebbe, I, 51
[3651] bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 747
[3652] bkz. İbn Sa'd, II, 258-260
[3653] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 157-158

Vâkıdî, bu yöntemi eserinin bütününde uygulamaya çalışmıştır. Yine bu bölümde, kaynak araştırması da yapmış, şeyhine, naklettiği haberi kimden aldığını sormuştur. Bu şekilde, haberin sened açısından sağlıklı olmasına dikkat etmiştir; "*İbn Ebî Sebre'ye "Ebu Bekr, insanlara kaç namaz kıldırdı?" diye sordum. O, "17 namaz" dedi. Ben, "Sana bunu kim haber verdi?" dedim. O, "Eyyûb b. Abdirrahman b. Ebî Şa'sa-Nebî(sav)'in ashabından bir adam ve…*"[3654] Vâkıdî, burada kaynak araştırması yaptığı gibi, haber araştırmasına da girişmiş, üstadlarına sorular sormak suretiyle haberlere ulaşmaya çalışmıştır.[3655] Vâkıdî bazen bir şeyhi ile yetinmeyip başkalarına da aynı konuyu sormuştur.[3656]

Vâkıdî, bu bölümdeki nakillerinin sıhhati konusunda yorumlarda bulunmuş, tenkitler yapmıştır; "*Bize göre bu, Ukkâşe b. Mıhsan ve Sâbit b. Akram'ın öldürülmeleri konusunda anlatılanların en sebtidir. Allah en doğrusunu bilir*"[3657];"*Bu yanımızdaki Abdullah b. Abdilmuttalib'in vefat yaşıyla ilgili rivâyet ve sözlerin en sebtidir*"[3658] gibi. Bu ifadeleri de göstermektedir ki Vâkıdî, İbn İshâk'ın aksine, siyere dair haberlerde daha çok görüş belirtmiş, tenkitlerini ifade etmiştir.

Vâkıdî de, taşların, ağaçların Resulullah'ı selamlaması,[3659] cinlerin[3660] ve Putun içindeki sesin Nebî'nin gelişini haber vermesi[3661] gibi mucize haberlerine yer vermiştir. Aynı şekilde Habeş hicretine katılanlar,[3662] ilk Müslümanlar[3663] gibi listelere yer vermiş, şiirler[3664] zikretmiştir.

Bütün bunların muvacehesinde, *Kitâbu's-Sîre* ile *Kitâbu'l-Meğâzî*'nin üsluplarının bir birlerine oldukça benzediğini, bunların bağımsız eserler değil, birbirlerinin devamı eserler olduğunu söyleyebiliriz.

5-Kitâbu Vefâti'n-Nebî:[3665] Bu eseri, İbn Sa'd'ın, *Tabakât*'ında bulmak mümkündür. İbn Sa'd, diğer konularda olduğu gibi bu konuda da, kendisinin ulaştığı haberleri ekleyerek genişletmiştir. Vâkıdî'nin Resulullah'ın katırlarının, develerinin isimleri, kapları, kılıçları, mızrak ve zırhının isimleri gibi,[3666] rivâyetleri de muhtemelen bu bölümün içeriğine dahildir.

[3654] İbn Sa'd, II, 223-224; Taberî, *Târîh*, II, 231
[3655] bkz. İbn Sa'd, I, 191; Taberî, *Târîh*, I, 573; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 107
[3656] bkz. Taberî, *Târîh*, II, 19-20
[3657] İbn Sa'd, III, 93
[3658] İbn Sa'd, I, 99; Vâkıdî'nin Siyerde tercihte bulunduğu yerlere örnek olarak ayrıca bkz. I, 98, 99, 219, 242, 313; II, 199, 223; III, 38, 234, 324
[3659] bkz. İbn Sa'd, VIII, 246; Taberî, *Târîh*, I, 529
[3660] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 747
[3661] Taberî, *Târîh*, I, 530
[3662] Taberî, *Târîh*, I, 546-547
[3663] Taberî, *Târîh*, I, 541
[3664] bkz. Taberî, *Târîh*, I, 573
[3665] Liste "*ve diğerleri*" şeklinde bitmektedir. Bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, II, 10
[3666] bkz. Taberî, *Târîh*, II, 218-220

6-Ezvâcu'n-Nebî: Vâkıdî, bu bölümde, Hz. Muhammed(sav)'in bekar ve dul olarak aldığı eşleri, daha önce kiminle evli olduğu, ne zaman evlendiği, ikisinin de kaç yaşlarında olduğunu liste halinde vermektedir.[3667] Aynı şekilde, her bir eşini tek tek ele alarak onlar hakkında bilgiler vermiştir.

İbn Sa'd'ın, *Tabakât*'ında Vâkıdî'nin, *Ezvâcu'n-Nebî*'sinin tamamını naklettiğini söyleyebiliriz.[3668] Bu bölümden örnek olarak; "*Bu haber, Sevde için zayıftır. Bu Zeyneb bnt. Cahş içindir. O, Resulullah'ın eşlerinden ilk ona kavuşandır…*"[3669]; "*Reyhâne bnt. Zeyd b. Amr b. Hunâfe Kuraziyye; Resulullah(sav)'in cariyelerindendi. Onu azad etti ve evlendi…Vâkıdî, "Bu haberde iki yönden zayıflık vardır. Öncelikle o Nadriyyedir ve Resulullah'ın yanında vefat etmiştir…*"[3670] gibi rivâyetlerini zikretmek mümkündür. Görüleceği üzere Vâkıdî, bu bölümde de gerekli gördüğü yerde haber tenkitlerinde bulunmuştur.

7-Kitâbu Sîreti Ebî Bekr ve Vefâtihi: Bundan rivâyetleri, İbn Sa'd'da bulmak mümkündür. Vâkıdî bu bölümde de haber tenkidinde bulunmuştur; İbn Cüreyc-Atâ kanalı ile rivâyet ettiği, "*Ebu Bekr, kendisini karısı Esmâ bnt. Umeys'in yıkamasını, şayet o yapamazsa Abdurrahman b. Ebî Bekr'den yardım almasını vasiyet etti*"[3671] şeklindeki haberi, "*Bu sebt öyle mi! Ve nasıl olur da oğlu Muhammed ona yardım edebilir? O, ancak, 10. yılda veda haccında Zu'l-Huleyfe'de doğdu. Ebu Bekr vefat ettiğinde yaklaşık üç yaşında idi*"[3672] diyerek reddetmiştir.

8-Fütûhu'ş-Şâm: Vâkıdî'ye bir çok fütûh kitabı atfedilmiştir. Brockelman, Vâkıdî'ye nisbet edilen fütûh kitapları ve nüshalarını zikrederken,[3673] Marsden Jones, günümüzde matbu olan *Fütûhu'ş-Şâm*, *Fütûhu'l-Irak* ve diğer *Fütûh* eserlerinin ona ait olmadığını söyler. [3674] Matbu halde bulunan *Fütûhu'ş-Şâm* özelinde konuşacak olursak, söz konusu eserin, Vâkıdî'ye aidiyetinden ziyade, değişik tabakalardaki râviler tarafından bir araya toplanan fetih haberlerinden ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Eserde yer alan bazı nakiller de, bizim bu görüşümüzü destekler mahiyettedir; "*…Muhammed b. İshâk, Seyf b. Ömer* [metinde Amr], *Ebu Abdillah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî gibi Şam fetihlerini nakledenlerin her biri…*"[3675];

[3667] bkz. İbn Sa'd, VIII, 216-219
[3668] Rivâyetler için bkz. İbn Sa'd, VIII, 11-19, 52-140
[3669] İbn Sa'd, VIII, 55
[3670] İbn Sa'd, VIII, 130-131
[3671] İbn Sa'd, III, 203
[3672] İbn Sa'd, III, 204
[3673] Bunlar; *Fütûhu'ş-Şâm, Fütûhu Mısr, Fütûhu'l-Ermînîyye ve Bilâdi mâ Beyne'n-Nehreyn, Fütûhu'l-Behnesâ* [Bu Abdullah b. Muhammed'e de nispet edilmektedir], *Fütûhu İfrikiyye, Fütûhu'l-Acem ve'l-Irak, Fütûhu'l-İslâm bi-bilâdi'l-Acem ve Horasan*[Kahire'de neşredilmiştir], bkz. Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb,* II, 19-20
[3674] Vâkıdî, *el-Meğâzî, (takdîm),* I, 16
[3675] Vâkıdî, *Fütûhu'ş-Şâm,* I, 84

"*Vâkıdî, Ebu Cafer et-Taberî, İbn Hallikân, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Muhammed b. İshâk, İbn Hişâm tarih ve siyer ashabından diğerleri fethe katılanlar konusunda dediler ki*"[3676] Bunu destekleyen bir diğer husus ise, bu eserin bazı bölümlerinin İbn İshâk isminde başka birine nispetle, kopya edilmiş olmasıdır.[3677]

Söz konusu eserde Vâkıdî'nin kimliğini tespit etmek de mümkün görünmemektedir; "*Bu kitabın müellifi* ***Ebu Abdillah Muhammed el-Vâkıdî*** *dedi ki…*"[3678]; "*Ebu Muhammed-Babam-Hassân-Suddî-****Yahyâ el-Vâkıdî****-Şehr b. Abbâs el-Beyrûtî*"[3679]; "***Vâkıdî****, Şerîd b. Âsım-Şirvân b. Müezzil-Kâdim b. Bişr-Zâide b. Ma'mer dedi ki…Müellif dedi ki, "Ve bu haberi bana Abbâd b. Âsım-İmrân b. Husayn'dan rivâyet etti…*"[3680] Bütün bunlardan anlaşılan söz konusu Vâkıdî'nin, müellifimizle bir alakası yoktur.

Eserin bazı yerlerinde Vâkıdî'nin kadılığına işaretle, eserin ona aidiyetini savunan ifadeler de vardır; "*…İbnu Sâhib ise Yahyâ b. Saîd el-Mervezî'ye okudu. Yahyâ da, Ebu Abdillah* [metinde *bin*] *Muhammed el-Vâkıdî'ye okudu. Bu sırada o, batı yakası kadısı idi…*"[3681]; "*Vehbân b. Bişr b. Hezân, "Bütün bu şerhi Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'den işittim. O, bu sırada Bağdat'ın batı yakasında kadı idi" dedi*"[3682]

Sonuç itibariyle, içeriğinden, anlatım üslubundan, senedlerindeki karmaşadan, kaynaklarının geniş bir zaman dilimine yayılmasından ve müellif tespitinin imkansızlığı gibi nedenlerden dolayı, söz konusu eserin Vâkıdî'ye nispeti mümkün görünmemektedir. Eserde Vâkıdî'den nakiller bulunsa dahi, bunların ona aidiyeti sadece ihtimal dahilindedir.

9-Kitâbu'r-Ridde ve'd-Dâr[Kitâbu'r-Ridde]: İki farklı muhakkik tarafından ayrı ayrı tab' olunan,[3683] *er-Ridde*'nin geliş yolunu İbn Hayr zikretmiştir.[3684] Vâkıdî burada da toplu isnâda başvurmuştur; "*…Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî-İbrahim b. Abdillah b. el-A'lâ el-Kuraşî el-Medenî-Ahmed b. el-Hüseyin el-Kindî* ***ve*** *Nasr b. Hâlid en-Nahvî* ***ve*** *(Ebu) Hamza el-Kuraşî-****Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî****-Zührî-Yezîd b. Rûmân* ***ve***

[3676] Vâkıdî, *Fütûhu'ş-Şâm*, II, 203
[3677] Söz konusu risâle Türkçe'ye de çevrilmiştir. Bkz. Aycan, İrfan- Söylemez, Mahfuz-Yurtseven, Necmeddin, *Apokratif Tarih Yazıcılığı-Mısır'ın Fethi Bağlamında Bir Eser İncelemesi*, Araştırma Yay., Ankara 2003
[3678] Vâkıdî, *Fütûhu'ş-Şâm*, I, 179; ayrıca bkz. I, 236
[3679] Vâkıdî, *Fütûhu'ş-Şâm*, I, 292
[3680] Vâkıdî, *Fütûhu'ş-Şâm*, I, 276
[3681] Vâkıdî, *Fütûhu'ş-Şâm*, II, 111
[3682] Vâkıdî, *Fütûhu'ş-Şâm*, II, 88
[3683] Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde*(*Ahmed b. Muhammed b. A'sem el-Kûfî(314/926) rivâyeti*), thk: Yahyâ Vüheyb el-Cebûrî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, I. Bsk., Beyrut 1410/1990; ve Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde*, thk: Mahmûd Abdullah Ebu'l-Hayr, Dâru'l-Furkân, Ammân 1411/1991
[3684] bkz. İbn Hayr, 237

Sâlih b. Keysân ***ve*** *Yahyâ b. Urve b. ez-Zübeyr* ***ve*** *Mesûd b. Lebîd* ***ve*** *Âsım b. Ömer b. Katâde, her biri haber verdi ki, Nebî vefat edince, Yahudi ve Hıristiyanlardan…*"[3685]

Kitâbu'l-Meğâzî'den çok daha fazla şiir zikredilen bu eserden nakilleri, sonraki telifâtta bulmak mümkündür.[3686] İbn Kesîr, bu eserden doğrudan nakilde bulunmuştur; "*Vâkıdî, er-Ridde'de diyor ki…*"[3687]

Vâkıdî'nin, *Kitâbu*[Yevmi'd-]*Dâr*'ın içeriğinden olduğu anlaşılan bazı nakilleri Taberî'de bulmak mümkündür.[3688] Vâkıdî bu bölümde, Zührî'ye dayanarak yorumlarda da bulunmuştur; "*Muhammed b. Ömer-Muhammed b. Abdillah-Zührî, "Osman başa geçince, 12 yıl emir olarak yaşadı. İlk altı yılda insanlar onu eleştirmediler. Şüphesiz o, Kureyş'e, Ömer b. el-Hattâb'dan daha sevimli idi. Çünkü, Ömer onlara sert davranıyordu. Osman gelince onlara yumuşak davrandı. Sonra akrabalarına ve aile üyelerine son altı yılda görev verdi…Kendisi bunu Allah'ın emrettiği sıla ile açıklıyordu…*"[3689]

10-Kitâbu Mevlidi'l-Hasan ve'l-Hüseyin: İbnu'n-Nedîm, aynı içerikli iki eser zikretmektedir;"*K. Mevlidi'l-Hasan ve'l-Hüseyin ve Makteli'l-Hüseyin(r.a)*" ve "*K. Makteli'l-Hüseyin(r.a)*".[3690] Ancak bunların aynı eserin bölümleri olduğu kesindir. Zübeyrî, bu eserden İbn Sa'd aracılığı ile nakilde bulunmuştur; "*Fâtıma, Ali b. Ebî Tâlib'in yanında idi. Hicretin, 3. yılı Ramazanın ortasında Hasan b. Ali'yi doğurdu.(Bu bilgiyi) Vâkıdî'nin kâtibi Muhammed b. Sa'd'dan yani Mevlidu'l-Hasan'dan aldım*"[3691]

11-Kitâbu'l-Harre: Semhûdî[3692] ve Taberî de[3693] bu kısımdan alıntılar bulmak mümkündür.

12-Kitâbu't-Tabakât: Della Vida Vâkıdî'yi, *İlmu'r-Ricâl*'in kurucusu olarak tanımlar.[3694] İbn Sa'd, *Tabakât*'ının bir çok bölümünde, Vâkıdî'ye dayanmıştır. Öyle ki eseri, Vâkıdî'nin *Tabakât*'ının genişletilmiş hali gibidir.

Vâkıdî bu eserinde, ele aldığı şahsın, künyesini, nesebini, çocuklarını, vefat tarihini, öldüğünde yaşını ve sahabe olup olmadığını belirtmektedir.[3695] En önemlisi de ele aldığı

[3685] Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde*, 54-55
[3686] bkz. Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde(el-Kûfî rivâyeti), (takdim),* 18
[3687] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 394; bu eser hakkında ayrıca bkz. Vâkıdî, *Kitâbu'r-Ridde(el-Kûfî rivâyeti), (takdim),* 16-17
[3688] Taberî, *Târîh*, II, 658, 668, 677; III, 69
[3689] İbn Sa'd, III, 64
[3690] İbnu'n-Nedîm, 195-196
[3691] Zübeyrî, 23
[3692] bkz. Semhûdî, I, 127, 129, 131-132, 136
[3693] Taberî, *Târîh*, III, 353, 378
[3694] Vida, "Sîre", *İA*, X, 702
[3695] İbn Kuteybe, bu konuda Vâkıdî'den bir çok nakilde bulunmuştur. Bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 123, 187, 219-220, 236, 246, 248, 252, 254, 258, 263, 349

şahsın fizyonomisi hakkında ayrıntılı bilgiler vermesidir.[3696] Aynı şekilde Vâkıdî, biyografilerde tashihlerde de bulunmuştur.[3697]

Burada onun, Hz. Ömer'in biyografisine dair nakillerini verecek olursak, sanırız eserinin içeriği ve metodolojisi daha iyi anlaşılacaktır. O, Hz. Ömer'le ilgili olarak, Müslüman olması,[3698] Fâruk olarak isimlendirilmesi,[3699] hicreti,[3700] hicrette nereye indiği, [3701] kiminle kardeşleştirildiği,[3702] komutasındaki seriyye,[3703] Ebu Bekr'in Hz. Ömer'i ataması öncesi istişareleri ve atama mektubu,[3704] uygulamaları,[3705] şehadeti[3706] gibi haberlere yer vermiştir. Benzer anlatım üslubunun Hz. Ali için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.[3707]

Vâkıdî, bu eserinde de, sık sık haberlerin sıhhati hakkında yorumlarda bulunmuştur; "*Bu yanımızdaki görüşlerin en sebtidir. Bundan başka şeyler de rivâyet edilmiştir*"[3708]; "*Bu konuda belde ehli arasında ve ilim ehli içinde ihtilaf yoktur. Saîd b. Zeyd Akîk'te ölmüştür*"[3709]; "*Bu haber zayıftır. Nuaym b. Mesûd, Resulullah(sav) zamanında ölmedi…*"[3710]

13-Kitâbu İhtilâfi Ehli'l-Medine ve'l-Kûfe: Medine ve Kûfe ehlinin şefaat, sadaka, satış usulleri, gasp, hırsızlık, hadler, şahitlik ve diğer fıkhî konulardaki görüşlerini ihtiva eder.[3711]

Vâkıdî'ye, fıkıhla ilgili olarak ihtilaf ve icma kitapları atfedilmiştir.[3712] Özellikle de Mâlik'in fetvaları konusunda ona başvurulmuştur.[3713] Döneminin fakihleri arasında sayılan,

---

[3696] Osman'ın fizyonomisi için bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 191; Zübeyr'in fizyonomisi için bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 220; Abdurrahman b. Avf'ın fizyonomisi için bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 236; Bilâl'in fizyonomisi için İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 176; Ali'nin fizyonomisi için bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 220

[3697] bkz. Zübeyrî, 447

[3698] İbn Şebbe, II, 659-661

[3699] İbn Şebbe, II, 662

[3700] İbn Şebbe, II, 663-664

[3701] İbn Şebbe, II, 664

[3702] Üç farklı rivâyet zikretmiştir. Bkz. İbn Şebbe, II, 664

[3703] İbn Şebbe, II, 665

[3704] İbn Şebbe, II, 667-669

[3705] İbn Şebbe, II, 694

[3706] Taberî, *Târîh*, II, 561

[3707] bkz. Hz. Ali'nin, fizyonomisi, İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 220; Taberî, *Târîh*, III, 161; Esma'dan olan çocukları, Taberî, *Târîh*, III, 162; yaşı, şehadet tarihi ve yeri, Taberî, *Târîh*, III, 155, 160; Hz. Ali'nin soyunun kimlerle devam ettiği, Taberî, *Târîh*, III, 163; Hz. Osman hakkında verdiği bilgiler için bkz. İbn Şebbe, III, 953-956

[3708] İbn Sa'd, III, 365

[3709] İbn Sa'd, III, 385

[3710] İbn Sa'd, IV, 279

[3711] İbnu'n-Nedîm, 195

[3712] bkz. Öğrencisi İbrahim el-Harbî(285/898)'nin fıkıh bilgisinin Vâkıdî'nin bu eserlerinden geldiği konusunda bkz. İbn Seyyidinnâs, I, 70; Mizzî, XXVI, 192

[3713] Kadın sihirbazın katli konusunda bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 8; İbn Seyyidinnâs, I, 69. Rivâyetler Vâkıdî'nin, İmam Mâlik'in *Mesâil*'inin nüsha sahipleri arasında tercih edilen bir yere sahip olduğunu ifade etmektedirler. Bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 6, 12; İbn Seyyidinnâs, I, 70; Zehebî, *Mîzân*, VI, 276; Vâkıdî ile Mâlik'in karşılıklı bilgi alışverişinde bulunduklarını söyleyebiliriz. Vâkıdî ondan fıkhî konularda bilgi alırken, Mâlik de siyere dair haberlerde, Vâkıdî'ye başvurmuştur. Bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 8; İbn Seyyidinnâs, I, 69

kadılık yapmış olan Vâkıdî için bu durum gayet doğaldır. Ancak onun fakihliğinin abartıldığı kanısındayız. Muhaddislerin onun hakkındaki tecrîhleri ortada iken, isminin ihtilafları en iyi bilenler arasında geçmesi,[3714] dikkat çekicidir.

Vâkıdî'ye atfedilen diğer eserler ise şunlardır;

14-Kitâbu Emri'l-Habeşe ve'l-Fîl,

15-Kitâbu Harbi'l-Evs ve'l-Hazrec,

16- Kitâbu Zikri'l-Ezân,

17-Mevlidu'n-Nebî,[3715]

18-Taa'mu'n-Nebî,

19-Kitâbu's-Sakîfe ve Bey'atu Ebî Bekr,

20-Fütûhu'l-Irak,

21-Kitâbu Müddâ'î Kureyş ve'l-Ensâr fi'l-Kıtâi' ve Vadi' Ömer ed-Devâvîn ve Tasnîfi'l-Kabâil ve Meratibihâ ve Ensâbihâ,

22-Kitâbu'l-Cemel,[3716]

23-Kitâbu's-Sıffîn,

24-Kitâbu Makteli Hasan b. Ali,

25-Darbu'd-Denânir ve'd-Derâhim,

26-Tefsîru'l-Kur'ân,

27-Zikru'l-Kur'ân,

28-Târîhu'l-Fukahâ,[3717]

29-Kitâbu'l-Âdâb,

30-Kitâbu't-Terğîb fî İlmi'l-Meğâzî ve Ğalati'r-Ricâl [Kitâbu'r-Rağîb fî İlmi'l-Kur'ân ve Ğalati'r-Ricâl],

31- Kitâbu's-Sunne ve'l-Cemâa ve Zemmi'l-Hevâ ve Terki'l-Huruc fi'l-Fiten,

32-Kitâbu Ğalati'l-Hadîs,

33-Kitâbu'l-Menâkih,

34-Kitâbu's-Savâif,[3718]

35-Kitâbu'l-Meğâzî.

[3714] bkz. İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 385

[3715] Brockelman, bunun Zahiriye kütüphanesi 74, 75'de kayıtlı olduğunu belirtir. Bkz. Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 18; Şulul, İbn Hacer el-Heysemî'nin *en-Ni'metu'l-Kübrâ*, 61-67 arasındaki bölümün Vâkıdî'nin bu eserinden alınmış olma ihtimali üzerinde durmaktadır. Bkz. Şulul, *el-Vâkıdî*, 118-119

[3716] Bu kısımdan nakiller için bkz. Taberî, *Târîh*, III, 133 vd.

[3717] Kehhâle, *Mu'cemu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 552

[3718] Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 18

Yukarıda da değindiğimiz gibi, Vâkıdî'nin *Tabakât*'ı hariç, tarihe dair kapsamlı tek bir eseri vardı ve bu alandaki diğer eserleri, Vâkıdî'nin, *Târîhu'l-Kebîr*(veya *Kitâbu't-Târîh ve'l-Meğâzî ve'l-Meb'as*)'in kısımlarından ibarettir. Ancak râviler bazen, Vâkıdî ile veya katibi İbn Sa'd'la mülaki olma sürelerine binâen, sadece eserin bazı bölümlerini nakletmişler, bu da onların farklı eserler olarak değerlendirilmesi sonucunu doğurmuştur. Burada söz konusu eserden faydalanan müelliflerin, ilgili bölümleri isimlendirme şekillerinin de sonraki dönemlerde algılama farklılıklarına neden olduğunu belirtmeliyiz. Kitap isimleri olarak sunulan konu başlıklarının, birbirinden bağımsız eserler olarak değerlendirmek, bu algılama farklılığının bir neticesidir. Zira, *Kitâbu Vefâti'n-Nebî*'nin *Kitâbu Meb'as*'dan bağımsız bir eser olduğunu, *Kitâbu'r-Ridde, Kitâbu's-Sakîfe ve Bey'atu Ebî Bekr*'in, *Kitâbu Sîreti Ebî Bekr*'den ayrı eserler olduğunu düşünmek imkansızdır. İbnu'n-Nedîm'in *Kitâbu's-Sîre* olarak zikrettiği eseri, İbn Hayr'ın, *Kitâbu Sîreti Resulillah(sav) ve Meğâzîhi* olarak isimlendirmesi de, bunu desteklemektedir. Bu görüşümüzü destekleyen bir diğer husus ise, Vâkıdî'nin söz konusu genel *Târîh*'inden yapılan nakillerdir. İbn Ebî Useybia bu eserden, "*Ben **Târîhu Ebî Abdillah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî**'den naklettim ki, 38 yılında…*"[3719] şeklinde alıntıda bulunmakta ve alıntısını bir bölüme değil, bizzat eserin kendisine dayandırmaktadır. Zikredilen konu başlıklarına göre, *Kitâbu Târîhi'l-Kebîr*'in bölümleri hakkında genel bir içerik tasnifi yapmak mümkündür. Buna göre Vâkıdî'nin eserinin bölümleri;

1. Ahbâru Mekke,
2. Emru'l-Habeş ve'l-Fîl,
3. Harbu'l-Evs ve'l-Hazrec,
4. Kitâbu's-Sîre,
5. Mevlidu'n-Nebî,
6. Kitâbu'l-Meb'as,
7. Ezân,
8. Mevlidu'l-Hasan ve'l-Hüseyin,
9. Kitâbu'l-Meğâzî,
10. Vefâtu'n-Nebî,
11. Ezvâcu'n-Nebî,
12. Taâmu'n-Nebî,
13. Kitâbu Sîreti Ebî Bekr,
14. Sakîfe ve Bey'atu Ebî Bekr,

[3719] İbn Ebî Useybia', I, 174

15. Ridde,

16. Fütûh,

17. Kitâbu'd-Dâr,

18. Kitâbu'l-Cemel,

19. Kitâbu's-Sıffîn,

20. Kitâbu Makteli Hasan b. Ali,

21. Kitâbu'l-Harre, şeklindedir. Burada şunu hatırlatmakta fayda vardır ki, böyle bir tasnif tamamen farazîdir ve konular arasında başka başlıkların olması, sıralamanın takdim-tehire uğraması kaçınılmazdır.

5. 5. 1. Kitâbu'l-Meğâzî

Muhammed b. Şucâa' es-Selcî(181-262/797-875) tarafından rivâyet edilmiş olan bu eserin, M. Jones tarafından tahkikli neşri matbudur.[3720] Bu eser, Jones'un da belirttiği gibi,[3721] *Kitâbu't-Târîh ve'l-Meğâzî ve'l-Meb'as*'ın bir bölümünü teşkil etmektedir.

Matbu konumdaki bu eserin senedi; "*Ebu Ömer Muhammed b. el-Abbâs b. Muhammed b. Zekeriyâ b. Hayye-Ebu'l-Kâsım Abdulvehhâb İbn İsâ b. Ebî Hayye-Ebu Abdillah Muhammed b. Şucâa' es-Selcî-Ebu Abdillah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî*"[3722] şeklindedir.

Kitâbu'l-Meğâzî, bir çokları tarafından rivâyet edilmiş, ilmî çevrelerde büyük ilgiye mazhar olmuştur.[3723] Daha önceki nakilci râviler de olduğu gibi, Muhammed b. Şucâa'da çok ender olmakla beraber, bu esere eklemelerde bulunmuştur. Nitekim Nahle'de Hakem b. Keysân'ın esir alınması haberini kendisi, "*Ali b. Yezîd b. Abdillah b. Vehb b. Zema el-Esedî-Babası Yezîd b. Abdillah b. Vehb-Halası-Halasının annesi Kerîme bnt. el-Mikdâd-Mikdâd b. Amr*" senedi ile nakletmiştir.[3724]

Nüshalar arasındaki farklılıkların *Kitâbu'l-Meğâzî*'de etkin bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere Uhud'dan kaçanların isimlerinin gizlenmesine[3725] ek olarak verebileceğimiz bir diğer örnek; "*Ömer b. el-Hattâb, Saîd [b. el-Âs]'a "Sen benden yüz çeviriyorsun, babanı benim öldürdüğümü mü sanıyorsun?" dedi. [İbn Ebî Hayye'nin nüshasında, Allah'a yemin ederim ki, babanı ben öldürmedim] bir müşriği öldürmekten de*

[3720] Bu eserin tercüme ve baskıları için bkz. Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 18; Horovitz, *el-Meğâzî*, 119-120; Şeşen, "Vâkıdî", *İA*, XIII, 152; Şulul, *el-Vâkıdî*, 121-122

[3721] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, I, 13

[3722] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 633; III, 1084

[3723] bkz. Ensârî, III, 390; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 89; Kazvînî, II, 141

[3724] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 15

[3725] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 278

özür dilemem." dedi"[3726] şeklindeki metindir. İbn Sa'd da, Vâkıdî'nin nüshaları arasındaki farklılıklara işaret etmektedir; "*Ebu Ma'şer'in ve Muhammed b. Ömer'in bazı nüshalarında, Rufâa b. el-Hâf b. Amr b. Zeyd'dir. Allah en iyisini bilir*"[3727]

Eserin telif tarihi konusunda Sülemî, kaynaklarının ölüm tarihlerine ve mescitte ders halkasına yirmi cilt getirmesine dayanarak, Vâkıdî'nin eserini Bağdat yolculuğuna çıkmadan önce telif ettiğini iddia etmektedir.[3728] Bizim kanaatimiz, İbn İshâk da olduğu gibi, Vâkıdî'nin de bir süreç dahilinde eserini telif ettiğidir. Taberî'nin, Vâkıdî'den 188/803 yılına dair haber naklinde bulunduğunu[3729] hesaba katarsak, Vâkıdî'nin Medine'de yazmaya başladığı eserini sonraki yıllarda tamamladığını söylemek mümkündür. Ayrıca Bağdat'a 170/786 yılında, yani kırk yaşında çıktığını kabul edersek, Vâkıdî, İslâm öncesine, siyere dair bölümleri tamamladığını, *Kitâbu'l-Meğâzî*'yi bitirdiğini söylemek biraz güçtür. Sülemî'nin delil olarak getirdiği konularda ise, malzeme toplama ameliyesi ile telifi birbirine karıştırdığı görülmektedir. Vâkıdî'nin, yirmi cilt halinde getirdiği haberler de, eserin telif edildiğine değil, henüz malzemesini topladığına delildir.

5. 6. Metodu

5. 6. 1. İsnâd Kullanımı

Vâkıdî, isnâdlarında sık sık telfike başvurmuştur. Bu konuda anlatılan bir hâdise, onun neden telfike başvurduğunu da gösterir niteliktedir; "İbrahim el-Harbî-Müseybî, "*Bir gün Vâkıdî'ye, "Sen ricâlleri topluyor ve bana fülan, fülan nakletti diyorsun ve tek bir metin getiriyorsun, her biri için ayrı ayrı metinlerini söylesen" dedik. O "Bu uzar" dedi. "Biz buna razıyız" dedik. Bir hafta sonra geldiğinde bize Uhud savaşı için 20 cilt getirmişti. Bunun üzerine, "Önceki gibi yapalım" dedik.*"[3730]

Vâkıdî'nin "dediler ki" (قالوا) ibaresini, İbn İshâk'tan intihal ettiği haberleri ifade etmek için kullandığı yolundaki iddiaya yer vermiştik. Onun bu ibare ile neyi kastettiğini anlamak için kullanım yerlerine bakmak gerekmektedir. Vâkıdî, toplu isnatlarından sonra; "*Hepsi bana bu haberin bir kısmını nakletti…Dediler ki…*"[3731]; "*Haberde bazıları bazılarının haberine dahil oldu. Aynı şekilde onlardan başkaları da bize bunu anlattı. Dediler ki…*"[3732]; *"Her bir taife bu haberin bir kısmını anlattı. Bazılarının bilmediğini bazıları korumuştu.*

[3726] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 92; ayrıca bkz. II, 549, 741-745
[3727] İbn Sa'd, III, 544
[3728] bkz. Sülemî, *el-Vâkıdî*, I, 151-152
[3729] bkz. Bkz. Taberî, *Târîh*, IV, 672
[3730] Zehebî, *A'lâm*, IX, 460; aynı hâdise Hatîbu'l-Bağdâdî'nin Bermekî rivâyetinde, yüz cilt olarak geçmektedir. Bkz. *Târîhu Bağdâd*, III, 7; İbn Seyyidinnâs, I, 69
[3731] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 184
[3732] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 194

Bana verilen bütün haberleri topladım. Dediler ki…"[3733] gibi ibarelerle bunun telfik olduğunu ifade etmektedir.[3734] Bu ibarelerden de anlaşılacağı üzere, "*dediler ki*" ibaresi toplu isnâdındaki kaynaklarına işaret etmektedir. Zira o, bütün eseri boyunca, önce toplu halde kaynaklarını zikretmekte, hemen müteakibinde "*dediler ki*" ibaresi ile haberini anlatmaya geçmektedir. Haber metninde ise, ana kaynaklarının haricinde kendisine ulaşan nakilleri senedleri ile vermekte, haberin ana metne döndüğünü ifade etmek için de tekrar bu ibareye başvurmaktadır. Böylece, her seferinde kaynaklarını tekrarlamak külfetinden kurtulmuş oluyordu.

Vâkıdî'nin *Kitâbu'r-Ridde'*sinin tahkikinin yapan Ebu'l-Hayr, Vâkıdî'nin isnâd ve ricâlleri toplayarak tek bir metin getirmesi yöntemi ile neredeyse ilk dönem Müslüman tarihçiler arasında tek kaldığını iddia etmektedir.[3735] Şüphe yok ki, bu yöntemde Vâkıdî'nin ilk ve tek olması hiçbir şekilde mümkün değildir. Bununla beraber, Vâkıdî'nin toplu isnâda çok sık olarak başvurması, siyer yazıcılığında büyük bir gelişmedir. İsnâdın önemini yitirmeye başladığının işareti olarak da değerlendirmenin mümkün olduğu bu yöntem, Vâkıdî'nin, haberlerini derli toplu sunmasına yardımcı olmuş, haberinin, ikide bir sened zikriyle, bölünmesini engellemiştir.

Vâkıdî'nin, Uhud ve Hayber haberlerinde değişik anlatıları nakletmek için, doğrudan ilk kaynağa atıfla[3736] haberler nakletmesini de, yine onun haberi senedlerle bölmemek, anlatımını uzatmamak arzusuna bağlayabiliriz. Bu nakilleri haberin başındaki kaynaklarından almıştır ve tekrar tekrar sened vermek yerine doğrudan ilk kaynağa atıfta bulunmuştur.

Vâkıdî'nin bu yöntemine bakarak, onun kaynak zikrine önem vermediği şeklinde bir sonuca gitmek yanlıştır. Vâkıdî'nin hem "dediler" ibaresini, hem de senedi aynı anda kullanması, haber kaynağının zikrine önem verdiğini göstermektedir; "*Dediler ki; Vâkıdî dedi ki, "Harce b. Abdillah b. Süleyman-Dâvud İbnu'l-Husayn-Ebu's-Süfyân-Ebu Hureyre…*"[3737] Vâkıdî'nin böyle bir yönteme başvurmasının sebebi, haber metnindeki uyuşmadır. Ana kaynaklarından gelen haber ile farklı yoldan elde ettiği haber uyuştuğu için hem "*dediler*" (قالوا) ibaresini, hem de "*bana rivâyet etti*"(حدثني) ibaresini birlikte kullanmıştır.

Vâkıdî, toplu isnâdlardaki en büyük sıkıntıyı oluşturan "kimin neyi dediğinin belli olmaması" olgusunu en aza indirmek için, haber metninin hangi kaynak esas alınarak

[3733] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 199
[3734] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 346, 352, 354, 363, 395; II, 441, 572, 633, 731, 770, 774, 781; III, 885, 922, 989, 1077, 1088
[3735] Vâkıdî, *K. er-Ridde, (takdim)*, 7. Kendisi de, bu yöntemin Zührî ve İbn İshâk tarafından kullanıldığını ifade etmiştir. Bkz. Vâkıdî, *K. er-Ridde, (takdim)*, 27
[3736] Uhud için bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 254, 255, 257, 258, 260, 261, 266, 266, 276…; Hayber için bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 634, 636, 638-639, 646
[3737] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 262

nakledildiğini belirtmiştir; "*Ve ondan başkası da bu seriyyenin haberini anlattı, hâdisenin temeli Ömer b. Osman-Seleme'nin haberidir. dediler ki…*"[3738]; "*Hepsi bu haberin bir kısmını rivâyet ettiler. Haberin temeli İbn Ebî Habîbe'dir. Dediler ki…*"[3739] "*Haberin temeli İbn Rûmân, Âsım ve diğerleridir*"[3740] Bir nevi günümüz araştırmacılarının dipnotlarda temel kaynağın zikrinden sonra kullandıkları "*ayrıca bkz.*" ifadesini karşılayan bu yöntem, tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk olarak Vâkıdî tarafından kullanmıştır.

Vâkıdî'nin kullandığı bir diğer ibare ise, "*denilir ki*" (يقال) ibaresidir. Vâkıdî'nin bu ibaresi, haberin zaafına işaret etmemektedir. Zira, Vâkıdî bazı durumlarda bu ibare ile verdiği haberi, senedi ile zikrettiği haberlere tercih etmiştir. Muhtemelen, Vâkıdî bu ibareyi kaynağını zikretmek istemediği haberler için kullanmıştır.

İbn İshâk'ın sık olarak kullandığı "*iddia etti/ler*" (زعموا) ibaresine Vâkıdî, çok ender başvurmuştur; "*…İnsanlar onun tövbe ettiğini iddia eder. Hârice b. Zeyd b. Sâbit ise onun tövbesini inkar ederdi ve "Rezilliğine ölünceye kadar devam etti" derdi*"[3741]

Hadis tahammül lafızlarından olan, "*bana rivâyet etti*(حدثني)" ile "*bize rivâyet etti*(حدثنا)"yi Vâkıdî aynı anlamda kullanmıştır; "*…Hepsi bu haberden bir kısmını bana rivâyet etti*(حدثني). *Bazıları bazılarından daha iyi korumuştu. Aynı şekilde isimlendirmediklerim de bize rivâyet etti*(حدثنا). *Dediler ki…*"[3742]

Vâkıdî bazen senedindeki kaynağı hakkında doğrudan veya kaynağı aracılığı ile bilgi vermiştir; "*İbn Ebî Sebre-Hâlid b. Rabâh-Ya'kûb b. Ömer b. Katâde-Nemle b. Ebî Nemle Ebu Nemle'nin ismi Abdullah b. Muâz'dı. Onun babası Muâz, Berâ b. Ma'rûr'un anne tarafından kardeşi idi*"[3743]; "*Kendisine Abdulmelik b. Vehb denilen Nâciyye b. el-A'cem çocuklarından bir adam*"[3744] gibi.

Vâkıdî, ilk olarak İbn İshâk'ın kullandığı, aynı metne sahip haberi farklı senedlerle zikretme yöntemine de başvurmuştur. Benî Kureyza haberinde senedle Sa'd b. Muâz'ın hakem tayin edilmesini anlatırken,[3745] başka bir senedle habere, önceki senedin kaldığı yerden devam etmiştir.[3746] Yine, Ebu Süfyân'ın önünden fetih ordusunun geçirilmesi rivâyetinde de aynı metin olduğu anlaşılan haberi, iki farklı senedle vermiştir.[3747] İbn İshâk da olduğu gibi,

[3738] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 340
[3739] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1025
[3740] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 435
[3741] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1010
[3742] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1088
[3743] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 238
[3744] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 588, 701; ayrıca bkz. I, 88, 262, 408; II, 556
[3745] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 510-511
[3746] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 511
[3747] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 816-820

Vâkıdî'nin de neden böyle bir yönteme başvurduğunu tespit etmek zordur. Ancak İbn İshâk'ın aksine intihal suçlamasına maruz kalan Vâkıdî'nin, bu yönteme başvurma sebebini, kaynak olarak mevcut olan bir siyer eserini değil de, kendi orijinal kaynaklarını kullandığını, haberini, kendi kaynaklarından bizzat aldığını gösterme arzusuyla açıklamak mümkündür.

5. 6. 2. Kaynak Kullanımı

Vâkıdî, *Medine ehli*nin görüşlerine de yer vermektedir; "*Bu yanımızda sebt olandır. Medine ehlinin aynı görüşte olduğunu gördüm.*"[3748] Ancak Vâkıdî'nin *Medine ehli*nden kastettiği açık değildir. Resulullah'ın kaç defa haccettiği konusunda naklettiği rivâyet de, bu tabir üzerindeki karmaşayı göstermektedir; "*İbn Ebî Sebre-Hâris b. el-Fudeyl, "Saîd b. el-Müseyyib'e, "Resulullah(sav) vefat edinceye kadar kaç defa haccetti?" diye sordum. O, "Medine'de bir defa" dedi. Hâris, "Ebu Hâşim Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'ye sordum. O, "Hicretten önce Mekke'de ve Nübüvvetten sonra Medine'de" dedi. Mücâhid, "İki hac, hicretten önce" dedi. Yanımızda ma'ruf olan, beldemiz halkının üzerinde toplandığı hac Medine'den bir kere olduğudur. O da insanların veda haccı dediği hacdır*"[3749] Bu anlatıma göre, Medineli olan alimler "*belde halkından*" sayılmadıklarıdır. Kanaatimizce Vâkıdî, bu ibareyi görüşünün sıhhatine delil olarak kullanmıştır. Yoksa, gerçek anlamda bir "*Medine halkı*" "*belde halkı*" gibi atıf kaynakları söz konusu değildir ve bunlar arasında da görüş birliğinden söz etmek mümkün görünmemektedir.

Vâkıdî'nin kaynakları arasında, dolaylı yoldan da olsa, ehl-i kitaptan kişiler yer almıştır. Nitekim kaynakları aracılığı ile, bir Yahudi'nin[Hâris'in oğlu Ebu Zeyneb], Hayber günü babasını, Ebu Dücâne'nin öldürdüğünü söylediğini nakleder.[3750] Vâkıdî, çok ender olmakla beraber, kabile rivâyetlerine de yer vermiştir. Huzâa'dan Umeyr b. Abdiamr'la ilgili bir haber verdikten sonra, "*Bunu bana, Huzâa'dan ihtiyarlar naklettiler*"[3751] diyerek kaynak kabileye işaret etmiştir.

Vâkıdî, kimi zaman kaynağından ne zaman işittiğini de ifade etmiştir; Hz. Ali'nin Uhud günü söylediği recez hakkında, "*Bunu Esbağ b. Abdilazîz'den çocukken işittim. O, Ebu Zinâd'dan daha büyüktü*"[3752] diyerek habere ulaştığı dönemi belirtmiştir.

Daha önceki siyer kaynaklarında görülen, "*arkeolojik rivâyetler*"e Vâkıdî'nin nakillerinde de rastlamak mümkündür; "*Kılıç, Muhammed b. Mesleme ailesinin yanında idi.*

[3748]Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 720
[3749] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1088-1089
[3750] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 654
[3751] İbn Sa'd, III, 168
[3752] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 289

Üzerinde bilinmeyen bir yazı vardı. Onu Teymâ Yahudilerinden bir Yahudi okudu. "Bu Merhab'ın kılıcıdır. Onu tadan helak olur" yazılı idi"[3753]

5. 6. 3. Vesika Kullanımı

Vâkıdî, eserinde bir çok vesika zikretmiştir. Kendisi, Resulullah'ın mektuplarına, anlaşmalarına yer vermekle kalmamış, aynı zamanda özel mektuplara, vasiyetnamelere de yer vermiştir. Dolayısı ile, dönemin sosyal ve ekonomik hayatına dair kıymetli bilgiler içeren bu vesikaların, bir sonraki nesle aktarılmasında, Vâkıdî'nin rolü büyüktür. Bu vesikalar arasında, kaynaklarına dayanarak naklettikleri kadar, bizzat kendisinin istinsah ettikleri de vardır; Hz. Muhammed'in, Hâris b. Amr b. Kurayt'a mektubunu ve onların mektuba yaptıklarını anlattıktan sonra,[3754] "*Vâkıdî dedi ki, "Mektubun bir kısmını gördüm. Kelimeler belli değildi*"[3755] Resulullah'ın Ezruh halkı ile yaptığı anlaşma metnini anlatırken de, "*Ezruh anlaşmasını yazdım. Onda şu vardı…*"[3756]

Kendisi, bunlardan bazılarının metnini verirken, bazılarının ise sadece içeriği hakkında bilgi vermekle iktifa etmiştir. Vâkıdî'nin eserinde zikrettiği vesikalar şunlardır;

1- Medineli Müslümanların Mekke'deki Müslümanlara, haklarında nâzil olan ayetleri bildirdikleri mektupları,[3757]

2- Ebu Süfyân'ın Resulullah'a ve Resulullah'ın da Ebu Süfyân'a mektubu,[3758]

3- Hz. Peygamber'in, Rıfâa' b. Zeyd el-Cuzâmî'ye ve kavmine verdiği eman anlaşmasının metni,[3759]

4- Hudeybiye anlaşmasının metni,[3760]

5- Ebu Basîr hakkında Mekkelilerin Resulullah'a yazdıkları mektup,[3761]

6- Hz. Ömer'in Mekke'deki Müslümanlara, Ebu Basîr'e katılmaları konusunda yazdığı mektup,[3762]

7- Kureyş'in Ebu Basîr'i ve adamlarını kabul etmesi için Resulullah'a yazdıkları mektup,[3763]

8- Resulullah'ın, Hayber humsundan, kimlere ne kadar pay verdiğine dair vesika,[3764]

9- Fedek halkı ile yapılan anlaşma,[3765]

[3753] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 656
[3754] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 982-983
[3755] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 983
[3756] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1032
[3757] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 73
[3758] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 492-493
[3759] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 557
[3760] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 611-612
[3761] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 624-625
[3762] Vâkıdî, *el-Meğâzî*,II, 627
[3763] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 629
[3764] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 694-695

10- Teyma Yahudileri ile yapılan anlaşma,[3766]

11- Resulullah'ın, Hayber'de öldürülen Müslümanlar konusunda yazdığı mektup,[3767]

12- Velîd b. el-Velîd'in kardeşi Hâlid'i İslâm'a çağırdığı mektubu,[3768]

13- Resulullah'ın Huzâa'ya yazdığı mektup,[3769]

14- Sa'd'ın, oğlu Kays'a bahçe verdiğine dair yazdığı vesika,[3770]

15- Abdulmuttalib b. Hişâm'ın Huzâa ile Cahiliyede yaptığı anlaşma,[3771]

16- Resulullah'ın Hudeybiye'de Büreyde b. el-Husayb'in kabilesine[Eslem kabilesi] verdiği eman,[3772]

17- Hâtıb b. Ebî Beltea'nın Kureyş'i uyardığı mektubu,[3773]

18- Müslüman olduklarında Sakîf heyetine verilen ahid,[3774]

19- Resulullah'ın Sakiflilere yazdığı mektup,[3775]

20- Resulullah'ın Hârise b. Amr b. Kurayt'a yazdığı mektup,[3776]

21- Hz. Muhammed'in Ukeydir b. Abdilmelik'le yaptığı anlaşma,[3777]

22- Resulullah'ın Yuhanna b. Ru'be ile Eyle halkı adına yaptığı anlaşma,[3778]

23- Ğassân meliki Hâris b. Ebî Şemir'in, Ka'b b. Mâlik'i ülkesine çağırdığı mektubu,[3779]

24- Yemen Seriyyesinde Hz. Ali'nin, Hz. Muhammed'e yazdığı mektubu,[3780]

25- Zekat oranları ile ilgili Resulullah'ın emirlerini ihtiva eden vesika,[3781]

26- Urve b. ez-Zübeyr'in, İbn Huneyd'e yazdığı mektup.[3782]

Vâkıdî'nin, *Dume ehlinden bir ihtiyar*dan, Hz. Muhammed(sav)'in Ukeydir b. Abdilmelik'e yazdığı anlaşmanın metnini nakletmesi,[3783] onun vesika taraması yaptığını gösterir.

[3765] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 706-707
[3766] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 711
[3767] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 714
[3768] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 747
[3769] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 749-750
[3770] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 776
[3771] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 781-782
[3772] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 782
[3773] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 797-798
[3774] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 967
[3775] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 973
[3776] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 982
[3777] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1028, 1030
[3778] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1031
[3779] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1051-1052
[3780] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1081
[3781] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1084
[3782] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 631-632
[3783] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1030

5. 6. 4. Şiir Kullanımı

İbn İshâk'la karşılaştırdığımız zaman Vâkıdî, oldukça az şiir zikretmiştir. Sülemî, Vâkıdî ile İbn İshâk'ı şiir konusunda kıyaslarken ilginç bir örnek verir; "*Buna göre, Vâkıdî, yaklaşık 297 beyit zikretmektedir. Oysa, İbn İshâk sadece Bedr günüyle alakalı olarak 393 beyit zikretmiştir*"[3784]

Burada eserin orijinalinde daha çok şiir olduğunu belirtmemiz gerekir. Ancak, eserin müstensihlerinden biri veya bir kaçı bunları çıkarmıştır. Nitekim, atıfta bulunduğu bir çok şiirin metni bulunmamaktadır; "*Ebu Süfyân kaçtı…Bu, Ebu Süfyân'ın sözünde anlatılır..*"[3785]; "*Ona Ebu Süfyân b. el-Hâris b. Abdilmuttalib cevap verdi*"[3786]; "*Hendek Konusunda söylenen Şiirler*"[3787] "*Hassân b. Sâbit, Sa'd b. Muâz'a mersiye söyledi*"[3788]; "*Denilir ki, o bunu Lât konusunda söyledi. Hassân b. Sâbit dedi ki…*"[3789] gibi şiirlere atıfta bulunulmasına, başlıklar konulmasına rağmen şiirler zikredilmemiştir. Aynı şekilde, "*Hayber konusunda söylenen şiirlerden*" demesine karşın Nâciye b. Cündeb'in iki-üç beytinden başka bir şiir zikredilmemiştir.[3790] Anlaşılan o ki, bu şiirleri, müstensihler, metinlerinden çıkarmışlardır. Şayet râviler çıkarmış olsaydı, bunların varlığına işaret etme lüzumunu hissetmezlerdi. Netice itibariyle, râviler Vâkıdî'nin şiirlerini zikretmişler, ancak müstensihlerden bir veya bir kaçı bunları gereksiz görerek, nüshalarına almamışlardır. Vâkıdî'nin eserinden çıkartılan bu şiirlerin neredeyse tamamının İbn İshâk'ta yer aldığını da ayrıca belirtelim.

Vâkıdî, şiiri nadiren delil olarak kullanmıştır. Hatta sadece bir yerde, Süheyl b. Amr'ın Bedr esirleri arasında olduğuna dair, Mâlik b. Duhşem'in şiirini[3791] delil olarak getirmiştir. Ayrıca Nâfi b. Büdeyl b. Verka'nın şiirinden sonra, "*Ashabımızdan onun sebt olduğunu işittik*"[3792]; Âsım b. Sâbit'in şiirinden sonra, "*Ashabımızdan onu reddeden birini görmedim*" [3793] gibi ifadelerle şiirin sıhhati hakkında da, bilgiler vermiştir. Vâkıdî, şiirlerdeki farklı varyantlara da işaret etmiştir.[3794]

[3784] Sülemî, *el-Vâkıdî*, I, 253; Vâkıdî'nin Meğâzî'de zikrettiği şiirler ve beyitlerin listesi için bkz. Sülemî, *el-Vâkıdî*, I, 251-252
[3785] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 274
[3786] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 391
[3787] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 496
[3788] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 531
[3789] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 874
[3790] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 701
[3791] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 143
[3792] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 353
[3793] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 356; ayrıca bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 191, 192
[3794] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 124

5. 6. 5. Ayet Kullanımı

Vâkıdî de selefleri gibi anlatımlarında ayetlerden azami ölçüde istifade etmiştir. O, verdiği ayetlerin tefsirlerini de yapmıştır.[3795] Ancak o, İbn İshâk'ın aksine, ayet açıklamalarını kaynaklarına dayandırmaya gayret göstermiş, farklı görüşlere de yer vererek İbn Mesûd, İbn Abbâs gibi sahabîlerin açıklamalarına atıflarda bulunmuş,[3796] nakillerindeki bilgilerden faydalanmıştır. [3797]

Vâkıdî'nin, Kur'ânî anlatımı tarihî anlatıma çevirdiği durumlar da vardır. Tebük seferinde kendisinden binek isteyenlere, Resulullah'ın cevabını ayetten vermektedir; "*Ağlayanlar-7 kişiydiler- Resule gelerek, kendilerini taşıyacak binek istediler. Onlar ihtiyaç sahibi idiler. Resulullah(sav), "Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum"* [3798] *deyince ağlayarak geri döndüler*"[3799]

5. 6. 6. Rivâyetleri

Vâkıdî'nin fıkha karşı olan özel ilgisinin izlerini eserinde görmek mümkündür. Bu açıdan o, hâdiselerin fıkhî boyutuna, İbn İshâk'tan daha fazla yer vermiştir; ilk korku namazının ne zaman kılındığını tespit etmeye yönelik rivâyetleri,[3800] namazın ilk nasıl kılındığı,[3801] Hayber'de haram kılınan etler,[3802] binek üzerinde namaz,[3803] teyemmümün nasıl alındığı,[3804] Benî Nadîr[3805] ve Benî Kureyza[3806] arazî ve ganimetleri hakkında Resulullah'ın uygulamaları, hacla[3807] ve ihramlı[3808] ile ilgili hükümler, içki satışının haramlığı,[3809] muta nikahının yasaklanması,[3810] Fetih günü nelerin yasaklandığı,[3811] Resulullah'ın Mekke'de namazları kısaltması,[3812] sadakalarla ilgili hükümler,[3813] azille ilgili hüküm[3814] gibi anlatımlar onun fakih kişiliği ile doğrudan alakalı haberlerdir. Vâkıdî, fıkıh konusundaki bilgisine

---

[3795] bu konuda bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 131-136, I, 319-329, 380-383; II, 618-624; III, 1022-1025, 1060-1076
[3796] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 319-329, 380
[3797] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1060-1076; ayrıca bkz. III, 1022-1025
[3798] 9/Tevbe, 92
[3799] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 993
[3800] İlk olarak Zatu'r-Rıkâa Gazvesinde kılındığına dair bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 396, 583; Hudeybiye'de kılındığına dair bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 583
[3801] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 396; II, 546
[3802] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 661
[3803] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 398
[3804] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 435
[3805] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 377-378
[3806] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 521-525
[3807] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 735-737; III, 1089, 1092, 1095-1099, 1101-1110, 1113-1114
[3808] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 576, 577-578
[3809] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 864, 865
[3810] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 865
[3811] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 864-865
[3812] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 871
[3813] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1084-1085
[3814] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 413

dayanarak haber tercihlerinde de bulunmuştur. Nitekim, Hayber'de Resulullah'ın arazi uygulaması ile ilgili kendisine ulaşan farklı görüşleri naklederek, tercihini belirtmiştir.[3815]

Vâkıdî'nin rivâyetleri arasında da, Resulullah'ın mucizelerine dair nakiller bulmak mümkündür. Bunlar arasında; Yahudi Hıbrlarının Nebî'yi haber vermeleri,[3816] Resulullah'ın yemeğe elini koyunca bereketlenmesi,[3817] Ukkâşe'ye verdiği sopanın, uzun bir kılıca dönmesi,[3818] bir avuç taş ile müşriklerin yenilmesi,[3819] hurmanın çoğalması,[3820] az bir yemekle Hendek'teki ordunun doyması,[3821] su dökülünce kayanın parçalanması,[3822] gelecekteki fetihleri haber vermesi,[3823] az bir suyun çoğalması,[3824] çakıl taşının kuyuya atılmasıyla suyun çoğalması,[3825] Katâde b. en-Nu'mân'ın gözünü yerine koyması,[3826] minberden Mu'te'yi anlatması[3827] gibi haberlerini zikredebiliriz.

Daha önceki siyer kaynaklarında olduğu gibi Vâkıdî'de de, melek, cin ve şeytanın doğrudan hayata müdahale ettiği rivâyetlere, mitolojik anlatılara rastlamak mümkündür; İblis'in denize girmesi,[3828]; Meleklerin bulut içinde görülmeleri, inmeleri,[3829] Bedr Savaşında meleklerin rüzgarla beraber gelmeleri, sağ ve sol cenaha yerleşmeleri,[3830] Meleklerin, Resulullah'ın etrafında savaşmaları, meleğin müşrik öldürmesi ve esir alması,[3831] Kureyş'in, Bedr'e çıktıklarında, işittikleri bir şiir,[3832] Cuâl b. Süraka suretindeki İblisin, üç kez "*Muhammed öldürüldü*" diye bağırması,[3833] Uhud'da, Meleğin atması için Sa'd'a ok vermesi,[3834] Bir meleğin Musab b. Umeyr suretine girerek sancağı alması,[3835] Hendekte Güney Rüzgarının Kuzey Rüzgarına giderek, Resulullah'a yardıma gitmesini söylemesi,[3836] Sa'd b. Muâz'ın kabri için kazılan topraktan misk kokusunun gelmesi ve toprağın miske

[3815] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 691-693
[3816] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 479
[3817] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 330
[3818] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 93
[3819] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 95
[3820] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 476; III, 1036
[3821] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 452, 476-477
[3822] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 452
[3823] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 449; ayrıca bkz. 460
[3824] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 587; III, 1040
[3825] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1034
[3826] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 242
[3827] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 761
[3828] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 71, ayrıca bkz. 75
[3829] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 78
[3830] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 57
[3831] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 78-79
[3832] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 119-120
[3833] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 232
[3834] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 234
[3835] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 234
[3836] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 476

dönüşmesi[3837] gibi. Görüleceği üzere, bu türden anlatılar, önceki siyer müelliflerine oranla Vâkıdî'de belli bir artış göstermiştir. Bütün bu rivâyetler siyer malzemesinin genişleme süreci hakkında da bilgi vermektedir. İbn İshâk'ta yer almayan bu türden rivâyetlerin, Vâkıdî tarafından nakledilmesi, kussas anlatılarının, mitolojik unsurların, siyer malzemesine dahil olduğu dönemi tespit açısından önemlidir. Vâkıdî'de, başka kültürlerden aşırılan unsurlar, İslâmî bir kimliğe büründürülerek nakledilmiştir; Uhud şehitlerini taşıyan bir devenin Medine'ye çevrilince çöktüğü, Uhud yönüne çevrilince hızla ilerlediği[3838] rivâyetinde, Fil ordusundaki filin yerini deve alırken, Uhud şehitlerinden, Abdullah b. Amr b. Haram'ın kabrinde, hâlâ yarasını eliyle tuttuğu, elinin çekilmesi ile yaranın kanaması[3839] rivâyetinde ise, Abdullah b. es-Sâmir'in[3840] yerini Abdullah b. Amr almıştır.

5. 5. 6. 1. Sosyal Hayata Dair Anlatıları

Vâkıdî, daha önceki siyer kaynaklarına oranla sosyal hayata dair daha az bilgi vermektedir; Sahabenin, Uhud şehitlerinin kabirlerini selamlamaları,[3841] Sa'd b. Muâz'ın mescitte kurulan Kuaybe bnt. Sa'd b. Utbe'nin çadırında tedavi görmesi,[3842] Resulullah'ın, "*Efendinizin önünde kalkın*" sözü,[3843] Hayber'in fethinde Kureyşlilerin kendi aralarında kimin kazanacağı konusunda iddiaya girmeleri,[3844] Müslümanların bir ağacın altında eğlence yapmak istemeleri,[3845] Sakîf ölüleri arasında sünnetsiz bir kölenin bulunması[3846] gibi oldukça az bilgi vermektedir. Bunun nedeni de, eserin içeriği ile doğrudan alakalıdır.

5. 5. 6. 2. Neseb-Listeler

Vâkıdî, eserinde oldukça az neseb zikretmektedir.[3847] Hatta, İbn İshâk'la karşılaştırınca neredeyse hiç vermemektedir. Vâkıdî'nin neseb zikretmemesi, bu konudaki bilgisinin yetersiz olması ile veya neseb bilgilerini gereksiz görmesi ile açıklanabilir. Ancak,

---

[3837] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 528; ayrıca bkz. Hayberlilere yardım etmeyi düşünen Ğatafanlıların, nereden geldiklerini bilmedikleri bir sesin, onlara "*Kalın*" demesi(Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 651), Uzzâ'dan çıkan siyah kadının şiiri(Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 873), Tebük Seferinde bir cinin yılan şeklinde gelerek selam vermesi(Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1015), Hz. Hamza'nın kabrine selam vermeleri, selamlarını alan bir ses işitmeleri (Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 314), Âmir b. Fuheyre'nin gökyüzüne yükselmesi (Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 349), Huneyn Savaşında, Allah'ın yardımının karıncalar şeklinde gelmesi(Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 905), Huneyn'de, Resulullah'ın attığı çakıl taşlarının hepsinin gözüne girmesi, gökle yer arasında beyaz kişilerin görülmesi (Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 906), ganimetten çalan Muhallim b. Cessâme'nin gömülünce toprak tarafından dışarı atılması(Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 921), Benî Mustalık'tan bir adamın atlar üzerinde beyaz adamlar görmesi(Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 409).

[3838] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 265-266

[3839] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 267

[3840] bkz. İbn Hişâm, I, 36-37

[3841] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 313-314

[3842] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 510

[3843] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 511

[3844] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 701

[3845] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 890-891

[3846] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 911

[3847] Ümmü Hâşim'in soyu için bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 813; İbn Huneyde'nin nesebi için bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 907

kaynaklarından da neseb bilgileri aktarmamış olması, ikinci ihtimali kuvvetlendirmektedir. Pekalâ Vâkıdî, pratikte bir faydası olmayacağı düşüncesinden, hâdiseye konu olan şahısların nesebleri üzerinde durmamış olabilir. Döneminde kabile otoritesinin zayıflamaya başlamış olması da, bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Buna karşın Vâkıdî eserinde bir çok liste vermiştir. Bunlar;

1- Abdullah b. Cahş'la beraber seriyyeye katılanlar,[3848]

2- Esirleri için fidye getirenlerin isimleri,[3849]

3- Bedr; çıkarken, develere sırayla binenlerin,[3850] müşriklere yemek yedirenlerin,[3851] esir alınanların,[3852] şehit Müslümanların,[3853] öldürülen Müşriklerin[3854] ve katılan Kureyş ve Ensâr'ın[3855] isimleri,

4- Uhud; kadınları ile beraber çıkan Kureyşlilerin,[3856] ok atanların,[3857] şehit Müslümanların [3858] ve öldürülen Müşriklerin[3859] isimleri,

5-Bi'ru Maûne'de şehit olanlar,[3860]

6- Hendek; şehit olan Müslümanlar[3861] ve ölen Müşriklerin isimleri,[3862]

7- Uyeyne b. Hısn'ın seriyyesine katılanlar,[3863]

8- Muhammed b. Mesleme'nin seriyyesine katılanlar,[3864]

9- Hayber; şehit olan Müslümanların isimleri,[3865] Hz. Ömer zamanında Hayber'deki hisse sahipleri,[3866]

10- Hz. Ömer zamanında Vâdi'l-Kurâ'dan pay alanlar,[3867]

11- Mu'te'de şehit olanlar,[3868]

12- Huneyn'de şehit olanlar,[3869]

[3848] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 19
[3849] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 129
[3850] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 24
[3851] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 144-145
[3852] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 138-144
[3853] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 145-146
[3854] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 147-152
[3855] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 152-172
[3856] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 202-203
[3857] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 243
[3858] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 300-303, 306-307
[3859] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 307-309
[3860] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 352-353
[3861] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 495-496
[3862] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 496
[3863] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 538, 541
[3864] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 551
[3865] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 699-700
[3866] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 718-719
[3867] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 721
[3868] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 769

13- Tâif'te şehit olanlar,[3870]

14- Ci'rane'de kimlere ne kadar verildiği[3871] gibi isim listeleridir.

Vâkıdî, bu listeleri oluştururken bazılarını kendisi özel gayreti ile oluşturmuşken bazılarını da doğrudan kaynaklarından almıştır. Kaynaklarının değişkenliğinden ve tek bir liste halinde zikretmemesinden dolayı, Bedr'e çıkışta yemek yedirenlerin isim listesini kendisinin hazırladığını söyleyebiliriz. Vâkıdî, kendisinden önceki listeleri geliştirmeye de çalışmıştır. Nitekim, Bedr'de öldürülen müşrik isimlerini senedsiz olarak zikretmesine karşın, kimin kimi öldürdüğünü tespitine çalışarak,[3872] söz konusu listeyi geliştirmiştir.

Vâkıdî, Bedr'e katılanların isim listesini verirken, bir çok yerde açıklama yapma ihtiyacı duymuştur. Onun, "*Bu dört kişi hakkında…bir birlik yoktur*"[3873]; "*Onu bütün kaynaklar sayar*"[3874]; "*Hureyş Bedr'e katıldı. Ashabımız bu görüştedir*"[3875] gibi ifadelerinden hareketle, listeler arasında bir karşılaştırma yaptığını söyleyebiliriz. Vâkıdî'nin verdiği listelerinden anlaşıldığı kadarıyla, ilk siyer müelliflerinin liste kaynakları arasında dîvânlar yer alırken, sonraki tarihçiler seleflerinin nakillerine dayanmakla iktifa etmişlerdir.

5. 5. 6. 3. Coğrafî Bilgiler

Daha önceden Vâkıdî'nin, hâdiselerin olduğu yerleri tespit etmeye ne kadar önem verdiğini ve buralara şahsî gözlemler için gittiğini belirtmiştik.[3876] Öyle ki, onun bu konudaki özel gayretlerine binâen Jones, "*Burada Vâkıdî'nin getirmiş olduğu coğrafî ayrıntıları gerçekte, Arap Coğrafya Literatürünün ilk merhalesi olarak addedebiliriz.*"[3877] demektedir. Bununla beraber, İbn İshâk'ın rolünün unutulmaması gerektiği kanaatindeyiz. Zira o, Vâkıdî'den daha önce hâdiselerin coğrafî konumlarının zikrine yer vermiştir.

Vâkıdî'nin eserinde bir çok coğrafî konum bilgilerine rastlamak mümkündür; "*Râbiğ, Kudeyd yolu üzerinde, Cuhfe'den 10 mil uzaktadır*"[3878]; "*en-Nehbâr, sahil üzerinde Zu'l-Merve'nin arkasındadır*"[3879]; "*Ravha, Medine yönünde çıkıldığında sağ tarafta iki mil uzaktadır…*" [3880]; "*el-Kanât; Bu gün Teymîlerin saraylarının yanındaki su kanalı*"[3881] gibi.

[3869] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 922
[3870] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 938
[3871] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 945-946
[3872] Bu konuda 30 sened zikretmiştir. Bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 156-157
[3873] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 101
[3874] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 154
[3875] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 166; ayrıca bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 91, 101, 150, 151, 153, 169, 172
[3876] bkz. Terhînî, 56; Şurrâb, 82
[3877] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, I, 31-32
[3878] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 10
[3879] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 19
[3880] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 40
[3881] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 250; Vâkıdî'nin diğer coğrafî tanımlamaları için bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 17, 23, 43, 97, 113, 117, 183, 205, 207, 219; II, 536

Ayrıca Müslüman ordusunun Bedr,[3882] Hayber[3883] ve Tâif[3884] gibi yerlere gidiş güzergâhlarını da vermekte, güzergâhlara dair coğrafî ayrıntılar zikretmektedir. Vâkıdî'nin bu şekildeki ayrıntılı bilgiler vermesi, bu yerlerin çoğuna gittiğinin göstergedir.

5. 6. 7. Tarih Zikri

Vâkıdî'nin *Meğâzî*'sinin en mümeyyiz vasfı, zikrettiği tarihlerde mütekâmil bir düzen sağlamış olmasıdır.[3885] Vâkıdî, zikrettiği tarihleri -gün, ay, yıl- olarak ayrıntılı bir şekilde vermiştir. Burada, karşımıza ciddi bir sorun çıkmaktadır. O da, bu tarihlerin başlangıçtan itibaren olup olmadığı meselesi, başka bir ifadeyle, bu tarihleri Vâkıdî'nin imâli mi, yoksa tespiti mi olduğu meselesidir. Bu konu üzerinde duran Jones, Vâkıdî'nin, en küçük olayların tarihini bile, sadece kendisinin vermesi ve teyit edici başka delillerin bulunmamasından hareket ederek, tarihlendirme konusunda Vâkıdî'nin şahitliğinin ihtiyatla karşılanması gerektiğini söyler.[3886] Nitekim Vâkıdî'nin zikrettiği bazı tarihlerde çelişkiye düştüğü görülmüştür. Vâkıdî'nin hâdiseleri tarihlendirme metodunun, İbn İshâk'tan daha iyi olduğunu söyleyen M. Jones, Vâkıdî'nin tarihlendirmelerindeki hatalarının listesini zikretmeyi ihmal etmez;

a-Ka'b b. Eşref'in öldürülme haberi: Vâkıdî "*Nebî, onlarla birlikte el-Bakî'ye kadar yürüdü…Onlar, Rebîulevvel'in 14. gecesi Hicretin 25. ayı başında yola çıktı*"[3887] demektedir. Fakat o, Zu Emerr hâdisesini anlatırken Nebî'nin Medine'den Ğatafan'a, "*Perşembe günü, Rebîu'l-Evvel'in 12'sinde çıktı*"[3888] demektedir. Nebî'nin çıktıktan iki gün sonra Muhammed b. Seleme'yi uğurlamasına imkan yoktur.

b-Bahrân Gazvesi: *Meğâzî*'nin el yazması iki nüshasında, iki farklı tarih verilmiştir. Birinde Cemâdiyelûlâ, ikincisinde ise Cemâdiyelahir geçmektedir.

c-Recî' Gazvesi: Tarihi olarak, hicretin 36. ayı olan Safer ayının başını verir.[3889] Müslümanlar üzerine yapılan bu saldırının Süfyân b. Hâlid b. Nebîh el-Hüzelî'nin öldürülmesinden sonra olduğunu söyler. Fakat başka bir yerde Süfyân b. Hâlid'in öldürülmesini hicretin 54. ayı olarak verir.[3890]

[3882] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 21, 26
[3883] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 638
[3884] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 924
[3885] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, I, 32
[3886] bkz. Jones, Marsden, "İlk Kaynaklara Göre Peygamber'in Savaşlarının Kronolojisi(Bir Metin Tahlili)", çev: Kasım Şulul, *Harran ÜİFD*, II, (2001), 115-164, 138
[3887] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 189
[3888] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I,193
[3889] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 354
[3890] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 531

d-Kurtâ Gazvesi: "*Muhammed b. Mesleme; "Muharrem'in 10. gecesinde 55. ayda çıktım" dedi*"[3891] naklini veren Vâkıdî başka bir yerde "*54. ay*" demektedir.[3892]

e-Benî Lihyân Gazvesi: Nebî'nin Medine'den 6. yılın Rebîulevvel hilalinde çıktığını söyler.[3893] Fakat hâdisenin sonunda 6. yılın Muharrem'i olarak tarihlendirir.[3894] Bu gazve ile ilgili olarak, "*Hubeyb b. Adî o gün, Mekke'de Kureyş'in elindeydi*" der. Bununla beraber o Hubeyb'in öldürülmesini Recî' Gazvesi haberinde nakleder. Bunu da 4. yılın Safer ayı[3895] olarak tarihlendirmiştir.[3896]

Vâkıdî'nin kendisine ulaşan farklı haberleri zikretmekle bu tür çelişkilere düştüğü, râvi veya müstensihlerin de bu hatalarda belli oranda pay sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Vâkıdî'yi herhangi bir şeyle itham etmemekle beraber, Jones'un ifade ettiği tarihlendirme konusunda Vâkıdî'nin ihtiyatla karşılanması gerektiği görüşüne katılmaktayız. Bununla beraber Vâkıdî'nin hâdiselerin başında tarih zikretmeyi ihmal etmemesi, İslâm tarihçiliği açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Vâkıdî, her hâdisenin tarihini zikretme konusunda seleflerine üstünlük kurduğu gibi,[3897] kendisinden sonraki tarihçileri de, olumlu anlamda etkilemiştir.

5. 6. 8. Tenkit

Kendisinden önceki siyer müelliflerinin-özellikle de İbn İshâk'ın-aksine haberin sıhhati konusunda görüşünü en çok dile getiren şahıs Vâkıdî'dir. Burada şunu belirtelim ki, Vâkıdî'nin tercihlerinde, "*ashabımız*" dediği kaynaklarının büyük etkisi vardır. Öncelikli olarak onların görüşlerine dayanmıştır. Bu da onun, sıradan bir nakilci değil, bilakis haberler üzerinde tercih ve tenkidini –velev kaynaklarına dayanarak dahi olsa- açıklamaktan çekinmeyen bir müellif olduğunu göstermektedir.

Vâkıdî, konu ile ilgili farklı haberleri zikrettikten sonra tercihini belirtmektedir. Oysa İbn İshâk, tercih ettiği haberi zikretmekte veya tercih yapamadığı durumlarda farklı rivâyetleri naklederek "*Allah en doğrusunu bilir*" ifadesi ile tercih hakkını okuyucuya bırakmakta idi. Vâkıdî, bu ibareyi neredeyse hiç kullanmamıştır. Kendisi, iki haber karşısında ya sessiz kalmış ya da tercihini belirtmiştir.

[3891] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 534
[3892] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 531
[3893] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 535
[3894] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 537
[3895] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 354
[3896] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, (*takdîm)*, I, 32-33; Jones, "İlk Kaynaklara Göre Peygamber'in Savaşlarının Kronolojisi", 141; Jones'un bu eleştirisinin tenkidi için bkz. Sülemî, *el-Vâkıdî*, I, 237-247; *K. Meğâzî*'de zikredilen gazve ve seriyyelerin kronolojik sıralaması ile ilgili liste için bkz. Şulul, *el-Vâkıdî*, 139-142
[3897] Horovitz, *el-Meğâzî*, 123; Vâkıdî ile, İbn İshâk'ın tarihlendirmelerinin karşılaştırmalı tablosu için bkz. Sülemî, *el-Vâkıdî*, I, 210-236

Vâkıdî'nin eserinde onun tercih ve tenkitlerini ifade eden onlarca örnek bulmak mümkündür.[3898] Burada örnek olarak sadece birkaç tanesini zikretmekle iktifa ediyoruz; Bedr'de Mübarezeye çıkan Ensâr'dan olanlar hakkında, "*Yanımızda sebt olan, onların Benî Afrâ'dan olmalarıdır*"[3899]; Ümeyye b. Halef'in öldürülmesi konusunda iki farklı haber verdikten sonra; "*Birincisi, yani ayağının kesilmesinden sonra öldürüldüğü yanımızda daha sebttir.*"[3900]

Vâkıdî'nin naklettiği bir konuda farklı rivâyetler arasında kıyaslama yaparak sonuca gitmesi, tenkit yöntemini karşılaştırma temeli üzerine kurduğuna delildir. Ancak Vâkıdî, söz konusu haberi niçin tercih ettiğine dair herhangi bir açıklama yapmaz. Her ne kadar, "*Ashabımızdan onun sebt olduğunu işittik*"[3901]; "*Ashabımızdan onu reddeden birini görmedim*"[3902] gibi tercihlerinde "*ashabının*" rolü olduğu anlaşılsa da, *ashabının* gerekçeleri konusunda, tespit edebildiğimiz kadarıyla bir yer dışında herhangi bilgi vermez. Bunda da, gerekçesini Zührî'ye dayandırmaktadır; Hayber'in(el-Ketîbe kalesi) hums olup olmadığı konusunda farklı görüşleri verdikten sonra,[3903] Zührî'nin "*el-Ketîbe, Resulullah'ın humsudur*" görüşünü nakleder ve "*Yanımızda sebt olan, onun Hayber'den Nebî(sav)'in humsundan olduğudur. Çünkü Resulullah, eş-Şık ve en-Netât'dan kimseye yedirmedi. Onları Müslümanların hissesi olarak ayırdı. el-Ketîbe'den ise yedirdi…*"[3904] şeklinde tercih gerekçesini ifade eder.

Vâkıdî'nin tercih nedenleri konusunda rivâyet sığası, haberin senedli veya senedsiz olması gibi durumların etkili olmadığını söyleyebiliriz; "*Onlarla beraber olmadığı da söylenir…Seriyyede sadece Ensâr'dan kişiler vardı. Bu yanımızda sebttir*"[3905]; "*Resulullah (sav)'in onları dövmediği söylenir. Bu yanımızda daha sebttir*"[3906]

Vâkıdî, bazen kaynaklarına atıf için kullandığı, "*dediler*" ibaresi ile naklettiği bir haberi, kendi senedi ile verdiği habere tercih etmektedir.[3907] Bazen ise tam tersi olmakta ve "*dedi*"(قال), "*dediler*"(قالوا) ibareleri ile verdiği haberi değil, senedi ile ulaştığı haberi tercih

[3898] Vâkıdî'nin "*yanımızda sebttir, doğrusu..anlattığımızdır, bu konuda ittifak vardır*" vs. ibarelerle tercihini belirttiği haberler için bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 10, 45, 89, 128, 220, 227, 228, 244, 247, 300, 347, 384, 397, 407, 412, 444, 452, 459; II, 473, 487, 488, 491, 507, 509, 521, 548, 583, 628, 637, 707, 738, 764, 834, 851, 859, 861; III, 948, 961, 961-962, 994, 1057, 1089, 1090, 1099
[3899] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 68
[3900] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 84
[3901] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 353
[3902] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 356
[3903] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 691-692
[3904] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 693
[3905] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 352
[3906] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 434; ayrıca bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 35; II, 689, 690
[3907] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 683-684

etmektedir.[3908] Vâkıdî'nin, senedle verdiği haber yerine, "denilir" (يقال) ibaresi ile verdiği isnâdsız haberleri tercih ettiği durumlar da vardır; senedleri ile beraber verdiği, "*Muhasara 10 küsur gün sürdü*" ve "*20 gün sürdü*" görüşlerinden sonra, "*denilir ki, 15 gün sürdü"* şeklindeki görüşü aktarır ve "*Bu yanımızda en sebtidir*"[3909] diyerek bunu tercih eder. Aynı şekilde, Ebu Lübâbe'nin kendisini hangi direğe bağladığı konusunda, isnâdıyla bir haber verdikten sonra "denilir" (يقال) ibaresi ile başka bir haber nakletmekte ve "*Bu iki görüşün en sebtidir*"[3910] diyerek senedli haberi tercih etmediğini belirtir.[3911]

Vâkıdî, herhangi bir tercihte bulunamadığı haberlere de işaret etmiştir; "*Resulullah'ın o gün*(Ci'rane) *insanlara verdikleri konusunda bizde ihtilaf vardır*"[3912]; "*Bunu söyleyenin Hâlid b. el-Velîd olduğu da söylenir. Bilmiyoruz, belki ikisi de bu sözü söylemiştir…*"[3913] Bazı durumlarda ise, hiçbir görüş belirtmeksizin, sessiz kalmayı tercih eder; Bedr esirlerinin sayısını verirken, beş farklı rivâyet karşısında[3914] ve Hudeybiye seferinde okla kuyuya inenin kimliği konusunda dört farklı ismi zikretmesine rağmen, tercihi konusunda sessiz kalmaktadır.[3915]

Vâkıdî bazen de önce tercih ettiği, sonrada tercih etmediği haberi vermektedir; "*Zu'l-Huleyfe'de iki rekat öğle namazı kıldı, o gün ihrama girdi. Bu yanımızda sebt olandır*"[3916] dedikten sonra bir sonraki gün ihrama girdiğini konu alan, ancak onun tercih etmediği rivâyeti nakleder.[3917]

Vâkıdî hocalarına, aldığı haberlerin sıhhati[3918] ve kaynakları[3919] gibi hususlarda sorular sormuştur. Bütün bunlar onun haberin sıhhatine ve kaynağına dikkat ettiğini göstermektedir. Ancak Vâkıdî, kaynağın sika olmasını haber kabulü için tek şart olarak görmemiştir. Nitekim bir naklinde, "*Huzâa konusunda bizden önce kimsenin bilmediği başka bir varyant daha işittik. Onu sika biri, rivâyet etmiştir… Bunu İbn Cafer, Muhammed b. Salih, Ebu Ma'şer ve bunlardan başka siyer ilmini bilenlere zikrettim. Onların hepsi bunu inkar*

[3908] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 58
[3909] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 491
[3910] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 507
[3911] Vâkıdî'nin "*denilir*" ibaresi ile naklettiği haberlerden tercih ettikleri konusunda ayrıca bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 419, 477, 488; III, 961
[3912] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 947; ayrıca bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1092
[3913] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 491
[3914] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 143-144
[3915] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 587-588; Vâkıdî'nin farklı haberler karşısında susmasına örnek olarak bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 157, 181; II, 536
[3916] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1089
[3917] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1089
[3918] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 282, 344; II, 438, 493, 679, 699, 745, 754, 788; III, 988, 996
[3919] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 99-100; II, 699

ettiler ve başka bir varyantı olmadığını söylediler…"[3920] şeklinde, önce haberin öyküsünü anlatmış, daha sonra ilgili haberin nakline geçmiştir.[3921] Haberin sonunda ise, tekrar aynı meseleye dönerek, "*Ashabımızın tamamı bu haberi inkar ettiler…bu haberi Hizâm b. Hişâm el-Kelbî'ye zikrettim. O, "Sana anlatan, herhangi bir şeyi dışarıda bırakmamış. Fakat iş, sana dediğim gibidir…*"[3922] dediğini nakleder. Bu anlatı da göstermektedir ki, o, haber kabulünde sadece kaynağın güvenilir olması ile yetinmemiş, bilakis üstadlarının görüşlerine, başka bir ifade ile genel siyer anlatımına uygunluğuna da dikkat etmiştir.

Vâkıdî, tenkidinde tarihî verilerden de yararlanmıştır; "*İbn Vâkıd, "Bu vehimdir. Süheyl b. Beydâ Habeş Muhacirlerindendir. Bedr'e katılmadı. Ancak onun Sehl denilen bir kardeşi vardı*"[3923]; "*Vâkıdî, "Yanımızda sebt olan, Hâlid'in Hayber'e katılmadığıdır. Kendisi, fetihten önce, Amr b. el-Âs, Osman b. Talha b. Ebî Talha ile beraber 8. yılın Safer ayının ilk günü Müslüman olmuştur*"[3924] diyerek tarihî verilerden hareketle haberi reddetmiştir.

Vâkıdî'nin râvileri, kendi ulaştıkları haberleri, görüşleri de *Meğâzî*'ye eklemişlerdir. Ancak onların eser üzerindeki tasarrufları, İbn İshâk'ın râvileri ile karşılaştırılınca oldukça cüzi kalmaktadır. Burada kimin eklediği belli olmayan, ancak Vâkıdî'ye ait olmadığı kesin olan bir ifade, râvilerin esere müdahalesine örnek niteliğindedir. Vâkıdî'nin, Musâ b. Ukbe'ye dayanarak; "*Mıkyes, Bedr suyu üzerinde dokuz(deve) kesti*"[3925] şeklindeki rivâyeti, İbn Ebi'z-Zinâd'ın, *"Allah'a yemin ederim ki, Mikyes'in bir taneye dahi gücü yetmez ve Vâkıdî Kays el-Cumehî'yi tanımıyor*"[3926] cümlesi ile tenkit edilmiştir. Günümüzde mütercim veya muhakkiklerin dipnotlarla yapmış oldukları açıklama ve tenkitleri çağrıştıran bu ifadenin hangi râviye ait olduğu bilinmemektedir. Bu durum, Müslüman tarihçilerin -râvi konumunda dahi olsa- tenkitten müstağni kalmadıklarını göstermesi açısından ayrıca önemlidir.

5. 6. 9. Yorum

Vâkıdî, haberin sıhhati hakkında bir çok kez fikrini beyan etmesine karşın, hâdiseleri yorumlama konusunda fazla istekli davranmamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ve o da kendisine aitse, sadece Bedir savaşına katılmayanlar hakkında, "*Resulullah'ın, ashabından birçok kişi geri kaldı, çıkmayı hoş görmediler. Bu konuda bir çok söz ve ihtilaf vardır. Geri kalanlar levm edilmedi. Çünkü onlar savaşmak için değil, kervan için çıkmışlardı. İyi niyet ve*

[3920] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 786
[3921] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 786-787
[3922] Vâkıdî, el-*Meğâzî* II, 787
[3923] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 110
[3924] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 661
[3925] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 145
[3926] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 145

görüş sahibi bir topluluk geri kaldı, savaş olacağını sansalardı geri kalmazlardı…"[3927] şeklinde bir yorum getirmiştir. Ancak kendisi, kaynaklarından aldığı yorumları nakletmiştir. Ka'b b. el-Eşref'in öldürülmesi haberinin girişinde, Medine'deki dinî ve sosyal yapı hakkında yaptığı kısa yorumu, senedinde belirttiği kaynaklardan aldığı kesindir.[3928]

Bununla beraber Vâkıdî, hâdiselerin nedenleri üzerinde durmayı ihmal etmemiş, her seriyyenin nedenini mutlaka vermeye çalışmıştır. O, Kaynuka,[3929] Benî Nadîr,[3930] Dumetu'l-Cendel,[3931] Müreysî,[3932] Hendek[3933] Gazvelerinin ve Abdullah b. Üneys Seriyyesi[3934] ile Zeyd b. Hârise'nin Hımsa seriyyesinin[3935] nedenlerini anlatmış, bazı isimlendirmelerin de nedenleri hakkında bilgiler vermiş,[3936] bu konularda araştırmalar yapmıştır.[3937] Vâkıdî, Hz. Ömer döneminde Hayberlilerin sürülme nedenini aktarması gibi,[3938] sonraki dönem hâdiselerinin de nedenlerini nakletmiştir. Aynı şekilde Vâkıdî, savaşların sonuçlarına dair görüşlerini de açıklamıştır.[3939]

Vâkıdî'de de, yoğun olmamakla beraber, cebrî tarih telakkisinin izlerine rastlamak mümkündür. Özellikle bu anlayışın sembol cümlesi haline gelen, "*Allah kalplerine korku attı*" cümlesinin Vâkıdî tarafından da alıntılandığı görülmektedir.[3940] Aynı şekilde yukarıda zikrettiğimiz "*Allah ona hayır dilediği için iki defa kurtuldu*"[3941] cümlesi de yine bu telakkinin tezahürüdür.

5. 6. 10. Üslup

Benî Kureyza'nın görüşmek için Ebu Lübâbe b. Abdilmunzir'i istemeleri haberinden önce, Ebu Lübâbe'yi kısaca tanıtmasında olduğu gibi[3942] Vâkıdî, haberini nakletmeden önce hâdise ile ilgili şahıs hakkında bilgi vermektedir. Bazen de, hâdisenin sonunda bu türden bilgiler vermiştir.[3943]

Haberlerindeki ayrıntıları, mantıkî bir yolla birleştiren Vâkıdî, bütün Meğâzî haberlerini belli bir üslup dahilinde sunmaktadır. Onun haber naklindeki sıralaması, haber

[3927] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 21
[3928] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 184-185; ayrıca bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 61
[3929] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 176-177
[3930] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 363-364
[3931] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 403
[3932] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 404
[3933] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 441-442
[3934] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 531
[3935] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 555-556
[3936] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 167, 399; II, 719
[3937] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 719
[3938] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 716-717
[3939] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 764
[3940] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 387; II, 670
[3941] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 61
[3942] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 505
[3943] Mu'te seferi haberinde Üsâme hakkında bilgi vermesi konusunda bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1125-1126

kaynaklarının zikri ile başlar ve gazvenin ismi, tarihi, komutanı, Medine üzerine kimin vekil bırakıldığı, coğrafî ayrıntılarla devam eder. Haberin sonunda da, Müslümanların parolalarını, konuyla ilgili şiirleri ve ayetleri zikreder.[3944] Ancak bazı durumlarda sıralamalarda farklılıklara gitmiştir. Genelde hâdisenin tarihini başta[3945] zikreden Vâkıdî, Asmâ bnt. Mervân'ın[3946] ve Ebu Afek'in[3947] öldürülüş haberlerinde hâdisenin tarihini, anlatımının sonunda vermiştir.

Vâkıdî, Tebük'ten geri kalanlardan olan Ka'b b. Mâlik'in haberini ikiye bölerek nakletmiştir. Haberin başını Tebük'ten geri kalanlar kısmında zikrederken[3948] devamını, Resulullah'ın dönüş haberinde[3949] nakletmiştir. Aynı şekilde, Hâlid b. el-Velîd'in Ukeydir b. Abdilmelik seriyyesini, Tebük seferi içerisinde zikretmektedir.[3950] Dolayısı ile Vâkıdî, çağdaş bir tarihçi gibi haberi, ilgili olduğu bölümde naklederek, anlatımında konu bütünlüğünü sağlamaya çalışmıştır.

Vâkıdî, anlattığı bir hâdisenin tarihî süreçteki konumuna da işaret etmiş, hâdiseyi sadece Hz. Peygamber dönemi ile sınırlandırmamıştır. Hz. Ömer zamanında Hayberlilerin neden ve nasıl sürüldükleri,[3951] Abdulmelik b. Mervân'ın, Harem Bölgesinin sınırlarını yenilemesi,[3952] Ebu Bekr, Ömer ve Ali'nin fey gelirlerini nasıl kullandıkları[3953] gibi anlatımlar, onun bu çabasının ürünleridir. Vâkıdî, çok ender olmakla beraber, hâdisenin cahiliye dönemindeki durumuna da değinmiştir. Hayber'de Müslümanları kimin öldürdüğü konusunda Resulullah'ın, Yahudilerden ve Ensâr'dan yemin istemesi haberini anlatırken, "*Zührî-Saîd b. el-Müseyyib*" kanalı ile, "*Cahiliyye döneminde yeminleşme vardı, sonra Resulullah(sav) bunu İslam'da da devam ettirdi…*" bilgisini vermektedir.[3954] Aynı şekilde, Cahiliye döneminde Kureyş'le Benî Kinâne arasındaki meselenin kökeni hakkında bilgi vermektedir.[3955]

Vâkıdî'nin tarihî kronolojiye uymadan konu bütünlüğünü yakalamaya çalıştığı anlatımları da vardır. Üsâme b. Zeyd'in "*lâ ilâhe illallah*" diyen birisini öldürmesi haberini

[3944] bkz. Horovitz, *el-Meğâzî,* 122-123; Vâkıdî, *el-Meğâzî,* (*takdîm)*, I, 31
[3945] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 176, 182
[3946] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 174
[3947] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 175
[3948] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 997
[3949] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1049-1056
[3950] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 1025
[3951] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 716-717
[3952] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 842
[3953] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 381
[3954] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 715
[3955] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 38

verdikten sonra,[3956] söz konusu hâdiseyle alakası olmayan, Resulullah'ın "*Müslüman oldum*" diyen birini öldürmekten men etmesiyle ilgili başka bir haberi anlatımının sonuna eklemiştir.[3957] Böylece o, tarihî çerçevenin dışına çıkmış, ancak konu bütünlüğünü sağlamıştır.

5. 6. 11. Objektiflik

Vâkıdî'nin müşrik görüş ve gözlemelerine, şahitliklerine yer verdiği bir çok anlatısı vardır. Haberde eksik yer kalmaması düşüncesiyle yer verilen, bu tür anlatımların dönemin tarih telakkisini göstermesi açısından ayrı bir önemi vardır. Vâkıdî'nin, bu konudaki rivâyetlerine bakarak,[3958] iki tarafın da görüşlerine yer verme konusunda, İbn İshâk'tan daha ileri bir konumda olduğunu söyleyebiliriz.

Daha sonra Müslüman olanlardan, kendi aralarındaki hâdiseler veya hâdisenin kendileri tarafından nasıl algılandığı hakkında, gerek Vâkıdî'nin gerekse de İbn İshâk'ın verdiği bilgiler, müşriklerin halet-i ruhiyelerini tespit konusunda yardımcı olacak nitelikteki rivâyetlerdir; "*Haber, Mustalık'a ulaştı. Cüveyriye bnt. el-Hâris, Müslüman olduktan sonra şöyle diyordu, "Bize, Resulullah'ın çıktığı haberi, o gelmeden önce ulaştı. Babam ve onunla beraber olanlar çok korktular…*"[3959]

Kendisinden önceki siyer kaynaklarında olduğu gibi, Vâkıdî'nin de objektifliği, duygularını anlatımına yansıtmama olarak değil, gelen rivâyetleri olduğu gibi nakletme şeklinde tezahür etmiştir. Nitekim o, Ka'b b. el-Eşref,[3960] Mikyes b. Subâbe,[3961] Asmâ bnt. Mervân,[3962] Ebu Afek,[3963] gibi müşrik şiirlerine yer vermiştir.[3964] Hâdiseleri çift yönlü anlatma konusunda İbn İshâk'tan ileri düzeyde olan Vâkıdî'nin, müşriklerin Hz. Peygamber ve ashab hakkındaki olumsuz görüşlerini nakletme konusunda, onun kadar cesur olmadığı görülür. Müşrik görüşlerine sansür uygulamasının, aynı dönem tarihçileri olan Vâkıdî ve İbn Hişâm'da görülmesi, siyer yazıcılığında bu anlayışın başlangıç dönemi ile ilgili de bir fikir vermektedir.

Dinî hislerini, duygularını anlatımına yansıtma konusunda Vâkıdî, İbn İshâk kadar heyecanlı değildir. Nitekim, Allah'ın düşmanı,[3965] şeytan vb. nitelemelere Vâkıdî'de bir iki yer hariç, neredeyse hiç rastlanmaz. Aynı şekilde, İbn İshâk'ta oldukça sık karşımıza çıkan

[3956] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 724-725
[3957] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 725-726
[3958] Hâdise zamanında müşrik olanlardan aktarılan haberler için bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 28, 34-35, 52, 65, 119, 230, 237, 261, 282-283, 299, 359, 408; III, 904
[3959] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 406; ayrıca bkz. I, 409
[3960] bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 185-186
[3961] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, II, 862
[3962] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 172
[3963] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 175
[3964] Vâkıdî'nin naklettiği Müşrik şiirlerine örnek olarak bkz. Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 977, 982-983
[3965] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 246

müşriklere lanet okuma ameliyesi, Vâkıdî'de yok gibidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, ona aidiyeti kesinlik ifade etmemekle beraber, *Fütûhu'ş-Şâm*'da böyle bir bedduaya yer vermiştir; "*Vâkıdî, "Bu Mâhan-ki Allah ona lanet etsin-…*"[3966]

5. 6. 12. Hataları

Vâkıdî de, İbn İshâk gibi rivâyetlerinden dolayı tenkit edilmiştir. İbn Kesîr, "*Vâkıdî, Bedr ashabının sayısı konusunda icma olduğunu anlatıyor. Bu sözünde şüphe vardır. Zira, Musâ b. Ukbe ve Urve b. ez-Zübeyr bunun hilafını söylemişlerdir. Bu ikisi, bu ilmin imamlarındandır. Onların görüşü olmaksızın ittifaktan bahsetmek mümkün değildir*"[3967] diyerek tenkit ederken, öğrencisi İbn Sa'd da, "*Muhammed b. Ömer-Hizâm b. Hişâm-babası, "Ömer'in elçilerini Mekke ile Medine arasında gördüm…Yezîd b. Ebî Süfyân ona, Şam'dan yiyecek gönderdi"* şeklindeki haberini, "*Bu hatadır. Yezîd b. Ebî Süfyân, o zaman ölmüştü. Ancak o, Muâviye'ye yazmıştı…*"[3968] diyerek eleştirmiştir.

5. 7. Tesiri

İbn İshâk'ı nasıl ilk genel tarih müellifi olarak değerlendirmek mümkünse, Vâkıdî'yi de ilk İslâm tarihçisi olarak değerlendirmek mümkündür. İbn İshâk'ın aksine o, diğer ümmetlerin tarihleri veya cahiliye dönemi haberleri ile fazla ilgilenmemiş, bütün ilgisini İslâmî döneme hasretmiştir. Ancak Vâkıdî'nin bu yöntemi sonraki dönemlerde fazla ilgi görmemiştir. Zira, Taberî, İbnu'l-Esîr, İbn Kesîr gibi tarihçiler eserlerine geçmiş ümmetlerin haberleri ile başlamışlardır.

Vâkıdî, siyer yazıcılığına yeni açılımlar getirmeye çalışmıştır. Her ne kadar başarılı olamasa da, "icma" kavramını, siyer anlatımına taşıması, olay yeri incelemelerine yoğun bir şekilde eğilmesi, hâdiselerin tarihinin tespitine ve zikrine önem vermesi, onun bu girişimlerinin ifadesidir. Aynı şekilde Vâkıdî, kendisinden önce tesis edilen usûlleri de geliştirmeye çalışmıştır. Nitekim, birleşik isnâdlı haberlerinde, metnini hangi kaynak temelinde oluşturduğunu ifade ederek, bu konuda getirilen eleştirilerin önünü kesmeyi hedeflemiştir.

Kendisinden önceki siyer müelliflerinde nadiren görünen, farklı rivâyetler karşısında tercihini belirtme, Vâkıdî ile en üst seviyeye çıkmıştır. Bu durum Müslüman tarihçilerin rivâyetlere müdahil olmalarının da başlangıcı sayılabilir. Değişik gerekçelerle haberlere sansür uygulamasının başlangıcı da aynı şekilde Vâkıdî'ye dayanmaktadır. Rivâyetlerinde

[3966] Vâkıdî, *Fütûhu'ş-Şâm*, I, 216
[3967] İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 347
[3968] İbn Sa'd, III, 311

neseb bilgilerinin azalması, mucize haberlerinin çoğalması gibi hususlar da, siyer yazıcılığının gelişiminin seyri açısından dikkate değer unsurlardır.

Vâkıdî, biyografi konusunda da ciddi anlamda etkili olmuştur. Öğrencisi İbn Sa'd'ın kendisinden naklettiği anekdotlar ricâl ilmi konusunda onu, önemli bir mevkie yükseltmiştir.

Vâkıdî'nin bir diğer etkisi de hukuk alanında olmuştur. Onun siyer haberlerine hukukî açıdan yaklaşması fakihlerin dikkatini çekmiştir. Nitekim, Ahmed b. Hanbel'in, en çok başvurduğu kitaplar arasında Vâkıdî'nin eserlerinin ayrı bir yeri olduğu ifade edilmiştir.[3969]

[3969] Abdullah b. Ahmed b. Hanbel; "*Babam, Ebu Yûsuf ve Muhammed'den 3 kımtar kitap yazdı" dedi. Ona "Onlara bakar mıydı?" dedim. "O, onlara bazen bakardı, onun en çok baktıkları ise Vâkıdî'nin kitapları idi" dedi*" bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 15; İbn Seyyidinnâs, I, 70

IV. BÖLÜM: NAKİL DÖNEMİ

A-KLASİK NAKİL DÖNEMİ

Klasik nakil döneminden kastımız, telif edilen eserlerin nakledildiği, böylece eserlerin yaygınlaşmaya başladığı dönemdir. Bu dönemin müelliflerini, hiçbir surette esere müdahale etmeyen nakilciler olarak değerlendirmemek gerekir. Nitekim bu bölümde ele alacağımız İbn İshâk'ın eserinin râvileri olan Yûnus b. Bükeyr ve İbn Hişâm, üstadlarının hatalarını tashih, müphem noktalarını izah ettikleri gibi, kendilerinin ulaştığı haberleri de zikretmişlerdir. Onların bu yöntemleri, kendilerini râvi derecesinden çıkarıp, müellif derecesine yükseltmiştir. Bu açıdan baktığımızda Ziyâd el-Bekkâî ile İbn Hişâm'ın siyer yazıcılığında konumları farklıdır. Bu döneme Ma'mer'in eserlerini nakleden Abdurrezzâk (211/827)'ı da dahil etmek mümkündür. Ancak Ma'mer'in, bir nevî Zührî'nin nakilcisi olmasından ve siyer yazıcılığında diğer siyer müelliflerine oranla etkin bir rolünden bahsedilemeyeceğinden dolayı, Abdurrezzâk'ı araştırmamızın dışında tuttuk.

1- Yûnus b. Bükeyr(199/814)

İbn İshâk'ın önemli râvileri arasında yer alan Yûnus b. Bükeyr b. Vâsıl'ın[3970] künyesi, Ebu Bekr eş-Şeybânî el-Kûfî'dir.[3971] Kendisi Benî Şeybân'ın mevlâsıdır.[3972]

Yûnus b. Bükeyr'le ilgili bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Onun hakkında, Anne tarafından dedesinin isminin Ebu'l-Anbese el-Adevî el-Kûfî olduğu,[3973] Cafer b. Yahyâ el-Bermekî'nin himayesine girdiği,[3974] Mezâlim mahkemelerinin başında bulunduğu,[3975] İbn İshâk'tan, Bekkâî ile beraber Rey'de dinlediği,[3976] dışında bir bilgiye ulaşamadık.

Yûnus b. Bükeyr, Kûfe'de 199/814 yılında Me'mûn'un hilâfeti döneminde vefat etmiştir.[3977]

1. 1. Hakkındaki Görüşler

Onun hakkında, Yahyâ b. Maîn, "*Sadûk*"[3978]; "*Sika*"[3979]; "*Leyse bihi be's*"[3980] ve "*Sika, kendisi Mürcie'dendir. Sultanları takip ediyor*"[3981]; Ebu Hâtim, "*Sıdk mahallinde*"[3982];

[3970] İbn Sa'd, VI, 399; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 411; Iclî, II, 377; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 236; İbn Münceveyh, II, 369; Mizzî, IV, 232; Zehebî, *Tezkira*, I, 326; *A'lâm*, IX, 245; *Mîzân*, VII, 311; Suyûtî, *Tabakât*, I, 142

[3971] İbn Sa'd, VI, 399; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 411; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 236; İbn Münceveyh, II, 369; Zehebî, *Tezkira*, I, 326; *el-İber*, I, 330; *el-Kâşif*, II, 402; Suyûtî, *Tabakât*, I, 142; İbnu'l-İmâd, I, 357

[3972] İbn Sa'd, VI, 399

[3973] Zehebî, *el-Kâşif*, II, 448

[3974] Yahyâ b. Maîn bu durumu tenkit etmiştir. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, IX, 246

[3975] Iclî, II, 377; Mizzî, IV, 233; Zehebî, *A'lâm*, IX, 247; *Mîzân*, VII, 312

[3976] Zehebî, *el-Muğnî*, II, 765

[3977] İbn Sa'd, VI, 399; Zehebî, *Tezkira*, I, 327; *el-İber*, I, 330; *Mîzân*, VII, 313; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 613; Suyûtî, *Tabakât*, I, 142

[3978] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 236; İbn Adiy, VII, 176; Zehebî, *Tezkira*, I, 327; *A'lâm*, IX, 246; *el-İber*, I, 330; *Mîzân*, VII, 312; *el-Kâşif*, II, 402; İbnu'l-İmâd, I, 357

Ebu Dâvud, "*Hüccet değil*"[3983]; Ahmed b. Abdillah el-Iclî, "*Zayıf*"[3984]; Nesâî, "*Kavi değil*"[3985] ve "*Zayıf*"[3986]; Ali b. el-Medînî, "*Ondan yazdım, ancak rivâyet etmedim*"[3987]; Muhammed b. Abdillah b. Numeyr[3988] ve Ubeyd b. Yaîş,[3989] "*Sika*" demişlerdir.

Yahyâ b. Maîn'in, Yûnus b. Bükeyr hakkındaki sözleri cerh ameliyesinde şahsî ilişkilerin ne kadar etkili olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir; "*Yahyâ b. Maîn,* "*Yûnus sika, sadûktur, ancak Cafer b. Yahyâ el-Bermekî ile beraberdi ve Cafer cömert biri idi" dedi. Kendisine, bazılarının onu zındıklıkla itham ettiği söylenince, "Yalan" dedi ve devam etti, "Ebu Şeybe'nin iki oğlu ona gelerek, bir kitap istediler. Yûnus vermeyince de, aleyhine konuşmaya başladılar*" *dedi*."[3990]

Burada Yûnus b. Bükeyr'e de Şîilik ithamında bulunulduğunu belirtelim.[3991] Yûnus'un bu ithama nasıl maruz kaldığını anlamak gerçekten güçtür. Zira, Şîi gelenekte oldukça önemli bir yer tutan yemekte inzar hâdisesini nakletmesine karşın, Ali'nin vasiliği kısmını nakletmemiştir.[3992]

1. 2. Kaynakları

Kendisi, Abdullah b. Lehîa, Ali b. el-Hazûr, Ebu Hulde Hâlid b. Dînâr, Ebu Ka'b, Esbât b. Nasr, Haccâc b. Ebî Zeyneb, Hişâm b. Urve, Kuhmis b. el-Hasan, Leys b. Sa'd, Muhammed b. İshâk, Musâ b. Ali b. Rabâh, Mutir b. Meymûn el-Muhâribî, Nadr Ebî Ömer el-Hazzâz, Ömer b. Zer, Surrî b. İsmâil, Süleymân el-A'meş, Şu'be, Talha b. Yahyâ, Yûnus b. Ebî İshâk ve Zekeriyâ b. Ebî Zâide'den rivâyet etmiştir. [3993]

1. 3. Râvileri

Kendisinden rivâyet edenler ise, oğlu Abdullah b. Yûnus, Ahmed b. Abdilcebbâr el-Utâridî, Ahmed b. Muhammed b. Yahyâ, Ahmed b. Osman b. Hakîm el-Edvî, Ebu Amr Ahmed b. Hâzim, Ebu Sahr Ahmed b. Abdilazîz, Ebu Bekr b. Ebî Şeybe, Ebu Hayseme, Ebu

---

[3979] İbn Adiy, VII, 177; Zehebî, *A'lâm*, IX, 246; *Mîzân*, VII, 312; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 448
[3980] Zehebî, *A'lâm*, IX, 246
[3981] Ukeylî, IV, 461; Zehebî, *A'lâm*, IX, 247; *Mîzân*, VII, 312; ayrıca bkz. Zehebî, *el-Muğnî*, II, 765; İbnu'l-İmâd, I, 357
[3982] Zehebî, *Tezkira*, I, 327; *A'lâm*, IX, 247; *Mîzân*, VII, 312; *el-Muğnî*, II, 765
[3983] Zehebî, *Tezkira*, I, 327; *A'lâm*, IX, 247; *el-Muğnî*, II, 765; *el-Kâşif*, II, 402
[3984] Iclî, II, 377; Zehebî, *Mîzân*, VII, 312; *el-Muğnî*, II, 765
[3985] Zehebî, *A'lâm*, IX, 247; *Mîzân*, VII, 312; *el-Muğnî*, II, 765
[3986] Zehebî, *A'lâm*, IX, 247; *Mîzân*, VII, 312
[3987] Zehebî, *A'lâm*, IX, 247; *Mîzân*, VII, 312
[3988] İbn Adiy, VII, 176; Zehebî, *A'lâm*, IX, 248; *Mîzân*, VII, 312
[3989] İbn Adiy, VII, 176; İbn Şâhîn, *Esmâu's-Sikât*, I, 264; Zehebî, *A'lâm*, IX, 248; *Mîzân*, VII, 312
[3990] Zehebî, *A'lâm*, IX, 246-247; *Mîzân*, VII, 313
[3991] Zehebî, *el-Muğnî*, II, 765
[3992] bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 126-127. Ebu Bekr'in hiç itirazsız İslâm'ı kabul ettiğine dair rivâyeti için bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 120-121
[3993] Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 411; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 236; Mizzî, IV, 232; Zehebî, *A'lâm*, IX, 246; *Tezkira*, I, 326; *Mîzân*, VII, 312; *el-Kâşif*, II, 402; Suyûtî, *Tabakât*, I, 142; İbnu'l-İmâd, I, 357

Kureyb, Ebu Saîd, Haccâc b. eş-Şâir, Hüseyin b. Ali b. el-Esved el-Iclî, İshâk b. Musâ el-Hatmî, Muhammed b. Abdilkerîm el-Abdî, Muhammed b. Abdillah b. Numeyr, Muhammed b. Müsennâ, Muhammed b. Osman, Süfyân b. Vekî', Ubeyd b. Yaîş, Ukbe b. Mükrim ed-Dabbî, Yahyâ b. Maîn ve Yûsuf b. Ya'kûb es-Saffâr'dır.[3994]

1. 4. Eseri

Yûnus b. Bükeyr'in Meğâzî müellifi olduğu bir çok kaynakta defaatle beyan edilmiştir.[3995] Onun eserinin nüshası, Fas, Kayrevân Kütüphanesinde yazma olarak mevcuttur.[3996] Yûnus b. Bükeyr'in rivâyetlerini kapsayan bu yazma *Sîretu İbn İshâk* ismi ile Hamidullah tarafından neşredilmiştir.[3997] Hamidullah'tan sonra, Süheyl Zekkâr tarafından da tahkikli tab'ı yapılan bu eser Tâhâ Abdurraûf Sa'd ve Bedevî Tâhâ Bedevî tarafından asıl nüshaya dayanarak tekrar neşredilmiştir.[3998] İbn Bükeyr, sadece İbn İshâk'la yetinmemiş, kendi katkıları ile de eserini genişletmiştir. Nitekim, Hamidullah'ın neşrettiği nüshaya baktığımızda, üçte birden fazlasının İbn İshâk'a ait olmadığını görürüz(520 paragraf'ın 200'ü). Bu yüzden Semhûdî, onun naklini, (يونس بن بكير في زيادات المغازي) "*Yûnus b. Bükeyr, Meğâzî Ziyâdelerinde*"[3999] diye isimlendirmektedir. Aynı şekilde İbn Hacer de esere atıfta bulunurken, bazen İbn İshâk'ı tasrih ederken,[4000] bazen de (زيادات المغازي)"*Meğâzî Ziyâdeleri*"[4001] ibaresini kullanmıştır.

Yûnus b. Bükeyr, eserinin başında, "*İbn İshâk hadisinden olan her şeyi, ya bana yazdırmış, ya bana okumuş ya da bana anlatmıştır*"[4002] diyerek nüshasının güvenilirliği konusunda bir nevi güvence vermiştir. Ne var ki, Yûnus'un nüshası İbn Hişâm'ın nüshası kadar ilgi görmemiştir. Hatîbu'l-Bağdâdî'nin Hüseyin b. Humeyd b. er-Rebî' kaynaklı olarak naklettiği ve daha önce zikrettiğimiz, eserin güvercin pislikleri arasında bulunmasını konu edinen haber de bunu destekler mahiyettedir.[4003]

[3994] Mizzî, IV, 232-233; Zehebî, *A'lâm*, IX, 246; ayrıca bkz. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 411; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 236; Zehebî, *Tezkira*, I, 326-327; *Mîzân*, VII, 312; *el-Kâşif*, II, 402; Suyûtî, *Tabakât*, I, 142

[3995] bkz. İbn Sa'd, VI, 399; Zehebî, *A'lâm*, IX, 245; *Tezkira*, I, 326; *el-İber*, I, 330

[3996] Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 12

[3997] Söz konusu parçanın senedi; "*Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed b. en-Nekûr el-Bezzâz-Ebu Tâhir Muhammed b. Abdirrahman el-Muhlis-Ebu'l-Hüseyin Rıdvân b. Ahmed- Ebu Ömer Ahmed b. Abdilcebbâr el-Utâridî- Yûnus b. Bükeyr-Muhammed b. İshâk*" şeklindedir. Bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 53-57, 109, 169, 227

[3998] İbn İshâk, *es-Sîretu'n-Nebevviyye*(*Yûnus b. Bükeyr Rivâyeti*), I-II, cem: Tâhâ Abdurraûf Sa'd-Bedevî Tâhâ Bedevî, Dâru Ahbâri'l-Yevm, I. Bsk., Kahire 1419/1998

[3999] Semhûdî, I, 250

[4000] Bazen İbn İshâk'ı zikretmeksizin "*Yûnus b. Bükeyr rivâyetinde*" ibaresini kullanmaktadır. Sadece Meğâzî rivâyeti atıfları için bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 433; III, 531; IV, 263, 286

[4001] İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 440; IV, 552, 589; V, 424; VI, 463, 607, 651

[4002] İbn İshâk, *Sîre*, 2

[4003] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 264; Zehebî, *A'lâm*, XIII, 56-57

1. 5. Metodu

Yûnus b. Bükeyr nüshasında,[4004] kendisinin ulaştığı haberleri naklederken isnâda önem vermiştir. Yûnus b. Bükeyr'in kaynakları arasında sadece bir yerde kaynak-hâdise ilişkisinin kurulduğunu tespit edebildik. Ancak bu durum, haberin sıhhatini vurgulamaktan ziyade, uydurma olduğuna delil olarak sunulabilecek niteliktedir; "*Yûnus-Yûsuf b. Suheyb-Abdullah b.* ***Büreyde****, "İlk Müslüman olan Ali b. Ebî Tâlib'tir. Sonra Ebu Zer,* ***Büreyde*** *ve Ebu Zer'in amcası oğlu Müslüman oldu*"[4005]

Yûnus, hocası İbn İshâk gibi, Kur'ân'dan azamî ölçüde istifade etmiştir. Rivâyetleri arasında bir çok ayetin nüzûl sebebini ve açıklamasını bulmak mümkündür. Ancak bunlar, doğrudan kendi anlatımı olmayıp, nakle dayanan bilgilerden oluşmaktadır.[4006]

1. 5. 1. Rivâyetleri

Yûnus'un rivâyetleri arasında, Musâ b. Ukbe ve Ma'mer b. Râşid'de olduğu gibi farklı anlatımlara ulaşmak mümkündür. Eserinde, Tubbâ'nın Müslüman olduğu,[4007] Müslümanların başlangıçta namaza çanla çağrıldıkları[4008] gibi başka kaynaklarda zikredilmeyen nakiller mevcuttur. Bunlardan en ilginci Hatice'nin Varaka ile görüşmesi haberidir. Yûnus bu haberi "*Yûnus b. Amr-Ebu Meysere-Amr b. Şurâhbîl*" kanalı ile nakleder; "*Resulullah(sav) Hatice'ye, "Ben tek başıma kaldığım zaman sesler duyuyorum" dedi. Hatice, "Allah korusun, Allah bunu sana yapmaz, sen emanete riâyet eder, akrabayı gözetir, doğru söylersin" dedi. Resulullah olmadığı bir zamanda Ebu Bekr geldi. Hatice, ona durumu anlattı ve "Ey Atîk, Muhammed'i Varaka'ya götür" dedi. Resulullah gelince, Ebu Bekr, onun elinden tutarak, "Benimle Varaka'ya gel" dedi…*"[4009]

Söz konusu nüshada da, daha önceki siyer müelliflerinde görüldüğü gibi olağanüstü, mitolojik anlatımlara rastlamak mümkündür. Bunlar arasında, Adem(as) zamanında Ka'be,[4010] Adem (as)'ın haccı,[4011] Haceru'l-Esved'i Adem(as)'ın cennetten getirmesi,[4012] Ka'be'nin Tufân'da gök yüzüne kaldırıldığı, Kıyamet günü konuşacağı[4013] gibi nakillerini saymak mümkündür. Bunlara ek olarak, Meleklerin Turna kuşu şeklinde gelerek Hz. Muhammed'in

---

[4004] Çalışmamızda, Muhammed Hamidullah'ın, *Sîretu İbn İshâk*, Konya 1981 baskılı nüshayı kullandık. Ancak bu nüshada sayfa numaraları konusunda baskı hataları yapılmıştır. Bununla beraber, her sayfanın bir kere basılmış olması hasebiyle, sayfa numaralarını olduğu gibi vermeyi tercih ettik.
[4005] İbn İshâk, *Sîre*, 119
[4006] bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 41-42, 115, 116, 133, 140, 154-155, 184, 186, 213, 222, 255
[4007] İbn İshâk, *Sîre*, 33
[4008] İbn İshâk, *Sîre*, 277
[4009] İbn İshâk, *Sîre*, 112
[4010] İbn İshâk, *Sîre*, 72
[4011] İbn İshâk, *Sîre*, 72
[4012] İbn İshâk, *Sîre*, 73
[4013] İbn İshâk, *Sîre*, 75

karnını yarması,[4014] Resulullah'ın sıfatları, İncil'deki isimleri,[4015] konuşmayanı konuşturması, [4016] emri ile iki ağacın birleşmesi,[4017] bir dalın çağrısı ile gelip şehadette bulunması,[4018] cin çıkarması,[4019] Devenin gelerek şikayette bulunması,[4020] geleceğe dair ihbârları,[4021] suyun çoğalması[4022] gibi Hz. Peygamber'in mucizeleri ve alametlerine dair rivâyetler de nakletmiştir.

Yûnus b. Bükeyr nüshasında, İbn İshâk'ın bir çok şiirinden örnekler bulmak mümkündür. Onun, İbn Hişâm gibi, şiirde gerek etik, gerekse de usul açısından herhangi bir sansüre başvurmamış olması, nüshasının önemini artırmaktadır. Nitekim Yûnus, İbn Hişâm'ın zikretmediği Ebu Tâlib'in, Ebu Leheb'i annesine şikayet ettiği[4023] ve Nebî'nin Nübüvvetinin inkar edilemeyeceğini dile getirdiği şiirlerini[4024] nakletmiştir.

Yûnus da, cahiliye dönemi hâdiselerine yer vermiş, Arapların Cahiliyede tavaf ederken ne dedikleri,[4025] Hums âdeti,[4026] Hac âdetleri[4027] gibi konularda rivâyetler aktarmıştır.

İlk Müslüman olanlar,[4028] Hz. Peygamber'e eziyet edenler,[4029] Habeş Hicretine katılanlar[4030] gibi listeleri Yûnus b. Bükeyr hocası İbn İshâk kanalı ile nakletmektedir. Yûnus'un zikrettiği bu listelerin önemi, tıpkı şiirde olduğu gibi, diğer nüshalarla karşılaştırma imkanı vermesidir.

Yûnus, Hz. Ömer'in Hz. Ali'nin kızı ile evlenmesi,[4031] Hz. Peygamber'in evlilikleri[4032] gibi sosyal hâdiselere de yer vermiştir. Yûnus b. Bükeyr'in nüshasında ilgilendiği bir diğer konu da, şahısların Müslüman olma haberleridir. Kendisi, Adî b. Hâtem,[4033] Ümmü Şerîk ed-Devsiyye,[4034] Cerîr b. Abdillah[4035] ve bir Yahudi'nin Müslüman olma[4036] haberlerine yer vermiştir.

[4014] İbn İshâk, *Sîre*, 28
[4015] İbn İshâk, *Sîre*, 123
[4016] İbn İshâk, *Sîre*, 258
[4017] İbn İshâk, *Sîre*, 257, 258
[4018] İbn İshâk, *Sîre*, 259
[4019] İbn İshâk, *Sîre*, 257
[4020] İbn İshâk, *Sîre*, 261
[4021] İbn İshâk, *Sîre*, 268, 271
[4022] İbn İshâk, *Sîre*, 262
[4023] İbn İshâk, *Sîre*, 130-131
[4024] İbn İshâk, *Sîre*, 189
[4025] İbn İshâk, *Sîre*, 75
[4026] İbn İshâk, *Sîre*, 75
[4027] İbn İshâk, *Sîre*, 75-80
[4028]İbn İshâk, *Sîre*, 124-125
[4029] İbn İshâk, *Sîre*, 135-136
[4030] İbn İshâk, *Sîre*, 156-157, 205-508
[4031] İbn İshâk, *Sîre*, 232-233
[4032] bkz. İbn İshâk, *Sîre*, 235-239, 241-249, 251
[4033] İbn İshâk, *Sîre*, 267-268
[4034] İbn İshâk, *Sîre*, 264-270[sayfa numaralının hatalı basıldığını burada tekrar hatırlatalım]

Muhammed Hamidullah'ın neşrettiği Yûnus b. Bükeyr'in bu nüshası, İbn Hişâm'ın almadığı, İbn İshâk nakillerine ulaşmak, müstensihlerin müdahalelerinin tespitini yapmak ve siyer yazıcılığının tekâmül seyrini takip açısından önemlidir. Nüshada, İbn İshâk'ın rivâyetlerinin yanı sıra, onun râvisi Yûnus b. Bükeyr'in ve Yûnus'un râvisi Ahmed b. Abdilcebbâr el-Utâridî'nin de nakilleri vardır. Her râvi, bir önceki müellifin eserini sadece nakletmekle yetinmemiş, bilakis kendilerinin ulaştıkları haberleri de nakletmişlerdir. Ne var ki, İbn Hişâm'ın tasnif ve nakildeki başarısı, diğer İbn İshâk nüshaları gibi, Yûnus'un naklini de bir nevi unutturmuştur. Yukarıda değindiğimiz Hatîbu'l-Bağdâdî'nin nakli de, esas olarak Yûnus'un eserinin gerekli ilgiyi görmediğinin teyididir.

2-İbn Hişâm(218/828)

Meğâzî müellifi, edîb ve neseb alimi İbn Hişâm'ın nesebi, Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Hımyerî'dir.[4037] Künyesi, Ebu Muhammed el-Basrî'dir. ez-Zühelî, es-Sedûsî de denilmiştir.[4038] Basra asıllı olan İbn Hişâm, daha sonra Mısır'a(Fustat) gitmiş,[4039] orada yaşamış ve vefat etmiştir.[4040]

Onun ne zaman Basra'dan ayrıldığı ve Mısır'a gitmeden önce tahsil için diğer ilim merkezlerine seyahat edip etmediği bilinmemektedir. 175/791 yılında vefat eden Leys b. Sa'd ile görüşmüş olmasından hareketle, Mısır'a bu tarihten önce gittiği söylenebilir. Ne var ki, İbn İshâk'ın eserini kendisine rivâyet eden, Ziyâd b. Abdillah el-Bekkâî ile görüşmek için Kûfe'ye veya Bağdat'a gitmiş olması muhtemeldir.[4041] Onun vefat tarihi ile ilgili olarak 213/828[4042] ve 218/833[4043] yılları verilmektedir. Zehebî, 213 yılının Abdurrahman b. Abdillah es-Süheylî'nin vehmi olduğunu belirterek, senedinde yer alan, Ebu'l-Kâsım'ı buna delil olarak getirir.[4044] Zehebî, onun 13 Rebiulahir 213(1 Haziran 828) yılında vefat ettiğini belirtmektedir.[4045]

[4035] İbn İshâk, *Sîre*, 270-272
[4036] İbn İshâk, *Sîre*, 272-273
[4037] Zehebî, *A'lâm*, X, 428-429; İbnu'l-İmâd, I, 45
[4038] Zehebî doğrusunun ez-Zühelî olduğunu belirtir. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, X, 429; ayrıca bkz. Kehhâle, *Mu'cemu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 316
[4039] Zehebî, *A'lâm*, X, 429; İbnu'l-Verdî, *Târîh*, I, 209
[4040] Zehebî, *el-İber*, I, 374; İbnu'l-İmâd, I, 45
[4041] Fayda, Mustafa, "İbn Hişâm", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 71-73, 71
[4042] İbnu'l-Verdî, *Târîh*, I, 209; Katip Çelebi, I, 192
[4043] İbnu'l-Verdî, *Târîh*, I, 209
[4044] Zehebî, *A'lâm*, X, 429
[4045] Zehebî, *A'lâm*, X, 429

2. 1. Kaynakları

İbn Hişâm, İbn İshâk'ın *es-Sîre*'sini, Ziyâd b. Abdillah b. Tüfeyl el-Bekkâî el-Âmirî el-Kûfî (183/799) kanalı ile almıştır. Ziyâd, İbn İshâk'tan rivâyet edenlerin en sağlamı olarak gösterilmiştir.[4046]

İbn Hişâm, İbn İshâk'a sadece Ziyâd kanalı ile ulaşmamıştır. Nitekim, eserinde "*Ziyâd dışında biri*"[4047] diyerek, İbn İshâk'tan alıntıda bulunmaktadır. Bu da gösteriyor ki, İbn Hişâm'ın elinde İbn İshâk'ın sadece Ziyâd rivâyetleri bulunmamakta, diğer nüshalar veya nakillerinden parçalar da bulunmaktaydı. Aynı şekilde, İbn Hişâm, İbn İshâk'a Şâfiî aracılığı ile de ulaşmıştır.[4048]

İbn Hişâm'ın, ana metninin nakilcisi olan Ziyâd dışında, eserinde faydalandığı kaynaklar ise; Abdulazîz b. Muhammed ed-Derâverdî, Abdullah b. Cafer b. el-Misver b. Mahreme, Abdullah b. Hasan b. Hasan, Abdullah b. Vehb, Abdulvâris b. Saîd et-Tennûrî (Ebu Ubeyde en-Nahvî), Cu'şum b. Muâviye b. Bekr b. Hevâzin, Ebu Amr el-Medenî, Ebu Bekr ez-Zübeyrî, Ebu Zeyd el-Ensârî, Şâfiî,[4049] Ğufre'nin mevlâsı Ömer, Hallâd b. Kurre b. Hâlid es-Sedûsî, İbn Cüreyc, İbn Ebî Amr b. el-A'lâ, Mâlik b. Enes, Mesleme b. Alkame el-Mâzenî, Rubeyh b. Abdirrahman b. Ebî Saîd el-Hudrî, Süfyân b. Uyeyne, Vâkıdî,[4050] Vekî', Yahyâ b. Saîd, Yûnus b. Habîb en-Nahvî ve Zeyd b. Eslem'dir. Bunlardan bazılarından, "*bana ulaştığına göre*" kaydı ile haber naklettiğini ayrıca belirtelim.

İbn Hişâm'ın kaynakları arasında, "arkeolojik rivâyetlere" de rastlanmaktadır. Nitekim İbn İshâk'ın naklettiği Amr b. el-Hâris b. Amr'ın, "*Biz de sizin gibi insandık, bizi zaman değiştirdi, siz de bizim gibi olacaksınız*" şeklindeki beyitleri hakkında İbn Hişâm, "*Bu şiirin ondan olduğu doğru değildir. Bana, şiir ilmi ehlinden bazıları, bu beytin Arapça'da söylenen ilk şiir olduğunu ve Yemen'de bir taşın üzerinde yazılı bulunduğunu, söylediler*"[4051] demek suretiyle bu türden rivâyetleri kullanır.

2. 2. Râvileri

İbn Hayr, eserinde İbn Hişâm'ın eserinin nakil yollarını zikretmiştir.[4052] İbn Hayr'ın verdiği senedlerden de anlaşıldığı üzere, İbn Hişâm'ın eseri, bir çok râvi ve müellif tarafından nakledilmiştir. Zehebî, İbn Hişâm'dan eseri rivâyet edenler arasında, Muhammed b. Hasan el-

[4046] bkz. İbn Tağriberdi, II, 111. Onun hakkında ayrıca bkz. Tarâbîşî, 190-191
[4047] İbn Hişâm, III, 64
[4048] "*Şâfiî-Amr b. Habîb-İbn İshâk*" bkz. İbn Hişâm, IV, 612; ayrıca İbn Hişâm, İbn İshâk'ın önemli râvileri arasında yer alan Yahyâ b. Saîd'den de nakilde bulunmuştur. Bkz. İbn Hişâm, IV, 416
[4049] Müzenî'nin verdiği bilgiye göre, İbn Hişâm, Şâfiî ile Mısır'da görüşmüştür. Bkz. Zehebî, *A'lâm*, X, 429
[4050] "*Vâkıdî; "Kıblemizi terk edersen iş senin bildiğin gibidir" beytini eklemektedir*" İbn Hişâm, I, 52
[4051] İbn Hişâm, I, 116
[4052] bkz. İbn Hayr, 233-236

Kattân, Abdurrahîm b. Abdillah el-Berkî,[4053] ve onun kardeşi Ahmed b. el-Berkî'nin[4054] isimlerini saymaktadır.[4055]

2. 3. Eserleri

İbn Hişâm'a iki eser atfedilmektedir. Bunlardan, *Kitâbu't-Tîcân fî Mülûki Himyer* veya *et-Tîcân li-Ma'rifeti Mülûki'z-Zamân fî Ahbâri Kahtân* adlı eserin, Vehb b. Münebbih'e ait olduğu ve İbn Hişâm tarafından rivâyet edildiği de ileri sürülmüştür.[4056] İbn Hişâm'ın nakilci bir alim olması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Eserin içeriğinde ehl-i kitap hikayeleri, Peygamberlerle ilgili haberler ve Yemen meliklerinin hayat hikayeleri anlatılmaktadır.[4057] Bu eserin en önemli özelliği, Yemen tarihi ile ilgili olmasına karşın, diğer Arap bölgelerindeki hâdiselere de değinmesidir. Esere efsânevî bir üslup hakim olması hasebiyle edebî tarih türündendir.[4058] Kâtip Çelebi'nin, İbn Hişâm'a nispet ettiği *Ensâbu Himyer ve Mülûkuhâ*[4059] adlı eser de, muhtemelen bu eserdir.

İbn Hişâm'ın diğer eseri ise, Ziyâd el-Bekkâî'nin İbn İshâk'tan rivâyet ettiği, kendisinin muhtasar olarak naklettiği, *es-Sîretu'n-Nebeviyye* isimli eserdir. Bu eser, İbn İshâk'tan çok kendisine atfedilmiştir.[4060] Kehhâle bu eseri, *Tehzîbu's-Sîreti'n-Nebeviyye* şeklinde isimlendirir.[4061]

İbn Hişâm'ın, İbn İshâk'ın eserindeki bazı şiirlere sansür uyguladığı konusu üzerinde durmuştuk. Abdulğanî, İbn Hişâm'ın müşrik ve Müslüman ayrımı yapmadan hiciv içeren şiirleri sansürlemesini, tarihçinin adaletinin tezahürüne örnek olarak vererek, onun mutaassıp tarihçi olmadığını söyler.[4062] Bizim kanaatimiz ise, tam aksi yöndedir. İbn Hişâm'ın hiciv içeren şiirlere uyguladığı sansür, onun taassupkarâne bir tutum içerisinde olduğunu göstermektedir. Tarihçiden beklenen, kendisine ulaşan nakilleri olduğu gibi, sonraki nesle aktarmasıdır. Oysa, İbn Hişâm, İbn İshâk'ın rivâyetlerine karşı uyguladığı bu sansürler neticesinde, hacimli bir edebî literatürün yok olmasına vesile olmuştur.

[4053] Hakkında bkz. Zehebî, *el-İber*, II, 83; İbnu'l-İmâd, I, 193
[4054] Hamevî, onun *Târîh*'i olduğunu belirtir. Bkz. Hamevî, I, 388
[4055] bkz. Zehebî, *A'lâm*, X, 429
[4056] Bu konuda bkz. Dûrî, *İlmu't-Târîh*, 108-110; Fayda, "İbn Hişâm", *DİA*, XX, 73
[4057] bkz. Zehebî, *A'lâm*, X, 429; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 578-580; Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 16; Abdulhamîd, 35; eserin yazmaları için bkz. Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 16
[4058] bkz. Abdulhamîd, 36
[4059] Kâtip Çelebi, I, 192; ayrıca bkz. Kannûcî, II, 114
[4060] Bu eserin, tercüme, şerh, nazm ve muhtasarları için bkz. Kâtip Çelebi, II, 52; Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 13-15; Fayda, "İbn Hişâm", *DİA*, XX, 72-73; Tarâbîşî, 194. Eserin tarikleri için bkz. Tarâbîşî, 195-196
[4061] bkz. Kehhâle, *Mu'cemu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 316
[4062] Abdulğanî, 33

2. 4. Metodu

2. 4. 1. İsnâd Kullanımı

İbn Hişâm eserinde açıklama, tashih veya eklemelerini genellikle bir senede dayandırarak yapmıştır. Nitekim, eserinde tekrarları ile beraber yaklaşık 150 defa sened zikretmiştir.

İbn Hişâm senedinde, "*Bana ulaştığına göre*"[4063]; "*…den bana ulaştı ki/zikredildi ki*"[4064]; "*İlim ehlinden biri*"[4065]; "*Kendisine güvendiğim biri*"[4066]; "*diğerleri/ilim ehlinden başkaları/bir çok kişi*"[4067] gibi ibareleri oldukça sık kullanmaktadır. Aynı şekilde "*Yemen*(liler) *dedi ki*"[4068]; "*Huzâa*(lılar) *dedi ki*"[4069]; "*Kudâa*(lılar) *dedi ki*"[4070] gibi halk ve kabilelere de atıfla nakillerde bulunmuştur. İbn Hişâm'ın kabile nakilleri hariç, diğer ibareleri, zikretmek istemediği kaynağına veya kaynaklarına işaret etmektedir. Onun neden kaynağının ismini vermediği konusunda herhangi bir fikrimiz olmamakla beraber, Hz. Peygamber'in zevcelerinin isimleri gibi genel bilgiler aktardığı zaman, kaynak zikrine ihtiyaç hissetmediğini ve "*İlim ehlinden birçok kişi*"yi[4071] referans olarak kullandığını söyleyebiliriz.

İbn Hişâm, kendisinin ulaşmadığı, Zührî,[4072] Mâlik,[4073] Zeyd b. Eslem,[4074] gibi şahıslardan doğrudan alıntılarda bulunmaktadır. Bu tür haberler, muhtemelen İbn Hişâm'ın ismini vermediği, kaynağının kaynakları arasında yer almaktadır. Nitekim İbn Hişâm, bir çok yerde, doğru bir ifade ile, bunlardan nakilleri, "*Zührî'den bana ulaştı ki*"[4075]; "*İsnâdına güvendiğim biri-İbn Şihâb ez-Zührî*"[4076]; "*Zeyd b. Eslem'den bana ulaştı ki*"[4077] şeklinde vermiştir.

İbn Hişâm da, bazı haberlerinde ikili telfike başvurmuştur. Bu konuda, "*Hallâd b. Kurre b. Hâlid es-Sedûsî ve ondan başka Bekr b. Vâil'den ilim ehli olan şeyhler*"[4078]; "*Yûnus b. Habîb en-Nahvî ve Ebu Ubeyde*"[4079] gibi senedlerini örnek olarak verebiliriz.

[4063] İbn Hişâm, I, 98; II, 574 ; III, 86; IV,639
[4064] İbn Hişâm, I, 70; II, 477, 638, 644, 683; III,107, 321; IV, 424, 500, 515, 522
[4065] İbn Hişâm, I, 77, 87, 291, 349, 377; II, 486, 633; III, 63, 83, 100, 224, 239; IV,413, 429, 494
[4066] İbn Hişâm, I, 241, 280; II, 476; III, 89, 222, 240, 261, 316; IV, 378, 416, 457, 483, 494, 518, 597, 601, 633
[4067] İbn Hişâm, I, 90, 91, 187; II, 486, 636; III, 68; IV, 643
[4068] İbn Hişâm, I, 75
[4069] İbn Hişâm, I, 91
[4070] İbn Hişâm, I, 10,
[4071] İbn Hişâm, IV, 643
[4072] İbn Hişâm, II, 644, 712
[4073] İbn Hişâm, III, 355
[4074] İbn Hişâm, IV, 492, 569, 569
[4075] İbn Hişâm, I, 70; IV, 424, 522
[4076] İbn Hişâm, IV, 494
[4077] İbn Hişâm, IV,500
[4078] İbn Hişâm, II, 386
[4079] İbn Hişâm, II, 538; ayrıca bkz. I, 90, 91; II, 636; IV, 666

İbn Hişâm'ın bir yerde şifâhî nakle dayandığı görülmektedir. O, Resulullah'ın devlet başkanlarına gönderdiği elçilerin isimlerini ve gönderildikleri yerleri saydıktan sonra, "*Ben, Selît, Sümâme, Hevze ve Münzir'in nereye gönderildiklerini unuttum*"[4080] diyerek elinde yazılı bir metin bulunmadığına işaret eder.

2. 4. 2. Kaynak Kullanımı

İbn Hişâm da, kendisinden önceki siyer kaynaklarının yolundan gitmiş ve kaynak-hâdise ilişkisini –az da olsa- kurmuştur; "*Bekr b. Vâil'den ilim ehli olan şeyhler…*(Bekr b. Vâil'den bir şairin Müslüman olmak için gelmesi)"[4081]; "*Ebu Ubeyde ve çoğunluğu Mekke halkından olan ilim ehli bana anlattı ki,…*(Mekkelilerin Hz. Muhammed'in vefatı ile dinden dönmek istemeleri)"[4082] gibi.

İbn Hişâm, kaynak olarak atıfta bulunduğu, *ilim ehli*'nin hangi ilimde ehil olduklarını belirtmek suretiyle, haber kaynağının sağlamlığına dikkat çekmektedir; "*Meğâzî ilmi ehlinden diğerleri*"[4083]; "*Bazı şiir ilmi ehli*"[4084] gibi. İbn Hişâm'ın, "*Kendisinden rivâyet edilen sika biri*"[4085] şeklinde kaynağı hakkında açıklama yapması, onun bu gayretine bağlamak mümkündür. Bazen de *ilim ehlinden biri*nin kimliğine dair bilgiler vermektedir; "*el-Esed'den İlim ehlinden bir adam*"[4086]; "*Kureyşli İlim ehlinden bir adam*"[4087] gibi.

2. 4. 3. Vesika Kullanımı

İbn Hişâm da vesikalardan faydalanmıştır. Kendisi Hz. Muhammed'in, Hemdân Heyetine verdiği mektubun metnini naklettiği gibi,[4088] Ebu Ubeyde kanalı ile, Hz. Ömer'in Ermeniyye'de bulunan Selmân b. Rebîa'ya yazdığı mektubun içeriği hakkında da bilgi vermektedir.[4089]

2. 4. 4. Rivâyetleri

İbn Hişâm'ın rivâyetleri arasında da, ilginç denilebilecek anlatılara rastlamak mümkündür.[4090] Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber'i anlatması haberinde olduğu gibi,[4091] İbn Hişâm da nakilleri arasında şemâil rivâyetlerine yer vermiştir.

[4080] İbn Hişâm, IV, 607
[4081] İbn Hişâm, II, 386
[4082] İbn Hişâm, IV, 666
[4083] İbn Hişâm, II, 636
[4084] İbn Hişâm, IV, 427
[4085] İbn Hişâm, IV, 517
[4086] İbn Hişâm, III, 106
[4087] İbn Hişâm, IV, 418
[4088] bkz. İbn Hişâm, IV, 598
[4089] bkz. İbn Hişâm, I, 41
[4090] bkz. İbn Hişâm, I, 88; IV, 427
[4091] bkz. İbn Hişâm, II, 401-402

2. 4. 4. 1. Neseb-Listeler

İbn Hişâm'ın neseb konusundaki rivâyetleri üzerinde durmuştuk. Bunlara ek olarak, Resulullah'ın, Kureyşli, Arap ve diğer kabilelerden eşlerinin isimlerini zikretmiş[4092] ve yukarıda da geçtiği üzere İbn İshâk'ın eksik bıraktığı isim listelerine, eklemeler yapmıştır.

2. 4. 5. Üslup

İbn Hişâm konuya giriş olarak, haberin içeriği hakkında bilgi vermektedir; "*Cürhüm, Zemzemin gömülmesi, Mekke'den çıkmaları, Cürhüm'den sonra Mekke'nin idaresi, Abdulmuttalib'in Zemzem Kuyusu'nu kazmasına kadar olan işler. Bize bunu Ziyâd b. Abdillah el-Bekkâî-Muhammed b. İshâk el-Muttalibî'den anlattı*"[4093]

İbn Hişâm'ın tarihlerde veya farklı isimlerde başvurduğu en önemli kaynağı Ebu Amr el-Medenî'dir.[4094] İbn Hişâm, İbn İshâk'ın *Sîre*'si ile, onun rivâyetlerini karşılaştırma yoluna da gitmiştir; "*Ebu Amr el-Medenî dedi ki, 'Benî Nadîr'den sonra Resulullah, Benî Mustalîk üzerine gazveye çıktı' Bu haberi inşallah İbn İshâk'ın onu zikrettiği yerde zikredeceğiz.*"[4095] Ancak bu, İbn Sa'd'ın yönteminden çok farklıdır. İbn Sa'd, bütün haberlerinde ve bir çok kaynak arasında karşılaştırma yaparken, İbn Hişâm hem kaynak hem de içerik olarak sınırlı bir karşılaştırmaya gitmiştir.

2. 5. İbn İshâk Nakli

İbn Hişâm eserinin girişinde İbn İshâk'ın *Sîre*'si üzerindeki tasarruflarını, neleri dışarıda bıraktığını ve üslubunu açıklamaktadır; "*Bu kitaba, İsmail b. İbrahim ve onun soyundan, Resulullah'ın atalarını sıra ile zikretmekle başlıyorum. İsmail'in diğer çocuklarından olanları ise terk ediyorum. Terk etme gerekçem, Resulullah(sav)'in sîretine kadar olanları özetlemek içindir. Bu kitapta, ihtisar için İbn İshâk'ın zikretmiş olduğu, Resulullah hakkında bilgi bulunmayan, Kur'ân'da onun hakkında bir şey nâzil olmamış, bu kitabın amacına uygun olmayan, hâdisenin tefsiri ve şahidi bulunmayan şeyleri zikretmedim. Aynı şekilde İbn İshâk'ın zikretmiş olduğu, ancak şiir ilmi ehlince bilinmeyen, söz edilmesinin uygun olmadığı, bazı insanları kötüleyen ve el-Bekkâî'nin zikretmediklerini almadım. Allah izin verirse burada, bunların dışında kalanları anlatacağız.*"[4096]

Klasik nakil dönemi müelliflerinin, nakil yöntem ve usûllerinin sağlıklı bir şekilde ortaya konulabilmesi için naklettikleri metinler üzerindeki tasarruflarını incelemek

[4092] İbn Hişâm, IV, 648
[4093] İbn Hişâm, I, 111
[4094] İbn Hişâm, "*İlim ehlinden bir çok kişi-Ebu Amr el-Medenî*" [İbn Hişâm, I, 187] şeklinde bir sened vermektedir. Bu sened, şayet müstensih hatası değilse, onun Ebu Amr el-Medenî'ye hem doğrudan, hem de dolaylı yoldan ulaştığını göstermektedir.
[4095] İbn Hişâm, III, 203
[4096] İbn Hişâm, I, 4

gerekmektedir. Bu nedenle de, İbn Hişâm'ın, İbn İshâk metinleri üzerindeki tasarruflarını maddeler halinde ele almanın faydalı olacağı kanısındayız.

2. 5. 1. Kelime açıklamaları

İbn Hişâm, İbn İshâk'ın rivâyetlerinde geçen kelimeleri açıklama konusunda oldukça hassas davranmıştır.[4097] İbn Hişâm kelime, isim, ayet veya neseb açıklamalarında şiirden,[4098] coğrafî bilgilerden,[4099] ayetlerden[4100] ve Arap deyimlerinden[4101] faydalanmıştır. Kelime açıklamalarında İbn Hişâm, en çok Ebu Ubeyde'nin görüşlerine başvurmuştur.[4102] Açıkladığı bir kelimeyi geniş bir şekilde ele almış, kelimenin farklı kullanımlarına Kur'ân'dan, şiirden ve Arap mesellerinden örnekler getirerek açıklamaya çalışmıştır.[4103] Nitekim kendisi, "*el-Muhil"* kelimesini, "*Bakır, kurşun gibi şeyleri eriten her şey*" olarak açıkladıktan sonra Ebu Ubeyde'nin bu konudaki açıklamasını, İbn Mesûd ve Hz. Ebu Bekr'in bu kelimeyi nasıl tefsir ettiklerini, en sonunda da, "*Şair dedi ki*" diyerek beyitlerle kelimenin kullanımını vermiştir. [4104] İbn Hişâm, Ümmü Seleme'nin Habeş hicreti rivâyetinde geçen Habeşce kelimelerde olduğu gibi,[4105] metinlerdeki yabancı kökenli kelimeleri de izah etmiştir.

2. 5. 2. Tashihler

İbn Hişâm, İbn İshâk'ın verdiği neseb bilgilerini, isimleri, haberleri veya kullandığı kelimeleri tashih etmiştir;

a-İsim Tashihleri: Bedr esirlerinin isimleri konusunda bazı tashihlerde bulunmuş, [4106] farklı görüşlere işaret etmiştir.

b-Neseb Tashihleri: İbn İshâk, Resulullah'ın babaannesinin nesebini "*..Âiz b. Abd b. İmrân b. Mahzûm..*" şeklinde vermektedir. İbn Hişâm ise bunu, "*..Âiz b. İmrân b. Mahzûm*" şeklinde düzeltmiştir.[4107] İbn Hişâm başka yerlerde de, nesep tashihlerinde de bulunur.[4108]

[4097] bkz. İbn Hişâm, I,18, 196, 200, 236, 252; II, 471, 612, 630

[4098] İbn Hişâm'ın şiiri, neseb tespiti konusunda kullanması konusunda bkz. İbn Hişâm, I, 8-9, 10, 11; İbn Hişâm tarihî hâdiselerin açıklanmasında da şiirden faydalanmıştır. Nitekim Ezdîlerle Akk halkı arasındaki savaş konusunda Abbâs b. Mirdâs'ın şiirini delil olarak kullanmıştır. Bkz. İbn Hişâm, I, 13; İbn Hişâm şiiri, daha çok kelime-özellikle de ayet- açıklamalarında kullanmıştır. Bkz. İbn Hişâm, I, 36, 43, 55-56, 206, 242-243, 263, 271, 272, 302, 303, 304, 305, 309, 310-311, 312, 352, 356-359, 363; II, 393, 394, 420, 424, 484, 520, 524, 528-529, 530, 532, 533, 535, 536, 537, 542, 545, 548, 551, 555, 557, 558, 561, 569, 572, 580, 581, 583, 664, 670, 671, 674, 675; III, 99, 75, 100, 106, 107, 108, 112, 113, 114, 174, 175,…; IV, 545, 547, 549

[4099] Ğassân'ın ne olduğunu anlatırken, coğrafî bilgiler vermesi gibi. Bkz. İbn Hişâm, I, 9

[4100] İbn Hişâm, Me'rib Seddi ile alakalı haberi verdikten sonra konuyla ilgili ayeti getirmektedir. Bkz. İbn Hişâm, I, 13; İbn Hişâm, ayetlerde geçen kelimeleri, şiirle veya ayetle açıklamaktadır. Onun, ayet açıklamalarında ayetlerden faydalandığı yerler için bkz. İbn Hişâm, I, 212, 310, 312. Bu açıdan baktığımız da o, bir nevî Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirini yapmaktadır.

[4101] İbn Hişâm, I, 6; III, 250

[4102] bkz. İbn Hişâm, I, 14; II, 624

[4103] bkz. İbn Hişâm, I, 311

[4104] İbn Hişâm, I, 363

[4105] İbn Hişâm, I, 338

[4106] İbn Hişâm, III, 3-7

[4107] İbn Hişâm, I, 153, 179, 194

c-Kelime Tashihleri: İbn Hişâm, İbn İshâk'ın kullandığı bir kelimeyi, Kur'ân'dan ayet getirerek düzeltmektedir.[4109]

d-Haber Tashihleri: İbn İshâk'ın, "*Veddân Gazvesinde Müşriklerin başında İkrime b. Ebî Cehil vardı*" haberini, kendi senedi ile, "*…onların başında Mikrez b. Hafs b. el-Ahyef vardı*" şeklinde[4110] tashih etmiştir.

e-Şiir Tashihleri: İleride geleceği üzere şiirin kaynağı, çeşidi, içeriği ve sıhhati ile ilgili tashihlerde bulunmuştur.

2. 5. 3. Farklı Görüşler

İbn Hişâm, İbn İshâk'ın naklettiği haberlerle ilgili, farklı görüş ve haberleri de nakletmiştir; "*Adnân b. Üd'de denilir*"[4111] "*el-Hevn b. Huzeyme denilir*"[4112] gibi. İbn Hişâm bu konuda oldukça titiz davranmıştır. Öyle ki, İbn İshâk'ın, "*Mudâd b. Amr el-Cürhümî*" olarak verdiği bir isim hakkında araya girerek, "*Midâd b. Amr el-Cürhümî'de denilir*"[4113] demektedir. Nesepler veya isimler konusunda farklı görüşleri İbn Hişâm "*denilir ki*" ibaresi ile vermektedir.[4114] İsim ve neseblerde olduğu gibi, boykot anlaşmasını kimin yazdığı,[4115] Sa'd b. Ebî Vâkkâs Seriyyesinin zamanı,[4116] Bedr'de kimi kimin öldürdüğü haberlerinde[4117] de farklı görüşleri zikretmiştir.

İbn Hişâm, hâdiselerin nedenleri konusunda da farklı nakillere yer vermiştir. Nitekim İbn İshâk, Kureyş olarak isimlendirilmelerini dağıldıktan sonra toplanmasına bağlarken, kendisi bunu onların ticaretine dayandırmaktadır.[4118] İbn İshâk, Mekke'nin önceki isminin Bekke olma nedeni olarak, orada zulüm yapanların boyunlarının kırılmasına bağlarken, İbn Hişâm, Ebu Ubeyde'den, Bekke isminin Mekke'de bir yer olduğu, orada insanların kalabalık olmasından dolayı bu ismin verildiğini söyler ve Ebu Ubeyde'den bir şiiri buna delil olarak getirir.[4119]

İbn Hişâm gazvelerin sonuçları ile ilgili farklı görüşlere de yer vermiştir. Mu'te Savaşı konusunda İbn İshâk, Müslümanların mağlup oldukları yönünde bir tavır sergilerken o, "*Bize ulaştığına göre Zührî, "Müslümanlar, Hâlid b. el-Velîd'i kendilerine emir tayin ettiler. Allah*

[4108] bkz. İbn Hişâm, I, 47; II, 464-465
[4109] bkz. İbn Hişâm, I, 160
[4110] İbn Hişâm, II, 592
[4111] İbn Hişâm, I, 8; İbn Hişâm'ın, isimler konusundaki farklı görüşler zikrettiği yerler için bkz. İbn Hişâm, I, 12, 161; II, 429-430, 431-433
[4112] İbn Hişâm, I, 93
[4113] İbn Hişâm, I, 111
[4114] bkz. İbn Hişâm, I, 96, 97, 105, 106, 117, 124, 137, 261-262, 264, II, 456...
[4115] İbn Hişâm, I, 350
[4116] İbn Hişâm, II, 600
[4117] İbn Hişâm, II, 708, 709, 710, 711, 712, 713
[4118] İbn Hişâm, I, 94
[4119] İbn Hişâm, I, 114

onlara fethi nasip etti. Hâlid, onların başında iken, Nebî(sav)'e geri döndüler" demiştir"[4120] şeklinde bu konudaki farklı görüşe yer vermiştir.

2. 5. 4. Tenkit

İbn Hişâm, İbn İshâk'ın rivâyetlerini tenkit konusunda oldukça istekli görünmektedir; Akabe listesinde yer alan Sa'd b. Hayseme hakkında, "*İbn İshâk onu Benî Amr b. Avf'a nispet ediyor. Oysa o, Benî Ğanem İbn es-Selem'dendir. Çünkü bir adam hangi kavimde ise onlara nispet edilir ve onlarla çağrılır*"[4121]; İbn İshâk'ın, Safiy b. Sevâd b. Abbâd b. Amr b. Ğanem şeklinde verdiği isim hakkında, "*Safiy b. Esved b. Abbâd b. Amr b. Ğanem b. Sevâd'dır. Sevâd'ın Ğanem denilen oğlu yoktur*"[4122]; İbn İshâk'ın, "*Bundan kastedilen, Âmir b. el-Hadramî'dir. O, Bedr esirleri arasında idi*" şeklindeki açıklamasını İbn Hişâm, "*Ebu Süfyân'ın yeminli mevlâsı*" *yani Ukbe b. Abdilhâris b. el-Hadramî'dir. Âmir b. el-Hadramî, Bedr savaşında öldürüldü*"[4123] gibi bir çok konuda İbn İshâk'ın rivâyetlerini eleştirmiş, farklı görüşlere yer vermiştir.

İbn Hişâm, İbn İshâk'ın hatalarını oldukça gösterişli bir tarzda sunmaktadır; "*İbn İshâk, haberinde Hâlid b. el-Velîd'in gönderilmesini anlatıyor, ancak onu birlik ve seriyyelerin sayısı içinde zikretmiyor. Dolayısı ile ona göre müfreze sayısı 39 olması gerek*"[4124]; "*İbn İshâk, Ebu Kays'ı, burada Benî Vâkıf'a nispet ediyor. Ancak, Fil Hâdisesinde onu Hatme'ye nispet etmişti. Çünkü Araplar bir adamı dedesinden daha meşhur olan dedesinin kardeşine nispet ederler*"[4125]; "…*Onlar*(İbn İshâk'ın Münafıklar arasında saydığı iki kişi hakkında) *Benî Ümeyye b. Zeyd'dendirler, Bedir ehlindendirler, münafıklardan değillerdir. Nitekim İbn İshâk da, Bedr ehli isimleri arasında, Sa'lebe ve Hâris'i Benî Ümeyye b. Zeyd'in içinde saymaktadır.*"[4126] gibi.

İbn Hişâm tenkidinde, kaynaklarıyla beraber, Kur'ân'ı ve şiiri de kullanmıştır. İbn İshâk'ın, Bedr'de Müşrik ölülerinin sayısını elli olarak vermesine İbn Hişâm, nakil, şiir ve ayetten deliller getirerek itiraz etmektedir; "*Ebu Ubeyde-Ebu Amr, "Müşriklerin Bedr'de ölü sayısı yetmiş kişidir, esirler de o kadardır. Bu İbn Abbâs ve Saîd b. el-Müseyyib'in görüşüdür" Kur'ân'da Yüce Allah… demektedir. Bana Ebu Zeyd el-Ensârî, Ka'b b. Mâlik'e ait olan şu şiiri okudu, "Onlardan Bedr'in meydanlarında yetmiş kişi kaldı. Utbe onlardandı,*

[4120] İbn Hişâm, IV, 383
[4121] İbn Hişâm, II, 456
[4122] İbn Hişâm, II, 462
[4123] İbn Hişâm, II, 656; ayrıca bkz. İbn Hişâm, I, 89; II, 505; III, 283
[4124] İbn Hişâm, IV, 641
[4125] İbn Hişâm, I, 282-283; onun kastettiği nispet etme için bkz. İbn Hişâm, I, 58; başka bir örnek için bkz. İbn Hişâm, IV, 644
[4126] İbn Hişâm, II, 522; bu konuda ayrıca bkz. İbn Hişâm, III, 222; IV, 450

Esved de"[4127] Burada İbn Hişâm'ın, Kur'ân'ı ikinci sırada zikretme sebebi, kendi yorum ve tevili ile böyle bir sonuca ulaşmış olmasıdır. İbn Hişâm'a göre kesin bilgi daima önceliklidir.

İbn Hişâm'ın, İbn İshâk'ı en çok tenkit ettiği alan hiç şüphe yok ki, şiirlerdir. Onun şiirler konusundaki tenkitlerini dört başlık altında incelemek mümkündür:

a-Şiirin Sıhhati Konusunda: İbn Hişâm, İbn İshâk'ın zikrettiği bir çok şiiri sıhhati açısından tenkit etmiş ve sahih görmediklerini nakletmemiştir; "*Bu beyitlerin içinde olduğu şiir, uydurmadır. Bunun için onu yazmaktan geri durduk*"[4128] İbn Hişâm bazen de, kendisinin sahih olarak gördüğü kısmı vererek, diğer kısmı nakletmez; "*Bu kasideden bana sahih gelenidir. Şiir ilminin ehlinden bazıları bu kasidenin çoğunu inkar eder*"[4129] Abdullah'la, develer arasındaki kura çekimi haberinde zikredilen şiirler Yûnus b. Bükeyr'in rivâyetinde olmasına rağmen, İbn Hişâm nüshasında yer almamaktadır. Bu konuda İbn Hişâm, "*Bu haberin satır aralarında recez bahrinde şiirler söylenmiştir. Fakat şiir ilmi ehlinden, bunların doğru olduğuna dair bir şey ulaşmamıştır*"[4130] diyerek almama gerekçesini açıklar. Bununla beraber, "*Bu şiir, Bedr'le ilgili şiirlerin en sahihidir*"[4131]; "*Bu söylenilenlerin en güzelidir*"[4132] gibi ifâdelerle bazen sıhhati konusunda olumlu görüşler de bildirmiştir.[4133]

b-Şiirin Kaynağı Konusunda: İbn Hişâm, "*Bu şiirin ondan*(Amr b. el-Hâris b. Amr) *olduğu doğru değildir…*"[4134]; "*Şiir ilmini bilenler, bu kasidenin Ebu Bekr'e ait olduğunu inkar ederler*"[4135] gibi ifadelerle İbn İshâk'ın zikrettiği şiirlerin kaynakları hakkında tenkitlerde bulunmuş, farklı görüşleri zikretemiştir.[4136]

c-Şiirin Çeşidi Konusunda: Zemzem hakkında Abdulmuttalib'e söylenen sözler için "*Bu sözler…bize göre şiir değil, seci'dir*"[4137] derken, başka bir yerde de, Esved b. el-Muttalib'in şiirinin ikva' değil, ikfâ olduğunu[4138] belirtir.

d-Şiirin İçeriği Konusunda: Bazı durumlarda İbn Hişâm, şiirin içeriğine dair tenkitlerde de bulunmuştur. İbn İshâk'ın verdiği Abbâs b. Mirdâs'ın kasidesi ile ilgili olarak, şiirde iki savaştan bahsedildiğini ancak İbn İshâk'ın onları birleştirdiğini söyleyen İbn

[4127] İbn Hişâm, II, 714
[4128] İbn Hişâm, I, 23
[4129] İbn Hişâm, I, 280
[4130] İbn Hişâm, I, 155
[4131] İbn Hişâm, III, 34
[4132] İbn Hişâm, III, 149
[4133] bkz. İbn Hişâm, I, 51, 52
[4134] İbn Hişâm, I, 116
[4135] İbn Hişâm, II, 592
[4136] İbn Hişâm'ın şiirlerin içindeki herhangi bir beytin aidiyeti veya kaynağı konusunda yaptığı diğer açıklamalar için bkz. İbn Hişâm, I, 65; II, 497, 594, 596, 598, 605, 649, 650; III, 8, 22, 23, 28, 33, 36, 39, 53, 78, 132, 141, 143, 147, 155, 162, 165, 168, 176, 183; IV,420, 434, 563
[4137] İbn Hişâm, I, 146
[4138] İbn Hişâm, II, 648

Hişâm,[4139] Abdullah b. Ravaha'nın, kaza umresinde okuduğu şiiri hakkında ise, "*Biz sizinle onun tevili üzerine savaştık" beytinden sonuna kadar olanı Ammâr b. Yâsir'in başka bir günde söylediği beyittir*"[4140] diyerek şiirin içeriğine dair tenkidini ifade etmiştir.

Şiir konusunda bu kadar hassas olan İbn Hişâm'ın da naklettiği şiirlerden dolayı tenkit edildiğini, burada belirtelim. Nitekim Süheylî, İbn Hişâm'ın naklettiği, A'şâ'nın haberi ve Hz. Peygamber'i övdüğü şiiri[4141] tenkit etmiştir.[4142]

Bazı durumlarda İbn Hişâm'ın, tenkit ettiği, sıhhati hakkında şüphesini izhar ettiği şiirleri kullandığı görülmektedir. Ancak, onun bu şiirleri kullanmasının sebebi, İbn İshâk'ı tenkit etmek, bir nevî dikkatsiz olduğunu göstermek içindir. İbn İshâk'ın Ali b. Ebî Tâlib'e atıfla verdiği şiir hakkında İbn Hişâm, "*Şiir ilmi ehlinden kimsenin bu şiiri ve ona cevap şiirini bildiğini görmedim. Bu iki şiiri de yazdım. Çünkü, şiirde, "Amr b. Abdillah b. Cud'an'ın Bedr savaşında öldürüldüğü söyleniyor. Oysa İbn İshâk onu ölüler arasında saymamıştı. Bu şiirde ise onu zikrediyor*"[4143] demiştir. Yine, daha önceden "*İlim ehli tarafından inkar edildiğini*"[4144] söylediği bir şiiri, Resulullah'a saldırı olduğu için bazı kelimelerini çıkartmak suretiyle nakletmiştir.[4145] İbn Hişâm'ın, inkar edilen şiiri sansürleyerek nakletmesini, onun İbn İshâk'tan farkını -ilmî ve dinî açıdan- ortaya koyabilme arzusu ile açıklamak mümkündür. Bununla beraber, İbn Hişâm'ın buradaki amacının ne olduğunu kestirebilmek gerçekten mümkün görünmemektedir.

2. 5. 5. Sansür

Daha önce de geçtiği üzere İbn Hişâm, Abbâs'ın Bedr esirleri arasında zikredilme haberine sansür uyguladığı gibi[4146] başka haberlerine de sansür uygulamıştır. Mescid yapımı esnasında Ammâr b. Yâsir'e sataşan sahabî hakkında İbn Hişâm, "*Ammâr bunu çok söyleyince, Resulullah(sav)'in ashabından biri, kendisine bu şekilde ta'rizde bulunulduğunu sandı. Bunu Ziyâd b. Abdillah-İbn İshâk'tan haber verdi. İbn İshâk o kişinin ismini vermiştir*"[4147] demekte ancak kendisi bu ismi zikretmemektedir.

İbn Hişâm'ın sansürünü ifade eden bir çok örnek bulmak mümkündür. Onun sansüre başvurmasının değişik gerekçeleri vardır; "*Bu şiirdeki iki kelimeyi değiştirdik, Bunlar, son beyitteki "الفخر"* [övünme] *ve birinci beyitteki "فما الحليم"* [hilm sahibine ne oldu]

[4139] İbn Hişâm, IV, 442
[4140] İbn Hişâm, IV, 371; ayrıca bkz. İbn Hişâm, IV, 448
[4141] İbn Hişâm, II, 386-388
[4142] bkz. Süheylî, III, 231
[4143] İbn Hişâm, III, 11
[4144] İbn Hişâm, III, 8
[4145] İbn Hişâm, III, 11
[4146] bkz. İbn Hişâm, III, 3-7
[4147] İbn Hişâm, II, 497

kelimeleridir. Zira o, bu kelimelerle Resulullah(sav)'e saldırmakta idi"[4148]; "*Hassân'ın kasidesinin sonundaki üç beyti içinde kötü sözler olduğu için almadık*"[4149]; "*Bu şiirden müstehcen olduğu için bir beyti çıkardık*"[4150]; "*Bu şiirin sonunda bazı kafiyelerinin muhtelif olmasındaki çirkinlikten dolayı terk ettik*".[4151] Görüleceği üzere İbn Hişâm, dinî, ahlakî ve edebî kaygılarla sansür uygulamıştır. Bu bağlamda diyebiliriz ki, İbn İshâk, İbn Hişâm'dan çok daha ileri düzeyde bir tarihçidir.

2. 5. 6. Açıklamalar

İbn Hişâm, naklinde, İbn İshâk'ın müphem ifadelerini, üzerinde durmadığı konuları veya şahısların kimliklerini açıklamaya gayret göstermiştir; İbn İshâk, "*…Irak topraklarından bir yere ulaşınca*" İbn Hişâm, "*İlim ehlinden bazılarının bana zikrettiğine göre Bahreyn*"[4152]; İbn İshâk, "*…Sonra Bedr'e yakın bir yere indi. O ve ashabından bir adam bineklerine bindiler*" İbn Hişâm, "*O adam, Ebu Bekr es-Sıddık'tır*"[4153]; Bedr'den dönüş yolunda İbn İshâk'ın Müslümanlardan birinin recez söylediğini belirttiği haberde İbn Hişâm, "*O, Adiyy b. Ebi'z-Zağbâ'dır*"[4154]; İbn İshâk'ın fetih günü Ümmü Hâni'nin emân verdiği iki kişi hakkında, "*Bu ikisi Hâris b. Hişâm ve Züheyr b. Ebî Ümeyye b. el-Muğîra'dır*"[4155] diyerek haberdeki müphem noktaları açıklamıştır.

2. 5. 7. İhtisar

İbn Hişâm bir çok yerde, hâdisenin aslında daha uzun olduğunu, ancak kitabının amacına uygun olmadığı gerekçesiyle uzatmadığını, muhtasar olarak nakletmekle yetindiğini söyler; "*Bu uzun bir hikayedir. Özetle zikrettiklerim, uzun uzun anlatmamı engelliyor*"[4156] "*Ficâr haberi, zikretmiş olduğumdan daha uzundur. Resulullah'ın haberini kesmemek gayesi, haberi uzun uzadıya anlatmaktan beni alıkoydu*"[4157] Bu ifadelerinden hareketle onun, İbn İshâk'ın eserinden neleri kısalttığını çıkarmak mümkündür. İbn Hişâm, aynı amaca matuf olarak şiirlerde de ihtisara başvurmuştur; "*Ebu Üsâme'nin bir kasidesini terk ettim. Orada birinci ve ikinci beyitte Bedr zikrediliyordu. Uzatmak istemedim*"[4158]

[4148] İbn Hişâm, III, 11
[4149] İbn Hişâm, III, 19
[4150] İbn Hişâm, II, 413
[4151] İbn Hişâm, III, 213; içinde sövme veya kötü söz olduğu için nakletmediği diğer beyitler için bkz. İbn Hişâm, I, 268; II, 372; III, 20; IV, 567
[4152] İbn Hişâm, I, 28
[4153] İbn Hişâm, II, 616
[4154] İbn Hişâm, II, 643
[4155] İbn Hişâm, IV, 411; ayrıca bkz. İbn Hişâm, III, 185, 186, 208
[4156] İbn Hişâm, I, 14
[4157] İbn Hişâm, I, 187
[4158] İbn Hişâm, III, 38

2. 5. 8. Haber Tamamlama

İbn İshâk'ın Nizâr'ın üç oğlunu saydığı rivâyette,[4159] İbn Hişâm, Câriye b. el-Haccâc'ın şiirini delil getirerek, İyâd isminde bir çocuğu daha olduğunu,[4160] İbn İshâk'ın Mudar'ın oğulları rivâyetinde, İbn Hişâm, annelerinin Cürhümlü olduğu bilgisini,[4161] İbn İshâk'ın, hiçbir bilgi vermediği Hendek kazma fikrinin kimden geldiği konusunda,[4162] İbn Hişâm, "*denilir ki*" kaydı ile, Selmân el-Fârisî'nin ismini[4163] verir. Aynı şekilde, Ka'b b. Mâlik'in nakiblerin isimlerini saydığı şiire dayanarak, İbn İshâk'ın zikretmediği *Ebu'l-Heysem b. et-Teyyehân*'ı nakiblerin isimlerine ekleyen İbn Hişâm,[4164] yine İbn İshâk'ın saymadığı, Bedr'de Müşrik ölülerinin,[4165] Uhud'da şehit olanların isimlerini[4166] nakleder.

2. 5. 9. Tercihte Bulunma

İbn İshâk'ın farklı rivâyetler karşısında tercihte bulunmaktan çekindiğini daha önce belirtmiştik. Oysa İbn Hişâm, İbn İshâk'ın farklı rivâyetlerinden birini tercih ettiği yerler vardır. İbn İshâk'ın Abdullah b. Ravaha veya Ebu Hayseme'ye atıfla verdiği şiir hakkında, "*Bu Ebu Hayseme'ye aittir*"[4167] diyerek tercihte bulunmuştur. Her ne kadar tek bir rivâyete dayanarak bir genelleme yapmak mümkün olmasa da, İbn Hişâm'ın tercih ifadelerinde, Vâkıdî'nin üslubundan etkilendiğini söylemek mümkündür.

İbn Hişâm, rivâyetler arasında tercihte bulunamadığı zamanlarda "*Allah bilir*" ibaresi ile bunu belirtmiştir. İbn İshâk'ın, Sâib b. Ebi's-Sâib'i Bedr'de ölen müşrikler arasında zikretmesine itiraz ederken, onun Müslüman olduğunu "*bana ulaştığına göre*" (فيما بلغني) kaydıyla verir ve "*Allah bilir*" (الله اعلم) der. Sonra, Zührî'den, aynı şahsın Resulullah'a biat edenler arasında olduğuna dair bir bilgi nakleder. Bütün bunlardan sonra ise, "*İbn İshâk dışındakiler, onu Zübeyr b. el-Avvâm'ın öldürdüğünü söylerler*"[4168] demektedir. Görüleceği üzere İbn Hişâm elindeki farklı bir bilgiyi yeterli derecede desteği olmadığı için savunamamakta ve sadece işaret etmekle yetinmektedir.

2. 5. 10. Ziyâdeler

Râvilerin naklettiği eserlere katkıda bulundukları konusu üzerinde daha önceden durmuştuk. İbn Hişâm da, İbn İshâk nakillerine bir çok eklemelerde bulunmuştur. Bu açıdan,

---

[4159] İbn Hişâm, I, 73
[4160] bkz. İbn Hişâm, I, 74
[4161] İbn Hişâm, I, 75
[4162] İbn Hişâm, III, 216
[4163] İbn Hişâm, III, 224
[4164] İbn Hişâm, II, 445
[4165] bkz. İbn Hişâm, II, 714-715
[4166] İbn Hişâm, III, 127
[4167] İbn Hişâm, II, 655
[4168] İbn Hişâm, II, 712; "*Allah bilir*" ibaresini kullandığı bir diğer yer için bkz. İbn Hişâm, III, 168

Tarâbîşî'nin, İbn Hişâm'ın diğer siyer nakilcilerinden farkı olarak, "*Siyerde yaptığı, ziyâde değil ihtisardır*"[4169] şeklindeki görüşü genel anlamda doğru olsa bile, içerik olarak hatalıdır. Zira İbn Hişâm bir çok yerde eklemelerde de bulunmuştur:

a-Şiir'de Ziyâdeleri: Burada İbn Hişâm'ın, kelime ve ayet açıklamak için ya da delil getirmek için zikrettiği şiirlerin haricinde, yaptığı eklemeleri kastediyoruz. İbn Hişâm, "*Şiirde geçen "galib değil"* [ليس الغالب] *ifadesi İbn İshâk dışındakilerdendir*"[4170]; "*İkinci beyit İbn İshâk'tan başkasından rivâyet edilmiştir*"[4171] gibi, yaptığı bu eklemeleri ve kaynağını belirtmiştir. Aynı şekilde şiirlerin söylenme nedenleri[4172] ve sonraki dönem şairlerin konu ile ilgili şiirlerini de[4173] nüshasına dahil etmiştir.

b-Verilen Bilgilere Dair Ziyâdeleri: İbn Hişâm, İbn İshâk'ın verdiği bilgilere de eklemeler yapmıştır. İbn İshâk, Cahiliye Araplarının Bahîra, es-Sâibe, el-Vasîle, el-Hâmi âdetleri hakkında bilgi verirken İbn Hişâm, "*Rivâyet edilir ki, bundan sonra olanlar kızlar değil erkekler içindir..*" diyerek onlar hakkında bilgiler vermektedir.[4174] Aynı şekilde, Hassân b. Sâbit'in, şiirinde geçen, "*Resulullah'ı onlardan himaye ettin*" beytini açıklarken, Cahiliye döneminde himaye altına almanın kural ve uygulamaları hakkında bilgi verir.[4175] İbn Hişâm'ın ganimetlerle ilgili bir takım fıkhî uygulamalara da işaret ettiği görülür; Ebu Ubeyde kaynaklı olarak; "*Ömer b. el-Hattâb, Ermeniyye'de bulunan Selmân b. Rebîa'ya mektup yazarak, ganimette asil at sahiplerini, melez at sahiplerine üstün tutmasını emretti*"[4176] gibi.

c-Neseb Bilgilerine Dair Ziyâdeleri: İbn Hişâm, metinlerde geçen her kabile ve ismin nesebini vermeye çalıştığı gibi,[4177] İbn İshâk'ın zikretmediği bazı nesepleri de zikretmiştir.[4178] İbn Hişâm, Hz. Muhammed'in anne tarafından nesebini,[4179] Hatice'nin nesebini vermiş,[4180] Resulullah'ın, dayıları ile akrabalık bağının nereden geldiğini açıklamıştır.[4181]

[4169] Tarâbîşî, 193
[4170] İbn Hişâm, I, 53
[4171] İbn Hişâm, II, 587; İbn Hişâm'ın İbn İshâk'tan olmadığı halde şiire eklediği kelime ve bunu belirttiği yerler için bkz. İbn Hişâm, I, 356; II, 381, 474, 488, 630; III, 52, 138, 155; IV, 376, 381-382, 556, 557, 559, 616
[4172] bkz. İbn Hişâm, I, 101
[4173] bkz. İbn Hişâm, I, 60-61, 93; IV, 561, 622
[4174] İbn Hişâm, I, 89-91
[4175] bkz. İbn Hişâm, II, 381
[4176] İbn Hişâm, I, 41
[4177] bkz. İbn Hişâm, I, 10, 15-16, 19
[4178] Daha ayrıntılı verdiği Huzâa'nın nesebi için bkz. İbn Hişâm, I, 91; İbn Hişâm, neseb bilgilerinde şiirden de faydalanmıştır. Bkz. İbn Hişâm, I, 104
[4179] İbn Hişâm, I, 110
[4180] İbn Hişâm, I, 189
[4181] İbn Hişâm, I, 168

d-Tarihî Hâdiselere Dair Ziyâdeleri: İbn Hişâm, İbn İshâk'ın değinmediği anlatmadığı hâdiselere de yer vermiştir. O, Ebu Kays'ın şiirinden hareketle *Dâhis*[4182] ve *Hâtıb*[4183] savaşlarını anlatmaktadır. Aynı şekilde, İbn İshâk'ın nakletmediği bazı hâdiselerin nedenleri hakkında da açıklamalar getirmiştir.[4184]

İbn Hişâm'ın, bu türden ziyâdeleri arasında, Resulullah(sav)'in, olmadığı zamanlarda Medine üzerine kimlerin vekil bırakıldığı,[4185] Savaşlarda Müslümanların şiarları,[4186] Bedr esirlerinin fidye miktarları,[4187] Bedr'de öldürülen müşrikler[4188] ve Bedr esirleri arasında İbn İshâk'ın saymadığı bazı isimleri,[4189] bazı hâdiselerin tarihlerini,[4190] Hemdân heyeti ile ilgili haberi ve Resulullah'ın onlara yazdığı mektubu,[4191] Resulullah'ın krallara, elçiler göndermesini,[4192] Amr b. Ümeyye ed-Damrî,[4193] Zeyd b. Hârise[4194] ve Ali b. Ebî Talib'in[4195] seriyyelerini anlatmaktadır.

2. 5. 11. Metne Müdahale

İbn Hişâm, İbn İshâk'ın metnine mümkün mertebe müdahale etmemektedir. Bu nedenledir ki, her seferinde kendisi araya girerek görüşünü veya haberini nakletmiş, haberin nereye kadar kendisinin, nereye kadar İbn İshâk'ın olduğunu, beyan etmiştir. Bu şekilde İbn Hişâm, anlatımların birbirine karışmasını önlemeye çalışmıştır; "*Kureyza oğullarından bazıları bana haber verdi ki" sözünden, "Tevrât'ı en iyi bilendir" sözüne kadar İbn İshâk'ın sözüdür. Daha sonrakiler önceki haberin devamıdır*"[4196] İbn Hişâm, haber metnine veya şiire İbn İshâk'ın rivâyetinden farklı bir kelime dahi ekleyecek olsa, bunu metnin sonunda belirtmektedir; "*Burada geçen "çağırdı isem" ibaresi İbn İshâk dışındakilerdendir*"[4197] gibi. İbn Hişâm'ın bu tavrı, ilmî dürüstlük adına takdire şayandır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, İbn Hişâm, İbn İshâk metnine sadece bir yerde doğrudan müdahale edip değiştirmiştir; İbn İshâk'ın Âmir b. el-Edbet'ın ve onu öldüren

[4182] İbn Hişâm, I, 286
[4183] İbn Hişâm, I, 287-288
[4184] bkz. İbn Hişâm, I, 185; III, 45; IV, 413
[4185] bkz. İbn Hişâm, II, 598, 601; III, 43, 45, 46, 49, 64, 102, 190, 203, 209, 213, 220, 234, 279, 284, 289, 308…; IV, 370, 519, 601
[4186] İbn Hişâm, II, 634; III, 68, 294, 333; IV, 409
[4187] İbn Hişâm, II, 660
[4188] İbn Hişâm, II, 714-715
[4189] İbn Hişâm, III, 7-8
[4190] İbn Hişâm, III, 191, 213; IV, 560
[4191] İbn Hişâm, IV, 596-599
[4192] İbn Hişâm, IV, 606-607
[4193] İbn Hişâm, IV, 633
[4194] İbn Hişâm, IV, 635
[4195] İbn Hişâm, IV, 641
[4196] İbn Hişâm, II, 565
[4197] İbn Hişâm, I, 252; ayrıca bkz. İbn Hişâm, II, 381

Muhallim b. Cessâme'nin haberini anlattıktan sonra,[4198] İbn Hişâm, "*Bu haberdeki bütün Muhallim'ler(yani tekrar isimler) Muhallim b. Cessâme b. Kays el-Leysî'dir. Muhallim ismini İbn İshâk'tan başkası rivâyet etmiştir. Ziyâd'ın, İbn İshâk'tan rivâyet ettiğine göre, İbn İshâk, "Müleccem" demiştir*"[4199] Önceki metinlerde "*denilir*" (يقال) ibaresi ile farklılıklara işaret eden İbn Hişâm, sadece burada bizzat değiştirme yoluna gitmiş, haberi değiştirdiği şekliyle nakletmiştir.

Bütün bunlardan sonra diyebiliriz ki, İbn Hişâm, İbn İshâk'ın nakli üzerinde titizlikle çalışmış, bir metin üzerinde yapılabilecek bütün işlemleri, bihakkın yerine getirmiştir. İbn Hişâm gibi, klasik nakil döneminin diğer müellifleri de, bu işlemleri –ama az ama çok- yapmışlar, en azından yapmaya gayret göstermişlerdir. Klasik nakil dönemi kaynaklarını, sıradan bir râvi olmaktan çıkarıp, orijinal müellif olarak değerlendirilmelerini sağlayan da onların bu özellikleridir.

2. 6. Tesiri

İbn İshâk'ın eseri, İbn Hişâm'ın muhtasar olarak naklettiği nüsha sayesinde meşhur olmuştur. İbn Hişâm'ın bu eserinden, Ya'kûbî(292/905) *Târîh*'inde,[4200] Mesûdî(346/957) *Murûcu'z-Zeheb*'inde,[4201] Taberânî(360/970) *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'inde, İbn Asâkir(571/1175) *Târîhu Dımeşk*'inde, İbnu'l-Esîr(630/1232) *Üsdü'l-Ğâbe*'sinde, Zehebî(748/1347) *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'sı*nda,[4202] İbn Kesîr(774/1372) *el-Bidâye*'sinde[4203] faydalanmıştır.

Klasik nakil dönemi müellifleri, siyer yazıcılığının tasnif/telif döneminden, karşılaştırmalı nakil dönemine, sorunsuz bir şekilde geçmesini sağlamışlar, üstadlarının eserlerini koruma konusunda, İslâm kültür tarihi açısından, hayati önemi hâiz bir görev ifâ etmişlerdir. Musâ b. Ukbe ve Ebu Ma'şer'in eserlerinin günümüze ulaşamamasında, bir çok etkenin yanı sıra, Abdurrezzâk, Yûnus b. Bükeyr, İbn Hişâm ve hatta İbn Sa'd gibi râvilerinin olmamasının da büyük payı vardır. Şu an için, İbn İshâk'ın, Ma'mer'in ve hâliyle Zührî'nin, Urve'nin rivâyetlerinden bahsedebiliyorsak, hiç kuşku yok ki bu dönem müelliflerinin nakilleri sayesindedir.

Klasik nakil dönemi, daha uzun müddet devam etmiş, her râvi üstadının eserini -kabiliyeti nispetinde- sonraki nesillere aktarmak için çalışmıştır. Ancak İslâm tarih yazıcılığı, İbn Sa'd'la beraber yeni bir boyut kazanmış, tek müellife bağlı naklin yerini, bir çok müellifin rivâyetlerinin karşılaştırmalı olarak aktarıldığı nakil almıştır.

[4198] İbn Hişâm, IV, 626-629
[4199] İbn Hişâm, IV, 629
[4200] Ya'kûbî, II, 6
[4201] Bkz. Mesûdî, II, 272
[4202] Tarâbîşî, 196-200
[4203] bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 568, 569, 576, 584

B-KARŞILAŞTIRMALI NAKİL DÖNEMİ

İslâm tarih yazıcılığının günümüze kadar devam eden en uzun dönemidir. Bu dönem müellifleri, kendilerinden önceki telifleri karşılaştırmalı olarak ele almışlar, bir konuyla ilgili farklı müelliflerden gelen rivâyetleri sıralamışlar, tercihlerini veya tenkitlerini buna göre yapmışlardır. Bu dönemin İbn Sa'd'la başladığını söyleyebiliriz. Her ne kadar kendisini, Vâkıdî'nin eserlerini nakletmesi hasebiyle klasik nakil dönemine almak mümkünse de, onunla sınırlı kalmayarak, kendisinden önceki siyer malzemesinin tamamını kullanmaya çalışması, konuyla ilgili farklı müelliflerin rivâyetlerini nakletmesi, onu yeni bir dönem içerisinde ele almayı gerekli kılmıştır. Bu dönemin müellifleri, gerek önceki dönemlerde görülen rekabet ortamından uzak olmaları, gerekse de siyasî ve mezhebî taassup içerisine girmemelerinden dolayı, kaynaklardan faydalanma konusunda herhangi bir sıkıntıya düşmemişlerdir.

1-İbn Sa'd(230/845)

İbn Sa'd'ın nesebi, Muhammed b. Sa'd b. Munî' ez-Zührî el-Basrî el-Hâşimî şeklindedir.[4204] Kendisi Benî Zühre'nin mevlâsıdır.[4205] Aynı zamanda atalarından birinin, Hüseyin b. Abdillah b. Ubeydillah b. Abbâs'ın mevlâsı olması hasebiyle,[4206] Hâşimî'dir.[4207] Künyesi ise Ebu Abdillah'dır.[4208]

İbn Sa'd, Basra'da 168/784 yılında doğdu.[4209] Bu yüzden oraya nispet edilir.[4210] Sonra, Medine, Kûfe ve Bağdat'a yolculuklar yaptı.[4211] Bağdat'ta Tabakât ve Meğâzî müellifi Vâkıdî'nin katipliğini yaptı.[4212] Vâkıdî'nin öğrencisi ve yardımcısı olmasından dolayı *Kâtibu'l-Vâkıdî* olarak bilinmektedir.[4213]

[4204] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 321; İbn Hallikân, IV, 160; Mizzî, XXV, 255; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 174; *Mîzân*, VI, 163; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 110; *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 359; *Takrîb*, I, 480; Suyûtî, *Tabakât*, I, 186; Subhî es-Sâlih, 338; Emin el-Kudât, 191; Tarâbîşî, 354

[4205] İbn Hallikân, IV, 160; Subhî es-Sâlih, 338

[4206] İbn Sa'd, VII, 364; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 321; Mizzî, XXV, 257; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 174; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 359; Subhî es-Sâlih, 338

[4207] Zehebî, *Tezkira*, II, 425; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 110; *Takrîb*, I, 480; Subhî es-Sâlih, 338; Tarâbîşî, 354

[4208] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 321; Mizzî, XXV, 255; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 110; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 359; Kâtip Çelebi, II, 121; Bağdatlı İsmail Paşa, II, 11

[4209] Subhî es-Sâlih, 338

[4210] İbn Hallikân, IV, 160; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 110; *Takrîb*, I, 480; *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 359; Suyûtî, *Tabakât*, I, 186; Subhî es-Sâlih, 338

[4211] Subhî es-Sâlih, 338

[4212] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 262; İbn Hallikân, IV, 160; Subhî es-Sâlih, 339

[4213] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 321; Zehebî, *Tezkira*, II, 425; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalanî(852/1448), *Nüzhetu'l-Elbâb fi'l-Elkâb*, thk: Abdulazîz b. Muhammed b. Sâlih es-Sedîdî, Mektebetu'r-Rüşd, I. Bsk., Riyâd 1989, 109; *Takrîb*, I, 480; *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 359; Suyûtî, *Tabakât*, I, 186; Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 21; Subhî es-Sâlih, 339; Emin el-Kudât, 191

İbn Sa'd, Bağdat'ta[4214] 4 Cemadiyelahir 230(16 Şubat 845) tarihinde vefat etti.[4215] Bâbu'ş-Şâm kabristanına defnedildi.[4216] Vefat tarihi olarak, 222/836 yılı da zikredilmiştir.[4217] Ancak doğrusu 230 yılında vefat ettiğidir. Vefat ettiğinde 62 yaşında idi.[4218]

Emîn el-Kudât, İbn Sa'd'ı, Basra medresesinde zikrederken,[4219] Şeşen, "*Vâkıdî ve İbn Sa'd ile Medine Tarih ekolü, Irak tarih ekolü ile birleşmiş ve görevini tamamlamıştır*"[4220] diyerek onu hem Medine, hem de Irak ekolüne dahil eder. Nebrâvî ise, "*İbn Sa'd'la Medine Medresesinin ilk dönemi son bulmuştur*" diyerek onu Medine ekolü içerisinde zikretmektedir.[4221] Ancak İbn Sa'd'ı da herhangi bir ekole dahil etmek mümkün görünmemektedir. Her ne kadar, Irak, Basra, Mısır gibi şehirler en az Medine kadar ilmî merkezler haline gelmiş, oralarda da alimler yetişmeye başlamış olsa dahi, genel anlamda siyer haberlerinin şehirlere göre değişiklik arz ettiğini veya şeyh eksenli nakilden, şehir eksenli anlatıma geçildiğini söylemek çok zordur. Nitekim, İbn Sa'd, Medine ve Irak ehline atıflarda bulunmakla beraber, bunlardan herhangi birine intisaptan kaynaklanan bir tercihte bulunmaz. Resulullah'ın Veda haccı konusunda söyledikleri de bunu destekler mahiyettedir; "*Yanımızda neye niyet ettiği konusunda ihtilaf vardır. Medine halkı, "Müfrid hacca niyet ettiğini" söylerken, onların dışındakiler, "Haccıyla beraber Umreye niyet ettiğini, karn haccı yaptığını" söylerler. Bazıları ise, "Mekke'ye Umre ile girdi, sonra ona haccı ekledi" demektedirler. Hepsi rivâyettir. Allah en doğrusunu bilir*"[4222] Bununla beraber siyer malzemesinin genişlemesine, mezheplerin itikadî oluşumlarını tamamlamalarına paralel olarak farklılaşmaların başladığı da görülmektedir. İbn Sa'd'ın nakilleri arasında ekolleşmeyi çağrıştıran en önemli anekdot İbn Ümmi Mektûm'un ismi konusunda naklettiğidir; "*Medine halkı ismi Abdullah'tır derken, Irak halkı ve Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib, İsmi Amr'dır" derler. Sonradan onun nesebi konusunda birleşirler…*"[4223] Ne var ki, İbn Sa'd, burada da herhangi bir görüşü tercih etmemiştir.

[4214] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 321; Mizzî, XXV, 257; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 111; Subhî es-Sâlih, 338
[4215] bkz. İbn Sa'd, VII, 364; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 262; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 321; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 18; İbn Hallikân, IV, 160; Mizzî, XXV, 257; Zehebî, *Tezkira*, II, 425; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 750; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 111; İbn Hacer, *Takrîb*, I, 480; Suyûtî, *Tabakât*, I, 186; Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 21; Bağdatlı İsmail Paşa, II, 11; Subhî es-Sâlih, 338
[4216] İbn Sa'd, VII, 364; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 321; İbn Hallikân, IV, 160; Mizzî, XXV, 257
[4217] bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, II, 11
[4218] İbn Sa'd, VII, 364; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 321; İbn Hallikân, IV, 160; Mizzî, XXV, 257; Zehebî, *Tezkira*, II, 425; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 111; *Takrîb*, I, 480; Subhî Sâlih, 338
[4219] bkz. Emin el-Kudât, 191
[4220] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih*, 30
[4221] bkz. Nebrâvî, 122
[4222] İbn Sa'd, II, 173
[4223] İbn Sa'd, IV, 205

İbn Sa'd'ın ismi, Me'mûn döneminde *Halku'l-Kur'ân* meselesinde[4224] geçmektedir. Cafer el-Mütevekkil'in insanları Kur'ân konusunda konuşmayı yasaklayarak, bu yüzden hapiste bulunanları serbest bırakıncaya kadar geçen dönemde,[4225] Me'mûn,[4226] Mu'tasım[4227] ve Vâsik[4228] dönemlerinde devam eden bu mesele yüzünden başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere dönemin bir çok alimi sıkıntıya düşmüştür. 218/833 yılında Me'mûn, Bağdat Valisi İshâk b. İbrahim'e mektup yazarak, Bağdat'taki kadı ve muhaddisleri Kur'ân konusunda imtihan etmesini ve bunlardan yedi kişiyi de bizzat kendisinin sorgulaması için yanına göndermesini emreder. Aralarında İbn Sa'd'ın da bulunduğu bu yedi kişi Rakka'da, Halife'nin arzusu doğrultusunda cevap vermeleri üzerine serbest bırakılmışlardır.[4229] Fayda, buna dayanılarak İbn Sa'd'ın Mutezilî olduğunun iddia edildiğini ve haksız yere tenkit edildiğini belirtir.[4230] *Halku'l-Kur'ân* konusunda Müslüman ilim adamlarının yaklaşımının, [4231] İbn Sa'd'ın bu türden töhmetlere muhatap olmasında etkili olduğu kanaatindeyiz.

1. 1. Hakkındaki Görüşler

Münekkitler, hocası Vâkıdî'nin aksine İbn Sa'd hakkında genelde olumlu görüş belirtmişlerdir. Hatîbu'l-Bağdadî, "*Kendisi ilim, fazilet, anlayış, adalet ehlindendir. Kendi dönemine kadar sahabe ve tâbiûna dair büyük bir Tabakât telif etti*"[4232] ve "*Muhammed yanımda adalet ehlindendir. Hadisi onun sıdkına delildir*"[4233] derken, "*Ahmed b. Kâmil-İbn Fehm*" kanalıyla gelen, "*Ben Musab b. ez-Zübeyr'in yanında idim. Bize Yahyâ b. Mâîn uğradı. Musab ona, "Ey Ebu Zekeriyâ, Kâtib olan Muhammed b. Sa'd, bize şunları şunları rivâyet etti" dedi. Yahyâ, "Yalan söylemiş" dedi*."[4234] şeklindeki rivâyetle ilgili olarak da Hatîbu'l-Bağdadî, "*Sanırım Musab, Yahyâ'ya, İbn Sa'd'ın naklettiği Vâkıdî'nin münkerlerinden olan hadisler zikretmiştir*"[4235] diyerek onun savunusunu yapmıştır. İbn Sa'd hakkında ayrıca, İbn Ebî Hâtim, "*Babama, Muhammed b. Sa'd'dan sordum, o, "Doğru*

[4224] Devletin resmî ideolojisi haline getirilen ve "*mihne*" olarak isimlendirilen bu konu hakkında bkz. İbn Sa'd, VII, 336; İbn Serûr, 5-36 İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil,* VI, 423-427; Hudârî, *ed-Devletu'l-Abbâsiyye*, 203-209
[4225] Ya'kûbî, II, 484
[4226] Ya'kûbî, II, 467-468
[4227] Ya'kûbî, II, 472
[4228] Ya'kûbî, II, 482
[4229] bkz. İbn Serûr, 40-41; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil,* VI, 423; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 715
[4230] Fayda, Mustafa, "İbn Sa'd", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 294-297, 294
[4231] Adem b. Ebî İyâs, bu görüşü kabul etmenin küfr olduğunu savunmaktadır. Bkz. İbn Serûr, 664-65
[4232] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd,* V, 321; İbn Hallikân, IV, 160; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 110
[4233] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd,* V, 321; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 111
[4234] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd,* V, 321; Mizzî, XXV, 257; Zehebî, *Mîzân*, VI, 163; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 110
[4235] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd,* V, 321; Mizzî, XXV, 257; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 110-111

söyler" dedi"[4236]; İbn Hacer, "*Sika, büyük hafızlardan*"[4237]; Zehebî, "*Allame, Hafız*"[4238] ve İbn Hallikân, "*Sika*"[4239] demişlerdir.

1. 2. Kaynakları

İbn Sa'd'ın, Vâkıdî'ye oranla diğer siyer müelliflerinden daha az faydalandığını belirten[4240] Horovitz kısmen de olsa haklıdır. Şüphesiz İbn Sa'd'ın, en önemli kaynağı Vâkıdî'dir. Ancak, Vâkıdî'nin risâlelerini, kendi kaynakları ile genişleterek eserine derç etmiş olan İbn Sa'd, sadece Vâkıdî ile yetinmemiş bilakis kendisinden önceki bir çok musennefâttan da faydalanmıştır. Nitekim kendisi, Musâ b. Ukbe, İbn İshâk, Ebu Ma'şer ve Vâkıdî'nin *Meğâzî*'leri,[4241] Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib'in *Kitâbu'n-Neseb*'i,[4242]Abdullah b. Muhammed b. Umâra el-Ensârî'nin, *Kitâbu Nesebi'l-Ensâr*'ı,[4243] İbn Ma'ruf'un kitabı,[4244] Ali b. Muhammed el-Kuraşî'nin muhtemelen Resulullah'a gelen heyetlerle ilgili eseri[4245] ve müelliflerini zikretmediği *Nesebu'l-Ensâr*,[4246] *Kitâbu Nesebi'n-Nebît*[4247] ve *el-İhkâm*[4248] isimli eserlerden nakillerde bulunmuştur. İbn Sa'd'ın diğer siyer müelliflerine oranla en çok Vâkıdî'ye başvurması, biraz da ilgi alanları ile alakalı bir durumdur. Dolayısıyla İbn Sa'd'ın, aynı zamanda *Tabakât* müellifi olan hocası Vâkıdî'yi sıkça zikretmesi de gayet doğaldır.

İbn Sa'd, hocası Vâkıdî'nin aksine İbn İshâk'ın eserini kullanma konusunda herhangi bir çekince duymamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, İbn Sa'd, İbn İshâk'a dört kanaldan ulaşmış ve rivâyetlerine yer vermiştir. Bunlar; İbrahim b. Sa'd,[4249] Hârûn b. Ebî İsâ,[4250] İsmâil b. İbrahim b. Miksem[4251] ve Abdullah b. İdrîs'tir.[4252]

İbn Sa'd da, İbn İshâk gibi İncilleri kaynak olarak kullanmıştır. Ancak onun İncil'den faydalanması, kaynakları vasıtasıyladır.[4253]

[4236] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 262; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 321; Mizzî, XXV, 257; Zehebî, *Tezkira*, II, 425; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 111
[4237] İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 110
[4238] Zehebî, *Tezkira*, II, 425
[4239] İbn Hallikân, IV, 160; ayrıca bkz. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 174; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 359
[4240] Horovitz, *el-Meğâzî*, 129
[4241] bkz. İbn Sa'd, III, 401
[4242] bkz. İbn Sa'd, III, 391; VII, 38
[4243] İbn Sa'd, III, 470, 479, 548, 552, 582, 626
[4244] İbn Sa'd, IV, 37
[4245] bkz. İbn Sa'd, I, 305, 310, 315, 348, 351, 355, 357
[4246] Bu İbn Umâra'nın eserinden başka bir eserdir. Zira o, "*Kitâbu Nesebi'l-Ensâr'a baktık, onda nesebini bulamadık. Orada Mâlik b. Amr b. Atîk b. Amr b. Mebzûl'u bulduk. O, Âmir b. Mâlik b. en-Neccâr'dır. Nesebu'l-Ensâr'da bulduğumuz ise Mâlik b. Amr'dır*" demektedir. Bkz. İbn Sa'd, III, 626
[4247] İbn Sa'd, IV, 371
[4248] İbn Sa'd, V, 74
[4249] bkz. İbn Sa'd, III, 487
[4250] bkz. İbn Sa'd, III, 487
[4251] bkz. İbn Sa'd, IV, 117
[4252] bkz. İbn Sa'd, III, 453
[4253] bkz. İbn Sa'd, I, 104, 360-363

Bunlara ek olarak İbn Sa'd, Ebu Damre, Ebu'l-Velîd et-Teyâlusî, Enes b. Iyâd, Huşeym, İbn Ebî Fudeyk, İbn Ulye, Ma'an b. İsâ ve Süfyân b. Uyeyne'den nakillerde bulunmuştur.[4254] İslâm öncesi haberlerinde ise, Hişâm b. Muhammed b. Sâib el-Kelbî'ye (206/821) ve Vâkıdî'ye dayanmıştır. İbn Sa'd, *Tabakât* kısmındaki ana kaynaklarını ise, eserinin başında zikretmiştir.[4255]

1. 3. Râvileri

Kendisinden rivâyet edenler arasında, Ahmed b. Ubeyd, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, Ebu Bekr b. Ebi'd-Dünyâ, Ebu Muhammed Hâris b. Ebî Üsâme et-Temîmî, Hüseyin b. Muhammed b. el-Fehm gibi isimler zikredilmiştir.[4256] Taberî, İbn Sa'd'ın rivâyetlerine, Haris b. Muhammed kanalıyla ulaşmaktadır.[4257]

1. 4. Eserleri

İbn Sa'd, Vâkıdî'nin kitaplarının yanında olduğu dört kişiden biri olarak sayılmaktadır.[4258] İbn Sa'd'ın kitaplarının çok olduğunu ifade eden Hatîbu'l-Bağdâdî'nin[4259] muhtemelen kastettiği *Tabakât*'ındaki bölüm başlıklarıdır. Yoksa, İbn Sa'd'a nispet edilen eser sayısı sınırlıdır. Bunlar;

1- Kitâbu Ahbâri'n-Nebî(sav) ve Meğâzîhi ve Serâyâihi,[4260]

2- Tabakâtu's-Sahabe ve't-Tâbiîn ve'l-Hulefâ(et-Tabakâtu'l-Kübrâ/Kebîr), [4261]

3- et-Tabakâtu's-Suğrâ(Sağîr), [4262]

4- ez-Zührufu'l-Kasrî fî Tercümeti Ebî Saîd el-Basrî,[4263]

5- el-Kasidetu'l-Hulvâniyye fî İftihari'l-Kahtaniyyîn ala'l-Adnâniyyîn, [4264]

Zehebî, onun eserlerini sayarken, "*et-Tabakâtu'l-Kebîr, et-Tabakâtu's-Sağîr ve Târîh musannafıdır*"[4265] demektedir.

[4254] bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 262; Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 321; İbn Hallikân, IV, 160; Zehebî, *Tezkira*, II, 425; *el-Kâşif*, II, 174; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 110; *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 359; Suyûtî, *Tabakât*, I, 186

[4255] bkz. İbn Sa'd, III, 5- 6

[4256] bkz. İbn Hallikân, IV, 160; Zehebî, *Tezkira*, II, 425; *el-Kâşif*, II, 174; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 110; *Lisânu'l-Mîzân*, VII, 359; Suyûtî, *Tabakât*, I, 186

[4257] bkz. Taberî, *Târîh*, I, 505, 515-516; II, 220

[4258] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 321; İbn Hallikân, IV, 160; Zehebî, *Tezkira*, II, 425

[4259] bkz. Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 321; İbn Hallikân, IV, 160; ayrıca bkz. Zehebî, *Tezkira*, II, 425

[4260] İbnu'n-Nedîm, İbn Sa'd'ın eseri olarak sadece bunu zikretmektedir. Bkz. İbnu'n-Nedîm, 196; Zehebî'nin, İbn Sa'd'ın eserlerini sayarken zikrettiği, *Târîh*, muhtemelen bu eserdir. Bkz. Zehebî, *Tezkira*, II, 425

[4261] Zehebî, *Tezkira*, II, 425; Kâtip Çelebi, II, 121; Bağdatlı İsmail Paşa, II, 11; Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 21; Kehhâle, *Mu'cemu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 487

[4262] Zehebî, *Tezkira*, II, 425; Bağdatlı İsmail Paşa, II, 11

[4263] Bağdatlı İsmail Paşa, II, 11; Kehhâle, *Mu'cemu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, 487

[4264] Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 22; eserleri konusunda ayrıca bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 127-128; Subhî es-Sâlih, 339; Şulul, *el-Vâkıdî*, 162-163; Fayda, "İbn Sa'd", *DİA*, XX, 297

[4265] Zehebî, *Tezkira*, II, 425

1. 4. 1. et-Tabakâtu'l-Kübrâ [4266]

Tabakât hakkında Hatîbu'l-Bağdâdî, "*Sahabe, tâbiûn ve zamanına kadar ki halifelerle ilgili büyük bir Tabakât telif etti. O, bu çalışmasında oldukça başarılıdır"* derken,[4267] İbn Hallikân da, "*Bu eser on beş ciltti. Kendisinin Küçük Tabakât'ı(et-Tabakâtu's-Suğrâ) da vardır*"[4268] demektedir. Bir çok araştırmacı, ilk üç kitabın(*Ahbâru'n-Nebî, Tabakâtu'l-Kebîr* ve *Sağîr*) aslında tek bir kitap olduğunu tercih etmektedirler. Zira, diğerlerinin içeriklerine *Tabakât'*ta ulaşmak mümkündür.[4269] Kâtip Çelebî, on beş cilt olarak kaleme aldığı eseri daha sonra muhtasar hale getirdiğini söyler.[4270]

Daha önce de değindiğimiz gibi, İbn Sa'd'ın, *Tabakât*'ında, en önemli kaynağı Vâkıdî'dir. Ancak, hocasının eserine, kendi ulaştığı biyografileri de eklemiş, gerek içerik gerekse de kemiyet olarak geliştirmiş, hacimli özgün bir eser meydana getirmiştir.

Tabakât, Hâris b. Seleme, Hüseyin b. Fehûm, Ahmed b. Ubeyd, İbn Ebi'd-Dünyâ ve daha başka râviler aracılığı ile günümüze ulaşmıştır.[4271] İbn Sa'd'ın talebeleri, eserin iki ana kısmını, siyer(Ahbâru'n-Nebî) ve Sahabe, tâbiûn, tebeu't-tâbiîn'in hayatları (tabakât) bölümlerini ayrı ayrı rivâyet etmişlerdir. 300/912 yılı civarında İbn Ma'ruf bu iki bölümü birleştirerek şimdiki şeklini vermiştir.[4272]

İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in hicretten sonraki faaliyetlerini ele aldığı Medine döneminin yazılmasında İbn İshâk'tan daha farklı bir yöntem izlemiştir. İbn İshâk'ın, hâdiseleri kronolojik bir sırayla ele almasına karşılık, İbn Sa'd, Hz. Muhammed'in devlet başkanlarına, kabile reislerine göndermiş olduğu İslâm'a davet mektupları ve kabile heyetlerinin gelmeleri haberlerinde olduğu gibi aynı konuları bir arada incelemiştir.[4273] Ancak buradan İbn Sa'd'ın, kronolojiye dikkat etmediği gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. O da, kendisinden önceki siyer müellifleri gibi belli bir sıralama dahilinde konuları ele almıştır.

Horovitz, İbn Sa'd'ın, Delâilu'n-Nübüvve haberlerinin ilk toplayıcısı olduğunu söyler.[4274] Kendisinden önceki siyer müelliflerinin de delâil haberleri zikretmiş olmalarına karşın, ilk olarak belli başlıklar altında bunları nakledenin İbn Sa'd, olduğuna şüphe yoktur.

[4266] Bu eserin nüshaları, çevirileri ve içeriği konularında bkz. Brockelman, *K. Târîhi'l-Edeb*, II, 21-22; Fayda, "İbn Sa'd", *DİA*, XX, 296-297
[4267] Hatîbu'l-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 321
[4268] İbn Hallikân, IV, 160; Suyûtî, *Tabakât*, I, 186
[4269] bkz. Subhî es-Sâlih, 339
[4270] Kâtip Çelebi, II, 121
[4271] Fayda, "İbn Sa'd", *DİA*, XX, 296
[4272] Şeşen, *Müslümanlarda Tarih*, 30
[4273] bkz. Fayda, "İbn Sa'd", *DİA*, XX, 295
[4274] Horovitz, *el-Meğâzî*, 128

İbn Sa'd, kendisinden önceki dağınık malzemeyi bir araya getirerek, belli bir tasnife tabi tutmuştur.

Bu eser, eldeki mevcut en eski Ricâl kitabı olması bir yana, Vâkıdî'nin eserlerinin naklinde de önemli bir yeri vardır. Aynı şekilde İslâm kültür ve medeniyeti açısından içerisinde dağınık şekilde yer almış olan, sosyal ve kültürel hayata dair bilgiler oldukça değerlidir.

1. 5. Metodu

1. 5. 1. İsnâd Kullanımı

İbn Sa'd'ın, siyere müteallik olan eserinin birinci kısmında zikrettiği senedleri, tespit edip, belli bir tasnife koymak ayrı bir çalışmaya konu olabilecek kadar hacimlidir. O, haberin kaynağını verme konusunda oldukça hassas davranmış, kendisine ulaşan bütün haberleri mutlaka senedleri ile birlikte zikretmiştir. Bununla beraber, İbn Sa'd, *Tabakât* kısmında, bazen müellifin senedini tekrarlamamakta, sadece müellifin ismini vermekle iktifa etmektedir.

İbn Sa'd, siyer bölümünde ayrı ayrı onlarca sened zikretmekle beraber, toplu isnâda başvurduğu yerler de oldukça çoktur. Hatta, neredeyse bütün haberlerinde toplu isnâda başvurduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan selefleriyle arasındaki fark barizdir.[4275] Şüphesiz, kendisinden önceki siyer literatürünü elinde toplamış olması, onun yoğun bir şekilde toplu isnâda başvurmasında en önemli etkendir. Kendisi, telfik senedinden sonra buna işaret olarak, tıpkı daha önceki siyer müellifleri gibi; "*Bazılarının haberi bazılarının haberine dahil oldu. Dediler ki…*"[4276]; "*..bazıları bazılarına ekledi*"[4277]; "*Aynı şekilde bunlardan daha başkaları da bu haberin bir kısmını bana rivâyet ettiler. Dediler ki…*"[4278] gibi ifade kalıplarını kullanmıştır. İbn Sa'd'ın, gazve ve seriyye haberlerinde kullandığı, (قالوا)"*dediler ki*" ibaresi baştaki genel isnâda[4279] atıftır. İbn Sa'd'ın bu konuda hocası Vâkıdî'den etkilendiği aşikardır.

İbn Sa'd, daha çok ikili senedden müteşekkil toplu isnâda başvurmuştur. Daha öncekilerden böyle bir metot beklemek imkansızdır. Zira ellerinde genellikle bir veya iki haber ulaşırken, şimdi İbn Sa'd'ın elinde bir çok haber kaynağı vardır. Aslında iki farklı senedle zikredilen haberlerin diğerlerine göre –şayet kaynak kişi farklı ise -daha güvenilir bir haber olduğunu söylemek mümkündür. İki veya daha çok senedle gelmiş olmasına karşın

[4275] İbn Sa'd'ın eserinin ilk iki cildindeki birleşik isnâdla verdiği haberler için bkz. İbn Sa'd, I, 88, 90-91, 94, 99-102, 116-119, 124, 126, 145, 201-202, 205, 208, 210-211, 213, 216-217, 219-221, 230, 238, 241, 244, 246, 248-249, 258, 264, 305, 321, 348, 470-472; II, 202, 206, 213, 249-250, 225, 273, 284, 309-311
[4276] İbn Sa'd, I, 91, 102, 116, 118, 202, 208, 214, 217, 221, 227, 258, 264, 305, 470 vd.
[4277] İbn Sa'd, I, 348, 472; II, 201; IV, 37
[4278] bkz. İbn Sa'd, I, 126, 214, 216
[4279] İbn Sa'd, II, 5

kaynak kişinin aynı olması durumunda ise, haberin güvenilirliği tek senedle gelen haberle aynı konumdadır.

İbn Sa'd, telfikten doğan sıkıntıları gidermek için haber metinlerindeki farklılıklara işaret etmiş,[4280] bu suretle de telfike yöneltilen kimin neyi söylediğinin belli olmadığı eleştirisini ortadan kaldırmayı hedeflemiştir; "*Vehb b. Cerîr b. Hâzim* ***ve*** *Affân b. Müslim* ***ve*** *Amr b. el-Heysem(Hepsi)-Şu'be-Hakem-İbrahim-Esved, "Âişe'ye Resulullah(sav) evinde ne yapardı?" dedim. O, "Ailesine yardım ederdi." dedi. Vehb b. Cerîr haberinde, "Namaz vakti gelince çıkar, namaz kılardı"; Affân haberinde, "Namaz gelince namaza kalkardı"; Şu'be ve Sahife'de, "Namaza çıkardı" vardır. Şu'be, "namaza kalkardı" ibaresini de kaydetmiştir.*"[4281]

İbn Sa'd, telfik haberlerinde sadece metin üzerinde farklılıklara işaret etmekle yetinmemiş, bilakis seneddeki farklılıklara da işaret etmiştir; "*Esved b. Âmir ve Heysem b. Hârice(İkisi)-Yahyâ b. Hamza-Zeyd b. Vâkıd ve Nu'mân-Mekhûl,…*[Metin]. *Heysem, haberinde Nu'mân'ı zikretmemiş, Zeyd-Mekhûl demiştir*"[4282] Onun telfike başvurma gerekçesi olarak, her seferinde isnâdı zikretme külfetinden kurtulmak ve aynı zamanda konu bütünlüğünü bozmamak olduğunu söyleyebiliriz. Ancak esas nokta, konu bütünlüğünü sağlamaktır.

Tabakât'ta muhtemelen müstensihlerden kaynaklanan sened hataları da görülmektedir. Nitekim İbn Sa'd, eserinin bir çok yerinde ana kaynaklarından olan Ali b. Muhammed el-Kuraşî'den haberler nakletmiştir.[4283] Ne var ki, bazı yerlerde isim, müstensihlerin dikkatsizliği sebebiyle Muhammed b. Ali el-Kuraşî[4284] şeklini almıştır.

İbn Sa'd'ın, "*Muhammed b. Sa'd-Babam-Amcası-Babası-Babasından-İbn Abbâs*" [4285] gibi aile senedleri de vardır.

1. 5. 2. Kaynak Kullanımı

İbn Sa'd, kitabında bir çok ayeti, gerek delillendirme konusunda olsun gerekse de haber kaynağı olarak olsun kullanmaktadır.

İbn Sa'd'ın, çok ender olarak atıfta bulunduğu "*bazı ilim ehli*"ni[4286] onun gizlediği bir kaynak olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Bilakis İbn Sa'd, bir kaynağa irca edemediği,

[4280] bkz. İbn Sa'd, I, 406, 432, 437, 442, 466, 472, 488; II, 24, 30, 102, 139, 187, 193, 206, 209, 252, 276, 278, 281, 294, 300
[4281] İbn Sa'd, I, 365-366
[4282] İbn Sa'd, I, 496
[4283] bkz. İbn Sa'd, I, 305, 309, 310, 315, 316, 348, 351, 355, 357
[4284] bkz. İbn Sa'd, I, 310, 315
[4285] bkz. Taberî, *Târîh*, II, 62, 85
[4286] İbn Sa'd, IV, 261

duyuma bağlı haberlerinde bu ifadeyi kullanmıştır. Aynı şekilde onun kullandığı "*ashabımız*"[4287] ibaresini beraber olduğu ilim ehli olarak değerlendirmek gerekir.

1. 5. 3. Vesika Kullanımı

İbn Sa'd da kendisinden önceki siyer müellifleri gibi eserinde bir çok vesikayı nakletmiştir. O, sadece Resulullah(sav) dönemine ait vesikaları değil, Hâşim b. Abdimenâf'ın Kayser'le yaptığı anlaşma, Kayser'in, Necâşî'ye Kureyş'in topraklarına girmesine izin vermesi konusundaki mektubu[4288] gibi, İslâm öncesi döneme ait vesikalardan da örnekler vermiştir.

Resulullah'ın mektuplarını ilk kez tek başlık altında toplayan[4289] İbn Sa'd, bu mektupların bazılarının metnini, bazılarının içeriğini, bazılarının ise sadece ismini vermiştir. İbn Sa'd, Resulullah'ın, devlet başkanlarına gönderdiği mektuplarının yanı sıra,[4290] daha birçok mektubunu nakletmiştir.[4291] İbn Sa'd'ın, söz konusu vesikaları birleşik isnâdla nakletmiş olması,[4292] tek bir kaynağa bağlı kalmadığını, özel araştırma yaparak değişik kaynaklardan topladığını göstermektedir. İbn Sa'd, vesika olarak sadece mektuplara yer vermemiş, anlaşma metinlerini de zikretmiştir.[4293] Kendisinin, vesikaların akıbetleri hakkında da bilgiler verdiğini ayrıca belirtelim.[4294]

İbn Sa'd'ın eserinde, uydurma olduğu belli olan bir çok vesikaya ulaşmak mümkündür. Bu tür vesikaların en önemli özelliği, bireysel menfaatlerin ön plana çıkarıldığı, kendisinin, ailesinin veya kabilesinin, bir yükümlülükten muaf tutulduklarını beyan eden metinlere sahip olmalarıdır. İçerik gibi, vesikanın teknik analizi de sıhhati konusunda önemli ip uçları verecektir. Vesikanın henüz Müslüman olmamış biri tarafından yazılması veya hayatta olmaması, şahitlerin konumları, Resulullah dönemine aitse mektupta tarih bulunması, sonradan konulacak olan vergi, harç vs.nin zikredilmesi gibi hususlar, vesikanın sıhhatini olumsuz anlamda etkileyen unsurlardır. İbn Sa'd'ın nakilleri arasında yer alan, bu türden sıhhati şüpheli mektuplara örnek olarak;

[4287] İbn Sa'd, VI, 249
[4288] İbn Sa'd, I, 78
[4289] bkz. İbn Sa'd, I, 258
[4290] Necâşî'ye gönderdiği mektuplar için bkz. İbn Sa'd, I, 258-259; Kayser'e mektubu için bkz. İbn Sa'd, I, 259; Kisra'ya mektubu için bkz. İbn Sa'd, I, 259; Mukavkıs'a mektubu için bkz. İbn Sa'd, I, 260; Ğassân Melikine mektubu için bkz. İbn Sa'd, I, 261
[4291] bkz. İbn Sa'd, I, 258-291
[4292] bkz. İbn Sa'd, I, 258
[4293] bkz. İbn Sa'd, I, 289, 302, 303, 325, 335, 340, 344; II, 34, 97, 166; İbn Sa'd, Amr b. el-Âs'la, Muâviye b. Ebî Süfyân arasındaki anlaşmanın metni gibi, sonraki dönemlere ait vesikaları da kaydetmiştir. Bkz. İbn Sa'd, IV, 254
[4294] bkz. İbn Sa'd, I, 280, 302, 303, 355; II, 34

1- Mallarının koruma altına alındığını içeren ve Muâviye'nin yazdığı söylenen, Resulullah'ın, Rebîa b. Zî Merhab el-Hadramî'ye, kardeşlerine, amcalarına mektubunu,[4295]

2-Arazilerinin kendisinden sonra gelen soyuna ait olduğunu ifade eden ve Ali(ra) tarafından yazılan Hz. Muhammed'in, Nuaym b. Evs'e yazdığı mektubunu, [4296]

3- Resulullah'ın, Abd Yağûs b. Va'le el-Hârisî,[4297] Benî Cuayl[4298] ve Nehşel b. Mâlik el-Vâilî'ye,[4299] "*Haşr ve öşrü onlardan kaldıran*" mektuplarını,

4-Hz. Peygamber'in, bireysel menfaatlerin öne çıkarıldığı, Bilâl b. el-Hâris'e mektubunu,[4300]

5- Resulullah'ın, Benî Cenbe'ye-Makna Yahudileri- yazdığı, onların cizye ve suhre vergilerinden muaf tutulduklarını beyan eden mektubunu,[4301]

6-Hz. Muhammed'in, Sakîf'e yazdığı, Hasan ve Hüseyin'in şahit olduğu,[4302] onlara, "*Allah'ın ve Muhammed b. Abdillah'ın zimmeti*"ni zikrettiği mektubunu[4303] sayabiliriz.

1. 5. 4. Şiir Kullanımı

İbn Sa'd da eserinde bir çok şiire yer vermiştir. Hâdise ile alakalı şiir getirme geleneği İbn Sa'd'da da devam etmektedir. Kendisi, Huzâa'dan bir grubun Abdulmuttalib'e gelerek, anlaşma yapmaları üzerine Abdulmuttalib'in şiirini,[4304] Müşriklerin Talib b. Ebî Talib'i ve diğer Benî Hâşim'i zorla Bedr'e çıkarmaları üzerine, Talib'in şiirini,[4305] aynı hâdise ile alakalı olarak Nevfel b. el-Hâris'in şiirini[4306] nakleder.

İbn Sa'd, şiirden haber tercihinde de faydalanmıştır. Nitekim, Hendek Gazvesine katılan kabileler hakkında; "*…Birincisi yani, onların Hâris İbn Avf ile beraber hazır bulunduğu görüşü daha doğrudur. Zira onu Hassân b. Sâbit hicv etmiştir*"[4307] diyerek şiiri tercih nedeni olarak kullanır. Bununla beraber, mutlak manada şiirin delil olamayacağı görüşündedir.[4308]

İbn Sa'd'ın eserinde imal şiirlere de rastlamak mümkündür. Daha önceki siyer kaynaklarında da tekrar edilen, Kaza Umresinde Abdullah b. Ravaha'nın, "*Sizinle tenzili için*

[4295] bkz. İbn Sa'd, I, 266
[4296] bkz. İbn Sa'd, I, 267
[4297] İbn Sa'd, I, 268
[4298] İbn Sa'd, I, 270
[4299] bkz. İbn Sa'd, I, 284
[4300] İbn Sa'd, I, 272
[4301] İbn Sa'd, I, 277
[4302] İbn Sa'd, I, 285
[4303] İbn Sa'd, I, 284
[4304] İbn Sa'd, I, 86
[4305] İbn Sa'd, I, 121
[4306] İbn Sa'd, IV, 45
[4307] İbn Sa'd, II, 66
[4308] bkz. İbn Sa'd, II, 81

savaştığımız gibi/ tevili içinde savaştık" beytini nakletmekte, ancak sıhhati konusunda herhangi bir şey söylememektedir.[4309] Bununla beraber, nadiren de olsa şiir tenkidinde bulunmuştur.[4310]

1. 5. 5. Rivâyetleri

İbn Sa'd, İslâm öncesi döneme ait haberlerle de ilgilenmiştir. Peygamberler tarihi ile ilgili nakillerin çoğunu Hişâm b. Muhammed b. Sâib el-Kelbî'den alan İbn Sa'd'ın, zikrettiği haberler arasında; Adem(as)'ın yaşı, yaratılması,[4311] Havvâ,[4312] İdrîs(as),[4313] Nûh(as),[4314] Nûh(as)'ın çocukları, Babil,[4315] İbrahim(as)[4316] ve İsmail(as)[4317] hakkında rivâyetler bulmak mümkündür.

Siyer malzemesinin genişleme süreci İbn Sa'd'la beraber doruğa ulaşmıştır. İbn Sa'd, kendisinden önce siyer müelliflerinde ender olarak görülen, Resulullah'ın isimleri,[4318] Resulullah'ı emzirenler, süt erkek ve kız kardeşlerinin isimleri,[4319] Resulullah'ın fizyonomisi[4320] gibi konulara daha fazla yer vermiştir. İbn Sa'd, irhasât haberlerine yer verdiği gibi,[4321] Nübüvvet alametleri hakkında da rivâyetler nakletmiştir.[4322] İbn Sa'd'ın naklettiği bu haberlerin çok azı Vâkıdî ve İbn İshâk kaynaklıdır. Bu durum da ilgili haberlerin tarihî süreçte gelişimini ve genişlemesini göstermesi bakımından dikkate değer bir hâdisedir. İbn Sa'd'ın zikrettiği mucize haberleri arasında; Resulullah'ın kalkanındaki koç başı resminin Allah tarafından giderilmesi,[4323] hicrette örümceğin mağaranın ağzına ağ örmesi,[4324] direğin ağlaması,[4325] bir kurdun vahşi hayvanların elçisi olarak gelmesi,[4326] Rıdvân biatinde, parmaklarından su çıkması,[4327] zehirlenmesi ve bunu koyunun haber vermesi,[4328] Katâde b.

[4309] İbn Sa'd, II, 121
[4310] İbn Sa'd, I, 80
[4311] İbn Sa'd, I, 25-39
[4312] İbn Sa'd, I, 39-40
[4313] İbn Sa'd, I, 40
[4314] İbn Sa'd, I, 40-45
[4315] İbn Sa'd, I, 43-44
[4316] İbn Sa'd, I, 46-48
[4317] İbn Sa'd, I, 48-52
[4318] İbn Sa'd, I, 104-106
[4319] İbn Sa'd, I, 108-112
[4320] bkz. İbn Sa'd, I, 410-425
[4321] bkz. İbn Sa'd, I, 150-168
[4322] bkz. İbn Sa'd, I, 170-190
[4323] Taberî, *Târîh*, II, 220
[4324] İbn Sa'd, I, 228
[4325] İbn Sa'd, I, 250-253
[4326] Vâkıdî kaynaklıdır. Bkz. İbn Sa'd, I, 359
[4327] İbn Sa'd, II, 98
[4328] İbn Sa'd, II, 201

Nu'mân'ın gözünü yerine koyması,[4329] elçilerinin gönderildikleri kavmin dile ile konuşması[4330] gibi nakillere rastlamak mümkündür.

Kendisinden önceki siyer müellifleri gibi İbn Sa'd da, kimsenin nakletmesinin mümkün olamayacağı, kurgusal anlatımlara yer vermiştir. Resulullah'ın vefat haberinde ölüm meleği ile İsmail isimli başka bir melek arasında geçen konuşma,[4331] Şeytan'ın Mu'te Savaşında Cafer'e gelerek hayatı sevdirmesi[4332] gibi rivâyetlerini bu kategori içerisinde değerlendirmek mümkündür.

Bedr'e katılan meleklerin sarıkları, sarıklarının renkleri,[4333] Şeytan'ın Uhud Savaşında "*Muhammed öldürüldü*" diye bağırması,[4334] Huneyn Savaşında, meleklerin sarıkları,[4335] Uzzâ ve Menât'ın içinden siyah bir kadının çıkması,[4336] Şeytan'ın Cafer'e gelerek yaşamı sevdirmeye çalışması[4337] gibi İbn Sa'd'ın rivâyetlerinde de cin, şeytan ve meleklerin bilfiil hâdiselerde yer aldığı görülmektedir.

İbn Sa'd'ın rivâyetleri arasında fıkhî uygulamalarla ilgili nakiller de vardır. O, Ramazan orucu, Fıtr, zekat, Kurban bayramları, kurban[4338] gibi ibadetlerin ne zaman farz veya sünnet olduklarına dair bilgiler vermektedir. Bu açıdan eseri, ibadetler tarihi açısından da önemli bir kaynak konumundadır. İbn Sa'd, Vâkıdî'ye dayanarak Medine fukahasının görüşlerine de yer vermiştir.[4339]

İbn Sa'd, Resulullah'ın Medine,[4340] Benî Lihyân[4341] ve Bedr'e gidiş güzergahları,[4342] gibi daha bir çok hâdisenin coğrafî konumlarını zikretmeyi ihmal etmemiştir.[4343]

1. 5. 5. 1. Sosyal Hayata Dair Anlatıları

İbn Sa'd'ın eserinin bir diğer önemi ise, sosyal ve kültürel hayata dair bilgiler vermesidir. O, gerek Nebî(sav)'in hayatı kısmında olsun, gerekse de biyografiler kısmında olsun, bu alanda değerli bilgiler aktarmaktadır; "*Kitabet(yazı), Araplar içinde azdı*"[4344];

[4329] İbn Sa'd, III, 453
[4330] İbn Sa'd, I, 258
[4331] İbn Sa'd, II, 258-260
[4332] İbn Sa'd, IV, 37
[4333] bkz. İbn Sa'd, II, 16
[4334] İbn Sa'd, II, 42, 44-45
[4335] İbn Sa'd, II, 151
[4336] İbn Sa'd, II, 146-147
[4337] İbn Sa'd, IV, 37
[4338] bkz. İbn Sa'd, I, 248-249
[4339] bkz. İbn Sa'd, I, 249
[4340] İbn Sa'd, I, 232-233
[4341] İbn Sa'd, II, 79
[4342] İbn Sa'd, II, 13
[4343] bkz. İbn Sa'd, I, 257; II, 7, 9, 31, 35, 60; III, 397
[4344] İbn Sa'd, III, 465. Bu cümleyi İbn Sa'd devamlı surette tekrar etmektedir. Bkz. İbn Sa'd, III, 498, 522, 526, 531

"*Cahiliyede ve İslâm'ın başlarında Araplara göre Kâmil, Arapça yazmasını bilen…*"[4345]; "*Bedru's-Safrâî, Arapların toplanma yeri ve pazarı idi. Zilkade ayında kurulur, son sekizinde dağılırdı..*"[4346] gibi bir çok sosyal, ticârî ve kültürel hayata dair bilgiler aktarmıştır.

İbn Sa'd, düşünce hareketlerinin çıkış noktaları hakkında da bilgiler vermekte, psikolojik tahlillerde bulunmaktadır.[4347] Aynı şekilde, İslâm tarihindeki ilk uygulamalar hakkında da bilgiler vermiştir.[4348]

1. 5. 5. 2. Neseb-Listeler

İbn Sa'd, hâdiseye konu olan şahısların neseplerini de zikretmiştir. Onun, neseb konusunda da ana kaynağı Hişâm b. Muhammed b. Sâib el-Kelbî'dir.[4349] İbn Sa'd, nesepler arasındaki ihtilafların nedenlerini, bunların iyi korunmamış olmasına ve ehl-i kitaptan yapılan çevirilere bağlamakta,[4350] dolayısıyla neseb bilgilerine fazla güvenilemeyeceğini ifade etmektedir.

İbn Sa'd, daha önceki siyer müelliflerinde olduğu gibi, eserinde isim listelerine de yer vermiştir. Onun zikrettiği listeler arasında;

1-Habeş hicretine çıkanlar,[4351]

2-Ensâr'dan ilk Müslüman olanlar,[4352]

3-Resulullah'a düşmanlık yapanlar,[4353]

4-I. Akabeye katılanlar,[4354]

5-Ensâr'dan Müslüman olan kabileler,[4355]

6- Bedir'de şehit olanlar,[4356]

7-Uhud'da şehit olanlar[4357] ve öldürülen müşrikler,[4358]

8- Hayber'de öldürülen Yahudilerden bazıları, [4359]

[4345] İbn Sa'd, III, 542
[4346] İbn Sa'd, II, 60; ayrıca bkz. İbn Sa'd, I, 257; II, 44; IV, 159
[4347] Tevvâbûn hareketi hakkında verdiği bilgiler, bu türden rivâyetleri arasındadır; "*…Hüseyin b. Ali'ye Kûfe'ye gelmesi için mektup yazanlar o gelince, ondan uzak durdular. Onunla beraber savaşmadılar. Onların şek ve çekinceleri çoktu. Hüseyin öldürülünce Süleyman b. Surad b. el-Cevn, Müseyyib b. Necebe el-Fezârî ve Hüseyin'i yalnız bırakanlar, onunla beraber savaşmayanlar pişman oldular. Dediler ki…*" bkz. İbn Sa'd, IV, 292-293
[4348] bkz. İbn Sa'd, II, 61, 107, 129
[4349] bkz. İbn Sa'd, I, 53-66
[4350] bkz. İbn Sa'd, I, 57-58
[4351] İbn Sa'd, I, 204
[4352] İbn Sa'd, I, 218-219
[4353] İbn Sa'd, I, 200-201
[4354] İbn Sa'd, I, 220
[4355] İbn Sa'd, I, 219
[4356] İbn Sa'd, II, 17-18
[4357] İbn Sa'd, II, 42-43
[4358] İbn Sa'd, II, 43
[4359] İbn Sa'd, II, 107

9- Müellefe-i Kulûb'tan kimlere ne kadar verildiği,[4360]

10- Seriyyelerin isimleri ve tarihleri[4361] gibi listeler vardır.

İbn Sa'd, bu listeleri kendisine ulaştığı şekliyle tam olarak zikretmemiş, onlar üzerinde bir takım tasarruflarda bulunmuştur. Nitekim, Hayber savaşında öldürülen Yahudilerin isimleri ile ilgili olarak; "*Bizlere isimleri söylenenlerden sadece bazılarını, kavmin ileri gelenlerinden oldukları için zikrettik*"[4362] diyerek seçme listeler oluşturduğunu ifade etmiştir.

Müelliflerin zikrettiği listeler arasındaki, uyuşmazlıklara ilk dikkat çeken İbn Sa'd'dır. *Tabakât*'ında, biyografileri verirken, Musâ b. Ukbe, İbn İshâk, Ebu Ma'şer ve Vâkıdî'nin *Meğâzî*'lerindeki listeleri karşılaştırmalı olarak kullanmış, aralarındaki uyum ya da ihtilaflara işaret etmiştir. Nitekim, Bedr'e katılanların sayısını, dört kaynağından karşılaştırmalı olarak zikretmektedir.[4363] İbn Sa'd, bütün listelerde bu karşılaştırmaya atıfta bulunmakta, böylece de listeleri yeniden düzenlemektedir; "*Midlâc b. Amr, Bedr ve Uhud'a ve bütün savaşlara katıldı. Onu Muhammed b. İshâk, Ebu Ma'şer ve Muhammed b. Ömer zikrediyor. Musâ b. Ukbe ise zikretmiyor…*"[4364]; "*Onu*(Ayyâs b. Ebî Rebîa)*, Musâ b. Ukbe ve Ebu Ma'şer kitaplarında Habeş'e çıkanlar arasında zikretmezler*"[4365]; "*Bunu, Musâ b. Ukbe, Muhammed b. İshâk, Ebu Ma'şer, Muhammed b. Ömer zikretmişlerdir. Onlar bu konuda icma etmişlerdir*"[4366] gibi bir çok yerde karşılaştırma yaparak birleştikleri veya ihtilafa düştükleri konuları zikretmiştir. Bu açıdan baktığımızda onun, listeler konusunda bir otorite olduğunu söyleyebiliriz.

1. 5. 6. Tarih Zikri

İbn Sa'd, naklettiği hâdiselerin tarihlerini mutlak surette zikretmiştir. Onun, bütün kaynaklara ulaşmış olması hasebiyle, gerek Vâkıdî, gerekse de diğer siyer müelliflerinden daha iyi bir konumda olduğunu söylemek durumundayız.

1. 5. 7. Tenkit

Horovitz, İbn Sa'd'ın, eserinde şahsî mülahazalarını asla zikretmediğini, neredeyse kaynaksız hiçbir sözünün olmadığını iddia eder.[4367] Oysa, İbn Sa'd, üstadı Vâkıdî gibi, haberlerin sıhhati konusunda açıklamalar da bulunmuş, rivâyet tercihini açıklamıştır; "*Amr b. Sürâka'nın kardeşi Abdullah b. Sürâka'nın Bedr'e katıldığını sadece İbn İshâk söylüyor. Bu*

[4360] İbn Sa'd, II, 152-153
[4361] İbn Sa'd, III, 46
[4362] İbn Sa'd, II, 107
[4363] bkz. İbn Sa'd, III, 601
[4364] İbn Sa'd, III, 98
[4365] İbn Sa'd, IV, 129
[4366] İbn Sa'd, III, 123; ayrıca bkz. I, 51; III, 98, 454; IV, 120
[4367] bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 130

yanımızda sebt değildir"[4368]; *"Birinci görüş yani, babasının Resulullah(sav) henüz doğmadan vefat ettiği haberi doğrudur*" [4369];*"Bu hatadır. Annesinin kabri Mekke'de değil, el-Ebvâ'dadır*"[4370] gibi daha bir çok yerde haber tercihini veya tenkidini yapmıştır.[4371] Bütün bunlardan sonra, İbn Sa'd'ın kendi görüşünü zikretmediği yolundaki bir görüşe katılmak mümkün değildir.

İbn Sa'd, şâz kalan rivâyetleri de işaret etmek suretiyle tenkitte bulunmuştur; Enes b. Mâlik kaynaklı olarak, Resulullah'ın Mekke ve Medine'deki zamanı ile ilgili bir haber naklettikten sonra, "*Bu Enes'in görüşüdür. Mekke'de on yıl kaldığını ondan başka söyleyen kimse yoktur*"[4372]; Bedr'in tarihi ile ilgili görüşleri verdikten sonra, "*Muhammed b. Sa'd dedi ki, Hâlid b. Hıdâş'tan gelen Ramazan'ın 17'si Cuma günü şeklindeki tarih sebttir. O, Cuma günü oldu. Pazartesini ifade eden haber şazdır*"[4373]

İbn Sa'd'ın, tercih nedenleri arasında, çoğunluğun görüşünün etkili olduğunu söyleyebiliriz. Genellikle o, rivâyetler arasında karşılaştırma yaparak, en çok zikredilen görüşü kabul etmiştir; "*…İbn Sa'd, "Abdullah b. Muhammed b. Umâra'nın rivâyet ettiğinin doğru olduğunu zannetmiyorum. Çünkü bunlar siyer ve meğâzî'yi diğerlerinden daha iyi bilirler.*" [4374]; "*Bu Musâ b. Ukbe, Muhammed b. İshâk, Ebu Ma'şer ve Muhammed b. Ömer'in rivâyetindedir. Bu konuda birleşmişlerdir. Aralarında sadece Muhammed b. İshâk, kardeşi Abdullah b. Sürâka'nın katıldığını söyler. Ondan başkası bunu zikretmez. Bu yanımızda sebt değildir*"[4375] gibi açıklamalarla üzerinde birleşilen veya kaynak açısından çoğunluğun rivâyetini kabul ettiğini ifade eder.[4376]

Bunun tek istisnası alanlarında otorite kabul ettiklerinin rivâyetidir; "*Ebu Ma'şer ve Muhammed b. İshâk, Râfi' b. Zeyd derler. Abdullah b. Muhammed b. Umâra el-Ensârî onlara muhalefet eder. Kendisi Ensâr'ın neseb alimi idi…*"[4377] Görüleceği üzere, ittifak dahi etmiş olsalar, Ensâr'ın neseb alimi olarak değerlendirdiği Abdullah b. Umâra'nın neseb konusundaki görüşüne iltifat etmiştir.

Nakledilen haberle ilgili olarak, reddini gerektirecek veya tercih sebebi olabilecek herhangi bir karine bulunmadığı zamanlarda İbn Sa'd, herhangi bir tercihte bulunmayarak,

---

[4368] İbn Sa'd, III, 385
[4369] İbn Sa'd, I, 100
[4370] İbn Sa'd, I, 117
[4371] bkz. İbn Sa'd, II, 12, 24, 41, 64, 107, 166, 206, 233, 237, 287, 309; III, 79, 203, 386, 402, 454; IV, 120, 135
[4372] İbn Sa'd, I, 190
[4373] İbn Sa'd, II, 21
[4374] İbn Sa'd, III, 627
[4375] İbn Sa'd, III, 386
[4376] bkz. İbn Sa'd, II, 6, 44; III, 168, 402; IV, 135
[4377] İbn Sa'd, III, 442; Abdullah b. Muhammed b. Umâra'dan diğer nakilleri için bkz. III, 469, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 487, 493, 502, 514

haberleri peş peşe sıralamaktadır. Nitekim, Resulullah'ın saç ve sakalını boyatmadığına dair haberleri naklettikten sonra[4378] "*Resulullah(sav) boyattı diyenlerin zikri*" başlığı altında, aksini söyleyenleri nakletmesi[4379] onun herhangi bir tercihte bulunamadığının göstergesidir.

İbn Sa'd, görüş sahipleri sayı olarak eşit olduğu durumlarda da, herhangi bir tercihte bulunmaz; "*Hişâm b. Muhammed, "Ma'bed b. el-Hâris" der. Muhammed b. Ömer ise, "Ma'mer b. el-Hâris" der*"[4380]; "*Musâ b. Ukbe ve Muhammed b. İshâk, "Saîd b. Amr" Ebu Ma'şer ve Muhammed b. Ömer ise, "Ma'bed b. Amr" derler*"[4381] İbn Sa'd, siyer alanında iki otorite olarak kabul ettiği İbn İshâk'la Vâkıdî'nin rivâyetleri arasında da herhangi bir tercihte bulunmamaktadır. Haberi sunarken, bazen, "*Bu İbn İshâk'ın rivâyetidir. Muhammed b. Ömer ise…*" bazen de, "*Bu Muhammed b. Ömer'in rivâyetidir. İbn İshâk'ın rivâyetinde ise…*" demekle yetinir.[4382]

İbn Sa'd'ın tenkit sisteminde onun araştırmacılığının, sorduğu soruların ayrı bir yeri vardır. O, kendisine ulaşan haberleri üstadı Vâkıdî'ye sormuş, onun görüşlerine yer vermiştir.[4383] İbn Sa'd, araştırmalarında sadece Vâkıdî ile yetinmemiş, başka kaynaklara da başvurmuştur; "*İnsanlardan bazıları onu*(Ubeyd b. Ebî Ubeyd) *ve Râfi' b. Andece'yi, Benî Amr b. Avf'a nispet ederler. O ikisinin doğumunu ve nesebini Benî Amr b. Avf'ın Ensab'ında aradım. Ancak bulamadım*"[4384]

İbn Sa'd, rivâyetlerinde dikkatli davranmasına karşın, haberlerinde çelişkiye düştüğü yerler de vardır. Kendisi Mekke'nin Fethi haberinde, "*dediler*" ibaresi ile, "*Resulullah(sav) Medine üzerine, Abdullah b. Ümmi Mektum'u vekil olarak bıraktı…*"[4385] bilgisini nakleder. Daha sonra ise, "*Abdulvehhab b. Atâ el-Iclî-Muhammed b. Amr-Ebu Seleme ve Yahyâ b. Abdirrahman Hâtib*" kanalı ile, "*Fetih günü, Resulullah(sav) Mekke'de es-Safa ve el-Merve'nin önünde iken, Abdullah b. Ümmi Mektum onun önündeydi ve o şöyle diyordu…*"[4386] demek suretiyle, ondan şiir naklinde bulunur. Muhtemelen veda haccında gerçekleşmiş olan birinci veya ikinci haberi, Mekke'nin fethi haberleri arasına dahil etmek suretiyle çelişkiye düşmüştür.

[4378] İbn Sa'd, I, 432-433
[4379] İbn Sa'd, I, 437-438; ayrıca bkz. İbn Sa'd, IV, 197
[4380] İbn Sa'd, IV, 197
[4381] İbn Sa'd, IV, 197
[4382] bkz. İbn Sa'd, III, 52, 52-53, 54, 234
[4383] İbn Sa'd, I, 191; II, 100, III, 93, 129; IV, 17, 382; VIII, 37
[4384] İbn Sa'd, III, 462
[4385] İbn Sa'd, II, 135
[4386] İbn Sa'd, II, 141

1. 5. 8. Yorum

Horovitz'in iddiasının aksine İbn Sa'd, haberlerin sıhhati konusunda görüş bildirdiği gibi, hâdiselerin nedenlerine dair açıklamalarda da bulunmuştur; "*Ebu Abdillah Muhammed b. Sa'd dedi ki, "Bunların arasında ihtilaf görmedim. Mea'd, Kayzer b. İsmail'in oğludur. Bu görünen ihtilaf onun korunmadığına işarettir. Bu nesepler, ehl-i kitaptan tercüme yoluyla alınmıştır. Böylece ihtilaf oluşmuştur…*"[4387] Aynı şekilde İbn Sa'd, Ficâr Savaşlarının,[4388] Habeş'ten dönüşün,[4389] Resulullah'ın Taif'e gitmesinin[4390] nedenlerini açıklamıştır.

İbn Sa'd, hâdiselerin tarihî kökenlerine de inmiş, Hâşimîler ile Ümeyye arasındaki ilk düşmanlığın sebebi,[4391] Kureyş ticaretinin kökenleri[4392]gibi anlatımlara yer vermiştir.

1. 5. 9. Üslup

İbn Sa'd, bir konu hakkındaki haberleri naklederken, birleşik isnâdla veya kaynaklarından birine dayanarak verdiği ana haber metninin içerisine, açıklayıcı bilgiler içeren ara nakiller yerleştirmekte, daha sonra da, ana metne kaldığı yerden devam etmektedir. Onun, "*…Sonra haber Muhammed b. Ömer'in haberine döndü*"[4393]; "*…Haber ilkine döndü*"[4394] gibi ifadeleri onun açıklamalarının bittiğine, ana metne döndüğüne işaret etmektedir. Bu şekilde konu bütünlüğünü sağlayan İbn Sa'd da, üstadı Vâkıdî gibi, ana habere dönerken (قالوا)"*dediler*" ibaresi ile önceki habere geçiş yapmaktadır. İbn Sa'd, bu yöntemi ile, herhangi bir haberi naklederken, hâdiseye müteallik olan başka bilgileri de atlamamış olmaktadır. Nitekim, Zu'l-Uşeyra Gazvesini anlatırken Resulullah'ın Ali'yi, Ebu Turâb olarak künyelendirmesini, [4395] Abdullah b. Cahş seriyyesini anlatırken; "*..İslâm'daki ilk hums bu idi*"[4396] ve "*Bu seriyye'de Abdullah b. Cahş emiru'l-müminîn diye isimlendirildi*"[4397] gibi bilgi anekdotlarını bu yöntemle zikretmektedir.

İbn Sa'd bazen de, ortak isnâdlı metnini naklettikten sonra, birleşik senedine dahil olmayan haberlerini sıralamaktadır. O, Bedr haberini anlatırken, önce telfiki ile ana metnini aktarmış,[4398] daha sonra da münferit senedlerle kendisine ulaşan diğer haberleri vermiştir.[4399]

[4387] İbn Sa'd, I, 57-58
[4388] İbn Sa'd, I, 126-127
[4389] İbn Sa'd, I, 205-206
[4390] İbn Sa'd, I, 210-212
[4391] bkz. İbn Sa'd, I, 76
[4392] Hâşim b. Abdimenâf'ın Kayser ve Necâşî ile ticaret anlaşması yapması konusunda bkz. İbn Sa'd, I, 78
[4393] bkz. İbn Sa'd, I, 81-83, 85
[4394] İbn Sa'd, I, 229, 236
[4395] İbn Sa'd, II, 10
[4396] İbn Sa'd, II, 11
[4397] İbn Sa'd, II, 11
[4398] İbn Sa'd, II, 11-19
[4399] bkz. İbn Sa'd, II, 19-27

Resulullah'ın ahlakı, mektupları, elçileri, hastalığı ve vefat haberlerinde, İbn Sa'd, İbn İshâk'tan daha tafsilatlı bilgiler nakletmiştir.[4400] Hiç şüphesiz bunun nedeni, dönem olarak daha geniş bir literatüre ulaşma imkanına sahip olması ve İbn İshâk'ın ulaşamadığı veya ulaşıp da zikretmediği haberlere de yer vermiş olmasıdır.

İbn Sa'd, önce Nebîlerin[4401] daha sonra da Resulullah'ın nesebini zikretmektedir.[4402] Onun böyle bir yönteme başvurmasının nedeni, Hz. Peygamber'le, önceki enbiya arasındaki ilişkiyi kurmaktır. Aynı şekilde Adem(as)'la Hz. Muhammed(as) arasındaki asır ve yılların zikrini[4403] vermesi, onun tarihi bir bütün olarak değerlendirdiğinin de göstergesidir.

İbn Sa'd'ın en önemli özelliği, konuyla ilgili nakilleri aynı başlık altında bir araya getirmesidir. Böyle bir metodun ilk olarak İbn Sa'd tarafından kullanıldığını söylemek biraz zordur. Muhtemelen bu konuda o, Vâkıdî'den etkilenmiştir. Vâkıdî'ye atfedilen eserler -daha doğrusu kitap bâbları- bizim bu görüşümüzü desteklemektedir.

İbn Sa'd, bir seriyye veya gazveyi anlatırken haberin girişinde, seriyyenin ismini/komutanını, nereye olduğunu, zamanını, yol güzergahını, sonra da, gazvenin haberini vermiştir. Ayrıca seriyye ve gazvelerde sancağı kimin taşıdığı, kaç kişi oldukları ve Medine'ye kimin vekil bırakıldığını belirtmiştir.

Listeler konusunda da zikrettiğimiz üzere, İbn Sa'd, eserinde çok sık olarak karşılaştırmaya yer vermiş, müellifler arasındaki ihtilaflara işaret etmiştir. İbn Sa'd, sadece isimler konusunda değil, haber metinleri arasında da karşılaştırmalar yapmıştır; "*…Muhammed b. İshâk, Musâ b. Ukbe, Ebu Ma'şer ve Muhammed b. Ömer'in rivâyetinde ise, Bedr'e, Kureyş, Ensâr, halifleri ve mevâlileri dışında kimse katılmadı*" *şeklindedir*"[4404] Aynı şekilde, Ğâlib b. Abdillah el-Leysî'nin, el-Kedîd'de Benî Mülevveh üzerine seriyyesini, İbn İshâk'a dayanarak anlattıktan sonra,[4405] Vâkıdî'nin anlatımındaki farklılıklara işaret etmesi[4406] onun bu karşılaştırma metodunu sık sık kullandığına delildir. İbn Sa'd, İbn İshâk'la Vâkıdî metinleri arasındaki karşılaştırma neticesinde ulaştığı ortak metinlere de, "*Muhammed b. İshâk ve Muhammed b. Ömer dedi ki…*"[4407] demek suretiyle işaret eder.

İbn Sa'd, kaynaklarının naklettiği haberlerde eksik kısımları tamamlamış, açıklamalar getirmiştir. Nitekim, Resulullah'la mücâdele eden ve ona düşmanlık gösterenlerin isimlerini

[4400] bkz. Horovitz, *el-Meğâzî*, 128
[4401] İbn Sa'd, I, 54-55
[4402] İbn Sa'd, I, 55-59
[4403] İbn Sa'd, I, 53-54
[4404] İbn Sa'd, VI, 39
[4405] İbn Sa'd, II, 124-125
[4406] İbn Sa'd, II, 125; İbn Sa'd'ın, İbn İshâk'ın rivâyetleri ile Vâkıdî'nin rivâyetleri arasında yaptığı karşılaştırmalara örnek olarak bkz. İbn Sa'd, III, 52, 52-53, 54
[4407] bkz. İbn Sa'd, III, 47; IV, 129, 204

Vâkıdî'den saydıktan sonra,[4408] *"Onlardan Ebu Süfyân ve Hakem dışında kimse Müslüman olmadı"*[4409] şeklinde açıklayıcı bilgi eklemiştir.

İbn Sa'd'ın objektiflik anlayışı kendisinden önceki siyer müelliflerinden farklı değildir; *"O ikisinin üzerine, Allah ona lanet etsin Ebu Cehil saldırdı"*[4410] şeklinde inancı gereği beddua etmekten çekinmeyen İbn Sa'd'ın, Garanik kıssasını nakletmiş olması,[4411] bir kez daha göstermektedir ki, Müslüman tarihçilerin objektiflik anlayışlarının temelinde, insan doğasına uygunluk ve tarihçilik mesleğine sadakat yatmaktadır.

1. 6. Tesiri

İbn Sa'd'ın eserini ilk siyer ansiklopedisi olarak nitelendirmek mümkündür. Bu eser sayesinde kendisinden önceki siyer kaynaklarına ait –özellikle de Vâkıdî'nin-nakillerine ulaşmak mümkündür.

İbn Sa'd, üstadı Vâkıdî'nin ve kendisinden önceki siyer malzemesini karşılaştırmalı olarak kullanması hasebiyle, nakilci konumundadır. Ancak, mevcut malzemeye yeni eklemeler de bulunması, kaynaklarının ulaşamadığı haberleri tespit etmesi bakımından orijinal bir müelliftir. Bu sebepledir ki, İbn Sa'd'ı siyer yazıcılığının en son zirvesi olarak değerlendirmek gerekir. Kendisi ile beraber, klasik nakil dönemi, karşılaştırmalı nakil dönemine geçmiştir. İbn Sa'd'ın bu sistemi sonraki dönem tarihçileri tarafından da büyük ölçüde benimsenmiştir. Taberî, İbnu'l-Esîr, İbn Kesîr gibi tarihçiler eserlerinin siyer bölümlerini karşılaştırmalı olarak telif etmişlerdir. Aynı şekilde onun siyeri konu başlıkları halinde ele alması da sonraki dönemlerde ilgi görmüş, aynı yöntem uygulanmaya çalışılmıştır. Özellikle bu yöntemin, herhangi bir tarihî döneme yerleştirilmesinin zor olduğu, delâil haberlerinin tasnifi için yeni bir çığır açtığı kesindir. İbn Sa'd'ın bu tür haberleri ayrı başlıklar halinde zikretmesi, eserini, delâil, hasâis, şemâil edebiyatının ilk nüvesi haline getirmiştir.

İbn Sa'd, kendisinden önceki siyer metodolojisini geliştirme konusunda da oldukça başarılıdır. Telfik haberlerine yöneltilen eleştiri noktalarını izale etmek gayesi ile, hem metin içerisindeki ihtilafları ayrıntılı olarak belirtmiş, hem de isnâd zincirindeki farklılıklara işaret etmiştir.

İbn Sa'd'ın İslâm Tarihçiliği açısından inkar edilemez bir diğer katkısı ise ricâl ilmi açısındandır. Eseri, elimizdeki en eski tabakât kitabı olması hasebiyle, kendisinden sonraki ricâl kitaplarına örnek olmuş, gerek içerik, gerekse de metodoloji açısından sonraki dönem müelliflerini etkilemiştir.

[4408] İbn Sa'd, I, 200-201
[4409] İbn Sa'd, I, 201
[4410] İbn Sa'd, III, 492
[4411] bkz. İbn Sa'd, I, 205-206

SONUÇ

İslâm öncesi Araplarında her ne kadar ilmî anlamda bir tarih anlayışının olduğunu söyleyemesek de, gerek dış, gerekse iç dinamikleri ekseninde basit formda bir tarih anlayışının mevcut olduğu aşikardır. Araplar, komşu kültürlerle-Fars, Bizans, Yemen veya Yahudi, Hıristiyan- kurdukları iktisadî, siyasî ve dinî ilişkilerine paralel olarak, onların geçmişe dair hikayelerini, anlatılarını öğrenmişler ve kendi toplumlarına taşımışlardır. Kureyş'in ticârî gayelerle Habeş, İran, Bizans gibi çevre devlet ve medeniyetlerle ilişkileri, onların tarih ithal etmiş olma ihtimalini her zaman baki kılmaktadır.

Araplarda tarih anlayışının oluşmasında etkili olan bir diğer unsur ise iç bünyesinde barındırdığı ehl-i kitap kültürüdür. İslâm'ın başlangıç dönemlerine ait haberler arasında, Mekke'de Hıristiyan kölelerin olduğu, tartışmalı dahi olsa bazı Arapların Hıristiyanlığı din olarak kabul ettiği şeklinde rivâyetlere rastlamak mümkündür. Ayrıca, Medine, Hayber gibi yerleşim alanlarında Yahudilerin varlığı ve Arapların bunlarla ilişkilerinden haberdarız. Bütün bu hususlar göz önüne alındığında Arapların, sanıldığı kadar kapalı bir toplum olmadıkları anlaşılacaktır. Arapların kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan tarih telakkisinde, soy bilgisi(neseb) ve Eyyâmu'l-Arap etkindir. Mefâhir ve menâfire önem vermeleri, onları kendi neseplerini korumaya götürmüş, bu da bir nevi geçmişin bilgisi olan neseb şecerelerinin hıfzına vesile olmuştur.

İslâm'ın gelişi ile beraber, Arapların tarihe bakışları da değişmiştir. Kur'ân'ın kıssaları kullanma yöntemi, daha önce eğlence meclislerine renk katmak için kullanılan tarihi, belli bir amaca hizmet gayesi ile kullanılır hale getirmişti. Bu bağlamda İslâm tarihçiliğini vahyin yazılmaya başlanması ile başlatırsak hata etmiş olmayız. Kur'ân'ın İslâmî ilimlerde ana kaynak olması itibariyle İslâm tarihçiliğinin de onunla başlamış olması gayet doğaldır.

İslâm toplumunda siyer yazıcılığının doğuşuna etki eden bir çok unsurla karşılaşmaktayız. Bunların başında, Müslümanların, Resulullah'ın model insan olma vasıflarının sonraki nesillere bir bütün olarak aktarma arzusu gelmektedir. Nitekim, Kur'ân'ın Hz. Muhammed'e ittiba etmeyi emreden ayetleri, siyer araştırmalarına yönelen Müslümanlar için muharrik güç olmuştur.

Siyasî ve mezhebî çekişmeler, İslâm kültür tarihinde derin izler bırakmıştır. Başlangıçta siyasî olan ihtilafların dinî bir veçheye büründürülmesi, itikadî bir takım problemlerin temelinde tarihî hâdiselerin yatması, söz konusu olayların iyi bilinmesi gerekliliğini doğurmuş, her mezhebin kendi argümanlarını tarihte özellikle de Resulullah'ın sözlerinde/hareketlerinde aramaya kalkışması, her kesimden Müslüman'ı Hz. Peygamber'in hayatını araştırmaya yöneltmiştir. Her ne kadar kötü niyetli bazı hareketlerin temelinde de

siyâsî ve mezhebî çekişmeler yatmakta ise de, sonuç itibariyle, gerek kendi metodolojisinin oluşturulması, gerekse de yeni bir takım araştırmalara vesile olması hasebiyle, siyasî ve itikadî çekişmeler, siyer yazıcılığında önemli rol oynamıştır.

Siyasî iktidarlar, İslâm'da siyer yazıcılığının gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Emevî ve Abbasî halifeleri, siyer alanında araştırmalar yapılmasını teşvik etmişlerdir. Siyer yazıcılığının gelişiminde etkili olan bir diğer husus ise resmî veya özel teşebbüsler neticesinde değişik dillerden Arapça'ya yapılan tercümelerdir.

Tarih ilminin başlangıçta Hadis ilminin bir şubesi olduğu yolundaki genel kanının yeniden sorgulanması gerekmektedir. "Hadis eserlerinin bâblara ayrılması ile siyer eserleri oluştu" şeklindeki iddianın da, söz konusu eserlerin telif tarihleri dikkate alınacak olursa, bir geçerliliğinin olmadığı görülür. İlk siyer eserlerinden önce, hacimli hadis külliyâtının mevcut olduğuna dair kaynaklar herhangi bir işarette dahi bulunmamışlardır. Bilakis en kötü ihtimalle siyer eserleri ile hadis eserleri birbirlerine yaklaşık tarihlerde ortaya çıkmıştır. Hadisle tarihin usûl açısından da ortak metodolojiye sahip olduklarını söylemek zordur. Aralarındaki benzerlik sadece ortak kaynak şahıslar ve rivâyet formundaki benzerliktir. Bütün İslâmî disiplinlerde haber nakil aracı olarak kullanılan isnâd ortak bir yöntemdir. Ayrıca, tarihî haberlerin naklinde tesâhül gösterildiğinin itirafı dahi Hadis'le Tarih'in rivâyet açısından bile farklı olduklarına işarettir. Urve, Zührî gibi ortak kaynak şahısların hem hadiste hem de siyerde kaynak olmaları bu iki ilmin birinin diğerinin şubesi olduğu anlamına gelmediği gibi, tam tersine siyer ve hadisin eş zamanlı olarak geliştiklerine delildir.

İslâmî rivâyet literatürünün neredeyse tamamının ikinci nesilden itibaren yazılı metinler haline getirildiği son zamanlarda yapılan çalışmalarla özellikle de Fuad Sezgin'in çalışmaları ile ortaya konulmuştur. Bununla beraber, Batılı ve kendi literatürüne yabancı olan Müslüman araştırmacılar, İslâmî rivâyet malzemesinin nesiller boyunca ağızdan ağza aktarılarak geldiği konusunda ısrarcıdırlar. Siyer yazıcılığında şifâhî anlatımın izlerine rastlamak da mümkündür. Özellikle de, soru-cevaplar şeklindeki anlatımların yazılı metinlere dayandığını söyleyemeyiz. Yine, müellifin veya râvinin, hâdiseye şahit olan birinci kaynaktan aldığı haberler de -Urve'nin, Âişe'den aldığı haberler gibi- sözlü nakillerdir. Bu tür anlatımlar genel bilgiler veya ilk şahitlik sınıfındadır. İslâm tarihçiliğinde sözlü gelenek, Abbâsîler döneminde oldukça yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Genel anlamda İslâmî ilimlerin telif asrı olan bu dönemdeki hâdiselerin kayıt altına alınmasında, hâdise ile telifin aynı zaman diliminde meydana gelmiş olmasına binâen, sözlü şahitliklerin önemi artmıştır. Aynı durumu İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında da görmekteyiz. İbn Sa'd, çağdaşı olduğu şahıslar hakkında bilgi verirken sözlü şahitliklere de başvurmuştur. Siyer rivâyetlerinin görgü şahitleri olan

sahabîlerden tâbiûna aktarılması döneminde de görülen bu hususiyet, haberlerin yazıya aktarılması ile son bulmuştur.

Siyer kaynaklarının, zamanla doğru orantılı olarak devamlı surette genişlediği görülmektedir. İlk risâleler, bunların cemi, tasnif, telif ve nakil dönemlerinde siyer malzemesi hem içerik olarak, hem de kaynak olarak alabildiğince değişmiş ve genişlemiştir. Siyer kaynaklarının genişlemesi, içerik ve kaynak genişlemesi olmak üzere iki yönden olmuştur.

Metinsel genişleme de diyebileceğimiz, siyer rivâyet literatürünün içeriğinin genişlemesi aslında çok erken dönemlerde başlamıştır. Hz. Peygamber'den sonraki siyasî, askerî, iktisadî ve ictimaî hâdiseler, rivâyet malzemesinin içeriğini etkilemiş, yeni unsurların idhali veya mevcut unsurların ihracını doğurmuştur. Başlangıçta siyasî içerikli olan hâdiselerin zamanla dinî bir içeriğe büründürülmeleri, tarafların kendi düşüncelerinin temellerini Resulullah'tan -söz veya sîretinden- arama gayretleri, bütün İslâmî ilimleri etkilemiştir. Siyer rivâyetleri de gerek sosyal-siyasal değişimlerden, gerekse de itikadî temellendirme gayretlerinden etkilenmiştir. Siyasî grupların, hareket noktalarını sağlamlaştırma, iktidarlarına meşruiyet bulma ihtiyaçları, kendilerini yeni haberlerin imaline sürüklemiştir. Belli bir amaca matuf olarak imal edilen bu haberlerden ayrı olarak, halis niyetlerle bu tür eylemlere iştirak edenlerin de olması, siyere dair nakledilen malzemenin devasa boyutlara ulaşmasını sağlamıştır.

İlk dönem siyer alimlerinin Hz. Peygamber'in hayatına dair kullandıkları kaynakları, başlangıçta sınırlı iken, zamanla biraz da içeriğinin genişlemesine bağlı olarak, kemiyet ve keyfiyet açısından artmıştır. Özellikle de, mücavir kültürlerle İslâm kültürünün karşılaşması ve karışması Müslümanların karşısına yeni kaynak türlerini çıkartmıştır. Kur'ân'ın, ehl-i kitabı ve kitaplarını Hz. Muhammed'in nübüvvetine şahit tutması, dinî münazaralarda kullanılmak için argümanlar aranması gibi etkenler, Müslümanları ehl-i kitap kültürüne yöneltmiştir. Müslümanlar, İncil ve Tevrat'ı öğrenmişler ve eserlerinde delil getirmek veya nakzetmek için kullanmışlardır. Ne var ki kaynak genişlemesi bunlarla sınırlı kalmamış, şemâil ve delâil edebiyatına bağlı olarak, eski Yunan hikmetlerinden tutun da, Hint mitoloji anlatımlarına kadar geniş bir literatür, siyer kaynakları arasında görülmeye başlanmıştır.

Ehl-i kitap kültüründen gelen mühtediler, beraberlerinde düşüncelerini de İslâm toplumuna taşımışlardı. Farklı dinî-kültürel ortamdan gelmeleri hasebiyle, toplumun hiç de kolay benimsemediği bu şahıslar, kendilerini topluma kabul ettirebilmek, toplumda belli bir yer sahibi olabilmek için azami çaba göstermişlerdir. İşte bu yüzendir ki, Ka'bu'l-Ahbâr, Vehb b. Münebbih ve hatta Ebu Hureyre gibi benzer kültürel kaynaklardan beslenen şahıslar, önceki bilgi birikimlerini İslâm'a, biraz da Müslümanların arzusu doğrultusunda taşımışlardır.

Bazen toplumda alay konusu edilmelerine karşın her fırsatta Tevrat'tan, İncil'den veya kimsenin bilmediği nâzil olmuş kitaplardan nakillerde bulunmuşlar, kutsal kitaplardan Resulullah'a ve ashaba dair haberler nakletmişlerdir.

Çevre kültürler, Peygamber tasavvurundaki değişim ve buna bağlı olarak oluşan literatür üzerinde de etkili olmuştur. Müslümanlar bu etkileşim neticesinde, siyer ve tarih kitaplarına, Yaratılış, Peygamberler Tarihi gibi bölümler eklemişlerdir. Her ne kadar, kültürel karşılaşmadan önce de, siyer râvilerinin Kur'ân'ın zikrettiği Peygamberlere ait haberler naklettiklerini biliyorsak da, sistemli ve hacimli bir hale gelmesi, dış unsurların tesiri ile olmuştur.

Müslüman Tarihçiler, haber nakil aracı olarak kullandıkları isnâd üzerinde bir takım tasarruflarda bulunmuşlardır. Bunların başında ise telfik(toplu/birleşik isnâd) yöntemi gelmektedir. Siyer râvi ve müellifleri, senedleri uzatarak dinleyiciyi veya okuyucuyu sıkmamak ve anlatılan olayın bütünlüğünü bozmamak için toplu isnâda başvurmuşlardır. Bu konuda muhaddislerin tenkitlerini de üzerlerine çeken tarihçiler, zaman içerisinde bu sistemi geliştirerek tarihçilik alanında büyük ilerlemeler kaydetmişlerdir.

İslâm kültüründe Siyer ve Tarih kitapları, Hadis kitapları gibi özellikle de Sahih'ler gibi telakki edilmişler, içindeki haberler, müellifin sahih olduğuna inandıkları haberler olarak anlaşılmış, zayıf, mevzû haberlere ulaşıldıkça da, tarihçilerin tenkitten uzak oldukları veya tarih malzemesinin tenkite açık olamayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Oysa bu durum tarihçilerin, telif usulleri ile ilgili bir konudur. İslâm Tarihçileri, daima genel okuyucu kitlesini göz önüne almışlar, bazen onları eğlendirmek, bazen de ibret almalarını sağlamak için bu tür haberlere göz yummuşlar veya şiir imaline yönelmişlerdir. Hiç şüphesiz bunda yaşadıkları dönemin ihtiyaçları etken olduğu gibi, eserlerinin amaçlarını da dikkate almışlardır. Onların birinci öncelikli amacı, kendilerine ulaşan haberleri, sonraki nesillere aktarma, bir nevî İslâm rivâyet literatürünü olduğu gibi muhafaza etmekti. Dolayısıyla tarihçiler kendilerine gelen haberleri bir sonraki nesle aktarmayı görev telakki etmişler, bu haberlerin sıhhat ve yorum açısından değerlendirmesini ise sonraki nesillere bırakmışlardır. Bununla beraber, Vâkıdî, İbn Hişâm, İbn Sa'd gibi ilk dönem müelliflerinin eserlerinde, yaptıkları tenkitlerine dair bir çok örnek bulmak mümkündür.

İslâm tarihçilerinin eleştirildikleri bir diğer konu ise, eserlerinde yorum yapmadıklarıdır. Bu eleştirinin temelinde de, onların metodolojilerini anlayamamak yatmaktadır. Taberî, İbn Kesîr, İbnu'l-Esîr gibi -ki onlarda eserlerinde azımsanmayacak ölçüde kendi görüş ve düşüncelerini aktarmışlardır- ansiklopedik tarih müelliflerinin eserlerindeki tenakuzlu haberlere bakarak bu hükme varmışlardır. Böyle bir itiraz karşısında,

İslâm tarihçiliğinin savunusu, nesnel bilgi aktarma görevi ile veya ortaçağ tarih yazımının karakteristik özelliği ile açıklamak mümkündür. Bunlara ek olarak, tenkit konusunda da değindiğimiz gibi İslâm tarihçilerinin amaçlarını da ekleyebiliriz.

Müslüman siyer müelliflerinin, objektiflik anlayışları, kendi dönemlerine göre ve hatta günümüzdeki Müslüman bilinç altının yönlendirdiği objektiflik anlayışımıza oranla, oldukça ileri boyutlarda ve takdire şayandır. Onlar, nesnel olmayı, hiçbir zaman hislerini, duygularını belirtmemek veya buna göre yorumlarda, değerlendirmelerde bulunmamak olarak algılamamışlardır. Bilakis, inançlarını, duygularını bazen uç nokta diyebileceğimiz şekilde ifade etmekten imtina etmemişlerdir. Bununla beraber kendilerine ulaşan her türlü haberi, inançlarına rağmen nakletmekten de geri durmamışlardır. Nitekim İbn İshâk gibi en önde gelen müellifler, eserlerinde azami ölçüde müşrik görüş ve düşüncelerine, sözlerine, şiirlerine yer vermişlerdir.

İlk dönem siyer yazıcılığında bir ekol tasnifi yapmak imkansızdır. Hiç şüphesiz bunun en büyük sebebi; siyer malzemesinin-fıkıh ekollerinde olduğu gibi- bölgeden bölgeye bir değişiklik göstermemesi, metin okumalarının, bir ekol oluşturabilecek derecede farklılaşmaya götürmemesidir. Ayrıca kaynak şahısların, tek bir bölgeye münhasır ilmî oluşum içerisinde olmamaları, bölgesel ekolleşmeyi de imkansız kılmıştır. Metodoloji açısından da, bir ekolden bahsetmek güçtür. Zira ekol tasnifinde herhangi bir kriterin veya kriterlerin baz alınması(şehir, siyasî görüş, metot, itikadî gibi), ilk dönem siyer müelliflerinin konumları göz önüne alınırsa, neredeyse imkansızdır.

İslâm tarihçiliğinde, ekoller yerine dönemlerden veya anlayışlardan bahsetmek daha doğru olacaktır. Zaman tahdidinde bulunmak tam manasıyla mümkün olmamakla ve bazı zorlukları beraberinde taşımakla beraber, siyer/tarih yazıcılığını dönemlere ayırmak, İslâm tarih yazıcılığının gelişimini takip açısından faydalı olacağı gibi, râvi ve müellifleri ekollere dahil ederek genelleştirmekten kaynaklanan yanlış anlamaların da önüne geçecek, müelliflerin her yönüyle ele alınmasına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda bizim önerdiğimiz dönemler şu şekildedir:

a-Başlangıç Dönemi: Müslüman ilim çevrelerince, Hz. Peygamber'in hayatını araştırmaya duyulan ihtiyaçların hasıl olduğu, bunun teknik ve üslubunun şekillenmeye başladığı dönemdir.

b-Risâleler Dönemi: Hz. Peygamber'in hayatından değişik kesitleri konu alan veya belirli bir râviye ait rivâyetlerin risalelerde ve sahifelerde toplanması dönemidir.

c-Cem' Dönemi: Risaleler veya Sahifelerde dağınık halde bulunan siyer malzemesinin bir araya getirildiği dönemdir.

d-Tasnif-Telif Dönemi: İlk özgün siyer eserlerinin telif dönemidir. Müellifler, cem' olunan veya henüz risalelerde bulunan malzemeleri, konularına göre tasnifini yaparak, belli bir kronoloji dahilinde ilk eserlerini telif etmişlerdir. Bu dönemin en bariz vasıflarından biri, siyer malzemesinin genişlemeye başlamasıdır.

e-Klasik Nakil Dönemi: Bir önceki dönemde telif edilen eserlerin, nakledilmesi dönemidir. Ancak bu dönemin müellifleri sadece üstadlarının eserlerini nakletmekle yetinmemişler, kendi buldukları rivâyetleri de eklemişler, gerekli gördükleri yerlerde tenkit, yorum ve şerhlerini zikretmişlerdir.

f-Karşılaştırmalı Nakil Dönemi: İslâm siyer yazıcılığının en uzun dönemidir ve İbn Sa'd'la başlamıştır. Bu dönemde müellifler, kendilerinden önceki eserleri karşılaştırmalı olarak nakletmişlerdir. Vâkıdî'nin eserlerini nakletmesi ile klasik nakil dönemi içerisinde yer alan İbn Sa'd, haberleri karşılaştırmalı olarak nakletmesi ile de yeni bir çığır açmış, kendisinden sonraki tarihçileri etkilemiştir.

Her ne kadar Müslüman tarihçiler, ısrarla belli mezhebî eğilimlere müntesip olarak gösterilmek istense de, onların herhangi bir siyasî-mezhebî oluşum içerisinde yer aldıklarını söylemek zordur. İbn İshâk ve Vâkıdî'nin eserlerinde farklı görüşleri destekler mahiyette rivâyetlere ulaşmak mümkündür. Bundan hareketle onları herhangi bir mezhebe irca etmek yerine, kendilerine ulaşan her haberi nakletmeyi görev bilen, eserlerinde bitaraf olabilmeyi başaran tarihçiler olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Siyer alimlerinin, Kur'ân, şiir, vesika, sahife gibi ortak kaynakları her zaman kullandıkları görülmektedir. Ancak kullanım şekilleri ve oranları birbirlerinden farklılıklar göstermiştir. Kaynak şahıslar konusunda ise dikkati çeken en önemli hususiyet, hâdise ile alakalı şahıslara başvurmayı hepsinin prensip edinmiş olmalarıdır. İbn İshâk, İbn Hişâm ve Vâkıdî bazı arkeolojik buluntuları, kitâbeleri veya vesikaları rivâyet formunda nakletmişlerdir. Bu tür kaynaklardan alınan bilgilerin rivâyet formunda nakledilmiş olması, onların bu kaynakları kullanmadıkları anlamına gelmez. En azından şunu ifade etmeliyiz ki, her ne şekilde nakletmiş olurlarsa olsunlar, ilk dönem siyer râvi ve müellifleri arkeolojik kalıntıların, tarihin kaynakları arasına olduğu şuuruna sahiptiler ve mümkün mertebe bunları kullanmışlardır.

Siyer alimlerinin, konuyla ilgili bir birine zıt rivâyetleri nakletmeleri, tenkit metotlarının bir parçası olmasının yanı sıra, hangi haberi neye karşı tercih ettiklerini de göstermek istemelerinden kaynaklanmaktadır. Şayet tercihleri konusunda görüş belirmemişlerse, iki haber arasında bir tercih yapamadıklarının ve her haberi nakletmeyi görev bilmelerinden dolayıdır.

Her ne kadar, İslâm tarihçileri, kendilerine ulaşan her haberi olduğu gibi nakletmişler ve bunu genel prensip haline getirmişler ise de, İbn Hişâm gibi bazı müellifler, bu uygulamanın dışına çıkmışlar, kendilerine ulaşan haberleri, dinî, siyasî ve edebî gerekçelerle sansüre tabi tutmuşlar ve nakletmemişlerdir. Bu da, bir hayli yekûn tutan siyer malzemesinin, özellikle de şiirlerin, kaybolmasına neden olmuştur.

Siyer yazıcılığı yöntem olarak tarihsel süreç içerisinde gelişerek mükemmele doğru gitmiştir. Her alim bir önceki alimin öğrencisi iken bir sonrakinin de hocası olmak gibi bir silsile oluşturulmuş, her gelen alim bir öncekinin sistemini geliştirmiştir. Yöntem konusunda olduğu gibi, içerik açısından da gelişim süreklilik arz etmiştir. Her müellif, naklettiği habere veya esere, kendisinin ulaştığı haberleri, bulguları da eklemiş, kaynak-kaynak/râvi şeklinde teşekkül eden silsile dahilinde eserler tekamüle ulaşmıştır. Dolayısıyla siyer eserlerini tek müellifin kaleminden çıkmış, müstakil eserler olarak değerlendirmemek gerekir. Ne var ki, İbn Sa'd'la zirveye ulaşan İslâm Tarih Yazıcılığı, belli bir tıkanmaya uğramış, sonraki nesil tarihçiler kendilerinden önceki rivâyet malzemesini bazen tek bir kanaldan, bazen de karşılaştırmalı olarak nakletmekle yetinmişlerdir.

Siyer rivâyetleri, şahıslar bazında bir araya toplanarak müstakil eserler haline getirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu çalışmalar arasında başarılı olanların sayısı oldukça azdır. İslâmî rivâyet literatürünün gelişiminin sağlıklı bir şekilde tespiti için bu türden çalışmalara olan ihtiyaç hâli hazırda devam etmektedir.

EKLER

Ek-1: Musâ b. Ukbe senedleri……459

Ek-2- İbn İshâk Senedleri(İbn Hişâm)……. 470

Ek-3- İbn İshâk Senedleri(Yunus b. Bükeyr)…….. 488

Ek-4-İbn İshâk'ın eserinin senedi(İbn Seleme)……490

Ek-5-İbn İshâk'ın eserinin nüshaları……491

Ek-6-Ma'mer b. Râşid Senedleri……495

Ek-7-Vâkıdî senedleri(Kitâbu'l-Meğâzî)……510

Ek-8-Râviler-Müellifler, İsnâd Şemaları……542

BİBLİYOGRAFYA

- **Kur'ân-ı Kerîm**
- **Kitabı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit**, Kitabı Mukaddes Şirketi, İst. 1996
- **İncil,** Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1999
- **Abbâdî,** Ahmed Muhtâr, *fi't-Târîhi'l-Abbâsî ve'l-Endelusî*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut tz.
- **Abd b. Humeyd,** b. Nasr Ebu Muhammed el-Kissî(249/863), *el-Muntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, thk: Subhi'l-Bedrî es-Sâmirâî-Mahmûd Muhammed Halîl, Mektebetu's-Sünne, I. Bsk., Kahire 1408/1988
- **Abdulğanî,** Muhammed Hasan, *et-Terâcîm ve's-Siyer*, Dâru'l-Meârif, III. Bsk., Kahire 1980
- **Abdulhamîd,** Sa'd Zağlûl, *fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm,* Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut tz.
- **Abdurrezzâk,** b. Hemmâm, es-Sanânî(211/827), *el-Mussannef,* thk: Habiburrahmân el-A'zâmî, I-XI, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut tz.
- **Accâc,** Muhammed Hatîb, *Usûlu'l-Hadîs Ulûmuhu ve Mustalâhuhu,* Dâru'l-Fikr, Beyrut 1989
- --------, *es-Sünnetu Kable't-Tedvîn,* Dâru'l-Fikr, VI. Bsk., Beyrut 1997/1418
- **Aclûnî,** İsmail b. Muhammed el-Cerrahî(1162/1748), *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs ammâ İştehera mine'l-Ahâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs,* I-II, tsh: Ahmed Kalaş, Müessesetü'r-Risâle, IV. Bsk., Beyrut 1405
- **Ahmed b. Hanbel,** Ebu Abdillah eş-Şeybânî (241/855), *Fedâilu's-Sahâbe*, I-II, thk: Vasiyyullah Muhammed Abbas, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1403/1983
- ----------, *el-Esâmî ve'l-Künâ*, thk: Abdullah b. Yûsuf el-Cedî', Mektebetü Dâri'l-Aksâ, Kuveyt 1406/1985
- ----------, *Müsned*, I-IV, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992
- **Ahmed Emin**, *Fecru'l-İslâm,* Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, XI. Bsk., Beyrut 1975
- ----------, *Duha'l-İslâm,* I-III, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, X. Bsk., Beyrut tz.
- **Ahmed İskenderî-Ahmed Emin ve diğerleri,** *el-Mufassal fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî-fi'l-Usûri'l-Kadîme ve'l-Vasîta ve'l-Hadîse-,* tkd: Hassân Hallâk, Dâru İhyâi'l-Ulûm, I. Bsk., Beyrut 1994/1414

- **Ağarı**, Murat, *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar-Doğuşu, Gelişimi ve Temsilcileri-*, Kitabevi Yay., İstanbul 2002
- **Akpınar,** Ali, *Kur'an Coğrafyası*, Fecr Yay., Ankara 2002
- **Aktulum,** Kubilây, *Metinler Arası İlişkiler*, Öteki Yay., II. Bsk., Ankara 2000
- **Alâî,** Ebu Saîd b. Halîl(761/1359), *Câmiu't-Tahsîl fî Ahkâmi'l-Merâsîl*, thk: Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî, Âlemu'l-Kütüb, II. Bsk., Beyrut 1407/1986
- **Aliyyu'l-Kârî,** Ali b. Muhammed b. Sultan(1014/1605), *el-Esrâru'l-Merfua' fi'l-Ahbâri'l-Mevdua(Mevdûâtu'l-Kübrâ)*, thk, tlk, şrh: Muhammed b. Lütfi es-Sebbâğ, el-Mektebu'l-İslâmî, II. Bsk., Beyrut/Dımeşk 1986
- **Âlûsî,** Mahmûd Şükrü el-Bağdâdî(1270/1853), *Bülûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, I-III, tsh: Muhammed Behcet el-Eserî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz.
- **Ânî,** Münzir Redîf Davud, "eş-Şehîd fi'ş-Şi'ri'l-Arabî-Dirâsetu Fenniye", *er-Risâletu'l-İslâmiyye*, sayı: 209-210, (Bağdat 1408/1987), 37-50
- **Arabî,** Muhammed Memdûh, *Devletu'r-Resûl(sav) fi'l-Medîne*, el-Heyetu'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb 1988(tıpkı basım; Mektebetu'l-İrşâd, İst. tz)
- **Arafat,** W. N., "Medine Yahudileri ve Benî Kureyza Hikayesi Üzerine Yeni Bakışlar", çev: Şaban Öz, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVII/2, (2004), 139-144
- **Arnold,** T. W, *İntişar-ı İslâm Tarihi(İslâm'ın Yayılış Tarihi)*, çev: Hasan Gündüzler, Akçağ Yay., II. Bsk., Ankara 1982 (I. Bsk. 1971)
- **Âşık,** Nevzat, *Sahâbe ve Hadîs Rivâyeti(Tahammül, Nakil ve Tenkîdleri)*, Akyol Neşriyat, İzmir 1981
- **Âşıkkutlu,** Emin, *Hadiste Rical Tenkidi (Cerh ve Tadil İlmi)*, Marmara Ü. İ. F Yay., İst. 1997
- **Avcı,** Casim, *İslâm Bizans İlişkileri*, Klasik Yay., İstanbul 2003
- **Aycan,** İrfan-**Söylemez,** Mahfuz-**Yurtseven,** Necmeddin, *Apokratif Tarih Yazıcılığı-Mısır'ın Fethi Bağlamında Bir Eser İncelemesi*, Araştırma Yay., Ankara 2003
- **Aycan,** İrfan-**Söylemez,** M. Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara Okulu Yay. Ankara 1998
- **Aydemir,** Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyat*, DİB Yay., Ankara 1979
- **Aydın,** Mehmet, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, TDV Yay., Ankara 1998
- **Aydınlı,** Osman, "Kaderî Anlayışın İlk Tezahürleri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVI/2, (2003), 249-262

- **Aytemür,** Cemaleddin, *Kutsal Kitaplarda Hz. Muhammed*, Ayışığı Kitapları, İst. 2004
- **A'zamî,** Muhammed Mustafa, *İlk Devir Hadis Edebiyatı ve Peygamberimizin Hadislerinin Tedvin Tarihi*, çev: Hulusi Yavuz, İz Yay., İst 1993
- ----------, *İslâm Fıkhı ve Sünnet-Oryantalist J. Schact'a Eleştiri-*, çev: Mustafa Ertürk, İz Yay., İstanbul 1996
- ----------, *Dirâsâtu fi'l-Hadîsi'n-Nebeviyye ve Târîhi Tedvînih*, I-II, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut/Dımeşk/Ammân 1413/1992
- **Azimli,** Mehmet, "Hz. Ömer'in Müslüman Oluşuyla İlgili Rivâyete Farklı Bir Yaklaşım", *İslâmiyât*, VI/1, (2003), 173-183
- **Bâcî,** Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd (474/1081), *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh li-men Harrace lehu el-Buhârî fi'l-Câmii's-Sahîh*, I-III, thk: Ebu Lübâbe Hüseyin, Dâru'l-Livâ, Riyad 1406/1986
- **Bağdâdî,** Ebu Mansûr Abdulkahir(429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar(el-Fark beyne'l-Fırâk)*, çev: E. Ruhi Fığlalı, TDV Yay., Ankara 1991
- **Bağdatlı İsmail Paşa,** *Hediyyetu'l-Ârifîn-Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâri'l-Musannifîn*, tsh: Kilisli Rıfat Bilge-Mahmut Kemal İmge, I-II, MEB Yay., İstanbul 1951
- **Barthold,** W., *İslâm Medeniyeti Tarihi*, çev: M. Fuad Köprülü, DİB Yay., II. Bsk., Ankara 1963
- **Baykara,** Tuncer, *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*, Akademi Kitabevi, İzmir 1999
- **Bedevî,** Abdurrahman, *Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslâm'ın Rolü*, çev: Muharrem Tan, İz Yay., İst. 2002
- **Behiy,** Muhammed, *İslam Düşüncesinin İlahî Yönü*, çev: Sabri Hizmetli, Fecr Yay., Ankara 1992
- **Bek,** Muhammed Ahmed Câde'l-Mevlâ-**Becâvî**, Ali Muhammed-**İbrahim**, Muhammed Ebu'l-Fadl, *Eyyâmu'l-Arab fi'l-Câhiliyye*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî 1961
- **Bekrî,** Abdullah b. Abdilaziz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr(487/1094), *Mu'cem mâ Ista'cem min Esmâi'l-Bilâd ve'l-Mevâdi'*, I-IV, thk: Mustafa es-Sekkâ, Âlemu'l-Kütüb, III.Bsk., Beyrut 1403
- **Belâzurî,** Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892), *Fütûhu'l-Buldân*, thk: Abdullah Üneys et-Tıbbâa'-Ömer Üneys et-Tıbbâa', Müessesetu'l-Meârif, Beyrut 1407/1987
- **Belensî,** Ebu Ubeydillah Muhammed b. Abdillah b. Ebî Bekr, *et-Tekmiletu li-Kitâbi's-Sika*, thk: Abdusselâm el- Herrâs, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995

- **Bernheim,** E., *Tarih İlmine Giriş(Tarih Metodu ve Felsefesi),* çev: M. Şükrü Akkaya, İst. 1936
- **Beyâtî,** A. Câsim, *Dirâsetu Mukârene li-Melâhimi'l-Eyyâmi'l-Arabiyye*[Ebu Ubeyde, *Kitâbu'l-Eyyâmi'l-Arab*'ın I. Cildi], Âlemu'l-Kütüb/Mektebetu'n-Nahdati'l-Arabiyye, I. Bsk., Beyrut 1987/1407
- **Beyhâkî,** Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali(458/1066), *el-Medhal ile's-Süneni'l-Kübrâ,* thk: Muhammed Ziyaurrahmân, Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kuveyt 1404
- ----------**,** *es-Sünenü'l-Kübrâ,* I-X, thk: Muhammed Abdulkadir Atâ, Mektebetü Dâri'l-Bâz, Mekke 1414/1994
- ----------, *Şuabu'l-Îmân,* I-VIII, thk: Muhammed es-Saîd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1410
- **Beygûnî,** Ömer b. Muhammed b. Futûh(1080/1669), *Şerhu'l-Menzûmeti'l-Beygûniyye fî Mustalahi'l-Hadîs,* cem, trt: Abdullah Sirâcuddin, Dâru'l-Felâh, Haleb tz.
- **Bezzâr,** Ebu Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr(292/904), *Müsned*, I-X, thk: Mahfuzurrahmân Zeynullah, Müessesetu Ulûmu'l-Kur'ân/Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hükm, I. Bsk., Beyrut/Medine 1409
- **Bloch,** Marc, *Tarihin Savunusu Yada Tarihçilik Mesleği,* çev: M. Ali Kılıçbay, Gece Yay., II. Bsk., Ankara 1994
- **Bozkurt,** Nahide, *Mutezile'nin Altın Çağı-Me'mun Dönemi-*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002
- **Bratton,** Fred Gladstone, *Yakın Doğu Mitolojisi-Eski Yakın Doğuda Tanrı ve Tarih Hikayeleri-*, çev: Nejat Muallimoğlu, M.Ü İlâhiyat Fak. Yay., İstanbul 1995
- **Brockelman,** Carl, *Kitâbu't-Târîhi'l-Edebi'l-Arabî,* I-II, Arp. çev: Mahmûd Fehmî Hicâzî vd., nşr: el-Heyetü'l- Mısriyye 1993
- ----------, "İbn İshâk", *İA*, Eskişehir 1997, V/2,757-758
- **Brown**, Daniel, *İslam Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek*, çev: S. Kızılkaya-S. Özer, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002
- **Buhârî,** Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail(256/870), *et-Târîhu'l-Kebîr*, I-VIII, thk: Seyyid Hâşim en-Nedvî, Dâru'l-Fikr, Beyrut tz.
- ----------, *et-Târîhu's-Sağîr(el-Evsat),* I-II, thk: Mahmûd İbrahim Zâyid, Dâru'l-Va'î/ Mektebetü Dâri't-Türâs, Haleb/Kahire 1397/1977
- ----------, *ed-Duafâu's-Sağîr,* thk: Mahmûd İbrahim Zâyid, Dâru'l-Va'î, Haleb 1396

- ----------, *Sahîh*, I-VII, Çağrı Yay., II. Bsk., İst 1992
- **Burhanuddîn,** İbrahim b. Muhammed b. Abdillah b. Muhammed b. Muflih (884/1479), *el-Maksadu'l-Erşed fî Zikri Ashâbi İmam Ahmed*, I-III, thk: Abdurrrahman b. Süleyman, nşr: Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1990
- **Câbirî,** Muhammed Âbid, *Arab Aklının Oluşumu(Tekvînu'l-Akli'l-Arabî)*, çev: İbrahim Akbaba, İz Yay. İst. 1997
- **Carr,** E. Hallet, *Tarih Nedir*, çev: M. Gizem Gürtürk, İletişim Yay., V. Bsk., İst. 1994
- **Cebertî,** Abdurrahman b. Hasan, *Târîhu Acâibi'l-Âsâr fi't-Terâcim ve'l-Ahbâr*, I-III, Dâru'l-Cîl, Beyrut tz.
- **Chokr,** Melhem, *İslâm'ın Hicrî İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar*, çev: Ayşe Meral, Anka Yay., İstanbul 2002
- **Cihan,** Sadık, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, Etüt Yay., II. Bsk., Samsun 1997
- **Collingwood,** R. G, *Tarih Tasarımı*, çev: Kurtuluş Dinçer, Gündoğan Yay., II. Bsk., İst. 1996
- **Cündî,** Ebu Saîd el-Mufaddal b. Muhammed b. İbrahim (308/920), *Fedâilu'l-Medine*, thk: Muhammed Mutî'- Ğazve Bedîr, Dâru'l-Fikr, Dımeşk 1407
- **Cürcânî,** Ebu'l-Kâsım Hamza b. Yûsuf (428/1036), *Târîhu Cürcân*, thk: Muhammed Abdulmuîdhan, Âlemu'l-Kütüb, III. Bsk., Beyrut 1401/1981
- **Cûzcânî,** Ebu İshâk İbrahim b. Ya'kûb(259/872), *Ahvâlu'r-Ricâl*, thk: Subhî el-Bedrî es-Sâmirânî, Müessesetu'r-Risâle, I. Bsk., Beyrut 1405
- **Çalışkan,** İsmail, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003
- **Çelikkol,** Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003
- **Çığ,** Muazzez İlmiye, *Kur'an İncil ve Tevrât'ın Sümer'deki Kökeni*, Kaynak Yay., VI. Bsk., İstanbul 2002
- **Dârakutnî,** Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed(385/995), *Zikru Esmâi't-Tâbiîn*, I- II, thk: Bevrân ed-Danevî-Kemâl Yûsuf el-Hût, Müessestü'l-Kütübi's-Sakâfe, Beyrut 1985
- ----------, *Suâlâtu'l-Berkânî*, thk: Abdurrahîm Muhammed Ahmed, Kütübhâne Cümeylî, Pakistan 1404
- **Dârimî,** Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahman(255/869), *Sünen*, I-II, thk, tlk, thrc: Seyyid Abdullah Haşim, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992

- **Dartma,** Bahattin, "Arkeolojik Veriler Bağlamında Kur'ân Kıssalarının Fiilen Gerçekleşmemiş Hadiseler Olduklarına Dair", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, V/18, (2003), 163-176
- **Dayhan,** Ahmet Tahir, "İlk Dönem Hadis Tarihinde "Mânâ ile Rivâyet" Meselesi, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XIII/1(2000), 93-100
- **Dekasse,** Muhammed Ali, *es-Sefâretu's-Siyâsiyye ve Edebuhâ fi'l-Asri'l-Câhilî*, Dâru'l-İlm, Dımeşk 1989
- **Delcambre,** Anne-Marie, *Allah'ın Resulü Hz. Muhammed*, çev: Mahmut Kanık, Yapı Kredi Yay., II. Bsk., İst. 2002
- **Demir,** Şehmus, *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, Beyan Yay., İst. 2003
- **Demirci,** Mustafa, *Beytu'l-Hikme*, İnsan Yay., İstanbul 1996
- ----------, "Antik Yunan Kitaplarının Abbasiler Bağdat'ına Yolculuğu", *İslâmiyât*, VII/2, (2004), 43-60
- **Dere,** Ali, "Rivâyet Malzemesinde Toplumsal Değişimin İzleri", *İslâmiyât*, I/2, (1998), 11-37
- **Derveze,** İzzet, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, I-III, çev: Mehmet Yolcu, Yöneliş Yay. II. Bsk. İst. 1995
- **Dıfâa'**, Ali b. Abdillah, *Ravâiu'l-Hadârati'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, er-Risâle, I. Bsk., Beyrut-Lübnan 1998/1418
- **Dineverî**, Ebu Hanife Ahmed b. Dâvud(282/895), *el-Ahbâru't-Tıvâl*, thk: Abdülmümin Âmir, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, I. Bsk., Kahire 1960
- **Dimeşkî,** Muhammed b. Salih(972/1536), *Peygamber(sav) Külliyâtı*(*Sübülü'l-Hudâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd ve'z-Zikri Fedâilihi ve Ahvâlihi fi'l-Mebde ve'l-Meâd*), I-XII, çev: H. İbrahim Kaçar, Ocak Yay., II. Bsk., İstanbul 2006
- **Dûrî,** Abdulaziz, *İlk Dönem İslam Tarihi-Bir Önsöz-*, çev: Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yay. İst. 1991
- --------, *Bahsun fî Neşeti İlmi't-Târîh inde'l-Arab*, Dâru'l-Meşrik, II. Bsk., Beyrut 1993
- --------, "Divan", *DİA*, IX., İst. 1994, 377-381
- **Ebu Abdillah,** Muhammed b. Abdilvahid b. Ahmed el-Hanbelî el-Makdisî(643/1245), *el-Ahâdîsu'l-Muhtâra*, I-X, thk: Abdulmelik b. Abdillah b. Duheyş, Mektebetü'n-Nahdati'l-Hadîs, Mekke 1410

- ----------, *Fedâilu Beyti'l-Makdîs*, thk: Muhammed Mutî' el-Hâfiz, Dâru'l-Fikr, I. Bsk., Dımeşk 1405
- **Ebu Avâne,** Ya'kûb b. İshâk el-Esferâinî(316/928), *Müsned*, I-V, thk: Eymen b. Ârif ed-Dımeşkî, Dâru'l-Ma'rife, I. Bsk. Beyrut 1998
- **Ebu Dâvud,** Süleyman b. Eşas b. İshak b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr b. İmran el-Ezdî(275/888), *Sünen*, I-V, thk, hşy, şrh: Bedreddin Çetiner, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992
- **Ebu'l-Ferec,** Ali b. Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Esfehânî (356/967), *el-Ağânî*, I-XXVI, thk: Abdulemîr Ali Mehennâ-S. Yûsuf Câbir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, II. Bsk., Beyrut 1992
- **Ebu Gudde,** Abdülfettah, *Mevzu Hadisler*, çev: Enbiya Yıldırım, İnsan Yay., III. Bsk., İstanbul 2003
- **Ebu İsmâîl,** Hammâd b. İshâk b. İsmâîl b. Zeyd el-Bağdâdî(267/880), *Tereketu'n-Nebî(sav)*, thk: Ekrem Ziyâ Umerî, yer yok 1404
- **Ebu'l-Mehâsin,** Muhammed b. Ali b. el-Hasan b. Hamza ed-Dımeşkî (765/1363), *el-İkmâl fî Zikri men lehu Rivâye fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed mine'r-Ricâl*, thk: Abdulmutî Emin Kalacî, Câmiâtu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye 1409/1989
- **Ebu Nuaym,** Ahmed b. Abdillah b. Ahmed b. İshak b. Musâ b. Mihran el-Esbehânî (430/1038), *Hılyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Esfiyâ*, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, IV. Bsk., Beyrut 1405
- ----------, *Kitâbu'd-Duafâ*, thk: Faruk Hamâde, Dâru's-Sakâfe, Dâru'l-Beydâ 1405/1984
- ----------, *Delâilu'n-Nübüvve*, I-II, thk: Muhammed Ravvâs Kalacî-Abdulber Abbas, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1412/1991
- **Ebu Suaylik,** Muhammed Abdullah, *Muhammed b. İshâk İmâmu Ehli'l-Meğâzî ve's-Siyer*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk 1415/1994
- **Ebu Süleyman,** Muhammed b. Abdillah b. Ahmed b. Zübeyr er-Rebî' (379/989), *Târîhu Mevlidi'l-Ulemâ ve Vefeyâtihim*, I-II, thk: Abdullah Ahmed Süleyman, Dâru'l-Âsıme, Riyad 1410
- **Ebu't-Tayyib,** Muhammed b. Ahmed el-Fâsî el-Mekkî(832/1428), *ez-Zuhûru'l-Muktetafetu min Târîhi Mekkete'l-Müşerrefe*, thk., tlk: Edîb Muhammed el-Gazâvî, tkd: Mahmûd el-Ernâvût, Dâru Sâdır, Beyrut 2000

- **Ebu Ubeyd,** el-Kâsım b. Sellâm(224/838), *Kitâbu'l-Emvâl*, thk, tlk: Muhammed Halîl Herrâs, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, II. Bsk., Beyrut tz. (I. Bsk. 1406/1986)
- **Ebu Ubeyde,** Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî(209/824), *Kitâbu Eyyâmi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-II, thk, cem: Âdil Câsim el-Beyâtî, Âlemu'l-Kütüb/Mektebetu'n-Nahdati'l-Arabiyye, I. Bsk., Beyrut 1987/1407
- **Ebu'l-Vefâ,** İbrahim b. Muhammed b. Sıbt el-Halebî et-Trablusî(841/1437), *et-Tebyîn li-Esmâi'l-Müdellisîn*, thk: Muhammed İbrahim Davud el-Mevsılî, Müsessestü'r-Reyyân, Beyrut 1414/1994
- ----------, *el-Keşfu'l-Hasîs ammen Rumiye bi-Vadı'l-Hadîs*, thk: Subhî es-Sâmirâî, Âlemu'l-Kütüb/Mektebetü'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1407/1987
- **Ebu Ya'lâ,** Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsılî et-Temimî(307/919), *Müsned*, I-XIII, thk: Muhammed Selîm Esed, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dımeşk 1404/1984
- **----------,** *el-Mu'cem*, thk: İrşâdulhâk el-Eserî, İdâretü'l-Ulûmi'l-Eseriyye, Faysalâbâd 1407
- **Ebu Zehra**, Muhammed, *İslâm'da Siyasî İtikadî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, I-II, (I. *İslâm'da Siyasî ve İtikâdî Mezhepler Tarihi*, çev: Hasan Karakaya-Kerim Aytekin; II. *İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi*, çev: Abdulkadir Şener), Hisar Yay., İstanbul tz.
- **Emin el-Kudât,** *Medresetu'l-Hadîs fi'l-Basra-hattâ el-Karni's-Sâlis el-Hicrî-*, Dâru İbn Hazm, I. Bsk., Beyrut 1998/1419
- **Endelüsî,** Muhammed b. Yahyâ b. Ebî Bekr el-Mâlikî (741/1340), *et-Temhîd ve'l-Beyân fî Makteli'ş-Şehîd Osman*, thk: Mahmûd Yûsuf Zâyid, Dâru's-Sakâfe, Katar 1405
- **Ensârî,** Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Cafer b. Hayyân (369/979), *Tabakâtu'l-Muhaddisîn bi-Esbehân ve'l-Vâridîne aleyhâ*, I-IV, thk: Abdulğâfur Abdulhâk Hüseyin el-Belûşî, Müessesetu'r-Risâle, II. Bsk., Beyrut 1412/1992
- **Erul,** Bünyamin, "Tasarrufâtu'r-Ruvâti fî Mutûni'l-Merviyyât(Rivâyet Metinlerinde Ravilerin Tasarrufları)" *AÜİFD*, XLII, (2001), 173-212
- -----"Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım", *Diyanet İlmi Dergi*(Peygamberimiz Hz. Muhammed(sav) Özel Sayısı), Ankara 2000, 33-66
- -----, "Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (I) II. Rivayet Açısından Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi'i", *AÜİFD*, XLIII/ 1, (2002) 27-61
- -----, "Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (II) II. Dirayet Açısından Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi'i", *AÜİFD*, XLIII/ 2, (2002) 57-90

- **Estın,** Collette-**Laporte,** Héléne, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, çev: Musa Eran, Tübitak Yay., X. Bsk., İstanbul 2003
- **Fahreddîn Razî,** Muhammed b. Ömer b. Hüseyin(606/1209), *Kelam'a Giriş(el-Mufassal)*, çev: Hüseyin Atay, Kültür Bakanlığı Yay., I. Bsk., Ankara 2002
- **Fâkihî,** Ebu Abdillah Muhammed b. İshâk b. el-Hasan (275/888), *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehr ve Hadîsih*, I-VI, thk: Abdulmelik Abdullah Duheyş, Dâru'l-Hadr, II. Bsk., Beyrut 1414
- **Fayda,** Mustafa, "Abdullah b. Selâm", *DİA*, İstanbul 1988, I, 134-135
- --------, "Ebnâ", *DİA*, İstanbul 1994, X, 78-79
- --------,"Abdullah b. Ebû Bekr b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 1988, I, 95
- --------, "İbn İshâk", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 93-96
- --------, "İbn Hişâm", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 71-73
- --------, "İbn Sa'd", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 294-297
- **Fazlurrahman,** *Allah'ın Elçisi ve Mesajı-Makaleler-I*, çev: Adil Çiftçi, Ankara 1997
- **Fevzî,** Faruk Ömer, "eş-Şuûbiyye ve Teşvîhu't-Târîhi'l-Arabi'l-İslâmî", *er-Risâletu'l-İslâmiyye*, sayı: 186-187, (Bağdat 1406/1985), 109-126
- **Fück,** Johnn, *Muhammad Ibn Ishâq*, Frankfurt 1925
- **Gabriel,** Nikola Yakub, *Din Alimleri Tartışıyor*, İst. tz.
- **Gibb,** Hamilton A. R., *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, çev: K. Durak, A. Özkök, H. Yücesoy, K. Dönmez, Endülüs Yay., İst. 1991
- **Görmez,** Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, TDV Yay., II. Bsk., Ankara 2000
- **Grafton,** Anthony, *Kalpazanlar ve Eleştirmenler*, çev: Emre Yalçın, Dost Kitabevi, Ankara 1998
- **Guillaume,** Alfred, *The Life of Muhammad-Translation of Ibn Ishak's Sirat Rasul Allah*, Oxford University Press 1955
- **Gutas,** Dimitri, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, çev: Lütfü Şimşek, Kitap Yay., İst. 2003
- **Günaltay,** M. Şemseddin, *İslam Tarihinin Kaynakları-Tarih ve Müverrihler*- haz: Yüksel Kanar, Endülüs Yay., İst. 1991
- ----------, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, sad: M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yay., Ankara 1997
- **Güner,** Osman, *Resûlullah'ın Ehl-i Kitap'la Münasebetleri*, Fecr Yay., Ank. 1997

- **Hafâcî,** Muhammed Abdulmunim-**Şeref,** Abdulazîz, *et-Tefsîru'l-İ'lâmî li's-Sîreti'n-Nebeviyye,* Dâru'l-Cebel, I. Bsk., Beyrut 1992/1412
- **Hâkim en-Neysâbûrî,** Ebu Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Hamdeveyh en-Neysâbûrî(405/1014), *el-Müstedrek ala's-Sahiheyn,* I-IV, thk: Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411/1990
- ----------, *Tesmiyetü men Ahrecehum el-Buhârî ve Müslim*, thk: Kemâl Yûsuf el-Hût, Müessesetü'l-Kütübi's-Sakâfiyye/Dâru'l-Cinân, Beyrut 1407
- ----------, *Kitâbu Ma'rifeti Ulûmi'l-Hadîs,* thk: Seyyid Muazzam Hüseyin, Dâru İhyâi'l-Ulûm, I. Bsk., Beyrut 1997/1417
- **Halebî,** Ali b. Burhâniddîn(1044/1634), *es-Sîretu'l-Halebiyye fî Sîreti'l-Emini'l-Me'mûn(İnsânu'l-Uyûn),* I-III, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tz.
- **Halefullah,** Muhammed Ahmed, *Kur'ân'da Anlatım Sanatı-el-Fennu'l-Kasasî-*, çev: Şaban Karataş, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002
- **Hâlid,** Hasan, *Muctemau'l-Medine Kable'l-Hicre ve Ba'dehâ,* Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1406/1986
- **Halîfe b. Hayyât,** Ebu Ömer el-Leysî (240/854), *Târîhu Halîfe b. Hayyât,* thk: Ekrem Ziya Umerî, Dâru'l-Kalem/Müessesetu'r-Risâle, II. Bsk., Dımeşk/Beyrut 1397
- **Halîlî,** Ebu Ya'lâ el-Halîl b. Abdillah b. Ahmed el-Halîlî el-Kazvînî (446/1054), *el-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadîs,* I-III, thk: Muhammed Saîd Ömer İdrîs, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1409
- **Halkın,** Léone E., *Tarih Tenkidinin Unsurları*, çev: B. Yediyıldız, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1989
- **Hallâk,** Hassân, *Dirâsetu fî Târîhi'l-Hadarâti'l-İslâmiyye,* Beyrut 1989
- **Hamâde,** Faruk, *Mesâdiru's-Sîreti'n-Nebevviyye ve Takvîmuhâ,* Dâru's-Sakafe, II. Bsk., Ribat 1410/1989
- ----------, *el-I'lâkatu'l-İslâmiyyetu'n-Nasraniyye fî Ahdi'n-Nebevî,* Dâru'l-Kalem, I. Bsk., Dımeşk, 1426/2005
- **Hamevî,** Ebu Abdillah Yâkut b. Abdillah(626/1229), *Mu'cemu'l-Buldân,* I-V, Dâru'l-Fikr, Beyrut tz.
- **Hamidullah,** Muhammed, *Mecmuâtu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye li-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide,* Dâru'n-Nefâis, VI. Bsk., Beyrut 1987/1407
- ----------, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hemmam İbn Münebbih,* çev: Kemal Kuşçu, sad: Mesut Karaşahan, Beyan Yay., İstanbul 2004

- ----------, *Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi,* çev: Talat Koçyiğit, AÜİF Yay., Ankara 1967
- ----------,"Allah'ın Elçisi(sav) ve Sahabe Devrinde Yazı Sanatı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, II/7, (1998), 95-102
- **Hammâş,** Necde, *eş-Şâm fî Asri'l-İslâm(Mine'l-Feth hattâ Sukûti Hilâfeti Benî Ümeyye)*, Dâru Tılâs, Dımeşk 1987
- **Hasan Hanefi,** *İslâmî İlimlere Giriş*, çev: Muharrem Tan, İnsan Yay., II. Bsk., İstanbul 2000
- **Hasan İbrahim Hasan,** *Târîhu'l-İslam es-Siyâsî ve'd-Dînî ve's-Sakâfî ve'l-İctimaî*, I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut/Kahire 1991
- **Hatiboğlu,** Mehmet Said, *İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu,* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1962
- **----------,** *Müslüman Kültürü Üzerine*, Kitâbiyât Yay., Ankara 2004
- **Hatîbu'l-Bağdâdî,** Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit(463/1070), *Târîhu Bağdâd*, I-XIV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz.
- ----------, *el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, I-II, thk: Mahmûd et-Tahhân, Mektebetü'l-Maârif, Riyad 1403
- ----------, *Muvaddıhu Evhâmi'l-Cemi' ve't-Tefrîk*, I-II, thk: Abdulmutî Emîn Kalacî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1407
- ----------, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, thk, tlk: Ahmed Ömer Haşim, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, II. Bsk. Beyrut 1986
- ----------, *Takyîdu'l-İlm*, nşr: Yûsuf el-Işş, Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, II. Bsk., Dımeşk 1974
- **Hazer,** Dursun, "Hz. Ömer'e Göre Arap Şiiri ve Şairleri", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVI/3, (2003), 359-364
- **Herodotos,** *Herodot Tarihi,* çev: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Yay., İst. 2002
- **Heykel,** Muhammed Hüseyin, *Hayâtu Muhammed,* Matbaatu's-Sünneti'l-Muhammediyye, XIII. Bsk., Kahire 1968
- **Heysemî,** Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr(807/1404), *Mecmau'z-Zevâid ve Menbâu'l-Fevâid*, I-X, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs/Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Kahire/Beyrut 1407
- ----------, *Mevâridu'z-Zımân ilâ Zevâidi İbn Hıbbân*, thk: Muhammed Abdurrezzâk Hamza, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz.

- **Herevî,** Ebu'l-Fadl Ubeydullah b. Abdillah b. Ahmed(405/1014), *Müştebihu Esmâi'l-Muhaddisîn,* thk: Nazar Muhammed el-Feryâbî, Mektebetu'r-Rüşd, I. Bsk., Riyâd 1411
- **Hitti,** Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi,* I-II, çev: Salih Tuğ, İst. 1989
- **Hizmetli,** Sabri, *İslâm Tarihçiliği Üzerine,* DİB Yay., Ankara 1991
- **Horovitz,** Josef, *el-Meğâzi'l-Ulâ ve Müellifûhâ,* Arp. çev: Hüseyin Nassar, Kahire 1949 [Türkçesi; Horovitz, Josef, *İslâmî Tarihçiliğin Doğuşu, İlk Siyer/Meğâzî Eserleri ve Müellifleri,* çev: Ramazan Altınay- Ramazan Özmen, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002]
- ----------, "Abdullah b. Selâm", *İA,* Eskişehir 1997, I, 41-42
- ----------, "Vehb b. Münebbih", *İA,* Eskişehir 1997, XIII, 260-262
- **Hooke,** Samuel Henry, *Ortadoğu Mitolojisi,* çev: Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, IV. Bsk., Ankara 2002
- **Hourani,** Albert, *Arap Halkları Tarihi,* çev: Yavuz Alogan, İletişim Yay., III. Bsk., İstanbul 2001
- **Hoyland**, Robert G., "Earliest Christian Writtings on Muhammed", *The Biography of Muhammed The Issue of the Sources,* ed: H. Motzki, (Leiden, Koln, Boston 2000), 276-295
- **Huart,** Clément, *Arab ve İslam Ebiyatı,* çev: Cemal Sezgin, Ankara tz.
- **Hudârî,** Muhammed Bek, *ed-Devletu'l-Emeviyye,* I-II, Müessesetü'l-Kütübi's-Sakâfiyye, Beyrut 1995
- ---------, *ed-Devletu'l-Abbâsiyye,* Müessesetü'l-Kütübi's-Sakâfiyye, Beyrut 1415/1995
- **Humeydî,** Ebu Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr(219/834), *Müsned,* I-II, thk: Habîburrahmân el-A'zamî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye/Mektebetu'l-Mütenebbî, Beyrut/ Kahire tz.
- **Humphreys,** R. Stephen, *İslam Tarih Metodolojisi Bir Sosyal Tarih Uygulaması*, çev: Murtaza Bedir-Fuat Aydın, Litera Yay., İst. 2004
- **Hüseyin,** Muhammed ez-Zehebî, *el-İsrâiliyyât fi't-Tefsîr ve'l-Hadîs,* Dâru't-Tevfik en- Nemvuzeciyye, nşr: Mektebetu'l-Vehbe, III. Bsk., Mısır 1406/1986
- **Itr,** Nureddin, *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Dımeşk 1993
- -----, *Menhecu'n-Nakdi fî Ulûmi'l-Hadîs,* Dâru'l-Fikri'l-Muâsır(Beyrut)/Dâru'l-Fikr(Dımeşk), III. Bsk., Beyrut/Dımeşk 1997/1418(I. Bsk. 1972)

- **İbn Abdilber,** Ebu Ömer Yûsuf b. Abdillah (463/1071), *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, I-IV, thk: Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1412
- ----------, *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvattâ mine'l-Maânî ve'l-Esânîd*, I-XXIV, thk: Mustafa b. Ahmed el-Alevî-Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî, Vizâretu Umûmi'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye, Mağrib 1387
- ----------, *ed-Dürer fi İhtisâri'l-Meğâzî ve's-Siyer*, tlk, thrc: Mustafa Dîb el-Buğa, Teclîdu'l-Fidâ, Dımeşk 1984
- **İbn Abdirabbih,** Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed(327/939), *Kitâbu'l-Ikdi'l-Ferîd*, I-VIII, thk: Muhammed Abdulkâdir Şâhîn, Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1423/2003
- **İbn Abdilğanî,** Ebu Bekr Muhammed el-Bağdâdî(629/1231), *Tekmiletü'l-İkmâl*, I-V, thk: Abdulkayyûm Abdreybunnebî, Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1410
- **İbn Adiy,** Ebu Ahmed Abdullah el-Cürcânî(365/975), *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, I-VII, thk: Yahyâ Muhtâr Ğazâvî, Dâru'l-Fikr, III. Bsk. Beyrut 1409/1988
- **İbn Ahmed b. Hanbel,** Abdullah eş-Şeybânî(290/902), *es-Sünne*, I-II, thk: Muhammed Saîd Sâlim el-Kahtânî, Dâru İbn Kayyim, Dimam 1406
- **İbnu'l-Ca'd,** Ebu'l-Hasan Ali b. el-Ca'd b. Ubeyd el-Cevherî el-Bağdâdî (230/844), *Müsned*, thk: Âmir Ahmed Haydar, Müessesetu Nâdir, Beyrut 1410/1990
- **İbnu'l-Cevzî,** Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed(597/1200), *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, I-II, thk: Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1406
- ----------, *Kitâbu'l-Mevdûât*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Bsk., Beyrut 1415/ 1995
- ----------, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem-hatta 257-*, I-XII, thk: Muhammed ve Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1992
- ----------, *Sıfvetu's-Safve*, I-IV, thk: Mahmûd Fâhûrî-Muhammed Revvâs Kalacî, Dâru'l-Ma'rife, II. Bsk., Beyrut 1399/1979
- ----------, *el-İlelü'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdisi'l-Vâhiye*, I-II, thk: Halîl el-Meys, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1403
- **İbn Ebî Âsım,** Ebu Bekr Ahmed b. Amr b. Ebî Âsım ed-Dahhâk Şeybânî (287/900), *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, I-VI, thk: Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, Dâru Râye, Riyâd 1411/1991
- ----------, *Kitâbu'z-Zühd*, thk: Abdulalî Abdulhamîd, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, II. Bsk., Kahire 1408

- **İbn Ebî Cerâde,** Kemaludddin Ömer b. Ahmed, *Buğyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb,* thk: Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988
- **İbn Ebî Hâtim,** Ebu Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî et-Temimî(327/938), *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I-IX, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1271/1952
- ----------, *İlelu'l-Hadîs*, I-II, thk: Muhibuddin el-Hatîb, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1405
- **İbn Ebî Şeybe,** Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed el-Kûfî(235/849), *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ahâdîs ve'l-Âsâr(Musannefu İbn Ebî Şeybe),* I-VII, thk: Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1409
- **İbn Ebî Useybia',** Ebu'l-Abbas Ahmed b. el-Kâsım b. Halîfe b. Yûnus es-Sa'dî (668/1269), *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etibbâ*, thk: Nezzâr Rıza, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut tz.
- **İbn Ebî Üsâme,** Hâris b. Ebî Üsâme - Hâfız Nuruddin el-Heysemî, *Buğyetü'l-Bâhis an Zevâidi Müsnedi'l-Hâris(Müsnedu'l-Hâris),* I-II, thk: Hüseyin Ahmed Salih el-Bâkirî, Merkezu Hıdmeti's-Sünne ve's-Sîreti'n-Nebevviyye, Medine 1413/1992
- **İbn Ebi'l-Vefâ,** Ebu Muhammed Abdulkadir b. Ebi'l-Vefâ Muhammed el-Kuraşî (775/1373), *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr: Mîr Muhammed Kütüphanesi, Kerateşî tz.
- **İbn Ebî Ya'lâ,** Ebu'l-Hüseyin Muhammed (521/1127), *Tabakâtu'l-Hanâbile*, I-II, thk: Muhammed Hâmid el-Fâkî, Dâru'l-Ma'rife Beyrut tz.
- **İbnu'l-Esîr,** Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed(630/1232), *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe,* I-VI, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1414-1415/1993-1995
- ----------, *el-Kâmil fi't-Târîh,* I-XII, Dâru Sâdır, (I-IV. Ciltler) Beyrut 1399/1979 (V-XII. Ciltler) 1402/1982
- **İbn Ferhûn,** Burhânuddîn İbrahim b. Ali b. Muhammed Ferhûn el-Mâliki(799/1396), *ed-Dîbâcu'l-Müzheb fî Ma'rifeti A'yâni Ulemâi'l-Mezheb,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz.
- **İbn Habîb**, Muhammed el-Bağdâdî(245/859), *Kitâbu'l-Munammak fî Ahbâri Kureyş*, tsh, tlk: Hurşîd Ahmed Fâruk, Âlemu'l-Kütüb, I. Bsk., Beyrut 1405/1985
- **İbn Hacer,** Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalanî(852/1448), *Ta'rîfu Ehli't-Takdîs bi-Merâtibi'l-Mevsûfîne bi't-Tedlîs,* thk: Abdulgaffâr Süleyman el-Bendârî-Muhammed Ahmed Abdülazîz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987

- ----------, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-VIII, thk: Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1412/1992
- ----------, *ed-Dirâye fî Tahrîci Ahâdîsi'l-Hidâye*, I-II, thk: Seyyid Abdullah Hâşim el-Yemânî el-Medenî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tz.
- ----------, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk: Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Suriye 1406/1986
- ----------, *Tehzîbu't-Tehzîb*, thk: Halîl Me'mûn Şiyhen-Ömer es-Selâmî-Ali b. Mesûd, I-VI, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1417/1996
- ----------, *Tabakâtu'l-Müdellisîn*, thk: Âsım b. Abdillah el-Karyûtî, Mektebetü'l-Menâr, Umman 1403/1983
- ----------, *Lisânu'l-Mîzân*, I-VII, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, III. Bsk., Beyrut 1406/1986
- ----------, *Nüzhetu'l-Elbâb fi'l-Elkâb*, thk: Abdulazîz b. Muhammed b. Sâlih es-Sedîdî, Mektebetu'r-Rüşd, I. Bsk., Riyâd 1989
- ----------, *ed-Düreru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, I-VI, thk: Muhammed Abdulmuîdhan, Dâiretu'l-Maârifi'l-Osmâniye, II. Bsk., Haydarabad 1972
- ----------, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, çev: Talat Koçyiğit, Ankara 1971
- **İbn Haldûn,** Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Abdirrahman el-Hadramî(808/1406), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, tsh, thrc: Ahmed el-Bezre, Mektebetu'l-Meârif, I. Bsk., Riyad 1998/1418
- ----------, *Mukaddime*, Dâru'l-Kalem, V. Bsk., Beyrut 1984
- **İbn Hallikân,** Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr(681/1282), *Vefeyyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, I-VI, thk: Yûsuf Ali Tavîl, Meryem Kâsım Tavîl, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998
- **İbn Hayr,** Ebu Bekr b. Hayr b. Ömer(575/1179), *Fihrist*, el-Mektebetu'l-Endelusiyye/ Müessesetu'l-Hancî, Kahire tz.
- **İbn Hazm,** Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelusî(456/1063), *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2001
- **İbn Hıbbân,** Ebu Hâtim Muhammed b. Hıbbân b. Ahmed et-Temimî el-Büstî (354/965), *Meşâhîru Ulemâi'l-Emsâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1959
- ----------, *es-Sikât*, I-IX, thk: Seyyid Şerefuddin Ahmed, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1395/1975

- ----------, *Sahîhu İbn Hıbbân bi-Tertîbi İbn Belbân*, I-XVIII, thk: Şuayb el-Arnavût, Müessesetü'r-Risâle, II. Bsk., Beyrut 1414/1993
- ----------, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thrc: Abdusselâm b. Muhammed b. Ömer A'llûş, el-Mektebetu'l-İslâmî, I. Bsk., Beyrut 2000/1410
- ----------, *es-Sîretu'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, thk: Aziz Bek, Müessesetu'l-Kütübi's-Sakafiyye, I. Bsk. Beyrut 1407/1987
- ----------, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, I-III, thk: Mahmûd İbrahim Zâyid, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1992
- **İbn Hişâm,** Ebu Muhammed Abdulmelik b. Eyyûb el-Hımyerî(213/828), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk, şrh: M. es-Sekkâ-İ. el-Ebyârî-A. Şelbî, I-IV, Kahire tz.
- **İbn Huzeyme,** Ebu Bekr Muhammed b. İshâk es-Sülemî en-Neysâbûrî(311/923), *Sahîh*, I-IV, thk: Muhammed Mustafa el-A'zamî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1390/1970
- **İbnu'l-İmâd,** Ebu'l-Fellâh Abdulhay b. Ahmed el-Ukrî ed-Dımeşkî (1089/1678), *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz.
- **İbn İshâk,** Muhammed b. Yesâr(151/768), *Sîretu İbn İshâk*, thk, tlk: Muhammed Hamidullah, Konya 1981
- ----------, *es-Sîretu'n-Nebevviyye*(Yûnus b. Bükeyr Rivâyeti), I-II, cem: Tâhâ Abdurraûf Sa'd-Bedevî Tâhâ Bedevî, Dâru Ahbâri'l-Yevm, I. Bsk., Kahire 1419/1998
- **İbnu'l-Kâdî,** Ebu Bekr b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer (851/1447), *Tabakâtu'ş-Şâfiiyye*, I-IV, thk: Abdulalîmhan, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1407
- **İbn Kâni'**, Ebu'l-Hüseyin Abdulbâkî (351/962), *Mu'cemu's-Sahâbe*, I-III, thk: Salâh b. Sâlim el-Mısrâtî, Mektebetü'l-Ğurabâ el-Eseriyye, Medine 1418
- **İbn Kayyim,** Ebu Abdillah Şemsuddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye, (751/1350), *Câmiu's-Sîre*, cem: Yusri's-Seyyid Muhammed, Dâru'l-Vefâ, I. Bsk., Beyrut 1423/2002
- **İbn Kesîr,** Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer(774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1401
- ----------, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Dâru'l-Ma'rife, III. Bsk., Beyrut 1998
- **İbn Kuteybe,** Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî (276/889), *el-Meârif*, thk: Servet Ukkâşe, Mektebetu'l-İrşâd, VI. Bsk., İstanbul 1992(I. Bsk. 1960)
- ----------, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I-II, thk: Halîl el-Mansûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Bsk. Beyrut 1422/2001

- ----------, *eş-Şi'r ve'ş-Şuarâ*, tkd: Hasan Temîm, Dâru'l-İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1417/1997
- **İbn Mâce,** Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî(275/888), *Sünen*, I-II, thk, şrh, tsh: M. Fuad Abdulbakî, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992
- **İbn Maîn,** Ebu Zekeriyyâ Yahyâ (233/847), *Târîhu İbn Maîn(Rivâyetu'd-Dûrî)*, I-IV, thk: Ahmed Muhammed Nûr Seyf, Merkezu'l-Bahsi'l-İlmî, Mekke 1399/1979
- **İbn Manzûr,** Muhammed b. Mukrim (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut tz.
- **İbn Muhammed,** Ahmed b. Muhamed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed b. İdrîs b. Abdillah(266/879), *Mesâilu'l-İmâm Ahmed*, thk: Fadlurrahmaniddîn Muhammed, Dâru'l-İlmiyye, Delhi 1988
- ----------, *Kitâbu Bahri'd-Dem fî men Tekelleme fîhi'l-İmâm Ahmed bi-Medhin ev Zemmin*, thk: Ebu Üsâme Vasiyyullah b. Muhammed b. Abbâs, Dâru'r-Râye, Riyad 1989
- **İbn Münceveyh,** Ebu Bekr Ahmed b. Ali el-İsbehânî(428/1036), *Ricâlu Sahîhi Müslim*, I-II, thk: Abdullah el-Leysî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1407
- **İbnu'n-Nedîm,** Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk(385/995), *el-Fihrist*, thk: Nâhid Abbâs Osman, Dâr el-Katarî b. el-Fucâe, I. Bsk., Doha 1985
- **İbn Sa'd,** Ebu Abdillah Muhammed(230/845), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I-IX, tkd: İhsan Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut tz.
- **İbnu's-Salâh,** Ebu Amr Osman b. Abdirrahman (643/1245), *Ulûmu'l-Hadîs*, thk: Nuruddîn Itr, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır(Beyrut)/Dâru'l-Fikr(Dımeşk), III. Bsk., 1421/ 2000
- ----------, *Mukaddimetu İbni's-Salâh fî Ulûmi'l-Hadîs*, thk: Abdulhamîd Hindâvî, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1424/2003
- **İbn Sellâme,** Ebu Abdillah Muhammed b. Sellâme b. Cafer el-Kadâî(454/1062), *Müsnedu'ş-Şihâb*, I-II, thk: Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî, Müessesetü'r-Risâle, II. Bsk., Beyrut 1407/1986
- **İbn Serûr,** Abdulğanî b. Abdilvâhid b. Ali b. Serûr Makdisî(600/1203), *Mihnetu'l-İmâm Ahmed b. Muhammed b. Hanbel*, thk: Abdullah b. Abdilmuhsin et-Turkî, Hicr, I. Bsk., İmbâbe 1407/1987

- **İbn Seyyidinnâs**(737/1336), *Uyûnu'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve'ş-Şemâili ve's-Siyer*, I-II, thk: Muhammed el-Îd el-Hatrâvî-Muhyiddin Mestû, I. Bsk., Mektebetu Dâri't-Turâs 1992
- **İbn Şâhîn,** Ebu Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman el-Vâiz(385/995), *Târîhu Esmâi's-Sikât*, thk: Subhî es-Sâmirâî, Dâru's-Selefiyye, Kuveyt 1404/1984
- ----------, *Nâsihu'l-Hâdîs ve Mensûhuhu*, thk: Sümeyr b. Emîn ez-Züheyrî, Mektebetü'l-Menâr, Zurkâ 1408/1988
- **İbn Şebbe,** Ebu Zeyd Ömer en-Numeyrî el-Basrî(262/845), *Kitâbu Târîhi'l-Medineti'l-Münevvere*, I-IV, thk: F. Muhammed Şeltut, yer ve tarih yok
- **İbn Şihâb ez-Zührî,** Muhammed b. Müslim(124/741), *(Kitâbu'l) Meğâzî*, cem: Süheyl ez-Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Dımeşk 1401/1981
- **İbn Tağriberdi,** Cemaluddin Ebu'l-Mehâsin Yûsuf el-Atabekî (874/1469), *en-Nucûmu'z-Zâhira fî Mulûk Mısr ve'l-Kâhire*, Müessesetu'l-Mısriyye, Mısır tz.
- **İbnu'l-Verdî,** Zeynuddîn Ömer b. Muzaffer(749/1348), *Târîhu İbni'l-Verdî*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Bsk., Beyrut 1417/1996
- **Iclî,** Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdillah b. Salih el-Kûfî(261/874), *Ma'rifetü's-Sikât*, I-II, thk: Abdulalîm Abdulazîm el-Büsterî, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1405/1985
- **İmâduddîn**, Halîl, *İslam Tarihi(Bir Yöntem Araştırması)*, çev: Ubeydullah Dalar, İnsan Yay., İst. 1985
- ------, *Dirâsetu fi's-Sîre*, Müessesetu'r-Risâle/Dâru'n-Nefâis, Beyrut tz.
- ------, *İslâmın Tarih Yorumu*, çev: A. Ağırakça, Risale Yay., İst. 1988
- **İshâk b. Râheveyh,** İshâk b. İbrahim b. Muhallid b. Râheveyh el-Hanzelî el-Mervezî, *Müsned*, I-II, thk: Abdulğâfur Abdulhak Hüseyin, Mektebetu'l-İmân, I. Bsk., Medine 1995
- **İzmirli,** İsmail Hakkı, *Siyer-i Celile-i Nebeviye*, Mukaddimât: İ. Hakkı Uca, Esra Yay., Konya 1996
- **İzzetî,** Ebu'l-Fazl, *İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş*, Çev: Cahit Koytak, İnsan Yay., İstanbul 1984
- **Jarrar,** Maher, "Early Shi'i Sources on the Biography of the Prophet (Sirat ahl al-Kisâ'), *The Biography of Muhammed The Issue of the Sources*, ed: H. Motzki, (Leiden, Koln, Boston 2000), 99-152
- **Jones,** Marsden, "İlk Kaynaklara Göre Peygamber'in Savaşlarının Kronolojisi(Bir Metin Tahlili)", çev: Kasım Şulul, *Harran ÜİFD*, II, (2001), 115-164

- ---------, "İntihal Açısından İbn İshâk ve Vakidî'ye Göre Âtike'nin Rüyası ve Nahle Seriyyesi", çev: Kasım Şulul, *Dokuz Eylül ÜİFD,* XVI, (İzmir 2002), 309-328
- **Juynboll,** G. H. A., "İlk Devir İslâm Toplumunun İsnâd Kullanma Yöntemi", *Oryantalistik Hadis Araştırmaları-Makaleler,* der. ve çev: Mustafa Ertürk, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001(71-116)
- ----------, "Fitne ve Bid'at Kavramlarının Tarihlendirilmesine Dair", *Oryantalistik Hadis Araştırmaları-Makaleler,* der. ve çev: Mustafa Ertürk, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001 (59-71)
- ----------, "İslâm'da İlk Büyük Siyasî Fitnenin Tarihi", *Oryantalistik Hadis Araştırmaları-Makaleler*, der. ve çev: Mustafa Ertürk, Ankara Okulu Yay., Ankara 2001(39-58)
- ----------, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası,* çev: Salih Özer, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002
- **Kâdı Iyâd,** Iyâd b. Musâ el-Yahsubî(544/1149), *el-İlmâu ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ',* thk: Seyyid Ahmed Sakr, I. Bsk., Dâru't-Turâs(Kahire), el-Mektebetu'l-Atîka(Tunus), 1389/1970
- ----------, *eş-Şifâ bi Ta'rifi Hukûki'l-Mustafâ*, I-II, thk: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, el-Mektebetu't-Tevfîkîyye, yer ve tarih yok
- **Kaddûra,** Fâtıma eş-Şâmî, *Tatavvuru Târîhi'l-Arab es-Siyâsî ve'l-Hadârî-mine'l-Asri'l-Câhilî ilâ Asri'l-Emevî*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, I. Bsk., Beyrut 1997
- **Kaegi,** Walter E., *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, çev: Mehmet Özay, Kaknüs Yay. İst. 2000
- **Kalkaşendî,** Ahmed b. Abdillah(821/1418), *Measiru'l-İnâfe fî Meâlimi'l-Hilâfe*, I-V, thk: Abdusettâr Ahmed Firâc, Matbaâtu Hükumeti'l-Kuveyt, II. Bsk., Kuveyt 1985
- **Kandemir,** M. Yaşar, *Mevzû Hadisler(Menşei,Tanıma Yolları,Tenkidi),* DİB Yay., Ankara tz.
- **Kannûcî,** Sıddîk b. Hasan(1307/1889), *Ebcedu'l-Ulûm el-Veşiyyi'l-Merkûm fî Beyâni Ahvâli'l-Ulûm,* I-III, thk: Abdulcebbâr Zekkâr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1978
- **Karadeniz,** Osman, *İlim ve Din Açısından Mucize,* Marifet Yay., İstanbul 1999
- **Karataş,** Mustafa, "Hadislerde İsnâd Sistemi", *Diyanet İlmi Dergi,* IV, (2003), 71-84
- **Karlığa,** Bekir, *İslam Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri*, Litera Yay., İstanbul 2004

- **Kâsimî,** Muhammed Cemâluddîn ed-Dımeşkî(1332/1913), *Kavâidu't-Tahdîs min Funûn Mustalahi'l-Hadîs*, thk: Muhammed Behcet el-Beytâr, tkd: Muhammed Reşîd Rıza, Dâru'n-Nefâis, III. Bsk., Beyrut 2001/1422
- **Kâşif**, Seyyide İsmail, *İslam Tarihinin Kaynakları ve Araştırma Metotları*, çev: M. Şeker-R. Savaş-R. Şimşek, İzmir 1997
- **Kâşifu'l-Gıtâ,** Muhammed el-Hüseyin, *Aslu'ş-Şîa ve Usûluhâ*, Müessesetu'l-A'lemî li Matbuât, IV, Bsk., Beyrut 1993
- **Kâtib Çelebi**, Mustafa b. Abdillah(1067/1657), *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, I-VI, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1419/1999
- **Kaysî,** Âtıf Abbâs Hammûdî, *Sakîf ve Devruhâ fi't-Târîhi'l-Arabi'l-İslâmî hattâ Evâhiri'l-Asri'l-Emevî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Bsk., Beyrut 1424/2003
- **Kazvînî,** Abdulkerim b. Muhammed er-Râfî', *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn*, thk: Azîzullah el-Utâridî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987
- **Kehhâle,** Ömer Rıza, *Mu'cemu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye fi't-Târîh ve't-Terâcim ve'l-Cuğrâfiyâ ve'r-Rihlât*, Müessesetu'r-Risâle, I. Bsk., Beyrut 1406/1986
- ----------, *Mu'cemu'l-Müellifîn Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, I-IV, Müessesetu'r-Risâle, I. Bsk., Beyrut 1993,
- **Kenânî,** Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail(840/1436), *Misbâhu'z-Züccâce fî Zevâidi İbn Mâce*, I-IV, thk: Muhammed el-Muntakî el-Keşenâvî, Dâru'l-Arabiyye, II. Bsk., Beyrut 1403
- **Kılıç,** Sadık, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm*, Nil Yay., İzmir 1993
- **Kılıçlı,** Mustafa, *Arap Edebiyatında Şu'ûbiyye*, İşaret Yay., İst. 1992
- **Kırbaşoğlu,** M. Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Kitâbiyât Yay., Ankara 2002
- **Koçyiğit,** Talat, *Hadis Istılahları*, AÜİF Yay., II. Bsk., Ankara 1985
- ----------, *Hadîs Usûlü*, AÜİF Yay., III. Bsk., Ankara 1987
- ----------, *Hadîs Tarihi*, AÜİF Yay., II. Bsk., Ankara 1988
- ----------, "İbn Şihâb ez-Zührî", *AÜİFD*, XXII, (1976), 51-84
- **Köksal,** Mustafa Asım, M*üsteşrik Caetani'nin Yazdığı İslâm Tarihi'ndeki İsnad ve İftiralara Reddiye*, DİB Yay., I. Bsk. Ankara 1986
- **Kramer,** Samuel Noah, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev: Hamide Kayukan, Kabalcı Yay., İstanbul 1999

- **Kulâbâzî,** Ebu Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Buhârî(398/1007), *el-Hidâyetü ve'l-İrşâd fî Ma'rifeti Ehli's-Sika ve's-Sedâd (Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî),* I-II, thk: Abdullah el-Leysî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1407
- **Kutlu,** Sönmez, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler-Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi-*, Kitâbiyât Yay., II. Bsk., Ankara 2002
- **Kurtubî,** Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr(671/1272), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân,* I-XX, thk: Ahmed Abdulalîm el-Berdûnî, Dâru'ş-Şu'b, II. Bsk., Kahire 1372
- **Küçük,** Raşit, "İsnâd", *DİA*, XXIII, İst. 2001, 154-159
- **Kütükoğlu,** Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usul,* Kubbealtı Neşriyat, IV. Bsk. İst. 1995
- **Laoust**, Henry, *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*, çev: E. Ruhi Fığlalı-S. Hizmetli, Pınar Yay., İst. 1999
- **Leknevî,** Ebu'l-Hanât Muhammed Abdulhay(1304/1886), *er-Rafu' ve't-Tekmil fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl,* thk, tlk, thrc: Abdulfettah Ebu Gudde, Beyrut 1987
- **Lewis,** Bernard, *Tarihte Araplar,* çev: H. Dursun Yıldız, Anka Yay., İst. 2000
- --------, *İslam Dünyasında Yahudiler*, çev: B. Sina Şener, İmge Kitabevi, I. Bsk., Ankara 1996
- **Macfie,** J. M., *Hint Efsaneleri*, çev: Hüseyin Yılmaz, Okyanus Yay., İstanbul 2000
- **Mâlik b. Enes**(179/795), *el-Muvattâ*, I-II, thk, tlk: M. Fuad Abdulbaki, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992
- **Mâverdî,** Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb(450/1058), *A'lâmu'n-Nübüvve,* thk: Hâlid Abdurrahman el-I'k, Dâru'n-Nefâis, I. Bsk., Beyrut 1994/1414
- ----------, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye,* Mısır 1973
- **Mahmud Şakir,** *Peygamberimizin Hayatı-Siyer-*, çev: Ferit Aydın, Kahraman Yay., İst. 1994
- **Mâhir Hamâde,** Muhammed, *Mukaddimetu fî Târîhi'l-Kütüb ve'l-Mektebât,* Müessesetu er-Risâle, I. Bsk., Beyrut 1417/1996
- **Mubârekfûrî,** Ebu'l-A'lâ Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahîm(1353/1934), *Tuhfetu'l-Ahvâzî bi-Şerhi Câmii't-Tirmizî*, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz.
- **Muhammed İkbal,** *İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu,* çev: Ahmet Asrar, Birleşik Yay., İstanbul tz.

- **Muhibbu't-Taberî,** Ebu Cafer Ahmed b. Abdillah b. Muhammed (694/1294), *er-Riyâdu'n-Nadra fî Menâkıbi'l-Aşera,* I-II, thk: İsâ Abdullah Muhammed Mâni' el-Hımyerî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1996
- **Makdisî,** Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tahir(İbnu'l-Keyserânî)(507/1113), *Kitâbu Ma'rifeti't-Tezkira fi'l-Âhâdisi'l-Mevdua',* thk: İmaduddin Ahmed Haydar, Beyrut 1985
- **Ma'mer b. Râşid**(153/770)**,** *el-Câmi',* I-II, thk: Habîb el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, II. Bsk., Beyrut 1403
- **Margoliouth,** David Samuel, *İslamiyet Öncesi Arap-İsrailoğulları İlişkileri*, çev: Suat Ertüzün, Kaknüs Yay., İstanbul 2003
- **Mazhar,** Celâl, *el-Hadaratu'l-İslâmiyye*, nşr: Kütübi'ş-Şarki'l-Evsat, Muheymir Matbaası 1969
- **Mansuroğlu,** Mecdud, "Dîvân", *İA*, Eskişehir 1997, III, 595-596
- **Mesûdî,** Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin(346/957), *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher,* I-IV, thk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, V. Bsk., Riyad 1393/1973
- **Mevdudî,** Ebu'l-Alâ, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı,* I-III, çev: Ahmed Asrar, Pınar Yay., III. Bsk., İst. 1992
- **Mizzî,** Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Zekî Abdurrahman(742/1341), *Tehzîbu'l-Kemâl*, I-XXXV, thk: Beşşâr Ivâd Ma'rûf, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1400/1980
- **Muavviş,** Sâlim, *el-Kavâidu'l-Ma'rifeti'l-İslâmiyye fî Edebi Sadri'l-İslâm,* Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, I. Bsk., Beyrut 1422/2001
- **Muhammed Fethî,** Osman, *el-Medhal ila't-Târîhi'l-İslâmî*, Dâru'n-Nefâis, II. Bsk., Beyrut 1412/1992(I. Bsk. 1988)
- **Muhammed Kutub,** *Keyfe Nektubu't-Târîhe'l-İslâmî*, Riyad 1412
- **Muhammed eş-Şeybânî,** Ebu Abdillah(189/804), *el-Huccetu alâ Ehli'l-Medine,* I-IV, thk: Mehdî Hasan el-Keylânî, Âlemu'l-Kütüb, III. Bsk., Beyrut 1403
- **Munis,** Hüseyin, *et-Târîh ve'l-Müerrihûn-Dirâsetu fî İlmi't-Târîh*-, Dâru'l-Meârif, Yer yok 1984
- **Musâ b. Ukbe**(141/758), *el-Meğâzî*, cem: Muhammed Bakşîş Ebu Mâlik, Memleketu'l-Mağribiyye Câmiatu İbn Zuhr 1994
- **Mutahhar b. Tâhir,** Ebu Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî el-Makdisî, (355?/965), *el-Bed'u ve't-Târîh*, Mektebetu's-Sakâfeti'd-Dîniyye, Kahire tz.

- **Müslim,** Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac(261/874), *Sahîh*, I-III, thk, tsh, tlk: M. Fuad Abdulbaki, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992
- ----------, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, I-II, thk: Abdurrahim Muhammed Ahmed, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, Medine 1404
- ----------, *el-Münferidât ve'l-Vahdân*, thk: Abdulğaffâr Süleyman el-Bundârî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1408/1988
- **Münâvî,** Abdurraûf, *Feydu'l-Kadîr bi Şerhi'l-Câmii's-Sağîr*, I-VI, el-Mektebetü't-Ticâriyyetu'l-Kübrâ, Mısır 1356
- **Münzirî,** Ebu Muhammed Abdulazîm b. Abdilkavî(656/1258), *et-Terğîb ve't-Terhîb mine'l-Hadîsi'ş-şerîf*, I-IV, thk: İbrahim Şemsuddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417
- **Nagel,** Tilman, "Hadis ya da Tarihin İmhası", çev: Ali Dere, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, X/1-4, (1997), 163-167
- **Nebrâvî,** Fethiyye Abdulfettah, *İlmu't-Târîh Dirâsetu fî Menâhici'l-Bahs*, el-Mektebu'l-Câmii'l-Hadîs, İskenderiyye 1993
- **Neccâd,** Ebu Bekr Ahmed b. Selmân(348/959), *er-Reddu alâ men Yekûl el-Kur'ânu Mahlûkun*, thk: Rıdaullah Muhammed İdrîs, Mektebetü's-Sahâbeti'l-İslâmiyye, Kuveyt 1400
- **Neccâr,** Abdulvehhâb, *el-Hulefâu'r-Râşidûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, II. Bsk., Beyrut 1410/1990
- **Nesâî,** Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb(303/916), *Sünen*, I-VIII, şrh: Suyûtî, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992
- ---------, *Tesmiyetü Fukahâi'l-Emsâr min Ashâbi Resûlillah ve min Ba'dihim*, thk: Mahmûd İbrahim Zâyid, Dâru'l-Va'î, Haleb 1369
- ---------, *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, thk: Mahmûd İbrahim Zâyid, Dâru'l-Va'î, Haleb 1369
- ---------, *Amelu'l-Yevm ve'l-Leyl*, thk: Faruk Hamâde, Müessesetü'r-Risâle, II. Bsk., Beyrut 1406
- **Nevevî,** Ebu Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Merî b. Hasan b. Hüseyin b. Hızâm (676/1277), *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, I-XVIII, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, II. Bsk., Beyrut 1392
- ---------, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996

- **Neysâbûrî,** Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim b. el-Münzîr(318/930), *el-Evsat fi's-Sünen Ve'l-İcmâ ve'l-İhtilâf,* I-II, thk: Ahmed Muhammed Hanîf, Dâru Tayyibe, Riyad 1405
- **Nuaymî,** Abdulkadir b. Muhammed ed-Dımeşkî(978/1570), *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*, I-II, thk: İbrahim Şemsudddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1410
- **O'flaherty**, Wendy Doniger, *Hindu Mitolojisi*, çev: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 1996
- **Okiç,** M. Tayyib, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, İst. 1959
- ------, *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*, Nûn Yayıncılık, İst. 1995
- **O'leary**, De Lacy, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, çev: Y. Kutluay-H. Yurdaydın, Pınar Yay., İstanbul 2003
- **Önkal,** Ahmet, "İslâm Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, VI/3, (1992), 189-197,
- **Öz,** Şaban, *Hz. Peygamber'in Siretiyle İlgili Mevzû Haberlerin Tarihi Değeri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999
- **-----,** "Asım Köksal'ın Caetani Reddiyesi Üzerine", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVII/3, (2004), 162-170
- **Özafşar,** Mehmet Emin, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihî Arka Planı-Mihne Olayı ve Haşeviye Olgusu*, Ankara Okulu Yay., Ankara 1999
- **Özdemir,** Mehmet, *Endülüs Müslümanları-Medeniyet Tarihi-*, I-III, TDV Yay., Ankara 1997
- ----------, "Siyer Yazıcılığındaki Değişim Üzerine", *Kutlu Doğum Sempozyumu*, Ankara 2002
- **Özdemir,** Ali İhsan, "Kur'ân'ın Kaynağı Sümer'de mi?", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVI/2, (2003), 232-248
- **Özsoy,** Ömer - **Güler,** İlhami, *Konularına Göre Kur'an(Sistematik Kur'ân Fihristi)*, Fecr Yay., VI. Bsk., Ankara 2003
- **Öztürk,** Mustafa, "Sünni ve Şii Kaynaklarda Mut'a Nikâhı Tartışması", *İslâmiyât*, VIII/3, (2005), 95-120
- **Paçacı,** Mehmet, "Hadiste Apokaliptisizm veya Fiten Edebiyatı", *İslâmiyât*, I/1, (1998), 35-53
- **Polat,** Selahaddin, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, TDV Yay., Ankara 1985

- -------, "Ebân b. Osman", *DİA*, İstanbul 1994, X, 66-67
- --------, "Hadiste Metin Tenkidi", *Erciyes ÜİFD*, VI, (1989), 113-130
- **Râğıb el-İsfehânî,** (425/1033), *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, thk: Safvân Adnân Dâvudî, Dâru'l-Kalem/ed-Dâru'ş-Şâmiyye, I. Bsk., Dımeşk/Beyrut 1412/1992
- **Râmhurmuzî,** Hasan b. Abdirrahman(360/970), *el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, thk: Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984
- **Râzî,** Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir(721/1321), *Muhtaru's-Sıhâh*, thk: Mahmûd Hâtır, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1415/1995
- **Revyânî,** Ebu Bekr Muhammed b. Hârûn er-Revyânî(307/919), *Müsned*, I-II, thk: Eymen Ali Ebu Yemânî, Müessesetu Kurtuba, I. Bsk., Kahire 1416
- **Robson,** James, "İbn İshâk'ın İsnâd Kullanışı", çev: Talat Koçyiğit, *AÜİFD*, X, (1962), 117-126
- **Rubin,** Uri, "The Life of Muhammad and The İslamic Self-İmage", *The Biography of Muhammed The Issue of the Sources*, ed: H. Motzki, (Leiden, Koln, Boston 2000), 3-17
- **Ryan,** William-**Pitman,** Walter, *Nuh Tufanı*, çev: Dursun Bayrak, Arkadaş Yay., Ankara 2003
- **Sadî,** Ali b. Abdillah b. Cafer Ebu'l-Hasan(234/848), *Tesmiyetü Men Râvâ anhu min Evlâdi'l-Aşere*, thk: Ali Muhammed Cemmâz, Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1402/1982
- **Saîd,** Muhammed Rafet, *Ma'mer b. Râşid es-Sanânî Mesâdiruhu ve Menhecuhu ve Eseruhu fî Rivâyeti'l-Hadîs*, Âlimu'l-Kütüb, I. Bsk. Riyâd 1403/1983
- **Sâlim**, es-Seyyid Abdülazîz, *Târîhu'l-Arab fî Asri'l-Câhiliyye*, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut tz.
- **Sanni,** Amidu, "Features and Orientations of the Early Works on Arabic Poetics", *Hammard Islamicus*, XIV/2, (1991), 5-11
- **Schact,** Joseph, "İsnadlardan Elde Edilen Kanıtlar", *İsnad Analiz Yöntemleri*, der. çev: Salih Özer, Ankara Okulu Yay., Ankara 2005
- **Schmitz,** M., "Ka'b al-Ahbar", *İA*, Eskişehir 1997, VI, 2-4
- **Schoeler,** Gregor, "Musa b. Uqba's Meghazi", *The Biography of Muhammed The Issue of the Sources*, ed: H. Motzki, (Leiden, Koln, Boston 2000),67-96
- **Sehâvî,** Muhammed b. Abdirrahman (902/1496), *el-İ'lân bi't-Tevbîh li-men Zemme't-Târîh*, thk, tlk: Frans Rosenthal, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tz.

- ---------, *et-Tuhfetu'l-Latîfe fî Târîhi'l-Medineti'ş-Şerîfe,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993
- **Semhûdî,** Ali b. Ahmed (911/1506), *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ,* I-IV, thk, tlk: Muhammed Muhyiddin Abdulmecid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984
- **Seyidoğlu,** Bilge, *Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller,* Dergâh Yay., İstanbul 2002
- **Seyf b. Ömer,** ed-Dabbî el-Esedî (200/815), *el-Fitne ve Vakatu'l-Cemel,* thk: Ahmed Râtib Urmûş, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1391
- **Seyyid Kutub,** *Tarihte Düşünce ve Metod,* çev: Kamil M. Çetiner, Arslan Yay., İst. 1997
- **Sezgin,** M. Fuad, "İslam Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadisin Ehemmiyeti", *İslami Tetkikler Enstitüsü Dergisi,* II, İst. 1957
- ----------, *Buhârî'nin Kaynakları,* Kitâbiyât Yay., İst. 2000 (I.Baskı İst. 1956)
- ----------, "Rivâyet Literatürünün Gelişimi", çev: Ali Dere, *Buhârî'nin Kaynakları,* 23-50
- **Shaman,** Messad Süveylim Ali, *Türk Edebiyatında Siyerler ve İbn Hişam'ın Siyer'inin Türkçe Tercümesi,* (Basılmamış Doktora Tezi) AÜİF Kütüphanesi no: 29318, Ankara 1982
- **Sıddıkî,** Mazharuddin, *Kur'an'da Tarih Kavramı,* çev: Süleyman Kalkan, Pınar Yay., İst. 1990
- **Sinanoğlu,** Nüzhet Haşim, *Grek ve Romen Mitolojisi,* Kaynak Yay., II. Bsk., yer ve tarih yok
- **Sönmez,** Âbidin, *Resûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri,* İnkılâb Yay., İst. tz.
- **Söylemez,** M. Mahfuz, *Bedevîlikten Hadârîliğe Kûfe,* Ankara Okulu Yay., Ankara 2001
- ----------, *Bilimin Yitik Şehri Cündişâpur,* Araştırma Yay., Ankara 2003
- **Subhî es-Sâlih,** *Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhu,* Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, XXV. Bsk., Beyrut 2002
- **Subkî,** Ebu'n-Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî (771/1369), *Tabakâtu'ş-Şâfiiyyeti'l-Kübrâ,* thk: Abdulfettâh Muhammed el-Hulv-Mahmûd Muhammed et-Tânâhî, II.Bsk., el-Cîze 1992
- **Suyûtî,** Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr(911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1408/1988

- ----------, *Tabakâtu'l-Huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1403
- ----------, *Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*, thk, tlk: Ahmed Ömer Haşim, I-II, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1993
- **Süheylî,** Abdurrahman(581/1185), *er-Ravdu'l-Unuf*, I-VII, tlk: Ömer Abdusselâm es-Selâmî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arâbî, Beyrut 1421/2000
- **Sülemî,** Abdulazîz b. Süleymân b. Nâsır, *el-Vâkidî ve Kitâbuhu'l-Meğâzî-Menhecuhu ve Mesâdiruhu*-, I-II, el-Câmiatu İslâmiyye, I. Bsk., Medine 1425/2004
- **Şâfiî,** Ebu Abdillah Muhammed b. İdrîs(204/819), *Kitâbu'l-Ümm*, I-VII, Dâru'l-Mısriyye, Kahire 1987
- ------, *es-Sünenu'l-Me'sûra*, thk: Abdulmutî Emin Kalacî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1406
- **Şâşî,** Ebu Saîd el-Heysem b. Kuleyb(335/946), *el-Müsnedu li'ş-Şâşî*, I-II, thk: Mahfûzurrahmân Zeynullah, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hükm, I. Bsk., Medine 1410
- **Şâkir Mustafa,** *et-Târîhu'l-Arabî ve'l-Müerrihûn*, I-IV, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, III. Bsk., Beyrut 1983(I. Bsk. 1978)
- **Şehristânî,** Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm(548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, I-II, thk: M. Abdulkâdir el-Fâdilî, el-Mektebetu'l-Asriyye/Dâru'n-Nemvuzeciyye, Beyrut 1422/2002
- **Şengül,** İdris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, Işık Yay., İzmir 1994
- **Şeşen,** Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, tkd: E. İhsanoğlu, İsar Yay., İst. 1998
- ----------, "Tercüme Faaliyetleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay., III/453-479, İstanbul 1986
- ----------, "Vâkidî", *İA*, Eskişehir 1997, XIII,150-153
- **Şevkânî,** Muhammed b. Ali b. Muhammed(1250/1834), *el-Fevâidu'l-Mecmua fi'l-Ahâdisi'l-Mevdua*, thk: Abdurrahman el-Muallimî, Dâru'n-Nefâis, III. Bsk., Beyrut 1987
- ----------, *Neylu'l-Evtâr min Ahâdîsi Seyyidi'l-Ahbâr Şerhu Munteka'l-Ahbâr*, I-IX, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1973
- **Şevkî,** Ebu Halîl, *Fi't-Târîhi'l-İslâmî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut/Dımeşk 1991
- **Şîrâzî,** İbrahim b. Ali b. Yûsuf eş-Şîrâzî Ebu İshâk(476/1083), *Tabakâtu'l-Fukahâ*, thk: Halîl el-Meyyis, Dâru'l-Kalem, Beyrut tz.
- **Şurrâb,** M. Muhammedî Hasan, *fî Usûli Târîhi'l-Arabi'l-İslâmî*, Dımeşk/Beyrut 1993

- **Şulul,** Kasım, *İlk Siyer ve Megazî Müelliflerinden Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî-Hayatı, Eserleri, Tarihçiliği ve Etkileri-*, Uludağ Ünv. Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış Doktora Tezi, Bursa 1996
- **Tâhâ,** Abdulvâhid Zenûn, *Neşetu Tedvîni't-Târîhi'l-Arabî fi'l-Endelus,* Dâru'ş-Şuûni's-Sakafiyyeti'l-Âmme, Bağdat 1988
- **Tâhâ Hüseyin,** *Câhiliye Şiiri Üzerine*, çev: Şaban Karataş, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003
- **Taberânî,** Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed(360/970), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XX, thk: Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, II. Bsk., Mavsıl 1404/1983
- ----------, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I-X, thk: Tarık b. Ivadullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Dâru'l-Harameyn, Kahire 1415
- **Taberî,** Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Umem ve'l-Mülûk (Târîhu't-Taberî),* VI, Beyrut 1988
- ---------, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân(Tefsîru't-Taberî),* I-XXX, Dâru'l- Fikr, Beyrut 1405
- **Takkûş,** Muhammed Süheyl, *Târîhu'd-Devleti'l-Emeviyye,* Dâru'n-Nefâis, III. Bsk., Beyrut 1421/2001
- ---------, *Târîhu'd-Devleti'l-Abbâsiyye*, Dâru'n-Nefâis, III. Bsk., Beyrut 1422/2001
- **Tarâbîşî,** Mutâ', *Ruvâtu Muhammed b. İshak b. Yesâr fi'l-Meğâzî ve's-Siyer ve Sâiri'l-Merviyyât,* Dâru'l-Fikr, Beyrut-Dımeşk 1414/1994
- **Terhînî,** Muhammed Ahmed, *el-Müerrihûn ve't-Târîh inde'l-Arab,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991
- **Terzi,** Mustafa Zeki, *İslâm Tarih Yazıcılığının Doğuşu ve Gelişmesi*, Samsun Yüksek İslâm Enstitüsü Öğretim Üyeliği Tezi, Samsun 1981
- ----------, "Âsım b. Ömer b. Katâde", *DİA*, İstanbul 1991, III, 479
- **Thompson,** Paul, *Geçmişin Sesi Sözlü Tarih*, çev: Şehnaz Layıkel, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999
- **Tirmizî,** Ebu İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Musâ b. ed-Dahhâk(279/892), *eş-Şemâilu'n-Nebeviyye,* thk: Fevvâz Ahmed Zümerlî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, I. Bsk., Beyrut 1996/1417
- ---------, *Sünen*, I-V, thk, şrh: Ahmed Muhammed Şakir, Çağrı Yay., II. Bsk., İst. 1992

- **Türkmen,** Sabri, "Kur'ân'ın Mucizeliği Meselesi", *Diyanet İlmi Dergi*, IV, (2003), 55-70
- **Togan,** A. Zeki Velidi, *Tarihte Usûl*, Enderun Yay., IV. Bsk., İstanbul 1985
- ---------, "Ortaçağ İslam Aleminde Tenkidi Tarih Telakkisi", *İslami Tetkikler Enstitüsü Dergisi*, (1953), I/1-4, 43-49
- **Tosh,** John, *Tarihin Peşinde*, çev: Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İst. 1984
- **Touati, Houari,** *Ortaçağda İslam ve Seyahat-Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi*, çev: Ali Berktay, Yapı Kredi Yay., I. Bsk., İst. 2004
- **Tûsî,** Ebu Cafer Muhammed b. el-Hasan(460/1067), *el-Fihrist*, Müessesetu'l-Vefâ, III. Bsk., Beyrut 1403/1983
- **Uğur,** Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yay., Ankara 1993
- **Ukâm,** Muhammed Fâruk, *Târîhu't-Teşrîi'l-İslâmî*, Câmiatu Dımeşk, IV. Bsk., Dımeşk 1992-1993
- **Ukeylî,** Ebu Cafer Muhammed b. Ömer b. Musâ(322/933), *ed-Duafâu'l-Kebîr(Duafâu Ukeylî)*, I-IV, thk: Abdulmutî Emîn Kalacî, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut 1404/1984
- **Umeri,** Ekrem Ziya, *Hadis Tarihi*, çev: İsmail Kara, Esrâ Yayın., Konya 1990
- **Urve b. ez-Zübeyr,** Ebu Abdillah el-Esedi el-Kureşi(94/713), *Kitâbu'l-Meğazî*, thk. cem: Muhammed Mustafa A'zamî, Mektebü't-Terbiyyeti'l-Arabî, Riyâd 1981
- **Uyar,** Mazlum, *İmâmiye Şîası'nda Düşünce Ekolleri Ahbârilik*, Ayışığı Kitapları, İst. 2000
- **Ünal,** İsmail Hakkı, "Hz. Peygamber'in Dilinden Konuşturulan Tarih: 'Yere Batırılacak Ordu' Rivâyeti", *İslâmiyât*, I/2, (1998), 39-51
- **Vacca,** V., "Urve b. ez-Zübeyr", *İA*, Eskişehir 1997, XIII, 66
- **Vâfî,** Muhammed Abdulkerîm, *Menhecu'l-Bahsi fi't-Târîh ve Tedvîni't-Târîh inde'l-Arab*, Câmiatu Kâryunus, I. Bsk., Binğâzî 1990
- **Vâhidî,** Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Neysâbûrî (468/1075), *Esbâbu'n-Nüzûl*, thk: Eymen Salih Şa'ban, Dâru'l-Hadîs, II. Bsk., Kahire 1995
- **Vâkıdî,** Muhammed b. Ömer b. Vâkıd (207/822), *Kitâbu'l-Meğâzî*, thk, tkd: Marsden Jones, I-III, Âlemu'l-Kütüb, III. Bsk., Beyrut 1984
- --------**,** *Kitâbu'r-Ridde*(Ahmed b. Muhammed b. A'sem el-Kûfî(314/926) rivâyeti), thk: Yahyâ Vüheyb el-Cebûrî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, I. Bsk., Beyrut 1410/1990 (*Kitâbu'r-Ridde*(el-Kûfî rivâyeti))

- ----------, *Kitâbu'r-Ridde*, thk: Mahmûd Abdullah Ebu'l-Hayr, Dâru'l-Furkân, Ammân 1411/1991 (*K. er-Ridde*)
- ----------, *Fütûhu'ş-Şâm*, I-II, tsh: Abdullatîf Abdurrahman, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Bsk., Beyrut 1998/1417
- **Vâsıtî,** Eslem b. Sehl er-Rezzâz(292/904), *Târîhu Vâsıt*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1406
- **Viyarthi,** A. H.-Ali, U., *Doğu Kutsal Metinlerinde Hz. Muhammed*, çev: Kemal Karataş, İnsan Yay., II. Bsk., İstanbul 1997
- **Vida,** G. Lévi Della, "Sire", *İA*, Eskişehir 1997, X, 699-703
- **Watt,** W. Montgomery, *Kur'an'a Giriş*, çev: Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yay., Ankara 1998
- -------, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev: E. Ruhi Fığlalı, Şa-to Yay., III. Bsk., İst. 2001
- **Winternitz,** Moritz, *Hint Destanları*, çev: Korhan Kaya, İmge Kitabevi, II. Bsk., Ankara 2002
- **Ya'kûbî,** Ahmed b. Ebi'l-Ya'kûb b. Cafer b. Vehb b. Vâdıh (292/905), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, Dâru Sâdır, Beyrut 1412/1992
- **Yardım,** Ali, "Şemâil Nev'inin Doğuşu ve Tirmizî'nin Kitâbu'ş-Şemâil'i", *Dokuz Eylül ÜİFD*, I, (1983), 349-409
- **Yûsuf b. Muhammed,** b. Ömer b. Kâdî Şehbe(789/1385), *Ehâdisu Muntehabe min Meğâzî Musâ b. Ukbe*, thk: Meşhur Hasan Selmân, Dâru İbn Hazm/Müessesetu'r-Reyyân, I. Bsk. Beyrut 1412/1991
- **Zahir,** İhsan İlâhî, *eş-Şîa ve's-Sünne*, Dâru Taybe, Riyâd 1973
- **Zapsu,** Abdurrahim, *Büyük İslâm Târihi*, Sebil Yay., III. Bsk., İst. 1978
- **Zehebî,** Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *el-İber fî Haber men Ğaber*, thk: Salahuddin el-Muncid, Matbaatu Hükumeti'l-Kuveyt, II. Bsk., Kuveyt 1948
- ---------, *es-Sîretu'n-Nebevviye*, thk: Husamuddin el-Kudsî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, II. Bsk., Beyrut 1988
- ---------, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXIII, thk: Şuayb el-Arnavût-Muhammed Nuaym el-Urkusûsî, Müessesetu'r-Risâle, IX. Bsk., Beyrut 1413
- ---------, *Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibâr alâ't-Tabakâti ve'l-A'sâr*, I-II, thk: Beşşâr Ivâd Marûf-Şuayb el-Arnavût-Salih Mehdî Abbâs, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1404

- ---------, *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehu Rivâye fi'l-Kütübi's-Sitte*, I-II, thk: Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kıble li's-Sakâfeti'l-İslâmiyye, Cidde 1413/1992
- ---------, *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, thk: Nureddin Itr, yer ve tarih yok
- ---------, *el-Müktenâ fî Serdi'l-Künâ*, I-II, thk: Muhammed Salih Abdülazîz el-Murâd, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, Medine 1408
- ---------, *Zikru Esmâi men Tükillime fîhi ve Huve Mevsukun*, thk: Muhammed Şekûr Emrîr el-Meyâdînî, Mektebetü'l-Menâr, Zürkâ 1406
- ---------, *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, I-VII, thk, tlk: A. Muhammed Muavvıd-A. Ahmed Abdulmevcûd-Abdulfettah Ebu Sünne, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995
- ---------, *Tezkiratu'l-Huffâz*, I-IV, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut tz.
- **Zemahşerî,** Mahmûd b. Ömer (538/1143), *el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs*, I-IV, thk: A. Muhammed el-Becâvî-M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Ma'rife, II. Bsk., Lübnan tz.
- **Zerkeşî,** Bedruddin, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, çev: Bünyamin Erul, Kitâbiyât Yay., Ankara 2002
- **Zetterstéen,** K. V., "Ebân b. Osman b. Affân", *İA*, Eskişehir 1997, IV, 2
- **Zuhaylî,** Vehbe, *Nizâmu'l-İslâm*, Dâru Kuteybe, II. Bsk., Beyrut/Dımeşk 1413/1993
- **Zurkânî,** Muhammmed b. Abdilbâkî b. Yûsuf(1122/1710), *Şerhu'z-Zurkânî alâ Muvattâ*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1411
- **Zübeyr b. Bekkâr,**(256/869), *el-Ahbâru'l-Muveffakiyyât*, thk: Sâmî Mekkî el-Âfî, Âlemu'l-Kütüb, II. Bsk., Beyrut 1416/1996
- **Zübeyrî,** Ebu Abdillah Musab b. Abdillah b. el-Musâ(236/850), *Kitâbu Nesebi Kureyş*, nşr, tsh, tlk: E. Levi Provencal, Dâru'l-Meârif, IV. Bsk., Kahire tz.

ÖZET

İlk Siyer Kaynakları Ve Müellifleri

I-TEZİN AMACI:

Ülkemiz özelinde siyer kaynaklarına dair yapılan araştırma eksiklerinin giderilmesi, siyer kaynaklarının metodolojilerinin tespiti ve yanlış bilgilerin tashihidir.

II. TEZİN İÇERİĞİ:

Tezimizi dört ana bölümde inceledik. I. Bölüm: Siyer Ve Kaynakları; II. Bölüm: Başlangıç, Risâleler ve Cem Dönemi, III. Bölüm: Tasnif-Telif Dönemi, IV. Bölüm: Nakil Dönemi.

I. Siyer Ve Kaynakları: Bu bölümü dört alt başlık altında inceledik. Bunlar; A-Siyer Ve Meğâzî; kelime, doğuşu ve gelişimi. B-Siyer Yazıcılığının Kaynakları:1-Kur'ân-ı Kerim, 2-Hadis, 3-Sahifeler/Risâleler, 4-Vesikalar, 5-Şiir, 6-Sözlü (Şifahî) Kaynaklar. C-Siyer Literatürünün Genişlemesi: 1-Çevre Kültürlerin Siyer Yazıcılığına Etkisi, 2- Siyasî ve Mezhebî Mücadelelerin Siyer Yazıcılığına Etkisi ve 3- Şemâil-Delâil Edebiyatının Siyer Yazıcılığına Etkisi. D-Klasik Dönem Siyer Yazıcılığının Karakteristik Özellikleri: 1-Kitâbet, 2-İsnâd, 3-Tenkid, 4-Yorum, 5-Objektiflik, 6-Ekoller

II. Başlangıç, Risâleler, Cem Dönemi: Bu bölümü ise toplam 3 başlık altında ele aldık. A-Başlangıç Dönemi: 1-Ka'bu'l-Ahbâr(32/652), 2-Abdullah b. Selâm(43/663), 3-Vehb b. Münebbih(114?/732); B-Risâleler Dönemi: 1-Urve b. Zübeyr(94/713), 2-Şurahbîl b. Sa'd(123/740), 3-Âsım b. Ömer(120/737), 4-Abdullah b. Ebî Bekr(135/752) [ve 5-Ebân b. Osman(105/723)]; C-Cem' Dönemi:1-Zührî(124/741)

III. Tasnif-Telif Dönemi: Bu bölümde ise toplam beş müellifi inceledik. Bunlar; 1-Musâ b. Ukbe(141/758), 2-İbn İshâk(151/768), 3-Ma'mer b. Râşid(153/770), 4-Ebu Ma'şer es-Sindî(170/787), 5-Vâkıdî(207/822)

IV. Nakil Dönemi: Bu bölümü ise iki ana bölümde inceledik: A-Klasik Nakil Dönemi: 1-Yunus b. Bükeyr(199/814), 2-İbn Hişâm(218/828) ve B-Karşılaştırmalı Nakil Dönemi: 1-İbn Sa'd(230/845)'ın hayatları, eserleri, rivâyetleri ve metodolojilerini inceledik.

III. EKLER:

Tezimizin sonunda Musâ b. Ukbe, İbn İshâk'ın (İbn Hişâm), (Yunus b. Bükeyr), (İbn Seleme), Ma'mer b. Râşid ve Vâkıdî'nin senedlerini, Râvî ve müelliflerinin birbirlerine ulaşma yollarını gösterir tablo ve şekillere de ayrıca yer verdik.

IV. KAYNAKLARIMIZ:

Siyer-tarih kitapları, hadis, ricâl, tabakât kitapları ve araştırmalardan faydalandık. Müelliflerin rivâyetlerinin tespiti için ise tefsir, genel tarihlerden ve yeniden inşâ edilen çalışmalardan faydalandık.

V. ULAŞILAN BAZI SONUÇLAR:

a-Siyer yazıcılığında dış etkenlerin katkısı olduğu kadar İslâm toplumunun kendi iç bünyesinden çıkan ihtiyaçlar da etkin olmuştur.

b-Siyer rivâyetleri ehl-i kitap kültüründen –abartılmaması ve belirli konularla sınırlı kalmak kaydıyla- etkilenmiştir.

c-Siyer yazıcılığı mezhebî mücadelelerden de aynı şekilde etkilenmiştir.

d-İslâm tarihinin başlangıçta hadis ilminin bir şubesi olduğu konusundaki genel kanının yeniden sorgulanması gerekmektedir.

e-İslâmî bilgi kaynak aracı olan rivâyet formu, sözlü değil yazılı kaynaklara dayanarak gelişmiştir, bununla beraber sözlü rivayetlerde kullanılmaya devam etmiştir.

f-Siyer malzemesinin ve kaynaklarının zamanla doğru orantılı bir şekilde geliştiği gözlenmektedir. Bunda da gerek iç(mezhebi mücadeleler) gerekse de dış(ehl-i kitap kültürü) etkin olmuştur.

g-İslâm tarihçilerine yöneltilen tenkit ameliyesinden ve yorumdan uzak durdukları şeklindeki genel kanı, onların metodolojiler ve amaçlarının anlaşılmamasından kaynaklanmaktadır. Zira gerekli olduğu kadar tenkid ve yorumda bulunmuşlardır.

h-İslâm tarihçilerinin objektiflik anlayışları, dinî duygu ve hislerini aktarmamak olarak değil, kendilerine gelen rivâyetleri olduğu gibi aktarma şeklinde tezahür etmiştir.

ı-İlk dönem Siyer/tarih yazıcılığında bir ekol tasnifi yapmak bir çok açıdan mümkün değildir. Siyer yazıcılığının tarihî süreç içerisinde doğru incelenmesinin yapılabilmesi için dönemlere ayrılması daha doğru olacaktır. Bu bağlamda bizim önerdiğimiz dönemler; a-Başlangıç Dönemi, b-Risâleler Dönemi, c-Cem' Dönemi, d-Tasnif-Telif Dönemi, e-Klasik Nakil Dönemi, f-Karşılaştırmalı Nakil Dönemi

i-İslam tarihçilerinden özellikle de İbn Hişâm bir takım amaçlarla sansür ameliyesine girişmiştir. Bu da büyük bir literatürün(özellikle de şiir konusunda) kaybolmasına neden olmuştur.

j-Siyer yazıcılığının metodolojisi tarihî süreçte mükemmele doğru gitmiş, her râvi ve müellifleri üstadlarının yöntemlerini geliştirmeye eksiklerini ikmal etmeye gitmişledir(Telfik sisteminde olduğu gibi)

k-Birçok araştırmada siyer kaynağı olarak gösterilen Ebân b. Osman'ı siyer alimi olarak lanse etmek mümkün değildir.

SUMMARY

EARLY BİOGRAPHİES OF THE PROPHET AND THEİR AUTHORS

The goal of the thesis is to get rid of the deficiency of the research about the sources of the biography of the Prophet, to determine the methodology of it and to correct the false information.

The content of the thesis; we have examined the thesis in four main parts. The firt chapter: The biography of the Prophet(Sira or maghazi) and its sorcues. The second chapter; The era of Begining, Brochures(Risala) and Collect. The third chapter: The era of Classification and Composition, The fourth chapter: The era of Transferring.

We have examined the chapter one, called the biografphy of the Prophet and its sources undur four headlines. These are:

A-The Biography of the Prophet and Maghazi; the word, it's first appearance and its development.

B-The Sources of the biography of the Prophet writing; 1-Holy Koran, 2-The Study of the Hadiths, 3- Brochures

C-The Broadening of the biography of the Prophet literature; 1-The effects of the different cultures to the biography of the Prophet writing, 2-The effects of the political and religious sects to the biography of the Prophet writing and 3-The effects of Shemail-Dalail Literature to the biography of the Prophet writing.

D-The characteristic features of classic period of the biography of the Prophet writing: 1-The writing (kitabat), 2-İmputation, 3-criticism, 4-The interpretation, 5-objectivity, 6-the schools.

We examined chapter two called; The era of Begining, Brochures(Risala) and Collect three main headlines. A-The Era of Begining; 1-Ka'b al-Ahbar(32/652), 2-Abdullah b. Salam(43/663), 3-Vahb b. Munabbih(114/732?). B-The Era of Brochures; 1-

Urve b. Zubayr(94/713), 2-Shurahbil b. Sa'd(123/740), 3-Asim b. Omar(120/737), 4-Abdullah b. Abu Bakr(135/752), [and 5-Aban b. Osman(105/723), C-The Era of Collect; al-Zuhri( ).

We have examined chapter three called; The Era of Classification and Composition five authors; 1-Musa b. Uqba(141/758), 2-Ibn Ishaq(151/768), 3-Mamar b. Rashid(153/770), 4-Abu Masher as-Sindî(170/787), 5-Vaqidî(207/787)

And finnally chapter four called; The era of Transferring. We examined this chapter two main headlines: A-The Era of Classic Transferring: 1-Yunus b. Bukayr(199/814), 2-Ibn Hisham(218/828). B-The Era of Comparative Transferring: Ibn Sa'd(230/845). We examined the lives of all authors, Their Works, hearsays and methodologies.

The Appendix: We also discussed the documents of Musa b. Uqba, Ibn Ishaq, Mamar b. Rashid and Vaqidî and also the panoramas and diograms showing the ways of Ravi's being renewed with his Authors in our thesis.

The Sources: We beneffitted from some boks such as the biography of the Prophet and history, hadith, high officials, the boks of catogories and also from some researches. We benefitted from the commentary on the Koran, general history and the researches being renewed to determine the hearsays of the Authors.

The Results: a-The exterior factor wasn't only assist in the biography of the Prophet writing but also the needs of Islamic people assisted in that.

b-The biography of the Prophet hearsays were affected from the culture of the people of the book on condition that it wouldn't be exaggerated and it would be restricted in some subjects.

c-The biography of the Prophet was also affected the struggles of religious sects in the same way.

d-The general thought, which was that the history of Islam had been one of thebranch of the hadith study, must be interrogated again.

e-The hearsay from, which is a source of Islamic information, has been developed supporting on the written sources not on the oral sources and oral hearsays have also been continued to use.

f-It's seen that the supplies and sources of the biography of the Prophet have been developed well-proportioned with the time. Not only the struggles of religious sects but also the culture of the people of the book caused it.

g-The general thought, which was that the Islamic Historians stayed away from the interpretations and criticism aganist themselves, was caused by not understanding Their aims and methodologies. They interpreted and criticised them enough.

h-The thought of objectivity of Islamic Historians was to convey the hearsays as they were not to transfer Their religious thoughts and feelings directly.

i-It wasn't possible to make a classification of a school of thought from the Early biography of the Prophet and history writing in many points of view. It will be correct to seperate the biography of the Prophet into Eras to examine it correctly in historical period. In this context, the eras we suggest are that: a-The begining period, b-The brochures period, c- collect period, d-The Classic transferring period, e-Comparative transferrin period.

k-Ibn Hisham who was one of the Islamic Historians especially participated in cencorship process. It caused the big literature (especially about the poem) to be disoppeored.

m-The methodology of the biography of the Prophet writin went to perfect, every ravi and his Authors began to developed and complete the missings of the methods of Their masters.(It was the same as the Telfik system)

n-It's not possible to say that Eban b. Osman, which is thought as a sourve of the biography of the Prophet in many researches, as an amniscient of a biography of the Prophet.